Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОРЛИК СВІТЛАНА ВЛАДИСЛАВІВНА

УДК 94 (470 + 477.8)«1914/1917» : 336.02

ДИСЕРТАЦІЯ

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ В ГАЛИЧИНІ ТА БУКОВИНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1917 рр.)

07.00.02 – всесвітня історія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____С.В.Орлик

Науковий керівник (консультант): Капелюшний Валерій Петрович, член-кореспондент НАПН України, професор, доктор історичних наук

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Орлик С. В. Фінансова політика російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині в роки Першої світової війни (1914 – 1917 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 «Всесвітня історія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2018.

Актуальність дослідження. Одним із викликів, що постали перед Україною у другому десятиріччі XXI століття, стала мілітаристська неоімперська політика Російської Федерації. Означені реалії актуалізують необхідність вивчення історії цієї держави. Історичний досвід окупації територій Галичини та Буковини в роки Першої світової війни свідчить, що у фінансовій сфері російська влада керувалася незмінними загарбницькими принципами, які використовуються і сьогодні, під час гібридної війни з Україною. Фінансова політика Росії на окупованих територіях України завжди була однозначною: використання економічного потенціалу, природних і фінансових ресурсів на власну користь країни-окупанта та/або стратегічна – для розміщення військових баз. Саме завдяки якісному аналізу подій минулого з'являється можливість убезпечити власну державу від ряду зовнішніх і внутрішніх викликів.

Наукова новизна дисертації зумовлена відсутністю у вітчизняній історіографії спеціальних узагальнюючих праць з означеної тематики у вказаних хронологічних межах. У дисертаційному дослідженні *вперше:* введено до наукового обігу маловідомі архівні документи; виконано комплексну реконструкцію фінансової політики російського уряду на окупованих територіях Галичини та Буковини за її основними складовими в історичному контексті досліджуваного періоду; розглянуто структуру, завдання, функції, дано оцінку ефективності роботи спеціальних фінансових органів, створених при Військовому генерал-губернаторстві Галичини; досліджено питання створення митних органів та особливості реалізації митної політики на окупованих територіях Галичини та Буковини; проведено аналіз значного статистичного масиву матеріалів щодо

цінової політики з використанням авторських розрахунків; реконструйовано механізм стягнення державних та місцевих податків і зборів на окупованих територіях; проаналізовано втрати російського бюджету внаслідок запровадження «сухого закону» та розорення галузі на окупованих територіях; відтворено бюджетний процес формування місцевих бюджетів з їх подальшим аналізом.

удосконалено: теоретико-методологічні підходи в дослідженні економічних процесів у контексті розробки проблем методології економічної історії; теоретичні підходи до проблеми організації грошового обігу на окупованих територіях Галичини та Буковини; аналіз соціально-економічних процесів, що відбувалися на окупованих територіях, через призму реалізації окупаційною владою фінансової політики уряду Російської імперії.

набули подальшого розвитку: студії теоретичного, історіографічного та джерелознавчого характеру, в яких дано оцінку науковому масиву досліджень з теми соціально-економічного становища окупованих територій Галичини та Буковини в період Великої війни; фактологічні відомості й теоретичні підходи до вивчення еволюції бюджетної, митної і податкової систем Росії та її проекції на українські землі.

Практичне значення дисертації має як наукове, так і важливе практичне значення у протидії сучасній російській гібридній агресії до України. Критичне опрацювання наявних історичних праць сприяє значному розширенню напрямків вивчення подій та явищ періоду Першої світової війни, що дозволяє глибше та об’єктивніше зрозуміти проблеми імперської політики Росії не лише на початку ХХ ст., а й у другому десятилітті ХХІ ст.

У дисертації вперше в історіографії досліджено фінансову політику російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині в роки Першої світової війни. Доведено, що існування спеціально створених фінансових установ у складі цивільного управління Військового генерал-губернаторства Галичини та Буковини свідчить про прагнення окупаційного режиму вибудувати вертикаль цивільних владних структур на окупованих територіях. Саме спеціальні фінансові органи (Управління фінансовими справами, Управління військово-окружного контролера,

Управління державним майном, митні органи) та польові казначейства були створені на захоплених територіях Галичини та Буковини для безпосередньої реалізації фінансової політики, яка формувалася урядом Російської імперії.

З`ясовано, що політика у сфері грошового обігу була неефективною, а місцеве населення не сприймало російські гроші. Складнощі у грошовому обігу призводили до критичного стану місцевих фінансів. У пошуках фінансових ресурсів магістрати вимушено вдавалися до особливого способу – випуску міських бон. Спостерігалася відсутність повноцінної банківської системи на окупованих територіях. Більшість банків, особливо ті, що були засновані на австрійському державному чи іноземному капіталі, були вивезені з території Галичини та Буковини. Інші фінансові установи, здебільшого місцеві банки, ощадні каси, кредитні товариства – частково відновлювали свою діяльність.

Доведено, що фінансова політика у сфері цінової політики мала дискримінаційний характер стосовно окупованих територій. У результаті проведеного порівняльного аналізу всіх видів цін, які одночасно діяли на окупованих територіях (такси, заготівельні, реквізиційні, довідкові), встановлено, що низький рівень заготівельних цін, за якими здійснювалися примусові закупки сільськогосподарської продукції для потреб російської армії, підтверджували грабіжницький характер цінової політики окупаційної влади стосовно місцевого населення й товаровиробників Галичини та Буковини. Жорстка політика реквізицій продовольства і фуражу на фоні масових грабежів доводила деякі регіони до повного зубожіння й голоду. Встановлення такс на продукти першої необхідності в містах і повітах сприяло поширенню спекуляції та активному формуванню тіньового продовольчого ринку. Відзначено, що важливу роль у стриманні росту цін і голоду на захоплених російськими військами територіях відігравали органи місцевого самоврядування (магістрати та ґмінні управління). Створення продовольчих комітетів, обмеження торгівлі та руху продовольства, таксування цін на товари першої необхідності, посилення відповідальності за підвищення цін і спекуляцію не могли зупинити кризу продовольчого ринку. Досліджуючи динаміку зміни вартості оплати робочої сили на завойованих територіях, встановлено, що

протягом досліджуваного періоду ціни на робочу силу майже не змінювалися й залишалися стабільно низькими. На фоні постійного росту цін, які за окремими продовольчими позиціями зростали у 7 – 10 разів, робоча сила зростала щонайбільше у 2 – 3 рази, що спричиняло подальше зубожіння населення окупованих територій.

У сфері митної та податкової політики спостерігалося зволікання російськими урядовцями створення митних та фінансових органів. Це призводило до безладу в оподаткуванні та до зловживань на всіх рівнях цивільної окупаційної влади. Російські митні органи були покликані здійснювати контрольний пропуск людей і товарів через кордони з/на територію Військового генерал-губернаторства Галичини, а також здійснювали стягнення митних зборів. У подальшому російський уряд планував скасування старих кордонів та запровадження безмитного перетину цих кордонів. Такі перспективи мали на меті подальшу інтеграцію захоплених територій до складу Російської імперії.

Акцентовано увагу на тому, що оподаткування місцевого населення окупованих територій державними та місцевими податками мало здійснюватися з урахуванням вимог міжнародного права (IV Гаазької конвенції від 18.10.1907 р. «Про закони і звичаї війни на суходолі»). Тобто, податки мали справлятися за податковим законодавством, прийнятим ще австро-угорським урядом. З одного боку, таке законодавче обмеження не давало можливості окупаційній владі повною мірою поширити російське податкове законодавство на територію Галичини і Буковини. З іншого ж боку, складність розуміння австрійського законодавства, відсутність списків платників та документів податкового обліку за майновими податками не дозволяли здійснити нарахування податків до сплати законним способом. Це призводило до хаотичного й безсистемного стягнення податків і запровадження на окупованій території Галичини та Буковини гібридної системи оподаткування, яка поєднувала елементи австрійської та російської податкових систем. Особливо вигідним для окупаційної влади стало запровадження акцизних та гербових зборів за російським законодавством. Адже в ньому перелік підакцизних товарів був

значно ширшим, а ставки акцизу були вищими, порівняно з австрійським законодавством.

Таким чином, починаючи з квітня 1917 р., російська окупаційна влада остаточно вирішила не зважати на вимоги міжнародного права та встановила оподаткування акцизними зборами й промисловим податком за нормами російського законодавства. Що стосується гербового збору, то він безпідставно справлявся за російським законодавством з перших днів діяльності цивільної окупаційної влади. Особливою проблемою для російської влади стала заборона виробництва й продажу спирту, алкогольних напоїв і пива. У процесі дослідження доведено, що дотримуватися «сухого закону» на території значного скупчення військових було складно, а примусова заборона виробництва та вживання алкогольних напоїв призводила до збільшення обсягів їх тіньового обороту. З'ясовано, що на захоплених територіях широко використовувався механізм відбуття місцевим населенням натуральної повинності, що дозволяло окупаційній владі безжально експлуатувати місцеве населення та економити значні фінансові ресурси.

Окрім податків, іншим джерелом доходів для імперської казни стали захоплені промислові підприємства. Відновлення зруйнованих казенних і секвестрованих підприємств стратегічно важливих галузей (нафтовидобувної та нафтопереробної промисловості, соляних і дріжджового заводів, вугільних копалень та ін.) здійснювалося уповноваженим на те органом – Управлінням фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторові Галичини. Основною метою діяльності цих підприємств було максимальне використання наявних природних ресурсів та виробничих потужностей на забезпечення потреб російської армії та отримання прибутків до державної казни країни - окупанта. Відновлення роботи казенних і секвестрованих підприємств здійснювалося на умовах самофінансування та самоокупності в режимі жорсткої економії. У результаті, майже всі казенні й секвестровані підприємства, крім Джурівських буровугільних копалень, спрацювали прибутково. Так, до російського державного бюджету надійшло біля одного мільйона рублів відрахувань чистого прибутку від їхньої господарської

діяльності та значні кошти акцизних податків. Що стосується промислових підприємств, які не були секвестровані, то вони потрапляли під жорсткий контроль з боку Управління фінансовими справами. На них призначалися уповноважені контролери, які стежили за фінансово-господарською діяльністю та сплатою належних податків. Готова продукція таких підприємств підлягала реквізиції (за встановленими Військовим генерал-губернатором цінами) й реалізовувалася у визначеному окупаційною владою порядку. Така система повністю позбавляла власника права власності на готову продукцію, обмежувала його в управлінських функціях та мінімізувала прибутки підприємства.

У бюджетній сфері та налагодженні місцевого оподаткування спроби окупаційної влади створити стратегічний фінансовий план дій щодо запровадження уніфікованих міських податків і зборів були малорезультативними. Аналіз місцевих бюджетів свідчив про повну руйнацію міських і гмінних фінансів. Встановлено, що характерними особливостями більшості «воєнних» місцевих бюджетів досліджуваного періоду були такі: 1) планування проектів бюджетів здійснювалося за принципом удаваної збалансованості (видатки відповідали доходам). Таке планування бюджетів зовсім не було свідченням самодостатності бюджету, а лише підтверджувало економічні закономірності того, що профінансувати витрати можливо лише в обсягах реальних доходів; 2) формування дохідної частини міських бюджетів мало ситуативний і нестабільний характер як щодо податкових платежів, так і щодо неподаткових платежів (орендної плати з використання міської чи ґмінної власності, отримання доходів від діяльності міських крамниць з продажу товарів першої необхідності, погашення позик попередніх періодів тощо), оскільки в умовах війни мали місце високі ризики його невиконання; 3) фактичне виконання більшості бюджетів воєнних років мало своїм результатом дефіцит, особливо у великих містах, де розміщувалися російські війська і потреби утримання міста збільшувалися у рази, що підривало і без того складний фінансовий стан міста; 4) попри нав’язування окупаційною владою російських рублів, значна частина магістратів складали свої бюджети у австрійській валюті й у такому вигляді надавали їх до російської окупаційної

влади. Це свідчить про неприйняття на окупованих територіях російської валюти. Доведено, що характерною особливістю політики уряду Росії стосовно критичного фінансового становища великих міст окупованих Галичини і Буковини було повне заперечення можливості надання позик і допомоги окупованим містам з російської державної казни, навіть за умовою поворотності.

З'ясовано, що прихід до влади Тимчасового уряду в Росії ніяким чином не змінив основного вектора фінансової політики, закладеної урядом Російської імперії.

Загалом, фінансова діяльність Російської імперії (Росії) в окупованих Галичині та Буковині стала свідченням разючої різниці між декларованими «визвольними» гаслами та реальною політикою, яка мала виразно загарбницький характер.

Ключові слова: Перша світова війна, Галичина, Буковина, російська окупація, Російська імперія, Австро-Угорська імперія, фінансова політика, грошова політика, цінова політика, податкова політика.

SUMMARY

Orlyk S.V. Financial policy of the Russian occupation regime in Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917). Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences in specialty 07.00.02. – World History. Kyiv Taras Shevchenko National University. Kyiv, 2018.

Relevance of research. One of the challenges faced by Ukraine in the second decade of the twenty-first century was the militaristic neo-imperial policy of the Russian Federation. The above-mentioned realities show up the need to study the history of this state. Historical experience of the occupation of Galicia and Bukovina territories during the First World War shows that in the financial sphere, the Russian authorities were guided by the invincible aggressive principles that are being used today, during the hybrid war with Ukraine. Russia's financial policy in the occupied territories of Ukraine has always been unequivocal: the use of economic potential, natural and financial

resources for the benefit of the occupying country and/or strategic policy for the deployment of military bases. Due to a qualitative analysis of the events of the past it is possible to secure the own state from a number of external and internal challenges.

The scientific novelty of the dissertation is conditioned by the absence in the national historiography of special generalizing works on the specified topics within the specified chronological limits. In the dissertation research for the *first time*: little known archival documents were introduced into the scientific circle; a complex reconstruction of the financial policy of the Russian government in the occupied territories of Galicia and Bukovina by its main components in the historical context of the investigated period was carried out; the structure, tasks, functions were considered, the efficiency of the work of special financial authorities created at the Military General-Governorate of Galicia was given; the issue of the creation of customs authorities and the peculiarities of the implementation of customs policy in the occupied territories of Galicia and Bukovina were studied; the analysis of a significant statistical materials concerning price policy using author's calculations was carried out; the mechanism for collecting state and local taxes and fees in the occupied territories was reconstructed; the losses of the Russian budget due to the introduction of a "prohibition law" and the ruin of the industry in the occupied territories were analysed; the budget process of forming local budgets with their further analysis has been restored.

improved: theoretical and methodological approaches in the study of economic processes in the context of developing the problems of the methodology of economic history; theoretical approaches to the problem of money circulation in the occupied territories of Galicia and Bukovina; analysis of social and economic processes that took place in the occupied territories, through the prism of the implementation of the occupational power of the financial policy of the Government of the Russian Empire.

further developed: studies of theoretical, historiographical and source-study character which present the assessment of the scientific research data on the social and economic situation of the occupied territories of Galicia and Bukovina during the Great War; factual information and theoretical approaches to the study of the evolution of Russia's budget, customs and tax systems and its projection into Ukrainian lands.

Practical significance of the dissertation has scientific as well as important practical significance in counteracting current Russian hybrid aggression towards Ukraine. The critical study of the existing historical works contributes to a significant expansion of the study of the events and facts of the period of the First World War, which allows us to understand more deeply and objectively the problems of imperial policy of Russia not only at the beginning of the 20th century, but also in the second decade of the XXI century.

The financial policy of the Russian occupation regime in Galicia and Bukovina during the First World War was investigated for the first time in historiography and presented in the dissertation. It has been proved that the existence of specially created financial institutions within the civilian administration of the Military General Governorate of Galicia and Bukovina proves the aspiration of the occupation regime to build a vertical of civilian power structures in the occupied territories. Particularly, special financial bodies (the Financial Affairs Department, the Office of the Military District Controller, the Office of State Property and Customs Authorities) and the field-type Treasuries were established in the captured territories of Galicia and Bukovina for the direct implementation of the financial policy that was formed by the Government of the Russian Empire.

It was figured out that the monetary policy was ineffective, and the local population did not accept Russian money. Difficulties in monetary circulation led to the critical state of local finance. In search of financial resources magistrates had to issue urban bonds. There was a lack of a complete banking system in the occupied territories. Most banks, especially those based on the Austrian state or foreign capital, were moved from the territory of Galicia and Bukovina. Other financial institutions, mostly local banks, savings banks, credit societies, partially restored their activities.

It was proved that the financial policy in the sphere of pricing procedures was discriminatory in relation to the occupied territories. As a result of the comparative analysis of all types of prices that simultaneously functioned in the occupied territories (fixed prices, procurement prices, requisition and reference prices), it was established that the low level of purchase prices for which compulsory purchases of agricultural products

were carried out for the needs of the Russian army, confirmed the predatory nature of pricing policy by the occupation authorities in relation to the local population and producers of Galicia and Bukovina. A rigid policy of requisitioning of food and feed on the background of mass robbery has brought some regions to complete poverty and hunger. Setting the tax on essential products in cities and counties contributed to the spread of speculation and active formation of the shadow food market. It was noted that local governments (magistrates and gmina authorities) played an important role in controlling the growth of prices and hunger on the territories occupied by the Russian troops. Creating food committees, restricting trade and food flow, shifting prices for essential goods, increasing responsibility for price increases and speculation could not stop the food market crisis. Investigating the dynamics of the changes in the value of labour remuneration in the conquered territories, it was established that during the investigated period, prices of labour power remained almost unchanged and stable at a low level. Against the backdrop of a steady rise in prices, which increased by 7-10 times for certain food items, the labour force increased at least 2-3 times, which further impoverished the population of the occupied territories.

Russian officials delayed the creation of customs and financial authorities in the sphere of customs and tax policy. This led to disorder in taxation and abuses of rights at all levels of the civilian occupation authorities. The Russian customs authorities were to carry out a control passage of people and goods across borders to/into the territory of the Military General-Governorate of Galicia, as well as collecting customs duties. Subsequently, the Russian government planned to abolish old borders and introduce a duty-free crossing at those borders. Such prospects aimed at further integration of the occupied territories into the Russian Empire.

The emphasis was placed on the fact that the taxation of the local population of the occupied territories by the state and local taxes should not have been carried out taking into account the requirements of international law (IV Hague Convention of 18.10.1907 "On the laws and customs of the war on land"). That is, the taxes should have been handled by the tax legislation adopted by the Austro-Hungarian government. On the one hand, that legislative restriction did not allow the occupation authorities to fully extend

Russian tax legislation to the territory of Galicia and Bukovina, and, on the other hand, the complexity of understanding of Austrian law, the lack of lists of taxpayers and tax accounting documents for property taxes did not allow calculating the tax before payment in a legitimate way. This led to a chaotic and disproportionate collection of taxes and the introduction of a hybrid taxation system in the occupied territory of Galicia and Bukovina, which combined elements of the Austrian and Russian tax systems. The introduction of excise and stamp duty in accordance with the Russian legislation was particularly beneficial for the occupation authorities. After all, the list of excisable goods was much wider, and the rates of excise were higher, in comparison with the Austrian legislation.

Therefore, from April 1917, the Russian occupation authorities finally decided not to respect the requirements of the international law and established taxation of excise taxes and industrial taxes in accordance with the norms of the Russian legislation. With regard to the stamp duty, it was baselessly used according to the Russian legislation from the first days of the civilian occupation power. A special problem for the Russian authorities was a ban on the production and sale of alcohol, alcoholic beverages and beer. In the process of the study, it was proved that compliance with the "prohibition law" in the territory of a large concentration of military personnel was difficult, and the forced ban on the production and use of alcoholic beverages led to an increase in their shadow circulation. It was found out that in the occupied territories the mechanism of service obligations was applied for the local population, which allowed the occupation authorities to ruthlessly exploit the local population and save considerable financial resources.

In addition to taxes, the captured factories became another source of income for the imperial treasury. The restoration of destroyed state and seized factories of strategically important industries (oil and oil processing industry, salt and yeast factories, coal mines, etc.) was carried out by the authorized body of the Office of Financial Affairs at the Military Governor-General of Galicia. The main purpose of these factories was to maximize the use of available natural resources and production capacities to meet the needs of the Russian army and to make profits to the state treasury of the occupying country. Restoration of the state and seized factories was carried out on terms of self-

financing and self-sufficiency in the form of austerity. As a result, almost all state and seized factories, except for Dzhuriv coal mines, worked profitably. Thus, the Russian state budget received about one million rubles of contribution of net profit from their economic activity and significant amounts of excise taxes. As for non-seized industrial enterprises, they were subject to strict control by the Financial Services Authority. They were appointed by authorized controllers who monitored financial and business activities and paid appropriate taxes. The finished products of such enterprises were subject to requisitions (at the prices set by the Military Governor General) and were implemented in the order determined by the occupation authorities. Such a system completely deprived the rights of the owner of the finished products, limited his management functions and minimized the company's profits.

In the budgetary sphere and the establishment of local taxation, attempts of the occupation authorities to create a strategic financial action plan for the introduction of unified city taxes and fees were ineffective. The analysis of local budgets showed a complete destruction of city and municipal finances. It was established that the characteristic features of most of the "military" local budgets of the investigated period were as follows: 1) planning of budget projects was carried out according to the principle of fair balance (expenditures corresponded to revenues). Such kind of budget planning was not at all self-sufficient for the budget, but only confirmed the economic patterns that it is possible to finance expenditures only in the volume of real incomes; 2) the formation of the revenue share of the city budgets was situational and unstable both in terms of tax payments and non-tax payments (lease payments for the use of urban or domestically owned property, obtaining income from the activities of city shops for the sale of essential goods, repayment of loans of previous periods, etc.), since during the war there were high risks of non-fulfilment of the budget; 3) the actual implementation of most budgets during the years of war resulted in deficit, especially in large cities, which hosted the Russian troops and the needs of the city's retention increased at times, which undermined a difficult financial situation of the city; 4) despite the imposition of Russian rubles by the occupation authorities, a significant part of the magistrates made their budgets in the Austrian currency and thus provided them with the Russian occupation

authorities. This proves the rejection of the Russian currency in the occupied territories. It was evinced that the characteristic feature of the Russian government's policy regarding the critical financial situation of the big cities of the occupied Galicia and Bukovina was a complete denial of the possibility of providing loans and assistance to the occupied cities from the Russian state treasury, even on the condition of reimbursement.

It has been found out that the Provisional Government in Russia in no way changed the main vector of the financial policy tailored by the Government of the Russian Empire.

In general, the financial activity of the Russian Empire (Russia) in the occupied Galicia and Bukovina was the evidence of the striking difference between the declared "liberation" slogans and real politics that was clearly aggressive.

Key words: the First World War, Galicia, Bukovina, Russian occupation, the Russian Empire, the Austro-Hungarian Empire, financial policy, monetary policy, price policy, tax policy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Орлик С. В. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. 716 с.

Рецензії: Москалюк М. М. Світлана Орлик. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.). Монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. 716 с. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль: В-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2018. Вип.1. Ч.1. С. 147–149.

Федьков О. М. Світлана Орлик. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.). Монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О.В., 2018. 716 с. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.*

Історичні науки. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2018. Т. 28. С. 460 – 468.

Статті в наукових фахових виданнях України й іноземних держав та виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз:

1. Орлик С.В. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ: Інститут історії України, 2014. Випуск 23. С. 114–133.

2. Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць.* К.: Інститут історії України, 2015. Число 26–27. С. 141–148.

3. Орлик С.В. Українське суспільство і державна лотерея 1914 р. в Російській імперії: соціально-економічний вимір. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne.* Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 2015. №15. С. 29–38.

4. Орлик С. В. Проблеми внутрішніх військових позик в Російській імперії в період Першої світової війни у науковій спадщині сучасників тієї епохи. *Історіографічні дослідження в Україні.* К.: Інститут історії України НАН України, 2016. Вип. 26. С. 366–380.

5. Орлик С. В. Військовий податок в Наддніпрянській Україні в роки Першої світової війни. *Часопис української історії*. Київ, 2016. Вип. 33. С. 27–33.

6. Орлик С.В. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні на передодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка.* Київ, 2016. Вип. 48. С. 24–30.

7. Orlyk S. Obligacje panstwowych wewnetrznych wojennyh pozyczek Rosyjskiego imperium w okresie Pierwszej wojny swiatowej. *Forum numizmatyczne: pieniadz I tennice.* Bilystok, 2016. № 1. С. 180–190.

8. Орлик С. В. Внутрішні позики Російської імперії періоду Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-

Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2016. Вип. 38. С. 81–96.

9. Орлик С. Проблеми фінансової політики Російської імперії в роки Першої світової війни в науковій спадщині М. І. Туган-Барановського. *Український історичний журнал.* 2017. № 1. С. 60–72.

10. Орлик С. В. Тернопільське польове казначейство в системі казначейської служби російської окупаційної влади у містах Західної України в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2017. Вип. 1. Ч.1 . С. 60–69.

11. Орлик. С. В. Фінансовий контроль російської окупаційної влади за діяльністю нафтових підприємств Галичини у період Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей*. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2017. Вип. 41. С. 44 – 55.

12. Орлик С. В. «Сухий закон» у системі фінансової політики російської окупаційної влади на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 26. С. 171–182.

13. Orłyk S. Polityka celna Imperium Rosyjskiego na okupowanych terenach Galicji i Bukowiny w okresie pierwszej wojny światowej. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne.* Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 2017. № 16/17. С. 5–11.

14. Орлик С. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Карпатський край.* 2017. №1(9). С. 5–21.

15. Орлик С. Економічне становище та податна здатність селян Галичини і Буковини в період російської окупації в часи Першої світової війни. *Український селянин.* 2017. №18. С. 93–99.

16. Орлик С. Організація та управління російською окупаційною владою державним майном на захоплених територіях Галичини й Буковини у період

Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 27. С. 192–205.

17. Орлик С. Особливості грошового обігу Галичини та Буковини в часи російської окупації періоду Першої світової війни. *Forum numizmatyczne: pieniadz I mennice*. Białystok, 2018. № 2. С. 25–33.

18. Орлик С. Банківська система Галичини й Буковини в період російської окупації в роки Першої світової війни. *Східноєвропейський історичний вісник.* Дрогобич: Дрогобицький держ. педагогічний університет імені Івана Франка, 2018. Спец. випуск 3. С. 223–230.

19. Орлик С. Цінова політика російської окупаційної влади на території Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль: В-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 48–58.

20. Орлик С. Криза внутрішньої торгівлі на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни та вплив її на продовольчий ринок. *Україна – Європа – Світ: міжнародний зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Тернопіль: Тернопільський націон. педагогічний ун-т імені Володимира Гнатюка, 2018. Вип. 21. С. 136–145.

21. Орлик С. Проблеми акцизного оподаткування тютюнових виробів на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Переяславський літопис: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2018. Вип. 13. С. 204–212.

22. Орлик С. Стягнення гмінних зборів на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в часи Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2018. Вип. 43. С. 97 – 106.

23. Орлик С. Праці та спогади сучасників Першої світової війни як джерело до вивчення фінансової політики російського окупаційного режиму в Галичині й Буковині. *Історія науки і біографістика: електронне наукове фахове видання.* 2018. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2018-2/04.pdf .

***Опубліковані праці апробаційного характеру*:**

24. Орлик С. Українське місто в умовах Першої світової війни (на матеріалах м. Єлисаветграда). *Перша світова війна й Україна (до 100 – річчя початку Великої війни)*: всеукр. наук. конф. з міжнародною участю (м. Київ – Черкаси, 25–26 вересня 2014 р.). Київ, 2014. С. 138–142.

25. Орлик С. Військовий податок в Україні: історія та сучасність. *Історія торгівлі, податків та мита:* матеріали дев'ятої міжнар. наук. конф. (м. Дніпропетровськ, 29-30 жовтня 2015 р.). Київ, 2015. С. 134–136.

26. Орлик С. Проблеми грошового обігу в Україні в період Першої світової війни: розмінні марки та казначейські знаки. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*: матеріали ІІІ міжнародної наук.-практ. конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 6-7 листопада 2015 р.). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 80–82.

27. Орлик С. Державна лотерея 1914 р. в українських губерніях Російської імперії. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*: матеріали IV міжнародної наук.-практ. конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 22-23 червня 2016 р.). Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 92–94.

28. Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Тернополя періоду російської окупації в часи Першої світової війни. *Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)*: матеріали ІІІ міжнародної наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 13-15 вересня 2017 р.). Тернопіль, 2017. С. 151–157.

29. Орлик С. Особливості податкової політики російської окупаційної влади на захоплених територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Історія торгівлі, податків та мита*: XI міжнародна наук. конф. (м. Дніпро, 26-27 жовтня, 2017 р.). Київ, 2017. С. 84- 86.

30. Орлик С. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Сохраняя прошлое – строим будущее*: матеріали VIII міжнар. конф. (с. Раубичі Мінський район, республіка Білорусь, 5-6 жовтня 2017 р.). *Банкаускі Веснік.* 2018. № 2. С. 51–54.

31. Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Станіславова періоду російської окупації в часи першої світової війни (1914-1915 рр.). *Станиславів і Станиславівщина в час суспільних і національних змін XIX і першої половини XX століття*: друга міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 12-13 вересня 2017 р.) Warszawa -Stanisławów, 2017. Т. 2. С. 44–59.

32. Орлик С. Нумізматичні та боністичні джерела дослідження історії грошового обігу в Галичині й Буковині під час російської окупації в роки Першої світової війни. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*: V міжнародна наук.-практ. конф. (с.м.т. Меджибіж Хмельницької області, 21-22 червня 2018 р.). Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 139–142.

Публікації, що додатково розкривають зміст дисертації:

33. Орлик С. Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність. *Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* Кіровоград, 2015. Вип. 27. С. 119 -129.

34. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у двох книгах. / ред. кол. В. А. Смолій (голова), відп. ред. О. Реєнт. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. Книга 2: Мовою документів і свідчень. 800 с. [Археографічне опрацювання документів і коментарі: Орлик С. В. (№242-246, 255-257). С. 387–296, 405–409, 455-458].

35. Орлик С., Бойко-Гагарін А. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник.* Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 1. С. 143–164.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень……...…….22

ВСТУП……..……23

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ

1.1. Стан наукової розробки теми ……...32

1.2. Характеристика джерел…….….50

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження ……69

Висновки до розділу 1……...80

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОРГАНИ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ

2.1. Організація та діяльність російської казначейської служби…….....82

2.2. Створення та діяльність Управління фінансовими справами при Військовому генерал – губернаторстві Галичини та Буковини……..…93

2.3. Управління державним майном при Військовому генерал-губернаторстві Галичини та Буковини……114

2.4. Створення митних органів і реалізація митної політики……..124

Висновки до розділу 2……136

РОЗДІЛ 3. ГРОШОВА ТА ЦІНОВА ПОЛІТИКА

3.1. Проблеми організації грошового обігу …….....139

3.2. Стан банківської системи на окупованих територіях……..171

3.3. Цінова політика російського уряду та вплив її на продовольчий ринок …….…….181

Висновки до розділу 3……229

РОЗДІЛ 4. ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

4.1. Механізм стягнення державних податків…….....232

4.2. Акцизне оподаткування та справляння інших державних податків, натуральних повинностей і штрафів ……....……261

4.3. Фінансове управління та податковий контроль за секвестрованими та казенними підприємствами …….……316

Висновки до розділу 4……..…..347

РОЗДІЛ 5. БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ

5.1. Механізм стягнення місцевих податків і зборів …….…..350

5.2. Діяльність особливих (спеціальних, податкових) комісій з питання пошуку джерел доходів міських і ґмінних управлінь……..….....372

5.3. Аналіз стану місцевих бюджетів……..…...391

Висновки до розділу 5……..……...403

ВИСНОВКИ……405

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ…..…….....418

ДОДАТКИ…….....522

Перелік умовних скорочень

ВЗС – Всеросійський земський союз.

ВР України – Верховна Рада України.

Гел. – геллери.

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.

ДАКО – Державний архів Київської області.

ДАКіО – Державний архів Кіровоградської області.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

ДАПО – Державний архів Полтавської області.

ДАТО – Державний архів Тернопільської області.

ДАЧО – Державний архів Чернівецької області.

Дод. – додаток.

Дол. – долари.

Кор. – корони (крони).

Н.д. – немає даних.

ПЗФ – Південно-Західний фронт.

ПСЗ – полное собрание законов Российской империи.

РІ, РИ – Російська імперія, Российская империя.

Ст. – стаття.

Сост. – составитель.

СУ и РП – Собрание узаконений и распоряжений правительства.

С. О. – Світлана Орлик.

Фр. – франки.

Ф.ст. – фунти стерлінги.

ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України, м.Київ.

ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України, м.Львів.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нині наша держава перебуває у складній ситуації через війну з країною-сусідом – Росією. Одним із викликів, що постали перед Україною у другому десятиріччі XXI ст., стала мілітаристська неоімперська політика московського уряду. Означені реалії актуалізують необхідність вивчення історії цієї держави. Окупувавши частину Луганської і Донецької областей України та анексувавши Крим, Російська Федерація, залежно від її агресивних цілей, наявних засобів та умов, вибудовує специфічну фінансову політику стосовно цих, підконтрольних їй, територій. Вступивши у Першу світову війну, Росія, на перший погляд, була готовою (у фінансовому плані) до її успішного ведення, але її, як з'ясувалося, вдавана фінансова стабільність руйнувалася буквально в перші місяці війни. Попри вагомий золотий запас, значні притоки іноземних інвестицій та активну зовнішню торгівлю, імперська фінансова система виявилася вразливою й нестабільною. Перша світова війна стала відповідальним іспитом на життєздатність для самодержавного режиму, його економічної системи та збройних сил. Перед урядом Російської імперії поставало питання пошуку необхідних фінансових ресурсів та вироблення нової фінансової політики в умовах економічної ізоляції та складної внутрішньополітичної ситуації (детальніше див. Додаток Б). Відповідно, обрану фінансову політику російські можновладці реалізовували не лише в межах імперії, а й на окупованих територіях, зокрема в Галичині та Буковині. Фінансова політика держави-загарбниці на окупованих територіях мала певну специфіку, адже на цих територіях були інші умови для її реалізації, отже, ставилися й інші цілі та завдання. Захопивши Галичину та Буковину разом із усім промисловим потенціалом і природними багатствами, окупаційна влада, вважаючи все це «споконвічним надбанням Росії», негайно приступила до налагодження та впровадження механізму використання захоплених ресурсів на власну користь і підготовки економічного підґрунтя для інкорпорації захоплених територій до складу імперії Романових.

Історичний досвід окупації територій Галичини та Буковини у роки Першої світової війни свідчить, що у фінансовій сфері тогочасна російська влада керувалася незмінними загарбницькими принципами, які використовуються і нині в ході гібридної війни з Україною. Фінансова політика Росії на окупованих територіях України завжди була однозначною: використання економічного потенціалу, природних і фінансових ресурсів на власну користь країни-окупанта та/або стратегічна – для розміщення військових баз. Саме завдяки якісному аналізу подій минулого з'являється можливість убезпечити власну державу від ряду зовнішніх та внутрішніх викликів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах тематики історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (державний реєстраційний номер 16БФ046-01) і пов'язана з дослідженнями кафедри етнології та краєзнавства, в рамках яких вивчаються проблеми історії українських етнічних регіонів, зокрема з науково-дослідною темою: "Україна в загальноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору".

Мета наукового пошуку полягає у комплексному аналізові фінансової політики російської влади на захоплених територіях Австро-Угорської імперії в роки Першої світової війни.

Для досягнення мети означені такі **завдання:**

- проаналізувати стан розробки теми у вітчизняній та зарубіжній історіографії;
- здійснити характеристику, систематизацію та класифікацію джерел з означеної теми, ввести до наукового обігу маловідомі архівні документи;
- розглянути компетенцію окупаційної влади у реалізації фінансової політики уряду Російської імперії та висвітлити процес формування спеціальних органів фінансового управління на захоплених землях Австро-Угорської імперії;
- з'ясувати специфіку реалізації російської митної політики в Галичині та Буковині;

- дослідити особливості та проблеми реалізації грошової політки уряду Російської імперії на захоплених територіях, а також стан банківської системи у період окупації;

- здійснити аналіз цінової політики російського уряду в Галичині та Буковині та встановити її соціально-економічні наслідки;

- виділити основні напрями й тенденції податкової політики російської окупаційної влади та визначити принципи формування системи оподаткування і механізм справляння податків;

- розглянути організацію фінансового контролю за секвестрованими та казенними підприємствами Галичини та Буковини;

- дослідити основні напрями та принципи бюджетної політики окупаційної влади у сфері формування місцевих кошторисів, а також з'ясувати особливості організації місцевого оподаткування.

Об'єктом вивчення є фінансовий стан Російської імперії та фінансова політика російського уряду в період Першої світової війни.

Предмет вивчення – фінансова політика російського уряду на захоплених територіях Галичини та Буковини періоду Першої світової війни.

Географічні межі наукового пошуку охоплюють територію захоплених російськими військами у роки Першої світової війни областей Австро-Угорської імперії (Королівство Галичина і Володимирія та герцогство Буковина), які нині входять до складу сучасних України, Польщі та Румунії.

Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють період російської окупації територій Галичини та Буковини в Першій світовій війні (1914 – 1917 рр.). Нижня межа обумовлена серпнем 1914 р., коли російські війська Південно-Західного фронту вторглися і захопили Східну Галичину та Буковину, які на той час перебували у складі Австро-Угорської імперії. Бойові дії, що відбувалися з 18 серпня по 21 вересня 1914 р., увійшли в історію під назвою «Галицька битва». Верхня межа – серпень 1917 р., коли внаслідок відступу російські війська залишили територію Східної Галичини та Буковини. Проте, ми інколи виходили за встановлені хронологічні рамки, ставлячи за мету більш детально з'ясувати

історичні передумови досліджуваного явища. Зокрема, під час розгляду фінансової політики російського уряду напередодні вступу Російської імперії у Велику війну використовували дані передвоєнних років. Розглядаючи фінансову політику окупаційної влади на території Галичини та Буковини, ми враховували зміну лінії фронту, умовно поділивши її на два періоди російської окупації даних земель. Перша окупація – серпень 1914 р. – червень 1915 р. (4 вересня 1914 р. було захоплено м. Львів. Російські війська просунулися углиб території Австро-Угорської імперії на 300 км., захопивши Східну та частину Західної Галичини й Буковину). 9 червня 1915 р. російські війська залишили м. Львів і продовжили стрімкий відступ з Галичини. Станом на жовтень 1915 р. Східний фронт проходив через Тернопіль – Дубно – Пінськ – Барановичі – Свенцяни – Двінськ. У той же час м. Тернопіль і населені пункти на схід від лінії фронту до кордонів Російської імперії перебували під окупацією російських військ із серпня 1914 р. до серпня 1917 р., а деякі й довше. Після проведення російською армією наступальної військової операції відомої під назвою «Брусиловський прорив» (22 травня 1916 р. – 7 вересня 1916 р.) лінія фронту просунулася вглиб Галичини та Буковини, захопивши м. Чернівці, м. Станіславів (нині м. Івано-Франківськ) та ін., але не дійшла до м. Львова. Тому друга окупація російськими військами зазначених територій мала початок з червня 1916 р. і тривала до серпня 1917 р.

Методологічну основу дисертації становить сукупність принципів і методів пізнання, вибір яких визначався міждисциплінарними підходами до розкриття теми, поставленими завданнями та специфікою джерел.

Використано увесь комплекс загальнонаукових методів наукового дослідження: емпіричні (спостереження, порівняння, вимірювання), емпірично-теоретичні (абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, історичний і логічний) та теоретичні (сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, опис, інтерпретація). У процесі дослідження використовувалися спеціальні методи історичного дослідження, характерні для досліджень у галузі соціально-економічної історії: діахронний (періодизації) (для розкриття якісних змін у ході реалізації урядом Російської імперії фінансової політики на окупованих

територіях), історико-порівняльний та ретроспективний (для дослідження механізму та характерних способів реалізації фінансової політики Російської імперії у губерніях Наддніпрянської України та на окупованих територіях Галичини та Буковини; для дослідження регіональних особливостей податкової, бюджетної (у т.ч. порівняння австро-угорської та російської податкових, бюджетних систем) та цінової політики; для обґрунтування практичних пропозицій та рекомендацій щодо використання історичного досвіду процесу формування та реалізації фінансової політики російського окупаційного режиму на теренах Галичини та Буковини в роки Першої світової війни), історико-типологічний (для виявлення однотипних властивостей та ознак у різних явищах і подіях, пов'язаних з фінансово-економічними сторонами досліджуваного об'єкта, зокрема у сфері оподаткування, цінової та бюджетної політики російського окупаційної влади в Галичині й Буковині), історико-системний (для встановлення цілісності фінансової політики окупаційного режиму з точки зору розкриття внутрішніх механізмів її реалізації через аналіз їх структури та функцій, внутрішніх і зовнішніх зв'язків та динамічних змін (генезис), тощо), історико-генетичний (для проведення послідовного аналізу історичних фактів і процесів у фінансово-економічній сфері діяльності російської окупаційної влади в Галичині й Буковині; розкрити причинно-наслідковий механізм формування фінансової політики російської окупаційної влади та встановити характерні тенденції фінансової політики на окупованих територіях у рамках загальної фінансової політики уряду Росії), метод історико-економічного аналізу (для дослідження окремих сторін об'єкта для вивчення глибокої сутності явища: встановлення структурних елементів податкового механізму стягнення державних та місцевих податків за австро-угорським та російським податковим законодавством та механізму визначення бази оподаткування, структури місцевих бюджетів, механізму ціноутворення тощо), економічні та кліометричні методи дослідження (для аналізу динаміки і тенденцій податкової, цінової та бюджетної політики уряду Російської імперії та російської влади на окупованих територіях Галичини та Буковини).

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у розкритті теоретичних засад та практичних аспектів проведення комплексного аналізу фінансової політики російського окупаційного режиму в Галичині й Буковині в період Першої світової війни, зумовлені відсутністю в історіографії спеціальних узагальнюючих праць з означеної тематики.

У дисертаційному дослідженні

вперше:

- введено до наукового обігу маловідомі архівні документи;

- виконано комплексну реконструкцію фінансової політики російського уряду на окупованих територіях Галичини та Буковини за її основними складовими в історичному контексті досліджуваного періоду;

- розглянуто структуру, завдання і функції та дано оцінку ефективності роботи спеціальних фінансових органів, створених при Військовому генерал-губернаторстві Галичини;

- визначено основні напрямки діяльності, цілі та завдання Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві Галичини у напрямку налагодження фінансового контролю російської окупаційної влади за секвестрованими та казенними підприємствами;

- досліджено питання створення митних органів та особливості реалізації митної політики на окупованих територіях Галичини та Буковини;

- проведено аналіз значного статистичного масиву матеріалів щодо цінової політики з використанням авторських розрахунків;

- реконструйовано механізм стягнення державних податків, у т.ч. акцизного оподаткування;

- звернуто увагу на втрати російського бюджету від запровадження «сухого закону» та розорення галузі на окупованих територіях;

- досліджено механізм стягнення місцевих податків і зборів на окупованих територіях Галичини та Буковини;

- відтворено бюджетний процес формування місцевих кошторисів та виконано їхній аналіз.

удосконалено:

- теоретико-методологічні підходи у дослідженні економічних процесів у контексті розробки проблем методології економічної історії;

- теоретичні підходи до проблеми організації грошового обігу на окупованих територіях Галичини та Буковини;

- осмислення соціально-економічних процесів, що відбувалися на окупованих територіях, через призму реалізації окупаційною владою фінансової політики уряду Російської імперії.

набули подальшого розвитку:

- студії теоретичного, історіографічного та джерелознавчого характеру, в яких дано оцінку науковому масиву досліджень з теми соціально-економічного становища окупованих територій Галичини та Буковини в період Першої світової війни;

- фактологічні відомості та теоретичні підходи до вивчення еволюції бюджетної, митної і податкової систем Росії та проекції її на українські землі.

Практичне значення дисертації має як наукове, так і важливе практичне значення у протидії сучасній російській гібридній агресії до України. Критичне опрацювання наявних історичних праць сприяє значному розширенню напрямків вивчення подій та явищ періоду Першої світової війни, що дозволяє глибше та об'єктивніше зрозуміти проблеми імперської політики Росії не лише на початку XX ст., а й у другому десятилітті XXI ст.

Зібрані фактологічні матеріали і висновки можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з історії Першої світової війни, підручників і навчально-методичних посібників із всесвітньої історії та історії України, при підготовці лекційних занять і спецкурсів у вищих навчальних закладах, а також у музейній справі при підготовці екскурсій та лекцій.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації належать особисто автору та є його науковим доробком. Дана дисертаційна робота – самостійна наукова праця, в якій вперше

висвітлено фінансову політику уряду Російської імперії під час Першої світової війни на окупованих територіях Галичини та Буковини (1914 – 1917 рр.).

Апробація результатів дослідження. Матеріали, основні положення та ключові позиції дисертаційного дослідження оприлюднені на 17 міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях, зокрема: XI Międzynarodowa konferencja numizmatyczna «Peniadz a propaganda wspolne dziedzictowo Europy» (Польща, м.Августов, 4 – 7 червня 2014 р.); Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Перша світова війна й Україна (до 100 – річчя початку Великої війни)», (м. Черкаси, 25–26 вересня 2014 р.); ІІ міжнародній науково-практичій конференції «Південь України у вітчизняній та європейській історії» (м. Одеса, 27 вересня 1914 р.); European Central Slavic Conference «World war i in central and Eastern Europe» (Польща, м. Перемишль, 9–10 липня 2015 р.); VII міжнародній нумізматичній конференції «Нумизматика и героическое наследие», (Білорусія, м. Мінськ, 15–18 вересня 2015 р.); дев'ятій міжнародній науковій конференції «Історія торгівлі, податків та мита» (м. Дніпропетровськ, 29–30 жовтня 2015 р.); ІІІ міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» (м. Кіровоград, 6–7 листопада 2015 р.); IV міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» (м. Переяслав-Хмельницький, 22–23 червня 2016 р.); IV Forum numizmatyczne «Pieniądz I mennice» (Польща, м. Августов, 15–17 вересня 2016 р.); V Forum numizmatyczne: Polska – Wschod. «Pieniadz i banki» (Польща, м. Августов, 7–9 вересня 2017 р.); другій міжнародній науково-практичній конференції «Станиславів і Станиславівщина в час суспільних і національних змін XIX і першої половини XX століття» (м. Івано-Франківськ, 12–13 вересня 2017 р.); ІІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р.); VIII міжнародній нумізматичній конференції «Зберігаючи минуле – будуємо майбутнє», (Білорусь, с. Раубичі, Мінський район, 5–6 жовтня 2017 р.); XI міжнародній конференції «Історія торгівлі, податків та мита»

(м. Дніпро, 26–27 жовтня, 2017 р.); 11-ому Всеукраїнському симпозіумі з аграрної історії «До 100-річчя Української національної революції» (м. Черкаси, 9 листопада 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності» (м. Дрогобич, 27 травня 2018 р.); V Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» (смт Меджибіж Хмельницької області. 21–22 червня 2018 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 1 монографію та 35 наукових праць, з них 23 – наукові статті у фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій становить 45,7 ум. друк. арк.

Структура та зміст дисертації обумовлені поставленою метою та завданнями дослідження. Праця складається зі вступу, п’яти розділів, поділених на 16 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (1043 назв, у т.ч. 481 архівних справ) та 76 додатків. Загальний обсяг дисертації – 806 сторінок (із них 395 сторінок – основний текст).

РОЗДІЛ 1
ІСТОРІОГРАФІЯ ТЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ

1.1. Стан наукової розробки теми

Досліджуючи проблему фінансової політики російського уряду на окупованих територіях Галичини та Буковини у період Першої світової війни, ми виходили з того факту, що дане питання залишається маловивченим, про що свідчить відповідна наукова література. Саме тому значна частина дисертації виконана на основі опрацювання архівних джерел. Проте, у процесі роботи над дисертаційним дослідженням нами проаналізовано й увесь комплекс наукової літератури, яку можна поділити на три групи: 1) роботи сучасників періоду, що досліджується (дореволюційна історіографія) в т.ч. зарубіжних дослідників; 2) наукова спадщина радянської доби; 3) праці сучасних українських та зарубіжних дослідників (з 1991 р.).

Розглядаючи роботи сучасників періоду, що досліджується особливої уваги потребує аналіз публікацій відомих російських учених часів Першої світової війни: М.І. Боголепова[1], М.В. Бернацького[2], П. Маслова[3], І.А. Михайлова[4], П. П. Мігуліна[5], Ф.А. Менькова[6], В.А. Мукосєєва[7], С.М. Прокоповича[8],

---

[1] Боголепов М.И. Война и деньги. *Вопросы мировой войны: статьи.* Петроград, 1915. С. 398 – 442; Его же. Военные займы и народные сбережения. *Военные займы: сборник статей*. Петроград, 1917. С. 103 – 115; Его же. Война, финансы и народное хозяйство. Петроград, 1914. 58 с.; Его же. Государственный банк и коммерческий кредит. *Банковская энциклопедия: в 2-х т.* Київ, 1914. Т.1. С. 283 – 330; Его же. Государственный долг (к теории государственного кредита): Типологический очерк. СПб., 1910. 570 с.

[2] Бернацкий М.В. Денежное обращение и займы. *Военные займы: сборник статей.* Петроград, 1917. С. 81–102.

[3] Маслов П. Экономические причины мировой войны. М., 1915. 67с.

[4] Михайлов И.А. Война и наше денежное обращение. Факты и цифры Петроград, 1916. Вып.2. 48 с.; Его же. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып.V – VII. 166 с.

[5] Мигулин П.П. Двухмиллиардный заём. *Новый экономист*. 1916. №11. С. 2 – 5; Его же. Твёрдые цены. *Новый экономист.* 1916. №36. С. 2–5; Его же. Военные расходы и новые налоги. *Новый экономист*. 1914. №8-9. С.1 – 3; Его же. Военные расходы и новые налоги. *Новый экономист.* 1914. №10. С. 1 – 3; Его же. Война и золото. *Новый экономист.* 1914. №19. С.1–4.; Его же. Личный военный налог. *Новый экономист*. 1914. №36. С.3 – 5; Его же. Война и кредитные операции. *Новый экономист.* 1914. № 37. С. 1–5.

[6] Меньков Ф.А. Военные займы и частные эмиссии. *Новый экономист.* 1916. №34. С.6 – 9; Его же. Военные займы. *Новый экономист.* 1916. №35. С.6 – 8; Его же. Наши военные займы. *Новый экономист.* 1916. №36. С. 5 – 8.

[7] Мукосеев В.А. Военные займы России. *Военные займы: сборник статей.* Петроград, 1917. С. 142 – 194; Его же. Экономические причины войны. *Вопросы мировой войны: сборник статей.* Петроград, 1915. С. 225–268.

[8] Прокопович С.М. Война и народное хазяйство. Москва, 1917. 214 с.

М.М. Соболєва[1], П.Б.Струве[2], В.М. Твердохлєбова[3], М.І. Туган-Барановського[4], М.І. Фрідмана[5], А.І. Шингарьова[6], Л. Н. Яснопольського[7] та ін. У своїх працях, опублікованих переважно в окремих брошурах, тематичних збірниках, на шпальтах журналу «Новый экономист», щорічниках газети «Речь» тощо, вони розглядали питання загальної фінансової політики російського уряду, особливу увагу звертаючи на проблеми та вдосконалення грошового обігу, бюджетних відносин і реформи податкової системи, випуску військових позик з точки зору очевидців фінансово-економічних процесів, які відбувалися у Російській імперії під час війни. Вони прагнули, виконуючи власні дослідження, здійснити своєчасний економічний аналіз заходів уряду Російської імперії у фінансовій сфері та надавали науково обґрунтовані пропозиції щодо використання різних фінансових інструментів, спрямованих на мобілізацію додаткових ресурсів для забезпечення фінансування війни.

Значний масив російської наукової дореволюційної літератури присвячений вивченню фінансово-економічної готовності до війни впливових країн світу,

---

[1] Соболев М.Н. Перестройка финансовой системы России в связи с введением подоходного налога и поимущественного налогов. *Вопросы финансовой реформы в России*. Москва, 1915. Т.1. Вып.1. С. 1 – 12; Его же. Перестройка принципов торговой политики России в связи с вопросом о протекционизме. Харьков, 1915. 32 с.

[2] Струве П.Б. Экономическая проблема Великой России (заметки экономиста о войне и народном хозяйстве). *Сборник «Великая Россия»*. Москва, 1912. Кн.2. 368 с.; Его же. Война и экономическая жизнь. Москва-Петроград, 1916.

[3] Твердохлебов В.Н. Война и прямые налог. *Новый экономист*. 1914. № 33. С. 4–6; Его же. Влияние войны на городские и земские финансы. *Вопросы мировой войны: Сборник статей*. Петроград, 1915. С. 443–465.

[4] Туган-Барановский М.И. Военные займы в теоретическом освещении. *Военные займы: сб. статей*. Петроград, 1917. С. 5 – 25; Его же. Русская кооперация и заём Свободы. Петроград, 1917. 16 с.; Его же. Откуда берутся деньги для войны. Петроград, 1917. 40 с.; Его же. Бумажные деньги и война. *Речь.* 1915. №16. С. 2.; Его же. Влияние войны на народное хозяйство России, Англии и Германии. *Вопросы мировой войны: сборник статей*. Петроград, 1915. С. 269 – 324.; Его же. Год войны в народнохозяйственном отношении. *Ежегодник газеты «Речь» на 1915 г.* Петроград, 1915. С. 434 – 471; Его же. Новые бумажные деньги. *Речь.* 1915. №109 (3132). С. 2; Его же. Война и народное хозяйство. *Чего ждёт Россия от войны: сборник статей*. Петроград, 1915. С. 5–23; Его же. Бумажные деньги и метал. *Новый экономист.* 1916. №40, 42. С. 3–6; 4–7; Его ж. Значение биржи в современном хозяйственном строе. *Банковая энциклопедия.* Киев, 1916. Т.2. С. 24–39; Его же. Война и народное хазяйство. *Чего ждет Россия от войны: сборник статей*. Петроград, 1915. С. 5 – 23; Его же. Бумажные деньги и металл. *Новый экономист.* 1916. №40. С. 3 – 6; Там же. 1916. №42. С. 4 – 7.

[5] Фридман М.И. Роль займов в финансировании войны. *Военные займы: сборник статей*. Петроград, 1917. С.116 – 141; Его же. Фридман М.И. Война и финансы. *Чего ждет Россия от войны: сборник статей*. Петроград, 1915. С.24 – 48.

[6] Шингарев А. Финансы России во время войны. Петроград, 1917. 27 с.; Его же. Война и финансы. *Ежегодник газеты Речь на 1915 год.* Петроград, 1915. С. 377–433; Его же. «Подаренный» и возвращённый миллиард. *Русские ведомости.* 1915. №19 (24 января). С. 5; Его же. Бюджет 1914 г. *Ежегодник газеты Речь на 1914 год.* Петроград, 1914. С. 129–49.

[7] Яснопольский Л. Внутренние и внешние займы. *Русские ведомости.* 1916. 8 апр. (№81). С. 2; Его же. Военные выпуски кредитных билетов. *Русские ведомости.* 1916. 9 марта (№56). С. 2; Его же. Финансы России и их подготовленность к войне. *Великая Россия: Сборник статей.* Москва, 1912. Кн. 2-я. 368 с.

особлива увага приділена ворогуючій країні – Німеччині. З даного приводу спеціальні дослідження проводили В. Ідельсон[1], І. Кулішер[2], Ф. Макшеєв[3], Ф. Меньков[4], В. Монастирьов[5], Б. Нольде[6], О. Чупров[7] та ін. Порівнюючи стан економіки і фінансів зарубіжних країн з відповідними показниками Російської імперії, вони надавали рекомендації урядові своєї країни.

Значний масив змін до законів, які приймалися напередодні війни 1914 р. та початку 1915 р., потребували систематизації та коментарів фахівців. Так, у зв'язку із значним підвищенням ставок податків та впровадженням нових податків у період війни податними інспекторами видавалися спеціальні брошури для платників податків із коментарями та календарями-довідниками[8]. Аналогічні брошури з упорядкованим законодавством та роз'ясненнями були підготовлені присяжним повіреним С. М. Левіним[9].

Неоціненний внесок у дослідження багатьох сторін життя населення Галичини під час російської окупації належить українському історикові І. Крип'якевичу[10], який, будучи сучасником тих подій, професійно описав цивільну діяльність російської влади на окупованій території. Особливу увагу вчений приділив фінансово-економічним процесам, які відбувалися у зв'язку з російською окупацією краю у період першої окупації (серпень 1914 – червень 1915 рр.). Зокрема, ним висвітлено: структуру російської адміністрації в Галичині та діяльність і роль Військового генерал-губернатора Г. Бобринського у реалізації фінансової політики російського уряду на окупованих територіях; процес

---

[1] Идельсон В.Р. Рост государственного долга Великобритании. *Военные займы: сборник статей*. Петроград, 1917. С. 63 – 80.
[2] Кулишер М.И. Военные займы в Германии. *Военные займы: сборник статей.* Петроград, 1917. С. 26–62.
[3]Макшеев Ф.А. Об экономической подготовке к войне. *Интендантский журнал.* 1914. №6.; Его же. Сведения о положении в Германии вопроса об экономической подготовке к войне. Интендантский журнал. 1914. №7 (отдел неофициальный).
[4] Меньков Ф. Финансовые мероприятия воюющих держав. *Новый экономист.* 1914. №37.
[5] Монастырёв В. Германия. (Подготовка к европейской войне и её причины). *Военный сборник.* 1914. №11. С. 23–32.
[6] Нольде Б.Э. Организация народного хазяйства воюющей Германии. Петроград, 1916. 48 с.
[7] Чупров А.А. Народное продовольствие в Германии. *Вопросы мировой войны: сборник.* Петроград, 1915. С. 325–357.

[8] Честухин А.А., Лукин Б.Я. Новые налоги и повышение существующих налогов. Москва, 1915. 32 с.
9 Левин С. М. Важнейшие законы, указы и распоряжения военного времени: сборник в 2-х т. Петроград, 1915-1916. Петроград, 1915. Т.1: Июль 1914 г. – апрель 1915 г. 728 с.; Его же. Петроград, 1916. Т.2: Апрель – декабрь 1915 г. 1916. 512 с.
[10] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – Червень 1915. Б.м.(Відень?), 1915. 116 с.

створення Управління державним майном при Військовому генерал-губернаторові Галичини; впровадження нової податкової та банківської системи; особливості організації торгівлі та діяльності промислових підприємств (у т.ч. державних) різних галузей; організацію митної політики уряду Російської імперії на окупованих територіях та ін. Автор хоч і не був обізнаний зі стратегічними напрямками фінансової політики окупаційної влади, проте у своїй праці подавав цінну інформацію про безпосередню діяльність цієї влади, спрямованої на впровадження тих чи інших заходів фінансово-економічного характеру на захопленій території. Щодо організації оподаткування на окупованій території, зокрема у м. Львові, дослідник зазначав: «Перші вісти появилися про спосіб збирання податків у Галичині: проектовано, щоби право збору передати міським і сільським громадам. І справді, у Львові ген.-губернатор лишив збір податків магістратові»[1]. Але при цьому автор не уточнює, про які податки йшла мова, про державні податки чи про місцеві податки, які й раніше надходили до міського бюджету. Історикові І. Крип'якевичу, який хоч і був сучасником тих подій, проте не мав доступу до відповідних документів, важко було розібратися у складнощах податкової системи, яку планувала запровадити окупаційна влада. На початку окупації у сфері оподаткування панував цілковитий безлад, і навіть сама окупаційна влада не зовсім знала, як організовувати податкову систему, та очікувала відповідних інструкцій від Міністерства фінансів. Автор, щиро бажаючи розібратися у даному питанні, констатував, що «в дійсності податки – писано потім – стягуються тільки в деяких містах, що утерпіли менше з причин війни». До цього твердження сам робить уточнення (у зносці) про те, що і «се не зовсім вірне», оскільки мав приклади оподаткування у містах і селах, які були майже знищені війною. Дослідження І. Крип'якевича привело його до однозначного та беззаперечного твердження про те, що «російські власті на разі кермувалися

[1] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м.(Відень?), 1915. С. 35.

австрійською податковою системою, але рішено в будучності провести основну реорганізацію»[1], з яким ми повністю погоджуємося.

З метою узагальнення наукових праць відомого вченого М. І. Туган-Барановського та інших науковців дореволюційного періоду, роботи яких стосувалися проблем фінансової політики уряду Російської імперії періоду Першої світової війни, нами проведено ряд спеціальних досліджень[2].

Певні відомості про фінансування русофільського руху в Галичині під час російської окупації містяться у брошурі виданій Українською національною Радою у Нью-Йорку в 1916 р.[3]. Це видання було англомовним перекладом публікації Sands B. в журналі «La Revanne» (Лозанна, Швейцарія). Автор наголошував, що «достатньо встановити факти російського завоювання Галичини та підривні методи, які його підготували, щоб запобігти можливості будь-якого британського чи французького державного діяча бути готовими виступати зараз чи в будь-який час у майбутньому щодо передачі Росії Східної Галичини без найсуворіших гарантій»[4]. Цікавим є наведення у даному виданні пропагандистських заходів російської влади у сфері фінансової політики в Галичині, зокрема декларації про необхідність проведення аграрної та фіскальної реформ, зокрема про перенесення податкового тягаря із селян на великих землевласників[5].

Ідеологічні засади вивчення питань фінансової політики царського уряду періоду Першої світової війни були закладені у працях більшовицьких ідеологів, зокрема В. І. Ульянова (Леніна)[6]. Серед дослідників радянської доби, які вивчали

---

[1] Там само.
[2] Орлик С. Проблеми фінансової політики Російської імперії в роки Першої світової війни в науковій спадщині М. І. Туган-Барановського. *Український історичний журнал.* 2017. №1. С. 60–72; ЇЇ ж. Проблеми внутрішніх військових позик в Російській імперії в період Першої світової війни у науковій спадщині сучасників тієї епохи. *Історіографічні дослідження в Україні.* Київ, 2016. Вип. 26. С. 366 – 380.; Її ж. Праці та спогади сучасників Першої світової війни як джерело до вивчення фінансової політики російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині. *Історія науки і біографістика*. 2018. № 2. URL :http://inb.dnsgb.com.ua/2018-2/04.pdf
[3] Sands B. The Russians in Galicia. New York: Ukrainian National Council, 1916. 52 p.
[4] Ibidem. P.5.
[5] Ibid. P.17.
[6] Ленин В.И. Социализм и война (Отношение РСДРП к войне): полн. собр. соч.: в 55т. Москва, 1961. Т. 26. С. 307–350; Его же. Империализм, как высшая стадия капитализма (Популярный очерк): полн. собр. соч.: в 55 т. Москва, 1962. Т. 27. С. 299 – 426.

окреслені проблеми, можна назвати В. Я. Бляхера[1], В. І. Бовикіна[2], І. Ф. Гідіна[3], А. Галенко[4], О. Д. Гусакова[5], М. А. Данилова[6], Я. Іоффе[7], В. Я. Лаверичева[8], М. Ляліна[9], П. І. Лященко[10], Ф. Михайлевського[11], О. П. Погребинського[12], А. Л. Сидорова[13], Л. Є. Шепелєва[14], К. Ф. Шацилло[15] та ін. Характерна особливість радянської історіографії полягала в тому, що в таких працях наводилися цінні статистичні та фактологічні матеріали й разом з тим часто однобоко характеризувалися фінансові процеси, мало місце упереджене ідеологічне забарвлення. Що стосується стану розгляду проблеми окупації російськими військами західноукраїнських земель, то радянську історіографію слушно охарактеризував О .П. Реєнт, який відмітив, що «окупацію Галичини російськими військами автори розглядають в дусі російської публіцистики та пропаганди воєнного часу як «визволення», тобто фактично прийнявши за вихідну російську точку зору в цьому питанні, не враховуючи міжнародно-правового аспекту»[16].

---

[1] Бляхер В.Я. Государственные займы дореволюционной России и их аннулирование Советским правительством: дис… кандидата экономических наук. Москва, 1955. 327 с.; Бляхер В., Гринер Д. Займы дореволюционной России в годы первой мировой войны. *Советские финансы.* 1947. № 5. С. 36 – 41.

[2] Бовыкин В.И. Россия накануне великих свершений. Москва, 1988. 155 с.

[3] Гидин И.Ф. О величине и характере русского государственного долга в конце 1917 г. *История СССР.* 1957. №5. С. 166–172; Его же. Русские коммерческие банки: Из истории финансового капитала в России. Москва, 1948. 454 с.; Его же. О величине и характере русского государственного долга в конце 1917 г. *История СССР.* 1957. № 5. С. 166–172.

[4] Галенко А. Финансы России в мировую войну. *Война и революция.* 1926. № 11. С. 44 – 55.

[5] Гусаков А.Д. Очерки по денежному обращению России накануне и в период Октябрьской социалистической революции. Москва, 1946. 126 с.

[6] Данилов Н.А. Влияние великой мировой войны на экономическое положение России: лекции, читанные в Военно-Инженерной Академии в 1920-21 учебном году. Петроград, 1922. 95 с.; Его же, Экономика и подготовка к войне: Очерки по истории подготовки к войне. Москва – Ленинград, 1926. 195 с.

[7] Иоффе Я.А. Блокада и народное хазяйство в мировую войну. Москва– Ленинград, 1929. 224 с.

[8] Лаверычев В.Я. Из истории государственного регулирования военной экономики России в годы первой мировой войны (1914 г. – февраль 1917 г.). *Первая мировая война 1914-1918.* Москва, 1968. С. 211 – 226.

[9] Лялин Н. На какие средства вела войны царская Россия. *Советские финансы.* 1942. №4. С. 29 – 33.

[10] Лященко П.И. История народного хозяйства СССР: Капитализм. М.: Госполитиздат, 1948. Т.2. 738 с.

[11] Михайлевский Ф. Разменный кризис в годы первой мировой империалистической войны. *Деньги и кредит.* 1941. №4. С. 32 – 34.

[12] Погребинский А. П. Государственные финансы царской России в эпоху империализма. Москва, 1968. 168 с.; Его же. Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX – XX вв.). Москва, 1954. 268 с.

[13] Сидоров А.Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны. Москва, 1973. 655 с.; Его же. Финансовое положение России в годы Первой мировой войны. Москва, 1960. 579 с.; Сидоров А.Л., Бовыкин В.И., Волобуев П.В. Экономические и социальные проблемы первой мировой войны. *Первая мировая война 1914-1918.* Москва, 1968. С. 179 – 191.

[14] Шепелев Л.Е. Фондовая биржа в России в период Первой мировой войны (1914-1917 гг.). *Исторические записки.* 1969. Т. 84. С. 121 – 163; Его же. Акционерные коммерческие банки в годы Первой мировой войны. *Исторические записки.* 1963. Т. 73. С. 156 – 193.

[15] Шацилло К.Ф. Из истории финансового капитала. Влияние первой войны на развитие государственной промышленности Юга России. *Первая мировая война 1914-1918*. Москва, 1968. С. 192– 210.

[16] Реєнт О.П., Янишин Б.М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Укр. іст. журн.* 2004. №4. С. 15.

Більшість вищезгаданих науковців радянського періоду у своїх монографіях торкалися питання боргів Російської імперії, які новостворена радянська Росія не визнавала. У 1925 р. з даного питання вийшла спільна монографія Л. Пасвольського і Г. Моультона «Русские долги и восстановление России»[1].

У радянський період, до початку Другої світової війни, напрямок наукових досліджень у галузі «економіки війни», значною мірою базувався на фінансово-економічному історичному досвіді Росії та інших країн, який був здобутий саме у період їхньої участі у Великій війні. Так, у монографії «Экономика войны» Є. Святловський, досліджуючи вплив війни на економіку на основі досвіду Першої світової війни, визначив основні елементи організації народного господарства під час війни і приділив важливу увагу фінансовій політиці, яка мала формуватися у т.ч. із міжнародних фінансових угод, зовнішніх позик, внутрішніх позик, податків і паперових грошей», та господарчого використання окупованих областей: «Їх населення, промисловість, сільське господарство і природні ресурси. Контрибуції»[2]. У Радянському Союзі у 20 – 30-тих роках наукові дослідження в галузі «військової економіки», окрім Є. Святловського, здійснювали М.Я. Савицький[3], Ф.А. Макшеєв[4], Г.І. Шігалін[5] та ін.

На початку радянського періоду було перекладено російською мовою та опубліковано фундаментальні праці професора Ґетеборзького комерційного інституту у Швеції Ели Гекшера[6] та професора політичної економії Кембриджського університету Артура Пігу[7], які присвячені теоретичним дослідженням основ впливу війни на світову економіку та фінанси на практичному досвіді країн-учасників Першої світової війни. Також у 1920-х роках у СРСР було опубліковано працю німецького вченого Р. Клауса[8], в якій аналізувався стан економіки і фінансів царської Росії періоду Першої світової війни (1914 – 1917 рр.).

---

[1] Пасвольский Л., Мультон Г. Русские долги и восстановление России. Москва, 1925. 255 с.
[2] Святловский Е. Экономика войны. Москва, 1926. 402 с.
[3] Савицький М.Я. Экономика войны. Экономическая база современной войны. Москва, 1934. 85 с.
[4] Макшеев Ф.А. Экономика войны. *Военное хозяйство*. 1923. №1.
[5] Шигалин Г.И. Военная экономика в Первую мировую войну. Москва, 1956. 332 с.
[6] Гекшер Э. Экономика мировой войны / перевод с шведск. под ред. К. Тиандера. Петроград, 1917. 216 с.
[7] Пигу А.К. Политическая экономия войны /перевод с англ. под ред. Н.Данилова. Москва, 1924. 147 с.
[8] Клаус Р. Война и народное хазяйство России (1914-1917) / пер. с нем. М. Заммеля. Ленинград, 1926. 116 с.

На сучасному етапі розвитку української історіографії проблеми Першої світової війни розглядаються за багатьма напрямками. Ще у 2003 р. завідувач відділу історії України XIX – початку XX століття Інституту історії України НАНУ, член-кореспондент НАН України, професор О. П. Реєнт, здійснивши аналіз стану розробленості проблем історії Першої світової війни, визначив низку актуальних напрямків досліджень. Серед них зазначаються й тематичні аспекти економічного та соціально-економічного розвитку українських земель у складі Австро-Угорщини та Російської імперії, з особливим акцентом на необхідності опрацювання подій 1914 – 1917 рр. Щоб ліквідувати «білі прями» вітчизняної історії» періоду Першої світової війни, О.П. Реєнт ініціював відкриття наукового проекту «Велика війна 1914 – 1918 рр. і Україна»[1]. Цей грандіозний дослідницько-видавничий проект передбачав випуск колективної монографії, яка побачила світ у 2-х книгах під однойменною назвою: у 2013 р. – Книга 1: Збірка статей; у 2015 р. – Книга 2: Мовою документів і свідчень[2]. Автори монографії та інші українські вчені значною значною мірою розкрили проблему економічного та соціально-економічного становища українського соціуму підросійської України у період Першої світової війни[3].

Враховуючи наявний величезний корпус сучасних наукових праць із проблем історії Першої світової війни, ми обмежуємося лише аналізом праць українських та

---

[1] Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ, 2003. С. 327 – 334.

[2] Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн. / ред. В. А. Смолій; упор. О. Реєнт; авт. кол.: Ю. В. Берестень та ін. Київ, 2013. К.1. 784 с.; Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн. / ред. кол. В.А. Смолій (голова), відп. ред. О. Реєнт. Київ, 2015. Книга 2: Мовою документів і свідчень. 800 с.

[3] Вільшанська О. Л. Повсякденне життя і суспільні настрої. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн*. / ред. кол. В.А.Смолій (голова), відп. ред. О. Реєнт; Київ, 2013. С. 440 – 467; Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні: документи і матеріали (1914-1918). Харків, 2010. 360 с.; Її ж. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914-1918 рр.). Харків, 2012. 568 с.; Її ж. Перша світова війна: біженці в Україні (1914-1918 рр.): автореф. дис. … д-ра іст. наук: 07.00.01. Харків, 2013. 40 с.; Литвин В.М. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна. Київ, 2005. 445 с.; Литвин М. Україна у Першій світовій війні: сучасна російська історіографія проблеми. *Військово-науковий вісник.* 2005. Вип.7. С. 35 – 47; Лазанська Т. І. Проблеми біженства в українських губерніях Російської імперії. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн.* Київ, 2013. С. 481 – 511; Молчанов В. Б. Добробут населення міст правобережної України напередодні війни. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн*. Київ, 2013. С. 433 – 440; Реєнт О. П., Сердюк О. В., Шевченко В. В. Економічне становище в підросійській Україні. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн*. Київ, 2013. С. 378–408; Реєнт О. П. Вплив Великої війни 1914-1918 рр. на цивілізаційні процеси в Україні (до 90-річчя початку Першої світової війни). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. праць*. 2004. Число 11. С. 138 – 146; Його ж. Перша світова війна XX ст. та українське суспільство. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2000. Вип.1. С. 6–38; Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. Київ, 2004. 480 с.; Сердюк О. Біженство в Україні під час Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2002. Вип. 4. С. 111–124; Турченко Г. Ф. Соціально-економічні процеси в південноукраїнському регіоні. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн.* Київ, 2013. С. 408–433.

зарубіжних дослідників, які висвітлювали економічне й соціально-економічне становище окупованих територій Галичини та Буковини у період Великої війни, оскільки саме ці аспекти життя були результатом практичної реалізації фінансової політики російської окупаційної влади.

Існує ряд спеціальних досліджень економічного стану (в т.ч. окремих галузей економіки) Галичини та Буковини у період російської окупації. Так, зокрема, І. Лозинська[1] у своїх статтях розглянула основні напрямки економічної політики окупаційної влади й довела, що «військове генерал-губернаторство Галичини здійснювало заходи для відновлення економічного життя у краї … і створення умов для наповнення російської імперської казни податками з ново-приєднаного регіону»[2]. Можна погодитися з дослідницею в тому, що окупаційна влада була зацікавлена у відновленні роботи підприємств стратегічних галузей промисловості (нафтопереробної, соляної, вугільної, лісової), але не стільки з причини близької «перспективи інтеграції Галичини в Російську імперію». На наше переконання, окупаційна влада керувалася головною і першочерговою ціллю – забезпечення потреб російської армії у продуктах виробництва зазначених галузей та одночасного отримання прибутків і надходжень податків до імперської казни.

Особливу увагу питанням діяльності російської окупаційної адміністрації Галичини та вищих урядовців Російської імперії щодо налагодження нафтовидобувної і нафтопереробної промисловості Дрогобицького регіону у період першої окупації краю приділив у своїх дослідженнях І. Ільницький[3]. Автор дійшов висновку, що в період першої окупації Галичини російська імперська влада не змогла ефективно використати промисловий потенціал регіону для забезпечення потреб своєї держави.

---

[1] Лозинська І. Г. Економічна політика адміністрації Ф. Ф. Трепова у Галичині. *Проблеми гуманітарних наук.* 2013. Вип. 32. С. 123–137; Її ж. Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини: напрямки економічної політики. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*. Дрогобич, 2016. Вип. 16. С. 77 – 87.

[2] Лозинська І. Г. Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини: напрямки економічної політики. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич, 2016. Вип. 16. С. 85.

[3] Ільницький І.В. Нафтопереробна промисловість Галичини в умовах першої російської окупації краю (вересень 1914 р. – червень 1915 р.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2014. Вип. 23. С. 302.

Розглядаючи історію найбільших нафтовидобувних та нафтопереробних підприємств Галичини, В. М. Клапчук[1] у своїй монографії звернув увагу на те, що податкові платежі таких підприємств завжди забезпечували вагому частку доходів бюджетів краю.

У статті Б. Лазорак[2] наводяться документальні матеріали експедиції російського інженера Г. Марковського з вивчення стану і технологій соляної промисловості Галичини, на основі аналізу яких автор переконливо довів, що для російської окупаційної влади особливе стратегічне значення мало відновлення соляних підприємств захопленого регіону. Щодо управління соляною монополією, дослідник акцентував увагу на тому, що вона повністю підпорядковувалася тимчасовому Управлінню фінансовими справами Галичини та Буковини, як у частині контролю за адміністративними і господарчими витратами, так і у сплаті податків.

У колективній монографії «Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середини XX ст.)» (автори Корнієнко П. С., Терещенко В. Д., Старка В. В., Киданюк А. В.)[3] приділено незначну увагу питанням оподаткування у зазначеному регіоні у період російської окупації під час Першої світової війни. Автори звернули увагу на тяжкий тягар, який несло місцеве населення у вигляді відбування обов'язкових натуральних повинностей (будівництво залізниць, суходільних шляхів, оборонних військових об'єктів тощо) за розпорядженням російської окупаційної влади.

Спеціальне дослідження економічного становища та податкової здатності сільського населення Галичини та Буковини в період російської окупації часу Першої світової війни проведено автором дисертації[4].

---

[1] Клапчук В.М. Корисні копалини Галичини: видобування та переробка: монографія. Івано-Франківськ, 2013. 508 с.

[2] Лазорак Б. «Его сіятельству господину военному генералъ-губернатору Галиции…»: доповідна записка російського інженера про стратегічне значення окупованого соляного заводу в Дрогобичі (1914 р.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник: зб. наук. пр. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І.Франка*. 2017. Спец. вип. 3. С. 129 – 149.

[3] Корнієнко П.С., Терещенко В.Д.,Старка В.В., Киданюк А.В. Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середини XX ст.). Тернопіль, 2016. 200 с.

[4] Орлик С. Економічне становище та податна здатність селян Галичини та Буковини в період російської окупації в часи Першої світової війни. *Український селянин.* Черкаси, 2017. №18. С. 93–99.

Особливої уваги заслуговують дослідження грошового обігу та банківництва в Галичині та Буковині під час Першої світової війни у цілому і в період російської окупації зокрема.

Питання особливостей грошового обігу на Буковині за період 1914 – 1918 рр. значною мірою розкрито у наукових статтях О. Огуя[1]. Автор акцентував увагу на проблемах грошового обігу в часи російської окупації на Буковині, зокрема, звернув увагу на випуск сурогатних грошей і спроби випуску чернівецьких бон, розглянув питання несприйняття місцевим населенням «нелюбого рубля» та виникнення внаслідок невистачання розмінної монети «розмінної кризи». Вчений також зупинився на розгляді заходів російської окупаційної влади, що проводилися для встановлення примусового курсу рубля стосовно австрійської крони.

Зупиняючись на дисертаційному дослідженні Г. Марковецької, слід відзначити, що в цілому, при позитивній характеристиці роботи, викликає подив твердження дисертантки про те, що «у період розмінної кризи населення Росії почало використовувати стихійно поштові марки як дрібні гроші»[2], адже використовувалися не поштові марки, а спеціально надруковані грошові знаки, які мали офіційну назву «розмінні марки». При цьому використання таких розмінних марок не можна вважати стихійним, оскільки воно було примусовим, а от населення психологічно не сприймало їх як гроші.

Значний доробок у висвітлені питань грошового обігу в період Першої світової війни належить Р. Шусту[3], який детально дослідив умови випуску міських бон у м. Львові та особливості одночасного перебування в обігові російського рубля й австрійської крони в періоди російської окупації західноукраїнських земель та висвітлив інші сторони грошового обігу в Галичині.

---

[1]. Огуй О. Грошовий обіг на Буковині часів Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2006. Число 13. С. 48–86; Його ж. Обіг австрійських паперових грошей 1858-1914 рр. в Австрії та на Буковині. *Питання історії України: Зб. наук. ст*. Чернівці, 2004. Т.17. С. 151–158.

[2] Марковецька Г.М. Паперові грошові знаки і бони Східної Галичини 1914-1917: автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2003. С. 15.

[3] Шуст Р. Грошові знаки Львова 1914-1918 рр. *Сайт Карта Львова.* URL: http://map.lviv.ua/statti/shust.html (дата звернення: 01.10.2017); Його ж. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посіб. Київ, 2009. 376 с.; Його ж. Грошова система і фальшування грошових знаків у Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.* Львів-Київ, 2004. Т. 1. С. 637–662.

Проблеми історії грошового обігу та банківської справи в Західній Україні в роки Великої війни також знайшли певне відображення у працях інших дослідників, зокрема Б. Білана[1], А. С. Бойко-Гагаріна[2], О. А. Бурунової[3], З. Комаринської[4], Б. Лазорака[5], С. З. Мошенського[6], С. В. Орлик[7], С. В. Пивоварова[8], І. Г. Скоморович[9], Р. Тхоржевського[10], В. Швеця[11], та ін.

Що стосується дослідження соціально-економічного становища населення Галичини та Буковини у період російської окупації, то більшість дослідників даного питання акцентували увагу на зруйнованості господарського життя: знищення українського села (спалення посівів, житлових та господарчих будинків), занепад міст, жорстоке фізичне знищення та арешти мирного населення, масова конфіскація майна та постійні грабежі, занепад торгівлі та зупинення фабрик і заводів, відсутність працездатного чоловічого населення через мобілізацію та біженство населення від війни тощо[12]. Всі ці факти є беззаперечним свідченням

---

[1] Білан Б., Комаринська З., Смовженко Т. Львів Банківський. Львів, 2016. 76 с.

[2] Бойко-Гагарін А., Орлик С. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник.* Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип.1. С. 143–164.

[3] Бурунова О. А. Банківський сектор Західного регіону України: історія та сучасні тенденції розвитку. *Теоретичні та прикладні проблеми економіки.* 2011. Вип.26. С. 242–248.

[4] Комаринська З. Банки та банківська справа в Західній Україні. *Вісник НБУ*. 2000. № 11. С. 58 –61; Її ж.Українські банки та їх сподвижники (кінець XIX ст. – 1939 р.). Львів, 2006. 159 с.

[5] Лазорак Б. Філія Австро-Угорського банку в Дрогобичі (1902-1913 рр.). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 47–53.

[6] Мошенський С.З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London, 2014. 453 с.

[7] Орлик С. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. праць.* Київ, 2015. Число 26-27. С. 141 – 148; Її ж.Банківська система Галичини та Буковини в період російської окупації в роки Першої світової війни // *Східноєвропейський історичний вісник.* Дрогобич, 2018. Спец. Вип.. 3. С. 223–230.; Її ж. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Банкаускі Веснік*. 2018. № 2. С. 51–54.

[8] Пивоваров С.В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині. *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи:* матеріали між народ. наук. конф.Чернівці, 2000. С. 82–88; Його ж. Міські гроші Чернівців. *Буковинський журнал.* 1995. Ч. 1/2. С. 125–132.

[9] Скоморович І.Г., Реверчук С.К., Малик Я.Й. та ін. Історія грошей і банківництва: підручник. Київ, 2004. 340 с.

[10] Тхоржевський Р. Нариси історії грошей в Україні. Тернопіль, 1999. 238 с.

[11] Shvets V. Rozwój bankowości hipotecznej na Ukrainie. *System bankowy a gospodarka: perspektywy Polski, Białorusi i Ukrainy*. Kielce, 2007. S. 157–176.

[12] Берест І. Виселенці та біженці з Галичини і Волині в роки Першої світової війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* Львів, 2007. № 584. С. 52–57; Брицький П. Західноукраїнські землі у роки Першої світової війни. *Історична панорама.* 2004. №2. С. 96–107; Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XXст.). Київ, 2003. 340 с.; Мазур О. Я., Баран І. В., Борищак М. О. Міграція населення Східної Галичини на початку Першої світової війни: заручники, біженці, вигнанці, евакуйовані. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* 2013. № 752. С. 50 – 61; Баран І. В. Вплив бойових дій на становище міст і сіл Східної Галичини на початку Першої світової війни. *Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка».* 2009. №652. С. 46 – 55; Його ж. Воєнні дії та руйнування на території Східної Галичини: автореф. дис. …канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 2010. 20 с.; Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. Чернівці, 2003. 284 с.; Кондратюк К. Втрати Східної Галичини в роки Першої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2006-2007. №15. С. 616–622; Косачевич М. Переселення евакуйованих і біженців з Галичини 1915 р. в глиб Росії. *Історія в школі.* 2011. №7-8. С. 16 – 21;

того, що податкова платоспроможність місцевого населення була настільники виснаженою і низькою, що окупаційній владі нічим було «поживитися» для державної імперської казни.

Значний внесок у дослідження соціально-економічного становища населення Східної Галичини належить О. Мазуру[1]. Висвітлюючи питання соціально-економічного становища цього регіону, автор окремо акцентував увагу на проблемах фінансової політики російської окупаційної влади.

Спільні праці О. Мазура з іншими авторами – О. Сухим та І. Патер збагатили розкриття теми вкрай важкого соціально-економічного становища місцевого населення Галичини, що було спричинене війною з боку обох воюючих країн – як російської так і австрійської влади.

Зупиняючись на складному економічному становищі регіону, дослідники акцентували увагу на бюджетному колапсі міста Львова, в якому «до кінця 1914 року дефіцит сягнув 3 500 тисяч корон, а до кінця березня 1915 р. – ще 3 млн. корон»; відмічали складну ситуацію у сфері грошового обігу, що була пов'язана з примусовим переходом у розрахунках на рублі та встановленням несправедливого курсу російського рубля відносно австрійської корони.

Доповнив та конкретизував дослідження соціального становища західноукраїнських земель в роки Першої світової війни І. Р. Берест[4], який

Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації в період Першої світової війни. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2006-2007. №12-13. С. 197 – 205; Лозовий Є. Реквізиція дзвонів в церквах та костьолах Східної Галичини в роки Першої світової війни // Україна в минулому. Київ-Львів, 1993. Вип. 4. С. 64 – 75; Романишин Ю. Перша окупація Галичини. *Вільне життя.* 2014. №64. С. 2 – 3; Сухий О. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* Львів, 2000. № 408. С. 73–78.

[1] Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914-1918): автореф. дис. …канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 1997. 20 с.; Його ж. Наслідки війни для села Східної Галичини. *Перша світова війна і слов`янські народи:* матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 14–15 травня 1998 р.). Київ, 1998. С. 101–108; Його ж. Галичина під російською займанщиною 1914-1915 рр. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* Львів, 2000. № 408. С. 26 – 35.

[2] Мазур О. Я., Сухий О. М. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: агресивні акції австрійської влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* Львів, 2000. № 408. С. 73–78; Мазур О. Я., Патер І. Г. Галицька "Руїна": соціально-економічне становище Східної Галичини (1914-1915 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* Львів, 2007. № 584. С. 44–52; Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни. *Львівські історичні нариси.* Львів, 1996. С. 305–324.

[3] Мазур О.Я., Патер І. Г. Галицька «Руїна»: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914-1915 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. Львів, 2007. № 584. С. 46.

[4] Берест І.Р. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни : автореф. дис. … канд.іст.наук: 07.00.01. Львів, 2009. 22 с.; Берест І.Р. Репресивні акції щодо населення Східної

присвятив окремий розділ дисертації саме матеріальному становищу населення краю. Автор довів, що економіка регіону знаходилася в повному занепаді: «зруйновано сотні великих промислових підприємств, кілька десятків тисяч ремісничих закладів, підірвано матеріально-технічну базу сільського господарства»[1].

Слід відзначити, що у широко заявленій темі дослідження І. В. Кучери – «Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914 – 1917 рр.»[2], питання фінансової політики як складової загальної політики російської окупаційної адміністрації розглядалися лише побіжно, компенсуючи її відсутність оглядом соціально-економічних процесів в умовах російської окупації.

Значне число дослідників, розглядаючи діяльність та структуру російської окупаційної адміністрації у Галичині та Буковині, різною мірою приділяли увагу економічним та фінансовим заходам, які вживалися окупаційною владою на захоплених територіях[3].

Зокрема, І. Ільницький[4] у статті «Діяльність цивільних органів влади Галичини у роки Першої Російської окупації (Серпень 1914 р. – Червень 1915 р.)» розглянув діяльність градоначальства міста Львова у період першої російської окупації Галичини під час Першої світової війни. Не залишилися поза увагою дослідника компетенції львівського градоначальства у податковій сфері та видачі дозвільних

Галичини в роки Першої світової війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Держава та армія. 2007. № 584. С. 52–57.

[1] Там само. С. 15.

[2] Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914 – 1917 рр.: автореф. дис. … канд. іст. наук.: 07.00.02. Чернівці, 2005. 19 с.; Її ж. Наслідки політики російського окупаційного режиму для східноголицьких земель (1914-1917 рр.). *Україна соборна: зб. наук. статей. Історична регіоналістика в контексті соборності України.* Київ, 2005. Вип.2. №3. С. 253 – 260; Її ж. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914-1917 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* 2013. Вип. 23-24. С. 194 – 201.

[3] Баран І. Політична діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині (1914-1915 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* 2010. Вип. 17. С. 154 – 161; Глизнер В. Адміністративно-територіальний поділ Галичини та Буковини Російською окупаційною владою в 1914-1918 рр. *Схід.* Маріуполь, 2014. №4. С. 79–83; Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914-1915 рр. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* Івано-Франківськ, 2001. №7. С. 149 – 153; Патер І. Г. Статус окупованих територій Галичини та Буковини в 1914–1917 рр. *Історія державної служби в Україні: у 5 т.* Київ, 2009. Т. 1. С. 379–409; Його ж. Перемишль і Перемиська земля у часи російської окупації в березні – червні 1915 р. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Перемишль – Львів, 1996. Вип. 1. С. 159–169; Шищак О. Російсько-окупаційний режим в Східній Галичині під час Першої світової війни (1914-1917 рр.). URL: http://www.rusnauka.com/DN2006/Pravo/1_shischak%20oksana%20.doc.htm (дата звернення 12.12.2017).

[4] Ільницький І. Діяльність цивільних органів влади Галичини у роки Першої Російської окупації (серпень 1914 р. – червень 1915 р.). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: збірник наукових праць. Серія 6: Історичні науки.* Київ, 2015. Вип. 13. С. 76–81.

документів на здійснення підприємницької діяльності, вжиття заходів щодо поширення «сухого закону» на окуповані території. Автор звернув увагу на те, що під час російської окупації м. Львова податки продовжували стягувати за австрійською податковою системою, та цілком об'єктивно підкреслив, що «довгий час у цій справі панував безлад»[1].

І. Г. Лозинська[2] у дослідженнях, присвячених діяльності російського Воєнного генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни відвела належну увагу питанням реалізації військовою адміністрацією економічної та податкової політики, які здійснювалися в інтересах країни-загарбниці. У висновках до дисертації дослідниця зазначала, що «у прифронтовій зоні російське Воєнне генерал-губернаторство здійснювало заходи для відновлення економічного життя у краї (Дрогобицький нафтопереробний завод; державні ліси та ін.) і створення умов для наповнення російської імперської казни податками з новоприєднаного регіону»[3].

Розглядаючи діяльність російської окупаційної адміністрації у Галичині та Буковині за основними інститутами влади, В. Б. Любченко[4] не згадував про існування в її структурі управління фінансовими справами, проте автором проведено аналіз обов'язкових постанов, які приймалися військовими генерал-губернаторами різних окупаційних періодів, у т.ч. й у фінансово-економічній сфері. Зокрема, про встановлення курсу обміну російських та австрійських грошових знаків; щодо заборони продажу алкогольних напоїв та пива; встановлення порядку здійснення торгівлі продуктами першої необхідності та встановлення режиму робочого часу для закладів торгівлі та громадського харчування тощо.

---

[1] Там само. С. 78.

[2] Лозинська І. Г. Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни: автореф. дис. ...канд.іст.наук: 20.00.22. Львів, 2010. 19 с.; Її ж.Російське воєнне генерал-губернаторство у Галичині (1914-1915 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного пед. у-ту ім. В. Гнатюка. Історія.* Тернопіль, 2010. Вип. 1. С. 47–52; Її ж.Організація російського цивільного управління у Галичині (серпень – вересень 1914 року). Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич, 2017. Вип. 2. С. 21–30.

[3] Лозинська І.Г. Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни: автореф. дис. ...канд.іст.наук: 20.00.22. Львів, 2010. С. 16.

[4] Любченко В. Б. Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни (1916-1917 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2004. Вип. 19. С. 345–368; Його ж. Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині. *Велика війна (1914 – 1918) і Україна.* Київ, 2013. С. 248–300; Його ж. Обласний комісаріат Галичини та Буковини (1917-1918 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2004. Вип. 8. С. 50 – 72.

Загалом проблеми фінансової політики уряду Російської імперії напередодні та початку Першої світової війни розглядалися багатьма сучасними зарубіжними дослідниками[1], особливо російськими, і лише деякі з них досліджували питання політики російської влади у Східній Галичині й Буковині в період Першої світової війни[2]. У Російській Федерації проблеми вторгнення армії Російської імперії на західноукраїнські землі здебільшого розглядаються під кутом зору етнонаціонального питання щодо російського та русинського рухів у Галичині напередодні та в роки Першої світової війни. Польський дослідник, професор Ягелонського університету Я. Мокляк[3] присвятив ряд праць соціально-економічному становищу галицьких лемків у період Першої світової війни.

Поміж усіх сучасних російських авторів варто відзначити праці О. Бахтуріної[4], яка одна з перших розпочала досліджувати проблему політики Російської імперії у Східній Галичині періоду Першої світової війни. Авторка підкреслювала, що до

---

[1] Бугров А.В. Деньги Великой войны: российский опыт (1915-1917). *Деньги и кредит.* 2017. №7. С. 74–80.; Его же. Государственный банк 1860-1917. Серия «История. Финансы. Экономика». Москва, 2012. 263 с.; Белоусов В. Д. Преобразования в денежном обращении в 1914 – 1917 рр. *Финансы.* 1995. №4. С. 61 – 62; Гришина О. А., Гришин А. И. Внутренние кредитные операции Российской империи в годы Первой мировой войны. *Страницы истории.* 2015. № 9. С. 66–73; Захаров В. Н., Петров Ю. А., Шацилло М. К. История налогов в России. IX – начало XX вв. Москва, 2006. 296 с.; Иванов К. Е. Таможенная политика Российской империи в конце XIX – начале XX веков: переход к системе конвенциальных торговых соглашений: дис. …докт. ист. наук: 07.00.02. Санкт-Петербург, 2006. 531 с.; Катсонис Я. Подданый и гражданин: налогообложение в России до и после 1917 года и его подтекст. *Россия XXI.* 1999. №1. С. 168–189; Соколов Б. И. Война и деньги. *Проблемы современной экономики.* 2010. № 2. С. 26 – 29; Страхов В. В. Внутренние государственные займы царской России периода Первой мировой войны: дис….кандидата исторических наук: 07.00.02. Рязань, 2000. 256 с.

[2] Гатрелл П. Беженцы в России в годы Первой мировой войны. *Исторические записки.* 2001. №4. С. 46–72; Голик Б. Галичане в годы Первой мировой и гражданской войны (О тенденциозном освещении вопроса украинской историографией). *Русин.* 2005. №2. С. 136 – 143; Карин А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Национальный аспект. *Схід.* Мариуполь, 2016. №2. С. 39–47; Оськин М. В. Неизвестные трагедии Первой мировой. Пленные. Дезертиры. Беженцы. Москва, 2011. 432 с.; Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX-XX ст. Москва, 2001. 201 с.; Савченко В. Восточная Галиция в 1916-1920 годах (этнополитическая ситуация в крае). *Отечественная история.* 2004. № 2. С. 96–113; Его же. Восточная Галиция в 1914-1915 годах (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России). *Вопросы истории.* 1996. №11-12. С. 95–106; Его же. Восточная Галиция на историческом перепутье: 1910 – начало 20-х годов. *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе.* Москва, 2005. С. 132–190; Суляк С. Русины: Уроки трагической истории. *Русин.* 2008. №3-4. С. 7–34; Фокин С. В. Как Галиция боролась за Украину в Первой мировой войне. *Вопросы национальных и федеративных отношений.* 2015. № 2. С. 27–32; Хутарев-Гарнишевский В. В. Российская жандармерия на занятых территорях Галиции и Буковины в годы Первой мировой войны. Вестник *Московского университета. Серия 8: История.* 2012. № 2. С. 47–58.

[3] Moklak. J. Aspekty polityczne życia religijnego Ukraińców w Galicji. Ekspansja prawosławia rosyjskiego, [w:] Polska—Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym.* red. Stanisław Stępień, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, Przemyśl 1990. T. 1. S. 199–20; Moklak J. Republiki łemkowskie 1918–1919, „Wierchy". Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Kraków 1994, T. 97 (1993). S. 63–76.; Moklak.J. The Lemko Region in The Polish Second Republic, Jagiellonian University Press, Kraków 2013, pp. 180; Best P., Moklak J. The Lemkos of Poland. Articles and Essays. Carpatho-Slavic Studies Group, Cracow-New Haven, Connecticut, 2000, pp. 240.

[4] Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. М., 2000. 264 с.; Её же. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917). Москва, 2004. 394 с.

початку Першої світової війни уряд Російської імперії активно здійснював фінансування політичних течій у Галичині – «щорічно за клопотанням міністра внутрішніх справ виділялося 60 тисяч рублів і 25 тисяч рублів безпосередньо через міністра фінансів»[1]. При цьому Російський уряд розумів, що подібна діяльність на території іншої держави могла мати небажані зовнішньополітичні ускладнення, але «початок Балканських війн і подальше загострення російсько-австрійських відносин ще більше посилювали активність російських націоналістів стосовно Галичини і стали підставою для клопотань Бобринського (В.О. Бобринського – С.О.) про збільшення урядових субсидій на підтримку «російського руху» в Австро-Угорщині», до 200 тис. руб. Такі кошти планувалося «передавати російським установам Галичини, Буковини та Угорської Русі під виглядом пожертв приватних осіб і товариств»[2]. Що стосується фінансової політики російської влади, то дослідниця фрагментарно розглянула питання організації оподаткування населення Галичини лише під час першої окупації 1914 – 1915 рр. Ми не можемо погодитися з твердженням О. Бахтуріної, що захоплення території Галичини та Буковини не принесло «яких-небудь реальних прибутків для російської казни»[3]. Наше дослідження підтверджує, у напрямку організації оподаткування, в період першої окупації, російська окупаційна влада, дійсно, не досягла значних системних результатів, що породжувало безлад і зловживання у цій сфері, але при цьому окупаційна влада отримала реальні надходження коштів до державної казни із захоплених регіонів Східної Галичини та Буковини. За даними кошторисів Департаменту державного казначейства та Департаменту окладних зборів Міністерства фінансів за період першої окупації до імперської казни Російської імперії надійшло біля 2-х млн. руб.[4] (див. Додаток Б3), і це лише за тими коштами, які здавалися до Львівського і Тернопільського польових казначейств, отже, без урахування сум, які залишалися у начальників повітів для безпосереднього фінансування витрат на утримання російської цивільної влади на місцях.

---

[1] Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва, 2000. С. 47.
[2] Там же. С. 52.
[3] Там же. С. 102.
[4] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.89. Арк.5-9.

Підсумовуючи історіографічний огляд, слід відзначити значення сучасних історіографічних досліджень проблем історії України періоду Першої світової війни, які дають можливість проаналізувати стан розробленості теми та є спрямовуючим фактором розвитку історичної науки. Значний внесок у підготовку історіографічних досліджень зроблено В. Великочим[1], І. Ільницьким[2], Б. Кривошиною[3], М. Литвином[4], О. Реєнтом та Б. Янишеним[5].

Спеціальні історіографічні дослідження, у яких виконано аналіз наукових праць з проблеми історії російської окупації західноукраїнських земель, провів І. Ільницький. Автором відмічено, що проблеми фінансової політики російської окупаційної влади згадувалися лише стосовно особливостей грошового обігу на окупованих територіях[6]. Серед переліку титульних проблем, на яких фокусувалася увага дослідників, реалізація фінансової політики російської окупаційної влади на захоплених територіях Галичини була віднесена І. Ільницьким до історіографічної групи соціально-економічної тематики.

Такий стан вивчення проблем фінансової політики (в т.ч. податкової, цінової, бюджетної, митної, грошової) російської окупаційної влади на території Галичини лише підтверджує, що спеціального дослідження не було, і ці питання потрапляли у поле зору дослідників лише побіжно.

Таким чином, провівши історіографічний аналіз стану дослідження проблем фінансової політики уряду Росії періоду Першої світової війни в цілому та на окупованих територіях Галичини та Буковини зокрема, встановлено, що дана тема

---

[1] Великочий В.С. Австро-Угорська політика в Галичині періоду Першої світової війни: штрихи до аналізу української історіографії. *Проблеми історії України XIX-XX ст.* Київ, 2016. Вип. XVII. С. 373– 389; Його ж. Перша світова війна і проблеми репресій та біженства в Галичині: українська історіографія. *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* 2011. Вип. 19. С. 116–121; Його ж. Українська нерадянська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині воєнно-революційної доби: спроба відтворення образу. *Мандрівець.* 2011. №2. С. 59–63.

[2] Ільницький І. Проблеми історії Першої російської окупації Галичини (1914-1915 рр.) у сучасному науковому дискурсі. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Випуск XIX. С. 320 – 344; Його ж. Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини (вересень 1914 р. – березень 1916 р.): історіографічний аспект. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник».* Київ, 2014. Вип. 83. С. 167–172.

[3] Кривошина Б.М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія: автореф. дис. … канд.. іст. наук: 07.00.06.. Львів, 2004. 21 с.

[4] Литвин М. Україна у Першій світовій війні: сучасна російська історіографія проблеми. *Військово-науковий вісник.* Львів, 2005. Вип. 7. С. 35 – 47.

[5] Реєнт О. П., Янишин Б. М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Укр. іст. журн*. 2004. №4. С. 3–33.

[6] Ільницький І. В. Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини (вересень 1914 р. – березень 1916 р.): історіографічний аспект. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник».* Київ, 2014. Вип. 83. С. 170.

залишалася, переважно, поза увагою дослідників або розглядалася принагідно. Обрана тема монографії не була предметом спеціального дослідження українськими істориками і розглядається вперше в українській та зарубіжній історіографії.

1.2. Характеристика джерел

Керуючись необхідністю досягнення поставленої мети, враховуючи специфіку обраної теми, нами при написанні дисертації широко використовувалися не лише писемні, а й інші джерела. Тому джерельну базу можна поділити за 6-ма групами: 1) опубліковані законодавчі та нормативно-правові акти; 2) архівні документи та матеріали; 3) опубліковані статистичні відомості та інформаційно-довідкові матеріали; 4) періодична (офіційна) преса; 5) спогади (мемуари); 6) нумізматичні та боністичні джерела.

Найбільш вагомою групою джерел, де окреслювалися основи фінансової політики Російської імперії, стали опубліковані законодавчі та нормативно-правові акти, до яких відносяться: закони Російської імперії, укази і маніфести (імператора), положення Ради міністрів, розпорядження та постанови Міністра фінансів, Міністра юстиції, Міністра землеробства, Міністра торгівлі і промисловості, накази начальника штабу Верховного головнокомандувача та ін., які ми й віднесли до першої групи джерел.

У даному випадку до цієї групи віднесено не лише законодавчі акти, а й ті нормативно-правові акти, які офіційно публікувалися у Зібранні узаконень і розпоряджень уряду. Офіційне видання цього Зібрання здійснювалося при правлячому Сенатові у сенатській типографії. Окрім того, вступ Російської імперії у Першу світову війну загострив внутрішні політичні конфлікти між імператором, Державною думою та урядом, які зумовлювали зміну підходів до прийняття законів. Особливо це стосувалося реалізації податкової, митної та частково бюджетної політики. Зокрема, статтею 87 «Основних державних законів» право приймати законодавчі акти було надано Раді міністрів – «в час припинення діяльності Державної думи, за умови надзвичайних обставин, які потребуватимуть

обговорення та прийняття закону, Рада міністрів передає його безпосередньо Государю Імператору»[1]. Таким чином, з другої половини 1914 р. нормативно-правові акти у галузі оподаткування (частково бюджетній), здебільшого, затверджувалися положеннями Ради міністрів, за підписом імператора, а не Державною думою. Такий законодавчий конфлікт породжував законодавчу колізію і неоднозначне визначення законодавчої сили нормативно-правових актів, що приймалися Радою міністрів. Більшої ваги набирали також нормативні та підзаконні акти окремих Міністерств, зокрема, розпорядження, постанови, обов'язкові постанови Міністра фінансів, які оголошувалися Правлячому Сенату і публікувалися у Зібранні узаконень і розпоряджень уряду.

Слід відзначити, що при розгляді фінансової політики Російської імперії періоду Першої світової війни важливим інформаційним джерелом для нас стало довоєнне законодавство, яке давало можливість здійснити порівняльний аналіз зміни вектора фінансової політики та розглянути норми законів, до яких уносилися зміни під час війни. Зокрема, використовувалися законодавчі акти, опубліковані у Зводі законів Російської імперії та Повному зібранні законів Російської імперії.

Особливістю структури цієї групи джерел можна вважати те, що в умовах війни законодавчі та нормативно-правові акти Російської імперії поділялися на три групи: 1) законодавчі та нормативні акти, які формували загальну фінансову політику Російської імперії і поширювалися на всю територію імперії; 2) «окупаційні» нормативно-правові акти, які реалізовували фінансову політику Російської імперії на окупованих територіях Галичини та Буковини та діяли локально на цих територіях (накази начальника штабу Верховного Головнокомандувача, накази Головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту, обов'язкові постанови Військового генерал-губернатора Галичини та ін.); 3) міжнародне законодавство та податкове законодавство Австро-Угорської імперії, яких уряд Російської імперії мав дотримуватися при формуванні своєї податкової політики на окупованих територіях відповідно до Конвенції «Про

[1] Свод Основных Государственных законов. *Свод законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1912. Книга 2. Т. I. Ч. I. 314 с.

закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі»[1].

До другої групи джерел відноситься значний масив архівних документів, який охоплює 64 фонди, 9 архівних установ України та 481 справи, значна частина яких до наукового обігу вводиться вперше.

Слід відзначити, що пошуки необхідних архівних матеріалів здійснювалися на фоні наукової дискусії про те, що в архівних установах відсутні фонди, які б підтверджували існування будь-яких фінансових органів російського окупаційного режиму на захоплених територіях Галичини та Буковини. Авторитетний учений Г. Папакін, який вивчав джерела для дослідження історії російських органів управління Східною Галичиною та Південною Буковиною під час Першої світової війни, зазначав, що «немає будь-яких відомостей щодо існування інших губернських установ, обов'язкових у внутрішніх адміністративних одиницях: фінансових, податкових, аграрних тощо», «на жаль такий фонд відсутній у будь-якому з українських архівосховищ»[2]. Опираючись на таке твердження, дослідник, вступивши у дискусію з російською дослідницею О. Бахтуріною з приводу хибності її висновку, що «цивільне управління губерніями в Галичині, <…> стало формуватися за схемою, прийнятою в Російській імперії»[3], яка не змогла довести свою думку більш обґрунтовано, констатував, що оскільки він не знайшов в українських архівосховищах матеріалів, які б підтверджували існування таких органів, то їх і не було. З даного приводу слід зазначити, що нами було виявлено у ЦДІАК України фонд 377 «Управління по фінансових справах Військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни» і тим самим припинено вищезгадану дискусію на користь О. Бахтуріної. Цей фонд містить один опис із 175 одиниць збирання за період 1916 – 1918 рр. Матеріали

[1] Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Гаазька Конвенція від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_222 (дата звернення: 17.07.2017).
[2] Папакін Г. Джерела для дослідження історії російських органів управління Східною Галичиною та Південною Буковиною під час Першої світової війни (1914-1917). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ, 2009. Число 16. С. 70–71.
[3] Там само.

даного фонду нами вперше використовуються та вводяться до наукового обігу і стали базовими для дослідження заявленої теми дисертації.

На нашу думку, саме застарілість путівника ЦДІА УРСР у Києві[1], де жодним словом не згадано про існування цього фонду та багатьох інших, була перепоною для дослідників і заважала своєчасно виявити необхідний фонд. І навіть створення доповнення до вищезгаданого путівника у 1986 р. у вигляді неопублікованого списку неанотованих фондів, до складу якого було включено 867 фондів, не міг допомогти у пошуку необхідних матеріалів. Згідно з цим списком фонди фінансових установ Військового генерал-губернаторства Галичини потрапили у розділ «Інженерно-будівельні дружини, управління інженерно-будівельних дружин при штабі Верховного головнокомандувача», що ще більше ускладнювало пошуки дослідників.

Аналогічна доля у ЦДІАК України спіткала і фонд 379 «Польове казначейство при Управлінні Військового генерал-губернатора Галичини», опис 1 за 1914 – 1915 рр., у якому рахується 20 одиниць зберігання, та фонд 431 «Тернопільське польове казначейство при Військовому генерал-губернаторстві областей, зайнятих по праву війни», опис 1 за 1914 – 1917 рр., що містить 89 одиниць зберігання. Матеріали цих фондів вперше вводяться у науковий обіг.

Оскільки на окупованих територіях Галичини та Буковини фінансову політику уряду Російської імперії були уповноважені реалізовувати не лише спеціально створені фінансові органи, а й інші органи цивільного управління краєм, такі як Військовий генерал-губернатор, губернатори, начальники повіту, жандармські установи та ін., то нами використовувалися значні документальні масиви інших фондів ЦДІАК України та ЦДІАЛ України, зокрема:

- У ЦДІАК України – фонд 361 «Канцелярія Військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни»; фонд 363 «Штаб Військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни»; фонд 365 «Жандармські установи Тимчасового Військового генерал-

[1] Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве: путеводитель. Київ 1958. 348 с.

губернаторства Галичини»; фонд 378 «Управління військово-окружного контролера Галичини».

- У ЦДІАЛ України – фонд 645 «Канцелярія Перемишльського губернатора, м. Перемишль»; фонд 694 «Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни»; фонд 747 «Управління начальника гарнізону російських військ, м. Ряшів».

В обласних державних архівах особливу увагу привернули фонди спеціальних фінансових органів окупаційної влади, які безпосередньо займалися реалізацією податкової політики на місцях, та польових казначейств, котрі виконували функції фінансових установ у захоплених регіонах:

- У Державному архіві Чернівецької області (ДАЧО) збереглося чотири фонди окружних фінансових інспекторів управління фінансових справ Чернівецької губернії (ф. 967, ф. 968, ф. 969, ф. 970), усього 11 справ за 1917 р., та фонд 959 «Чернівецьке польове казначейство управління головного скарбника армій Південно-Західного фронту», всього 30 одиниць справ за період 1914 – 1917 рр.

- У Державному архіві Тернопільської області (ДАТО) збереглися фонди трьох окружних фінансових управлінь Тернопільської губернії (ф. 385, ф. 386, ф. 387), усього 18 справ за 1917 р.

Враховуючи те, що окремою інструкцією Військового генерал-губернатора на Управління фінансовими справами було покладено функції крівництва секвестрованими заводами і промислам, особлива увага зверталася нами на виявлення фондів щодо діяльності цих підприємств. У Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО) було виявлено фонд 611 «Джурівські вугільні копальні, с. Джурів Снятинського повіту Чернівецької губернії» (7 справ за 1916 – 1917 рр.) та фонд 615 «Косівський державний соляний завод, м. Косів Косівського повіту Чернівецької губернії» (7 справ за 1916 – 1917 рр.), які дали можливість дослідити питання організації фінансового контролю за використанням природних ресурсів захоплених територій на користь окупаційної влади.

Особливо цінним можна вважати фонд 636 «Колекція інформаційних матеріалів для населення», що знаходиться у ДАІФО, який було створено у 2005 році під час

упорядкування фондів науково-довідкової бібліотеки архіву[1]. Цей фонд охоплює період 1875 – 1944 рр. і складається з одного опису, в якому 16 од. зб., із яких справи 5 – 7 стосуються періоду Першої світової війни 1914 – 1917 рр. У цих справах зберігаються обов'язкові постанови Військового генерал-губернатора Галичини та командувачів армій, начальників гарнізону та коменданта російських військ у м. Станіславові, магістрату м. Станіславова щодо врегулювання грошового обігу та діяльності кредитних установ на окупованих територіях, заборони торгівлі алкогольними напоями, встановлення порядку здійснення торгівлі закладами торгівлі та громадського харчування, встановлення цін на продукти харчування й товари першої необхідності, встановлення податків та врегулювання інших фінансово-економічних питань життя місцевого населення в умовах окупації російськими військами.

Зважаючи на те, що губернатори та начальники повітів були уповноважені опікуватися питаннями економічного становища губерній та повітів захоплених територій, здійснювати загальний нагляд за стягненням всякого роду податків і зборів, надавати дозволи на торгівлю і промисли, виконували регулюючі функції у ціновій політиці, контролювати питання грошового обігу, втручатися у процес формування місцевих бюджетів, притягувати до відповідальності, накладати штрафні санкції за порушення встановлених окупаційною владою норм та ін., то документи і матеріали фондів губернаторів, начальників повітів, начальників військової міліції і міської поліції стали важливим джерелом для дослідження особливостей фінансової політики російської окупаційної влади у Східній Галичині та Буковині:

- У Державному архіві Чернівецької області (ДАЧО) – фонд 27 «Чернівецький губернський комісар м. Чернівці», фонд 283 «Канцелярія Чернівецького губернатора», фонд 961 «Начальник першої дільниці Чернівецької міської військової міліції Чернівецького губернського комісара», та фонди (964, 966, 980) інших дільниць Чернівецької міської поліції**,** фонд 971 «Чернівецька оціночна комісія при управлінні комісара Чернівецького повіту з оцінки збитків, заподіяних

[1] Державний архів Івано-Франківської області: путівник. Київ, 2008. Т.1: Фонди до 1939 року. С.307.

військовими діями», фонд 505 «Управління начальника Чернівецького повіту», фонд 808 «Управління комісара Чернівецького повіту, м. Чернівці», фонд 818 «Управління начальника Серетського повіту Чернівецької губернії» та фонди інших управлінь начальників (комісарів) повітів Чернівецької губернії (882, 886, 923, 957, 958).

- У Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО) – це фонди начальників (комісарів) повітів Чернівецької губернії (фф. 12, 15, 62, 595, 604, 605).

- У державному архіві Тернопільської області (ДАТО) збереглося два об`ємних фонди – це фонд 322 «Канцелярія Тернопільського губернатора, м. Тернопіль» на 626 одиниць зберігання за 1914 – 1918 рр. та фонд 370 «Управління начальника Збаразького повіту, м. Збараж» на 800 одиниць зберігання за 1914 – 1917 рр. Широкі хронологічні межі цих фондів, які охоплюють увесь період російської окупації Тернопільської губернії, зокрема, на прикладі одного Збаразького повіту дозволяють прослідкувати становлення системи оподаткування (в т.ч. формування списків платників податків, механізм встановлення місцевих податків і зборів) та стан місцевих (гмінних) фінансів (бюджетів) (ф. 370, оп.1, справи 442 – 447, 468 – 476, 480 – 486, 496 – 534) періоду окупації.

- У державному архіві Львівської області (ДАЛО) збереглися фонд 277 «Військовий генерал-губернатор Галіції у Львові (періоду перебування російських військ у Галичині)» та фонд 905 «Управління начальника Бродівського повіту, м. Броди Тернопільської губернії (періоду перебування російських військ у Галичині)». На жаль, до фонду 269 «Управління градоначальника міста Львова (міста перебування російських військ в Галичині)» та фонду 907 «Канцелярія Львівського губернатора, м. Львів (періоду перебування російських військ у Галичині)» ДАЛО не надав описів. Не були доступними для дослідження і документи ДАЛО з ряду фондів: ф. 909 «Управління начальника Городоцького повіту Львівської губернії, м. Городок (періоду перебування російських військ у Галичині)», ф. 911 «Управління начальника Рава-Руського повіту Львівської губернії, м. Рава-Руська (періоду перебування російських військ у Галичині)», ф. 212 «Управління начальника Сокальського повіту Львівської губернії, м. Сокаль

(періоду перебування російських військ у Галичині)», ф. 913 «Помічник начальника Рава-Руського повіту, м. Рава-Руська (періоду перебування російських військ у Галичині)», ф. 914 «Рава-Руська міська управа, м. Рава-Руська Львівської губернії (періоду перебування російських військ у Галичині)» та ф. 970 «Податкове управління у Вінниках (Галицького намісництва)» та ін.

Основними джерелами отримання необхідних цифрових даних, які характеризували результативність фінансової політики Російської імперії (Росії) на окупованих територіях Галичини та Буковини, здебільшого, були архівні документи вищезгаданих фондів, які попередньо систематизовувалися нами для проведення відповідного аналізу. Найбільш узагальнені цифрові дані, які характеризували результативність фінансової політики Росії на окупованих західноукраїнських територіях щодо реалізації податкової, митної, цінової та бюджетної політики нами було виявлено у фондах: ДАТО (фф. 370, 383, 322), ДАЧО (фф. 283, 957), ДАІФО (ф.ф. 62, 604), ДАЛО (ф. 905), ЦДІАК України. (фф. 361, 363, 377, 722), ЦДІАЛ України (ф. 645).

При розгляді основних векторів загальної фінансової політики уряду Російської імперії напередодні та в період Першої світової війни нами використовувалися фонди ряду державних обласних архівів: Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, – ф. 278 «Київське жандармське поліцейське управління залізниць, м. Київ», ф. 286 «Черкаське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць, ст. Черкаси Київської губернії», ф. 301 «Жандармські установи Подільської губернії. Об'єднаний архівний фонд», ф. 310 «Харківське відділення Харківського жандармського поліцейського управління залізниць, м. Харків» та ін.; Державного архіву Київської області – ф. 1049 «Податні інспектори Київського повіту»; Державного архіву Полтавської області – ф. 130 «Полтавська казенна палата, м. Полтава Полтавської губернії»; Державного архіву Кіровоградської області – ф. 7 «Єлисаветградське відділення Державного банку, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії», ф. 8 «Центральна державна ощадна каса №737 Єлисаветградського відділення Державного банку, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Миколаївської

губернії», ф. 78 «Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії», ф. 396 «Податковий інспектор 4-ї дільниці Єлисаветградського повітового з прибуткового податку присутствія, м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії».

Третю класифікаційну групу використаної джерельної бази складають опубліковані статистичні відомості та інформаційно-довідкові матеріали. Для дослідження загальної фінансової політики російського уряду напередодні та періоду Першої світової війни (1913–1917 рр.) нами використовувався «Статистичний збірник за 1913–1917 рр.»[1] (вип. другий), який був виданий Центральним статистичним управлінням (далі ЦСУ) Росії у 1922 р. У передмові до цього збірника зазначалося, що його укладачами, спеціалістами ЦСУ, була проведена величезна робота по збиранню матеріалів – «значна частина розміщених у збірнику таблиць є результатом нового опрацювання розкиданих у різних виданнях матеріалів, інші взяті з невиданих, рукописних джерел, частина яких на даний час знищена безповоротно»[2]. Достовірність даного джерела не ставимо під сумнів, оскільки його авторами використовувалися безпосередньо документи Міністерства фінансів та опубліковані матеріали галузевих департаментів, державних і недержавних фінансових установ. Так, у цьому статистичному збірнику у розділах «Гроші і кредит» та «Зовнішня торгівля Росії в 1909 – 17 роках і ціни на товари на внутрішньому ринку» використовувалися такі джерела: звіти Державного банку за 1912 – 1916 рр., баланси Державного банку, щорічні видання Департаменту митних зборів «Огляди зовнішньої торгівлі Росії» та щомісячні видання «Зовнішня торгівля Росії», рукописні зведені баланси товариства взаємного кредиту, баланси інших комерційних банків та ін. Для формування таблиць зміни курсу рубля на іноземних біржах спеціалістами ЦСУ використовувалися дані з «Торгово-Промышленной газеты».

[1] Статистический сборник за 1913-1917 г.: труды Центрального статистического управления. Москва, 1922. Т. VII. Вып. 2. 307 с.
[2] Там же. С. III.

Значний цифровий інформаційний масив містить збірник «Росія у світовій війні 1914 –1918 року (в цифрах)»[1], який був виданий відділом військової статистики ЦСУ СРСР у 1925 р. та присвячений десятиріччю імперіалістичної війни. У цьому збірнику приділено значну увагу економічним затратам Росії на ведення війни. Схожий з ним за стилем викладення матеріалу збірник «Світова війна в цифрах»[2], виданий у 1934 р. Інститутом світового господарства і світової політики Комуністичної академії. У цьому збірнику значну увагу приділено не лише фінансово-економічним втратам Росії, а, більшою мірою, ресурсним затратам капіталістичних країн, які брали участь у цій війні. Ці два збірники об'єднує задана риторика викладення матеріалу, яка «розрахована на пропагандиста, середній комсклад, учнів і широке коло читачів», «і можуть послужити корисним агітаційним матеріалом»[3] – про що сміливо заявлялося у передмові і анотації до збірників.

Що стосується цифрового матеріалу, який характеризував фінансову політику Російської імперії (Росії) на окупованих територіях Галичини та Буковини, то слід відзначити, що така інформація не підлягала опублікуванню. А тому весь цифровий матеріал був узагальнений автором на основі вищезгаданих архівних документів.

У дисертації широко використовувалася періодична (офіційна) преса. Всі періодичні видання, які приділяли увагу фінансовим та економічним питанням, можна поділити на три групи за ареалом поширення: 1) всеімперські (Російської імперії); 2) місцеві (міські, губернські, повітові); 3) газети, які поширювалися окупаційною владою на захоплених територіях.

Особливе місце серед газет всеімперського поширення на території Російської імперії займає газета «Русские ведомости», у якій мали місце окремі постійні рубрики з фінансових та економічних питань, зокрема рубрика «Офіційний відділ», де публікувалися зміни до податкового законодавства; у рубриці «Боротьба з дорожнечею» друкувалися статті про ціни та заходи влади щодо стабілізації цінової

[1] Россия в мировой войне 1914-1918 года (в цифрах). Москва, 1925. 103 с.
[2] Мировая война в цифрах. Сборник Института мирового хозяйства и мировой политики. Москва, 1934. 127 с.
[3] Мировая война в цифрах. Сборник Института мирового хозяйства и мировой политики. Москва, 1934. С. 2.; Россия в мировой войне 1914-1918 года (в цифрах). М. 1925. С. 1.

політики; у рубриці «Біржові замітки» друкувалися ціни на цінні папери (акції, облігації, % папери та ін.); широко висвітлювалися й інші фінансово-економічні процеси, які відбувалися у Росії, зокрема, з'їзди золотопромисловців, обговорення фінансових питань (у т.ч. прийняття бюджетів) у Державній Думі (в т.ч. бюджетній комісії) та ін. Газета «Русские ведомости» була майданчиком для обговорення фінансових питань російськими економістами та політиками, такими як Л. Яснопольський [1], А. Шингарьов[2] та ін.

Використання спеціальних періодичних видань фінансового та економічного напрямку дає можливість більш концентровано отримувати необхідну інформацію щодо фінансово-економічних проблем Росії у роки війни – щоденні газети «Финансовая газета» (орган фінансово-економічний, промисловий і біржовий), «Торгово-промышленная газета» (фінанси – торгівля – промисловість – сільське господарство). Газети журнального типу «Новый экономист» і «Речь» друкували частинами розлогі статті відомих російських вчених-економістів та політичних діячів, зокрема М. І. Туган-Барановського[3], Ф. А. Менькова[4], П. Мігулина[5], Є. Енштейна[6], М. Ганфмана[7], А. Шингарьова[8] та ін.

Розглядаючи місцеві газети, такі як «Киевлянин» (м. Київ), «Киевские губернские ведомости» (м. Київ), «Голос Юга» (м. Єлисаветград Херсонської губернії), «Народная Газета Бахмутского земства» (м. Бахмут Катеринославської губернії) та ін., нами досліджувалися такі питання: економічний стан місцевих громад; сприйняття місцевим населенням заходів імперського уряду щодо збільшення податків, росту цін; реагування громадськості на інфляційні та

---

[1] Яснопольский Л. Внутренние и внешние займы. *Русские ведомости*. 1916. 8 апр. (№79); Его же. Военные выпуски кредитных билетов. *Русские ведомости.* 1916. 9 марта (№55).
[2] Шингарев А. «Подаренный» и возвращённый миллиард. Русские ведомости. 1915. 24 января (№19). С. 5.
[3] Туган-Барановский М. И. Бумажные деньги и война. *Речь.* 1915. №16. С. 2; Туган-Барановський М. И. Бумажные деньги и металл. *Новый экономист.* 1916. №40. С. 3 – 6; Его же. Бумажные деньги и металл. *Новый экономист.* 1916. №42. С. 4–7; Его же. Год войны в народнохосяйственном отношении. *Ежегодник газеты Речь на 1915 год.* Петроград, 1915. С. 434 – 471; Его же. Новые бумажные деньги. *Речь.* 1915. №109. С. 2.
[4] Меньков Ф.А. Военные займы и частные эмиссии. *Новый экономист.* 1916. №34. С. 6 – 9; Его же. Наши военные займы *Новый экономист.* 1916. №36. С. 5.
[5] Мигулин П. Твёрдые цены. *Новый экономист.* 1916. №36. С. 2 – 5.
[6] Энштейн Е. Денежный рынок, банки и биржи. *Ежегодник газеты Речь на 1914 год.* Петроград, 1915. С. 117 – 128.
[7] Ганфман М. Законодательство. *Ежегодник газеты Речь на 1915 год*. Петроград, 1915. С. 481–500.
[8] Шингарьов А. Бюджет 1914 г. *Ежегодник газеты Речь на 1914 год.* Петроград, 1914.С. 129–149; Его же. Земское и городское самоуправление. *Ежегодник газеты Речь на 1914 год.* Петроград,1914. С. 216–240; Его же. Война и финансы. *Ежегодник газеты Речь на 1915 год.* Петроград, 1915. С. 377–433.

бюджетні процеси; проведення урядових фінансових акцій, таких, як випуск облігацій військових позик (1914 – 1917 рр.) та державної благодійної лотереї 1914 р. У цих газетах часто передруковувалися статті із загальноімперських газет. До місцевих газет віднесено періодичні видання, які друкувалися в Галичині та Буковині: Gazeta Lwowska, Wiek Nowy, Kurjer Lwowski, Діло (громадсько-політична газета, друкувалася у м.Львові, а у часи російської окупації друкувалася у м. Відні), Нова Буковина (політичний часопис, друкувався у м.Чернівці).

Рупором російської окупаційної влади у Галичині була газета «Прикарпатська Русь» – щоденна, політична, громадська і літературна газета, орган російської народної організації в Галичині. Головним редактором цієї газети був доктор Ю. А. Яворський – ярий русофіл і майстер пропаганди. Значна частина шпальт цієї газети була присвячена пропаганді з риторикою такого спрямування: «Вся Росія … радується звершеному об'єднанню з дорогою кожному древньою Червонною Русю»[1], «Звільнені російські брати! Всім вам найдеться місце у лоні Матері Росії»[2], Росії»[2], «Населення дуже радо зустрічало російські війська і вітало їх з великою сердечністю і безумовною щирістю»[3] тощо. Але поряд з тим у газеті «Прикарпатская Русь» друкувалися видані окупаційною владою накази, обов'язкові повідомлення та оголошення, що стосувалися фінансово-економічного життя місцевого населення, а також тематичні статті соціально-економічного спрямування щодо: стягнення податків, особливостей грошового обігу, підвищення цін, нові тарифи, здійснення підприємницької діяльності (реєстрації підприємництва, порядок торгівлі та ін.), факти різних зловживань та застосування окупаційною владою відповідальності за порушення встановлених ними норм у сфері грошового обігу, торгівлі (особливо алкогольною продукцією) та інше.

До п'ятої групи джерел відноситься нечисельна кількість мемуарів, спогадів, щоденників, листів сучасників того часу, в яких здебільшого описувалося життя військових російської армії в умовах ведення бойових дій в Галичині та Буковині, наводилися вражаючі описи розорення місцевого населення та їхнє тяжке

[1] Николай II. Высочайшая телеграмма. *Прикарпатская Русь.* 1914. 12 (25) сент. (№1414). С. 1.
[2] Николай II. К русскому народу! *Прикарпатская Русь.* 1914. 12 (25) сент. (№1414). С. 2.
[3] Из Буковины. *Прикарпатская Русь.* 1914. 29 сент. (№1428). С. 1.

соціально-економічне становище і лише побіжно згадувалися деякі проблеми, пов'язані з фінансово-економічними питаннями, з якими вони стикалися на захоплених територіях. Зокрема, проблеми грошового обігу, контрибуції захоплених міст, реквізиції та грабежі у місцевого населення, погіршення соціально-економічного життя окупованих населених пунктів, дорожнеча на місцевих базарах, магазинах, ресторанах, «цукернях» і «друкарнях» та ін. Аналізуючи мемуари, щоденники сучасників того часу, ми звертали увагу і на проблему заборони продажу алкогольної продукції, яка значно скоротила надходження акцизу до імперського бюджету та була причиною закриття гуралень і спиртових заводів на окупованій території Галичини та Буковини, подальшого розорення їхніх власників.

Особливо цікавими є спогади високопосадових осіб, які не лише були учасниками тогочасних подій, а й безпосередньо впливали на хід історичних подій. Зокрема, у спогадах російського полководця О. О. Брусилова, звичайно, більша частина була пов'язана з описом здійснення військових операцій та боїв російських військ на території Галичини та Буковини, але деколи згадувалися і факти економічного характеру, які виникали при контакті армії з місцевим населенням. Так, О. О. Брусилов зазначав, що при вступові російської армії, якою він командував, у м. Львів для «депутації від міського управління» він зробив заяву про те, що російські «війська мирних жителів чіпати не будуть; за все, що буде братися від жителів при необхідності, буде негайно оплачуватися російськими грошима за курсом, визначеним верховним головнокомандувачем. <…> Ніякої контрибуції на місто накладати не будуть, якщо жителі його будуть спокійними і слухняними»[1]. При цьому він визнавав, що «особливо на початку, при переході через наші кордони, у Східній Галичині декілька міст було спалено, а садиби маєтків, котрі траплялися на шляху, більшою частиною були спалені і розграбовані; винними цього безладу була головним чином наша кіннота, котра йшла попереду, дуже часто і самі селяни, озлоблені проти поміщиків, а часто і тилові обозні частини <…> знаходилися і офіцери, здебільшого тилові, котрі не

[1] Брусилов А.А. Мои воспоминания. Москва, 1929. С. 82–83.

гидували займатися таким ганебним ділом і старалися направляти награбовані речі додому в Росію, але цих господ, як тільки мені вдавалося дізнатися про такі дії, я немилосердно передавав суду»[1]. Писав у своїх мемуарах О. Брусилов і про складне фінансове становище Російської імперії, яка не могла забезпечити свою армію зброєю при відступу з Галичини у 1915 р.: «В середині країни гвинтівок не було. <…> росли команди беззбройних солдат <…> дезорганізація нашої армії, через недостатність технічних засобів, все більше збільшувалася, і наша боєздатність з часом зменшувалася, а дух військ швидко падав»[2].

Політичний діяч, П. М. Мілюков (Міністр внутрішніх справ Тимчасового уряду) у своїх спогадах також зазначав, що у 1915 р. «лише у квітні ми відчули всю серйозність положення на фронті Східної Галичини. Снаряди і озброєння, заготовлені на шість місяців, були витрачені»[3]. Він підкреслював, що економічні і фінансові труднощі Російської імперії настали дуже швидко: значні емісії грошей призводили до росту цін на продукти першої необхідності та знецінюванні заробітної плати, одночасно зменшувався вивіз товарів через закриття кордонів, відбувалися інші негативні явища. Увесь цей безлад у країні відображався на армії (яка була голодною і слабо озброєною) – «армія втомилася, всі ці недоліки знижували її дух, а це не вело до перемоги»[4].

У споминах Д. Дорошенко згадує своє призначення на посаду крайового Комісара Галичини та Буковини (з 22 квітня 1917 р.) та зазначає, що «галицько-буковинське генерал-губернаторство було організоване, немов якась маленька держава, і мало всі галузі правління»[5]. Приступивши до виконання обов'язків очільника захоплених російськими військами західноукраїнських земель, він установив, що «на чолі фінансової управи стояв Чамов, правління державними маєтками – Григорієв»[6]. Після проведених співбесід з цими посадовими особами він прийняв рішення залишити їх на посадах, оскільки вони йому видалися

[1] Там же. С. 111.
[2] Там же. С. 133.
[3] Милюков П.Н. Воспоминания. Москва, 1991. С. 399.
[4] Там же. С. 434.
[5] Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє - минуле (1914-1920 рр.). Мюнхен, 1969. С. 113.
[6] Там само. С.113–114.

фахівцями своєї справи, не зважаючи на рекомендації князя Львова «не залишати каменя на камені» у нових призначеннях. Поряд з тим, значну частину своїх споминів Д. Дорошенко присвятив опису тяжкого соціально-економічного становища місцевих жителів (особливо українців), які були вимучені війною і російською окупацією зокрема.

У листах і спогадах російських солдат траплялися описи проблем з купівлею продуктів у місцевого населення за російські гроші та з обміном російських грошей на німецькі чи австрійські. Так, в опублікованих О. Козельським «Записках батарейного командира», що складені за листами, замітками і розповідями учасників війни, описувалися спогади військового, який спостерігав за обміном грошей російськими солдатами з військовополоненими німецькими солдатами: «три марки йшли за один рубль; германці не торгувалися. <…> 20 марок (золотом – С.О.) він (полонений – С.О.) пропонував обмінять за десять рублів і не інакше, як золотом» [1]. Військовий, корпусний лікар В. П. Кравков, який служив у XXV армійському корпусі 4-ї армії ПЗФ, брав участь у Галицькій битві, серпень – вересень 1914 р., згадував про придбання у галицького селянина десятка яєць, за які він просив 1 руб., а він йому заплатив «три монети по 20 геллерів», за що селянин йому був дуже вдячним[2]. Враховуючи, що ціна 1 яйця у Львові (грудень 1914 р. – січень 1915 р) вартувала біля 0,02 ½ коп., то десяток коштував біля 25 коп. У переведенні на австрійські гроші за встановленим курсом (1 руб. = 3 кор.33 гел.) вартість 10 яєць мала коштувати 83 геллера, а російський лікар заплатив 60 гел., оплативши занижену суму порівняно з вартістю продукту. Враховуючи, що придбання яєць відбувалося у селі, а не у м. Львові, та той факт, що оплата була проведена не російськими грошима, а австрійськими копійками, що в ті часи було особливо важливим, бо цінилися металеві монети, то зазначену торгівельну операцію можна вважати взаємовигідною. Наступна покупка корпусного лікаря В. П. Кравкова відбувалася 21 вересня 1914 р. у м. Радомисль-над-Санем (нині в Польщі), де він купував у місцевого ксьонзя «пуд з невеликим сіна, трохи молока і

[1] Козельский О. Записки батарейного командира. Петроград, 1915. Вып.1. С. 4.
[2] Кравков В. П. Великая война без ретуши. Записки корпусного врача. Москва, 2014. С. 52–52.

картоплі» заплативши йому «1 руб. плюс 1 крону плюс 10 геллерів»[1]. Це підтверджує факт, що на захоплених територіях Галичини в обігу знаходилися одночасно і російські, і австрійські гроші. Крім того, військовий лікар В. П. Кравков у своїх мемуарах, описуючи злиденне становище російського солдата, згадував про те, що «у зв'язку із запобіганням шлунковим хворобам головнокомандуючий дозволив до 1 листопада відпускати пляшку червоного вина на кожного нижнього чина армії <…> інтендантству наказано прискорити придбання і відпуск вина; надалі до відпуску вина натурою придбавати його з пред'явленням рахунків»[2].

Цікаві спогади рядового солдата російської армії А. Пірейка, який свідчив про мародерство російських солдат у Галичині: «Це було у 1915 р. З мародерством не велося ніякої боротьби. Ніхто не цікавився питаннями, відкіля солдат бере гроші для того, щоб пересилати додому 300-500 руб.», «солдати-мародери забирали у галичан худобу під виглядом реквізиції, видаючи їм прості записки, за які ніде ніхто не платив. Таким чином довели завойований край до повного зубожіння не в інтересах армії, як такої, а просто в інтересах мародерів, які посилали додому по 300-500 рублів, будучи рядовими солдатами»[3]. Автор спогадів наголошував на жорстокому поводженні російських військових з єврейським населенням, яких часто без причин звинувачували у шпигунстві. Окрім грабежів, в окремих військових підрозділах відбувалося відкрите фізичне насилля над євреями: полковник Барановський «віддав наказ озброїти 57-у етапну роту палицями і взагалі холодною зброєю і послав громити євреїв у місті»[4]. Підтверджував бажання солдат «одурманити себе алкоголем» і що «не випадковим було те, що уряд припинив продаж вина під час війни»[5]. Важко оцінити об'єктивність цих спогадів, які написані у пропагандистському стилі під редакцією відділу ЦК ВКП (б) з вивчення історії жовтневої революції і ВКП (б), основною метою якої було представить кришталево чистого робочого-більшовика А. Пірейка, котрого

[1]. Там же. С. 58.
[2] Там же. С. 51.
[3] Пирейко А. В тылу и на фронте империалистической войны. Воспоминания рядового. Ленинград. С. 22.
[4] Там же.
[5] Там же. С. 40.

насильно мобілізували до царської армії і відірвали від партійної роботи не пояснивши причини вступу Російської імперії у цю ганебну війну. В той же час архівні документи нашого дослідження підтверджують зазначені у спогадах факти.

Проблему обміну російських рублів описував у своїх споминах російський промисловець О. А. Могиленський, якого застав початок війни на лікуванні у Німеччині: «Як тільки була об'явлена війна Німеччини з Росією, місцеві банки припинили платити по акредитивам російських банків і обмінювати російські гроші», згодом, лише через 10-12 днів розпочали «обмінювати російські паперові гроші, але за неймовірно низькими курсами: 180, 150 і навіть 130 корон за 100 рублів»[1].

Про грабежі і погроми в Галичині згадували у своїх записках А. Марголін, який брав участь у переговорах представників українського руху з політичними і громадськими діячами держав Антанти у Парижі і Лондоні 1919 р.[2]. Український громадсько-політичний діяч М. Галаган, який у період Першої світової війни був полковим ад'ютантом і у жовтні 1914 р. разом з російськими військами увійшов у м. Львів, описував грабежі і безчинства, які чинилися російськими військами у Галичині, зокрема у м. Львові, а також згадував про те, що вже на початку 1915 р. відчувалася недостатність зброї і одягу для російських солдат[3].

Здебільшого у своїх спогадах російські військові, як офіцерського складу, так і рядового згадували про жорсткі бої на території Галичини під час яких знищувалися вщент населені пункти, які знаходилися на лініях фронту, а між боями проводилися реквізиції майна і продуктів у місцевого населення; констатувалися факти про те, що при відступі російських військ відбувалося знищення місцевих жителів і їхніх посівів; побіжно згадувалися факти вживання (у різній мірі) алкогольними напоями військовими попри «сухий закон»; описувалося

[1] Могиленский Е.А. Дневник заложника. 7 месяцев плена в Карлсбаде. Петроград, 1915. С. 14.
[2] Марголин А. Украина и политика Антанты (записки еврея и гражданина). Берлин, 1922. С. 235.
[3] Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання. Київ, 2005. С. 157–158, 182 – 183.

життя захоплених міст, в т.ч. торгівлю в магазинах та на базарах, в ресторанах та «цукернях»[1].

Михайло Лемке у своїх мемуарах «250 днів в царській ставці (25 вересня 1915 – 2 липня 1916)», будучи за спеціальністю істориком, служивши у ставці Верховного головнокомандуючого російської армії «прискіпливо слідкував за всім що відбувалося» і нотував у своєму щоденнику, який він називав «живим історичним документом»[2]. Автором багато уваги приділялося військовим операціям російської армії (військовим схемам), у т.ч. і на Південно-Західному напрямку – окупації м. Львова[3]. Поряд з тим, М. Лемке давав оцінку підготовчим заходам Російської імперії до війни, у т.ч. спробував охарактеризувати і її економічну готовність, зазначаючи, що в економічному плані уряд не вживав якихось особливих заходів, лише «перехід на золоту монету, залучення іноземного капіталу, позики у Франції, розвиток залізничних шляхів, ініціатива приватних підприємців і промислового життя країни відрізняли ці роки дещо більшою жвавістю»[4].

Певні відомості про російське захоплення Західної України в роки Першої світової війни, у тому числі й фінансові аспекти окупаційної політики, містяться у спогадах представників української діаспори. Зокрема, авторами згадуються грабунки та побори російськими «визволителями» галицького населення, паралельний грошовий обіг австрійської та російської валюти, не виплата російською владою пенсій місцевому населенню, закриття шкіл та ін. [5]

Враховуючи, що дослідження проблем історії фінансової політики не можливе без аналізу грошового обігу, ми також використовували нумізматичні та боністичні джерела, які зберігаються в архівних та музейних фондах, а також у приватних

---

[1] Веверн Б.В. 6-я батарея 1914 – 1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине. Париж, 1938. Том I. С. 82, 128; Веверн Б.В. 6-я батарея 1914 – 1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине. Париж, 1938. Том II. С. 26–29, 32–3, 102, 113; Верцинский Э.А. Из мировой войны. Боевые записки и воспоминания командира полка и офицера Генерального Штаба за 1914 – 1917 годы. Таллин-Ревель, 1931. С. 73; Бобринский Н.А. На Первой мировой войне. Из записок графа Николая Алексеевича Бобринского. *Дворянское собрание (альманах)*. 1995. №3. С. 181 – 182.

[2] Лемке М. 250 дней в царской ставке (25 сент. 1915 – 2 июля 1916). Петербург, 1920. 859 с.

[3] Там же. С. 76 – 79.

[4] Там же. С.65.

[5] Д-р К.У. Перший напад Росії на Львів (1914). Ню Йорк, 1957. 105 с.; Сосенко-Острук Я. Аматорський театр в Коломиї. «Над Прутом у лузі…» Коломия в спогадах. Торонто, 1962. 431 с.; Як виглядає в нашім рідним краю тепер в часі війни. New York, б.р. 27 с.

колекціях, та віднесли їх до шостої групи джерел. Щодо основних нумізматичних джерел, то це монети та підробки монет періоду Першої світової війни, а от основні боністичні джерела репрезентовані цілим комплексом грошових знаків та бон досліджуваного періоду[1]. Так, зокрема, у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві нами було досліджено російський фальшивий кредитний білет 10-тирубльового номіналу 1909 р. випуску[2], який зберігається у справі про розрахунок ним російським солдатом у м. Львові у квітні 1915 р. Окрім цього, в даному архіві міститься ескіз десятикоронової бони, яку пропонував випустити в обіг магістрат м. Львова[3]. Практично, в кожному із архівів, фонди яких ми описували при розгляді архівних джерел, містяться такі боністичні джерела, як квитанції та асигновки. Значну кількість боністичних джерел нами опрацьовано в Національному музеї історії України, зокрема, чотирьохвідсоткові білети державного казначейства[4], розмінні марки[5], розмінні казначейські знаки[6] та 5% облігації позики Волі[7]. Також під час написання монографії нами використано бони бони періоду Першої світової війни із приватних зібрань вітчизняних та зарубіжних колекціонерів, зокрема, паперові грошові, знаки із колекції Д. С. Швеця (м. Кропивницький), російські лотереї із колекції В. Суворова (м. Мінськ, Республіка Білорусь) та бони західноукраїнських міст із колекції З. Шустека (м. Братіслава, Словаччина).

Окрім згаданих основних нумізматичних та боністичних джерел у процесі дослідження ми використовували й ряд допоміжних джерел, зокрема, довідкову

---

[1] Орлик С. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірка наукових праць*. 2015. Число 26-27. С. 141 – 148; Її ж.Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Банкаускі Веснік*. № 2. 2018. С. 5 –54.; Її ж.Джерела дослідження історії грошового обігу в Галичині й Буковині під час російської окупації в роки Першої світової війни. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки:* V міжнародна науково-практична конференція. (с.м.т. Меджибіж Хмельницької області, 21-22 червня 2018 р.). Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 139–142.

[2] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.3. Спр.73. Арк.4-4зв.

[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.101. Арк.9 зв.-10.

[4] Національний музей історії України. ПГЗ 112, 113, 114, 115, 116, 118, 861/2.

[5] Національний музей історії України. ПГЗ 86/1, 86/2, 89, 95, 96, 99/1, 101.

[6] Національний музей історії України. ПГЗ 59, 64, 66, 71, 74, 77, 79, 82.

[7] Національний музей історії України. ПГЗ 2975.

літературу, каталоги монет[1] і бонів[2], а також матеріали спеціалізованих Web-ресурсів[3], які мають певний інформаційний потенціал.

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження

Для досягнення мети дисертаційної роботи нами використовувався ряд загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження. Опираючись на увесь комплекс загальнонаукових методів наукового дослідження: емпіричні (спостереження, порівняння, вимірювання), емпірично-теоретичні (абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, історичний і логічний) та теоретичні (сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, опис, інтерпретація), ми мали на меті спрямувати їхнє застосування до вирішення завдань, поставлених у пізнавально-дослідницькій роботі, із застосуванням спеціальних методів історичного дослідження. Місце і роль загальнонаукових методів в історичних дослідженнях відзначав І. Д. Ковальченко, а саме, що «при використанні того чи іншого загальноісторичного методу застосовуються й інші загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція і дедукція, опис і вимірювання, пояснення та ін.), які виступають як конкретні пізнавальні засоби, необхідні для реалізації підходів і принципів, що лежать в основі головного методу»[4].

Під час дисертаційного дослідження з історії фінансової політики російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині періоду Першої світової війни нами використовувалися такі спеціальні методи наукового дослідження, характерні для досліджень у галузі соціально-економічної історії: діахронний (періодизації), історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, історико-

---

[1] Биткин В. В. Сводный каталог монет России. Киев, 2003. Ч. II (1740-1917). 520 с.; Зварич В., Шуст Р. Нумізматика: довідник. Тернопіль, 1998. 462 с.; Зварич В. В. Нумизматический словарь. Львов, 1980. 338 с.

[2] Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории бывшей Российской империи за время с 1769 по 1924 гг. / под ред. Ф. Г. Чучина. Москва, 1924. 199 с.; Истомин М. И. Каталог денежных знаков гражданской войны в России: Денежные знаки обязательного обращения. Харьков, 2008. Т. II. Ч. 1(Украина), Ч. 2 (Западная Украина). С. 401 – 406; Денисов А.Е. Бумажные денежные знаки России 1769-1917 годов. М.: Нумизматическая Литература, 2004. Часть 3: Государственные бумажные денежные знаки 1898-1917 годов. 208 с.; Рябченко П., Бутко В. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769-1999 гг.). Киев: Логос, 1999. Т. 2: Боны Украины. 416 с.

[3] Аукционный дом Знак. URL: https://www.znak-auction.ru (дата звернення: 01.10.2017); Каталог бумажных денежных знаков. Украина и Западная Украина. *Сайт FOX-NOTES.RU* URL: http://www.fox-notes.ru/img_rus/1_k5_ukraina.htm (дата звернення: 01.10.2017).

[4] Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. Москва, 2003. С. 183.

порівняльний, ретроспективний, методи історико-економічного аналізу, економічні та кліометричні методи дослідження.

Використання зазначених методів дало змогу визначити сутнісні особливості формування й реалізації фінансової політики російського окупаційного режиму на території Галичини та Буковини. Зокрема, діахронний (метод періодизації) метод застосовувався для розкриття якісних змін у ході реалізації урядом Російської імперії фінансової політики на окупованих територіях в період першої та другої окупацій. Історико-генетичний метод дозволив: провести послідовний аналіз історичних фактів і процесів у фінансово-економічній сфері діяльності російської окупаційної влади в Галичині й Буковині; розкрити причинно-наслідковий механізм формування фінансової політики російської окупаційної влади та встановити характерні тенденції фінансової політики на окупованих територіях у рамках загальної фінансової політики урядів Росії.

Історико-типологічний метод використовувався для виявлення однотипних властивостей та ознак у різних явищах і подіях, пов’язаних з фінансово-економічними сторонами досліджуваного об’єкта, зокрема у сфері оподаткування, цінової та бюджетної політики російського окупаційної влади в Галичині й Буковині. Зазначений метод використовувався для з’ясування системи повноважень у галузі фінансів стосовно окупаційних цивільних органів влади.

Історико-системний метод застосовувався при встановленні цілісності фінансової політики окупаційного режиму з точки зору розкриття внутрішніх механізмів її реалізації через аналіз їх структури та функцій, внутрішніх і зовнішніх зв’язків та динамічних змін (генезис). Встановлюючи місце та роль (завдання) фінансової політики, яку реалізовували уряди Росії на окупованих територіях у загальній системі державної фінансової політики, стало можливим з’ясування особливостей та моделі її формування саме на окупованих територіях.

Історико-порівняльний метод використовувався для дослідження механізму й характерних способів реалізації фінансової політики Російської імперії у губерніях Наддніпрянської України та на окупованих територіях Галичини та Буковини; для дослідження регіональних особливостей податкової та бюджетної (в т.ч.

порівняння австро-угорської та російської податкових, бюджетних систем), цінової політики на окупованих територіях та в українських губерніях, що входили до складу Російської імперії, тощо.

Ретроспективний метод використовувався для обґрунтування практичних пропозицій та рекомендацій щодо використання історичного досвіду процесу формування та реалізації фінансової політики російського окупаційного режиму Галичини та Буковини в роки Першої світової війни.

Історико-економічний метод використовувався для поглибленого дослідження системності реалізації фінансової політики російської окупаційної влади у розрізі її складових: встановлення податкової і митної систем, грошової, цінової і бюджетної політики та визначення причинно-наслідкового механізму процесу їхньої реалізації. Цей метод базується на плюралізмі теоретичного відображення економічної дійсності та відкидання догматичного розуміння розвитку фінансово-економічного процесу.

Важливе місце в сучасних науково-історичних дослідженнях займає міждисциплінарний підхід, який завдяки запозиченням теорій і методів з інших наук уможливлює отримувати нові знання. Враховуючи, що дисертаційна робота стосується сфери інтересів соціально-економічної історії, ми застосовували і деякі методи наукових досліджень, що є спеціальними в економіці, зокрема, методи збору та обробки інформації, методи проведення аналітичної роботи тощо, з урахуванням певних особливостей взаємозв’язку зі спеціальними історичними та загальними методами дослідження.

Зокрема, під час застосування методу збору інформації ми враховували ту обставину, що найбільш поширеним його видом в історико-економічних дослідженнях виступає статистичне (збір інформації про фінансово-господарські процеси) та бухгалтерське (реєстрація інформації в документах) спостереження. Характерна особливість застосування цього методу у даному дослідженні полягає в тому, що зазначені документальні інформаційні ресурси ми виявляли в архівних фондах у вигляді: статистичних даних Міністерства фінансів Російської імперії, Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві

Галичини та канцелярії Військового генерал-губернатора Галичини, значного масиву первинних бухгалтерських документів польових казначейств (квитанції, акти, розрахунково-касові документи, касові та фінансові звіти (відомості), акти та заявки грошових коштів, баланси, інвентаризаційні акти тощо). Проте під час збору кількісних даних, зафіксованих у зазначених джерелах, виникла низка проблем з їхньою достовірністю. Як зазначав відомий український історик О. П. Реєнт, «завжди актуальними залишаються питання достовірності джерел, можливостей пошуку, накопичення та обробки даних»[1]. Складність визначення достовірності кількісних показників документальних джерел збільшується в рази. При цьому звертається увага на повторювальність визначених даних у різних документальних джерелах. У такому випадку у посиланнях ми зазначали кілька архівних документів з різних архівних установ фондів на підтвердження достовірності наведених цифрових даних.

У випадку виникнення розбіжностей кількісних даних, котрі не були задіяні у розрахунках, нами обирався кількісний показник, який обґрунтовувався документально комплексом інших документальних джерел з використанням логічного методу. Наприклад, надходження промислового податку та патентних зборів за період його стягнення російською окупаційною владою з 1 квітня 1917 р. – по 31 липня 1917 р. до державного російського бюджету склали 120 868 руб. 32коп.[2]. У підсумковому «Звіті Управління фінансовими справами при обласному Комісарові Галичини та Буковини за період з 11 серпня 1916 р. по 1 січня 1918 р.» зазначалося, що надходження від промислового податку та патентні збори з часу початку його стягнення з 1 квітня 1917 р. до часу написання звіту (січень 1918 р.) склали 121 579 руб. 07 коп.[3]. Розбіжність становить 710 руб. 75 коп., яку можна логічно пояснити запізнілими зарахуваннями сум на рахунки польових казначейств через початок евакуації у період з серпня 1917 р. по січень 1918 р. Із суми розбіжностей лише 326 руб. 75 коп. було зараховано до

[1] Реєнт О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу. *Український історичний журнал.* 1999. №3. С. 8.
[2] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 129 зв.-130.
[3] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп. 1. Спр. 96а. Арк. 42, 64.

Чернігівського польового казначейства у січні 1918 р.[1]. Звичайно, зазначена розбіжність не є критичною і не впливає на загальні висновки дисертаційного дослідження щодо факту справляння промислового податку на території Галичини та Буковини та має логічні пояснення об'єктивного характеру. Можна вважати більш точною цифрою 121 579 руб. 07 коп., яка вміщує уточнені суми достовірного документального джерела – «Звіту Управління фінансовими справами при обласному Комісарові Галичини та Буковини за період з 11 серпня 1916 р. по 1 січня 1918 р.»[2]. Наступний приклад. За даними підсумкового звіту Управління фінансовими справами за період з 1 жовтня 1914 р. по 1 червня 1915 р., тобто за період першої окупації території Галичини та Буковини, до імперської державної казни лише по Львівському польовому казначейству надійшло штрафів на суму 28 537 руб. 81 коп.[3]. У той же час загальна сума надходжень, яка надійшла до державної казни від накладених адміністративних штрафів за порушення обов'язкових постанов окупаційної влади, за період 1914–1915 рр., котра значилася у загальних зведених даних роботи польових казначейств, складала 84 589,32 руб., у т.ч.: по Львівському постійному польовому казначейству – 49 407,41 руб. і по Тернопільському польовому казначейству – 35 181,91 руб.[4] (див. Додаток БЗ). Така розбіжність у звітних даних пояснюється тим, що Управління фінансовими справами дане питання предметно не контролювало, оскільки воно не знаходилося у полі його функціональних обов'язків. Управлінням фінансовими справами не проводилося зведення даних по всіх діючих постійних та корпусних казначействах, що функціонували в Галичині та Буковині. Найбільш точні дані, однозначно, містилися у документах постійних польових казначейств, котрі функціонували на окупованих територіях. Крім того, кожен факт сплати штрафу за винесеними постановами контролювали уповноважені посадові особи – начальники повітів, поліцмейстери та начальники військової поліції, котрі були уповноважені виконувати призначені покарання. Відомості про результати стягнення в дохід

[1] Там само. Арк. 64.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 42, 64.
[3] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.344. Арк. 17.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк.5-9.

казни сум штрафів (№ квитанції та дата) вносилися до відповідних облікових книг [1], проте кількісно такі дані звести неможливо через їхню роздрібненість та безсистемність документальних джерел.

При застосуванні спеціального методу виконання історико-економічних досліджень – методу обробки інформації, ми використовували його складові: групування (на однорідні групи за суттєвими ознаками), розрахунок середніх величин (типовий рівень варіюючої ознаки, порівняльний аналіз кількох сукупностей, характеристика закономірностей розвитку явищ чи процесів тощо), розробки аналітичних таблиць, графічний метод (аналітичні, ілюстративні та інформаційні). Зазначений метод широко застосовувався при дослідженні цінової, бюджетної політики російської окупаційної влади на західноукраїнських землях.

Таблиця 1.1

Відомість про надходження платежів до державних доходів по Галичині з 1 жовтня 1914 року по 1 червня 1915 року[2]

Назва доходів	Львівське казначейство (руб. коп.)	Тернопільське казначейство (руб. коп.)	Всього (руб. коп.)
Прямі податки	168936,00	–	–
Від тютюнової монополії	119298,54	–	–
Від соляної монополії	167784,31	–	–
Акциз зі спирту	7145,03	–	–
Акциз із пива	502,95	–	–
Акциз із освтлювальних нафтових масел	32520,21	–	–
Акциз із цукру	10052,64	–	-
Бандеролі на гральні карти	30717,52	–	-
За забій худоби	20731,72	–	-
Від продажу конфіскованого спирту	2450,92	–	-
Випадкові надходження, у т.ч.: від іншого конфіскату, запропоновані міліції хабарі	 150102,78 857,96	–	 – –
Штрафи за поруш. обов'язкових постанов	28537,81	–	–
Від гербового актового збору: - продано казначействами гербових марок - утримано асигнаціями в оплату угод - стягнено начальниками повітів	 73989,95 25808,35 4533,95	 – – –	 – – –
Всього	**843 970,64**	**519 945,48**	**1 363 916,12**

З урахуванням зазначених вище проблем збору інформації виникають проблеми обробки інформації. Зокрема, проблема наявності пробілів або відсутності

[1] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.23а. Арк.1-24.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 59зв.-60.

кількісних даних ускладнює аналітичну роботу. Наприклад, з табл. 1.1 видно, що під час першої окупації російськими військами Галичини та Буковини з цих територій стягнуто до державного бюджету Російської імперії 1 363 916 руб. 12 коп. податків і зборів та інших неподаткових платежів (у т.ч. від конфіскату і реквізицій). Відомі цифри розподілу цих сум за місцем зарахування: по Львівському казначейству – 843 970 руб. 64 коп., по Тернопільському казначейству, яке було відкрито у січні 1915 р. – 519 945 руб. 48 коп.

У таблиці 1.1 відсутній розподіл загальної суми за видами податків та неподаткових платежів по Тернопільському казначейству, що ускладнює проведення аналізу в розрізі джерел стягнень (податкових і неподаткових) на користь державного бюджету країни-окупанта. Підтвердження відсутності цих даних, а не втрату їх у процесі збереження, засвідчує підсумковий звіт начальника Управління фінансовими справами «Звіт про стан податної справи в Галичині за час з 1-го жовтня 1914 р. по 1-е червня 1915 року», де зазначалося, що на час написання підсумкового звіту у нього були відсутні дані щодо надходжень державних доходів по Тернопільському польовому казначейству, які «будуть затребувані і будуть надані Тернопільським губернатором»[1]. У цьому випадку важливо, з метою оцінки достовірності, повноти та об'єктивності кількісних даних, під час використання цифрових матеріалів необхідно аналізувати комплекс характеристик джерела: вихідні дані документа (авторитетність автора та адресата, підписи, печатки, дати тощо), періоди та місце заходження кількісного об'єкта (зарахування/перерахування коштів тощо), наявність відмітки про відсутність чи неповноту даних, наявність взаємозв'язку та можливість перехресного співставлення даних (верифікації) з даними інших документів. Зважаючи на вищевикладене, негативна оцінка достовірності, повноти даних джерела, вказаного у табл.1.1. спонукала нас не брати до уваги його кількісні показники у даному дослідженні.

Під час збору кількісних даних можливе виявлення арифметичних помилок (крім описок, які неможливо виявити), наведених у джерелі. Під час використання

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр. 344. Арк.17.

таких кількісних даних дослідник зауважує, що таблиця складена автором з посиланням на джерело, та вказує, що додаткові розрахунки також було зроблено автором. Це дає можливість здійснити правильні розрахунки, без викривлення суті документального джерела.

Під час застосування методу проведення аналітичної роботи використовувалися методи: порівняння, економіко-статистичні, математичні тощо. Відповідно, при застосуванні цього методу необхідно перевіряти можливість співставлення одиниць виміру, зазначених у джерелах, за необхідності зводити їх до спільного масштабу. Так, зокрема, при порівнянні цін на товари і продукти першої необхідності за одиницю товару загальноприйнятими одиницями вимірювання маси продуктів в Австро-Угорській імперії використовувалися кілограми, а в Росії фунти[1].

Обмеженість можливостей вибору кількісних даних, зумовлених безальтернативністю наявних джерел, змушує дослідника використовувати опосередковано не порівнювані дані, але при цьому вони, за умови певного застереження, можуть бути доволі інформативними. Наприклад, наявні кількісні дані виконання бюджету м. Печеніжина Чернівецької губернії у розрізі доходів і витрат за 2-ге півріччя 1916 р. і за січень-квітень 1917 р. та проекту кошторису на 1917 р. (див. Додаток БШ) хоч і не є порівняльними у підсумкових даних, проте несуть цінну аналітичну інформацію щодо структурних змін як дохідної, так і видаткової частин міського бюджету за період (роки) другої російської окупації, для визначення бюджетних тенденцій, фіксації стану місцевого оподаткування у розрізі видів податків і зборів (дохідної частини міського бюджету), встановлення рівня ефективності бюджетного планування в умовах війни тощо.

На межі економіки та історії, на противагу традиційній описовій історії народного господарства, у 60-х роках минулого століття виник новий напрямок економічної історії – кліометрія (нова економічна історія), яка широко

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.192. Арк.6.

використовує математичні методи в історичних дослідженнях[1]. Засновниками даного напрямку наукових досліджень були американські вчені Д.-С. Норт, Р.-Ф. Фогель, С. Енгерман та інші. Вперше термін «нова економічна історія» запровадив у науковий обіг Р.-Ф. Фогель у праці «Нова економічна історія, її визначення і методи»[2]. Разом з тим, на противагу американським дослідникам, провідні радянські історики активно розробляли альтернативний кількісний метод в історичному дослідженні, що супроводжувалося жорсткою критикою кліометрії. Вищезгаданий радянський історик І. Д. Ковальченко заявляв, що «буржуазна кліометрія, або квантитативна історіографія (як на Заході називають застосування в історичній науці кількісні методи) не виправдала багатьох надій, які на неї покладалися. Перш за все виявилася неспроможність очікувань виникнення начебто нової історичної науки, «математичної історії», яка нібито повинна була бути більш об'єктивною і давати можливість подолати суб'єктивізм та ідеографізм, які й призвели буржуазну історіографію до глибокої кризи»[3]. Такої думки дотримувалася більшість істориків радянської доби[4]. Не зважаючи на такого роду заяви радянських істориків, кліометрія, як новий напрям в історичній науці й історії економіки, була визнана у світі, а її засновникам Р. Фогелю і Д. Норту у 1993 р. було присуджено Нобелівські премії «за розвиток нових підходів у дослідженнях економічної історії, заснованих на застосуванні економічної теорії та кількісних методів для пояснення економічних та інстутиційних змін»[5]. Обидва вчені у своїх кліометничних методах наукового дослідження «дотримуються характерного для інституціоналізму прийому економічного емпіріалізму, суть якого полягає у «вторгненні» економічної теорії до суміжних галузей гуманітарних

---

[1] Хвостова К. В., Финн В. К. Проблемы исторического познания в свете современных междисциплинарных исследований. Москва, 1997. С. 71–94.
[2] Fogel R. W. The New Economic History, Its findings and method. *The Economic History Review*. December. 1966.
[3] Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. Москва, 2003. С. 307.
[4] Мелихов С. В. Количественные методы в американской политологии. Москва, 1979. 203 с. Промахина И. М. Количественные методы в работах представителей «новой экономической истории» (США). *Математические методы в исследованиях по социально-экономической истории*. Москва, 1975. С. 283–319; Селунская Н. Б. Количественная история в США: Итоги, проблемы, дискуссии. *Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях.* Москва, 1977. С. 305–324.; Соколов А. К. О применении новых методов в исследовании историков США. *Математические методы в социально-экономических и археологических исследованиях.* Москва, 1981. С. 354–413.
[5] Список лауреатів Нобелівської премії з економіки. *Сайт Лауреати Нобелівської премії.* URL: http://nobel.knteu.kiev.ua/index.php/spisok-laureativ (дата звернення: 01.10.2017).

знань»[1]. У цілому, кліометричні дослідження історичного розвитку часто розглядаються з точки зору економічної ефективності та з погляду еволюції інституцій. У кліометриці, крім історичних та економічних методів, активно використовуються методи інших наук: математики, статистики, демографії і соціології. Тому слушною видається думка ще одного Нобелівського лауреата з економіки (1972 р.), англійського економіста Р. Хікса про те, що важлива функція економічної історії полягає в тому, щоб ця дисципліна слугувала «місцем зустрічі» і дискусією економістів, політологів, юристів, соціологів та істориків – спеціалістів подій, ідей, технологій[2].

Характерно, що у кліометриці не завжди в основі дослідження використовуються кількісні і статистичні оцінки економічних параметрів та контрфактичних моделей. Так, Д. Норт у своїх працях[3] досліджував реальні історичні події (явища) та намагався знайти їм пояснення через механізм взаємодії створених людьми інституцій (формальних і неформальних) та організацій (у т.ч. підприємства, установи, організації, політичні партії, домашні господарства тощо), які не мають кількісного виміру, але створюють аналітичну базу для розширення розуміння історичної еволюції економічних процесів і надають орієнтири для розробки сучасної економічної політики. Д. Норт на основі економічного моделювання історичних явищ дійшов висновку, що організаційні фактори – економічні, ідеологічні, політичні і соціальні, часто відіграють більш важливішу роль, ніж технічні, оскільки ведуть до зміни інститутів, які у свою чергу активно впливають на розвиток економіки[4]. У кліометрії широко застосовується метод контент-аналізу, в основі якого лежить вибірка і групування визначених для аналізу понять, термінів, назв об'єктів, імен людей, суджень тощо, які дають можливість визначити ідейно-психологічні та психологічні фактори, які впливали на історичні явища та

[1] Ковальчук В., Сарай М. Роберт Фогель і Дуглас Норт як фундатори нової економічної історії. *Вісник ТНЕУ*. 2008. №4. С. 160. С. 157–164.
[2] Лааева М. Г., Лапаева О. Ф., Овчаренко Е. В. Вопросы теории и методологии экономической истории. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2009. № 5. С. 45.
[3] Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ, 2000. 198 с.; Його ж. Трансакційні витрати, інституції та функціонування економіки. Київ, 2002. 198 с.
[4] Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А. Н.Нестеренко. Москва, 1997. С. 6–7.

процеси. Слід зазначити, що подібні дослідження потребують формування автоматизованих баз даних, зібраних з різних джерел (архівних фондів, газетних матеріалів тощо), які український дослідник самотужки здійснити не в змозі через обмеженість доступу до таких джерел, відсутність технічних засобів та спеціальних дозволів для їхнього застосування (в окремих випадках має місце платність цих послуг), можливості створення програмного забезпечення для обробки одержаної інформації. На нашу думку, такі проекти в Україні можливо реалізовувати за умов їх підтримки відповідними державними програмами.

Наукові дослідження з «нової економічної історії» підтверджують, що історичні інформаційні масиви, які раніше залишалися поза увагою традиційних історичних досліджень через переобтяженість цифровими матеріалами, можуть надати значну кількість інформації та відкрити нові сторінки історичних процесів. Саме тому при написанні дисертації нами вперше було введено до наукового обігу значну частину архівних джерел, представлених у роботі. У листах використання до нас не були позначені архівні справи, пов’язані зі статистичною та фінансовою звітністю фінансових органів Військового генерал-губернаторства Галичини (ЦДІАК України фф. 377, 378. ДАЧО, фф. 967, 968, 969, 970 і 971; ДАТО. фф. 385, 386, 387 та ін.), польових казначейств (ЦДІАК України фф. 379, 431.; ДАЧО ф. 959), банківських установ (ДАКіО. фф. 7. 8.), – які стали основою написання нашої дисертаційної роботи. З метою визначення обсягів виробництва та продуктивності праці, цінової політики підприємств, які були секвестровані окупаційною владою та передані в господарче відання Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві, використовувалася їхня первинна бухгалтерська документація та статистична звітність (ДАІФО. ф.611. – Джурівські вугільні копальні, с. Джурів Снятинського повіту Чернівецької губернії. 1916–1917 рр.; там само, ф. 615. – Косівський державний соляний завод, м. Косів Косівського повіту Чернівецької губернії. 1916–1917 рр. тощо).

Саме комплексний підхід до методології дослідження проблем історії фінансової політики уможливлює реалізацію визначеної мети та дослідницькі завдання дисертації.

Висновки до розділу 1

Таким чином, визначено, що проблеми історії фінансової політики російського уряду на окупованих територіях Галичини та Буковини у період Першої світової війни належать до найменш досліджених у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Увесь комплекс наукової літератури було поділено на три групи: 1) роботи сучасників періоду, що досліджується (дореволюційна історіографія); 2) наукова спадщина радянської доби; 3) праці сучасних українських та зарубіжних дослідників (з 1991 р.).

Встановлено, що російські науковці, сучасники періоду, що досліджується розглядали проблеми фінансової політики уряду Російської імперії в контексті загальних напрямків її формування: вдосконалення грошового обігу, бюджетних відносин і реформи податкової системи, випуску військових позик з точки зору очевидців фінансово-економічних процесів, які відбувалися у Росії під час війни. Вони прагнули, виконуючи власні дослідження, здійснити своєчасний економічний аналіз заходів уряду Російської імперії у фінансовій сфері та надавали науково обґрунтовані пропозиції щодо використання різних фінансових інструментів, спрямованих на мобілізацію додаткових ресурсів для забезпечення фінансування війни. Водночас нами звернуто увагу на значний для історіографії доробок українського історика І. Крип’якевича у висвітленні окремих сторін фінансово-економічної діяльності російської цивільної окупаційної влади. У той же час у радянській історіографії дана проблема, практично, не досліджувалася. Зазначено, що більшість сучасних українських дослідників розглядали дану проблему побіжно, у контексті висвітлення діяльності Військового генерал-губернаторства Галичини та соціально-економічного становища окупованих територій Східної Галичини та Буковини.

Для досягнення поставленої мети дисертаційної роботи залучено значний комплекс різнопланових джерел, який складається з 6 груп: 1) опубліковані законодавчі та нормативно-правові акти; 2) архівні документи та матеріали; 3) опубліковані статистичні відомості та інформаційно-довідкові матеріали;

4) періодична (офіційна) преса; 5) спогади (мемуари); 6) нумізматичні та боністичні джерела. Переважна більшість зазначених джерел, особливо архівні документи та матеріали, уведено до наукового обігу вперше.

Для проведення комплексного дослідження фінансової політики російського уряду на окупованих територіях Галичини та Буковини використано ряд загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження. Особлива увага приділена спеціальним методам історичної науки: діахронному (періодизації), історико-генетичному, історико-типологічному, історико-системному, історико-порівняльному, ретроспективному, а також методу історико-економічного аналізу та кліометричним методам дослідження. Саме кліометричні методи дослідження підтверджують, що історичні інформаційні масиви, які раніше залишалися поза увагою традиційних історичних досліджень і які переобтяжені цифровими матеріалами, можуть надати значно більше інформації та відкрити нові сторінки соціально-економічного життя минулого, а ніж інші, традиційні для історичних досліджень, методи.

Зміст першого розділу викладено у роботах автора (див. додаток $A_{2,}$ $A_{4,}$ $A_{9,}$ $A_{23,}$ $A_{32,}$ $A_{34,}$ A_{35}).

РОЗДІЛ 2
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОРГАНИ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ

2.1. Організація та діяльність російської казначейської служби

Як відомо, фінансове забезпечення військових потреб, особливо в умовах війни, має здійснюватися безперебійно. Тому важливою складовою фінансового устрою окупованих російською армією територій стала організація і відкриття польових казначейств. У Російській імперії як у постійно воюючої держави дане питання було законодавчо урегульоване, починаючи з 1895 року з ухваленням положення «Про діяльність польових казначейств»[1]. У серпні 1914 р. уведено в дію нове положення «Про польові та фортечні казначейства»[2]. Відповідно до цього положення, у районі дислокації армій створювалися постійні, корпусні й фортечні польові казначейства, у т.ч. польові казначейства при штабах армій та управліннях, підпорядкованих головному начальнику постачання армії, місцеві польові казначейства (постійні) в окупованих містах та польові казначейства (мобільні) при військових корпусах і загонах. Наказом Головного начальника постачання армій ПЗФ №14 від 11 вересня 1914 р. визначалися час та місце формування польових корпусних і фортечних казначейств, що входили до складу армій Південно-Західного фронту, які перебували у підпорядкуванні Головного польового казначейства ПЗФ (Додаток В). Оскільки штаб армії ПЗФ деякий час розташувався у м. Брест-Литовську (пізніше у м. Любліні), то й Головне польове казначейство ПЗФ знаходилося при штаб-квартирі Головного начальника постачання армій ПЗФ. Саме там і формувалися штати польових казначейств, які розміщувалися в містах Галичини та Буковини та мали статус постійних (не пересувних). Головному скарбникові армії фронту належали всі права та обов'язки керівника казенної палати стосовно підвідомчих йому місцевих польових казначейств. Положенням від 18 серпня 1914 р. затверджувалися штати польових та фортечних казначейств та визначалися основні й посилені оклади жалувань, столових і класи посад (Додаток Д).

---

[1]Положение о деятельности Полевых Казначейств: Закон РИ от 22 апреля 1895 г №11575. *ПСЗ РИ*. СПб., 1899. Т.XV. С. 236 – 241.

[2] Положение о полевых и крепостных казначействах: от 18 августа 1914 г. *ЦДІАК України.* Ф. 431. Оп. 1. Спр.17. Арк. 93 – 102.

Головний скарбник ПЗФ Янишевський 5 вересня 1914 р. повідомляв телеграмою Військовому генерал-губернаторові Галичини про те, що ним здійснено призначення всіх класних чинів польового казначейства, яке створювалося при Військовому генерал-губернаторові Галичини (м. Львів), їхнє прибуття очікується з місць їх попередньої служби[1]. До штату польового казначейства при Військовому генерал-губернаторові було уведено такі посади: по одній штатній одиниці скарбника, бухгалтера, касира, дві посади помічників бухгалтера. Крім того, Головний скарбник просив Військового генерал-губернатора попіклуватися, до приїзду нових працівників казначейства, про облаштування необхідного приміщення зі спеціальною коморою, в якій мала бути вогнетривка шафа для зберігання готівки та цінного казенного майна. Для розміщення польового казначейства у м. Львові надано будівлю колишньої австрійської каси Скарбової, розташованій на площі Святого Духа. Свою роботу казначейство розпочало 18 вересня 1914 р.[2]. Звичайно, маючи на всій території Галичини та Буковини одне діюче польове казначейство з однією касою, вже через місяць його роботи, для керівництва стала відчутною критична недостатність його штатної кількості – «робочий день казначейства, у середньому, тривав від 15 до 18 годин на добу»[3]. Як зазначалося у службовому звіті польового казначейства при Військовому генерал-губернаторстві, з часу відкриття цього казначейства через нього здійснювалися операції фінансування російських III, VIII, XI армій, 28-го, 29-го і 30-го армійських корпусів, допоки не було відкрито самостійних корпусних польових казначейств при цих військових формуваннях у квітні 1915 р. Львівським польовим казначейством проводилося обслуговування Управління Галицької залізниці, організації Червоного Хреста та Всеросійського союзу міст. Про значні обсяги фінансових операцій, котрі виконувалися Львівським польовим казначейством на окупованій території Галичини, свідчить звітність. Так, у звіті «Про діяльність Польового казначейства при Управлінні Військового генерал-губернатора Галичини за період з 14 вересня 1914 р. по 1 січня 1915 р.» зазначалося, що за

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр.90. Арк. 7.
[2] ЦДІАК України. Ф. 363. Оп.1. Спр.19ж. Арк. 1а.
[3] Там само. Арк. 3.

період з 18 вересня 1914 р. по 1 січня 1915 р. казначейством проведено фінансових операцій на загальну суму 53 675 466 руб. 22 коп., а з 1 січня 1915 р. по 1 липня 1915 р. – на суму 124 638 026 руб. 09 коп.[1].

Отож, від самого початку роботи Львівського польового казначейства відчувалася не лише недостатність кадрів, а й площі виділеного приміщення. Клієнти вимушені були в чергах «годинами стояти у холодних коридорах і навіть на вулиці»[2]. У жовтні 1914 р. Головний скарбник ПЗФ збільшив чисельність штату львівського польового казначейства на дві особи[3], а 2 квітня 1915 р. склад польового казначейства було «посилено призначенням одного касира, двох помічників бухгалтера, двох писарів, одного присяжного рахівника і двох нижчих чинів для господарських потреб»[4]. Такий стан речей змусив скарбника Львівського польового казначейства звернутися до Військового генерал-губернатора з клопотанням про розширення приміщення, що дозволило б відкрити додаткову касу та відокремити бухгалтерію від прибутково-видаткової каси й організувати окремий продаж гербових знаків[5]. Досить оперативно, – 25 квітня 1915 р. постійне польове казначейство при Військовому генерал-губернаторстві Галичини було переведене у приміщення колишнього Австро-Угорського банку у м. Львові, де незмінно перебувало до часу його евакуації з міста разом з російськими військами, – 4 липня 1915 р.[6].

Невпинне зростання потреб у проведенні розрахункових операцій як військовими установами, так і приватними особами, а також складнощі, які виникали у повітах та містах під час таких операцій у процесі накопичення грошових коштів, отриманих від платників податків, диктували необхідність відкриття польових казначейств у містах Тернополі, Чернівцях, Станіславі. Але вирішення цього питання затягувалося. Допоки не було відкрито постійного польового казначейства у м. Чернівцях, фінансування армії і цивільної

[1] ЦДІАК України. Ф. 363. Оп.1. Спр.19ж. Арк. 6, 9 (1 – 10).
[2] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр.90. Арк. 32.
[3] Там само. Арк. 17.
[4] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 32.; Там само. Ф. 363. Оп. 1. Спр.19 ж. Арк. 3.
[5] Тм само. Арк. 32.
[6] ЦДІАК України. Ф. 363. Оп. 1. Спр.19 ж. Арк. 3.

адміністрації, що розміщувалися у Чернівецькій губернії, здійснювалося через найближчі казначейства – Хотинське повітове казначейство, рідше через Проскурівське повітове казначейство Подільської губернії, туди ж здавалися й кошти, належні до зарахування у дохід казни [1].

Лише 7 січня 1915 р. було відкрито польове казначейство у м. Тернополі[2]. Скарбником Тернопільського польового казначейства призначено статського радника О. М. Петліна, котрий був відряджений з Казанського казначейства. З першого дня його роботи було видано 5 установчих організаційно-розпорядчих наказів[3]. Крім того, Тернопільське польове казначейство було доукомплектовано п'ятьма рядовими з військ[4] із призначенням їх на посади рахівників, писарів та охоронців.

Уже у квітні 1915 р. скарбник Тернопільського польового казначейства направив клопотання до Військового генерал-губернатора Галичини щодо нагородження орденами Святого Станіслава 3-го ступеня підпорядкованих йому спеціалістів: головного бухгалтера, касира, двох помічників бухгалтера[5]. Одночасно подавалися й нагородні листи на кожного претендента (див. Додаток Е). Самого ж скарбника О.М. Петліна керівником Люблінської казенної палати було рекомендовано до нагородження орденом Святого Станіслава 2-го ступеня ще у жовтні 1914р.[6].

На підставі даних Додатку Е можемо констатувати, що освіта спеціалістів вищих чинів Тернопільського польового казначейства відповідала займаним посадам, вони мали достатній стаж роботи. Більшість із них уже мали нагороди та відзнаки. Навіть присяжний рахівник П. Максимук у 1913 р. був нагороджений Великою срібною медаллю на Володимирській стрічці[7].

---

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.261. Арк. 1,7, 10, 25, 31.; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.268. Арк. 79.; ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.127. Арк.7, 97, 113.; ДАТО Ф.322. Оп.1. Спр.178. Арк.67-68, 157-159.
[2] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр.326. Арк.1.; Ф. 361. Оп. 1. Спр.90. Арк.41.
[3] ЦДІАК України. Ф. 431. Оп. 1. Спр.3а. Арк. 1зв.-2;. Там само. Спр.3. Арк.46.
[4] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.3. Арк. 53.
[5] Там само. Арк. 45.
[6] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.3. Арк. 17зв. – 18.
[7] Там само. Арк. 20.

Що стосується восьми нижчих чинів цього казначейства, – старшого і молодшого писарів, присяжного рахівника та рядових, – то їх також керівництво мало намір нагородити. У березні 1915 р. їх рекомендували до нагородження медалями «За сумління», але подані списки канцелярія Військового генерал-губернатора Галичини повернула, мотивуючи тим, що до нагороди можна представляти лише ¼ всього особового складу нижчих чинів[1]. І що примітно, одного зі списку на отримання зазначеної вище нагороди, рядового І. Агаркова, вже у серпні того ж року було віддано під арешт на дві доби та відправлено назад у військо за лінощі та неналежну поведінку[2].

Під час другої окупації російськими військами Галичини та Буковини, початок якої офіційно датується 18 червням 1916 року, після встановлення військової влади, Головний начальник постачання ПЗФ, генерал-ад'ютант Ельснер спільно з в.о. головного скарбника армії, надворним радником Ніколаєвим (із грудня 1915 р. по 11 червня 1917 р. головним скарбником армій ПЗФ був О.І. Шевцов[3]) зверталися зверталися до Головнокомандувача ПЗФ з листом-клопотанням (від 17 серпня 1916 р.) про відкриття на окупованих територіях польових казначейств у містах Тернополі та Чернівцях. У листі зазначалося, що «відсутність у межах генерал-губернаторства казначейств створює надзвичайні складнощі у справі користування кредитами на задоволення грошовим забезпеченням чинів цивільних управлінь зайнятих областей, а також у справі здійснення різного роду грошових операцій щодо надходження сум», а тому виникає нагальна необхідність «для обслуговування адміністративних установ генерал-губернаторства і деяких військових частин, у т.ч. для розміну грошей, продажу гербових марок і знаків та прийому різних видів зборів, мита і податків, котрі мали надходити в названих областях від Управління податкової частини»[4].

Водночас, Військовий генерал-губернатор Галичини клопотав перед Головним начальником постачань ПЗФ та Міністром фінансів про доцільність відкриття

[1] Там само. Арк. 19, 20, 32.
[2] Там само. Арк. 66.
[3] ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр. 1. Арк.256.
[4] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр. 31. Арк.1-1зв.

польових казначейств у містах Чернівцях та Станіславі, оскільки вони цього вкрай потребували, аргументуючи відповідною кількістю населення й економічним значенням. Відсутність достатньої кількості польових казначейств змушувало війська та цивільні установи відряджати уповноважених осіб на далекі відстані за отриманням чи здачею грошових коштів[1].

Тернопільське польове казначейство, як свідчить зміст наказу №1 по цьому казначейству, розпочало свою діяльність 25-го вересня 1916 р.[2]. Скарбником Тернопільського казначейства у серпні 1916 р. було призначено статського радника О. Славинського, який працював на цій посаді до 27 грудня 1916 р. Відповідно до наказу №6 від 1 жовтня 1916 р. по Тернопільському казначейству у штаті відновленого казначейства рахувалися такі посади: бухгалтер, касир, 2 помічники бухгалтера, 2 молодших писаря, 2 присяжних рахівники[3]. Слід відзначити, що під час другої окупації «бум» нагородження по казначействах помітно вщухнув. Із працівників Тернопільського казначейства лише бухгалтера Андреєва було удостоєно нагородою, – орденом Святого Станіслава 2-го ступеня, – «за труди, понесені в умовах військового часу»[4].

Пізніше, починаючи з 2 жовтня 1916 року, розпочало свою діяльність місцеве польове казначейство у м. Чернівцях[5]. При військових корпусах армії ПЗФ активно створювалися й мобільні польові казначейства. Так, наказом начальника штабу Верховного головнокомандувача за №1552 від 12 листопада 1916 р. Головному скарбнику армій ПЗФ доручалося створення польових казначейств при 3 і 5 кавалерійських корпусах[6].

Відповідно до звітів Управління фінансовими справами, податкові кошти та інші платежі здавалися до польових казначейств, які функціонували в місцях дислокацій військ на окупованих територіях та на прикордонних територіях з

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр. 90. Арк. 37, 44.
[2] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.29. Арк.1; Там само. Спр.31. Арк. 9.
[3] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.29. Арк. 2 зв.-3.
[4] Там само. Арк. 9.
[5] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1047. Арк. 2, 4.
[6] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917). Приказы начальника Штаба Верховного главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917).* Б.м., 1916. Ч. 3 : № 1340 (29 сентября 1916 г.) – № 1626 (22 ноября 1916 г.).

Російською імперією: при штабах VII та VIII армії, а також корпусні польові казначейства 7-го Сибірського армійського корпусу, 11, 12, 18, 23, 26, 36 армійських корпусах різних армій, Проскурівське і Кам'янець-Подільське польові казначейства[1].

Польові казначейства обслуговували не лише війська в питанні їхнього фінансування, а й приймали готівкові кошти державних податків, зборів від уповноважених збирачів та безпосередньо від платників податків, а також митні та інші неподаткові платежі, у т.ч. штрафи, отримували та реалізовували гербові знаки, здійснювали різні вирахування та утримання, зберігали грошові кошти, проводили операції з переказу коштів іншим казначействам та установам Державного банку, обслуговували депозити, виконували функції ощадних кас тощо[2]. З травня 1915 р. польовим казначействам дозволялося приймати від військових чинів та інших осіб страхові внески за укладеними раніше страховими угодами [3].

Загалом, польові казначейства, які розміщувалися на окупованих територіях Галичини та Буковини, працювали, керуючись загальними правилами, що були встановлені нормативними актами Міністерства фінансів до війни і діяли по всій імперії. Операційна багатофункціональність польових казначейств обумовлювала їхню підзвітність за відповідними напрямками видів діяльності: 1) щодо державних доходів і витрат – до Управління головного скарбника армії ПЗФ; 2) щодо надходження та витрачання спеціальних коштів і депозитів – до Тимчасової ревізійної комісії у Петрограді; 3) щодо банківських операцій – до Московської контори Державного банку[4]. Звітність до відповідних фінансових установ мала подаватися польовими казначействами у терміни, встановлені в мирний період.

Діяльність ощадних кас при польових казначействах нормативно урегульовувалася і контролювалася Управлінням державними ощадними касами

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп. 1. Спр.96а. Арк. 64.
[2] Орлик С.В. Тернопільське польове казначейство в системі казначейської служби російської окупаційної влади у містах Західної України в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* Тернопіль, 2017. Вип.1. Ч.1. С. 60–69.
[3] ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.2. Арк. 49.; ЦДІАК України. Ф. 379. Оп.1. Спр.12. Арк. 1–2.
[4] ЦДІАК України. Ф. 431. Оп. 1. Спр.30. Арк. 4.

Міністерства фінансів. Про активність здійснення ощадних операцій переконують дані Додатку Ж, які засвідчують, що за 8 місяців роботи у 1915 р. Тернопільського польового казначейства було отримано від вкладників готівкових коштів на суму 215,4 тис. руб., видано вкладникам – 81,2 тис. руб. та виплачено відсотків за виданими депозитами на суму 156,7 руб.

По Чернівецькому польовому казначейству за 1916 р. до каси надійшло вкладів готівковими коштами на загальну суму 177 819,55 руб. по 192 операціях, знято коштів з ощадних книжок на суму 51 703,82 руб. (у т.ч. знято коштів на придбання державних військових позик 1916 р. – 2 873,38 руб.) по 72 операціях [1].

Зазвичай, вкладниками були чиновники, військові різних чинів та рядові, в окремих випадках – військові підрозділи та цивільні організації. Так, 7 травня 1915 р. «Російська бібліотека» у м. Тернополі відкрила депозит на суму 20 тис. руб. За період із січня по серпень 1915 року з проханням оформити ощадні книжки до Тернопільського польового казначейства звернулися такі військові підрозділи та госпіталі: 2-й парк 82-ої паркової артилерійської бригади на суму 12,5 тис. руб. (господарчі суми), 1-й парк 82-ої паркової артилерійської бригади на суму 20 тис руб. (господарчі суми), 35-а бригада державного ополчення на суму 3 тис. руб. (господарчі суми), 480-ий польовий рухомий госпіталь на суму 3 тис. руб. (господарчі й артільні суми), етапно-господарчий відділ штабу армії на суму 11140 руб. 37 коп. (економія від постачання гурту); 1-а пошукова рота у розмірах: 2000 руб. – артільна сума, 2000 руб. – господарча сума, і 950 руб. – особливий офіцерський капітал та інші[2]. 15 квітня 1915 р. Тернопільський казначей інформував Головного казначея ПЗФ про відкриття трьох ощадних книжок на загальну суму 20,0 тис. руб. за призначенням господарських коштів, власниками яких була 82-га паркова артилерійська бригада[3]. Зазначені операції свідчать про те, що кошти, які отримували військові підрозділи з казни для військових потреб, не використовувалися повною мірою на цільові потреби, при цьому вони й не поверталися на спеціальні бюджетні рахунки казначейства, а вкладалися на

[1] ДАЧО. Ф. 959. Оп. 1. Спр.25. Арк. 7зв.-8.
[2] ЦДІАК України. Ф. 431. Оп. 1. Спр.6. Арк. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10.
[3] ЦДІАК України. Ф. 431. Оп. 1. Спр.7. Арк. 5.; Там само. Спр.6. Арк. 4.

депозитні суми з метою отримання не облікованих відсотків (прибутків). У свою чергу, казна мала значні витрати на виплату відсотків за такими депозитами. Масовість такого роду зловживань стала відомою військовому міністерству та Управлінню Головного скарбника ПЗФ і викликала відповідну негативну реакцію. У листі до польових казначейств Головне казначейство зазначало, що на суми, які фактично належали казні, «не можуть нараховуватися відсотки», вони повинні повертатися на спеціальні рахунки казначейства або ж на прості поточні казначейські рахунки без нарахування відсотків[1].

Що стосується активності у знятті коштів з депозитів по Тернопільському казначейству за січень-серпень 1915 р., то при загальній сумі зарахувань 293,9 тис. руб. було знято з депозитів 97,2 тис. руб., що утворило позитивний баланс депозитних операцій на суму 196,7 тис. руб. З депозитів було знято лише 33,1% від зарахованих сум на депозитні рахунки (Додаток Ж). По Чернівецькому польовому казначейству, за 1916 р., позитивний баланс по залишкових сумах ощадних книжок становив +126115,73 руб., або ж знято лише 29,1 % від коштів, які були зараховані на ощадні книжки[2].

Такий стан пояснюється не скільки недостатнім рівнем потреб у коштах вкладників ощадних кас, а й тим, що 12 грудня 1914 р. Управлінням державними ощадними касами було видано циркуляр за №148-б, яким встановлювалося обмеження на зняття сум з депозитів ощадних кас при постійних польових казначействах. Запроваджувалися лише часткові виплати депозитних сум у розмірах: «у розмірі 90% залишків по вкладах суми не більше 100 руб. і до 75% залишку, але у будь-якому разі не більше 500 руб.»[3]. Останнє обмеження було зняте листом №209-в від 22 серпня 1915 р.[4]. Крім того, польовим казначействам заборонялося видавати суми депозитів з книжок, що були видані ощадними касами у мирний період[5].

[1] ЦДІАК України. Ф. 431. Оп. 1. Спр.30. Арк. 42.
[2] ДАЧО. Ф. 959. Оп.1. Спр.25. Арк. 7 зв.-8.
[3] ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.2. Арк. 39.
[4] Там само. Арк. 39 – 39 зв.
[5] Там само. Арк. 40 – 40 зв.

Усі польові казначейства, які були відкриті в Галичині й Буковині, щомісяця (у перших числах місяця), в обов'язковому порядку мали посвідчуватися відповідною ревізійною комісією, як того й вимагало діюче законодавство[1]. Щомісяця склад таких комісій змінювався та затверджувався окремим наказом Військового генерал-губернатора[2]. Таким чином здійснювався контроль за збереженням грошових коштів та матеріальних цінностей у польових казначействах.

Про факти ігнорування вимог проведення відповідних ревізій окремими польовими казначействами наголошувало Управління головного казначея ПЗФ. Акцентувалося на тому, що навіть Головнокомандувач армій ПЗФ був стурбований необхідністю проведення регулярних ревізій кас польових казначейств. З цього приводу Головний скарбник роз'яснював, що «з метою запобігання повторення випадків не посвідчення каси першого числа кожного місяця» необхідно своєчасно організовувати відповідні комісії та забезпечувати обов'язкову присутність на них скарбника і бухгалтера польового казначейства[3]. У свою чергу, Управління головного казначея ПЗФ безпосередньо проводило раптові перевірки польових казначейств на предмет дотримання вимог організації та ведення діловодства, рахівництва і збереження грошових та матеріальних цінностей[4].

Незважаючи на підзвітність польових казначейств по банківських операціях перед Московською конторою Державного банку, всі вони були «приписані» до Київської контори Державного банку для вирішення поточних питань, пов'язаних з постачанням готівкових коштів, підкріпленням розмінного й оборотних капіталів та інших господарчих питань[5]. А тому при кожному черговому закритті польових казначейств, які розміщувалися на окупованих територіях Галичини та Буковини, у зв'язку з поразками російської армії і виведенням військ, майно та документація вивозилися до Київської контори Державного банку на збереження.

---

[1] Положение о полевых и крепостных казначействах: Закон РИ от 13 августа 1914 г. *ЦДІАК України.* Ф. 431. Оп.1. Спр. 16. Арк. 93–102.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1047. Арк. 6, 17, 27, 72, 197.; ДАЧО.Ф.959. Оп.1. Спр.7. Арк. 43, 62а, 63.
[3] ЦДІАК України. Ф.431. Оп. 1. Спр.30. Арк. 17.
[4] ЦДІАК України. Ф.379. Оп. 1. Спр.6. Арк. 50 – 51зв.
[5] ЦДІАК України. Ф. 431. Оп. 1. Спр.30. Арк. 15.

Напередодні майбутньої евакуації російських військ з окупованої території Галичини та Буковини у червні 1917 р. Управління головного казначея ПЗФ ініціювало проведення фронтового з`їзду чинів польових казначейств з метою вирішення нагальних проблем, пов'язаних з їхньою діяльністю. Головним питанням з'їзду було вирішення проблеми працевлаштування службовців казначейств після повернення з окупованих територій. За діючим імперським законодавством за всіма службовцями польових казначейств мали зберігатися робочі місця попередньої служби, з яких вони були надіслані (відряджені) до польових казначейств. На практиці частими були випадки, коли такі зарезервовані місця вже були зайняті[1]. З даного приводу на з'їзді вироблялася спільна позиція щодо цієї ситуації. Але головний скарбник ПЗФ О.І. Шевцов особисто для себе вирішив це питання, не дочекавшись рішення з'їзду, – з 11 червня 1917 р. його було призначено на посаду керівника Московської казенної палати[2].

Інше питання, яке бентежило Управління головного казначея ПЗФ, – обговорення позицій статуту Союзу службовців, який було створено в липні 1917 р. у Петрограді. Загалом ставлення, що сформувалося до цього новоутворення, було негативним, особливо у частині визначених прав і повноважень членів Союзу службовців, які були викладені у його статуті[3].

У середині липня 1917 р. Тернопільське польове казначейство було передислоковане до м. Києва разом з майном та документацією. Кошти та бланки суворої звітності в опечатаних скринях здавалися до Київського казначейства на тимчасове зберігання, інвентар – у приміщення Київської Казенної палати[4]. Під час транспортування було втрачено деяке інвентарне майно, про що було складено відповідний акт[5].

Починаючи з 17 липня 1917 р., Тернопільське польове казначейство продовжило свою діяльність у приміщенні відділення Київського казначейства, що

[1] ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр. 1. Арк. 253 – 254а зв.
[2] Там само. Арк. 256.
[3] Там само. Арк. 269 – 270.
[4] ЦДІАК України. Ф. 431. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 51.
[5] ЦДІАК України. Ф.431. Оп. 1. Спр.31. Арк. 51-51зв.

розташовувалося по вул. Володимирській у м. Києві[1]. Проте вже 24 липня 1917 р. його було відправлено у м. Прилуки Полтавської губернії. Де`юре Тернопільське казначейство припинило свою діяльність відповідно до наказу головнокомандувача арміями ПЗФ від 21 серпня 1917 р.[2] та мало повернутися із м. Прилук до м. Києва[3]. Де`факто, за певними невизначеними причинами, Тернопільське польове казначейство не було остаточно розформоване до кінця вересня 1917 р. З цього приводу 28 вересня 1917 р. Головний скарбник ПЗФ писав до Тернопільського казначейства: «подальше зволікання в розформуванні казначейства викликає, з одного боку, зайве обтяження витрат державного казначейства, а з іншого боку, є небажаним в інтересах справи, оскільки чини Тернопільського казначейства призначені за переводом в інші казначейства на відповідні посади»[4]. У будь-якому разі до кінця вересня, максимум на початок жовтня 1917 р., Тернопільське польове казначейство перестало існувати.

Що стосується Чернівецького польового казначейства, то процедура його ліквідації розпочалася з 25 вересня 1917 р. Ліквідаційні звіти по банківських та касових операціях були закриті 4 листопада 1917 р.[5]. Майно та банківське діловодство було передано до Київської контори Державного банку, документи по ощадній касі передано до Київської державної ощадної каси [6]. На відмінну від Тернопільського польового казначейства, яке переводили у різні міста, Чернівецьке польове казначейство було повністю розформоване у листопаді 1917 р. за місцем своєї постійної дислокації.

2.2. Створення та діяльність Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві Галичини та Буковини

Питання фінансового управління на окупованих територіях було важливим і складним. Усі гілки російської влади мали певну компетенцію у реалізації фінансової політики уряду Російської імперії. Так, основним нормативно-правовим

[1] Там само. Арк. 53, 54.
[2] ЦДІАК України. Ф.431. Оп. 1. Спр.30. Арк. 66.
[3] ЦДІАК України. Ф.431. Оп. 1. Спр.31. Арк. 55, 58, 64.
[4] Там само. Арк .75.
[5] ДАЧО. Ф. 959. Оп.1. Спр.24. Арк. 1–2, 57 а.
[6] Там само. Арк. 1–2, 7–7 зв.

актом, який діяв на окупованих територіях Східної Галичини та Буковини та урегульовував механізм управління краєм і встановлював повноваження воєнного генерал-губернатора, губернаторів, начальників повітів, було Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни. У досліджуваному нами періоді це Положення існувало у двох редакціях: від 19 серпня 1914 р. та 3 липня 1916 р.[1].

У фінансовій сфері ним надавалися такі права зазначеним посадовим особам Військового генерал-губернаторства:

- Військовому генерал-губернаторові: а) визначати час, коли належить стягувати податки, зменшувати і списувати їх, вводити нові податки і збори у порядку, визначеному п. 10 ст. 97 «Положення про польове управління військ»; б) встановлювати види натуральних повинностей і залучати населення до їх виконання у порядку обов'язкових постанов.

- Губернаторові: а) затверджувати довідкові ціни; б) забезпечувати нагляд за стягненням різного роду податків і зборів та наданням можливостей їх відтермінування і сплати частинами.

- Начальникові повіту: а) затверджувати різного роду ціни («такси») за погодженням із губернатором; б) надавати різного роду дозволи, видавати квитки, посвідчення й т.п., якщо право на їх видачу буде надане йому губернатором; в) приймати у своє відання все, залишене австрійським урядом і ворожим військом, казенне рухоме й нерухоме майно та очікувати від губернатора особливих розпоряджень щодо подальшого розпорядження ним[2].

Що стосується прав та обов'язків спеціально створених фінансових органів (Управління державного майна та Управління фінансовими справами), то вони визначалися спеціальними положеннями, які затверджувалися у порядку, викладеному у пункті 3 ст. 28 «Положення про польове управління військами»[3]. З

---

[1] Временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны: Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего от 19 августа 1914 г. *ЦДІАК України.* Ф.722. Оп.2. Спр. 6. Арк. 1 – 8.; ДАІФО. Оп.1. Спр.3. Арк. 1–4зв.

[2] Временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны: Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего от 3 июля 1916 г. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917)*. Б.м., 1916. Ч. 1: № 889 (1 июля 1916 года) – № 1072 (9 августа 1916 года).

[3] Там само.

метою розробки «Положення про Управління фінансовими справами» 25 вересня 1914 р. до канцелярії Військового генерал-губернатора у м. Львові було відряджено ревізора Департаменту державного казначейства, титулярного радника М. П.Чамова (закінчив курс наук в Імператорському Московському університеті з дипломом першого ступеня, 38 років), який мав досвід у розробках проектів нормативних актів для казенних палат і казначейств[1]. Згодом саме М. П. Чамов був незмінним начальником Управління фінансовими справами протягом усього часу існування цього органу в період окупації Галичини та Буковини.

Канцелярією Військового генерал-губернатора Галичини за безпосередньої участі М. Чамова було розроблено пакет установчих документів для створення спеціальної установи під назвою «Тимчасове Управління фінансовими органами Галичини та Буковини». До зазначеного вище пакету документів входили: проект Тимчасових правил про Управління фінансовими справами Галичини та Буковини, Тимчасовий штат Управління фінансовими справами Галичини та Буковини при Військовому генерал-губернаторові, а також пояснювальна записка щодо системи оподаткування, яка діяла при австрійській владі, з коротким викладом аналізу податкових надходжень за останній передвоєнний 1913 р., окресленням поточного економічного стану Галичини та Буковини та прогнозами податкових надходжень на майбутнє. Вже 3 листопада 1914 р. ці документи було відправлено до Головного начальника постачань армії ПЗФ для подальшого затвердження Верховним головнокомандувачем[2]. Тимчасовими правилами про Управління фінансовими справами Галичини та Буковини визначалося, що до обов'язків цього органу належали: загальне відання всіма державними податками і зборами, в тому числі й тютюновою монополією; здійснення нагляду за повнотою та своєчасністю надходжень державних податків; організація і ведення податкового обліку та звітності; збір статистичних даних та розробка пропозицій і запитів щодо фінансового устрою Галичини та Буковини. Також цим документом затверджувалася структура фінансового органу, його підзвітність, порядок

[1] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.163. Арк .25 – 37.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк. 1–4.

здійснення взаємозаміни у разі відсутності уповноваженого керівника, механізм взаємодії з державними та іншими установами й організаціями.

Зазначені Тимчасові правила були спрощеними і примітивними, оскільки поза увагою залишався ряд важливих питань з сфери фінансового адміністрування. Тому цілком закономірно, що зазначений проект Тимчасових правил не було представлено на підпис Верховному Головнокомандувачеві, а повернуто 11 грудня 1914 р. на доопрацювання з певними побажаннями та зауваженнями. Головний начальник постачань армії ПЗФ у листі до Військового генерал-губернатора Галичини зазначав, що в тексті Тимчасового положення необхідно деталізувати перелік державних податків, механізм їх стягнення, конкретизувати порядок здійснення контролю за надходженням та збереженням податкових коштів. При цьому вказувалося, що прямі податки, такі, як прибутковий, поземельний, подомовий, необхідно стягувати за австрійським законодавством. Щодо акцизних зборів, то їх пропонувалося стягувати відповідно до переліку підакцизних товарів, визначених у Російській імперії, а не попередньою владою, при цьому підвищити ставки акцизів до рівня російських. Додатково було запропоновано ввести промисловий податок, гербовий збір та інші дозвільні збори за російським імперським законодавством, оскільки подібних не існувало в Австро-Угорській імперії[1]. Такий стан речей суперечив вимогам IV Гаазької Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі» та додатку до неї, прийнятої 18.10.1907 року, зокрема статті 48, де зазначалося, що в разі, «якщо на окупованій території окупант стягує визначені такою державою податки, мита і збори, він здійснює це, по можливості, відповідно до чинних правил оподаткування та їхньої сфери дії, внаслідок чого на нього покладається обов'язок нести витрати по управлінню окупованою територією у тій самій мірі, як це був зобов'язаний робити законний уряд»[2]. Тобто, згідно з нормами міжнародного права, російська влада була окупаційною, яка при оподаткуванні місцевого населення мала застосовувати податкове законодавство тієї країни, землі якої завойовані, відповідно, уряд якої залишався де-юре законним

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк.35 – 35зв.
[2] Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Гаазька Конвенція від 18.10.1907 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_222 (дата звернення: 17.07.2017).

урядом. Таким чином, російський військовий високопосадовець, керуючись логікою окупанта і не враховуючи норми міжнародного права, пропонував не лише залишити австрійські податки в повному обсязі, а й розширити перелік підакцизних товарів та збільшити існуючі ставки акцизів до рівня російських, а також додати нові податки, які стягувалися в Російській імперії, з «благородною» метою «зрівняти населення нової окраїни з корінним населенням Імперії»[1].

Оскільки стягнення державних податків відбувалося за посередництвом міських магістратів і сільських гмінних управлінь, які несли певні витрати на вручення повідомлень про сплату податків, отримання, збереження і зарахування сум податків до казначейства та інші канцелярські витрати, то у пояснювальній записці до проекту Тимчасових правил пропонувалася певна компенсація, а саме, залишати місцевим установам 5% від суми стягнутих податкових платежів[2].

До розробки основних розділів наступного проекту Тимчасового положення було залучено Головного скарбника ПЗФ та відряджених спеціалістів Міністерства фінансів. Результати цієї роботи були представлені на затвердження Верховному головнокомандувачеві 2 квітня 1915 року[3]. У цьому проекті Тимчасового положення чітко простежується підпорядкованість Тимчасового Управління по фінансових справах виключно Військовому генерал-губернатору Галичини: «Уповноважений по фінансових справах Військового генерал-губернатора Галичини підпорядковується безпосередньо Військовому генерал-губернатору і виконує його розпорядження»[4]. У структурі Управління передбачалося двоє помічників уповноваженого по фінансових справах: один мав відати прямими державними податками, а другий – не прямими державними податками і зборами. Даним положенням уперше визначалися обов'язки окружних фінансових інспекторів у сфері контролю за нарахуванням, стягненням та зарахуванням податкових платежів і «вивченням округу в економічному та фінансовому розрізі»,

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк. 35–36.
[2] Там само. Арк. 24 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1051. Арк.11.; ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр.1. Арк. 79–85.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк.30.; ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр.1. Арк. 79.

подання відповідної звітності[1]. Упродовж семи місяців існування окупаційного режиму на території Галичини та Буковини питання про те, які ж саме державні податки і в якому порядку необхідно стягувати з місцевого населення, залишалося невирішеним й перебувало на рівні рекомендацій та обговорень різних підходів. Тому важливим розділом нового Положення був довгоочікуваний розділ другий – «Про державні податки та збори та порядок їх стягнення», який висвітлював дане питання, хоча, по суті, не відступав від логіки окупаційного режиму.

Що стосується Тимчасових штатів Управління фінансовими справами, то перший його проект, який було подано 3 листопада 1914 р., виявився досить обмеженим і навряд чи міг повноцінно забезпечити можливість виконання Управлінням покладених на нього функцій з причини малої чисельності його особового складу. Незважаючи на це, 20 грудня 1914 р. зазначений проект Тимчасових штатів було представлено на затвердження Верховному головнокомандувачу[2]. Увесь штат новоствореної фінансової установи складався з 10 штатних одиниць й невизначеною кількістю контролерів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Тимчасовий штат
Управління фінансовими справами Галичини та Буковини при Військовому генерал-губернаторові (грудень 1914р.)[3]

Найменування посад	**Кількість осіб**	**Річні оклади (кожному) з відповідними вирахуваннями, руб.**		**Клас посади**	**Розряд пенсій**
		Жалування	**Столові**		
1	2	3	4	5	6
Уповноваж. Військовим генерал-губернатором по фінансових справах Галичини та Буковини	1	3336	3336	IV	II
Помічники уповноваженого	2	2000	2000	V	III
Чиновники з діловодства, рахівництва й доручень	6	1100	1100	VI	III
Контролери	-	495	495	VIII	VI
Журналіст	1	495	495	VIII	VI

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк.32.; ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр.1. Арк. 80зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк. 18.
[3] Там само. Арк. 2.

Керівною в Управлінні фінансовими справами була встановлена посада Уповноваженого Військовим генерал-губернатором по фінансових справах Галичини та Буковини з присвоєним йому IV класним чином та жалуванням у розмірі 3 336 руб. річного окладу з додатковими виплатами на харчування – 3 336 руб. на рік. Для найму писарів виділялося додатково по 225 руб. на місяць. Дозволялося брати вільнонайманих писарів з окладом біля 50 руб. у місяць. Сім'ям, зазначеним у цьому штаті класним чинам, виплачувалися квартирні гроші. Витрати на службові поїздки виплачувалися у загальному порядку. На канцелярські та господарчі витрати Управлінню фінансовими справами Галичини та Буковини надавалося 150 руб. на місяць, а на оснащення канцелярії одноразово надавалася одна тисяча рублів.

Особи, призначені на посади за цим штатом, мали право повернутися після закінчення військових дій на раніше займані (до війни) посади за умови, якщо не отримають нових призначень. Зазначені вище посади не повинні були обійматися іншими особами до закінчення війни, а якщо і займалися, то такі особи вважалися виконувачами обов'язків на цих посадах і отримували платню за ними, як за вакантними. У випадку, коли призначені спеціалісти за своїми попередніми посадами отримували більшу платню, ніж ту, що надавалася їм за новою штатною посадою, то за ними зберігалася відповідна попередня платня[1].

Після повернення документів на доопрацювання відповідальні спеціалісти канцелярії Військового генерал-губернатора разом з відрядженими спеціалістами Міністерства фінансів детальніше розібралися зі складними функціями та завданнями, які необхідно було виконувати новоствореній фінансовій установі, та склали новий, удосконалений та розширений проект Тимчасового штатного розпису (Додаток З). Таким чином, штатна кількість установи загалом зросла – з 10 до 42 штатних одиниць особового складу. При цьому було додано десять посад окружних фінансових інспекторів, кожному надано по одному помічнику й діловоду, передбачено посаду землеміра й чотири посади бухгалтерів. Разом з тим посадовий річний оклад та гроші на харчування для посади уповноваженого

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк. 2 – 2зв.

Військовим генерал-губернатором по фінансових справах Галичини та Буковини було знижено з 3336 руб. до 3000 руб., а також посад його помічників – з 2000 руб. до 1980 руб. Збільшено річні оклади та розміри столових виплат контролерам з 495 руб. до 600 руб. Розширено загальне фінансування установи на канцелярські та потреби для облаштування новоствореної установи. Аналогічно з першим варіантом проекту штатного розпису сім'ям класних чинів надавалися квартирні гроші. Витрати по службових поїздках зазначеним у штаті класним чинам виплачувалися у загальному порядку[1]. Призначеним за цим штатом особам залишалося право повернутися після закінчення військових дій на раніше займані (до війни) посади на тих же умовах, що й у згаданому вище першому варіанті проекту штатного розпису. В обох варіантах штатів тимчасового Управління фінансовими справами Галичини та Буковини не зазначалася кількість контролерів, оскільки Військовому генерал-губернатору в Галичині надавалося право призначати їх за потребою.

У звіті тимчасового Військового генерал-губернатора за період першої окупації зазначалося що вказані проекти не були затверджені до часу евакуації і загалом в оподаткуванні «справи стягнення рухалися дуже повільно, і не тільки внаслідок зниженої платоспроможності населення, а й внаслідок відсутності організованих органів фінансового управління» [2]. Проте ці розробки знадобилися окупаційній владі під час наступного вторгнення російських військ на західноукраїнські землі.

Російська окупаційна влада під час другої окупації Галичини та Буковини у червні місяці 1916 р., керуючись досвідом попереднього вторгнення на територію Австро-Угорщини, визнавала, що має справу зі «своєрідним укладом економічних відносин, доволі розвинутим господарським життям, складною і значною мірою відмінною від російської податковою системою, зосередженням в руках Держави окремих галузей господарства у сфері виробництва й торгівлі»[3]. За словами Міністра фінансів П. Л. Барка, питання про утворення фінансових органів для

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр.89. Арк. 21 – 22 ; ДЦІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр. 1. Арк. 84зв.
[2] Отчёт временного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 года по 1-е июля 1915 года. Киев, 1916. С.25.
[3] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1051. Арк. 11зв.

вказаного регіону вимагало дуже серйозного ставлення, а «досвід управління в 1914 – 1915 рр. зайнятими по праву війни австро-слов'янськими землями показав, наскільки складною виявляється ця справа і якої великої обережності вона потребує. Серед різних справ, які виникають, одними з найбільш складних є, безперечно, задачі фінансового управління»[1]. Дізнавшись про те, що 3 липня 1916 р. без узгодження з позицією фінансового відомства було оголошено наказ начальника штабу Верховного головнокомандувача за №895, яким затверджувався черговий Тимчасовий штат Управління по фінансових справах Військового генерал-губернаторства із затвердженням лише 6 посад (включаючи й посаду начальника Управління) із суттєво зниженими розмірами окладів і неправильно встановленими класами посад (табл. 2.2) – міністр фінансів П. Л. Барк звернувся до Верховного головнокомандувача з ґрунтовною довідкою про необхідність термінового призупинення дії даного наказу та перегляду зазначених вище Тимчасових штатів Управління фінансового відомства.

Таблиця 2.2

Тимчасовий штат Управління фінансовими справами військового генерал-губернаторства від 3 липня 1916 року [2]

Найменування посад	**Кількість**	**Річні оклади з відповідними вирахуваннями, руб.**		**Клас посади**	**Розряд пенсій**
		Жалування	**Столові**		
1	2	3	4	5	6
Нач. управління, уповноважений при генерал-губернаторові від Мін-ва фінансів	1	2000	2200	V	III 1 ст.
Чиновник з особливих доручень	2	700	770	VII	V
Секретар	1	900	900	VII	V 1ст.
Окружні фінансові інспектори	2	1500	1650	V	III 1ст.

Значне скорочення штатів фінансового управління, ймовірно, було прийнято з метою економії коштів, «попри заперечення, які висловлювалися при обговоренні цієї справи у спеціально створеній за розпорядженням головнокомандувача армій Південно-Західного фронту комісії, представником Міністерства фінансів –

[1] Там само. Арк. 11 зв.

[2] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917).* Б.м., 1916. Ч. 1: №889 (1 июля 1916 года) – № 1072 (9 августа 1916 г.).

Головним скарбником Південно-Західного фронту»[1]. У своїй довідці Міністр фінансів пропонував: «а) надати можливість Міністерству фінансів, за погодженням з генерал-губернатором Галичини, відрядити в захоплені по праву війни області Австро-Угорщини особливого уповноваженого для відання справами фінансового управління та розробки плану фінансового господарства з трьома помічниками й необхідною кількістю наданих у його розпорядження чинів…, і б) покласти на зазначеного особливого уповноваженого розробку положення про управління фінансовими справами у вказаних областях та штату цього управління…»[2]. Другого серпня 1916 р. на документі було накладено резолюцію начальника штабу Верховного головнокомандувача: «погоджуючись з викладеним, прошу взаємодіяти з ПЗФ», а 19 серпня на цьому ж документі фіксується резолюція Військового генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова – «цілком прийнятні пропозиції Барка»[3]. Таким чином, Міністерство фінансів взяло під свій контроль створення та функціонування фінансового управління окупованих територій Галичини та Буковини та мінімізувало, на скільки це було можливо, вплив військової адміністрації на його роботу. Оперативно, 5 серпня 1916 р. телеграмою, за підписом Міністра фінансів П. Л. Барка, було рекомендовано погодити «на правах Уповноваженого Міністерства фінансів для керівництва Управлінням і розробкою фінансового господарства кандидатуру керівника Самарської казенної палати, статського радника М. П. Чамова (звання йому було присвоєно 18 липня 1915 р.[4] – С.О.), а його помічниками пропонувалося призначити податного інспектора з міста Лодзі, колезького асесора Кочаровського, та окружного наглядача з Подільської губернії колезького радника Гуменного, які набули значного досвіду роботи під час перебування у відрядженні та виконання обов’язків з фінансового управління в Галичині у 1914 – 1915 рр.[5] Звичайно, надалі процедура підготовки й затвердження проекту Тимчасового положення про створення Управління по фінансових справах при Військовому генерал-губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих по

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1051. Арк. 12.
[2] Там само. Арк. 13.
[3] Там само. Арк. 11.
[4] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр. 163. Арк. 25–37.
[5] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1051. Арк. 1.

праву війни, та штатного розпису цього Управління відбувалася з меншими проблемами. По-перше, використовувалися попередні напрацювання, по-друге, даним питанням займалися спеціалісти-фінансисти, які працювали в Управлінні фінансовими справами у період попередньої окупації Галичини та Буковини. Тимчасове положення та тимчасовий штат Управління по фінансових справах при Військовому генерал-губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, були направлені 9 жовтня 1916 р. на погодження до Військового генерал-губернатора для подальшої передачі їх на затвердження до Верховного головнокомандувача[1].

Тимчасове Положення про устрій Управління по фінансових справах при Військовому генерал-губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, у редакції від жовтня 1916 року складалося з трьох розділів: «Загального положення», «Про порядок стягнення податків і зборів» та «Про порядок управління казенними заводами». Тимчасовим Положенням затверджувалися нові структурні зміни Управління по фінансових справах Галичини та Буковини та механізм призначення керівного складу. Посада начальника Управління називалася по-новому – Уповноважений від Міністерства фінансів, а тому й призначення здійснювалося Міністром фінансів за погодженням з Військовим генерал-губернатором. Для Уповноваженого від Міністерства фінансів по штату призначали трьох помічників (на правах заступників – С.О.), які також обиралися Міністром фінансів та погоджувалися з Військовим генерал-губернатором. За помічниками закріплювалися певні напрямки роботи: на першого помічника – відання прямими податками і митами; на другого помічника – відання акцизними зборами і казенними заводами, які виробляли підакцизну продукцію, а на третього помічника покладалася кредитна справа. Штатний розпис Управління передбачав посади інженера, керівника канцелярії, бухгалтерів та окружних фінансових інспекторів, які призначалися Військовим генерал-губернатором за поданням Уповноваженого від Міністерства фінансів. Призначення інших чинів Управління, таких, як помічники окружних фінансових інспекторів, діловоди при

[1] Там само. Арк. 18.

інспекторах, землеміри, контролери та інші чиновники, здійснювалося безпосередньо Уповноваженим від Міністерства фінансів.

До компетенції Управління по фінансових справах при Військовому генерал-губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, відносилися такі функції[1]: 1) стягнення прямих і непрямих державних податків та крайових зборів; здійснення загального нагляду за справлянням місцевих міських і гмінних зборів; 2) відання кадастровими книгами і планами (їх пошук та приведення до порядку); 3) управління казенними заводами (соляними, тютюновими та нафтопереробними); 4) організація обліку та звітності щодо державних та місцевих податків і зборів та інших надходжень до казни; 5) проведення ревізій установ та осіб (у т. ч. службових осіб казенних заводів), уповноважених на стягнення державних і місцевих податків і зборів та своєчасною здачею ними коштів у казначейство; 6) отримання від польового казначейства гербових знаків, промислових свідоцтв і патентів та надання їх відповідним посадовим особам і відповідним установам; організація контролю за обліком та своєчасною передачею отриманих коштів до польових казначейств; 7) організація та нагляд за кредитними установами, вирішення інших питань, пов'язаних з кредитуванням; 8) дослідження фінансового та економічного стану, збір необхідних даних з питань фінансового управління з подальшою розробкою плану організації фінансового господарства в зайнятих по праву війни областях Австро-Угорщини.

Зазначений вище проект тимчасового Положення було затверджено Головнокомандувачем лише 6 лютого 1917 р. з новою інтерпретацією назви – «Тимчасове Положення про стягнення податків і зборів та про устрій Управління по фінансових справах при Військовому генерал-губернаторові областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни»[2]. Слідом за Тимчасовими положеннями 13 лютого 1917 р. було затверджено новий варіант тимчасових штатів Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторові областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни.

---

[1] ДАЧО. Ф.923. Оп.1. Спр.185. Арк. 47 зв.; ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.1051. Арк. 19.
[2] ДАЧО. Ф.923. Оп.1. Спр.185. Арк. 46–49; ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр.1051. Арк. 35–35 зв.

Слід відзначити, що посаду начальника Управління фінансовими справами, уповноваженого від Міністерства фінансів, віднесли до IV класу і тим самим прирівняли до посади губернатора (наказ начальника штабу Верх. головнокомандувача від 3 липня 1916 р. №895) та начальника Управління майном Державного і православного релігійного фонду, уповноваженого Міністерством землеробства (наказ нач. штабу Верх. головнокомандувача від 14 жовтня 1916 р. №1418),[1] у яких по штату також був IV клас посади зі встановленими їм річними посадовими окладами: основним – у сумі 3000 руб. та посиленим з витратами на харчування в сумі 3300 руб. (Додаток И).

Порівнюючи новий штатний розпис Управління (Додаток И) з попереднім (див. табл. 2.2), переконуємося, що штатна чисельність була значно збільшеною, – з 6 до 62, жалування дещо підвищилися. Але складність полягала в тому, що Управління фінансовими справами у період з липня 1916 р. по лютий 1917 р. мало працювати у надзвичайно обмеженому складі, і це не давало можливості реалізовувати фінансову політику в повному обсязі. Тож лише після затвердження нових штатів 13 лютого 1917 р., яке, фактично, надійшло в Управління 15 березня, було втрачено ще деякий час на укомплектування штату кадрами – «тільки на кінець березня стало можливим розпочати роботу Управління»[2].

Управління по фінансових справах та кожний окружний фінансовий інспектор мали власні казенні печатки. Військовий генерал-губернатор, за поданням уповноваженого від Міністерства фінансів, визначав кожному окружному фінансовому інспектору межі підконтрольних територій та вказував безпосереднє місце постійного перебування. Таким чином, губернії поділялися на фінансові округи, межі яких співпадали з визначеними адміністративними територіями повітів, та могли перепризначатися. Станом на березень 1917 р. у Чернівецькій губернії було визначено чотири фінансові округи, у Тернопільській губернії – три фінансові округи (Додаток К).

---

[1] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 годю *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917).* Б.м., 1916.
[2] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп. 1. Спр. 96 а. Арк. 5.

У місцях дислокації окружних фінансових управлінь необхідно було створити всі необхідні умови для їхньої роботи: надати приміщення та меблі для розміщення окружного фінансового управління, квартири для його працівників. Так, окружний фінансовий інспектор 1-го округу Тернопільської губернії Гумільовський 2-го квітня 1917 р. писав начальнику військової поліції м. Тернополя, що у зв'язку з проведенням операцій продажу промислових свідоцтв і тютюнових патентів для розміщення окружного управління потрібна квартира на 6 – 7 кімнат, «включаючи 1 кімнату для відвідувачів, 1 кімнату для 2-х писарів або рахівників і діловода, 1 кімнату для службових справ помічника інспектора і 2-х контролерів, 1 кімнату для кабінету інспектора, 1 кімнату для 2-х денщиків управління, які здійснюють охорону грошей, цінностей і всієї канцелярії, та 1 – 2 кімнати з кухнею для житла інспектору»[1]. У цьому листі клопоталися про виділення 3-х квартир, 1 – 2-х кімнатних з кухнями, для помічника інспектора, контролера і діловода. Крім того, працівники Управління фінансовими справами окремо забезпечувалися продуктами харчування, які їм постачали торгівельні лавки Всеросійського земського союзу, за готівкові кошти[2].

Саме на окружних фінансових інспекторів було покладено основні обов'язки, які обумовлювалися функціональними завданнями всього Управління фінансовими справами[3]: 1) здійснення контролю за правильним стягненням і повнотою надходження до казни державних податків і зборів; 2) проведення реєстрації торгівельних і промислових підприємств, залучення їх до сплати промислового та патентного зборів. Продаж промислових патентів і свідоцтв та негайне, але не пізніше 2-х тижнів з дня їхнього отримання, внесення отриманих коштів до польового казначейства; 3) безпосередній нагляд за контролерами та керівництво за роботою казенних підприємств; 4) проведення ревізій діяльності міських і гмінних управ щодо дотримання ними порядку стягнення державних і місцевих податків і зборів, а також нагляд за обліком грошових коштів від сплати податків і зборів та своєчасним здаванням цих коштів до польових казначейств; 5) дослідження та

[1] ДАТО. Ф.385. Оп.1. Спр.2. Арк. 7.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.6. Арк. 263 – 263зв.
[3] ДАЧО. Ф.923. Оп.1. Спр.185. Арк. 48; ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.1051. Арк. 21–22.

аналіз економічного стану та податкової платоспроможності округу; 6) виконання різних службових доручень уповноваженого від Міністерства фінансів.

Для виконання зазначених обов'язків окружні фінансові інспектори та їхні помічники, інші відряджені для проведення ревізій чини Управління, а також уповноважений від Міністерства фінансів та його помічники мали право безперешкодного доступу в усі торгівельні і промислові заклади[1]. Крім того, представники Управління фінансовими справами входили до складу реквізиційних комісій на правах тимчасових членів. Як правило, представниками від фінансового відомства призначалися окружні фінансові інспектори[2].

Окружні фінансові інспектори, будучи підзвітними перед уповноваженим від Міністерства фінансів, були зобов'язані подавати до вищестоящого органу щорічні звіти про свою діяльність, податковий та економічний стан дорученого їм округу у терміни не пізніше 1 березня кожного наступного за звітним роком. Відповідно, підсумкові звіти регулярно надавалися до Міністерства фінансів та канцелярії Військового генерал-губернатора як щодо загальних показників роботи Управління фінансовими справами областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, так і щодо окремих напрямків роботи (оподаткування, діяльності секвестрованих заводів, економічного стану окупованих територій тощо).

Слід відзначити, що діяльність Управління фінансовими справами областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, знаходилася у полі зору ще одного контролюючого органу – Управління військово-окружного контролера. Зазначений орган було створено відповідно до наказу Верховного головнокомандувача за №81 від 24 жовтня 1914 р., невдовзі після входження російських військ у Галичину. Основними напрямками діяльності Управління військово-окружного контролера були: «1) ревізія військового господарства, 2) ревізія цивільної і фінансової звітності та 3) ревізія витрат залізничних доріг Галичини»[3]. Механізми ревізії фінансової звітності не були встановлені, а тому взаємодія цих двох контролюючих Управлінь, з одного боку, утворила конкуруюче середовище між ними, а з другого,

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.1051. Арк. 21–23.
[2] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.89. Арк. 116, 117.
[3] ЦДІАК України. Ф. 378. Оп. 1. Спр.1. Арк. 6 -6зв.

– дозволяла військово-окружному контролеру здійснювати не прямий (паралельний) контроль за фінансовими питаннями окупованих територій загалом і діяльністю Управління фінансовими справами зокрема. З третього боку, відбувався процес нагромадження бюрократичного документообігу. Такий стан речей, звичайно, породжував проблеми у відносинах окремих органів окупаційної влади. У звіті про діяльність Управління військово-окружного контролера Галичини за період з 1-го жовтня 1914 р. по 1 липня 1915 р. зазначалося, що «організовано справу стягнення прямих й непрямих податків, але офіційних даних про діяльність фінансового Управління та зібраних ним доходів у Контролі ще дуже мізерні й, не зважаючи на його прохання, ніякої періодичної звітності поки що не встановлено»[1]. Надалі взаємодія Управління фінансовими справами областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, з Управлінням військово-окружного контролера Галичини обмежувалася певним листуванням за окремими запитами. Зазвичай військово-окружний контролер надсилав листи із значною кількістю пунктів стосовно певних напрямків діяльності Управління фінансовими справами. Так, у листі від 29 жовтня 1916 р. до Управління фінансовими справами польовий контролер ставив такі запитання: 1) у чиїм віданні перебуває нафтоперегінний завод в м. Печеніжині; 2) кому, коли і в якій кількості відпускалися нафтопродукти, що виробляються на зазначеному заводі; 3) за якою ціною відпускалися продукти; 4) куди зараховувалися отримані за нафтові продукти гроші (тобто, в доходи держави чи до інших джерел); 5) скільки таких грошей надійшло і зараховано з дня окупації заводу російськими військами і дотепер; 6) яка і ким встановлена звітність, як матеріальна, щодо експлуатації промислів, так і грошова[2].

Здебільшого військові контролери надсилали запити до Управління фінансовими справами щодо стану справ з оподаткування на окупованих територіях. На запит військового польового контролера у грудні 1914 р. було отримано відомості від помічників уповноваженого по фінансових справах щодо

[1] Там само. Арк. 4 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.20. Арк. 94.

порядку оподаткування в Галичині, яке діяло при австрійському урядові[1]. У листі від 8 грудня 1916 р. польовий контролер ставив такі запитання: «1) які і в якому розмірі в даний час стягуються податки і мита та які передбачається стягувати в майбутньому; 2) як і ким здійснюється це стягнення; 3) скільки фактично стягнуто; 4) куди і в який кошторисний підрозділ внесено кошти; 5) яка передбачена звітність по податках, митах і монополіях; 6) які і де знаходяться солеварні заводи і тютюнові фабрики; 7) які з них працюють, ким обслуговуються і на яких умовах; 8) чи є на них запаси матеріалів і якщо є, то в яких розмірі; 9) які є заводи і фабрики, крім монопольних; 10) які з них діють»[2]. Аналогічний лист-запит було надіслано 27 березня 1917 р.[3]. Тематичний запит польового контролера від 25 лютого 1917 р. стосувався лише стану оподаткування промисловим податком[4].

Окремою інструкцією Військового генерал-губернатора на Управління фінансовими справами покладалося відання секвестрованими заводами і промислами, що передавалися в розпорядження Військовому генерал-губернаторові в господарче відання. Відповідно, під господарчий та фінансовий контроль потрапили Джурівські буровугільні копальні, Косівський і Качицький соляні заводи, Печеніжинський нафтоперегінний завод, Битківський нафтовий промисел. Наказами Управління фінансовими справами в областях Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, на цих підприємствах призначалися працівники на посади адміністративних директорів та завідувачів, інженерів та бухгалтерів, конторських працівників та рядових робітників[5]. На вищезгаданих підприємствах, які перейшли під контроль російської окупаційної влади і стали казенними, призначалися спеціально уповноважені контролери від Управління фінансовими справами, які здійснювали безпосередній контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств у цілому та за порядком дотримання встановлених вимог (у т.ч. цін) по відпуску готової продукції зокрема[6]. Так,

[1] ЦДІАК України. Ф.378. Оп.1. Спр.1. Арк. 56.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 21.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 8.
[4] Там само. Арк. 1.
[5] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.97. Арк. 1 – 9.
[6] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.89. Арк. 98.

яскравим прикладом керівної участі Управління фінансовими справами в господарських справах секвестрованого підприємства став Печеніжинський нафтоперегінний завод. Цей завод було передано у відання Управлінню фінансовими справами по акту від 15 жовтня 1916 р. Після призначення керівництва та всього штату заводу, 19 жовтня 1916 р. Управління фінансовими справами відрядило на завод фінансового контролера Колеснікова. Фінансовий контролер був уповноважений слідкувати за обліком продажу готової продукції та контролював відпуск нафтопродуктів у порядку військової необхідності – у першу чергу відпуск здійснювався військовим частинам та установам на підставі відповідних посвідчень від начальників повітів та гмінних управлінь Галичини та Буковини. Розподіл керосину та бензину між військовими частинами та установами здійснювався за безпосередніми вказівками начальника Управління фінансовими справами[1]. Крім того, Управління фінансовими справами брало участь у вирішенні суто господарчих проблем, зокрема щодо забезпечення безперебійного функціонування заводу, а саме: сприяло пошуку постачальника газових труб на завод (400 метрів 3-х дюймових) та ременів для виробничих агрегатів, які адміністрація заводу не могла ніде придбати, вирішувало проблему недостатності тари (бочок) для нафтопродуктів, у т.ч. і шляхом збільшення норми застави при відпуску бензину та керосину за тару, яка підлягала поверненню, та ін.[2].

Управління фінансовими справами узгоджувало з директором заводу та встановлювало відпускні ціни на нафтопродукти, а в окремих випадках вимагало від адміністрації заводу підвищення продуктивності праці на заводі[3]. Управління фінансовими справами регулярно звітувало перед Військовим генерал-губернатором областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, щодо діяльності Печеніжинського нафтоперегінного заводу: скільки перероблено сирої нафти в готову продукцію (керосин, бензин, коломазь), скільки відпущено військовим частинам, установам та населенню, який обсяг залишків

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.20. Арк. 254.
[2] Там само. Арк. 228, 203, 208.
[3] Там само. Арк. 195, 212.

нафтопродуктів мав місце станом на звітну дату, а також прогнозувалися плани майбутнього виробництва[1].

Слід відзначити, що фінансові контролери призначалися Управлінням фінансових справ не лише на секвестрованих заводах, а й на великих стратегічно важливих виробництвах, таких як Колиндянський дріжджовий завод, Коломийський нафтоперегінний завод «Крис і Зінгер» та інші[2]. Завдання та функції фінансових інспекторів на цих підприємствах були спрямовані в одному напрямку – поставити під контроль діяльність підприємств, які знаходяться на окупованій території, з метою максимального використання ресурсів на забезпечення військових потреб та стягнення податків до імперської казни у повному обсязі.

Надзвичайно гостро стояло питання про забезпечення окупаційних установ кадрами. Для канцелярської роботи у цивільні органи влади нижчих чинів часто залучали осіб, які перебували на дійсній військовій службі і вміли писати російською, в кращому випадку, мали певну спеціальну освіту. Виявляється, що й такі особи часто не справлялися з роботою. Дослідник діяльності цивільних органів влади Галичини у роки Першої світової війни І. Ільницький звертав увагу на низький фаховий рівень чинів поліції і писарів, яких доводилося навіть звільняти через їх повну професійну невідповідність. Він зазначав, що «із 10 львівських приставів лише двоє мали середню освіту (закінчили юнкерські училища), 8 – початкову освіту (закінчили двокласні міські училища), у середовищі околоточних наглядачів траплялися абсолютно неграмотні люди, які насилу могли написати своє прізвище»[3]. Слід відзначити, що на поліцейську службу повітовими урядниками або стражниками, де виконання інтелектуальної роботи не передбачалося, здебільшого набиралися спеціалісти з російських губерній (Нижньогородської, Калузької, Пензенської, Курської, Тульської, Рязанської та ін.)[4].

---

[1] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.20. Арк. 22.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 98.
[3] Ільницький І. Діяльність цивільних органів влади Галичини у роки Першої Російської окупації (Серпень 1914 р. – Червень 1915 р.). *Науковий часопис нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. праць*. Київ, 2015. Серія 6: Іст. науки. Вип. 13. С. 76–81.
[4] ДАЧО. Ф.957. Оп.1. Спр.83. Арк. 4–9.

У часи тотальної безграмотності навіть простих писарів було складно найняти для канцелярської роботи, не те, щоб кваліфікованих фінансистів, готових працювати в новостворених фінансових органах та ще й у не російськомовному середовищі. Львівський губернатор у листі до Військового генерал-губернатора скаржився, що «в цьому краї при незначній кількості людей, які пропонують свою працю для канцелярської роботи…. і які при цьому знають російську грамоту», знайти на роботу писаря було дуже складно[1], адже діловодство в цих регіонах велося польською або німецькою мовами. Деякі магістрати навіть листування з російською владою здійснювали німецькою або польською мовою. Так, начальник Сторожинецького повіту суворо попереджав магістрат м. Сторожинця Чернівецької губернії про недотримання його вимог щодо необхідності вести діловодство і листування російською мовою [2]. За недостатністю кадрів з місцевих жителів брали на роботу до повітових управлінь навіть тих, котрі були писемними і знали російську хоч трохи. З цього приводу начальник Борщівського повіту скаржився Тернопільському губернатору, що діловоди і писарі управління начальника повіту не могли навіть документ переписати, «на кожен випадок необхідно було писати чернетки і стояти над ними, і вказувати, як переписати; якщо ж запропонувати написати лист під диктовку, то буде настільки багато помилок, що потрібно переписувати документ заново»[3]. На окупованих територіях з цього приводу було поширене оголошення, у якому зазначалося, що «Військовий генерал-губернатор доводить до відома всіх, що з метою уникнення ускладнень і непорозумінь під час письмових звернень до російської урядової влади та установ усі такі звернення, написані не російською мовою, повинні супроводжуватися російськомовним перекладом, котрий мав бути підписаний особою, що написала це звернення»[4].

Ситуація з кадрами в Управлінні фінансовими справами була дещо іншою. Значну частину фахівців для роботи в Управлінні фінансовими справами чи польових казначействах відряджали з українських чи польських губерній

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр.51. Арк. 1.
[2] ДАЧО. Ф.957. Оп.1. Спр.1. Арк.104.
[3] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.9. Арк.1зв.
[4] ДАІФО. Ф. 636. Оп.1. Спр.7. Арк. 27.

Російської імперії, які мали певну освіту. Особлива перевага надавалася етнічним росіянам, які мали стаж роботи в українських чи польських губерніях, – для Галичини, а для Буковини особливо цінними були кадри з Бессарабської губернії. Навіть на посаду Чернівецького губернатора було призначено В. Лігіна (з 15 червня 1916 р.), росіянина, котрий до того працював на державних посадах у Харківській і Херсонській губерніях[1]. На посади чинів середнього рівня Управління Чернівецького губернатора та чинів Управління повітових начальників значна кількість спеціалістів була призначена з Бессарабської губернії[2].

Діяльність Управління фінансовими справами колишнього Генерал-губернаторства в областях Австро-Угорщини було припинено відповідно до наказу Верховного головнокомандувача від 7 листопада 1917 р. за №965[3]. На остаточне приведення до ладу справ і передачу документів та майна до керівної установи було визначено термін – два місяці. Таким чином, уже в листопаді 1917 р. до начальника Управління фінансовими справами почали надходити описи документів та акти про інвентаризацію майна, здавалися печатки і штампи окружних фінансових управлінь Тернопільської та Чернівецької губерній[4]. Для ліквідації Управління фінансовими справами було створено ліквідаційну комісію у складі 3-х осіб: головою ліквідаційної комісії призначено колишнього начальника Управління М. П. Чамова з окладом 800 руб. на місяць і два діловоди з окладом по 600 руб. на місяць[5]. 17 квітня 1918 р. ліквідаційна комісія привела у відповідність документацію і передала за належністю: частину до Управління головного польового контролера ПЗФ, частину – у канцелярію Обласного комісара Галичини та Буковини[6]. Самого ж М. П. Чамова було звільнено з посади голови ліквідаційної комісії Управління фінансовими справами наказом Обласного комісара від 25 квітня 1918 р. за №97 і направлено в м. Самару на посаду керівника Самарської

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.295. Арк.64 – 82.
[2] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.64. Арк. 44 – 45.
[3] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр. 81. Арк. 100 – 101.
[4] ДАТО. Ф.385. Оп.1. Спр. 5. Арк.13-73.; ДАТО. Ф.386. Оп.1. Спр.2. Арк.30-31.
[5] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр. 95. Арк. 3.
[6] Там само. Арк. 12 – 12зв..

казенної палати[1]. Інші спеціалісти також були звільнені і направлені на попередні місця служби або зараховані у резерв Київського військового округу[2].

2.3. Управління державним майном при Військовому генерал-губернаторстві Галичини та Буковини

Вторгнення російських військ на територію Галичини та Буковини у вересні 1914 р. та встановлення контролю російської окупаційної влади в усіх сферах життєдіяльності регіону, у тому числі й фінансовій, зумовили необхідність створення органів, які б опікувалися державним майном, що раніше належало австро-угорському урядові, а також іншим майном, яке на правах військової здобичі перейшло до рук російської окупаційної влади.

Під час першої окупації російськими військами території Галичини та Буковини питання організації управління державним майном, яке переходило за правом війни у господарче відання країни-окупанта, було досить нагальним. У міжнародному законодавчому полі проблема переходу державного майна переможеної країни у власність чи користування країни-окупанта урегульовувалася Гаазькою Конвенцією «Про закони і звичаї війни на суходолі», прийнятою 18 жовтня 1907 р. (дія Конвенції досі чинна – С.О.). Стаття 55 частини ІІІ цієї Конвенції гласить: «Держава-окупант розглядається лише як управляючий узуфруктуарій* адміністративних будівель, нерухомості, лісів та сільськогосподарських угідь, які належать державі-супротивнику і знаходяться на окупований території. Держава-окупант повинна зберігати капітальну цінність цих майнових об'єктів і управляти ними згідно з правилами узуфрукту»[3]. Щодо іншого майна, то, відповідно до норм ст. 51 цієї ж Конвенції, «Власність муніципалітетів, релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових установ, навіть якщо вона належать державі, визнається як приватна власність. Будь-яке загарбання,

[1] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.163. Арк. 51. Там само. Спр. 96. Арк. 31.
[2] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр. 95. Арк. 6.; Там само. Спр.3а. Арк. 606.
*Узуфрукт (від jus utendi (лат.) – право користування самою річчю і jus fruendi (лат.) – право на одержання прибутків від речі) – речове право користування чужим майном з правом привласнення доходів від нього, але з умовою збереження його цілісності, цінності і господарського призначення.
[3] Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Гаазька Конвенція від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_222 (дата звернення: 17.07.2017).

руйнування чи умисне пошкодження таких установ, історичних пам'яток, творів художніх і наукових забороняється і підлягає переслідуванню»[1].

Отож, майно казенних підприємств, урядових установ та організацій, яке належало австрійській владі, безумовно конфісковувалося російською окупаційною владою як військова здобич. До інвентаризації рухомого й нерухомого майна нова влада приступала, не втрачаючи часу (вересень – листопад 1914 р.). За розпорядженням начальників гарнізону створювалися комісії, до складу яких входили військові чини та поліцейські чиновники[2]. Вже до кінця 1914 р. губернаторам були надіслані відповідні описи такого майна, що означало його передачу в дохід казни[3]. До лютого 1915 р. було зібрано всі необхідні статистичні дані про стан державних лісів. Зазначене майно мало переходити під охорону окупаційної влади. При Військовому генерал-губернаторові Галичини для вирішення цих питань було призначено дійсного статського радника Д.В. Родзевича (раніше обіймав посаду начальника Уфимської управи рільництва). Новопризначений керівник констатував, що у лісовому господарстві створився повний безлад, «державна охорона лісів розбіглася, так що терени залишилися без охорони», тож він вирішив організувати службу лісничих з досвідчених лісничих Київської і Подільської губерній[4]. Міністерством землеробства Російської імперії активно розроблявся проект організації управління рільництва і державних маєтностей в Галичині, проектувалося створення 40 лісництв, для експлуатації лісів укладався детальний план сплаву лісу гірськими річками[5]. Під час першої окупації російськими військами Галичини та Буковини спеціальні органи управління державним майном не були сформовані повноцінно. Проте набутий окупаційний досвід цих територій уможливив розуміння російською владою необхідності повноцінного формування таких структур під час їх наступної окупації.

Вже під час другої окупації Західноукраїнських земель начальником штабу Верховного головнокомандувача, генерал-ад'ютантом М. В. Алєксєєвим було

[1] Там само.
[2] ДАЧО. Ф. 283.Оп.1. Спр.56. Арк. 2.
[3] Там само. Арк. 3 – 22.
[4] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м., 1915. С. 39.
[5] Там само. С. 40.

підписано наказ 3 липня 1916 р. за № 895, яким затверджувався тимчасовий штат №8 Управління державним майном Військового генерал-губернаторства (далі – Управління державного майна) (табл. 2.3). При цьому ніякого положення про Управління державного майна, яким визначалися б функції, права, завдання новоутвореного органу, прийнято не було, що значно ускладнювало і процедуру створення, і діяльність цієї структури. Лише п. 14 Тимчасового положення «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни», від 3 липня 1916 р., опосередковано вказувалося на існування певного спеціального органу – управління державним майном, яке мало розпоряджатися, за вказівкою Військового генерал-губернатора, нерухомим і рухомим майном, що раніше належало ворожій стороні, і на правах військової здобичі перейшло у відання окупаційної влади[1]. Саме цим положенням і було затверджено тимчасові штати Управління державним майном Військового генерал-губернаторства на тимчасово окупованих територіях Галичини та Буковини (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Тимчасовий штат
Управління державним майном Військового генерал-губернаторства[2]

Найменування посад	**Кількість осіб**	**Річні оклади (кожному) з відповідними вирахуваннями**				**Клас посади**	**Розряд пенсій**
		Жалування, руб.		**Столові, руб.**			
		Основний	Посилений	Основний	Посил.		
1	2	3	4	5	6	7	8
Чини центрального Управління							
Нач. Управління, уповноважений Мін. землеробства	1	2000	2200	2000	2200	V	III, 1ст.
Діловоди	2	700	770	700	770	VII	V
Помічники діловода	2	300	330	300	330	IX	VII
Землемір	1	450	495	450	495	VIII	VI
Лісовий ревізор	1	1000	1100	1000	1100	VI	
Лісові кондуктори 1р.	10	300	330	300	330	XIV	VIII

Із таблиці 2.3 видно, що загальна штатна чисельність Управління державного майна складалася з 17 осіб, а цього було явно недостатньо для здійснення

[1] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 –1917).* Б.м., 1916. Ч. 1: № 889 (1 июля 1916 г.). № 1072 (9 августа 1916 г.).
[2] Там само.

ефективного управління захопленим державним майном та природними ресурсами, які належали державі захопленої країни (лісами, корисними копалинами тощо). Частина казенних підприємств, а також приватних підприємств, у яких не було встановлено власників, або ж питання власності не визнавалося окупаційною владою, потрапила у господарче та фінансове відання Управління фінансовими справами. Це такі підприємства, як Джурівські буровугільні копальні, Косівський і Качицький соляні заводи, Печеніжинський нафтоперегінний завод, Битківські нафтові промисли та ін. [1].

Казенні ліси попередньої австрійської влади також були об'єктом інтересів окупаційної влади як важливий ресурс для військового будівництва, сировина для опалення, матеріал для підтримання залізничного транспорту. Начальники повітів разом з поліцейськими урядниками, досліджуючи захоплені території, мали на меті облікувати всі казенні ліси та налагодити їхню вирубку для задоволення, найперше, військових потреб[2]. У своїх доповідних записках губернаторам начальники повітів окремими абзацами відзначали наявність у повітах казенних лісів, які належали австрійській владі, або лісових дач поміщиків, у т.ч. покинутих власниками[3].

Таким чином, до певної пори новостворене Управління державним майном через нестачу спеціалістів здійснювало пасивне керівництво захопленим державним майном. До вирішення такого роду питань частково залучалися як військові (комендатура, військова поліція та ін.), так і цивільні (губернатори, начальники повітів, цивільна міліція) окупаційні органи влади, силами яких створювалися комісії по опису даного майна[4]. Надалі конфісковане і державне майно передавалося начальникам повітів у господарче відання, які організовували збір та продаж урожаю з покинутих маєтків тощо[5]. До справи збору врожаю 1916 р.

---

[1] Орлик С. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини та Буковини в період Першої світової війни. *Карпатський край*. Івано-Франківськ, 2017. №1(9). С. 5–21.; Її ж. Фінансовий контроль російської окупаційної влади за діяльністю нафтових підприємств Галичини у період Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 41. С. 44–55.

[2] ДАІФО. Ф. 605. Оп.1. Спр. 51. Арк. 3-3 зв, 6-6 зв..

[3] Там само. Спр.208. Арк. 2 – 13 зв.

[4] Орлик С. Організація та управління російською окупаційною владою державним майном на захоплених територіях Галичини та Буковини у період Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 27. С. 197.

[5] ДАІФО. Ф. 62. Оп.1. Спр. 65. Арк. 100.

залучалися і спеціалісти агрономічного відділу Всеросійського земського союзу, який за дорученням Військового генерал-губернатора допомагав деяким начальникам повітів організовувати обмолот зерна та осінню оранку земель у покинутих власниками маєтках[1]. Ще до створення спеціального органу – Управління державним майном, саме начальники повітів наділялися повноваженнями проводити описи майна і маєтків, власники яких були відсутні, та передавати їх до новоствореного органу[2]. Загальний нагляд за таким процесом здійснювали губернатори. Так, зокрема, Чернівецький губернатор у вересні 1916 р. доручив начальникам повітів та поліцмейстеру м. Чернівців дослідити документацію, залишену в урядових установах і громадських організаціях, а приміщення взяти під охорону[3]. Якщо казенні приміщення установ та підприємств вивезти було не можливо (їх лише описували та обліковували), то корисне рухоме майно, яке знаходилося у цих приміщеннях, активно реквізовувалося і вивозилося на територію Російської імперії. Так, у серпні 1916 р. протягом двох тижнів реквізиційною комісією вивозилася хімічна лабораторія з Чернівецького університету до Київського політехнічного інституту[4], а також інше обладнання, техніка та інвентар.

Крім того, під час другої окупації, виникла проблема пов’язана з тим, що 25,6% її загальної площі займали землі, які належали тутешньому релігійному фондові, значна частина якого «залишилася у безгосподарному стані»[5]. Начальники Начальники повітів, яких зобов’язали забезпечити охорону покинутого майна релігійного фонду, не мали змоги одночасно контролювати всі господарчі питання, а тому майно розкрадалося, а господарства були приречені на цілковитий занепад[6]. Саме ця обставина, на нашу думку, стала однією із суттєвих, яка прискорила перегляд штатного розпису спеціального Управління державним майном на окупованих територіях. Отож, у жовтні 1916 р. російським імперським урядом і

[1] Там само. Арк. 102, 103.
[2] Там само. Арк. 18-18зв., 66-74.
[3] ДАЧО. Ф. 958 Оп.1. Спр.10. Арк. 24–24 зв.
[4] Там само. Ф.980. Оп.1. Спр.3. Арк.10–10 зв.
[5] ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.65. Арк. 18–18 зв.
[6] Там само.

верховною окупаційною владою було прийнято новий, більш розширений штатний розпис та положення про управління державним майном при Військовому генерал-губернаторстві Галичини та Буковини. При цьому у його титульній назві визначалися дві сфери повноважень: «управління майном державним» та «управління майном релігійного фонду». Таким чином, діяльність перейменованого органу – Управління майном державним і православного релігійного фонду при Військовому генерал-губернаторові Галичини та Буковини (далі – Управління державним майном), урегульовувалася «Тимчасовим положенням про управління майном Державним і православного релігійного фонду при Військовому генерал-губернаторові областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни»[1], яке було затверджене наказом начальника штабу Верховного головнокомандувача, генерал-ад'ютантом М. В. Алєксєєвим, 14 жовтня 1916 р. за №1418. Даним положенням Управлінню державним майном відводилася значна роль у реалізації фінансово-економічної політики російської окупаційної влади на захоплених територіях Галичини та Буковини – забезпечення постачання російської армії лісоматеріалами тощо. Основними завданнями цього управління були такі: 1) здійснення охорони державного майна, у т.ч. майна, яке на умовах військової здобичі переходило у власність окупаційної влади; 2) проведення заходів, пов'язаних з отриманням з цього майна максимально можливих доходів; 3) забезпечення дров'яним паливом і лісовими матеріалами війська та залізницю.

Оскільки експлуатація державних лісів захоплених територій переходила у відання Управління державним майном, то саме це управління продавало ліс на пні, або ж самостійно здійснювало господарчі заготівлі для подальшого його продажу і постачання військам, залізниці, населенню та ін. Продаж живого лісу мав проводитися Управлінням державного майна лише з торгів. Торги з продажу лісу і здавання в оренду оброчних статей могли затверджуватися одноосібно начальником Управління державним майном на суму 5000 руб. на одну особу, якщо ж сума перевищувала встановлену межу, то такі операції затверджувалися

[1] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917).* Б.м., 1916. Ч. 3: № 1340 (29 сентября 1916 года) – № 1626 (22 ноября 1916 года).

лише Військовим генерал-губернатором[1]. Спосіб та порядок проведення лісових і господарчих заготівель, а також звітність по них встановлювалися Військовим генерал-губернатором шляхом прийняття відповідних інструкцій. Новопризначені лісові техніки зі знанням справи відразу ж приступили до вивчення лісових ресурсів Галичини та Буковини. У доповідних своєму начальникові Управління, уповноваженому від Міністерства землеробства, вони повідомляли про наявність та місцезнаходження казенних і приватних лісів, стан вирубки лісу австрійською владою, наявність запасів рубаних дров, забезпечення охорони лісових ресурсів, проблеми з організацією робіт з вирубки лісу для військових потреб[2]. Вони ж визначали військовим підрозділам місця, ціни та обсяги для рубки казенного лісу. Начальник Управління державним майном надавав дозволи на відпуск деревини не лише з казенних лісів, а й приписи на її реквізицію з приватних лісових дач для забезпечення будь-яких військових потреб, у т.ч. і для забезпечення лісоматеріалом залізниці[3]. За потреби російські війська здійснювали вирубку лісу і на території приватних маєтків за певну плату, про що складався відповідний акт за підписами членів комісії у складі: голови комісії (начальника військового підрозділу) та членів комісії: корпусного контролера, війта гміни, де знаходився маєток, представника начальника повіту, повітового урядника, управителя маєтку або лісничого маєтку, понятих – представників місцевих жителів[4]. Кошти часто видавалися власникам вирубаних приватних лісів через начальників повітів, відповідно до списків за цінами, які визначалися і затверджувалися губернаторами[5]. Ціна рубаного військовими лісу на пні у лісах Чернівецької губернії у жовтні – грудні 1916 р. у середньому складала 3 руб. 50 коп. за куб. м., або 33 руб. 98 коп. за куб. саж[6]. За вирубаний ліс не завжди сплачувалися готівкові кошти, часто видавалися квитанції, про що зазначалося у відповідному акті [7]. Як правило, кошти за проданий вирубаний ліс на пні зараховувалися частково на

[1] Там само.
[2] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.51. Арк. 41 – 41зв.
[3] Там само. Арк.75-75зв.
[4] Там само. Арк. 48, 53– 53зв., 80 – 80зв.
[5] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.494. Арк. 50 – 50зв.; Там само. Спр. 495. Арк. 80–81, 196.
[6] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.51. Арк. 48, 53 – 53 зв., 80 – 80 зв.
[7] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.495. Арк. 253 – 253зв., 280–283 зв.

депозит губернатора, а їх друга частина – на депозит Управління державним майном, як обігові кошти для розробки лісового фонду[1].

Увесь окреслений порядок, якого мало дотримуватися Управління державним майном у використанні лісових ресурсів окупованих територій, був би не повним, якби ми не зазначили про масові несанкціоновані вирубки лісу російськими військовими частинами без будь-яких погоджень і продажів з торгів. Факти безконтрольної вирубки лісів як державних, так і приватних російськими військами для задоволення поточних потреб армії набували поширеного характеру[2]. В той же час начальники повітів контролювали питання самовільної вирубки лісу місцевим населенням, як у державних лісах, так і приватних, застосовуючи до нього адміністративні штрафи. Так, начальник Мостиського повіту Перемишльської губернії направив рапорт на адресу Перемишльського губернатора про те, що 31 березня 1915 р. четверо селян с. Дидятичі самовільно здійснили рубку лісу у приватному лісі місцевого поміщика на загальну суму 50 коп., за що їм було призначено покарання[3].

Використання земельних угідь, у т.ч. орної землі, маєтків, копалень, лісопильних заводів, млинів та інного майна, що переходило у відання Управління державним майном, могло здійснюватися або господарчим способом, або шляхом здачі майна в оренду зацікавленим особам чи військовим службам. Спосіб і порядок використання зазначеного державного майна, а також коло орендарів обиралися за погодженням з Військовим генерал-губернатором.

Тимчасовий штат Управління державним майном та майном православного релігійного фонду при Військовому генерал-губернаторові областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, було затверджено зазначеним вище наказом начальника штабу Верховного головнокомандувача арміями ПЗФ від 14 жовтня 1916 р., №1418 (Додаток Л). У цьому наказі зазначалося, що начальник Управління державним майном перебуває у підпорядкуванні Військового генерал-губернатора та підзвітний йому. Начальник Управління державним майном був зобов’язаний

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.41. Арк. 27, 34.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.179. Арк. 342 – 343, 359–360.
[3] ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп.1. Спр.128. Арк. 4 – 5зв.

доповідати Військовому генерал-губернаторові про свою діяльність, узгоджувати з ним важливі адміністративні й господарчі питання та одночасно надавати до Міністерства землеробства копії підсумкових звітів про свою діяльність.

Окрім зазначених у Додатку Л витрат на утримання Управління державним майном передбачалося додаткове фінансування на писарів – 200 руб. на місяць. Дозволялося, за наказом начальника Управління, на посади VI класу і нижчі брати вільнонайманих осіб із числа благонадійних місцевих спеціалістів (навіть якщо вони не мали російського підданства). Що стосується працівників, які приймалися Управлінням державного майна для господарчого управління безпосередньо на лісових складах, лісопильних заводах, під'їзних залізничних, шосейних і ґрунтових дорогах та ін., то вони не включалися у штат Управління, а вважалися вільнонайманими та утримувалися на умовах госпрозрахункових витрат.

Із таблиці 2.3 та Додатку Л видно, що останнім наказом було затверджено не лише штатну чисельність чинів центрального Управління державним майном, а й чинів місцевих органів державного майна. Загальна чисельність штату значно збільшилася – з 17 до 88 осіб, у т.ч. кількість лісових кондукторів зросла у п'ять разів – з 10 до 52 осіб. Крім того, штатна кількість Управління державним майном збільшувалася у випадку збільшення площі захоплених територій, де необхідно було організовувати управління відповідним майном, при дотриманні таких розрахунків: «на кожного техніка – 8 тисяч гектарів, на кожного спеціаліста з вищою освітою – 24 тисячі гектарів, і на кожного ревізора – 100 тис. гектарів з дозволу Головнокомандувача»[1]. Така мобільність у вирішенні питання щодо збільшення штатної кількості Управління державного майна давала можливість ставити під контроль окупаційної влади значно більші обсяги державного майна, особливо лісових ресурсів, з використання яких отримувалися значні прибутки до державної казни. Свідченням цього можна вважати наявність значних оборотів коштів на депозиті Управління державного майна за 1917 р., наведених у табл. 2.4: за I квартал 1917 р. на депозит надійшло 390,2 тис. руб.; за II квартал –

[1] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917).* Б.м.,1916. Ч. 3: № 1340 (29 сентября 1916 года) – № 1626 (22 ноября 1916 года). 1916. С. 3.

859,6 тис. руб., а протягом ІІІ кварталу (період евакуації) – 59,4 тис. руб. Усього оборот коштів на депозиті за 1917 р. склав більше мільйона рублів – 1309,2 тис. руб., і це лише по депозитних рахунках, відкритих у Чернівецькому польовому казначействі.

Таблиця 2.4

Стан руху депозитних сум за січень – листопад 1917 р. на рахунках Управління державним майном та майном православного релігійного фонду при Військовому генерал-губернаторові областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, відкритих у Чернівецькому постійному польовому казначействі[1]

Період	Залишок на початок кварталу, руб.	Надійшло за квартал, руб.	Разом із залишком, руб.
Січень – березень	29 628,50	390 216,34	419 844,84
Квітень – червень	194 466,33	859 586,70	1054 053,03
Липень – вересень	557 565,84	59 432,95	616 998,79
Усього	Х	**1 309 235,99**	Х

Збільшення штатної чисельності Управління державним майном дало йому можливість більш активно долучатися до управління майном великих маєтків поміщиків, які, втікаючи у глиб Австро-Угорської імперії, полишали їх разом із майном, і якими раніше опікувалися лише начальники повітів. З даного приводу оформлялися описи нерухомого майна, рухомого інвентарю та збіжжя, що зберігалося у коморах та хлівах, які передавалися у господарче підпорядкування Управлінню державним майном[2]. Саме уповноважені особи від Міністерства землеробства забезпечували організацію збору врожаїв та покоси сіна на покинутих землях поміщиків з окупованої території, звичайно, якщо до того вони не були пограбовані австрійськими чи російськими військами. При цьому оформлялися описи розрахунків доходів і витрат зібраного зерна (пшениці, жита, вівса, ячменю, кукурудзи), картоплі, конюшини, сояшника та ін.[3]. Зібраний урожай частково відписувався за кошти військовим частинам, або направлявся на переробку та зберігання (обмолот та виготовлення борошна для випікання хліба військам, заготівля зернових та фуражу). Окремо обліковувалися витрати за збір урожаю з

[1] Складено автором за даними (розрахунки наші): ДАЧО. Ф. 959. Оп.1. Спр.10. Арк. 30, 35, 38, 42, 45, 47, 49, - 50.
[2] ДАІФО. Ф. 15. Оп.1. Спр. 61. Арк. 1, 5-6.; Там само. Спр. 87. Арк.1-2, 4, 10.; Там само. Ф. 62. Оп.1. Спр. 107. Арк. 8-10зв., 27.; Там само. Спр. 111. Арк.9-11.
[3] ДАІФО. Ф. 15. Оп.1. Спр. 61. Арк. 1, 5-6.; Там само. Спр. 87. Арк.1-2, 4, 10. ; Там само. Ф. 62. Оп.1. Спр. 107. Арк. 19–20.; Там само. Спр. 111. Арк. 32.

поля, його перевезення і зберігання[1]. Скрутне становище у фінансуванні російської армії станом на жовтень 1916 року спричинило появу наказу по Південно-Західному фронту від 26 жовтня 1916 р. №1772, де зазначалося, що виплати коштів «за забрані військовими частинами із покинутих маєтків продукти харчування і фураж у даний час не здійснюються, а стосовно реквізованого майна повинен складатися акт із зазначенням як кількості забраного, так і його вартості, а також має бути видана реквізиційна квитанція»[2].

Навесні 1917 р. на таких землях здійснювалися посіви зернових та інших сільськогосподарських культур, необхідних для забезпечення потреб на утримання армії. Частково ці посіви були знищені у липні – серпні 1917 р. через неможливість вчасно зібрати врожай у зв'язку з поспішним відступом російських військ з території Галичини та Буковини.

Відповідно до наказу Верховного головнокомандувача від 7 листопада 1917 р. за №965 Управління державного майна колишнього генерал-губернаторства в областях Австро-Угорщини було остаточно розформовано. На завершальне приведення до ладу справ і передачу документів та майна у вищестоящі російські урядові установи було надано термін – два місяці[3].

2.4. Створення митних органів і реалізація митної політики

На початку Першої світової війни, маючи під своєю владою Наддніпрянську Україну, Російська імперія прагнула приєднати Галичину як «споконвічне надбання Росії»[4]. У Росії, як у постійно воюючої держави, виробилися механізми поглинання окупованих територій, в основі яких лежали економічні важелі. Таким чином, прикордонно-митне питання значною мірою мало не тільки економічне, а й політичне значення.

Вторгнення російських військ у Галичину та Буковину поставило перед окупаційною владою питання доцільності існування кордонів, які до війни існували

[1] ДАІФО. Ф. 62. Оп.1. Спр. 107. Арк. 18.
[2] Там само. Арк. 68.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.81. Арк. 100–101.
[4] ЦДІАК України Ф. 365. Оп.1. Спр.233. Арк. 17.

між Російською та Австро-Угорською імперіями. Фактично, під час вторгнення дане питання було вирішено військовою владою за ходом наступу російських військ: «митні установи розпорядженням військової влади були евакуйовані з місць постійного їх перебування. Таким чином була знята з кордону і охорона прикордонної стражі, з приєднанням її до окремих військових частин» російської армії[1]. Керуючись задекларованими вигаданими гаслами і власними хибними самопереконаннями у тому, що Галичина – «споконвічна російська територія» і що вступ російських військ на ці землі – «завершення формування російської території»[2], окупаційна влада мала сприяти негайній інтеграції Галичини в Російську імперію, зруйнувавши будь-які кордони між «братніми народами єдиної російської крові». Крім того, на думку начальника штабу Верховного головнокомандувача, генерала від інфантерії Янушкевича, збереження кордонів уздовж лінії кордону, яка існувала до початку війни, «могла скласти у населення Галичини думку про слабкі і ненадійні завоювання нашими (російськими – С.О.) військами австрійської території і зміцнити серед народних мас переконання у тимчасовому характері завоювання, тоді як повне злиття завойованої території з іншою частиною Імперії є доказом міцності такого приєднання і не залишатиме й думки про повернення до попереднього стану»[3].

Митну політику Російської імперії було доручено розробляти Міністерству фінансів. Саме в його юрисдикції знаходилися питання стягнення митних зборів під час перетину кордонів з Російською імперією, проведення розрахунків щодо економічної доцільності і втрат від ліквідації/збереження митниць та прогнозування росту/зменшення торговельно-економічної активності між окупованою територією та Російською імперією.

Зі вступом російських військ у Галичину та Буковину повністю порушився економічний уклад регіону. Відбулося руйнування промисловості і знищення

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.530. Арк. 3.
[2] Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва, 2000. С. 58.
[3] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.530. Арк. 4.

сільського господарства. Розпочалася торгівельна криза[1]. На перших порах спостерігалося значне знецінення товарів через відсутність ринків збуту. Щоправда, такий стан речей зорієнтував на отримання прибутків місцевих торговців та власників кінних возів, які привозили військове майно в Галичину та охоче скуповували товари і переправляли їх у внутрішні губернії Російської імперії[2]. Така ситуація сприяла інтенсивному вивезенню товарів першої необхідності з регіону і тим самим породженню дефіциту та підвищенню цін на ці товари[3]. В основному, з Галичини вивозили мануфактурні товари, парафін, цемент, залізо, цукрові буряки тощо[4]. Отож, збільшення товарних потоків поставило на чергу вирішення важливого питання – як організувати порядок транспортного руху цих товарів через колишні кордони, включаючи й питання організації оподаткування. У зв'язку з цим Міністерство фінансів замислювалося над двома варіантами вирішення цієї проблеми: або запровадити безмитний рух товарів, або ж залишити старі порядки обкладення митними зборами.

З одного боку, застосування старих порядків обкладення митними зборами товарів невійськового призначення стримувало б вивезення товарів з Галичини а тим самим і дефіцит товарів першої необхідності, і ріст цін на них був би менш відчутним для населення. Крім того, наявність прикордонних застав на старих позиціях сприяла б затриманню контрабанди з окупованих територій та унеможливлювала б вивезення товарів, отриманих грабіжницьким (незаконним) способом. На той час гостро постали проблеми ввезення/вивезення товарів подвійного призначення, чи то для потреб армії, чи то з комерційною метою, – деякі товари затримувалися до з'ясування, внаслідок чого у зацікавлених осіб наростало невдоволення таким станом речей. Потоки вантажів військового призначення у Галичину сприймалися як нормальне явище, виходячи з військової ситуації, а от рух вантажів у значних обсягах з Галичини став підозрілим як для

[1] Орлик С. Криза внутрішньої торгівлі на окупованих Росією територіях Галичини та Буковини в період Першої світової війни та вплив її на продовольчий ринок. *Україна – Європа – Світ: міжнародний зб. наук. праць.* Тернопіль, 2018. Вип. 21. С.137–146.
[2] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.530. Арк. 14–14 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1 Спр.82. Арк. 13.
[4] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.530. Арк. 3 зв.

митного відомства, так і для жандармських наглядачів на залізниці. Лише за два місяці окупації (вересень – жовтень 1914 р.) було здійснено 38 затримань вантажів із Галичини в обсягах 238 товарних місць, вагою 575 пуд. брутто. Затримані вантажі направлялися на залізничні колії у відання Київської митниці до з'ясування. Підозрілим «особливим» вантажем виявилося награбоване майно, яке переправлялося всіма можливими видами транспорту під виглядом військового майна, частіше залізничним транспортом. Про масовість такого явища свідчили акти та протоколи оглядів багажів та вантажів вагонів вантажних потягів при відправленні зі станцій формування вагонів або при перевірці вантажів, які знаходилися в дорозі. Шляхом зіставлення наявного майна з оформленим документально, у «Дорожніх відомостях по накладних малої швидкості» Південно-Західної залізничної дороги, виявлялося майно, яке не мало відношення до військового інвентарю чи амуніції[1]. Пізніше цими питаннями займалася спеціально створена Слідча комісія щодо розслідування питань незаконного вивозу приватного майна з Галичини. Незаконний вивіз майна, затримка вантажів до з'ясування, у свою чергу, породжували недостатність на залізниці вантажних вагонів для перевезення необхідної товарної продукції. І це при тому, що саме залізничний транспорт був найбільше затребуваний у комерсантів експортерів-імпортерів як економічно найбільш вигідний, адже «обчислено, що перевіз пуда (16 кг.) підводами коштував 90 коп., залізницею – 23 коп. З Києва до Львова перевіз одного фунта залізницею мав коштувати 3 коп., а купці, звичайно, числили собі на 10 – 15 коп. більше»[2].

З іншого боку, під час скасування старих кордонів передбачалося і скасування митних платежів, що автоматично призводило до втрати частини доходів імперського бюджету. Ці втрати митних платежів планувалося компенсувати шляхом створення нових митниць на кордоні Галицького генерал-губернаторства, у тилу російських військ по лінії фронту бойових дій з Австро-Угорщиною[3]. З

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.5. Спр.1. Арк. 2 – 5, 9, 37 – 38,90, 98 – 100, 117 – 119, 122 – 126, 132, 247.
[2] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м., 1915. С. 49.
[3] Orłyk S. Polityka celna Imperium Rosyjskiego na okupowanych terenach Galicji i Bukowiny w okresie pierwszej wojny światowej. *Nowa Ukraina*. *Zeszyty historyczno-politologiczne.* Kraków-Przemyśl, 2017. № 16/17. С. 5–11.

метою здійснення постійного митного нагляду за перетином умовного зовнішнього кордону з Галицьким генерал-губернаторством, яке вважалося росіянами територією Російської імперії, у міру успішного просування російських військ передбачалося переміщувати й митні установи на нові місця[1].

У цілому, скасування старих кордонів було сприятливим для відновлення економіки окупованої території. Адже Галичина фактично потрапила у «мішок із зав'язками», з одного боку, – кордон з Російською імперією, з іншого, – лінія фронту. Відновлення зруйнованих війною підприємств Галичини було не можливим без налагодження альтернативних торговельно-економічних зв'язків з господарюючими суб'єктами Російської імперії. Після втрати зв'язків з постачальниками сировини, матеріалів, запасних частин, обладнання та з потенційними покупцями готової продукції, які залишилися на території Австро-Угорської імперії, необхідно було знаходити нові, більш доступні, економічні зв'язки. Так, наприклад, львівська фармацевтична компанія «Петро Міколяш і Спілка», отримавши дозвіл від військового генерал-губернатора на виїзд за аптечними засобами, купувала їх у Петербурзі, Москві та інших містах Російської імперії[2]. Саме переорієнтація економічних зв'язків завжди була потужним інтеграційним механізмом зближення захоплених територій з територіями країни-окупанта.

З перших днів окупації території Галичини, які співпали з порою збору врожаю, у галицьких сільськогосподарських виробників виникали питання щодо порядку сплати мита при вивезенні/ввезенні товарів чи сировини під час перетину кордону з Російською імперією. Так, землевласники Галичини, зібравши врожай цукрового буряку, просили у Військового генерал-губернатора дозволу на безмитне вивезення його через прикордонний пост «Гусятин», до найближчих цукрових заводів Подільської губернії[3]. З іншого боку, підприємці з підросійських українських губерній знаходили своїх постачальників чи покупців на території окупованої

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.530. Арк. 5.
[2] Швагуляк-Шостак О. Розмита митниця. *Контракти UA: електрон. версія газ.* 2008. №11. URL: http://archive.kontrakty.ua/gc/2008/11/35-zayavi.html?lang=ua (дата звернення: 02.01.2017).
[3] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.135. Арк. 1.

Галичини. У листі-запиті до Військового генерал-губернатора керівництво Товариства тютюнової фабрики «Богданов і компанія», посилаючись на те, що територія Галичини стала «провінцією» Російської імперії, хотіло переконатися в тому, що цигарковий папір, придбаний на підприємстві у м. Сасові, не обкладався митом[1]. Слід відзначити, що Військовий генерал-губернатор Галичини і сам не знав, як правильно відповідати на такі запити. На початку листопада він направив відповідний запит до Міністерства фінансів. Допоки не було відповіді, Г. Бобринський усім прохачам відповідав стандартно – «питання мита остаточно не вирішено і вирішується з Міністерством фінансів, куди і слід звертатися за роз'ясненнями»[2]. Щоб розібратися з таким складним питанням, у середині листопада 1914 р. до Галичини був відряджений директор департаменту митних зборів Міністерства фінансів, який на місці вивчив ситуацію і надав Міністру фінансів свої пропозиції для прийняття відповідного рішення[3].

Таким чином, вже у грудні 1914 р. Міністерство фінансів вийшло на Раду міністрів з проектом Правил щодо створення та діяльності Російських митних органів у межах Галицького генерал-губернаторства. Основними нормативними позиціями цього документу були такі[4]:

1. Російська митниця в Галичині й Буковині створювалася для пропуску через кордони з територій, які входили до складу Галицького генерал-губернаторства, людей і товарів та для стягнення з них установлених митних зборів. Крім того, зазначена митниця уповноважена здійснювати таврування вантажів для засвідчення факту справляння митних зборів з товарів, що вивозяться з названого генерал-губернаторства на територію внутрішніх губерній Російської імперії.

2. Кількість, місцезнаходження та найменування російських митниць у Галичині й Буковині визначалися і змінювалися за погодженням Міністром фінансів з генерал-губернатором Галичини. Штатна чисельність кожної митниці визначалася Міністром фінансів.

---

[1] Там само. Арк. 6.
[2] Там само. Арк. 7.
[3] Там само. Арк. 2, 3.
[4] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.530. Арк. 9 – 13 зв, .

3. Митниці Галичини та Буковини підпорядковувалися митному пункту у м. Львові, де знаходився особливий митний інспектор з функціями ревізора, уповноважений вирішувати спірні питання роботи всіх митниць. В окремих випадках, якщо митниці були розташовані на невеликій одна від одної відстані, встановлювалося підпорядкування, в ревізійному плані, керівникові однієї з цих митниць.

4. Для виконання обов'язків штатних службовців і вільнонайманих канцелярських чиновників та наглядачів у митні органи Галичини відряджалися чини тих митниць, діяльність яких припинялася або послаблювалася у зв’язку з військовими діями. Водночас до служби в митних органах у Галичині й Буковині, у т.ч. і на посади керівників митниць, могли залучатися місцеві жителі слов'янських національностей, переважно особи, які раніше працювали в митних установах і знали митну справу.

5. Чинам митних установ у Галичині й Буковині понад установленого жалування, мали видаватися подорожні гроші у розмірі затрат, необхідних для того, щоб дістатися від пунктів перебування їх в імперії до місць служби. Крім того, таким службовцям нараховувалися добові і квартирні гроші в установлених Міністром фінансів та Державним контролем розмірах. Митному інспектору у м. Львові та його помічнику, а також тим керівникам митниць, які були уповноваженими здійснювати ревізії на інших митницях, назначалися роз'їзні гроші у розмірах, визначених Міністром фінансів та Державним контролем.

6. Митні органи зобов'язувалися наглядати за тим, щоб у проїжджаючих осіб були наявними відповідні дозволи або посвідчення, встановлені спеціальними обов’язковими постановами та розпорядженнями генерал-губернатора Галичини. Аналогічні дозвільні документи мали бути й на товари.

7. Порядок перетину товарів через кордон, стягнення мита та інших зборів здійснювалися відповідно до постанов, що діяли в Російській імперії. Крім того, митниці Галичини та Буковини керувалися списками товарів, заборонених до ввезення або вивезення, які були затверджені Міністром фінансів за погодженням з генерал-губернатором Галичини.

8. Під час митного огляду візники не повинні були надавати ніяких письмових свідчень. Товари на митниці приймалися відповідно до накладних, якщо такі були наявними, або за словесними показаннями візника.

9. Після митного огляду проїжджаючих осіб та товарів чини митниці у присутності візника або ж адресата здійснювали записи до книги за формою, встановленою Міністром фінансів.

10. Після митного огляду товарів здійснювалася оплата належних митних зборів, після чого товари таврувалися і пропускалися через митницю. Товари, не оплачені митними зборами і не вивезені з митниць у день привозу, а також товари (які не ховалися) і при огляді були визначені як заборонені до ввезення/вивезення, підлягали негайному вивезенню за митну межу.

11. Затримані контрабандні товари, котрі провозилися повз митниці, або товари, які приховувалися від митного контролю і були виявлені при митному огляді, підлягали конфіскації, про що складалася постанова. Конфісковані предмети, котрі могли використовуватися для потреб військового, санітарного або інших відомств, передавалися їм за належністю на підставі відповідної постанови митниці, інші товари підлягали знищенню.

12. Власникам товарів, вирощених на галицьких землях і вироблених на промислових підприємствах цих місцевостей, надавалося право вивозити ці товари у внутрішні губернії Російської імперії без оплати мита та інших митних зборів. Інші товари, які направлялися з Галичини в імперію, підлягали оподаткуванню митом та іншими митними зборами на загальних підставах, якщо вони не були оплачені митом при первісному їх ввезенні в Галичину та Буковину.

13. Товари, що вивозилися з Галицького генерал-губернаторства до внутрішніх губерній імперії і підлягали, за загальним правилом, митному тавруванню, представлялися власниками або уповноваженими відправниками у митниці Галичини та Буковини для такого таврування. Таврування товарів, які підлягали митній оплаті, могло здійснюватися в місцях їхнього знаходження безпосередньо чинами митниць, спеціально відрядженими для цього, за рахунок зацікавлених осіб. За накладення митних клейм на товари, що допускалися до безмитного

вивезення, плата не стягувалася. Затавровані товари такими клеймами мали право легального обігу на ринках Російської імперії і вважалися законно ввезеними. Щодо таврування підакцизних товарів, які постачалися в імперію, застосовувалися особливі правила.

14. Роз'яснення загального характеру щодо застосування правил функціонування митних органів у межах Галицького генерал-губернаторства надавалися генерал-губернатором Галичини за погодженням з Міністром фінансів. Спірні питання чи непорозуміння з пасажирами, візниками або адресатами товарів вирішувалися митним інспектором, представництво якого знаходилося у м. Львові. У свою чергу, скарги на постанови митного інспектора подавалися до Міністра фінансів у місячний термін.

15. Детальні правила обліку й звітності в митних установах встановлювалися Міністром фінансів за погодженням з Державним контролем.

Вищезазначений Порядок було розглянуто Радою міністрів (10 січня 1915 р.) і погоджено з імператором Миколою II (14 лютого 1915 р.)[1]. У свою чергу, Рада міністрів звернула увагу на необхідність обкладення митом товарів, які були завезені раніше в Галичину і переправлялися до Російської імперії. В Особливому журналі Ради міністрів (10 січня 1915 р.) було запротокольовано особливу думку з даного приводу про те, що було б «справедливим обкласти вказані товари митними платежами на загальних з іншими іноземними товарами підставах, разом з тим Рада Міністрів вважала за необхідне поширити цю міру лише на ті товари, які знаходяться в Галичині і які не належать до продукції землеробства чи промисловості названого краю»[2]. Що стосується підакцизних товарів, які ввозилися у Галичину, то «в січні міністерство фінансів повідомило управи акцизних поборів, що не увільнені від цла (мита – С.О.) сі товари вислані до Галичини: спирт, горілчані вироби, пресовані дріжджі, пиво, тютюнові вироби, тутки, сірники, цукор, нафта»[3]. До канцелярії військового генерал-губернатора Галичини узгоджений вищезазначений Порядок було направлено лише в березні 1915 р.

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.530. Арк. 14–17.
[2] Там само. Арк. 15 зв.
[3] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м., 1915. С. 46.

Одночасно було повідомлено, що для створення та налагодження роботи митних установ у м. Львів відряджався варшавський митний інспектор, дійсний статський радник Сабанєв[1].

Таким чином, для створення російських митних органів на окупованій території Галичини імперському урядові потребувалося півроку, і це лише для узгодження та затвердження нормативних документів. В той же час, окупаційній військовій владі необхідно було урегульовувати митні питання з перших днів окупації та ще й у складних умовах, продиктованих близькістю військових дій. Військовий генерал-губернатор не міг вирішити ці питання, оскільки вони не входили до його компетенції. Власники вантажів, які прямували до Російської імперії, чекали з'ясування порядку сплати митних платежів або сплачували їх за старими порядками. Тому російська окупаційна влада могла лише поставити під контроль рух людей по території Галичини, прийнявши «Тимчасові правила щодо в'їзду осіб з губерній Російської імперії в Галичину, виїзду з Галичини та руху по території Галичини», котрі були затверджені Військовим генерал-губернатором Галичини 19 жовтня 1914 року, а Головним начальником постачання армій Південно-Західного фронту – 11 листопада 1914 р.[2]. Ці правила, фактично, встановлювали дозвільну систему в'їзду чи виїзду з Галичини. Щодо в'їзду в Галичину, то було встановлено, що будь-які особи, які прибували в Галичину з губерній Російської імперії, повинні мати спеціальні перепустки. Такі перепустки видавалися Військовим генерал-губернатором Галичини, його помічником, губернаторами Галичини, начальником жандармського управління Галицької залізниці, губернаторами прикордонних з Галичиною губерній та начальником штабу Київського військового округу. У перепустках зазначалися термін та мета в'їзду. Щодо виїзду з Галичини, то вимагалася аналогічна, спеціальна перепустка. Так, російський підданий А. Свіонтовський у березні 1915 р. звертався до Військового генерал-губернатора з клопотанням видати йому перепустку на проїзд з м. Львова в Росію і назад «для постачання харчових продуктів з Росії в

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.530. Арк.1–2.
[2] ЦДІАК України. Ф. 365. Оп.1. Спр.55. Арк. 61 – 61зв.; ЦДІАЛ України. Ф.694. Оп.1. Спр.2. Арк. 1 – 1зв.

Галичину»[1]. Маємо аналогічне звернення від Р. Еслера на проїзд з м. Львова до Київської та Чернігівської губерній Російської імперії і назад з метою «закупки продовольчих товарів та постачання їх для потреб діючої армії і жителів м. Львова»[2]. Подібні звернення мали масовий характер.

Разом з тим встановлювалися певні обмеження та заборони на ввезення/ вивезення товарів з окупованих територій Галичини та Буковини. Міністерство торгівлі і промисловості звернуло увагу на те, що прикордонні Подільська, Волинська і Київська губернії внаслідок активного вивозу продукції в Галичину самі опинилися у критичному стані, зокрема «ціни на всі засоби поживи дуже понеслися і стали вищі, як у самій Галичині»[3]. Начальник Київського губернського жандармського управління від 11 березня 1916 р. про настрої населення Київської губернії повідомляв: «Дорожнеча життя на місцях все збільшується і служить нескінченною темою для скарг, ремствування і нарікань на бездіяльність уряду, це явище яке заслуговує на особливо серйозну увагу. Дорожнеча дуже відчутна по селах, де селяни самі є виробниками багатьох продуктів першої необхідності, а в містах ще більше, де незаможний клас приречений на напівголодне животіння, так як ціни на житнє борошно, капусту кислу, свиняче сало, коров'яче масло, солону рибу піднялися на 300%, а на цибулю і сіль навіть на 500%»[4]. Тож уряд Російської імперії почав скеровувати окупаційну владу в Галичині до встановлення певних обмежень та заборон на ввезення/ вивезення товарів на окуповані території Галичини та Буковини. Такі проблеми урегульовувалися обов’язковими постановами. Так, обов’язковою постановою від 20 вересня 1916 р., підписаною головним начальником постачання армій ПЗФ Ельснером, заборонялося ввезення зернового хліба, борошна, різних круп, гороху, бобових, макаронів, рису, сіна, соломи і мішків з усіх повітів Київської, Подільської, Волинської, Полтавської, Бесарабської, Херсонської та визначеного переліку повітів Чернігівської, Катеринославської й Таврійської губерній, що значно обмежувало товарообмін між

[1] ЦДІАЛ України. Ф.694. Оп.1. Спр.2. Арк. 91.
[2] Там само. Арк. 114.
[3] Петрович І. (Крип’якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м, 1915. С. 46.
[4] ЦДІАК України. Ф.274. Оп.4. Спр. 598. Арк. 5 зв.–6.

Галичиною, Буковиною з прикордонними територіями Російської імперії [1]. Зазначені обмеження не поширювалися на постачання продуктів для потреб армії, у т.ч. через Уповноваженого Міністерством землеробства при штабі Головнокомандувача арміями ПЗФ, коли здійснювалося постачання борошна, круп, цукру, овочів, м`ясних продуктів та ін. для магазинів ПЗФ[2]. Аналогічна заборона на вивезення із зазначених губерній Російської імперії стосувалася і бурякового жому у будь-якому вигляді згідно з обов'язковою постановою Головного начальника постачання армій ПЗФ Ельснера від 18 грудня 1916 р.[3]. Лише складна продовольча ситуація на Буковині, яка виникла восени 1916 р., змусила російську окупаційну владу, як виняток, надавати дозволи окремим особам на закупівлю і вивезення продовольчих товарів з Подільської і Київської губерній та ввезення їх у Буковину [4]. Обов'язковою постановою від 24 жовтня 1916 р., яка була підписана головнокомандувачем арміями ПЗФ Брусиловим, заборонявся ввіз з окупованих російськими військами територій Галичини та Буковини в Російську імперію та Румунію будь-яких харчових продуктів та фуражу, переганяти рогату худобу, овець і свиней[5].

Користуючись благами відміни митних платежів на товари галицького походження та відсутністю тютюнової сировини у переліку заборонених для вивезення із Галичини товарів, Хотинська тютюнова фабрика (Бесарабської губернії) охоче скуповувала в місцевостях с. Мельниці і м. Борщів листовий тютюн. Тютюновій фабриці для вивезення зазначеної сировини з території Галичини окружним фінансовим управлінням 2-го округу Тернопільської губернії було видано відповідні дозвільні свідоцтва на кожну партію товару. Разом з тим тютюнова фабрика мала повідомити окружне фінансове управління про доставку товару у задекларованe місце призначення[6].

---

[1] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.34. Арк. 145–146.
[2] ЦДІАК України. Ф.2204. Оп.1. Спр.26. Арк.4,16, 85, 43–44.
[3] ДАЧО. Ф.958. Оп.1. Спр.17. Арк.19.
[4] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.34. Арк. 144.
[5] ДАЧО. Ф.818. Оп.1. Спр.2. Арк. 555.; Там само. Ф.961. Оп.1. Спр.12. Арк. 87; ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.110. Арк. 240.
[6] ДАТО. Ф. 386. Оп.1. Спр. 4. Арк.2-3, 7–9.

У березні 1915 р. спостерігалися масові звернення до Військового генерал-губернатора від російських шкіряних фабрик та інших постачальників для шкіряних виробництв (Російсько-Бельгійське акціонерне товариство, Азовсько-шкіряне виробництво у Таганрозі, шкіряне виробництво Волинського губернського земства, Всеросійський Земський Союз допомоги хворим) на предмет надання їм дозволів і перепусток для супроводу вантажів із закупленими на бійнях Галичини та Буковини шкур забитих тварин[1].

Висновки до розділу 2

Отже, існування спеціально створених фінансових установ у складі цивільного управління Військового генерал-губернаторства Галичини та Буковини свідчить про прагнення окупаційного режиму вибудувати вертикаль цивільних владних структур на окупованих територіях. Саме спеціальні фінансові органи (Управління фінансовими справами, Управління військово-окружного контролера, Управління державним майном, митні органи) та польові казначейства були створені російською окупаційною владою на захоплених територіях Галичини та Буковини для безпосередньої реалізації імперської окупаційної фінансової політики, яка формувалася урядом Російської імперії.

Разом з тим, проблеми, які виникали у стосунках між Міністерством фінансів і штабом Верховного головнокомандувача під час створення на окупованих територіях Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві Галичини, були свідченням відсутності будь-якого фінансово-економічного плану для забезпечення функціонування окупованого регіону.

Повноцінна робота Управління фінансовими справами, фактично, розпочалася після прийняття 6 лютого 1917 р. Тимчасового положення «Про стягнення податків і зборів і про устрій Управління фінансовими справами при військовому Генерал-Губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни», яким було розширено штатну чисельність даного органу влади. Права і повноваження цього

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр. 566. Арк. 1, 4, 9-10.; ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр. 2. Арк. 151, 152; ЦДІАЛ України. Ф.694. Оп.1. Спр.1. Арк. 34.

фінансового органу дозволяли урядові Російської імперії більш повно реалізовувати свою податкову політику на окупованих територіях та забезпечували можливість поставити під контроль господарчу діяльність секвестрованих і казенних підприємств.

Польові казначейства постійного (стаціонарного) типу, які відкривалися російськими загарбниками на окупованих територіях Галичини та Буковини, були створені, перш за все, для фінансового забезпечення військових потреб, а також для обслуговування цивільних потреб окупаційної влади. Через їх недостатню кількість значно ускладнювалася фінансова діяльність цивільної окупаційної влади.

Активна діяльність Управління державним майном при Військовому генерал-губернаторстві на тимчасово окупованих територіях Галичини та Буковини розгорнулася під час другої окупації їх російськими військами, що дозволило поставити під фінансовий контроль окупаційної влади значні обсяги як державного майна австро-угорського уряду, так і приватного майна, яке було покинуте його власниками. Особлива увага у функціональних обов'язках Управління державного майна приділялася використанню лісових ресурсів. Організація вирубки лісу під егідою зазначеної установи дала можливість контролювати та управляти безжальним використанням лісових ресурсів для потреб армії. Такий стан справ дозволив окупаційній владі отримувати значні прибутки до державної казни Російської імперії від використання захопленого майна, особливо лісових ресурсів.

Уповноваженим органом, який розробляв концепцію митної політики Російської імперії на окупованих територіях, було Міністерство фінансів. Розроблений Міністерством фінансів нормативний документ встановлював порядок формування в Галичині російських митних органів та механізм сплати митних платежів.

Російська митниця, яка створювалася в Галичині й Буковині мала здійснювати контрольний пропуск людей і товарів через кордони з територій Військового генерал-губернаторства Галичини, а також здійснювала стягнення з них установлених митних зборів. У зв'язку з продовольчими проблемами які виникали як на території Російської імперії так і на окупованих територіях, російські митниці

мали регулювати рух товарів відповідно до затверджених Міністром фінансів за погодженням з Військовим генерал-губернатором Галичини, списків товарів, які були заборонені до ввезення або вивезення.

У подальшому російський уряд планував скасування старих кордонів та відповідне запровадження безмитного перетину цих кордонів. Такі перспективи мали на меті подальшу інтеграцію захоплених територій до складу Російської імперії.

Зміст другого розділу викладено у роботах автора (див. додаток $A_{10,}$ $A_{11,}$ $A_{13,}$$A_{14,}$ $A_{16,}$ $A_{20,}$).

РОЗДІЛ 3
ГРОШОВА ТА ЦІНОВА ПОЛІТИКА

3.1. Проблеми організації грошового обігу

Під час першого вторгнення російських військ на землі Західної України для загарбників важливим фінансовим питанням було встановлення порядку інтеграції російського рубля в усталену грошову систему Австро-Угорської імперії, яка діяла раніше на території Галичини та Буковини. При цьому повної відміни чи заборони обігу німецьких чи австрійських грошей не передбачалося. Окупаційній владі необхідно було встановити співвідношення курсу рубля з німецькими марками та австрійськими коронами. До війни курс цих валют був складений ринковими відносинами у розмірі 2 корони 50 гелерів за 1 руб. і застосовувався населенням при здійсненні торговельних операцій з Російською імперією. Звичайно, під час окупації Галичини та Буковини Російська імперія могла диктаторським велінням встановлювати власний курс співвідношення валют на захоплених територіях, незважаючи на будь-яке економічне обґрунтування. 15 серпня 1914 р. окупаційною владою було видано відповідну обов'язкову постанову за №7, згідно з якою 1 німецька марка вартувала 40 російських копійок, а 1 австрійська корона – 30 російських копійок[1]. Більш детальний виклад щодо запровадженого курсу містився в розпорядженні військового коменданта м. Львова (т.в.о. Військового губернатора Галичини) полковника С. Шереметьєва від 4 вересня 1914 р. У ньому було конкретно розписано застосування вищезазначеного курсу щодо кожного номіналу грошей, які знаходилися в обігу: 1 коп. = 3 гел., 2 коп. = 7 гел., 3 коп.=10 гел., 5 коп. = 17 гел., 10 коп. = 33 гел., 15 коп. = 50 гел., 20 коп. = 67 гел., 25 коп. = 83 гел., 50 коп. = 1 кор. 50 гел., 1 руб. = 3 кор. 33 гел., 3 руб. = 10 кор.[2].

Російські рублі набули негативної репутації серед місцевого населення з самого початку окупації. Знаючи про таку ситуацію у грошовому обігу, ще 17 вересня 1914 р. новопризначеним Військовим генерал-губернатором

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1151. Арк. 3.
[2] Шуст Р. Грошові знаки Львова 1914 - 1918 рр. *Сайт Карта Львова.* URL: http://map.lviv.ua/statti/shust.html (дата звернення: 01.10.2017).

Г. Бобринським було видано обов'язкову постанову, в якій окремим пунктом визначалося – «забороняється відмова у прийнятті російських грошей по ціні нижчій ніж встановлено Верховним головнокомандувачем, тобто за ціною одного рубля, рівного 3 коронам і 33 1/3 гелерам, або 30 коп. рівних одній короні»[1], відповідно, передбачалася сувора відповідальність за недотримання цих вимог.

Разом з тим, Департамент державного казначейства 23 жовтня 1914 р. надіслав телеграму за №1205 до Управління головного казначея армій Південно-західного фронту, в якій окрім курсів австрійської крони та німецької марки, які вартували відповідно 30 коп. і 40 коп., встановлено розцінки, за якими мали купляти іноземні золоті, срібні гроші та банкноти, котрі згодом зараховувалися в дохід імперського бюджету. Нікельові, бронзові і мідні монети польовими казначействами не скуповувалися. На виконання вимог цієї телеграми Управління головного казначея армій Південно-західного фронту видало розпорядження за №474 від 24 жовтня 1914 р. для всіх польових казначейств окупованих територій, де вказувалося, що польовим казначействам на окупованих територіях дозволялося купляти у військовополонених, заручників та інших осіб іноземні гроші, рахуючи:

- повновагову золоту монету за ціною: 4 руб. 60 коп. за 10 німецьких марок; 3 руб. 90 коп. за 10 австрійських крон;
- банкноти за ціною: 30 коп. за німецьку марку; 25 коп. за австрійську крону;
- срібні монети за ціною: 17 коп. за німецьку марку; 15 коп. за австрійську крону[2].

Слід відзначити, що зазначені курси залишалися незмінними і під час другої окупації Галичини та Буковини. Лист Міністерства фінансів, зокрема департаменту державного казначейства, відповідного змісту був надісланий Управлінню головного казначея армій ПЗФ 28 травня 1916 р. за №148[3].

Зазначеним вище розпорядженням Головного казначея армій ПЗФ за №474 нагадувалося, що вся куплена іноземна золота і срібна монета та банкноти повинні надсилатися безпосередньо до Петроградської контори Державного банку для

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.123. Арк.1; Обязательное постановление. *Прикарпатская Русь*. 1914. (18 (1 окт.) сентяб. (№ 1419). С .4.
[2] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр. 30. Арк. 19.
[3] ДАЧО. Ф.283. Оп. 1. Спр. 272. Арк.5-5зв.; Там само. Ф. 959. Оп.1. Спр. 1. Арк. 156.

зарахування в дохід казни. З тексту цього документа видно, що на початку окупації фінансова політика російського уряду була спрямована на вилучення з обігу не лише золотих грошей, що було логічним на фоні припинення обігу золотих монет в самій Російській імперії, а й вилучення з обігу місцевих паперових і срібних монет з метою зарахування їх у дохід імперської казни, що вказує на реалізацію стратегічної цілі держави-завойовника – поступове переведення захопленого регіону на російську валюту.

Але неспроможність окупаційної влади забезпечити виконання поставленої мети була очевидною. Досить швидко через підрив власної фінансової системи вона була змушена відмовитися від радикального вектора своєї фінансової політики і змиритися з одночасним обігом австрійських, німецьких та російських грошей на окупованих територіях, обмежившись лише коригуванням та контролем їхнього валютного паритету, уточнив порядок закупки іноземної валюти[1]. Залишаючи незмінними раніше встановлені курси валют, які використовувалися для обігу (а не закупки), департамент Державного казначейства своїм листом №49706 від 31 грудня 1914 р., визначав права польових і фортечних польових казначейств закуповувати лише валюту у золотих монетах за розцінками, встановленими вищезгаданим розпорядженням за №474. Оскільки золоті монети не завжди мали повну вагу, через потертість внаслідок їх перебування в обігу, для визначення ваги золотих монет у касах польових казначейств обов’язково мали бути ваги для золота, і вартість монет необхідно було визначати точно, за їх реальною вагою. У тих польових корпусних казначействах, де не було ваг для золота, дефектні золоті монети зовсім не приймалися. За новим розпорядженням закуплена золота монета мала направлятися, щомісячно, до Московської контори Державного банку[2], про що неодноразово нагадувалося польовим казначействам спеціальними листами[3].

До золота в Російської імперії було дуже «чуйне» відношення, адже золоті запаси танули, а золото-платинова промисловість, зважаючи на її стан (див.

[1] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк. 43.
[2] Там само. Арк. 49.
[3] ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр. 1. Арк. 50.

Додаток Б) не могла компенсувати втрат. У квітні 1917 р. справи дійшли до того, що Військовий міністр наказав «відкрити прийом пожертв нагородних знаків, виготовлених із золота із подальшою заміною такими ж знаками, виготовленими із простого жовтого металу», такий обмін стосувався і деяких видів медалей із срібла[1]. Будь-які надходження золота з окупованих територій були важливими і бажаними. Загалом фінансова політика Російської імперії спрямовувалася на запобігання відтоку за кордон золотого запасу, яким володіла імперія. Для цього Рада міністрів у серпні 1914 р. ініціювала вжиття заходів, направлених та те, щоб «повністю всі витрати у діючих арміях, як в межах імперії, так і за кордоном, здійснювалися під час війни не інакше, як кредитними білетами, витрати ж золотою монетою обмежити до виняткових потреб»[2]. Подібні заходи, однозначно, призводили до неконтрольованого випуску кредитних білетів та шалених інфляційних процесів. Як не дивно, проте цього Рада міністрів у серпні 1914 р. ще не розуміла, але до кінця 1915 р. відчула остаточно.

З метою запобігання вивезенню грошових коштів, цінних паперів, срібла, золота, платини і дорогоцінного каміння за межі окупованих територій Галичини та Буковини Військовим генерал-губернатором Галичини Г. О. Бобринським 26 січня 1915 р. було прийнято обов'язкову постанову із забороною здійснювати вказані операції. Постановою заборонялося здійснювати платежі, видавати, пересилати чи переказувати будь-які грошові суми, цінні папери, срібло, золото, платину та дорогоцінне каміння за межі завойованих областей Австро-Угорщини і Російської імперії, безпосередньо чи через посередників, австрійським, німецьким, угорським, турецьким й болгарським підданим, а також установам, організаціям і товариствам. Але така заборона була не повною і не поширювалася на вивезення всього зазначеного до Росії. Пунктом 2 цієї постанови дозволялося вивезення за межі Галичини та Буковини грошей, цінних паперів, срібла, золота і платини на суму не більше 500 руб. на одну особу. Конкретно визначалися еквівалентні співвідношення: для речей домашнього вжитку з дорогоцінних металів – не більше

[1] ДАІФО. Ф.605. 0п.1. Спр.190. Арк. 2-2зв., 5–5 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30 . Арк. 50.; ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.1. Арк. 51.

3-х російських фунтів на особу; для галантерейних речей з цих металів – не більше 2-х одиниць кожного виду речей на особу; для предметів туалету з цих металів – у кількості, що не перевищує потреб у їхньому використанні. Заборонявся й доступ до ящиків збереження у кредитних установах Галичини та Буковини за довіреностями[1]. Обов'язкова постанова була розроблена на виконання вимог імператорського Указу від 15 листопада 1914 р. за №2923 «Про заходи, зумовлені військовим часом»[2] та майже повністю дублювала його текст. Без сумніву, для окупаційної влади Галичини цей документ був надзвичайно важливим і актуальним.

У той же час до штабу Військового генерал-губернатора надходили сигнальні телеграми з Міністерства фінансів (травень 1915 р.) про те, що на кордоні з Фінляндією почастішали випадки вивезення російської золотої монети шляхом розподілу її між знайомими у дозволених для вивезення розмірах – по 500 руб. на особу[3].

Важливість цього питання була актуальною і під час другої окупації Східної Галичини та Буковини, тому Військовим генерал-губернатором, генерал-ад'ютантом Ф. Ф. Треповим 16 листопада 1916 р. було повторно видно обов'язкову постанову з передрукованим текстом обов'язкової постанови від 26 січня 1915 р.[4]. Для порушників вищезазначеного порядку обома зазначеними постановами передбачалося покарання у вигляді арешту до 3-х місяців, або штрафу до 3-х тисяч рублів [5]. Примітно те, що у вище згаданому Указі від 15 листопада 1914 р. відповідальність прописувалася значно жорсткіше, а саме: позбавлення волі у в'язниці на термін не більше 1 року і 4-х місяців й одночасної сплати штрафу у розмірі від 1,0 тис. рублів до 25,0 тисяч рублів. Звичайно, відповідальність по обов'язкових постановах не виходила за межі, встановлені Указом, але була далекою від максимальних розмірів.

[1] ДАІФО Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк.1.
[2] О некоторых мероприятиях, вызванных военным временем: Указ РИ от 15 ноября 1914 г. ст. №2923. *СУ и РП.* 1914. 19 нояб. (№316). Отд. 1. СПб., 1914. С. 4267–4268.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.577. Арк.1.; ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1. Спр.4. Арк. 1, 2.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1127. Арк. 13.
[5] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1127. Арк. 13; ДАІФО Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 1.

В окремих випадках можна було вивозити й більші суми грошей. Для цього необхідно було звернутися до Міністерства фінансів за індивідуальним дозволом і при цьому обґрунтувати таку потребу та засвідчити свою благонадійність відносно Російської імперії. Так, італійський підданий Е. Кампо, житель м. Львова, у травні 1915 р. отримав від Міністерства фінансів відповідне посвідчення на вивезення за межі Російської імперії суми, в розмірі 12,0 тисяч рублів. До посвідчення додавалося оголошення, схоже на розписку, в якому дана особа зобов'язувалася не передавати зазначені кошти за межами Російської імперії австрійським, угорським, німецьким, турецьким установам і товариствам, а також підданим воюючих з Росією держав, безпосередньо чи через посередництво інших осіб, як того вимагали п. 1 і 3 Указу «Про заходи, зумовлені військовим часом» від 15 листопада 1914 р.[1]. Зазначене оголошення підписувалося особою, якій видавалося посвідчення.

Під час другого вторгнення російських військ в Галичину та Буковину обов'язкові постанови, які були прийняті Військовим генерал-губернатором Галичини Г. О. Бобринським під час першої окупації, перезатверджувалися у новій редакції і підписувалися новопризначеним Військовим генерал-губернатором Ф. Ф. Трєповим. Потреба у прийнятті нової обов'язкової постанови щодо встановлення курсу рубля відносно німецьких та австрійських грошей назріла відразу ж після другої окупації. У цьому питанні плуталося не тільки місцеве населення і чиновники магістрату, а й військові та цивільні повітові російські начальники. Начальники повітів масово зверталися до Чернівецького губернатора з проханням повторно уточнити курси валют, які необхідно застосовувати при здійсненні звичайних торговельних розрахунків[2]. Так, начальник Вашківецького повіту Чернівецької губернії, 8 вересня 1916 р., повідомляв Чернівецькому губернаторові про те, що «необізнаність місцевого населення про курсову різницю австрійських грошей порівняно з нашим рублем створює багато небажаних зіткнень між публікою. Відсутність публічного оголошення цієї різниці особливо

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.577. Арк. 11, 12, 13.
[2] ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 272. Арк.16–16зв., 17-17зв., 18, 27–27зв., 36, 60, 68–68 зв.

негативно відображається на торговельних справах при купівлі товарів і продуктів за російські гроші <…> При продажах розцінюють наш рубль кожен на свій розсуд, доходячи до оцінки рубля всього лише у 2 корони»[1]. У зв'язку з таким станом начальники повітів у своїх листах просили Чернівецького губернатора прийняти з цього приводу відповідну обов'язкову постанову.

Довгоочікувану обов'язкову постанову було прийнято Військовим генерал-губернатором Ф. Ф. Трєповим 20 жовтня 1916 р. Вона деталізувала курси валют за видами грошей та платежів. Так, при оплаті австрійськими чи німецькими грошовими знаками різних податків і зборів, штрафів, при обміні їх на російські гроші у казначействах, а також при прийомі їх від полонених чи заручників, встановлено рахувати зазначені грошові знаки за таким співвідношенням[2]: Банкноти німецькі – 30 коп. за 1 марку. Банкноти австрійські – 25 коп. за 1 корону. Срібні монети німецькі – 17 коп. за 1 марку. Срібні монети австрійські – 15 коп. за 1 корону.

Для використання в обігу встановлено курси рубля залежно від виду грошей: якщо це були паперові банкноти, то 1 руб. вартував 4 кор. або 3 1/3 німецьким маркам; якщо у вигляді срібної монети, то 1 руб. вартував 6,66 коронам або 5,88 німецьким маркам.

Зазначені курси трималися до кінця окупації російськими військами Галичини та Буковини, лише відомо, що (кінець січня 1917 р. – С.О.) Державний банк Російської імперії наказав казначействам приймати (закупляти) срібні іноземні державні грошові знаки від військовополонених та інших осіб за ціною: Срібні монети німецькі – 35 коп. за 1 марку. Срібні монети австрійські – 30 коп. за 1 корону. Срібні монети турецькі – 7 коп. за 1 піастр[3].

Усі обов'язкові постанови, які видавалися окупаційною владою щодо встановлення курсів співвідношення російських рублів до місцевих грошей, суворо забороняли відмовляти в розрахунках російськими грошима та визначали відповідальність за недотримання цих вимог у вигляді тюремного ув'язнення до 3-х

[1] Там само. Арк.45–45 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1127 . Арк. 1.; ДАЧО. Ф.958. Оп.1. Спр.17. Арк. 8.
[3] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк. 234.

місяців, або сплаті штрафу у розмірі до 3-х тисяч рублів. При чому, накладення на винних вищезазначеної відповідальності мало здійснюватися негайно під час виявлення правопорушення[1].

Зазначена вище обов'язкова постанова від 20 жовтня 1916 р. була прийнята на підставі наказу штабу Верховного головнокомандувача від 27 вересня 1916 р. за попереднім поданням Міністерства фінансів від 23 серпня 1916 р. (Додаток АХ). Таким чином, із даних, наведених на рисунку цього додаткк, чітко простежується механізм формування й реалізації фінансової політики на окупованих Російською імперією територіях. Саме Міністерство фінансів генерувало основні напрямки з даного приводу, надсилало їх у штаб Верховного головнокомандувача, на підставі яких створювалися накази начальника штабу Верховного головнокомандувача ПЗФ, накази головного начальника постачань армій ПЗФ та обов'язкові постанови Військового генерал-губернатора Галичини та Буковини. Як правило, у першому абзаці обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора Галичини чи губернаторів зазначався номер і дата наказу начальника штабу Верховного головнокомандувача, на виконання якого вона створювалася. Відповідальність за порушення норм обов'язкової постанови передбачалася у її тексті.

Обов'язкові постанови підлягали обов'язковому оприлюдненню їх у пресі, або ж розміщувалися в людних місцях у вигляді друкованих оголошень. Через друковані місцеві газети проводилася відповідна роз'яснювальна робота серед населення щодо прийнятих російською владою постанов у сфері грошового обігу та популяризації російського рубля як «твердої» і надійної валюти. Рупором російської влади у Галичині була газета «Прикарпатская Русь» – щоденна політична, громадська і літературна газета, орган російської народної організації в Галичині. Головним редактором цієї газети був доктор Ю.А. Яворський – ярий русофіл і майстер пропаганди. У вересні – грудні1914 р. газета «Прикарпатская Русь» рясніла замітками та статтями про зловживання при розрахунках російськими грошима. Так, в одній статті зазначалося: «багато купців, особливо євреї, не хочуть приймати російські гроші за встановленим курсом або ж,

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр. 1127. Арк. 1; Ф.361. Оп.1. Спр. 123. Арк. 1.

використовуючи необізнаність щодо встановленого курсу російських солдат, беруть з них на 20-30% дорожче, ніж з людей, які платять австрійськими грошима»[1]. З метою кращого інформування місцевого населення щодо встановлених російською владою розмінних курсів у цьому ж випуску газети було опубліковано таблицю відповідності російських грошових знаків відносно австрійських грошей за номіналами:

Номінали російських грошей	**Номінали австрійських грошей**	**Номінали російських грошей**	**Номінали австрійських грошей**
1 коп.	3 гел.	30 коп.	1 кор.
2 коп.	7 гел.	50 коп.	1 кор.66 гел.
3 коп.	10 гел.	1 руб.	3 кор.33 гел.
5 коп.	17 гел.	3 руб.	10 кор.
10 коп.	33 гел.	5 руб.	16 кор. 67 гел.
15 коп.	50 гел.	10 руб.	33 кор.33 гел.
20 коп.	67 гел.	50 руб.	166 кор. 67 гел.
25 коп.	83 гел.	100 руб.	333 кор. 33 гел.

Незважаючи на обов'язкові постанови російської окупаційної влади, галицькі купці продовжували знижувати встановлений курс рубля і «експлуатували таким чином дрібних продавців та широкі кола споживачів» – повідомлялося жовтневому номері газети «Прикарпатська Русь»[2]. Тут же наводилися колоритні приклади зухвалих обманів місцевими торговцями російських солдат, які купували харчі за російські рублі, їм рахували їх за значно нижчим курсом і видавали решту меншою ніж потрібно[3].

Окупаційній владі важко було утримувати встановлений нею курс рубля, який не відповідав дійсності. Населення противилося цим обов'язковим постановам Військового генерал-губернатора протягом усього терміну окупації, а відповідно формувався власне тіньовий курс, який коливався – від 2-х корон до 2-х корон 60 геллерів за 1 російський рубль. Так, ротмістр жандармського управління тимчасового Військового генерал-губернаторства в Галичині у січні 1915 р. доповідав, що «до цього часу, ніким, навіть громадськими установами Галичини, не виконується обов'язкова постанова Генерал-губернатора з обов'язковим курсом

[1] Злоупотребления при размене русскими деньгами. *Прикарпатская Русь.* 1914. 13 (26) сент. (№1415). С. 4.
[2] Произвольное понижение курса русских денег. *Прикарпатская Русь.* 1914. 6 (19) октября (№1434). С. 4.
[3] Злоупотребления при размене русскими деньгами. *Прикарпатская Русь*. 1914. 13 (26) сентября (№1415). С. 4.; Торговля во Львове. *Прикарпатская Русь*. 1914. 16 (23)сентября (№1417). С. 4.

російських грошей (1 рубль вартує 3 корони 33 гелера або 1 гульден 65 крейцерів), випадки такі траплялися й у колишньому австрійському місті Гусятині, де, як кажуть, збір з увезених продуктів збирався по курсу 1 руб. вартує 2 корони 60 гелерів або 1 гульден 30 крейцерів»[1]. Тобто, у листі мова йшла про рогатковий збір, який стягувався місцевою владою за ввезення товарів у місто. Як відомо, місцева влада значною мірою складалася з російських представників, які також ігнорували свої окупаційні постанови. Про поблажливе ставлення Гусятинського повітового начальника Касторфа до порушень, які творилися у повіті, відносно російського рубля (заниження курсу та відмова від нього у розрахунках за товари), неодноразово інформував своє керівництво помічник начальника жандармського управління. Відповідно до рапорту жандарма, повітовий начальник все знав, «але на це зовсім не реагував»[2]. Аналогічно, у рапорті ротмістра жандармерії зазначалося, що в районі Рогатинського і Бобрківського повітів жителі у своїх розрахунках за сільгосппродукцію використовували занижений курс рубля – лише 2 австрійські корони за 1 рубль. За його спостереженнями, про ці факти знала місцева поліція, але ніяких заходів не вживала[3]. А от Бучацький повітовий начальник проявив пильність і 18 лютого 1915 року, арештував у м. Бучачі британського підданого, директора Печеніженського нафтоперегінного заводу англійського акціонерного товариства «Прем'єр нафта і нафтопровідне товариство» Фаррана Фаррановича Ліча. Цей поважний пан, «зовсім відкрито, в кав'ярні, обмінював усім охочим корони на рублі, за місцевим комерційним курсом» 2,50 корон за 1 рубль[4]. При затриманні у Ф. Ф Ліча було відібрано 100,0 тис. корон. Тернопільський губернатор наклав на нього штраф у розмірі 3,0 тис. рублів, а справу було передано у військовий суд для подальшого розгляду. Оскільки у цій справі фігурував ще й інтендант 1-ї Тверської казачої дивізії, військовий старшина А.І. Голубинський, який сподвигнув «порядну людину» Ф. Ф. Ліча до

[1] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.195 . Арк. 4 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.31. Арк. 210.
[3] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.133. Арк. 30.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.939. Арк. 12-12 зв.

протиправних дій, то суд виправдав останнього і звільнив від покарання, при цьому 3,0 тис. руб. штрафу йому не повернули[1].

На Косівському соляному заводі, який був секвестрований окупаційною владою і знаходився у повному господарчому віданні Управління фінансовими справами, директор наказував підлеглим касирам за продану сіль вимагати оплату австрійськими коронами, мотивуючи тим, що при розрахунках з найманими робітниками, які постачали дрова на завод, «селяни завжди вимагали оплату російськими грошима у подвійному розмірі проти оплати австрійськими, так якщо за постачання з гір кубічного сажня дров селяни погоджувалися брати 20 корон, то за російські гроші погоджувалися виконувати ту ж саму роботу за 10 руб., тобто при сплаті російськими грошима соляному заводу це коштувало у двічі дорожче»[2]. За такий проступок директора соляного заводу Калачова начальник Управління фінансовими справами М. П. Чамов погрожував перевести на посаду завідувача Джурівських буревугільних копалень[3].

Найбільшою проблемою для окупаційної влади на окупованих територіях були місцеві жителі єврейської та польської національності, які, на думку російської окупаційної влади, були вороже налаштовані проти російської влади і були задіяні у шпигунстві на користь Австро-Угорщини. Представники російської окупаційної влади мали переконання, що саме євреї були винними у підриві курсу російського рубля на окупованих територіях і саме вони навмисне підбурювали місцевих селян не продавати інтендантським службам свою сільськогосподарську продукцію за російські рублі. На початку грудня 1914 р. унтер-офіцер жандармського управління доповідав помічнику начальника жандармського управління Військового генерал-губернаторства Галичини по Львівській губернії: «Вашому високоблагородію маю честь доповісти що 3 і 4 грудня ц.р. багато жителів м. Львова, а також навколишніх сіл звертаються з проханням за порадою, що їм робити, що жиди і поляки не приймають у них російських грошей, а вимагають австрійських – при купівлі товару, а якщо деякі й приймають, то вимагають дати їм російський рубль за 66

[1] Там само. Арк.15, 18–18 зв.
[2] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.12. Арк. 48-48 зв. ; ДАІФО. Ф.615. Оп.1. Спр.1. Арк. 38–38 зв.
[3] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.12. Арк. 47–47 зв.

коп. австрійських, заявники кажуть, що вони наторгували багато грошей у російських солдатів, коли вони переходили їхні села, але зараз за них нічого не можна придбати»[1].

У газеті «Прикарпатская Русь» від 16 вересня 1914 р. повідомлялося, що на тлі нерозуміння співвідношення російських грошей з австрійськими «львівські купці, особливо з євреїв, сильно оббирають покупців», та наводилися приклади, коли купці єврейського походження дурили російських солдатів, які купували в них хліб і взуття[2].

Справа доходила до того, що торговці зовсім відмовлялися продавати товар або надавати послуги за російські рублі. Звичайно, в інтендантської служби російських військ не було в наявності австрійських корон для закупівлі продуктів, оскільки фінансування для них здійснювалося рублями. Тому коли у жовтні 1914 р. у стіні Австрійсько-Угорського банку були знайдені замуровані там 12287 корон паперовими грошима, срібною і дрібною монетою, то командири окремих частин звернулися до губернатора з проханням надати їм дозвіл на здійснення обміну знайдених австрійських грошей на рублі та право здати еквівалентну суму у рублях до польового казначейства, мотивуючи таке звернення гострою потребою в австрійських коронах для здійснення розрахунків при закупівлі продуктів у місцевого населення[3]. Інтендантські підрозділи російської армії добре розуміли, що, розраховуючись російськими рублями, за відсутності в них австрійських грошей, під час закупів продуктів у місцевого населення значно переплачували ціни, і, що за такі справи могли понести відповідальність під час фінансових перевірок на предмет витрачання коштів. Начальник 42-ої тилової етапної дільниці ПЗФ скаржився у рапорті від 7 листопада 1916 р. начальникові штабу Військового генерал-губернатора про те, що при закупках продовольства «у м. Снятині і його околицях місцеві жителі охоче продають сільські продукти за умови оплати австрійськими грошима; при сплаті ж російськими запитують по розрахунку за корону 50 коп., а не 25 коп. відповідно до наказу начальника штабу Верховного

[1] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.122. Арк. 3.
[2] Торговля в Львове. *Прикарпатская Русь.* 1914. 16 (23) сентября (№ 1417). С. 4.
[3] ДАЧО. Ф.283. Оп. 1. Спр.23. Арк. 42; Там само. Спр.61. Арк. 1, 4.

головнокомандувача від 27 вересня ц.р. за №103, тому просимо розпорядження щодо розміну російських грошей на австрійські у начальника Снятинського повіту, до якого надходять податки австрійською монетою в більшій кількості, щоб військовослужбовці не переплачували у подвійному розмірі за продукти» [1]. Аналогічні проблеми виникали і в етапного коменданта 19-го тилового етапу ПЗФ, який писав начальнику Снятинського повіту Чернівецької губернії, що «жителі і торговці м. Заболотів та прилеглих сіл відмовляються приймати російські гроші, посилаючись на незнання їхньої вартості та проблемність збуту таких грошей; ті, хто все ж таки приймали російські гроші, розцінювали: наш рубль у 3 австрійські паперові крони»[2]. Господарча частина 35-ої інженерної робітничої дружини російської діючої армії, яка здійснювала закупки необхідних продуктів в румунських населених пунктах Чернівецької губернії, зіткнулася з повним нерозумінням російської мови та ще й з невідомою для них румунською валютою «Леви», яку місцеві жителі цінили за курсом 75 – 80 коп. за 1 лей[3]. На грошову проблему начальник Сторожинецького повіту Чернівецької губернії відповів, що офіційний «курс леві йому не відомий», а от «за приватними даними монета лева прирівнюється до двох корон або 60 коп.»[4].

Для фінансового забезпечення виконання секретних доручень розвідувальним підрозділом штабу IX армії Чернівецький губернатор розпорядився поліцмейстеру м. Чернівців розміняти 1 тис. руб., за курсом 30 коп., з готівкових коштів, які були конфісковані і знаходилися на збереженні у начальника Чернівецького відділу жандармського управління залізниць Галичини[5]. Аналогічно діяли і в розвідувальному відділі штабу VIII армії, обмінявши 3000 руб. на австрійські гроші[6].

Справи таємної частини жандармського управління рясніли рапортами жандармів, інтендантських підрозділів і скаргами покупців, переважно місцевих

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.272. Арк. 73–73 зв.
[2] ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.66. Арк. 18–18 зв.
[3] ДАЧО. Ф.957. Оп.1. Спр.4. Арк.65–65 зв.
[4] Там само. Арк. 66–66 зв.
[5] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.272. Арк. 38, 40.
[6] ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1. Спр.149. Арк. 1.

жителів, про безлад у грошовому обігу. Так, у лютому 1915 р. на недільних базарах у м. Гусятині та містечках Гримайлів, Хоростків, Побіжна Тернопільської губернії та ін., куди приїздили військові підрядчики на закупи продуктів, місцеві селяни категорично відмовилися брати російські рублі. Від безвиході військові «підрядчики змушені були купувати австрійські гроші по гульдену за рубль» і тільки тоді скуповувати необхідні продукти[1]. Подібна ситуація склалася 2 листопада 1916 р. на ярмарці у м. Косові, де дивізійний інтендант 32-ї піхотної дивізії не міг придбати худобу за російські гроші[2]. Начальник Радауцького повіту 22 серпня 1916 р. повідомляв Чернівецькому губернаторові про те, що «на базарах, а також у деяких магазинах – продавці, а особливо місцеві селяни – вперто відмовляються приймати російські гроші і рахують австрійську корону в 35 і більше копійок» [3].

Австрійський підданий, художник Г. Левицький, скаржився на квартироздавача, який виселяв його з квартири тільки за те, що він не може заплатити за неї австрійськими грошима, а російські рублі відмовлявся брати[4]. Коваль В.І. Антонець із с. Бабінці спочатку просив за свою роботу розрахунок у рублях по курсу 2 корони за 1 рубль, а потім і зовсім відмовився від російських рублів та заявив замовниці плугу, жительці села Залужжя Рогатинського повіту Г. Цап, що «коли достанеш австрійські гроші, тоді й принесеш, а поки бери (плуг – С.О.) без грошей»[5]. У м. Тернополі власник ресторану, Доморовський при розрахунках з відвідувачами рахував 1 руб. рівним 2 коронам[6]. Мешканка м. Львів С. Солодкевич при розрахунках на базарі за сметану відмовлялася брати російські рублі[7]. С. Мендель не захотіла брати здачу у трамваї м. Львова російськими рублями, за що була затримана й доставлена до відділку поліції[8]. У м. Чортків Тернопільської губернії при розрахунках з російським унтер-офіцером за тютюн,

[1] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.31. Арк.206, 207–207 зв.
[2] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.14. Арк. 2–3 зв.
[3] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.272. Арк. 17–17зв.
[4] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.30. Арк. 317.
[5] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.133. Арк. 25–25 зв.
[6] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.195. Арк. 25.
[7] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.30. Арк. 156.
[8] Там само. Арк. 172.

без будь-яких пересторог, продавець К. Зоненшай видав здачу, «рахуючи гроші нижче встановленого курсу»[1].

Начальник Сучавського повіту Чернівецької губернії у рапорті від 11 серпня 1916 р. на ім'я Чернівецького губернатора зазначав, що він «спостерігає певну тенденцію», яка полягала в тому, що місцеве населення зовсім не «визнає віддрукованих німецькою мовою <...> курсових таблиць, в яких точно вказувалися нормальні курси російських та австрійських грошей <… , а встановлювало курс буквально на власний розсуд, доходячи до меж явно кричущих»[2]. Начальник Сучавського повіту Чернівецької губернії суворо попереджав бургомістра і членів магістрату м. Сучави, що за кожен проступок із заниженням курсу російського рубля необхідно проводити дізнання, а матеріали (протоколи) направляти до Чернівецького губернатора для ухвалення рішення щодо притягнення винних до відповідальності[3]. Російська влада стежила за порушеннями встановленого курсу рубля, притягувала до відповідальності винних, проте бажаного результату – наведення порядку у сфері грошового обігу – досягнути було не можливо.

Начальник Збаразького повіту 5 жовтня 1914 р. у рапорті до Тернопільського губернатора, повідомляв про факти відмови місцевих торговців м. Збаража під час продажу товарів брати за товар російські гроші та зазначав: «місцеві торговці євреї взагалі ухиляються від прийому російських грошей, побоюючись відповідальності, посилалися на відсутність дрібних грошей та інші причини»[4]. За відмову покупцеві покупцеві у розрахунках російськими грошима Тернопільським губернатором (9 вересня 1914 р.) було винесено постанову двом місцевим торговцям м. Збаража, Хаїму та Енту Вайрахів про притягнення їх до адміністративної відповідальності у вигляді сплати штрафу у розмірі 100 руб., або арешту на один місяць – кожному правопорушникові[5]. За аналогічні порушення, Чернівецьким губернатором (7 січня 1915 р.) було винесено постанови щодо притягнення до відповідальності жителів

[1] Там само. Арк. 365.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр. 272. Арк. 6–6 зв.
[3] Там само. Арк. 6–7.
[4] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.8а. Арк. 12–12 зв.
[5] Там само. Арк.14–14 зв.

м. Чернівці І. Фернбаха та І. Екштейна [1], а жителів м. Залуччя Коломийського повіту Чернівецької губернії М. Терлецького начальник повіту пропонував притягти до адміністративної відповідальності шляхом арешту на два тижні[2], а жителя с. Старий Збараж Тернопільської губернії М. Мутера – до штрафу на суму 150 руб.[3], та інші подібні випадки[4]

Але не завжди російська влада вдавалася до радикальних дій у боротьбі із сільським населенням окупованих територій за примусове встановлення курсу російського рубля, побоюючись виявлення масового незадоволення селян та бажаючи уникнути відлякування симпатиків російської влади. Питання примусового впровадження російського рубля у грошовий обіг на окупованих територіях Галичини та Буковини лежало не лише в економічній площині, а й у політичній. Тимчасовий генерал-губернатор Південної Буковини Сехін у своєму листі до Чернівецького губернатора 11 січня 1915 р. писав: «у віддалених від міста глухих селах із суцільним румунським населенням, яке не розмовляє російською мовою і зовсім не розуміє цінності російських грошей, тому і виникають непорозуміння і приховане незадоволення з боку румунського населення; вдаватися до репресій не вважаю доцільним через зрозумілі причини», а тому пропонував розраховуватися з ними австрійськими грошима[5]. В окремих випадках, випадках, дослухаючись до думки керівництва, представники російської влади приймали постанови про незастосування відповідальності до зовсім бідних і хворих людей, які не були торговцями, а відмовлялися від російських грошей через нерозуміння ними російської мови і маючи страх бути обдуреними[6].

Усі факти такого роду свідчать про несприйняття місцевим населенням грошей окупанта з різних причин. Як зазначав у своєму таємному донесенні один з унтер-офіцерів додаткового штату жандармського управління Військового генерал-губернаторства Галичини, ситуація, яка склалася з грошовим обігом, вносила

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.89. Арк. 2.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.200. Арк. 90а–91.
[3] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.18. Арк.93-93зв.
[4] ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1. Спр.106. Арк. 2–3; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.272. Арк. 10-10зв , 14-14зв., 15, 19–19зв.
[5] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.102. Арк. 182–182 зв.
[6] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.8а. Арк. 16–17.

корективи у сприйняття жителями краю нової влади й «сіяла сумніви щодо твердості російської влади в Галичині»[1].

На думку жандармів, які вишукували шпигунів і «ворожих елементів» серед населення, на формування негативного ставлення місцевого населення до російських грошей впливали погрози й залякування з боку окремих, вороже налаштованих до російської влади, осіб. Тексти жандармських звітів свідчать про те, що селяни були настрашені залякуваннями «жидів і поляків, які погрозливо їм говорять, що скоро прийдуть австрійські війська і покажуть вам, як у москалів брати російські гроші, а не австрійські»[2]. Єврей І. Фішель при покупці товарів говорив продавчині, яка використовувала при розрахунках кредитні білети, що скоро «ці гроші будуть коштувати 40 австрійських грейцерів», адже австрійські війська невдовзі повернуться і тоді ці гроші стануть папірцями. При цьому він був вороже налаштований до російської влади і вважав, що «коли австрійські війська повернуться, то всіх русинів перевішають»[3]. Й начебто ті з них, хто визнає російські гроші, визнає і російську владу, а тому при поверненні австрійської влади вони будуть знищені.

В одному з чергових випусків газети «Прикарпатская Русь» було опубліковано власне журналістське розслідування щодо причин слабкості російського рубля. Москвофільські газетярі-журналісти дослідили, що на формування такої невтішної позиції російської грошової одиниці впливала діяльність «чорної біржі», або «добре організованої шайки, яка на маніпуляціях з грошима наживала величезні суми»[4]. Саме цими спекулянтами поширювалися чутки про те, що австрійські війська повернуться, і тоді російські гроші зовсім знеціняться. На думку автора статті, довірливе населення, не сумніваючись у правдивості почутого, починало панікувати і, відповідно, зовсім відмовлялося від російських грошей або знижувало курс російського рубля. Цим користалися шахраї, які масово скуповували задешево

[1] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.133. Арк. 25–25 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.122. Арк. 3.
[3] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.30. Арк. 304.
[4] Нужно уже раз положить предел. *Прикарпатская Русь.* 1914. 20(2 нояб.) октяб. (№1446). С. 6.

російські рублі та обмінювали їх за офіційним курсом на австрійські корони, далі знову повторювали такі ж операції, отримуючи в такий спосіб великі прибутки[1].

На авторитет російського рубля також впливали факти наявності в обігу фальшивих банкнотів російських кредитних білетів[2]. Оскільки місцеве населення було малознайоме з російською валютою, то й вірогідність розпізнати фальшиву банкноту у нього була невеликою, чим і користалися шахраї. Крім того, підрив грошової системи ворогуючої держави – це зовсім не новий, а традиційно використовуваний прийом під час ведення війни. Таким чином, можна класифікувати походження фальшивих російських грошей за двома типами: ті, які були підроблені кустарним способом шахраями для обману з метою наживи і не мали масового характеру, або інші, виготовлені друкарським способом ворогуючою країною і постачалися масовими партіями для розбалансування та підриву грошової системи опонента. Найбільш часто на окупованих територіях Західної України виявлялися фальшиві російські грошові знаки протягом весни – літа 1915 р. У березні того року серед військ Військового генерал-губернаторства Галичини було поширено оголошення про те, що «у м. Кракові трапляється багато російських нових паперових грошей номіналом 10, 25 і 100 руб. з датою 1909 року, можливо, що вони фальшиві. Головнокомандувач арміями ПЗФ наказав рекомендувати ставитися з особливою увагою до розрахунків згаданими грошима від приватних осіб»[3].

Жандармське управління постійно контролювало питання виявлення в обігу фальшивих російських грошей. Наприклад, у січні 1915 року ним розслідувалися факти про те, що «у м. Львові, поширюються фальшиві кредитні білети, переважно номіналом 100 руб.»[4]. У лютому того ж року вони мали клопіт з анонімним повідомленням щодо поширення євреєм Лейферманом фальшивих російських

---

[1] Там само.

2 Орлик С. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Банкаускі Веснік.* №2. 2018. С. 51–54.; Орлик С., Бойко-Гагарін А. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник.* Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 1. С. 145–167.

[3] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.28. Арк. 18.

[4] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.30. Арк. 49.

грошей[1]. У м. Львові у квітні1915 р. виявлено фальшивий кредитний білет вартістю 10 руб. 1909 року випуску[2].

Населення почало накопичувати у себе австрійські гроші, в результаті чого вони тимчасово виходили з обігу. Російських грошей в обігу ставало більше і, як наслідок, австрійська корона укріплювала свій курс. Крім того, росіяни запідозрювали, що австрійська влада навмисне сприяє окремим особам у скуповуванні ними австрійських грошей з метою максимально знизити курс рубля. Наявність такого роду фактів підтверджував і сучасник того періоду, український історик І. Крип'якевич, зазначаючи, що «австрійські гроші скуповуються по дешевих цінах і вивозяться до Австрії, і на відворот російські гроші незвісними дорогами доставляються з заграниці до Галичини. Проти сього піднято серйозну боротьбу»[3]. Спостережний агент контр-розвідувального штабу Головнокомандувача арміями ПЗФ Берестовський повідомляв, що, за його даними, «в м. Скалаті деякі жителі єврейського походження займаються систематичною скупкою в австрійських полонених і взагалі у мирних жителів австрійських корон з метою зберегти їх до кінця війни, щоб вони зараз не перебували в обігу по заниженому тарифу, що, на їх думку, для Австрії було б збитковим»[4]. Відома справа жителя м. Скалата Й. Карміна, у якого відібрали 11548 корон, 4 форинти та 1 бону в 5 левів і висунули йому звинувачення у скуповуванні австрійських грошей з метою заниження курсу російського рубля[5]. Зазначені кошти було вилучено та ухвалено рішення здати їх у казначейство для обміну на російську валюту за встановленим курсом і повернути кошти їх власникові вже у рублях[6].

Ідеологічний підтекст російські жандарми вбачали і в операціях з продажу золотих дукачів із зображенням імператора Франца Йосифа мешканцем м. Могильова-Подільського В. Халфіном. Ця особа у червні 1915 р. поширювала золоті австрійські монети серед жителів міста по ціні 22 рублі за дукач. При

[1] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.195. Арк. 64, 65, 66.
[2] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.3. Спр.73. Арк. 1, 3, 4–4 зв.,5.
[3] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м., 1915. С. 50.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1920. Арк. 5–5 зв.
[5] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.257. Арк. 1.; Там само. Ф.361. Оп.1. Спр.1920. Арк. 2, 5–5 зв.
[6] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1920. Арк. 2, 17.

обшуку у громадянина В. Халфіна було виявлено 24 такі золоті монети[1]. У протоколі затримання дано оцінку його діям – «крім прояву корисливості, це вказує на наміри популяризувати особистість ворожого Росії монарха, а здійснення такої діяльності вороже відносно Росії»[2].

Почастішали випадки підробки асигнацій на великі суми, понад 5000 руб. Такі факти були встановлені казначействами не тільки на окупованих територіях, а й на території губерній Російської імперії. Департамент державного казначейства Міністерства фінансів надсилав усім казначействам (17 січня 1915 р. та повторно 21 січня 1917 р.), у т.ч. польовим на окупованих територіях Галичини та Буковини, розпорядження із вказівкою «перевіряти дійсність асигновок, а також осіб кредиторів усіма доступними способами – особливо уважно оглядати асигновки на предмет підчисток та підробок печатки, підписів, текстів і т.п.», вимагати від пред'явників асигнацій паспорти та інші посвідчення особи. У випадку підозри чи сумнівів з приводу достовірності асигнацій рекомендувалося затримувати оплату асигнацій до вияснення їх достовірності та встановлення особи кредитора[3]. Так, Львівське польове казначейство у липні 1915 р. відмовило в оплаті 4-х асигнацій армійському інженерові Старицькому[4].

Активне формування тіньового курсу обміну валют було згубним для окупаційної влади, але повністю вилучити і заборонити обіг ворожих грошей російська окупаційна влада не могла. Як зазначалося у Додатку Б, війна відчутно послабила фінансовий стан Російської імперії, загострилися її власні фінансові проблеми, у тому числі й на грошовому ринку, що відобразилося у «розмінній кризі», яка розпочалася навесні 1915 р. Ця проблема не оминула й окуповані території. Тим більше, що вона була знайома галичанам і буковинцям ще з часу перебування у складі Австро-Угорської імперії. Як зазначав О. Огуй, «проблема розмінних грошей була властивою для всієї імперії протягом кінця липня – серпня. Сама нестача розмінної «дзвінкої» чи «твердої» (Hartgelt) не лише на окраїні

[1] ЦДІАК України. Ф.301. Оп.1. Спр.1773. Арк. 2, 12, 13 зв.
[2] Там само. Арк. 13 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.36. Арк. 9, 14–14 зв.
[4] ЦДІАК України. Ф.379. Оп.1. Спр.6. Арк. 59.

монархії, а й у столиці сягає свого апогею наприкінці серпня 1914 р.»[1]. З даного приводу в серпневій газеті «Нова Буковина» повідомлялося про появу в обігу нових 2-кронових банкнот, які «рівняються твердим грошам (сріблови та нікльови), і що кождий може їх взяти з повним за спокоєм»[2]. Період другого повернення австрійців на Буковину (17.02.1915 р. – 18.06.1916 р.) так само, як і початок війни, характеризувався значною нестачею розмінної монети, яка досягла найвищого рівня у червні 1915 р. Окупація теренів Західної України російськими військами так само супроводжувалася подібними «розмінними» проблемами. Тієї кількості дзвінкої монети, яку надсилала Київська контора Державного банку до польових казначейств Галичини явно було недостатньо. Переконливий у цьому плані аналіз стану наявності дрібного номіналу грошей по Тернопільському польовому казначейству у січні – серпні 1915 р., наведений у Додатку М. Із якого видно, що Київська контора Державного банку щомісяця надсилала значні суми дрібного номіналу до Тернопільського польового казначейства, особливо в березні-червні 1915 р. Ще на кінець січня мали місце достатні залишки невитрачених дрібних грошей усіх номіналів, а тому в лютому їх нових надходжень не було, за винятком мідних монет. У липні та серпні спостерігалася повна відсутність надходження срібного рубля з Київської контори Держбанку та значне скорочення його кількості при розрахункових операціях, що в значній мірі було пов’язано із відступом російських військ з території Галичини.

Таким чином, розмінна криза охопила не лише власне територію Російської імперії[3], а й окуповані росіянами території Буковини й Галичини. Розмінні марки, що їх російський уряд уводив у грошовий обіг на території імперії з метою вирішення проблеми розмінної кризи, з’явилися у жовтні 1915 р. і на окупованих територіях. Про це свідчать телеграми та листи Управління головного казначея

---

[1] Огуй О. Грошовий обіг на Буковині часів Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2006. Число 13. С. 51, 63.

[2] Нові банкноти по 2 корони. *Нова Буковина.* 1914. 23 серп. (№49). С. 3.

[3] Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2015. Число 26–27.С. 141–148.; Її ж. Проблеми грошового обігу в Україні в період Першої світової війни: розмінні марки та казначейські знаки. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки:* ІІІ Міжнародна наук.-практ. конфер. (м. Кіровоград, 6-7 листоп. 2015 р.). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 80–82.

армій ПЗФ до підвідомчих йому польових казначейств. У телеграмі від 3 жовтня 1915 р. повідомлялося, що розмінні марки є повноцінними платіжними засобами, але кожен платіж цими марками від «приватних осіб обмежувався трьома рублями»[1]. Листом від 12 жовтня роз'яснювався порядок обігу розмінних марок та зверталася увага на те, що до польових казначейств «зазначені марки будуть постачатися Київською конторою Державного Банку»[2].

Звичайно, польові казначейства першочергово задовольняли потреби у дріб'язку саме військових відомств, по'вязані з необхідністю виплати грошового забезпечення військам та закупівлею продуктів для армії. Розмінні операції для інших установ та організацій, а також для місцевих підприємців та населення були обмеженими. Так, 27 листопада 1914 р. до Військового генерал-губернатора Галичини звернувся завідувач Управління водними і шосейними дорогами Галичини з проблемою про неможливість проведення розрахунків з робітниками та про ускладнення проведення розрахунків при закупці матеріалів на ремонт доріг і будівництво мостів через відсутність розмінної монети. У листі повідомлялося, що Львівське польове казначейство «відмовляється видавати дрібні гроші, мотивуючи свою відмову необхідністю задовольняти потреби у дрібних грошах перш за все військового відомства»[3]. Вирішуючи цю проблему, Військовий генерал-губернатор Галичини надіслав розпорядження до Головного казначея видавати Управлінню водних і шосейних доріг необхідну кількість дрібної монети, «оскільки будівництво доріг виконується і для військових потреб»[4].

У доповідних записках сищиків таємної частини жандармського управління Військового генерал-губернатора Галичини повідомлялося про те, що окремі особи навмисно скуповують мідь й російські металеві гроші на території Галичини, і це явище набувало масового характеру: «багато Львівських євреїв займається скуповуванням міді для передачі її в Австрію. Ці євреї скуповують навіть російські

[1] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк.78; ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.1. Арк. 79.
[2] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк.79; ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.1. Арк. 80.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.90. Арк. 24–25.
[4] Там само. Арк. 26–27.

мідні монети. Останні вони зазвичай купують у кондукторів міського електричного трамваю, платячи за рубль таких монет 2 корони 40 – 50 гелерів»[1].

Основну роль у вимиванні розмінних монет з грошового обігу відігравало місцеве населення, яке ховало металеві монети як австрійські, так і російські, і жодним способом ніяка влада не могла виманити їх у нього, а викрити їх у навмисному укритті дзвінкої монети було досить складно. Хоча й траплялися випадки, коли до відповідальності притягалися особи за «збереження з метою укриття російської срібної розмінної монети»[2].

Нестачу дрібних монет місцева російська газета «Прикарпатская Русь» приписувала спекулянтам «чорної руки», які навмисне «скуповували розмінну монету в надії скористатися нею при настанні зручного випадку, тобто при поверненні австрійців»[3]. Оскільки стаття з даним матеріалом була опублікована у грудні 1914 р., коли ще російські війська у Галичині й Буковині почувалися більш-менш надійно, російські газетярі-пропагандисти до правдивого факту відсутності металевих монет, як російських, так і австрійських, дописали «корисні» пропагандистські рядки, в яких наводився приклад оптового продажу монет вартістю 2 гелери (бронзові – С. О.) у мішку на суму 20 тис. крон за 16 тис. крон[4]. Варто зауважити, що приклад наводився саме на австрійських грошах, щоб, з одного боку, підірвати їхій авторитет у грошовому обігу, а, з іншого боку, переконати читачів, що монетна криза – це тимчасове явище, і вже досить швидко мішками будуть продавати дзвінку монету та ще й за заниженою вартістю.

До деякої міри нестачу розмінної дзвінкої монети планувалося компенсувати паперовими кредитними білетами дрібного номіналу – 1, 3, 5 рублів, які були найбільш затребувані в розрахунках. Оскільки відчувалася постійна нестача дрібного номіналу кредитних білетів, працівники Тернопільського польового казначейства постійно надсилало до Київської контори Державного банку, рідше – до Головного казначейства ПЗФ, крупні купюри разом з листами, в яких просили

[1] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр. 31. Арк.79.; Там само. Ф.361. Оп.1. Спр. 571. Арк. 37.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.196. Арк. 150.
[3] Куда девались мелкие монеты? *Прикарпатская Русь.* 1914. 4 декаб. (№1497). С. 7.
[4] Там само.

розміняти надіслані гроші на дрібні номінали з конкретною вказівкою яких і скільки[1]. Звичайно, найбільш часто замовлялися кредитні білети номіналами 1, 3, 5, рідше – 10 рублів. Наприклад, 4 червня 1915 р. Тернопільське польове казначейство зверталося з проханням до Київської контори Державного банку розміняти 130 тис. руб. такими номіналами: 1-рубльового номіналу на суму 70 тис. руб. та номіналом 3 рублі – 60 тис. руб.[2]. Аналогічно, 18 липня 1915 р. замовлення було таким: номіналом 1 руб. на суму 70 тис. руб., 3 руб. – на суму 75 тис. руб., і номіналом 5 руб. – на 40 тис. руб.[3]. Що примітно, у кожному листі містилося прохання надавати купюри «по можливості ті, що не перебували в обігу, оскільки місцеве населення не бажає брати білети, котрі вже використовувалися в обігу», навіть якщо вони були відносно старими[4]. Таким чином, на фоні повної недовіри місцевих жителів до російських грошей російська влада прагнула хоча б новими купюрами заохотити їх до використання рублів.

Особлива скрута з дрібними номіналами кредитних білетів відчувалася у березні-травні 1915 р. Формування розмінного капіталу за необхідними номіналами здійснювалося лише за рахунок оборотного капіталу в межах дозволених обсягів без розмінювання їх у сторонніх фінансових установах (див. Додаток Н). Саме у березні-травні 1915 р. Київська контора Державного банку взагалі не розмінювала кредитних білетів дрібного номіналу.

Ситуація змінилася під час другого вторгнення російських військ на територію Галичини та Буковини. Кредитних білетів дрібних номіналів було надруковано більше ніж того потребували розрахунки. На фоні інфляційних процесів та нестримного росту цін потреба населення у дрібному номіналі дещо зменшилася. Натомість у банківських установах і польових казначействах відбувалося «наводнення» кредитними білетами дрібних номіналів. За такої ситуації у липні 1916 р. управління Московської контори Державного Банку надіслало лист керівництву Головного казначейства ПЗФ із вказівками, спрямованими на

[1] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.14. Арк. 88, 91, 107, 109, 110, 115, 117, 120, 122.
[2] Там само. Арк. 91.
[3] Там само. Арк. 120.
[4] Там само. Арк. 91, 109, 120, 122.

«здійснення заходів щодо скорочення кількості дрібних кредитних білетів у народному обігу» шляхом притримання видачі їх із кас, рекомендувалося «видавати з оборотних кас білети крупних купюр, не виключаючи білети номіналом 50 руб., дрібні ж видавати тільки за прямими вимогами, розмін крупних на дрібні здійснювати» за певними обмеженнями та стримуваннями[1].

Знецінення рубля призводило до номінального зменшення доходів населення, яке отримувало заробітну плату у рублях. До Військового генерал-губернатора Галичини зверталися представники громадських австрійських установ, які не припиняли свою діяльність під час окупації, з питанням про те, що після оформлення виплат жалування в російських рублях їхня номінальна заробітна плата значно знизилася. Тому вони просили дозволу при нарахуванні жалування застосовувати курс перерахунку не 4 крони за 1 руб., як і було встановлено спеціальною обов'язковою постановою Військового генерал-губернатора, а застосовувати довоєнний, звичний для них курс: 2,50 корон за 1 руб.[2]. З таким проханням неодноразово до Чернівецького губернатора зверталася Буковинська православна консисторія, але відповідь залишалася незмінною: «при виплаті утримань службовцям австрійських установ належить здійснювати нарахування за курсом, встановленим обов'язковою постановою» Військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, від 20 жовтня 1916 р., де встановлено, що 1 руб. вартує 4 кор.[3].

Не лише «розмінна криза» та проблеми утримання курсу рубля стосовно до німецьких і австрійських грошей ускладнювали грошовий обіг на окупованих територіях Галичини та Буковини. У період окупації російськими військами у містах загострилася питання різкого скорочення надходжень податкових платежів до місцевих бюджетів, що призводило до фінансового (бюджетного) паралічу міського господарства усіх західноукраїнських міст[4]. Скориставшись

[1] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк. 161; ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.1. Арк. 163.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1151. Арк. 9-10, 20–20 зв.
[3] Там само. Арк. 11, 21.
[4] Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Тернополя періоду російської окупації в часи Першої світової війни. *Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення):* матеріали ІІІ Міжнародної науково-практична конф. (м. Тернопіль, 13-15 вересня 2017р.) Тернопіль, 2017. С. 151–157; Її ж.

невизначеністю владних окупаційних структур, які зайшли у місто Львів 3 вересня 1914 р., вже 7 вересня на Раді міста «віце-президент міста д-р Сталь запропонував розпочати перемовини з російською окупаційною владою про емісію міських бон номінальною вартістю в одну корону»[1]. Оскільки на перших порах взагалі не було зрозуміло, які військові органи представляли російську окупаційну владу і в чиїй компетенції перебувала фінансова сфера через відсутність спеціальних фінансових органів, питання з випуском цих бон вирішилося швидше, ніж усі інші спроби. Дозвіл на випуск було надано одноосібно Військовим губернатором, графом, полковником С. Шереметьєвим (виконувач обов'язків Військового губернатора у м. Львові до 18 вересня 1914 р.). Уже 17 вересня 1914 року в обігу Львова з'явилися перші бони – «однокоронівки», яких всього було випущено на суму 524 660 корон.

Львівські міські бони стали обов'язковим засобом платежу на території міста і без обмежень обмінювалися на австро-угорську валюту в сумах, що перевищували 20 крон. Купюри бон було виконано на досить високому художньому рівні, вони мали всі ознаки грошей: номер, серію, підписи президента і віце-президентів Львова і позитивно сприймалися населенням[2].

При встановленому курсі російських грошей відносно до австрійської валюти, який був затверджений російською окупаційною владою в розмірі 30 коп. за 1 корону[3] цей випуск можна вважати дріб'язковим, тим більше що й номінал був копійчаний (у перерахунку на встановлений курс цей випуск становив всього лише 157398 руб.) і, по суті, він не міг вирішити глобальних фінансових питань м. Львова, щомісячні потреби якого становили близько 1 млн. корон, або в рублях близько 300 – 400 тис. руб. (станом на IV квартал 1914 р. – 3 966,5 тис. кор.[4]).

Проблеми формування бюджету міста Станіславова періоду російської окупації в часи першої світової війни (1914-1915 рр.). *Станиславів і Станиславівщина в час суспільних і національних змін XIX і першої пол. XX ст.:* матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ. 12-13 вер. 2017 р.). м. Івано-Франківськ. Warszawa -Stanisławów, 2017. Т. 2. С. 44–59.

[1] Шуст Р. Грошові знаки Львова 1914-1918рр. *Сайт Карта Львова.* URL: http://map.lviv.ua/statti/shust.html (дата звернення: 01.10.2017).

[2] Орлик С. Особливості грошового обігу Галичини та Буковини в часи російської окупації періоду першої світової війни. *Forum numizmatyczne: pieniadz I mennice.* Białystok, 2018. №2. С. 25–33.

[3] Обязательное постановление. *Прикарпатская Русь.* 1914. 18 сент. (1 окт.) (№1419). С. 4.

[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.101. Арк. 3–4.

Фінансова ситуація у м. Львові, а також на всій окупованій російськими військами території Галичини залишалася складною. Одне з найбільших міст Галичини, де відразу було зосереджено величезну масу російських військових підрозділів і, крім того, місто, куди в березні 1915 р. планував приїхати російський цар Микола II власною персоною, залишалося без обігових готівкових коштів, з повним паралічем міського господарства. Безперечно, цей фінансовий цейтнот потрібно було терміново вирішувати. Цілком зрозуміло, що випуск «однокоронівок» не розв'язував проблеми, а лише сприяв тимчасовій розрядці напруженої ситуації з розмінними грошима.

Зазначені вище фінансові проблеми міських бюджетів можна було подолати двома способами: а) випуском міських бон і/або б) отриманням позики від російського уряду. Отож, з метою вирішення міських фінансових питань президент м. Львова Т. Рутовський надіслав відповідні листи до Військового генерал-губернатора Галичини Г. О. Бобринського. У листі від 22 вересня 1914 р. повідомлялося про скрутну фінансову ситуацію, яка склалася через утворення величезного дефіциту бюджету міста – за прогнозами магістрату до кінця року він мав досягти трьох з половиною мільйонів корон. Президент повідомляв про назрілу необхідність позики та просив «дозволу на випуск внутрішньої позики за допомогою емісії касових асигнацій, підтверджених цінним майном міста Львова». Задля успіху цього заходу на асигнаціях пропонував зробити надпис: «З дозволу Військового Генерал-Губернатора Галичини Графа Юрія Бобрицького»[1]. У листі від 23 вересня 1914 р. президент клопотався про виділення місту російським урядом позики на суму 2 млн. руб. Для вирішення цих питань президент пропонував відрядити групу делегатів до міст Києва і Петрограда з відповідними рекомендаційними листами від Військового генерал-губернатора[2]. Натомість, Військовий генерал-губернатор Галичини розумів, що в російській казні грошей на позику м. Львову не знайдеться, а усунення цього дефіциту за рахунок зовнішньої позики Росії наразі зустріне, без сумніву, серйозну перепону в російському уряді.

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.101. Арк. 21–21 зв.
[2] Там само. Арк. 6.

Тому видавати рекомендаційний лист делегатам львівського магістрату, на думку Військового генерал-губернатора Галичини, взагалі не було сенсу[1]. А от інша пропозиція Львівського магістрату щодо випуску бон або спеціальних асигнацій здалася йому більш прийнятною.

Враховуючи те, що в Російській імперії практики випуску міських бон не було, російські чиновники по-своєму зрозуміли механізм дії такого прийому. Вони не сприймали бони як платіжний засіб, у їхньому розумінні це були «прості боргові зобов'язання в руках осіб, які добровільно погодилися надати місту грошові чи матеріальні позики, і … нададуть місту деякі кошти для задоволення його потреб»[2]. Тобто, на їхню думку, бони – це були такі собі особливі безвідсоткові цінні папери, на кшталт короткотермінових міських зобов'язань, забезпечені майном міста і не забезпечені ніякими гарантіями російського уряду. Бони мали продаватися магістратом через банки усім бажаючим придбати їх за російські, німецькі чи австрійські грошові знаки, забезпечивши у такий спосіб місто реальними коштами для вирішення його нагальних проблем. Дозвільна процедура даного випуску міських бон зайняла більше часу, ніж попередня. Дозвіл для випуску цих «загадкових», для російської влади, бон знаходився не в юрисдикції Військового генерал-губернатора, для цього необхідно було отримати остаточний дозвіл Верховного головнокомандувача арміями ПЗФ, Великого князя Миколи Миколайовича, ще й з певним погодженням у Раді міністрів. У підсумку всіх переписок і клопотань начальником штабу Верховного головнокомандувача, генералом М. М. Янешкевичем 25 листопада 1914 р. було повідомлено Військового генерал-губернатора Г. Бобринського про те, що «Його Імператорська Величність, Великий Князь Микола Миколайович звелів схвалити ці пропозиції і не зустрів перепон у наданні дозволу магістрату міста Львова випустити міські бони на суму 1.000.000 рублів, за умови дотримання наведених обмежень з тією метою, щоб бони не мали примусового характеру»[3]. Головною умовою випуску львівських бон було й те, щоб вони не набули ознак грошових знаків, а тому було ухвалено:

[1] Там само. Арк. 11–11 зв.
[2] Там само. Арк. 11 зв.
[3] Там само. Арк. 21–21 зв.

1) встановити номінальну вартість їх не нижче 100 корон, або за встановленим паритетом – 30 рублів; 2) «визначити район дії цих короткотермінових міських зобов'язань, вказавши, що сплата по них доходів і погашення їх буде здійснюватися лише в Галичині, і що бони ці не допускаються в обіг за межами краю»[1]. Натомість, Військовий генерал-губернатор 8 грудня 1914 р. повідомив Львівського градоначальника про вищезазначений дозвіл та умови випуску міських бон[2].

Таким чином, перші асигнації львівських 100-коронівок були видані з каси м. Львова 5 лютого 1915 р. на загальну суму 887 тис. крон. Банкноти видавали такі фінансові установи: Ощадна каса міста Львова, Промисловий банк, Гіпотечний банк та Крайовий банк. Загальна кількість емісії «стокоронових» асигнацій складала 33300 примірників (у межах дозволеного російською окупаційною владою випуску на суму 1 млн. рублів)[3].

Про те, що випуск міських бон сприймався російською владою як короткотермінова міська внутрішня позика, свідчить стаття, опублікована у газеті «Прикарпатская Русь» від 8 жовтня 1914 р., №1436, де під рубрикою «Внутрішня позика» повідомлялося, що президія львівської міської думи «посилено намагається отримати дозвіл на здійснення свого проекту внутрішньої позики. Саме президія має намір випустити п'яти-, десяти- і двадцятикоронові міські асигнації, поки що в сумі, яка покривала б необхідні витрати міста, приблизно в сумі трьох – чотирьох мільйонів корон»[4]. Зауважимо, до середини листопада вони були вже надруковані, але питання їхнього випуску в обіг гальмувалося[5].

Саме коли львівський магістрат почав клопотатися про випуск дрібних купюр номіналом 5, 10 і 20 корон, і це вийшло на рівень ставки Верховного головнокомандувача, у російської влади настало «прозріння», що це зовсім не боргові зобов'язання (у вигляді цінних паперів), і ніхто їх не збирається купувати за рублі чи корони, а це такі собі знаки з певними ознаками грошей, які будуть

[1] Там само. Арк. 21–21 зв., 23, 24.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 1.
[3] Шуст Р. Грошові знаки Львова 1914-1918рр. URL: http://map.lviv.ua/statti/shust.html (дата звернення: 01.10.2017).
[4] Внутренний заём. *Прикарпатская Русь.* 1914. 8 (21) окт. (№1436). С. 4.
[5] Выпуск новых городских «бонов». *Прикарпатская Русь.* 1914. 17 (30) ноября (№1473). С. 4.

використовуватися фактично як гроші з вільним обігом при розрахунках. Однак назад ходу не було. Поміж іншим, ставка Верховного головнокомандувача нагадувала, що російська влада свого часу зовсім «не обтяжила місто ніякими податками», відповідно, якщо міське управління не вирішить питання забезпечення міста коштами, то вона самостійно «вимушена буде знайти місцеві для цього кошти»[1], однозначно натякнувши в такий спосіб на можливість збільшення податкового тиску. Навчена львівським досвідом випуску бон, російська влада ні під яким приводом не надавала подібних офіційних дозволів жодному місту Галичини та Буковини, хоча прецеденти подібних клопотань від них, звичайно ж, мали місце.

Невизначеністю окупаційної російської влади та перехідним політичним станом скористалися й інші міста, які раніше випускали продовольчі та позикові міські бони. Вони вже знаходилися в обігу ще до російської окупації й надалі певний час ще використовувалися. Так, наприклад, у серпні 1914 р. Промисловий банк Галичини і Лодомерії випустив продовольчі бони для забезпечення бідних верств населення харчовими продуктами. З метою подолання «розмінної кризи» австрійською владою, до приходу російських військ, випускалися розмінні бони. Такі бони надійшли в обіг: у м. Львові номіналами 3,5, 8 корон, 20, 50, 80 гелерів, 1 крона 50 гелерів, 4 крони 20 гелерів; у м. Дрогобичі – номіналом 1, 2, 5 крон; у м. Бориславі – номіналом 1 корона[2]; у містах Городок і Коломия – номіналом 50 гелерів та 1 корона.

У серпні 1914 р., за декілька днів до початку російського наступу в Галичину, Тернопільський магістрат випустив розмінні знаки на суму 50 гелерів і 1 крону. Надалі, коли місто окупували російські війська, місцеві розмінні знаки вилучалися з обігу шляхом їх обміну на російські рублі за заниженим курсом.

Аналогічна ситуація склалася й на Буковині. На початку вересня 1914 р. під заставу майна міста Чернівецький магістрат випустив позикові міські бони на 20, 50 гелерів, 1 і 5 крон на загальну суму 200 040 крон. Цими бонами 5 – 9 вересня

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.101. Арк. 26.

[2] Огуй О. Грошовий обіг на Буковині часів Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2006. Число 13. С. 52.

було видано платню службовцям магістрату та здійснено інші виплати колишнім службовцям, які перебували під опікою магістрату, проведено необхідні закупівлі та розрахунки для забезпечення невідкладніих потреб міста. На бонах м. Чернівці зображено частково герб міста з фрагментами ансамблю митрополичої резиденції та нанесено напис німецькою мовою: «Магістрат м. Чернівці»[1].

До середини 1916 р. значна частина цих бон була вилучена з обігу самим же магістратом. Шостого вересня чернівецькі бони були опечатані комісією у складі 3-х російських військових офіцерів, одного поліцейського офіцера, у присутності президента міста та члена міської управи. У своєму листі (4 жовтня 1916 р.) до Чернівецького губернатора міський голова писав: «мета опечатування цих міських бон магістрату зовсім не відома, тим більше, що ці бони знаходяться в такому жахливому і розірваному вигляді, що вони зовсім не придатні для грошового обігу»[2]. Зазначені бони на суму 137 909 кор. 25 гел. зберігалися у міській касі м. Чернівців в опечатаному вигляді[3], а інша частина, на суму 62131 корон, знаходилася в обігу та поступово вилучалася російською владою. До 1917 р. в обігу залишилася незначна частина чернівецьких бон номіналів 1, 5 та 10 крон.

Проект бон було запропоновано російським призначенцем на посаду міського голови м. Чернівці Ф. Боканча – вірного російського слуги румунського походження[4], який намагався вислужитися перед російською владою, запропонувавши замінити німецькі бони на їх російський варіант. Особливістю цих бон було те, що одна сторона купюри повністю виконана російською мовою, а інша – румунською. Незважаючи на таку показову лояльність до російської влади, яка проявилася у видрукуваному зразку чернівецької бони, вона все ж не дозволила випустити їх у світ[5].

Під час другої окупації Буковини російськими військами очільники м. Чернівців, які перебували у скрутному фінансовому становищі, повернулися до

[1] Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. Історія грошей і банківництва. Київ, 2004. С. 188.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.119. Арк. 52.
[3] Там само. Арк.58, 59, 60, 62.
[4] Огуй О. Грошовий обіг на Буковині часів Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2006.Число 13. С. 55.
[5] Орлик С. Особливості грошового обігу Галичини та Буковини в часи російської окупації періоду першої світової війни. *Forum numizmatyczne: pieniadz I mennice.* Białystok, 2018. №2. С. 29–31.

лобіювання перед російською владою питання випуску міських бон. На засіданні міської управи 11/24 листопада 1916 р. було вирішено питання про випуск міських бон на суму 1 млн. корон. Планувалося, що «ці бони матимуть цінність 10, 20 і 50 гелерів та 1, 5 і 10 корон. Випуск бонів здійснюватиметься таким чином: будуть випущені бони на 10 гел. на суму 25000 кор., бони 20 гел. і 50 гел. – також на 25000 корон, бони 1 кр. – на суму 100000 кр., бони 5 кр. – на суму 5000 кр., а бони 10 кр. – на суму 25000 кр.»[1]. Випуск бон планувалося виконати в друкарні Бучевського. Міське управління Чернівців через посередництво Чернівецького губернатора здійснило спробу клопотання до Військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини про надання дозволу на випуск міських бон на суму в один мільйон корон[2]. Незважаючи на переконливу красномовність Чернівецького губернатора у його листах до Військового генерал-губернатора щодо нагальності, доцільності й необхідності випуску бон Чернівецьким магістратом, російська військова влада однозначно відмовляла в цьому, посилаючись на те, що випуском бон проблема не може бути вирішена. Такий захід трактувався окупаційною владою як доволі сумнівний спосіб поповнення міського бюджету грошовими коштами, «така фінансова операція могла б бути успішною, – зазначалося у відповідь, – лише за умови, якщо бони будуть обов'язковими для приймання й обігу серед міських жителів», що зовсім неприйнятно, оскільки жодного примусу у цій справі допускати не можна[3]. Таким чином, можливість вирішення складної фінансової ситуації міста Чернівців шляхом отримання позики з імперського державного бюджету повністю відкидалася окупаційною владою, а от такий спосіб, як здійснення позик коштів під відсотки у заможних жителів міста, жодних заперечень не зустрічав[4].

Безвихідь і страшні злидні змусили магістрат м. Сучави у січні 1917 р. клопотати через начальника повіту та Чернівецького губернатора до Військового генерал-губернатора про отримання дозволу на випуск міських бон на суму

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.119. Арк. 113.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1141. Арк. 1–2зв..
[3] Там само. Арк.6–6 зв.
[4] Там само. Арк. 8.

50 тис. корон[1]. Відповідь військового начальника була однозначною: «не знаходжу можливим дозволити Магістрату м. Сучави випуск бон для забезпечення потреб міста за тими ж міркуваннями що й відносно …. питання дозволу випуску бон Чернівецьким магістратом»[2]. Водночас у березні 1917 р. було дозволено магістрату цього міста оформити грошові позики під 6 відсотків річних у заможного жителя Х. Гаджі на необхідну суму – 50000 корон[3].

3.2. Стан банківської системи на окупованих територіях

Іншим фактором, який сприяв унеможливленню стабілізувати ситуацію з грошовим ринком на окупованих Російською імперією територіях Західної України, було зруйнування банківської системи австро-угорської влади та неспроможність російської окупаційної влади запропонувати альтернативне банківське представництво[4]. До початку війни в Галичині й Буковині діяла розгалужена мережа державних, акціонерних банків та інших фінансово-кредитних установ. Найбільшими банками, які функціонували на цій території, були: Австро-Угорський банк (мав 12 філій), Галицький акціонерний іпотечний банк, Галицький земельний іпотечний банк, Крайовий банк у Львові та Буковинський Крайовий банк, Галицький Промисловий банк, Рустикальний банк, Галицький народний банк, Галицька ощадна каса, віденський Unionbank, Буковинська земельно-кредитна установа, Буковинське банківське об'єднання торговлі і ремесла, Буковинський торговельно-ремісничий банк, філії чеських та польських банків: Живностенска банка, Устшедни банка, Богемія, Варшавського торговельного та Лодзинського депозитного банків та інші фінансово-кредитні установи, у т.ч. банкірські доми. За деякими підрахунками, лише на Буковині станом на 1902 р. налічувалося 217 одиниць різноманітних державних, акціонерних та інших фінансово-кредитних

[1] ЦДІАК. Ф.361. Оп.1. Спр. 1941. Арк. 1.
[2] Там само. Арк. 2.
[3] ЦДІАК. Ф.361. Оп.1. Спр. 1984. Арк.1–1зв., 2–3, 4.
[4] Орлик С. Банківська система Галичини та Буковини в період російської окупації в роки Першої світової війни. *Східноєвропейський історичний вісник.* Дрогобич, 2018. Спец. вип. 3. С. 223–230.

закладів[1]. Майже всі вони припинили свою діяльність перед вступом російських військ в Галичину та Буковину.

Більшість банків, особливо ті, що були засновані на австрійському державному капіталі, були вивезені на територію Австро-Угорської імперії, або до тих країн, де розміщувалися головні банківські установи. Значна частина майна, грошові ресурси, документація були вивезені. Те майно, яке залишилося без нагляду, і цінності, які не встигала реквізувати в дохід власної казни нова влада, були розграбовані. Масовим грабежам, які відбувалися під час окупації Галичини, владні структури не мали змоги ні запобігти, ні протидіяти. На фоні такого безладу у місцевого населення небезпідставно з'являлися побоювання з приводу того, що російська окупаційна влада може конфіскувати вклади, котрі належали приватним особам і зберігалися у банках Галичини та Буковини. На такі панічні настрої Військовий генерал-губернатор Галичини Г. О. Бобринський відреагував оголошенням відповідного змісту від 23 жовтня 1914 р., у якому повідомлялося, що «всі такі вклади конфісковуватися російською владою не будуть, за винятком тих осіб, які виявляли або виявлятимуть ворожі дії до російської армії і російського уряду і майно котрих буде піддане конфіскації»[2]. Але дотримуватися таких обіцянок російській владі було практично, не можливо. Значного резонансу набуло порушення кримінальної справи щодо несанкціонованого відкриття 6-10 червня 1915 р. російськими військовими комори австро-угорського Празького кредитного банку у м. Бродах. Під час відкриття банку не було складено відповідного акту та не забезпечено належного збереження майна для його подальшої передачі представникам окупаційної влади, що й призвело до неконтрольованого пограбування[3]. За цією кримінальною справою було передано до суду колишнього Бродівського етапного коменданта, князя Черкаського. З цього приводу завідувач військово-судової частини при Головному начальнику постачання армій ПЗФ у своєму листі до Головного начальника постачання армій ПЗФ доповідав, що «необхідно було не тільки його притягнути до відповідальності, але й всіх офіцерів

[1]Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. Історія грошей і банківництва. Київ, 2004. С. 187.
[2] ДАІФО. Ф. 636. Спр.7. Оп.1. Арк. 17.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.5. Спр.4. Арк. 193. Арк. 1, 345.

його Управління, особливо командира 22 етапної роти Кастальського й діловода Іванова, які награбували багато грошей з банку, по декілька тисяч, а речей, то й не злічить. Командир 114 етапної роти при обшуку нижчих чинів знайшов багато золотих речей <…>. Князь із цього банку прихопив не менше двох мільйонів ……, виніс два маленьких ящики з діамантами й золотом»[1]. Те цінне майно австро-угорського Празького кредитного банку, яке залишилося після розкрадання військовими російської армії, було спаковане у 28 ящиків та відправлене на етап. Цей вантаж було доставлено у м. Київ, безпосередньо до Київської контори Державного банку на ім'я Військового генерал-губернатора Галичини, про що свідчать протоколи огляду «на предмет встановлення кількості й характеру цінностей, вивезених з австро-угорського Празького банку у Бродах»[2]. Здебільшого це були складені у корзини чи коробки дорогоцінності та столові прибори із золота, з позолотою та срібла, скарбовані срібні та золоті монети, що належали громадянам, які тримали це майно у коморі схову банку на збереженні.

У м. Бродах, крім вищезгаданого Празького кредитного банку, до війни функціонували відділення Австро-Угорського банку, Крайового банку, повітова ощадна каса, громадські залікові каси «Самопоміч» і «Руська», каса Дирекції скарбової (казначейство – С.О.) та біля 10 приватних залікових кас. Російська окупаційна влада, станом на 30 березня 1915 р., всіх їх облікувала, описала і констатувала припинення їхньої діяльності[3].

Дещо меншою була отримана «військова здобич» у філії Австро-Угорського банку в м. Чернівцях. У жовтні 1914 р. при обшуку цього банку було знайдено замуровані у стіні 2 ящики з 12287 кор., векселів приватних осіб на суму 643650 корон і 3 гел., столовими приборами, годинниками і ланцюжками до них із золота, револьвер, різні папери та ін.[4]. Виявлене майно було описане та передане за належністю: кошти здано в польове казначейство, векселі – у депозит губернатора,

[1] Там само. Арк. 193.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.5. Спр.4. Арк. 1, 246-248, 263-268, 272–280.
[3] ДАЛО. Ф. 905. Оп.1. Спр.83. Арк. 1–4 зв., 6.; там само. Спр.38. Арк. 1-1зв.; Там само. Спр.85. Арк. 1–2 зв.
[4] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.61. Арк. 1, 4,

а майно по акту передано в канцелярію Військового генерал-губернатора Галичини[1].

Деякі місцеві банки також виїжджали, боячись непередбачуваності російської окупаційної влади. Так, центральне бюро банку Крайового тимчасово було перенесено зі Львова до підконтрольного Австро-Угорщині міста Нового Сонча[2] (нині м. Nowy Sącz у Польщі), але представництво цього банку залишалося працювати у м. Львові[3]. Часопис «Gazeta Lwowska» за 10 вересня 1914 р. повідомляла, що банк Крайовий отримав від Галіційської ощадної каси право на видачу позичок на ощадні книжки вкладників, а від Галіційського кредитного земського товариства право отримувати іпотечні внески[4]. Крім того, Крайовий банк разом з Промисловим і Іпотечними банками створили банківський консорціум, через який за згодою Військового генерал-губернатора Г. О. Бобринського «колишнім державним службовцяи і пенсіонерам протягом січня-березня 1915 р. виділено половину належного їм утримання (600 тисяч корон з міських коштів і 1350 тис. корон з коштів банків)»[5].

Каси ощадності (ощадні каси) продовжували свою діяльність на окупованих територіях завдяки своїй згуртованості у Спілку ощадних кас та підтримці Крайового банку[6]. Газета «Діло» у січні 1915 р. повідомляла про продовження діяльності кас ощадності у містах Дрогобичі, Самборі, Снятині, Ярославі, Коломиї[7]. У складних умовах окупації названі ощадні каси продовжували видавати видавати кошти з судових депозитів по «справах пупілярних і курателярних (опікунських справах – С.О.)»[8], які часто стосувалися малолітніх дітей та людей похилого віку, котрі утримувалися за рахунок цих виплат.

Дирекція і частина персоналу Земельного іпотечного банку з початком вторгнення російських військ у Галичину, забравши з собою готівку, цінні папери,

---

[1] Там само. Арк. 7-10.
[2] Biura centrall Banku krajowego. *Gazeta Lwowska.* 1914. 10 wrzesnia (№198).
[3] Из львовских банков. *Прикарпатская Русь*. 1914. 30 сент. (13 окт.) (№1429). С. 4; ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.588. Арк. 57.
[4] Biura centrall Banku krajowego. *Gazeta Lwowska.* 1914. 10 wrzesnia (№198).
[5] Історія Львова: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2. С. 516.
[6] Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. Історія грошей і банківництва. Київ, 2004. С. 184.
[7] Східно-галицькі судові депозити. *Діло.* 1915. 3 січ. (№ 211). С. 6.
[8] Там само.

депозити і ділові книги, виїхала до Відня. Із листа заступника директора банку від 5 липня 1915 р. до поліції м. Львова відомо, що Земельний іпотечний банк у місті не припиняв свою діяльність до 11 березня 1915 р. – до часу, коли «російські власті замкнули банк цілковито й опечатали. Сума готівки в касі під час опечатування банку була мінімальна і не доходила до 10 000 К. У кінці червня 1915 р. російські жандарми повернули ключі від кас і льокалю, і банк знову розпочав свою діяльність», обслуговував депозити, приймав і виплачував кошти у певних обмеженнях через відсутність достатньої кількості обігових коштів[1].

Фінансово-кредитні товариства та банківські установи, які залишилися на окупованих територіях, здійснювали свою діяльність частково, тобто проводили лише деякі банківські операції, або ж очікували слушного часу для повноцінного відновлення своєї роботи. Так, у м. Львові продовжував діяльність Промисловий банк, який надавав послуги ломбарду та здійснював депозитні операції з ощадними книжками, Іпотечний банк здійснював депозитні операції з ощадними книжками фізичних осіб[2]. До кінця вересня 1914 р. відновили свою роботу фінансово-кредитне товариство Земельне кредитне товариство та Банк залічковий[3]. У Львові мав відкрити свою філію Варшавський комерційний банк[4].

На початку окупації м. Тернополя всі банки були закриті, окрім банку Ради-Повітової, який приймав лише борги[5]. Більшість місцевих банківських установ, оцінивши ситуацію, активізувалися у напрямку відновлення своєї роботи лише з січня 1915 р. Так, правління Галицького акціонерного Іпотечного банку у м. Львові після подання клопотання про відкриття своєї філії у м. Тернополі у квітні 1915 р. отримало відповідний дозвіл[6]. У лютому 1915 р. просило дозволу відкрити свою філію правління Празького банку взаємного страхування «Славія», а в березні отримало відповідний дозвіл[7]. У лютому 1915 р. правління Галицького

[1] ЦДІАЛ України. Ф.350. Оп.1. Спр.3964. Арк. 5.
[2] Из львовских банков. *Прикарпатская Русь.* 1914. 30 сент. (13 окт.) (№1429). С. 4.; ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.588. Арк. 44.; ЦДІАЛ України. Ф. 350. Оп.1. Спр. 3964. Арк. 10–10 зв.
[3] Из львовских банков. *Прикарпатская Русь*. 1914. 30 сент. (13 окт.) (№1429). С. 4.
[4] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – Червень 1915. Б.м, 1915. С. 45.
[5] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.588. Арк. 3.
[6] Там само. Арк. 3, 46, 47.
[7] Там само. Арк. 7-7зв, 41, 43.

Промислового банку клопотало про відкриття в м. Дрогобичі свого відділення і отримало дозвіл Військового генерал-губернатора Галичини[1].

Діяльність місцевих банків урегульовувалася імперськими нормативно-правовими актами такими, як згаданий вище Указ «Про заходи, зумовлені військовим часом» від 15 листопада 1914 р. за №2923, яким було заборонено здійснювати платежі, пересилати чи переводити грошові суми, цінні папери, дорогоцінні метали і каміння за межі завойованих областей Австро-Угорщини і Російської імперії, безпосередньо чи через посередників, ворожих країн підданим, установам, організаціям і товариствам. Крім того, військова адміністрація видавала свої постанови і розпорядження, надавала роз'яснення на звернення банків, узгоджуючи їх з вищими імперськими органами такими як Рада міністрів та Міністерство фінансів, імперським Державним банком. Так, розпорядженням Військового генерал-губернатора Галичини роз'яснено дирекції Галицького крайового банку те, що отримані банком грошові перекази з території Австро-Угорщини можуть бути виплачені у сумі, не більшій однієї тисячі корон, а «перекази більші цієї суми можуть бути виплачені лише з особливого дозволу Генерал-Губернатора»[2]. Цим же розпорядженням банкам було заборонено видавати на руки перекази, що надійшли з Австро-Угорщини за реквізовані австрійським урядом коні[3]. У січні 1915 р. іпотечні банки міста Львова звернулися листом до Військового генерал-губернатора Г. О. Бобринського щодо надання їм права: «1) приймати термінові платежі за позиками тільки австрійською монетою, 2) якщо платежі проведено в рублях, то платежі зараховувати після завершення війни, коли встановиться нормальний курс», 3) дозволити банкам не застосовувати встановлений російською владою курс валюти до розрахунків по зобов'язаннях, які були укладені раніше[4]. Звичайно, іпотечні банки зазнавали значних збитків по довоєнних (чи доокупаційних) кредитних операціях, коли позичальникам надавалися під іпотеку кошти в австрійській валюті, у т.ч. золотою монетою, а

[1] Там само. Арк. 44, 45.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.588. Арк. 57.
[3] Там само. Арк. 57.
[4] Там само. Арк. 44, 66-68.

потім доводилося отримувати на погашення позики паперові рублі по завищеному курсу. Для позичальників така ситуація була вигідною, а відмова банківськими працівниками від російських рублів, при погашенні позик, породжувала скарги клієнтів банків до окупаційної влади. З іншого боку, подібне звернення до окупаційної влади галицьких банківських установ явно свідчило про невизнання місцевими банками російського рубля гідною валютою і про те, що вони ставлять під сумнів його реальну вартість. Зазначене питання розглядалося Радою міністрів і Міністром фінансів. Відповідь була очевидною, «Верховний Головнокомандувач … не визнав можливим задовольнити клопотання представників іпотечних банків щодо обмеження права їх позичальників здійснювати платежі російськими грошима по встановленому паритету»[1]. Це роз'яснення стосувалося не тільки іпотечних банків, а всіх банків, які діяли на території Галичини та Буковини та раніше здійснили кредитування (надали позики) під заставу, або без неї австрійською валютою. Для того, щоб місцевим банкам не випадало сумніватися у російських грошах, «Великий Князь Микола Миколайович вирішив за необхідне, щоб діяльність кредитних установ Галичини була піддана всебічному контролю»[2] з боку уповноважених органів Міністерства фінансів.

Російська влада не покладала жодних надій на місцеві банки у питанні поширення російської імперської грошової системи та укріплення російського рубля на окупованих територіях. У зв'язку з цим перед російським міністерством фінансів виникла потреба терміново відкривати польові казначейства, які мали реалізовувати на окупованих територіях необхідну російському урядові фінансову політику під гегемонією російського Державного банку та імперського Міністерства фінансів. Саме польові казначейства мали здійснювати хоча б частину функцій банків та ощадних кас. У п. 2.1 розділу 2 цієї дисертації досліджено питання завдань, функцій та структури польових казначейств на окупованих територіях та з'ясовано, що затягування з відкриттям польових кріпосних та фортечних казначейств та недостатня їхня кількість (у вересні 1914 р. відкрито у

[1] Там само. Арк. 67 зв.
[2] Там само.

м. Львові, у січні 1915 р. у м. Тернополі, у жовтні 1916 р. у Чернівцях та ряд корпусних казначейств при військових корпусах) згубно впливали на розвиток товарно-грошових відносин та відновлення економіки на цій території. У свою чергу, імперські комерційні банки не поспішали відкривати власні філії на окупованих територіях – занадто високими були ризики. З метою ознайомлення з фінансово-економічною ситуацією на окупованих територіях Галичини у грудні 1914 р. Міністерство фінансів направило у відрядження у м. Львів групу спеціалістів: дійсного статського радника В. Ф. Джунковського, урядників канцелярії кредитного відділу міністерства статського радника Вороновича і колезького радника Кульжинського, представника Селянського банку Худвинського. Поряд з іншими відомостями комісією Міністерства фінансів досліджувалося й питання доцільності відкриття філій Селянського банку на даній території[1]. На цей банк покладалися значні надії у справі налагодження очікуваної торгівлі землею, «бо багато дідичів (з політичних чи економічних причин) приступить до ліквідації своїх маєтків, а селянська маса дасть контингент купців на цю землю»[2]. Крім того, російський Державний банк також розглядав перспективи відкриття своїх філій у Галичині, а за ним попрямувало б багато приватних торговельних банків з Петербурга, які вичікували слушної нагоди.

Окремою групою «банківських розвідників», що відвідали Галичину, були представники Російсько-Азіатського банку, які встановили, що «для діяльності відділів російських банків тут буде дуже гарне поле, бо звичайний дисконтований і позичковий процент у Галичині тепер 10 – 12 %. Відділи рос. банків могли б дати колосальну підтримку зростаючій торговлі між Галичиною і полудневo-західним краєм; особливо бажана участь у нафтових і лісових підприємствах»[3]. У лютому 1915 р. правління Російсько-Азіатського банку прийняло сміливе рішення відкрити у м. Львові власну філію[4]. Проте діяльність цього банку обмежувалася лише комісіонерством. Тобто, з самого початку планувалося проводити лише

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк. 19.
[2] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – Червень 1915. Б.м., 1915. С. 34.
[3] Там само. С. 44.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.592. Арк. 3, 9 зв.

посередницькі операції у торговельних операціях, а не здійснювати весь спектр банківських послуг. Рішення російської окупаційної військової-цивільної адміністрації про відкриття комісіонерства Російсько-Азіатського банку було надано у квітні 1915 р., але активні банківські операції цей банк розпочав лише 18 травня 1915 р.[1]. Проблеми виникли у питаннях про отримання дозволів на використання відповідних шифрів, якими кодувалися підписи на платіжних документах для пересилання їх телеграфом. З невідомих причин на клопотання Російсько-Азіатського банку «відносно використання необхідного шифру, телеграфної адреси «Сінорусь», посвідчення підписів на телеграф і передачі кореспонденції замовним порядком, Головним начальником постачання було відмовлено», «а без такого дозволу діяльність банку була не можливою» взагалі[2]. Після жвавого листування з військовою адміністрацією краю та клопотань правління Російсько-Азіатського банку, яке розміщувалося у Петрограді, необхідний дозвіл було отримано.

У свою чергу, імператорська місія у Швейцарії рекомендувала Львівському генерал-губернатору Федеральний банк у Цюріху: «банк цей – один із найповажніших і солідних у Швейцарії»[3].

У складній ситуації опинилися кредитні товариства, до складу яких входили здебільшого дрібні та середні сільськогосподарські товаровиробники. Раніше вони отримували кредити у великих банках під невеликі відсотки. Найдешевші кредити були в Австро-Угорському банку і складали 4% у мирний час і 6% у час політичних ускладнень; в банку Крайовому кредити були на 0,5% – 1% вищі ніж у Австро-Угорському банку, а в інших польських, чеських і німецьких банках у мирний час ставка по кредитах становила 5,5 %, а у військовий час сягала 9% і вище[4]. Під час окупації російськими військами Галичини та Буковини, навіть коли окремі банки відновили тут свою діяльність, довгострокові кредити (позики) були максимально обмеженими.

---

[1] Там само. Арк. 16, 18.
[2] Там само. Арк. 15–15 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.588 . Арк. 72.
[4] Там само. Арк. 140–141.

З приходом російських військ активізувалася діяльність русофільських кредитних установ у Львові, які були об'єднані в «Російський Народний Совєт». Крім того, російські фінансові та господарчі товариства, що діяли в Галичині, утворили відповідну організацію – «Російський Ревізійний Союз», до складу якого входило 130 товариств, які здійснювали свою діяльність у 43 галицьких повітах. Подібні товариства існували й на Буковині. У листі від 12 лютого 1915 р. до Військового генерал-губернатора Галичини «Російський Народний Совєт» з подробицями повідомляв про складнощі життя та утиски, що їх зазнавало російське населення від попередньої, австрійської, влади.

Користуючись нагодою, ще на початку жовтня 1914 р. «Російський Ревізійний Союз» звертався до Державного банку з проханням виділити йому кредит на суму 10 мільйонів рублів, на що надійшла відмова у вигляді відтермінування питання з вердиктом, що «клопотання «Російського Ревізійного Союзу» про надання коштів Державним банком російським кооперативним товариствам Червоної Русі кредиту на десять мільйонів рублів є передчасним»[1]. Восени 1914 р. відповідне кредитування не відбулося, але ж весна була не за горами, необхідно було готуватися до сівби, «особливо бідному російському селянину» (москвофіли, як і представники окупаційної влади, часто називали українських селян Галичини – «російськими» – С. О.). Члени громадського товариства «Російського Народного Совєта» вперто не вірили, що росіяни, які прийшли рятувати своїх же «одноплемінників-росіян» від австрійського ярма, відмовлять у допомозі російському бідному населенню Галичини. У своєму листі вони наївно пропонували Військовому генерал-губернаторові Галичини виділити необхідні кошти зі спеціального Військового фонду. «Російський Народний Совєт» у своїй записці пояснював, що зазначені кошти будуть спрямовані виключно на допомогу «російським» кредитним товариствам, які, в свою чергу, нададуть своїм членам поворотні позики у вигляді кредитів «для відновлення нормального життя, для обробітку і засіву полів, для придбання робочої і молочної худоби, для відбудови

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр. 588. Арк. 85.

зруйнованого житла й господарчих будівель»[1]. Наголошувалося, що без наявності обігових коштів діяльність кредитних товариств неможлива і буде припинена. Незважаючи на всі переконливі аргументи, російська окупаційна влада так і не надала грошової допомоги, у вигляді поворотної позики, російським кредитним установам Галичини.

Тієї ж пори, коли російська окупаційна влада керувалася принципом «ні копійки для кредитування окупованих територій», газета «Діло», котра з часу російської окупації друкувалася у м. Відні, повідомляла про те, що австрійська влада готувала відкриття Воєнного банку кредитового для Галичини з метою «оживлення господарського обороту на селах та в містах. <…> Банк буде опертий на капіталах, які дасть правительство, а в части фінансові інституції. З кредиту будуть могти користати лише ті, що в караю на місци стало перебувають»[2].

3.3. Цінова політика російського уряду та її вплив на продовольчий ринок

З перших днів окупації теренів Галичини та Буковини ситуація з наявністю необхідної кількості продуктів харчування ускладнювалася. Окуповані території були позбавлені налагоджених економічних зв'язків, що скорочувало товарообіг і повністю обмежувало потрапляння на ринок Галичини необхідних продуктів і товарів, особливо тих, які не вирощувалися або ж не виготовлялися в регіоні. Як зазначено вище (див. підрозділ 2.4 розділу 2 дисертації), на перших порах спостерігалося значне знецінення товарів через відсутність ринків збуту, що спричинило надлишок товарів і тимчасове падіння цін. Цим станом скористалися підприємливі торговці, які за два місяці, протягом вересня-жовтня 1914 р., скупили всі надлишки продуктів за низькими цінами і вивезли їх до Російської імперії. З часом, у грудні 1914 р., на ринках Галичини та Буковини обсяги пропозицій продукції власного виробництва різко скоротилися, відповідно, попит на них збільшувався і ціни почали зростати. Крім того, окремі господарства зазнали значних збитків з тієї причини, що раптове вторгнення російських військ у

[1] Там само. Арк. 85 зв.
[2] Воєнний Банк кредитовий для Галичини. *Діло.* 1915. 11 (20) бер. (№219). С. 5–6.

Галичину та Буковину не дало можливості зібрати значну кількість врожаїв: частина врожаю була знищена військовими діями, частина реквізована або розграбована. Вже у лютому 1915 р. все чіткіше окреслювалася нагальна потреба ввезення продуктів з Російської імперії, оскільки наступ голоду на окупованих територіях ставав загрозливою реальністю.

Розвитку торговельної кризи також сприяв транспортний колапс, який паралізував рух товарів взагалі[1]. Залізниці окупованих територій перебували у цілковитому підпорядкуванні новоствореного Управління залізниць Галичини і були зайняті лише постачанням продукції для військових потреб. З цього приводу 28 лютого 1915 р. начальник Управління залізниць Галичини інформував Військового генерал-губернатора Г. О. Бобринського про перспективи налагодження вільного товарообігу на захоплених територіях: «зараз перевезення приватних вантажів, при всьому бажанні, не можуть здійснюватися виключно з причини недостатності на дорогах рухомого складу», тобто вагонів[2]. Лише з 10 березня 1915 р. планувалося відкриття 36 станцій місцевого сполучення, з яких дозволятиметься перевезення товарів багажем[3]. Про вищезгадані перспективи згадував і сучасник тих подій, історик І. Крип'якевич: «від 28 лютого отворено на галицьких залізницях перевіз багажів особовими поїздами. Се вплинуло на упадок цін товарів»[4]. Митні проблеми з організацією перетину кордону з Російською імперією, описані нами вище (див. підрозділ 2.4 розділу 2 дисертації), довго не вирішувалися російським урядом, що також негативно впливало на товарообмін між Російською імперією та тимчасово окупованими територіями Галичини та Буковини. На такі проблеми ринок реагував однозначно – дефіцитом продуктів першої необхідності для населення та високою ціною на них. Представник від Міністерства торгівлі і промисловості А. С. Остроградський, котрий у жовтні 1914 р. був відряджений до Військового генерал-губернатора Галичини, мав

[1] Орлик С. Криза внутрішньої торгівлі на окупованих Росією територіях Галичини та Буковини в період Першої світової війни та вплив її на продовольчий ринок. *Україна – Європа – Світ: міжнародний зб. наук. праць.* Тернопіль, 2018. Вип. 20. С. 138 – 139.
[2] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.581. Арк. 1–1 зв.
[3] Там само.
[4] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – Червень 1915. Б.м., 1915. С. 49.

доручення «організувати торгівлю в Галичині та отворити границю для російських товарів»[1]. За свідченнями І. Крип'якевича, А.С. Остроградський оптимістично звітував у пресі про стан торгівлі в окупованому регіоні: «край не тільки є завойований, але знаходиться в области воєнних ділань, тому трудно говорити про нормальне житє. Енергічно працюють лише залізні фірми, а також ремісники всіх родів. В торговій области є лише випродажа запасів. Що до заробітків, то селяни заробляють добре при перевозах, а робітники при воєнних роботах…. Щодо цін то тепер дешевійші дещо м`ясо і споживні продукти….»[2]. Проте, одне справа – звітувати у пресі на всю імперію про «благо», яке несла російська окупація на галицькі землі, інша річ – реальне життя у зруйнованих і пограбованих російським окупантом західноукраїнських містах і селах.

Російській окупаційній владі необхідно було терміново вживати адміністративних заходів, спрямованих на стримування негативних соціально-економічних процесів на окупованих територіях, адже наступ голоду і хвороб ставав все відчутнішим. Обрані владою запобіжні дії були такими: 1) встановлення граничних (максимальних) цін (такс) на продукти та товари першої необхідності. Здійснення моніторингу продовольчого ринку та визначення довідкових цін; 2) упорядкування дозвільних питань щодо здійснення торгівлі і промислу; 3) встановлення порядку здійснення торгівлі (часи торгівлі); 4) організація конфіскації та продажу продуктів і товарів з магазинів, покинутих власниками; 5) виявлення запасів австрійського продовольчого військового фонду та їх конфіскація; 6) організація контролю за виконанням вищезазначених заходів та встановлення жорсткої відповідальності за порушення встановлених норм у сфері торгівлі і цінової політики.

Однією з перших обов'язкових постанов, виданих Військовим генерал-губернатором Галичини, була постанова від 17 вересня 1914 р., у якій, окрім питань заборони торгівлі алкогольними напоями та пивом, встановлення курсу рубля відносно австрійських і німецьких грошей, окремими пунктами визначалося:

[1] Там само. С. 43, 50.
[2] Там само.

«заборонено підвищення цін на продукти першої необхідності вище такси, встановленої міськими громадськими управліннями», «забороняється у трактирах і ресторанах здійснювати торгівлю пізніше 10 години вечора за Петроградським часом»[1]. За недотримання встановлених норм для порушників передбачалася відповідальність: позбавлення волі до 3-х місяців, або сплата штрафу у розмірі до 3-х тис. руб.

Після входження російських військ у міста Галичини, як під час першого вторгнення (вересень 1914 р.), так під час другого (серпень 1916 р.), відразу ставали актуальними питання організації торгівлі та громадського харчування, оскільки вони частково вирішували проблеми забезпечення військ продуктами харчування та іншими товарами першої необхідності. Багато торговельних закладів зразу ж закривалися через невпевненість їх власників у тому, що вони можуть здійснювати торгівлю безпечно, а не бути при цьому вбитими чи пограбованими. Факти безконтрольних грабежів крамниць під час входження російських військ 22-24 серпня 1914 р. у м. Бучач описувала газета «Діло». Вона повідомляла: «Інша річ, що вже майже не було що нищити, бо спалено і зрабовано всі склади і торговлі в ринку та вздовж улицями до передмістя. Загалом згоріло около 130 крамниць. Ненарушені остали лиш ті крамниці і гуртівні, що находять ся по закутинах міста»[2]. Тому, закономірно, що при входженні російських військ у галицькі і буковинські міста частина крамниць була покинута власниками, котрі виїхали разом з відходом австрійської армії. Таким чином, питання про відкриття одних та оприбуткування кинутих товарів від інших, до призначення начальників повітів, вирішувалося безпосередньо російською військовою владою за розпорядженнями начальників гарнізону (військових комендантів). Так, наприклад, до начальника гарнізону російських військ у м. Ряшів (нині Rzeszów у Польщі) Перемишльського повіту у грудні 1914 р. зверталися місцеві жителі щодо надання дозволу на відкриття крамниць[3]. Військовий комендант м. Станіслава, командир 2-го Запорізького полку, підосавул Чекалов, 5 вересня 1914 р. видав обов'язкову

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.123. Арк. 1.
[2] Росияне в Бучачи. *Діло.* 1915. 7 (20) лют. (№ 215). С. 3.
[3] ЦДІАЛ України. Ф.747. Оп.1. Спр.10. Арк. 5.; Там само. Спр.11. Арк. 1.

постанову про те, що всі крамниці і лавки мали бути відкритими протягом усього дня з 8-ої години ранку до 8-ої години вечора, за винятком крамниць, які здійснювали торгівлю товарами першої необхідності: пекарень, лавок з продажу дріб'язкового товару. М'ясні магазини мали починати торгівлю з шостої години ранку. Згідно переліку, деяким ресторанам і кав'ярням дозволялася торгівля до 2-ої години або до 4-ої год. ночі. Винні у порушенні вимог зазначеної постанови мали «каратися за всією суворістю Російських військових законів»[1].

За ініціативою начальника Збаразького повіту у м. Збаражі було проведено засідання ради магістрату (25 квітня 1915 р.), на якому було розглянуто питання упорядкування торгівлі у вихідні, святкові і «табельні» дні. Вирішено, що крамниці, які торгують продовольчими товарами (у т.ч. булочні і м'ясні лавки), мали працювати цілий день; бакалійні – від 8 до 10 години ранку та від 2-ої до 4-ої години дня; всі інші крамниці – від 12 до 4 години дня[2].

Пізніше, коли на захоплених територіях відбулися відповідні призначення губернаторів та начальників повітів відповідно до норм Тимчасового положення «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» від 19 серпня 1914 р.[3], урегульовувався і порядок надання дозволів на відкриття торговельних закладів та промислових підприємств безпосередньо чинами цивільної адміністрації, а не представниками військової комендатури[4]. Звичайно, мали місце випадки конфлікту інтересів, які виникали навіть під час другої окупації, коли комендант м. Чернівців видавав окремим торговцям відповідні посвідчення, що викликало обурення Чернівецького губернатора[5]. У випадках виявлення порушників, які здійснювали торгівлю без відповідних дозволів, застосовувалися значні штрафи або арешт. Так, у м. Ярославі Перемишльської губернії (нині Jarosław у Польщі) було арештовано міщанина Г. Серветника, який здійснював торгівлю у магазині без дозволу та ще й неякісними продуктами. За такі злісні порушення міщанин був покараний штрафом у розмірі 3000 руб., а у разі

[1] ДАІФО. Ф. 636. Оп.1. Спр.4. Арк. 1.
[2] ДАЧО. Ф.370. Оп.1. Спр.99. Арк. 2.
[3] ЦДІАК України. Ф. 722. Оп.1. Спр.6. Арк. 1–3.
[4] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.167. Арк. 88-88зв., 91 .
[5] Там само.

неспроможності сплати штрафу можливо було відбути покарання шляхом позбавлення волі строком на три місяці[1].

Ускладнився товарообмін у зв'язку з обмеженням руху торговців відповідно до прийнятих 19 жовтня 1914 р. «Тимчасових правил щодо в'їзду осіб з губерній Російської імперії в Галичину, виїзду з Галичини та руху по території Галичини»[2]. Цими правилами передбачалося не лише обов'язкове отримання перепусток при в'їзді до Галичини чи виїзді з неї, а й отримання дозволів для переїзду з одного повіту в інший. Перепустки видавалися Військовим генерал-губернатором Галичини, його помічником, губернаторами Галичини, градоначальником м. Львова, начальником канцелярії Військового генерал-губернатора Галичини, начальником штабу Військового генерал-губернатора Галичини, начальником жандармського управління та відділень Галицької залізничної дороги, начальниками повітів. Тобто, дрібним торговцям, які кочували по різних повітах зі своїм крамом, або їздили на закупи необхідних товарів до інших регіонів Галичини для торгівлі у своїх крамницях і на базарах, необхідно було проходити встановлену російською владою дозвільну процедуру. Так, житель м. Ходорова Бобрківського повіту Перемишльської губернії П. Габер звертався до Військового генерал-губернатора Галичини з проханням про надання йому дозволу на вільний проїзд у м. Львів та інші міста Галичини для здійснення постачань шкіряних товарів для місцевого населення, оскільки «у м. Ходорові немає іншої такої особи, яка здійснює таку торгівлю»[3]. Дозвіл на рух з м. Лежайська (нині Leżajsk в Польщі) до м. Білгорай (нині Biłgoraj у Польщі) для постачання продуктів харчування на шести підводах просили двоє торговців І. Келбович та К. Маркевич з м. Лежайська Ланцутського повіту Перемишлянської губернії[4]. Подібні звернення надходили масово до канцелярії Військового генерал-губернатора та начальників повітів[5]. Про Про вплив на ціни заходів обмеження руху повідомляв начальник Переворського

[1] ЦДАЛ України. Ф. 645. Оп.1. Спр.128. Арк. 14–14 зв., 21, 26.
[2] ЦДІАК України. Ф. 365. Оп.1. Спр.55. Арк.61-61зв.; ЦДІАЛ України. Ф.694. Оп.1. Спр.2. Арк. 1–1 зв.
[3] ЦДІАЛ України. Ф.694. Оп.1. Спр.2. Арк. 49.
[4] Там само. Арк. 61.
[5] ЦДІАЛ України. Ф.694. Оп.1. Спр.2. Арк.82, 104-104зв., 128.; Там само. Ф. 645. Оп.1. Спр. 141. Арк. 2; ДАЛО. Ф.277. Оп.1. Спр.1. Арк. 4.

повіту у своєму рапорті до Перемишльського губернатора (від 22 квітня 1915 р.), – «ціни можуть бути зниженими, при умові, якщо буде дозволено пропуск декількох підвід, які привезуть товари у м. Люблін, або ж якщо буде дозволено пропуск з м. Любліна у м. Переворськ через Розвадов по ширококолійній залізничній дорозі раз на тиждень одного вагону з товаром, оскільки в Любліні ціни на предмети першої необхідності значно дешевші ніж у м. Львові»[1]. За повідомленням начальника Нисківського повіту (м. Ниско, нині Nisko в Польщі) Перемишльської губернії (20 квітня 1915 р.), прикордонна стража не пропускала торговців до Люблінської губернії з Галичини та у зворотному напрямку також, а тому залишалося лише «клопотатися до пана Перемишльського губернатора про дозвіл привозити товари з Росії, оскільки в іншому випадку місцевому населенню загрожував голод»[2]. Складність постачання товарів з Росії полягала не лише у значній віддаленості Перемишльської губернії від російського кордону та потребі отримувати відповідні дозволи на пересування як по Галичині, так і при перетині кордону з Росією, а й у тому, що транспортний зв'язок, особливо залізничний, був майже відсутній. Ризики руху гужового транспорту були надзвичайно високими. Начальник Ланьцутського повіту (м. Ланьцут, нині Łańcut у Польщі) Перемишльської губернії своїм рапортом від 21 квітня 1915 р. повідомляв Перемишльському губернаторові, що «головними причинами підвищення цін на місцевому ринку порівняно з попередніми є: відсутність можливості привезення товарів залізницею, крайня недостатність і дорожнеча підвід і складність проїзду для торговців у Росію для закупівлі товарів»[3].

Під час другої окупації Галичини та Буковини ситуація на ринку продовольства ще більше погіршилася, деякі регіони були доведені до голоду. Через військові дії селяни не могли здійснювати польові роботи. У деяких регіонах спостерігалася відсутність засобів проведення сільськогосподарських робіт (відсутність посівного матеріалу, інвентарю, худоби для обробітку землі, чоловічої робочої сили, виснаженість населення та ін.) через постійні реквізиції майна, які

[1] ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1. Спр.160. Арк. 10.
[2] Там само. Арк. 11 зв.
[3] Там само. Арк. 13 зв.

проводили російські війська[1]. Начальник Коломийського повіту у доповідній записці до військового генерал-губернатора Галичини 13 липня 1916 р. повідомляв, що у м. Коломиї з 227 уцілілих торговельних підприємств закрито 178, працює 49; спалено 3 торгових підприємства і розграбовано 50; «покинуті торговельні підприємства охороняються і відкриваються для відпуску товарів п. п. офіцерам лише за вимогою військового начальства»; у місті спостерігалася гостра нестача продуктів першої необхідності, особливо житнього і пшеничного борошна, різних круп, цукру і чаю[2]. Закономірно, що в умовах з обмеженою кількістю продовольчих ресурсів, товари, які залишалися на окупованих територіях часто приховувалися або ж продавалися за значно завищеними цінами.

З метою виправлення ситуації, 22 грудня 1916 р. Військовим генерал-губернатором областей Австро-Угорщини, Ф. Ф. Треповим було видано спеціальну постанову, яка стосувалася проблеми навмисного приховування продуктів харчування в закладах торгівлі (у т.ч. складах), а також у квартирах, приватних будівлях (житлових і не житлових) в кількості, яка «очевидно перевищує необхідну кількість для особистого споживання». Постановою передбачалося, що власники таких запасів та особи, котрі мають відомості про місцезнаходження прихованих продуктів і товарів, зобов'язані протягом 14-ти днів після публікації цієї постанови, поінформувати представників російської влади (начальника повіту, поліцмейстера або чинів міської чи повітової поліції). В іншому випадку, у разі виявлення зазначених запасів, їхні власники підлягатимуть арешту, а продукти і товари – конфіскації. Крім того, постановою передбачалося, що в разі недотримання встановлених норм передбачалася відповідальність – позбавлення волі до 3-х місяців, або сплата штрафу в сумі до 3-х тис. руб.[3].

З метою впорядкування розпорядку роботи торговельних підприємств та закладів громадського харчування з цього питання, як і під час першої окупації, приймалися нові обов'язкові постанови. Зокрема, обов'язковою постановою від

[1] Орлик С. Економічне становище та податна здатність селян Галичини та Буковини в період російської окупації в часи Першої світової війни. *Український селянин.* Черкаси, 2017. №18. С. 93–99.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1043. Арк. 2–2 зв.
[3] ДАЧО. Ф. 958. Оп.1. Спр.17. Арк.17.; ЦДІАК України. Ф.361. Оп. 1. Спр.1127. Арк. 19.

17 липня 1916 р. для жителів міста Броди і його передмість встановлювалося, що «всі ресторани, столові і кав'ярні можуть бути відкрити лише до 11 год. вечора. Всі взагалі магазини повинні бути закриті в 9 годин»[1]. У суботу магазини і ресторани мали працювати в режимі будня. У разі недотримання цих вимог зазначені заклади мали бути закриті, а їх власники притягнені до сплати штрафів. Про ознайомлення з цим порядком кожен торговець м. Броди підписав відповідну «підписку»[2].

Слід відзначити, що обов'язкові постанови, видані Військовим генерал-губернатором, часто дублювалися за підписами представників цивільної окупаційної влади – губернаторів, а також представників військової влади – командувачів діючих армій на окупованій території[3].

На фоні дефіциту продуктів повсюди поширювався ряд негативних тенденцій – спекуляція з усіма її наслідками, підвищення цін та приховування товарів, загострення проблеми продажу неякісних продуктів. Управляючим Чернівецькою губернією, графом К. М. Ламздорфом-Галаганом 14 серпня 1916 р. було видано обов'язкову постанову, якою заборонялося: штучне і недобросовісне підвищення цін на предмети першої необхідності; продаж за підвищеними цінами тих товарів, на які були встановлені такси; обважування та обмірювання при продажу продуктів й інших товарів; продаж продуктів зіпсованих і непридатних для вживання, як для людей, так і тварин; продаж недозрілих або з ознаками гниття фруктів; укриття на складах, у коморах, магазинах та інших місцях продуктів з метою підняття цін; скуповування перекупщиками за межею міста та околицях міста продуктів харчування для подальшого продажу їх на базарах.[4] Цією ж постановою було передбачено, що за недотримання встановлених норм передбачалася відповідальність – позбавлення волі до 3-х місяців, або сплата штрафу в сумі до 3-х тис. руб.

Тернопільський губернатор І. Л. Чарторижський, отримуючи велику кількість скарг від споживачів з приводу продажу неякісних продуктів, зобов'язав

[1] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.110. Арк. 20.
[2] Там само. Арк. 237, 41, 42.
[3] Там само. Арк. 232, 319, 320,
[4] ДАЧО. Ф.958. Оп.1. Спр.17. Арк. 4.

начальників повітів «вжити заходи до періодичного огляду магазинів», у т.ч. і тих, постачання яких здійснювалося відділом допомоги Всеросійського земського союзу, на предмет якості наданих у продаж продуктів[1].

Постійне недотримання торговцями встановлених такс на продукти та неспроможність представників російської влади з їх обмеженим контингентом на місцях повсякчас контролювати це питання наштовхнули Чернівецького губернатора на необхідність удосконалити вже діючі обов'язкові постанови в частині активнішого залучення магістратів до контролю за дотриманням цін. Пропонувалося уповноважити громадське управління (магістрати) створювати відповідні комісії за участю представників адміністративної влади і місцевих торговців з метою перевірки фактів порушення цінового режиму. Зазначені пропозиції були надіслані до Військового генерал-губернатора 5 вересня 1916 р. у вигляді проекту обов'язкової постанови[2].

З метою упорядкування організації торгівлі на базарах і ярмарках магістратом м. Збаража було прийнято «Правила, відносно торгівлі на базарах», у яких поряд з іншими питаннями встановлення порядку та облаштування місць для торгівлі, наголошувалося, на тому, що до базарної торгівлі «допускаються у продаж товари виключно доброякісні, без будь-яких підробок і нешкідливі для здоров'я, в іншому випадку ці товари будуть конфісковуватися торговельними наглядачами»; «всі товари мають відповідати встановленим мірі й вазі. Ваги і міри мають бути з відповідними клеймами»; «будь-який продавець і покупець мають пред'являти торговельному наглядачеві ціни продажу і купівлі на кожну його вимогу» та ін.[3].

З метою упорядкування торгівлі продовольчими та промисловими товарами 1 лютого 1917 р. була оприлюднена підписана Військовим генерал-губернатором Ф. Ф. Треповим оновлена чергова обов'язкова постанова про те, що у м. Чернівцях заборонялося припиняти торгівлю: «а) у м'ясних крамницях у будні дні з 7-ми год. ранку до 8-ми год. вечору, а у недільні та святкові дні з 7-ми год. до 12-ти год. дня; б) у кав'ярнях, ресторанах, кондитерських і молочних щоденно з 7-ми год. ранку до

[1] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.110. Арк. 71.
[2] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.1127. Арк. 23–24 зв.
[3] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.452. Арк. 6–8зв.

12-ти год. ночі; в) в гастрономічних, галантерейних і мануфактурних лавках і крамницях з 7-ми год. ранку до 9-ти год. вечора, за виключенням 2-х год. на обідню перерву від 1-ї до 3-ї години дня»[1]. Відповідальність за порушення вимог зазначеної постанови залишалася не змінною.

Звичайно, не всім торговцям був до вподоби розпорядок, викладений в обов'язкових постановах, адже великі міста і містечка вирізнялися власним режимом життя. Наприклад, начальник Городенківського повіту Чернівецької губернії пропонував затвердити адаптований розпорядок роботи торговельних підприємств для м. Городенки[2].

Тернопільський губернатор інформував обласного комісара Тимчасового уряду в Галичині й Буковині про те, що «власники означених торговельних закладів у м. Тернополі не бажають закривати їх негайно у визначений в оголошенні час, <…. . Така поведінка торговців викликає справедливі протести з боку прикажчиків, котрі служать у названих вище закладах та вимушені працювати понаднормово і не мають при таких умовах законного нормального відпочинку»[3]. У випадках, коли для зміни діючого порядку торгівлі знаходилися вагомі причини, торговці писали клопотання та звернення[4].

Не залишалися осторонь проблем продовольчого ринку та росту цін і органи місцевого самоврядування. Магістрати активно долучалися до вирішення проблеми забезпечення харчовими продуктами, паливом та освітлювальним гасом нужденного міського населення.

Зокрема, під час російської окупації м. Львова магістрат «закупив і зосередив у своїх магазинах і складах близько 200 вагонів різноманітних товарів: хліба, муки, цукру, чаю та інших товарів першої необхідності»[5]. У червні 1916 р. міська управа м. Косова Чернівецької губернії у присутності російського начальника повіту А. Польового розглядала питання про налагодження постачання солі, медикаментів для мешканців м. Косова через міські магазини за встановленими цінами (гуртовий

[1] ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.40. Арк. 4.; Там само. Ф. 958. Оп.1. Спр.17. Арк. 20.
[2] ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.40. Арк. 7–8.
[3] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.1127. Арк. 40–40 зв.
[4] ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.40. Арк. 13-14, 17.
[5] Історія Львова: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2. С. 517.

продаж – 8 коп. за топку* солі, роздрібний продаж – 30 коп. за топку солі)[2]. Крім того, вирішено відновити роботу Косівського солеварного заводу, який був залитий водою, та відраховувати 10% з продажу солі в дохід міста[3]. У червні 1916 р. начальником Сторожинецького повіту Чернівецької губернії Н. П. Ніканоровим піднімалося питання про відкриття у м. Сторожинець, с. Банила Молдавська (нині с. Банилів-Підгірний Чернівецької області) та м. Чудей міських крамниць із продажу вкрай необхідних харчових продуктів (кукурудзяного, житнього та пшеничного борошна, цукру, дріжджів, цикорію, кави та ін.), гасу, сірників, мила[4]. Звичайно, пріоритет у відкритті таких крамниць часто надавався представництву Всеросійського земського союзу, а в разі неможливої їхньої участі безпосередньо магістратам міст.

У період Першої світової війни практика відкриття міських крамниць з метою подолання дефіциту товарів першої необхідності та продажу їх за відносно справедливими цінами для місцевого населення застосовувалася і в містах Наддніпрянської України[5].

Міські лавки функціонували і при австрійській владі, яка постачала міським крамницям магістратів продукти першої необхідності для продажу з австрійського продовольчого військового фонду[6]. Як правило, австрійська влада разом з відступом своїх військ усі урядові продовольчі запаси евакуйовувала або знищувала. У м. Станіславі при відступі австрійських військ «було знищено урядові магазини з провіантом і речові склади з амуніцією і спорядженням»[7]. Те майно, яке австрійські війська не встигли вивезти, було конфісковане і перейшло у розпорядження російської окупаційної влади. Виявлені у міській лавці

---

* Топка солі – це конусоподібна форма груди виваренної солі, яка одночасно була мірою її ваги. При австрійському уряді було встановлено, що топки мали точну вагу 1кг. Топки огорталися у папір і складалися у ящики для транспортування.

[2] ДАІФО. Ф. 12. Оп.1. Спр.19. Арк. 18–18 зв.,

[3] ДАІФО. Ф. 12. Оп.1. Спр.19. Арк.14-14зв.; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.119. Арк. 6-6зв., 9, 18–18зв.

[4] ДАЧО. Ф. 957. Оп.1. Спр.1. Арк. 2, 4-4 зв.

[5] Орлик С. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. Проблеми *історії України XIX - початку XX ст*. Київ, 2014. Вип. 23. С. 114–133.; Її ж. Українське місто в умовах Першої світової війни (на матеріалах м. Єлисаветграда). *Перша світова війна й Україна (до 100 – річчя початку Великої війни)*: всеукраїнська нау. конф. з міжнародною участю. (м. Черкаси, 25–26 вер. 2014 р.). Київ, 2014. С. 138–142.

[6] ДАЧО. Ф. 957. Оп.1. Спр.1. Арк. 80–80 зв.

[7] ДЦІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.256. Арк. 20.

м. Сторожинця товари, майно, гроші і боргові запаси, які належали австрійському військовому фонду, були описані російською владою. До акту конфіскації майна потрапило: товарів на суму 7274 кор. 22 гел., готівкових коштів 15628 кор. 09 гел., боргових зобов'язань на суму 35625 кор. 29 гел. Усі вилучені готівкові кошти та гроші, виручені від продажу магістратом залишків товарів, зараховувалися до польового казначейства на депозит Чернівецького губернатора[1]. З тієї причини, що міська лавка через відсутність коштів у місцевого населення часто відпускала йому товар у кредит, окупаційною владою вживалися активні заходи щодо термінового, примусового стягнення боргів з боржників, оскільки магістрат не мав грошей, щоб заплатити замість них[2].

З метою справедливого розподілу продуктів першої необхідності поміж жителями м. Станіслава міський магістрат проводив організаційні заходи з видачі відповідних посвідчень, за якими вони отримували продуктові картки. З даного приводу у грудні 1916 р. у місті були поширені оголошення, де зазначався порядок видачі таких посвідчень: «кожен господар повинен з'явитися у магістрат з посвідченнями усіх членів своєї сім'ї, відповідно до нового поголовного списку населення, для яких має намір отримати продукти, для відображення їх у новому посвідченні»[3].

З прийдешньою зимою у місцевого населення виникали проблеми із заготівлею дров. У жовтні 1916 р. магістрат м. Коломиї звертався до міського начальника з проханням допомогти місцевому населенню заготовити дрова[4]. Оскільки рубаних дров у казенних лісах Коломийського повіту було недостатньо, постачання рубаних дров для магістрату налагодили з лісів Печеніжинського і Яблонівського повітів за ціною 7 руб. за один сажень дров [5].

Що стосується компетенції у питаннях реалізації цінової політики на окупованих територіях Галичини та Буковини, то вона мала певну відмінність у періоди першої та другої російської окупації. Зокрема, у Тимчасовому положенні

[1] ДАЧО. Ф. 957. Оп.1. Спр.1. Арк. 78-79, 82-82зв., 87–87 зв.
[2] Там само. Арк. 93-93зв., 131-132, 146.
[3] ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 8.
[4] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.51. Арк. 16.
[5] Там само. Арк. 8-11, 20-21, 25.

«Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» від 19 серпня 1914 р.[1] компетенція впливу губернатора і начальника повіту на питання ціноутворення на захоплених територіях зовсім не була визначена. Під час другого вторгнення російських військ у Східну Галичину та Буковину в оновленому Тимчасовому положенні «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» від 3 липня 1916 р. п. 34 визначалися компетенції цих представників влади: губернатор був уповноважений «затверджувати усякого роду довідкові ціни», а начальникам повітів надавалося право «затверджувати усякого роду такси, з повідомленням про це губернатору»[2].

Установлення максимальних цін (такс) на товари першої необхідності. У зв'язку з невизначеністю компетенції під час першої окупації, максимальні тарифи цін на продукти у м. Львові у грудні 1914 р. та січні 1915 р. встановлювалися магістратом міста, підписувалися Президентом міста Т. Рутовським і затверджувалися львівським градоначальником, полковником Скалоном[3] (див. Додаток П). Із таблиці цього додатку видно, що за період із грудня 1914 р. по лютий 1915 р. у м. Львові було підвищено тарифи (ціни) на більшість продуктів і товарів першої необхідності, наведених у переліку, – від 1 коп. до 1 руб. 80 коп. Частина товарів, що подорожчали, такі як свіжі овочі (шпинат, ріпа, кольрабі, перець, цибуля та ін.), мали закономірні сезонні пояснення. На деякі продукти взагалі ціни не змінилися (молоко, баранина, оцет, бобові, хрін, петрушка, дріжджі та ін.). У лютому на ряд продуктів (кава, чай, шоколад, какао, рис), взагалі не було встановлено таксових цін – у зв'язку з припиненням експорту цих товарів та відсутністю їхньої пропозиції на ринку міста Львова у лютому 1916 р. Деякі м'ясні продукти, особливо свинина і вироби з неї (ковбаса, окороки, свинячий жир), крім сала, зменшилися у ціні на 4 – 6 коп. Очевидним було те, що такси і реальні ринкові ціни були далекими один від одного через дефіцит продуктів. Газета

[1] Временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны: Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего от 19 августа 1914 г. *ЦДІАК України.* Ф.722. Оп.2. Спр.6. Арк.1–8; ДАІФО. Оп.1. Спр.3. Арк. 1–4зв.

[2] Временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны: Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего от 3 июля 1916 г. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного главнокомандующего за 1916 год.* 1916. Ч. 1.

[3] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.67. Арк. 221–222.

«Діло» у січні 1915 р. повідомляла, що «у м. Львові, як і по всій Східній Галичині, дорожнеча. Передовсім дається відчувати брак палива, … деякі конечні річи як сіль, нафта, сірники, вугіль, дерево, дуже дорогі і не можна їх дістати. Довіз поживи до сіл дуже тяжкий і нарід – як сказано – вже нині пухне з голоду»[1].

Про факти подорожчання продуктів у Львові писала щоденна політична газета (орган російської народної організації в Галичині) «Прикарпатська Русь» від 16 вересня 1914 р.: «ціни на харчові продукти дуже підвищилися. Булка коштує 6 гел. = 2 коп., хліб 60 – 80 гел. = 18 – 24 коп.»[2]. З часом, цей «буханець хліба, який коштував 60 грошів, терер продавався за корону»[3]. Постійне підвищення цін у Львові відбувалося, не зважаючи на те, що «російська влада надавала місту щоденно 10 товарних вагонів для продовольства жителям» – такі відомості наводила російська пропагандистська газета «Прикарпатская Русь» у жовтні 1914 р.[4]. Але не слід забувати, що м. Львів був важливим торговельним центром Галичини, де здійснювали закупки товарів, особливо промислової групи, торговці з усіх прилеглих до міста регіонів Галичини. А тому, до прикладу, такси цін на продукти по містах Кольбушова(нині Kolbuszowa у Польщі), Переворськ (нині Przeworsk у Польщі) і Ярослав Перемишльської губернії, які ухвалювалися на засіданнях спеціальних комісій по встановленню граничних цін на продукти першої необхідності (19 – 21 квітня 1915 р.), були на рівні цін м. Львова, а багатьох продуктів не було в наявності взагалі (див. Додаток Р)[5].

Якщо порівнювати такси на продукти по м. Тернополю з таксами, прийнятими у м. Львові станом на лютий 1915 р. (див. Додаток С), то можна констатувати, що такси цін у Львові були вищими майже за повним номенклатурним переліком. Лише по рубленій ковбасі ціни у м. Тернополі були вищими за львівські на 4 коп. Ціни у м. Львові були вищими на більшість м'ясних продуктів (яловичину, телятину (задня частина та окорок варений без кісток), сало, житній хліб і

[1] Російська адміністрація. *Діло. 1*915. № 212 (4) (30 січня). С. 3.
[2] Торговля в Львове. *Прикарпатская Русь*. 1914. 16 (23) сент. (№ 1417). С. 4.
[3] Історія Львова: у 3-х т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2. С. 517.
[4] Произвольное понижение курса русских денег. *Прикарпатская Русь.* 1914. 6 (19) окт. (№ 1434). С. 4.
[5] ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1. Спр.160. Арк. 3, 4 зв.–5 зв., 7–7 зв

пшеничне борошно І ґатунку – від 50% до 71,43 %. На яйця львівська ціна була удвічі вищою за ціну у м. Тернополі і складала 2 ½ коп. за 1 шт.[1].

У м. Збаражі Тернопільської губернії такси на продукти і товари першої необхідності у 1914-1916 рр. встановлювалися міською радою магістрату міста та затверджувалися начальником Збаразького повіту[2]. З архівних документів видно, що такси цін на продукти на березень 1916 р. по м. Збаражу, які надавав магістрат на затвердження начальникові повіту, були ним відхилені (перекреслені) і поряд записані нижчі такси з резолюцією «підлягає опублікуванню»[3]. Такі дії начальника повіту свідчать про бажання окупаційної влади штучно стримувати ріст цін, встановлюючи максимально можливі нижчі ціни порівняно з тими, які формувалися на споживчому ринку. Дані про визначені такси друкувалися двома мовами – російською та польською, вказувалися у двох валютах – російській та австрійській, пізніше інформація подавалася лише російською у рублях з копійками. Крім того, в оголошеннях про такси за 1914 р. ціни встановлювалися відносно двох, актуальних для місцевого населення, одиниць виміру кількості товару: прийнятих у Австро-Угорській імперії і зручних для місцевого населення – кілограмах, і прийнятих у Російській імперії та зручних для російських солдат – фунтах (Додаток Т). Наприкінці оголошення, як правило, зазначалося, що «у випадках продажу продуктів за ціною, вищою від встановленої такси, а також відмови в розрахунках російськими грошима за встановленим курсом необхідно терміново повідомляти чинам поліції або магістрату»[4].

Крім того, у м. Збаражі у 1914 р. такси на м'ясо встановлювалися окремо від інших продуктів, а починаючи з 1915 р. вони включалися у загальний перелік таксованих продуктів. Якщо порівнювати їх з цінами повітового міста Єлисаветграда Херсонської губернії, яке входило до складу Російської імперії, то

[1] Орлик С. Цінова політика російської окупаційної влади на території Галичини та Буковини в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного пед. університету імені Володимира Гнатюка.* Тернопіль, 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 48–58.
[2] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.192. Арк. 6.
[3] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.451. Арк. 132, 133.
[4] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.192. Арк. 6.

значного перевищення цін у жовтні – грудні 1914 р. по м. Збаражу не спостерігалося, а на м`ясо волове такси були навіть меншими (Додаток У).

Завдяки збереженню необхідних архівних документів по управлінню начальника Збаразького повіту Тернопільської губернії за весь період російської окупації м. Збаража ми мали унікальну можливість проаналізувати динаміку зміни таксових цін по цьому місту (див. Додаток Ф). Об'єднавши продукти першої необхідності за групами, вдалося визначити, що за період з вересня 1914 р. по жовтень 1917 р. ціни зросли за всіма групами товарів. Діапазон росту цін на окремі продукти коливався від 250% до 1300%. Зокрема, загальна динаміка росту такс на хліб, борошно та крупи по м. Збаражу за період 1914 – 1917 р. зображена на рисунку Додатку Х. Із наведеного графічного зображення Додатку Х видно, що відносне утримання рівня цін на хлібо-круп'яні продукти спостерігалося з вересня 1914 р. до січня 1917 р. Фактично, всі зазначені позиці цієї групи продуктів стартували з цін від 3 коп. до 8 коп. за фунт і до січня 1917 р. досягли рівня цінових меж від 8 коп. до 20 коп. за фунт. Тобто, темпи росту цін за період з вересня 1914 р. по 1 січня 1917 р. склали в середньому біля 250%. Починаючи з січня 1917 р., за цією групою продуктів спостерігався різкий стрибок цін. За період з вересня 1914 р. по жовтень 1917 р. ціни зросли від 325% на горох до 993,3% на житній чорний хліб, а ціни на борошно у середньому зросли від 400% до 700%.

Загальна динаміка росту цін на м`ясо, молоко і яйця у м. Збаражі наведена у Додатку Ц. Фактична ціна на всі м`ясні продукти стартувала з позицій до 0,30 коп. за фунт і перебувала у стабільному рості до 1 січня 1917 р. За період з вересня 1914 р. по жовтень 1917 р. ціни зросли: у 4 рази на баранину, на м'ясо волове і телятину – майже у 6 разів, на сало, м'ясо свиняче і ковбасу – біля 7 разів, смалець – у 6,9 разів. За досліджуваний період ціни на яйця зросли у 7,5 разів, а на молоко у 5 разів. Безпрецедентний ріст ціни спостерігався на коров'яче масло від позначки 0,28 руб. у вересні 1914 р. до 3,68 руб. за фунт у жовтні 1917 р., що складало ріст ціни на цей продукт на 1314,3%.

Загальна динаміка росту таксованих цін на зерно (у т.ч. фуражне) по м. Збаражу наведена у Додатку Ш. Станом на вересень 1914 р. зазначена група не

таксувалася взагалі. З 16 травня 1916 р. ціни на зерно (без ячменю і висівок), стартували з одного цінового діапазону від 1,60 руб. до 1,17 руб. за пуд. і зростали відносно помірними темпами до 1 січня 1917 р. з ростом до 150%. У досліджуваний період ціни на овес, жито і гречку зросли більше ніж у 3 рази. Різке зростання цін спостерігалося по зерновій пшениці – з 1,70 руб. до 10 руб. за пуд, або майже у 6 разів.

Особливо суттєво ціни на всі вищеназвані продукти підскочили у період з 10 серпня 1917 р. по 22 серпня 1917 р., що свідчить про гіперінфляційні процеси в регіоні. Зростання цін (інфляція) за 10 місяців 1917 р. (з 1 січня 1917 р. по листопад 1917 р.) мало значно більші темпи, ніж за період 2 роки і 4 місяці (з вересня 1914 р. по 1 січня 1917 р.). Через відсутність на товарному ринку необхідного асортименту товарів (особливо цукру, рису, сметани, сиру та ін.), починаючи з серпня 1917 р. вони не включалися до переліку товарів, за якими встановлювалися такси, а це означало, що за необхідності (для ресторанів, чайних) такі товари купувалися на тіньовому ринку, або в інших регіонах за цінами, які жодним чином не обмежувалися.

Уже в жовтні 1917 р. криза продовольчого ринку набула невідворотного процесу, який вже не можливо було зупинити ніякими заходами збоку влади. Тінізація продовольчого ринку, спекуляція та ріст цін – це були процеси, які невпинно посилювалися. Створення продовольчих комітетів, обмеженняторгівлі і руху продовольства, таксування цін на товари першої необхідності, посилення відповідальності за підвищення цін і спекуляцію не могли зупинити кризу продовольчого ринку. За підписом в.о. комісара Крем'янського 11 жовтня (28 жовтня) 1917 р. було видано оголошення «Про запобігання продовольчій кризі і безсовісній спекуляції у Збаразькому повіті», за яким заборонявся вільний продаж зерна, рогатої і не рогатої худоби, а також вивіз зерна, борошна, висівок і худоби із Збаразького повіту. Цим оголошенням ставився під контроль перемел зерна у

млинах, придбання зерна і худоби шляхом оформлення спеціальних дозволів, котрі видавалися продовольчими комітетами [1].

Як і по всій території Галичини та Буковини, у м. Збаражі фіксувалася значна кількість порушень за не дотримання установлених міською радою та затверджених начальником повіту такс під час продажу товарів першої необхідності. Начальником гарнізону (комендантом) м. Збаража було прийнято наказ №22 від 12 листопада 1916 р., у якому наказано «усім військовим чинам гарнізону при купівлі предметів, зазначених у таксах, дотримуватися цін, указаних у них, а осіб, які продають продукти за завищеними цінами, затримувати і передавати начальнику Збаразького повіту для притягнення їх до відповідальності»[2].

Регулярно проводилися засідання комісії по затвердженню такс на продукти першої необхідності й у м. Броди Тернопільської губернії. Такі засідання відбувалися під головуванням начальника Бродівського повіту та за участю коменданта м. Броди, міського голови, членів магістрату та місцевих купців[3]. Ухвалені комісією такси затверджувалися начальником повіту, роздруковувалися російською і польською мовами та розміщувалися безпосередньо у місцях торгівлі (Додаток Щ). Вищезазначена комісія міста провела окреме засідання для затвердження довідкових цін на продукти харчування, опалення (дрова, вугілля, нафту), освітлення (гас, мастила, свічки стеаринові), чищення димохідних труб і вивезення нечистот[4].

На засіданні членів управи м. Косова Чернівецької губернії 15 серпня 1916 р. було прийнято максимальні ціни (тарифи) на певні товари (див. табл. 3.1). Що характерно, вищезазначені ціни були ухвалені управою м. Косова у австрійській валюті – коронах і гелерах, тобто у валюті, яка адекватно сприймалася місцевим населенням. Але російській владі такий стан речей не подобався. Враховуючи зауваження начальника Косівського повіту, надалі максимальні ціни (такси) на

[1] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.383. Арк. 155.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.265. Арк. 13.
[3] ДАЛО. Ф. 905. Оп.1. Спр.130. Арк. 1-1зв., 2, 55–55 зв., 57–57 зв.
[4] Там само. Арк. 54–65 зв., 85–89 зв.

продукти першої необхідності вже ухвалювалися в російських рублях і звичних для росіян одиницях виміру – пуди і фунти, а не кілограми, чи топки (для солі) (Додаток Ю). Крім того, асортимент товарів, на які встановлювалися максимальні ціни, був змінений (див. табл. 3.1 і Додаток Ю): до переліку додалися зерно і хліб печений, картопля, молоко; вилучилися з переліку смалець, масло, дрова; скоротився перелік видів борошна; у переліку залишилися незмінними: м'ясо, сало, ковбаса, сіль, яйце свіже, сірники і нафта. При цьому такси на продукти зростали. Із Додатку Ю видно, що за короткий період з 10 грудня 1916 р. по 10 лютого 1917 р. мало місце поступове зростання максимальних цін на вказані продукти. Ціни збільшилися на випечений хліб та м'ясо вепра, кукурудзу, відбулася сезонне підвищення ціни на картоплю. Зменшилися ціни лише на сірники, що стало можливим лише при збільшенні пропозиції їх на ринку міста у зв’язку із новими джерелами постачання.

Таблиця 3.1

Максимальні ціни (тарифи) м. Косова Чернівецької губернії, затверджені 15 серпня 1916 р.[1]

Назва продукту	Ціна		Назва продукту	Ціна	
	міра ваги	кор., гел.		міра ваги	кор., гел.
Борошно пшенич., завезене	100 кг.	150,00	М'ясо свин.	1 кг.	6,00
Борошно пшеничне №2, завезене	100 кг.	130,00	Сало	1 кг.	6,00
Борошно пшенич., місцеве	100 кг.	110,00	Смалець	1 кг.	6,00
Борошно пшеничне №2, місцеве	100 кг.	94,00	Сіль	1топка	0,30
Борошно житнє	100 кг.	60,00	Масло	1 кг.	4,80
М'ясо волове, теляче	1 кг.	2,40	Яйце свіже	1 шт.	0,10
Ковбаса	1 кг.	6,00	Яйце варене	1 шт.	0,14
Нафта	1 л.	0,80	Дрова	шух	70,00

Мали місце випадки, коли ціни на продукти і товари першої необхідності визначалися військовою владою, командирами військових підрозділів, які дислокувалися у містах. Зокрема, наказом №175 від 22 вересня 1916 р. по 3-му кавалерійському корпусу було затверджено ціни на продукти у м. Кимполунг Чернівецької губернії та його околицях за підписом командира корпусу, генерал-

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.119. Арк. 22.

лейтенанта, графа Келлера[1]. Зазначені ціни ухвалювалися відповідними, спеціально створеними, комісіями при магістраті. У цьому наказі наголошувалося, що перелік визначених цін мав бути розміщений на видних місцях в усіх магазинах і лавках, а за недотримання їх до винних осіб застосовуватимуться штрафи в сумі 3000 руб. із подальшим закриттям торговлі і висланням.

Аналогічно, 5 листопада 1916 р. черговим генералом штабу армії, генерал-майором Пестрежецьким затверджено такси на продукти, фураж та інші товари для м. Кременець і Кременецького повіту Тернопільської губернії. Зазначені ціни були обов'язковими для застосування місцевим населенням, військовими частинами та іншими установами й організаціями при здійсненні роздрібної закупівлі продуктів, починаючи з 9 листопада 1916 р. і до терміну їх відміни[2].

У м. Городенка і Городенківському повіті Чернівецької губернії щомісяця затверджувалися такси на продукти першої необхідності, фураж, паливо та робочу силу[3] (Додаток Я). Такси підписувалися начальником повіту та вивішувалися у людних місцях. Із додатку М видно, що у лютому 1917 р. ціни на більшість товарів залишалися без змін, особливо важливою така цінова стабільність була для хліба та борошна усіх сортів. При цьому за короткий термін – протягом місяця, збільшення цін спостерігалося на: м'ясні продукти та сало – від 5 коп. до 50 коп., коров'яче масло подорожчало на 60 коп., сир – на 20 коп. за кг., сіно і конюшина додали в ціні по 20 коп. за пуд. На тютюнову продукцію ціни зменшилися на 2 – 53 коп. на 1/8 фунтах, сірники подешевшали на 1 коп. за пачку, цибуля – на 1,15 руб. на пуді. Зменшення такс на тютюнові вироби пов'язане з тим, що на етикетках пачок із тютюновими виробами зазначалися ціни для продажу, тому торговцям можливо було регулювати лише граничні відсотки націнок залежно від попиту та пропозиції тютюнової продукції на ринку. За таке регулювання виступав і Чернівецький губернатор[4], але на практиці Городенківський повіт був одним із небагатьох повітів, що здійснював таке таксування з урахуванням місцевих умов. Поява у

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.161. Арк. 3.
[2] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.130 Арк. 49.
[3] ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.186. Арк.14.; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр. 160. Арк. 145, 286.
[4] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.238. Арк. 179–179 зв.

лютневому переліку товарів, що підлягали таксуванню у м. Городенки, зернових, таких як жито, пшениця, ячмінь, овес за ціною 2,50 руб. за пуд та кукурудзи за ціною 0,50 руб. за пуд, свідчить про нові джерела постачання цих товарів на ринок регіону. Невизначеність цін на цукор, каву, перець, квасолю, часник і кам'яне вугілля свідчить про неможливість встановлення цін на них через відсутність їх на ринку міста та повіту.

Максимальні ціни (тарифи) встановлювалися не лише на продукти, фураж, худобу, паливо. Начальник Радауцького повіту Чернівецької губернії 19 вересня 1916 р. надсилав до Чернівецького губернатора на погодження затверджені ним такси-прейскуранти для ресторанів м. Радауць (нині м. Radautz в Румунії). У листі зазначалося, що «такси встановлені відповідно до місцевих умов життя і на противагу тим, занадто завищеним цінам, які встановили віднедавна місцеві власники ресторанів»[1] (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Прейскурант цін для ресторанів м. Радауць Чернівецької губернії, вересень 1916 р.[2]

Назва страв	Ціна: руб. коп.
Гарячі страви:	
Щі	0,20
Картопляний суп	0,20
Локшина	0,20
Борщ	0,20
Печеня:	
Гусак з картоплею або іншими приправами	0,70
Качка -«-	0,70
Індик -«-	0,70
Яловичина	0,60
Телятина	0,60
Котлети рублені	0,60
Котлети відбивні (з телятини чи свинини)	0,60
Біфштекс	0,70
Розбрат	0,70
Солодке: компот, тістечка	0,25
Хліб до обіду видається безкоштовно	

Аналогічно у м. Збаражі були встановлені відповідні такси для їдалень та ресторанів, а також окремо для кав`ярень і чайних[1]. У зазначених оголошеннях

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.161. Арк. 31.
[2] Там само. Арк. 32.

щодо встановлення такс для ресторанів, кав'ярень і чайних м. Збаража наголошувалося, що: 1) продаж кондитерських виробів забороняється; 2) за продаж продуктів за цінами вище такси винні особи будуть притягуватися до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу до 3000 руб., або до арешту до 3-х місяців; 3) зазначена такса має бути розміщена на видному місці в усіх їдальнях і ресторанах; 4) про порушення зазначених такс необхідно повідомляти в управління комісара.

Звичайно, подібне таксування громадського харчування зобов'язувало власників ресторанів, їдалень і трактирів закуповувати продукти за цінами, які дозволяли б при калькуляції ціни на готову продукцію вкладатися у визначені таксою ціни. А якщо це було неможливим, то діяльність підприємств громадського харчування ставала збитковою, а самі вони приреченими на закриття. Крім того, у ціну страв мали закладатися й інші витрати: за оренду приміщення, освітлення, опалення, податки, а також мінімально можливі прибутки. Власниця трактиру у м. Збаражі Р. Гольденцвейг, у березні 1917 р. повідомляла начальнику Збаразького повіту: «при теперішній дорожнечі необхідних для купівлі трактирних продуктів, а також опалення та освітлення, у мене абсолютно не має ніякого заробітку, що можу підтвердити присягою»[2]. Вона скаржилася на те, що у попередньому році всі ціни були на половину нижчими, а «за самий важливий для нас артикул, цукор, ми в теперішній час платимо, буквально, у 6 разів більше, ніж у попередньому році»[3].

У м. Коломия Чернівецької губернії 19 липня 1916 р. також було створено комісію для встановлення довідкових цін і такс на продукти першої необхідності. До складу комісії входили представники: військового відомства, державного контролю, міського самоуправління, землевласників Коломийського повіту, жителів і торговців. Вже 20 липня 1916 р. у публічних місцях міста були розклеєні оголошення з відповідними таксами цін на харчові продукти і товари першої необхідності для м. Коломия[4] (Додаток АА). Із таблиці цього додатку видно, що на

---

[1] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр. 383. Арк. 127.
[2] Там само. Арк. 1–2.
[3] Там само.
[4] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.163. Арк. 16–17.

низку продуктів, таких як крупи, рис, свічки, дріжджі, кава, морква, горох і смалець, ціни не встановлювалися через їхню відсутність на споживчому ринку. Зазначені такси були затверджені в.о. начальника Коломийського повіту Норовом.

Погіршення стану на продовольчому ринку змусило магістрат м. Снятина Чернівецької губернії вже через 20 днів переглянути такси на продукти, які були прийняті 5 вересня 1916 р. (Додаток АБ). Із наведеної таблиці видно, що ціни на продукти за 20 днів вересня були значно підвищені, особливо на сало (+35, +40 коп. – на чверть попередньої ціни). На групі м'ясних продуктів такси від 25 вересня 1916 р. були більш деталізовані, відповідно до частин м'ясної тушки, визначено такси не лише на сире м'ясо, а й на вироби з м'яса. Разом з тим не було визначено таксових цін на масло кухонне, смалець, картоплю і молоко у зв'язку з їх відсутністю на продовольчому ринку міста.

У м. Вижниці Чернівецької губернії 1 листопада 1916 р. на засіданні повітового управління з проблеми визначення цін на продукти та товари першої необхідності було затверджено такси на виконання робіт щодо чищення нечистот і димоходів. У результаті встановлено: за чищення нечистот – плата одному робітникові 2,50 руб. в день та окремо за вивезення на відстань до 2-х верст однієї бочки (до 30 відер) оплата не більше 6,00 руб. за кожну бочку; за чищення димоходів – плата одному робітникові складала 0,15 руб. за кожний димохід, а в багатоповерхових будівлях – 0,25 руб. з будівлі[1].

Російській окупаційній владі було важко установити тотальний контроль за дотриманням установлених гранично максимальних цін (такс). Обмеженість контингенту російської цивільної адміністрації та поліції (включаючи військову) та значні простори захоплених територій з певними географічними особливостями не давали можливості своєчасно виявити порушників і притягти їх до відповідальності. Мали місце прояви масової непокори з дотриманням установлених норм щодо обмеження цін. Так, унтер-офіцер додаткового штату жандармського управління доповідав начальникові жандармського управління Військового генерал-губернаторства Галичини про те, що 29 березня 1915 р. «євреї

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.163. Арк. 59–59 зв.

міста Жовква не бажали продавати хліб за встановленою таксою та організували між собою страйк, у зв'язку з чим місто Жовква залишилося зовсім без хліба»[1].

Частіше порушення були неорганізовані й мали індивідуальний характер. До прикладу, місцевого жителя м. Збаража Тернопільської губернії І. Розенштока 20 вересня 1914 р. визнали винним «у недобросовісному підвищенні цін, тобто, в порушенні обов'язкової постанови Тернопільського губернатора від 26 серпня ц.р.» і притягнуто до відповідальності «на перший раз, арешту при Збаразькій в`язниці на два тижні»[2]. До такого ж виду відповідальності притягнено й торговця м. Збаража Л. Шапу, на якого 14 вересня 1914 р. було складено протокол про завищення ним цін на цвяхи[3]. Власника «Гранд-Кафе» А. Кочмаровського, жителя м. Ярослава Перемишльської губернії, за продаж продуктів за цінами, утричі вищими за встановлені такси, у квітні 1915 р. було притягнено до відповідальності: сплата штрафу в сумі 300 руб., або ж арешт строком на один місяць[4]. У липні 1916 р. у м. Коломия виявлено 76 річного пекаря Я.М. Шемечка, який продавав булки за завищеними цінами (по 40 коп. за 55 декограмову булку замість встановлених 18 коп.). Порушник пояснював свої дії тим, що ціна на борошно була дуже високою, а тому собівартість готової продукції виявилася вищою за встановлені такси. Як наслідок, не вигідно було взагалі пекти хліб, щоб продавати за таксованими цінами[5]. За продаж хліба і сірників за завищеними цінами торговців м. Броди Х. Френких і Ф. Адлера у серпні 1916 р. притягли до відповідальності відповідно: першу порушницю – до штрафу на суму 25 руб., або до арешту на 7 діб; другого порушника – до штрафу на суму 15 руб., або до арешту на 5 діб[6]. У серпні 1916 р. у м. Коломиї було притягнуто до відповідальності місцевого торговця М. Ш. Вебера, котрий здійснював торгівлю сірниками австрійського виробництва за завищеними цінами, та ще й «з-під поли», ховаючи свій товар[7]. У серпні 1916 р. було виявлено п'ять 25-відерних бочок гасу у місцевого купця Д. Лойтенберга,

[1] ЦДІАК України. Ф. 365. Оп.1. Спр.133. Арк. 31.
[2] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.8а. Арк. 2.
[3] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.8а. Арк. 3–4.
[4] ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп.1. Спр.119. Арк. 1–8.
[5] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.163. Арк. 11–11 зв.
[6] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.153. Арк. 18–19, 20 – 24 зв.
[7] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.163. Арк. 1–5 зв.

який «ухилявся від продажу цього гасу по існуючих в м. Бродах цінах». Порушник був притягнений до арешту строком на півтора місяці[1].

На думку Львівського губернатора, саме «місцеві євреї, в руках яких заходилася вся торгівля, почали активно вивозити з м. Броди в Росію, з ціллю наживи, предмети першої необхідності: борошно, крупу, зерно, масло та ін.»[2]. У листі губернатора до Військового генерал-губернатора від 24 жовтня 1914 р. повідомлялося, що у зв'язку з масовим вивезенням товарів з Галичини місцеве населення почало відчувати їх дефіцит і, як наслідок, значно підвищилися ціни. А тому Львівський губернатор пропонував прийняти відповідну обов'язкову постанову, яка б забороняла євреям здійснювати вивезення товарів. І це при тому, що Головним начальником постачання армій ПЗФ 11 листопада 1914 р. вже було прийнято «Тимчасові правила щодо в'їзду в Галичину осіб з губерній Російської імперії, виїзду з Галичини і рух в середині Галичини»[3], якою запроваджувалася пропускна система прикордонного руху для всіх без винятку осіб, щоправда, без зазначення національностей. Все ж 13 лютого 1915 р. Військовим генерал-губернатором Бобринським було прийнято спеціальну обов'язкову постанову щодо обмеження руху євреїв у межах Галичини та Буковини. У преамбулі до постанови вказувалося, що «на основі наказу Головнокомандувача армій ПЗФ, у зв'язку з посиленням в останній час шпіонажу з боку євреїв» встановлено ряд заборон та обмежень у пересуванні осіб єврейської національності: 1) заборонено в'їзд у межі Галичини особам єврейської національності; 2) заборонено особам єврейської національної переїжджати із одного повіту Галичини до іншого; 3) винні у порушенні цієї постанови притягуватимуться в адміністративному порядку до застосування штрафу у сумі трьох тисяч рублів або утримання у в'язниці до трьох місяців[4]. Такі обмежувальні норми обов'язкової постанови не дозволяли місцевим торговцям єврейської національності перевозити товари не те що за межі Галичини та Буковини, а й вільно рухатися між повітами. Такий стан, мав до деякої міри і

[1] ДАЛО. Ф. 905. Оп.1. Спр.153. Арк. 62–62 зв., 70, 72–72 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.82. Арк. 13.
[3] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.55. Арк. 61–61 зв.
[4] Там само. Арк. 62.

зворотній бік – ускладнювалися товарообмінні міжрегіональні операції між повітами, не постачалися в окремі міста і населені пункти продукти, які не вироблялися у межах повіту, та інші особливі товари, такі як чай, кава, рис, мило та ін. Здатність єврейського населення до вмілого ведення торговельної справи була беззаперечною, а обмеження в пересуванні з метою торгівлі сповільнювало підприємницьку активність у регіоні й негативно впливало на надходження податків до місцевих бюджетів. У пояснювальній записці до бюджету м. Добромиля Львівської губернії від 30 березня 1915 р. до Військового генерал-губернатора Галичини зазначалося, що «дозвіл євреям повернутися у місто при їхньому занятті торгівлею може підвищити доходи міста»[1].

Під час другої окупації російськими військами західноукраїнських земель дане питання залишалося актуальним. У жовтні 1916 р. уповноважений Міністерства землеробства при штабі головнокомандувача армій ПЗФ інформував Чернівецького губернатора про те, що в Радауцькому і Серетському повітах єврейські спекулянти масово скуповували у місцевого населення велику рогату худобу за безцінь. У цьому листі пропонувалося «затримувати скуплену спекулянтами худобу і передати її Міністерству землеробства для здачі її діючій армії»[2], у відповідь на що було надано відповідний дозвіл від Чернівецького губернатора[3]. Падіння ціни на рогату худобу було зумовлено тим, що після другого вторгнення російських військ на територію Галичини та Буковини у місцевого населення нічим було годувати тварин. Все сіно, солому та інший корм було забрано як австрійськими, так і російськими військами. На зиму люди почали масово спродувати худобу, пропозиція була завищена, внаслідок чого ціни різко впали. При цьому інтендантську службу російської армії, яка здійснювала закупки худоби у населення, зовсім не бентежив той факт, що закупки здійснювалися за цінами, нижчими від зазначених у тарифах на м’ясо в живій вазі.

Встановлення заготівельних (твердих) цін на товари першої необхідності. Поряд зі встановленими таксами на продукти і товари першої необхідності, які

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.547. Арк. 174 зв.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.135. Арк. 4.
[3] Там само. Арк. 10.

регулювали ціни у сфері торгівлі та громадського харчування на місцевих продовольчих ринках окупованих територій, діяли тверді заготівельні ціни, за якими скуповувалися продукти для потреб армії, та реквізиційні ціни, за якими проводилися реквізиції необхідних для армії продуктів. Такі заготівельні ціни на продукти встановлювалися зразу ж після вторгнення російських військ на територію Галичини та Буковини. Головнокомандувачем армій ПЗФ у вересні-листопаді 1914 р. було прийнято ряд наказів №18, №19 та № 107 про встановлення заготівельних цін[1]. Більш прискіпливо до встановлення заготівельних цін російська влада підійшла під час другого вторгнення в Галичину та Буковину, адже ситуація з продовольством значно погіршилася. Як зазначалося вище, у вересні-жовтні 1916 р. склалася складна ситуація з кормами для худоби. Російським військам нічим було годувати армійських коней. Значні труднощі виникали під час постачання рогатої худоби для забою на харчування армії, яка переганялася цілими стадами з Росії протягом тижнів і потребувала харчу. При цьому місцеве населення вже не мало змоги виконувати зобов'язання за рознарядкою постачань російській армії сіна та соломи[2]. Отож, у жовтні 1916 р. начальник постачання арміями ПЗФ Ельснер вирішив вжити радикальних заходів для здійснення безперешкодної заготівлі продовольства для армії. У своєму наказі він постановив[3]: 1) У землевласників-поміщиків забирати всі наявні продукти (окрім посівного насіння і певної кількості продуктів, необхідних для утримання господарства до нового врожаю): зерновий хліб, масляне насіння, картоплю, сіно, яру та озиму солому. 2) У встановлених рознарядкою розмірах, погодженою з губернатором, забирати у селян продукти. 3) У лісових регіонах Карпат Буковини, тобто у Кимполунгському, Гурагоморському і частині Радауцького повітах, та ін. повітах Прикарпаття, реквізувати рогату худобу: 50% – у румунського та русинського населення і 75% у німецьких колоніях. Реквізиції не підлягали лише дійні корови та корови віком до 8 місяців. 4) В інших частинах Буковини й Галичини реквізувати

[1] Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции № 107 от 20 ноября 1914 г. *Приказы войскам Временного генерал-губернаторства Галиции. 1915 г*. Львов, 1914. С. 67.
[2] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.135. Арк. 13–13зв.
[3] Там само. Арк. 14.

від 5% до 20% кіз і до 50% – овець і свиней. Не підлягав реквізиції молодняк (до 1 року) кіз та овець, свині до 6 місяців. 5) У господарствах, де знайдуться сурогатні корми для коней і худоби, а також сіно і яра солома, реквізовувати їх повністю.

У наказі вказувалося, що проводити реквізиції необхідно «не зразу і не скрізь, поступово переходячи з повіту у повіт (із заходу на схід) і починати відчуження не в повному обсязі, тобто, спочатку забрати 10% – 20%, потім інше, і при цьому в першу чергу зайнятися відчуженням овець і свиней, а вже потім рогатої худоби»[1].

Ціни, за якими здійснювалися закупівлі продуктів у населення, затверджувалися Головнокомандувачем армій ПЗФ. Відповідно, командувачі окремих армій, що входили до складу військ ПЗФ, опираючись на обов'язкові постанови Головнокомандувача, підписували свої накази щодо встановлюваних твердих закупівельних цін у межах дії відповідної армії[2]. Що стосується узгодженого регулювання заготівельних і реквізиційних цін у рамках цивільного управління окупованими територіями, то Військовим генерал-губернатором також видавалися відповідні накази. При цьому у наказах по арміях і наказах Військового генерал-губернатора щодо встановлення заготівельних цін подавалися значно ширші переліки продуктів і товарів, ніж ті, що встановлювалися вищим військовим керівництвом. Реквізиційні ціни встановлювалися на 10% нижчими від заготівельних цін.

Так, на час проведення вищезазначених закупівельно-реквізиційних заходів, Головнокомандувачем армій ПЗФ О. О. Брусиловим 24 жовтня 1916 р. було підписано обов'язкову постанову, у якій встановлено ціни для закупівлі уповноваженим Міністерством землеробства різного роду продуктів та фуражу в областях Австро-Угорщини, «з присвоєнням їм характеру твердих цін Імперії» (Додаток АД). Крім того, постановою заборонялося вивозити з Галичини та Буковини до Російської імперії та Румунії будь-які продукти, фураж і худобу. За непокору та порушення умов обов'язкової постанови до винних осіб було передбачено застосування відповідальності у вигляді позбавлення волі з

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.135. Арк. 14.
[2] ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.140. Арк. 14–14 зв.

перебуванням у в'язниці або фортеці на строк до 3-х місяців, або грошового стягнення на суму не більше 3-х тис. руб.[1]. Зазначена постанова була надрукована тиражем 500 екземплярів і поширена серед місцевого населення[2].

Керуючись вищезазначеною обов'язковою постановою, Військовий генерал-губернатор областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, 11 січня 1917 р. підписав наказ за №17 у якому були встановлені заготівельні ціни на продукти інтендантського забезпечення, а також реквізиційні ціни зі вказівкою використовувати їх, починаючи з 1 січня 1917 р.[3]. Уже 14 березня 1917 р. зазначений наказ втратив чинність у зв'язку з підписанням Військовим генерал-губернатором нового наказу №150 (По військовій частині), яким установлювалися нові заготівельні та реквізиційні ціни із вказівкою використовувати їх з 11 березня 1917 р. по 1 травня 1917 р.[4] (Додаток АД). З цього додатку видно, що у наказі Військового генерал-губернатора від 1 січня 1917 р. № 17 заготівельні ціни відповідали твердим цінам, які були встановлені обов'язковою постановою Головнокомандувача армій ПЗФ від 24 жовтня 1916 р. Проте, перелік продуктів, визначений Військовим генерал-губернатором у наказі №17, був значно ширший порівняно з тим переліком, який значився в обов`язковій постанові Головнокомандувача. При цьому реквізиційні ціни встановлювалися нижчими від заготівельних на 10%. У вищезгаданій обов'язковій постанові від 24 жовтня 1916 р. зазначалося, що якщо особа відмовлялася продавати продукти, худобу і фураж, за визначеними у постанові твердими цінами, то вони підлягали реквізиції за розпорядженням уповноваженого Міністерства землеробства за цінами, нижчими на 15% проти встановлених заготівельних[5]. Що стосується заготівельних цін, які запроваджувалися з 11 березня 1917 р. за наказом №150, то вони були підвищеними у середньому на 14% (від 7% до 25%) порівняно із заготівельними цінами, що діяли майже 6 місяців, з 24 жовтня 1916 р. по 11 березня 1917 р. (Додаток АД). При порівнянні заготівельних цін, що вступили в дію з

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.135. Арк.19.; Там само. Ф.961. Оп.1. Спр.12. Арк. 87.
[2] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.135. Арк.58.; ДАЧО. Ф.818. Оп.1. Спр.2. Арк. 355.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.83. Арк. 2–3.
[4] ДАЧО. Ф. 957. Оп.1. Спр.59. Арк. 82–83.
[5] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.135. Арк. 19.

11 березня 1917 р., з цінами, встановленими з 20 листопада 1914 р., спостерігається приріст цін: по житу – на 36%, пшениці – на 50%, по гречаній крупі – на 42%, по пшеничній крупі – на 33%, по вівсу – на 89% і по ячменю – на 75% (Додаток АД).

Загалом, російській окупаційній владі не вигідно було підвищувати заготівельні ціни, адже скуповування продуктів за безцінь – основний принцип цінової політики окупанта на захоплених територіях. Аналіз динаміки заготівельних цін за окремими продуктами і фуражем за період 1914 – 1917 рр. повністю це підтверджує (див. Додатки АЕ та АЖ). З рисунка додатку АЖ видно, що за головними зерновими продуктами, житом і пшеницею, заготівельні ціни хоч і збільшилися, відповідно на 36% – 50%, і склали 1,50 руб. по житу і 1,80 руб. по пшениці, але різкого підвищення заготівельних цін за періоди російської окупації не спостерігалося. Встановлено різке підвищення заготівельних цін втричі лише на рис – з 2,80 руб. до 10,00 руб. за пуд, що пов'язано з різким скороченням імпорту рису. Зазначений продукт уже в січні 1915 р. став дефіцитним не лише на території Російської імперії, а й на території окупованих Галичини та Буковини. Стабільно високою була ціна на цукор і становила від 7,80 руб. до 8,20 руб. за пуд. Цукор здебільшого завозився з Російської імперії, і ціна на нього встановлювалася на рівні імперських. З фуражем ситуація була наскільки складною, що заготівельна ціна на овес 1,70 руб. за пуд була вищою порівняно з ціною на зернове жито – 1,50 руб. за пуд. Ціна на ячмінь зросла помірно, з 0,80 руб. до 1,40 руб. за пуд.

Масові поспішні реквізиці продуктів харчування були характерні перед відсупом російської армії російської армії з окупованих нею територій. Залишаючи населення без продуктів, на початку червня 1915 р., «інтендантське управління Військового генерал-губернатора реквізувало у Львові: муки – 56,5 тис. пудів, круп – 1,7 тис., квасолі – 1,6 тис., цукру – 1,6 тис., вівса та ячменю – 2,4 тис. пудів. Забрано також запаси макаронів, гречки, цикорію, оцту, жита, пшениці та інших продуктів»[1].

Якщо порівнювати ціни, за якими здійснювалися закупівлі продуктів для російської армії у жовтні 1916 р. на території Галичини та Буковини, із

[1] Історія Львова: у 3 т. / редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2. С. 517.

заготівельними цінами, за якими здійснювалися закупівлі продуктів у тилових російських губерніях (Московській, Орловській, Смоленській), білоруській губернії (Мінській,) та українській (Чернігівській губернії) (див. Додаток АЗ), то за всіма позиціями продуктів і фуражу, окрім соломи ярої, спостерігається відчутне заниження закупівельних цін на окупованих територіях. Найвищі заготівельні ціни були встановлені у російських губерніях – Московській та Орловській, найнижчі – на окупованих територіях Галичини та Буковини. Особливо відчувалася дискримінаційна цінова політика відносно окупованих територій при закупівлі великої рогатої худоби по ціні 5,20 руб. за пуд у живій вазі порівняно з ціною закупки в імперських губерніях – 16 руб. за пуд, та по маслу коров'ячому – за ціною 28 руб., при ціні його закупки в імперських губерніях від 46,44 руб. до 64 руб. за пуд. Навіть після прийняття чергового наказу Військового генерал-губернатора №150 від 14 березня 1917 р., за яким дещо збільшилися заготівельні ціни для окупованих територій, проте вони не досягали заготівельних цін жовтня 1916 р., установлених для російських губерній (Московської та Орловської).

Слід відзначити, що під час першої окупації цінова політика в частині встановлення заготівельних цін була доволі пріоритетною для окупованих територій (Додаток АИ). Закупівельні ціни в Галичині були вищими порівняно з цінами в українських і білоруських губерніях, але нижчими ніж у польських губерніях. Найнижчі закупівельні ціни на всі вказані види продуктів були встановлені для українських губерній. Ціни на дрова визначалися з урахуванням наявності лісових ресурсів у регіоні, а тому найнижчими встановлювалися ціни у Чигиринському повіті Київської губернії та у повітах Чернігівської губернії, а також у карпатських повітах Галичини та Буковини. На окупованих територіях у цей період не встановлювалися закупівельні ціни на тютюн і цукор. Заготівельні ціни, наведені у Додатку АИ, були затверджені наказами Головного начальника постачання армій ПЗФ: №5 від 2 січня 1915 р., №158 від 2 березня 1915 р. та № 240 від 11 березня 1915 р. на період з 1 січня по 1 квітня 1915 р.[1].

[1] Приказ Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта №240 от 11 марта 1915 года. *Приказы Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта.* Люблин, 1915. С. 7–11.

Окремою обов'язковою постановою Головнокомандувача армій ПЗФ О. О. Брусилова від 16 лютого 1917 р. було переглянуто раніше встановлені заготівельні (тверді) ціни на закупівлю великої рогатої худоби, свиней та овець у живій вазі[1] (Додаток АК). За період із 24 жовтня 1916 р. до 16 лютого 1917 р. відбулося збільшення заготівельних цін на велику рогату худобу на 50%, на овець – 16,7%, ціни на свиней були диференційовані, залежно від вгодованості –за годованих свиней ціна збільшувалася, залежно від ваги тварини, – від 5% до 90%.

Окупаційна влада постійно тримала на контролі наявну кількість у місцевого населення тяглової робочої худоби та продуктивної великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз[2]. Такий облік мав значення для здійснення контролю за відбуванням підводної повинності, а також, за необхідності, успішного проведення раптових реквізицій для потреб армії. У свою чергу, Військово-окружний контролер ініціював створення наказу від 14 грудня 1914 р. №1913 про наведення «точного і вичерпного обліку про всі наявні в районах запаси і склади продовольчих продуктів, предметів обмундирування та іншого майна, захопленого у супротивника, конфіскованого, реквізованого чи покинутого»[3]. Такий облік давав можливість окупаційній владі орієнтуватися у наявних запасах продуктів і предметів першої необхідності, що логічно впливало на формування довідкових, заготівельних та реквізиційних цін. Окремими наказами Головнокомандувача армій ПЗФ затверджувалися заготівельні ціни на паливо та освітлювальні засоби – свічки (табл. 3.3). Із цієї таблиці видно, що заготівельні ціни на дрова мали тенденцію до зменшення, що пов'язано з сезонними потребами на них. Заготівельні ціни на дрова встановлювалися без урахування сортності деревини. З січня 1915 р. ціни на гас також зменшилися й утримувалися до квітня 1915 р. включно. Закупівельні ціни на стеаринові свічки певний час не встановлювалися, і лише з березня 1915 р. почали регламентуватися для військових закупівель. Наказом Головнокомандувача армій ПЗФ від 9 жовтня 1916 р. за №1651 було уточнено, що закупівельні ціни на лісові матеріали могли коригуватися залежно від того, які роботи з рубки, розпилювання

[1] ДАЧО. Ф.957. Оп.1. Спр.59. Арк. 69.
[2] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. спр.34. Арк. 38.
[3] ЦДІАК України. Ф.378. Оп.1. Спр.1. Арк. 8.

та вивезення лісу здійснювалися військовими частинами самостійно, власними силами[1]. У наказі зазначалося, що лише після врахування всіх цих обставин визначалася заготівельна ціна лісу для військових частин. Для цього створювалися спеціальні комісії, до складу яких входили: представник від військової частини, яка проводила заготівлю дров чи лісових матеріалів, представники від польового контролю та адміністрації, місцевого населення і лісового чи удільного відомства.

Таблиця 3.3

Заготівельні ціни на паливо та освітлювальний гас і свічки, за листопад 1914 р. – квітень 1915 р.[2]

Назва регіону заготівлі	Закупівельні ціни, руб. коп.							
	Дрова, за 3-хпильні сажні			Гас, за пуд		Свічки стеаринові, за пуд		
	Листопад 1914 р.	Січень – березень 1915 р.	Квітень 1915 р.	Листопад 1914 р.	Січень - квітень 1915 р.	Листопад 1914 р. - Січень 1915 р.	Березень 1915 р.	Квітень 1915 р.
1	2	3	5	6	7	11	12	13
Львівська губернія	35,25	25,00	23,00	4,50	3,80	Не встановлювалися	14,00	14,00
м.Львів	46,00	40,75	33,55	4,50	3,80		14,00	14,00
Тернопільська губ.	35,25	25,00	23,00	4,50	3,80		14,00	14,00
Чернівецька губ.	35,25	23,00	23,00	4,50	2,80		12,00	12,00

За даними актів корпусних комісій, які спеціально створювалися для здійснення нагляду за порядком рубки лісу та встановлення вартості заготовленого лісу для потреб армії, ціна рубаного дерева на пні у жовтні-грудні 1916 р. у лісах Чернівецької губернії у середньому складала 3 руб. 50 коп. за куб. м., або 33 руб. 98 коп. за куб. саж, і це без урахування породи дерева, його віку та розміру[3]. Про заниженість цін засвідчував той факт, що при австрійській владі деревина поділялася на сорти і закуповувалася за такими цінами у переведенні на рублі:

[1] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.112. Арк. 1.

[2] Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции №116 от 26 ноября 1914 г. *Приказы войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции.* Львов, 1914. С. 70; Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции №5 от 2 января 1915 г. *Приказы войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции.* Львов, 1915. С. 3; Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции №158 от 2 марта 1915 г. *Приказы войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции*. Львов, 1915. С. 100; Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции №252 от 31 марта 1915 г. *Приказы войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции.* Львов, 1915. С. 159.

[3] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.51. Арк. 48, 53-53зв., 80–80 зв.

деревина 1-го сорту – 10,64 руб. за куб. м., 2-й сорт – 8,51 руб. за куб. м., 3-й сорт – 6, 92 руб. за куб. м.[1].

Питання визначення достовірності заготівельних цін знаходилося під особливою увагою Управління військово-окружного контролера. Під час формування зведених відомостей щодо заготівельних цін, які подавалися на затвердження Головнокомандувачеві армій ПЗФ, начальнику постачання армій та Військовому генерал-губернаторові Галичини, контролер слідкував, щоб ні в якому разі вони не завищувалися, а той взагалі були мінімально можливими. Як зазначалося у звіті Управління військово-окружного контролера, саме на їхній підрозділ покладено обов'язок «здійснювати фактичний нагляд над заготівельними операціями, а також за діяльністю продовольчих складів і магазинів», контролювати ціни по більшості великих договорах-підрядах на постачання продуктів в армію, які укладалися окружним інтендантством, і якщо вважало за потрібне, активно втручалося у коригування (у бік зменшення) контрактних цін[2]. В окремих випадках, якщо Управління військово-окружного контролера вважало ціну контракту завищеною, то могло рекомендувати інтендантській службі діючої армії відмовлятися від такого постачання взагалі. Будучи на варті економного витрачання військових коштів, у грудні 1914 р. Управління військово-окружного контролера виходило з клопотанням про перегляд у бік зменшення закупівельних і реквізиційних цін, які були затверджені наказом за № 150 Військового генерал-губернатора Галичини, оскільки на їхню думку вони були завищеними[3]. Така діяльність Управління в цілому впливала не лише на формування цін в окремих випадках, а й на загальну цінову політику на окупованих територіях.

Встановлення довідкових цін на продукти, будівельні матеріали, фураж і робочу силу. Відповідно до ст.ст.100-110 Статуту «Про забезпечення народного продовольства», який діяв у Російській імперії, щомісячно «міські управи збирали ціни на предмети продовольства в містах» для того, щоб визначити довідкові ціни (нижчі, вищі і середні) на хлібне зерно та різні продовольчі продукти, фураж,

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр. 160. Арк. 36 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф. 378. Оп.1. Спр. 1. Арк. 11-13.
[3] Там само. Арк. 9–9 зв.

будівельні матеріали, найману працю та інші послуги, за якими надалі здійснювалися державні та комерційні закупи продовольства1. Губернатори, у свою чергу, мали наглядати за тим, щоб відомості довідкових цін були достовірними і надавалися своєчасно. Подібна практика створення відомостей довідкових цін на продовольство, фураж, будівельні матеріали, робочу силу та інші послуги застосовувалася російською адміністративною владою і на окупованих територіях Галичини та Буковини.

Існування на окупованих територіях одночасно закупівельних та реквізиційних цін на закупівлі для потреб армії поряд з таксованими цінами для населення зумовлювало паралельне формування ринкових довідкових цін. Зазначені довідкові ціни були значно вищими за заготівельні і таксовані ціни. Окупаційна влада здійснювала щомісячний моніторинг довідкових цін. З одного боку, таким чином здійснювався контроль за дотриманням цінової політики, яку реалізовувала російська влада на окупованих територіях. З іншого боку, це були ціни, які найбільше відображали ситуацію зі станом формування ринкових цін у регіоні. Відомості з довідковими цінами затверджувалися губернатором щомісяця, за матеріалами, поданими безпосередньо повітовими начальниками та поліцмейстерами губернських міст [2]. Поліцмейстери губернських міст від своїх дільничних приставів вимагали щомісячної звітності щодо довідкових цін на предмети першої необхідності, будівельні матеріали та інші предмети та послуги з метою поінформувати про реальну цінову ситуацію інтенданта та військово-окружного контролера при Військовому генерал-губернаторстві Галичини. У своєму листі від 24 грудня 1916 р. до дільничних приставів поліцмейстер м. Чернівців писав: «звертаючи увагу на важливість дорученого завдання, до написання довідкових цін необхідно поставитися дуже уважно і серйозно, встановлюючи ці ціни не лише шляхом спілкування з торговцями та знаючими

[1] Устав об обеспечении народного продовольствия. *Свод законов Российской империи*. Книга 2. Т. XIII. СПб., 1912. С. 15–16.
[2] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.37. Арк.39, 50.; ДАЧО. Ф.957. Оп.1 Спр.59. Арк.37.; ДАЧО. Ф.966. Оп.1. Спр.11. Арк. 10-10 зв., 19–19 зв.

особами, але й перевіряти їх у магазинах і на базарах»[1]. Таким чином здійснювався контроль з боку поліцмейстера за достовірністю цін, відомості про які надавалися магістратами губернських міст безпосередньо губернаторові й потім включалися у загальну відомість довідкових цін. Довідкові ціни на продовольчі товари, будівельні матеріали і робочу силу у повітах складалися відповідними спеціальними комісіями під керівництвом начальника повіту.З іншого боку, з метою контролю за своєчасністю затвердження губернаторами довідкових цін Управління військово-окружного контролера Військового генерал-губернаторства Галичини постійно надсилало запити до губернаторів щодо відомостей про щомісячні затвердження довідкових цін на товари і послуги для потреб інтендантського «довольствія» та будівельні матеріали і робочу силу[2].

Дані про довідкові ціни, які надходили від начальників повітів і поліцмейстерів губернських міст, щомісячно зводилися у загальну відомість довідкових цін на продукти, будівельні матеріали та робочу силу по відповідній губернії. У Додатоку АЛ представлено зведені дані про довідкові ціни на продукти харчування, фураж, паливо та інші товари першої необхідності, що склалися у повітах Чернівецької губернії, за грудень 1916 р. Дані, наведені у Додатку АЛ, свідчать про стан наповненості продовольчого ринку повітів Чернівецької губернії тими чи іншими продуктами і товарами першої необхідності у грудні 1916 р. А саме, відсутність ціни у продовольчій позиції – ознака повної відсутності товару на продовольчому ринку; високий показник ціни – свідчення наявного дефіциту товару на продовольчому ринку; відносно низький рівень ціни – ознака певного рівня наповненості продовольчого ринку певними товарами; значний розрив між нижчим і вищим показниками довідкових цін – свідчення нерівномірного представництва на продовольчому ринку певної групи продовольства, а також наявності в окремих регіонах їх дефіциту або ж і повної їх відсутності; помірний розрив між показниками середньої ціни з вищим і нижчими – ознака рівномірності

[1] ДАЧО. Ф.966. Оп.1. Спр.11. Арк. 10–10 зв.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.162. Арк.30.; ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.22. Арк. 18.; ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп.1. Спр.161. Арк. 2–2 зв.

насичення продовольчого ринку певним продуктом, що у наведеній таблиці маємо в поодиноких випадках.

Як зазначалося вище, довідкові ціни на продовольчі та непродовольчі товари у повітах складалися відповідними комісіями. Так, до складу комісії у Кимполунгському повіті Чернівецької губернії входили: голова комісії – начальник повіту, члени комісії – помічник начальника повіту, комендант штабу 26 корпусу, етапний комендант етапу №6, бургомістр м. Кимполунг та п’ять представників від місцевого купецтва[1]. На засіданні цієї комісії 14 жовтня 1916 р. зазначалося, що «встановити в даний час яку-небудь таксу на продукти першої необхідності, окрім м’яса, було неможливо, тому що продукти у місті відсутні внаслідок неможливості підвезти їх по залізниці, а також через відсутність засобів перевезення»[2]. Із Додатку АЛ видно, що у грудні 1916 р. ситуація з постачанням продуктів у Кимполунгському повіті не змінилася. Невизначеність довідкових цін на борошно, хліб, крупи, макарони, цукор свідчить про те, що ці продукти були зовсім відсутні у регіоні. Крім того, ціни на наявні продукти (бобові, м’ясо, молоко і яйця) були вищими за середні по Чернівецькій губернії, що засвідчує обмеженість їх пропозиції на продовольчому ринку повіту. Аналіз наведених даних дає підстави стверджувати, що у Кимполунгському повіті у вересні-грудні 1916 р. був голод.

Аналогічна ситуація складалася і в Сучавському повіті Чернівецької губернії (Додаток АЛ). Більшість продуктів були відсутніми, а ціни на борошно напівбіле (11,20 руб. за пуд.) та борошно житнє (8 руб. за пуд) найвищими у губернії. Це переконливе свідчення того, що пропозиція борошна на ринку була мізерна і, як наслідок, у повітах спостерігався голод. Кимполунгський і Сучавський повіти (нині знаходяться в Румунії) були одними з найвіддаленіших регіонів, крім того ще й гірськими, Чернівецької губернії, опікуватися якими окупаційна влада взагалі не збиралася.

Порівнюючи середні довідкові ціни за основними групами продуктів (зерновий хліб, борошно, крупи, м'ясо, овочі, молоко, яйця, цукор) і фуражу по

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.161. Арк. 44.
[2] Там само.

Чернівецькій губернії із заготівельними цінами, які були встановлені на Буковині у січні 1917 р. (див. Додатки АМ, АН), переконуємося, що довідкові ціни значно перевищують заготівельні ціни, подекуди у 2-3 рази. Такий стан свідчить про те, що російська окупаційна влада примусово й за безцінь скуповувала продукти першої необхідності у місцевого населення і тим самим проявляла грабіжницький характер своїх «добрих» намірів – порятувати буковинців від австрійського, – накинувши на них своє ярмо.

Порівнюючи середні довідкові ціни за основними групами продуктів (зерновий хліб, борошно, крупи, м'ясо, овочі, молоко, яйця, цукор) і фуражу по Чернівецькій губернії із заготівельними цінами, які були встановлені на Буковині у січні 1917 р. (див. Додатки АМ та АН), переконуємося, що довідкові ціни значно перевищують заготівельні ціни, подекуди у 2-3 рази. Такий стан свідчить про те, що російська окупаційна влада примусово й за безцінь скуповувала продукти першої необхідності у місцевого населення і тим самим проявляла грабіжницький характер своїх «добрих» намірів – порятувати буковинців від австрійського, – накинувши на них своє ярмо.

За головування начальника повіту при повітовому управлінні Бучацького повіту Тернопільської губернії було створено відповідну комісію, яка розробляла проект максимальних довідкових цін на продукти першої необхідності для свого повіту, виходячи з наявності (пропозиції) тих чи інших продуктів, попиту на них та усталені ринкові ціни. Надсилаючи до Тернопільського губернатора відомості про довідкові ціни по Бучацькому повітові станом на квітень 1915 р., начальник повіту повідомляв, що при складанні відомостей було задіяно 16 осіб, які досліджували ціни у м. Бучачі та в містечках Бучацького повіту. Під час обстеження бралися до уваги ціни, які були затверджені Тернопільським губернатором від 29 серпня 1914 р. по м. Тернополю[1]. У даному випадку механізм установлення довідкових цін був таким: 1) збиралися дані про ціни по всьому повіту, включаючи м. Бучач; 2) визначалися найвищі і найнижчі ціни, що склалися у повіті; 3) обраховувалася середня ціна; 4) на затвердження губернаторові пропонувалися нижчі ціни

[1] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.85. Арк. 40 зв.

(Додаток АП). Доволі розширений перелік продуктів та товарів першої необхідності, за якими встановлювалися довідкові ціни по Бучацькому повіті (включаючи м. Бучач) свідчить про те, що вони були присутніми на продовольчому ринку регіону, при цьому лише за деякими позиціями в обмежених обсягах. Різноманіття сортів борошна, хліба, м`яса, цукру і видів круп та незначні розриви між вищими і нижчими цінами по всіх продуктах можна вважати ознаками рівномірності їхнього розподілу по населених пунктах повіту. Наявність кави і перцю, хоч і за високими цінами, можна розцінювати як факт наявності запасів імпортних товарів у регіоні, тоді як у м. Львові вже у січні 1915 р. не встановлювалися такси на ці продукти з причини їхньої відсутності на продовольчому ринку регіону (див. Додаток П).

Якщо розглядати динаміку росту довідкових цін по Чернівецькій губернії за листопад 1916 р. – січень 1917 р. по продуктах харчування, фуражу, паливу та інших товарах першої необхідності, то ріст цін спостерігається за більшістю товарних позицій (Додаток АР). За три місяці поспіль ціни зростали за всіма видами хлібопродуктів: на борошно пшеничне і житнє – на 20%; на хліб печений житній і пшеничний – відповідно, на 28% і 36%; на пшеницю і жито в зерні – відповідно на 26% і 30%; на макарони і вермішель – на 61% і 51%. За всіма видами круп ціни зросли в середньому від 17% до 32%. На 4-5% зменшилися ціни на просо і горох. Водночас ціни на овочеві продукти збільшилися в ціні за всіма позиціями, з урахуванням впливу сезонного фактора на свіжі овочі ціни зросли у чотири рази, на свіжу капусту – у 2,5 рази, буряки зросли в ціні на 78%, картопля – на 21% та ін. Яйця і молоко зросли в ціні, відповідно, на 10% і 9%. Суттєво подорожчали у ціні свічки: сальні – на 47%, стеаринові – на 43%. Мило зросло в ціні на 17% і сірники – на 14%.

У зв’язку із завозом чаю, цукру в регіон з Російської імперії і солі із місцевих солеварних заводів, у січні 1917 р. спостерігалося падіння ціни по цукру на 24-38%, по чаю на 4-25%, по солі на 21%. Майже всі позиції по фуражу зросли в ціні від 2% на солому кормову до 14% на овес.

Грабежі та знищення врожаїв, відсутність продуктів та високі ціни – все це доводило жителів окупованих територій до крайньої межі – голоду. Станіславський поліцмейстер у своєму листі до Чернівецького губернатора повідомляв, що у Вижницькому, Косівському та Печеніжинському повітах Чернівецької губернії у липні 1916 р. «через відсутність хліба населення дуже голодувало і харчувалося незрілими фруктами й овочами, що призвело до захворювання «дизентерією» [1]. Крім того, Косівський повітовий начальник у липні 1916 р. також підтверджував бідуючий стан повіту: «більшу частину рогатої худоби у населення було забрано відступаючими австрійськими військами, а та худоба, що залишилася, майже вся була реквізована нашими (російськими – С.О.) військами», «забрано буквально все; ніяких продуктів у населення не залишилось, і вже зараз відчувається крайня потреба у продуктах харчування» [2]. У зв'язку з цим окупаційна влада навіть була вимушена організувати постачання печеного хліба з військових хлібопекарень 11 армійського корпусу та сприяти Всеросійському земському союзу і гмінам з відкриттям продовольчих пунктів з продажу хліба за ціною 1 руб. 60 коп. за пуд., продаючи в одні руки від ½ до ¼ фунта печеного хліба [3]. Недостатність продовольчих товарів і дров відчувалася й у м. Чернівцях. Для вирішення цієї проблеми на засіданні міської управи 23 жовтня 1916 р. було прийнято рішення клопотати перед Чернівецьким губернатором про повернення 100 тис. корон контрибуції, раніше конфіскованих міських грошей російською окупаційною владою, з метою закупівлі харчових продуктів і дров для забезпечення містян[4].

Що стосується цін на тютюнові вироби та чай, то вони мали реалізовуватися за цінами, вказаними на етикетках цих продуктів. Зазначені продукти були у дефіциті і часто завозилися з території Російської імперії, відповідно, ціна на них визначалася з урахування значних транспортних витрат. Таким чином, ціни на тютюнові вироби не витримували допустимої межі. До поліцмейстера м. Чернівців постійно надходили заяви про те, що «в м. Чернівцях тютюнові вироби російських

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.391. Арк. 49.
[2] ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.61. Арк. 4 зв.–5.
[3] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.391. Арк. 49–50.
[4] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.119. Арк. 75.

фабрик продаються за значно завищеними цінами порівняно з визначеними на етикетках», а тому він пропонував Чернівецькому губернатору розглянути питання про наведення порядку у формуванні цін на тютюнові вироби шляхом «установлення певного відсотку для надбавки на ці вироби»[1]. Часто у відомостях довідкових цін на продукти можна було бачити примітки «Ціни на чай, цигарки і нюхальний тютюн встановлено на етикетках з надбавкою 15%»[2]. Проблеми виготовлення тютюнової продукції на території Галичини та Буковини, які впливали на ціноутворення для тютюнової продукції на окупованих територіях досліджені нами у розділі 4 дисертації.

Стосовно цін на спиртову продукцію та вино. Враховуючи те, що на окуповані території поширювалося законодавство Російської імперії, де Указом імператора від 22 серпня 1914 р. «Про продовження заборони продажу спирту, вина і алкогольних виробів для місцевого споживання в Імперії до закінчення війни»[3] була заборонена торгівля алкогольними товарами. Але при цьому мали місце відпуски спиртової продукції із опечатаних заводів та казенних винних складів на підставі спеціальних дозволів та нарядів, котрі видавалися губернаторами та начальниками повітів, виключно на військові потреби: для госпіталів та лікувальних закладів, аптек, ветеринарних цілей, церковно-обрядних церемоній, для технічного обслуговування військ (потреби авіації, кулеметних команд, польового телеграфу та ін.)[4]. Часто відпуск спирту здійснювався за готівкові кошти. Кошти зараховувалися: на бюджетні рахунки державного казначейства або на депозитні рахунки губернатора. Саме у таких випадках виникала потреба встановлення цін на дану продукцію. Тож, Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві Галичини 13 січня 1917 р. зазначало поліцмейстеру м. Чернівці про те, що ціни мають відповідати тим, «котрі діють в

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.238. Арк. 180.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.192. Арк. 6–8, 10–11; Там само, Спр.383. Арк. 95, 102, 107, 109, 148, 154; Там само, Спр. 451. Арк. 133.
[3] О продлении воспрещения продажи спирта, вина и виноводочных изделий для местного потребления в Империи до окончания военного времени: Указ императора Николая II от 22 августа 1914 г. ст. №2348. *СУ и РП.* 1914. 5 сент. (№248). Отд. 1. СПб., 1914. С. 3458.
[4] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.142. Арк.49,50, 62, 66, 67, 77, 102, 129, 130, 186, 190, 228, 229, 230, 235.; ДАІФО. Ф. 605. Оп.1 Спр.256. Арк. 6, 7,8, 9, 20.; ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.212. Арк. 3, 6, 22, 23, 27, 59, 61.

середині Росії на спирт, який відпускається із казенних винних складів, де встановлено такі ціни: для військових аптек – 5 коп. за градус спирту; для земських аптек – 15 коп. за градус;для госпітальних аптек – 21 коп. за градус»[1].

Таблиця 3.4

Формування ціни на дрова у повітах Чернівецької і Тернопільської губерній, грудень 1916 р. – січень 1917 р. [2]

Назва повіту	Ціна лісу на корені, руб. коп. за саж.	Вартість рубки розпилення, руб. коп. за саж.	Ціна дров у лісі, руб. коп. за саж.	Вартість постачання у повітове місто, руб. коп. за саж.	Ціна дров для продажу, руб. коп. за саж.
Серетський	17,00	7,00	24,00	36,00-40,00	60,00 – 64,00
Чернівецький	25,00	8,00	33,00	44,80	77,80
Кимпулунг	4,00	22,00	26,00	30,00	56,00
Вижницький			31,50 – 44,00	10,00	41,50 – 54,00
Гура-Гуморський		5,36 – 14,72	5,36 – 14,72	17,60	22,96 – 32,32
Городенківський		18,00	18,00	за домовленістю	–
Косівський	3,00 – 8,00	7,50 – 13,50	10,50 – 21,50	за 10 верст 12,00	20,50 – 33,50
Збаразький		0,40 куб. м.	3,38 куб. м.	3,50	40,00

Що стосується довідкових цін на дрова, то зазначені ціни формувалися у кожному повіті Галичини та Буковини залежно від наявності лісових ресурсів, складності рубки та відстані доставки до пункту призначення. Начальники повітів на початку січня 1917 р. повідомляли своїм губернаторам про ціни, які склалися на дрова у підвідомчих їм повітах (табл. 3.4).

Затрати на вивезення дров залежали від відстані, погоди та тяглової сили підводи (однокінна чи парокінна), на яку мали доставити дрова до місця призначення. У добру погоду сажень дров можна було вивезти на 6-8 підводах, а за поганої погоди – на 10-12 підводах[3].

Окремо начальники повітів повідомляли губернаторові про довідкові ціни, які складалися у підвідомчих їм повітах на свічки й гас (табл. 3.5). Що стосується продажних відпускних цін для населення на нафтопродукти, які затверджувалися

[1] ДАЧО. Ф.961. Оп.1. Спр.12. Арк. 122–122 зв.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.160. Арк. 107, 109, 111, 113, 132, 137-138, 146; ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.383. Арк. 3.
[3] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.160. Арк. 107.

на Печеніжинському нафтоперегінному заводі відповідною комісією, та впливу на них акцизного податку, висвітлено нами у розділі 4 дисертації.

Таблиця 3.5

Ціни на свічки і гас у повітах Чернівецької і Тернопільської губерній, грудень 1916 р. – січень 1917 р. (руб. коп.)[1]

Назва повіту	Назва товару			
	Свічки стеаринові / сальні		Гас	
	Од. вим.	Ціна, руб. коп.	Од. вим.	Ціна, руб. коп.
Серетський	фунт	5,50	фунт	2,00
Чернівецький	фунт	0,60 / 0,32	пуд	4,80
Кимпулунг	фунт	3,00 / 2,20	літр	1,10
Вижницький	Фунт	0,75 /0,63	пуд	13,00
Гура-Гуморський		ціни не встановлені через відсутність		ціни не встановлені через відсутність
Городенків-ський	фунт кг.	3,27 8,00	літр	0,30
Косівський		ціни не встановлені через відсутність		ціни не встановлені через відсутність
Збаразький	пуд	90,00	пуд	14,00

Що стосується довідкових цін на будівельні матеріали та робочу силу, то у Додатку АС представлено динаміку змін цін по Чернівецькій губернії за листопад 1916 р. – січень 1917 р. Із таблиці Додатку АС видно, що по окремих позиціях будівельних матеріалів спостерігається значний розрив цін між максимальними та мінімальними значеннями: по дошках ялини, соснових і дубових, каменю, цеглі, мастилу машинному та упряжі для коней, що свідчить про дефіцит цих матеріалів в окремих повітах губернії. Загалом, збільшення середньої ціни на будівельні матеріали за листопад 1916 р. – січень 1917 р. відбулося по більшості позицій. Найбільший приріст ціни за три місяці спостерігався: по вугіллю ковальському – 73%, по вапну – 46%, машинному мастилу – 33%, цементу – 32%, каменю – 31%, соснових колодах і дошках – 18%, ялинових колодах і дошках – 15%. Найменший приріст ціни мали: колоди дубові – 3%, вугілля деревне – 5%, цвяхи – 13%. При цьому мало місце й незначне зменшення цін на деякі матеріали, зокрема від 1% на скоби й до 19% на пісок. Звичайно, означений часовий проміжок не можна вважати показовим, оскільки період різкого збільшення цін настав, починаючи з квітня

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.160. Арк.107, 112,113, 130, 137, 145.; ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.383. Арк. 3.

1917 р., але через відсутність відповідних даних ми не змогли дослідити динаміку зміни довідкових цін на цьому етапові їх функціонування. При цьому наявність довідкових цін по будівельних матеріалах Чернівецької губернії свідчить про їх наявність на товарному ринку, тоді як у відомостях Збаразького повіту Тернопільської губернії, за січень – квітень 1917 р., у переліку більшості позицій будівельних матеріалів значилося – «у продажу немає»[1]. Заповненою була лише та частина відомостей, що стосувалася вартості «робочих рук». Такий стан з будівельними матеріалами свідчить про спад економічної активності у повіті, оскільки будівельні матеріали були вивезені російськими військами для будівництва військових укріплень за безцінь.

Про складну ситуацію з будівельними матеріалами повідомляв у листопаді 1916 р. Уповноважений Міністерства землеробства при штабі Головнокомандувача армій Південно-Західного фронту: «існує величезний попит на будівельні матеріали, цінність яких підвищується прогресивно з кожним днем»[2]. Така ситуація значною мірою була пов’язана не лише з їхньою відсутністю в окремих регіонах, а й через складну ситуацію з постачанням будівельних матеріалів залізничним транспортом, що виникла в результаті відсутності необхідної кількості вагонів та необхідної мережі залізничних доріг[3].

Аналіз даних Додатку АТ щодо вартості робочої сили по Чернівецькій губернії засвідчив, що за період з листопада 1916 р. по січень 1917 р. вона збільшилася на всі види найманої праці, від 3% по слюсарських та каменярських роботах до 18% оплати праці осіб жіночої статі, які працювали в категорії «різноробочі». Лише по ковальській праці зменшилася поденна оплата на 3%, але вона була найбільш оплачувана в абсолютній величині і досягала майже 4 руб. за день, а в окремих повітах у листопаді та грудні 1916 р. її оплата складала 10 руб. за день. Тоді як 1 день роботи підлітка у середньому по губернії оплачувався менше 1 руб. – від 70 коп. до 76 коп., різноробочої особи жіночої статі – від 92 коп. до 1,09 руб., а чоловічої статі – від 1,40 руб. до 1,49 руб.

---

[1] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.383. Арк. 6–9, 46–50, 65–69, 82–86.
[2] ЦДІАК України. Ф.2204. Оп.1. Спр.18. Арк. 25.
[3] Там само. Арк. 25, 29, 30, 51, 57, 59.

У листопаді 1916 р. головним начальником постачання армій ПЗФ Ельснером було затверджено «Відомості заготівельних цін на будівельні матеріали і робочу силу по тилових і військових районах армій ПЗФ на півріччя з 1 жовтня 1916 року по 1 квітня 1917 року»[1]. Заготівельні ціни на будівельні матеріали і робочу силу встановлювалися по Київському та Одеському військових округах, які включали в себе українські губернії, що входили до складу Російської імперії. При порівнянні заготівельних цін на будівельні матеріали тилових районів вищевказаних округів із середніми довідковими цінами по Чернівецькій губернії спостерігається певний розрив у цінах, за якими здійснювалися закупки для забезпечення потреб армії, – на окупованих територіях ціни виявилися нижчими ніж у тилових українських губерніях (див. Додаток АС). Довідкові ціни на будівельні матеріали з дерева у Чернівецькій губернії були значно меншими (особливо дубові колоди, довші 4-х сажнів). Така ситуація обумовлювалася наявністю значних лісових ресурсів у Буковині. Що стосується заліза ковальського, піску будівельного, вапна, цементу, смоли, то ціни у Чернівецькій губернії на дану продукцію були вищими через відсутність ресурсів. Робоча сила у тилових районах підросійських українських губерній цінилася дорожче ніж на окупованих територіях Буковини. За деякими позиціями вартість робочої сили у Чернівецькій губернії була меншою на чверть, відповідно, каменяр отримував на 1,53 руб. менше, землекоп – на 1,05 руб., пильщик – на 1,18 руб., столяр – на 1,15 руб. Оскільки нами для порівняння було взято середні показники довідкових цін по Чернівецькій губернії, то слід відзначити, що в окремих районах Буковини, за вищими показниками, вартість будівельних матеріалів і робочої сили урівнювалися у своїх розмірах з цінами, що встановлювалися для території Російської імперії (Додатки АС та АТ). Такий ціновий діапазон заготівельних цін дає можливість зробити висновок, що в цілому цінова політика російської окупаційної влади була спрямована на вирівнювання цінового діапазону на окупованих територіях з цінами, що діяли на теренах Російської імперії.

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.262. Арк.19-29 зв.; ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.130. Арк. 69–79.

Доволі показовими можна вважати дані Додатку АУ та АФ, які відображають динаміку зміни вартості робочої сили на прикладі м. Збаража Тернопільської губернії за весь період окупації міста російськими військами. Дані таблиці Додатку АУ засвідчують, що у грудні 1914 р. на деякі види робітничих професій поденна заробітна плата була вищою ніж у наступних роках, аж до квітня 1917 р. Столяр отримував 2,50 руб. за день, маляр, пічник і покрівельник – 3,00 руб. за день, підвода парокінна (парноволова) з провідником – 4,00 руб., тоді як з 1 січня 1917 р. поденні ціни на робочі руки за вказаними видами робіт упали до 2 руб., а за використання парокінної підводи – до 3,50 руб. за добу. Найбільш оплачуваною виявилися професії слюсаря – від 3,00 руб. до 5,00 руб., та коваля – від 3,00 руб. до 4,00 руб. за добу.

Цінувалися й послуги підвід: парокінна підвода з провідником – за ціною від 3,50 руб. до 6,00 руб., однокінна підвода з провідником – від 2,60 руб. до 4,50 руб. При цьому встановлена оплата роботи підвід не давала можливості повноцінно виконувати необхідний ремонт підвід та здійснювати достатнє годування коней чи волів, вже не говорячи про харчування їх власника-провідника. Критичне зменшення поголів'я тяглової худоби станом на кінець 1917 р. змушувало окупаційну владу підвищувати ціни на цей вид робіт.

Чорноробська праця оплачувалася найгірше – від 75 коп. у 1914 р., до 2,25 руб. за добу у квітні-жовтні 1917 р. Загалом, на тлі постійного росту цін, які за окремими продовольчими позиціями зростали у 7–10 разів у м. Збаражі (див. Додаток Ц, Ш), вартість робочої сили у цьому ж місті зросла, щонайбільше, у 2 – 3 рази (праця чорнороба, теслі та бруківника). При цьому слід врахувати, що таке збільшення заробітної плати відбулося лише з квітня 1917 р. У той же час, російським представникам влади, зокрема, військовим та цивільним посадовцям, жалування постійно збільшувалося. За рахунок військового фонду виплачувалися одноразові допомоги «на здорожчання», особливо у періоди нестримної гіперінфляції другої половини 1917 р.[1].

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.161. Арк.1,2.; ЦДІАК України. Ф.1347. Оп.1. Спр.2. Арк. 5-6, 23-24, 94-95, 128–129.

У грудні 1916 р. військова влада Серетського гарнізону не витримала власного свавілля у несплаті за спожиту електроенергію та користування водопроводом міським підприємствам м. Серета Чернівецької губернії (нині м. Siret у Румунії). Військові частини та адміністративні установи від російської влади надані послуги з електропостачання та водопостачання оплачували за заниженими тарифами або не платили зовсім. У зв'язку з таким станом зазначені підприємства опинилися під загрозою припинення їх роботи. Підвищення цін на зазначені послуги для населення не вирішувало проблеми, оскільки встановлений розмір таких цін вже досягнув межі платіжної спроможності мешканців міста. Для забезпечення діяльності міських підприємств з електро- та водопостачання 7 грудня 1916 р. начальником Серетського гарнізону було видано наказ за №12, за яким усі військові частини та адміністративні органи російської влади, що дислокувалися у місті, зобов'язувалися сплачувати за електроенергію та водопровід за встановленими цінами (тарифами): при наявності лічильників – 5 коп. за 1 гектоват/год.; без лічильника, за одну свічку-лампу у місяць – 8 коп.; енергія для моторів – 3 коп. за 1 гектоват/год.; виклик монтера військового управління, для приватних осіб, – 1 руб.; ремонт/заміна згорілого запобіжника – 1 руб.; підключення до електромережі: а) для військових частин і адміністративних приміщень – 5 руб. за кожну кімнату; б) для приватних квартир – 10 руб. [1].

Безперечно, подібний наказ мав велике значення для припинення військової анархії «за правом війни» в окремо взятому гарнізоні. Адже всі попередні прохання і звернення магістрату та керівництва зазначених підприємств до військового начальства з приводу вирішення питання належної оплати послуг військовими та представниками окупаційної влади були безрезультатними. І лише загроза опинитися без світла і води змусила військову владу змінити усталені звички окупантів не платити, а користуватися безкоштовно.

[1] ДАЧО. Ф. 818. Оп.1. Спр.49. Арк. 60.

Висновок до розділу 3

Отже, реалізація грошової політики уряду Російської імперії на захоплених територіях Галичини та Буковини не дала бажаного результату. Важкий стан у грошовому обігові краю склався у зв'язку з тим, що протягом усього періоду його окупації виникало ряд складних проблем, які в умовах війни мали закономірний характер: існування конкурентної австрійської валюти та спроби примусового встановлення курсу російського рубля відносно місцевої австрійської валюти; несприйняття місцевим населенням російських грошей; поява фальшивих грошей та інші заходи з боку противника, що підривали авторитет російського рубля; руйнація існуючої банківської системи та неможливість установлення повноцінних кредитно-розрахункових та касових операцій; виникнення критичного стану місцевих фінансів, що зумовило потребу випуску сурогатних грошей – бон, та ін. У процесі вирішення вищезгаданих проблем російська окупаційна влада вживала ряд директивних і примусових заходів, які дозволяли тимчасово і локально справлятися з ними.

Встановлено, що уповноваженими органами на здійснення політики уряду Російської імперії на окупованих територіях були представники цивільної та військової влади які розподілялися за компетенцією встановлення цін:

- такси на продукти і предмети першої необхідності та продукцію громадського харчування – затверджувалися начальниками повітів та були обов'язковими для населення міст і повітів при здійсненні торгівлі;

- твердих цін на продукти, фураж, худобу, паливо – затверджувалися Головнокомандувачем армій ПЗФ і застосовувалися під час реквізицій;

- заготівельних цін – затверджувалися наказом штабу Верховного головнокомандувача й були обов'язковими для інтендантської служби армійських підрозділів постачання армій, котрі встановлювалися спеціально для масових військових закупок;

- довідкових цін на продукти, фураж, худобу, паливо, робочу силу, послуги та інші товари першої необхідності – затверджувалися губернатором і були обов'язковими для взаємодії окупаційної цивільної адміністрації з місцевим

населенням щодо оплати за будівельні матеріали, робочу силу та здійсненні поточних закупівель для потреб армії.

Заготівельні ціни, які встановлювалися окупаційною владою в Галичині та Буковині під час першої окупації, були доволі пріоритетними порівняно з цінами, встановленими для губерній тилових районів Російської імперії. Закупівельні ціни в Галичині та Буковині були вищими, ніж в українських і білоруських губерніях, але нижчими, ніж у польських губерніях, що входили до складу Російської імперії. Під час другої окупації Галичини та Буковини ситуація змінилася у протилежному напрямку – заготівельні ціни стали суттєво заниженими для окупованих територій унаслідок прояву дискримінаційної цінової політики відносно захоплених територій, де можна було активніше застосовувати примусові реквізиційні заходи.

З усіх видів цін, які встановлювалися на окупованих територіях (такси, реквізиційні, заготівельні, довідкові), саме довідкові ціни були завжди вищими порівняно із заготівельними, оскільки формувалися з урахуванням попиту і пропозиції на продукти харчування та предмети першої необхідності. Реквізиційні ціни були нижчими за заготівельні на 10%. Довідкові ціни, які склалися на місцевих ринках, були в рази вищими порівняно із заготівельними цінами, за якими здійснювалися примусові закупки сільськогосподарської продукції у населення, чим підтверджується грабіжницька цінова політика окупаційної влади стосовно місцевого населення та товаровиробників Галичини та Буковини.

Компетенція Управління військово-окружного контролера Військового генерал-губернаторства Галичини у сфері реалізації цінової політики уряду Російської імперії на окупованих територіях Галичини та Буковини полягала у виконанні ним функцій контролюючого органу за діяльністю представників російської влади на місцях. Зазначене управління було наділене правами у сфері ціноутворення та контролю за продовольчими складами, а також за військовими та цивільними органами, які здійснювали заготівельні та реквізиційні операції на окупованих територіях. Управлінням військово-окружного контролера контролювалися ціни по значних договорах-підрядах на постачання продуктів для армії, які укладалися окружним інтендантством. Така діяльність Управління

впливала не лише на формування цін в окремих випадках, а й на загальну цінову політику на окупованих територіях.

Зміст третього розділу викладено у роботах автора (див. додаток $А_{1,}$ $А_{2,}$ $А_{15,}$ $А_{17,}$ $А_{18,}$ $А_{19,}$ $А_{20,}$ $А_{24,}$ $А_{26,}$ $А_{28,}$ $А_{30,}$ $А_{31,}$ $А_{35}$).

РОЗДІЛ 4
ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

4.1. Механізм стягнення державних податків

Вторгнення російських військ на територію Галичини та Буковини в період Першої світової війни принесло великі людські втрати та значні розорення сільських господарств і промислових підприємств, що значно знизило податкову здатність місцевого населення[1]. Економічне становище селян Галичини та Буковини у період окупації російськими військами часу Першої світової війни знаходилося у катастрофічному стані (Додаток АЦ). Не зважаючи на це, з перших днів окупації російськими військами території Галичини та Буковини питання оподаткування були вкрай актуальними, оскільки складали вагому частину фінансової політики Російської імперії. Для успішного вирішення проблеми оподаткування на загарбаній території перед окупаційною владою постали такі завдання:1) визначити компетенцію органів цивільного управління окупованими територіями в галузі фінансів та створити спеціальні фінансові (податкові) органи; 2) облікувати об’єкти оподаткування та платників податків; 3) налагодити механізм стягнення податків на окупованих територіях з урахуванням специфіки податкового законодавства Австро-Угорської імперії.

Розглядаючи проблему компетенції органів цивільного управління у фінансовій (податковій) галузі на окупованих територіях Галичини та Буковини, слід відзначити, що під час першої окупації єдиним нормативним актом, який урегульовував це питання, було Тимчасове положення «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» від 14 серпня 1914 р. У п. 10 цього положення зазначалося, що до безпосередніх обов’язків усіх чинів цивільного управління окупованих областей Австро-Угорщини у податковій галузі відносилися питання нагляду за «надходженням належних до поступлення від землі грошових коштів» та «за успішним надходженням податків й за виконанням

[1] Орлик С. Економічне становище та податна здатність селян Галичини та Буковини в період російської окупації в часи Першої світової війни. *Український селянин.* Черкаси, 2017. №18. С. 93–99.

жителями всіх повинностей»[1]. Деталізації механізму справляння податків на окупованих територіях у цьому положенні зазначено не було, що ускладнювало процес налагодження оподаткування на окупованих територіях. Створення спеціального фінансового органу при тимчасовому Військовому генерал-губернаторові Галичини, який би здійснював управління питаннями оподаткування, перебувало у зародковому стані. Але втрачати час з оподаткуванням окупаційна влада не збиралася, адже кошти були необхідні і для ведення війни, і для утримання окупаційного режиму на захоплених територіях. Для вивчення даного питання міністром фінансів П. Л. Барком до Галичини було відправлено відповідну комісію, завданням якої полягало в дослідженні економічного стану регіону, здійсненні оцінки податної здатності населення та вивченні механізму справляння податків попередньою владою. До складу податкової комісії входив керівник Подільської казенної палати О.Є. Боєцький та п'ять урядників київської казенної палати. У квітні 1915 р., опираючись на надану комісіями інформацію, міністр фінансів П. Л. Барк «приступив до створення фінансового плану управління Галичиною»[2], але вже до середини літа 1915 р. російські війська залишили більшу частину Галичини. Тобто, під час першої окупації західноукраїнських земель в уряду Російської імперії фінансовий план управління окупованими територіями, фактично, був відсутній (він знаходився у розробці), проте тактичні й несистемні заходи вживалися, подекуди надто радикальні.

Військовий генерал-губернатор Галичини Г. О. Бобринський розумів, що у новопризначених повітових начальників не достатньо сил і знань, щоб належним чином організувати податну справу на місцях, тому пропонував терміново створити «тимчасові летючі загони». У листі від 9 вересня 1914 р. до Головного начальника постачання армії ПЗФ О. Забєліна він виклав власне бачення організації цих податкових мобільних бригад. На його думку, «летючі загони» мали складатися з «податного інспектора, акцизного наглядача, чиновника казначейства

[1] Временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны: Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего от 19 августа 1914 г. *ЦДІАК України.* Ф.722. Оп.2. Спр.6. Арк. 1–8.
[2] Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – Червень 1915. Б.м., 1915. С. 35.

і казенної палати, добре знайомих з податною звітністю, і одного поліцейського чиновника із складу чинів управління повітового начальника»[1]. Передбачалося створити шість мобільних загонів – по три загони на дві створені губернії. «Летючі» бригади мали виконувати такі завдання: обстежувати всі населені пункти, маєтки та громади, проводити опис та здійснювати облік земельних угідь, фабрик, заводів, майстерень, складів, магазинів та ін. При виявленні цукрових, винокурних, пивоварних заводів та сірникових і тютюнових фабрик встановлювати на них акцизний контроль шляхом прикріплення до кожного з них одного акцизного контролера або наглядача. Для створення цих загонів Військовий генерал-губернатор Галичини просив Головного начальника постачання армій ПЗФ терміново надіслати до нього у відрядження «6 податних інспекторів, 6 акцизних наглядачів або старших помічників наглядачів, 6 чиновників казенної палати або казначейства, добре знайомих з податковою звітністю, і не менше 25-ти молодших акцизних контролерів або наглядачів, кількість яких ймовірно збільшуватиметься»[2]. До підбору спеціалістів, що діятимуть у «летючих» загонах, виставлялися серйозні вимоги – вони мали бути молодими, рухливими, енергійними та професійними службовцями. З метою оперативного створення таких загонів пропонувалося відрядити відповідних спеціалістів з найближчих українських губерній за розпорядженням керівників Київської, Волинської та Чернігівської Казенних палат. Слід відзначити, що вища окупаційна влада не поспішала підтримувати ініціативу Г. О. Бобринського, оскільки таку кількість спеціалістів (43 особи) із зазначеними професійними характеристиками зібрати було складно. Крім того, на відповідному етапі відбувався процес формування Управління фінансовими справами Галичини та Буковини при Військовому генерал-губернаторові, у штаті якого і мали перебувати відповідні спеціалісти. Допоки це питання вирішувалося, обстеження населених пунктів, опис промислових, торгівельних та інших об’єктів підприємницької діяльності

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 5 зв.
[2] Там само. Арк. 6

здійснювалися силами службовців управлінь начальників повітів і чинами місцевої поліції.

Австро-угорська податкова система. Інше складне завдання, яке постало перед імперською окупаційною адміністрацією, – розібратися у складнощах австро-угорської податкової системи, за якою необхідно було налагодити стягнення податків, як того вимагало міжнародне право. Окупаційний режим мав ураховувати вимоги статті 48 Положення «Про закони і звичаї війни на суходолі», додатку до IV Гаазької Конвенції від 18.10.1907 р., де зазначалося, що «якщо на окупованій території окупант стягує визначені такою державою податки, мита і збори, він здійснює це, по можливості, відповідно до чинних правил оподаткування та їхньої сфери дії, внаслідок чого на нього покладається обов'язок нести витрати по управлінню окупованою територією у тій самій мірі, як це був зобов'язаний робити законний уряд»[1]. Тобто, на окупованій території російська окупаційна влада мала організовувати стягнення податків за діючим до часу російської окупації австро-угорським податковим законодавством[2].

У листопаді 1914 р. канцелярією Військового генерал-губернатора було проаналізовано стан надходжень податків і зборів до бюджету Австро-Угорської імперії, які сплачувалися Галичиною до початку війни. Встановлено, що до державного бюджету Австро-Угорської імперії за 1913 р. від Галичини надійшло прямих податків на загальну суму 35 208,8 тис. корон, у тому числі від: поземельного податку – 7 600 тис. корон; подомово-чиншового – 7 800 тис. кор., подомово-класного – 3 120 тис. кор., 5%-го податку від будинків, а це 780 тис. кор., прибуткового податку – 6 200 тис. кор., за перевищення службових окладів – 200 тис. кор., ренти – 1 200 тис. кор., промислового податку – 2 680 тис. кор., від підприємств, зобов'язаних публічною звітністю, – 4 053 тис. кор., і від розносної

[1] Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Гаазька Конвенція від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 17.07. 2017).

[2] Орлик С. Особливості податкової політики російської окупаційної влади на захоплених територіях Галичини та Буковини в період Першої світової війни. *Історія торгівлі, податків та мита*: XI міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 26-27 жовтня, 2017 р.). Київ, 2017. С. 84–86.

торгівлі – 7,8 тис. кор.[1]. Окремо розглядалися надходження від різного роду акцизів, мита, гербового збору, монополій та інших непрямих податків з орієнтацією на дані 1911 р. Насамкінець було встановлено, що загальна сума сплачених податків до Австро-Угорського державного бюджету за 1911 р. від Галичини та Буковини становила 204 714 474 кор.[2].

Певною мірою російська окупаційна влада розуміла, що має справу з податковою системою, яка відмінна від тієї, що діяла у Російській імперії. Широкий спектр оподаткування нерухомого майна (будівель і землі), існування прибуткового оподаткування – це все податки, які потребували складного детального податкового обліку як об'єктів оподаткування, так і платників податків – власників нерухомого майна. Механізм оподаткування нерухомого майна в Російській імперії[3] був відмінний від австрійського і також потребував значної підготовчої роботи на проведення якої не було ні часу ні спеціалістів.

При австрійській владі податки з торгівельних і промислових підприємств стягувалися за прибутковим принципом, який передбачав добровільне декларування доходів підприємцями, а тому такі податки мали назву «заробкові податки». Сума належного до сплати заробкового податку визначалася на підставі декларації, тобто «зізнань, котрі торговці та промисловці зобов'язані були викласти на папері» і здати до «відділу податків – раз на 2 роки»[4]. У такій декларації «кожний торговець і промисловець зобов'язаний більш докладно, вірною правдою зізнатися, в якому розмірі веде торгівлю чи промисел, які від цієї торгівлі, одержує доходи»[5]. Комісія у складі податкового інспектора, чиновників казначейства і виборних «мужів довір'я» перевіряла подані декларації та визначала суму заробкового податку, що його належало сплатити до державного бюджету. Крім того, на основі «виділу крайового» і «виділу повітового» визначалися «додатки до податків» на користь крайового фонду, повітового фонду на дороги, школи тощо.

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 14.
[2] Там само. Арк. 14–14 зв.
[3] Орлик С.В. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні на передодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка.* Київ, 2016. Вип. 48. С. 24–30.
[4] ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.19. Арк. 131.
[5] Там само. Арк. 131.

На основі ухвали Ради міської накладалися додатки на користь міської каси, на утримання магістрату, утримання міських доріг, міського господарства та ін. Ставки оподаткування державними і додатковими зборами з торгівельних і промислових підприємств установлювалися на рік у сумі:

- для крамарів – державного податку 3 корони, з додатками 10-12 корон;
- для м'ясних лавок – державного податку 6-12 кор., з додатками 20 кор.;
- для великих лавок – державного податку 14-20 кор., з додатками 24-70 кор.;
- для великих крамниць – державного податку 10-20 кор., з додатками 36-70 кор.;
- для кустарних ремісників – державного податку 3 кор., з додатками 10-12 кор.;
- для промислових ремісників – державного податку 12-20 кор., з додат. 40-70 кор.;
- для банкірів, фабрикантів, промислових підприємств та ін. – державного податку 40-200 кор., з додатками 140-800 кор.[1].

Для визначення суми податку на нерухомість та землю необхідно було володіти механізмом спеціальної методики оцінки нерухомості, яка застосовувалася в Австро-Угорській імперії. Крім того, нерухоме майно у вигляді будівель і землі потребувало ретельного пооб'єктного обліку. В умовах війни та економічної нестабільності в окупаційної влади часу і можливостей для проведення інвентаризації всього наявного вцілілого нерухомого майна і землі не було. Крім того, прибутковий принцип оподаткування нерухомого майна передбачав, що базою для оподаткування нерухомого майна (як будівель, так і землі) був дохід, отриманий від використання цього майна, розрахований за спеціальною методикою. Для нарахування суми вищезазначених майнових податків окупаційній владі необхідно було, на основі розробленої австрійським законодавством методики, визначити базу оподаткування конкретно для кожного об'єкта нерухомості (у т.ч. земельної ділянки), який знаходився у власності кожного платника податків. Розбиратися у складній математиці австро-угорського законодавства російська влада не мала ні бажання, ні умов, ні часу. Крім того, дохідність нерухомого майна, як будівель, так і землі, в умовах війни була значно

[1] ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.19. Арк. 131–132.

знижена або й зовсім відсутня через руйнацію та знищення будівель, а також у зв'язку неможливістю виконувати сільськогосподарські роботи.

З урахуванням того, що в Російській імперії система оподаткування нерухомого майна лише розвивалася[1], а прибутковий податок планувалося запровадити лише з 1 січня 1917 р., непідготовленим спеціалістам було надзвичайно важко розібратися з особливостями австрійського податкового законодавства. Слабкий розвиток прибуткового оподаткування в Російській імперії свідчив про її відсталість у галузі оподаткування порівняно з більшістю розвинених країн Європи. Отож, можна погодитися з твердженням про те, що «фіскальна система Габсбургської імперії була прогресивнішою за тогочасну російську»[2]. Звичайно, ця «прогресивність» певною мірою відображалася на платниках податків силою податкового тиску. Як зауважував І. Франко, «кождий новий податок, спадаючий на наш край від центрального правительства, тисне нас далеко сильніше, ніж другі краї коронні, хоч в результаті витискає з нас пропорціонально далеко менше, ніж з других країв»[3]. Наводячи дані 1883 року, І. Франко зазначав, що Галичина платила 9,6% від загальної суми податків, які надходили до державного бюджету «безпосередніх» податків Австрійської монархії, при цьому «Галичина становить більше ніж 1/4 части цілої Австрії (людності 26,9%, а простору 26,1%), то бачимо, що доходів державних вона дає несповна десяту частину, т.є. що при такім економічнім стані, в якім находяться н[а]пр., Чехи або Ракуси, Галичина пропорційно повинна би давати державі 2 ½ раза стільки доходів як тепер»[4]. Оскільки такий стан був пов'язаний з економічною відсталістю Галичини, бідністю населення та сільськогосподарською орієнтацією краю, то можна з упевненістю стверджувати, що така ситуація зберігалася і до початку Першої світової війни. Крім основних державних податків, які сплачувала Галичина до імперської казни, тяжким тягарем на платників податків припадали

[1] Орлик С.В. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні на передодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка.* Київ, 2016. Вип. 48. С. 24–30.
[2] Орлик В. М. Селянство України у фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX-XX століття.* Київ, 2007. Вип. 13. С. 84.
[3] Франко І. Сила податкова Галичини: тори в 50 т. Київ, 1984. Т. 44. Кн. 1. С. 138.
[4] Там само. С. 139.

«додатки до податків» до крайового та індемнізаційного* фондів, які становили 85% від кожного ринського державних податків, тоді як Чехія платила додатків 31,5%, а Австрія – 25%[1].

Російські канцеляристи, проаналізувавши кількість сплачених податків за передвоєнні 1911 р. та 1913 р., з'ясували, що за австрійської влади в Галичині існували такі податки:

- прямі податки: 1) прибутковий податок; 2) загальний промисловий податок; 3) промисловий податок з підприємств, зобов'язаних надавати публічну звітність; 4) податок на ренту; 5) податок на осіб, які отримували на приватній і державній службі платню понад 6 400 корон на рік; 6) поземельний податок; 7) податок на нерухомість, який поділявся на подомово-класний, подомово-чиншовий і 5% податок з інших будинків, які не підлягали обкладенню вищеназваними різновидами, і 8) податок на осіб, що займалися розносною торгівлею;

- непрямі податки: 1) акцизи зі спирту, пива, дріжджів, вина, цукру, м'яса та нафтопродуктів; 2) акцизи з предметів споживання, що ввозяться в міста Львів та Краків;

- мита з будь-яких актів і документів, зі спадщин, з торгових книг, гральних карт, лотерей тощо;

- урядові (державні) монополії: тютюнові та соляні[2].

Звичайно, складний облік та адміністрування австрійських майнових податків потребували чисельного фіскального апарату. В Австро-Угорській імперії він був розгалужений і чисельний. В одній лише Галичині існували такі фіскальні органи: Головне фінансове управління Галичини, 17 окружних фінансових дирекцій, 82 податкових відділи при староствах, 188 податкових управлінь з місцевими податними комісіями, особливі податкові управління у Львові та Кракові, прокураторія Міністерства фінансів, Вищий суд і 17 окружних адміністративних судів для казенного управління та низка інших установ та осіб, які брали участь в

---

* **Індемнізація** (згідно селянської реформи 1848р. в Австрії) - повна компенсація (індемнізація) селянами на користь поміщиків 20-кратної вартості всіх річних кріпацьких повинностей з розстрочкою платежів.

[1] Франко І. Галицька індемінізація: твори в 50 т. Київ, 1984. Т. 44. Кн. 1. С. 109.

[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк.14-14зв.; ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.171. Арк. 7.

адмініструванні податків. Кількісний склад вищезазначених органів вражав своїм числом – за офіційним адрес-календарем на 1914 рік кількість зайнятих посад, підвідомчих фінансовій дирекції м.Львова, становила 5 417 службовців[1]. Причому їх штатна кількість була ще більшою. Така велика кількість фіскальних органів за австрійської влади деякою мірою могла бути виправданою лише наявністю значної кількості платників податків та об'єктів оподаткування. Встановлено, що лише у м. Львові в 1913 р. знаходилося на обліку платників різних податків: земельного податку – 980, подомового податку – 4 200, загального промислового податку – 9 858, промислового податку з підприємств, зобов'язаних надавати публічну звітність (до них відносилися акціонерні товариства великого капіталу та фінансово-кредитні установи, у т.ч. банки – С.О.), – 305, податку на ренту – 1 607, прибуткового податку, у т.ч. податок з осіб, які отримували на приватній і державній службі платню понад 6 400 корон на рік – 28 984[2]. Усього за всіма податками у м. Львові рахувалося 45 934 платників податків. Особливо багато на обліку знаходилося платників поземельного податку, оскільки в Галичині було поширено дрібне землеволодіння, і кожен власник землі обліковувався як окремий платник податків. Всього, за статистичними даними 1911 р., таких платників податків рахувалося 2 516 047 осіб[3]. За кожним платником податків велися особові рахунки в розрізі податків, які він сплачував. В особових рахунках записувалися: нарахування суми податків, надходження платежів, виводилася недоїмка чи переплата. У разі виникнення недоїмки нараховувалася пеня. Нарахована сума податків до сплати відображалася у платіжній вимозі та надавалася кожному платнику індивідуально. Таким чином, німецька педантичність в обліку і жорсткість контролю за сплатою податків зумовлювала значну кількість обліковців та контролерів, які супроводжували процес адміністрування податків, чого не могла забезпечити російська окупаційна влада.

На початковому етапі періоду першого вторгнення в Галичину російська влада, не маючи спеціальних податкових органів, мала намір покласти обов'язки

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк.14зв.; Там само. Спр.344. Арк. 5.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк.15; Там само. Спр.344. Арк. 6.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 6, 15.

стягнення державних податків у свій бюджет на наявні органи місцевого самоврядування: у містах – на магістрати, а у сільських гмінах – на війтів. Так, у газеті «Прикарпатская Русь» від 8 листопада 1914 р. повідомлялося, що «генерал-губернатором остаточно вирішено стягувати податки в місті Львові. Право стягнення податків надано магістрату»[1]. Російська окупаційна влада розраховувала на те, що чиновники цих органів, будучи незмінною старою номенклатурою, так чи інакше були обізнані з місцевою податковою системою та орієнтувалися у платіжній здатності свого населення. Крім того, на думку окупаційної влади, для платників податків була важливою і та обставина, через кого здійснюватиметься стягнення податкових платежів. Це було зумовлено тим, що, з одного боку, населення «поставиться до стягнення менш вороже», а, з іншого боку, «буде виникати менше суперечок, неминучих при всяких стягненнях, особливо примусових, якщо стягнення ці будуть проводитися через місцевих, відомих населенню, осіб. Магістрат у містах і війти у сільських гмінах бачилися як готові органи, за допомогою яких можна було б негайно приступити до стягнення податків з місцевого населення»[2]. За послуги у стягненні податків пропонувалося надати певну винагороду та заохочення, включаючи відшкодування витрат у розмірі, не більше 2% від стягненої ними суми.

Окупаційна влада сподівалася, що до справи оподаткування місцеві органи влади залучать колишніх австрійських чиновників, таких як «ужонди податкові», які мали володіти необхідними для цього списками платників податків. У листі Військового генерал-губернатора Галичини до Львівського, Чернівецького та Тернопільського губернаторів від 10 листопада 1914 р., рекомендувалося взяти самих благонадійних австрійських чиновників на службу з платою жалування, «не більшою того утримання, яке вони отримували при австрійському урядові»[3]. А неблагонадійних, які не втекли, відправити до в'язниці. Так сталося зі службовцем фінансового округу м. Львова В. Таборою, якого арештували 19 червня 1915 р.[4].

---

[1] Взимание налогов. *Прикарпатская Русь.* 1914. 8 (21) нояб. (№1464). С. 7.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 16.
[3] Там само.
[4] ДАЛО. Ф.350. Оп.1. Спр.3888. Арк. 1–7.

Участь органів місцевого самоврядування в адмініструванні державних податків було нормативно урегульовано лише в лютому 1917 р., коли було затверджено Тимчасове положення «Про стягнення податків і зборів і про устрій Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни»[1], у якому п.5 було визначено, що стягнення державних прямих податків, мит і крайових місцевих зборів покладено на магістрати і гмінні управління під наглядом Управління фінансовими справами. На покриття витрат, пов'язаних з організацією стягнення цих податків, магістрати і гмінні установи мали отримувати не більше 4% із стягнутої суми податків і зборів.

Крім того під час другої окупації було прийнято нову редакцію Тимчасового положення «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» від 3 липня 1916 р., у якому пунктами 35 і 57 було конкретизовано компетенцію цивільних органів окупаційної влади у галузі фінансового управління. До повноважень губернаторів додано обов'язок – «спостерігати за стягненням всякого роду податей і зборів і їхньою розстрочкою і відстрочкою»; до повноважень начальників повітів було віднесено право «затверджувати різного роду такси, з наданням їх губернатору; … видавати різного роду дозволи, білети, посвідчення та ін., право видачі яких делегувалося губернатором»[2].

Головною ж нормою цього положення у сфері оподаткування можна вважати п.13, де однозначно встановлювалося, що «податки і повинності стягуються з населення на підставі встановлених місцевих законів». Тобто, на окупованих територіях податки і збори мали стягуватися за австрійським податковим законодавством, яке діяло до війни.

Важливим елементом загального механізму організації оподаткування на окупованих землях Галичини та Буковини беззаперечно було створення Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві

[1] ДАЧО. Ф.923. Оп.1. Спр.185. Арк. 46 зв.

[2] Временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны: Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего от 3 июля 1916 г. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год*. Б.м., 1916. Ч. 1: № 889 (1 июля 1916 г.). № 1072 (9 августа 1916 г.).

Галичини. Кволий процес формування на зазначених окупованих територіях дієвих спеціальних органів фінансового управління, який розпочався ще під час першої окупації, остаточно було завершено до лютого 1917 р. [1]. Повноваження, права та обов'язки Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві Галичини нами описано вище у п. 2.2. розділу 2 дисертації.

Облік платників податків. Для успішного справляння податків завжди було важливим встановлення порядку легалізації підприємницької діяльності та наявність впорядкованого обліку платників податків. Під час другої окупації Галичини та Буковини вирішення даного питання стало більш організованим завдяки нормативному врегулюванню. Тимчасовим положенням «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» від 3 липня 1916 р. право видачі дозволів на відкриття торгівельних закладів та промислових підприємств було надано виключно чинам цивільної адміністрації. Зокрема, у п. 57 зазначалося, що начальникові повіту надавалося право «видавати будь-які дозволи, білети, посвідчення, свідоцтва і т.п., право видачі яких буде надано їм безпосередньо губернатором», а п. 64 встановлювалося, що «поліцмейстери губернських міст несуть обов'язки і користуються правами начальників повітів»[2] та мають право на видачу дозволів і свідоцтв на відкриття торгівельних і промислових закладів. У цьому питанні мали місце випадки конфлікту інтересів між цивільною окупаційною адміністрацією та міською владою (магістратами)[3]. Пристав 4-ї дільниці м. Чернівців рапортував перед поліцмейстером (7 жовтня 1916 р.) про порушення встановленого порядку, оскільки встановлено «випадки відкриття магазинів за дозволами магістрату»[4]. Зазначені крамниці були закриті дільничним поліцейським, а їх власникам запропоновано подати відповідні клопотання.

З метою уникнення непорозумінь з магістратом під час легалізації підприємницької діяльності начальник Збаразького повіту Тернопільської губернії

---

[1] Орлик С. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини та Буковини в період Першої світової війни. *Карпатський край*. Івано-Франківськ, 2017. №1(9). С. 5–21.

[2] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917)*. Б.м., 1916. Ч. 1: № 889 (1 июля 1916 г.) – № 1072 (9 августа 1916 г.).

[3] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.167. Арк. 103.

[4] ДАЧО. Ф.980. Оп.1. Спр.7. Арк. 19–19 зв.

встановив порядок проведення цієї процедури. У порядку зазначалося: 1) кожна особа, яка мала бажання відкрити торгівельне або промислове підприємництво в районі Збаразького повіту, мала надати на ім'я начальника відповідну заяву-прохання за встановленою формою або довільної форми; 2) якщо заявник при австрійській владі здійснював підприємницьку діяльність, то до заяви мав додати раніше видані йому документи; 3) при розгляді заяви, поліція має збирати інформацію про благонадійність заявника; 4) у разі позитивного розгляду поданої заяви видавався дозвіл за встановленою формою[1]. Передача дозволу іншій особі заборонялася. З цього приводу магістрат м. Збаража був зобов'язаний передати всю документацію, наявну у нього, начальникові повіту. На практиці такі заяви надавалися не лише за встановленою формою, а й у довільній формі[2]. Щодо перевірки на благодійність, гміни і магістрати також надавали необхідні відомості – характеристики на осіб-заявників, і представляли їх в управління начальника повіту[3]. У випадку, коли прохання заявника на видачу дозволу для здійснення підприємницької діяльності не було задоволено, йому під розпис вручався відповідний лист-відмова[4]. Подібний порядок надання дозволів на відкриття підприємницької діяльності діяв і в інших повітах окупованих територій Галичини та Буковини, зокрема у м. Бродах та Бродівському повіті Тернопільської губернії[5].

Клопотання, прохання і заяви про надання дозволу, свідоцтва чи посвідчення на здійснення підприємницької діяльності надходили не тільки до начальників повітів, а й до канцелярій губернаторів, або ж до поліцмейстерів губернських міст Тернополя і Чернівців, які відповідно до п. 64 Тимчасового положення від 3 липня 1916 р. були наділені правами та обов'язками начальників повітів. Здебільшого, до канцелярії губернатора надходили заяви суперечливого характеру, коли проблеми не змогли вирішити начальники повітів або поліцмейстери губернських міст. Зазначені заяви проходили описану вище процедуру. У процесі розгляду звернень

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.274. Арк. 1-1зв., 14-14зв., 42-42зв.; ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.265. Арк. 7-8.; ДАТО. Ф.370. Оп.2. Арк. 4; ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.265. Арк. 1–1 зв.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.274. Арк. 6, 16, 37; ДАЧО. Ф.957. Оп.1 Спр.60. Арк. 79–80.
[3] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.274. Арк. 23, 30зв., 38-38зв., 43–43 зв.
[4] Там само. Арк. 36-36зв., 39–39 зв.
[5] ДАЛО. Ф. 905. Оп.1. Спр.139. Арк. 1–39.

заявників приділялася увага на наявність права власності на відповідні об'єкти та на благонадійність заявників стосовно російської влади. Дослідженням цих питань займався поліцмейстер. Так, Чернівецький губернатор писав поліцмейстеру м. Чернівців, що «нагляд за торгівлею, у вигляді недопущення відкриття торгівельних і промислових закладів неблагонадійними особами, лежить на чинах адміністративного відомства»[1], а тому саме він мав надавати свої висновки і рішення щодо кожного прохача. Після завершення процедури заявникам видавалися посвідчення, або листи з відмовою у наданні дозволів підписаними губернаторами[2]. Траплялися випадки, коли посвідчення підписувалися міськими дільничними приставами[3]. Громадяни, власники бізнесу, побоювалися, що якщо вони не отримають відповідного посвідчення, то їхнє майно буде описане відповідною комісією та підпаде під конфіскацію як таке, що не має власника[4]. В особливому порядку розглядалися клопотання про надання дозволів на відкриття закладів торгівлі чи інших промислових закладів за дорученнями, які посвідчувалися магістратом. Часто вони не визнавалися російською владою з причини неналежного оформлення доручення[5]. Окупаційною владою не завжди визнавалися доручення на управління майном, навіть на близьких родичів (чоловік/дружина, батьки/діти)[6]. У випадках з дорученнями для всіх інших прохачів (далеким родичам, сусідам тощо) надавалися відмови, а це означало, що майно невизнаного поручителя підлягало конфіскації та подальшому продажу як безгосподарне.

У м. Тернополі поліцмейстер міста, який був наділений правом розгляду клопотань суб'єктів підприємницької діяльності про отримання дозволів на відкриття закладів торгівлі чи промислових підприємств[7], на бланку свідоцтва, яке видавалося заявнику, крім основних реквізитів зазначав нагадування про те, що «власник торгівлі зобов'язаний сплачувати в міську касу в установлені

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 167. Арк. 36–36 зв.
[2] Там само. Арк. 15, 16, 45, 121.
[3] ДАЧО. Ф. 980. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 34-34зв., 36–36 зв.
[4] ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 167. Арк. 13.
[5] ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 167. Арк. 65, 72, 77, 153; Там само. Ф. 980. Оп.1. Спр. 7. Арк. 20–20 зв.
[6] ДАЧО. Ф. 980. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 20–21.
[7] ДАТО. Ф.385. Оп.1. Спр. 1. Арк. 4-6 зв., 7-7 зв., 12-18, 27, 30-31 зв., 36-39зв., 45-45 зв., 50.

Магістратом строки належні з нього податки з торговельних підприємств»[1]. Власник, котрий отримав зазначене свідоцтво, повинен був розмістити його на видному місці у торговельному приміщенні. Інформація аналогічного змісту зазначалася й на свідоцтвах, які видавалися підприємцям начальником Сторожинецького повіту Чернівецької губернії[2].

Таким чином, усі торгівельні і промислові заклади, власники яких бажали здійснювати підприємницьку діяльність в умовах російської окупації, мали пройти відповідну дозвільну процедуру реєстрації чи перереєстрації своєї діяльності у визначених цивільних органах окупаційної влади і тим самим стати на облік як потенційні платники податків.

Складніша ситуація складалася з іншими платниками податків – фізичними особами, які не здійснювали підприємницьку діяльність, а були власниками будівельної нерухомості чи землі. В цьому випадку без списків платників податків, які були складені при австрійській владі, російська окупаційна влада не могла розпочати оподаткування. Питання відновлення списків платників податків і налагодження майнового оподаткування піднімалося і під час першої окупації Галичини та Буковини, але безуспішно. По багатьох повітах та містах такі списки не було знайдено. Пояснювався цей стан втратою їх під час бойових дій або тим, що їх вивезла австрійська влада, оскільки більшість «ужондів податкових» виїхали разом з австрійськими військами і наче б то прихопили з собою списки. На такий випадок Військовий генерал-губернатор Галичини рекомендував: «при відсутності таких списків належить керуватися всіма можливими даними, які тільки можуть надати самі платники, підтверджені відповідними документами»[3]. Крім того, російська окупаційна влада знала, що в кожному податковому управлінні при старостах мали бути спеціальні податкові книги за кожним видом податків окремо, та вимагала від начальників повітів терміново «розшукати ці книги, зробить з них відповідні виписки по гмінам, якщо окремих книг по гмінах не знайдуть, передати

[1] Там само. Арк. 42.
[2] ДАЧО. Ф. 957. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 75, 81, 152.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 21.

їх до Магістратів і войтам для стягнення»[1] податків. На крайній випадок було вирішено здійснити подвірний обхід платників податків і вимагати у них податкові книжки, або платіжні листки, які у цьому краї називалися «аркушами посідлості грунтової», на основі яких відновити списки платників і встановити розміри податків, які сплачувалися при австрійській владі[2]. Слід відзначити, що жоден із способів не спрацював у системному порядку. Більшість начальників повітів в один голос рапортували про неможливість отримати такі дані, оскільки «на жаль, майже ні у кого таких книжок і аркушів не виявилося. Також у повітах не знайшлося інвентарних книг і списків, складених при австрійському уряді»[3]. Дуже повільно просувалося питання складання списків зі слів платників податків та їхніх заяв, але достовірність даних про розміри сплачуваних ними податків при австрійській владі були сумнівними, адже кожен міг значно занизити суми податків.

Вкотре за розв'язання цього питання взялася окупаційна влада відразу ж після другої окупації Галичини та Буковини. Уже в серпні 1916 р. Військовий генерал-губернатор надіслав Чернівецькому губернатору лист з проханням доповісти йому про стан стягнення податей, акцизів та інших зборів з населення у повітах Чернівецької губернії і «якщо такі стягуються, то у яких розмірах і на яких підставах»[4]. Що характерно, на цей запит майже всі начальники повітів Чернівецької губернії відповіли однаково: «у ввіреному повіті стягнення податей, податків, акцизів та інших зборів з населення не здійснювалися»[5]. Щодо наявності списків платників податків, більшість повітових начальників відповіли, що вони відсутні[6]. Лише деякі (8 із 19) повітові начальники (Коломийського, Косівського, Гура-Гоморського, Сучавського, Вижницького, Кимпулунгмського, Чернівецького, Берестецького повітів) Чернівецької губернії сповістили про їхню наявність (місцями часткову) та про вжиті заходи для їхньої охорони[7].

---

[1] Там само. Арк. 16зв.
[2] ДАЧО. Ф.886. Оп.1 Спр.121. Арк. 8зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 121–121 зв.
[4] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.42. Арк. 18.; ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.9. Арк. 1.
[5] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.42. Арк. 23-25, 28, 31, 33, 37-39.
[6] Там само. Арк. 43,45,47,48, 50, 51, 53.
[7] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.42. Арк. 49, 52, 54-57, 62-64.; Там само. Ф. 27. Спр.43. Арк. 31; ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр. 9. Арк. 5; ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.147. Арк. 1–1 зв., 11.

Аналогічні проблеми були і в Тернопільській губернії. Начальники Тернопільського, Скалатського, Чортківського, Гусятинського, Теребовлянського і Збаразького повітів повідомляли у вересні 1916 р. Тернопільському губернаторові, що у ввірених їм повітах державних податків не стягувалося взагалі, справлялися лише гмінні збори та деякі міські збори[1]. Губернатор Тернопільської губернії 12 жовтня 1916 р. повідомляв Військовому генерал-губернатору, що по Заліщицькому, Підгаєцькому, Бучацькому, Станіславського, Тлумацькому і Борщівському повітах ніяких зборів не стягувалося[2].

Після багатьох спроб окупаційної влади знайти (відновити) списки платників податків, які були складені при австрійській владі, стало зрозуміло, що в переважній більшості повітів книги і списки не збереглися, і «єдино можливим способом відновлення їх є опитування платників за сприяння сільської влади»[3]. Проте значною проблемою, з якою зіткнулися повітові начальники як представники російської окупаційної влади на місцях була фактична відсутність сільських управлінь яким можна було б доручити справу відновлення списків платників податків. Вони припинили свою діяльність через відсутність спеціалістів – «більшість інтелігентного місцевого населення із повіту втекло, в тому числі і секретарі (писарі) гмін. Майже всі гмінні канцелярії були знищені або пошкоджені військовими діями», відсутність фінансування оплати праці тих спеціалістів, що залишилися, також не сприяла налагодженню роботи органів місцевого самоврядування. Досить важливим був і той факт, що місцеві жителі побоювалися співпрацювати з російською окупаційною владою, маючи досвід першої окупації і повернення австрійської влади, що супроводжувалося репресіями для колаборантів. На Буковині такі настрої підігрівалися грудневими подіями на Румунському фронті, що підривало віру у стабільність російської влади і повне небажання місцевим населенням допомагати окупантам у справі відновлення списків платників податків. Надія на те, що мешканці західноукраїнських земель

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 10; ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.171. Арк. 22, 23, 26, 28.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 10зв.; ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.171. Арк. 2зв., 29-34.
[3] ДАЧО. Ф.818. Оп.1. Спр.33. Арк. 15; ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.9. Арк.3, 72, 75, 76, 77- 79, 84, 85, 10.; Там само. Ф.966. Оп.1. Спр.3. Арк. 71–72 зв.

добровільно пред'явить російській окупаційній владі свої платіжні податкові книжки, видані їм австрійською владою, й акти на землеволодіння (аркуші посідлості грунтової), з даних яких вони складуть необхідні їм податкові списки для нарахування сум державних майнових податків, вдруге потерпіла фіаско.

Управління фінансовими справами на чолі з М. П. Чамовим доклало немало зусиль для розробки проекту Тимчасового положення про стягнення податків і зборів, яке було прийнято 6 лютого 1917 р. Але ще в процесі підготовки цього проекту стало очевидним, що необхідно більш активно працювати над складанням списків платників податків та відновлювати бази даних щодо об'єктів оподаткування. Тож, 22 грудня 1916 р. Управління фінансовими справами направило губернаторам окупованих територій важливе розпорядження, за яким доручалося організувати ефективну роботу по створенню необхідних списків із застосуванням усіх можливих способів. У розпорядженні рекомендувалося, за необхідності, створювати спеціальні комісії, які мали відновити старі або скласти нові списки платників податків, у яких необхідно вказати: 1) ПІП платника податків; 2) розмір земельної ділянки; 3) чисту дохідність земельної ділянки; 4) кількість будівельної нерухомості та її призначення; 5) річний оклад державного поземельного податку з гмінними зборами (додатками) до нього; 6) річний оклад державного подомово-класного податку з гмінними зборами (додатками) до нього, а при наявності зазначити оклад, подомово-чиншевий податок і 5% податок з нових будівель; 7) оклади гмінних зборів. Надалі зазначені списки здавалися до Управління фінансовими справами для перевірки і передавалися на затвердження Військовому генерал-губернатору [1].

Те, що здавалося неможливим у вересні – грудні 1916 р., у лютому 1917 р. стало реальністю. Начальник Чернівецького повіту у доповідній записці чернівецькому губернатору 18 січня 1917 р. писав: «мною розпочато підготовчі роботи щодо складання списків платників. … Створення списків покладено на сільські гміни з відрахуванням їм на покриття витрат по стягненню 4% зібраної

[1] ДАЧО. Ф. 818. Оп.1. Спр. 33. Арк. 15-15зв., 16.; Ф.882. Оп.1. Спр.39. Арк. 138.; Ф.969. Оп.1. Спр. 1. Арк. 58зв.; Ф.970. Оп.1. Спр.2. Арк.12-12зв.; ДАІФО. Ф. 604. Оп.1. Спр.37. Арк. 1–1 зв.

суми» [1]. Невідворотність виконання поставленого завдання сприяла тому, що по деяких гмінах навіть з'явилися «оригінальні» списки, складені ще при австрійській владі, в яких вказувалися не лише суми державних податків, а й суми гмінних додатків (на 1913, 1914 рр.). Так було знайдено старі списки платників податків у Серетському повіті Чернівецької губернії: с. Баінси, с. Вашківці (Vascauti – нині в Румунії), с. Бенчешть (Bancesti – нині в Румунії), с. Калафіндешть (Calafindesti – нині в Румунії) та ін.); у Печеніжинському повіті Чернівецької губернії: у гмінах Космач, Вижній Березів, Княжі Двори (зараз Кяждвір), Лючки, Великий Ключів, містечка Яблунів, с. Люча, с. Стопчатів, с. Мишин, с. Рунгури, с. Молодятин, с. Марківка та ін. [2].

У тих гмінах, де списки платників податків насправді втратили, було складені нові – у Серетському повіті Чернівецької губернії: с. Тарашани, с. Димка, с. Глибока, с. Балківці, с.Ботошаниця (Botosanita Mare – нині в Румунії), с.Гремешть (Gramesti – нині в Румунії), Мушеніца (Musenita – нині в Румунії), Шербовці (Serbauti – нині в Румунії); у Косівському повіті Чернівецької губернії: м. Кути, м. Косів та ін.[3]. До кінця лютого 1917 р. начальники повітів Чернівецької губернії зібрали переважну більшість списків платників податків, які були підписані війтами та повітовими поліцейськими урядниками[4]. Подекуди до списків додавалися супроводжувальні листи від війтів сіл, у яких пояснювався платіжний стан місцевого населення і прохання про зменшення оподаткування та надання допомоги. Так, війт с. Товмачик Коломийського повіту Чернівецької губернії повідомляв начальникові цього повіту, що місцеве населення зовсім не має коштів для сплати податків, оскільки «село потерпіло великі страти через Ваші війська, що нам столочили в полі все що було, а далі Ваші війська забрали з поля те що залишилося, на наших полях копані рови і нічого ми не зібрали. В нашому селі дуже багато таких, що гинуть з голоду. Хати знищені через війська Російські….

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр. 42. Арк. 13–14 зв.
[2] ДАЧО. Ф. 818. Оп.1. Спр.34. Арк.7-30зв., 56-74зв., 75-78, 109-114зв.; ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.37. Арк. 23–37.
[3] ДАЧО. Ф. 818. Оп.1. Спр.34. Арк.40-44зв., 45-55зв, 83-84зв., 102-103зв., 104-107зв., 115–117.
[4] ДАІФО. Ф. 62. Оп.1. Спр.183. Арк.1-183.; Ф.605. Оп.1. Спр.289. Арк. 1-235.;Ф.605. Оп.1. Спр.290. Арк. 1- 267; ДАЧО.Ф.886. Оп.1. Спр. 121. Арк. 24–58.

наше село потребує допомоги»[1]. Войти с. Черемхів й с Іванівці Коломийського повіту одночасно зі списками направили до начальника повіту скарги про знищення російськими військами врожаїв та спалення у селі будівель, у зв'язку з чим просили звільнити жителів від сплати казенних податків[2].

Траплялися випадки, коли місцева влада сіл відмовлялася складати списки платників податків. Урядник військової поліції Берегометської дільниці, що у Вижницькому повіті Чернівецької губернії, 21 березня 1917 р. повідомляв, що двірники* с. Мигова категорично відмовилися визначати суми податків, оскільки землі цього села частково перейшли у відання Міністерства землеробства, а по тих, що залишилися, неможливо визначити чисту дохідність земельної ділянки через її відсутність. У с. Луківці двірники «чомусь зовсім ухиляються від складання названих списків, не зважаючи на неодноразові попередження»[3]. Урядник 5 і 6 дільниці Кіцманського повіту Чернівецької губернії 4 березня 1917 р. повідомляв, що він склав неповні списки платників податків по селах Заставна, Кучурів, Вербівці, Юрківці, Горошівці та Погорілівка, оскільки певна частина власників заявила, що книжки і аркуші грунтової посідлості у них знищені війною, а «інших документів для складання списків у гмінних дільницях не знайдено»[4].

Аналогічна робота по відновленню списків одночасно проводилася і в Тернопільській губернії[5], особливо успішно в тих повітах, які залишалися під постійною окупацією російськими військами у період із серпня 1914 р. по жовтень 1917 р., на схід від м. Тернополя. У деяких повітах Тернопільської губернії до стягнення податків приступили ще у вересні 1914 р. Найбільш завзято до цієї справи приступив начальник Збаразького повіту. У цьому повіті частково знайшли списки платників податків за 1912 р. або за 1913 р. (у т.ч. і по м. Збараж), у деяких гмінах до відновлення списків залучили війтів і землемірів [6]. Збаразький повітовий начальник довго не вникав у австрійське законодавство, а математичним способом

[1] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.289. Арк. 52.
[2] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.290. Арк. 65–65 зв., 130.
* двірник – в руминських селах, член «старшини» Ради громадської гміни. *ДАЧО.* Ф. 505. Оп.1. Спр.8. Арк. 113зв.
[3] ДАЧО. Ф.882. Оп.1. Спр.39. Арк. 139–139 зв.
[4] ДАЧО. Ф.886. Оп.1. Спр.121. Арк. 22–22 зв.
[5] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.442-447, 468 -476, 480-486, 496–534.
[6] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.461. Арк.2-10, 13-15, 26-40, 50, 54-54зв., 64–65.

провів аналогії із знайденими списками і розрахував, що ставка ґрунтового податку складає у середньому 1 руб. 20 коп. за 1 морг землі. На його думку, «такий розрахунок, приблизно відповідає загальному оподаткуванню одного моргу землі»[1]. Знаючи кількість землі, яка знаходилася у власності платника податків, йому не важко було обрахувати суму загального податку без розподілу на державний, крайовий, повітовий і гмінний бюджети. Тож, у другій половині вересня 1914 р., дрібним землевласникам і поміщикам Збаразького повіту вручили повідомлення про сплату нарахованих сум податків (державного поземельного податку з додатками) за другу половину 1914 р. У повідомленні вказано, що кошти необхідно принести в управління начальника повіту протягом семи днів. За несплату визначеної суми податку у зазначений строк «стягнення будуть здійснюватися у примусовому порядку». Деяким платникам податків писали конкретно: «уся худоба і хлібні запаси будуть негайно продані для сплати, належного з Вас податку»[2]. У зверненні місцевих жителів с. Гнилиці Великі Збаразького повіту до тернопільського губернатора містилося прохання відстрочити їм термін сплати податків у зв'язку з затримкою збору врожаю через близькість до кордону з Російською імперією (російські військові патрулі певний час забороняли селянам наближатися у бік кордону, де знаходилися їхні поля). На листі знаходилася віза губернатора І. Л. Чарторижського такого змісту: «Збаразькому повітовому начальнику даю знать, що дозволяю відстрочити на два місяці стягнення податків»[3].

Відновлення списків платників податків вирішувало одночасно дві проблеми: 1) забезпечення сплати державних майнових прямих податків у казну Російської імперії і 2) відкриття можливостей нарахування додатків до державних податків, які б надходили до місцевих (гмінних) бюджетів. При нарахуванні як державних, так і гмінних податків використовувалися ставки, які були встановлені австрійським урядом. Наявність списків платників державних майнових податків у російської окупаційної влади забезпечувала реальну можливість приступати до їх

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. спр.465. Арк. 2.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.461. Арк. 80, 91, 105, 110.; Там само. Спр.465. Арк.1, 6, 8, 10–12.
[3] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.461. Арк. 72–72 зв.

стягнення. У більшості повітів Тернопільської і Чернівецької губерній нарахування державних майнових податків розпочалося з кінця березня або початку квітня 1917 р. за перше півріччя звітного року, тоді як у сусідних повітах Тернопільської губернії нарахування податків здійснювалося з вересня 1914 р., що свідчить про нерівномірність оподаткування місцевого населення окупованих територій.

Строки сплати податків. Для російської влади важливо було визначитися із строками сплати прямих податків, які діяли при австрійському урядові, з урахуванням термінів свого вторгнення в Галичину. Військовий генерал-губернатор Галичини Г.О. Бобринський розпорядився, щоб платники податків вносили податки у такі терміни:

- для прибуткового податку у два терміни – до 1 червня та 1 грудня;

- для промислового податку (як загальному, так і з підприємств публічної звітності) у чотири строки – 1січня, 1 квітня, 1 липня і 1 жовтня;

- для податку з ренти – 1 червня і 1 грудня;

- для поземельного та подомового податків – 31 березня, 30 червня, 30 вересня і 31 грудня[1].

У листах Військового генерал-губернатора наголошувалося, що податки мали стягуватися лише з часу приходу російських військ: «стягнення платежів за попередній час і взагалі різного роду недоїмки і пені не повинно бути допущене. Платежі повинні стягуватися лише за ті тільки строки, коли російська влада в краї почала функціонувати»[2]. Споглядаючи на становище сіл і міст завойованої Галичини та Буковини, російські окупанти бачили і розуміли, до чого призвели їхні загарбницькі дії і що стягувати податки було ні з кого: «за обставинами військового часу стягнення прямих податків, безумовно, викличе скруту і відобразиться на розмірах оподаткування. Більшість території Галичини та Буковини розорені війною, в багатьох місцях знищені об’єкти оподаткування, а платіжна здатність населення взагалі знизилася»[3]. Зважаючи на такий стан, Військовий генерал-губернатор дав вказівку губернаторам про те, що стягувати прямі податки

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 16 зв.
[2] Там само. Арк. 16 зв.
[3] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.171. Арк. 7 зв.

необхідно з листопада 1914 р., для початку лише в Тернопільській губернії, як такій, що найменше постраждала від військових дій[1]. Окремо до оподаткування залучити жителів м. Львова, де, на думку окупаційної влади, «перебування маси російських військ та інших посадових та приватних російських осіб значно активізувало місцеву торгівлю та промисли»[2]. Львівський градоначальник у своєму звіті зазначав, що у м. Львові «стягнення податків (надходження) почалося з 29 листопада 1914 р.», при цьому, деякі прямі податки стягувалися за австрійською системою: поземельний, подомовочиншовий, 5% податок з нових будинків, рентовий і податок з вищих жалувань службовців, а промисловий податок і гербовий збір планували стягувати за російським законодавством [3]. В інших губерніях стягнення прямих податків було відтерміновано до особливих розпоряджень.

Люди про такі звільнення не знали, а місцеві начальники іменем «нової влади», залякуючи їх штрафами і примусовими заходами, намагалися стягнути кошти. Неузгодженість розпоряджень та вказівок вищестоящої російської влади з реальною ситуацією на місцях була очевидною. Начальники повітів звільнених від прямих податків губерній робили «свою справу» – виписували повістки і повідомлення усім, кому бажали, стягували податки, з кого могли.

Так, жителі с. Печенії Перемишльського повіту Львівської губернії надіслали до Військового генерал-губернатора Галичини колективне звернення (від 5 листопада 1914 р.), у якому зазначалося: «упрашаємо уклінно Ваше Високоблагородіє о ласкаве відписаніє і дарованіє сплати податку за сей рік по причині крайнього убожества. Просьбу нашу попираємо слідуючими мотивами: 1) Наша громада числа біля 140 номерів з того половина аж 70 номерів під час війни згоріли а тепер по 3 родини бідує в одній хаті. 2) На ґрунтах наших була битва кілька днів, а війська Австрійські, а опісля Русскі забрали нам худобу, дріб, збіжжя і пашу з обійстя а рослини земних плодів витовкли на полі так що людність

[1] Там само. Арк. 8.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 7.
[3] Отчёт по Львовскому градоначальству (с 21 августа по день эвакуации Львова 7 июня 1915 г.). *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 книгах*. Київ, 2015. Книга 2: Мовою документів і свідчень. С. 238.

тутешня живиться по більшій части ростками пісної картоплі та капусти. Члени громади Печенії Перемишльського уїзду упрашають уклінно о відписаніє і дарованіє податку за сей рік по причині крайнього убожества, та о задєржках на всякої екзокуції»[1].

У відповідь на цей лист Львівський губернатор поінформував заявників про те, що ним було видано циркуляр від 27 жовтня 1914 р. за №1236, у якому стягнення поземельних податків з населення Львівської губернії призупинено, «і що дане клопотання … викликано незнанням цими селянами про відповідні розпорядження про призупинення стягнення зборів»[2].

Були й такі платники податків, які сплатили наперед всю належну суму податків за 1914 р. австрійській владі. Не зважаючи на це, при настанні відповідних строків від них вимагали повторної сплати не тільки основного платежу, а й недоїмки попередніх періодів, при цьому погрожували застосувати до них примусові заходи. Так, у повістці від 4 листопада 1914 р. до власників маєтку Белкі і Костиньову, начальник Перемишлянського повіту вимагав: «внести мені в 2-х тижневий строк, з дня отримання цієї повістки, належні з Вашого маєтку податки за другу половину 1914 року, а також недоїмку за старі часи. Попереджаю, що в разі не сплати в строк грошей, майно Ваше, в тому числі і земля, будуть звернені в продаж для поповнення належних з вас податей»[3]. У своєму запереченні на цю повістку поміщики надавали підтвердження про те, що у них сплачено податки до кінця року та ще й малася рахуватися за ними переплата на суму 127 руб. 59 коп.[4].

Пільги та звільнення в оподаткуванні. Розорені, обездолені війною люди зверталися до окупаційної влади з проханням звільнити їх від сплати податків, оскільки зубожіння досягало критичного рівня. Про неможливість платити податки з нерухомого майна писала (15 листопада 1914 р.) вдова чиновника Крайового банку П. В. Ротицька: «в моєму будинку живуть бідні дружини запасних, яких чоловіки на війні, або ж такі жителі, які через війну не мають ніякого утримання.

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 50–50 зв.
[2] Там само. Арк. 52.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 26.
[4] Там само. Арк. 25.

Тому жоден з мешканців не платить належних мені грошей за здані квартири, внаслідок чого я ніякого доходу з цього будинку не маю»[1]. Про звільнення від оподаткування просилилися і сім'ї постраждалих від австрійської влади (страчених або арештованих), які вважали, що «нова» російська влада зжалиться над ними за їхні страждання від ворожої сторони[2]. Неодноразово до Військового генерал-губернатора Галичини Г. О. Бобринського звертався Правлячий Совєт російського інституту «Народний Дім» з клопотаннями про звільнення від сплати державних податків та «магістратських» зборів за друге півріччя 1914 р. та за перше півріччя 1915 р. Отримавши від магістрату м. Львова повідомлення про сплату податків за 2-е півріччя 1914 р. на загальну суму 27 909 корон 92 гел. з погрозою, що у разі несплати протягом 7 днів будуть здійснюватися «екзекуції» на рухоме майно. Російський народний інститут був вражений поведінкою своїх «рятівників»[3].

Від імені і за дорученням галицьких поміщиків до Військового генерал-губернатора Галичини зверталися граф Л. Пинінський і дворянин О. Домбський. У листі від 4 грудня 1914 р. повідомлялося, що не зважаючи на рішення міської управи м. Львова, до платників податків надійшли податкові повідомлення, де були нараховані непосильні суми податків, та ще й з погрозами застосування примусових заходів у разі затримки чи несплати платежів. Військовому генерал-губернаторові нагадували, що на засіданні спеціальної наради міської управи, де був присутній представник Львівського окружного казначейства Когаровський, було вирішено стягувати з платників податків лише 10% нарахованої російською владою суми податків. Крім того, «усі без виключення присутні, сільські й міські жителі, просили проте, щоб податки не стягувалися з тих поміщиків, які постраждали внаслідок війни і реквізицій, припускаючи цілком ґрунтовно, що вони матимуть у цьому році збитки, і що сплата податків їм не по силам»[4]. Автори листа пропонували Військовому генерал-губернаторові Галичини: 1) звільнити від оподаткування розорені війною поміщицькі маєтності, які були збиткові;

[1] Там само. Арк. 44.
[2] Там само. Арк. 6.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.528. Арк. 14–14 зв.; ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр.18. Арк. 1–2.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 33–34.

2) індивідуально підходити до кожного платника податків, після проведення відповідного обстеження поміщицьких господарств, щоб пересвідчитися, що вони не постраждали від війни і отримували певні доходи; 3) дозволити розстрочувати та відстрочувати податкові платежі[1].

У скрутній ситуації опинилися землевласники, котрі здавали свої землі в оренду. Розорення війною сільського господарства призвело до того, що орендарі часто кидали орендовані землі і не розраховувалися з орендодавцями. Відповідно, останнім нічим було сплачувати поземельні та прибуткові податки, які нараховувалися залежно від кількості землі, яка знаходилася у власності землевласника. У такій ситуації опинилося Львівське латинське архієпископство, яке здавало в оренду значні площі своєї землі по всій території Галичини і не отримало орендної плати від орендарів у зв'язку з початком війни. З цього приводу Львівське латинське архієпископство зверталося до Військового генерал-губернатора Галичини звернулося з клопотанням про звільнення від поземельного оподаткування за 1914 р.[2].

На підставі беззаперечних фактів розорення господарств траплялися випадки тимчасового звільнення їх власників від оподаткування. Так, під час розгляду звернення поміщиці Квятковської із с. Черніхівці Збаразького повіту від 28 грудня 1914 р. тернопільським губернатором було вирішено: «у поточному році і до кінця 1-ї половини 1915 р. призупинити стягнення податків з прохачки»[3]. Клопотання поміщика А. Глажевського (від 9 січня 1915 р.), власника маєтку «Хмелево» Заліщицького повіту Тернопільської губернії, щодо звільнення від поземельного податку «у зв'язку з розораністю маєтку, у зв'язку з боями, що відбувалися поблизу маєтку», тернопільський губернатор переадресував розгляд цього питання безпосередньо начальникові повіту[4]. 15 грудня 1914 р. Військовий генерал-губернатор дав розпорядження Львівському градоначальнику звільнити від

[1] Там само.
[2] ЦДІАК України. Ф.351. Оп.1. Спр. 528. Арк. 7, 8.
[3] ДАТО. Ф. 322. Оп.1. Спр.34. Арк. 1.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр. 528. Арк. 1.

податків «сім'ї арештованих австрійською владою російських людей», за яких клопотався Крайовий благодійний комітет[1].

Начальник Борщівського повіту Тернопільської губернії 20 січня 1916 р. просив дозволу у Тернопільського губернатора на те, щоб розпочати стягувати борги по земельному податку за другу половину 1914 р. з маєтків, які отримали гроші від військових частин за зібрані дрова у їхніх приватних лісах. На лист надійшла відповідь – «недоїмку поземельного податку за II половину 1914 р., з маєтків Борщівського повіту, у зв'язку з сильним їхнім розоренням стягувати не слід»[2].

У протоколі засідання Ради громадської гміни Гринява Косівського повіту Чернівецької губернії від 5 лютого 1917 р. зазначалося про те, що у гміні багато будівель розбито і спалено, частину хат використовували військові, які 8 місяців знаходилися у селищі. Люди, котрі залишилися, – старі і каліки. Жінки, котрі тяжко працювали на будівництві доріг, отримували мізерні гроші, яких було недостатньо навіть на харчування, не те щоб платити податки[3]. Про такий стан повідомили начальника повіту і зроблено висновок, що платити державні податки «нема звідки, бо наші люди зараз звойовані. Нема з чого гроші здирати сей час!»[4].

Зарахування державних податків до бюджету. Нараховані і стягнуті вищезгадані державні податки зараховувалися до польових казначейств на рахунки російського державного бюджету і використовувалися на загальні потреби, визначені кошторисом Російської імперії. Проте за австрійської влади система оподаткування державними податками була тісно пов'язана з нарахуванням і стягненням крайових і гмінних зборів, які мали конкретно визначене, цільове призначення. Вся Галичина у складі Австро-Угорщини поділялася на три райони, в кожному з них обиралася свої Торговельно-промислові палати, які знаходилися у містах Кракові, Львові та Бродах. Тернопільська губернія входила до складу

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр. 82. Арк. 41.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.87. Арк. 3–3зв.
[3] ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр. 95. Арк. 26.
[4] ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр. 147. Арк. 14.

районів Львівської і Бродської Торгівельно-промислових палат. Саме до цих палат зараховувалися кошти, які мали суворо цільове призначення:

- додатки крайові, які мали використовуватися на утримання крайових госпіталів, доріг та виділу крайового тощо;
- додатки гмінні, які використовувалися на утримання повітового земства, повітових лікарів, акушерок, пожежної поліції, ветеринарних наглядачів тощо;
- додатки шкільні надходили до крайового виділу і розподілялися винятково на утримання шкіл;
- додатки шосейні надходили до повітових земств і використовувалися на утримання доріг [1].

Після порушення австрійської податкової і бюджетної систем вище перелічені кошти, які надходили до польових казначейств, «зникали» там під назвою «в дохід казни» або «в депозит губернатора», і про виділення їх на вищеназвані цільові потреби навіть мови не могло бути – всі кошти зараховувалися у державний бюджет Російської імперії. Начальник Скалатського повіту Тернопільської губернії писав губернатору у травні 1916 р., що всі кошти гмінних додатків, за його вказівкою, були здані до Проскурівського казначейства на депозит губернатора із сподіванням, що вони будуть видаватися за потребою на витрати гмінам. Добросовісно обдерши гмінні бюджети, начальник Скалатського повіту констатував, що «в теперішній час гміни відчувають критичну необхідність» у коштах, бо все, що було у них у касі, вилучено[2].

Фінансова політика російського окупаційного режиму була очевидною – все, що потрапило до імперської казни, не поверталося звідти, тим більше на фінансування потреб захоплених територій. Російська окупаційна влада читала лише першу частину 48 статті Положення IV Гаазької Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі», у якій йшлося про стягнення податків на окупованих територіях, а от другу частину, де зазначалося, що стягнені податкові кошти мали використовуватися «на управління цією територією тією ж мірою, як це був

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк.69зв.-70.; ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.171. Арк. 9-9зв., 12.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.127. Арк. 130–131.

зобов'язаний робити законний уряд»[1] – ігнорувала повністю. Губернатори вважали, що функції Торговельно-промислових палат могли б виконати депозити губернаторів. Тобто, всі вище перелічені надходження доцільно зараховувати до польових казначейств на депозитні рахунки губернаторів, а вони, на правах господарів регіону, у ручному режимі самі б визначали, куди направити кошти крайових і гмінних податків. Тернопільський губернатор з приводу безумовного зарахування крайових і гмінних додатків на свій депозит 19 січня 1915 р. направляв начальникам повітів лист-розпорядження[2]. Проти такої позиції виступав Головний казначей ПЗФ Ласточкін. Як основний виразник фінансової політики уряду Російської імперії, котрий стояв на варті імперського бюджету, він надавав однозначні розпорядження польовим казначействам – беззаперечно і в повному обсязі зараховувати зазначені кошти тільки у «дохід казни»[3]. Лише додатковий гмінний збір і додатковий з промислового податку збір, що стягувався на користь м. Львова і м. Броди, дозволялося зараховувати на депозит тернопільського губернатора, «а всі інші податки і збори…, повинні зараховуватися в дохід казни»[4]. Щоб не допустити витрачання на місцеві потреби коштів, які «належать віднесенню до державних доходів», і тим самим запобігти втратам казни Російської імперії, збурений самоуправною поведінкою тернопільського губернатора, Головний скарбник ПЗФ звернувся з розширеним листом до Військового генерал-губернатора Галичини[5]. Підкорившись волі Головного скарбника ПЗФ, Тернопільський губернатор 7 лютого 1915 р. зобов'язав усіх повітових начальників здавати отримані податкові кошти до Тернопільського постійного казначейства у доходи імперської казни[6].

На перших порах окупації, у вересні – грудні 1914 р., на окупованій територіївідкрили лише одне постійне окружне польове казначейство у м. Львові, тому на місцях не було куди здавати зібрані податкові кошти. Відповідно, постало

[1] Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Гаазька Конвенція від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 09.08.2017).
[2] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.1. Арк. 38–38зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк.68.; ДАТО. Ф. 322. Оп.1. Спр.171. Арк. 9–9зв.
[4] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.1. Арк. 44.
[5] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк.65 - 67; ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.1. Арк. 50–52.
[6] ДАТО. Ф.322. Оп.1 Спр.187. Арк. 9.

ще одне питання – як і де зберігати стягнуті з платників податків податки і збори. Навіть у м. Львові всі податки вносилися в спеціальну касу при магістраті, накопичувалися там і один раз на тиждень здавалися у Львівське польове казначейство[1]. Що стосується віддалених повітів, то тимчасово, до відкриття постійних казначейств та поштових установ, вирішили зосереджувати зазначені кошти у начальників повітів, які були відданими призначенцями військової окупаційної влади. При цьому начальникам повітів дозволялося із коштів, які надходили, здійснювати кошторисні витрати на утримання підвідомчих їм службовців. З метою здійснення контролю за рухом обігових коштів, які знаходилися у начальників повітів, їх зобов'язали вести відповідний фінансовий облік в облікових книгах встановленої форми. Особлива увага приділялася термінам здачі місцевими збирачами податків стягнутих держаних податків повітовому начальнику – не пізніше семи днів з дня стягнення коштів з платників податків[2].

4.2. Акцизне оподаткування та справляння інших державних податків, натуральних повинностей і штрафів

Під час періоду першої окупації та першої половини другої російською владою в Галичині та Буковині акцизне оподаткування здійснювалося здебільшого за місцевими законами, які діяли за володарювання австро-угорського уряду. Ситуація змінилася після прийняття Тимчасового положення «Про стягнення податків і зборів і про устрій Управління фінансовими справами при Військовому Генерал-Губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» від 6 лютого 1917 р., де п. 7. було встановлено, що «непрямі податки (акцизи) стягуються за правилами і ставками, встановленими діючими законами (Зв. зак., т. V, вид. 1901 р. і прод. 1912 р., з наступними доповненнями)»[3]. З 1 квітня 1917 р. на окупованих територіях введено акцизні податки на «усі вироби з алкоголю,

[1] Отчёт по Львовскому градоначальству (с 21 августа по день эвакуации Львова 7 июня 1915 г.). *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 книгах*. Київ, 2015. Книга 2: Мовою документів і свідчень. С. 238.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 17, 21.
[3] ДАЧО. Ф.923. Оп.1. Спр.185. Арк. 46-49.

нафтові вироби, а також дріжджі, цукор, тютюн, тютюнові вироби, сірники, різаний цигарковий папір, гільзи і звичайне вино» за російським законодавством[1].

Акциз із тютюнових виробів. Вишукуючи виробничі об'єкти для оподаткування, Управління фінансовими справами звернуло увагу на те, що до війни у Галичині та Буковині працювало п'ять тютюнових фабрик, на яких було зайнято біля п'яти тисяч працівників. У рік цими заводами випускалося на 378 тис. пудів готової продукції[2]. За австрійським законодавством у країні була встановлена монополія на тютюнове виробництво, тобто, всі ці заводи були казенними, і всі прибутки від їхньої діяльності зараховувалися до державного бюджету. Надходження до державного бюджету від тютюнової монополії Галичини та Буковини були доволі суттєвими і складали у 1911 р. 45 857 150 корон. На території, захопленій російськими військами під час першого вторгнення, було виявлено чотири тютюнові фабрики, із яких дві (у м. Винниках Львівської губернії і м. Монастириська Тернопільської губернії) згоріли під час військових дій, третя (у м. Заболотові Снятинського повіту Чернівецької губернії) зазнала значних пошкоджень і припинила діяльність. У магазинах тютюнової фабрики м. Заболотів було конфісковано виявлені залишки: «1 488 тюків листового тютюну, 334 тюки махорочного струччя та розкиданих в'язок (папуш) і 85 пудів листового тютюну і струччя махорки, на суму біля 32 000 рублів»[3]. Лише одна тютюнова фабрика у містечку Ягільниці Чортківського повіту Тернопільської губернії уціліла і продовжувала свою роботу[4]. На цій фабриці було виявлено готового тютюну на 169 462 кор. і вироблених тютюнових виробів на суму 138 395 кор. На фабричних складах, які розміщувалися у м. Борщові виявили готового тютюну на суму 59 476 кор., у м. Станіславі – тютюнових виробів на суму 469 298 кор., і у м. Львові – на 420 тис. кор.[5]. Продаж зазначених залишків тютюну та тютюнових виробів проводився під суворим контролем відряджених чинів Управління фінансовими

[1] ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк. 3.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.530. Арк. 8 зв.
[3] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.102. Арк. 36.
[4] Отчёт временного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 года по 1-е июля 1915 года. Киев, 1916. С. 25.
[5] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 13–14.

справами. Кошти від продажу зараховувалися до імперського бюджету, у т.ч. через Львівське польове казначейство на суму 119 298 руб. 54 коп. [1]. Оскільки тютюнова продукція у військовий час була однією з тих, що користувалася особливим попитом, російська влада мала вирішити, яким чином налагодити її виробництво на місцях. Продовжувати державну монополію, як передбачалося австрійським законодавством, було не можливим, оскільки більшість фабрик виявилися знищеними і відновленню не підлягали. Крім того, тютюнової сировини не вистачало, отже, її довелося б завозити з Російської імперії. Отож, тютюнову монополію скасували[2].

Існувало два способи вирішення проблеми: або виробництво тютюнових виробів віддати у приватні руки, або ж завозити готову тютюнову продукцію з Російської імперії. Оскільки у ціну імперських тютюнових виробів вже включили акцизний податок, і тютюнові фабрики не поступалися в ціні, а транспортні витрати були значними через віддаленість кінцевих споживачів, то й остаточна ціна складалася непомірно високою. Таким чином, визначився оптимальний варіант вирішення проблеми забезпечення ринку окупованих територій тютюновою продукцією – налагодити виробництво тютюнових виробів на місці, кустарним способом із обандероленого[*] тютюну, який постачався з Російської імперії[3].

Що стосується оподаткування, то оскільки за австрійським законодавством виробництво тютюнових виробів не обкладалося акцизним збором, відповідно, під час першої окупації Галичини російською владою цей податок також не справлявся. Під час другої окупації Галичини це питання вирішувалося більш предметно. З цього приводу знадобилася ініціатива економічного підрозділу комітету Південно-Західного фронту при Всеросійському земському союзі, викладена у листі від 29 серпня 1916 р., де пропонувалося налагодити цією організацією виробництво цигарок шляхом набивки гільз тютюном та організації їх

[1] Там само. Арк. 16.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк.29; Там само. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 14.
[*]обандеролений тютюн – це сировина для виробництва тютюнових виробів за який сплачено акциз за законами Російської імперії, у розмірі див. Додаток БА.
[3] Орлик С. Проблеми акцизного оподаткування тютюнових виробів на окупованих Росією територіях Галичини та Буковини в період Першої світової війни. *Переяславський літопис: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 13. С. 204–212.

продажу у військових частинах та місцевому населенню[1]. На таку пропозицію тернопільський губернатор за погодженням з Військовим генерал-губернатором висловив власну думку про те, що можливо «дозволити виробництво цигарок і продаж таких без сплати додаткового акцизного збору, виключно лише для солдатських ларьків, які обслуговують військові частини. Постачання ж місцевому населенню таких цигарок у збиток для Російської казни є недопустимим, оскільки корінне російське населення такою пільгою не користується»[2]. Таким чином, питання вирішили на користь Земського союзу. У короткий термін ВСЗ розвинув виробництво тютюнових виробів у широких масштабах, організувавши у Тернопільській губернії дві фабрики, на яких працювало біля 200 робітників. Крім того, до виробництва залучили широку мережу виробників «на дому». Таким чином, проблема виробництва та постачання російським військам більш дешевих цигарок частково вирішилася. Місцеве ж населення мало купувати значно дорожчі тютюнові вироби з усіма націнками і надбавками, які завозилися з території Російської імперії. Для відкриття тютюнових крамниць місцеві підприємці зверталися з відповідними заявами до повітових начальників на отримання офіційних дозволів [3]. Крім того, російська окупаційна влада охоче надавала дозволи на облаштування торговельних тютюнових магазинів торговцям, вихідцям із Російської імперії, які могли налагодити постачання тютюнових виробів з її території. Так, з цього приводу, у жовтні 1916 р. надали дозвіл на відкриття у м. Чернівцях тютюнового магазину жителю м. Одеси Ю. І. Коробачу[4].

На фоні дефіциту тютюнової продукції ціни на завезені тютюнові вироби з Російської імперії значно завищувалися, про що повідомляв поліцмейстер м. Чернівців у січні 1917 р. уповноваженого від Міністерства фінансів М. П. Чамова[5]. З метою посилення контролю за торгівлею тютюновими виробами та нестримним ростом цін на них він пропонував встановити обмежувальний відсоток надбавки до цін, які вказувалися на заводських етикетках пачок з

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1354. Арк. 2.
[2] Там само. Арк. 1.
[3] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.118. Арк. 1.
[4] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1.Спр.167. Арк. 52-53, 54-54 зв., 55, 56, 57–57 зв.
[5] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.6. Арк. 214.

тютюновими виробами. Подібну ініціативу підтримав й Чернівецький губернатор, який у січні 1917 р. писав уповноваженому від Міністерства фінансів про необхідність розглянути питання про наведення порядку у формуванні цін на тютюнові вироби та «встановити граничний відсоток, що додаватиметься до ціни, котра зазначається на етикетці»[1].

Звичайно, через високі закупівельні ціни, значні транспортні витрати та ризики для місцевих торговців завозити з Росії дорогі тютюнові вироби було дещо невигідно, тому така ситуація породжувала зловживання. Так, у лютому місяці 1917 р. при перевірці торговельних закладів у м. Вижниця Чернівецької губернії у лавці Е. Шефлер виявили 39 пачок тютюну першого сорту без бандеролей[2]. Тобто, цей тютюн міг потрапити до місцевої підприємниці двома шляхами: або він був незаконно завезений з Російської імперії від невідомих постачальників, або ж нелегально придбаний у Всеросійського земського союзу на місці, який завозив необандеролений тютюн з імперських тютюнових фабрик для виробництва дешевших цигарок для російських військ. З необандероленого тютюну було вигідно підпільно виготовляти цигарки для роздрібного продажу. З іншого боку, у будь-якому разі в окупаційної влади законних підстав для стягнення акцизного збору з виробництва тютюнових виробів не було.

Ситуація з виробництвом цигарок виходила з-під контрою повністю. Тернопільський губернатор І. Л. Чарторижський листом до Військового генерал-губернатора у січні 1917 р. повідомляв: «наслідком створеного ненормального становища стало повсюдне виробництво і продаж необандеролених цигарок, який набув доволі широкого розмаху»[3].

Управління фінансовими справами завжди лобіювало питання оподаткування непрямими податками саме за російським законодавством, про що неодноразово зазначалося у його доповідних записках до Військового генерал-губернатора, і наполягало на необхідності «всі непрямі податки (у т.ч. акцизи – С. О.) в Галичині

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.238. Арк. 179-179зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.64. Арк. 1-1зв.; ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.12. Арк. 54–54зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.6. Арк. 213–213 зв.

справляти за ставками, встановленими нашими законами»[1]. У цьому питанні Управління фінансовими справами досягло своєї мети. Відповідно до прийнятого 6 лютого 1917 р. Тимчасового положення «Про стягнення податків і зборів і про устрій Управління фінансовими справами при Військовому Генерал-Губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни», зокрема п.7. зазначалося: «непрямі податки (акцизи) стягуються за правилами і ставками, встановленими діючими законами (Зв. зак., т. V, вид. 1901 р. і прод. 1912 р., з наступними доповненнями)»[2]. Таким чином, з 1 квітня 1917 р. стягнення непрямих податків і зборів стало здійснюватися за правилами і ставками, встановленими діючими в Росії законами[3].

З приводу прийняття вищезазначеного Тимчасового положення у людних місцях розмістили оголошення, від 21 березня 1917 р., трьома мовами (російською, українською та польською), у якому повідомлялося, що з 1 квітня 1917 р. вводиться акциз на тютюн, тютюнові вироби, різаний цигарковий папір та гільзи за російським законодавством. В оголошенні акцентувалося, що усім торговельним і промисловим підприємствам з 1 квітня 1917 р. заборонялося: а) продаж тютюну і тютюнових виробів без придбання належного патенту; б) виробництво, зберігання і продаж тютюну, тютюнових виробів, цигаркових гільз, різаного цигаркового паперу без наявності необхідних бандеролей. Тим торговцям і виробникам, які мали запаси необандеролених тютюнових виробів чи тютюну, пропонували звернутися до Управління фінансовими справами з відповідним заявами для належного обандеролення цих залишків. У випадку виявлення, після 1 квітня, необандероленої тютюнової продукції, такий товар підлягав конфіскації, а винні особи мали нести відповідальність відповідно до положень акцизних Статутів російського законодавства[4].

Підприємці Галичини та Буковини, які були зацікавлені у налагодженні легального виробництва тютюнових виробів, у т.ч. непромисловим способом, вже у

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 16.
[2] ДАЧО. Ф.923. Оп.1. Спр.185. Арк. 47.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 32.
[4] ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк. 3.

квітні 1917 р. зверталися до окружних фінансових інспекторів за відповідними дозволами на відкриття тютюнових майстерень. З цього приводу начальник Управління фінансовими справами М. П. Чамов клопотав перед Міністерством фінансів (департаментом неокладних зборів) про нормативні розпорядження щодо порядку масового відкриття в Галичині цигаркових майстерень, які мали оподатковуватися за російським законодавством зі сплатою акцизних зборів[1]. Остаточно це питання вирішилося 24 травня 1917 р. – Міністерство фінансів надало дозвіл на період війни Всеросійському земському союзу та приватним підприємцям у містах Тернополі і Чернівцях відкривати цигаркові майстерні з дотриманням таких умов: 1) для виробництва цигарок використовувати обандеролені тютюн та гільзи; 2) якщо гільзи виготовлялися у майстернях безпосередньо, дозволялося не накладати на них маркування фірми-виробника, але з обов'язковою сплатою акцизного збору з цих гільз[2]. Крім того, регламентувався й порядок збуту готової продукції: Земський союз мав здійснювати продаж своїх цигарок у військах, виключно через солдатські кіоски, а приватні підприємці повинні були реалізовувати тютюнові вироби на місцевому ринку, придбавши відповідні патенти та сплативши інші додаткові збори. Що стосується ставок акцизного податку з цигарок, які вироблялися у тютюнових майстернях Галичини, то вони застосовувалися у розмірах, передбачених російським законодавством, де зазначалося, що «цигарки, які вироблялися з обандероленого тютюну у цигаркових майстернях, підлягали оподаткуванню акцизом шляхом обклеювання упаковок спеціальними бандеролями, вартістю 60 коп. на 1 тисячу штук цигарок»[3]. Акцизний податок із цигаркових гільз стягувався у розмірі 4-х коп. за кожні 100 штук. Акцизний збір з цигаркового паперу складав – 1 коп. з кожної книжки чи пачки цигаркового паперу, які містили не більше 50 аркушів[4] (Додаток АШ).

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.61. Арк. 6.
[2] Там само. Арк.19-19зв.
[3] О повышении акциза с папирос, выделываемых из обандероленного табака в папиросных мастерских: Закон РИ от 23 октября 1916 г. №2378. *СУ и РП.* 1916. 29 окт. (№302). Отд.1. Петроград, 1916. С. 3020.
[4] О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов: Закон РИ от 4 окт. 1914 г. ст. №2870. *СУ и РП.* 1914. 12 нояб. (№308). Отд.1. СПб., 1914. С. 4131.

Після запровадження вищезазначених змін в акцизному оподаткуванні відбулося зрівняння умов виробництва тютюнових виробів Всеросійським земським союзом та місцевими приватними підприємцями, що не сподобалося представникам першого. Оскільки раніше ВЗС виробляв свою продукцію з необандероленого тютюну та цигаркових гільз, то після запровадження акцизу за російським законодавством він став повноцінним платником цього збору. Тобто, при виробництві тютюнових виробів необхідно було використовувати обандеролений тютюн, у ціну якого вже входив акциз, а з цигаркових гільз, які вироблялися представниками Союзу самостійно, також необхідно було сплачувати акцизний податок. Як наслідок, ціни на цигарки, вироблені Всеросійським земським союзом, збільшилися, «що викликало незадоволення солдат»[1]. Така ситуація стала причиною того, що у червні 1917 р. тютюнові фабрики Земського союзу зупинили свою роботу. Його керівництво зверталося до Управління фінансовими справами з проханням «зняти з тернопільських тютюнових фабрик акцизне оподаткування і дозволити виробництво цигарок на дому, в іншому випадку фабрики не відновлять своєї роботи, і війська позбавляться можливості придбати» тютюнові вироби. Це клопотання не задовольнило Міністерство фінансів, і Всеросійський земський союз залишався повноцінним платником акцизного податку[2]. Допоки вирішувалися ці питання, споживачі тютюнової продукції потерпали від її дефіциту. Натомість зростали спекулятивні ціни, що було вигідно для приватних тютюнових майстерень.

Так, у м. Тернополі відкрили чотири тютюнові майстерні (Додаток АЩ): товариство «Самуїл Кригер и К», яке одночасно було і гільзовою майстернею, товариства «Сафір, Когане і Перль», «Можель і Каглер» та «Шуліма Подгорцер». За період з 26 червня 1917 р. по 10 липня 1917 р, разом вони сплатили 2 740 руб. 80 коп. акцизного податку[3]. Крім того, вищезазначені виробники цигарок зобов'язувалися сплачувати збір за отримання патенту на продаж тютюнових виробів та інші додаткові збори на нього. Видача промислових свідоцтв і

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.61. Арк. 25.
[2] Там само. Арк. 25–26.
[3] Там само. Арк. 47–47зв.

тютюнових патентів здійснювалася в окружних фінансових управліннях у містах Чернівцях, Тернополі, Бучачі, Коломиї, Радауці і Чорткові[1]. Із даних таблиці цього додатку видно, що податкове навантаження на виробників тютюнових виробів не обмежувалося сплатою акцизного податку. Вони сплачували й інші обов'язкові платежі, передбачені російським законодавством, такі як вартість основного патенту на роздрібну торгівлю тютюновими виробами і додаткові збори до суми плати за патент у розмірах: 50% додаткового збору, 15% зборів на квартирні потреби військ і 10% на земські збори. А тютюново-гільзова майстерня товариства «Самуїла Крігера і компанії» окремо сплачувала ще й суми основного патенту на виробництво цигаркових гільз і додаткові плати патентних зборів за використання гільзових машинок та за виробництво цигаркових гільз за кожні 10 млн. штук. Усього виробниками тютюнових виробів Тернопільської губернії за червень-липень 1917 р. сплачено до російського державного бюджету 384 руб. патентних та додаткових зборів. Відомо, що в липні 1917 р. за заявою жительки цього міста Г. Вислоцької, погодили відкриття ще однієї тютюнової майстерні у м. Чорткові Тернопільської губернії [2]. Оскільки ніякої оплати акцизного збору цією майстернею за звітними даними не виявлено, то можна стверджувати, що її відкриття відтермінували через швидку евакуацію російських військ з Тернопільщини.

Що стосується загальної суми акцизних зборів, сплачених платниками податків за період другого нашестя російських військ на Галичину та Буковину, то за даними підсумкового «Звіту Управління фінансовими справами при Обласному комісарі за період з 11 серпня 1916 р. по 1 січня 1918 р.» нами встановлено, що за звітний період, з часу встановлення акцизу з тютюнових виробів, до російського державного бюджету було стягнуто 2 740 руб. 80 коп.[3]. Таким чином, підсумкова цифра надходжень акцизного збору за даними підсумкового звіту збігається із сумою відомостей про надходження акцизного збору тютюновими майстернями, відкритими у м. Тернополі. Це означає, що крім вищезазначених тютюнових

[1] ЦДІАК України.Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 113.
[2] ДАТО. Ф.386. Оп.1. Спр.4. Арк. 10–10зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 32.

майстерень, які пропрацювали лише 14 днів, у Галичині не було інших суб'єктів підприємницької діяльності, які сплачували б акцизний збір із виробництва цигарок до російської казни. Крім того, це свідчить про те, що Всеросійський земський союз не сплачував до бюджету ніяких коштів акцизного збору, оскільки зупинив своє виробництво і здійснював активне листування з Міністерством фінансів аж до часу евакуації російських військ.

Як зазначалося вище, починаючи з 1 квітня 1917 р., всі суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснювали роздрібну торгівлю тютюновими виробами, зобов'язувалися придбати «тютюнові патенти». В оголошенні «До населення окупованих областей Галичини та Буковини», підписаному Обласним комісаром Тимчасового уряду Д. Дорошенком 10 червня 1917 р., зазначалося, що «перед тим, як відкрити торгівлю тютюном і тютюновими виробами, необхідно придбати встановлений патент» [1]. «Відомості про надходження сум промислового податку та патентних зборів, за квітень-липень 1917 р.», підготовлені Управлінням фінансовими справами (Додаток ББ), стали основою для визначення даних про надходження коштів від продажу патентів на роздрібну торгівлю тютюновими виробами у розрізі семи фінансових округів, які функціонували в окупованих Галичині й Буковині[2]. Всього за період введення тютюнових патентів (з 1 квітня 1917 р.) до початку евакуації російських військ з окупованих територій Галичини та Буковини стягнули 22 853 руб. 75 коп. тютюнових патентних зборів.

Крім того, з суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснювали торгівлю тютюновими виробами зі стаціонарних приміщень, додатково стягувалися 50% додаткового збору, 15% зборів на квартирні потреби військ, 10% – на земські збори. У випадку придбання патентів на розносну торгівлю стягувалися лише 15% на квартирні потреби військ[3].

Контроль за своєчасністю і повнотою придбання суб'єктами підприємницької діяльності промислових свідоцтв і тютюнових патентів здійснювався безпосередньо окружними фінансовими інспекторами та їхніми помічниками і

[1] ЦДІАК України.Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 113–114.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.91. Арк. 129зв.–130.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.61. Арк. 22.

контролерами. На них також покладався обов'язок «нагляду за тим, щоб ніде не здійснювалося виробництво, збереження і продаж необандероленого тютюну і тютюнових виробів, цигаркових гільз, розрізаного цигаркового паперу, пресованих дріжджів, запалювальних сірників і виноградного вина», а чини поліції мали цьому всебічно сприяти[1].

Про відповідальність та певні заборони при здійсненні торгівлі та виробництва тютюнових виробів наголошувалося в оголошенні «До населення окупованих областей Галичині і Буковини»[2] від 10 червня 1917 р., а саме: «б) підпільне виробництво, продаж, а в торговельних закладах і зберігання необандероленого, або з пошкодженими бандеролями чаю, тютюну і тютюнових виробів, цигаркових гільз, розрізаного цигаркового паперу, пресованих хлібних дріжджів і запалювальних сірників, забороняється; в) при порушенні вказаних вимог необандеролені предмети, перераховані у п. «б» цього оголошення підлягають конфіскації (ст. ст. 1202, 1209, 1270.2, 1270.7, 1292 Статуту про акцизні збори), а винні в цьому особи повинні сплатити акциз у десятикратному розмірі»[3].

Акциз із цукру і дріжджів. Цукрова промисловість в Галичині була нерозвинена і базувалася лише на двох заводах, де працювало 1 150 робітників, а загальне виробництво становило 969 тис. пудів цукру за рік[4]. На Буковині до початку війни функціонувало три цукрових заводи («Жучка», «Лужани» і «Хрещатик»). Надходження від акцизу на цукор до австрійського бюджету за 1911 р. склали 7 149 321 корон.[5]. Цукровий завод у м. Переворську припинив свою діяльність ще до початку війни, а завод у м. Ходорові зупинився через відсутність пального і сировини вже на початку війни[6]. І лише правління цукрового заводу «Жучка», що у м. Чернівці, 5 грудня 1914 р. звернулося до Чернівецького губернатора за дозволом розпочати виробництво цукру у кількості 200 тис. пудів на рік[7]. У схвальному листі-відповіді повідомлялося, що обов'язковою умовою для

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк. 7 - 7зв., 8–9.
[2] ЦДІАК України.Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 113–114.
[3] ЦДІАК України.Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 113.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.530. Арк. 8 зв.
[5] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 11.
[6] Там само. Арк. 11.
[7] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.62. Арк. 19.

роботи заводу було представлення «заводом квитанції Львівського окружного польового казначейства про сплату належного акцизу, з розрахунку 38 корон за кожні 100 кілограм» відвантаженого цукру [1].

Слід зазначити, дещо раніше Військовий генерал-губернатор Г. О. Бобринський листом від 10 листопада 1914 р. доводив до відома губернаторів Львівської, Чернівецької і Тернопільської губерній, що ставка акцизного податку з цукру встановлена у розмірі 38 корон із 100 кілограмів[2]. За період першої окупації, із продажу виявлених залишків цукру на недіючих цукрових заводах та з виробленого цукру цукровими заводами, що продовжували роботу, до російського державного бюджету стягнули 10 052 руб. 64 коп. акцизного податку[3].

Орієнтуючись на австрійське законодавство, російська окупаційна влада звернула увагу на акциз, який сплачувався з вироблених дріжджів. Але і в цьому питанні виявилися проблеми. Відповідно до місцевого законодавства, оподаткуванню підлягали лише дріжджі, які вироблялися на винокурних заводах. Проте ці заводи припинили свою діяльність у зв'язку із забороною виробництва спирту й алкогольних напоїв. Дріжджі, які вироблялися на дріжджових заводах, за австрійськими законами акцизом не обкладалися[4]. У цьому питанні під час другої окупації Галичини російська влада вийшла із ситуації шляхом накладення секвестру на дріжджовий завод у с. Колиндянах Чортківського повіту Тернопільської губернії, передавши його під контроль Управління фінансовими справами. У березні 1917 р. до заводу відрядили контролера від Управління І. Брюховського, який слідкував за виробництвом і сплатою акцизу[5]. Таким чином, на підконтрольному заводі було легко запровадити акцизне оподаткування за російським законодавством, «не соромлячись» порушень міжнародного права. У Російській імперії ставка акцизного податку з вироблених дріжджів змінювалася і становила: з 15 листопада 1914 р. по 1 вересня 1916 р.– 32 коп. за фунт[6]; з

[1] Там само. Арк. 22.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 21 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 16; Там само.Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 59зв.–60.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 11.
[5] ЦІАК України. Ф.377. Оп.1 Спр.49. Арк. 2.
[6] О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов: Закон РИ от 4 октября 1914 г. ст. №2870. *СУ и РП.* 1914. 12 нояб. (№308.). Отд.1. СПб., 1914. С. 4130; Об установлении срока

1 вересня 1916 р. ставка зросла до 40 коп. за фунт [1]. Кошти акцизного збору здавалися контролером в касу начальника Чортківського повіту, який відправляв їх до найближчого корпусного польового казначейства[2]. Лише з прийняттям 6 лютого 1917 р. Положення «Про стягнення податків і зборів в областях Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни», яким передбачалося з 1 квітня 1917 р. запровадження у Галичині акцизного збору на вироблені пресовані дріжджі за правилами і ставками, встановленими російським законодавством[3], у окупаційної влади з'явилася формальна можливість стягувати акцизний збір із Колиндянського заводу за вироблені дріжджі. Секвестр було знято, а на заводі залишався призначений від Управління фінансовими справами контролер І. Брюховський. У своєму звіті Управління фінансовими справами визнавало, що «у даному випадку контроль встановлений був виключно для стягнення акцизу з вироблених на заводі дріжджів»[4]. Колиндянський дріжджовий завод належав місцевому землевласнику Л. фон-Городиському. Підприємство щоденно виробляло 30-35 пудів хлібних пресованих дріжджів, з виробництва яких до російського державного бюджету щоденно сплачувалося біля 500 руб. (за квітень 1917 р. сплачено 15 405 руб., за травень – 15 620 руб., за червень – 17 545 руб.)[5]. У липні 1917 р. постало питання відсутності сировини для виробництва дріжджів (зернова пшениця, жито, ячмінь, овес, картопля) у зв'язку з тотальними реквізиціями[6], що загрожувало припиненням роботи заводу. Враховуючи такий стан, тернопільський губернський комісар звільнив маєтки «Колиндзяни» і «Зелений Кут», які належали власникові заводу, від реквізицій зернового хліба «при умові здійснення контролю використання

взимания повышенного акциза с прессованных дрожжей, зажигательных спичек, папиросных гильз и разрезанной папиросной бумаги: Постановление Министра финансов. ст. №2472 от 12 ноября 1914 г. *СУ и РП.* 1914. 14 нояб. (№310.). Отд.1. Петроград, 1916. С. 4225.

[1] О повышении акциза с прессованных дрожжей: Закон РИ от 5 августа 1916 г. ст. №1805. *СУ и РП.* №222 от 23 августа 1916 г. Отд.1. Петроград, 1916. С. 2207; Об установлении срока взимания повышенного акциза с прессованных дрожжей: Постанов. Мин-ра финансов от 23 августа 1916г.. ст. №2570. *СУ и РП.* №229. 1916 (30 августа). Отд.1. Петроград, 1916. С. 2303.; ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.49. Арк. 5, 6.

[2] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.49. Арк. 8, 13.

[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.33. Арк. 3.

[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 32.

[5] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.49. Арк. 23–24, 26 зв., 54 зв.

[6] Там само. Арк. 39–39 зв.

хлібів у цих маєтках під фактичний контроль чинів місцевого фінансового Управління»[1].

Свідченням про сплату акцизу від вироблених дріжджів були дві бандеролі, які приклеювалися навхрест на пачки пресованих дріжджів вагою один фунт[2]. Необхідні бандеролі отримував окружний фінансовий інспектор Кондратенко 2-го округу Тернопільської губернії і передавав їх під розписку контролеру Брюховському[3]. Перед приклеюванням на всі бандеролі проставлялася печатка із заводським клеймом. Кошти акцизного податку вилучалися з Колиндянського дріжджового заводу безпосередньо контролером Брюховським в обмін на бандеролі і здавалися до 2-го фінансового окружного управління Тернопільської губернії для передачі їх до польового казначейства[4]. Крім того, Колиндянський дріжджовий завод був платником промислового та патентного збору[5]. За період другого вторгнення російських військ у Галичину до російського державного бюджету забезпечили надходження акцизного податку з вироблених цим заводом дріжджів на суму 48 570 руб.[6].

Акциз із забою худоби. При австрійській владі акциз із забою худоби справлявся в населених пунктах по всій території Галичини та Буковини, окрім міст Львова та Кракова. Розмір ставки акцизу за забій худоби залежав від кількості населення, яке проживало у відповідному населеному пункті. Всього визначалося три класи населених пунктів: до першого класу віднесено міста з населенням більше 20 тис. жителів, до другого – від 10 тис. до 20 тис. жителів, і до третього класу – менше 10 тис. жителів. Існувало декілька способів справляння акцизу: 1) віддача на відкуп; 2) на основі договорів з окремими особами, які займалися забоєм худоби і продажем м’яса; 3) за посередництвом чинів казенного управління. Оскільки такі способи адміністрування потребували відповідного штату службовців, то «нова» влада вирішила покласти обов’язки стягувати цей вид

[1] Там само. Арк. 65.
[2] ДАТО. Ф. 386. Оп.1. Спр.3. Арк. 18.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1 Спр.49. Арк. 16, 62, 64, 67, 69
[4] ДАТО. Ф. 386. Оп.1. Спр.3. Арк. 5–7, 24.
[5] Там само. Арк. 13, 32.
[6] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96 а. Арк.32; Там само. Спр. 49. Арк.76–78, 84–85.

акцизу на магістрати за певну винагороду[1] та справляти його у містах і містечках, а у сільській місцевості зовсім його відмінити[2].

У зв'язку зі складнощами, які виникали у російської влади, при справлянні цього виду акцизу, відповідні надходження не мали систематичного характеру і подекуди сплачувалися місцевим населенням за звичкою. За період першої окупації до російського державного бюджету надійшло 20 731 руб. 21 коп. акцизу з м`яса[3].

Як правило, такі збори нараховувалися у подвійному розмірі: 1) казенний акцизний збір – до державного бюджету; 2) міський акцизний збір – до місцевого (міського) бюджету. Додатково стягувався міський збір за використання скотобійні. В окремих регіонах захоплених територій зазначена практика стягнення акцизів з забою худоби залишилася і при російській окупації (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Такси акцизного збору за забій худоби на міській бійні м. Збаража Тернопільської губернії, за вересень 1914 р. - січень 1915 р. [4]

Вид худоби	**Акцизний збір** (руб. коп. за голову)		**Міський збір за бійню** (руб. коп. за голову)	**Всього,** руб. коп.
	Казенний	Міський		
Велика худоба	2,27	2,27	0,90	5,44
Телята	0,38	0,38	0,36	1,12
Вівці	0,15	0,15	0,30	0,60
Свині	0,57	0,57	0,60	1,74

Успішний збір вищезазначених платежів спонукав окупаційну владу м. Збаража збільшити з 1 лютого 1915 р. ставки акцизних зборів із забою худоби на міських скотобійнях (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Такси акцизного збору за забій худоби на міській бійні м. Збаража, лютий 1915 р. [5]

Вид худоби	**Акцизний збір** (руб. коп. за голову)		**Міський збір за бійню** (руб. коп. за голову)	**Всього,** руб. коп.
	Казенний	Міський		
Велика худоба	3,02	3,02	1,20	7,24
Телята	0,50	0,50	0,49	1,49
Вівці	0,20	0,20	0,40	0,80
Свині	0,76	0,76	0,80	2,32

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 17, 40.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 12.
[3] Там само. Арк. 16.
[4] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.463. Арк. 6.
[5] Там само. Арк. 19, 27.

Крім того, тернопільський губернатор пропонував начальникам повітів запровадити (із січня 1915 р.) у підвідомчих населених пунктах стягнення зборів із забою домашньої птиці за такими тарифами (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Такси акцизних зборів за забій птиці у м. Збараж, січень 1915 р. [1]

Вид птиці	**Акцизні збори** (руб. коп. за голову)			Всього, руб. коп.
	Казенний	Міський	Кошерний	
Індик	0,05	0,05	0,03	0,13
Гусак	0,05	0,05	0,02	0,12
Качка	0,03	0,02	0,01	0,06
Курка	0,02	0,02	0,01	0,05

У м. Броди Львівської губернії збір за забій худоби на міських різницях складався з трьох або чотирьох частин: державного збору, міського збору, збору на користь ветеринарного лікаря, кошерного збору (на користь єврейської громади) (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Такси акцизного збору за забій худоби на міській бійні у м. Броди, 1914 -1915 р.р. (руб. коп. за голову) [2]

Вид худоби	**Акциз**		**Ветеринар-ний**	**Кошер-ний**	**Всього**
	Казенний	Міський			
З ВРХ більше 2-х років	2,87	2,11	0,16	-	5,14
З ВРХ більше 2-х р., кошерного	2,87	2,11	0,16	2,01	7,15
З дрібної рог. худоби до 2-х р.	0,48	0,35	0,08	-	0,91
З ВРХ до 2-х років, кошерного	0,48	0,35	0,08	0,34	1,25
З овець	0,19	0,13	0,08	-	0,40
З овець кошерних	0,19	0,13	0,08	0,13	0,53
Зі свиней	0,72	0,53	0,08	-	1,33
Із продажу тварин. продуктів (пуд)	-	0,48	-	-	0,48

У період володарювання австрійської влади при справлянні цього збору широко застосовувалася система «відступної сплати» – коли між фінансовим управлінням та асоціацією місцевих промисловців і торговців (далі – товариством) укладалася відповідна орендна угода щодо сплати фіксованих щомісячних сум до державного та міського бюджетів. При цьому зазначене товариство, яке підписало «розрахункову угоду», самостійно стягувало цей збір із безпосередніх платників податків у розмірах, затверджених міською управою. Під час вступу російських

[1] Там само. Арк.11, 23.
[2] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.67. Арк. 175.

військ система «відступної сплати» порушилася. У деяких містах державні акцизні збори за забій худоби припинили стягувати через відсутність податкових органів та відмову товариств від сплати щомісячних орендних платежів з тієї причини, що вони зазнавали значних втрат у зв'язку зі зменшенням обсягів забою худоби. У такому разі необхідно було переглядати раніше підписані угоди в частині зменшення сум щомісячних сплат, або ж магістратові самостійно стягувати цей збір без посередників. У м. Чернівцях 28 листопада 1916 р. президента міста запропонував домовлятися про перегляд умов угоди з представником товариства-орендаря[1].

У м. Чернівцях збір за забій худоби до міського бюджету справлявся у таких розмірах: з великої рогатої худоби (за голову) – 2 кор. 20 гел., або 66 коп.; з телят (вагою до 4 пудів, за голову) – 70 гел., або 21 коп.; з овець, ягнят, кіз (за голову) – 32 гел., або 10 коп.; зі свиней (за голову) – 1 кор., або 30 коп.[2].

Крім збору за забій худоби, на скотобійні одночасно могли стягуватися додаткові міські збори: за зважування парного м'яса, або за послугу охолодження м'яса. У м. Чернівцях за зважування м'яса справлявся збір у розмірі 4 гел., або 1 коп. з кожного кілограма[3]. У м. Збаражі стягувався додатковий збір за забій від 30 коп. до 90 коп., залежно від виду худоби [4].

Каменем спотикання у справлянні зборів із забою худоби завжди було питання стягнення його з військових підрозділів, які використовували міські різниці для забою худоби, що направлялася на харчування військам. Деякі міські управління зазначали у своїх постановах, що дані збори не стягуватимуться з військових взагалі, деякі встановили пільгові оклади, а деякі стягували цей збір на загальних підставах. Так, начальник львівської етапної дільниці 20 грудня 1914 р. клопотав перед начальником штабу Військового генерал-губернатора про звільнення від збору за забій худоби для військових частин[5]. З аналогічним листом звертався і

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.164. Арк. 4-5.
[2] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.49. Арк. 1.
[3] Там само. Арк. 1.
[4] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.463. Арк. 6.
[5] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.67. Арк. 166.

комендант етапу м. Броди[1]. У свою чергу, львівський губернатор 26 грудня 1914 р. звертався до начальника штабу Військового генерал-губернаторства Галичини із запитанням – «чи повинна підлягати обкладенню державним збором худоба, яка направляється на харчування військам»[2]. Висловлюючи свою думку, львівський губернатор посилався на штабні роз'яснення російського законодавства ще 1897 р., де стверджувалося, що цей збір повинен стягуватися з військових на загальних підставах. Наводячи оклади збору, який стягувався у м. Львові, обґрунтовував його незначні розміри: з дрібної худоби, з голови - 19 коп.; з овець, за голову – 19 коп.; з великої рогатої худоби більше 2-х років, за голову – 2 руб. 87 коп.; з свиней, за голову – 72 коп.[3].

На початку лютого 1915 р. це питання внесли до порядку денного наради з Військовим генерал-губернатором за участю голови фінансової комісії Галичини[4].

Різнобій у порядках та окладах збору за забій худоби змусило чернівецького губернатора у серпні 1916 р. розпочати підготовку проекту обов'язкової постанови щодо встановлення на території губернії уніфікованих умов та окладів справляння збору за забій худоби на міських різницях губернії. Усім начальникам повітів губернії доручили доповісти про наявність різниць у населених пунктах та про стан справляння цього збору. Зокрема, розглядалося питання про запровадження справляння цього збору як приватними особами, так і військовими частинами на рівних умовах за ставками: з великої рогатої худоби (за голову) – 1 руб.; з овець, ягнят, кіз (за голову) – 50 коп.; зі свиней (за голову) – 80 коп.[5].

В окремих містах, здебільшого невеликих, надходження від цього збору були чи не єдиним суттєвим джерелом наповнення місцевого бюджету та досягали 20% загальних кошторисних доходів (м. Галич – 8,4%, м. Кути – 9,4%, м. Коломия – 8,6%, м. Підволочиськ – 20,6%) (Додатки БТ, БХ, БЩ).

Військові і цивільні чини російської окупаційної влади, не розібравшись з австрійським податковим законодавством, постійно плутали його з російським

[1] Там само. Арк.175.
[2] Там само. Арк. 163.
[3] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.67. Арк. 164–164зв.
[4] Там само. Арк. 162.
[5] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.49. Арк. 2–2зв.

«відсотковим збором з гуртової худоби». Проводячи певні аналогії між австрійським «акцизним податком за забій худоби» і російським «відсотковим збором з гуртової худоби», Міністр внутрішніх справ Російської імперії у листі до начальника штабу Верховного головнокомандувача (від 18 листопада 1914 р.) виклав вимогу зараховувати «процентний збір за забій худоби» на спеціальні рахунки Міністерства внутрішніх справ, як того вимагав діючий російсько-імперський закон «(ст. ст. 1093, 1177, 1180, 1181, т. XIII Лікарського статуту, вид. 1905 року)», де було вказано, що кошти від цього збору «призначаються для покриття витрат на виконання заходів боротьби із заразними хворобами тварин і на утримання ветеринарної служби в Імперії»[1]. Тернопільський губернський ветеринарний інспектор, натомість, 11 лютого 1915 р. вимагав від Збаразького повітового начальника направляти кошти державного акцизного збору із забитої худоби безпосередньо йому, а не в Тернопільське польове казначейство[2].

Зазначений суперечку розсудив Військовий генерал-губернатор Галичини Г. О. Бобринський не на користь Міністерства внутрішніх справ. Посилаючись на те, що при австрійській владі акциз за забій худоби вважався загальнодержавним податком і зараховувався до державного бюджету, він пояснив, що й при російській владі його необхідно зараховувати до того ж бюджету[3]. Проте на місцях кошти акцизного збору із забою худоби зараховувалися по-різному. Так, начальник Збаразького повіту кошти казенного акцизного збору здавав ветеринарному інспекторові, за що вимагав від нього відповідні квитанції[4]. Начальник Бродського повіту справно контролював питання перерахування державного акцизного збору на користь ветеринарного лікаря (інспектора) по кожному населеному пункту підпорядкованого йому повіту[5].

Надалі, після приєднання Галичини та Буковини до складу Російської імперії, планувалося відмінити акцизний збір із м`яса, «щоб таким шляхом сприяти

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 37.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.463. Арк. 25.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк.40.
[4] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.463. Арк. 22, 30, 55, 62, 66, 96; Спр.541. Арк. 1–2.
[5] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.101. Арк. 20-20зв., 25 - 25зв., 32, 74 - 74зв., 84, 90 - 90зв., 98, 99, 103, 105, 110 - 112, 130, 131, 135, 136, 139, 151 -152зв., 155–157.

об'єднанню в податковому відношенні місцевого населення з корінним населенням Росії»[1]. Але «у зв'язку крайнього зубожіння місцевого населення в умовах військового часу» чернівецький губернатор вже 22 березня 1916 р. запропонував начальникам повітів «тимчасово скасувати стягнення державного акцизного збору із забою худоби на міських різницях та здійснювати лише стягнення акцизного збору на користь міст у розмірі 1 руб. з кожної голови великої і по 50 коп. з дрібної худоби», а ветеринарному інспектору надавати лише щомісячну звітність про кількість забитої худоби[2].

При австрійському володарюванні у м. Львові, справлявся акциз з імпортованих предметів споживання. Стягнення цього збору забезпечував австрійському державному бюджету майже 1 млн. корон в рік. Облік та контроль за справлянням цього акцизу здійснювався безпосередньо магістратом. Після окупації російськими військами м. Львова будь-який імпорт був припинений, а тому й надходжень до російського бюджету не було[3].

Значною проблемою для російської окупаційної влади було встановлення контролю за **виробництвом та продажем алкогольних напоїв та спирту на захоплених територіях Галичини та Буковини** на виконання Указу імператора від 22 серпня 1914 р. «Про продовження заборони продажу спирту, вина і алкогольних виробів для місцевого споживання в Імперії до закінчення війни»[4]. На західноукраїнських землях виробництво цієї продукції було доволі поширеним видом підприємницької діяльності, який забезпечував значні податкові надходження до Австро-Угорської казни. До війни (1913 р.) у Галичині нараховувалися 901 винокурний завод, ректифікаційних і лікерних заводів – 57, пивоварних – 101. Разом ці заводи сплачували до австрійського бюджету акцизного збору на суму більше 44 млн. корон за рік[5]. Надходження до російського бюджету від акцизів зі спирту та алкогольних напоїв мали місце під час першої окупації із

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк.26.
[2] ДАЛО. Ф. 905. Оп.1. Спр.110. Арк. 278, 279.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 13.
[4] О продлении воспрещения продажи спирта, вина и виноводочных изделий для местного потребления в Империи до окончания военного времени: Указ императора Николая II от 22 августа 1914 г. ст. №2348. *СУ и РП.* 1914. 5 сент. (№248.). Отд. 1. СПб., 1914. С. 3458.
[5] Там само. Арк. 10.

несистематичних продажів залишків цієї продукції для потреб армії і госпіталів. Усього до імперського бюджету надійшло «випадкового» акцизного податку із продажу залишків спирту 7 145 руб. 03 коп., акцизу з продажу пива – 502 руб. 95 коп., із продажу конфіскованого спирту – 2 450 руб. 92 коп.[1]. Не зважаючи на значні втрати держаного бюджету від впровадження «сухого закону» російська окупаційна влада вживала комплекс примусових заходів направлених на заборону виробництва і продажу алкогольних напоїв і пива на всій території Галичини та Буковини (Додаток АЮ). В той же час, заборона виробництва і продажу алкогольних напоїв сприяла розоренню перспективних платників податків, зруйнуванню алкогольної та броварської промисловості регіону, що призвело до масового тіньового винокуріння та зловживань не лише місцевого населення, а й представників російської окупаційної влади [2].

Справляння інших державних податків, натуральних повинностей та штрафів. Гербовий збір. Найбільш спірним і проблемним в оподаткуванні на окупованих Росією територіях Галичини та Буковини було питання справляння гербового збору. Враховуючи вимоги вищезгаданої статті 48 додатку до Положення IV Гаазької Конвенції від 18.10.1907 р. [3]. та статті 13 Тимчасового положення «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни» у редакції від 3 липня 1916 р., де визначалося, що на окупованих територіях «податки і повинності стягуються з населення на основах, встановлених місцевими законами»[4]. Тобто, якщо в австрійському податковому законодавстві гербового збору не було передбачено, то й стягнення його на території Галичини та Буковини не повинно було здійснюватися окупаційною російською владою. За умови, якщо гербовий збір існував при австрійській владі, то стягуватися він мав за ставками, визначеними австро-угорським податковим законодавством. Але ситуація з цим

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 16–17.

[2] Орлик С. В. «Сухий закон» у системі фінансової політики російської окупаційної влади на теренах Галичини та Буковини в період Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 26. С. 171 –182.

[3] Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Конвенція Гаазька від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 09.09.2017).

[4] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917).* Б.м., 1916. Ч. 1: № 889 (1 июля 1916 г.) – № 1072 (9 августа 1916 г.).

питанням у часи російської окупації склалася дещо іншою. Справляння гербового збору, незаконно, всупереч існуючим положенням міжнародного права, здійснювалося «автоматично» за російським законодавством протягом обох термінів окупації Галичини та Буковини[1]. Про активне справляння цього збору свідчить «Відомість про надходження державних доходів в Галичині з 1 жовтня 1914 р. по 1 червня 1915 р.», де лише по Львівському польовому казначейству зафіксовані значні суми надходжень від справляння гербового збору – всього на суму 104 332 руб. 25 коп., у т.ч.: продано казначействами гербових марок на суму 73 989 руб. 95 коп.; утримано асигнаціями в оплату угод – 25 808 руб. 35 коп.; стягнено начальниками повітів – 4 533 руб. 95 коп.[2]. Дещо більша сума надходжень гербових зборів по Львівському і Тернопільському польових казначействах за період першої російської окупації рахувалася за даними кошторису Департаменту окладних зборів міністерства фінансів – 218 549 руб. 52 коп., у т.ч. за проданий гербовий папір і гербові марки – 133 401 руб. 70 коп., сплачено гербового збору на суму 85 147 руб. 82 коп.[3] (див. Додаток БВ). За даними звіту Львівського постійного польового казначейства за період з 18 вересня 1914 р. до 1 липня 1915 р. у дохід казни надійшло виручки від продажу гербових марок і гербового паперу на суму 122 806 руб. 10 коп. [4]. За даними звітів Чернівецького польового казначейства за період із жовтня 1916 р. по березень 1917 р. до державної казни надійшло 13 015 руб. 25 коп. гербового збору [5]. При цьому визначити загальну суму надходжень гербового збору, яка надійшла до російського бюджету з окупованих територій Галичини та Буковини за всі періоди окупації, неможливо через розпорошеність цих даних. Навіть Управління фінансовими справами у своїй підсумковій доповідній записці «Звіт Управління фінансовими справами при Обласному комісарі за період з 11 серпня 1916 р. по 1 січня 1918 р.» не змогло визначитися із загальною сумою надходжень гербового збору та зазначало, що

[1] Орлик С. Особливості податкової політики російської окупаційної влади на захоплених територіях Галичини та Буковини в період Першої світової війни. *Історія торгівлі, податків та мита:* XI міжнародна наукова конф. (м.Дніпро, 26-27 жовтня, 2017 р.). Київ, 2017. С. 84–86.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 59–60.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 5–9.
[4] ЦДІАК України. Ф. 363. Оп.1. Спр.19ж. Арк.7, 10.
[5] ДАЧО. Ф.959. Оп.1 Спр.11. Арк.31-32, 52-53, 74-75, 79–80.

«встановити точну суму цих надходжень не було можливим, оскільки відпуск гербових знаків відбувався як у постійних казначействах м. м. Чернівцях і Тернополі, так і в армійських корпусних казначействах»[1], які не були підзвітними Управлінню фінансовими справами.

При цьому жоден нормативний акт російської окупаційної влади не передбачав його справляння на захоплених територіях. Лише з прийняттям 6 лютого 1917 р. Тимчасового положення «Про стягнення податків і зборів і про устрій Управління фінансовими справами при військовому Генерал-Губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» було передбачено норму про те, що на окупованих територіях гербовий збір стягуватиметься за правилами і ставками, встановленими діючим у Росії законодавством[2], починаючи з 15 квітня 1917 р.[3]. З цього приводу у людних місцях було поширено оголошення від 21 березня 1917 р., у якому повідомлялося, що, починаючи «від п'ятнадцятого квітня 1917 р. …. усі акти і документи різного виду складені і видані у занятих за правом війни областях Австро-Угорщини і всілякі листи, які подаються до урядових інституцій і окремих урядників, а також процентні папери, що видаються різними інституціями» підлягають «штемпельній належності» за діючим у Російській імперії законодавством[4].

На практиці у Галичині застосовувалися ставки гербового збору, які були визначені законом Російської імперії «Про підвищення ставок деяких видів існуючого оподаткування та про введення нових податків» №2870 від 4 жовтня 1914 р. [5], які на початку війни були збільшені більше ніж на чверть (від 25% до 40%). Польовим казначействам ПЗФ з цього приводу надсилалися роз'яснення щодо збільшення ставок гербового збору та вказівками щодо його справляння у Військовому генерал-губернаторстві Галичини[6]. Гербові марки реалізовувалися не лише через постійні польові казначейства у м. Тернополі та у м. Чернівцях, а й

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 32.
[2] ДАЧО. Ф. 923. Оп.1. Спр.185. Арк. 46 зв.; ДАЧО. Ф. 968. Оп.1. Спр.1. Арк. 7 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.87. Арк. 30.
[4] ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк. 3.
[5] О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов: Закон РИ от 4 октября 1914 г. ст.№2870. *СУ и РП.* 1914. 12 нояб. (№308.). Отд.1. СПб., 1914. С. 4129–4130.
[6] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.87. Арк.37зв-38зв.; Там само. Ф.431. Оп.1. Спр.1. Арк. 33.

через корпусні польові казначейства. Головним постачальником гербових марок для польових казначейств окупованих територій було Брест-Литовське фортечне казначейство, яке видавало їх за письмовими розпорядженнями Головного скарбника армій ПЗФ[1]. У поодиноких випадках таке постачання здійснювалося з Люблінського польового казначейства[2]. Ще у серпні 1914 р. Управління головного скарбника армій ПЗФ надіслало лист усім підлеглим польовим казначействам із повідомленням про те, що «департамент Державного казначейства дозволив провести постачання польових казначейств гербовими марками»[3]. Такий захід був необхідним, оскільки цивільна окупаційна адміністрація в усіх міських і повітових установах та організаціях вимагала при оформленні населенням звернень, клопотань, скарг, тощо здійснювати оплату гербових зборів та перевіряли наявність гербових марок. Так, тернопільський губернатор І. Л. Чарторижський у жовтні 1914 р. писав начальнику Збаразького повіту про те, що той мав стягувати гербовий збір з усіх листів, які йому адресувалися. При цьому губернатор не посилався на законодавчі акти, а лише наголошував, що це його «особисті вказівки», яких потрібно беззаперечно дотримуватися[4]. Після таких серйозних зауважень у Збаразького повітового начальника ніяких сумнівів у «законності» стягнення гербового збору не залишалося, і він справно утримував гербовий збір з усіх документів, які до нього надходили, а кошти здавав у польові казначейства[5].

Польові казначейства певний час були єдиними установами, які здійснювали продаж гербових марок як військовим частинам, так і населенню. В окремих населених пунктах попит на гербові марки був наскільки високий, що Головний скарбник ПЗФ у листі від 11 жовтня 1915 р. констатував, що «в деяких казначействах часто відчувався дефіцит гербових марок найбільш ходових сортів» і що необхідно посилити контроль за наявністю запасів гербових марок у необхідній кількості та потрібних номіналах[6].

---

[1] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.10. Арк.3, 14, 32, 35, 40, 51.; Там само. Ф. 379. Оп.1. Спр.3. Арк.10-22, 29-37, 47, 50, 55–58.
[2] ЦДІАК України. Ф. 379. Оп.1. Спр.3. Арк. 59.
[3] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк. 8.
[4] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.1. Арк. 1–2.
[5] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.543. Оп.1. Арк. 1–7.
[6] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк. 80.

Крім того, у населення виникали проблеми з можливістю придбання гербових марок за нагальної потреби через віддаленість населених пунктів від польових казначейств, де такі марки реалізовувалися [1]. Тому Управління головного скарбника армій ПЗФ, з даного приводу, дало дозвіл начальникам повітів брати у польових казначействах гербові марки різних номіналів під аванс, на суму від 200 до 250 руб. для подальшого продажу їх за готівку населенню під час оформлення документів[2]. Оскільки повітові начальники завжди мали у своїх касах обігові кошти, які можна було використати для придбання гербових марок, то й необхідність в авансах не завжди була актуальною, про що повідомив канцелярію Військового генерал-губернатора тернопільський губернатор[3]. Стосовно гербового паперу, то він мав куплятися за готівку у казначействі безпосередньо за потребою.

Нелегальне справляння гербового збору на окупованій території Галичини за російським законодавством породжувало низку запитань щодо його застосування. Як наслідок, гербовий збір справлявся на окупованих територіях безсистемно, хаотично. Зокрема, досить довго (з листопада 1916 р. до лютого 1917 р.) вирішувалася проблема необхідності стягнення гербового збору з клопотань громадян, які мали австрійське підданство і бажали повернутися на своє попереднє місце проживання[4]. З цього приводу надавалися різні відповіді. Так, Управління фінансовими справами у грудні 1916 р. вважало, що російський «Статут про гербовий збір повинен застосовуватися лише після затвердження «Тимчасового Положення про стягнення податків і зборів»» (Положення було затверджено 6 лютого 1917 р., в частині справляння гербового збору вступало в дію з 15 квітня 1917 р. – С.О.), а допоки він не затверджений, то й гербовий збір стягувати не було підстав[5]. Чернівецький губернатор давав начальникам повітів 19 грудня 1916 р. однозначну вказівку – «всі клопотання іноземних підданих воюючих з нами держав…повинні оплачуватися гербовими марками рубльового номіналу»[6].

---

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.87. Арк. 1–1зв.
[2] Там само. Арк.2, 3–4.
[3] Там само. Арк. 7–7зв.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.1154. Арк.15, 17; Там само. Ф.377. Оп.1 Спр.87. Арк.4–4 зв., 8.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.1154. Арк. 11–11зв.
[6] ДАЧО. Ф.961. Оп.1. Спр.12. Арк.102; Там само. Ф.964. Оп.1. Спр.6. Арк. 160.

У Військового генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова та його цивільної адміністрації у січні 1917 р. була своя думка, яка базувалася на офіційних роз'ясненнях директора департаменту окладних зборів Міністерства фінансів – «всі письмові звернення підданих воюючих з Росією держав, які проживають на території противника….., повинні оплачуватися гербовим збором»[1]. З цього приводу навіть було видано наказ по штабу Військового генерал-губернатора №18 від 21 січня 1917 р.[2].

Значно ширшого розмаху набуло справляння гербового збору після прийняття тимчасового положення «Про стягнення податків і зборів і про устрій Управління фінансовими справами при військовому генерал-губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» від 6 лютого 1917 р., та вступу його у дію, в частині справляння гербового збору, – 15 квітня 1917 р. Незважаючи на падіння монархії та зміну влади в Росії, фінансова політика залишалася без змін. В окупаційної влади з'явилися хоч і не зовсім законні (легітимні) підстави його справляння, проте стало можливим посилатися на формальний нормативний документ, який дозволяв справляти гербовий збір на окупованих територіях відповідно до правил і ставок, встановлених російським законодавством. У зв'язку з цим потреба у гербових марках та гербовому папері значно збільшилася. Відповідно, ухвалили рішення додатково «відкрити казенний продаж гербових знаків у найбільш крупних центрах Галичини та Буковини, доручивши справу продажу знаків Окружним фінансовим управлінням та Управлінню повітових комісарів»[3]. Управління фінансовими справами пропонувало відкрити казенний продаж гербових марок у таких містах: Сучаві (нині місто в Румунії), Радауци, Вижниці, Коломиї, Снятині – Чернівецької губернії; Чорткові, Станіславі, Борщева, Скалаті та Бучачі – Тернопільської губернії[4].

З цього приводу Чернівецький губернатор у листі від 27 березня 1917 р. до начальників повітів і начальників військової поліції міст Чернівців і Коломиї

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.87. Арк.7; ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк. 34.
[2] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк. 42.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.87. Арк. 33–33 зв., 34–35.
[4] Там само. Арк. 34.

повідомляв, що відповідно до норм «п.1. Тимчасового положення про стягнення податків і зборів, гербовий збір в областях Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, підлягає стягненню на основі Статуту про гербовий збір,..., вводиться в дію з 15 квітня поточного року у повному обсязі»[1]. Водночас, наприкінці березня, Управління фінансовими справами надіслало листи всім казенним та секвестровим підприємствам, в яких повідомлялося про вступ у дію вищезазначеного Положення та наголошувало, що «всі рахунки по відпуску готової продукції, інші документи, що видавалися і приймалися заводом, підлягали обов'язковій оплаті гербовим збором»[2]. Але не всі суб'єкти підприємницької діяльності дотримувалися вищезазначених вимог, були випадки коли гербовий збір не справлявся через погану проінформованість щодо прийняття нових нормативних актів. Зокрема Управління корпусного контролера повідомляло Управлінню фінансовими справами (19 квітня 1917 р.) про те, що «фірма Щепановського в Печеніжині, відпускаючи військам 8-ї армії гас і коломазь за готівкові кошти, не оподатковувала видані нею рахунки за готівковими розрахунками встановленим гербовим збором, посилаючись на розпорядження Міністерства Фінансів для окупованих областей»[3].

Слід зазначити, що протягом усього часу стягнення гербового збору на окупованих територіях російська влада застосовувала норми імперського Статуту про гербовий збір[4] із змінами та доповненнями. Але, у зв'язку зі скрутним фінансовим становищем місцевого населення, вимученого війною, 5-6 червня 1917 р. на нараді повітових комісарів та окружних фінансових інспекторів було порушено питання про надання додаткових звільнень від сплати гербового збору для найбіднішого прошарку населення при оформленні ним деяких документів, які подавалися до місцевої влади. До переліку пільгових документів, оформлення яких не підлягало гербовому збору, було включено: 1) прохання та інші папери щодо

[1] ДАЧО. Ф.966. Оп.1. Спр.7. Арк. 28–28зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.87 Арк.15-15зв., 17, 19, 20, 21, 22; ДАЧО. Ф.969. Оп.1. Спр.1. Арк.4; ДАЧО. Ф.970. Оп.1. Спр.1. Арк. 4–4зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.87. Арк. 29, 30.
[4] Устав о гербовом сборе. Свод уставов о пошлинах. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2. Т. V. С. 153–187.

отримання дозволів на придбання товарів першої необхідності та перепусток для ввезення хліба з Росії; 2) скарги щодо виселення з квартир, звільнень від реквізицій, військового постою та нарядів на примусові роботи; 3) клопотання щодо заснування кооперативів та просвітницьких товариств[1]. Ці пропозиції були завізовані резолюцією крайового комісара Д. Дорошенка – «Погоджуюся».

Зазначені прохання щодо надання пільг урахувалися при підготовці до друку спеціального оголошення «До населення окупованих областей Галичини та Буковини» за підписом обласного комісара Тимчасового уряду Д. Дорошенка 10 червня 1917 р. В оголошенні зазначалося, що зміна влади в Російській імперії не відміняла сплату податків на окупованих територіях, а стосовно справляння гербового збору, то «всі акти, які складалися і видавалися в окупованих областях (зобов'язання, угоди, рахунки) та інші папери, які надавалися посадовим особам та установам, за загальним правилом підлягали оплаті гербовим збором, на підставі Статуту про гербовий збір», з певними винятками[2].

Промисловий податок. Великі фіскальні плани покладала окупаційна влада на справляння промислового податку на окупованих територіях. Не зважаючи на кризу зовнішньої, внутрішньої торгівлі, низьку підприємницьку активність[3], планувалося посилити оподаткування торгівлі та промислів на захоплених західноукраїнських землях. Цей вид державного оподаткування існував як у Російській, так і в Австро-Угорській імперії, але механізми його встановлення та адміністрування були різними. У австрійському податковому законодавстві зазначений державний податок базувався на прибутковому принципі оподаткування, тобто ставки і порядок оподаткування встановлювалися залежно від стану прибутковості торговельної чи промислової діяльності та з урахуванням індивідуального фінансового становища суб'єкта оподаткування. Для цього необхідно було контролювати дохідність підприємництва і вести складний податковий облік у відповідних журналах. Управління фінансовими справами у

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.87. Арк. 31–31 зв.
[2] ЦДІАК України.Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 113–114.
[3] Орлик С. Криза внутрішньої торгівлі на окупованих Росією територіях Галичини та Буковини в період Першої світової війни та вплив її на продовольчий ринок. *Україна – Європа – Світ: міжнародний зб. наук. праць.* Тернопіль, 2018. Вип. 21. С. 137–146.

своїй доповідній записці зазначало, що «промисловий податок за австрійською системою відрізняється великою складністю, оскільки для визначення його контингенту вимагалося проведення необхідної роботи щодо встановлення стану торгівлі і промислів, складання повного списку наявних платників, розподіл цих платників на класи, а місцевості на округи, створення зі складу платників особливих комісій для розкладки збору поміж платниками, і т.п., тобто вимагалися такі умови, які в даному випадку було зовсім не можливо виконати»[1]. З урахуванням того, що списки платників промислового податку переважно були втрачені, або ж вивезені австрійською владою, організувати адміністрування промислового податку за аналогією з австрійським законодавством було неможливо. Власне, саме тому російська окупаційна влада не наважувалася запровадити промисловий податок з перших днів окупації, а затягувала цей процес аж до 1 квітня 1917 р. Управління фінансовими справами неодноразово у доповідних записках лобіювало питання запровадження промислового податку за законами і положеннями, встановленими у Російській імперії. На основі пропозицій фінансового управління 6 лютого 1917 р. у прийнятому Тимчасовому положенні «Про стягнення податків і зборів і про устрій Управління фінансовими справами при Військовому Генерал-Губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни», зокрема п. 6, передбачалася норма про те, що на окупованих територіях «торгівельно-промислові підприємства і приватні промисли залучаються до оподаткування промисловим податком, відповідно до Положення про державний промисловий податок (ст.ст. 404 - 613 Статуту про прямі податки, т.V Зв. Зак.; вид. 1914.) з усіма наступними до нього додатковими узаконеннями». Окрім того, замість додаткового до промислового податку розкладкового збору, який справлявся у Російській імперії при оплаті промислових свідоцтв, встановлювався «особливий додатковий збір у розмірі 50% до ціни цих свідоцтв» [2].

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 33.
[2] ДАЧО. Ф.923. Оп.1. Спр.185. Арк. 47.; ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк.34-35; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 2.

Справляння промислового податку на окупованих територіях запровадили, починаючи з 1 квітня 1917 р.[1].

До адміністрування промислового податку фінансове управління готувалося заздалегідь, передбачаючи, що введення промислового податку – це справа часу. У п. 17 пояснювальної записки до проекту Тимчасового положення про Управління фінансовими справами Галичини та Буковини, яке розроблялося у жовтні 1916 р., зазначалося, що до обов'язків окружних фінансових інспекторів належать: «а) залучення до платежів промислового і патентного збору промислових та торговельних підприємств, реєстрація цих підприємств, забезпечення їх необхідними промисловими свідоцтвами і патентами та постійний нагляд за цими підприємствами»[2]. Оскільки продаж промислових патентів і свідоцтв здійснювався окружними фінансовими інспекторами, то вони зобов'язувалися негайно, не пізніше 2-х тижнів з дня отримання коштів, здавати відповідні суми до найближчого польового казначейства[3].

У Російській імперії промисловий податок стягувався окладним способом – шляхом нарахування основного промислового податку та розкладки додаткових сум податків, доведених платникам податків розкладковими по промисловому податку «присутствіями». За російським законодавством державним промисловим податком оподатковувалися: 1) торговельні підприємства, у т.ч. кредитні і страхові підприємства, торговельні посередники та інші підряди і постачання; 2) промислові підприємства: фабрично-заводські, ремісничі, гірничі, транспортні; 3) особисті приватні промислові види діяльності[4]. Оподаткування основним промисловим податком здійснювалося залежно від місця знаходження об'єкта оподаткування. Всі місцевості імперії (міста та повіти певних губерній) поділялися на класи залежно від рівня розвитку торгівлі і промисловості. Крім того, торговельні й промислові підприємства та особисті промисли розподілялися на розряди. Оклади основного промислового податку встановлювалися платникам податків у твердих

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк.6, 9.; ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 34.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк.32.; Там само. Ф.361. Оп.1. Спр.1051. Арк.22.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1051. Арк.22.
[4] Положение о государственном промысловом налоге: Устав о прямых налогах. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2. Т. V. С. 44.

ставках відповідно до класів, розрядів та видів діяльності, без урахування прибутковості діяльності суб'єкта оподаткування, з видачею відповідного свідоцтва[1] (Додатки АЯ, БА). Слід зазначити, що на початку війни, 4 жовтня 1914 р. Радою міністрів Російської імперії було прийнято зміни до «Положення про державний промисловий податок», у якому передбачалося, що оклади основного промислового податку для торговельних підприємств I – III розрядів, промислових підприємств I – IV розрядів та деяких інших видів діяльності були збільшені на 50%, починаючи з 1915 року [2]. Оклади основного промислового податку для здійснення особистих промислів залишалися без змін.

Для окупованих територій Галичини та Буковини встановили, що «міста Тернопіль і Чернівці віднесено до місцевостей III класу щодо стягнення державного промислового податку і II розряду щодо стягнення патентного збору з продажу тютюну та тютюнових виробів, а всі інші міста, містечка і сільські гміни віднесено до IV класу щодо стягнення державного промислового податку і III розряду щодо стягнення патентного збору»[3]. Таким чином, оклади основного промислового податку, які застосовувалися в Російській імперії поширювалися й на окуповані території Галичини та Буковини (Додатки АЯ, БА).

Без сплати державного промислового податку дозволялося здійснювати торгівлю з переносних або рухомих об'єктів, розносної торгівлі такими товарами: сільськогосподарська продукція, худоба, птиця, дрова, вугілля, печений хліб, м'ясо, овочі, риба, фрукти, сир, морозиво і простонародні лакомства; вироби кустарного і домашнього виробництва (за винятком виробів із золота та дорогоцінного каміння); простонародний одяг і взуття, в'язаний і битий товар, шерстяні і бавовняні хустки і косинки; дрібний простонародний галантерейний товар та іграшки; домашнє начиння, що було у використанні, старе залізо як лом, бите скло і ганчір'я; серпи, коси, лопати, сокири та інші сільськогосподарські інструменти; солома, пух,

[1] Там само. С. 114-126.
[2] О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов: Закон Российской империи от 4 октября 1914 г. ст. №2870. *СУ и РП.* 1914. 12 ноября (№308). Отд. 1. СПб.., 1914. С. 4127; О продлении срока взимания в повышенном размере некоторых налогов и пошлин: Закон Российской империи от 4 июля 1915 г. ст. №1586. *СУ и РП.* 1915. 14 июля (№201). Отд. 1. СПб., 1915. С. 2083–2084.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84 Арк.6, 9-9зв.,37.; ДАЧО. Ф. 967. Оп.1. Спр.1. Арк. 9.; ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк. 11.; ДАТО. Ф.386. Оп.1. Спр.1. Арк. 9–9зв.; ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.152. Арк. 1.

дьоготь, мило, мочалки; сірники, огниво; квіти, рослини та співаючі пташки; газети, книги та інша друкована продукція, картини[1].

Відомості про розміри вищезазначених окладів розміщувалися у фінансових округах на видному місці для ознайомлення платниками податків[2]. Крім того, у людних місцях розмістили оголошення від 21 березня 1917 р. трьома мовами (російською, українською та польською) щодо порядку запровадження з 1 квітня 1917 р. державного промислового податку[3].

Після отримання окружними фінансовими управліннями бланків промислових свідоцтв та патентів розпочався їх продаж. Так, окружне фінансове управління 1-го округу Чернівецької губернії рапортувало Управлінню фінансовими справами, що 12 квітня 1917 р. ним було розпочато видачу «промислових свідоцтв і тютюнових патентів, причому відпуск проводився Окружними Фінансовими Інспекторами і його помічниками у приміщенні Канцелярії Окружного Управління (Ратушна, б.2) щоденно з 9-ти ранку до часу дня і від 4 до 6 вечора, за винятком вихідних і святкових днів»[4]. Окружні фінансові інспектори своїми оголошеннями повідомляли місцевих підприємців про місце, дату і час продажу промислових свідоцтв та тютюнових патентів[5]. Але, оскільки окружні фінансові інспектори фізично не могли охопити продажем промислових свідоцтв і патентів усі повіти одночасно, на цей випадок начальник Управління фінансовими справами надіслав телеграмою роз'яснення, що «до прибуття фінансового інспектора дозволяється здійснювати діяльність торговельними і промисловими підприємствами без придбання промислових свідоцтв і тютюнових патентів»[6]. Успішність реалізації промислових свідоцтв виявилася неочікуваною, а тому траплялися випадки несвоєчасного постачання бланків потрібної кількості. У червні 1917 р. Управління фінансовими справами інформувало усіх окружних фінансових інспекторів про те, що у разі відсутності необхідних бланків платникам податків слід видавати

[1] Положение о государственном промысловом налоге: Устав о прямых налогах. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2. Т. V. С. 126 (додаток до ст. 371).
[2] ДАЧО. Ф.967. Оп.1. Спр.1. Арк. 6–7; Там само. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк. 12, 21.
[3] ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк. 3.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 14.
[5] ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк.16, 17, 40; ДАТО. Ф.385. Оп.1. Спр.2. Арк. 3.
[6] ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.152. Арк.2.

належним чином оформлені тимчасові посвідчення, які надалі замінюватимуться оригінальними промисловими свідоцтвами за тими ж номерами, які зазначалися у посвідченнях і відповідали номеру реєстрації у книзі відпуску промислових свідоцтв[1]. Слід зазначити, що відповідно до ст. 435 «Положення про державний промисловий податок», промислові свідоцтва і тютюнові патенти видавалися платникам податків за їхніми заявами встановленої форми, в яких зазначалися відомості про платника податків, вид діяльності та місцезнаходження торговельного закладу та складських приміщень[2]. Зазначені заяви часто оформлялися місцевими жителями німецькою або румунською мовою, тому у російськомовних фінансових інспекторів виникала потреба у перекладачах[3].

Загалом процес стягнення промислового податку здійснювався без будь-якого опору збоку населення. Як зазначав у підсумковій доповідній записці начальник Управління фінансовими справами М. П. Чамов, «стягнення державного промислового податку і вибірка тютюнових патентів в загальному відбувалася нормально, оскільки місцеве населення, суворо дисципліноване в цій сфері, охоче йшло на зустріч вимогам закону»[4]. Чиновник пам'ятав лише один випадок масової непокори місцевого населення щодо впровадження промислового податку – це у м. Чернівцях, де група торговців висловлювала своє небажання викуповувати торговельні свідоцтва і патенти «у зв'язку з державним переворотом, який відбувся у Росії»[5] та з надією, що «введений тут порядок стягнення державних податків і зборів, як такий що створено при старій владі, можливо, буде призупинено в своїй дії»[6]. Зазначений конфлікт урегулювали у короткий термін шляхом випуску спеціального звернення «До населення окупованих областей Галичини та Буковини» за підписом обласного комісара Тимчасового уряду Д. Дорошенка. Це звернення прислужилося для придушення смути місцевого населення, спричиненої

[1] ДАЧО. Ф. 967. Оп.1. Спр.1. арк.97-97зв.; ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк.102.; ДАЧО. Ф.969.Оп.1. Спр.1. Арк. 108 – 108зв. ; ДАТО.Ф.386.Оп.1. Спр.1. Арк. 41–41зв.; ДАТО. Ф.387. Оп.1. Спр.1. Арк. 19–19зв.
[2] Положение о государственном промысловом налоге: Устав о прямых налогах. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2. Т. V. С. 55.; ДАЧО. Ф. 968. Оп.1. Спр.1. Арк. 43–46; ДАТО. Ф.386.Оп.1. Спр.2. Арк. 25.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 74–74 зв.; ДАЧО. Ф.967. Оп.1. Спр.1. Арк. 33.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 35.
[5] Там само.
[6] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 57; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 128 зв.

його нерозумінням наслідків зміни влади в Російській імперії для окупованих територій. З урахуванням факту, що статус окупованих територій залишився незмінним, і лозунги про «свободу» у буквальному значенні не стосувалися захоплених територій, Росія, за своєю суттю, як держава, у будь-якій іпостасі не відмовлялася від загарбаних територій, тож населення повідомили про те, що окупаційна влада «вважає за необхідне підтвердити обов'язок населення окупованих областей сплачувати вищевказані податки»[1]. На нараді повітових комісарів з окружними фінансовими інспекторами, під головуванням крайового комісара Галичини та Буковини Д. Дорошенка, 5-6 червня 1917 р. прийняли рішення про випуск вищеназваного особливого звернення «в кількості 900 екземплярів для Галичини на трьох мовах і в кількості 500 екземплярів для Буковини на п'яти мовах»[2]. Фактично, зазначене оголошення надрукували 10 червня 1917 р. п'ятьма мовами (українською, румунською, російською, польською та німецькою)[3].

Щодо нововведеного промислового податку, то, з посиланням на норми російського Статуту про прямі податки, у зверненні повідомлялося: «а) для відкриття торговельних підприємств особливого дозволу не вимагалося; б) всі торговельні і промислові підприємства, а також особисті промисли зобов'язані придбати належні промислові свідоцтва; в) за здійснення торгівлі і промислів, а також особистої промислової діяльності без промислового свідоцтва або за свідоцтвом меншої вартості <…> притягуються до грошового стягнення не більше потрійного розміру не сплаченої суми або недоплаченої суми (ст. 526 Статуту про прямі податки); г) у випадку непридбання протягом двох неділь після складення органами фінансового Управління протоколу про відсутність у підприємця промислового свідоцтва, – … заклад підлягав терміновому закриттю»[4]. У своїй доповідній від 5 червня 1917 р. начальник Управління фінансовими справами М. П. Чамов зазначав, що результати такого звернення були належними, «оскільки

[1] ЦДІАК України.Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 113.
[2] Там само. Арк. 123.
[3] ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк. 107.
[4] ЦДІАК України.Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 113; ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк. 107.

у переважній більшості населення доволі лояльно підкорялося висунутим місцевим фінансовим управлінням вимогам»[1].

Контроль за правильністю, повнотою і своєчасністю оподаткування промисловим податком промислових, торговельних підприємств та приватних осіб здійснювався безпосередньо окружними фінансовими інспекторами спільно з їх помічниками та військово-окружними контролерами і за сприяння місцевої цивільної міліції[2]. Для безперешкодного доступу до місць перевірок Управлінням фінансовими справами окружним фінансовим інспекторам було надіслано спеціальні «відкриті листи» на право здійснення перевірок торгівлі і промислів у вверeному окрузі»[3]. Між вищезгаданими відомствами була налагоджена певна взаємодія щодо обміну інформацією та узгодження дій по нагляду за стягненням податків і зборів у регіоні[4]. Так, окружне фінансове управління 2-го округу Тернопільської губернії 8 липня 1917 р. зверталося до комісара Чернівецького повіту з проханням, щоб той організував місцеву поліцію і війтів для надання йому відповідних даних: перелік наявних торговельних і промислових підприємств; список громадян, які займаються підприємницькою діяльністю у підвідомчому йому повіті. Одночасно це управління просило проконтролювати, чи мають такі громадяни відповідні промислові свідоцтва чи тютюнові патенти, якщо ні, то рекомендувалося вжити відповідних заходів [5]. Натомість, дільничні урядники військової міліції надсилали окружним фінансовим інспекторів відповідні протоколи про виявлення об'єктів підприємницької діяльності, які працювали без відповідних промислових свідоцтв та патентів, для винесення відповідних рішень про притягнення до відповідальності[6]. Окружний фінансовий інспектор 3-го округу округу Тернопільської губернії 24 червня 1917 р. виявив у м. Бучач торговельний заклад при Московському офіцерському економічному товаристві, де здійснювалася торгівля без придбання промислового свідоцтва (виявлено краму на

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 57.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк.34.; ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.151. Арк. 4.
[3] ДАТО. Ф.386. Оп.1. спр.1. Арк.39.; ДАТО. Ф.387. Оп.1. Спр.4. Арк. 12, 52.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк.8.; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 111.
[5] ДАТО. Ф.386. Оп.1. Спр.1. Арк. 46–47.
[6] Там само. Арк. 50–50зв., 51–51зв.

20 тис. руб.). Окрім того, у цьому товаристві працювали у наймі прикажчики, які також не мали відповідних промислових свідоцтв. Незважаючи на заперечення російськими порушниками своїх незаконних дій, фінансовий інспектор склав два протоколи[1].

У книзі протоколів про порушення правил щодо справляння основного промислового податку фінансового інспектора 1-го округу Чернівецької губернії (найбільший фінансовий округ, до якого входили м. Чернівці, Чернівецький, Серетський і Сторожинецький повіти) записали лише два поодиноких порушення, датовані 7 липня 1917 р. Порушення відбулися у м. Чернівцях і були пов'язані із примусовою випискою промислових свідоцтв на торгівельні заклади II і III розряду[2].

З метою зручності адміністрування промислового податку Управлінням фінансовими справами, у березні місяці 1917 р., розробили список фінансових округів та визначили місце постійного перебування окружних фінансових інспекторів, який подали на затвердження до Військового генерал-губернатора Галичини[3] (Додаток К).

Під час продажу патентів і свідоцтв по промисловому податку в окружних фінансових управліннях накопичувалися значні суми коштів, які привертали увагу грабіжників. Так, уночі 26 квітня 1917 р. у м. Тернополі зловмисники пробралися до квартири, де розміщувалося окружне фінансове управління 1-го округу Тернопільської губернії, з метою грабежу. Пограбування не відбулося, оскільки грабіжники натрапили на двох денщиків, які протидіяли їм, у результаті чого одного охоронця було тяжко поранено. Грабіжники втекли[4]. Надалі, з метою безпеки та охорони, до окружних фінансових управлінь відрядили посилені наряди озброєних солдат[5], а також видали зброю (револьвери) безпосередньо службовцям[6]. службовцям[6]. Суми стягнутих податків надовго не затримувалися у приміщеннях

[1] ДАТО. Ф.387. Оп.1. Спр.1 Арк. 37–39зв.
[2] ДАЧО. Ф. 967. Оп.1. Спр.2. Арк. 1 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 5.
[4] ДАТО. Ф.385. Оп.1. Спр.2. Арк. 8, 13, 22.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 14.
[6] ДАТО. Ф.385. Оп.1. Спр.2. Арк.13, 15, 19.

окружних фінансових управлінь, а надсилалися окружними інспекторами поштою або безпосередньо здавалися до постійних польових казначейств (відповідно до ст.408 відомчої Інструкції казначейства). Разом із грошима направлялися і зведені відомості у розрізі платників та платежів з додаванням до них корінців від заяв, які подавалися платниками податків під час придбання промислових свідоцтв і тютюнових патентів[1]. Уже через два місяці справляння промислового податку Управління фінансовими справами у своїй доповіді від 5 червня 1917 р. зазначало, що хід стягнення промислового податку повністю виправдав очікувані результати – «справи у стягненні державного промислового податку були налагоджені і податок було стягнено у розмірі 30% належних до поступлення сум»[2]. Обсяги надходжень промислового податку за період з часу його введення з 1 квітня 1917 р. і до періоду евакуації російських військ з Галичини та Буковини наведено у Додатку ББ[3]. Із таблиці цього додатку видно, що за період активного адміністрування промислового податку та стягнення патентних зборів (з 1 квітня 1917 р. – по 31 липня 1917 р.) загальна сума надходжень до державного бюджету склала 120868 руб. 32 коп., з якої патентного збору – 22853 руб. 75 коп. (18,9%) і загальної суми промислового податку – 98014 руб. 57 коп. (81,1%). Слід звернути увагу, що загальна сума промислового податку складалася з окрім основного промислового податку, ще й додатково нарахованого військового податку – 50% до основного окладу промислового податку, та розкладкового збору – 50% до основного окладу промислового податку разом із військовим податком[4]. Оскільки форма промислового свідоцтва не передбачала стягнення цих додаткових зборів, то відповідно до розпоряджень Управління фінансовими справами ці суми дописувалися від руки, і виводилася підсумкова сума промислового податку[5]. Тобто, фактично до казни Російської імперії стягувався більш ніж подвійний розмір належного промислового податку, про що платники податків і не здогадувалися.

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк.51, 53.; ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.91. Арк. 24-24зв., 38, 43, 45-46, 47-49, 93-95, 101-102, 112-113, 117-118, 122-124, 129-130.; ДАТО. Ф.386. Оп.1. Спр.1. Арк.40–40зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 56 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.91. Арк.129 зв.–130.
[4] ДАЧО. Ф. 967. Оп.1. Спр.1. Арк. 25–26.; ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк. 23–24; ДАТО. Ф.387. Оп.1. Спр.1. Арк. 15.

[5] ДАЧО. Ф.970. Оп.1. Спр.1. Арк. 1, 7, 8, 11.

А стягнення державного військового податку, який справлявся в Російській імперії[1], було поза нормативним полем яке було встановлене на окупованій території самою ж російською владою.

Із семи існуючих фінансових округів окупованих територій Галичини та Буковини найбільшу частку надходжень забезпечили фінансові округи, до яких входили великі міста з досить розвиненою підприємницькою діяльністю – I фінансовий округ Тернопільської губернії (38 454 руб. 25 коп., або 31,8%), I фінансовий округ Чернівецької губернії (27 423 руб. 07 коп., або 22,7%) і IV фінансовий округ Чернівецької губернії (22 544 руб. 50 коп., або 18,6%). Дані Додатку ББ засвідчують, що не всі фінансові округи розпочали одночасно реалізацію промислових свідоцтв та патентів. По фінансових округах IV Чернівецької губернії та II, III Тернопільської губернії за квітень надходження не фіксувалися, а це могло статися з двох причин – або через затримку в отриманні бланків промислових свідоцтв чи патентів, або через віддаленість до польових казначейств, яка призводила до накопичення зібраних сум на місцях і здачу коштів із запізненням.

Слід зазначити, що у підсумковому «Звіті Управління фінансовими справами при обласному Комісарові Галичини та Буковини за період з 11 серпня 1916 р. по 1 січня 1918 р.» зазначалося, що надходження від промислового податку та патентні збори з початку його стягнення склали 121 579 руб. 07 коп.[2], розбіжність з вищенаведеною сумою 120 868 руб. 32 коп. складає 710 руб. 75 коп. Така ситуація пояснюється запізнілими зарахуваннями сум на рахунки польових казначейств через початок евакуації у період з серпня 1917 р. по січень 1918 р. Із суми розбіжностей у січні 1918 р. 326 руб. 75 коп. зарахували до Чернігівського польового казначейства[3].

---

[1] Орлик С.В. Військовий податок в Наддніпрянській Україні в роки Першої світової війни. *Часопис української історії.* Київ, 2016. Вип. 33. С. 27–33; Її ж. Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність. Збірник *наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки*. Кіровоград, 2015. Вип. 27. С. 119–129.; Її ж. Військовий податок в Україні: історія та сучасність. *Історія торгівлі, податків та мита*: матеріали дев'ятої міжнародної наукової конференції. (м. Дніпропетровськ, 29-30 жовт. 2015 р.).Київ, 2015. С. 134–136.

[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 42, 64.

[3] Там само. Арк. 64.

Запровадження промислового податку в Галичині та Буковині за російським законодавством зумовлювалося деякою мірою й тим, що «в окупованих областях було відмічено появу ще в кінці 1916 р. нового торговельного елементу в особі російських торговців, кількість яких в окремих містах досягала значного відсотку, так напр. у м. Тернополі – не менше 10% загальної кількості торговців міста»[1].

Під час справляння промислового податку вирішувалися різні спірні питання, розглядалися клопотання щодо звільнення від оподаткування. Так, 6 квітня 1917 р. до Управління фінансовими справами звернувся завідувач крамниці «Крайовий базар домашнього вжитку» (вул. Панська №11, м.Чернівці) В. Кухарський з проханням звільнити його заклад від придбання промислового свідоцтва. Автор звернення повідомляв, що основною метою функціонування крамниці було не отримання доходу, а лише сприяння розвитку крайового кустарного промислу місцевого населення: «на кожнім ковалку заробляю всього 10% покупованої ціни, котрий заробок з уживався си для оплати світла, за хату та гонорар для персоналу»[2].

Після обстеження крамниці заявника окружний фінансовий інспектор 1-го округу Чернівецької губернії повідомляв, що зазначений заклад заснували при австрійській владі, і він завжди звільнявся від сплати податків. Перевірка підтвердила, що ««Крайовий базар» не є комерційним підприємством, яке розраховане на отримання великих прибутків, а має своїм завданням розвиток кустарних промислів серед місцевого населення, надаючи можливість українським і румунським жінкам збути предмети одного із суттєвих галузей місцевого кустарного промислу: вишивкам на полотні і частково картинам»[3]. Створення такої крамниці надавало можливість місцевим рукодільницям та художникам продавати свої твори за справедливими цінами, уникаючи торговців-спекулянтів, які купували дешево, а продавали дорого. Відвідавши крамницю народного мистецтва, захопившись красою побаченого, фінансовий інспектор не утримався від емоційного абзацу у своїй службовій записці – «Местные же вышивки и рукоделия

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк.33-34.; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 56 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 17–18.
[3] Там само. Арк. 25

заслуживают внимания и по своему высокому достоинству в отношении красоты и изящества»[1]. У підсумку пропонувалося надати крамниці «Крайовий базар» пільгу стосовно сплати промислового податку за статтею 371 п.5 «Положення про промисловий податок», де зазначалося, що від оподаткування державним промисловим податком звільнялися «підприємства, які утримуються без здачі в оренду, земськими, міськими і становими закладами …… для розвитку кустарних промислів»[2].

Магістрат м. Коломия надіслав клопотання від 22 квітня 1917 р. до Управління фінансовими справами щодо звільнення від сплати промислового податку закладів, заснованих магістратом, – кінотеатр, кав'ярню, готель з рестораном «Сіті», крамницю з продажу гасу та продовольчу крамницю. Мотивуючи тим, що кошти, які отримуються вищезазначеними закладами, «використовувалися виключно на необхідні гмінні потреби, лише на жалування пожежної дружини, канцелярської і господарчої служб, на дотримання порядку та чистоти в місті….», продовживши перелік усіх кошторисних потреб міста, міський голова закинув російській владі докір у тому, що «розореному війною народу варто було б надати місцевій гміні допомогу, а ніж обтяжувати єдині джерела доходів податками»[3]. Зазначене клопотання не задовольнило Управління фінансовими справами, з обґрунтуванням, що зазначені заклади були прибутковими і мали оподатковуватися державним промисловим податком на загальних підставах, з віднесенням цих закладів до підприємств ІІ розряду, а інші торгівельних крамниць до ІІІ розряду[4].

На високе оподаткування промисловим податком скаржилися місцеві торговці. Так, житель м. Тернополя І. М. Гефтер, маючи мануфактурну крамницю, просив знизити йому суму податку на 168 руб. річної плати промислового податку, оскільки його доходи були незначними, і товарів у його крамниці знаходилося мало[5]. Після обстеження крамниці заявника окружний фінансовий інспектор 1-го

---

[1] Там само. Арк. 25 зв.
[2] Положение о государственном промысловом налоге: Устав о прямых налогах. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2. Т. V. С.44.; ДАЧО. Ф. 367, Оп.1. Спр.1. Арк. 73–74зв.; ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 25 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 22.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк.20, 23.; ДАЧО. Ф.969.Оп.1. Спр.1. Арк. 128–128 зв.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.84. Арк. 68.

округу доповідав Управлінню фінансовими справами, що в крамниці виявлено доволі значні залишки товарів на суму 2 000 руб. і що І. Гефтер уже викупив промислові свідоцтва за окладом ІІ розряду[1].

Власниця крамниці дамської готової сукні у Тернополі по вул. 3 Травня №3 М. Керуцька клопоталася про зменшення суми річного промислового свідоцтва на 176 руб. Вона повідомляла у своєму листі від 23 травня 1917 р., що зазначена сума податку була для неї непосильною, а тому «якщо зменшити суму податку не можливо, то магазин буде закрито»[2]. Клопотання М. Керуцької не задовольнили, а лише підтвердили її обов'язок сплачувати необхідну суму за окладом ІІ розряду торгівельних підприємств[3].

Власник бакалійної крамниці в м. Скалаті Тернопільської губернії Л. Білевич повідомляв, що 125 руб. промислового податку він не в змозі заплатити, оскільки цю суму «я вважаю для себе дуже несправедливою і матеріально дуже відчутною». Л. Білевич у своєму листі від 5 липня 1917 р. пояснював, що його скрутне фінансове становище пов'язане з тим, що він був вимушеним біженцем-переселенцем з м. Підволочиська, відкрив лавку за позичені гроші, а торгівля зовсім незначна, на день від 4 до 15 руб., тому він торгує зі збитками і заплатити податок не мав можливості [4].

Про хід запровадження промислового податку на окупованих територіях окружні фінансові управління постійно звітували Управлінню фінансовими справами. Основними позиціями звітності були: кількість проданих свідоцтв і патентів у розрізі бланків, суми промислового податку, стягнуті з платників податків, дати здачі грошей до польових казначейств з номерами квитанцій[5]. Одночасно окружні фінансові управління надавали звітні відомості щодо продажу промислових свідоцтв, білетів і тютюнових патентів до Чернівецького польового казначейства[6]. Управління фінансовими справами здійснювало загальне

[1] Там само. Арк. 68-69.
[2] Там само. Арк. 80.
[3] Там само. Арк. 81.
[4] Там само. Арк. 106-106зв.
[5] ДАТО. Ф.386. Оп.1. Спр. 1. Арк.32, 34.; ДАТО. Ф.387. Оп.1. Спр.1. Арк. 8.
[6] ДАТО. Ф.386. Оп.1. Спр. 1. Арк.62.; ДАТО. Ф.387. Оп.1. Спр.1. Арк.18-18зв.

керівництво процесом адміністрування промислового податку, надаючи окружним фінансовим управлінням розпорядження, інструкції щодо порядку видачі, обліку і звітності по промисловому податку. Управління фінансовими справами регулювало питання своєчасного забезпечення окружних фінансових інспекторів необхідною кількістю бланків промислових свідоцтв, білетів і патентів через Чернівецьке польове казначейство[1].

Перед евакуацією російських військ з території Галичини та Буковини окружні фінансові інспектори мали провести наступні заходи: здати всі кошти, отримані від продажу промислових свідоцтв і тютюнових патентів, до польових казначейств разом із невикористаними бланками промислових свідоцтв; підсумувати облікові книги і підготувати відповідну звітність за весь період справляння промислового податку (квітень – липень 1917 р.) та здати їх до Управління фінансовими справами разом з квитанціями про здачу коштів у польові казначейства [2]. Пізніше, 17 жовтня 1917 р., Управління фінансовими справами та окружні фінансові управлінняі усіх наявних округів передали Управлінню контролера при обласному комісарові Тимчасового уряду в Галичині та Буковині книги, відомості та документи щодо обліку та звітності по державному промисловому податку для проведення відповідних ревізій та подальшої здачі їх в архів[3].

Штрафи та інші державні доходи. Значним джерелом доходу до державної казни окупаційної влади стали адміністративні штрафи, що стягувалися з громадян, які порушували встановлені обов`язкові постанови Військового генерал-губернатора Галичини. Найбільш дохідними для бюджету були такі адміністративні штрафи [4]:

---

[1] ДАТО. Ф.387. Оп.1. спр.1. Арк.2-3.; ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр. 88. Арк. 4, 7, 8, 12-12зв.
[2] ДАЧО. Ф.967. Оп.1. Спр.1. Арк.129-129зв.; ДАЧО. Ф.968. Оп.1. Спр.1. Арк.149-149 зв.; ДАЧО. Ф.970. Оп.1. Спр.4. Арк.46-47.; ДАТО. Ф.386. Оп.1. Спр.1. Арк.61-61зв.; ДАТО. Ф.289. Оп.1 Спр.1 Арк.23-23зв..
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 158–158зв.
[4] ДАТО. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 47, 56, 60, 61, 62, 93, 168, 180, 187, 192, 208, 226, 282.; ДАІФО. Ф. 12. Оп. 1. Спр.116. Арк. 1-2.; ДАЧО. Ф. 27. Оп. 1. Спр. 83. Арк.14, 15, 45- 49зв., 73, 77, 300, 314.; ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 1-5.; Там само. Спр. 36. Арк. 1-2.; Там само. Спр. 96. Арк. 1-4.; Там само. Спр. 196. Арк. 2, 10, 11, 150, 151.; Там само. Спр. 199. Арк.13-14, 43.; Там само. Спр.202. Арк. 2, 148, 162.; Там само. Спр. 203. Арк. 1,2, 5, 7, 11, 14, 19, 20, 23, 35.; Там само. Спр.205. 78, 179, 241; Там само. Ф.958. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 47, 54, 71; Там само. Ф.808. Оп. 1. Спр.19а. Арк. 379–379 зв.

- за недотримання санітарних правил (порушення обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора від 8 жовтня 1914 р.);

- скуповування з метою перепродажу продуктів першої необхідності за завищеними цінами (порушення обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора від 26 серпня 1914 р. та 14 серпня 1916 р.);

- за продаж алкогольних напоїв (порушення обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора від 31 жовтня 1914 р. та 23 жовтня 1916 р.);

- за безпідставне підвищення курсу австрійської крони (порушення обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора від 17 вересня 1914 р. та 20 жовтня 1916 р.);

- за підвищення цін на продукти харчування з порушенням встановлених такс (порушення обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора від 17 вересня 1914 р. та 14 серпня 1916 р.)

- за підвищення цін на тютюнові вироби, які вказані на обандеролених пачках (порушення обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора від 10 жовтня 1915 р.);

- за продаж продуктів неналежної якості (порушення обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора від 8 листопада 1914 р.);

- за не здачу в установлений строк зброї та її зберігання (порушення обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора від 25 серпня 1914 р.)

- за скуповування у нижніх військових чинів одягу, спорядження, продуктів та іншого цінного майна (порушення обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора від 15 грудня 1914 р. та від 23 жовтня 1916 р.);

- за непокору чи відмову у виході на окопні, дорожні та інші роботи за розпорядженнями військового відомства (постанова командувача арміями ПЗФ від 28 листопада 1916 р.);

- за порушення вимог ст.29 Статуту Російської імперії «Про покарання, винесені Мировими Суддями» (наказ Головнокомандувача арміями ПЗФ від 19 вересня 1915 р.) та інше.

Питання зарахування штрафів за порушення вимог обов'язкових постанов, встановлених цивільною окупаційною владою, до державної казни Російської імперії було довгий час спірним. Користуючись законодавчою невизначеністю і неврегульованістю цього питання, губернатори вимагали від начальників повітів, при винесенні постанови про притягнення винних осіб за ті чи інші порушення, спрямовувати суми штрафів на депозитні рахунки губернаторів, які були відкриті у польових казначействах. Так, Тернопільський губернатор у своєму листі від 19 січня 1915 р. давав чітку вказівку начальникам повітів – «стягнуті штрафи по обов'язковим постановам,…., повинні вноситися в Казначейство на мій депозит»[1]. Головний скарбник армій ПЗФ мав заперечення на таке самоуправство губернатора і в листі до Військового генерал-губернатора зауважував, що зазначені суми необхідно «зараховувати на готівковий фонд державних доходів на рахунок: «суми до з'ясування»[2]. Під тиском Військового генерал-губернатора, вже у грудні 1915 р., думка тернопільського губернатора змінилася на користь «доходів казни»[3]. Зазвичай, на квитанціях та супровідних листах про сплату сум стягнених штрафів зазначалося – «в дохід казни»[4], що давало можливість польовому казначейству, до якого вносилися кошти, самостійно вирішувати, на які казначейські рахунки державних доходів їх зараховувати.

Механізм притягнення до адміністративної відповідальності за порушення обов'язкових постанов, затверджених військовою окупаційною владою, здійснювався у такому порядку: 1) при виявленні порушення начальником повіту, поліцмейстером, військовою міліцією чи пунктовим наглядачем оформлявся рапорт чи протокол, де вказувалася суть порушення та пропозиція щодо притягнення до адміністративної відповідальності; 2) готувалися документи про дізнання; 3) губернатором або помічником губернатора виносилася постанова про притягнення до відповідальності, де вказувався розмір штрафу або термін

[1] ЦДІАК України. Ф.431. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 38.
[2] ЦДІАК України. Ф.431. Оп. 1. Спр. 1. Арк.50.; Там само. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 66 зв.
[3] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр. 87. Арк. 5.
[4] ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.128. Арк. 1–3; Ф.12. Оп.1. Спр.112. Арк. 1-2.; ДАЧО.Ф. 808. Оп. 1. Спр. 19 а. Арк. 381.; ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.110. Арк. 53.

позбавлення волі (арешту). Контроль за виконанням постанови покладався на начальника повіту, поліцмейстера або начальника військової міліції.

Траплялися факти звернення громадян до начальників повітів із заявами чи клопотаннями про зменшення суми штрафів через скрутне фінансове становище та неможливістю відбувати покарання під арештом через стан здоров`я[1].

Після приходу до влади Тимчасового уряду було видано постанову від 6 березня 1917 р., у якій визначався порядок проведення амністії як по кримінальних справах, так і по адміністративних. Цією постановою (п. 13) уточнювалося, що ті особи, які підпадали під амністію за порушення податкового законодавства, «не звільнялися від обов'язку відшкодування коштів за шкоду і збитки, від сплати вартості патенту, торговельного і промислового свідоцтва, належного акцизу чи іншого збору, котрі були присуджені, відшкодування витрат казни, судових витрат і не звільнялися від вилучення у них, в установленому законом випадках, речей і предметів або стягнення їхньої вартості…»[2].

На виконання вимог вищезгаданої постанови Тимчасового уряду Чернівецький губернатор 15 березня 1917 р. надіслав телеграму усім начальникам повітів, у якій дав вказівку: «відмінити всі накладені за розпорядженнями військової і цивільної влади в адміністративному порядку стягнення за порушення обов'язкових постанов. <…> Амністія поширюється і на неприятельських підданих окупованої області. Списки звільнених з під варти, з вказуванням за які проступки вони утримувалися надати негайно»[3].

За даними підсумкового звіту Управління фінансовими справами за період період першої окупації території Галичини та Буковини (з 1 жовтня 1914 р. по 1 червня 1915 р.), до російської державної казни лише по Львівському польовому казначейству надійшло 28 537 руб. 81 коп. штрафів[4]. Разом з тим, загальна сума надходжень, яка надійшла до державної казни від накладених адміністративних штрафів за порушення обов'язкових постанов окупаційної влади, за період 1914-

[1] ДАТО. Ф. 370. Оп. 1 Спр. 18. Арк. 94–94зв., 101.
[2] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.7. Арк. 49 зв.
[3] Там само. Арк.7.
[4] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.344. Арк. 17.

1915 рр., котра значилася у загальних зведених даних роботи польових казначейств, складала 84 589,32 руб., у т.ч.: по Львівському постійному польовому казначействі – 49 407,41 руб. і по Тернопільському польовому казначействі – 35 181,91 руб.[1] (Додаток БВ). Така розбіжність у звітних даних пояснюється тим, що Управління фінансовими справами дане питання предметно не контролювало, оскільки воно не входило до його функціональних обов'язків. Управлінням фінансовими справами не проводилося зведення даних по всіх діючих постійних та корпусних казначействах, що функціонували на окупованих територіях. Тому однозначно можна стверджувати, що сума штрафів, яка була стягнута з населення та підприємців окупованих територій, була значно більшою, ніж та, яка вказувалася у звітах Управління фінансовими справами.

Кожен факт сплати штрафу за винесеними постановами контролювали уповноважені посадові особи – начальники повітів, поліцмейстери та начальники військової поліції, котрі були уповноважені слідкувати за виконанням порушниками призначених покарань. Відомості про результати стягнення в дохід казни сум штрафів (номер квитанції й дата) вносилися до відповідних облікових книг[2]. Узагальнені дані щодо застосування штрафних санкцій за порушення обов'язкових постанов російської окупаційної влади, станом на певні звітні дати, за вимогою Військового генерал-губернатора Галичини надавалися безпосередньо губернаторами[3]. Проте, звести суми штрафних санкцій, застосованих російською владою у період окупації Галичини та Буковини, за матеріалами вищезгаданих відомостей начальників повітів та губернаторів, практично, не можливо через їхню несистематизованість.

Крім вищезгаданих коштів з продажу конфіскованого майна та штрафів до російського державного бюджету потрапляли й **інші неподаткові платежі, мита та випадкові надходження**, які справлялися на окупованій території Галичини та Буковини:

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 5–9.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.23а. Арк. 1–24.
[3] ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1.Спр.141. Арк. 1–21.

- Кошти від продажу з «публічного торгу» приблудних коней та рогатої худоби [1], у т.ч. до державного казначейства на депозит губернатора[2]. Частина пригульної худоби передавалася у розпорядження Міністерства землеробства[3].

- Доходи від збору врожаїв та покосів сіна на покинутих землях поміщиків, котрі втекли углиб Австро-Угорщини. За маєтками, котрі перейшли у відання Управління державного майна, відповідно вівся облік розрахунків доходів і витрат зібраного зерна (пшениці, жита, вівса, ячменю, кукурудзи), картоплі, конюшини, сояшника, бараболі та ін.[4]. Зібраний урожай відпускався за готівкові кошти військовим частинам на потреби армії або місцевим жителям. Із доходів від продажу збіжжя вираховувалися витрати по збору врожаю з поля, його перевезення і зберігання[5], а різниця чистого прибутку зараховувалася на рахунки польового казначейства на депозит губернатора[6]. У зв'язку зі скрутним становищем фінансування російської армії, у жовтні 1916 р., наказом ПЗФ від 26 жовтня 1916 р. №1772, було припинено розрахунки військових частин за вилучені продукти харчування і фураж із покинутих маєтків. На ці продукти виписувалися документи, які зберігалися у справі по даному маєтку[7].

- Квартирна плата за здачу в оренду конфіскованих будинків і квартир, іншого майна, у т.ч. орендна плата за землі і пасовища (Додаток БВ).

- Готівкові кошти німецьких та австрійських власників, конфісковані як військова здобич (Додаток БВ). Відповідно до листа Міністерства фінансів (департаменту Державного казначейства) від 28 травня 1916 р.: «Грошові кошти, конфісковані і відбиті у неприятелів, належить зараховувати в дохід казни за §34 ст.6 кошторису департаменту державного казначейства»[8]. Отож, знайдені в

---

[1] ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр. 44. Арк. 61, 71, 86-87, 110-111, 117-120, 132, 134.; Там само. Ф.808. Оп.1. Спр. 19а. Арк. 238.; Ф.818. Оп.1. Спр. 47. Арк. 85.; Ф.961. Оп.1. Спр.12. Арк. 94-94зв.; ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1228. Арк. 3, 5–5зв.
[2] ДАЧО. Ф.966. Оп.1. Спр. 1. Арк. 128–128зв.
[3] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр. 44. Арк.14- 14зв.; ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1228. Арк. 3, 5–5зв.
[4] ДАІФО. Ф. 15. Оп.1. Спр. 61. Арк. 1, 5-6.; Там само. Ф.15. Оп.1. Спр. 87. Арк.1-2, 4, 10. ; Там само. Ф. 62. Оп.1. Спр. 107. Арк. 19-20. ; Там само. Ф.62. Оп.1. Спр. 111. Арк. 32.
[5] ДАІФО. Ф. 62. Оп.1. Спр. 107. Арк. 18.
[6] ДАІФО. Ф. 62. Оп. 1. Спр.66. Арк. 22-23, 24, 24а, 34-34зв., 36, 37, 51–52,
[7] ДАІФО. Ф. 62. Оп.1. Спр. 111. Арк. 68.
[8] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.272. Арк. 23.

колишніх австрійських окопах грошові знаки на суму 728 кор. були здані в сільське управління с. Маморниця Чернівецького повіту [1].

- Дохід від експлуатації залізниці Галичини (Додаток БВ).

- Мита з оформлення нотаріальних дій та оформлення документів (у т.ч. спадщини і торгівельних книг та ін.), а також судові мита та штрафи, які стягувалися при розгляді цивільних справ (Додаток БВ). Стягнення зазначених мит було збережено російською окупаційною владою у розмірах та порядку, які діяли згідно із законодавством Австро-Угорської імперії. Нотаріальні та судові мита сплачувалися нотаріусами та судовими установами у каси начальників повітів, які видавали відповідні квитанції про їхню сплату[2]. Так, вартість цивільного позову щодо вирішення судом спору між громадянами залежав від суми позову. По справі Т. Березінського проти І. Кравчукова, на суму позову 20 корон, 1 червня 1915 р. було сплачено 15 коп. мита; по справі Ю. Цурковської проти громади с. Клебанівки, на суму позову 560 корон, 2 червня 1915 р. було сплачено 60 коп. мита; по справі І. Бучковського проти Т. Шилювки, на суму позову 50 корон, 8 червня сплачено 8 коп. мита. та ін.[3].

- Мито (акциз) з виробництва гральних карт (Додаток БВ). Поскільки за російським законодавством виробництво гральних карт знаходилося в державній монополії, то і в Галичині вирішено застосовувати свої порядки. У м. Львові було виявлено фабрику з виробництва гральних карт, яка у мирний час виробляла біля 73 тис. колод карт. До австрійського бюджету нею сплачувалося біля 10 тис. руб. у рік штемпельного мита[4]. У військовий час діяльність цієї фабрики припинилась. Виявлені значні запаси готових гральних карт були опечатані представниками від російської влади. Під безпосереднім наглядом окружного акцизного інспектора вони відпускалися у продаж із відміткою (печаткою) на кожній пачці про сплату

[1] ДАЧО. Ф. 808. Оп.1. Спр. 19а. Арк. 254.
[2] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.134. Арк. 21зв.
[3] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр. 486. Арк. 50–54.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.530. Арк. 8 зв.

мита (акцизу). Таким чином до російського державного бюджету надійшло біля 30 тис. руб. мита з продажу гральних карт[1].

Натуральні повинності. Положенням «Про польове управління військами у військовий час» ст. 648 – 649, 800, 944 визначено, що у компетенції окремих підрозділів польового забезпечення військ, зокрема польового дорожнього управління, начальника штабу корпусу, начальника штабу дивізії та ін., знаходився обов'язок забезпечення утримання у справності дороги[2], у т.ч. і шляхом залучення натуральних повинностей від місцевого населення. Крім того, Військовому генерал-губернаторові було надано право «встановлювати види натуральних повинностей і залучати до їх виконання населення у порядку, вказаному в обов'язкових постановах»[3].

Складність відбування натуральної повинності на захоплених територіях полягала у відсутності значної кількості чоловічого населення у віці від 17 до 50 років. Частина територій знаходилася на лінії фронту, і люди взагалі боялися здійснювати примусові натуральні повинності.

У свої пропозиціях до Чернівецького губернатора начальники повітів Чернівецької губернії пропонували залучати населення віком від 14 до 54 років до виконання таких натуральних повинностей: 1) чищення в особливих випадках шосейних доріг від снігу і багна, в т.ч. на околицях населених пунктів; 2) прибирання дворів, вулиць і тротуарів, де розміщувалися війська і торговельні площі; 3) ремонт сільських мостів і доріг у межах ґмін; 4) підвідна повинність: для підвезення товарів і вантажів для військових потреб, для постачання дров в урядові установи, для супроводження арештованих до місця призначення та хворих і поранених до лікувальних закладів у порядку встановленої черговості; 5) термінова доставка документів для посадових осіб та урядових установ; 6) наряди нічних караулів для охорони цивільного та міського майна (в т.ч. споруд); 7) обов'язкова

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 13, 16.

[2] Положение о полевом управлении войск в военное время: Закон РИ от 26 февраля 1890 г. №6609. *ПСЗ РИ.* Собр. III. Отд. 1. СПб., 1893. Т. X. С. 99–201.

[3] Временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны: Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего от 3 июля 1916 г. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного главнокомандующего за 1916 год.* 1916. Ч. 1.

участь в гасінні пожеж; 8) обробка мирських полів за плату згідно зі встановленими таксами[1] тощо. Крім вищезазначених натуральних повинностей на окупованих територіях активно застосовувалися значно тяжчі натуральні повинності: 1) окопні роботи; 2) вирубка лісу для військових та інших потреб; 3) відновлення залізниць та ін.[2].

Звичайно, до виконання натуральних повинностей здійснювалося шляхом проведення примусових заходів, «через посередництво повітових приставів при дотриманні останніми суворої черговості у нарядах»[3]. Найбільш затребуваними, у військовий час були підводні повинності, які мали здійснювати власники коней, перевозячи військове майно, будівельні матеріали при укріпленні оборони лінії фронту, дрова та ін. Відбування підводної повинності здійснювалося без належної організації, хаотично, «доводячи підводну повинність до зовсім непосильного тягаря для населення». Як наслідок, власники коней вимушено почали позбуватися їх ще й з причини відсутності кормів. Драматичність такої ситуації буквально поставила під загрозу військові перевезення в цілому, про що стало відомо навіть Верховному головнокомандувачеві. 24 лютого 1915 р. з цього приводу Головний начальник постачань армій ПЗФ надав суворі розпорядження Військовому генерал-губернаторові Галичини щодо упорядкування використання підвід від населення, а саме: 1) заборонити військовим частинам, будівельним організаціям та установам, що здійснювали армійські заготівлі, самовільно стягувати підводні повинності, без відома начальника повіту; 2) розраховуватися за підводну повинність відразу ж після її відбування за встановленими розцінками; 3) на довготривалих етапах пересування військових частин змінювати підводи і не використовувати їх більше однієї доби, окрім особливих випадків, при перевезенні спеціальних вантажів, де встановлено особливий режим[4]. Аналогічний порядок встановили і щодо використання «живої сили» для відбування місцевим населенням натуральної повинності.

---

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк.18–18 зв., 19, 20–21, 23–24, 25–26, 28–28 зв.
[2] Там само. Арк. 22.
[3] Там само. Арк.25 зв.
[4] ЦДІАК України. Ф. 363. Оп.1. Спр.67. Арк. 537–537 зв., 541.

Виконуючи зазначене розпорядження, військові начальники у разі потреби в тягловій силі мали здійснювали запити до повітових начальників щодо направлення на виконання відповідних робіт певної кількості людей чи підвід, на кшталт:

- завідувач артилерійським складом на залізничній станції Жучка на 18 жовтня 1916 р. замовляв начальникові Чернівецького повіту надіслати для чищення гвинтових трофейних патронів «не менше 100 робітників – підлітків і дівчаток віком більше 12 років, тільки не старих людей»[1];

- військовий лікар 326-го військового госпіталю замовляв у жовтні 1916 р. 18-20 підвід для перевезення дров для госпіталю[2];

- начальник 17 партії 30-го дорожнього загону 5 жовтня 1916 р. замовляв 100 робітників на будівництво шосейної дороги «Чернівці – Сторожинець»[3];

- уповноважений міністерства землеробства при Військовому генерал-губернаторові 25 жовтня 1916 р. замовляв 95 підвід для перевезення дров з лісів поблизу с. Кучурмаре у м. Чернівці[4].

- начальник дорожніх робіт 9-ї армії 26 листопада 1916 р. замовляв для проведення дорожніх робіт у районі Кимполунгма 300 робочих і 20 підвід[5] тощо.

У м. Львові та його передмісті нарядами на підводи займався градоначальник, через посередництво магістрату, якому доручено було «мати на поготові 30 підвід, а в повіті – 20 підвід, котрі поповнювалися за мірою їхнього використання»[6]. З цього приводу, Львівський градоначальник у своєму звіті (за період 21 серпня 1914 р. по день евакуації зі Львова 7 червня 1915 р.), зазначав, що магістрат міста навмисно ухилявся від виконання дорученої йому організації підводної повинності та чинив всілякі перепони[7].

---

[1] ДАЧО. Ф. 505. Оп.1. Спр.13. Арк. 116–116 зв.
[2] Там само. Арк. 81.
[3] Там само. Арк. 123.
[4] ДАЧО. Ф. 505. Оп.1. Спр.13. Арк. 144–144 зв.
[5] Там само.Арк. 853–853 зв.
[6] Отчёт по Львовскому градоначальству (с 21 августа по день эвакуации Львова 7 июня 1915 г.). *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: в 2 книгах*. Київ, 2015. Книга 2: Мовою документів і свідчень С. 240.
[7] Там само.

За використані підводи, які включалися у наряди на відбування натуральних повинностей, військові замовники мали розраховуватися готівкою, але через відсутність фінансування часто виписували реквізиційні розписки, які мали пред'являтися начальникам повітів для оплати коштами. Оплата за окопні і дорожні роботи здійснювалася і Всеросійським союзом міст на умовах «вільного найму» робочої сили і підвід (станом на 14 листопада 1916 р.) за такими розцінками: чорноробським дорослим чоловікам – від 1 руб. до 2 руб. за день; підліткам та жінкам – від 75 коп. до 1 руб. 25 коп. за день; підводам парокінним – 5 руб. за день; підводам однокінним – 3 руб. за день[1].

Динаміка змін оплати праці за робочу силу, котра використовувалася як натуральна повинність по Збаразькому повіту Тернопільської губернії наведено у додатках АУ та АФ.

В окремих випадках розцінки за використання підвід встановлювалися не за добу роботи, а, відповідно, за обсяги перевезених вантажів та відстані. Так Управління державним майном та релігійного фонду при Військовому генерал-губернаторстві у грудні 1916 р. встановило такі тарифи на перевезення дров:

- з лісу поблизу сіл Кучурмаре (зараз с. Великий Кучурів) і Францсталя до м. Чернівці – 4 руб. за куб.м. дров;

- з лісу поблизу с. Ревне до м. Чернівці – 3 руб. 50 коп. за куб.м. дров;

- з лісу поблизу с. Жучки до м. Чернівці – 3 руб. за куб.м. дров[2].

Крім того, на нараді Управління головного начальника постачання армій ПЗФ від 1 травня 1916 р. затвердили постанову щодо встановлення «кормових окладів для забезпечення окопних робочих», відповідно до яких добова норма продуктів (у меню), яка витрачалася на харчування робітників, становила:

- 40,335 коп. – за розкладкою №1, яка застосовувалася раз на тиждень;

- 35,109 коп. – за розкладкою №2, яка застосовувалася 2 рази на тиждень;

- 33,124 коп. – за розкладкою №3, яка застосовувалася 3 рази на тиждень[3].

---

[1] Там само. Арк. 592–593.
[2] Там само. Арк. 951–951 зв.
[3] ДАЧО. Ф. 505. Оп.1. Спр.13. Арк. 598–599.

Кошти, які виплачувалися власникам підвід, були настільки мізерними, що навіть на годування коней їх було недостатньо, а не те, щоб ремонтувати розбиті вози. Тому «селяни, бажаючи уникнути підводної повинності масово розпродавали коней»[1]. Платня робітникам була також символічною – людям ледве вистачало на те, щоб не померти з голоду.

Звичайно, місцеве населення часто ухилялося від відбування трудових повинностей, не з'являючись на них, або ж самовільно залишало роботу. «Жителі відмовлялися виконувати як постанови своїх громад, так і наряди армії на дорожні роботи; ховалися із сіл на декілька днів по сусідніх полях»[2]. Обов'язковими постановами командувача VII армії Щербачова від 6 жовтня 1916 р. та командувача VIII армії О. Каледіна від 28 листопада 1916 р., які опубліковали для загального ознайомлення місцевими жителями, визначалося, що відповідно до вимог «Положення про польове управління військами» особи, які ухилися або відмовлялися від здійснення натуральних повинностей, самовільно покидали земляні, дорожні та інші роботи, притягуватимуться до відповідальності у вигляді позбавлення волі строком до 3-х місяців, або накладення штрафу у сумі до 3 000 руб.[3]. Контроль за дотриманням вимог обов'язкових постанов поклався на начальників повітів, які мали організовувати виконання нарядів військових частин на робочу силу та слідкувати за місцевим населенням, аби те повною мірою виконувало покладені на нього натуральні повинності[4].

За недотримання зазначених вимог обов'язкових постанов повітовими начальниками виносилися відповідні постанови про притягнення місцевих жителів до відповідальності. Так, 11 лютого 1917 р. начальник Серетського повіту Чернівецької губернії за невихід по наряду на окопні роботи притягнув 12 жителів с. Унтер-Станешти та 4 жителів с. Обер-Станешти до сплати штрафу у розмірі 15 руб. з кожного. Ті, хто не в змозі сплати штраф, притягувалися до арешту на

[1] Там само. Арк. 592.
[2] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.238. Арк. 235; ДАЧО. Ф.966. Оп.1. Спр.1. Арк. 127.
[3] ДАЧО. Ф. 958. Оп.1. Спр.17. Арк. 13; ДАЛО. Ф.905. Оп.1. спр.110. Арк. 323.
[4] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.110. Арк. 127–127 зв., 177.

5 діб[1]. Начальник того ж повіту 9 лютого 1917 р. притягнув 2-х жителів с. Слободія-Берлінці за відмову виходити на окопні роботи до сплати штрафу у розмірі 5 руб. з кожного або до арешту на 2 доби[2]. Чернівецький повітовий комісар 29 червня 1917 р. за відмову від виходу на військово-будівельні роботи було притягнув до відповідальності 24 жителів с. Добронівці Чернівецької губернії у вигляді штрафу у розмірі 3-х руб. з кожного або до арешту на 1 добу[3]. Начальник Бродівського повіту Тернопільської губернії 29 вересня 1916 р. притягнув двох жительок с. Великих-Фільварків за ухилення від виконання нарядів на роботи по укріпленню позицій, а також за образи, нанесені військовим чинам, до відповідальності у вигляді арешту на один місяць і на два тижні, без грошової альтернативи у вигляді штрафу[4].

Від жорстокості призначеного начальника повіту та поліцмейстера залежали види й способи відбування натуральних повинностей. Але серед них були й такі, що об'єктивно оцінювали «тяглову силу» місцевого населення. Начальник Чернівецького повіту писав чернівецькому губернатору про те, що станом на 8 грудня 1916 р. у Чернівецькому повіті рахувалося 163 парокінних і 683 однокінних підвід, значна частина з яких вийшла з ладу. Із загальної кількості підвід щоденно 150 підвід зайняті на будівництві доріг, 40 підвід знаходяться у розпорядженні тилових етапних комендантів, від 80 до 120 підвід використовуються різними військовими підрозділами, у т.ч. і для перевезення дров для військових частин, що розміщуються у м. Чернівцях. Оскільки підводи Чернівецького повіту були найбільш затребувані військовими підрозділами у зв'язку з близьким розташуванням повіту до губернського міста Чернівців, то навантаження підводної повинності на місцеве населення було надмірним. Відповідно, воно не мало змоги забезпечити всі потреби військових частин та державних установ, які розміщувалися у цьому місті. Начальник Чернівецького повіту просив чернівецького губернатора посприяти у залученні до виконання підводної

[1]ДАЧО. Ф. 958. Оп.1. Спр.17. Арк. 47–47 зв.
[2] Там само. Арк. 54.
[3] ДАЧО. Ф. 808. Оп.1. Спр.19а. Арк. 306.
[4] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.153. Арк.45–45 зв., 49.

повинності власників підвід із самого міста, що дозволило б розвантажити підводи сільських жителів Чернівецького повіту[1].

Той же начальник Чернівецького повіту доповідав чернівецькому губернаторові 26 лютого 1917 р. про те, що у повіті «залишилося на місці 2 113 чоловіків із загальної кількості 12 960 чолового населення яке проживало там в мирний час, мала чисельність коней у населення і розорення останнього від військових дій і т.п., тому натуральні повинності взагалі будуть вкрай обтяжливими для населення» та пропонував запровадити більш посильні натуральні повинності[2]. Поліцмейстер м. Коломия навіть пропонував, на період весняних робіт, тимчасово зупинити відбування натуральних повинностей місцевим населенням[3].

Часто для виконання дорожніх робіт на території Галичини примусово залучали і селян з Херсонської та Подільської губерній, частина з яких виконувала підводну повинність. Начальникам повітів, де зупинялися зазначені працівники, необхідно було забезпечувати їхнє проживання, сприяти харчуванню, забезпечувати коней фуражем. Так, начальник Бродівського повіту тернопільської губернії виконуючи загальний нагляд за дорожніми роботами у своєму повіті, доповідав Тернопільському губернаторові, що пригнані «робітники погано вдягнені, а особливо погане і зовсім не відповідало зимовому часу взуття. Охорони не забезпечено, а тому з 17 по 31 грудня самовільно пішло з робіт 50 осіб, із них 16 підвід»[4]. Констатувалося й те, що робочих рук було недостатньо. Складна ситуація виникла з гужовим транспортом, який забезпечувався у порядку підводної повинності, через катастрофічну відсутність фуражу для годування коней.

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.13. Арк. 952–952 зв.
[2] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк. 18–18 зв.
[3] Там само. Арк. 20–21.
[4] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.110. Арк.190.

4.3. Фінансове управління та податковий за секвестрованими та казенними підприємствами

У господарче відання Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві Галичини було передано ряд секвестрованих та казенних підприємств. Дане питання урегульовувалося нормами Тимчасового положення «Про стягнення податків і зборів і про устрій управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» від 6 лютого 1917 р., де у п. 9 зазначалося, що «майно, підприємства і заводи тютюнової і соляної монополій передаються в господарче розпорядження Управління фінансовими справами. У відання цього ж Управління переходять і інші казенні заводи, що належали неприятельській казні» [1].

Під господарче та фінансове управління потрапили такі секвестрові підприємства: Печеніжинський нафтоперегінний завод, Битківські нафтові промисли та державні монополії: Джурівські буровугільні копальні, Косівський і Качицький соляні заводи. На інших промислових підприємствах, де вироблялася стратегічна продукція (нафта, дріжджі, цукор та ін.), Управлінням фінансовими справами призначалися уповноважені контролери, які стежили за виробничим процесом, повнотою нарахування та сплатою до бюджету акцизних зборів.

Нафтовидобувні та нафтопереробні підприємства. Під час першого вторгнення російських військ в Галичину та Буковину окупаційній владі насамперед необхідно було ознайомитися з наявними природними і матеріальними ресурсами, взяти їх на облік і розпочати їхню експлуатацію. У нафтовій галузі ситуація була доволі складною. По-перше, війна зруйнувала виробничі потужності більшості нафтоперегінних заводів, які необхідно було відновити. По-друге, видобування сирої нафти і виробництво готової продукції у вигляді бензину, гасу і мастильних матеріалів – це безперервний ланцюг економічних зв’язків різних суб’єктів господарювання, які також зруйнованих внаслідок війни. Важливим було і питання організації оподаткування нафтових підприємств. Для справляння непрямих податків, таких, як акцизи, окупаційній владі необхідно було терміново

[1] ДАЧО. Ф.923. Оп.1. Спр.185. Арк. 46–49.

виявити об'єкти оподаткування і встановити жорсткий контроль над платниками податків. Крім того визначитися з порядком сплати акцизів з нафтопродуктів та налагодити контроль за правильністю їх нарахування і своєчасністю сплати. Оскільки акцизний податок вважався простим в адмініструванні, то й сплачувався з моменту окупації по всіх трьох губерніях Галичини та Буковини: Львівській, Тернопільській та Чернівецькій.

За даними звіту «Про стан податкової справи в Галичині за час з 1-го жовтня 1914 р. по 1-е червня 1915 р.»[1], у Галичині існувало 59 нафтоперегінних заводів, які у 1911 р. сплатили акцизного податку до бюджету Австро-Угорщини на суму 15 606 439 корон. Протягом жовтня 1914 – червня 1915 рр. ці заводи не працювали з різних причин: зруйновані війною; через розладнаність економічних зв'язків з постачальниками (особливо тих, які постачали соду і сірчану кислоту) та ринками збуту; накладеній забороні на цивільні перевезення галицькими залізницями та ін. Деякі малопотужні нафтоперегінні заводи Дрогобицького повіту здійснювали виробництво гасу поганої якості, малими партіями і виключно на потреби населення – для освітлення[2]. Певний час ці заводи працювали під формальним контролем начальника повіту, але без особливого контролю з боку Управління фінансовими справами, яке на той час тільки формувало свої штати. У листі військового генерал-губернатора від 5 квітня 1915 р. зазначалося, що «для стягнення акцизу з продуктів нафтового виробництва у Дрогобицькому повіті необхідно призначити особливого контролера, оскільки начальнику повіту важко слідкувати за правильним стягненням цього акцизу»[3]. Траплялися випадки вивезення парафіну до Російської імперії за умови сплати акцизу за російським законодавством, оскільки за австрійськими законами парафін не оподатковувався акцизом. При цьому покупцям парафіну видавалися спеціальні свідоцтва, де вказувалося: місце призначення, реквізити покупця (продавця), кількість товару і сплачену суму акцизу до Львівського військово-окружного казначейства[4].

---

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 1–17.
[2] Там само. Арк. 11.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.528. Арк. 35.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 11–12.

Що стосується одного з великих промислових підприємств нафтової промисловості Галичини – казенного Дрогобицького нафтоперегінного заводу, то лише в листопаді 1914 р., за розпорядженням Військового генерал-губернатора Галичини Г. О. Бобринського, контроль за його діяльністю покладався на колишнього представника Міністра торгівлі і промисловості у Відні А. Остроградського[1]. Оскільки завод знаходився надзвичайно близько до лінії фронту, то виникало багато труднощів з налагодженням його роботи. Певний час діяльність заводу обмежувалася лише видачею палива зі складів невеликими партіями. У квітні 1915 р. А. Остроградський писав Військовому генерал-губернаторові Галичини: «до цих пір головна робота заводу полягала в накачуванні вже готових продуктів в цистерни і поступовому приведенні заводу і всіх його механізмів до порядку»[2]. Особливо багато часу зайняло налагодження роботи нафтопроводу, по якому перекачувалися з резервуарів залишені запаси нафтопродуктів для відпуску російським військам та іншим споживачам. Мінімальна кількість сирої нафти, яку міг переробляти казенний Дрогобицький нафтоперегінний завод, складала 600 тис. пудів на місяць. Із цієї кількості переробленої сирої нафти мало виходити 15,1 тис. пудів бензину, 140,6 тис. пудів гасу, 18,24 тис. пудів важких бензинів, 1,3 тис. важкого гасу, 414,0 тис. пудів мастила і 11,8 тис. пудів втрат[3]. У березні того ж року на завод було відряджено для експертизи спеціаліста-хіміка, д-ра Грушкевича, який констатував, що «завод перебуває у дуже занедбаному вигляді і потребуватиме постійного поступового ремонту»[4]. Для відновлення роботи необхідно було: відновити розбиту лабораторію; налагодити постачання необхідної кількості сірчаної кислоти і їдкого натру; найняти досвідчених кадрів (інженерів, механіків, хіміків та ін.), особливо уважно обрати завідувача перегонки, який мав «перевірити всі апарати, своїми силами замінить ті частини, яких немає, котрі зникли, і почати роботу з нечисельним і погано підготовленим складом робітників, котрих потрібно

[1] Ільницький І.В. Нафтопереробна промисловість Галичини в умовах першої російської окупації краю (вересень 1914 р. – червень 1915 р.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст*. Київ, 2014. Вип. 23. С.300.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1 Спр.589. Арк. 36.
[3] Там само. Арк. 128–29зв.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1 Спр.589. Арк. 238 зв.

навчати»[1]; налагодити котли і насоси; забезпечити транспортні підходи до заводу. Очолити державний Дрогобицький нафтоперегінний завод було запропоновано Грушкевичу, з окладом 800 руб. на місяць і підйомними на суму 2000 руб. Підготовка налагодження заводу до повної експлуатації затягувалася і «закінчилася 28 квітня 1915 року; 27 квітня надійшов наказ головнокомандуючого про евакуацію Дрогобицького заводу і про знищення як казенних, так і приватних підприємств разом із запасами нафти і нафтопродуктів»[2]. Знищення Дрогобицького заводу доручили командуючому 8-ї армії військовому інженеру полковнику Защуку. Загальна оцінка знищеного майна була оцінена у 130 млн. корон або у 52 млн. руб.[3]

Щодо періоду першого вторгнення російських військ у Галичину та Буковину, то питання акцизного оподаткування нафтопродуктів, вироблених на місцевих нафтопереробних заводах, гостро не стояло через відсутність виробництва на уцілілих підприємствах. Цілком можна погодитися з висновком І. Ільницького, який досліджував проблеми нафтопереробної промисловості Галичини в умовах першої російської окупації краю, про те, що російська влада «так і не змогла налагодити ефективного управління найбільш розвинутою галуззю промисловості Галичини»[4]. Проблеми оподаткування вирішувалися безсистемно, адже при вивезенні з Галичини до Російської імперії окремих груп та видів товарів, які за російським законодавством вважалися підакцизними, питання їхнього оподаткування вирішувалися індивідуально. Окупаційною владою видавалися спеціальні дозволи на кожну таку торговельну операцію окремо, з орієнтацією на російське законодавство. Звичайно, окупаційна влада не могла розраховувати на надходження акцизного збору, оскільки всі нафтові заводи не працювали з різних вищезазначених причин. На перших порах було вирішено «відвідати ті заводи, огляд яких можливий, виявити на складах наявність продуктів нафтової перегонки,

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1 Спр. 89. Арк. 2, 238 зв.–239.
[2] Отчёт временного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 года по 1-е июля 1915 года. Киев, 1916. С. 28.
[3] Там само.
[4] Ільницький І.В. Нафтопереробна промисловість Галичини в умовах першої російської окупації краю (вересень 1914 р. – червень 1915 р.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2014. Вип. 23. С. 302.

заборонити збут до особливих розпоряджень»[1]. Готова продукція (у т.ч. залишки) відпускалася виключно з відома і дозволу губернаторів за обов'язкової умови сплати акцизного податку. На кожному нафтоперегінному заводі вирішили призначити акцизних контролерів. Розмір ставки акцизного податку встановлено на рівні австрійського законодавства – 13 корон за 100 кг. гасу[2].

Варто зазначити, що під час відступу російських військ значна частина свердловин, нафтоперегінних заводів були знищені або виведені з ладу, а частина обладнання та нафтопродуктів вивезені. З цього приводу у російських військ були навіть відповідні інструкції «Загальні правила для приведення у непридатність підприємств, які не могли бути евакуйовані»[3]. Допоки австрійські війська займали Галичину, у власників нафтових заводів був рік для відновлення видобутку та переробки нафти. Вже у червні 1916 р. російські війська вдруге окупували територію Галичини та Буковини.

Підходи в організації фінансового контролю за нафтовими видобувними і переробними підприємствами Галичини дещо змінилися під час другого вторгнення російських військ у Галичину. Досвід попереднього вторгнення однозначно свідчив, що постачати пальне з глибокого тилу на передові позиції російських військ було вкрай витратно і незручно. На порядок денний вийшли питання захоплення прав власності нафтових промислів і найбільших нафтових заводів для встановлення тотального контролю за фінансово-господарською діяльністю нафтової промисловості Галичини і налагодження безперебійного постачання нафтопродуктів військам російських армій у великих обсягах. Відповідальним органом за організацію цього процесу призначили Управління фінансовими справами при військовому генерал-губернаторстві областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни.

Російська окупаційна влада терміново розпочала здійснювати заходи щодо виявлення наявних корисних копалин в Галичині та Буковині з метою їх використання. Проводилися пошукові роботи щодо геологічної документації та

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 17–17зв.
[2] Там само. Арк. 21–21 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.575. Оп.1. Спр.768. Арк. 28–28 зв.

карт, які вказували на місцезнаходження нафтових, соляних, вугільних, мідних та інших родовищ[1]. Управлінням фінансовими справами до цієї роботи залучалися і спеціалісти – інженери, геологи, хіміки Управління гідротехнічних робіт та будівельні партії по укріпленню тилового району армій ПЗФ, які доповідали про знайдені ними нафтові родовища[2]. Проводилися хімічні дослідження нафтових родовищ, вивчалася технічна характеристика можливостей розробки та видобутку нафтових та інших родовищ корисних копалин[3]. У результаті цієї діяльності встановлили, що на захопленій території найбільша кількість нафтових свердловин знаходилася в Богородчанському повіті, поблизу с. Битків, які, відповідно, й називалися Битківськими промислами. З часу захоплення російськими військами території Галичини Битківські промисли перебували під контролем Управління фінансовими справами військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни. У січні 1917 р. зазначені промисли були секвестровані* і передані у повне відання Управлінню фінансовими справами і стали казенними. Листом від 7 січня того року надали розпорядження «негайно провести секвестр всіх приватних промислів Битківського району з включенням прилеглих промислів у Кричці, Яблонці і Маняві; конфіскувати нафтові промисли …, які належали австрійському уряду», і призначити для фінансового управління представника Управління фінансовими справами Висоцького, поклавши на нього обов'язки не лише загального контролю і нагляду, а й ведення адміністративних і господарчих операцій [4]. Як зазначалося у звіті цього управління, на Битківських промислах працювало 12 товариств на 64 свердловинах, частина з яких мали іноземні інвестиції, зокрема англійських, французьких і бельгійських компаній, у т.ч.: 1) товариство «Демброва» мало 45 бурових свердловин, із яких лише дві було зруйновано військовими діями; 2) східно-галицьке товариство «Оліга» мало 4 свердловини; 3) товариство «Битків» та товариство «Монтан» мали по три

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.64. Арк.7, 10–13, 131,
[2] Там само. Арк. 6, 10.
[3] Там само. Арк. 10–13.
* секвестр – заборона або обмеження використовувати будь-яке майно за розпорядженням органів державної влади.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 15–16; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.59 Арк. 141; Там само. Ф. 377. Оп.1. Спр.16. Арк. 5.

свердловини; 4) східно-карпатське товариство, товариство «Голд» та товариство «Жанв'є» мали по дві свердловини; 5) казенний промисел під назвою «Австрія» та товариства «Солотвина», «Ропекс», «Краківсько-Битківське», «Бітумен» мали по одній свердловині[1].

Варто зауважити, що секвестр усіх вищеназваних підприємств став можливим тому, що всі вони були зареєстровані як австрійські, а майно ворожих держав, відповідно до російських законів, потрапляло під секвестр і переходило у власність держави-окупанта. У листі членів Комітету британських, французьких і бельгійських компаній, які брали участь в експлуатації нафтових промислів у Галичині, до голови гірничого департаменту у м. Петрограді пояснювалося, що власниками свердловин були саме іноземні компанії, але вони вимушено реєструвалися в Австро-Угорщині як австрійські, бо того вимагало австрійське законодавство[2]. Саме тому вони не могли довести російській військовій владі в Галичині своє право на власність свердловин. Навіть клопотання з посольств іноземних держав не допомагало певний час вирішити це питання на користь іноземних інвесторів[3]. 30 листопада із Міністерства закордонних справ Росії до Військового генерал-губернатора Галичини надіслали телеграму з приводу того, що уряди Англії і Франції «клопоталися про дозвіл на призначення у Львові своїх торгівельних агентів, які б мали право співпрацювати з місцевою владою і могли б сприяти охороні великих французьких та англійських капіталів, які були вкладені, головним чином, у нафтову справу»[4]. Доки вирішення цих питань затягувалося, російська влада дуже раділа з того, що захоплені нафтові промисли, які дісталися їй як трофей (секвестр), не дуже постраждали від військових дій, за винятком двох свердловин. Окупанти констатували, що захоплені ними нафтові промисли «на рівні технічного і господарчого оснащення могли вважатися прикладом зразкового господарства в нафтовій промисловості», а «видобута на цих промислах нафта була доволі високої якості: при перегонці ця нафта давала біля 30% легких бензинів, 15-

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк.15-16, 19.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.64. Арк. 142.
[3] Там само. Арк. 132–132зв.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр. 149. Арк. 1.

20% важких бензинів, 40% гасу і 7-10% легких масел»[1]. Що стосується виробничих потужностей Битківських промислів, то у мирний час вони досягали 10 вагонів на добу (вагон – 600 пудів), а у військовий час: у 1914 р. добуто 2 044 вагонів, у 1915 р. – 2 072 вагони і у 1916 р. – 2 088 вагонів, що в середньому складало 170 вагонів у місяць[2].

Не зважаючи на технічну готовність виробничих потужностей нафтових промислів, їхня робота зупинилася, оскільки війна порушила транспортну інфраструктуру і виробничі зв'язки – не було ринку збуту видобутої нафти (резервуари заповненими, а нафтоперегінні заводи виявилися пошкодженими). Відчувалася гостра нестача робочих спеціалістів нафтовидобувної галузі. Лише з грудня 1916 р. роботи на нафтових промислах поступово відновлювалися. Видобуток нафти здійснювався лише на 31 буровій нафтовій свердловині, які були найбільш продуктивними і не потребували значних затрат при видобуванні нафти в умовах війни. Починаючи з березня 1917 р., після доставки 24 нових робітників спеціалістів та 2-х інженерів нафтовидобувних спеціальностей із Румунії (Фісчінеску, якому призначено оклад 8 000 руб. на рік, і Філіпеску – з окладом 6 000 руб.) розширили розробку (очищення і тартання*) малопродуктивних свердловин, що дало можливість збільшити видобуток нафти з 3,5 до 6 вагонів нафти на добу. Пізніше доставили ще 17 робітників спеціалістів-нафтовиків із Румунії, які зайнялися бурінням нових свердловин, оскільки старі вичерпували свої виробничі можливості (одна свердловина могла давати біля 1 500 вагонів сирої нафти). Битківська нафта постачалася на Печеніжинський та Коломийський нафтоперегінні заводи за ціною встановленою розпорядженням Військового генерал-губернатора Галичини Ф. Ф. Трепова, у розмірі 1 руб. за пуд. У зв'язку з тим, що Битківські промисли були секвестрованими, прибутки від їх діяльності у повному обсязі зараховувалися до держаної казни країни-окупанта. За даними фінансового звіту Управління фінансовими справами, у період його

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 17.
[2] Там само.
* **тартання** – у нафтовидобувній промисловості це був один із основних способів видобутку нафти. Вилучення зі свердловини на поверхню нафти або суміші її з шламом здійснювалося за допомогою желонки.

функціонування при обласному комісарі Галичини та Буковини, зазначалося, що за період з 1 серпня 1916 р. по липень 1917 р. валова дохідність Битківських промислів склала 802 175 рублів, а чистий дохід (за винятком витрат на виробництво, у т.ч. заробітну плату) склав 613 113 руб., які планувалося зарахувати в дохід державного бюджету[1]. Якщо румунським найманим робітникам спеціалістам-нафтовикам ще якось оплачували за їхню роботу, то місцевим різноробочим, що працювали на Битківських нафтових промислах, платили мізерні кошти. Навіть російський генерал, князь Вадбольський, будучи начальником зведеної кавалерійської дивізії, що дислокувалася в районі цих промислів, повідомляв (28 лютого 1917 р.) Військовому генерал-губернаторові Галичини про те, що «сім'ї робітників на Битківському заводі поблизу Надвірної голодують, оскільки самі вони нічого не виробляють то повинні купувати, а купувати не має де і не має що»[2], а тому пропонував вжити якихось заходів, щоб люди не повимирали з голоду.

Крім Битківських промислів у Галичині видобувалася нафта на промислах у Слободі-Рунгурській і в Космачі, проте обсяги видобутку нафти на цих промислах були значно меншими і дещо гіршими за якістю. Нафтові промисли в Дзвинячі і Пасічній не функціонували, оскільки знаходилися близько до лінії фронту і були малопродуктивними. Нафтові промисли у Пасічній, навіть у мирний час, давали нафти сирої не більше 100 пудів на місяць[3]. Свердловини нафтових промислів у Слободі-Рунгурській належали таким підприємствам та приватним фізичним особам: англо-французькому акціонерному товариству «Прем'єр» – 6 свердловин; братам Фрідманам – 16 свердловин; Розенкранцу – 12 свердловин і Ланднеру – 16 свердловин. Усі вони постачали видобуту нафту до Печеніжинського нафтоперегінного заводу обсягом 15000 пудів сирої нафти на місяць.

Нафтові промисли у Космачі належали англо-французькому акціонерному товариству «Прем'єр», товариству «Фантарп» і Галицькій ощадній касі. Продуктивність видобутку цього промислу була незначною – всього 4000 пудів

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 18-21.; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.16. Арк. 29, 60, 62-64, 69, 99, 102.
[2] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.16. Арк. 48.
[3] Там само.

сирої нафти на місяць. Крім того ці промисли знаходилися далеко від нафтоперегінних заводів, а тому транспортування (на возах) обходилося дуже дорого (від 40 до 50 коп. за пуд) і мінімізувало прибутки власникам свердловин.

З урахуванням незначних обсягів видобутку нафти на промислах у Слободі-Рунгурській і Космачі, за пропозицією начальника Управління фінансовими справами М. П. Чамова та рішенням Військового генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова, адміністративний і технічний контроль за їхньою діяльністю було покладено на директора Печеніжинського нафтоперегінного заводу Ф. Ф. Ліча[1].

Що стосується діяльності нафтопереробних заводів, які знаходилися на загарбаній російськими військами території Галичини, то питання налаштування виробництва необхідного асортименту нафтових продуктів стало одним із першочергових для російської окупаційної влади. Неорганізованість у вирішенні цієї проблеми, яку проявила російська окупаційна влада при першому вторгненні російських військ у Галичину, змінилася на рішучість і наполегливість уповноваженого на це органу – Управління фінансовими справами, під час другого вторгнення на цю територію. За даними звіту російського фінансового органу, станом на серпень місяць 1916 р. виявили вже не 59 нафтоперегінних заводів, а лише 16, які переважно були невеликими за потужністю виробництва та зруйновані війною. Тільки три найбільші заводи, які знаходилися у частково робочому стані і лише потребували певного налагодження, зацікавили російську владу, – Печеніжинський, Станіславський та Коломийський нафтоперегінні заводи.

Так, Печеніжинський нафтоперегінний завод дістався російській окупаційній владі загалом у задовільному стані. На заводі виявилися зруйнованими: лабораторія, деякі матеріальні склади; частково пошкоджено трубопроводи та холодильники; вийшли з ладу три (з семи) перегінні котли. Допоки цей завод перебував під контролем місцевої влади в особі начальника Коломийського повіту, ніяких робіт з налагодження заводу не проводилося. Переробка сирої нафти здійснювалася на чверть можливої потужності, оскільки перероблялися лише залишки сирої нафти, які знаходилися на заводі на час захоплення. Одночасно

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 22-23.; ДАЧО. Ф. 969. Оп.1. Спр.1. Арк. 20–20зв.

видавалося пальне, яке зберігалося на вцілілих складах. Начальник Печеніжинського повіту повідомляв 11 серпня 1916 р. чернівецькому губернаторові, що «запасів нафти вистачить, попередньо, на місяць, а потім, завод через відсутність нафти буде зупинено… Крім того, завод може зупинитися і через надлишок парафінового масла, якого накопичилося біля 450 вагонів і яким зайнято всі баки…. Для переробки масла в парафін немає необхідних приводних пасів…»[1]. До того ж, «на заводі утворився великий запас гасу, який зайняв усі резервуари і в подальшому завод не матиме можливості переробляти бензин та інші продукти»[2]. Такий стан виробництва нафтопродуктів у захопленому регіоні був недостатній для задоволення потреб російської армії. Крім того, електростанції міст (у т.ч. м. Вижниця, м. Серет, м. Чернівці та ін.) мали близьку перспективу зупинки, а населення залишалося без освітлювального гасу.

Доведення Печеніжинського нафтопереробного заводу до повної зупинки (9 жовтня 1916 р.) прискорило вирішення питання про його секвестр (рішення від 16 жовтня 1916 р.[3]). Власне, зазначений завод належав англійській компанії «Прем'єр нафта і нафтопровід Лімітед», право власності якої не визнавалося російською владою і вже 23 грудня 1916 р. оформила протокол про передачу всього майнового комплексу заводу у повне господарче відання Управлінню фінансовими справами[4].

Саме зусиллями цього Управління було відновлено потужності Печеніжинського заводу, налагоджено безперебійне постачання сирої нафти з Битківського (90%) та Рунгурського (10%) нафтових промислів, забезпечено необхідну кількість залізничних цистерн, найнято робітників та спеціалістів, проведено інші організаційні заходи. На лісопильному заводі у с. Руська-Молдовиця Чернівецької губернії (нині Румунія), знайшли 35 одиниць привідних пасів та дві зв'язки пришивних пасів, які заховав місцевий житель К. Міллер. Зазначені запасні частини терміново передали до Печеніжинського

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1 Спр.156. Арк. 64
[2] Там само. Арк. 54.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 22-23; ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 75.
[4] ДАІФО. Ф. 604. Оп. 1. Спр.12. Арк. 4, 35–55зв.

нафтоперегінного заводу, оскільки без них зупинилися важливі механізми та агрегати заводу[1]. Таким чином, із середини грудня 1916 р. Печеніжинський нафтоперегінний завод запрацював на повну потужність з обсягами переробки біля 100 тис. пудів нафти на місяць[2]. Успішне відновлення роботи цього заводу уможливило повністю забезпечити потреби армій ПЗФ і одну армію Румунського фронту всіма видами пального, крім того деяка частина нафтопродуктів відпускалася тиловим та цивільним установам і організаціям та населенню. Всього за період з 16 листопада 1916 р. по грудень 1917 р. Печеніжинський завод відпустив: гасу – 450 630 пудів, бензину – 91 626 пудів, мастильних матеріалів – 2 022,5 пудів, коломазі – 7 114 пудів і блакитного мастила – 2 547 пудів[3]. Такі заслуги Управління фінансовими справами при військовому генерал-губернаторстві під керівництвом М. П. Чамова були відзначені листом-подякою Головнокомандувача військами ПЗФ, генерал-ад'ютантом О.О. Брусиловим. У листі від 23 січня 1917 р. Останній зазначав: «за короткий час, під керівництвом генерал-губернатора, статському раднику Чамову вдалось повністю відновити Печеніжинський завод і продуктивність його довести до значних розмірів. <…> Приписуючи досягнуті блискучі результати бажанням військового генерал-губернатора йти всіма засобами на допомогу доблесним військам, а також виключній енергії Уповноваженого Міністром фінансів, я від імені служби приношу глибоку вдячність генерал-ад'ютанту Трепову і його співробітнику статському раднику Чамову за цю діяльність, особливо цінну в той час, коли армії, за припинення підвозу гасу з далекого тилу, відчували великі втрати»[4].

Як зазначалося вище, Печеніжинський нафтопереробний завод належав англійській компанії «Прем'єр нафта і нафтопровід Лімітед». Цей завод був ласим шматком для російської окупаційної влади, тому вона вперто не визнавала представника цієї компанії британського підданого Г. Перкенса уповноваженою особою. Ще у вересні 1916 р. Г. Перкенс звертався до чернівецького губернатора з

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1 Спр.156. Арк. 173-173 зв., 182, 185, 188, 189.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 24.
[3] Там само. Арк. 25.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.163. Арк. 10.

проханням визнати його офіційним представником законного власника Печеніжинського нафтоперегінного заводу, але, як зазначав губернатор, йому не було представлено «достатніх доказів своїх повноважень»[1]. Як наслідок, 16 жовтня 1916 р. Печеніжинський завод було секвестровано і передано у повне відання Управління фінансовими справами. У грудні 1916 р. Г. Перкенс подав повторне клопотання до Військового генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова щодо зняття секвестру з Печеніжинського нафтоперегінного заводу і передачі його в управління акціонерного товариства «Прем'єр нафта і нафтопровід Лімітед» в його особі. Г. Перкенс представив оформлену на власне ім'я оновлену довіреність на право управління всіма підприємствами акціонерного товариства «Прем'єр» у Галичині. Одночасно це питання вирішувалося і на рівні Британського посольства спільно з російським Міністерством фінансів. Зацікавленими у передачі заводу під управління британського підданого Г. Перкенса були авторитетні посадові особи, зокрема Міністр торгівлі і промисловості та начальник штабу Верховного головнокомандувача. Під тиском авторитетної думки зацікавлених осіб російських урядовців та на підставі документального підтвердження 6-го лютого 1917 р. відмінили секвестр на Печеніжинський нафтоперегінний завод і його передали представникові англійської компанії «Прем'єр» Г. Перкенсу[2]. Але факт передачі Печеніжинського нафтоперегінного заводу під управління законним власникам ні в якому разі не означав надання їм свободи господарського управління. Навпаки, така ситуація лише сприяла посиленню контролю за всією фінансово-господарською діяльністю заводу та висування диктаторських вимог щодо повного реквізування всієї готової продукції, виробленої заводом, з метою самостійного розподілу її на визначені окупаційною владою потреби за встановленими цінами і в установленому порядку. З цього приводу 2 лютого 1917 р. представник англійської компанії «Прем'єр» Г. Перкенс підписав відповідне «Зобов'язання», у якому давалася обітниця дотримуватися всіх виставлених російською владою диктаторських вимог і надана згода на повне «підпорядкування розпорядженням

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 131; ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Арк. 77–77зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 131, 136-138зв.; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 25; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.156. Арк. 80.

військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, про реквізицію всіх вироблених продуктів заводу». Крім того, у зобов'язанні особливо виділялися пункти, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю заводу: узгоджувати всі роботи, кошториси і плани з Управлінням фінансовими справами; вести встановлений матеріальний, бухгалтерський та фінансовий облік та звітність у порядку, встановленому Управлінням фінансовими справами, виключно російською мовою; своєчасно і повною мірою сплачувати акцизний податок та інші збори. У випадку порушення пунктів підписаного зобов'язання завод міг секвеструватися назад у власність російської окупаційної влади[1].

Під час відступу російських військ, за розпорядженням Головного начальника постачань армій ПЗФ (телеграма за №83577 та №83616), Печеніжинський нафтоперегінний завод не підлягав знищенню. Але за невідомих обставин він був підірваний під час відступу російської армії відповідно до розпорядження начальника штабу 16-го корпусу російських військ [2].

Що стосується Коломийського нафтоперегінного заводу «Криса і Зінгера», то він дістався російській окупаційній владі у частковій справності і не був секвестрований, оскільки власники знаходилися на місці. На цей завод призначили контролера від Управління фінансовими справами – Левандовського. Завод розпочав свою діяльність 24 жовтня 1916 р. Основною проблемою у роботі заводу були складнощі в організації підвозу нафти у необхідних обсягах з нафтових промислів, особливо Битківських. У короткі терміни, за сприяння начальника Управління фінансовими справами М.П Чамова, забезпечили необхідну кількість залізничних цистерн та налагодили транспортне сполучення для безперебійного постачання сирої нафти. За період з 24 жовтня 1916 р. по 1 серпня 1917 р. Коломийський завод виробив продукції в таких обсягах: гасу – 26 798 пудів, бензину – 4 040 пудів і мастильних матеріалів – 790 пудів. У зв'язку з тим, що цей завод мав невелику потужність, то він став постачальником нафтових продуктів, здебільшого, для цивільних міських та гмінних установ та для невеликих

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 139–139а.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 27; Там само. Ф.361. Оп.1. Спр.939. Арк. 49.

військових частин, які перебували поблизу і не потребували великих обсягів пального[1].

Нафтоперегінний завод «Габера» у м. Станіславі не був пошкоджений унаслідок військових дій, але з тієї причини, що він увесь час знаходився близько до лінії фронту, переробка нафти здійснювалася у незначних обсягах. Станіславський нафтоперегінний завод секвестрували 25 жовтня 1916 р.[2] через те, що на місці не було встановлено власника. Увесь час російської окупації завод перебував у господарчому віданні начальника Станіславського повіту (у період влади Тимчасового уряду – Станіславському повітовому Комісару[3]) під загальним контролем Управління фінансовими справами. Сира нафта на завод не постачалася. Завод здійснював переробку наявних на складах запасів дестилата гасу в освітлювальний гас і реалізовував його маленькими партіями, здебільшого місцевому населенню та військовим частинам, які розташовувалися поблизу. Роздрібний розпродаж населенню організовувався через магістрат м. Станіслава. Гас брався магістратом із заводу з відтермінуванням оплати, відразу сплачувалися лише суми акцизного податку, а після фактичної реалізації населенню борг повертався на завод[4]. Всього за період з 25 жовтня 1916 р. до дати евакуації російських військ із Станіславського нафтоперегінного заводу реалізували гасу біля 20 тис. пудів [5]. Оскільки на завод було накладено секвестр, то за результатами фінансово-господарської діяльності у дохід держави сплатили 25 076 руб. 33 коп. чистого прибутку.

Варто зауважити, що питання відпуску нафтопродуктів із нафтоперегінних заводів Галичини суворо контролювалося як військовою владою в особі начальника інженерних постачань армій ПЗФ, так і Управлінням фінансовими справами при військовому генерал-губернаторові[6]. Відпуск гасу і бензину із нафтоперегінних заводів проводився лише з відома і дозволу призначеного Управлінням

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 27-28.; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 126.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.51. Арк. 30–31.
[3] Там само. Арк. 12.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.51. Арк. 30–31.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 28–29.
[6] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.20. Арк. 227; Ф.377. Оп.1. Спр. 96а. Арк. 24.

фінансовими справами уповноваженого контролера, насамперед військовим частинам, які мали пред'явити відповідні дозволи від Управління фінансовими справами або письмові вимоги начальників окремих військових частин[1]. При великих партіях відпуску пального військовим частинам дозволялося здійснювати оплату в кредит із оформленням спеціальної квитанції, дрібні постачання оплачувалися готівкою на місці отримання нафтопродуктів. Звичайно, левова частина нафтопродуктів відпускалася військам, і «лише залишкова кількість гасу розподілялась між міськими і гмінними управліннями для продажу місцевому населенню», «відпуск гасу і бензину приватним особам ні в якому разі не дозволявся»[2]. Певний час при відпуску гасу для цивільних потреб спостерігався безлад. Чернівецький губернатор мав численні клопотання від начальників повітів, поліцмейстерів та місцевого населення щодо надання дозволів на відпуск з Печеніжинського заводу гасу[3]. До заводів приїздили приватні особи з посвідченнями на його отримання, виданими начальниками повітів, у яких не було вказано кількості товару. Це зумовило посилення контролю за відпуском гасу з нафтоперегінних заводів для цивільних організацій та населення. На завод відрядили особливого урядового контролера з повноваженнями видавати відповідні дозволи[4]. Лише з початку 1917 р. розпочалося деяке постачання гасу з Печеніжинського заводу для населення. На кожен повіт було визначено фіксовану кількість пудів гасу, яка могла відпускатися із заводу, на місяць[5]. У межах цієї кількості магістрати, гмінні установи, кооперативи і громадські організації мали формувати свої вимоги щодо потреб в отриманні із заводів необхідної кількості гасу, з обов'язковим погодженням їх у начальників повітів (пізніше у повітових комісарів)[6].

Загалом, діяльність Управління фінансовими справами щодо встановлення контролю за роботою нафтоперегінних заводів і нафтових промислів була

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.33. Арк. 18–18зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 24-25; Ф.377. Оп.1. Спр.33. Арк 18 зв.
[3] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.156. Арк. 163–163зв.
[4] Там само. Арк. 163–163зв.
[5] ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.12. Арк. 20, 21.
[6] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.64. Арк. 89–89зв.

спрямована на: 1) здійснення належної охорони нафтопереробних заводів та промислів; 2) здійснення контролю за належною експлуатацією підприємств у технічному і господарчому напрямках; 3) вживання заходів для збільшення продуктивності виробництва; 4) контроль за розподілом нафти сирої між заводами та установами, які використовують її у вигляді палива; розподіл продуктів нафтопереробки між військовими частинами та установами; 5) вживання заходів з ліквідації спекуляції сирою нафтою та її продуктами переробки; 6) забезпечення нафтових промислів і заводів необхідними спеціалістами; 7) сприяння придбанню і постачанню на виробництва необхідних матеріалів та інструменту; 8) регулювання обсягів виробництва тих чи інших нафтових продуктів залежно потреби в них; 9) формування цін на нафту і нафтопродукти; 10) контроль за процесом відпуску нафти і нафтопродуктів за затвердженими цінами[1].

Не забувала окупаційна влада, в особі Управління фінансовими справами, і за податки, особливо акцизні, які мали сплачувати нафтоперегінні заводи. Нафтові промисли не сплачували акцизний податок, оскільки нафта сира, як сировина для виробництва нафтопродуктів, не була об'єктом оподаткування акцизним податком. Відповідно до діючого на час другої окупації Галичини «Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» від 3 липня 1916 р. (п.13), податки і повинності на окупованих територіях мали стягуватися за місцевими законами[2]. Тож, за австро-угорськими законами, із усіх нафтопродуктів акцизним податком оподатковувалися лише обсяги реалізації гасу, у переведенні курсу на російські рублі, ставка становила 80 коп. за пуд[3], тоді як в Російській імперії з 3 грудня 1914 р. діяла ставка 90 коп. на всі види нафтопродуктів[4]. Такий стан акцизного оподаткування не задовольняв не лише Управління фінансовими справами, а й військово-цивільну адміністрацію. У розрізі

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 29.

[2] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917).* Б.м., 1916. Ч. 1: № 889 (1 июля 1916 г.) – № 1072 (9 августа 1916 г.).

[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 126; Ф.377. Оп.1. Спр.10. Арк. 106; Ф. 377. Оп.1. Спр. 89. Арк. 22.

[4] О повышении акциза с сахара и нефтяных продуктов: Указ Императора от 26 октября 1914 г. ст.№2872. *СУ и РП.* №308. От.1. СПб., 1914. С. 4195; Об установлении срока взимания повышенного акциза с нефтяных продуктов: Распоряжение министра финансов от 26 ноября 1914 г. ст.№2617. *СУ и РП*. 1914. 29 нояб. (№323). Отд.1. СПб., 1914. С. 4378.

порівняння розмірів ставок акцизних зборів за законами Російської імперії і Австро-Угорської імперії – в Російській імперії ставки оподаткування були вищими і перелік підакцизних товарів був ширший. Управління фінансовими справами неодноразово звертало увагу Військового генерал-губернатора на те, що непрямі податки, зокрема акцизи, впливали на нерівномірність формування цін на підакцизні товари (сірники, тютюнові вироби, парафін та ін.) і тим самим створювали неконкурентне середовище для подібних товарів, вироблених на території Російської імперії, де ціна ставала вищою порівняно з галицькими товарами, котрі не оподатковувалися взагалі, або ж оподатковувалися за меншими ставками. У свою чергу Військовий генерал-губернатор Г. О. Бобринський, ще в березні 1915 р. у телеграмі до Головного начальника постачань ПЗФ О. Забєліна, просив надати йому дозвіл «стягувати в Галичині всі непрямі податки, встановлені російськими законами, і не чекати вирішення цього питання» на законодавчому рівні[1]. У своїй пояснювальній записці до Військового генерал-губернатора начальник Управління фінансовими справами М. П. Чамов наголошував: «зважаючи на це, …. запропоновано при стягненні державних податків і зборів в цих областях допустить двояку систему. А саме, прямі податки і мита…, як такі що не впливають на вартість продуктів, стягувати за правилами і ставками, встановленими австрійськими законами; непрямі ж податки, як такі що впливають на вартість товарів, стягувати за ставками, встановленими російськими законами»[2].

Звичайно, нафтопродукти, вироблені на нафтоперегінних заводах Галичини, – це товар, який не передбачалося продавати на території Російської імперії, і тому не було необхідності хвилюватися про конкурентоздатність цін на них, але втрати бюджету виявилися наскільки очевидними, що Управління фінансовими справами ніяк не могло змиритися з таким станом. Допоки всі нафтопереробні заводи не працювали, а деякі лише жевріли, це питання так гостро не стояло. Після відновлення Печеніжинського нафтоперегінного заводу та його роботи на повну потужність така ситуація була оцінена російською окупаційною владою як такою,

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 61.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк. 23 зв.

що суперечила інтересам російської держави. Тож не чекаючи внесення змін у Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни, Військовий генерал-губернатор своїм листом від 21 квітня 1915 р. підписав розпорядження збільшити акциз з нафтопродуктів до 90 коп.[1]. Одночасно встановили порядок сплати акцизу до імперського бюджету. По-перше, відпуск нафтопродуктів здійснювався із заводу лише після сплати акцизного податку до польового казначейства; по-друге, відпуск нафтопродуктів контролювався спеціально призначеними чиновниками, яким пред'являлися квитанції про сплату акцизу, і вони були підзвітні начальникам повітів; по-третє, при дотриманні вищезазначених умов начальник повіту на кожне постачання нафтопродуктів мав видавати відповідне «провізне свідоцтво» за встановленою формою. Зазначене «провізне свідоцтво» оплачувалося гербовою маркою вартістю 15 коп. та супроводжувало транспортний засіб, на якому перевозилися нафтопродукти, і засвідчувало факт сплати акцизного податку [2].

У підсумку, з 1 квітня 1917 р. ставки акцизного збору з нафтопродуктів в Галичині вкотре збільшилися, перелік підакцизних товарів було розширено та приведено у відповідність до російського законодавства. У новій редакції «Тимчасового Положення про стягнення податків і зборів в областях Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни», оприлюдненого наказом начальника штабу Верховного головнокомандувача від 12/23 лютого 1917 р. за №294, зазначалося, що «непрямі податки (акцизи) стягуються в областях Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, за ставками, встановленими діючими в Росії законами, причому термін, з якого розпочнеться таке стягнення……визначено Військовим генерал-губернатором з 1 квітня цього року»[3].

На підставі податкового законодавства Російської імперії, а саме постанови Міністра фінансів від 17 травня 1911 р. за №947 із змінами, внесеними 13 грудня 1916 р. №2621, акцизом оподатковувалися всі прозорі продукти нафтопереробки залежно від в'язкості (визначеної за апаратом Енглера), температури загоряння (за

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 74–75.
[2] Там само.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 127.

апаратом Мартенс-Пенського) і визначеного відсотка смолистої місткості. Природна сира нафта не підлягала оподаткуванню акцизним збором[1]. Що стосується ставок акцизного податку, то востаннє вони підвищувалися Указом імператора від 8 вересня 1916 р. «Про підвищення акцизу з нафтових продуктів» та становили: 1) з продуктів перегонки чи хімічної обробки нафти, за винятком освітлювальних нафтових масел, – 1 руб. 60 коп. з пуда; 2) з освітлювальних нафтових масел – 1 руб. 20 коп. з пуда[2].

Отже, при відпуску важких мастильних матеріалів із заводу сплачувався акцизний податок у розмірі 1 руб. 60 коп. з пуда, а при відпуску керосину і бензину – 1 руб. 20 коп. з пуда[3].

Збільшення акцизного податку на нафтові продукти зумовило збільшення цін на готову продукцію. Так, ціни на нафтопродукти на Печеніжинському нафтоперегінному заводі, які були встановлені у 1916 р. комісією у складі начальника повіту, представників військового відомства і державного контролю, до підвищення акцизу становили, за пуд:

- Для бензину виключно для військового відомства: першого ґатунку – 4 руб. 50 коп.; другого ґатунку – 4 руб.
- Для гасу: для військового відомства – 2 руб.20 коп.; для приватних осіб – 3 руб.
- Для олеонафту*:першого ґатунку – 7 руб. 25 коп.; другого ґатунку – 6 руб.
- Для важких масел нижчих ґатунків – 2 руб. 20 коп.[4].

Після збільшення акцизу, з 1 квітня 1917 р., збільшилися і ціни пропорційно до суми доданого акцизу на всі нафтопродукти, вироблені на нафтопереробних заводах Галичини. З цього приводу чернівецький губернатор у листі від 3 квітня 1917 р. до начальників повітів і начальників військової поліції міст Чернівців і Коломиї повідомляв: «що у зв'язку з підвищенням ставок акцизу на бензин і керосин з 90 коп. до 1 руб.20 коп. з пуда, продажна ціна на ці продукти з першого

---

[1] ЦДІАК України Ф. 377. Оп.1. Спр.48а. Арк. 14–17.
[2] О повышении акциза с нефтяных продуктов: Указ Императора от 8 сентября 1916г. ст. №1953. *СУ и РП.* 1916. 21 сентяб. (№250). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2437.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.51. Арк. 21-22, 26-27; Там само. Спр.10. Арк.85зв.-86.; Там само. Спр.59. Арк. 127.
[*] Олеонафт – мастильні матеріали високого ступеня очищення, в т.ч. моторні.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 131.

квітня, за розпорядженням Військового генерал-губернатора, збільшена на суму додаткового акцизу, тобто на 30 коп. з пуда»[1].

Всього за період другої російської окупації територій Галичини та Буковини з підприємств нафтовидобувної та нафтопереробної промисловості регіону до російського державного бюджету стягнули більше півмільйона рублів податків, у т. ч. 567 312 руб. 88 коп. акцизного податку та 32 834 рублів 33 коп. чистого прибутку із секвестрованих підприємств цієї галузі (Додаток БД)[2]. Із таблиці цього додатку видно, що Битківські нафтові промисли до державної казни Російської імперії не сплатили належних 613 112 руб. 77 коп. податку з чистого прибутку, із яких 3 478 руб. 58 коп. було зараховано до сплати взаємозаліком і виключено з недоїмки. У підсумку, залишкова сума недоїмки склала 609 634 руб. 19 коп. Вона виникла у зв'язку з тим, що нафтоперегінні заводи отримували сиру нафту від нафтових промислів у кредит і розплачувалися з ними по факту продажу готової продукції. Оскільки військові частини часто затримували розрахунки із заводом за взяті нафтопродукти у кредит, то, відповідно, Битківські нафтопромисли своєчасно не отримували оплату за відвантажену сиру нафту. Значні суми боргу залишилися не сплаченими аж до часу евакуації російських військ[3]. За великим рахунком, бюджет Російської імперії не «постраждав», оскільки Битківські нафтові промисли повинні були державному бюджету не більше ніж державний бюджет заборгував військовим частинам у вигляді фінансування витрат на придбання нафтопродуктів, взятих у кредит на нафтопереробних заводах. Що стосувалося недоїмки акцизного податку по Печеніжинському нафтоперегінному заводові в сумі 4 818 руб., то її зарахували взаємозаліком і виключили з недоїмки[4].

За сплатою акцизного податку нафтопереробними заводами встановили всебічний контроль. І це окрім того, що на цих заводах постійно перебували уповноважені контролери від Управління фінансовими справами. Додатково за сплатою акцизу наглядали й окружні фінансові інспектори, на території яких

[1] ДАЧО. Ф. 966. Оп.1. Спр.7. Арк. 27–27 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 63–63 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 48зв.; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.33. Арк. 19.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 48 зв.

знаходилися нафтові заводи. Так, кожного 8-го, 16-го і 30-го (або 31-го) числа місяця окружні фінансові інспектори відвідували нафтоперегінні заводи, проводили ревізію обліку відпущеної готової продукції, перевіряли правильність нарахування акцизного податку, про що робили відмітку в обліковій книзі. Окружний фінансовий інспектор вилучав належну суму грошових коштів акцизного податку і вносив їх до польового казначейства. Квитанції казначейства про сплату коштів направляли безпосередньо контролеру на завод, де на їх основі робилася відмітка до облікової книги у графі «внесено до казначейства» [1]. Крім того, контролер заводу щомісячно, не пізніше 10 числа місяця наступного за звітним, надавав до Управління фінансовими справами виписки із облікової книги «Про кількість відпущених у продаж нафтопродуктів» з додаванням підтверджуючих квитанцій про внесення сум акцизного податку до польового казначейства[2]. Водночас, Управління фінансовими справами отримували від польових казначейств дані про надходження сум платежів акцизного податку із зазначенням дати та номеру квитанції. Зазначені дані пересилалися контролерам на завод для проведення звірок[3]. У період влади Тимчасового уряду до фінансово-господарського контролю за діяльністю Станіславського нафтового заводу залучався повітовий комісар[4].

Суми акцизного податку вносилися безпосередньо на казначейські рахунки до польових казначейств і не завжди до постійних (стаціонарних), які діяли у містах Тернополі і Чернівцях. Часто кошти акцизного податку здавалися до корпусних казначейств, які перебували поблизу. Так акцизний податок з проданих нафтопродуктів Коломийським нафтоперегінним заводом здавався до корпусного польового казначейства 7-го Сибірського армійського корпусу[5]. Станіславський нафтоперегінний завод зазвичай здавав кошти акцизного податку до Тернопільського польового казначейства, а інколи до польового казначейства при

[1] ДАЧО. Ф. 969. Оп.1. Спр.1. Арк. 28–28зв., 30а–30а зв., 31–31 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.10. Арк.13-13зв., 17 а, 38зв -40, 53-86, 85-86; Там само. Спр.48а. Арк. 5.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.10а. Арк.1, 4-11; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.10. Арк. 2–10.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.51. Арк. 12.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.10. Арк. 51.

штабі VII армії[1]. У Додатку БЕ наведено перелік постійних і корпусних польових казначейств, послугами яких користувалися нафтоперегінні заводи для сплати акцизного податку до російського державного бюджету.

Соляні підприємства (соляна монополія). При австрійському володарюванні видобуток солі в Галичині й Буковині здійснювався на казенних соляних заводах. За довоєнний 1912 р. було видобуто 10 303 тис. пудів солі на суму 6 337 тис. руб. У цій галузі промисловості зайнято більше 3,5 тис. працівників[2]. Соляна монополія, яка включала в себе не тільки видобуток, а й продаж солі, забезпечувала австрійській казні біля 18 млн. корон річного доходу[3]. В часи першої окупації Галичини та Буковини під російською владою опинилася територія, де були розташовані вісім перспективних солеварних заводів у населених пунктах: Дрогобичі і Стебниках Львівської губернії, Долині, Болехові, Делятині, Ланчині і Калуші Тернопільської губернії, Косові Чернівецької губернії[4].

Контролер Дністровського загону російської армії 21 вересня 1914 р. звітував військовому керівництву, що ним «була проведена фактична перевірка відбитого у неприятеля в м. Долина соляного заводу», на якому було виявлено 153,8 тис. кг. солі на суму 7 692 руб. 45 коп. Зазначену сіль реквізували і значну частину продали військовим частинам та місцевим торговцям, ще частину викупив магістрат для задоволення потреб жителів м. Долина[5].

Запаси солі, видобуті австрійською монополією ще до російської окупації, швидко вичерпувалися, отже, давався в знаки «соляний голод». Місцеві соляні заводи зупинилися або скоротили свою роботу, а постачання її з Російської імперії було дуже затратне. Російська окупаційна влада детально досліджувала організацію соляного промислу при австрійській владі з метою перейняття досвіду і швидкого відновлення роботи цієї галузі з метою налагодження постачань для потреб російської армії. До середини жовтня 1914 р. гірничий інженер Г. Марковський представив Військовому генерал-губернаторові Галичини «Доповідну записку про

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.51. Арк. 30–31.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.530. Арк. 8.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.344. Арк. 14.
[4] ЦДІАЛ України. Ф.694. Оп.1. Спр.12. Арк. 11 зв.–12
[5] ДАІФО. Ф.595. Оп.1. Спр.4. Арк. 2-5зв., 33-41, 49, 52.

соляну промисловість в Галичині»[1] у якій подав детальний опис цієї галузі промисловості у захопленому регіоні та видав пропозиції щодо її відновлення. У підсумку, російська окупаційна влада вирішила продовжити практику монополії на виробництво солі. Фактично відновили роботу трьох соляних заводів: Болехівського, Дрогобицького і Стебницького. Загальне керівництво роботою Дрогобицького соляного заводу здійснювалося спочатку російською військовою владою, а з часом на підприємстві призначали директорів і передали його під нагляд тимчасового Управління фінансовими справами Галичини та Буковини та цивільного управління повітового начальника. На всі заводи призначалися урядові контролери від російської влади. Всього надходження до російського державного бюджету від соляної монополії Галичини за період першої окупації 1914-1915 рр. склали 167,8 тис. руб. 31 коп.[2].

Під час другої окупації Галичини та Буковини на захопленій території виявлено чотири казенних солеварних заводи у населених пунктах: Делятині, Ланчині Тернопільської губернії, Косові і Качика (нині в Румунії) Чернівецької губернії.

У с. Княждвір Коломийського повіту Чернівецької губернії Всеросійському земському союзу приглянулися соляні джерела, де його керівництво мало намір розпочати випарювання солі. Після дослідження джерел виявилося, що процентний склад солі недостатній для забезпечення необхідної рентабельності виробництва, а тому дане питання не отримало розвитку[3].

Заводи у Ланчині і Делятині знаходилися надто близько до лінії фронту та мали значні пошкодження, тому на них масове виробництво не відновлювалося. Незважаючи на те, що в регіоні відчувалася нестача солі, окупаційна влада не вважала за потрібне вкладати кошти у доволі зруйновані виробництва, тому деякі з них здавалися в оренду. У червні 1917 р. соляні промисли у Ланчині були здані в

[1] ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр.12. Арк. 1–25 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 14–16.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.52. Арк. 4зв.–5.

оренду британському підданому, гірничому інженеру Л. І. Гамільтону за його заявою[1], який розпочав відновлення соляного заводу власним коштом.

Косівський і Качикський заводи перебували у порівняно справному стані, тому з'явилося й відповідне рішення їх відновити та розпочати виробництво солі. Зазначені підприємства передали у повне господарче відання Управління фінансовими справами: 20 жовтня 1916 р. – Косівський соляний завод, а 2 лютого 1917 р. – Качикський соляний завод. Заводи були укомплектовані працівниками з місцевого населення, лише завідувачі, інженери-механіки та бухгалтери прибули з Російської імперії, з департаменту Казенної винної монополії. Адміністрація провела всі необхідні заходи з налагодження обладнання, постачання палива (дров). Таким чином, вже у грудні Косівський соляний завод розпочав свою виробничу діяльність, випарюючи 21-22 тисячі пудів солі за місяць. До червня 1917 р. розширилось виробництво й обсяги випарки солі збільшилися до 39 тис. пудів за місяць. З другої половини 1917 р. планувалося підвищення потужності виробництва солі ще на 40-45%, але у зв'язку з евакуацією ці плани не здійснилися[2].

Усього за період з 20 жовтня 1916 р. по день евакуації (12 липня 1917 р.) Косівський соляний завод виготовив 197,5 тис. пудів солі. За вказаний період валовий дохід цього підприємства склав 223,6 тис. руб. 46 коп., а чистий прибуток склав 131,0 тис. руб. 90 коп.[3].

На Качикському соляному заводі з 2 лютого 1917 р. по день евакуації (16 липня 1917 р) виробили 141,3 тис. пудів солі. Якщо у лютому 1917 р. на цьому підприємстві випарили лише 24,6 тис. пудів солі, то вже у квітні 1917 р. – 32,4 тис. пудів, у травні 1917 р. – 43,5 тис. пудів, у червні – 40,8 тис.[4]. Коливання у місячних показниках випарки солі відбувалося у зв'язку з ремонтами сковорід[5]. Плани збільшення виробництва у другому півріччі були порушені у зв'язку з евакуацією російської окупаційної влади. Тож у липні 1917 р. було випарено солі лише біля

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1 Спр.63. Арк.1-3зв., 8 - 10зв., 14.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк.18 - 12, 14.
[3] Там само. Арк.8 - 12.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.41. Арк. 40зв., 43, 54 зв.,67, 81, 82зв., 139, 140зв.,156, 157 зв.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр. 96а. Арк. 49.

2,0 тис. пудів[1]. Валовий дохід Качикського соляного заводу склав 222,9 тис. руб. 85 коп., а чистий прибуток – 159,3 тис. руб. 34 коп.[2].

У підсумку, за результатами роботи двох соляних заводів, до російського державного бюджету мало надійти 290,4 тис. руб. 24 коп. сум чистого доходу. Фактично було сплачено 246,6 тис. руб. 60 коп. Недоїмка у сумі 43,8 тис. руб. 64 коп. утворилася з тієї причини, що відпуск солі військам здійснювався у кредит, який був не оплачений через недостатність фінансування[3].

На всіх секвестрованих соляних заводах постійно знаходилися контролери від Управління по фінансових справах, які наглядали за всіма господарськими і фінансовими справами заводу. Вони суворо слідкували за виробничими та технічними процесами, рівнем заробітної плати усіх працівників та їх кількості, аби собівартість виробленої солі забезпечувала необхідну рентабельність готової продукції [4]. Справи із станом заробітної плати на Косівському соляному заводі доходили до того, що навіть комісар Косівського повіту не витримав і написав лист завідувачеві Косівського заводу щодо вкрай низької заробітної плати на підприємстві: працівники заводу «отримують таку маленьку плату, що при теперішній дорожнечі на всі предмети першої необхідності, не спроможні не лише підтримувати своє господарство, залишене на одних жінок, заробітку не достатньо на харчування і взуття. Внаслідок чого, прошу Вас наскільки можливо збільшити заробітну плату, беручи до уваги, що в Росії, за таку ж працю,…. встановлено незрівнянно вищі розцінки»[5]. З іншого боку, контролер від Управління фінансовими справами нагадував завідувачеві Косівського солеварного заводу, що «плата робітникам має нараховуватися або від виробітку – не більше 8 коп. з пуду добутої солі, або поденно за цінами, встановленими на робочі руки в даній місцевості» [6]. Він інформував, що оклади місячної заробітної плати на Косівському Косівському соляному заводі становлять:завідуючий – 250 руб.; старший наглядач

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.41. Арк.183 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 14.
[3] Там само. Арк.14.
[4] ДАІФО. Ф.615. Оп.1. Спр. 1. Арк. 9-10зв., 98–99.
[5] ДАІФО. Ф.615. Оп.1. Спр.5. Арк. 137.
[6] ДАІФО. Ф.615. Оп.1. Спр.1. Арк. 10–10 зв.

– від 65 до 70 руб.; машиніст, молодший наглядач – до 70 руб.; механік, конторник – 150 руб.; слюсар – від 65 до70 руб.; коваль, столяр, рахівник – від 50 до 60 руб.; помічник коваля – до 25 руб.; кочегар, наглядач двору – до 50 руб.; сторож – до 40 руб.; робітник – не більше 8 коп. з пуду добутої солі або поденно за цінами, установленими на робочі руки в даній місцевості [1].

Після окупації російськими військами Галичини та Буковини у важкому становищі опинилися пенсіонери соляних заводів, які залишилися без коштів для існування і перебували у крайній нужді. Довгий час на них не звертали уваги ні адміністрація заводу, ні окупаційна влада, і лише під кінець окупації Управління фінансовими справами прийняло рішення з 1 травня 1917 р розпочати видачу пенсій колишнім працівникам Косівського соляного заводу, які раніше отримували пенсії за рахунок австрійського уряду[2].

З Управлінням фінансовими справами узгоджувалися й усі кадрові питання. Призначені ним наглядачі контролювали всі напрямки фінансово-господарської діяльності казенних соляних заводів: ведення обліку виробництва та відпуску солі, правильність і достовірність бухгалтерської та статистичної звітності, контроль за розрахунковими операціями за відпущену сіль, своєчасність проведення розрахунків за матеріали і дрова, наявність та своєчасне постачання матеріалів (особливо дров) для забезпечення безперервного виробничого процесу (випарки солі), дотримання режиму економії, контроль за своєчасністю і повнотою здачі виручки у Чернівецьке польове казначейство, проводилися інвентаризації залишків матеріалів і готової продукції[3]. Всі порушення, які виявлялися під час перевірок соляних заводів, оформлялися контролерами у вигляді актів ревізій і здавалися до Управління фінансовими справами, на розгляд керівництву[4].

Розподіл видобутої солі здійснювався під керівництвом і контролем Управління фінансовими справами і призначеними ним контролерами на заводах. Так, третя частина всього місячного видобутку солі постачалася інтендантським

[1] Там само. Арк. 10–10 зв.
[2] Там само. Арк. 110–110 зв.
[3] ДАІФО. Ф.615. Оп.1. Спр.1. Арк. 98–99, 130–130 зв., 131–131 зв., 155–156 зв.
[4] ДАІФО. Ф.615. Оп.1. Спр.1. Арк. 134–134 зв., 135–135 зв.

частинам для потреб військ, залишкова кількість солі розподілялася між міськими і гмінними управліннями для продажу місцевому населенню. Управління фінансовими справами встановлювало ліміти на відпуск солі населенню у розрізі кожної губернії, які були недостатніми для повноцінного забезпечення потреб споживання. За таких умов з метою запобання спекуляціям приватним особам сіль не відпускалася зовсім[1]. У листопаді 1916 р., для Тернопільської губернії гранична кількість солі становила 1000 пудів на місяць, яка розподілялася тернопільським губернатором між 16 повітами по 50-70 пудів, і 35 пудів призначалося для відомства тернопільського поліцмейстера[2]. Постачання солі для населення за залишковим принципом призводила до дефіциту солі. Комісар Косівського повіту 13 червня 1917 р. повідомляв завідувачеві Косівського солеварного заводу про те, що у Борщівському повіті Тернопільської губернії, Кіцманському і Снятинському повітах Чернівецької губернії «встановлено повну відсутність солі» та гостру потребу місцевого населення у ній, і просив сприяти вирішенню цієї проблеми[3].

Ціна на сіль була встановлена розпорядженням Військового генерал-губернатора в розмірі 1 руб. 20 коп. – за випарну сіль; 1 руб. – за кам`яну вищої якості і 80 коп. – за кам’яну і випарну сіль 1-го сорту, 40 коп. – за кам'яну і випарну сіль 2-го сорту[4]. Військовим частинам сіль відпускалася, за потребою, в кредит.

Під час евакуації зазначені соляні заводи були виведені з ладу шляхом вивезення основних частин обладнання та агрегатів, демонтовано мідну арматуру. За даними Управління фінансовими справами, Качикський соляний завод потрапив у тимчасове відання Гура-Гоморського повітового комісара і далі був переданий у розпорядження IX-ї армії, якій повернули раніше демонтовані запасні частини[5]. Після повалення царизму заводи разом із залишками виробленої солі були передані заводським робітничим комітетам.

Вугільні копальні. Не залишилися поза увагою окупаційної влади і вугільні корисні копалини, які потрібні були військам, залізниці та виробничим

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 14.
[2] ДАІФО. Ф.615. Оп.1. Спр.1. Арк. 16–16 зв.
[3] ДАІФО. Ф. 615. Оп.1. Спр.5. Арк.138–138 зв.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.41. Арк. 40 зв., 43, 54 зв.,67, 81, 82 зв., 139, 140 зв.,156, 157 зв.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 15.

підприємствам. Під час другої окупації російськими військами Галичини та Буковини на Джурівські буревугільні копальні (с. Джурів Снятинського повіту Чернівецької губернії) наклали секвестр, оскільки спадкоємців їх власника Л. Літинського чи його представників не виявили[1]. Зазначені копальні дісталися російським «власникам» у край розладнаному стані: «північна і східна частини були видобуті, а південна – затоплена водою……розорена матеріальна частина обладнання копалень і майстерень»[2]. Рішення про відновлення такого складного і розореного об'єкта прийняв Військовий генерал-губернатором Ф. Ф. Трепов (16 вересня 1916 р.), за поданням Уповноваженого від Міністерства фінансів при Військовому генерал-губернаторові М. П. Чамова. Необхідність відновлення Джурівських копалень пояснювалося тим, що вугілля є необхідним природнім ресурсом для забезпечення армії паливом, «зважаючи на те, що поблизу була відсутність лісів і дров, розробка його необхідна»[3]. 20 жовтня 1916 р. копальні передали у господарче відання Управління фінансовими справами для налагодження видобутку вугілля. На відновлення роботи вугільної копальні витратили два місяці і значну суму коштів. Завдяки організаторським здібностям начальника Управління фінансовими справами М. П. Чамова та професійності інженера І. Матушкевича «на приведення копалень до порядку і забезпечення їх необхідними інструментами і матеріалами потребувалася значна трата сум, які, при цьому, черпалися з доходів самих копалень, не вимагаючи ніякого асигнування з казни»[4]. Завідувачем Джурівських вугільних копалень наказом Управління фінансовими справами спочатку призначили Саковича, пізніше в.о. завідувача виконував Притуляк. Головні питання планування і розробки гірських (підземних) робіт перебували у компетенції інженера І. Матушкевича і техніка копалень. Перед завідувачем копалень Управління фінансовими справами ставило завдання, які полягали у здійсненні нагляду: «а) за правильним економним витрачанням матеріалів і використанні робочої сили, б) за безперебійною роботою; в) за

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 133.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 30.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.59. Арк. 133 зв.
[4] Там само. Арк. 250.

утриманням у порядку і чистоті будівель, паровиків і машин, г) за охороною всього майна копалень і д) за правильністю звітності і всіх грошових операцій»[1]. Особливу увагу завідувач мав приділяти облікові видобутку і продажу вугілля, розрахункам за нього. Слід зазначити, що Управління фінансовими справами здійснювало безпосереднє керівництво і контроль за роботою Джурівських буревугільних копалень. Саме Управління забезпечувало постачання на копальні вагонів з лісом, запасними частинами, робочою силою та ін.[2]. За письмовими розпорядженнями начальника Управління відвантаження вугілля здійснювалося військовим частинам і військовим відомствам (у т.ч. Всеросійському земському союзу) та в обмеженій, регламентованій кількості магістратам і гмінам [3].

Оклади місячної заробітної плати на Джурівських буревугільних копальнях були встановлені Управлінням фінансовими справами і затверджені 31 жовтня 1916 р. Військовим генерал-губернатором у розмірах, аналогічних окладам місячної оплати праці на соляних заводах з урахуванням певних особливостей гірничовидобувної галузі промисловості: завідувач – 250 руб.; помічник – 125 руб.; керівник гірничими роботами (інженер) – 150 руб., якому з 1 травня 1917 р. додано щомісячну винагороду у розмірі 100 руб.; штейгер – до 75 руб.; конторник – 150 руб.; машиніст, експедитор – до 75 руб.; ваговий, коваль, столяр, кондуктор – від 50 до 60 руб.; слюсар – від 65 до75 руб.; помічник коваля – до 25 руб.; кочегар – до 50 руб.; сторож – до 40 руб.[4].

Нарахування заробітної плати гірничим різноробам, які працювали під землею, здійснювалося з урахуванням обсягів щоденного видобутку вугілля. З 1 квітня 1917 р. її підвищили і вона складала: за видобування до 3-х вагонеток вугілля в день по 75 коп. за кожну вагонетку, за видобуті 4 вагонетки – по 85 коп. за кожну вагонетку, за видобуті 5 вагонеток – по 90 коп. за вагонетку, за видобуті

[1] ДАІФО. Ф.611. Оп.1. Спр.1. Арк. 12.
[2] Там само. Арк. 36–36 зв., .
[3] ДАІФО. Ф.611. Оп.1. Спр.1. Арк. 11-11зв., 208, 210, 217, 239.
[4] Там само. Арк.14, 168.

6 вагонеток – по 1 руб. за вагонетку[1]. За цими розрахунками здійснювалася й оплата праці військовополоненим, які працювали на копальнях.

Оскільки на вугільних копальнях активно використовувалася праця військовополонених, то Управлінням фінансовими справами було розроблено правила організації гірничих робіт за участю військовополонених, які стосувалися: розміщення їх в бараках, харчування, постачання одягу, охорони військовою міліцією та інформування про скоєння військовополоненими злочинних дій. Оплата праці військовополонених здійснювалася у розмірі як для гірничих різноробів, «на харчування їм видаватися по 50 коп. на особу, а тим хто особливо старався в роботі ще по 20 коп. за кожен робочий день»[2].

Так, як і на Качикському і Косівському соляних заводах, на Джурівських копальнях на постійній основі працював контролер від Управління фінансовими справами, який мав «вникати в усі дрібниці господарчої діяльності копалень і по всіх їх бути на сторожі законності та інтересів казни»[3]. Вся облікова документація і звітність перевірялася контролером, виплата заробітної плати робітникам здійснювалася за його присутністю, всі розрахункові документи мали візуватися підписом контролера[4].

На відмінну від секвестрованих соляних заводів, Джурівські копальні не приносили прибутку імперській казні через складність виробничого процесу і високу вартість налагоджувально-пускових робіт. Тому у контролера Ленкіна була особлива місія – будучи «всевидячим оком» Управління фінансовими справами, він мав доповідати про всі недоліки, зловживання і проблеми, які виникали на Джурівських копальнях, безпосередньо начальнику Управління М. П. Чамову. Виробничі потужності Джурівських копалень були доволі низькими, але посильно забезпечували російську армію необхідним паливом (Додаток БЗ).

Максимальний показник видобутку вугілля спостерігався у січні 1917 р. – 28100 пудів, та досяг найвищого рівня продуктивності за весь час експлуатації

[1] Там само. Арк. 174.
[2] ДАІФО. Ф.611. Оп.1. Спр.1. Арк. 165–165 зв.; 195.
[3] ДАІФО. Ф.611. Оп.1. Спр.1. Арк.211.
[4] ДАІФО. Ф.611. Оп.1. Спр.1. Арк. 211–212.

копалень російською окупаційною владою – біля 1000 пудів на добу (у мирний час видобуток сягав 3000 пудів на добу). За весь період роботи копалень, із жовтня 1916 р. по червень 1917 р., покрити витрати доходами не вдалося (за розрахунками планувалося до кінця року отримати чистий прибуток), проте через евакуацію російських військ у липні 1917 р. Загалом, Джурівські буревугільні копальні спрацювали збитково на суму 3 478 руб. 58 коп. Зазначені збитки були покриті за рахунок чистого прибутку секвестрованих Битківських нафтових промислів[1] (Додаток БЖ). Не зважаючи на підсумкову збитковість вугільних копалень, вони виконали своє основне завдання – постачання російської армії паливом. Із усієї кількості видобутого вугілля 56,4% його спрямували на потреби армії, у т.ч. на потреби залізниці, яка обслуговувала російські війська. У холодні осінні і зимові місяці магістратам і громадським організаціям вугілля продавалося за залишковим принципом – у середньому 5% від загального видобутку вугілля. Лише перед евакуацією, у травні – червні значну частину вугілля було продано (примусово?) магістратам, гмінам та громадським установам – відповідно 29,3% та 48,4%, щоб не залишати вугілля задарма. У наслідок зазначених заходів залишок вугілля на Джурівських копальнях станом на 1 липня 1917 р. становив лише 28 пудів (Додаток БЗ)[2].

Ціни на кам’яне вугілля, яке добувалося на цих копальнях, реалізовувалося у встановлених Військовим генерал-губернатором розмірах: до 1 травня 1917 р. – 30 коп. за пуд, з 1 травня 1917 р. – 40 коп. і з 1 липня 1917 р. – 50 коп. за пуд вугілля[3].

Висновок до розділу 4

Таким чином, у розділі доведено, що соціально-економічне становище населення Галичини та Буковини у період окупації російськими військами часів Першої світової війни було катастрофічним. Скрутний економічний стан населення, а, як наслідок, і його податна здатність були спричинені не лише

[1] ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр. 96а. Арк. 31; ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр. 59. Арк. 250–250 зв.
[2] ДАІФО. Ф.611. Оп.1. Спр.3. Арк. 36.
[3] ДАІФО. Ф.611. Оп.1. Спр.1. Арк. 174, 219, 242,

військовими діями, а й масовими грабежами, реквізиціями продуктів та конфіскаціями майна як у рядових селян, так і поміщиків, що доводило місцеве населення до повного зубожіння та голоду. Особливого розмаху у розоренні населення та підприємницького середовища російська окупаційна влада досягла під час проведення активних продажів маєтків, будинків, магазинів, аптек та промислових об'єктів, власники яких виїхали до Австрії чи до інших країн.

Запроваджений на окупованих територіях механізм оподаткування не відповідав реальній ситуації, що мала місце на займаній території. Окупаційна влада, окрім низького рівня податної здатності населення, зіштовхнулася з низкою проблем в організації справляння державних податків: складність розуміння австрійського податкового законодавства, за яким згідно з нормами міжнародного права мало оподатковуватися місцеве населення; відсутність повноцінних податкових органів (затягування у формуванні дієвого штату Управління фінансовими справами та призначенні окружних фінансових інспекторів) та безуспішне залучення органів місцевого самоврядування до стягнення державних податків; відсутність списків платників та податкового обліку, за яким справлялися державні податки при австрійській владі, не давали можливості здійснювати нарахування податків, тощо. Всі ці фактори сприяли тому, що під час російської окупації прямі податки стягувалися безсистемно і нерівномірно на всій окупованій території, що призводило у цій галузі до зловживань та проявів самоуправства начальниками повітів.

Політика подвійних стандартів, як норма поведінки російського окупанта, не оминула і фінансової сфери, запровадивши «гібридну» систему оподаткування на окупованих територіях Галичини та Буковини. Суть цієї системи полягала в тому, що прямі податки справлялися за австрійською податковою системою, а непрямі податки (особливо акцизні збори) та гербові збори – за російською податковою системою. Загалом економічна політика окупаційної влади з відновлення роботи промислових підприємств регіону (нафтопереробних, буровугільних копалин, соляних, тютюнових, дріжджових та ін.) спрямовувалася на вирішення питань забезпечення потреб російській армії необхідним паливом та продуктами першої

необхідності. При цьому, на відновлення діяльності таких підприємств жодних грошових ресурсів з імперського бюджету не витрачалося. Значну частину стратегічних промислових підприємств секвестрували, що навіть в умовах війни дозволяло окупаційній владі отримувати прибутки, які зараховувалися до імперського бюджету.

Важливу роль у реалізації фінансової політики уряду Російської імперії відігравало Управління фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторстві Галичини під керівництвом начальника управління, уповноваженого від Міністерства фінансів М. П. Чамова.

Запровадження окупаційною владою заборони на виробництво та продаж спирту, алкогольних напоїв та пива здійснювалося з великими ускладненнями, що призвело до розорення досить добре розвиненої на цій території галузі харчової промисловості та сприяло її активній тінізації.

Уведення натуральних повинностей для жителів окупованих територій як одного з елементів реалізації фінансової політики країни-загарбника упало важким тягарем на вже розорене і вимучене війною місцеве населення захоплених територій Галичини та Буковини. Особливо тяжкими для залучених до них робітників, здебільшого жінок і дітей, були окопні роботи, вирубка лісу для військових та інших потреб, відновлення залізниць та сухопутних шляхів тощо, за виконання яких окупаційна влада виплачувала мізерну платню. Для власників коней і волів з підводами вкрай обтяжливою була підводна повинність, яка змушувала місцеве населення позбуватися тяглової сили, що погіршувало економічне становище селянства, у якого не залишалося засобів для обробітку землі. Таким чином використання майже дармової робочої сили у вигляді натуральної повинності дозволяло окупаційній владі заощаджувати значні фінансові ресурси.

Зміст четвертого розділу викладено у роботах автора (див. додаток $А_{5,}$ $А_{6,}$ $А_{12,}$ $А_{14,}$ $А_{15,}$ $А_{20,}$ $А_{21,}$ $А_{25,}$ $А_{29,}$$А_{33}$).

РОЗДІЛ 5
БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ

5.1. Механізм стягнення місцевих податків і зборів

Основними джерелами надходжень до доходів місцевих бюджетів міст і ґмін Галичини та Буковини за австрійським законодавством були додаткові збори до державних майнових податків, таких як: поземельний податок, подомово-класний податок, ідеальний подомово-класний податок, подомово-чиншевий податок та ідеальний подомово-чиншевий податок. На суми нарахованих цих державних майнових податків нараховувалися додаткові місцеві збори у таких розмірах: до 46% окладу на користь крайового фонду; до 50% окладу на користь крайового шкільного фонду; до 30% окладу на користь повітового дорожнього фонду; ґмінні додатки[1] – відповідно до австрійського закону «Державний закон крайовий» №9, прийнятого Галицьким сеймом від 12 серпня 1866 р. із змінами та доповненнями від 17 червня 1874 р. №52 та від 18 березня 1888 р. №36, розмір відсотка затверджувався на повітовій раді кожній ґміні[*] окремо, залежно від визначених кошторисних витрат, і міг становити від 12% до 100% від суми державних податків[2]. Наприклад, у м. Збаражі Тернопільської губернії ґмінні додатки нараховувалися у розмірі 40% до державних податків; у м. Печеніжині Чернівецької губернії ґмінні додатки нараховувалися у розмірі від 50% до 87% до державних податків [3], у Чернівецькому повіті ґмінні додатки складали 30% до державних податків[4].

Складність ситуації стягнення місцевих податків полягала в тому, що окупаційна влада не змогла на захопленій території системно організувати майнове

[1] ЦДІАК України.Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 183.

[*] Ґміна (нім. Gemeinde - спільнота, громада) – найменша адміністративна одиниця в Галичині чи Буковині, яка мала в складі місто, село або групу сіл, тощо. Ґміна – самоврядна громада мешканців певної території. Сільську Ґміну очолює - війт, у невеликих містечках – бурмістр, у великих містах – президент.

[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр. 440. Арк.62 зв.

[3] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр. 440. Арк.62 зв.; ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.238. Арк. 160 зв.

[4] ДАЧО. Ф. 505. Оп.1. Спр. 9. Арк. 118–122.

оподаткування державними податками за австрійським законодавством, як того вимагала IV Гаазька конвенція, що призвело до неможливості стягнення додаткових зборів до місцевих бюджетів, які складали основну міських і ґмінних доходів. Місцеві громади у тяжкий воєнних період залишилися зовсім без засобів для вирішення нагальних фінансових проблем утримання міського чи ґмінного господарства. Особливо збільшувалися витрати на утримання міст і містечок, у яких дислокувалися російські війська. Таким містам необхідно було нести додаткові витрати на освітлення вулиць, дотримання санітарного стану (прибирання вулиць, вивезення нечистот тощо), забезпечення водопостачання (чищення колодязів), підтримку благоустрою, який постійно знищувався військами, та на інші потреби. За таких обставин начальники повітів керуючись принципом: «анархія за правом війни», розпочали введення у підвідомчих окупованих населених пунктах довільних місцевих податків і зборів, які тільки можна було стягнути. Так, у Кіцманському повіті певний час стягувався «збір на користь ґмінних управ з видачі посвідчень особи, який місцевим законом при австрійському володарюванні не був встановлений»[1]. Тернопільський губернатор І. Л. Чарторижський у листопаді 1914 р., не розібравшись з австрійським податковим законодавством та переплутавши його з російським промисловим податком, вперто вимагав від Підгаєцького міського управління частину місцевих базарних зборів з торговців сплачувати до імперської казни[2], хоча на те не було ніяких підстав. Начальник Кимполунгського повіту 28 лютого 1917 р. повідомляв чернівецькому губернаторові про те, що у зв'язку з військовими обставинами (2/3 повіту знаходилися на лінії фронту) торговельно-промислові підприємства будуть оподатковувати лише «в тих місцях, де це буде можливо»[3].

Російська влада закривала очі на всі порушення, які творилися на місцях їхніми призначенцями у сфері оподаткування місцевими податками і зборами та виправдовувала їхні дії тим, що «всі вказані збори були введені магістратами у зв'язку з виключно тяжким фінансовим становищем більшості міст краю, звичайно,

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк. 10, 46.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.35. Арк. 1.
[3] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк. 14–14 зв., 15 зв.

щодо правильності конструкції, рівномірності розподілу податкового навантаження й, особливо, стосовно гарантій правильності нарахування ставок, то вони залишали бажати кращого, викликаючи справедливі скарги населення»[1]. Окупаційна влада намагалася взяти під повний контроль ґмінні управління, адже її не влаштовував механізм місцевого самоврядування, що діяв на захоплених територіях. Зокрема, неможливість призначити віддану російській владі особу на посаду війта, оскільки ця посада була виборна; призначити війту жалування від імені російської влади, бо жалування призначалося на Раді громадській ґмінного управління. Начальник чернівецького повіту навіть надсилав пропозицію чернівецькому губернаторові замінити назву посади «війта» на більш російську – «начальник ґміни» або «староста». Крім того, пропонувалося призначати сільським посадовим особам жалування безпосередньо окупаційною владою, щоб вони були «у повній залежності від російської влади і більш охоче виконували всі їхні розпорядження, а у свідомості населення остаточно розвіялися думки, що надії, котру мала деяка частина населення на повернення австрійців, безпідставні»[2]. Оскільки такі перетворення здійснити було неможливо, то начальникам повітів залишалося лише поставити під жорсткий контроль усі рішення Рад громадських, а в разі необхідності брати безпосередню участь у їхніх засіданнях, надсилати відповідні листи з вимогами та інструкціями. У свою чергу, ґмінні управління зобов'язувалися надавати копії протоколів засідання Рад громадських та іншу вказану документацію (у т.ч. кошториси, списки платників та ін.) начальникові повіту у встановлені терміни [3].

З метою наповнення місцевих бюджетів коштами, необхідними для ведення міського господарства (у т.ч. відбудови зруйнованої війною інфраструктури та будівель), здійснення виплат заробітних плат та пенсій місцеві магістрати вибірково запроваджували такі місцеві податки і збори: збори з торговельних, промислових закладів та базарної торгівлі, збір за ввезення та перевезення через

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 40.
[2] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.8. Арк. 116 зв.–117.
[3] ДАІФО. Ф. 12. Оп.1 Спр.95. Арк. 3, 5, 8-9, 19-19зв., 23-23зв., 26-33зв.; ДАІФО. Ф. 604. Оп.1. Спр.38. Арк. 4–19, 22-28, 31-77; ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.9. Арк. 26, 35-36, 40–65 зв.

містечко продуктів харчування – так званий «рогатковий збір» або лінійний акциз, збір із забою худоби, збір за огляд м'яса (консумційний або споживчий збір), збір за прогін через населений пункт (транзитом) великої рогатої худоби, коней, перевезення товарів, збір із собак, збір з оформлення права власності на майно, збір за огляд тіл покійників, збір з театральних квитків та інших розважальних закладів тощо. Ставки (такси) місцевих зборів затверджувалися губернатором за поданнями магістратів чи начальників повіту. Але всі ці збори разом не могли задовольнити і половини потреб грошових коштів міст та місцевих громад.

В окремих населених пунктах організовували стягнення зборів з нерухомого майна без застосування необхідних для цього методик, встановлених австрійським законодавством, а чинили на власний розсуд, приблизно, за розкладковою системою. Чернівецький губернатор у своєму листі до Військового генерал-губернатора стверджував, що до листопада 1916 р. він не отримував ніяких вказівок чи рекомендацій щодо справляння не лише місцевих зборів, а й державних податків[1]. Проте, не дочекавшись розпоряджень «згори», 3 вересня 1916 р. все ж таки надав свої розпорядження начальникам повітів, поліцмейстеру і магістрату м. Чернівців «приступити до відновлення стягнень з міського нерухомого майна і торгівлі, а в тих містах, де були встановлені на користь міста й інші збори», продовжити їхнє стягнення[2].

Утративши головне джерело формування доходів міст – додаткові збори до державних майнових податків, магістрати і ґміни були вимушені самостійно запроваджувати деякі місцеві податки і збори, певним чином орієнтуючись «приблизно» на австрійське законодавство. Так, магістрат м. Косова 3 вересня 1916 р. прийняв рішення про запровадження у місті щомісячного збору з торговців у розмірі від 2 до 10 корон[3]. Рада громадська с. Гнилиці Збаразького повіту Тернопільської губернії 21 жовтня 1915 р. ухвалила річні оклади (такси) податку заробкового від склепів (крамниць), млинів, торговців лісом, борошном та худобою персонально для кожного торговця, враховуючи його задекларовані доходи: із

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1163. Арк. 13.
[2] ДАЧО. Ф. 818. Оп.1. Спр.33. Арк.1.; Ф.964. Оп.1. Спр.6. Арк. 111-111зв.; Ф.966. Оп.1. Спр.1. Арк. 16–17.
[3] ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.19. Арк. 54.

крамниць – від 2 руб. до 3-х руб., із млинів – 50 руб., з торговців худобою за кожну продану корову, коня чи свині – 50 коп., теляти – 20 коп.; за торгівлю лісоматеріалами – від 20 руб. до 30 руб.[1]. Аналогічний підхід у визначенні заробкового податку, індивідуально для кожного місцевого підприємця, застосовувала Комісія по визначенні міського збору з торговельних, промислових і ремісничих закладів м. Збаража на жовтень – грудень 1915 р. Комісія магістрату м. Збаража встановила, що зазначений податок мав сплачуватися щомісячно, не пізніше 5 числа кожного місяця в розмірах, зазначених у затвердженому списку платників податків[2]. У м. Бродах Тернопільської губернії магістрат здійснив нарахування особисто-дохідного податку для сплати його за 1916 р. згідно зі списком, до якого ввійшло 164 купці[3].

Траплялися поодинокі випадки самоорганізації місцевого населення, здебільшого в невеликих населених пунктах, у добровільній «складці» необхідних сум для покриття нагальних витрат ґміни[4].

У деяких повітах, таких як Заліщицькому, Підгаєцькому, Бучацькому, Станіславівському, Тлумацькому, Борщівському Тернопільської губернії, станом на жовтень 1916 р. взагалі не стягувалося ніяких місцевих ґмінних податків і зборів[5].

У м. Печеніжині певний час справлявся особливий збір із продажу гасу, який сплачував Печеніжинський нафтоперегінний завод у розмірі 6 коп. з пуду проданого приватним особам товару. Такий збір забезпечував місту Печеніжину від 300 руб. до 500 руб. доходів у місяць і був одним із небагатьох джерел наповнення бюджету[6]. Але керівництво нафтоперегінного заводу не погоджувалося сплачувати цей збір, відповідно, періодично припиняло його сплату. З цього приводу відбувалося листування між магістратом міста та керівництвом заводу, де магістрат наполягав на законності справляння такого збору, який, звичайно, нічого спільного

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.480. Арк. 21.
[2] Там само. Арк. 67–70.
[3] ДАЛО. Ф. 905. Оп.1. Спр.157. Арк. 4–8.
[4] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.1163. Арк. 13 зв.
[5] Там само. Арк. 8, 13 зв.
[6] ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.6. Арк.3.; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.156. Арк. 115–116.

з австрійським законодавством не мав. У дану суперечку втрутилося Управління фінансовими справами, яке повідомляло, що Військовий генерал-губернатор у листопаді 1916 р. «знайшов можливим відновити існуючий збір на користь Магістрату м. Печеніжина в розмірі 6 коп. з кожного пуду керосину, відпущеного з Печеніжинського нафтоперегінного заводу»[1]. Незважаючи на це, Печеніжинський завод з початку 1917 р. сплачував у дохід міста лише по 3 коп. з пуду проданого гасу. А оскільки взимку продаж гасу здійснювався переважно військовим частинам, відповідно, такий збір з нього не сплачувався. На інші ж потреби в цей період виписувалася мізерна кількість його, відповідно, до бюджету м. Печеніжина за січень-квітень 1917 р. надійшло лише 148 руб. цього збору із запланованої річної суми 4800 руб. (Додатки БШ, БЩ).

Рогаткові, базарні (ярмаркові), шляхові та копитові збори. За австрійським законодавством м. Львів і м. Краків мали статус «закритих міст», а тому товари, які ввозилися у ці міста, підлягали додатковому оподаткуванню консумційними (споживчими) зборами. Такі збори стягувалися за головними напрямками при в'їзді у місто, де обладнувалися спеціальні сторожові будки, ставилися відповідні стовпи, вигрібалися рови або нагрібалися вали і виставлялися так звані «рогатки». Магістрати цих міст ухвалювали рішення про перелік ввізних товарів, які підлягали оподаткуванню, та затверджували такси (оклади) зборів «рогаткового збору». Зазначений збір надходив частково до державного бюджету і, відповідно, до бюджету міста. Загальна річна сума надходжень від цього збору по м. Львову досягала 1 млн. кор. [2].

З початком війни, яка спричинила тяжке фінансове становище міст, деякі магістрати, за прикладом м. Львова і м. Кракова, запроваджували «рогатковий збір» при ввезеннях товарів для продажу у своїх містах. Додатково запроваджувалися і збори за перевезення транзитом возів (порожніх чи з крамом) та прогін худоби через місто. Так, згідно з матеріалами доповіді львівського губернатора до начальника штабу Військового генерал-губернатора від 14 лютого

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.156. Арк.129.; ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.6. Арк. 34.
[2] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.67. Арк. 168.

1915 р. у Львівській губернії «рогаткові збори» стягувалися у трьох повітах: Бродівському – у м. Броди, Рава-Руському – у м. Рава-Руська, та Львівському – у ґмінах містечок Новий Яричів, Щирець і Наварія. Оклади «рогаткового збору» встановлювалися за різними міркуваннями. В одних повітах встановлювалися оклади лише для худоби (табл. 5.1), в інших затверджувалися вичерпні переліки товарів широкого вжитку, які могли ввозитися для продажу у місто (Додаток БИ). Суми окладів встановлювалися довільними, за рішенням міських магістратів, а тому у різних регіонах були різними й неоднорідними.

Таблиця 5.1

Такси (оклади) рогаткового збору у містах Новий Яричів, Щирець, Наварія, Рава-Руська Львівської губернії, за 1914 - 1915 рр., коп. [1]

Вид худоби, товару; підводи	**Такси (оклади), (коп. за голову)**			
	м. Новий Яричів	м. Щирець	м. Наварія	м. Рава-Руська
Велика рогата худоба	5	2	5	5
Коні	5	2	5	5
Мала худоба (кози, вівці)	2	2	1	2
Свині	3	2	3	5
Поросята	-	-	-	2
Птиця	-	-	-	1
Городня зелень, молочні продукти, корм, трава та ін.	-	-	-	1 (з пуду)
За підводу на 1 коня	-	-	-	1
За підводу на 2 коней	-	-	-	2

Подібно до «рогаткового збору» в деяких містах запроваджувалися «збори за ввезення товарів для продажу» або «базарні збори». Всі вони встановлювалися та стягувалися в однаковому порядку і були схожими за механізмом адміністрування. Так, у грудні 1914 р. магістрат м. Станіслава звернувся з клопотанням до тернопільського губернатора про надання дозволу на стягнення у бюджет міста неіснуючих до війни зборів з товарів, які ввозилися у місто для продажу[2]. У додаткові до цього листа подавалися запропоновані такси (оклади) таких зборів (Додаток БЛ). Загалом зазначені пропозиції погодив Тернопільський губернатор і

[1] Складено автором за даними: Там само. Арк. 171, 172–172 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 20–21.

вони не мали заперечень з боку Управління фінансовими справами[1]. На документі олівцем зазначалося: «необхідно додати»: 1) рогата худоба, за 1 шт. – 1 руб.; 2) теля, за 1 шт. – 50 коп.

Оскільки зазначений збір був чи не єдиний реальний місцевий податок, надходженням від якого можна було забезпечити міські бюджети, то практика його запровадження набула значного поширення. Здебільшого зазначені такси затверджувалися губернатором терміном на три місяці і мали оприлюднюватися, за необхідністю, кількома поширеними в регіоні мовами. Прагнучи до уніфікації податкових стягнень, російська окупаційна влада рекомендувала всім магістратам брати за основу затверджені такси по м. Тернополю[2](Додаток БЛ). Керуючись цими рекомендаціями, більшість міст подавали на затвердження тернопільському губернатору аналогічні такси з більш розширеними, переліками товарів, з яких пропонувалося стягувати відповідні ґмінні збори.

Таблиця 5.2

Такси (оклади) базарних (ярмаркових) зборів у населених пунктах Львівської губернії, за 1914 - 1915 рр. (коп.)[3]

Вид худоби, товару; підводи	**Такси (оклади), коп. за голову**					
	м. Золочів	**м. Зборів**	**с. Соколівка**	**с. Поморяни**	**с. Озерна**	**м. Городок**
Велика рогата худоба	3	5	6	1	5	4
Коні	3	5	6	2	-	4
Мала худоба (кози, вівці та ін.)	4	2	3	2	-	2
Телята	-	3	-	-	-	-
Свині	4	3	3	2	3	2
Поросята	-	1	-	2	-	-
За порожню підводу	3	-	1	-	-	3
За підводу з вантажем, у т.ч. з різним товаром; з дровами з ремісничим.	6	12 5 6	2	1	2	6

У деяких повітах запроваджувалися «базарні (ярмаркові) збори», які зовсім не відрізнялися від «рогаткового збору» та «збору за ввезення товарів у місто для

[1] Там само. Арк. 20, 22.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1 Спр.85. Арк. 41, 50.
[3] Складено автором за даними: ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.67. Арк. 171, 172–172 зв.

продажу». Так, у Львівській губернії встановили «базарні (ярмаркові) збори»: у населених пунктах Золочівського повіту, містах Золочів і Зборів, селах Соколівка, Поморяни, Озерна; у Городоцькому повіті – у м. Городок. Такси (оклади) цих зборів встановлювалися в розмірах вказаних у табл. 5.2.

У м. Збаражі такси базарних (ярмаркових) зборів встановлювалися залежно від того, який купець продає товари: місцевий чи іногородній, та з урахуванням виду товару й місця, з якого здійснюється продаж (будка, віз, лавка, орендована кімната тощо). Для місцевих підприємців-торговців такси були значно нижчими:

- для приїжджого торговця: промисловими та галантерейними товарами з орендованих будок, базарних лавок чи інших площ – такса становила 2 кор. за день торгівлі, а для місцевого торговця цими ж товарами за таких же умов – 50 гел.; фарфоровими, скляними товарами, крамом сільськогосподарського домашнього вжитку (за винятком металевих виробів), іконописними та звичайними картинами з орендованих будок, базарних лавок чи інших площ такса становила 1 корону за день, а для місцевого торговця таким самим товаром у подібних умовах торгівлі – 20 гелерів; залізними, столярними, шкіряними, швейними товарами та взуттям – 1 кор., а для місцевих торговців такими ж товарами – 20 гел.; для приїжджих торговців солодощами – 60 гел.;
- для всіх купців торгівля дровами з возів у ярмаркові дні – 80 гел., у звичайні дні – 40 коп.; з фіри глиняних виробів – 20 гел.[1].

У м. Підволочиську Тернопільської губернії під час російської окупації стягувалися такі податки і збори до доходів міста: 1) збір за ввезення та перевезення через містечко продуктів харчування (т.з. «рогатковий збір»), згідно з таксами, затвердженими розпорядженням тернопільського губернатора за №681 від 17.01.1915 р. (Додаток БМ); 2) збір за забій худоби на міській скотобійні – за таксою 1 руб. з голови забитої худоби; 3) збір за прогін через містечко великої рогатої худоби і коней – по 4 коп. з голови; 4) податок з торговельних закладів.

З тієї причини, що місцеві податки і збори стягувалися безсистемно, виникали непорозуміння між гілками військової та цивільної окупаційної влади у питанні

[1] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.452. Арк. 9–9 зв.

визначення механізму їхнього встановлення. Тернопільський губернатор у листі від 20 липня 1916 р. до Військового генерал-губернатора скаржився з приводу того, що введені ним ще в січні 1915 р. такси збору за ввезення та перевезення через м. Підволочиськ продуктів харчування було відмінено у серпні 1915 р. особистим розпорядженням начальника гарнізону (коменданта), генерал-майора Карлстедта, війська якого розміщувався у цьому містечку, без узгодження з місцевими органами цивільного управління. Після відновлення зазначених зборів начальник цього ж гарнізону знову заборонив їх стягнення за встановленими тернопільським губернатором таксами. Натомість звелів замість них стягувати рогатковий збір по 25 коп. з підводи та ще й відібрав квитанційні книжки з цього збору. Попередні звернення до військового коменданта містечок Волочиська і Підволочиська бажаних результатів не дали[1]. Відповідно, тернопільський губернатор просив Військового генерал-губернатора вплинути на начальника гарнізону, аби той не втручався у справи, які знаходяться у компетенції чинів цивільного управління[2]. У цьому листі також зазначалося, що місцеву різницю вилучили з власності ґміни як таку, що перейшла у безкоштовне користування 17 запасним батальйоном, який відмовлявся сплачувати встановлений збір за встановленою таксою, а сплачував лише половину такси та ще й нерегулярно і не в повному обсязі. У військових на те була «своя правда». Генерал-майор Карлстедт у своєму листі до Військового генерал-губернатора висловлював власне нерозуміння стосовно існуючого механізму встановлення місцевих податків і зборів – «так як усякі податки, мита і митні збори на товари можуть накладатися лише на основі існуючих законів, то прошу повідомити, чи затверджувалися наведені такси Вами»[3]. Автор листа обурився несправедливістю існування такого виду оподаткування – «якщо в Підволочиську стягується мито за товари, які провозяться через містечко і такий же збір існує у кожному містечку чи місті, то з цього товару, доставленого в Тернопіль, буде взято 3 рази одне й те ж мито, і ціна дійсно підніметься, на основі

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1163. Арк. 3.
[2] Там само. Арк. 1 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.528. Арк. 50.

затверджених владою законних положень, до безконечності»[1]. Військовий начальник на основі даних вилученої квитанційної книжки підрахував, що за місяць сплатили 2 700 руб. рогаткового збору, а за рік ця сума складе 13 436 руб., і всі ці суми збільшать вартість товарів, які продаватимуться кінцевим споживачам, а «більша частина цих поборів припаде на киненю нашого солдата»[2], і тому цей збір, на його думку, був не законним.

Цей конфлікт інтересів військової і цивільної окупаційної влади вирішувався командувачем армій ПЗФ. Тернопільському губернаторові повідомили про те, що: рогатковий збір у містечку Підволочиську дозволено стягувати без будь-яких перепон за встановленими таксами по всіх товарах, окрім військових вантажів; військових зобов'язано повернути різницю у власність та для користування ґміни; одночасно рекомендували знизити таксу із забою худоби для військових потреб[3].

Найбільше непорозумінь у місцевому оподаткуванні виникало при оподаткуванні саме рогатковим збором, який стягувався з товарів, що перевозилися транзитом через міста, у яких він був запроваджений, оскільки відбувалося подвійне, потрійне, а то й більше оподаткування одного й того ж товару у різних містах, що позначалося на остаточній ціні товарів. Так, керівництво Коломийського нафтоперегінного заводу «Крис і Зінгер» відмовлялося сплачувати у бюджет м. Яблунів Печеніжинського повіту Чернівецької губернії рогатковий збір у розмірі 10 коп. з бочки нафтопродуктів, що перевозилися через це містечко, мотивуючи свою відмову незаконністю його встановлення[4]. Натомість, для м. Яблунів зазначений збір був єдиним джерелом доходів міського бюджету, оскільки «майже всі торговельно-промислові заклади названого містечка припинили своє існування, і більшість населення при наступі російських військ відійшло углиб Австрії; із загальної кількості населення 2600 душ залишилося лише 800 осіб, і магістрат містечка дійсно перебував у критичному матеріальному стані»[5]. З цього питання у бургомістра м. Яблунів виникли суперечки не тільки із керівництвом

[1] Там само.
[2] Там само. Арк. 48.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1163. Арк. 5, 7.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 31.
[5] Там само. Арк. 32.

нафтоперегінного заводу, а й з начальником Печеніжинського повіту, який скасував цей збір своїм розпорядженням, обґрунтувавши своє рішення тим, що з ним не узгодили справляння цього збору за 1916 р.[1].

Землевласник с. Озерани Дубенського повіту Волинської губернії, Д. Розенблат, допоки довіз до м. Львова свій товар восени 1914 р., заплатив митних, акцизних, копитових і рогаткових зборів на суму 138 кор. 91 гел. і не міг зрозуміти, які ж закони діють у цьому краї. Відповідно, у листі від 31 січня 1915 р. до Військового генерал-губернатора вимагав повернення зазначеної суми[2].

У скрутному становищі опинилися і шляхи сполучення окупованої території. За австрійської влади ремонт доріг здійснювався за рахунок нарахувань додаткових зборів – 30% до окладів на державні майнові податки (поземельного податку, подомово-класного податку, ідеального подомово-класного податку, подомово-чиншевого податку та ідеального подомово-чиншевого податку) на користь повітового дорожнього фонду[3]. Оскільки під час російської окупації ці податки не нараховувалися, то й повітовий дорожній фонд не фінансувався. Дороги в умовах війни були проблемою вкрай складною, яка потребувала фінансового вирішення. Російська окупаційна влада питання ремонту доріг частково вирішувала за рахунок описаної вище натуральної повинності, тому Військовий генерал-губернатор 1 січня 1915 р. офіційно наголошував на тому, що державний шосейний збір було скасовано[4]. На виконання його вказівок тернопільський губернатор І. Л. Чарторижський 28 січня 1915 р. надіслав листа всім повітовим начальникам із вимогою припинити стягнення шосейного (рогаткового) збору. Начальник Бучацького повіту Тернопільської губернії з цього приводу рапортував 23 травня 1915 р. про те, що «у районі ввіреного мені повіту стягнення на рогатках державного і крайового збору припинено»[5]. У Львівській губернії на січневий запит губернатора щодо справляння шосейного збору відповіли, що «шляхових

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк.42, 43; ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.6. Арк. 5–5 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 82.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 183.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 48а.
[5] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.86. Арк. 1.

зборів не встановлено і шосейних …не стягується»»»[1], а в разі необхідності до ремонту доріг залучається місцеве населення, яке в такий спосіб виконує натуральні повинності[2].

За такої ситуації деякі начальники повітів самовільно встановлювали «мито мостове» або «мито шляхове» і стягували його у встановленому на власний розсуд розмірі з проїжджаючих осіб через визначені пункти (застави)[3]. Начальник Збаразького повіту Тернопільської губернії діяв рішуче. За його ініціативою вже у жовтні 1914 р. повітова рада затвердила такси шосейного збору на рогатках по чотирьох напрямках доріг (табл. 5.3):

Таблиця 5.3

Такси шосейного збору у Збаразькому повіті Тернопільської губернії, жовтень 1914 – 1915 рр. [4]

Назва дороги	**Ставки шосейного збору, за прогін:**					
	худоби в упряжці (з 1 одиниці)		ВРХ і коней верхових (з 1 од.)		дрібної худоби (з 1 од.)	
	гел	коп.	гел.	коп.	гел.	коп.
Збараж – Броди (ч\з с. Новики)	8	2 ½	4	1 ½	2	1
Збараж – Збаразька Буда (до російського кордону)	4	1 ½	2	1	1	½
Збараж – Підволочиськ (ч\з с. Луб'янку)	8	2 ½	4	1 ½	2	1
Збараж – Тернопіль	8	2 ½	4	1 ½	2	1

Цей збір стягувався через посередника-орендатора, який безпосередньо забезпечував організацію його збирання. Таким чином, 3 жовтня 1914 р. між маршалком* Збаразького повіту та орендарем Й. Шраге було укладено «контракт оренди» на термін з 1 жовтня 1914 р. до 1 січня 1915 р. Згідно з вимогами цієї угоди орендар мав сплачувати щомісячно рівними частинами плату у розрахунку

[1] ДАІФО. Ф. 595. Оп.1. Спр.9. Арк. 8.
[2] Там само. Арк. 16–16 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 57.
[4] Складено автором за даними: ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.438. Арк. 4, 7–10.
* Маршалок - наприкінці 18 століття - у 19 столітті маршалком (або маршалом) шляхти називали місцевого (губернського чи повітового) предводителя дворянства.

від річної суми 2 500 руб. або 8 300 корон.[1]. Пізніше, у зв'язку з підвищенням орендної плати, орендар організував страйк, відповідно, угоду було розірвано достроково. Начальник Збаразького повіту не розчарувався від того і перевів стягнення шосейного збору на «господарчий спосіб» шляхом найму збирачів шосейного збору на рогаткові пости, без будь-яких посередників[2]. Від сплати шосейного збору могли звільнятися окремі особи. Таке звільнення здійснювалося на підставі персональних посвідчень, виданих Тернопільським губернатором або начальником Збаразького повіту[3]. У посвідченнях зазначалося, кому видане посвідчення і причина, з якої воно видано.

Після офіційного розпорядження Військового генерал-губернатора Галичини щодо припинення з 1 січня 1915 р. стягнення шосейного збору у Збаразькому повіті стягнення зборів на рогатках набувало нових обертів і форм стягнення – відбулася трансформація шосейного збору у міський копитовий збір. У березні 1915 р. магістрат м. Збаража перезатвердив нові такси копитового збору (підписані бургомістром Топперцером 24 березня 1915 р. та затверджені тернопільським губернатором 14 березня 1915 р.). Зазначений збір стягувався із свійських тварин, яких або прогонили у м. Збараж через рогатки, або які переганялися через місто транзитом, у таких розмірах[4]: з 1 голови коней – 1 ½ коп.; з 1 голови корів, волів, бугаїв та ялівки – 1 коп. Телята, жеребці, свині, вівці і поросята звільнялися від сплати копитового збору.

Про те, що зазначений збір «прижився» у Збаразькому повіті на увесь термін російської окупації, свідчить квитанція Проскурівського і Кам'янець-Подільського державного казначейства від 2 квітня 1916 р. на суму 705 руб. 10 коп., на якій зазначено сплату цього збору, внесеного начальником Збаразького повіту[5].

У Серетському повіті Чернівецької губернії шосейний збір стягувався на рогатці у с. Негостина (зараз Negostina в Румунії) дороги м. Серет (зараз Siret в Румунії) – м. Чернівці (біля 40 км), на рогатках у с. Слобідка та с. Обер-Синівці

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.438. Арк. 5-6.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.482. Арк. 26–27 зв.,32–32 зв., 35–36 зв.,44–45, 62–62 зв.
[3] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.190. Арк. 94.;Там само. Спр.482. Арк. 51, 52.
[4] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.482. Арк. 63.
[5] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. спр.542. Арк. 1.

(зараз Нижні Синівці) дороги м. Глибока – м. Чернівці (біля 30 км та 45 км). Стягувався цей збір через посередника-орендаря за плату, відповідно: 1400 руб., 600 леїв* та 84 леїв у рік. Зазначені кошти використовувалися на утримання доріг. У свою чергу, орендар стягував із селян та торговців відповідну плату за переїзд рогатки: на шляху м. Серет – м. Чернівці за пару запряжених коней – 8 коп., за одного коня – 2 коп., за рогату худобу – 2 коп. з голови; на інших дорогах, зокрема дорозі м. Глибока – м. Чернівці стягувалася плата лише за коней по 3 крейцера з одного[1].

Російська влада зайнялася вивченням питання щодо відновлення шосейного збору під час другої окупації західноукраїнських земель. Чернівецький губернатор 3 вересня 1916 р. надав розпорядження начальникам повітів, поліцмейстерові і магістрату м. Чернівців вжити заходів по відновленню шосейного збору на рогатках за умови звільнення від нього військових частин та відомств, що обслуговують армію[2]. Проте, поліцейські урядники у своїх рапортах в один голос повідомляли, що відновити стягнення зборів на рогатках неможливо і недоцільно [3], тому що орендарі відмовлялися сплачувати орендну плату у зв'язку зі значним зменшенням руху гужового транспорту та перегонкою худоби малої кількості, а також запровадженням порядку руху за відповідними дозволами [4].

У Чернівецькому повіті робилися спроби встановити збір за проїзд через міст у с. Люди-Горече. Запит про законність стягнення цього збору надіслав повітовий начальник до Військового генерал-губернатора у листопаді 1916 р. [5].

Збір з публічних розважальних та видовищних закладів. На початку 1915 р. до канцелярії Військового генерал-губернатора Галичини надійшли письмові пропозиції від градоначальника м. Львова п.Ейхе та капітана 2-го рангу В. Небольсина щодо запровадження у місті збору з білетів для входу у публічні

---

* 1 лей = 37,5 коп. (станом на листопад 1916 р.). Огуй О. Грошовий обіг на Буковині часів Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2006. Число 13. С. 71.

[1] ДАЧО. Ф. 818. Оп.1. Спр. 33. Арк. 5–8.

[2] ДАЧО. Ф.818. Оп.1. Спр.33. Арк. 1; Ф.964. Оп.1. Спр.6. Арк. 111–111 зв.

[3] Там само. Арк. 6–6 зв., 5 зв.,8.

[4] Там само. Арк. 5–5 зв., 7–8.

[5] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк. 57–58, 60–61 зв.

розважальні заклади та на видовища[1]. Напередодні війни у Львові діяло 20 кінотеатрів, які не припиняли свою діяльність навіть під час війни[2]. Зазначені заклади отримували значні доходи, оскільки набули надзвичайної популярності серед російських військових, відповідно, не могли залишатися поза увагою окупаційної влади. Ідея оподаткування кінематографічних закладів виникла за аналогією з діючим у Російській імперії законодавством, де статтею 139 Статуту «Про запобігання та припинення злочинів» на території держави передбачалася сплата збору з публічних видовищ та розваг на користь благодійних закладів імператриці Марії[3]. У Російській імперії цей збір забезпечував у благодійний фонд імператриці Марії до 3-х млн. руб. у рік, які вона спрямовувала на допомогу бідним і нужденним. Таким чином, за підрахунками авторів листів, у м. Львові цей збір мав забезпечити доволі значні кошти, а саме від 300 до 400 руб. за день[4]. Попри військові дії львівські кінотеатри працювали на повну потужність, де глядачами були переважно російські військові. На думку генерала Ейхе, такий збір був би «доцільним і справедливим» для платників[5]. Ідея запровадження благодійного збору з білетів на публічні і видовищні заходи сподобалася військовому генерал-губернаторові Г. О. Бобринському. Було розроблено «Правила щодо стягнення благодійного збору з публічних розваг та інших видовищ, які проводилися за плату для відвідувачів у межах Галичини» і направлено 23 лютого 1915 р. Головному начальникові постачань ПЗФ Мавріну на погодження[6]. Після деякого доопрацювання проекту правил, зокрема в частині ставок збору, вони були затверджені з такими розмірами благодійних зборів: із квитків ціною від 50 коп. до 1 руб. – 5 коп. збору; з квитків, дорожчих 1 руб. – 10 коп. Свідченням сплати цього збору були марки відповідного зразка, які купляли власниками розважальних закладів у казначействах і прикріплялися до кожного білету на лінії розриву[7].

---

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.542. Арк. 1

[2] Котлобулатова І. Історія кіно у Львові 1896-1939. Львів, 2014. С. 28.; ДАЛО. Ф. 277. Оп.1. Спр. 5. Арк. 8.

[3] Устав о предупреждении и присечении преступлений. *Свод законов Российской империи.* СПб, 1912. Т. XIV. С. 109, 137(приложение).

[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.542. Арк. 2.

[5] Там само. Арк. 1.

[6] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.542. Арк.4, 5–5 зв.

[7] ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр.1. Арк. 71–71 зв.; ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.542. Арк. 5–5 зв.

Механізм справляння цього збору був схожий з діючим на той час у Російській імперії. Але вищезазначеними Правилами передбачалося зараховувати суми збору до крайового благодійного комітету Галичини, а не до закладів імператриці Марії. З цією позицією не погоджувалося Міністерство фінансів, яке у своїх листах наполягало на тому, щоб зібрані кошти від проданих квитків на публічні та видовищні заходи зараховувалися до польових казначейств на депозит «Власної його імператорської величності канцелярії», на благодійні заклади імператриці Марії[1]. Відповідно, тернопільський губернатор І. Л. Чарторижський у жорсткій формі вимагав від начальника Тернопільського повіту, аби кошти збору з кінематографа у сумі 1197 руб. 73 коп. за серпень – листопад 1915 р., котрі зарахували 17 грудня 1915 р. до крайового благодійного комітету Галичини, перерахували на рахунок благодійних закладів імператриці Марії[2].

Під час другої російської окупації Буковини у м. Чернівцях протягом лютого – березня 1917 р. велося активне листування поміж чернівецьким губернатором, магістратом м. Чернівців та Управлінням фінансовими справами Військового генерал-губернаторства з приводу запровадження збору з кінематографів та інших розважальних заходів на користь міського управління. Запровадження такого збору виглядало цілком справедливо, оскільки зазначений збір існував і при австрійському урядові. З цього приводу ще за австрійської влади на засіданні імператорського королівського Буковинського крайового правління 2 серпня 1901 р. прийняли постанову «Про стягнення мита від білетів за вхід на культурні заходи»[3]. Саме цією постановою встановлювався порядок сплати збору з видовищних заходів у головному місті буковинського краю – Чернівцях. Механізм справляння збору з квитків на кінематограф у м. Чернівці відрізнявся від існуючого на той час податку з квитків на вхід у розважальні заклади, встановлені законом Російської імперії від 22 листопада 1915 р. за №2563 «Про встановлення

[1] ЦДІАК України.Ф.431. Оп.1. Спр.1. Арк. 69–70, 71.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.1. Арк. 57–57 зв., 60.
[3] ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.39. Арк. 71–73 зв.

тимчасового податку з квитків на вхід у публічні розваги та видовища»[1]. Ставку збору встановила міська дума Чернівців у розмірі не більше 10% від вартості проданих квитків на всі різновиди розважальних заходів (у т.ч. кінематограф, театральні і циркові вистави, спіритичні сеанси, виставки й демонстрації, промови й лекції та ін.), тоді як в Російській імперії ставки встановлювалися у твердих сумах прогресивного оподаткування – чим дорожчий був квиток, тим більшою була сума податку. При австрійському урядові зазначені податки зараховувалися у міський театральний фонд, за російської влади – до міського бюджету без цільового спрямування. Власники кінематографу мали затверджувати ціни на квитки у представників окупаційної влади та додатково нараховувати на них суми збору (не більше 10%). Так, власниця кінематографу у м. Чернівцях О. Фейєрштейн у жовтні 1916 р. погодила з поліцмейстером та затвердила у чернівецького губернатора ціни на квитки у таких розмірах: місце у ложі – 80 коп.; 1-е місце – 60 коп.; 2-е місце – 40 коп.; 3-е місце – 15 коп.[2]. При цьому російська окупаційна влада не забувала про цензуру. Саме на поліцію покладався обов'язок здійснювати «попередній перегляд призначених до демонстрації кінематографічних картин для того, щоб не допускати картин аморального змісту, тенденційних і таких, демонстрація яких заборонена спеціальними розпорядженнями урядової влади»[3].

Розпорядженням Військового генерал-губернатора від 6 березня 1917 р. було надано дозвіл магістрату м. Чернівців з 1 квітня стягувати збір з квитків кінематографу та театральних квитків, але «щоб цей збір було сплачено за весь час існування кінематографів після окупації Буковини» [4], у крайньому випадку з 1 січня 1917 р. на користь Чернівецького міського управління[5]. Стягнення збору за попередні періоди обурило власників кінематографів. Власниця кінотеатру «Модерн», пані О.Н. Корольова надсилала скарги до чернівецького губернатора з

---

[1] Об установлении временного налога с билетов для входа на публичные увеселения и зрелища: Положение Совета Министров от 22 ноября 1915 г. ст.№2563. *СУ и РП.* 1915. 4 декабря (№348). Отд.1. СПб., 1915. С. 3374–3375; ЦДІАК України. Ф.278. Оп.1. Спр.221. Арк. 412–114 зв.

[2] ДАЧО. Ф. 980. Оп.1. Спр.6. Арк. 2–2 зв.

[3] ДАЧО. Ф. 980. Оп.1. Спр.6. Арк. 3–3 зв.,5.

[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1988. Арк.1, 4, 10; Там само. Ф.377. Оп.1. Спр.86; ДАЧО. Ф.27.Оп.1. Спр.39. Арк. 75–75 зв.

[5] ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.39. Арк. 74–74 зв.

проханням скасувати вимоги щодо сплати збору за періоди до 1 квітня 1917 р. – терміну офіційного встановлення цього збору, мотивуючи тим, що збори кінематографу «були настільки незначними, що їх часто було недостатньо для покриття щоденних витрат»[1]. Проте начальник Управління фінансовими справами М. П. Чамов, маючи достеменні відомості про значні доходи від кінематографу, наполягав на тому, що «10% збір з театральних квитків є податком, запроваджений на основі вказаного у місцевому законодавстві (австрійському – С. О.), я визнаю клопотання О. Н. Корольової в частині звільнення її від сплати збору за час до 1 квітня не варте задоволення»[2].

Звичайно, запровадження збору з квитків кінематографу збільшувало їх вартість на 10%, що породжувало незадоволення відвідувачів кінотеатрів, які здебільшого були військовими чинами і «відкрито висловлювали незадоволення та протестували проти сплати податку на користь австрійської установи, причому постійно відбувалися суперечки щодо змісту ілюзіонів»[3]. З метою урегулювання цих проблем чернівецький губернатор пропонував включити збір у вартість квитка і «сповістити військові чини, шляхом оголошення в наказі по гарнізону, про дійсне призначення зазначеного 10% збору, який надходить в міську касу», а саме для покриття нагальних потреб міста на забезпечення благоустрою[4]. Начальник Управління фінансовими справами навіть пропонував «передати існуючі в Чернівцях кінематографи міському Магістрату, який обслуговує населення міста і у відношенні благодійності, або ж одній з громадських організацій, як-то: Тетянинському Комітету, Всеросійському Земському Союзу або Союзу Міст»[5].

Практика запровадження та стягнення збору з кінематографів і видовищних закладів поширювалася по всіх містах, і в окремих випадках цей збір займав лідируючі позиції серед інших надходжень. Так, у бюджеті Вижницького міського управління Чернівецької губернії за 4 місяці 1917 р. зазначений збір склав

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1988. Арк. 6.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1988. Арк. 5, 7; Там само. Ф. 377. Оп.1 Спр.85. Арк. 105.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1988. Арк.10; ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.39. Арк. 206–207.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1988. Арк. 10; ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.39. Арк. 208–208 зв.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 49.

3 606 руб. або 61,8% від загальної суми доходів[1]. У бюджеті Коломийського міського управління Чернівецької губернії за 4 місяці 1917 р. такий збір склав 10 300 руб. або 31,3% від загальної суми доходів, що становила 32 911 руб.[2]. Звичайно, у деяких містах ця стаття бюджетного доходу не була стабільною, але дозволяла, хоча б і перманентно, на фоні повного безгрошів'я, вирішувати проблеми міста. Поряд з цим у деяких містах кошти цього збору зараховувалися як і раніше повністю або частково на користь імперських благодійних фондів. Так, 6 серпня 1916 р. у м. Коломия магістрат відкрив кінотеатр «Олімпія», значна частина коштів від отриманих доходів (25%) сплачувалася на користь імперських благодійних фондів (фонд імператриці Марії, Червоний Хрест та ін.)[3].

Що стосується ґмінних зборів (з нерухомого майна та землі), то більшість начальників повітів звітували про відсутність їх справляння За австрійської податкової системи вони нараховувалися у вигляді додатків до державних майнових податків[4]. Із припиненням нарахування державних податків, автоматично перестали нараховуватися ґмінні збори. Отож, у тих ґмінах, які ще не були остаточно розорені війною і де існували ще хоч якісь можливості для стягнення ґмінних зборів, начальники повітів ініціювали застосування примітивної розкладкової системи їх нарахування, яка активно використовувалася у Російській імперії. Так, у Збаразькому повіті Тернопільської губернії більшість ґмін нараховували ґмінний збір за розробленою начальником повіту схемою: 1) війтами ґміни складався кошторис необхідних ґмінних витрат на рік, який обговорювався і приймався на сільській раді; 2) затверджена сума кошторисних витрат рівнялася із сумою, яку необхідно було стягнути у вигляді ґмінного збору; 3) визначався перелік домогосподарів і земельних власників; 4) розраховувалася сума окладу в копійках, який припадав на кожний № будинку і на один морг землі*; 5) нараховувалася сума ґмінного збору пропорційно майновому цензу та наявності

[1] Там само. Арк. 134.
[2] Там само. Арк. 133 зв.
[3] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.62. Арк. 2–4.
[4] Орлик С. Стягнення гмінних зборів на окупованих Росією територіях Галичини та Буковини в часи Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 43. С. 9 –106.
* Морг землі (нім. Morgen - ранок) – середньовічна загальноєвропейська одиниця вимірювання площі ґрунту, переважно у рільництві. 1 морг землі рівнявся 0,5755 га (пруський морг – 0,2553 га).

моргів землі у власності кожного платника податків; 6) нараховані суми податків затверджувалися на ґмінній раді; 7) протоколи про нарахування ґмінних зборів надсилалися до начальників повітів на погодження та затвердження [1]. Стан надходження ґмінних податків за 1916 р. у розрізі ґмін Збаразького повіту наведено у Додатку БН. Ці дані засвідчують, що оклади по ґмінних зборах з нерухомого майна і землі по Збаразькому повіту Тернопільської губернії на 1916 р. не перевищували 60 коп. з будинку та з одного моргу землі. Найменший оклад ґмінних зборів було встановлено по ґмінній управі м. Доброводи – 15 коп. з будинку та з моргу землі. З метою збільшення гмінних доходів кошторису на 1917 р. гмінні управи ухвалили рішення про збільшення окладів ґмінних зборів у 2-8 разів. Так, при розрахунках доходів кошторису на 1917 р. ґмінної управи с. Зарудддя оклад ґмінних зборів склав 1 руб.50 коп. з кожного будинку і з кожного моргу землі; аналогічно, по гмінах с. Лисичанці, м. Старий Збараж, с. Капустинці, с. Охрімівці, с. Малий Глибочок та с. Мединбуло встановлено оклад – 1 руб., а по гмінах с. Розношинці і с. Яцівці – 1 руб. 20коп.[2]. Найбільший оклад ґмінних зборів на 1917 р. було встановлено у невеликій ґміні с. Просівці Збаразького повіту – 2 руб. з морга землі та будинку[3]. Більшість ґмін збільшували свої оклади ґмінних зборів не так радикально – у межах 1 руб. за морг землі.

Не зважаючи на складне економічне становище місцевого населення, платіжна дисципліна перебувала на належному рівні – у половині з наведених ґмін (див. Додаток БН) недоїмка за нарахованими ґмінними платежами 1916 р. була відсутньою, або незначною. Лише по ґмінах Доброводи і Гриців нараховані ґмінні збори зовсім не стягувалися – це могло статися з двох причин: або через крайнє розорення місцевого населення, або ж через відсутність адміністрації ґмінної управи. Суми недоїмки гмінних зборів, нарахованих за 1916 р., переносилися у проект кошторису на 1917 р. та вживалися заходи по їх стягненню разом з новими нарахуваннями поточного року. До звітів щодо виконання

[1] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.1. Арк. 15–15 зв.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.496. Арк.16; Там само, Спр.497. Арк.15.; Там само. Спр.498. Арк. 21.; Там само. Спр.504. Арк.35.; Там само. Спр.506. Арк. 36.; Там само. Спр.513. Арк.19.; Там само. Спр.516. Арк.19.; Там само. Спр.518. Арк. 19.; Там само. Спр.519. Арк. 15.
[3] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.515. Арк. 9 зв., 16.

бюджетів ґміни управи додавали загальні списки платників податків (податного населення) з указаними сумами нарахованих ґмінних зборів із будівель та землі, а також надавалися окремі списки платників податків, котрі не сплатили ці збори за попередній та поточний звітний рік[1].

Таким же розкладковим способом нараховували ґмінний збір і у м. Тернополі, а також Тернопільському, Скалатському, Чортківському, Гусятинському, Теребовлянському повітах Тернопільської губернії[2]. У Заліщицькому, Підгаєцькому, Бучацькому, Станіславському, Тлумацькому і Борщівському повітах Тернопільської губернії, де населені пункти найбільше постраждали від військових дій, ґмінні збори не справлялися зовсім[3]. Проте тернопільський губернатор змушував повітових начальників, де не стягувалися ґмінні збори, терміново їх запровадити, «а підбурювачів до відмови сплачувати ці збори притягувати до відповідальності за порушення обов'язкових постанов»[4].

Дещо іншою склалася ситуація зі справлянням гмінних зборів у Чернівецькій губернії, яка вважалася більш розореною від військових дій, ніж Тернопільська. Начальник Чернівецького повіту повідомляв чернівецькому губернаторові у січні 1917 р. про те, що ґмінні збори у повіті не стягувалися через відсутність списків і припинення функціонування гмінних управлінь. У зв'язку з цим перспективи організації стягнення гмінних зборів у Чернівецькому повіті виявилися дуже сумнівними, оскільки «більша частина населення, розорена військовими діями, постійними реквізиціями, непосильними робочими та підводними нарядами, внаслідок чого більша частина землі залишилася не засіяною і навіть не зораною», відповідно, ні з чого платити державні податки і ґмінні збори[5]. Проте відомо, що у ґміні м. Пістино Косівського повіту Чернівецької губернії запровадили ґмінний збір на 1917 р. у сумі 50 коп. у місяць з кожного номера будинку зі звільненням від його сплати найбідніших жителів[6].

---

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.453-455, Спр.468, Спр.483-385, Спр.513-534, Спр.547.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.171. Арк. 2–2 зв., 17, 22–22 зв., 26–28.
[3] Там само. Арк. 2 зв.
[4] Там само. Арк. 45–45 зв.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 39–39 зв.
[6] ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.95. Арк.18, 19 зв.

Звичайно, в умовах відсутності надходжень гмінних зборів ґмінні витрати не фінансувалися, війтам не виплачувалися жалування, і вони виконували свої обов'язки (у т.ч. і доручення окупаційної влади щодо розквартирування військ, збору людей на роботи по відбуванню натуральних повинностей та ін.) безоплатно[1], або взагалі не виконували ніяких функцій через відсутність у деяких ґмінах війтів і неможливості призначити нових, що значно ускладнювало роботу повітових начальників[2]. Проте п. 11 Тимчасового положення «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни» від 3 липня 1916 р. визначалося, що «чини місцевих установ, котрі залишаються на своїх посадах, отримують винагороди із сум військового фонду на визначених Військовим генерал-губернатором основах, враховуючи розміри попереднього їхнього утримання, але не вище виплат, які здійснюються в Російській імперії на таких посадах»[3]. У нашому дослідженні подібних фактів виплат із військового фонду на жалування чинам місцевого управління встановлено не було, достеменно через їхню відсутність. Адже подібні виплати прямо суперечили генеральній лінії фінансової політики російської влади на окупованих територіях – стягнути максимум у дохід державної казни Росії з окупованих територій і не дати жодної копійки на утримання цих територій.

5.2. Діяльність особливих (спеціальних, податкових) комісій з питання пошуку джерел доходів міських і ґмінних управлінь

З приводу проблем пошуку нових джерел міських доходів 16 грудня 1916 р. відбулася особлива нарада у складі представників цивільної окупаційної влади Чернівецької губернії: чернівецького губернатора, дійсного статського радника В. Лігіна; начальника Управління фінансовими справами, уповноваженого від Міністерства фінансів М. П. Чамова; помічника чернівецького губернатора, графа Ламздорфа-Галагана; помічника уповноваженого від Міністерства фінансів

[1] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.171. Арк. 42–42 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 40–40 зв.
[3] Временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны: Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего от 3 июля 1916 г. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год*. 1916. Ч. 1.

Полтарєва; відрядженого у розпорядження уповноваженого від Міністерства фінансів податного інспектора Жолобовського; начальника Чернівецького повіту Іславіна; начальника канцелярії чернівецького губернатора Вітковського; члена магістрату м. Чернівців Германа[1].

На цій нараді визнали складний фінансовий стан міст та ґмінних управлінь, особливо м. Чернівців. Зазначалося, що у деяких міських поселеннях запровадили однотипні збори, але з різними ставками та підходами в оподаткуванні. Особлива увага приділялася оподаткуванню торговельно-промислових закладів як найбільш платоспроможних платників податків, які оподатковувалися у кожному населеному пункті, але за різними правилами і безсистемно. Так, у містах Тернопільської і Чернівецької губерній (містах Чернівецької губернії: Коломиї, Снятині, Гроденках, Кімполунзі, Косові, Кутах; містах Тернопільської губернії: Чорткові, Монстириську, Золотому Потоку та ін.) існував податок на торгівлю і промисли. Механізм його справляння полягав у встановленні твердих ставок збору без урахування обсягів продажу чи виробництва. У м. Коломиї ставки збору для щомісячної плати становили від 10 до 200 кор., у Чорткові – від 2 до 50 руб., у м. Городенках – від 5 до 20 корон у місяць з купців і від 3 до 10 корон з ремісників. Крім того, у деяких містах (м. Чернівцях, м. Косові, м. Крутах та ін.) додатково встановлювався збір за надання дозволу на відкриття торгівлі, а в м. Скалаті стягувався особливий збір із власників чайних. У м. Бучачі базою оподаткування визначили вартість увезених до міста товарів за ставкою оподаткування – 2%. У м. Монастириська Тернопільської губернії з кожного торговельного закладу стягувалося по 3 руб.; за увезені товари у місто додатково нараховувалося ½ % від їхньої вартості[2].

Така хаотична різноманітність місцевих податків і зборів заплутувала не лише місцевих жителів (платників податків), а й саме представництво окупаційної влади в особі Управління фінансовими справами, не говорячи про представників військової влади, які не розумілися у податкових тонкощах і керувалися

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 11, 140.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 7 зв.

принципом військової доцільності. Нерівномірність податкового навантаження у різних містах і ґмінах була очевидною. Тому начальник Управління фінансовими справами М. П. Чамов у своїй доповіді на нараді виявив ініціативу, яка полягала в необхідності «в першу чергу вирішити питання щодо застосування однакової конструкції тих зборів, які в даний час існують і будуть збережені в подальшому»[1] та створити план дій щодо запровадження міських податків і зборів у Галичині та Буковині. На підставі узагальнень існуючого стану місцевого оподаткування російська окупаційна влада визначила, неможливість нарахування додаткових зборів до державних майнових податків, які були основою формування місцевих бюджетів за австрійської влади, тому вирішили приступити до пошуку інших джерел місцевих доходів. За підсумками наради російським цивільним органам влади на місцях (начальникам повітів) рекомендували спільно з органами місцевого самоврядування попрацювати над розширенням дохідної частини міських і ґмінних бюджетів за рахунок неподаткових платежів (доходів від використання міської і ґмінної власності) та розглянути доцільність запровадження у підвідомчих містах, містечках такі податки і збори[2]:

1) **Збір з торговельно-промислових закладів**. Пропонувалося взяти за основу практику м. Тернополя і запровадити в усіх містах Галичини та Буковини збір з торговельно-промислових закладів у розмірі 1% з торговельно-промислового обороту.

2) **Дрібні міські збори**: з базарної торгівлі, з увезених до міста товарів, із продажу худоби, з м’ясників (з кількості наданого для продажу парного м’яса), за ветеринарний огляд м’яса, з квартирної плати, із собак, за оформлення передачі права власності майна, рогатковий збір, за огляд тіл покійників, з готелів, постоялих дворів і більярдів, з театральних білетів та білетів інших розважальних закладів тощо. Було вирішено «не обмежувати окремі групи міст у плані встановлення тих чи інших дрібних зборів, які стягувалися за місцевими законами,

[1] Там само. Арк.16зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 9-10, 17-19, 141; ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.42. Арк.1-5зв.; ДАЧО. Ф.967. Оп.1. Спр.1. Арк. 49-49зв.; ДАЧО. Ф.968, Оп.1. Спр.1. Арк.61-61зв.; Там само. Ф.969. Оп.1. Спр.1. Арк. 59–59 зв.; Там само. Ф.970. Оп.1. Спр.2. Арк.11–11 зв.

а надати міським поселенням краю можливість стягувати всі без винятку збори, які існували у привілейованих містах, що має значно покращити фінансовий стан невеликих міст»[1]. Тобто, йшлося про те, щоб надати магістратам повну свободу ініціативи запровадження на підвідомчій території тих чи інших податків і зборів «під наглядом повітової влади та окружних фінансових інспекторів, але із затвердженням генерал-губернатором»[2].

3) **Оподаткування нерухомого майна у містах**, у т.ч. землі. У зруйнованих містах і містечках краю цей вид оподаткування визнали недоцільним. У містах, які частково постраждали від військових дій, рекомендовано розпочати роботу по відновленню списків об'єктів оподаткування за платниками податків та розпочати нарахування всіх різновидів державних податків з нерухомого майна (у т.ч. землі), які існували при австрійській владі, та нараховувати на них додаткові місцеві (ґмінні) збори, з початковим відліком нарахування з 1 жовтня 1916 р.[3]. У м. Чернівцях, окрім додаткового збору до державного податку з нерухомого майна, дозволялося стягувати ще й міський квартирний податок з найманої плати або оцінки вартості квартир, посилаючись на те, що цей податок існував за австрійської влади.

4) **Оподаткування будівель і землі у сільських гмінах**. Оскільки у сільських ґмінах альтернативи у виборі місцевих об'єктів оподаткування не було, інших об'єктів оподаткування, окрім землі і будівель, не значилося. Відповідно, пропонувалося взяти курс на відновлення оподаткування державними майновими податками та розпочати нарахування на них додаткових ґмінних зборів. Вирішено терміново приступити до створення списків платників державного поземельного і подомового податку у ґмінах та розпочати нарахування суми податків до сплати у розмірах, встановлених за австрійським законодавством.

5) Окремо звернули увагу на **доходи з використання власності магістратів**: міських різниць, міських продовольчих крамниць, станцій електричного освітлення, млинів, кафе, кінематографу, санітарних обозів, трамвайних,

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 141.
[2] Там само. Арк. 9.
[3] Там само. Арк.9зв.–10, 19.

водопровідних та каналізаційних підприємств та ін. У цьому напрямку рекомендувалося активізувати зацікавленість міської влади у розвитку міського господарства для подальшого отримання доходів у міський бюджет від їхньої господарської діяльності[1]. Зокрема, у м. Чернівцях рекомендувалося відновити додатковий збір з електричного трамваю у розмірі 2-х копійок з одного білета. Рекомендовано посилити контроль за відрахуванням на користь міста доходів, отриманих від експлуатації міської електричної станції, трамвайного, водопровідного, каналізаційного підприємств, частина акцій яких належали місту.

Генератором реалізації цього плану виступило Управління фінансовими справами, яке постійно лобіювало вирішення зазначених питань перед Військовим генерал-губернатором. Таким чином, з метою реалізації поставлених на нараді завдань Управління запропонувало губернаторам окупованих територій здійснити низку конкретних заходів:

- Провести підготовчі заходи по складенню списків платників збору з торговельно-промислових закладів та одноосібних підприємців, визначити обсяги їхніх торговельних чи промислових оборотів для застосування 1% збору з обороту.

- Усі магістрати мали надати конкретні пропозиції щодо переліку податків і зборів, які було доцільно запровадити в містах Галичини та Буковини, при цьому до переліку необхідно включити лише ті, які стягувалися при австрійській владі. Зазначені пропозиції надавалися до Управління фінансовими справами, які передавалися далі на затвердження Військовому генерал-губернаторові[2].

На виконання поставлених завдань у містах і містечках створили податкові комісії, до складу яких входили: бургомістр, представники начальника повіту, двоє членів магістрату, представники платників податків у кількості від 3 до 6 осіб. Складені списки подавалися на затвердження в Управління фінансовими справами. Зазначені комісії активно працювали над визначенням переліку тих місцевих податків і зборів, які, на їхню думку, доцільно запровадити на підвідомчій території. Вже до 5 лютого 1917 р. в Управління фінансовими справами надійшла

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 9–9 зв, 17, 141.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 18, 19, 142; ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.42. Арк. 8; ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.43. Арк. 2.

значна частина протоколів (журналів) засідання таких комісій[1]. Деякі начальники невеликих повітів разом з листами і протоколами засідань комісії надали новостворені списки платників збору з торговельно-промислових підприємств.

У м. Тернополі, практику оподаткування якого ставили за приклад на засіданні вищезгаданої особливої комісії, 1-відсотковий ґмінний податок з валової дохідності торговельно-промислових закладів запровадили ще у квітні 1916 р. Такий податок обраховувався з річного валового обороту. Від надходжень цього податку очікувалося отримати від 12% до 15% загальної суми доходів міського бюджету. Крім того, м. Тернопіль залишався одним з небагатьох міст, де продовжувалося стягнення податку на нерухоме майно на 1916 р. Річні оклади податку на нерухомість, які мали надійти до міського бюджету, складали від 1 до 6 руб. У приміських селах м. Тернополя, таких як Великі Гаї і Малі Гаї, податок на нерухоме майно нараховувався платникам податків з урахуванням ступеня їхньої заможності, від 1 до 10 руб. М. Тернопіль було єдиним містом у Галичині, де рішенням Ради управління міста встановили стягнення пені, у розмірі 1% за місяць, за несвоєчасно сплачені ґмінні суми податку з торговельно-промислових закладів та податку з нерухомого майна.

У м. Тернополі продовжував стягуватися акцизний збір із забою худоби, котрий складався з державного та міського зборів, у порядку та за ставками, які діяли до початку війни. З 8 квітня 1916 р. стягнення державного податку відмінили, а міський збір із забою худоби становив: з великої рогатої худоби – 1 руб. і з малої худоби – 50 коп. за голову. В загальному порядку у місті стягувалися базарні, пляцові збори, збір із собак та збір за ввезення до міста товарів для продажу[2].

У протоколі засідання податкової комісії Кіцманського повіту Чернівецької губернії, від 26 січня 1917 р., представили список платників міського збору з торговельно-промислових підприємств м. Кіцманя на 1917 р. Найбільший річний торговельний оборот у списку становив 38 400 руб., з якого встановлено ставку 96 руб. міського збору, за нашими розрахунками це ¼% від торговельного обороту.

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 34-36, 37, 38-43, 44-46, 38-43, 50-51, 52-53, 54-68, 70-82, 83-93, 95-98, 101–102, 108.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.171. Арк. 19–20 зв.

При найменшому обороті на суму 2100 руб. встановлено 24 руб. збору (1 1/7 %), при середньому обороті, сума якого становить до 10 тис. руб., встановлено 60 руб. (біля 5/8%) збору[1]. Тобто, комісія Кіцманського повіту не врахувала пропозиції Управління фінансовими справами щодо запровадження уніфікованого 1%-го збору з торговельно-промислових закладів, а прийняла свої ставки оподаткування, які породжували нерівномірне податкове навантаження на платників податків.

Крім того, комісія розглянула питання запровадження у м. Кіцмані зборів, які мали практику справляння при австрійській владі, – за ввезення до міста для продажу на базарі товарів і худоби та асенізаційний збір. У результаті прийняли такі ставки збору за ввезення товарів і худоби в місто: з кожного возу – 20 коп., з однієї голови худоби – 10 коп., за зважування однієї голови худоби – 20 коп. Ставки асенізаційного збору затвердили у розмірі 2 руб. за кожну вивезену бочку нечистот. Вирішено до сплати цього збору залучати і російських офіцерів, які займали міські квартири. Суми коштів, отримані від цього збору, мали використовуватися на організацію роботи міського асенізаційного обозу[2].

У протоколі засідання магістрату м. Яблунів Чернівецької губернії визначили 15 платників торговельно-промислового збору. Найбільший місячний оборот складав 1000 руб., з якого було нараховано 10 руб. міського збору за місяць, найменший – 90 руб., з нього нараховувалося 0,9 руб. З місячного обороту розміром 50 руб. пропонувалося збору не брати[3]. У цьому випадку податкове навантаження передбачалося рівномірним на всіх платників податків. Отже, комісія м. Яблунів дотрималася рекомендації щодо уніфікації оподаткування торговельно-промислових закладів.

Начальник Косівського повіту Чернівецької губернії надав два протоколи засідання членів податкової комісії, де розглядалися питання запровадження збору з торговельно-промислових закладів за ставкою у розмірі 1% від торговельного обороту у містах Косові та Кути. До протоколів додано списки платників, у яких

[1] ДАЧО. Ф.886. Оп.1. Спр.121. Арк.13, 15-15зв.; ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 37.
[2] ДАЧО. Ф.886. Оп.1. Спр.121. Арк. 13 зв.–14.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 38–43.

зазначалися: ПІБ та річний оборот кожного [1]. Магістрат м. Косова обрахував, що при прогнозному загальному торговельному обігу за рік на суму 194 200 руб. річна сума збору з торговельно-промислових підприємств на 1917 р. складе лише 1942 руб., а це становило 1/3 частину необхідних коштів. Вищенаведені плани начальника Косівського повіту щодо запровадження збору з торговельно-промислових закладів у містах Косові і Кутах були дещо змінені на практиці. Відповідно до відомостей третього окружного фінансового управління про доходи і витрати міських управлінь за січень-квітень 1917 р. по містах Чернівецької губернії зазначалося, що збір з торговельних і промислових підприємств у м. Кути взагалі не стягувався, а по м. Косову зазначений збір встановили у твердих ставках – від 1 руб. до 4-х руб. за місяць[2] (Додаток БЩ). Тоді як у листі від 24 січня 1917 р. до Управління по фінансових справах при Військовому генерал-губернаторові обидва магістрати декларували свою готовність стягувати цей збір у розмірі 1% від чистого доходу, додаючи при цьому списки платників[3].

На засіданні міського управління м. Косова 10 лютого 1917 р. вирішили залишити існуючі базарні (ярмаркові) збори, та встановити збір за перевезення товарів через м. Косів встановлено міський збір – 10 коп. з одного мішка або ящика та за забій худоби на місцевій різниці – від 50 коп. до 1 руб. за голову [4].

У журналі засідання податкової комісії м. Серета Чернівецької губернії зазначалося про доцільність запровадження збору за забій худоби на міський різниці (у т.ч. військовими частинами), за тарифами з кожної забитої голови: рогатої худоби і свиней – 50 коп., з овець і телят – 25 коп., базарні збори за встановленими ставками та податок з театральних квитків – 2 коп. з квитка, при умові, якщо в місті буде відкрито кінематограф[5]. Списки платників до журналу засідання податкової комісії м. Серета не додавалися, оскільки вони знаходилися на стадії розробки [6].

---

[1] Там само. Арк. 56–61, 64–68.
[2] Там само. Арк. 133–135.
[3] Там само. Арк. 56–61.
[4] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 59; ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.96. Арк. 21 зв.–22.
[5] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 52-53зв.; ДАЧО. Ф.818. Оп.1. Спр.33. Арк. 17–18 зв.
[6] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 53

У протоколі засідання податкової комісії м. Снятина Чернівецької губернії наводився перелік не тільки податків і зборів, які стягувалися у місті, а й зазначалися інші неподаткові платежі[1], які зараховувалися до міського бюджету, зокрема:

Збір з торговельно-промислових закладів. Для цього всі платники податків були згруповані у 5 класів. Класи формувалися залежно від обсягів торговельного обороту. Відповідно до класів встановлювалися змішані ставки збору: тверді – при товарообігу до 1000 руб., і відсоткова – у розмірі 1% при товарообігу понад 1000 руб., але не менше 12 руб. (табл. 5.4). Списки платників до протоколу не додавали. Повідомили, що старі списки платників, які зберігалися в колишньому старості при австрійському уряді, знищені. Визнано за необхідне негайно приступити до складання нових списків платників податків[2].

Таблиця 5.4

Розмір збору з торговельно-промислових закладів у м. Снятині, 1917 р.[3]

Клас торговельно-промислового закладу	Місячний товарообіг, руб.	Ставка збору
5-й клас	базарні торговці, які мали на базарі постійні місця і приміщення/кіоски, навіси і т.п. /	1 руб.
4-й клас	до 300 руб.	2 руб.
3-й клас	від 300 руб. до 600 руб.	5 руб.
2-й клас	від 600 руб. до 1000 руб.	8 руб.
1-й клас	понад 1000 руб.	1% з обороту, але не менше 12 руб.

2. Базарний збір. Встановлювався з возу, залежно від виду товару на возі, у таких розмірах: з порожнього воза, який прибув на базар, – 5 коп.; з возу зі свинями – 20 коп.; з возу з гасом, сіллю, борошном, тютюном, салом, милом, м'ясом, ковбасами та з мануфактурними товарами – 1 руб.; з возу з посудом, горщиками – 50 коп.; з возу з дровами – 20 коп.; з возу з овочами – 50 коп.; за продаж коня і великої худоби – 10 коп.; за продаж дрібної худоби – 5 коп.

[1] Там само. Арк. 51–51 зв.
[2] Там само.
[3] Складено автором за даними: Там само.

3. Збір із собак. Ставка податку – 50 коп. у рік. Власникам собак надавався термін на придбання відповідного свідоцтва.

4. Збір із товарів, які продавалися у магістратській крамниці: з товарів, придбаних у чернівецькому складі Всеросійського земського союзу – 20%; з інших товарів (гас, вугілля, сіль тощо) – 35%.

5. Неподаткові доходи від використання власності магістрату: плата за оренду міських земель, зданих з торгів – 2150 руб. за рік; плата з 4 млинів (з них 2 знаходяться у власності міста, 2 здано з торгів в оренду) – 926 руб. за рік; від продажу військовим частинам заліза з лавки Гольдеса – 10%; плата за оренду трьох торговельних приміщень міської власності – 219 руб. за рік.

6. Забій худоби на міський бійні за встановленими ставками: великої рогатої худоби – 2 руб. 41 коп. (9 кор. 64 гел.) з голови; за теля – 50 коп. (2 кор.), за вівцю – 26 коп. (1 кор. 4 гел.) за голову; за свиню – 73 коп. (2 кор. 92 гел.) за голову.

Крім того, планувалося скласти список всіх покинутих жителями-втікачами садів та городів і здати їх в оренду за половину врожаю.

У протоколі засідання податкової комісії м. Сторожинець Чернівецької губернії рекомендований Управлінням фінансовими справами однопроцентний збір з торговельно-промислових підприємств був відсутній. Пояснювалося це тим, що «приступити до стягнення його в даний час не має можливості через незначні обороти одних і малу прибутковість інших з-за відсутності товарів, так і вкрай обмеженої кількості покупців»[1]. Натомість дали волю фантазії і запропоновали низку різноманітних міських зборів, а саме[2]:

1. Податок на продаж тютюну. Запропоновано запровадити для магістрату виключне право на торгівлю тютюном із міської крамниці. При цьому тютюн мав завозитися з тютюнових фабрик Російської імперії і реалізовуватися населенню міста в повіті за цінами, вищими на 10% від установлених на етикетках тютюнових виробів. Зазначені 10% (податку на додану вартість – С. О.) планувалося перераховувати до міського бюджету.

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 46.
[2] Там само. Арк. 45–46.

2. Податок на продовольчі продукти харчування і фураж, які ввозилися до міста, у розмірі 2% їхньої вартості.

3. Рогатковий збір. Збір, який стягувався за ввезення в місто і перевезення через місто товарів, чи прогін худоби. Ставки встановлено: за коня – 5 коп., за велику рогату худобу – 3 коп., за іншу худобу – 2 коп. за голову.

4. Базарні збори: за в'їзд возів на базар за ставками: за підводу на двох коней – 20 коп.; за підводу на одного коня – 10 коп.; за продаж худоби на ярмарку, за ставками: за рогату худобу – 15 коп., за молодняк рогатої худоби та інших тварин – 10 коп.

5. Податок на собак. Податок встановлювався у розмірі: за кожну породисту собаку – 3 руб., за ланцюгового собаку – 1 руб. у рік. За несплату цього податку винні сплачували штраф на користь міста у п'ятикратному розмірі встановленого податку.

6. За забій худоби на міській бійні. Для військових частин вирішено встановити мінімальну плату. Для населення ставки збору планувалися такі: за забій великої рогатої худоби – 5 руб. з голови; за забій інших свійських тварин – 2 руб. з голови.

7. Неподаткові платежі за використання міської власності:

- за послуги міської бані. Стягувати плату за миття нижніх чинів, за згодою місцевого коменданта, по 10 коп. від нижнього чину, а з приватних осіб – по 40 і 50 коп.;
- з продажу м'яса з міської крамниці стягувати збір за окремо встановленими таксами;
- за послуги міського млина. Плата за помел: за 6 пудів пшениці, жита і ячменю – 2 руб.; за помел 6 пудів кукурудзи – 80 коп.;
- із продажу різаної соломи і вівса стягувати збір за окремо встановленими таксами.

У протоколі засідання податкової комісії м. Коломиї Чернівецької губернії розглядалося питання запровадження збору з торговельно-промислових закладів за ставкою у розмірі 1% від торговельного обороту, зі щомісячною сплатою його

рівними частинами[1]. Крім того, комісією було вирішено стягувати базарний збір та збір з увезених до міста з-за меж Галичини товарів і продуктів за встановленими ставками, збір з м'ясників з тушок парного м'яса (з великої рогатої худоби – 3 коп.;зі свиней та дрібної худоби – 1 руб. 50 коп.) та збір з театральних квитків та квитків інших видовищних закладів – 10% з виручки[2]. Рогатковий збір Коломийська комісія вирішила не призначати, оскільки у місті і так відчувалася нестача продуктів, а додаткові збори лише б відлякували від нього постачальників-продавців з товарами.

На практиці у м. Коломиї збір з торговельно-промислових закладів стягувався не в тому порядку, який було задекларовано у вищезазначеному протоколі. Відповідно до відомостей 3-ого окружного фінансового управління про доходи і витрати міських управлінь за січень-квітень 1917 р. по містах Чернівецької губернії[3] зазначалося, що у м. Коломиї збір з торговельних і промислових підприємств стягувався у твердих ставках – від 2-х руб. до 25 руб. за місяць. Тоді як у листі від 5 лютого 1917 р. до Управління по фінансових справах при Військовому генерал-губернаторові декларували свою готовність стягувати цей збір у розмірі 1% від чистого доходу, та ще й списки платників додавалися[4].

У м. Бучач Тернопільської губернії, яке сильно постраждало від військових дій, існувало лише два джерела доходів бюджету: 100% збір з продажу м'яса та рогатковий збір за ввезенні товари у місто і проїзд через місто шосейними дорогами[5]. У травні 1916 р. магістрат прийняв ставки рогаткового збору за ввезений у місто товар для продажу у таких розмірах: за 1 літр виноградного вина – 20 гел.; за 1 літр спирту, коньяку, рому і лікеру – 40 гел.; за 100 літрів денатурату – 2 кор.; за 100 літрів пива – 3 кор. 40гел.; за 100 кілограм (5 пуд. 4 фунти) гасу, деревного масла, коломазі та ін. – 2 кор.; за 100 кг мила і свічок – 1 кор.; за 100 кг коров'ячого масла, свинячого сала і рослинного жиру – 3 кор.; за 100 кг м'ясних

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.71; ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.237. Арк. 5-6зв.; ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.288. Арк. 1–5.
[2] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.237. Арк. 7–9 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 133–135.
[4] Там само. Арк. 71–77.
[5] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 164–165.

виробів, ковбаси, випічки тощо – 4 кор.; за 100 кг свіжих фруктів, сушеної і різної зелені (овочів) – 1 кор.; за 100 кг кави в зернах або меленої – 4 кор.; за 100 кг цикорію – 2 кор.; за 100 кг дріжджів – 3 кор.; за 100 пляшок мінеральної води – 50 гел.; за 1 копу яєць – 6 гел.; за 100 коробок по 10 коробочок сірників – 60 гел.; від усіх шовкових товарів, залізних, бакалійних, цукерок, шоколаду, мармеладу і т.п. – 2 % від фактурної вартості. За вище названі товари, які провозилися через місто, за кожні 100 кг фактурної вартості – 50 гел. [1]. Цікавим є факт включення до переліку товарів, із яких пропонувалося стягувати рогатковий збір, алкогольних і слабоалкогольних напоїв, торгівля якими була заборонена як у Російській імперії, так і на окупованих нею територіях Галичини та Буковини.

Магістрат м. Чернівців повідомляв Чернівецькому губернаторові, що 8 вересня 1916 р. при міській управі створили відповідну податкову комісію, яка розпочала свою роботу[2]. Міські податки і збори у цьому місті стягувалися на підставі Статуту «Про міські збори в місцевостях Буковини», який свого часу затвердив Буковинський сейм. З часу евакуації австрійських військ з м. Чернівців майнові податки та акцизні збори з населення та торговельних підприємств у ньому не стягувалися. Натомість, стягувалися лише такі міські податки і збори[3]: 1) Базарні збори: за зайняті місця, залежно від площі, – від ½ коп. до 12 коп.; з продажу худоби – по 3 коп. з голови. 2) За забій худоби: рогатої – 66 коп.; не рогатої – 30 коп.; телят – 28 коп.; овець – 9 коп. з голови. 3) Акциз із продажу парного м`яса – 1 ¼ коп. із кг. 4) Рогатковий збір (за ввезення в місто, вивезення з міста товарів): на мосту біля вулиці Мостової – 1 ¼ коп. за ввезення і вивезення; на вулиці Семиградській – 1 ¼ коп. при в`їзді; на Кучумар-штрасе і Староясинець-штрасе, на заставах «Цецень-Рож», «Калічанка» і «Горече» – по 4 коп. за в`їзд.

Складною виявилася ситуація у Кимполунгському повіті Чернівецької губернії, який також знаходився на лінії фронту: «Населення було в край розорене, положення з кожним днем погіршувалося і головне – в продовольчому

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 4-4 зв.
[2] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.42. Арк. 88.
[3] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.42. Арк. 26-27; ДАЧО. Ф.980. Оп.1. Спр.9. Арк. 48–48 зв.

відношенні»[1]. Населені пункти Кимполунгського повіту здебільшого були розташовані у гірській місцевості, а тому товари туди постачалися нерегулярно і в недостатній кількості. Розуміючи таку ситуацію, начальник повіту у своєму рапорті від 15 лютого 1917 р., адресованому чернівецькому губернаторові, наголошував, що «поширення на населення оподаткування, при такому положенні, лише збільшить канцелярську роботу…., а сама мета, – буде не досягнута[2]».

У м. Броди Тернопільської губернії, яке значно постраждало від військових дій (місто довгий час знаходилося на лінії фронту), населення було доведене до голоду і злиднів. Бродська міська управа 5 червня 1917 р. повідомляла окружному фінансовому інспектору І-го округу Тернопільської губернії про те, що податки у місті стягуються відповідно до рішення міської управи від 2 жовтня 1916 р. лише із жителів, котрі займаються торгівлею та промислом. Порядок і ставки оподаткування визначала комісія, до складу якої входили члени магістрату та представники місцевих купців і підприємців. У місті встановили збір із забою худоби у розмірі 1 руб. із забою великої рогатої худоби та 50 коп. з дрібної худоби. При цьому зазначалося, що витрати міського бюджету значно перевищували доходи, оскільки у місті знаходилися російські війська. Дефіцит бюджету планувалося компенсувати за рахунок:

- доходів від функціонування міської крамниці, яка здійснювала продаж продуктів невідкладної потреби, а також борошна, яке відпустило магістратові у кредит інтендантство 5-го постачальницького корпусу російської армії, щоб мешканці міста не повимирали з голоду;

- коштів, які надходили від продажу конфіскованих товарів і майна, магазинів, покинутих власниками, що їх тернопільський губернатор, як виняток, дозволив не здавати у депозит, а використовувати на потреби міста;

- приватних тимчасових позик, які бралися у заможних місцевих жителів[3].

У м. Вижниця Чернівецької губернії повітова податкова комісія прийняла рішення запровадити у місті збір з торговельно-промислових підприємств у розмірі

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк. 30–30 зв.
[2] Там само. Арк. 30–30 зв.
[3] ДАТО. Ф.385. Оп.1. Спр.3. Арк. 9–10.

1% з обороту. Відповідно, склали список платників цього збору. З приводу введення будь-яких інших місцевих податків і зборів, то у постанові комісії від 15 лютого 1917 р. зазначалося, що «перепоною цьому є повна відсутність об'єктів оподаткування»[1].

У доповіді начальника Управління фінансовими справами М. П. Чамова, виголошеній на вищезгаданій особливій нараді 16 грудня 1916 р., у переліку пріоритетних напрямків віднайдення джерел наповнення місцевих бюджетів наголошувалося на доходах від діяльності міських підприємств: **електричних станцій, водопровідних, трамвайних, гасових підприємств та ін.** Але на практиці виявлялося, що у складних воєнних умовах переважна більшість зазначених підприємств мали значні збитки через накопичення заборгованостей, по оплаті за надані ними послуги, споживачів, особливо російських військових частин та адміністративних установ окупаційної влади. У таких умовах зазначені міські комунальні підприємства ледве виживали, і жодних відрахувань у доходи місцевих бюджетів не могли здійснювати. Часто вони й самі потребували дотацій. Підвищення цін на послуги міських комунальних підприємств мало межу платіжної здатності місцевого населення, тоді як військові частини та адміністративні установи оплачували послуги електропостачання та водопостачання за заниженими тарифами або взагалі не платили нічого.

Яскравим прикладом алогічного вирішення питання оплати за надані послуги зазначеними вище підприємствами була проблема підвищення плати за електропостачання у великих містах – Чернівцях і Тернополі. Так, інженер військового управління електричного освітлення, трамваю і водопроводу у м. Чернівці у своєму листі від 12 січня 1917 р. зазначав про те, що з облікових книг електричного товариства видно, що магістрат користувався освітленням для потреб міста у кредит (заборгованість становила 26 тис. корон), а сплата приватними особами, казенними військовими установами та розквартированими офіцерськими чинами і чиновниками складала лише 16 тис. кор. Із останньої суми частка плати за електроенергію, використану місцевим населенням, була «наскільки мізерна, що

[1] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.43. Арк.52, 53–54.

про неї серйозно не приходилося і мову вести»[1]. При цьому лише місцеві жителі платили за повним тарифом, усі інші сплачували за значно заниженими тарифами. В цьому випадку підвищення ціни на електроенергію не вирішило б питання з прибутковістю електричного комунального підприємства, а лише погіршило б становище жителів міста. Таким чином, підприємство не мало прибутків, по суті, було збитковим, тому й відрахувань у дохід міста від нього не очікувалося взагалі[2].

З електричною станцією м. Тернополя були аналогічні проблеми, та ще й додатково виникла потреба у значних грошових ресурсах для погашення сум відсотків за банківський кредит (загальна сума кредиту, за рахунок якого перед війною збудували електричну станцію, становила 700 тис. корон). У зв'язку з тим, що на той час припинили погашення відсотків банку, то за січень-квітень 1917 р. чистий прибуток досягнув суми 659 руб. і був сплачений у бюджет міста[3]. На думку фінансового інспектора 1-го округу Тернопільської губернії Гумільова (доповідна записка від 16 червня 1917 р.), виведений чистий дохід був «по суті фіктивним»[4].

Подібні проблеми з прибутковістю електричних підприємств (станцій) мали місце й у малих містах. Зазначені підприємства не лише не давали бажаних доходів, а й самі потребували дотацій з міських бюджетів. Так, у протоколі засідання податкової комісії м. Сторожинець Чернівецької губернії від 1 лютого 1917 р. зазначалося, що оскільки місцева електрична станція мала значні збитки через нерегулярні платежі споживачами, вирішено для її утримання запровадити додаткові збори у таких розмірах: від продажу свічок – 5 коп. за кожну свічку; за користування водою – 40 коп. у місяць з кожної особи (в казармах та установах плата за воду за угодою з магістратом)[5].

Не характерним для загальної ситуації був випадок у м. Вижниця Чернівецької губернії, де до міського бюджету за січень-квітень 1917 р. від експлуатації міської електричної станції надійшло 1 943 руб., тоді як витрати на утримання її склали

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 24.
[2] Там само. Арк. 24, 27.
[3] Там само. Арк. 151–156.
[4] Там само. Арк. 153 зв.
[5] Там само. Арк. 45 зв.

1 466 руб. За чотири місяці 1917 р. доходи від електричної станції м. Вижниця склали 477 руб[1]. За 1916 р. зазначена електростанція не отримала прибутків, оскільки у грудні вона вимушено зовсім зупинилася через несправність динамо-машини та інших механізмів, які вийшли з ладу унаслідок використання нафти поганої якості (велика кількість води і глини) як палива [2].

У м. Коломиї Чернівецької губернії, не зважаючи на те, що міська електрична станція не знаходилася у господарчому віданні магістрату (до бюджету ні доходи, ні витрати не включалися), вирішили всебічно сприяти власникові електричної станції у стягненні плати за електричну енергію зі споживачів, особливо з військових частин[3].

У м. Станіславі Тернопільської губернії валові доходи від газового підприємства, у т.ч. від газового освітлення, за 1914 р. планувалися у сумі 277 763 кор. 20 гел., а витрати на утримання газового підприємства – 248 327 кор. 64 гел.[4]. Таким чином, від діяльності цього підприємства магістрат запланував отримати у місцевий бюджет за 1914 р. чистого доходу на суму 29 435 кор.56 гел., але у 4-кварталі (період вступу російських військ), підприємству не доплатили платежів за використаний гас на суму 19 486 кор.80 гел., відповідно, бюджет не доотримав майже 10 тис. корон доходів. Маючи такий досвід, проектом бюджету на 1915 р. від діяльності газового підприємства не передбачалося отримання суттєвих прибутків – лише 211 кор. (або 63 руб. 36 коп.). Усього доходів від газового підприємства запланували на суму 178 400 кор., і майже однакові витрати на його утримання – 178 189 кор.

Управління фінансовими справами рекомендувало начальникові Управління квартирного забезпечення військ Військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, у м. Чернівцях розглянути питання про встановлення додаткового міського збору з білетів міського електричного

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 134.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.156. Арк.148, 168, 192.
[3] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.237. Арк. 9–9 зв.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 67–71.

трамваю у розмірі 2-х коп. з кожного білета[1]. З цього приводу інженер військового управління електричного освітлення, трамваю і водопроводу у м. Чернівцях у своєму листі від 12 січня 1917 р., адресованому начальникові Управління по квартирному забезпеченню військ, зазначав, про те, що запровадження додаткового збору за проїзд у міському трамваї призведе до збільшення ціни білета, «а будь-яке збільшення такс за проїзд тягне за собою зменшення кількості пасажирів, що збитково для трамвайного підприємства»[2]. За підрахунками дирекції електричного товариства спільно з представниками магістрату м. Чернівців запровадження цього збору мало дати магістрату 1000 руб. у місяць, але зменшить валові доходи трамвайного підприємства, які й так були доведені до мінімуму. У результаті трамвайне підприємство не матиме коштів для ремонту трамвайних вагонів «і може виникнути питання про остаточне припинення трамвайного руху»[3]. Інженер у зазначеному листі зафіксував висновок – «Підвищення такси може не виправдати покладених надій, та тому думаю, що підвищувати їх не потрібно»[4]. З цим погодився у своїй резолюції начальник Управління по квартирному забезпеченню військ.

Під час окупації російськими військами м. Львова, з 21 вересня 1914 р. відбулося підвищення тарифів у міському трамваї: у I класі – 6 коп. або 20 гел., у II класі – 3 коп. або 10 гел.[5].

Після проведеної роботи з упорядкування системи місцевого оподаткування Управління фінансовими справами вирішило повторно зібрати дані щодо фінансового стану міських та гмінних бюджетів та проконтролювати дієвість вжитих заходів. Усім окружним фінансовим інспекторам 8 травня 1917 р. розіслали відповідні листи за №1989 (копії направлено бургомістрам повітових міст), у яких ставилися такі контрольні завдання. А саме, вказати: 1) види податків і зборів, які фактично стягувалися у містах; 2) у якому порядку стягуються вказані податки і збори; 3) з якого часу стягуються вказані місцеві податки і збори; 4) на підставі

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.18 зв.,19 зв., 22.
[2] Там само. Арк. 24.
[3] Там само. Арк. 24 зв.
[4] Там само. Арк. 24–24 зв.
[5] Новый тариф для трамваев. *Прикарпатская Русь*. 1914. 22 сентяб. (5 окт.) (№ 1422). С. 4.

яких розпоряджень чи законів стягуються податки і збори у містах і містечках; 5) розмір ставок окремих місцевих податків і зборів; 6) фінансові результати стягнення міських податків і зборів за останні чотири місяці. Окремо зазначити, які фінансові результати діяльності міських комунальних підприємств (у т.ч. газових заводів та електричних станцій, трамвайних підприємств та ін.), та за рахунок яких коштів покривається дефіцит міського бюджету. Окружним фінансовим інспекторам пропонувалося висловити власну думку щодо «питання рівномірності і справедливості стягнення окремих податків і зборів» та вказати ступінь обтяження ними місцевого населення [1].

Зібрані дані були використані у доповіді начальника Управління фінансовими справами для Військового генерал-губернатора у червні 1917 р., де зазначалося про те, що в Управління «до цього часу продовжують надходити пропозиції від Магістратів про запровадження міських зборів на вище вказаних вимогах і що, за відомостями, які малися у розпорядженні, стягнення міських зборів як з торгівлі, так й інші – здійснюються, як і раніше, за старими довільними принципами»[2]. Вищезазначені вказівки, які надали у грудні на вищезгаданій особливій нараді, затягувалися у виконанні на невизначений час. Оскільки справи рухалися повільно, 5-6 червня 1917 р. провели чергове засідання особливої комісії під головуванням крайового комісару Галичини та Буковини Д. І. Дорошенка, де основним питанням поставлено проблему урегулювання міських фінансів та гмінних доходів. Але зважаючи на те, що незабаром планувався з'їзд представників оновлених магістратів і повітових адміністрацій (війтів та уповноважених гмін), то ці питання розглянули опосередковано, без прийняття будь-яких рішень. У підсумковому «Звіті Управління фінансовими справами при обласному Комісарі Галичини та Буковини за період з 11 серпня 1916 р. по 1 січня 1918 р.» зазначалося, що «остаточного вирішення дане питання також не отримало»[3].

5.3. Аналіз стану місцевих бюджетів

[1] ДАЧО. Ф.969. Оп.1. Спр.1. Арк. 66–67; ДАТО. Ф.386. Оп.1. Спр.1 Арк.20-20зв.; ДАТО. Ф.385. Оп.1. Спр.3. Арк.1 – 1 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 142–142 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 41–42.

Бюджети першої окупації 1914 – 1915 рр. Фінансове становище міст Буковини і Галичини перебувало у критичному стані. Багато міст і містечок були зруйновані війною та потребували відбудови. Зрозуміло, що російські війська, які дислокувалися у таких містах, знищували благоустрій, руйнували парки та міські сади, за використану воду та електроенергію військові чини не платили, поширювалися грабежі та крадіжки залишеного власниками майна, а також примусова реквізиція майна у місцевих жителів та ін.

Під час першого вторгнення російських військ на підавстрійські землі окупаційна влада вирішила провести «інвентаризацію» фінансового стану кошторисів міст захоплених територій. Для внесення ясності у це питання Військовий генерал-губернатор Г. О. Бобринський листом від 7 березня 1915 р. зобов'язав губернаторів зібрати відповідні дані по всіх повітових містах та подати їх до 1 квітня 1915 р.[1]. Таким чином, до кінця березня 1915 р. у канцелярію Військового генерал-губернатора надходили пояснювальні записки і рапорти щодо виконання бюджету за 1914 р. та проекти бюджету міст на 1915 р.

У деяких повітах, які дещо менше постраждали від війни, до кінця 1914 р. податки надходили у звичному порядку, але у значно менших обсягах. Залишалися незначні запаси невикористаних бюджетних сум довоєнного періоду. Але призначені російською владою начальники повітів поставили під власний контроль будь-які видатки органів місцевого самоврядування із гмінних бюджетів, і навіть самі не знали, яким чином розпоряджатися тими коштами. Так, начальник Збаразького повіту, зібравши значну частину гмінних, крайових та повітових зборів за другу половину 1914 р., просив дозволу у тернопільського губернатора на здійснення витрат для оплати праці війтам, писарям та іншим службовцям гмінних управлінь повіту, які з часу захоплення російськими військами території Галичини не отримували ніякого жалування[2]. Постійне погодження витрат незначних коштів на потреби адміністрування податків (у т.ч. на придбання канцелярських засобів,

[1] ЦДІАЛ України. Ф.694. Оп.1. Спр.1. Арк. 52; ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.547. Арк. 269.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.440. Арк. 62–63 зв.

квитанційних книжок та ін.) начальника повіту з тернопільським губернатором[1] підтверджувало невизначеність та неузгодженість дій російської цивільної адміністрації.

Начальник Коломийського повіту Чернівецької губернії також відзначав, що виконання міського бюджету м. Коломиї за 1914 р. відбувається з великими складнощами. У рахунок погашення дефіциту бюджету здійснили позику у заможних жителів міста на суму майже 36 тис. кор. Фінансовий стан міста значно погіршився після вступу російських військ. Його доходи у листопаді 1914 р. склали лише 18,2 тис. кор., тоді як у мирний час, при австрійській владі, середньомісячні надходження становили 65,7 тис. кор., отож, «бюджет міста скоротився більше ніж у троє»[2].

Оскільки бюджети всіх міст Галичини та Буковини за 1914 р. до часу вторгнення російських військ включали до дохідної частини додатки до державних податків і зборів та податки і збори від продажу алкогольних напоїв (шинкові плати, збори з продажу горілки і пива тощо), то цілком закономірно, що саме ці доходи були бюджетоформуючими в усіх містах і гмінах окупованих територій. Саме тому бюджети за 1914 р. відрізнялися по своїй структурі дохідної частини від бюджетів за 1915 р.

Зокрема, розглядаючи бюджети м. Тернополя за 1914 та 1915 рр. (Додаток БП), м. Бучач Тернопільської губернії за 1914 р. (Додаток БР), м. Станіславова Тернопільської губернії (Додаток БС), бюджет м. Галич Станіславського повіту Тернопільської губернії (Додаток БТ), м. Богородчани Тернопільської губернії (Додаток БУ), м. Монастирська Тернопільської губернії (Додаток БФ), м. Підволочиська Скалатського повіту Тернопільської губернії на 1915 р. (Додаток БХ) можна констатувати значне скорочення дохідної частини бюджетів, а відповідно і зменшення видатків.

Слід зазначити, що в деяких містах і містечках Галичини та Буковини, які на той час виявилися повністю розорені військовими діями або ж знаходилися на лінії

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.461. Арк. 53–53 зв.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.25. Арк. 1–1 зв.

фронту, спаленими були навіть міські управління. Ці населені пункти не змогли надати до канцелярії Військового генерал-губернатора затребувані бюджети за 1914 р. Так, наприклад, Цешанівський повітовий начальник писав перемишльському губернаторові у квітні 1915 р. – «у м. Цешанові з 800 дворів – згоріло 400 і в м. Любачеві згоріло до 100 дворів», «лише м. Олешиці не постраждало від війни», містечка «Любачів, Цешанів і Нароль все майно міських управ згоріло» (зараз міста у Польщі Любачівського повіту Підкарпатського воєводства – С. О.), тому надати кошториси за 1914 рік немає можливості[1]. Аналогічні проблеми були і в м. Заліщики Тернопільської губернії – кошториси «по магістрату м. Заліщики на даний час не можуть бути представлені, оскільки у Заліщицькому повіті відбуваються військові дії»[2].

З великими труднощами магістрат м. Тлумач Тернопільської губернії (нині Івано-Франківська обл. – С.О.) надав приблизні бюджеті показники за 1914 р. та прогнозні цифри бюджету на 1915 р. Оскільки це місто довгий час знаходилося на відстані 3 – 4-х верств від лінії фронту, де одна частина Тлумацького повіту перебувала вже під окупацією російських військ, а інша частина міста підпорядковувалася австрійській владі[3]. Саме ж місто неодноразово переходило з рук у руки протиборчих сторін[4]. У таких умовах магістрату важко було сформувати бюджетні прогнози на 1915 р. У пояснювальній записці до бюджету, від 25 березня 1915 р., бургомістр м. Тлумач описав стан міста після зайняття його російськими військами: «всі товари в магазинах розграбовані, селяни втратили всю живність, сіно, солому, а що найважливіше, увесь запас зерна хлібного і на посів забрано або знищено. <…> у будівлях, де жила інтелігенція забрали або спалили всі меблі і зробили там казарми або сараї. Поробили сараї з різної міської нерухомості, з коридорів шкільних, а також у кімнатах з паркетною долівкою, електричним освітленням розмістили там коней. І це все зроблено місту, яке від початку окупації, тобто біля 8 місяців, відрізнялося особливою лояльністю до державної

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 269–269 зв.
[2] Там само. Арк. 205.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 107.
[4] Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. С. 23.

російської влади <…> Особливо постраждав парк, в якому стоїть обоз із декількох тисяч підвід, знищено всі плантації, дороги і стежки. Втрачено також і міський інвентар, через втрату возів водовозів, пожежних приладів та інших речей, … кам'яні східці зламані….., колодязі пошкоджені, спалено огорожу біля торгівлі худобою, а також біля міського парку …..», у місті складався катастрофічний санітарний стан, який загрожував початком епідемії страшних хвороб[1]. Усі ці втрати та пошкодження, за підрахунками магістрату, сягали 40 тис. корон. Саме тому магістрат міста «не може обрахувати збір міських податей ні на 1-ше, ні на 2-ге півріччя» 1915 р.[2]. Лише приблизно передбачалося, що доходи бюджету на 1915 р. могли скласти біля 22 146 кор. (6 650 руб. 45 коп.), а витрати – не менше 110 652 кор. 63 гел. (33 229 руб. 02 коп.). Дефіцит бюджету було прогнозовано у сумі 88 506 кор. (26 578 руб. 57 коп.). Такий складний фінансовий стан міста змушував магістрат звернутися до уряду Російської імперії з клопотанням: «а) про допомогу в сумі вказаного недобору; б) про виплату винагороди місцевим жителям, які 2 тижня копали безкоштовно шанці і тому не розпочали весняних робіт на полях»[3].

Бюджети другої окупації 1916 – 1917 рр. Під час другого нашестя російських військ на західноукраїнські землі доходи і витрати міських бюджетів продовжували відзначатися тенденцією до мінімізації. Навіть чиновник окупаційної влади, фінансовий інспектор Управління фінансовими справами 3-го округу Чернігівської губернії у доповідній від 2 червня 1917 р. своєму начальникові Управління не стримував своїх емоцій у характеристиці занепаду фінансового та господарського стану міст краю, зазначаючи: «фінансове становище міст доволі плачевне, Міські Управління, завдяки відсутності грошових коштів, не функціонують, а лише жевріють жалюгідним існуванням. Усі джерела доходів остаточно вичерпані, доходи настільки мізерні, що майже половина їх використовується на утримання

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 107–108.
[2] Там само. Арк. 108.
[3] Там само.

магістратів, міської поліції і службовців. Всі галузі міського господарства занепали, і обслуговуються лише самі нагальні потреби»[1].

Російська окупаційна влада під час другої окупації Галичини та Буковини, критично оцінюючи стан міських фінансів перейнялася пошуком нових джерел фінансування міських доходів. Однозначно можна констатувати, що після проведеної вищезгаданої грудневої 1916 р. особливої наради представників цивільної окупаційної влади у проектах бюджетів на 1917 р. відбулися зміни у структурі дохідної частини. Російська цивільна окупаційна влада на папері декларувала наміри надати магістратам повну свободу ініціативи запровадження на підвідомчій території тих чи інших податків і зборів і в той же час зазначала, що бюджетний процес мав здійснюватися «під наглядом повітової влади та окружних фінансових інспекторів, але із затвердженням Генерал-Губернатора»[2]. Наполегливі рекомендації Управління фінансовими справами і губернаторів щодо запровадження тих чи інших міських чи гмінних податків і зборів мали відображатися у бюджетах на 1917 р., а за цим мали наглядати начальники повітів. Магістратам пропонувався широкий перелік міських податків, які ми згадували вище, але головним напрямком було термінове відновлення списків державних податків та нарахування на них відповідних гмінних додатків та відрахувань до спеціальних крайових фондів. У містах, які частково постраждали від військових дій, у т.ч. і м. Тернопіль, рекомендували розпочати роботу по відновленню списків об'єктів оподаткування за платниками податків та розпочати нарахування всіх різновидів державного податку з нерухомого майна (у т.ч. землі), які існували при австрійській владі, та нараховувати додаткові на них місцеві збори, з початковим відліком нарахування, починаючи з 1 жовтня 1916 р.[3].

Певні структурні перетворення сталися у бюджеті м. Тернополя на 1917 р. Після «творчого» підходу в місцевому оподаткуванні у кошторисі м. Тернопіль з'явилися нові статті доходів. На прикладі виконання міського бюджету за січень-квітень 1917 р. (Додаток БЦ) переконуємося, що, на відміну від статей доходів 1914

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 147.
[2] Там само. Арк. 9.
[3] Там само. Арк. 9 зв.–10, 19.

та 1915 рр., наведених вище у Додатку БП, з'явилися нові міські збори: 1% з обігу торговельно-промислових підприємств, гмінний податок з продажу м'яса, збори за користування міськими вагами, від чищення вигрібних ям. Більш активніше стягувалися раніше існуючі міські податки: лінійний акциз (або рогатковий збір, який стягувався за ввезення/провезення через місто товарів, вантажів, крім військового призначення) з усіх товарів за встановленими таксами, орендна плата за міські крамниці, за користування міською бійнею, за користування міськими вагами, за ветеринарний огляд худоби. Активніше готувалися списки платників податків та обліковувалися об'єкти оподаткування для того, щоб до червня місяця 1917 р. розпочати стягнення гмінного податку з нерухомого майна. Звичайно, такі новації в місцевому оподаткуванні повністю не могли вирішити фінансових проблем міста, але хоч мінімально забезпечували життєдіяльність міського господарства. Тож виживання м. Тернополя у скрутні часи Великої війни, в умовах російської окупації, повністю лягало на плечі містян як у моральному, так і у фінансовому відношенні.

Захопивши вдруге Буковину, російська окупаційна влада розпочала черговий збір бюджетів за 1916 р., котрі були затверджені при австрійській владі, виділяючи окремо відомості про доходи і витрати за місяці російської окупації 1916 р., та зобов`язала гміни і магістрати готувати проекти бюджетів на наступний, 1917 р.[1].

Більшість гмінних управ Чернівецького та Печеніжинського повітів Чернівецької губернії надали своїм начальникам повітів проекти бюджету на 1917 р., де вказувалися мізерні доходи і витрати. Більшість бюджетів були дефіцитними (Додаток БШ). Із якого видно, що більшість гмінних управлінь у дохідну частину гмінних бюджетів включали кошти від справляння майнових податків, таких як поземельний і подомовий. Використовуючи принципи розкладкової системи оподаткування, без будь-яких урахувань прибутковості, гмінні управління розрахунковим способом визначили ставки оподаткування для будівель і землі, які знаходилися на підвідомчій території. Тому й сталося так, що оподаткування було нерівномірним, оскільки ставки були довільними. Так, у гміні

[1] ДАЧО. Ф. 83. Оп.1. Спр.277. Арк. 26–27, 32–32 зв., 36–36 зв., 42–87 зв., 103–106.

с. Березів Вижній були встановлені такі ставки: подомовий податок – по 2 руб. 50 коп. з кожного будинку, що належав місцевому землевласнику (всього у гміні визначено 433 будинки); поземельний податок – по 60 коп. з моргу землі[1]. У проекті кошторису гміни с. Великий Ключів були встановлені наступні ставки: поземельне оподаткування у розрахунку по 2 руб. з моргу землі із багатоземельних власників (з 1 628 моргів) і по 1 руб. 50 коп. з моргу землі із малоземельних власників (з 79 моргів). Подомове оподаткування із багатоземельних власників – по 5 руб. (з 500 будинків) і з малоземельних – по 3 руб. (з 150 будинків) з кожного будинку за рік [2]. Аналогічно, у гміні с. Малий Ключів були встановлені такі ставки: поземельний податок із власників землі з окладом 3 руб. за морг землі і подомовий податок – по 5 руб. (з 197 будинків) з кожного будинку за рік [3]. Власне, всі гміни, які запланували надходження до дохідної частини кошторису, сподівалися розпочати у 1917 р. оподаткування землі і будинків.

Щодо гмін Печеніжинського повіту, котрі повідомили начальникові повіту про відсутність будь-яких доходів, – гміни сіл Стопчатів, Мишин, Княжий Двір, Слобода Рунгурська (Додаток БК), то вони отримали від нього листи із висловленим незадоволенням роботою війтів. У листах їм надали більш детальніші інструкції щодо складання кошторисів доходів і видатків гміни на 1917 р., надіслали форми бюджету, який необхідно було скласти. Начальник повіту наполегливо рекомендував війтам зібрати гмінні ради і предметніше обговорити питання складання кошторису доходів і витрат на 1917 р. та включити до нього всі можливі доходи, а за необхідності запропонувати нові місцеві збори. Витрати кошторису вимагали розписати детальніше, вказуючи жалування війту, писарю, витрати на утримання магістрату, утримання школи, у т.ч. жалування учителям та витрати на ремонт школи тощо.[4].

Магістрат м. Сторожинця повідомляв начальникові Сторожинецького повіту, що після евакуації «австрійського Магістрату не залишилося ні чинів, ні

[1] ДІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.38. Арк. 63.
[2] Там само. Арк. 67.
[3] ДІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.38. Арк. 47 зв.
[4] ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.6. Арк. 12–12 зв, 17–17 зв., 22–22 зв., 25–26, 31.

документів з яких можна було б точно встановить доходи і витрати Магістрату» за 1916 р., а тому всі доходи, які мали місце при австрійському уряді зараз не надходять[1].

У відомостях про стан доходів і витрат по міських управліннях Чернівецької губернії за січень-квітень 1917 р., що складені 3-м окружним фінансовим управлінням, було наведено бюджети (за фактом виконання) за п'ятьма містами і містечками – Коломия, Косів, Кути, Вижниця та Печеніжин Чернівецької губернії що дає можливість порівняти джерела наповнення дохідної частини кошторисів міст та визначитися з фактичними надходженнями до бюджету (див. Додаток БЩ). Особливості формування дохідної частини бюджету по м. Печеніжину за чотири місяці 1917 р. наведено та проаналізовано у Додатоку БШ.

Як зазначалося вище, значних досягнень в організації стягнення гмінних податків і зборів здобув начальник Збаразького повіту Тернопільської губернії. Не зважаючи на відсутність списків платників податків, які були складені при австрійській владі, всі гміни повіту прийняли відповідні рішення щодо встановлення ставок гмінних податків з будівельної нерухомості та землі, у різних розмірах (Додаток БН). Начальник Збаразького повіту особисто контролював бюджетний процес у підвідомчих гмінах, у т.ч. проводив відповідні ревізії виконання бюджетів. Так, при перевірці бюджетів за 1915 р., які складалися у коронах, було записано у зауваженнях про те, що гміни при переведенні курсу австрійської корони у російські рублі використовували занижені курси (зазвичай 1 руб. = 2 коронах) і тим самим викривляли звітні дані бюджетів[2].

Особливості формування і виконання гмінних бюджетів Збаразького повіту Тернопільської губернії та м. Збаража безпосередньо, за досліджуваний період наведено у Додатоку БЮ та БЯ. Слід відзначити, що начальник повіту відповідально контролював не тільки питання нарахування і сплати гмінних зборів, а й слідкував за бюджетним процесом виконання місцевих кошторисів. Свідченням того було належне ведення податкового діловодства в управлінні начальника

[1] ДАЧО. Ф.957. Оп.1. Спр.1. Арк. 39–40.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.442. Арк.14.; Там само. Спр.443. Арк. 13.

повіту – на кожну гміну було заведено справу, в якій зберігалися бюджети, списки платників гмінних зборів та перепис жителів гміни, списки боржників гмінних зборів, пояснювальні записки, додатки тощо[1]. Бюджети гміни м. Збаража за період 1914 -1917 рр., планувалися бездефіцитними – видатки формувалися з суворою відповідністю до доходів (Додаток БЯ).

Як правило, всі бюджети гмін надсилалися начальникам повітів на погодження і затвердження. Перед остаточним затвердженням бюджету, будь-які ухвали Ради гмінної чи протоколи засідання Ради громадської, які приймалися з питань призначення суми заробітних плат службовцям гмін чи магістратів, розміри витрат на канцелярію та ін., перед введенням у дію мали обов'язково погоджуватися з начальниками повітів. Траплялися випадки, коли начальники повітів чи їхні помічники головували на засіданнях міської ради і безпосередньо контролювали всі податкові та бюджетні питання[2]. До начальників повітів у середині лютого 1917 р. масово надходили протоколи засідань Рад громадських гмінних щодо витрат, які планувалися у бюджетах на 1917 р. на утримання гмінних управлінь [3]. Так, наприклад, Косівському повітовому начальникові Чернівецької губернії надали копії протоколів засідання гмінних управ по гмінах с. Пістинь, с. Тюдів, с. Жаб'є, с. Бабин та с. Микитинці Косівського повіту, де зазначалося, що Рада гміни на нараді ухвалила місячні витрати на утирання гмінного управління(Додаток ВА)[4]. Зазначені протоколи завізував начальник повіту, відповідно витрати були дозволені[5]. Дані по гміні Жаб'є, начальнику Косівського повіту видалися підозрілими, а тому було доручено поліцейському уряднику перевірити достовірність вказаних даних у протоколі[6]. Начальник Чернівецького повіту на всіх копіях наданих протоколів гмінних управ свого повіту виносив постанову, у якій або затверджував, або не затверджував рішення Ради

[1] ДАТО. Ф. 370. Спр.511. Арк.11; Там само. Спр.443. Арк.14; Там само. Спр.507. Арк.11; Там само. Спр.505. Арк. 38.
[2] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.481. Арк. 44.
[3] ДАІФО. Ф. 12. Оп.1. Спр.95. Арк. 3, 5, 8-9, 19-19зв., 23–23зв., 26–33 зв.; ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.9. Арк. 26, 40–65 зв.
[4] ДАІФО. Ф. 12. Оп.1. Спр.95. Арк. 5, 19, 21 зв., 27 зв., 29.
[5] ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.95. Арк. 21 зв., 28, 29 зв., 49 зв.
[6] Там само. Арк. 5 зв., 6–6 зв.

громадської, або ж рекомендував внести певні зміни (включити/виключити у фінансування з бюджету, скоротити витрати по окремих статтях кошторису тощо)[1].

Що стосується витрат на утримання цивільного управління окупаційної влади, які не були предметом нашого дослідження, то слід зазначити, що вони включалися у загальне фінансування військових витрат, які здійснювалися з російського спеціального військового фонду. Але у будь-якому випадку політика російського уряду була спрямована на те, щоб призначена цивільна окупаційна влада знаходилася на самофінансуванні. Звідси випливало, що цивільна окупаційна влада була зацікавлена у налагодженні стягнення державних податків і зборів до імперської казни для забезпечення свого ж фінансування з державного казначейства. Про те, що російській казні «дорого» обходилося утримання окупаційних органів влади в Галичині, свідчать дані кошторисів фінансування адміністративних установ. Так, лише по Тернопільській губернії адміністративні витрати на жалування і канцелярські витрати посадових осіб цивільного управління Тернопільської губернії (у т.ч. штатними і позаштатними посадами, включаючи урядників, стражників, городових), до якого входили Управління губернатора, Управління повітових начальників, поліцейська стража, міська поліція та городові: за місяць 1916 р. складали 127 036 руб. 78 коп. (за рік біля 1,5 млн. руб.), на місяць 1917 р. – 116 741 руб. 88 коп. (за рік біля 1,4 млн. руб.)[2]. Якщо додати до цих даних витрати на відрядження, опалення, освітлення, квартирні тощо, то загальні адміністративні витрати значно збільшаться.

Позики і допомоги місцевим бюджетам. Значна частини пояснювальних записок до бюджетів міст, які подавалися Військовому генерал-губернаторові Галичини, закінчувалися проханнями виділити поворотні або безповоротні допомоги, позики. Так, начальник Ланьцутського повіту Перемишльської губернії зазначав: «Повний занепад міських доходів, зумовлений відсутністю у магістратів грошових коштів, для задоволення потреб місцевого населення і особливо критичним зараз необхідно покращення санітарного стану міст Ланьцут і

[1] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.9. Арк. 36, 41 зв., 44 зв., 48 зв., 50 зв., 65 зв.
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.127. Арк. 107, 222–222 зв.

Лежайська (нині у Польщі, Підкарпатське воєводство – С. О.), змушує мене покірно просить Ваше Сіятельство надати Магістратам цих міст можливу фінансову допомогу»[1]. Аналогічне прохання від начальника Переворського повіту Перемишльської губернії щодо надання грошової допомоги на санітарні потреби м. Переворську (нині у Польщі, Підкарпатське воєводство – С. О.). Раніше, у жовтні-грудні 1914 р. м. Переворськ брав позику у товариства «Цукровий завод» на суму 6 000 кор., бо місто перебувало у критичному стані[2]. Бургомістр м. Тернополя у своєму листі писав: «..Магістрат опинився в зовсім безвихідному положенні і має честь просить допомоги….., без якої подальше господарство гміни зовсім припиниться»[3].

Плануючи проект бюджету на 1915 р., магістрат м. Галича просив начальника Станіславського повіту клопотати перед тернопільським губернатором про виділення фінансової підтримки для міста «на поповнення того недобору і тим самим і неминучих міських витрат якщо не безповоротними допомогами, то в крайньому випадку хоча б довгостроковою держаною позикою»[4].

Після вторгнення російських військ у м. Львів, уже до середини вересня 1914 р., міський магістрат зрозумів, що до кінця року бюджетний дефіцит досягне нечуваних розмірів – 2 776 500 кор. гел. (Додаток ВБ) або 833 783 руб. 78 коп., а тому вже 22 вересня 1914 р. президент м. Львова клопотав перед Військовим генерал-губернатором Галичини про вирішення питання в уряді Російської імперії щодо надання місту позики у розмірі 2-х млн. рублів[5]. Звичайно, такої позики м. Львову не надали. Мотивація та процедура відмови російської окупаційної влади у наданні цієї позики нами описана вище, у п. 3.1 розділу 3. На допомогу тимчасовому вирішенню проблеми дефіциту міського бюджету було надано дозвіл на емісію міських бон на 1 млн. рублів.

Виснажена війною Галичина і Буковина під час другої окупації російськими військами зовсім не мала фінансових ресурсів для утримання міського

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 116.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 4.
[3] Там само. Арк. 218–219.
[4] Там само. Арк. 94.
[5] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.101. Арк. 6, 21.

господарства. Такий фінансовий стан був наскільки беззаперечним, що навіть окружні фінансові інспектори констатували, що «при такому стані бюджетів міських Управлінь для правильного функціонування їхніх господарств необхідно видати урядові субсидії»[1]. Не дочекавшись допомоги від окупаційної влади, деякі магістрати здійснювали позики у власників промислових заводів чи поміщиків. Так, магістрат м. Сучави (нині в Румунії) Чернівецької губернії у березні 1917 р. клопотав: «не маючи засобів для задоволення потреб місцевої бідуючої інтелігенції, яка складалася з колишніх чиновників, жінок чиновників взятих австрійцями при відступу, вдів-пенсіонерок, сиріт і ремісників, які тимчасово втратили заробітки, порушили клопотання про дозвіл йому позики в розмірі 50000 корон у поміщика Сучавського повіту Христа Гджи»[2]. Зазначена позика бралася на умовах поворотності протягом 3-х місяців після укладення миру, під заставу міського майна (будівель, землі), вартість якого перевищувала 1 млн. кор., з нарахуванням 6% річних. З цього приводу Військовий генерал-губернатор Галичини своїм листом від 3 березня 1917 р. до чернівецького губернатора надав відповідний дозвіл[3].

Магістрат м. Чернівці у листопаді 1916 р. вів перемовини з місцевими власниками фірм з приводу надання позик місту на певних умовах – відсотки за позикою не нараховувалися перші три місяці, а потім рахувалися за ставкою 5% річних. На засіданні міської управи 11 листопада 1916 р. було підписано угоди про надання позик з такими місцевими підприємцями та фірмами: з ювеліром А. Канчуцьким на 5 тис. кор.; із м'ясником Й. Біндером на 5 тис. кор.; із ковбасником Й. Кремером на 5 тис. кор. та з представником фірми Шмідт і Фонтин на 25 тис. кор.[4]. Планувалося досягти укладання подібних угод на отримання позик до 80 000 кор.[5]. Але оскільки місто потребувало значно більших коштів, то ставилося питання про випуск міських бон на суму 1 млн. кор. (див. п. 3.1 розд. 3).

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 148.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1984. Арк.1.
[3] Там само. Арк. 4.
[4] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.119. Арк. 112.
[5] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр1141. Арк. 1 зв.

Коломийське міське управління, маючи значний бюджетний дефіцит за 4 місяці 1917 р. у сумі біля 6,5 тис. руб. також для його покриття здійснило позику у приватних осіб[1].

У травні 1917 р. обласний комісар Галичини та Буковини прийняв безпрецедентне рішення про надання магістрату м. Сторожинця поворотної фінансової допомоги у сумі 26 005 кор. 75 гел. на покриття дефіциту бюджету, що утворився за січень-квітень. Зазначені кошти виплачувалися магістрату через польове казначейство з депозиту Чернівецького губернського комісара і повинні були повертатися «за першою вимогою відповідної влади»[2].

Висновок до розділу 5

Отже, безгрошів'я міських бюджетів і внаслідок цього занедбаність міського господарства, відсутність фінансово-економічного плану управління захопленими територіями, заплутаність австрійського податкового законодавства для представників російської окупаційної влади, за яким необхідно було стягувати податки, змушувало губернаторів діяти на власний розсуд та давати розпорядження начальникам повітів стягувати всі можливі місцеві податки.

Російська окупаційна влада довгий час не звертала уваги на фінансові проблеми місцевих бюджетів. Стягнення місцевих податків на місцях здійснювалося безсистемно і хаотично. Проведена у грудні 1916 р. особлива нарада представників цивільної окупаційної влади на базі Чернівецької губернії мала на порядку денному питання упорядкування місцевого оподаткування шляхом запровадження уніфікованого переліку місцевих податків і зборів та відновлення місцевого оподаткування за австрійським законодавством, яке через свою пов'язаність із майновим оподаткуванням державними податками мало дати фінансовий результат і для імперської казни. У підсумку, основної стратегічної мети діяльності особливої комісії та створених на місцях податкових комісій, спрямованої на упорядкування місцевого оподаткування на окупованих територіях,

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.147.
[2] ДАЧО. Ф.957. Оп.1. Спр.2. Арк. 37–37 зв., 23–24, 30–33.

так і не було досягнуто. Процес уніфікації місцевого оподаткування затягнувся і не був остаточно вирішений. У містах і гмінах залишалася анархія місцевого оподаткування під керівництвом начальників повітів. План створення системи місцевого оподаткування на окупованих територіях, яким опікувалося Управління фінансовими справами, не був реалізований.

Як наслідок, такий стан місцевого оподаткування відобразився на формуванні міських та гмінних бюджетів, які значно скоротили свої доходи. Відповідно, нічим було фінансувати витрати на утримання міського господарства та органів місцевого управління. При цьому можливість отримати фінансову допомогу із зовні – від уряду Російської імперії, повністю виключалася окупаційною владою.

Зміст п’ятого розділу викладено у роботах автора (див. додаток $А_{22}$, $А_{28}$, $А_{31}$).

ВИСНОВКИ

Виконане дослідження фінансової політики російського уряду у період Першої світової війни, яка реалізувалася окупованих територіях Галичини та Буковини, дає змогу зробити такі узагальнення та висновки.

1. Встановлено, що історія фінансової політики російського уряду на окупованих територіях Галичини та Буковини у період Першої світової війни, є мало дослідженою в історіографії.

2. Джерельна база використана у дисертації є репрезентативною. Нами виділено 6 груп джерел: 1) опубліковані законодавчі та нормативно-правові акти; 2) архівні документи та матеріали; 3) опубліковані статистичні відомості та інформаційно-довідкові матеріали; 4) періодична (офіційна) преса; 5) спогади (мемуари) та епістолярна спадщина; 6) нумізматичні та боністичні джерела. Вперше введено в науковий обіг корпус архівних та інших документів і матеріалів які дозволяють розкрити тему дослідження.

3. Зі встановленням російської цивільної влади на захоплених територіях Австро-Угорської імперії, в Галичині та Буковині, урядом Російської імперії була розподілена компетенція у фінансових питаннях між різними установами. Під час першої окупації цих територій повноваження органів цивільної окупаційної влади у фінансових питаннях, регламентувалося Тимчасовим положенням «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» від 14 серпня 1914 р. де за всіма чинами цивільного управління окупованого краю було закріплено обов’язок здійснювати нагляд за надходженням податків і зборів та контролювати процес оподаткування. Під час другої російської окупації західноукраїнських земель в оновленому Тимчасовому положенні «Про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» від 3 липня 1916 р., деталізувалися та розширювалися права чинів цивільного управління у сфері оподаткування, а також додатково надалися повноваження для реалізації цінової політики. Губернатор отримав повноваження затверджувати довідкові ціни, а начальник повітів – затверджувати такси на товари першої необхідності. Про відсутність цілісного

фінансово-економічного плану функціонування окупованого регіону під час другої окупації яскраво свідчив конфлікт інтересів, який назрів у липні 1916 р. між Міністерством фінансів і штабом Верховного головнокомандувача, адже останній гальмував створення повноцінного Управління фінансовими справами. Недооцінка Верховним головнокомандуванням збройних сил Російської імперії значення фінансової частини як вагомої складової всього комплексу військової операції в Галичині та Буковині не давала можливості Міністерству фінансів своєчасно та повною мірою реалізовувати фінансову політику на окупованих територіях. Це породжувало безлад у даній сфері з боку начальників повітів та призводило до фінансових втрат з бюджету Російської імперії. Зміна підпорядкування Управління фінансовими справами, що відбулася під час другої окупації Галичини та Буковини, – перехід від повної підконтрольності Військовому генерал-губернаторові до пріоритетного підпорядкування Міністерству фінансів – сприяло налагодженню роботи Управління та підвищило статус цієї установи. Розширення повноважень Управління фінансовими справами щодо фінансового-господарчого відання секвестрованих підприємств стало зручним дієвим інструментом в руках окупаційної влади для здійснення контролю за підприємствами, які знаходилися на підконтрольних територіях. Частково визнаючи право приватної власності, російська влада ставила за мету максимально секвеструвати ресурсно-видобувні виробництва на окупованих територіях для використання їх на задоволення військових потреб та поповнення імперського бюджету за рахунок сплачених ними податків. Утворення окупаційною владою Управління державним майном уможливило взяти під фінансовий контроль значні обсяги як державного майна австро-угорського уряду, так і приватного майна, покинутого його власниками. Особлива увага у визначенні функціональних обов’язків Управління державного майна приділялася проблемі використання лісових ресурсів, на які була багата захоплена територія. Організація вирубки лісу під егідою зазначеної установи створила можливість здійснення контролю цього процесу та управління безжальним використанням лісових ресурсів для задоволення потреб російської армії. Таким чином, окупаційна влада мала можливість отримувати значні

прибутки до державної казни Російської імперії від використання захопленого майна, особливо лісових ресурсів краю. Польові казначейства, які відкривалися на захоплених територіях забезпечували контрольні функції за надходженням та витрачанням бюджетних коштів для військових потреб, одночасно виконували універсальні фінансові функції. Нестабільність становища російських військ на західноукраїнських землях зумовила затримку з відкриттям необхідної кількості постійних польових казначейств в окупованих містах регіону, затримувалася й їхня комплектація. У процесі дослідження встановлено, що професійний підбір кадрів для фінансових органів та польових казначейств відбувався якісніше, ніж до інших цивільних органів влади (у т.ч. в поліції) Військового генерал-губернаторства Галичини та Буковини. Важливу роль у організації та діяльності Управління фінансовими справами відіграла постать М. П. Чамова, незмінного керівника цього Управління протягом усього часу окупації Галичини та Буковини.

4. Одна з важливих особливостей реалізації митної політики на окупованих територіях Галичини та Буковини визначається тим, що питання скасування старих кордонів між Галичиною та Російською імперією лежало як в економічній, так і в політичній площині. Створення митних органів на окупованих територіях, починаючи з лютого 1915 р., дало можливість урядові Російської імперії поставити під контроль рух товарів, майна та людей не лише через «внутрішні» кордони – з окупованих територій до Російської імперії і навпаки, а також контролювати зовнішні кордони Галичини та Буковини з іншими територіями, підконтрольними Австро-Угорській імперії. Відзначено, що урегулювання питань сплати митних платежів здійснювалося Міністерством фінансів зі значною затримкою, що породжувало значні складнощі у товарообміні та зловживаннях митними органами. У перспективі, скасування старих кордонів та відповідне запровадження безмитного перетину цих кордонів мало сприяти подальшій інтеграції захоплених територій до складу Російської імперії.

5. Політика Росії у сфері грошового обігу на окупованих територіях була не ефективною. За всі періоди окупації Галичини та Буковини російська влада не змогла закріпити на тимчасово окупованих територіях власну грошову одиницю.

Заходи окупаційної влади щодо штучного утримання курсу російського рубля стосовно німецької та австрійської грошових одиниць не мали бажаного успіху. У процесі дослідження встановлено, що основними причинами несприйняття місцевим населенням російської грошової одиниці були: 1) слабкість російського рубля через складний економічний стан Російській імперії, який спровокував знецінення рубля та зростання цін, прискорення інфляційних процесів не лише на окупованих територіях, а й на території самої Російської імперії; 2) соціально-економічні та політичні настрої населення стосовно російської окупаційної влади; 3) формування тіньового курсу валют, які знаходилися у вільному обігу і створювали конкурентне середовище на окупованих територіях, у т.ч. навмисне скуповування австрійських грошей; 4) поширення на окупованій території «розмінної кризи» російських грошей; 5) поява на грошовому ринку фальшивих російських рублів різного походження; 6) відсутність банківської системи, підконтрольної окупаційній владі та ін. Такий стан справ у грошовому обігу та повна руйнація банківської системи на окупованих територіях призводили до порушення товарообмінних операцій, ускладнень грошових розрахунків, росту цін та інфляції, поширенню спекуляції та інших негативних соціально-економічних наслідків. Складнощі у грошовому обігу також сприяли формуванню критичного стану місцевих фінансів. У пошуках фінансових ресурсів магістрати вимушено вдавалися до особливого способу – випуску міських бон. Проте процес випуску міських бон в окупованих містах Галичини та Буковини не набув масового характеру, оскільки блокувався з боку російської влади. Розуміння того, що паралельне існування сурогатних грошей (бон) ставало причиною послаблення авторитету російської грошової одиниці, зумовлювало негативне ставлення окупаційної влади до випуску міських бон. Лише деякі обставини сприяли тому, що у м. Львові російська окупаційна влада дозволила випуск однокоронівок (емісія – вересень 1914 р.) і стокоронівок (емісія – лютий 1915 р.). Спостерігалася відсутність повноцінної банківської системи на окупованих територіях: більшість банків, особливо ті, що були засновані на австрійському державному чи іноземному капіталі, були вивезені з території Галичини та Буковини; фінансові

установи які залишилися на окупованих територіях, здебільшого це місцеві банки, ощадні каси, кредитні товариства, тощо, поступово відновлювали свою діяльність, але здійснювали її частково, тобто проводили лише деякі банківські операції, або ж очікували слушного часу для повноцінного відновлення своєї роботи. Постійні польові казначейства також надавали банківські послуги, але вони були пов'язані з обслуговуванням державного бюджету, а послуги ощадної каси були направлені на обслуговування вкладів військових чинів.

6. Стосовно цінової політики російської окупаційної влади у дисертації доведено, що вона стала наслідком комплексу негативної фінансово-економічної поведінки російської влади на захоплених територіях, яка супроводжувалася руйнацією промисловості, сільського господарства, транспортних комунікацій, зовнішньо-економічних зв'язків, наявністю проблем у грошовому обігу, обмеженням вільного товарообороту на окупованих територіях тощо. Адміністративні заходи, які вживалися з метою штучного стримування інфляційних процесів та запобігання зростанню цін на продукти першої необхідності, виявилися малоефективними. Установлено, що компетенція у реалізації цінової політики Росії на захоплених територіях Галичини та Буковини поділялася поміж військовою владою і цивільною адміністрацією. А саме, у частині встановлення заготівельних та твердих (реквізиційних) цін на продукти і фураж, які закуповувалися у місцевого населення для потреб армії, повноваженнями був наділений безпосередньо головнокомандувач армій Південно-Західного фронту; губернатори – затверджували довідкові ціни на продукти, паливо, будівельні матеріали і робочу силу; начальники повітів – затверджували такси на продукти і предмети першої необхідності. Важливу роль для запобігання голоду в захоплених російськими військами регіонах та стримування росту цін відігравали органи місцевого самоврядування (магістрати і ґмінні управління), які вживали низку таких заходів: відкривали міські крамниці з продажу солі, гасу, мила, хлібопродуктів та інших товарів першої необхідності за таксованими цінами, для рівномірного розподілу товарів між місцевими жителями впроваджували продуктові картки, надавали грошові та матеріальні допомоги з місцевого бюджету

нужденним та особам, які залишилися без даху над головою тощо. У результаті проведення порівняльного аналізу усіх видів цін, які одночасно діяли на окупованих територіях (такси, заготівельні, реквізиційні, довідкові), встановлено, що низький рівень заготівельних цін, за якими здійснювалися примусові закупки сільськогосподарської продукції для потреб російської армії, підтверджує грабіжницький характер цінової політики окупаційної влади стосовно місцевого населення та товаровиробників Галичини та Буковини. Жорстка політика реквізицій продовольства і фуражу на фоні масових грабежів доводила деякі регіони до повного зубожіння і голоду. Встановлення такс на продукти першої необхідності в містах і повітах Галичини та Буковини сприяло поширенню спекуляції та активному формуванню тіньового продовольчого ринку. Криза продовольчого ринку постійно наростала і до середини 1917 р. досягла критичної точки та набула ознак невідворотного процесу. Створення продовольчих комітетів, обмеження торгівлі та руху продовольства, таксування цін на товари першої необхідності, посилення відповідальності за підвищення цін і спекуляцію не могли зупинити кризу продовольчого ринку. Досліджуючи динаміку зміни вартості оплати робочої сили на завойованих територіях, встановлено, що протягом досліджуваного періоду, ціни на робочу силу майже не змінювалися і залишалися стабільно низькими. На фоні постійного росту цін, які за окремими продовольчими позиціями зростали у 7-10 разів, робоча сила зростала щонайбільше у 2-3 рази, що спричиняло подальше зубожіння населення окупованих територій.

7. Основну кількість платників податків в Галичині та Буковині складали селяни, оскільки у сільськогосподарському товаровиробництві краю було зайнято біля 80% усього населення. Економічний стан місцевого населення підірвали не лише військові дії та контрибуції, а й грабежі російських військ, які виходи з-під контролю самої ж окупаційної влади та свідчили про порушення міжнародного права. Окупаційна влада, імітуючи дотримання міжнародного законодавства, створювала комісії щодо визначення та відшкодування збитків, нанесених неправильними діями військових частин, проте їхня діяльність не була результативною. Натомість, процес продажу конфіскованого майна російською

владою мав доволі успішні результати. Не зважаючи на те, що податна здатність населення була критично низькою, з перших днів окупації російськими військами західноукраїнських земель питання організації оподаткування на загарбаних територіях стали актуальними для країни-агресора. При розореному становищі Галичини та Буковини окупантам годі було сподіватися на належну сплату податків місцевим населенням, проте це не зупиняло представників російської влади у стягненні державних податків і зборів у дохід російського бюджету. Допоки створювалися фінансові органи, формування яких затримувалося, російська цивільна адміністрація (в особі начальників повітів за дорученнями губернаторів) досліджувала й обстежувала захоплені території на предмет їх економічного становища, брала на облік підприємницькі об'єкти й захоплені ресурси та здійснювала оподаткування на власний розсуд. У дисертації акцентовано у вагу на тому, що оподаткування населення регіону державними і місцевими податками мало здійснюватися з урахуванням вимог міжнародного права (IV Гаазької конвенції від 18.10.1907 р. «Про закони і звичаї війни на суходолі»), де зазначалося, що податки мали справлятися за законами, які були встановлені попередньою владою, тобто за податковим законодавством, прийнятим австро-угорським урядом. З одного боку, таке законодавче обмеження не давало можливості окупаційній владі повною мірою поширити російське податкове законодавство на територію Галичини та Буковини, а, з іншого боку, складність розуміння австрійського законодавства, відсутність списків платників та документів податкового обліку за майновими податками не дозволяло здійснити нарахування податків до сплати законним способом. Це призводило до хаотичного та безсистемного стягнення податків й запровадження на окупованій території Галичини та Буковини гібридної системи оподаткування, яка поєднувала елементи австрійської та російської податкових систем. Особливо вигідним для окупаційної влади стало запровадження акцизних та гербових зборів за російським законодавством, оскільки в ньому перелік підакцизних товарів був значно ширший, а ставки акцизу – вищими у порівнянні з австрійським законодавством. Таким чином, починаючи з квітня 1917 р., російська окупаційна влада остаточно вирішила

не зважати на вимоги міжнародного права та встановила оподаткування акцизними зборами і промисловим податком за нормами російського законодавства. Що стосується гербового збору, то він безпідставно справлявся за російським законодавством з перших днів діяльності цивільної окупаційної влади. Особливою проблемою для російської влади стала заборона виробництва і продажу спирту, алкогольних напоїв та пива. У процесі дослідження доведено, що дотримуватися «сухого закону» та території значного скупчення військових було складно, у чому й полягала особливість його запровадження на території Галичини та Буковини. Навіть втрати бюджету від несплати акцизних податків зі спирту та алкогольних напоїв не стали перепоною для російської влади для пошуку іншого способу вирішення цієї проблеми. У підсумку, історичний досвід свідчить, що примусова заборона виробництва та вживання алкогольних напоїв призводила до збільшення обсягів їхнього тіньового обороту. На захоплених територіях широко використовувався механізм відбуття місцевим населенням натуральної повинності, що дозволяло окупантам безжально експлуатувати місцеве населення та економити значні фінансові ресурси.

8. Окрім податків іншим джерелом доходів для імперської казни стали захоплені промислові підприємства. Не зважаючи на те, що уряд Російської імперії не розробляв фінансово-господарського плану впорядкування захоплених територій, його фінансово-економічна політика інтуїтивно спрямовувалася на отримання максимально можливого, в умовах війни, прибутку від казенних підприємств, які перейшли у російське володарювання, та від підприємств, на які накладався секвестр, зокрема, нафтовидобувної та нафтопереробної промисловості, соляних і дріжджового заводів, вугільних копалень та ін. Відновлення зруйнованих казенних і секвестрованих підприємств стратегічно важливих галузей здійснювалося уповноваженим на те органом – Управлінням фінансовими справами при Військовому генерал-губернаторові Галичини, що дозволило окупаційній владі поставити під власний жорсткий контроль їх діяльності. Саме цей орган у складних воєнних умовах здійснив ефективний менеджмент щодо налагодження видобутку стратегічних корисних копалин, відновив роботу трьох

нафтоперегінних заводів, двох соляних заводів та буровугільних копалень Галичини та Буковини, маючи на меті максимально використати наявні виробничі потужності для виготовлення необхідних нафтопродуктів, видобування солі, вугілля для потреб російських військ. Російська окупаційна влада була зацікавлена у секвестрі найбільших промислових підприємств (у т.ч. нафтових помислів і нафтоперегінних заводів), які свої прибутки мали перераховувати до державної казни, на відмінну від підприємств, що мали визнаних власників. Відновлення роботи казенних і секвестрованих підприємств здійснювалося на умовах самофінансування і самоокупності в режимі жорсткої економії, при цьому ніяких коштів на відновлення чи підтримання виробництва з імперської казни не виділялося, навіть на початкових етапах. У результаті, майже всі казенні і секвестровані підприємства, крім Джурівських буровугільних копалень, спрацювали прибутково – до російського державного бюджету надійшло біля одного мільйона рублів відрахувань чистого прибутку від їхньої господарської діяльності та значних коштів акцизних податків. Що стосується промислових підприємств, які не були секвестровані, то вони потрапляли під жорсткий контроль з боку Управління фінансовими справами. На них призначалися уповноважені контролери, які стежили за фінансово-господарською діяльністю та сплатою належних податків. Готова продукція таких підприємств підлягала реквізиції (за встановленими Військовим генерал-губернатором цінами) й реалізовувалася у визначеному окупаційною владою порядку. Така система повністю позбавляла власника права власності на готову продукцію, обмежувала його в управлінських функціях та мінімізувала прибутки підприємства.9. У дисертації доведено, що головна проблема, з якою зустрілася окупаційна влада при формуванні дохідної частини міських і гмінних бюджетів, крилася у механізмі оподаткування, закладеному в австрійській податковій системі, за якою мало справлятися оподаткування на захоплених територіях. Місцеві бюджети міст і ґмін при австрійському володарюванні значною мірою формувалися за рахунок двох основних джерел: 1) спеціальних додатків до державних податків, які окупаційна влада не могла довгий час нараховувати через складнощі їхнього адміністрування,

особливо через відсутність списків платників податків; 2) відрахувань від виробництва та продажу алкогольних напоїв, які припинили нараховувати у зв'язку з поширенням на окуповані території «сухого закону». Втративши головне джерело доходів місцевих бюджетів у вигляді додаткових зборів до державних майнових податків, органи місцевого самоврядування були вимушені самостійно запроваджувати деякі альтернативні види місцевих податків і зборів, здебільшого ті, які існували при австрійському урядові, або ж мали примусово запроваджувати ті збори, які рекомендувалися окупаційною владою за аналогією з російським законодавством. При цьому під час справляння окремих місцевих податків і зборів, які існували при австрійській владі, повністю порушувався порядок їхнього нарахування. Так, при нарахуванні ґмінних зборів з будівель і землі використовувалася розкладкова система оподаткування, характерна для російської податкової системи, замість прибуткової, яка застосовувалася в австрійському податковому законодавстві. Водночас, нав'язаний Управлінням фінансовими справами магістратам 1% збір з обороту торговельно-промислових підприємств не мав аналогів в австрійському податковому законодавстві, хоча відзначався деякими характерними рисами прибуткового оподаткування. Під час першого впровадження благодійного збору з білетів розважальних і видовищних закладів окупаційною владою пропонувався порядок його справляння за російським законодавством. Така «гібридність» місцевого оподаткування лише підтверджувала безсистемність, хаотичність і невизначеність, які мали місце у сфері місцевого оподаткування протягом усього терміну російської окупації. У результаті проведеного аналізу встановлено, що у більшості міст і містечок запроваджувалися місцеві податки і збори, які частково не були характерними для доходів міських бюджетів у мирний час. Цивільна окупаційна влада в особі начальників повітів прагнула поставити під контроль діяльність органів місцевого самоврядування шляхом активного втручання у прийняття всіх фінансових рішень магістратів і ґмін. Начальники повітів брали участь у засіданнях магістратів чи Рад громадських, скеровували прийняття тих чи інших рішень щодо впровадження місцевих податків і зборів, прагнули контролювати бюджетний процес. Відсутність чіткої координації у

визначенні компетенції у фінансовій сфері поміж військовою і цивільною окупаційною владою подекуди призводила до виникнення між ними конфліктних ситуацій. Під час першої окупації Галичини та Буковини питання справляння місцевих податків і зборів вищими органами цивільної влади розглядалися лише побіжно. Виживання місцевих громад стало безнадійною справою самих громад. Одні запроваджували місцеві податки на власний розсуд, аби тільки хоч трохи наповнити місцевий бюджет, інші взагалі не стягували ніяких ґмінних зборів, залишаючись без засобів для існування. На цей процес часто впливав ступінь зруйнованості міста чи гміни від військових дій. Хаотичне стягнення різноманітних місцевих податків не могло забезпечити й мінімуму потреб громад. Під час другої окупації, коли фінансовий стан міст став нестерпно тяжким, і це стало відображатися на умовах проживання дислокованих у містах російських військах, тоді цим питанням зацікавилося вище керівництво цивільної окупаційної влади, в особі Управління фінансовими справами. Лише у грудні 1916 р. на спільній особливій нараді представників місцевої цивільної окупаційної влади, ініційованій Управлінням фінансовими справами, вперше було сформовано концепцію фінансової політики російської влади щодо місцевого оподаткування в Галичині та Буковині. Проте, спроби створити стратегічний фінансовий план дій щодо запровадження уніфікованих міських податків і зборів не мали значного фінансового ефекту для місцевих бюджетів. Виконання поставлених на нараді завдань розтягнулися у часі і залишилися на стадії обговорень, пропозицій та узагальнень. У сфері місцевого оподаткування царювала анархія і безлад протягом усього терміну окупації. Це дає підстави стверджувати, що план дій російської окупаційної влади щодо створення системи місцевого оподаткування на окупованих територіях Галичини та Буковини не був реалізований належним чином. На підставі даних аналізу місцевих бюджетів періоду першої російської окупації встановлено, що бюджети 1914 р. були більш наповнені і збалансовані, оскільки формувалися вони в мирний час за австрійським законодавством і до початку війни виконувалися у звичному режимі. З початком війни в усіх місцевих бюджетах спостерігається різке припинення надходжень доходів, і, як наслідок,

скорочення фінансування витрат. При порівнянні міських бюджетів за 1915 р. з бюджетом за 1914 р. виявилася різка диспропорція і невідповідність за їх якісними і кількісними показниками – спостерігається повна руйнація міських і гмінних фінансів. Ситуація з формуванням місцевих бюджетів дещо змінилася під час другої окупації російськими військами – саме після засідання особливої комісії 16 грудня 1916 р. Питання формування проектів місцевих бюджетів на 1917 р. та виконання бюджетів за другу половину 1916 р. відбувалося під безпосереднім контролем начальників (заступників начальника) повітів та загальним керівництвом Управління фінансовими справами. У результаті було змінено структуру дохідної частини місцевих бюджетів відповідно до рекомендованого вищезгаданою комісією переліку місцевих податків і зборів. Встановлено, що характерними особливостями більшості «воєнних» місцевих бюджетів досліджуваного періоду були: 1) планування проектів бюджетів здійснювалося за принципом удаваної збалансованості (видатки відповідали доходам). Таке планування бюджетів зовсім не було свідченням самодостатності бюджету, а лише підтверджувало економічні закономірності того, що профінансувати витрати можливо лише в обсягах реальних доходів; 2) формування дохідної частини міських бюджетів мало ситуативний і нестабільний характер як щодо податкових платежів, так і щодо неподаткових платежів (орендної плати з використання міської чи ґмінної власності, отримання доходів від діяльності міських крамниць з продажу товарів першої необхідності, погашення позик попередніх періодів тощо), оскільки в умовах війни мали місце високі ризики його невиконання; 3) фактичне виконання більшості бюджетів воєнних років мало своїм результатом дефіцит, особливо у великих містах де розміщувалися російські війська і потреби утримання міста збільшувалися у рази, що підривало і без того складний фінансовий стан міста; 4) попри нав’язування окупаційною владою російських рублів, значна частина магістратів складали свої бюджети у австрійській валюті й у такому вигляді надавали їх до російської окупаційної влади. Це свідчить про неприйняття на окупованих територіях російської валюти. Доведено, що характерною особливістю політики уряду Росії стосовно критичного фінансового становища

великих міст окупованих Галичини та Буковини було повне заперечення можливості надання позик і допомоги окупованим містам з російської державної казни, навіть за умовою поворотності. З'ясовано, що прихід до влади Тимчасового уряду в Росії ніяким чином не змінив основного вектора фінансової політики, закладеної урядом Російської імперії.

Загалом фінансова діяльність Російської імперії (Росії) на окупованих Галичині та Буковині стала свідченням разючої різниці між декларованими «визвольними» гаслами та реальною політикою, яка мала виразно загарбницький характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Неопубліковані джерела

1.1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. (ЦДІАК України)

Ф. 274. Київське губернське жандармське управління, м. Київ. 1829 – 1917 рр.

Оп. 4.

1. Спр.598. Проект программы и организационного устава Всероссийского рабочего съезда; докладная записка рабочей группы об организации в г.Киеве института фабричных старост. 14 апреля1916 г. – 12 января 1917 г., 48 арк.

Ф. 278. Київське жандармське поліцейське управління залізниць, м.Київ. 1869-1917 рр.

Оп.1.

2. Спр.221. Приказы, циркуляры и распоряжения начальника военных сообщений армии Юго-Западного фронта, Штаба отдельного корпуса жандармов. 13 июля 1914 г. – 28 февраля 1917 г., 640 арк.

Ф. 286. Черкаське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць, ст. Черкаси Київської губернії. 1883 – 1917 рр.

Оп.1.

3. Спр.127. Дело 1915 года по описи Черкасского отделения Московско-Киевского жандармского полицейского управления железных дорог с обязательными постановлениями. 4 января 1915 г. – н/д., 249 арк.

Ф.301. Жандармські установи Подільської губернії. Об'єднаний архівний фонд. 1833 – 1917 рр.

Оп.1.

4. Спр.1747. Дело о политической проверке священника с. Лисовод, Каменецкого у. Лисицкого В., подозреваемом в распространении среди населения ложных сведений о прекращении взимания правительством поземельного налога. 7.03.1915 – 29.05.1915., 12 арк.

5. Спр.1748. Дознание, произведённое помощником начальника Подольского ГЖУ на пограничном пункте в м. Гусятине, о священнике с. Лисовод, Каменецкого у. Лисицком В., подозреваемом в распространении среди слухов о прекращении взимания податей. 2.03.1915 – 28.03.1915., 8 арк.

6. Спр.1749. Дело о производстве дознания о крестьянине с. Выхватинец Балтского у. Щербане С. М., обвиняемом в высказывании против царя и в агитации крестьян за неуплату налогов. 15.06.1915 – 2.02.1916. 8 арк.

7. Спр.1750. Дело о производстве дознания о крестьянах с. Лозовой Литинского у. Рачках С. М. и А. Ф., обвиняемых в агитации односельчан за неуплату налогов. 06.08.1915 г. – 24.09.1915 г., 7 арк.

8. Спр.1773. Дело о мещ. г. Могилёв-Подольского Халфине В-Я. И., обвиняемом в распродаже золотых монет с изображением австрийского императора Франца-Иосифа. 18.08.1915 г. – 26.08.1915 г. 25 арк.

9. Спр.3118. Дело о производстве дознания о священнике с.Лисовод, Каменецкого у. Лисицким В., подозреваемом в распространении слухов о прекращении взимания податей. 02.03.1915 – 21.03.1915., 13 арк.

Фонд 307. Помічник начальника Харівського губернского жандармського управлення в Харківському, Богодухівському, Валківському, Зміївському та Вовчанському повітах Харківської губернії, м.Харків. 1895, 1907 – 1917 р.

Оп.1.

10. Спр. 1. С обязательными постановлениями Харьковского Губернатора для жителей г.Харькова и харьковской губернии. 20 мая 1911 г. – 9 января 1916 р., 74 арк.

Фонд 310. Харківське відділення Харківського жандармського поліцейського управління залізниць, м.Харків. 1894 – 1917 р.

Оп.7.

11. Спр.67. Харьковского отделения харьковского жандармського полицейского управления железных дорог. Часть полицейская с разной перепиской. 3 января 1916 г. – 11 декабря 1916 г., 249 арк.

Фонд 361. Канцелярія військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, занятих за правом війни, м.Київ, м.Тернопіль, м.Чернівці. 1914–1918 рр.

Оп.1.

12. Спр.40. По ходатайству графов Сминского и Пининского о разрешении привести в движение винокуренные заводы. 15 сентября 1914 г. – 1 декабря 1914 г., 12 арк.

13. Спр.51. О командировании писарей в Управление Львовского Губернарора. 20.12.14 – 24.03.1915 гг., 7 арк.

14. Спр. 82. О циркулярах. 30 сентября 1914г. – 14 февр. 1915г., 71 арк.

15. Спр. 89. Об учреждении штатов Управлений Государственными Имуществами и Финансовыми делами в Галиции. 3 ноября 1914 г. – 21 декабря 1915 г., 37 арк.

16. Спр.90. Об открытии казначейств в Галиции и Буковине. 1 сентября 1914 г. – 23 марта 1915 г., 48 арк.

17. Спр.101. О выпуске магистратом г. Львова бон. 11.10.14 г.–06.01.15 г., 27 арк.

18. Спр.123. О торговле спиртными напитками. 10.09.14 г. – 25.01.15г., 66 арк.

19. Спр.134. О порядке взыскания податей и налогов. 02.09.14 г.–31.01.15 г., 85 арк.

20. Спр.135. О взыскании пошлин. 09.11.14 г. – 25.11.16 г., 8 арк.

21. Спр.149. О командировке в Галицию торговых агентов из Франции и Англии. Ноябрь 1914г., 6 арк.

22. Спр.326. Об открытии казначейства в г. Тернополе. 20.01.191 5 г., 1 арк.

23. Спр. 344. С отчётом податного дела в Галиции. Июль 1915 г..

24. Спр.528. О податях и налогах. 09.01.15г. – 22.08.15 г., 52 арк.

25. Спр.530. О таможенном сборе в Галиции. 15 марта 1915 г., 94 арк.

26. Спр. 542. О взимании благотворительного сбора с публичных зрелищ и др. увеселении. 4 февраля 1915г. – 29апр. 1915г., 72 арк.

27. Спр. 544. О распространении билетов благотворительной лотереи. 24.01.1915 г., 24 арк.

28. Спр.566. О вывозе кожи из Галиции. 4 марта 1915 г. – 26 августа 1915 г., 20 арк.

29. Спр. 547. Дело с проектами бюджетов городов и других населённых мест Галиции. Березень 1915 г., 302 арк.

30. Спр.571. О скупке меди. 1915 г., 37 арк.

31. Спр.577. О вывозе золота и др. ценностей заграницу. 14 мая 1915 г. – 24 ноября 1915 г., 13 арк.

32. Спр.581. О тоговле. 28 февраля 1915 г., 1 арк.

33. Спр. 588. О банках и кредитных учреждениях. 12 января 1915г – 16 ноября 1915г., 94 арк.

34. Спр. 589. Казённый нефтяной завод в Дрогобыче. Декабрь 1915 г. – 8 июня 1915 г., 309 арк.

35. Спр.592. Об открытии в г.Львове Комиссионерства Русско-Азиатского банка. 12.02.1915 г. – 18 мая 1915г., 19 арк.

36. Спр.939. О вывозе бензина из Коломыи. 28 января 1915 г.–29 апреля 1917 г., 53 арк.

37. Спр.1041. О введении гражданского управления в областях Австро-Венгрии занятых по праву войны. 20.07.1916 г. – 10.06.1917 г., 112 арк.

38. Спр. 1043. Дело со статистическими сведениями вновь занятих местностей Австро-Венгрии. 18.07.1916р., 2 арк.

39. Спр.1047. О Черновецком полевом казначействе. 14 августа 1916 г. – 24 июня 1917 г., 133 арк.

40. Спр.1051. О введении финансового управления в Генерал-Губернаторстве областей Австро-Венгрии занятых по праву войны. 05.08.1916г. – 14.04.18г., 48 арк.

41. Спр.1127. Обязательные постановления Военного Генерал-Губернатора Галиции и областного комиссара Галиции и Буковины. 20 октября 1916 г. – 10 июня 1917г., 48 арк.

42. Спр.1141. О выпуске бон магистратом г. Черновцы. 23.11.16г. – 22.01.17г., 8 арк.

43. Спр.1043. Дело со статистическими сведениями вновь занятых местностей Австро-Венгрии. 18.07.1916 г., 2 арк.

44. Спр.1151. По установлению курса австрийских денежных знаков. 20.08.16г. – 28.12.16г., 21 арк.

45. Спр.1154. О гербовом сборе. 11.09.16г. – 28.02.17 г., 24 арк.

46. Спр.1163. О податях и сборах. 27.07.16 г. – 08.08.17 г., 20 арк.

47. Спр.1230. Дело по вопросу о разрешении магистрату гор. Черновцы взыскивать особый сбор в пользу города с продаваемого конфискованного вина. 11.01.1916 г., 2 арк.

48. Спр.1226. О реквизиции товаров из брошенных владельцами аптек и аптекарских магазинов в Черновецкой губернии для нужд населения. 25.11.1916 – 26.11.1916 г., 2 арк.

49. Спр.1228. По вопросу о продаже с публичного торга скота оставленного жителями бежавших в глубь Австрии и переданного на хранение оставшихся жителям. 20 ноября 1916 – 3 марта 1917г., 10 арк.

50. Спр.1354. По ходатайству Всероссийского земского союза о разрешении самостоятельного производства папирос без оплаты акцизным сбором. 3.09.16 г. – 06.09.1916 г., 3 арк.

51. Спр.1794. Дело с ведомостями Уездных Управлений Черновицкой губернии об оборотах поступающих в кассы их сумм. 19 октября 1916 г. – 12.10.1917 г., 193 арк.

52. Спр.1920. По обвинению жителя гор. Скалата Иосифа Кармина в скупке австрийских крон с целью понижения курса русского рубля. 16.02.17г. – 20.06.17 г., 17 арк.

53. Спр.1941. О выпуске магистратом гор. Сучавы бон. 28.01.17 г., 2 арк.

54. Спр.1984. По ходатайству Магистрата гор. Сучавы о разрешении займа в сумме 50000 корон у помещика Христа Гаджи. 2 марта 1917 г.– 3 марта 1917 г., 4 арк.

55. Спр.1988. О взимании 10% сбора с кинематографов в гор. Черновцы в пользу бедного населения. 27 февраля 1917 – 30 апреля 1917г., 12 арк.

Оп. 3.

56. Спр. 1. Отчёты о деятельности продовольственного отдела. 5 февраля 1915 г. – 17 августа 1915 г., 30 арк.

57. Спр. 2. Отчёты расходования продуктов продовольственного отдела денег и фуража. 1915 г. – июль 1916 г., 43 арк.

Оп. 5.

58. Спр.1. Предварительное следствие Следственной Комиссии при военном Генерал - Губернаторе Галиции по делу о незаконном вывозе частного имущества из Галиции. 24 августа 1915 – 1916 г., 317 арк.

59. Спр.4. Предварительное следствие следственной комиссии при военном генерал-губернаторе Галиции по делу о вскрытии касс Австро-Венгерского Пражского Банка в г. Бродах. 24 сентября 1915 г. – 2 мая 1916 г., 428 арк.

Фонд 363 Штаб військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, занятих за правом війни, м.Київ, м.Львів, м.Тернопіль, м.Чернівці. 1914-1917 рр.

Оп.1.

60. Спр. 19ж. Отчёт о деятельности Полевого казначейства. 14 сентября 1914 г. – 1 июля 1915 г., 12 арк.

61. Спр. 28. С обязательными постановлениями военного генерал-губернатора и объявлениями войскам. 31 августа 1914г. – 18 марта 1915г., 18 арк.

62. Спр.35 а Отчёт штаба временного Военного Генерал-Губернатора Галиции. 29.08.1914 г. – 6.03.16 г., 124 арк.

63. Спр.175. Переписка о бесплатных реквизициях. 3 января 1916 г. – 29 апреля 1916 г., 116 арк.

64. Спр.257. Об отобрании у еврея гор. Скалата Иосифа Кармина, занимающегося скупкой австрийских денег 11584 корон, 4 дона и 1 боны в 5 левов. 8.02.17 г. – 9.03.1917 г., 2 арк.

Оп. 2.

65. Спр.6. Прошения и жалобы о возмещении убытков понесённых проходившими русскими войсками и протоколами дознаний установлений фактов уничтожения имущества отдельных лиц проходившими русскими войсками. 17 сентября 1914 г. – 25 мая 1915 г., 1632 арк.

66. Спр. 9а. Циркуляры Военного министерства и переписка с Верховнім главнокомандующим, Главным начальником снабжений армий Юго-Западного фронта о порядок учёта и хранения на складах войсковых запасов, о реквизиции у населения продовольствия, фуража, скота и по др. вопросам. 4 декабря 1914 г. – 5 сентября 1915 г., 111 арк.

Оп. 3.

67. Спр. 73. Дело о сбытие фальшивого кредитного билета 10-ти руб. дост. 4 апреля 1915 г. – 19 мая 1915 г., 6 арк.

Ф. 365. Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Об'єднаний архівний фонд. 1914 г. – 1915 рр.

Оп. 1.

68. Спр.30. Переписка с Военным Генерал-Губернатором Галиции, этапными комендантами, помощниками начальника Управления в уездах и политической проверке разных лиц. 2 января 1915 г. – июнь 1915 г., 405 арк.

69. Спр.31. Переписка с военным генерал-губернатором Галиции, этапными комендантами, помощниками начальника Управления в уездах о политической проверке разных лиц. 1 января 1915 г. – 17 января 1916 г., 241 арк.

70. Спр. 55. Циркуляры Штаба военного генерал-губернаторства Галиции и Штаба отдельного корпуса жандармов, предписания и директивные указания начальника Управления о порядке въезда и выезда из Галиции… 1.12.1914 г. – 18 августа 1915 г.,84 арк.

71. Спр. 122. Переписка с начальниками уездов и жандармскими унтер-офицерами о принуждении католическими священниками к переходу в католичество русского населения в Галиции,… 29 ноября 1914 г. – 13 апреля 1915 г., 19 арк.

72. Спр.133. Переписка с начальником жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции и жандармскими унтер-офицерами о регистрации лиц привлечённых к «охранным перепискам», … 13 января 1915г. – 24 мая 1915 г., 154 арк.

73. Спр.186. Переписка с начальником жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции и жандармскими унтер-офицерами о наблюдении за местным населением… 26.04.1915 г. – 18.05.1915 г., 19 арк.

74. Спр. 195. Переписка с начальником жандармского военного генерал-губернаторства Галиции и начальником Тернопольского у. о розыске аресте и политической проверке разных лиц…. 17 января 1915 г. – октябрь 1915 г., 175 арк.

75. Спр 233. Приказы начальника жандармского управления военного генерал-губернатора Галиции по строевой части и переписка с ними о приёме унтер-офицером Коломыйского пункта… 3.12.1914 г.– 29.04.1915 г., 50 арк.

76. Спр.235. Сведения об экономическом положении, об административных учреждениях и политических организациях Коломыйского у.; донесение начальнику жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции… 7.12.1915 г. – 28.02.1915 г., 16 арк.

77. Спр.254. Циркуляры Департамента полиции и предписания начальника жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции о розыске разных лиц, о порядке наведения справок по политической проверке. 30.12.1914 г. – 1.04.1915 г.

78. Спр.256. Донесения начальнику жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции о приёме унтер-офицером Станиславовского пункта и отъезде в командировки. 2 декабря 1914 г. – 10 апреля 1915 г., 105 арк.

Ф.377 Управління в фінансових справах військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, занятих за правом війни (1916-1918), м.Чернівці. 1916 – 1918рр.

Оп. 1.

79. Спр.3а. С приказами Военного генерал-губернатора областей Австро - Венгрии, занятых по праву войны и других военных начальников не имеющих руководящего значения. 8 ноября 1917 – 23 марта 1918 г., 606 арк.

80. Спр.6. С разной перепиской. 4 ноября 1916 г. – 3 апреля 1917 г. 386 арк.

81. Спр. 10. О взыскании акциза с нефтяных продуктов, выпущенных из нефтеперегонного завод в Коломыи «Крыса и Зингера». 11 марта 1917 г. – 31 декабря 1917 г., 108 арк.

82. Спр. 10а. Дело с документами по взиманию акциза с нефтяных продуктов на Коломыйском заводе «Крыса и Зингера». 1916 г. – 1917 г. 4 декабря 1916 г. – 8 августа 1917 г., 11 арк.

83. Спр. 16. С разной перепиской по эксплуатации Битковских нефтяных промыслов. 3 января 1916 г. – 10 листопада 1917 г., 193 арк.

84. Спр. 20. С разной перепиской, касающейся эксплуатации Печенижинского нефтеперегонного завода. 16 декабря 1916 г. – 4 сент. 1917 г., 278 арк.

85. Спр. 33. О сообщении разным лицам и учреждениям сведений о ценах на бензин, керосин и о сумме акциза. 21 декабря 1916 г. – 8 июня 1917 г., 35 арк.

86. Спр. 41. С отчётность по Качикскому солеварному заводу. 2 февраля – 17 декабря 1916г., 179 арк.

87. Спр.48а Листування щодо відпуску продукції коломийського нафтопереробного заводу «Кріс і Зінгер». Листопад 1916р. – квітень 1917р., 15 арк.

88. Спр. 49. О взымании акциза с выпускаемых Колендзянским дрожжевым заводом продуктов. 30 марта – 20 октября1917 г., 85 арк.

89. Спр. 51. Дело с отчётностью нефтеперегонного заводу Габера в Станиславове и о поступлении акциза с выпущенных им нефтяных продуктов. 31 января 1917г. -13 января 1918 г., 36 арк.

90. Спр. 52. По эксплуатации Княжедворского соляного источника. 25 марта – 26 марта 1917 г., 5 арк.

91. Спр.59. С отчётностью Управления по финансовым делам. 8 июня 1917 г. – 18 марта 1918 г., 253 арк.

92. Спр. 60. Дело об открытии заведений для приготовления фруктовых и ягодных вин, мёда, солодовых напитков й уксуса. 24 мая 1917 г. – 2 сентября 1917 г., 30 арк..

93. Спр. 61. Об открытии папиросных и гильзовых мастерских. 8 мая 1916 г. – 21 декабря 1916 г., 55 арк.

94. Спр. 63. По восстановлению Ланчинского соляного завода. 7 июня 1917г. – 8 июля 1917р., 20 арк.

95. Спр.64. С разной перепиской. декабрь 1916 г. – май 1917 г., 189 арк.

96. Спр. 69. О вывозе имущества из предприятий бывших в вед. Управления по финансовым делам и о передаче его воинским частям. 20 августа 1917г. – 14 апреля 1918 г., 123 арк.

97. спр. 81. с разной перепиской / об эвакуации и о ликвидации, а также с перепиской о предоставлении чинам управлений должностей/. 10 июля 1917 г. – 17 апреля 1918 г., 134 арк.

98. Спр.83. Дело с циркулярами Военного генерал губернатора областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны и областного комиссара. 5 февраля 1917г. – 30 июня 1917 г., 103 арк.

99. Спр.84. О государственном промысловом налоге. 25 февраля 1917 г. – 6 июля 1917 г., 117 арк.

100. Спр. 86. О податях и сборах в пользу городских поселений края. 23 декабря 1916 г. – 9 августа 1917 г., 162 арк.

101. Спр.88. Дело по выписке промысловых свидетельств, патентов и бандеролей. 9 ноября 1916г – 7 декабря 1917 г., 29 арк.

102. Спр. 87. О гербовом сборе. 1 декабря 1916 р. – 6 июля 1917 г., 36 арк.

103. Спр.89. С разной перепиской. 2 сентября 1916 г.–3 сентября 1917 г., 193 арк.

104. Спр. 91. С отчётностью по государственному промысловому налогу. 6 мая 1917 г. – 20 октября 1917 г., 225 арк.

105. Спр.95. Дело об организации ликвидационной комиссии по финансовым делам Галиции и Буковины и об удовлетворении удержаний чинов комиссии. 2 апреля 1918 г. – 17 апреля 1918 г., 13 арк.

106. Спр. 96. О произведённых при расформировании Управления по финансовым делам из состоящих в Черниговском казначействе на текущем счёте начальника управления сумм, денежных выдачах перечисленных в доходы казне. 25 марта 1918 г. – 24 апреля 1918 г., 34 арк.

107. Спр.96а. Отчёт Управления по финансовым делам при Областном Комиссаре Галиции и Буковины за время с 11 августа 1916 года по 1-е полугодие 1918г., 88 арк.

108. Спр.97. Книга приказов по Управлению по финансовым делам в областях Австро-Венгрии, занятых по праву войны. 1916 г.- 1917 г. 9 арк.

109. Спр.163. Дело о службе Начальника Управления по Финансовым делам Военного Генерал-Губернаторства областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны Николая Петровича Чамова. 22 августа 1916 г. – 24 апреля 1918 г., 51 арк.

Ф. 378. Управління військово-окружного контролера Галичини, м.Львів, м.Чернівці.1914 – 1915рр.

Оп.1.

110. Спр.1. Отчёт о деятельности Управления с 1 ноября 1914 г. по 1 июля 1915г. 1915г., б/а.

Ф. 379. Польове казначейство при Управлінні військового генерал-губернатора Галичини, м.Львів. 1914 – 1915рр.

Оп.1.

111. Спр. 3. О гербовых знаках.10 сентября 1914г. – 28 августа 1915г., 81 арк.

112. Спр. 6. Переписка о выдаче суммы для удовлетворения чинов градоначальства, о деятельности казначейства и об открытии кредитов. 11 сентября 1914 г. – 28 авг. 1915 г., 55 арк.

113. Спр. 10. Переписка об устройстве благотворительных лотерей. 4 февраля 1915 г. – 13 мая 1915г., 284 арк.

114. Спр. 12. С циркулярами и распоряжениями по сберегательной кассе. 22 мая 1915 г. – 28 авг. 1915г., 2.

Ф. 431. Тернопільське польове казначейство при Управлінні головного казначея армій Південно-Західного фронту, м.Тернопіль. 1914-1917 рр.

Оп. 1.

115. Спр.1. Копии циркуляров управления главного казначея армии Юго-Западного фронта. 28 декабря 1914 г. – 21 июля 1915 г., 89 арк.

116. Спр.3. О службе чинов казначейства. 9.01.1915 г. – 3.09.1915 г., 74 арк.

117. Спр.3а. Книга приказов по Тернопольскому полевому казначейству. 7 января 1915 г. – 28 августа 1915 г., 3 арк.

118. Спр.6. По приёму вкладов учреждений, обществ и воинских частей по сберегательной кассе. Март 1915 г. - 2 августа 1915 г., 10 арк.

119. Спр.7. Разного содержания об операциях сберегательной кассы. 1 февраля–14 августа 1915г., 35 арк.

120. Спр. 8. О высылке серебряной и медной монеты по банковским операциям. 7 января 1915г. – 3 августа 1915 г., 140 арк.

121. Спр. 10. По гербовых знаках. 7 января 1915г. – 10 августа 1915 г., 62 арк.

122. Спр. 14. О разменном капитале по банковским операциям. 7 января 1915 г. – 1 сентября 1915 г., 153 арк.

123. Спр. 15. Разного содержания по банковским операциям. 7 января 1915г. – 29 августа 1915 г., 289 арк.

124. Спр.16. Об организации казначейства, эвакуации и расформировании. 4 января 1915 г. – 7 сентября 1915 г., 111 арк.

125. Спр. 17. Журнал входящих секретных бумаг Тарнопольского полевого казначейства на 1915г. 7 янв. – 5 авг. 1915г., б/а.

126. Спр.29. Тернопольское полевое казначейство. Книга приказов 1916-1917гг., 19 арк.

127. Спр.30. Циркуляры и распоряжения принятые к сведению и руководству управления главного казначея армий Юго-Западного фронта. 23 сентября 1916 г. – 22 октября 1917 г., 261 арк.

128. Спр. 31. О формировании Тернопольского полевого казначейства. 26 августа 1916 г. – 17ноября 1917 г., 150 арк.

129. Спр. 36. Дело с секретными бумагами разного рода по казначейским операциям. 25 сентября 1916 г. – 5 июля 1917 г., 14 арк.

Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м.Київ. 1827 – 1916 рр.

Оп. 667.

130. Спр.7. С циркулярами Министерства Внутренних Дел Министерства Народного Просвещения и других Министерств по разным отделам. 6 января 1914 р. – 4 октября 1914 р.,240 арк.

Ф. 574. Канцелярія старшого фабричного інспектора Київської губернії, м. Київ. 1894-1919 рр.

Оп.1.

131. С цирулярными распоряжениями отдела промышленности Министерства торговли и окружного фабричного инспектора Киевского округа. 14 января 1916 г. – 28 декабря 1916 г., 305 арк.

Ф. 575. Канцелярія окружного фабричного інспектора Київського округу, м.Київ. 1885-1918 рр.

Оп. 1.

132. Спр.439. Копии циркуляров Министерства торговки и промышленности, окружного фабричного інспектора, старших фабричних инспекторов и городских по фабричным и горно-заводским делам присутствий Киевского фабричного округа. 12 января 1906 г. – 22 июля 1917 г., 286 арк.

133. Спр. 586. Доклад Киевской губернаской управы о передаче надзора за сельсько-хозяйственными котлами земству; сведения о количестве сельсько-хозяйственных котлов в Киевской губ. На 1 января 1910 г.; об организации в Киеве Военно-промышленного комитета. 13 марта 1919 г. – 24 августа 1918 г., 254 арк.

134. Спр. 768. Положение о комиссиях п эвакуации. Правила для приведения в негодность предприятий, которые не могут бать эвакуированы. Переписка с Министерством торговки и промышленности, с районной эвакуационной комиссией Юго-Западного фронта и др.. учреждениями об эвакуации промышленных предприятий Киевского округа. 1915 г., 91 арк.

Ф. 722. Управління гідротехнічних робіт при армиях Південно-Західного фронту, м.Київ. 1916 – 1919 рр.

Оп. 1.

135. Спр. 1. С разной перепиской 1916г. – февраль 1917 г., 98 арк.

136. Спр. 4497. Справочные цены на материалы, инвентарь, фураж и рабочие руки. 1916 г., 76 арк.

Оп.2.

137. Спр.6. Копия Временного Положения «Об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны». 19 августа 1914г., 6 арк.

Ф. 1347. Управління губернського комісара Галичини, м.Тернопіль 1916-1918р.

Оп.1.

138. Спр.2. Дело о выдаче жалованья служащим губернского и уездного комиссаров 18.12 1917 г. – январь 1918 г., 396 арк.

139. Спр. 4. Переписка по разным предметам. 05.11.1917 г. – 02.01.1918 г., 27 арк.

Ф.1439. Чернігівське жандармське управління, м. Чернігів. 1874, 1879-1917 рр.

Оп. 1.

140. Спр.1657. Дело 1915 года по описи №19 Черниговского губернского жандармского управления с отчётами по производству до знаний и охранных переписок (тут же периодические донесения помещиков и сообщения исправников о революционном движении и настроении населения вообще в пределах их районов). 1 февраля 1915 г. – 691 г., 691 арк.

Ф. 2204 Уповноважений Міністерства землеробства при Штабі головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту. 1915 – 1918 рр.

Оп.1.

141. Спр. 18. Дело о предоставлении транспорта для перевозки строительных материалов, требуемых для постройки зернохранилищ. 1916р., 97 арк..

142. Спр. 26. Переписка с канцелярией и осведомительно-статистическом бюро уполномоченного Министерства земледелия при штабе главнокомандующего

армиями Юго-Западного фронта о предоставлении отстрочек военнообязанным, заготовках фуража. 1916г., 116 арк.

1.2. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України)

Ф. 645. Канцелярія Перемишльського губернатора, м. Перемишль. 1915–1916 рр.

Оп.1.

143. Спр.4. Обіжник про заборону провозу золота за кордон. Травень 1915 р., 15 арк.

144. Спр. 95. Розпорядження головного начальника Південно-Західного фронту в м. Любліні та генерал-губернатора Галичини у Львові про призначення агентів для виявлення торгівців зброєю та спиртними напоями. Березень-квітень 1915 р., 3 арк.

145. Спр. 106. Рапорт начальника Самбірського повіту, протоколи дізнань та інші документи в справі селянина с.Зарайсько, Самбірського повіту Гавдуна Василя Семеновича, обвинуваченого в пониженні курсу рубля. Квітень 1915 р., 6 арк.

146. Спр.119. Постанови, донесення, протоколи дізнання та інші документи про розслідування фактів продажу продуктів харчування по підвищених цінах. Квітень 1915 р., 8 арк.

147. Спр. 120. Справа про покарання жителів м. Кольбушова Каракевич Юзефа та гміни Вериня Олькуш Яна за торгівлю спиртними напоями. Квітень-травень 1915 р., 8 арк.

148. Спр. 121. Справа про покарання жителя с.Горличина, Переворського повіту Орендарського Андрія Михайла за торгівлю спиртними напоями. Квітень 1915 р., 8 арк.

149. Спр. 122. Справа про покарання жителя м. Переворськ Пакуш Магдалини за торгівлю спиртними напоями. Квітень 1915 р., 6 арк.

150. Спр.128. Рапорти, протоколи дізнань та інші документи про розслідування фактів продажу недоброякісних продуктів, спиртних напоїв та інших правопорушень з боку населення. Квітень 1915 р., 31 арк.

151. Спр. 141. Розпорядження генерал-губернатора Галичини у Львові і обіжник Перемишльського губернатора представити відомості про кількість грошей, які зібрали при штрафуванні населення, та донесення начальників повітів по цьому питанні. Травень-червень 1915 р., 21 арк.

152. Спр. 142. Звіти начальника Старо-Самбірського повіту та донесення губернатора Львівському військовому казначейству про виручені гроші від оренди землі власників, які втекли та від продажу їх майна з додатком квитанцій. Травень 1915 р., 10 арк.

153. Спр. 149. Прохання штаб-офіцера розвідувального відділу штабу 8-ї армії про видачу дозволу на розмін військових грошей на австрійські крони для потреб контррозвідки. Травень 1915 р., 1 арк.

154. Спр. 158. Перелік питань про економічний стан господарства Ряшівського повіту, поставлених генерал-губернатором начальником Ряшівського повіту. Квітень 1915 р., 1 арк.

155. Спр. 160. Прейскуранти цін на предмети першої необхідності, порівняльна відомість цін, рапорти, журнали комісії та інші документи про встановлення граничних цін на предмети першої необхідності. Квітень 1915 р. 23 арк.

156. Спр. 161. Бланки прейскуранту цін на будівельні матеріали та роботи і листування про заповнення граф для розцінок. Березень-квітень 1915 р., 19 арк.

Ф. 694. Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни. 1914-1919 рр.

Оп.1.

157. Спр.1. Розпорядження, накази, обіжники військового міністра, Військового генерал-губернатора Галичини, Начальника військових повідомлень армій південно-західного фронту, та інш. 1914-1915 рр., 104 арк.

158. Спр.2. Інструкції, посвідчення, заяви та ін. документи про видачу дозволу на в’їзд або виїзд зі Львова. 1915р., 241 арк.

159. Спр.11. Відомості про стан промисловості в Галичині в 1914 р. 1914 р., 1 арк.

160. Спр. 12. Доповідна записка гірничого інспектора Мацковського Т. Генеральному губернаторству про стан соляної промисловості в Галичині. 1915 р., 25 арк.

161. Спр.18. Прохання Інституту «Народний Дім» у Львові про звільнення його від податків та комунальних зборів. 1915 р., 2 арк.

Ф. 747. Управління начальника гарнізону російських військ, м. Ряшів. 1914-1915 рр.

Оп.1.

162. Спр. 10. Справа про надання дозволу Парасковії Комнатній на відкриття бакалійної лавки. Жовтень 1914 р. – січень 1915р., 11 арк.

163. Спр. 11. Заява селянки Фокіної А.І. про дозвіл на відкриття бакалійної лавки в місті Ряшеві. 10 січня 1915р., 1 арк.

1.3. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО)

Ф.27. Чернівецький губернський комісар м.Чернівці. 1916-1918 рр.

Оп. 1.

164. Спр. 7. Циркуляры и приказы об объявлении указа Временного правительства о политической амнистии. 11 марта 1917 г. – 30 октября 1917 г., 65 арк.

165. Спр. 12. Протоколы, раппорты, жалобы и переписка по расследованию злоупотреблений должностных лиц. 5января 1917 г. – 8 февраля 1918 г., 179 арк.

166. Спр.14. Протоколы, раппорты и переписка о расследовании служебных преступлений должностных лиц и предании их суду. 27 апреля 1917 г. –15 сентября 1917 г., 158 арк.

167. Спр.39. О выдаче разрешений на открытие кинотеатров, устройстве спектаклей и других развлечений в городском театре и других местах. 31 декабря 1916 г. – 30 июня 1917 г., 275 арк.

168. Спр. 40. Переписка с военным генерал – губернатором и прошения владельцев торговых предприятий об изменении времени торговли в их магазинах и разных торговых предприятиях. 22 февраля 1917 г. – 4 июля 1917 г., 22 арк.

169. Спр. 41. Дело об установлении справочных цен на продовольственные и фуражные продукты, рабочую силу и строительный материал на территории Черновицкой губернии. 23 февраля1917 г. – 3 октября 1917 г., 344 арк.

170. Спр. 42. Циркуляры, доклады, рапорты и переписка об установлении взимания сборов с недвижимых имуществ, торговых заведений и за проезд по шоссейных дорогах. 7 сентября 1916 г. – 5 июля 1917 г., 71 арк.

171. Спр. 43. Постановления, рапорты и переписка о взыскании с населения разных налогов и сборов. 22 апреля 1917 г. – 6 июня 1917 г., 75 арк.

172. Спр. 44. Переписка о пригульном скоте и продаже его с аукционов. 3 января 1917г. – 12 января 1918 г., 182 арк.

173. Спр. 55. Прошения, списки, сведения о семейном и имущественном положении, переписка и др. материалы об оказании денежной помощи местным жителям. 3 февраля 1915 г. – 11 февраля 1917 г., 254 арк.

174. Спр. 83. Дело о наложении штрафов на жителей гор. Черновцы за хранение огнестрельного оружия, продажу недоброкачественных товаров и спиртных напитков, кражу и др. нарушения. 1917г. – 1918 г., 378 арк.

175. Спр. 161. Дело о выдаче чиновникам управлений Черновицкой губернии пособий в связи с дороговизной. 27 октября 1917 г. 15 января 1918 г., 70 арк.

176. Спр. 295. Личное дело Черновицкого губернатора Лигина Валериана Валериановича. 14 апреля 1916 г. – октябрь 1917 г. , 92 арк.

177. Спр. 391. Рапорты, акты и переписка с начальниками уездов о конфискации брошенного имущества и товаров и использовании вырученных от продажи денежных сумм для выплат жалования полицейским служащим. Июль 1916 г. – 28 августа 1918 г., 64 арк.

Ф. 39. Чернівецький міський магістрат. 1781 – 1918 рр. Оп.2.

178. Спр. 235. Тарифы максимальных цен на продовольственные товары при курсе русских и австрийских денежных знаков. 1916 г., 7 арк.

Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора. 1914-1917 рр.

Оп.1.

179. Спр. 23. Переписка с военным генерал-губернатором Галиции по военным, административным и религиозным вопросам. 13 сентября 1914 г. – 30 декабря 1914 г., 128 арк.

180. Спр. 25. Рапорт начальника Коломейского уезда об экономическом состоянии уезда. Смета расходов уездного управления. Список служащих Коломейского уездного суда. 1914 г. – 1915 г., 18 арк.

181. Спр. 26. Рапорт начальника Городенского уезда о населении и экономике уезда на 1915 год. 1914 г., 7 арк.

182. Спр. 31. Дело об аресте жителя гор. Черновцы Ярмарка Ельяша за ведение торговли спиртными напитками. 1 января 1915 г. – 4 января 1915 г., 5 арк.

183. Спр. 32. Дело об аресте жителя гор. Черновцы Озия Хаимова Крепера и Менделя Друка за нарушение правил торговли спиртными напитками. 1 января 1915 г. – 4 января 1915 г., 6 арк.

184. Спр.35. Дело об аресте Бейзина Германа обвиняемого в тайной продаже водки. 25 сентября 1914 г., 1 арк.

185. Спр. 36. Дело об аресте Тимчука Алексея Васильевича и Поперчука Василия Петровича, обвиняемых в тайной продаже водки. 6 октября 1914 г., 2 арк.

186. Спр. 56. Описи движимого и недвижимого имущества конфискованного военными властями, принадлежащего австрийскому правительству. 11 декабря 1914 г., 23 арк.

187. Спр. 60. Переписка с комендантом гор. Черновцы и прошения жителей о возмещении им материальных убытков, причинённых войной. 7 сентября 1914 г. – 4 декабря 1914 г., 20 арк.

188. Спр. 61. Протоколы и переписка с управлением военно-окружного контролёра Галиции о найденных серебряных монетах, ценных бумаг, серебрянных вещей при обыске австро-венгерского банка. 3 октября 1914 г. – 1915 г., 10 арк.

189. Спр. 62. С перепиской об открытии торговых и промышленных предприятий, прекративших свои функции в связи с войной. 3 сентября 1914 г. – 27 декабря 1914 г., 26 арк.

190. Спр. 64. Дело о назначении, переводе, награждении и по другим вопросам, касающимся личного состава Черновицкой губернии. 1914 г.-1915 г., 135 арк.

191. Спр. 85. Протоколы обыска нижних чинов обвиняемых в присвоении имущества принадлежащего лицам, бежавшим в глубь Австрии, и переписка по этому вопросу. 1915 г., 4 арк.

192. Спр. 89. Об аресте жителя гор. Черновцы Экштейна Иссака обвиняемого в нарушении постановления об установлении курса австрийской кроны. 1915 г., 4 арк.

193. Спр. 90. Об аресте жителя гор. Черновцы Фернбаха Йоселя за нарушение постановления об установлении курса австрийской кроны. 7 января 1915 г., 4 арк.

194. Спр. 91. Дело о наложении штрафа на гор. Черновцы Миллер Октавиана за торговлю спиртными напитками. 16 января 1915 г., 7 арк.

195. Спр. 92. Дело о наложении штрафа на гор. Черновцы Мейзлера Вильгельма Михеева за торговлю спиртными напитками. 15 января 1915 г. – 16 января 1915 г., 5 арк.

196. Спр.93. Дело о наложении штрафа на торговца гор. Черновцы Левескула Эраста за торговлю спиртными напитками. 16 января 1915 г. – 17 января 1915 г., 4 арк.

197. Спр.94. Дело о наложении штрафа на жителя гор. Черновцы Шапиро Леона за торговлю спиртными напитками. 11 января 1915 г. – 22 января 1915 г., 4 арк.

198. Спр. 95. Дело о наложении штрафа на жителя гор. Коломыя Габреля Цирклера за торговлю спиртными напитками. 18 января 1915 г. – 24 января 1915 г., 5 арк.

199. Спр. 96. Дело об аресте жителя Новоселицы Дмитрия Фоменко за торговлю спиртными напитками. 10 января 1915 г. – 14 января 1915 г., 4 арк.

200. Спр. 97. Дело об аресте жителя гор. Черновцы Герша Абрам-Давидова Лабина и Ритберга Хаим-Айзика за ведение торговли спиртными напитками. 3 января 1915 г. – 4 января 1915 г., 6 арк.

201. Спр. 102. Доклады, протоколы, списки, прошения и переписка о выдаче государственным служащим и жителям пропусков на проезд, перевозку грузов,

розыске жителей, расследовании разных происшествий и др. 1 января 1915 г. – 17 декабря 1915 г., 714 арк.

202. Спр. 119. Протоколы заседаний магистрата гор. Черновцы. 21 августа 1916 г. – 16 декабря 1916 г., 128 арк.

203. Спр. 123. Приказы, циркуляры и переписка о создании уездных оценочных комиссий по убыткам, причинённым населению войсками и рассмотрении претензий жителей. 10 октября 1916 г. – 11 января 1917 г., 136 арк.

204. Спр. 135. Переписка с военным генерал-губернатором областей Австро-Венгрии и главным начальником снабжения армии Юго-Западного фронта о закупке скота и хлеба для армии статским советником Григоренко. 27 сентября 1916 г. – 24 января 1917 г., 61 арк.

205. Спр. 142. Протоколы, списки, рапорты, прошения и переписка о конфискации спирта и вина в погребах, оставленных владельцами и отпуске учреждениям и воинским частям. 31 июля 1916 г. – 20 марта 1917 г., 247 арк.

206. Спр. 155. Указания уполномоченного Министерства финансов при Военном генерал-губернаторе о представлении сведений об экономической, примышленной и финансовой жизни края. 14 октября 1916 г. – 22 января 1917 г., 17 арк.

207. Спр.156. Материалы об управлении финансовым ведомством при Военном генерал-губернаторе секвестрованным Печенежинским нефтеочистительным заводом акционерного общества «Премьер» (Акты, описи, заявки, переписка и другие). 1916 – 1917гг., 201 арк.

208. Спр. 160. Приказы, рапорты, ведомости справочных цен и переписка об установлении такс на разного рода продукты, материалы и рабочую силу за 1916 – 1917 гг. 14 декабря 1916 г. – 22 февраля 1917 г., 305 арк.

209. Спр. 161. Приказы, рапорты цен и переписка об установлении цен на продукты питания и промышленные товары. 30 сентября 1916 г. – 27 декабря 1916 г., 75 арк.

210. Спр. 162. Переписка с Военным генерал-губернатором и начальниками уездов об установлении цен на продовольственные товары, фураж и др. справочных цен. 24 июня 19016 г. – 17 декабря 1916 г., 36 арк.

211. Спр. 163. Ведомости справочных цен и переписка об установлении таксы на разного рода продукты, материалы и рабочую силу за 1916 -1917 гг.13 августа 1916 г. – 13 декабря 1916 г., 243 арк.

212. Спр. 164. Переписка с магистратом города Черновцы о правилах взимания таксы за убой скота на городских бойнях. 20 сентября 1916 г. – 28 ноября 1916 г., 6 арк.

213. Спр. 167. О выдаче разрешений на открытие магазинов, торговых лавок, столовых, кофеень и других торговых предприятий. 21 июля 1916 г. – 22 ноября 1916 г., 209 арк.

214. Спр. 170. Переписка с Военным генерал-губернатором и начальником Коломыйского уезда о возврате жителям города Коломыя денег, взятых в 1914 году полковником русской армии для обеспечения их спокойствия. 4 октября 1916 г. – 27 декабря 1916 г., 14 арк.

215. Спр. 172. Циркулярное указание начальникам уездов об оказании материальной помощи горным жителям Черновицкой губернии. 28 ноября 1916 г. – 28 ноября 1916 г., 4 арк.

216. Спр. 177. Циркуляры, прошения и переписка о сборе добровольных пожертвований в пользу нуждающихся семейств, о выдаче служащим денежного пособия. 23 июля 1916 г. – 31 октября 1916 г., 204 арк.

217. Спр. 196. Акты, рапорты, переписка и другие материалы о правлении и ответственности жителей губернии за отказ от окопных работ, за вывоз товаров из гор. Черновцы без разрешения, за пьянство и др. 27 августа 1916 г. – 15 октября 1916 г., 233 арк.

218. Спр. 199. Дело о наложении штрафов на жителей уезда Гура –Гуморского за хранение огнестрельного оружия без разрешения, нелегальную покупку в солдат товаров и продуктов питания и др. нарушения. 17 декабря 1917 г. – 25 мая 1917 г., 69 арк.

219. Спр. 200. Дело о наложении штрафов на жителей Черновицкой губернии за хранение огнестрельного оружия без разрешения, продажу спиртных напитков,

укрывательство австрийских дезертиров и др. 11 августа 1916 г. – 15 октября 1916 г., 171 арк.

220. Спр. 201. Дело о наложении штрафов на жителей Черновицкой губернии за хранение оружия без разрешения, продажу спиртных напитков, оскорбления и др. нарушения. 2 октября 1916 г. – 16 ноября 1917 г., 256 арк.

221. Спр. 202. Дело о наложении штрафов на жителей уездов Черновицкой губернии за хранение оружия без разрешения, продажу спиртных напитков, кражу, избиения и др. 16 октября 1916 г. – 25 января 1917 г., 231 арк.

222. Спр. 203. Дело о наложении штрафов на жителей Коссовского уезда за хранение и продажу спиртных напитков, оскорбления, кражу и др. нарушения. 1916 г. – 1917 г., 137 арк.

223. Спр. 205. Наложение административного взыскания на лиц, обвиняемых в проступках, предусмотренных ст. Устава о наказаниях налагаемых Мировыми Судьями. 5 августа 1916 г. – 17 января 1917 г., 335 арк.

224. Спр.238. Приказы, списки, рапорты и переписка о назначении, замене, награждении должностных лиц. Статистическая ведомость по Снятынскому уезду о количестве засеянного и сжатого урожая. Смета доходов и расходов гор. Печенежа на 1917 г. 13 марта 1917 г. – 18 января 1918 г., 400 арк.

225. Спр. 261. Переписка с Черновицким и Хотынским полевыми казначействами об открытии кредитов и содержание чиновников управления Черновицкого губернатора и подведомственных ему учреждений. 28 июля 1916 г. – 24 декабря 1916 г., 71 арк.

226. Спр.268. Ведомости, ордера и переписка с начальниками уездов о сдаче ими денег вырученных от продажи продуктов питания и фуража в Черновицкое полевое казначейство. 1916 . – 1917 г., 130 арк.

227. Спр. 272. Приказания, рапорты и переписка об установлении курса австрийских и немецких денег. 8 августа 1916 г. – 24 июля 1916 г., 80 арк.

228. Спр. 277. Акты, описи, ведомости и переписка по учёту имущества городских магистратов и о их доходах и расходах. 19 июля 1916 г. – 7 декабря 1916 г., 107 арк.

Ф.505. Управління начальника Чернівецького повіту. 1916-1917 рр.

Оп.1

229. Спр. 8. Инструкция докладная записка Черновицкому губернатору, списки и др. материалы о деятельности и личном составе гминных учреждений уезда. 6 августа 1916 г. – 31 декабря 1916 г., 191 арк.

230. Спр. 9. Циркуляры Черновицкого губернатора, рапорты полицейских урядников, протоколы заседаний громадских рад. Списки налогоплательщиков и др. материалы об установлении общественных налогов и повинностей и составлении бюджетов гминных управлений. 12 сентября 1916 г. – 23 января 1917 г., 122 арк.

231. Спр. 13. Переписка с Черновицким губернатором и командирами воинских частей о предоставлении подвод и мобилизации населения на окопные, дорожные и др. работы для нужд армии. 22 июля 1916 г. – 31 декабря 1916 г., 257 арк.

232. Спр. 21. Жалобы жителей, протоколы и переписка с воинскими частями об установлении размеров убытков, нанесённых солдатами в результате самовольных покосов. 25 июня 1916 г. – 27 декабря 1916 г., 70 арк.

233. Спр.31. Циркуляры Черновицкого губернатора о предоставлении сведений о фабриках, заводах и др. промышленных предприятиях на территории уезда. Сведения. 21 августа 1916 г. – 17 декабря 1917 г. 28 арк.

234. Спр. 34. Циркуляры Черновицкого губернатора о представлении сведений о посевных площадях, жителях уезда, нуждающихся в оказании помощи, о лечебных, пожарных и др. учреждениях сведениях. 24 августа 1916 г. – 31 декабря 1916 г., 221 арк.

235. Спр.37. Справочные цены на продовольствие, фураж, строительные материалы и рабочую силу по Черновицкому уезду. 11 сентября 1916 г. – 23 декабря 1916 г., 84 арк.

236. Спр. 49. Циркуляр Черновицкого губернатора о порядке убоя скота на городской скотобойне. Рапорты полицейских урядников о наличии скотобоен на территории их уездов. 31 июля 1916 г. – 1 сентября 1916 г., 11 арк.

Ф.808. Управління комисара Чернівецького повіту, м. Чернівці. 1916-1918 рр.

Оп.1.

237. Спр. 19а. Переписка с Черновицким губернатором и начальниками уездов по хозяйственно-финансовым вопросам. Финансовые отчёты по использованных ассигнованиях. Списки рабочих, получивши наряд на окопные работы. 27 января 1916 г. – 21 октября 1917 г., 500 арк.

Ф.818. Управління начальника Серетського повіту Чернівецької губернії. 1916-1917 рр.

Оп.1

238. Спр. 2. Рапорты о расположении воинских частей, об австрийских поданных, кражах и др. Переписка с Черновицким губернатором по хозяйственным вопросам. 18 июля 1916 г. – январь 1917 г., 611 арк.

239. Спр. 33. Переписка с Черновицким губернатором о доставлении сведений о количестве налогоплательщиков в уезде, списки последних, рапорты урядников и др.материалы. 9 сентября 1916г. – 4 апреля 1917 г., 44 арк.

240. Спр. 34. Списки налогоплательщиков государственных, общественных и др.. налогов по уезду. 6 октября 1916 г. – 30 сентября 1916 г., 128 арк.

241. Спр. 47. Финансовые отчёты, ведомости и др. материалы приходно-расходной книги Управления. 23 августа 1916 г. – 22 декабря 1916 г., 110 арк.

242. Спр. 49. Переписка с Черновицким губернатором, дирекцией нефтяного завода о приобретении нефти для электростанции. 15 октября 1916 г. – 3 декабря 1916 г., 61 арк.

Ф.882. Управління комісара Вижницького повіту Чернівецької губернії. 1916-1917 рр.

Оп.1

243. Спр. 39. Переписка с Черновицким губернатором и участковыми приставами о розыске шпионов, о сборе акцизных налогов, о разборе земельных конфликтов между жителями сел. уездов и др. Заявления жителей сел. уезда об

отпуске их родственников – военнопленных. 1 января 1917 г. – 1 октября 1917 г., 167 арк.

Ф.886. Управління начальника Кіцманського повіту Чернівецької губернії. 1916-1917 рр.

Оп. 1.

244. Спр. 121. Циркулярные указания, протоколы, рапорты и переписка по составлению списков плательщиков налогов в пользу города Коцман с торгово-промышленных предприятий и ремесленников. 17 января 1917 г. – 30 февраля 1917 г., 58 арк.

Ф.923. Управління начальника Сторожинецького повіту Чернівецької губернії . 1916 – 1917 рр.

Оп.1.

245. Спр. 185. О состоянии списков плательщиков государственных добавочных, краевых, гминных в сельских поселениях. 22 января 1917 г. – 26 июля 1917 г., 205 арк.

Ф. 957. Управління комісара Сторожинецького повіту Чернівецької губернії. 1916-1918 рр.

Оп.1

246. Спр. 1. Акт об избрании маги страта г. Сторожинца и переписка с Черновицким губернатором о продаже продуктов австрийского военного фонда и организации магазина для снабжения населения продуктами первой необходимости. 1916 г. – 1917 г., 149 арк.

247. Спр. 2. Протоколы заседаний магистрата города Сторожинец, сметы доходов и расходов магистрата. 1 января 1917 г. – 20 июля 1917 г., 46 арк.

248. Спр. 4. Рапорты урядников, сведения об учреждениях и должностных лицах , описи брошенного имущества, прошения об открытии мелких торговых предприятий и др. материалы. 3 июня 1916 г. – 5 июня 1917 г., 67 арк.

249. Спр. 9. Рапорты губернскому Комиссару, описи вывозимого имущества, финансовые отчёты и др. материалы об эвакуации района. 11 июля 1917 г. – 4 января 1918 г., 161 арк.

250. Спр. 59. Ведомости и сведения о справочных ценах на рабочую силу, продукты питания, промышленные товары, фураж и др. 1 января 1917 г. – 7 июля 1917 г., 193 арк.

251. Спр. 60. Дело о выдаче разрешений разным лицам на открытие торговых предприятий в уезде. 1 января 1917 г. – 13 июля 1917 г., 194 арк.

252. Спр. 83. Списки служащих канцелярий и переписка с Черновицким губернатором по этому вопросу. 18 октября 1916 г. – 30 июня 1917 г., 53 арк.

Ф. 958. Управління комісара Серецького повіту Чернівецької губернії. 1916-1917 рр.

Оп.1

253. Спр. 10. Переписка с Черновицким губернатором об установлении контроля над имениями и др. имуществом, брошенным владельцами, бежавшими в Австрию, (описи имущества, списки общественных зданий, акты о передаче и продаже брошенного имущества). 7 июля 1916 г. – 20 июня 1917 г., 373 арк.

254. Спр. 17. Постановления и объявления военного генерал –губернатора областей Австро - Венгрии, занятых по праву войны, Главнокомандующего Юго-Западным фронтом 1914-1917 гг., переписка с Черновицким губернатором о привлечении к ответственности лиц нарушивших обязательные постановления. 12 ноября 1916 г. – 26 июня 1917 г., 169 арк.

Ф.959. Чернівецьке польове казначейство управління головного скарбника армій Південно-Західного фронту.1914-1917 рр.

Оп.1.

255. Спр.1. Циркуляры управления Главного казначейства и управления государственными сберегательными кассами. 1 октября 1916 г. – 7 декабря 1917 г., 291 арк.

256. Спр. 2. Циркуляры управления государственными сберегательными кассами по операциям сберегательной кассы при казначействе. 25 февраля 1918 г. 11 октября 1917 г., 81 арк.

257. Спр.3. Кассовые отчёты по государственным суммам и переписка по них. 9 октября 1916 г. – 15 ноября 1917 г., 176 арк.

258. Спр. 7. Акты срочных и внезапных ревизий кассы казначейства. Октябрь 1916 г. – 3 ноября 1917 г., 63 арк.

259. Спр. 10. Переписка и отчётность по депозитам. 5 октября 1916 г. – 13 октября 1917 г., 51 арк.

260. Спр. 11. Переписка с Управлением главного казначейства о получении гербовых знаков и отчётности о расходовании их.1916 – 1917 р., 117 арк.

261. Спр. 24. Сообщения о реформировании Черновицкого полевого казначейства, инвентарные описи, ведомости об остатках текущих счетов и переписка по финансовым вопросам. 2 октября 1917 г. – 15 декабря 1917 г., 98 арк.

262. Спр. 25. Отчёты сберегательной кассы при Черновицком полевом казначействе. 20 января 1917 г. – 20 января 1917 г., 8 арк.

Ф.961. Начальник першої дільниці Чернівецької міської військової міліції Чернівецького губернського комісара. 1916-1917 рр.

Оп.1.

263. Спр.12. Копии циркуляров Черновицкого губернатора о порядке взимания налогов с населения, надзоре за газетой и книжной торговлей, устройстве учебной части и др. вопросам. Сведения об учреждениях и промышленных предприятиях на территории участка. 1916 г., 342 арк.

Ф. 964. Пристав другої дільниці Чернівецької міської поліції. 1916-1917 рр.

Оп. 1.

264. Спр.1. Циркуляры и распоряжения Черновицкого губернатора и начальника контр - разведки военного отделения штаба IX армии присланные для сведения и руководства. 1916 г. – 1917 г., 61 арк.

265. Спр.6. Циркуляры Черновицкого губернатора и полицмейстера гор. Черновцы о ревизии фабрик и заводов принадлежащих лицам бежавшим в глубь Австрии, об оценке и продаже оставшегося имущества, товаров и продуктов питания и др. Списки заводов и фабрик подлежащих реквизиции и открытии заводов и мастерских на участке. Переписка с полицмейстером гор. Черновцы и направлении людей на окопные работы и др. 1916 г., 196 арк.

Ф. 966. Пристав третьої дільниці Чернівецької міської поліції. 1916-1917 рр.

Оп. 1.

266. Спр. 1. Циркуляры и распоряжения Черновицкого губернатора и полицмейстера гор. Черновцы присланные к сведению и руководству. 20 августа 1916 г. – 9 декабря 1916 г., 140 арк.

267. Спр. 3. Циркуляры, распоряжения и переписка с полицмейстером гор. Черновцы о представлении сведений о фабриках и заводах, о нефтяных и соляных предприятиях о торговых и др. сведения. Списки должностных лиц и предприятий. 29 августа 1916 г. – 3 января 1917 г., 403 арк.

268. Спр. 7. Циркуляры Черновицкого губернатора о розыске разных лиц скрывающихся от преследования полиции, об открытии школ и др. Списки городовых полиции и рапорты о происшествиях на участке их деятельности. 15 декабря 1916 г. – 20 апреля 1917 г., 177 арк.

269. Спр.11. Переписка с полицмейстером гор. Черновцы о представлении сведений об учредительном составе о количестве служащих полиции, о заболевании населения эпидемиологическими заболеваниями и др. сведения. Расценки на продукты питания. 24 декабря 1916 г. – 14 декабря 1917 г., 65 арк.

Ф. 967. Фінансовий інспектор першого округу управління фінансових справ Чернівецької губернії областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни. 1917 р.

Оп. 1.

270. Спр. 1. Переписки с Управлением по финансовых делах Военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии о взимании гербового сбора и сборе государственных промысловых налогов и акцизов о выдаче патентов на открытие торговли и промышленных предприятий и др. Таблицы взимания торгового и промышленного налогов. Отчёты финансового инспектора о приходах и расходах денежных средств и израсходованных бланков патентов. 28 марта 1917 г. – 9 декабря 1917 г., 157 арк.

271. Спр. 2. Книга регистрации протоколов составленных финансовыми инспекторами о нарушении правил уплаты промыслового налога за 1917 г., 7 июля 1917 г.- 7 июля 1917 г., 1 арк.

Ф. 968. Фінансовий інспектор другого округу управління фінансових справ Чернівецької губернії областей Австро-Угощини, зайнятих за правом війни. 1917 р.

Оп. 1.

272. Спр. 1. Переписка с Управлением по финансовых делах Военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии о назначении финансового инспектора, о сборе торговых и промышленных налогов, о выдаче торговых и промышленных патентов и др. Таблицы взимания торговых и промышленных налогов. Отчёты финансового инспектора о приходах и расходах денежных средств и израсходованных бланков патентов. 23 марта 1917 г. – 1 декабря 1917 г., 149 арк.

Ф. 969. Фінансовий інспектор третього округу управління фінансових справ Чернівецької губернії областей Австро-Угощини, зайнятих за правом війни. 1917 р.

Оп. 1.

273. Спр. 1. Переписка с Управлением по финансовых делах Военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии о взимании гербового сбора и прямых налогов, о техническом и административным надзором за нефтяными промыслами в Слободе Ругунской и Космач, о начислении акциза на выпущенные нефтяные продукты, о выдаче патентов на открытие торговли и промышленных предприятий и др. Финансовые отчёты инспектора 3-го округа. 28 марта 1917 г. – 1 ноября 1917 г., 172 арк.

Ф. 970. Фінансовий інспектор четвертого округу управління фінансових справ Чернівецької губернії областей Австро-Угощини, зайнятих за правом війни. 1917 р.

Оп. 1.

274. Спр. 1. Промысловые свидетельства на открытие торговли в 4-м округе. 13 июня 1917 г. – 23 июня 1917 г., 17 арк.

275. Спр. 2. Циркулярные распоряжения Управления по финансовым делам Военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии о назначении финансового инспектора, о порядке взимания гербового сбора, о выдаче патентов и

удостоверений на открытие торговых и промышленных предприятий и др. 19 мая 1917 г. – 26 августа 1917 г., 19 арк.

276. Спр. 3. Переписка с Управлением по финансовых делах Военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии об обложении владельцев торговых и промышленных предприятий подоходными налогами. Списки владельцев торговых предприятий на обложение их налогами. Заявления лиц о выдаче им удостоверений на открытие торговли. 15 мая 1917 г. – 10 октября 1917 г., 62 арк.

277. Спр. 4. Отчёты о приходах и расходах денежных средств и бланков патентов на открытие торговых и промышленных предприятий и переписка по этому вопросу. 20 мая 1917 г. – 10 октября 1917 г., 47 арк.

Ф.971. Чернівецька оціночна комісія при управлінні комісара Чернівецького повіту з оцінки збитків, заподіяних військовими діями. 1916 – 1917 рр.

Оп.1

278. Спр. 1. Приказы генерал-губернатора Юго-Западного фронта и циркуляры Черновицкого губернатора, присланные к сведению и руководству. Список членов Черновицкой оценочной комиссии. Заявления жителей о возмещении им убытков причинённых воинскими частями. 10 ноября 1916 г. – 12 февраля 1917 г., 183 арк.

279. Спр. 2. Протоколы, рапорты и переписка с Черновицким губернатором и военной милицией о розыске военнослужащих, нанесших жителям материальный ущерб и установление его размера. 31 октября 1916 г. – 2 июня 1917 г., 20 арк.

280. Спр. 11. Преписка с полицейскими учреждениями 4-го участка Черновицкого уезда и сельским старостой села Задубровка об установления размера причинённых убытков училищу села Задубровка воинскими частями. 15 ноября 1916 г. – 8 апреля 1917 г., 39 арк.

Ф. 980. Пристав 4-ї дільниці Чернівецької міської поліції. 1916-1917 рр.

Оп. 1.

281. Спр. 3. Рапорты, протоколы и переписка о реквизиции химической лаборатории Черновицкого университета, оружейных складов и спиртных напитков. 25 июля 1916 г. – 4 ноября 1916 г., 30 арк.

282. Спр. 5. Циркулярные указания Черновицкого губернатора, правила, акты и переписка об оценке и продаже товаров брошенных владельцами. 5 ноября 1916 г. – 23 декабря 1916 г., 35 арк.

283. Спр. 6. Переписка с Черновицким полицмейстером об открытии кинематографа. 10 октября 1916 г. – 5 ноября 1916 г., 5 арк.

284. Спр. 7. Переписка о торговых заведениях, списки магазинов и удостоверения на право торговли. 30 июля 1916 г. – 21 декабря 1916 г., 63 арк.

285. Спр. 9. Переписка с полицмейстером гор. Черновцы о проверке установленного надзора за имуществом лиц бежавших в глубь Австрии, об обеспечении и наличии топлива у населения и другим хозяйственным вопросам. 17 июня 1916 г. – 10 октября 1916 г., 217 арк.

1.4. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

Ф. 12. Комісар Косівського повіту, м. Косів Косівського повіту Чернівецької губернії. 1916– 1917 рр.

Оп. 1.

286. Спр. 9. Циркуляр Черновицкого губернатора о сообщении ему сведений о взыскании податей, налогов, акцизов и других сборов с населения уезда. 12 сенятбря 1916 г. – 29 ноября 1916 г., 8 арк.

287. Спр. 19. Протоколы заседания членов городского магистрата. 13 июля 1916 г. – 10 февраля 1917 г., 138 арк.

288. Спр. 43. Переписка с Черновицким генерал-губернатором о распределении средств вырученных от продажи брошенных товаров в Косове и кутах. 28 ноября 1916 г. – 30 мая 1917 г., 14 арк.

289. Спр. 61. Сведения начальника уезда об экономическом состоянии в уезде. 12 декабря 1916 г. – 27 января 1917 г., 11 арк.

290. Спр. 95. Протоколы заседания гминных управ. 26 января 1917 г. – 24 июля 1917 г., 83 арк.

291. Спр. 96. Протоколы заседаний членов городского магистрата. 16 января 1917 г. – 26 июля 1917 г., 77 арк.

292. Спр. 112. Переписка с бургомистрами городов Куты и Косов об устройстве городских ярмарок. 22 мая 1917 г. – 26 мая 1917 г., 2 арк.

293. Спр. 116. Переписка с Черновецким полевым казначейством о зачислении в доход казны штрафных средств с населения. Ноябрь 1916 г. – 4 января 1917 г., 2 арк.

294. Спр. 140. Сведения о ценах на продукты питания в уезде. 31 января 1917 г. – 22 июля 1917 г., 230 арк.

295. Спр. 147. Сведения магистрата Куть о казённых и городских сборах. 16 января 1917 г.- 25 апреля 1917 г., 57 арк.

Ф. 15. Комісар Городенківського повіту, м. Городенка Городенківського повіту Чернівецької губернії. 1916–1917 рр.

Оп.1.

296. Спр. 22. Переписка с этапным комендантом 24-го тылового этапа и полицейскими урядниками об обнаружении у жителей уезда спиртных напитков. 7 июля 1916 г. – 22 ноября 1916 г., 5 арк.

297. Спр. 61. Акты передачи имения помещика Гольденберга Нуты в селе Стрильче в ведение Министерства земледелия. 18 июля 1916 г. – 17 января 1917 г., 29 арк.

298. Спр. 87. Акты о передаче имения помещика Шашкевича Дислава в селе Вороново в ведение Министерства земледелия. 26 июня 1916 г. – 25 января 1917 г., 34 арк.

299. Спр. 114. Переписка с командиром 16-го продовольственного транспорта и полицейскими органами о насильственной реквизиции у крестьян скота и фуража, о выдаче удостоверений личности жителям уезда и др. вопросам. 7 марта 1917 г. – 16 ноября 1917 г., 470 арк.

Ф. 62. Комісар Снятинського повіту, м. Снятин Снятинського повіту Чернівецької губернії. 1916–1917 рр.

Оп. 1.

300. Спр. 65. Сведения об имениях в уезде, брошенных владельцами бежавшими в Австрию. 1 августа 1916 г. – 13 мая 1917 г., 369 арк.

301. Спр. 66. Сведения о средствах, вырученных от продажи имуществ, оставленных владельцами имений, бежавшими в Австрию. 15 июля 1916 г. – 21 декабря 1916 г., 155 арк.

302. Спр. 107. Акт передачи имения помещика Давида Розенберга в селе Олешкове в ведение Министерства земледелия. 1 сентября 1916 г. – 5 декабря 1916 г., 27 арк.

303. Спр. 111. Акт передачи имения помещика Бронислава Теодоровича в селе Русове в ведение Министерства земледелия. 1 сентября 1916 г. – 1 мая 1917 г., 73 арк.

304. Спр. 128. Квитанции по уплате штрафа. 14 октября 1916 г. – 3 декабря 1916 г., 3 арк.

305. Спр. 151. Переписка с Черновицким губернатором и начальником управления о взыскании налогов с населения уезда. 14 января 1917 г. – 28 июля 1917 г., 6 арк.

306. Спр. 152. Переписка с Черновицким генерал-губернатором о взимании налогов и сборов с населения уезда. 13 апреля 1917 г. – 13 апреля 1917 г., 4 арк.

307. Спр. 183. Списки налогоплательщиков по гминам уезда. 10 февраля 1917 г. – 27 февраля 197г., 267 арк.

308. Спр. 186. Справочные цены на продукты питания, строительные материалы в уезде. 1 января 1917 г. – 7 июня 1917 г., 51 арк.

Ф. 595. Начальник Долинського повіту, м. Долина Долинського повіту Львівської губернії. 1914– 1915 рр.

Оп.1.

309. Спр. 4. Акти перевірки фінансового-господарської діяльності Долинського солеварного заводу. Журнали. 18 листопада 1914 р. – 23 травня 1915 г., 84 арк.

310. Спр.6. Листування з Львівським губернатором про розміщення і чисельність пивоварних і винокурних заводів та списки їх власників. 1 грудня 1914 р. – березень 1915 р., 9 арк.

311. Спр. 9. Листування з Львівським губернатором про утримання, охорону та ремонт доріг і мостів на території повіту. 9 січня 1913 р. – 16 березня 1915 р., 16 арк.

Ф. 604. Начальник Печеніжинського повіту, м. Печеніжин Печеніжинського повіту Чернівецької губернії. 1916–1917 рр.

Оп.1.

312. Спр. 6. Переписка с городскими и гминными управлениями об утверждении бюджета на 1917 г. Декабрь 1916 г. – 13 февраля 1917 г., 43 арк.

313. Спр. 12. Переписка с Черновицким губернатором и войтами гмин о секвестрации Печенежинского нефтеперегонного завода и количестве керосина необходимого населению. 24 декабря 1916 г. – февраль 1917 г., 55 арк.

314. Спр. 22. Справочные цены на продовольственные и фуражные товары в уезде. 29 сентября 1916 г. – 20 февраля 1917 г., 36 арк.

315. Спр. 37. Переписка с Черновицким генерал-губернатором о взимании поземельных налогов. 5 января 1917 г. – 16 января 1917 г., 241 арк.

316. Спр. 38. Переписка с бургомистром и войтами гмин об удовлетворении сметы расходов по магистратам и гминам на 1917 г. 12 января 1917 г. – 21 февраля 1917 г., 77 арк.

317. Спр. 43. Переписка с Черновицким генерал-губернатором об источниках доходов в городских и гминных управлениях, смета расходов на 1917 год. 9 января 1917 г. – 21 февраля 1917 г., 15 арк.

Ф. 605. Комісар Коломийського повіту, м. Коломия Коломийського повіту Чернівецької губернії. 1914–1918 рр.

Оп. 1.

318. Спр. 3. Копия временного положения об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны. 19 августа 1914 г., 4 арк.

319. Спр. 51. Переписка с полицейскими урядниками о представлении сведений о количестве и породах казённых лесов на участках и сведения об обеспечении топливом воинских частей и населения. 18 сентября 1916 г. – 27 декабря 1916 г., 86 арк.

320. Спр. 62. Переписка с полицмейстером гор. Коломыя и управлением коменданта об открытии кинотеатра «Олимпия» в г. Коломыя. 28 сентября 1916 г. – 17 августа 1917 г., 5 арк.

321. Спр. 118. Прошение жителя г. Коломыя Блох Фердинанда Антоновича о выдаче ему разрешения на открытие табачной лавки. 3 декабря 1916 г. – 11 декабря 1916 г., 3 арк.

322. Спр. 190. Циркуляры начальника главного штаба и Черновицкого губернского комиссара о порядке сбора золотых орденских знаков, среди воинских чинов на увеличение средств для военных целей. 9 мая 1917 г. – 27 июня 1917 г., 5 арк.

323. Спр. 208. Краткий обзор об экономическом состоянии гмин и гминных управлений Печенежинского уезда. 1917 г., 13 арк.

324. Спр. 237. Переписка с Черновицким губернатором и членами магистрата о взимании различного вида налогов с местного населения. 14 января 1917 г. – 12 февраля 1917 г., 10 арк.

325. Спр. 256. Переписка с управляющими акцизными сборами об отпуске спирта для нужд аптек уезда. 12 мая 1917 р. – 5 июля 1917 г., 38 арк.

326. Спр. 288. Список по 1% сбору с торгово-промышленных предприятий в г.Коломыя на 1917 г. 1917 г., 5 арк.

327. Спр. 289. Списки плательщиков казенных налогов и гминных сборов. 11 февраля 1917 г. – 22 марта 1917 г., 235 арк.

328. Спр. 290. Списки плательщиков казенных налогов и гминных сборов. 31 января 1917 г. – 22 февраля 1917 г., 267 арк.

Ф. 611. Джурівські вугільні копальні, с. Джурів Снятинського повіту Чернівецької губернії. 1916–1917 рр.

Оп.1.

329. Спр. 1. Переписка с начальником Снятинского уезда, организациями, предприятиями, и военными частями об отпуске угля. 5 октября 1916 г. – 19 июля 1917 г., 251 арк.

330. Спр. 3. Месячные отчёты об оборотах каменного угля. Октябрь 1916 г. – июль 1917 г., 45 арк.

Ф. 615. Косівський державний соляний завод, м. Косів Косівського повіту Чернівецької губернії. 1916–1917 рр.

Оп. 1.

331. Спр. 1. Распоряжения уполномоченного Министерства финансов по Коссовскому соляному заводу; списки рабочих и служащих завода. 2 ноября 1916 г. – 23 июня 1917 г., 162 арк.

332. Спр. 5. Переписка с начальником Косовского и Печенежинского уездов, воинскими частями об отпуске соли для нужд населения и воинских частей; месячные сведения о приходе и расходе соли. 6 ноября 1916 г. – 31 августа 1917 г., 142 арк.

Ф. 636. Колекція інформаційних матеріалів для населення. 1875–1944 рр.

Оп.1.

333. Спр. 5. Інформаційні матеріали (постанови, розпорядження, відзиви, оголошення та ін.) за 1915 р., 60 арк.

334. Спр. 6. Інформаційні матеріали (постанови, розпорядження, відзиви, оголошення та ін.) за 1916 р., 57 арк.

335. Спр. 7. Інформаційні матеріали (постанови, розпорядження, відзиви, оголошення та ін.) за 1914 р., 1917 р., 27 арк.

1.5. Державний архів Тернопільської області (ДАТО)

Ф. 322. Канцелярія Тернопільського губернатора, м. Тернопіль. 1914 – 1918.

Оп.1.

336. Спр. 9. Рапорт начальника Борщевского уезда о состоянии канцелярского дела. 24 ноября 1914 г. – 7 декабря 1914 г., 2 арк.

337. Спр. 11. Письмо начальника Збаражского уезда о допущении военного чиновника Гризовского Антона к делопроизводству подведомственного ему управления. 29 октября 1914 г. – 30 октября 1914 г., 1 арк.

338. Спр. 12. Сведения начальников уездов о количестве винокуренных заводов. 6 декабря 1914 г. – 20 апреля 1915 г., 90 арк.

339. Спр. 23 а. Сведения о приходе и расходе денежных средств, поступивших начальнику Скалатського уезда. 1 ноября 1914 г. – март 1915 г., 24 арк.

340. Спр. 34. Распоряжение Тернопольского губернатора о прекращении взыскания податей с помещицы Квятковской из с. Черниховцы, Збаражского уезда. 28 декабря 1914 г. – 31 декабря 1914 г., 1 арк.

341. Спр. 35. Письмо начальника Подгаецкого уезда о взыскании налогов в пользу города. 12 декабря 1914 г. – 3 июня 1915 г., 3 арк.

342. Спр. 36. Рапорт начальника Збаражського уезда о взыскании гербового сбора с Билера Марка. 29 октября 1914 г. – 8 декабря 1914 г., 4 арк.

343. Спр. 85. Копия отчёта Тернопольского губернатора о сборе средств для раненных воинов IX армии и такса сборов, взимаемых с ввозимых продуктов в пользу гминных управлений. 25 февраля 1915 г. – 30 декабря 1915 г., 60 арк.

344. Спр. 86. Рапорта начальников уездов о прекращении взимания на рогатках государственного и краевого сбора и количестве краевых, уездных дорог. 23 мая 1915 г. – 20 июля 1915 г., 5 арк.

345. Спр. 87. Переписка с Борщевским и Сбаражским уездами по вопросу недоимки поземельного налога за II половину 1914 г. Декабрь 1915 г. – январь 1916 г., 5 арк.

346. Спр. 127. Переписка с канцелярией военного генерал-губернатора Галиции и Проскуровским казначейством по финансированию. 20 ноября 1915 р. – 7 сентября 1916 г., 242 арк.

347. Спр. 171. Переписка Тернопольского губернатора с начальниками уездов о сборе податей, налогов и акцизов с населения и содержании гминных управлений. 1 января 1916 г. – 3 января 1917 г., 52 арк.

348. Спр. 178. Переписка с полевым Проскуровским казначейством по финансированию. 9 сентября 1916 р. – 29 января 1917 г., 223 арк.

349. Спр. 179. Переписка с начальниками уездов и Проскуровским казначейством по финансово-хозяйственным вопросам. 16 января 1916 г. – 28 июля 1916 г., 395 арк.

350. Спр. 255. Уведомления начальников уездов о сдаче в Тернопольское полевое казначейство денежных сумм. 9 января 1917 г. – 24 января 1917 г., 13 арк.

351. Спр. 562. Прошения отдельных лиц и переписка с начальниками уездов о возмещении убытков, причинённых воинскими частями. 1915 г. – 1916 г., 312 арк.

Ф. 370. Управління начальника Збаразького повіту, м. Збараж. 1914-1917 рр.

Оп.1

352. Спр. 8а. Дело о лицах, подвергшихся административному наказанию за нарушение обязательных постановлений генерал-губернатора Галиции и Тернопольского губернатора о торговых ценах, общественном спокойствии и др. 20 сентября 1914 г. – 11 декабря 1914 г., 51 арк.

353. Спр. 18. Дело о наказании отдельных лиц за нарушение обязательных постановлений военного генерал-губернатора Галиции и Тернопольского губернатора о сдаче оружия, о запрещении продажи спиртных напитков и другое. 20 января 1915 г. – 9 января 1916 г., 375 арк.

354. Спр. 99. Рапорт начальника уезда об ограничении времени торговли в праздничные и воскресные дни в торговых предприятиях. 8 мая 1915 г.–31 декабря 1915 г., 2 арк.

355. Спр. 112. Дело о возмещении убытков, причинённых русскими войсками отдельным жителям Збаражского уезда. 8 июля 1915 г.–27 декабря 1916 г., 112 арк.

356. Спр. 115. Дело о краже спирта на винокуренном заводе Альштетера в с.Зарубленцах, Збаражского уезда. 2 января 1915 г. – 7 января 1916 г., 216 арк.

357. Спр. 190. Распоряжения начальника уездного управления войтам гмин о работе винокуренных и других заводов, о запрещении нелегальной торговли спиртом и т. д., рапорты, протоколы участковых приставов, войтов гмин и заявления населения о пропаже и нахождении коров и лошадей. 31 августа 1914 г. – 30 декабря 1914 г., 166 арк.

358. Спр. 192. Сведения начальника уездного управления о существующих в г. Збараже ценах на продовольственные товары в 1914 г. и тариф рыночных цен,

установленных Збаражским магистратом. 24 сентября 1914 г. – 28 декабря 1914 г., 19 арк.

359. Спр. 211. Распоряжения Тернопольского губернатора о предоставлении сведений о количестве фабрик и заводов в Збаражском уезде и списки последних. 28 февраля 1915 г. – 31 декабря 1915 г., 33 арк.

360. Спр.212. Распоряжения, постановления начальника уездного управления, рапорты участковых урядников и прошения отдельных лиц и организаций о разрешении на продажу спирта и вина. 25 февраля 1915 г.–31 декабря 1915 г., 91 арк.

361. Спр. 229. Отчёт и сведения начальника Збаражского уезда об экономическом состоянии Збаражского уезда. 1 января 1915 г.–31 декабря 1915 г., 72 арк.

362. Спр. 243. Дело об установлении контроля за выработкой спирто-водочных изделий на винокурных заводах и об изъятии спиртных напитков у частных лиц в Збаражском уезде. 4 марта 1915 г. – 16 июня 1915 г., 43 арк.

363. Спр. 262. Циркуляры Тернопольского губернатора о создании комиссии по возмещению населению убытков, причинённых воинскими частями и переписка по этому вопросу. 29 мая 1916 г. – 30 октября 1917 г., 86 арк.

364. Спр. 265. Циркуляр Тернопольского губернатора, циркуляры и распоряжения начальника уездного управления о порядке открытия и представления сведений о количестве торговых и промышленных предприятий и рапорты участковых урядников по этому вопросу. 15 августа 1916 г. – 15 октября 1916 г., 44 арк.

365. Спр. 274. Распоряжения начальника уездного управления прошения отдельных лиц об открытии частных лавок и сведения участковых урядников о просителях. 6 ноября 1916 г. – 31 декабря 1916 г., 93 арк.

366. Спр. 383. Ведомости по установлению справочных цен на продукты питания, стройматериалы и на рабочую силу. 1 января 1917г.–20 ноября 1917 г., 154 арк.

367. Спр. 389. Прошение владелицы трактира в гор. Збараже Гольденцвейг Розы Натановны о снижении налогового обложения заведения. 1 марта 1917 г. – 11 марта 1917 г., 2 арк.

368. Спр. 438. Циркуляры Тернопольского губернатора о принятии в ведение уездных начальников всех краевых, уездных, сельских и просёлочных дорог, имеющих стратегическое значение, о содержании их в порядке, об установлении шоссейных сборов с населения, рапорты уездного начальника по этому вопросу и контракт об аренде шоссейных сборов. 28 сентября 1914 г.–8 декабря 1914 г., 16 арк.

369. Спр. 440. Циркуляры Тернопольского губернатора о предоставлении сведений о количестве населения и размерах земель по гминам, о составе гминных управлений, о размерах доходов и расходов гмин, данные сведения о количестве податного населения, размера податей, собранных по Збаражскому уезду. 1 ноября 1914 г. – 1 декабря 1914 г., 163 арк.

370. Спр. 442. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Добромирка. 12 апреля 1913 г. – 20 апреля 1917 г., 135 арк.

371. Спр. 443. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Воробъёвка. 1912 г. – 23 марта 1917 г., 107 арк.

372. Спр. 444. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Чумалы. 18 февраля 1914 г. – 11 мая 1917 г., 70 арк.

373. Спр. 445. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Романово Село Збаражского уезда. 22 сентября 1914 г. – 13 мрта 1917 г., 138 арк.

374. Спр. 447. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Зарудечка. 15 сентября 1914 г. – 22 апреля 1917 г., 67 арк.

375. Спр. 451. Сметы, месячные финансовые ведомости, журналы заседания Збаражского магистрата, материалы по личному составу магистрата, списки податного населения гор. Збаража и другое. 5 июля 1913 г.–16 мая 1917 г., 262 арк.

376. Спр. 452. Годовой бюджет магистрата г. Збаража за 1914 г., месячные приходно-расходные ведомости и правила торговли на рынке. 26 октября 1914 г. – 15 января 1915 г., 37 арк.

377. Спр. 453. Списки податного населения с. Климковцы. 20 марта 1914 г. – 10 ноября 1915 г., 40 арк.

378. Спр. 454. Списки податного населения с. Кошляки, Збаражского уезда. 26 сентября 1914 г. – 15 октября 1914 г., 68 арк.

379. Спр. 455. Списки податного населения с. Березовцы, Горы -Стриевецкие, Медын и Просовцы. 20 сентября 1914 г. – 29 февраля 1915 г., 62 арк.

380. Спр. 461. Списки и сведения о помещиках, имения которых облагались налогами, извещения о сроках уплаты налогов, налоговые книги и статистические сведения о сборе налогов по гминам Збаражского уезда. 9 октября 1914 г. – 31 декабря 1914 г., 145 арк.

381. Спр. 463. Циркуляры Тернопольского губернатора об обязательном взимании налога за убой и разделку скота, домашней птицы, о представлении сведений о сумме налога, собранного за сентябрь 1914 – январь 1915 годов, месячные ведомости Збаражского магистрата о сумах собранного налога и др. 3 января 1915 г. – 31 декабря 1915 г., 101 арк.

382. Спр. 465. Распоряжения начальника уездного управления о сроках уплаты налогов помещиками Збаражского уезда. 9 января–31 декабря 1915 г., 16 арк.

383. Спр. 468. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы по личному составу гминой управы с. Новое Село. 16 февраля 1915 г. – 1 января 1917 г., 119 арк.

384. Спр. 469. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы по личному составу гминой управы с. Пеньковцы. 1915 г. – март 1917 г., 82 арк.

385. Спр. 470. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Базаринцы, Збаражского уезда, Тернопольской губернии. 14 марта 1915 г. – 5 апреля 1917 г., 194 арк.

386. Спр. 471. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Голошинцы. 9 мая 1915 г. – 15 апреля 1917 г., 78 арк.

387. Спр. 472. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Шельпаки. 1 октября 1915 г. – 31 марта 1917 г., 93 арк.

388. Спр. 473. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Белозёрки, Збаражского уезда, Тернопольской губернии. 11 ноября 1915 г. – 18 февраля 1917 г., 84 арк.

389. Спр. 474. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Верняки. 15 ноября 1915 г. – 31 марта 1917 г., 67 арк.

390. Спр. 475. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Голотки. 19 ноября 1915 г. – 23 апреля 1917 г., 135 арк.

391. Спр. 476. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Доброводы. 25 ноября 1915 г. – 26 февраля 1917 г., 153 арк.

392. Спр. 480. Годовые бюджеты гминных управ и списки жителей Збаражского уезда. 16 октября 1915 г. – 31 декабря 1915 г., 88 арк.

393. Спр. 481. Месячные отчёты Збаражского магистрата о порядке и расходе денежных сумм. 1 января 1915 г. – 31 декабря 1915 г., 46 арк.

394. Спр. 482. Дело о взимании шоссейного сбора и копыткового сбора за проезд и приход по дорогам Збаражского уезда. 4 января 1915 г.–31 декабря 1915г., 86 арк.

395. Спр. 483. Списки податного населения с. Ободавка. 27 февраля 1915 г. – 1916 г., 24 арк.

396. Спр. 484. Списки податного населения с. Лозовка, Збаражского уезда. 27 февраля 1915 г. – 1916 г., 32 арк.

397. Спр. 485. Списки податного населения с. Гнилинцы Великие. 22 ноября 1915 г. – 15 декабря 1915 г., 58 арк.

398. Спр. 486. Ведомости о суммах, полученных в качестве судебных пошлин. 16 января 1915 г. – 31 декабря 1915 г., 59 арк.

399. Спр. 494. Распоряжения Тернопольского губернатора, Тернопольского полевого казначейства, расписки, доверенности и другое о получении и расходовании денежных сумм. 16 октября 1916 г. – 5 января 1918 г., 222 арк.

400. Спр. 495. Распоряжения, постановления начальника уездного управления и другое о разных денежных суммах, поступающих в кассу управления. 3 декабря 1916 г. – 10 мая 1917 г., 541 арк.

401. Спр. 496. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Зарудье. 27 января 1916 г. – 22 апреля 1917 г., 117 арк.

402. Спр. 497. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Лисичанцы. 21 января 1916 г. – 28 апреля 1917 г., 111 арк.

403. Спр. 498. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, и списки податного населения с. Медынь. 31 января 1916 г. – 22 марта 1917 г., 84 арк.

404. Спр. 499. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы по личному составу гминой управы с. Оприловцы. 21 января 1916 г. – 23 марта 1917 г., 46 арк.

405. Спр. 500. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Стриевка, Збаражского уезда. 22 января 1916 г. – 8 апреля 1917 г., 157 арк.

406. Спр. 504. Сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу гор. Старый Збараж. 19 февраля 1916 г. – 26 апреля 1917 г., 113 арк.

407. Спр. 505. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Иванковцы. 26 февраля 1916 г. – 9 мая 1917 г., 60 арк.

408. Спр. 506. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения на 1916 и 1917 гг.и материалы выборов в гминную управу с. Капустинцы. 17 февраля 1916 г. – 17 мая 1917 г., 83 арк.

409. Спр. 507. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Красносельце, Збаражского уезда. 21 февраля 1916 г. – 24 мая 1917 г., 140 арк.

410. Спр. 509. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Кошляки, Збаражского уезда, Тернопольской губернии. 1 февраля 1916 г. – 18 апреля 1917 г., 144 арк.

411. Спр. 510. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Лубянки Верхние. 14 февраля 1916 г. – 14 апреля 1917 г., 69 арк.

412. Спр. 511. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Лубянки Нижние. 3 февраля 1916 г. – 11 мая 1917 г., 143 арк.

413. Спр. 513. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Охримовцы. 22 февраля 1916 г. – 29 апреля 1917 г., 108 арк.

414. Спр. 514. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Пальчинцы. 4 февраля 1916 г. – 18 мая 1917 г., 98 арк.

415. Спр. 515. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Просовцы, Збаражского уезда. 23 февраля 1916 г. – 15 апреля 1917 г., 55 арк.

416. Спр. 516. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Розношинцы, Збаражского уезда. 21 февраля 1916 г. – 18 марта 1917 г., 68 арк.

417. Спр. 517. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916 – 1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Суховцы, Збаражского уезда, Тернопольской губернии. 26 февраля 1916 г. – 17 марта 1917 г., 86 арк.

418. Спр. 518. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Яцовцы. 25 февраля 1916 г. – 21 апреля 1917 г., 59 арк.

419. Спр. 519. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Глубочек Малый. 11 марта 1916г. – 28 марта 1917 г., 73 арк.

420. Спр. 520. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Грицовцы. 10 марта 1916г. – 14 марта 1917 г., 72 арк.

421. Спр. 521. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Козяры. 13 марта 1916 г. – 12 марта 1917 г., 61 арк.

422. Спр. 522. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Синява, Збаражского уезда. 6 марта 1916 г. – 20 марта 1917 г., 163 арк.

423. Спр. 523. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения на 1916 и 1917 годы и материалы по выборам в гминную управу с. Новики. 12 апреля 1916 г. – 24 марта 1917 г., 56 арк.

424. Спр. 524. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу

с. Клебановка, Збаражского уезда, Тернопольской губернии. 2 июля 1916 г. – 28 февраля 1917 г., 108 арк.

425. Спр. 525. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Климковцы, Збаражского уезда. 2 июля 1916 г. – 16 мая 1917 г., 66 арк.

426. Спр. 526. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Кобылья, Збаражского уезда. 7 июля 1916 г. – 27 апреля 1917 г., 126 арк.

427. Спр. 527. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Тарасовка, Збаражского уезда. 7 июля 1916 г. – 9 февраля 1917 г., 118 арк.

428. Спр. 528. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Терпиловка, Збаражского уезда. 7 июля 1916 г. – 22 мая 1917 г., 101 арк.

429. Спр. 529. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916–1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Скорики, Збаражского уезда. 17 сентября 1916 г.–28 февраля 1917 г., 62 арк.

430. Спр. 530. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Чагары. 17 сентября 1916г. – 13 ноября 1917 г., 58 арк.

431. Спр. 531. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916 – 1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Кретовцы, Збаражского уезда. 5 октября 1916 г.–27 марта 1917 г., 112 арк.

432. Спр. 532. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г. Списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Курныки, Збаражского уезда, Тернопольской губернии. 14 октября 1916 г. – 19 апреля 1917 г., 77 арк.

433. Спр. 533. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов, списки податного населения на 1916 и 1917 года и материалы выборов в гминную управу с. Максимовка. 17 декабря 1916 г. – 23 января 1917 г., 25 арк.

434. Спр. 534. Годовой финансовый отчёт за 1916 г., сметы, раскладки налогов на 1916-1917 г., списки податного населения и материалы выборов в гминную управу с. Синяговка, Збаражского уезда. 26 декабря 1916 г. – 25 апреля 1917 г., 105 арк.

435. Спр. 541. Квитанции Тернопольской губернской ветеринарной инспекции и Тернопольского полевого казначейства о получении денег, взимаемых в виде налога за убой скота. 31 марта 1916 г. – 31 октября 1916 г., 3 арк.

436. Спр. 542. Квитанция Проскуровского Каменец-Подольского казначейства о получении денег шоссейного сбора. 2 апреля 1916 г., 1 арк.

437. Спр. 543. Квитанции Тернопольского полевого казначейства и других казначейств о получении денег, взысканных с населения в качестве гербового сбора. 2 апреля 1916 г. – 31 октября 1916 г., 7 арк.

438. Спр. 547. Списки податного населения с. Берцовицы Малая, Збаражского уезда, Тернопольской губернии. 9 декабря 1916 г. – 23 января 1917 г., 51 арк.

Оп. 2.

439. Спр. 37. Приказы командующего Юго-Западного фронта (копия) о запрещении местному населению скупать продаваемые солдатами казённые вещи, о запрещении открывать торговые и другие заведения и предприятия без разрешения властей, распоряжения начальника уездного управления по данным вопросам. 26 июня 1916 г. – 31 декабря 1916 г., 36 арк.

Ф.385. Тернопільське окружне фінансове управління 1-го округу, м.Тернопіль Тернопільської губернії. 1917 р.

Оп. 1.

440. Спр.1. С прошениями о выдаче разрешений на открытие торговли и промышленных предприятий и с сообщениями о выдаче таковых разрешений начальника военной милиции г. Тернополя. 30 апреля 1917 г. – 30 июня 1917 г., 56 арк.

441. Спр. 2. С перепиской разного рода. 23 апреля – 27 сентября 1917 г., 161 арк.

442. Спр. 3. С материалами по обследованию финансового положения городских касс. 1 мая 1917 г. – 15 июня 1917 г., 20 арк.

443. Спр. 5. О предоставлении отчётных срочных ведомостей и по ликвидации Окружного финансового управления 1-го округа Тернопольской губернии. 12 июля 1917 г. – ноябрь 1917 г., 73 арк.

Ф. 386. Окружне фінансове управління 2-го округу, м. Чортків Тернопільської губернії. 1917 р.

Оп. 1.

444. Спр. 1. С циркулярными материалами и перепиской по видах промысловых свидетельств и табачных патентов. 1 мая 1917 г. – 12 декабря 1917 г., 66 арк.

445. Спр. 2. Дело с общей перепиской по канцелярии. 1 мая 1917 г. – 12 декабря 1917 г., 35 арк.

446. Спр. 3. Дело Колендзянского дрожжевого завода. 1 мая 1917 г. – 12 декабря 1917 г., 33 арк.

447. Спр. 4. По выдаче провозных свидетельств на листовой табак и об открытии папиросной мастерской в г. Чорткове. 26 июня 1917 г. – 12 декабря 1917 г., 11 арк.

Ф. 387. Окружне фінансове управління 3-го округу, м. Бучач Тернопільської губернії. 1917 р.

Оп.1.

448. Спр. 1. Циркуляры и распоряжения принятые к сведению и руководству. 29 апреля 1917 г. – 5 июля 1917 г., 21 арк.

449. Спр. 2. О приходе и рас ходе бланков промысловых свидетельств и табачных патентов. 29 октября 1917 г. – 11 октября 1917 г., 42 арк.

450. Спр. 4. О разной переписке. 15 мая 1917 г. – 10 декабря 1917 г., 58 арк.

1.6. Державний архів Київської області (ДАКО)

Ф. 1049 Податні інспектори Київського повіту.

Оп.1.

451. Спр. 220. Дело о введении в действие Закона о подоходном налоге с 1.I. – 1917 г. 21 мая 1916 г. – 29 августа 1917 г., 216арк.

1.7. Державний архів Полтавської області (ДАПО)

Ф. 130 Полтавська казенна палата, м.Полтава Полтавської губернії.

Оп.4.

452. Спр. 3. Жалоба Давида Львовича Волпянского на постановление Переяславского Участкового по подоходному налогу присутствия об обложении подоходным аналогом. 23 марта 1917 г. – 11 ноября 1917 г., 10 арк.

453. Спр. 10. Жалоба Ивана Моисеева Кириченко на постановление Переяславского Участкового по подоходному налогу присутствия об обложении подоходным аналогом. 16 марта 1918 г. – 13 июля 1918 г., 16 арк.

454. Спр. 18. Жалоба Нестора Ивановича Плескача на постановление Переяславского Участкового по подоходному налогу присутствия об обложении подоходным аналогом. 26 ноября 1917 г. – 4 декабря 1917 г., 16 арк.

455. Спр. 24. Жалоба Хаима Иосифовича Таращанского на постановление Переяславского Участкового по подоходному налогу присутствия об обложении подоходным аналогом. 28 февраля 1917 г. – 8 июля 1919 г., 13 арк.

1.8. Державний архів Кіровоградської області (ДАКіО)

Ф. 7. Єлисаветградське відділення Державного банку, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1893 – 1920 рр.

Оп. 1.

456. Спр. 43. Телефонограммы и переписка с Государственным банком, Ольвиопольского казначейства об кредитовании торговых и промышленных предприятий и др. вопросах. 17 июня 1914 г. – 27 июня 1914 г., 32 арк.

457. Спр. 46. Циркуляры Центрального Государственного банка об открытии, возобновлении деятельности полевых казначейств в армейских корпусах и др. вопросах. 19 января 1915 г. – 7 января 1916 г.,71 арк.

458. Спр. 47. Циркуляры Центрального Государственного банка о деятельности отделений Госбанка, казначейств и др. вопросах. 15 февраля 1915 г. – 9 декабря 1915 г., 530 арк.

459. Спр. 48. Циркуляры Центрального Государственного банка об открытии полевых казначейств в армейских корпусах и о их деятельности и др. вопросах. 19 января 1915 г. – 7 января 1916 г.,71 арк.

Ф. 8. Центральна державна ощадна каса №737 Єлисаветградського відділення Державного банку, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Миколаївської губернії. 1908 -1921 рр.

Оп. 1.

460. Спр. 31. Циркуляри управління державними ощадними касами. 1916-1918 рр., 190 арк.

Ф. 78. Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсовнської губернії. 1871-1920 рр.

Оп. 9.

461. Спр.97. Сведения для податного инспектора для взыскания государственного подоходного налога. 27.02.1918 – 24.05.1919 гг., 64 арк.

Ф. 396. Податковий інспектор 4-ї дільниці Єлисаветградського повітового з прибуткового податку присутствія, м.Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії . 1916-1919 рр.

Оп.1.

462. Спр.1. З нагляду за надходженням окладних зборів по Казанківській вол. 1916-1917 рр., 113 арк.

463. Спр. 8. З нарядом циркулярів та вказівок стосовно прибуткового податку. 1916 – 1919 рр., 259 арк.

464. Спр.14. З журналами засідань 4-ї Єлисаветградської дільниці. 6.12.1917 – 16.09.1918 рр., 110 арк.

465. Спр.23. Про стягнення прибуткового податку. 30.12.1917 – 30.11.1918 рр., 186 арк.

1.9. Державний архів Львівської області (ДАЛО)

Ф. 350. Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва

Оп.1.

466. Спр. 3506. Воззвание Верховного Главнокомандующего Генерал - Адъютанта Николая к польскому населению от 1 августа 1914 г. 10 сентября 1914 г., 4 арк.

467. Спр.3888. Дело на расследование ареста русскими войсками служащего Дирекции финансового округа во Львове Табора Владислава по выдаче зарплаты его жене Табор Марии. 23 августа 1915 г. – 31 августа 1915 г., 7 арк.

468. Спр. 3964. Отчёт о финансовой деятельности Краевого Банка Королевства и Ладомерии с Великим княжеством Краковским, Промышленного банка, Центрального банка, чешских сберегательных касс и акционерного Ипотечного банка по Львове за период перебывания русских войск во Львове. 4 июля 1915 г. – 5 июля 1915 г., 18 арк.

Ф. 277. Військовий генерал-губернатор Галіції у Львові (періоду перебування руських військ у Галіції) 1914-1915 р.р.

Оп.1.

469. Спр.1. Прошения от населения Генерал-губернатору Галиции о выдаче пропусков на проезд во Львов. 10 октября 1914г. – 5 ноября 1915 г., 4 арк.

470. Спр.2. Прошение дворянина Андрея Николаевича Марковецкого на право организации продажи пива со склада Морачевского Станислава. 13 октября 1914 г., 7 арк.

471. Спр. 5. Листівки та плакати. Лютий 1915 р., 9 арк.

Ф. 905. Управління начальника Бродівського повіту, м.Броди Тернопільської губернії (періода перебування руських військ у Галіції) 1914-1915 р.р.

Оп.1.

472. Спр. 38. Об охране имуществ австрийской уездной кассы. 1914 г., 1 арк.

473. Спр. 83. Об охране имущества казённых банков, частных и общественных. 17.01.1915 г. – 31.07.1915 г., 12 арк.

474. Спр.85. об охране имуществ обнаруженных в здании б. окружной финансовой дирекции. б\д., 4 арк.

475. Спр.101. О взыскании сборов с убойного скота. 18.01. 1915 г. – 4.07.1915 г., 164 арк.

476. Спр. 110. С циркулярами распоряжений руководящего характера и обязательные постановления. 13. 08.1916 г. – 13.01.1917 г., 369 арк.

477. Спр. 112. Приказы армии Юго-Западного фронта и перечень обязательных постановлений по г.Броды и уезда. 9.10.1916 г. – 2.07.1917 г., 9 арк.

478. Спр. 130. Об установлении таксы на предметы первой необходимости и о борьбе с дороговизной. 8.08.1916 г. – 25.12.1916 г., 90 арк.

479. Спр. 139. О разрешении открытия торговых предприятий в г.Бродах и уездах. 21.08.1916 г. – 17.12.1916 г., 39 арк.

480. Спр. 153. О нарушении обязательных постановлений и привлечении виновных к ответственности. 1.09.1916 г. – 22.10.1916 г., 88 арк.

481. Спр. 157. Сведения о лицах подвергаемых к административному взысканию. Списки купцов на которых возложен лично-доходный налог. 1916 г., 9 арк.

2. Опубліковані джерела

2.1. Документи і матеріали законодавчого та нормативного характеру

482. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у двох книгах / ред. кол. В. А. Смолій (голова), відп. ред. О. Реєнт. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. Книга 2: Мовою документів і свідчень. 800 с.

483. Во исполнение Именного Высочайшего Указа, данного в 3 день октября 1914 года: распоряжение Министра финансов от 3 октября 1914 г. *Собрание узаконений и распоряжений правительства (далее – СУ и РП).* 1914. 19 окт. (№286). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3924–3925.

484. Государственная роспись доходов и расходов на 1914 год: Закон РИ от 22 июня 1914 г. ст. №1596. *СУ и РП.* 1914. 24 июня (№143). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 2370–2413.

485. Инструкция о применении положения о военном налоге: Распоряжение Министра финансов от 1 июня 1915 г. ст.1333. *СУ и РП.* 1915. 25 июня (№177). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1915. С. 1807–1814.

486. Инструкция о применении положения о государственном подоходном налоге: распоряжение Министра финансов от 26 сентября 1916 г. №2679. *СУ и РП.* 1916. 28 ноября (№333). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 3389–3624.

487. О введении единовременного налога на телефоны: Положение Совета Министров от 6 сентября 1914 г. №2373. *СУ и РП*. 1914. 13 сентября (№254). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3583.

488. О воспрещении в 1916 – 1917 годах производства спирта на всех винокуренных и дрожжево-винокуренных заводах Империи: Положение Совета Министров от 29 сентября 1916 г. ст. №2157. *СУ и РП*. 1916. 11 октября (№274). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2714.

489. О воспрещении вывоза из Европейской России марганцевой руды: Распоряжение Министра финансов от 3 сентября 1914 г. ст. №2351. *СУ и РП*. 1914 5 сентября (№248). Отд.1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3460.

490. О воспрещении вывоза из России за границу льняного полотна (парусины) и палаточного хаки и льняного и конопляного семени русского происхождения: Распоряжение Министра финансов от 12 июня 1915 г. ст. №1279. *СУ и РП*. 1915. 13 июня (№166). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1730.

491. О воспрещении вывоза из России молочных продуктов и марли: Распоряжение Министра финансов от 6 июня 1915 г. ст. №1277. *СУ и РП*. 1915. 13 июня (№166). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1729–1730.

492. О воспрещении вывоза из России через сухопутную границу Европейской России и через все порты Белого, Балтийского, Чёрного и Азовского морей, хлеба, овощей, мяса и других предметов: Распоряжение Министра финансов от 12 августа 1914 г. ст. №2242. *СУ и РП*. 1914. 12 августа (№226). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3288.

493. О воспрещении вывоза по всем границам Империи золота: Распоряжение Министра финансов от 26 июня 1915 г. №1428. *СУ и РП*. 1914. 2 июля (№187). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1942.

494. О воспрещении вывоза по всем границам Империи платины на всякую сумму: Распоряжение Министра финансов от 5 июня 1915 р. №1276. *СУ и РП*. 1915. 13 июня (№166). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1729.

495. О воспрещении повышать цены на жилые помещения: положение Совета Министров от 27 августа 1916 г. ст. №1863. *СУ и РП*. 1916. 31 августа (№232). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2311–2314.

496. О временном налоге с проезжающих по железным дорогам пассажиров, с пассажирского багажа и с перевозимых по багажным квитанциям грузов: Положение Совета Министров от 27 сентября 1914 г. №2869. *СУ и РП*. 1914. 12 ноября №308. Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4125–4126.

497. О временном повышении ставок Общего Таможенного Тарифа по Европейской Торговле: Положение Совета Министров от 28 февраля 1915 г. ст. №707. *СУ и РП*. 1915. 12 марта (№82). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1045–1048.

498. О выпуске «Займа Свободы, 1917 года»: Постановление Временного правительства от 27 марта 1917 г. № 408. *СУ и РП*. 1917. 30 марта (№71). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1917. С. 606.

499. О выпуске 4% билетов Государственного Казначейства, за №CDLXXIV\ 474, 100-рублёвого достоинства на сумму 25 миллионов рублей: распоряжение Министра финансов от 23 августа 1915 г. ст. №1798. *СУ и РП*. 1915. 25 августа (№235). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2390.

500. О выпуске 5% краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на четыреста миллионов рублей: Указ от 27 марта 1915 г. №792. *СУ и РП*. 1915. 31 марта (№99). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. Отд. 1. С. 1176.

501. О выпуске в обращение разменных марок: распоряжение Министра финансов от 28 сентября 1915 г. №1990. *СУ и РП*. 1915. 29 сентября (№268). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2603–2604.

502. О выпуске внутреннего 5% займа 1914 года на нарицательный капитал 500 миллионов рублей и об условиях и порядке совершения сей операции: Указ Николая II от 3 октября 1914 г. №2624. *СУ и РП*. 1914. 19 октября (№286). Отд.1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3923–3924.

503. О выпуске внутреннего 5% займа 1915года на нарицательный капитал 500 миллионов рублей: Указ от 6 февраля 1915 г. №515. *СУ и РП*. 1915. 20 февраля (№57). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 801–802

504. О выпуске второго внутреннего государственного займа 1915 года на нарицательный капитал 1 миллиард рублей и об условиях и порядке проведения сей операции: Указ Николая II от 24 апреля 1915 г. №992. *СУ и РП*. 1915. 29 апреля (№127). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1365–1367.

505. О выпуске Государственного 5 ½% военного краткосрочного займа второго выпуска 1916 года на нарицательный капитал 3 миллиарда рублей: Указ Николая II от 10 октября 1916 г. ст. №2294. *СУ и РП*. 1916. 17 октября (№289). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2916–2918.

506. О выпуске Государственного 5 1/2% военного краткосрочного займа выпуска 1916 года на нарицательный капитал 2 миллиарда рублей и об условиях и прядке совершения сей операции: Указ от 26 февраля 1916 г. №444. *СУ и РП*. 1916. 5 марта (№61). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 471–474.

507. О выпуске Государственного 5 ½% военного краткосрочного займа 1915 года на нарицательный капитал 1 миллиард рублей и об условиях и порядке совершения сей операции: Указ от 28 октября 1915 г. №2334. *СУ и РП*. 1915. 3 ноября (№315). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 3043–3045.

508. О выпуске краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на внутреннем и английском денежных рынках: Указ от 6 октября №2465. *СУ и РП*. 1914. 9 октября (№274). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3683.

509. О выпуске краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на внутреннем и английском рынках: Указ от 26 декабря 1914 г. №163. *СУ и РП*. 1915. 19 января (№21). Отд.1. П-д: Сенатская тип., 1915. С. 307–308.

510. О выпуске на заграничных денежных рынках 5% краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму до 200 миллионов рублей: Указ от 28 марта 1915 г. №948. *СУ и РП*. 1915. 21 апреля (№120). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1321.

511. О выпуске на лондонском денежном рынке краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму до 50 миллионов фунтов стерлингов: Указ от 10 июня 1915 г. ст. №1288. *СУ и РП*. 1915. 16 июня (№169).Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1740.

512. О выпуске на лондонском денежном рынке краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму до 30 миллионов фунтов стерлингов: Указ от 9 сентября 1915 г. ст. №1970. *СУ и РП*. 1915. 28 сентября (№265). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2589.

513. О выпуске новых разрядов (серий) билетов Государственного Казначейства за №№CDLII – CDLXXIII \ 452 – 463 в двадцать пять миллионов рублей каждый разряд и о Положении о сих разрядах (сериях): Указ от 27 марта 1915 г. ст. №791. *СУ и РП*. 1915. 31 марта (№99). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 1175.

514. О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства за №№ CDLXXVI – CDLXXVII / 476 – 477 на сумму 50 миллионов рублей и об утверждении Положения о сих билетах: Указ от 25 июля 1916 г. ст. №1699. *СУ и РП*. 1916. 30 июля (№205). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2053 – 2054.

515. О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства и об утверждении положения о сих билетах: Указ от 22 августа 1914 г. №2336. *СУ и РП*. 1914. 2 сентября (№245). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 3425–3426.

516. О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства и об утверждении положения о сих билетах: Указ от 14 августа 1915 г. ст. №1758. *СУ и РП*. 1915. 19 августа (№231). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2355–2356.

517. О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства: Указ от 10 октября 1914 г. №2644. *СУ и РП*. 1914. 21 октября (№289). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3937.

518. О выпуске разменных казначейских знаков и некотором изменении отличительных признаков кредитных билетов однорублёвого достоинства:

Положение Совета Мин. от 6 декабря 1915 г. ст. №2722. *СУ и РП*. 1915. 17 декабря (№362). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 3508–3513.

519. О государственной росписи доходов и расходов на 1915 год: Закон РИ от 5 февраля 1915 г. ст. №385. *СУ и РП*. 1915. 9 февраля (№43). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 611–650.

520. О государственном подоходном налоге: Закон РИ от 6 апреля 1916 г. ст. № 838. *СУ и РП*. 1916. 26 апреля (№106). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 899–938.

521. О дальнейшем применении конвенционных таможенных тарифов: Положение Совета Министров от 3 августа 1914 г. ст. №2269. *СУ и РП*. 1914. 15 августа (№230). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3340.

522. О назначении для периода сахароварения 1914-1915 годов количества сахара, потребного к выпуску на внутренний рынок, размеров неприкосновенного запаса и общего нормального производства, а также предельных на сахар цен: положение Совета Министров от 6 июля 1914 г. ст. №2151. *СУ и РП*. 1914. 9 августа (№219). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3209.

523. О некоторых мерах к увеличению доходных в казну поступлений: Положение Совета Министров от 9 января 1915 г. №149. *СУ и РП*. 1915. 16 января (№19). Отд. 1. Петроград: Сенатская типография, 1915. С. 291–298.

524. О некоторых мерах финансового характера в виду обстоятельств военного времени: Закон РИ от 27 июля 1914 г. №2096. *СУ и РП*. 1914. 29 июля (№207). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 3135.

525. О некоторых мероприятиях, вызванных военным временем: Указ Российской империи от 15 ноября 1914 г. ст. №2923. *СУ и РП*. 1914. 19 ноября (№316.). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4267–4268.

526. О новом расписании предельных продажных цен на табачные изделия и о сроке взимания акциза с этих изделий в повышенном размере: Постановление Министра финансов №3486 от 1 декабря 1914 г. ст. №3062. *СУ и РП*. 1914. 5 декабря (№329). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4485–4488.

527. О повышении акциза на фруктовый, виноградный и коньячный спирт: Положение Совета Министров от 8 января 1916 г. ст. №135. *СУ и РП*. 1916. 28 января (№25). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 159.

528. О повышении акциза с нефтяных продуктов: Положение Сов. Министров от 8 сентября 1916 г. №1953. *СУ и РП*. 1916. 21 сентября (№250). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2437.

529. О повышении акциза с папирос, выделываемых из обандероленного табака в папиросных мастерских: Положение Совета Министров от 23 октября 1916 г. №2378. *СУ и РП*. 1916. 29 октября (№302). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 3020.

530. О повышении акциза с пивоварения: Положение Совета Министров от 11 ноября 1914 г. ст.№3543. *СУ и РП*. 1914. 31 декабря (№366). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 5170.

531. О повышении акциза с прессованных дрожжей: Положение Совета Министров от 5 августа 1916 г. №1805. *СУ и РП*. 1916. 23 августа (№222). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2207.

532. О повышении акциза с сахара и нефтяных продуктов: Положение Сов. Министров от 26 октября 1914 г. ст. №2872. *СУ и РП*. 1914. 12 ноября (№308). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4195.

533. О повышении акциза с сахара: Положение Сов. Министров от 16 сентября 1916 г. №2074. *СУ и РП*. 1916. 30 сентября (№ 266). Отд.1. Петроград.: Сенатская тип., 1916. С. 2647–1648.

534. О повышении акциза с табачных изделий: Положение Совета Министров от 11 ноября 1914 г. ст.№3043. *СУ и РП*. 1914. 1 декабря (№325). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4395–4396.

535. О повышении акциза с табачных изделий: Постановление Совета Министров от 7 мая 1916 г. ст. №987. *СУ и РП*. 1916. 13 мая (№127). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 1190–1192.

536. О повышении акциза со спирта и отбросов спиртоочистительного производства, обращаемых на приготовление лака и политуры: Положение Сов.

Министров от 7 сентября 1916 г. №1939. *СУ и РП*. 1916. 20 сентября (№248). Отд. 1. Петроград: Сенатская типография, 1916. С. 2425–2426.

537. О повышении окладов государственного поземельного налога, а также государственной оброчной и поземельной подати: Положение Совета Министров от 24 декабря 1914 г. №65. *СУ и РП*. 1915. 9 января (№8). Отд. 1. Петроград: Сенатская типография, 1915. С. 109–111.

538. О повышении размера премий на поступающее в казну золото: распоряжение Министра финансов от 14 января 1916 г. №37. *СУ и РП*. 1916. 15 января (№11). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 74.

539. О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов: Закон РИ от 4 октября 1914 г. №2870. *СУ и РП*. 1914. 12 ноября (№308). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4126–4131.

540. О повышении ставок некоторых видов существующего обложения: Положение Совета Министров от 16 декабря 1914 г. ст. №3544. *СУ и РП*. 1914. 31 декабря (№366). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 5171.

541. О повышении ставок портовых сборов: Закон РИ от 2 июня 1916 г. №1369. *СУ и РП*. 1916. 25 июня (№169). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 1602.

542. О повышении ставок портовых сборов: Закон РИ от 4 октября 1914 г. №2756. *СУ и РП*. 1914. 1 ноября (№299). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4051.

543. О погашении 3,6% билетов Государственного Казначейства разрядов 433-438 путём выпуска 1 февраля 1915 года 1 разряда (серии) 4% билетов Государственного Казначейства за №CDLI/451 на сумму 25 миллионов рублей: распоряжение Министра финансов от 13 февраля 1915 г. №487. *СУ и РП*. 1915. 14 февраля (№52). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 746.

544. О предельных ценах на жидкое минеральное топливо при поставке его по договорам в определённые сроки: постановление Министра земледелия от 4 марта 1916 г. № 21 ст. №589. *СУ и РП*. 1916. 20 марта (№76). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 615.

545. О предельных ценах на кроеный товар: обязательное постановление Министра торговли и промышленности от 10 марта 1916 г. ст. №658. *СУ и РП*. 1916. 31 марта (№83). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 687.

546. О предельных ценах на различные сорта сапог и полусапог: обязательное постановление Министра торговли и промышленности от 1 марта 1916 г. ст. №656. *СУ и РП*. 1916. 31 марта (№83). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 685.

547. О предоставлении Министру Финансов права выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму 1.100.000.000 рублей: Указ от 26 августа 1915 г. №1837. *СУ и РП*. 1915. 31 августа (№240). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2417.

548. О предоставлении Министру Финансов права выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства: Указ от 30 декабря 1915 г. №19. *СУ и РП*. 1916. 7 января (№6). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 47.

549. О предоставлении Министру Финансов права нового выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму до 3-х миллиардов рублей: Указ от 10 октября 1916 г. №2293. *СУ и РП*. 1916. 17 октября (№289). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2915.

550. О предоставлении Министру Финансов права нового выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства в России на сумму 3.000 милл. руб. и за границей на сумму 225 милл. руб.: Указ от 1 июня 1916 г. №1222. *СУ и РП*. 1916. 7 июня (№151). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 1455–1456.

551. О прекращении платежей по купонам и дивидендам: Декрет Совета народных комиссара РСФСР от 29 декабря 1917 г. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_135.htm (дата звернення 12.12.2017).

552. О привлечению к обложению дополнительным промысловым налогом вновь возникших предприятий и личных промысловых занятий и об обложении предприятий и личных промысловых занятий, прекратившихся в течение

окладного года: Положение Совета Министров от 2 мая 1916 г. №963. *СУ и РП*. от 1916. 12 мая (№123). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 1163–1164.

553. О продлении воспрещения продажи спирта, вина и виноводочных изделий для местного потребления в Империи до окончания военного времени: Положение Совета Министров от 22 августа 1914 г. №2348. *СУ и РП*. 1914. 5 сентября (№248). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3458.

554. О продлении срока взимания в повышенном размере некоторых налогов и пошлин: Положение Совета Министров от 4 июля 1915 г. №1586. *СУ и РП*. 1915. 14 июля (№201). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2083–2084.

555. О продлении срока взимания временного налога с перевозимых по железным дорогам грузов пассажирской, большой и малой скорости: Положение Совета Министров от 17 октября 1915 г. №2274. *СУ и РП*. 1915. 28 октября (№304). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2989.

556. О продлении срока взимания временного налога с перевозимых по железным дорогам грузов пассажирской, большой и малой скорости о введении нового грузового тарифа: Положение Совета Министров от 22 октября 1916 г. №2373. *СУ и РП*. 1916. 29 октября (№301). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 3004–3008.

557. О продлении срока взимания повышенного акциза с прессованных дрожжей, зажигательных спичек, папиросных гильз и папиросной бумаги: Положение Совета Министров от 3 июня 1915 г. №1188. *СУ и РП*. 1915. 5 июня (№155). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1727.

558. О производстве за границей кредитных операций на сумму до пяти с половиной миллиардов рублей: Указ от 9 октября 1915 г. №2054. *СУ и РП*. 1915. 11 октября (№279). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1915. С. 2657.

559. О производстве кредитных операций за границей на сумму до двух миллиардов рублей и о пересрочке обязательств Государственного Казначейства, имеющих быть выпущенных на основании сего указа: Указ от 22 октября 1916 г. №2425. *СУ и РП*. 1916. 30 октября (№306). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 3073.

560. О разрешении Министру Финансов произвести кредитные операции во Франции на сумму до шестисот двадцати пяти миллионов франков: Указ от 13 марта 1915 г. № 763. *СУ и РП.* 1915. 22 марта (№92). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1147.

561. О расширении полномочий Министра Финансов в отношении определения валюты при совершении кредитных операций за границей и пересрочке обязательств Государственного Казначейства: Указ от 21 августа 1916 г. ст. №1849. *СУ и РП.* 1916. 27 августа (№228). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2299.

562. О расширении предоставленного Государственному Банку права выпуска государственных кредитных билетов: Закон РИ от 22 августа 1915 г. №1796. *СУ и РП.* 1915. 25 августа (№235). Отд. 1. Петроград: Сенатск. тип., 1915. С. 2389.

563. О расширении эмиссионного права Государственного Банка: Закон РИ от 17 марта 1915 г. №739. *СУ и РП.* 1915. 19 марта (№88). Отд.1. Петроград: Сенатск. тип., 1915. С. 1109.

564. О расширении эмиссионного права Государственного Банка: Закон РИ от 29 августа 1916 р. №1862. *СУ и РП.* 1916. 31 августа (№231). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2310.

565. О расширении эмиссионного права Государственного Банка: Закон РИ от 27 декабря 1916 г. №2842. *СУ и РП.* 1916. 31 декабря (№365). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 3902.

566. О седьмом и восьмом выпусках краткосрочных обязательств Государственного Казначейства: Указ от 18 июня 1915 г. №1318. *СУ и РП.* 1915. 20 июня (№173). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1777.

567. О сроке введения в действие Высочайше утверждённого 16 сентября 1916 года положения Совета Министров об установлении акциза на чай: Постановление Министра финансов от 29 сентября 1916 г. №181. ст. №2149. *СУ и РП.* 1916. 8 октября (№272). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2706.

568. О сроке и условиях введения в действие п.п. 6 и 7 отдела II закона 27 июля 1914 года и расписания предельных продажных цен на табачные изделия:

постановление Министра финансов от 31 июля 1914 г. ст. №2106. *СУ и РП*. 1914. 2 августа (№210). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3145–3148.

569. О сумме раскладочного сбора с торговых и промышленных предприятий на трёхлетие 1914 – 1916 годов и об изменении порядка назначения общеимперской суммы раскладочного сбора с предприятий, добывающих золото и платину, а также особого сбора с тех же предприятий, находящихся на посессионных землях: Закон РИ от 24 июня 1914 г. №1823. *СУ и РП*. 1914. 8 июля (№159). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 2664–2665.

570. О твёрдых до урожая 1916 года, ценах на ячмень и ржаную муку высших сортов: постановление Министра земледелия №14 от 6 февраля 1916 г. ст. №351. *СУ и РП*. 1916. 26 февраля (№53). Отд.1. П-д: Сенатская тип., 1916. С. 411–415.

571. О твёрдых, до урожая 1916 года, ценах на овес в губерниях Ярославской, Костромской и Владимирской: постановление Министра земледелия №15 от 6 февраля 1916 г. ст. №352. *СУ и РП*. 1916. 26 февраля (№53). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 415.

572. О цене временных свидетельств на облигации Внутреннего 5% займа 1914 года для приёма в залог по казённым подрядам и поставкам по рассрочиваемому акцизу и по обеспечению таможенных пошлин в течение второй половины 1914 года: распоряжение Министра финансов от 3 октября 1914 г. №2625. *СУ и РП*. 1914. Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. 19 октября (№286). С. 3926.

573. О цене облигаций Государственного 5 ½ % военного краткосрочного займа 1915 года для приёма означенных облигаций, в течение второй половины 1915 года, в залог по казённым подрядам и поставкам, по рассрочиваемому акцизу и по обеспечению таможенных пошлин: распоряжение Министра финансов от 2октября 1915 г. №2335. *СУ и РП*. 1915. 3 ноября (№315). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 3046.

574. О четвёртом и пятом выпуске краткосрочных обязательств Государственного Казначейства: Указ Импратора от 6 февраля 1915 г. №386. *СУ и РП*. 1915. 9 февраля (№44). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 651.

575. О государственной росписи доходов и расходов на 1916 год: Закон РИ от 8 апреля 1916 г., ст. №763. *СУ и РП*. 1916. 14 апреля (№96). Отд. 1. Петроград: Сенатская типография, 1916. С. 785–830**.**

576. О девятом, десятом и одиннадцатом выпусках краткосрочных обязательств Государственного Казначейства: Указ от 15 июля 1915 г. №1620. *СУ и РП*. 1915. 17 июля (№206). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2155.

577. О некоторых мерах к урегулированию снабжения населения продовольствием и о порядке выработки и издания такс на предметы продовольствия: постановление Министра земледелия от 12 февраля 1916 г. №18. ст. №355. *СУ и РП*. 1916. 26 февраля (№53). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 420 – 422.

578. О повышении продажных цен казённых вин и спирта и размеров акциза со спирта, пивоварения и табачных изделий и о расценке казённых спирта и вина по сортам посуды и о сроках введения в действие означенной расценки: Распоряжение Министра финансов от 31 июля 1914 г., ст.№2127. *СУ и РП*. 1914. 5 августа (№214). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 3166–3168.

579. О порядке взимания единовременного телефонного налога в 1914 году: Распоряжение МВД от 21 декабря 1914 г. №3527. *СУ и РП*. 1914. 23 декабря (№361). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 5144–5146.

580. О предельных ценах на овчину: обязательное постановление Министра торговли и промышленности от 1 марта 1916 г. ст. №657. *СУ и РП*. 1916. 31 марта (№83). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 685–687.

581. О твёрдых ценах на просо, пшено, гречиху и гречневую крупу в Подольской губернии: постановление Министра земледелия от 4 марта 1916 г. №21. ст. №465. *СУ и РП*. 1916. 13 марта (№66). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 509 – 510.

582. О твёрдых, до урожая 1916 года, ценах на пшеничную муку разных сортов и отруби в губерниях Саратовской, Нижегородской, Тамбовской, Екатеринославской, Таврической, Бессарабской, Воронежской и Орловской, в последней кроме того и на пшеницу: постановление Министра земледелия №16 от

6 февраля 1916 г. ст. №353. *СУ и РП.* 1916. 26 февраля (№53). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 416–420.

583. Об аннулировании государственных займов: Декрет Всероссийского центрального исполнительного комитета от 21 января 1918 г. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_178.htm (дата звернення 12.12.2017).

584. Об изменении достоинств, сроков и порядка уплаты процентов по краткосрочным обязательствам Государственного Казначейства: Указ от 14 августа 1915 г. ст. №1759. *СУ и РП.* 1915. 19 августа (№231). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2355 – 2356.

585. Об изменении инструкции о порядке определения и взимания государственного квартирного налога: Распоряжение Министра финансов от 26 ноября 1915 р. №2511. *СУ и РП.* 1915. 27 ноября (№339). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1915. С. 3303.

586. Об изменении некоторых ставок временного налога с билетов для входа на публичные зрелища и увеселения: Положение Сов. Министров от 30 августа 1916 г. №1909. *СУ и РП.* 1916. 10 сентября (№242). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2369–2370.

587. Об изменении состава податного надзора и об увеличении отпускаемых на его содержание из государственного казначейства средств: Закон РИ от 3 июля 1914 г. №2028. *СУ и РП.* 1914. 14 июля (№172). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 2957–2963.

588. Об изменении ст.ст. 15 и 16 Инструкции о взимании единовременного телефонного налога за 1915 и 1916 гг.: Положение Совета Министров №80. *СУ и РП.* 1916. 22 января (№17). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 115–116.

589. Об обложении таможенною пошлиною привозимых из-за границы хлеба в зерне, гороха и бобов: Закон РИ от 1 мая 1914 г. ст. №1282. *СУ и РП.* 1914. 23 мая (№116). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 1971.

590. Об обложении таможенными пошлинами хлебных продуктов, привозимых из-за границы в Великое Княжество Финляндское: Закон РИ от 10 июня 1914 г. ст. №1600. *СУ и РП.* 1914. 27 июня (№144). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 2426 – 2427.

591. Об отпуске из государственного казначейства средств на усиление таможенного надзора: Закон РИ от 29 июня 1914 г. №1959. *СУ и РП.* 1914. 14 июля (№172). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 2832–2833.

592. Об таможенных обрядностях по отпуску товаров за границу: Закон РИ от 21 июня 1914 г. №1788. *СУ и РП.* 1914. 3 июля (№155). Отд. 1. СПб.: Сенатская типография, 1914. С. 2632–2638.

593. Об увеличении золотого запаса: Положение Совета Министров от 14 сентября 1915 г. №1984. *СУ и РП.* 1915. 29 сентября (№267). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2600.

594. Об увеличении предоставленного Государственному Банку право на выпуск государственных кредитных билетов на два миллиарда рублей: Указ Временного правительства от 4 марта 1917 г. №349. *СУ и РП.* 1917. 7 марта (№56.). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1917. С. 539.

595. Об упорядочении платинопромышленности и мерах к улучшению ее положения: Закон РИ от 20 декабря 1913. ст. №24. *СУ и РП.* 1914. 7 января (№4). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 31–33.

596. Об установлении акциза на чай: Положение Сов. Министров от 16 сентября 1916 г. №2109. *СУ и РП.* 1916. 4 октября (№269). Отд. 1. С. 2663–3677.

597. Об установлении акциза с виноградных, плодовых, ягодных и изюмных вин: Положение Совета Министров от 14 июля 1915 г. №1623. *СУ и РП.* 1915. 17 июля (№207). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1915. С. 2158–2163.

598. Об установлении военного налога: Положение Совета Министров от 19 апреля 1915 г. №1004. *СУ и РП.* 1915. 1 мая (№130). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1377–1384.

599. Об установлении временного в пользу казны налога на тотализатор: Положение Совета Министров от 3 февраля 1916 г. №219. *СУ и РП*. 1916. 7 февраля (№39). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 281.

600. Об установлении временного налога на прирост прибылей торгово-промышленных предприятий и вознаграждения личных промысловых занятий и о повышении размеров отчислений на погашение стоимости некоторых имуществ при исчислении прибылей, подлежащих обложению процентным сбором: Положение Совета Министров от 13 мая 1916 г. №998. *СУ и РП*. 1916. 14 мая (№131). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 1221–1231.

601. Об установлении временного налога с билетов для входа на публичные увеселения и зрелища: Положение Совета Министров от 22 декабря 1915 г. ст. №2563. *СУ и РП*. 1915. 4 декабря (№348). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 3374–3375.

602. Об установлении временного налога с керосина, перекачиваемого по принадлежащему Закавказским железным дорогам керосинопроводу общего пользования: Положение Совета Министров от 19 мая 1915 г. №1170. *СУ и РП*. 1915. 30 мая (№152). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1597.

603. Об установлении временного налога с перевозимых по железным дорогам грузов пассажирской, большой и малой скорости: Закон РИ от 3 ноября 1914 г. №2873. *СУ и РП*. 1914. 12 ноября (№ 308). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4196–4198.

604. Об установлении дополнительного, в пользу казны, сбора с делопроизводственных бумаг по гражданским делам, производящимся в мировых судебных учреждений: Положение Совета Министров от 19 мая 1915г. №1171. *СУ и РП*. 1915. 30 мая (№152). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 1598.

605. Об установлении на железных дорогах на время войны особого сбора в связи с усилением экономической регулировки грузового движения: Положение Сов. Министра от 13 мая 1916 г. ст. №1010. *СУ и РП*. 1916. 14 мая (№132). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 1250–1251.

606. Об установлении на железных дорогах на время войны особого сбора, в связи с усилением экономической регулировки грузового движения: Положение Совета Министров от 13 июня 1916 г. ст. №1332. *СУ и РП*. 1916. 21 июня (№164). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 1562.

607. Об установлении налога на русский хлопок: Положение Сов. Министров от 5 октября 1914 г. №2871. *СУ и РП*. 1914. 12 ноября (№308). От. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4194–4195.

608. Об установлении нового штата департамента таможенных сборов: Закон РИ от 28 июня 1914 г. №1929. *СУ и РП.* 1914. 12 июля (№167). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 2784–2787.

609. Об установлении особых таможенных правил для некоторых местностей Империи: Закон РИ от 21 июня 1914 г. №1787. *СУ и РП*. 1914. 3 июля (№155). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 2627–2632.

610. Об установлении предельных продажных цен на зажигательные спички и повышении с них акциза: положение Совета Министров от 14 сентября 1915 г. ст. №1986. *СУ и РП*. 1915. 29 сент. (№267). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 2600–2601.

611. Об установлении предельных твёрдых цен на пшеничную муку и отруби в Подольской и Курской губерниях: Постановление Министра земледелия от 4 марта 196 г. № 21 ст. №587. *СУ и РП*. 1916. 20 марта (№76). Отд.1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 611–613.

612. Об установлении премий на поступающее в казну золото: распоряжение Министра финансов от 14 сентября 1915 г. №2473. *СУ и РП*. 1915. 25 ноября (№333). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 3257–3258.

613. Об установлении согласованного с Именным Высочайшим Указом 3 Января 1897 года твердого основания выпуска государственных кредитных билетов в обращение: Указ от 29 августа 1897 г. №14504. *Полное собрание законов Российской империи.* Санкт-Петербург: Гос. тип., 1900. Соб.3-е. Т. 17. С. 575.

614. Об установлении срока введения повышенного акциза на спирт и отбросы спиртоочистительного производства, обращаемые на приготовление лака и

политуры: Постановление Министра финансов от 22 сентября 1916 г. №2872. *СУ и РП*. 1916. 5 октября (№270). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2694.

615. Об установлении срока взимания акциза с сахара в повышенном размере: Постановление Министра финансов от 12 ноября 1914 г. №3284. *СУ и РП*. 1914. 21 ноября (№318). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4274.

616. Об установлении срока взимания повышенного акциза с нефтяных продуктов: Постановление Министра финансов от 26 ноября 1914 г. №2617. *СУ и РП*. 1914. 29 ноября (№323). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4378.

617. Об установлении срока взимания повышенного акциза с пивоварения: Постановление Министра финансов от 17 января 1915 г. №135. ст.№171. *СУ и РП*. 1915. 20 января (№23). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1915. С. 318.

618. Об установлении срока взимания повышенного акциза с прессованных дрожжей, зажигательных спичек, папиросных гильз и резаной папиросной бумаги: Постановление Министра финансов от 12 ноября 1914 г. №2472. ст. №2892. *СУ и РП*. 1914. 14 ноября (№310). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4225.

619. Об установлении срока взимания повышенного акциза с прессованных дрожжей: Постановление Министра финансов от 23 августа 1916 г. ст. №1854. *СУ и РП*. 1916. 30 августа (№229). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 2303.

620. Об утверждении инструкции для ведения шнуровых книг, выданных на записку сырой платины и золота, добываемых при разработке и разведках приисков: Распоряжение Министра торговли и промышленности от 5 февраля 1914 г. ст. №566. *СУ и РП*. 1914. 27 февраля (№54). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 858–861.

621. Об утверждении положения о благотворительной лотерее 1914 года в пользу раненных и больных воинов, семей лиц, призванных на войну, и лиц, пострадавших от военных бедствий: Распоряжение Министра юстиции от 10 декабря 1914 г. №3233. *СУ и РП*. 1914. 11 декабря (№339). От.1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 4666–4667.

622. Об утверждении правил пересылки сырой платины с одного прииска на другой, принадлежащий одному и тому же промышленнику в пределах одного и

того же горного округа: Распоряжение Министра торговли и промышленности от 14 января 1914 г. ст. №379. *СУ и РП.* 1914. 4 февраля (№33). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 557–563.

623. Об утверждении формы свидетельств на привоз и хранение сырой платины и об утверждении инструкции для ведения бланковых книг для выдачи сих свидетельств, порядка обращения и погашении их: Распоряжение Министра торговли и промышленности от 5 февраля 1914 г. ст. №573. *СУ и РП.* 1914. 28 февраля (№56). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 885–890.

624. Об утверждении формы шнуровых платиноторговых книг, выданных для записывания сделок по сырой платины, и об издании инструкции для ведения сих книг: Распоряжение Министра торговли и промышленности от 14 января 1914 г. ст. №380. *СУ и РП.* 1914. 4 февраля (№33). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 567–569.

625. Отчёт временного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 года по 1-е июля 1915 года. Киев: Тип. Штаба Киевск. Воен. окр., 1916. 49 с.

626. Отчёт по высочайше разрешенной благотворительной лотерее 1914 года. Петроград: Гос. тип., 1917. 56 с.

627. Положение о деятельности Полевых Казначейств: Закон РИ от 22 апреля 1895 г. №11575. *ПСЗ РИ.* СПб., 1899. Т.XV. С. 236–241.

628. Положення про благодійну лотерею 1914 року на користь поранених і хворих воїнів, сімей осіб, призваних на війну, та осіб, що постраждали від військового лиха. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна*. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. Книга 2. С. 405–407.

629. Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і зіичаї війни на суходолі: IV Гаазька Конвенція від 18.10.1907. Дата оновлення: 28.06. 2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_222 (дата звернення: 17.07.2017).

630. Распоряжение Министра финансов во исполнение Постановления Временного правительства от 27 марта 1917 г. №408. *СУ и РП*. 1917. 30 марта (№71). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1917. С. 608–610.

631. Распоряжение Министра финансов во исполнение Указа от 26 февраля 1916 г. №444. *СУ и РП*. 1916. 5 марта (№61). Отд. 1. Петроград: Сенатская тип., 1916. С. 472–474.

632. Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917)*. Б.м., 1916. Ч.1: № 889 (1 июля 1916 г.) – № 1072 (9 августа 1916 г.).

633. Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917)*. Б.м., 1916. Ч. 2.: № 1073 (10 августа 1916 г.) – № 1339 (29 сентября 1916 г.).

634. Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917)*. Б.м., 1916. Ч. 3. : № 1340 (29 сентября 1916 г.) – № 1626 (22 ноября 1916 г.).

635. Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917)*. Б.м., 1916. Ч. 4. : № 1627 (22 ноября 1916 г.) – № 1828 (31 декабря 1916 г.).

636. Свод Основных Государственных законов: Закон РИ. *Свод законов Российской империи*. Книга 2. Т. I. Ч. I. СПб.: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912. 314 с.

637. Устав кредитный. *Свод законов Российской империи.* Т. XI. Часть 2. СПб.: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912. С. 738–950.

638. Устав монетный. *Свод законов Российской империи.* Книга 2. Т. VII. СПб.: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912. С. 1–5.

639. Устав таможенный. *Свод законов Российской империи.* Книга 2. Т. VI. СПб.: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912. 314 с.

2.2. Періодичні видання та публіцистика

640. Благотворительная лотерея. *Голос Юга.* 1914. 19 дек. (№310). С. 3.

641. Бюджет и 87-я статья Основных законов. *Русские ведомости.* 1915. 17 января (№13). С. 2.

642. [Без названия]. *Народная Газета Бахмутского земства*. 1915. №29. С. 2.

643. В бюджетной комиссии Государственной Думы. *Русские ведомости.* 1915. 15 января (№11). С. 3.

644. Взимание налогов. *Прикарпатская Русь.* 1914. 8(21) нояб. (№1464). С. 7.

645. Внутренний заём. *Прикарпатская Русь.* 1914. 8(21) октяб. (№1436). С. 4.

646. Военный налог. *Голос Юга.* 1915. 9 мая (№110). С. 2.

647. Воєнний Банк кредитовий для Галичини. *Діло.* 1915. 11 бер. (№219). С. 5–6.

648. Воєнні шкоди та господарські потреби увільнених повітів Східної Галичини. *Діло (Господарський листок, додаток до газети «Діло»).* 1915. 19 червня (№232).

649. Война и налоги. *Голос Юга.* 1914. 5 ноября (№269). С. 2.

650. Вопрос о новых монополиях. *Голос Юга.* 1915. 15 марта (№65). С. 2.

651. Выпуск новых городских «бонов». *Прикарпатская Русь.* 1914. 17(30) нояб. (№1473). С. 4.

652. Ганфман М. Законодательство. *Ежегодник газеты Речь на 1915 год.* Петроград: из-е редакции газеты «Речь», 1915. С. 481 – 500.

653. Государственная Дума: в бюджетной комиссии. *Голос Юга.* 1915. 14 янв. (№12). С. 2.

654. Государственная Дума. В бюджетной комиссии. *Голос Юга.* 1915. 23 янв. (№21). С. 2.

655. Государственные доходы и финансовый план. *Торгово-промышленная газета.* 1915. 1(14) нояб. (№243). С. 1.

656. Домогательства золотопромышленников. *Русские ведомости.* 1915. №12. С. 3.

657. Энштейн Е. Денежный рынок, банки и биржи. *Ежегодник газеты Речь на 1914 год*. Петроград: издание редакции газеты «Речь», 1914. С. 117–128.

658. Еще об угле. *Голос Юга.* 1914. 23 декаб. (№314). С. 3.

659. Заседание финансового комитета. *Голос Юга.* 1915. 20 янв. (№ 18). С. 3.

660. Заседание комитета финансов. *Русские ведомости.* 1915. 17янв. (№ 13). С. 3.

661. Злоупотребления при размене *русских* денег. Прикарпатская Русь. 1914. 13 (26) сент. (№1415). С. 4.

662. Из Буковины. *Прикарпатская Русь.* 1914. 29 сент. (№ 1428). С. 1.

663. Из львовских банков. *Прикарпатская Русь.* 1914. 30 сент. (№ 1429). С. 4.

664. Казённые спичечные фабрики. *Голос Юга.* 1915. 13 марта (№ 63). С. 2.

665. К вопросу о заграничном кредите для России. *Русские ведомости.* 1915. 10 янв. (№7). С. 4.

666. К вопросу о заграничном кредите для России. *Голос Юга.* 1915. 13 янв. (№11). С. 3.

667. К новому военному займу. *Киевлянин.* 1916. 2 апр. (№93). С. 2.

668. Конференция министров финансов. *Голос Юга.* 1915. 23 января (№21). С. 3.

669. Куда девались мелкие монеты? *Прикарпатская Русь.* 1914. 4 декабря (№1497). С. 7.

670. Мигулин П. П. Двухмиллиардный заём. *Новый экономист.* 1916. №11. С. 2–5.

671. Мигулин П. Твёрдые цены. *Новый экономист.* 1916. №36. С. 2–5.

672. Мигулин П. П. Военные расходы и новые налоги. *Новый экономист.* 1914. №8–9. С. 1–3.

673. Мигулин П. П. Военные расходы и новые налоги. *Новый экономист.* 1914. №10. С. 1–3.

674. Мигулин П. П. Война и золото. *Новый экономист.* 1914. №19. С. 1–4.

675. Мигулин П. П. Личный военный налог. *Новый экономист.* 1914. №36. С. 3–5.

676. Мигулин П. П. Война и кредитные операции. *Новый экономист*. 1914. №37. С. 1–5.

677. Меньков Ф. Финансовые мероприятия воюющих держав. *Новый экономист.* 1914. №37.

678. Меньков Ф.А. Военные займы и частные эмиссии. *Новый экономист.* 1916. №34. С. 6–9.

679. Меньков Ф. Военные займы. *Новый экономист*. 1916. №35. С. 6–8.

680. Меньков Ф. Наши военные займы. *Новый экономист*. 1916. №36. С. 5–8.

681. Министр финансов о влиянии войны на наше народное хозяйство. *Голос Юга.* 1915. 3 янв. (№ 2). С. 2.

682. Налог на ткани. *Финансовая газета.* 1916. 3(16) мая (№207). С. 2.

683. Налог на электрическую энергию. *Финансовая газета.* 1915. 12(25) мая (№213). С. 1.

684. Николай II. Высочайшая телеграмма. *Прикарпатская Русь.* 1914. 12 (25) сент. (№1414). С. 1.

685. Николай II. Воззвание к русскому народу! *Прикарпатская Русь.* 1914. 12 (25) сентября. (№1414). С. 2.

686. Нові банкноти по 2 корони. *Нова Буковина.* 1914. 23 серп. (№49). С. 3.

687. Новый внутренний заём. *Голос Юга.* 1915. 31 янв. (№28). С. 2.

688. Новый выпуск кредитных билетов. *Новый экономист.* 1916. №36. С. 2.

689. Новый заём. *Голос Юга*. 1915. 16 мая (№115). С. 2.

690. Новый тариф для трамваев. *Прикарпатская Русь.* 1914. 22 сент. (№ 1422). С. 4.

691. Нужно уже раз положить предел. *Прикарпатская Русь.* 1914. 20 окт. (№1446). С. 6.

692. О благотворительной лотерее. *Голос Юга.* 1915. 10 янв. (№8). С. 3.

693. Облигации военного займа для служащих земского союза. *Киевлянин.* 1916. 31 марта (№91). С. 2.

694. Обложение электрической энергии. *Голос Юга.* 1914. 5 нояб. (№269). С. 2.

695. Обязательное постановление. *Прикарпатская Русь.* 1914. 18 сент. (№1419). С. 4.

696. Объявление от Елисаветградского отделения Государственного банка. *Голос Юга.* 1915. 2 мая (№114). С. 1.

697. О выборке промысловых свидетельств. *Голос Юга.* 1914. 10 декаб. (№301). С. 3.

698. Отчёт о лотерее-аллегри. *Голос Юга.* 1915. 13 янв. (№11). С. 3.

699. Переработка финансовых законопроектов. *Голос Юга.* 1915. 21 янв. (№19). С. 3.

700. Подоходный налог. *Голос юга*. 1914. 15 нояб. (№278). С. 2.

701. Подписка на военный заём. *Киевлянин*. 1916. 4 янв. (№4). С. 4.

702. Подписка на военный заём 1916 года. *Киевлянин*. 1916. 20 марта (№80). С. 2.

703. Подписка на военный заём 1916 года. *Киевлянин*. 1916. 24 марта (№84). С. 2.

704. По поводу государственной чайной монополии. *Русские ведомости.* 1915. 14 янв. (№10). С. 2.

705. По поводу обложения электрической энергии. *Голос Юга*. 1914. 5 дек. (№297). С. 2.

706. Популяризация нового военного займа. *Киевлянин*. 1916. 31 марта (№91). С. 2.

707. Приказ. *Прикарпатская Русь.* 1914. 2 окт. (№1420). С. 4.

708. Преобразование налоговой системы. *Финансовая газета*. 1916. 22 апр. (№199). С. 2.

709. Произвольное понижение курса русских денег. *Прикарпатская Русь.* 1914. 6 (19) октяб. (№1434). С. 4.

710. Результаты введения железнодорожного налога. *Голос Юга*. 1915. 13 марта (№63). С. 3.

711. Російська адміністрація. *Діло*. 1915. 4 (30) січ. (№ 212). С. 3.

712. Російська господарка на Гуцульщині. *Діло*. 1915. 16 (24) квіт. (№ 224). С. 5.

713. Росияне в Бучачи. *Діло*. 1915. 7 (20) лют. (№ 215). С. 3.

714. Священники - управляющие сберегательными кассами. *Киевлянин*. 1916. 5 апр. (№96). С. 2.

715. Совещание золотопромышленников. *Русские ведомости*. 1915. №12. С. 3.

716. Совещание о косвенных налогах. *Финансовая газета*. 1916. 2 (15) мая. (№206). С. 3.

717. Східно-галицькі судові депозити. *Діло*. 1915. 23 січня (№ 211). С. 6.

718. Съезд золотопромышленников. *Русские ведомости*. 1915. 8 февр. (№31). С. 4.

719. Съезд золотопромышленников. *Русские ведомости*. 1915. 10 февр. (№32). С. 4.

720. Съезд золотопромышленников. *Русские ведомости*. 1915. 13 февр. (№35). С. 3–4.

721. Съезд золотопромышленников. *Русские ведомости*. 1915. 16 февр. (Экстренное приложение к №37). С. 2.

722. Твердохлебов В.Н. Война и прямые налоги. *Новый экономист.* 1914. № 33. С. 4–6.

723. Торговля во Львове // *Прикарпатская Русь.* 1914. 16 (23)сент. (№1417). С. 4.

724. «Торгово-промышленная газета» о финансовой конференции. *Русские ведомости*. 1915. 7 февр. (№ 30). С. 3.

725. Туган-Барановский М. И. Бумажные деньги и война. *Речь.* 1915. №16. С. 2.

726. Туган-Барановський М. И. Бумажные деньги и металл. *Новый экономист.* 1916. №40. С. 3–6.

727. Туган-Барановський М. И. Бумажные деньги и металл. *Новый экономист*. 1916. №42. С. 4 – 7.

728. Туган-Барановский М. И. Год войны в народнохосяйственном отношении. *Ежегодник газеты Речь на 1915 год.* Петроград: изд-е редакции газеты «Речь», 1915. С. 434–471.

729. Туган-Барановский М. И. Новые бумажные деньги. *Речь.* 1915. №109. С. 2.

730. Финансовое совещание союзных государств. *Голос Юга*. 1915. 25 янв. (№23). С. 2.

731. Франко І. Галицький селянин: твори в 50 т. Київ: Наук. думка, 1984. Т. 44. Кн. 2. С. 501–512.

732. Франко І. Сила податкова Галичини: твори в 50 т. Київ: Наук. думка, 1984. Т. 44. Кн. 1. С. 138–144.

733. Франко І. Галицька індемінізація: твори в 50 т. К.: Наук. думка, 1984. Т. 44. Кн. 1. С. 86–121

734. Франко І. Росія. *Діло*. 1914. 10 (21) листоп. (№202). С. 1

735. Чайная монополия. *Русские ведомости*. 1915. 4 янв. (№4). С. 4.

736. Чеканка русских денег в Японии. *Новое время.* 1915. 6 /19 нояб. С. 4.

737. Шингарев А. «Подаренный» и возвращённый миллиард. *Русские ведомости*. 1915. 24 янв. (№19). С. 5.

738. Шингарьов А. Бюджет 1914 г. *Ежегодник газеты Речь на 1914 год.* Петроград: изд-е ред. газеты «Речь», 1914. С. 129 – 149.

739. Шингарьов А. Война и финансы. *Ежегодник газеты Речь на 1915 год.* Петроград: из-е ред. газеты «Речь», 1915. С. 377 – 433.

740. Шингарьов А. Земское и городское самоуправление. *Ежегодник газеты Речь на 1914 год.* Петроград: изд-е ред. газеты «Речь», 1914. С. 216–240.

741. Штрафы за несвоевременную выборку промысловых свидетельств. *Голос Юга*. 1914. 9дек. (№300). С. 3.

742. Яснопольский Л. Внутренние и внешние займы. *Русские ведомости*. 1916. 8 апр. (№81). С. 2.

743. Яснопольский Л. Военные выпуски кредитных билетов. *Русские ведомости*. 1916. 9 марта (№ 56). С. 2

744. Biura centrall Banku krajowego. *Gazeta Lwowska.* 1914. 1 (10) wrzesnia. (№ 198). С.2.

745. 87-я статья. *Русские ведомости*. 1915. 17 янв. (№ 13). С. 3.

2.3. Документи особового походження

746. Бобринский Н.А. На Первой мировой войне. Из записок графа Николая Алексеевича Бобринского. *Дворянское собрание (альманах)*. 1995. № 3. С. 179–190.

747. Брусилов А.А. Воспоминания. Москва: Воениздат, 1963. 286 с.

748. Брусилов А.А. Мои воспоминания. Москва: Гос. из-во. Отд. воен. литературы, 1929. 249 с.

749. Веверн Б.В. 6-я батарея 1914 – 1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине: в 2 т. Париж, 1938. Т. 1. 172 с.

750. Веверн Б.В. 6-я батарея 1914 – 1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине: в 2 т. Париж, 1938. Т. 2. 184 с.

751. Верцинский Э.А. Из мировой войны. Боевые записки и воспоминания командира полка и офицера Генерального Штаба за 1914-1917 годы. Таллин-Ревель, 1931. 167 с.

752. Витте С. Ю. Избранные воспоминания, 1849-1911 гг. Москва: Мысль, 1991. 708 с.

753. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання. К.: В-во Темпора, 2005. 656 с.

754. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 рр.): науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. 272 с.

755. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє - минуле (1914-1920 рр.). Мюнхен: Українське видавництво, 1969. 543 с.

756. Д-р К.У. Перший напад Росії на Львів (1914). Ню Йорк, 1957. 105 с.

757. Козельский О. Записки батарейного командира. Петроград: из-е Б. А. Суворина, 1915. Вып.1. 97 с.

758. Кравков В.П. Великая война без ретуши. Записки корпусного врача. Москва: Вече, 2014. 416 с.

759. Лемке М. 250 дней в царской ставке (25 сент.1915–2 июля 1916). Петербург: Гос. изд-во, 1920. 859 с.

760. Марголин А. Украина и политика Антанты (записки еврея и гражданина). Берлин: Изд-во С.Ефрон, 1922. 397 с.

761. Милюков П.Н. Воспоминания. Москва: Политиздат, 1991. 528 с.

762. Могиленский Е.А. Дневник заложника. 7 месяцев плена в Карлсбаде. Петроград: Тип. Двигатель, 1915. 226 с.

763. Пирейко А. В тылу и на фронте империалистической войны. Воспоминания рядового. Ленинград: Рабочее изд-во «Прибой», 1926. 63 с.

764. Сосенко-Острук Я. Аматорський театр в Коломиї. «Над Прутом у лузі…» Коломия в спогадах. Торонто, 1962. 431 с.

765. Як виглядає в нашім ріднім краю тепер в часі війни. New York: «Руська видавнича спілка», Б.р. 27 с.

3.Література

3. 1. Монографії, статті та рецензії

766.Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914-1918 рр.). Франківськ: Лілея-НВ, 2013. 80 с.

767.Адамович С. Соціально-економічне життя Станіславова в період Першої світової війни (1914-1918 рр.). *Станиславів і Станиславівщина в час суспільних і національних змін XIX і першої половини XX століття*: матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ-Warszawa, 12-13 верес. 2017 р.). Warszawa-Stanisławów, 2017. Т. 2. С. 30–43.

768. Баран І. В. Воєнні дії та руйнування на території Східної Галичини: автореф. дис. …канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 2010. 20 с.

769. Баран І. В. Вплив бойових дій на становище міст і сіл Східної Галичини на початку Першої світової війни. *Вісн. нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. Львів, 2009. № 652. С. 46–55.

770. Баран І. Політична діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині (1914-1915 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* Івано-Франківськ, 2010. Вип. 17. С. 154 – 161.

771. Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва, 2000. 264 с.

772. Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917). Москва: РОССПЄН, 2004. 394 с.

773. Белоусов В. Д. Преобразования в денежном обращении в 1914 – 1917 рр. *Финансы.* 1995. №4. С. 61–62.

774. Белоусова Л. Г. Благотворительная и общественная деятельность греческих купцов Петрококино в Одессе (2-я половина XIX – начало XX вв.). URL:

http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Istoria/18371.doc.htm (дата звернення 12.11.2017).

775. Берест І. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни: автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2009. 22 с.

776. Берест І. Р. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія.* Львів, 2007. № 584. С. 52–57.

777. Берест І. Виселенці та біженці з Галичини і Волині в роки Першої світової війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* Львів, 2007. № 584. С. 52–57.

778. Бернацкий М. В. Денежное обращение и займы. *Военные займы: сборник статей.* Петроград: Тип. «Правда»,1917. С. 81–102.

779. Білан Б., Комаринська З., Смовженко Т. Львів Банківський. Львів: Апріорі, 2016. 76 с.

780. Бляхер В. Я. Государственные займы дореволюционной России и их аннулирование Советским правительством: дис….кандидата экономических наук. Москва, 1955. 122 с.

781. Бляхер В., Гринер Д. Займы дореволюционной России в годы первой мировой войны. *Советские финансы.* 1947. № 5. С. 36–41.

782. Бовыкин В. И. Россия накануне великих свершений. Москва: Наука, 1988. 155 с.

783. Боголепов М. И. Война и деньги. *Вопросы мировой войны: статьи*. Петроград: изд-во юрид. книжного склада «Право», 1915. С. 398–442.

784. Боголепов М. И. Военные займы и народные сбережения. *Военные займы: сборник статей.* Петроград: Тип. «Правда»,1917. С. 103–115.

785. Боголепов М. И. Война, финансы и народное хозяйство. Петроград, 1914. 58 с.

786. Боголепов М. И. Государственный банк и коммерческий кредит. *Банковская энциклопедия: в 2-х т.*/ под ред. Л.Н.Яснопольского. Киев: изд-во Банк энциклопедии, 1914. Т.1. С. 283–330.

787. Боголепов М. И. Государственный долг (к теории государственного кредита): Типологический очерк. СПб.; Изд-во О.Н. Поповой, 1910. 570 с.

788. Брицький П. Західноукраїнські землі у роки Першої світової війни. *Історична панорама.* Чернівці, 2004. № 2. С. 96–107.

789. Бугров А. В. Деньги Великой войны: российский опыт (1915-1917). *Деньги и кредит.* 2017. №7. С. 74–80.

790. Бугров А. В. Государственный банк 1860-1917. Серия: История. Финансы. Экономика. М.: ЗАО «Интеркрим–Пресс», 2012. 263 с.

791. Букшпан Я. М. Военно-хозяйственная политика: формы и органы регулирования народного хозяйства за время мировой войны 1914-1918 гг. Москва-Ленинград: Гос. изд-во, 1929. 541 с.

792. Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории бывшей Российской империи за время с 1769 по 1924 г.г. / под ред. Ф. Г. Чучина. Москва: Издание Уполномоченного по филателии и бонам в СССР, 1924. 199 с.

793. Буржуазия и помещики в 1917 году: частные совещания членов Государственной Думы / под ред. А.К. Дрезена. Москва-Ленинград: Парт. изд-во, 1932. 328 с.

794. Бурунова О. А. Банківський сектор Західного регіону України: історія та сучасні тенденції розвитку. *Теоретичні та прикладні проблеми економіки*. 2011. Вип. 26. С. 242 – 248.

795. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: в 2-х т. / ред. В.А.Смолій; упор. О. Реєнт; авт. кол.: Ю.В. Берестень та ін. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2013. Т. 1. 784 с.

796. Великочий В. С. Австро-Угорська політика в Галичині періоду Першої світової війни: штрихи до аналізу української історіографії. *Проблеми історії України XIX-XX ст.* Київ, 2016. Вип. XVII. С. 373–389.

797. Великочий В. С. Перша світова війна і проблеми репресій та біженства в Галичині: українська історіографія. *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* Івано-Франківськ, 2011. Вип. 19. С. 116–121.

798. Великочий В. С. Українська нерадянська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині воєнно-революційної доби: спроба відтворення образу. *Мандрівець.* 2011. №2. С. 59–63.

799. Вільшанська О. Л. Повсякденне життя і суспільні настрої. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна* / ред. кол. В.А.Смолій (голова), відп. ред. О.Реєнт;. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2013. С. 440–467.

800. Галенко А. Финансы России в мировую войну. *Война и революция.* 1926. №11. С. 44 – 55.

801. Гатрелл П. Беженцы в России в годы Первой мировой войны. *Исторические записки.* 2001. № 4. С. 46 – 72.

802. Гекшер Э. Экономика мировой войны / перевод с шведск. под ред. К. Тиандера. Петроград: тип. «ЗАДРУГА», 1917. 216 с.

803. Гидин И.Ф. О величине и характере русского государственного долга в конце 1917 г. *История СССР.* 1957. №5. С. 166 – 172.

804. Гидин И.Ф. Русские коммерческие банки: из истории финансового капитала в России. М.:Госфиниздат, 1948. 454 с.

805. Гидин И.Ф. О величине и характере русского государственного долга в конце 1917 г. *История СССР.* 1957. №5. С. 166–172.

806. Глизнер В. Адміністративно-територіальний поділ Галичини та Буковини Російською окупаційною владою в 1914-1918 рр. *Схід.* 2014. №4. С. 79–83.

807. Голик Б. Галичане в годы Первой мировой и гражданской войны (О тенденциозном освещении вопроса украинской историографией). *Русин.* 2005. № 2. С. 136–143.

808. Гришина О. А., Гришин А. И. Внутренние кредитные операции Российской империи в годы Первой мировой войны. *Страницы истории*. 2015. № 9. С. 66–73.

809. Гусаков А. Д. Очерки по денежному обращению России накануне и в период Октябрьской социалистической революции. М.:Госфиниздат, 1946. 126 с.

810. Данилов Н. А. Влияние великой мировой войны на єкономическое положение России: лекции, читанные в Военно-Инженерной Академии в 1920-21 учебном году. Петроград: Гос. из-во, 1922. 95 с.

811. Данилов Н. А. Экономика и подготовка к войне: очерки по истории подготовки к войне. Москва-Ленинград: Гос. воен. из-во, 1926. 195 с.

812. Денисов А. Е. Государственные бумажные денежные знаки 1898-1917 годов. Москва: Нумизматическая Литература, 2004. Часть 3: Бумажные денежные знаки России 1769-1917 годов. 208 с.

813. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні: документи і матеріали (1914-1918): монографія. Харків: Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, 2010. 360 с.

814. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914-1918 рр.). Х.: «Апостроф», 2012. 568 с.

815. Жванко Л. Перша світова війна: біженці в Україні (1914-1918 рр.): автореф. дис. … д-ра іст. наук: 07.00.01. Харків, 2013. 40 с.

816. Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. Чернівці: Золоті литаври, 2003. 284 с

817. Захаров В. Н., Петров Ю. А., Шацилло М. К. История налогов в России. IX – начало XX в. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. 296 с.

818. Иванов К. Е. Таможенная политика Российской империи в конце XIX – начале XX веков: переход к системе конвенциальных торговых соглашений: дис. …докт. ист. наук: 07.00.02. Санкт-Петербург, 2006. 531 с.

819. Идельсон В. Р. Рост государственного долга Великобритании. *Военные займы: сборник статей.* Петроград: Тип. «Правда»,1917. С. 63–80.

820. Иоффе Я. А. Блокада и народное хазяйство в мировую войну. Москва-Ленинград: Гос. изд-во, 1929. 224 с.

821. Ільницький І. Діяльність цивільних органів влади Галичини у роки Першої Російської окупації (Серпень 1914 р. – Червень 1915 р.). *Науковий часопис*

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: збірник наукових праць. Серія 6: Історичні науки. Київ, 2015. Вип. 13. С. 76–81.

822. Ільницький І. Проблеми історії Першої російської окупації Галичини (1914-1915 рр.) у сучасному науковому дискурсі. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Вип. XIX. С. 320–344.

823. Ільницький І. В. Нафтопереробна промисловість Галичини в умовах першої російської окупації краю (вересень 1914 р. – червень 1915 р.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ: Інститут історії України, 2014. Вип. 23. С. 297 – 304.

824. Ільницький І. В. Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини (вересень 1914р. – березень 1916р.): історіографічний аспект. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. Київ, 2014. Вип. 83. С. 167–172.

825. Історія Львова: у 3-х т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2007. Т. 2. 559 с.

826. Карин А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Национальный аспект. *Схід.* Маріуполь, 2016. №2. С. 39 – 47.

827. Катсонис Я. Подданый и гражданин: налогообложение в России до и после 1917 года и его подтекст. *Россия XXI.* 1999. №1. С. 168 – 189.

828. Каценеленбаум З.С. Денежное обращение России 1914 – 1924. Москва-Ленинград: изд-во «Экономическая жизнь», 1924. 192 с.

829. Клапчук В. М. Корисні копалини Галичини: видобування та переробка: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2013. 508 с.

830. Клаус Р. Война и народное хазяйство России (1914-1917) / пер. с нем. М. Заммеля. Ленинград: Гос. воен. изд-во, 1926. 116 с.

831. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования: 2-е изд. Москва: Наука, 2003. 486 с.

832. Ковальчук В., Сарай М. Роберт Фогель і Дуглас Норт як фундатори нової економічної історії. *Вісник ТНЕУ*. 2008. №4. С. 157–164.

833. Комаринська З. Банки та банківська справа в Західній Україні. *Вісник НБУ*. 2000. № 11. С. 58–61.

834. Комаринська З. Українські банки та їх сподвижники (кінець XIX ст. – 1939 р.). Львів: ЛБІ НБУ, 2006. 159 с.

835. Кондратюк К. Втрати Східної Галичини в роки Першої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2006-2007. №15. С. 616–622.

836. Корнієнко П. С., Терещенко В. Д.,Старка В. В., Киданюк А. В. Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середини XX ст.). Тернопіль, 2016. 200 с.

837. Косачевич М. Переселення евакуйованих і біженців з Галичини 1915 р. в глиб Росії. *Історія в школі.* 2011. №7-8. С. 16 – 21.

838. Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації в період Першої світової війни. *Галичина.* Івано-Франківськ, 2006-2007. №12-13. С. 197–205.

839. Котлобулатова І. Історія кіно у Львові. 1896-1939. Львів: Ладекс, 2014. 95 с.

840. Крвошина Б.М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія: автореф. дис. … канд.. іст. наук: 07.00.06. Львів, 2004. 21 с.

841. Кулишер М. И. Военные займы в Германии. *Военные займы: сборник статей.* Петроград: Типография «Правда»,1917. С. 26–62.

842. Кучера І. В. Наслідки політики російського окупаційного режиму для східноголицьких земель (1914-1917 рр.). *Україна соборна: зб. наук. статей. Історична регіоналістика в контексті соборності України*. Київ, 2005. Вип. 2. №3. С. 253–260.

843. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914 – 1917 рр.: автореф. дис. … канд. іст. наук.: 07.00.02. Чернівці, 2005. 19 с.

844. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914 – 1917 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* Івано-Франківськ, 2013. Вип. 23–24. С. 194–200.

845. Лааева М. Г., Лапаева О. Ф., Овчаренко Е. В. Вопросы теории и методологии экономической истории. *Вестник Оренбургского государственного унывеpситета*. Оренбург, 2009. №5. С. 38–46.

846. Лаверычев В. Я. Из истории государственного регулирования военной экономики России в годы первой мировой войны (1914 г. – февраль 1917 г.). *Первая мировая война 1914-1918.* Москва: Из-во №Наука», 1968. С. 211–226.

847. Лазанська Т. І. Проблеми біженства в українських губерніях Російської імперії. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна.* Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2013. Т.1. С. 481 – 511.

848. Лазорак Б. Філія Австро-Угорського банку в Дрогобичі (1902-1913 рр.). *Східноєвропейський історичний вісник.* Дрогобич, 2016. Вип. 1. С. 47–53.

849. Лазорак Б. «Его сіятельству господину военному генералъ-губернатору Галиции…»:доповідна записка російського інженера про стратегічне значення окупованого соляного заводу в Дрогобичі (1914 р.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Дрогобич, 2017. Спец. вип. 3. С. 129–149.

850. Левин С. М. Важнейшие законы, указы и распоряжения военного времени: в 2-х т. Петроград: Изд-е Юридического книжного магазина Н. К. Мартынова, 1915. Т.1: Июль 1914г. – апрель 1915 г. 728 с.

851. Левин С. М. Важнейшие законы, указы и распоряжения военного времени: сборник в 2-х т. Петроград: Издание Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, 1916. Т.2: Апрель – декабрь 1915 г. 512 с.

852. Ленин В. И. Империализм, как высшая стадия капитализма (Популярный очерк): полн. собр. соч.: в 55 т. Москва: Изд-во полит. литературы, 1962. Т.27. С. 299–426.

853. Ленин В.И. Социализм и война (Отношение РСДРП к войне): полн. собр. соч.: в 55 т.. Москва: Изд-во политической литературы, 1961. Т.26. С. 307–350.

854. Литвин В. М. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна. Київ: Наукова думка, 2005. 445 с.

855. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Олір, 1995. 368 с.

856. Литвин М. Україна у Першій світовій війні: сучасна російська історіографія проблеми. *Військово-науковий вісник.* Львів, 2005. Вип. 7. С. 35 – 47.

857. Лозинська І. Г. Організація російського цивільного управління у Галичині (серпень-вересень 1914 року). *Східноєвропейський історичний вісник.* Дрогобич, 2017. Вип. 2. С. 21–30.

858. Лозинська І. Г. Російське воєнне генерал-губернаторство у Галичині (1914-1915рр.). *Наукові записки Тернопільського національного пед. у-ту ім. В.Гнатюка. Історія*. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2010. Вип.1. С.47-52.

859. Лозинська І. Г. Російські воєнні генерал–губернаторства у Галичині в період Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.00.22. Львів,2010. 20 с.

860. Лозинська І. Г. Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини: напрямки економічної політики. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич, 1916. Вип.16. С. 77 – 87.

861. Лозинська І. Г. Економічна політика адміністрації Ф. Ф. Трепова у Галичині. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Історія».* Дрогобич, 2013. Вип.32. С. 123–137.

862. Лозовий Є. Реквізиція дзвонів в церквах та костьолах Східної Галичини в роки Першої світової війни.*Україна в минулому.* Київ-Львів, 1993. Вип. 4. С. 64–75.

863. Любченко В. Б. Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни (1916-1917 рр.). *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.* Київ, 2004. Вип. 19. С. 345–368.

864. Любченко В. Б. Обласний комісаріат Галичини і Буковини (1917-1918 рр.). *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.*. Київ, 2004. Вип. 8. С. 50–72.

865. Любченко В. Б. Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині. *Велика війна (1914 – 1918) і Україна.* Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2013. Т.1. С. 248–300.

866. Лялин Н. На какие средства вела войны царская Россия. *Советские финансы.* 1942. №4. С. 29–33.

867. Лященко П.И. История народного хозяйства СССР: Капитализм. Москва: Госполитиздат, 1948. Т.2. 738 с.

868. Мазур О. Галичина під російською займанщиною 1914-1915 рр. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* Львів, 2000. № 408. С. 26–35.

869. Мазур О. Наслідки війни для села Східної Галичини. *Перша світова війна і слов`янські народи*: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 14-15 травня 1998 р.). Київ, 1998. С. 101–108.

870. Мазур О. Я., Сухий О.М. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: агресивні акції австрійської влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. Львів, 2000. № 408. С. 73–78.

871. Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914-1918): автореф. дис. …канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 1997. 20 с.

872. Мазур О. Я., Патер І. Г. Галицька “Руїна”: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914–1915 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* Львів, 2007. № 584. С. 44–52.

873. Мазур О. Я., Баран І. В., Борищак М. О. Міграція населення Східної Галичини на початку Першої світової війни: заручники, біженці, вигнанці, евакуйовані. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія.* Львів, 2013. № 752. С. 50 – 61.

874. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни. *Львівські історичні нариси.* Львів, 1996. С. 305–324.

875. Макшеев Ф. А. Об экономической подготовке к войне. *Интендантский журнал*. 1914. № 6.

876. Макшеев Ф. А. Сведения о положении в Германии вопроса об экономической подготовке к войне. *Интендантский журнал.* 1914. № 7.

877. Макшеев Ф. А. Экономика войны. *Военное хозяйство*. 1923. № 1.

878. Марковецька Г. М. Паперові грошові знаки і бони Східної Галичини 1914-1917: автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2003. 19 с.

879. Маслов П. Экономические причины мировой войны. Москва,1915. 67 с.

880. Мелихов С. В. Количественные методы в американской политологии. Москва: Наука, 1979. 203 с.

881. Мировая война в цифрах. Сборник Института мирового хозяйства и мировой политики. Москва: ОГИЗ – Государственное военное издательство, 1934. 127 с.

882. Михайлевский Ф. Разменный кризис в годы первой мировой империалистической войны. *Деньги и кредит.* 1941. №4. С. 32–34.

883. Михайлов И. А. Война и наше денежное обращение. Факты и цифры Петроград: тип. «Правда», 1916. 48 с.

884. Михайлов И. А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград: тип. «Правда», 1917. Вып.V – VII. 166 с.

885. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914-1915 рр. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* Івано-Франківськ, 2001. № 7. С. 149–153.

886. Молчанов В. Б. Добробут населення міст правобережної України напередодні війни. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна*. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2013. Т. 1. С. 433–440.

887. Монастырёв В. Германия. (Подготовка к европейской войне и её причины). *Военный сборник.* 1914. № 11. С. 23–32.

888. Мошенський С. З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London: Xlibris, 2014. 453 с.

889. Мукосеев В. А. Военные займы России. *Военные займы: сборник статей.* Петроград: Тип.«Правда»,1917. С. 142–194.

890. Мукосеев В. А. Экономические причины войны. *Вопросы мировой войны: сборник статей.* Петроград, 1915. С. 225–268.

891. Наше денежное обращение: Сборник материалов по истории денежного обращения в 1914-1925 годах. / под редакцией проф. Л. Н. Юровского. Москва, 1926. С. 81–84.

892. Нольде Б. Э. Организация народного хозяйства воюющей Германии. Пг.: тип. т-ва «Обществ. польза», 1916. 48 с.

893. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н.Нестеренко. Москва: Фонд экономической книги «начала», 1997. 180 с.

894. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ: Основи, 2000. 198 с.

895. Норт Д. Трансакційні витрати, інституції та функціонування економіки. Київ: Основи, 2002. 180 с.

896. Огуй О. Грошовий обіг на Буковині часів Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2006. Число 13. С. 48–86.

897. Огуй О. Обіг австрійських паперових грошей 1858-1914 рр. в Австрії та на Буковині. *Питання історії України: Зб. наук. ст*. Чернівці: Золоті лаври, 2004. Т. 17. С. 151–158.

898. Олієвський О. І. Про деякі аспекти фронтового побуту російської армії під час «Великої війни». *Історична панорама: Зб. наук.ст*. Чернівці: ЧНУ «Рута», 2004. № 2. С. 96–107.

899. Орлик В. М. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX-XX століття.* Київ, 2007. Вип. 13. С. 83 – 86.

900. Орлик С. Військовий податок в Україні: історія та сучасність. *Історія торгівлі, податків та мита:* матеріали дев’ятої міжнар. наук. конф., м. Дніпропетровськ, 29-30 жовтня 2015 р. Київ, 2015. С. 134–136.

901. Орлик С. Державна лотерея 1914 р. в українських губерніях Російської імперії. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*: матеріали IV міжнародної наук.-практ. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 22-23 червня 2016 р. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 92–94.

902. Орлик С. Економічне становище та податна здатність селян Галичини і Буковини в період російської окупації в часи Першої світової війни. *Український селянин*. Черкаси, 2017. № 18. С. 93–99.

903. Орлик С. Криза внутрішньої торгівлі на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни та вплив її на продовольчий ринок. *Україна – Європа – Світ: міжнародний зб. наук. праць*. Тернопіль, 2018. Вип. 21. С. 137–146.

904. Орлик С. Нумізматичні та боністичні джерела дослідження історії грошового обігу в Галичині й Буковині під час російської окупації в роки Першої світової війни. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*: V міжнародна наук.-практ. конф. с.м.т. Меджибіж Хмельницької області, 21-22 червня 2018 р. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 139–142.

905. Орлик С. Організація та управління російською окупаційною владою державним майном на захоплених територіях Галичини й Буковини у період Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 27. С. 192–205.

906. Орлик С. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни. Карпатський край. Івано-Франківськ, 2017. № 1(9). С. 5 – 21.

907. Орлик С. Особливості податкової політики російської окупаційної влади на захоплених територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Історія торгівлі, податків та мита*: XI міжнародна наук. конф., м. Дніпро, 26-27 жовтня, 2017 р. Київ, 2017. С. 84- 86.

908. Орлик С. Проблеми акцизного оподаткування тютюнових виробів на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Переяславський літопис: зб. наук. статей*. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2018. Вип. 13. С. 204–212.

909. Орлик С. Проблеми грошового обігу в Україні в період Першої світової війни: розмінні марки та казначейські знаки. *Актуальні проблеми нумізматики у*

системі спеціальних галузей історичної науки: матеріали ІІІ міжнародної наук.-практ. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 6-7 листопада 2015 р. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 80–82.

910. Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Станіславова періоду російської окупації в часи першої світової війни (1914-1915 рр.). *Станиславів і Станиславівщина в час суспільних і національних змін XIX і першої половини XX століття*: друга міжнар. наук.-практ. конф. м. Івано-Франківськ, 12-13 вересня 2017 р. Warszawa -Stanisławów, 2017. Т. 2. С. 44–59.

911. Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Тернополя періоду російської окупації в часи Першої світової війни. *Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)*: матеріали ІІІ міжнародної наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 13-15 вересня 2017 р. Тернопіль, 2017. С. 151–157.

912. Орлик С. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Сохраняя прошлое – строим будущее*: матеріали VIII міжнар. конф., с. Раубичі Мінський район, республіка Білорусь, 5-6 жовтня 2017 р. / *Банкаускі Веснік.* 2018. № 2. С. 51–54.

913. Орлик С. Стягнення гмінних зборів на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в часи Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2018. Вип. 43. С. 97–106.

914. Орлик С. Українське місто в умовах Першої світової війни (на матеріалах м. Єлисаветграда). *Перша світова війна й Україна (до 100 – річчя початку Великої війни)*: всеукр. наук. конф. з міжнародною участю, м. Київ – Черкаси, 25–26 вересня 2014 р. Київ, 2014. С. 138–142.

915. Орлик С. В. Військовий податок в Наддніпрянській Україні в роки Першої світової війни. *Часопис української історії*. Київ, 2016. Вип. 33. С. 27–33.

916. Орлик С. В. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні на передодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів*

Європи. Зб. наук. праць Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. Вип. 48. С. 24–30.

917. Орлик С. В. Проблеми внутрішніх військових позик в Російській імперії в період Першої світової війни у науковій спадщині сучасників тієї епохи. *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2016. Вип. 26. С. 366–380.

918. Орлик С. В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2015. Число 26-27.С. 141–148.

919. Орлик С. В. Тернопільське польове казначейство в системі казначейської служби російської окупаційної влади у містах Західної України в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2017. Вип. 1. Ч. 1. С. 60–69.

920. Орлик С. В. Українське суспільство і державна лотерея 1914 р. в Російській імперії: соціально-економічний вимір. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne.* Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 2015. №15. С. 29–38.

921. Орлик С. В. «Сухий закон» у системі фінансової політики російської окупаційної влади на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 26. С. 171–182.

922. Орлик С., Бойко-Гагарін А. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник.* Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 1. С. 143–164.

923. Орлик С. Банківська система Галичини й Буковини в період російської окупації в роки Першої світової війни. *Східноєвропейський історичний вісник.* Дрогобич, 2018. Спец. Вип. 3. С. 223–230.

924. Орлик С. Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність. *Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* Кіровоград, 2015. Вип. 27. С. 119–129.

925. Орлик С. Особливості грошового обігу Галичини та Буковини в часи російської окупації періоду Першої світової війни. *Forum numizmatyczne: pieniadz I tennice.* Białystok, 2018. № 2. С. 25–33.

926. Орлик С. Проблеми фінансової політики Російської імперії в роки Першої світової війни в науковій спадщині М. І. Туган-Барановського. *Український історичний журнал.* Київ, 2017. № 1. С. 60–72.

927. Орлик С. Цінова політика російської окупаційної влади на території Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* Тернопіль, 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 48–58.

928. Орлик С. В. Внутрішні позики Російської імперії періоду Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2016. Вип. 38. С. 81–96.

929. Орлик С. В. Праці та спогади сучасників Першої світової війни як джерело до вивчення фінансової політики російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині. *Історія науки і біографістика.* 2018. № 2. URL :http://inb.dnsgb.com.ua/2018-2/04.pdf

930. Орлик. С. В. Фінансовий контроль російської окупаційної влади за діяльністю нафтових підприємств Галичини у період Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2017. Вип. 41. С. 44–55.

931. Оськин М. В. Неизвестные трагедии Первой мировой. Пленные. Дезертиры. Беженцы. Москва: «Вече», 2011. 432 с.

932. Папакін Г. Джерела для дослідження історії російських органів управління Східною Галичиною та Південною Буковиною під час Першої світової війни (1914-1917). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ, 2009. Число 16. С. 64–76.

933. Пасвольский Л., Мультон Г. Русские долги и восстановление России. Москва: НКФ СССР, 1925. 255 с.

934. Патер І. Г. Статус окупованих територій Галичини і Буковини в 1914–1917 рр. *Історія державної служби в Україні:* у 5 т. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 1. С. 379–409.

935. Патер. І. Г. Перемишль і Перемиська земля у часи російської окупації в березні-червні 1915 р. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків.* Перемишль-Львів, 1996. Вип.1. С. 159–169.

936. Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX-XX ст. Москва, 2001. 201 с.

937. Петрович І. (Крипякевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м.(Відень?): В-во «Політична бібліотека», 1915. 116 с.

938. Пивоваров С. В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині. *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи*: матеріали між народ. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. Чернівці: Рута, 2000. С. 82–88.

939. Пивоваров С. В. Міські гроші Чернівців. *Буковинський журнал.* Чернівці, 1995. Ч. 1/2. С. 125–132.

940. Пигу А. К. Политическая экономия войны /перевод с англ. под ред. Н. Данилова. Москва: Воен. из-т. Лен. воен. округа, 1924. 147 с.

941. Погребинский А. П. Государственные финансы царской России в эпоху империализма. Москва: Изд-во «Финансы», 1968. 168 с.

942. Погребинский А. П. Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX – XX вв.). Москва: Госфиниздат, 1954. 268 с.

943. Прокопович С. М. Война и народное хазяйство. Москва, 1917. 214 с.

944. Промахина И.М. Количественные методы в работах представителей «новой экономической истории» (США). *Математические методы в исследованиях по социально-экономической истории*. М.: Из-во «Наука», 1975. С. 283–319.

945. Реєнт О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу. *Український історичний журнал.* 1999. № 3. С. 3–22.

946. Реєнт О. П. Вплив Великої війни 1914-1918 рр. на цивілізаційні процеси в Україні (до 90-річчя початку Першої світової війни). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. праць.* 2004. Вип. 11. С. 138–146.

947. Реєнт О. П. Перша світова війна XX ст. та українське суспільство. *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.* Київ, 2000. Вип. 1. С. 6–38.

948. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XXст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 340 с.

949. Реєнт О. П. Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* Київ, 2007. № 16. С. 88–103.

950. Реєнт О. П., Патер І. Г. Світова війна 1914-1918 рр. *Історія українського селянства.* Київ: Наукова думка, 2006. Т. 1. С. 473–524.

951. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза., 2004. 480 с.

952. Реєнт О. П., Сердюк О. В., Шевченко В. В. Економічне становище в підросійській Україні. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна.* Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2013. С. 378–408.

953. Реєнт О. П., Янишин Б.М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журал.* 2004. № 4. С. 3–33.

954. Романишин Ю. Перша окупація Галичини. *Вільне життя.* 2014.№64. С.2–3.

955. Россия в мировой войне 1914-1918 года (в цифрах). Москва,1925. 103 с.

956. Савицький М. Я. Экономика войны. Экономическая база современной войны. Москва, 1934. 85 с.

957. Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1914–1915 годах (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России). *Вопросы истории*. 1996. № 11–12. С. 95–106.

958. Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1916–1920 годах (этнополитическая ситуация в крае). *Отечественная история.* 2004. № 2. С. 96–113.

959. Савченко В. Н. Восточная Галиция на историческом перепутье: 1910-начало 20-х годов. *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе*. Москва, 2005. С. 132–190.

960. Святловский Е. Экономика войны. Москва: из-во «Военный вестник», 1926. 483 с.

961. Селунская Н. Б. Количественная история в США: Итоги, проблемы, дискуссии. *Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях*. Москва, 1977. С. 305–324.

962. Сердюк О. Біженство в Україні під час Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX - початку XX ст*. Київ, 2002. Вип. 4. С. 111–124.

963. Сидоров А. Л. Финансовое положение России в годы Первой мировой войны. Москва: узд-во академии наук СССР, 1960. 579 с.

964. Сидоров А. Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны. Москва: Изд-во «Наука», 1973. 655 с.

965. Сидоров А. Л., Бовыкин В. И., Волобуев П. В. Экономические и социальные проблемы первой мировой войны. *Первая мировая война 1914-1918*. Москва: Из-во «Наука», 1968. С. 179–191.

966. Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. та ін. Історія грошей і банківництва: підручник. Київ: Атіка, 2004. 340 с.

967. Соболев М. Н. Перестройка принципов торговой политики России в связи с вопросом о протекционизме. Харьков: Тип. М.Х.Сергеева, 1915. 32 с.

968. Соболев М. Н. Перестройка финансовой системы России в связи с введением подоходного налога и поимущественного налогов. *Вопросы финансовой реформы в России.* Москва,1915. Т. 1. Вып. 1. С. 1–12.

969. Соколов А. К. О применении новых методов в исследовании историков США. *Математические методы в социально-экономических и археологических исследованиях.* Москва: Наука, 1981. С. 354–413.

970. Соколов Б. И. Война и деньги. *Проблемы современной экономики*. 2010. № 2. С. 26–29.

971. Список лауреатів Нобелівської премії з економіки. *сайт Лауреати Нобелівської премії.* URL: http://nobel.knteu.kiev.ua/index.php/spisok-laureativ

972. Статистический сборник за 1913-1917 гг.: труды центрального статистического управления. Москва, 1922. Т. VII. Вып. 2. 307 с.

973. Страхов В.В. Внутренние государственные займы царской России периода Первой мировой войны: дис. ...кандидата исторических наук: 07.00.02. Рязань, 2000. 256 с.

974. Струве П. Б. Война и экономическая жизнь. Москва-Петроград, 1916.

975. Струве П. Б. Экономическая проблема Великой России (заметки экономиста о войне и народном хозяйстве). *Сборник "Великая Россия"*. Москва, 1912. Кн. 2. 368 с.

976. Суляк С. Русины: Уроки трагической истории. *Русин*. 2008. № 3–4. С. 7–34.

977. Сухий О. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* Львів, 2000. № 408. С. 73–78.

978. Таранков В. И. Ценные бумаги Государства Российского. Москва-Тольятти: из-во Авто ВАЗбанк, 1992. 648 с.

979. Твердохлебов В. Н. Влияние войны на городские и земские финансы. *Вопросы мировой войны*: *Сборник статей*. Пгетроград, 1915. С. 443–465.

980. Туган-Барановский М. И. Влияние войны на народное хозяйство России, Англии и Германии. *Вопросы мировой войны: сборник статей.* Петроград: Книгоиздательство «Право», 1915. С. 269–324.

981. Туган-Барановский М. И. Военные займы в теоретическом освещении. *Военные займы: Сборник статей*. Петроград: Типография «Правда»,1917. С. 5–25.

982. Туган-Барановский М. И. Война и народное хазяйство. *Чего ждет Россия от войны: Сборник статей.* Петроград, 1915. С. 5–23.

983. Туган-Барановский М. И. Значение биржи в современном хозяйственном строе. *Банковая энциклопедия.* Киев,1916. Т. 2. С. 24–39.

984. Туган-Барановский М. И. Откуда беруться деньги для войны. Петроград, 1917. 40 с.

985. Туган-Барановский М. И. Русская кооперация и заём Свободы. Петроград, 1917. 16 с.

986. Туган-Барановський М. И. Бумажные деньги и металл. Одесса: Изд. «Русская культура», 1919. 132 с.

987. Туган-Барановський М. І. Паперові гроші та метал. Київ: КНЕУ, 2004. 200 с.

988. Турченко Г.Ф. Соціально-економічні процеси в південноукраїнському регіоні. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна.* Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2013. С. 408–433.

989. Тхоржевський Р. Нариси історії грошей в Україні. Тернопіль: В-во Карп'юка, 1999. 238 с.

990. Фокин С.В. Как Галиция боролась за Украину в Первой мировой войне. *Вопросы национальных и федеративных отношений*. 2015. № 2. С. 27–32.

991. Фридман М. И. Война и государственное хозяйство России. *Вопросы* мировой войны. Петроград, 1915. С. 358–397.

992. Фридман М. И. Роль займов в финансировании войны. *Военные займы: сборник статей.* Петроград: Тип. «Правда»,1917. С. 116 – 141.

993. Фридман М. И. *Война и финансы. Чего ждет Россия от войны: Сборник статей.* Петроград, 1915. С. 24–48.

994. Хвостова К. В., Финн В. К. Проблемы исторического познания в свете современных междисциплинарных исследований. Москва: Рос. гос гуманит. ун-т, 1997. 256 с.

995. Хутарев-Гарнишевский В. В. Российская жандармерия на занятых территорях Галиции и Буковины в годы Первой мировой войны. *Вестник Московского университета. Серия 8: История.* 2012. №2. С. 47–58.

996. Честухин А. А., Лукин Б. Я. Новые налоги и повышение существующих налогов. Москва: юридич. книжн. магазин «ПРАВО» Ф. В. Вусыгина, 1915. 32 с.

997. Чупров А. А. Народное продовольствие в Германии. *Вопросы мировой войны: сборник статей.* Петроград, 1915. С. 325–357.

998. Шацилло К. Ф. Из истории финансового капитала. Влияние первой войны на развитие государственной промышленности Юга России. *Первая мировая война 1914-1918.* Москва: Из-во «Наука», 1968. С. 192–210.

999. Швагуляк-Шостак О. Розмита митниця. *Контракти UA: електрон. версія газ.* 2008. №11. URL: http://archive.kontrakty.ua/gc/2008/11/35-zayavi.html?lang=ua (дата звернення: 02.01.2017).

1000. Шепелев Л. Е. Акционерные коммерческие банки в годы Первой мировой войны. *Исторические записки.* 1963. Т. 73. С. 156–193.

1001. Шепелев Л. Е. Фондовая биржа в России в период Первой мировой войны (1914-1917 гг.). *Исторические записки.* 1969. Т. 84. С .121–163.

1002. Шигалин Г. И. Военная экономика в Первую мировую войну. Москва: Воениздат, 1956. 332 с.

1003. Шингарев А. Финансы России во время войны. Петроград, 1917. 27 с.

1004. Шищак О. Російсько-окупаційний режим в Східній Галичині під час Першої світової війни (1914–1917 рр.). URL: http://www.rusnauka.com/DN2006/Pravo/1_shischak%20oksana%20.doc.htm (дата звернення 12.12.2017).

1005. Шуст Р. Грошові знаки Львова 1914- 1918 рр. *сайт Карта Львова.* URL: http://map.lviv.ua/statti/shust.html (дата звернення: 01.10.2017).

1006. Шуст Р. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 376 с.

1007. Шуст. Р. Грошова система і фальшування грошових знаків у Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.* Львів-Київ, 2004. Т.1. С. 637–662.

1008. Яснопольский Л. І. Финансы России и их подготовленность к войне. *Великая Россия: Сборник статей.* Москва, 1912. Кн. 2-я. 368 с.

1009. Best P., Moklak J. The Lemkos of Poland. Articles and Essays. Carpatho-Slavic Studies Group, Cracow-New Haven, Connecticut, 2000, pp. 240.

1010. Fogel R.W.The New Economic History, Its findings and method. *The Economic History Review*. December. 1966.

1011. Moklak J. Aspekty polityczne życia religijnego Ukraińców w Galicji. Ekspansja prawosławia rosyjskiego, [w:] Polska—Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*. Stanisław Stępień, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, Przemyśl. 1990. T. 1. S. 199–206.

1012. Moklak J. Republiki łemkowskie 1918–1919, „Wierchy". T. 97 (1993), Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Kraków 1994. S. 63 – 76.

1013. Moklak J. The Lemko Region in The Polish Second Republic, Jagiellonian University Press, Kraków 2013, pp. 180.

1014. Orlyk S. Obligacje panstwowych wewnetrznych wojennyh pozyczek Rosyjskiego imperium w okresie Pierwszej wojny swiatowej. *Forum numizmatyczne: pieniadz I mennice.* Bilystok, 2016. № 1. С. 180–190.

1015. Orłyk S. Polityka celna Imperium Rosyjskiego na okupowanych terenach Galicji i Bukowiny w okresie pierwszej wojny światowej. *Nowa Ukraina Zeszyty historyczno-politologiczne.* Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 2017. № 16/17. С. 5–11.

1016. Sands B. The Russians in Galicia. New York: Ukrainian National Council, 1916. pp.52.

1017. Shvets V. Rozwój bankowości hipotecznej na Ukrainie. *System bankowy a gospodarka: perspektywy Polski, Białorusi i Ukrainy.* Kielce. WSU. 2007. S. 157–176.

3.2 Довідкова та енциклопедична література

1018. Биткин В. В. Сводный каталог монет России. Киев: ЮНОНА-МОНЕТА, 2003. Ч. II: (1740-1917). 520 с.

1019. Великочий В. Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія): бібліографічний довідник. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2014. 180 с.

1020. Гончаров С. М. Тлумачний словник економіста: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 264 с.

1021. Державний архів Івано-Франківської області: путівник. К., 2008. Т. 1: Фонди до 1939 року. 464 с.

1022. Державний архів Івано-Франківської області: путівник. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013. Т. 1: Фонди до 1939 року. 336 с.

1023. Державний архів Кіровоградської області: путівник. Кіровоград, 2005. Т. 1: Фонди періоду до 1917 року. 292 с.

1024. Державний архів Київської області: анотований реєстр описів. Київ, 2014. Т.1: Фонди дорадянського періоду. 572 с.

1025. Державний архів Полтавської області: анотований реєстр описів. Полтава, 2004. Т.1: Фонди дорадянського періоду.72 с.

1026. Державний архів Тернопільської області: анотований реєстр описів. Тернопіль: Астон, 2011. Т.1: Фонди до 1939 року. 370 с.

1027. Державний архів Чернівецької області: путівник. Київ-Чернівці, 2006. Т. 1: Фонди дорадянського періоду. 428 с.

1028. Зварич В. В. Нумизматический словарь. Львов: «Вища школа», 1980. 338 с.

1029. Зварич В., Шуст Р. Нумізматика: довідник. Тернопіль: Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, 1998. 462 с.

1030. Истомин М. И. Каталог денежных знаков гражданской войны в России: Денежные знаки обязательного обращения. Харьков: Золотые страницы, 2008. Т. II. Ч. 1: Украина. Ч. 2: Западная Украина. 416 с.

1031. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литавин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища школа, 2002. 430 с.

1032. Малий словник історії України / ред. кол.: В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. Київ: Либідь, 1997. 464 с.

1033. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2000. Т. 1: А-Є. 910 с.

1034. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2000. Т. 2: Ж-Обд. 912 с.

1035. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2000. Т. 3: Обе-Роб. 928 с.

1036. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2000. Т. 4: Роб-Я. 944 с.

1037. Новий російський тлумачний словник економічних термінів та український тлумачний словник економічних термінів / уклад. та пер. В. М. Копоруліної. Харків: Єдінорог, 2001. 448 с.

1038. Рябченко П., Бутко В. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769-1999 гг.). Киев: Логос, 1999. Т. 2: Боны Украины. 416 с.

1039. Словарь историка / отв. ред. Н.Оффенштадт; сост. Г. Дюфо, Э. Мазюрель, Н. Оффенштадт. Москва: РОСПЭН, 2011. 222 с.

1040. Словарь исторических терминов / сост. В. С. Симаков. Санкт-Петербург: Лита, 1998. 464 с.

1041. Словник іншомовних слів / заг. ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція УРЕ, 1977. 775 с.

1042. Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве: путеводитель. Київ, 1958. 348 с.

1043. Центральний державний історичний архів України, м.Львів: путівник. Львів-Київ: 2001. 387 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Монографія

Орлик С. В. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. 716 с.

Статті в наукових фахових виданнях України й іноземних держав та виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз:

1. Орлик С.В. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ: Інститут історії України, 2014. Випуск 23. С. 114–133.

2. Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць.* К.: Інститут історії України, 2015. Число 26–27. С. 141–148.

3. Орлик С.В. Українське суспільство і державна лотерея 1914 р. в Російській імперії: соціально-економічний вимір. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne.* Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 2015. №15. С. 29–38.

4. Орлик С. В. Проблеми внутрішніх військових позик в Російській імперії в період Першої світової війни у науковій спадщині сучасників тієї епохи. *Історіографічні дослідження в Україні.* К.: Інститут історії України НАН України, 2016. Вип. 26. С. 366–380.

5. Орлик С. В. Військовий податок в Наддніпрянській Україні в роки Першої світової війни. *Часопис української історії*. Київ, 2016. Вип. 33. С. 27–33.

6. Орлик С.В. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні на передодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка.* Київ, 2016. Вип. 48. С. 24–30.

7. Orlyk S. Obligacje panstwowych wewnetrznych wojennyh pozyczek Rosyjskiego imperium w okresie Pierwszej wojny swiatowej. *Forum numizmatyczne: pieniadz I mennice.* Bilystok, 2016. № 1. С. 180–190.

8. Орлик С. В. Внутрішні позики Російської імперії періоду Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2016. Вип. 38. С. 81–96.

9. Орлик С. Проблеми фінансової політики Російської імперії в роки Першої світової війни в науковій спадщині М. І. Туган-Барановського. *Український історичний журнал.* 2017. № 1. С. 60–72.

10. Орлик С. В. Тернопільське польове казначейство в системі казначейської служби російської окупаційної влади у містах Західної України в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2017. Вип. 1. Ч.1 . С. 60–69.

11. Орлик. С. В. Фінансовий контроль російської окупаційної влади за діяльністю нафтових підприємств Галичини у період Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2017. Вип. 41. С.44 – 55.

12. Орлик С. В. «Сухий закон» у системі фінансової політики російської окупаційної влади на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 26. С. 171–182.

13. Orłyk S. Polityka celna Imperium Rosyjskiego na okupowanych terenach Galicji i Bukowiny w okresie pierwszej wojny światowej. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne.* Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 2017. № 16/17. С. 5–11.

14. Орлик С. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Карпатський край.* 2017. №1(9). С. 5–21.

15. Орлик С. Економічне становище та податна здатність селян Галичини і Буковини в період російської окупації в часи Першої світової війни. *Український селянин.* 2017. №18. С. 93–99.

16. Орлик С. Організація та управління російською окупаційною владою державним майном на захоплених територіях Галичини й Буковини у період Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 27. С. 192–205.

17. Орлик С. Особливості грошового обігу Галичини та Буковини в часи російської окупації періоду Першої світової війни. *Forum numizmatyczne: pieniadz I tennice*. Białystok, 2018. № 2. С. 25–33.

18. Орлик С. Банківська система Галичини й Буковини в період російської окупації в роки Першої світової війни. *Східноєвропейський історичний вісник.* Дрогобич, 2018. Спец. випуск 3. С. 223–230.

19. Орлик С. Цінова політика російської окупаційної влади на території Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль: В-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 48–58.

20. Орлик С. Криза внутрішньої торгівлі на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни та вплив її на продовольчий ринок. *Україна – Європа – Світ: міжнародний зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Тернопіль: Тернопільський націон. педагогічний ун-т імені Володимира Гнатюка, 2018. Вип. 21. С.136–145.

21. Орлик С. Проблеми акцизного оподаткування тютюнових виробів на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Переяславський літопис: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2018. Вип. 13. С. 204–212.

22. Орлик С. Стягнення гмінних зборів на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в часи Першої світової війни. *Наукові записки з української*

історії: зб. наук. статей. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2018. Вип. 43. С. 97–106.

23. Орлик С. Праці та спогади сучасників Першої світової війни як джерело до вивчення фінансової політики російського окупаційного режиму в Галичині й Буковині. *Історія науки і біографістика: електронне наукове фахове видання.* 2018. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2018-2/04.pdf .

***Опубліковані праці апробаційного характеру*:**

24. Орлик С. Українське місто в умовах Першої світової війни (на матеріалах м. Єлисаветграда). *Перша світова війна й Україна (до 100 – річчя початку Великої війни)*: всеукр. наук. конф. з міжнародною участю, м. Київ – Черкаси, 25–26 вересня 2014 р. Київ, 2014. С. 138–142.

25. Орлик С. Військовий податок в Україні: історія та сучасність. *Історія торгівлі, податків та мита:* матеріали дев'ятої міжнар. наук. конф., м. Дніпропетровськ, 29-30 жовтня 2015 р. Київ, 2015. С. 134–136.

26. Орлик С. Проблеми грошового обігу в Україні в період Першої світової війни: розмінні марки та казначейські знаки. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*: матеріали ІІІ міжнародної наук.-практ. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 6-7 листопада 2015 р. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 80–82.

27. Орлик С. Державна лотерея 1914 р. в українських губерніях Російської імперії. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*: матеріали IV міжнародної наук.-практ. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 22-23 червня 2016 р. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 92–94.

28. Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Тернополя періоду російської окупації в часи Першої світової війни. *Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)*: матеріали ІІІ міжнародної наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 13-15 вересня 2017 р. Тернопіль, 2017. С. 151–157.

29. Орлик С. Особливості податкової політики російської окупаційної влади на захоплених територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Історія торгівлі, податків та мита*: XI міжнародна наук. конф., м. Дніпро, 26-27 жовтня, 2017 р. Київ, 2017. С. 84- 86.

30. Орлик С. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Сохраняя прошлое – строим будущее*: матеріали VIII міжнар. конф., с. Раубичі Мінський район, республіка Білорусь, 5-6 жовтня 2017 р. *Банкаускі Веснік.* 2018. № 2. С. 51–54.

31. Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Станіславова періоду російської окупації в часи першої світової війни (1914-1915 рр.). *Станиславів і Станиславівщина в час суспільних і національних змін XIX і першої половини XX століття*: друга міжнар. наук.-практ. конф. м. Івано-Франківськ, 12-13 вересня 2017 р. Warszawa -Stanisławów, 2017. Т. 2. С. 44–59.

32. Орлик С. Нумізматичні та боністичні джерела дослідження історії грошового обігу в Галичині й Буковині під час російської окупації в роки Першої світової війни. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*: V міжнародна наук.-практ. конф. с.м.т. Меджибіж Хмельницької області, 21-22 червня 2018 р. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 139–142.

Публікації, що додатково розкривають зміст дисертації:

33. Орлик С. Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність. *Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* Кіровоград, 2015. Вип. 27. С. 119 -129.

34. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у двох книгах. / ред. кол. В. А. Смолій (голова), відп. ред. О. Реєнт. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. Книга 2: Мовою документів і свідчень. 800 с. [Археографічне опрацювання документів і коментарі: Орлик С. В. (№242-246, 255-257). С. 387–296, 405–409, 455-458].

35. Орлик С., Бойко-Гагарін А. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник.* Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 1. С. 143–164.

Додаток Б

Фінансова політика російського уряду напередодні та в період Першої світової війни (1914 – 1917 рр.)

Будучи постійно воюючою державою, Російська імперія і до війни практикувала деякі фінансові заходи, зокрема, емісію (випуск) нових державних кредитних білетів, випуск облігацій державних внутрішніх позик, випуск короткотермінових казначейських зобов'язань на внутрішній та зовнішній ринки, випуск довгострокових казначейських зобов'язань на закордонні грошові ринки, випуск казначейських білетів, отримання зовнішніх запозичень (кредитів). Крім того, наявність золотого запасу для кожної країни зажди виступає атрибутом фінансової стабільності та основним показником її кредитоспроможності. Зазвичай золоті резерви використовуються державами для забезпечення гарантій за міжнародними кредитними угодами, а за необхідності – і для оплати утворених зовнішніх боргів або для покриття дефіциту платіжного балансу.

Золотий запас та золото-платиновий видобуток. На початок Першої світової війни Російська імперія мала значні запаси золота. За даними Центрального статистичного управління, золотий фонд Державного банку Росії станом на 1.07.1914 р. складав 1743,5 млн. руб., у т.ч. 143,8 млн. руб. за кордоном, або 8,2% від загальної суми золотого запасу. Розміщення Державним банком золота за кордоном у більших розмірах ніж у Росії розпочалося із січня 1916 р. і мало тенденцію до постійного зростання. Станом на 23 жовтня 1917 р. російське золото за кордоном складало 64,1% від загальної суми золотого запасу країни[1]. Такими діями Державний банк Росії гарантував країнам-позичальникам виконання боргових зобов'язань та повернення позик. Тоді як до війни на золотий фонд Російської імперії покладалися інші пріоритетні функції.

Грошова система Російської імперії як складова її функціональної стабільності залежала від наявного золотого фонду держави. Перехід до золотого

[1] Статистический сборник за 1913 – 1917 г.: труды Центрального статистического управления. Москва, 1922. Т. VII. Вып. 2. С. 92.

монометалізму внаслідок грошової реформи 1897 р., по суті, зобов'язував країну утримувати паритетні пропорції випуску кредитних білетів із золотим запасом. Дана реформа, на думку її автора, С. Ю. Вітте (міністр фінансів Російської імперії протягом 1892 – 1903 рр.), «в усіх відношеннях зміцнила Росію»[1]. Діючим на той час законодавством чітко визначалося, що державні кредитні білети випускалися Державним банком в обсягах, суворо обмежених потребами грошового обігу, та під забезпечення золотом. Разом з тим сума золота, котра забезпечувала кредитні білети, повинна була бути не меншою від половини загальної суми випущених кредитних білетів, коли йшлося про кредитні білети на суму до 600 млн. руб. Випущені в обіг кредитні білети на суму понад 600 млн. руб. «мали забезпечуватися золотом, у крайньому разі рубль за рубль так, щоб кожним 15 руб. у кредитних білетах відповідало забезпечення золотом на суму не менше одного імперіала[2]. Дотримання цих пропорцій на практиці можна прослідкувати за табл. 1

Таблиця 1

Співвідношення золотого запасу і кредитних білетів в обігу у 1897 – 1914 рр. [3]

Роки	Золото в Державному банку* (млн. руб.)	Золото в обігу (млн. руб.)	Кредитні білети (млн. руб.)	% покриття кредитних білетів золотом
1898 (на 1.01.)	1146,8	147,8	901,0	127,1
1901 (на 1.01.)	708,2	683,1	555,0	127,6
1904 (на 1.01.)	734,0	774,8	578,4	126,9
1905 (на 1.01.)	880,4	683,6	853,7	103,1
1906 (на 1.01.)	716,0	837,8	1207,5	59,3
1907 (на 1.01.)	889,9	641,9	1194,6	74,4
1910 (на 1.01.)	1173,6	580,9	1173,8	99,9
1913 (на 1.01.)	1327,9	628,7	1494,8	88,8
1914 (на 1.01.)	1527,8	494,2	1664,7	91,8
1914 (на 16.07.)	1604,0	н\д	1633,0	98,2

*Не враховано золото за кордоном, кількість якого коливалася від 150 до 300 млн. руб.

[1] Витте С.Ю. Избранные воспоминания, 1849 1911 гг. Москва: Мысль, 1991. С. 361.
[2] Об установлении согласованного с Именным Высочайшим указом 3 января 1897 года твердого основания выпуска государственных кредитных билетов в обращение: Указ Императора от 29 августа 1897 г. №14504. *ПСЗ.* Санкт-Петербург, 1900. Соб.3-е. Т. 17. С. 575.
[3] Складено за даними (розрахунки наші): Каценеленбаум З. С. Денежное обращение России 1914 – 1924. Москва-Ленинград, 1924. С. 10–11.

З табл. 1 видно, що у передвоєнні роки покриття золотом кредитних білетів, які знаходилися в обігу, майже досягало 100%. Звичайно, такий стан підвищував довіру до російського рубля на міжнародному грошовому ринку, поліпшувався інвестиційний клімат (вкладався іноземний капітал у різні галузі промисловості та банківську сферу), покращувався зовнішньоторговельний баланс. Незважаючи на те, що Російська імперія на початок війни мала значний золотий запас, у грошовому вимірі він становив близько 1,7 млрд. руб. (у натуральному вираженні – це біля 1400 тон), проте зовнішній борг імперії станом на 1 січня 1914 року сягав 8,8 млрд. руб.[1], і це був підтверджувальний факт нестабільного і хиткого фінансового становища держави в цілому.

Отож, війна стала поштовхом до руйнування віртуального благополуччя фінансової системи Російської імперії, яка не мала достатнього запасу міцності для успішного ведення воєнних дій. Очевидним було й те, що для успішного ведення війни необхідне золото як гарант іноземних кредитів, валюта для військових закупівель.

Першим кроком для збереження золотого фонду імперії стало подання Міністром фінансів на розгляд Правлячому Сенатові 26 червня 1915 р. розпорядження «Про заборону вивозу по всіх кордонах імперії золота»[2], яким заборонялося вивезення золота за кордон у будь-якому вигляді: шліхового, у злитках і монетах, у вигляді ювелірних виробів тощо. Дещо раніше, а саме 5 червня 1915 р. ухвалено аналогічне рішення про заборону на вивезення платини[3]. Наступним кроком імперського уряду з метою збереження державних фондів золота стало прийняття закону від 27 липня 1914 р. «Про деякі заходи фінансового характеру у зв'язку з обставинами військового часу»[4], яким було припинено обмін

[1] Военные займы: сборник статей. Петроград, 1917. С. 194.

[2] О воспрещении вывоза по всем границам Империи золота: Распоряжение Министра финансов от 26 июня 1915 г. №1428. *СУ и РП.* 1915. 2 июля (№187). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1942.

[3] О воспрещении вывоза по всем границам Империи платины на всякую сумму: Распоряжение Министра финансов от 5 июня 1915 р. №1276. *СУ и РП.* 1915. 13 июня (№166). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1729; Об увеличении золотого запаса: Положение Совета Министров от 14 сентября 1915 г. ст. №1984. *СУ и РП.* 1915. 29 сентября (№267). Отд. 1. СПб., 1915. С. 2600.

[4] О некоторых мерах финансового характера в виду обстоятельств военного времени: Закон РИ от 27 июля 1914 г. №2096. *СУ и РП.* 1914. 29 июля (№207) Отд. 1. СПб., 1914. С. 3135.

паперових грошей на золото. Смілива законодавча ініціатива у примноженні золотого запасу Державного банку прозвучала з уст графа С. Ю. Вітте на засіданні фінансового комітету у січні 1915 р., яка полягала у запровадженні норми, «щоб усі митні платежі сплачувалися виключно золотом», як це було раніше, до введення золотого монометалізму[1]. Проте більшість членів фінансового комітету висловила заперечення, оскільки на фоні падіння експортно-імпортних операцій такі нововведення, на їх переконання, були б недоречними і сприяли б формуванню негативної думки про дійсний стан російських фінансів за кордоном, що, у свою чергу, могло б несприятливо позначитися на курсі рубля.

Пізніше (середина 1915-1916 рр.), коли російському урядові стало не до сентиментів, виникло питання про можливість сплати податків золотом. На окладних листах, які вручалися платникам податків, на зворотному боці бланку листа проставлялося штемпельне повідомлення такого змісту: «У зв'язку з переживанням батьківщиною великої війни платники запрошуються вносити податки і збори, якщо буде можливість, золотом. Приймання золотих виробів, злитків, медалей тощо та обмін їх на кредитні білети за ціною вмісту в них золота здійснюється в усіх Казначействах, Конторах і Відділеннях Державного банку»[2]. Управління Південно-Західних залізничних доріг поширювало оголошення із закликами до населення взяти активну участь у важливій державній акції. З метою збільшення золотого запасу Державного банку Росії визначався обов'язок для «всіх громадян, вірних і відданих своїй Батьківщині, Росії, сприяти успішному притоку золотих монет в урядові каси. <...> Обмінюйте золоті монети на кредитні білети. Розраховуйтеся золотом у стаціонарних касах»[3].

Уряд Російської імперії усвідомлював необхідність вжиття заходів щодо збільшення внутрішнього видобутку золота і платини. Крім того, перед початком війни, у січні – лютому 1914 р., було запроваджено ряд законодавчих актів, які

[1] Заседание финансового комитета. *Голос Юга*. 1915. 20 января (№18). С. 3; Заседание комитета финансов. *Русские ведомости.* 1915. 17 января (№13). С. 3.
[2] ДАКіО. Ф. 396. Оп.1. Спр.1. Арк. 110 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.286. Оп.1. Спр.127. Арк. 89.

посилювали контроль за процесом видобутку цих дорогоцінних металів, їх обліком і звітністю[1], та підвищували відповідальність за порушення правил продажу, придбання та зберігання сирої платини й золота[2]. Розширювалася й кримінальна відповідальність за порушення встановлених норм. Так, за неналежне ведення шнурових книг, запроваджених для запису добутої і виданої з копальні сирої платини, вводилася відповідальність, яка передбачала або ув'язнення терміном від 2-х до 4-х місяців, або арешт на строк від 3-х тижнів до 3-х місяців, або ж грошове стягнення на суму до 300 руб. При цьому, якщо у вищезгаданих правопорушеннях буде доведено умисел, то за завідомо неправдивим відтворенням записів щодо видобутої і виданої з копальні сирої платини у шнурових книгах, то відповідальність за такий злочин посилювалася до позбавлення волі з розміщенням у виправних арештантських відділеннях щонайбільше на строк від 3-х до 3,5 років; за незаконне зберігання сирої платини та укладання будь-яких угод без відповідного свідоцтва передбачалося ув'язнення на термін від 4-х до 8-ми років з конфіскацією видобутої платини і стягнення штрафу у розмірі подвійної вартості сирої платини[3].

У державі назріла необхідність привернути увагу уряду до проблем золото- і платино-видобування. У лютому 1915 р. було проведено Другий з'їзд золото- і платино-промисловців, на якому розглядалися питання розвитку цієї галузі, наголошувалося на необхідності її реформування та надання населенню пільг в оподаткуванні, пропонувалося переглянути цінову політику у сфері закупівлі

---

[1] Об утверждении правил пересылки сырой платины с одного прииска на другой, принадлежащий одному и тому же промышленнику в пределах одного и того же горного округа: Распоряжение Министра торговли и промышленности от 14 января 1914 г. ст. №379. *СУ и РП.* 1914. 4 февр. (№33). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 557–563; Об утверждении формы шнуровых платиноторговых книг, выданных для записывания сделок по сырой платины, и об издании инструкции для ведения сих книг: Распоряжение Министра торговли и промышленности от 14 января 1914 г. ст. №380. *СУ и РП.* 1914. 4 февр. (№33). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1914. С. 567–569; Об утверждении инструкции для ведения шнуровых книг, выданных на записку сырой платины и золота, добываемых при разработке и разведках приисков: Распоряжение Министра торговли и промышленности от 5 февр.1914 г. ст. №566. *СУ и РП.* 1914. от 27 февр. (№54). Отд. 1. СПб., 1914. С. 858–861; Об утверждении формы свидетельств на привоз и хранение сырой платины и об утверждении инструкции для ведения бланковых книг для выдачи сих свидетельств, порядка обращения и погашении их: Распоряжение Министра торговли и промышленности от 5 февр.1914 г. ст. №573. *СУ и РП.* 1914. 28 февр. (№56). Отд. 1. СПб., 1914. С. 885–890.

[2] Об упорядочении платинопромышленности и мерах к улучшению ее положения: Закон РИ от 20 декабря 1913 г. ст. №24. *СУ и РП.* 1914. 7 янв. (№4). Отд. 1. СПб., 1914. С. 31–33.

[3] Там же.

державою видобутого дорогоцінного металу[1]. Відмічалося, що інфляційні процеси збільшували собівартість видобутку золота і платини, тому виникала закономірна необхідність підвищення цін на державні закупівлі дорогоцінних металів. На з'їзді відзначалося, що золотопромисловість імперії розвивалася слабко, незважаючи на наявні значні природні багатства дорогоцінних металів. За словами міністра торгівлі і промисловості Д.П. Коновалова, «уряд і громадськість вперше звертають увагу на цю галузь промисловості», а член організаційного комітету з'їзду В. К. Бахвостов відзначав, що «в галузі золотопромисловості за вісім років все залишалося у старому хаотичному стані»[2]. Граф С. Ю. Вітте висловив пропозицію щодо необхідності надання золотопромисловості державної кредитної підтримки – «уряд повинен полегшити становище золотопромисловості <….> наданням їй дешевого кредиту або навіть безкоштовного кредиту. <…> Необхідно серйозно обговорити питання про значення шляхів сполучення для розвитку золотопромисловості, … державі необхідно взяти цю справу у свої руки»[3].

На з'їзді зазначалося, що для збільшення видобутку золота держава має вжити ряд сприятливих заходів. Розглядалися два напрямки розвитку золотопромисловості – екстенсивний та інтенсивний. Для успішної реалізації кожного з них були визначені першочергові завдання. Для екстенсивного розвитку золотого промислу державі визначалося за необхідне: 1) за доступними цінами профінансувати складення топографічних та геологічних карт; 2) за сприяння уряду в золотопромислових районах збудувати нові та поліпшити існуючі шосейні, водні та залізничні шляхи; 3) легалізувати діяльність золотошукачів (проспекторів) та сприяти їх роботі; 4) звільнити від оподаткування видобуток золота відкритим способом а також золотовидобування у віддалених районах.

Для інтенсивного розвитку золотопромисловості у Російській імперії визначалося за необхідне: 1) у сфері оподаткування – встановити лише один

---

[1] Домогательства золотопромышленников. *Русские ведомости*. 1915. №12. С. 3.; Совещание золотопромышленников. *Русские ведомости.* 1915. №12. С. 3.; Съезд золотопромышленников. *Русские ведомости.* 1915. Экстренное приложение к №37 (16 февраля). С. 2.

[2] Съезд золотопромышленников. *Русские ведомости.* 1915. 8 февр. (№31). С. 4.

[3] Там же.

прибутковий податок, а всі інші збори і повинності відмінити; звільнити від мита ввезення машин, обладнання та матеріалів, які використовуються при розробці родовищ золота; 2) урядові вжити заходів щодо розвитку коротко- та довгострокових кредитів; 3) у сфері залучення іноземних інвестицій – змінити акціонерне законодавство щодо скасування обмежень участі у видобутку золота іноземців та інородців; провести реформу трудового законодавства; 4) переглянути норми Положення про золотопромисловість, які заважають розвитку золотого промислу[1].

На з'їзді активно обговорювалися й актуальні проблеми оподаткування даної галузі. З метою розвитку кредитування золотопромисловості окремо розглядалося питання щодо створення золотопромислового банку[2]. У доповіді представника Міністерства фінансів зверталася увага на те, що золотопромисловість становить надзвичайно важливу стратегічну галузь економіки, особливо у період війни, адже у зв'язку з веденням державою військових дій відбувалося падіння торгівельного балансу з активного у пасивний, а для закриття боргу потрібне було золото. Крім того, саме відсутність золота призводила до падіння курсу паперового рубля [3].

З метою матеріального зацікавлення видобувачів золота як на промисловій основі, так і в інший спосіб здавати золото шліхове чи у злитках до казенних золотосплавних лабораторій або на Петроградський Монетний Двір розпорядженням Міністра фінансів від 14 вересня 1915 р. було призначено виплату грошових премій – додатково 30% з вартості золота за встановленою закупівельною ціною за кожен фунт чистого золота[4]. Уже у січні 1916 р. розмір зазначеної грошової премії було підвищено до 45%[5].

Звичайно, запізніле звернення уваги на дану важливу галузь промисловості, яка покликана поповнювати стратегічні державні запаси золота, обумовило

---

[1] Съезд золотопромышленников. *Русские ведомости.* 1915. 10 февр. (№32). С. 4.
[2] Съезд золотопромышленников. *Русские ведомости*. 1915. 15 февр. (№37). С. 4.
[3] Съезд золотопромышленников. *Русские ведомости.* 1915. 13 февр. (№35). С. 3–4.
[4] Об установлении премий на поступающее в казну золото: распоряжение Министра финансов от 14 сентября 1915 г. №2473. *СУ и РП.* 1915. 25 нояб. (№333). Отд. 1. СПб., 1915. С. 3257–3258.
[5] О повышении размера премий на поступающее в казну золото: распоряжение Министра финансов от 14 января 1916 г. №37. *СУ и РП.* 1916. 15 янв. (№11). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 74.

негативні наслідки для країни у скрутні воєнні часи. Очевидним стало те, що питання розвитку окремих галузей економіки шляхом проведення реформ необхідно вирішувати заздалегідь до початку війни – у мирний період.

Формування внутрішньої грошово-кредитної політики. На початку війни в урядових колах і суспільстві панувало переконання, що вона буде короткостроковою, на підставі чого реальні фінансові затрати на її ведення оцінювалися як досить помірні. Відповідно, вважалося, що дефіцит фінансових ресурсів на ведення війни можна буде вирішити емісійним способом – шляхом випуску необхідної кількості паперових грошей. Авторитетний фінансист того часу С.Ю. Вітте ще на початку війни на засіданні Фінансового комітету висловив свою безкомпромісну думку з приводу віднайдення фінансових ресурсів на потреби війни: «Чого там мудрувати, нічого не придумаєш, окрім випуску кредитних білетів»[1].

Подібної думки дотримувався на початку війни й М. І. Туган-Барановський, який у статтях «Вплив війни на народне господарство Росії, Англії й Німеччини» та «Паперові гроші і війна» у січні 1915 року зауважував, що «випуски паперових грошей для покриття військових витрат диктуються економічною необхідністю», і «ці випуски, безсумнівно, будуть продовжуватися»[2]. Наводячи приклади інших воюючих держав, а саме Франції, Німеччини, Австро-Угорщини, які широко застосовували емісійну практику випуску грошей, учений зазначав, що у Російської імперії також немає іншого шляху вирішення фінансової проблеми, ніж як друкувати паперові гроші у необхідній кількості. Крім того, він критикував позицію деяких осіб з авторитетних кіл, які висловлювали «побажання, щоб випускам кредитних білетів було створено відповідні перепони», та пояснював, що «в даному випадку діє економічна необхідність, яка сильніша від волі будь-якого міністра; ця економічна необхідність криється в особливому характері теперішньої

[1] Буржуазия и помещики в 1917 году: частные совещания членов Государственной Думы / под ред. А. К. Дрезена. Москва-Ленинград, 1932. С. 24.
[2] Туган-Барановский М. И. Бумажные деньги и война. *Речь.* 1915. №16. С. 2; Его же. Влияние войны на народное хозяйство России, Англии и Германии. *Вопросы мировой войны: сборник статей.* Петроград, 1915. С. 287.

війни…»[1]. Щоправда, згодом М. І. Туган-Барановський змінив свою думку на користь державних внутрішніх військових позик[2].

Отож, позиція авторитетів фінансової науки та впливових урядовців була настільки переконливою, що буквально з перших днів війни (починаючи з 27 липня 1914 р.) вступає у дію закон «Про деякі заходи фінансового характеру у зв'язку з обставинами військового часу»[3], яким, по суті, відмінялася норма забезпеченості золотом державних кредитних білетів, що перебували в обігу, а Державному Банку надавалося право додатково випускати державні кредитні білети у розмірі 1,2 млрд. руб. на рік.

Таблиця 2

Обсяги емісійного права імперського Державного банку щодо випуску кредитних білетів у період 1914 – 1917 рр.[4]

Рік, місяць	Сума розширеного емісійного права (млрд. руб.)
1914 р., 27 липня	1,5
1915 р., 22 серпня	1,0
1915р., 22 серпня	1,0
1916 р., 29 серпня	2,0
1916 р., 27 грудня	1,0
Всього	**6,5**
1917 р., 4 березня	2,0

Емісійне право Державному банку було надано й раніше, відповідно до Кредитного статуту, ст. 1, розділу ІІІ «Про державні кредитні білети». Зокрема, у Кредитному статуті зазначалося, що «державні кредитні білети випускаються

[1] Там же.

[2] Орлик С. Проблеми фінансової політики Російської імперії в роки Першої світової війни в науковій спадщині М. І. Туган-Барановського. *Український історичний журнал*. 2017. №1. С. 60–72.

[3] О некоторых мерах финансового характера в виду обстоятельств военного времени: Закон РИ от 27 июля 1914 г. №2096. *СУ и РП.* 1914. 29 июля (№207). Отд. 1. СПб., 1915. С. 3135.

[4] Складено автором за даними: О некоторых мерах финансового характера в ввиду обстоятельств военного времени: Закон РИ от 27 июля 1914 г. №2096. *СУ и РП.* 1914. 29 июля (№207.). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1915. С. 3135; О расширении эмиссионного права Государственного Банка: Закон РИ от 17 марта 1915 г. №739. *СУ и РП.*1915. 19 марта (№88). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1109; О расширении предоставленного Государственному Банку права выпуска государственных кредитных билетов: Закон РИ от 22 августа 1915 г. №1796. *СУ и РП.* 1915. 25 августа (№235). Отд. 1. СПб., 1915. С. 2389; О дополнительном расширении предоставленного Государственному Банку права выпуска государственных кредитных билетов: Закон РИ от 22 августа 1915 г. №1797. *СУ и РП.* 1915. 25 авг. (№235). Отд. 1. СПб., 1915. С. 2390; О расширении эмиссионного права Государственного Банка: Закон РИ от 29 авг. 1916 р. №1862. *СУ и РП.* 1916. 31 авг. (№231). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2310; О расширении эмиссионного права Государственного Банка: Закон РИ от 29 августа 1916 р. ст. №1862. *СУ и РП.* 1916. 31 авг. (№231). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2310; О расширении эмиссионного права Государственного Банка: Закон РИ от 27 дек. №2842. *СУ и РП.* 1916. 31 дек. (№365). Отд.1. Петроград, 1916. С. 3902; Об увеличении предоставленного Государственному Банку право на выпуск государственных кредитных билетов на два миллиарда рублей: Указ Временного пр-ва от 4 марта 1917 г. №349. *СУ и РП.* 1917. 7 марта (№56). Отд. 1. Петроград, 1917. С. 539.

Державним банком у розмірі, суворо обмеженому нагальними потребами грошового обігу, під забезпечення золотом»[1], проте ним не визначалися конкретні обсяги емісії. У зв'язку з цим розміри випуску кредитних білетів затверджувалися окремими законами (див. табл. 2). Із табл. 2 видно, що емісійне право Державного банку Російської імперії за період 1914 – 1916 р. було розширено до 6,5 млрд. руб. За підрахунками радянського історика А. Л.Сидорова, «за 2,5 років війни кількість непокритих золотом паперових грошей зросла у 21 раз»[2]. На початок війни в обігу знаходилося 1,6 млрд. руб., а до 1 січня 1917 р. паперова грошова маса збільшилася у 5,6 рази і досягла 9,0 млрд. руб. До часу приходу до влади Тимчасового уряду під керівництвом уряду Російської імперії реалізація емісійного права Державним банком здійснювалася поступово, з постійною динамікою росту щомісяця та з прив'язкою до законодавчо закріплених обсягів. Усього, з початку вступу Російської імперії у війну, імперським урядом станом на 1 березня 1917 р. було випущено додатково 8,3 млрд. руб. кредитних білетів, у т.ч. за 1914 р. – 1,3 млрд. руб., за 1915 р. – 2,7 млрд. руб., за 1916 р. – 3,5 млрд. руб., і за січень – березень 1917 р. – 0,8 млрд. руб. Слід відзначити, що імперський Державний Банк різко не переходив межу дозволеного обсягу випуску кредитних білетів, яка була визначена емісійним правом. Проте після встановлення Тимчасового уряду у березні 1917 р. питання емісії кредитних білетів стало безконтрольним. Випуск паперових грошей протягом 6 місяців у період з 1 березня до 1 жовтня 1917 р. досягнув додаткового випуску на суму 7,3 млрд. руб. В обігу станом на 1 жовтня 1917 р. знаходилося 17,3 млрд. паперових грошей.

Розмінна криза. Вищезгаданий процес випуску паперових кредитних білетів сприяв зародженню негативних явищ у грошово-кредитній системі. Інфляційні процеси набували швидких темпів, які супроводжувалися ростом цін на продукти харчування й товари першої необхідності, знеціненням заощаджень та заробітних плат. Якщо станом на 1 січня 1914 року грошова система Російської імперії

[1] Устав Кредитный. *Свод законов Российской империи*. СПб., 1912. Т. XI. Ч. 2. С. 768.
[2] Сидоров А. Л. Финансовое положение России в годы Первой мировой войны. Москва, 1960. С. 134–135.

складалася з грошової маси паперових грошових знаків і металевих монет у допустимих пропорціях (див. табл. 3), то вже до кінця 1914 р., початку 1915 р. ці пропорції були порушені.

Таблиця 3

Структура грошової маси Російської імперії станом на 1 січня 1914 р.[1]

Вид грошей	**Сума (млн. руб.)**	**%**
Кредитні білети	1665,0	69,3
Золота монета всіх номіналів	494,2	20,6
Срібні монети високої проби номіналом 1 руб., 50 коп., 25 коп.	123,0	5,1
Срібні монети розмінної проби номіналом 5, 10, 15 і 20 коп.	103,0	4,3
Мідна монета всіх номіналів	18,0	0,7
Всього	**2403,0**	**100**

Прийняття вищезгаданого закону від 27 липня 1914 р. «Про деякі заходи фінансового характеру у зв'язку з обставинами військового часу»[2], яким було припинено обмін паперових грошей на золото, сприяло виникненню паніки на грошовому ринку. Спочатку зникли золоті, потім срібні, а потім настала черга і для мідних монет. До літа 1915 року в обігу, практично, не залишилося монет, хоча необхідність у дрібних розмінних грошових знаках відчувалася доволі гостро.

З весни 1915 р. у царській Росії почалася «розмінна криза», яка полягала у тому, що з обігу стали зникати монети, перетворюючись через свій металевий вміст у засіб для накопичення. Таким станом речей населення було настільки незадоволене, що в окремих поселеннях назрівали бунти й безлади. Факти силового витребування з продавця решти з 1 рубля розмінною монетою при покупці на 2 або 5 копійок зазначалися як непоодинокі випадки у рапортах жандармських управлінь. Так, у рапорті помічника начальника Чернігівського губернського жандармського управління у Стародубському, Новозибківському, Новгород-Сіверському, Суражському і Мглинському повітах зазначалося, що 12-14 серпня у м. Стародуб раптово зникла розмінна монета, недостатність якої особливо була відчутна у

[1] Складено за даними (розрахунки наші): Каценеленбаум З. С. Денежное обращение России 1914 – 1924. Москва Ленинград, 1924. С. 10, 51.

[2] О некоторых мерах финансового характера в ввиду обстоятельств военного времени: Закон РИ от 27 июля 1914 г. №2096. *СУ и РП.* 1914. 29 июля (№207). Отд. 1. Петербург, 1915. С. 3135.

базарний день 14 серпня. Цього дня, на прохання поліції, особам, які здійснювали торгівлю, державним казначейством було видано декілька тисяч розмінних монет, але вони швидко «розійшлися по руках» і не потрапили в торгівельний обіг. Реакція громади на такий стан була не передбачуваною. Виходячи з того, що «прибулі в місто з ближніх сіл і хуторів селяни, внаслідок того, що торгівля була зосереджена в руках євреїв, відкрито виявляли злобу проти останніх, вважаючи саме їх винуватцями ситуації, що виникла», то назрівали «великі заворушення, які напевне закінчилися б погромом єврейських крамниць і єврейського населення взагалі»[1]. Справи доходили до того, що на заводах і фабриках робітниками виставлялися вимоги щодо виплати заробітної плати дзвінкою монетою від 30 до 50% належної їм суми. З метою уникнення робітничих заворушень жандармські управління спільно з фабрикантами виходили до місцевих представництв державного казначейства з клопотаннями забезпечити необхідну кількість розмінної монети при отриманні коштів для виплати заробітної плати робітникам[2]. Напруження в подібних ситуаціях через зникнення дзвінкої монети мало місце і в інших українських регіонах[3].

Вирішити проблеми з розмінною монетою місцева влада намагалася і в адміністративному порядку шляхом видання губернаторами відповідних обов’язкових постанов. Так, Харківським губернатором 18 серпня 1915 р. було видано обов'язкову постанову, в якій зазначалося: «забороняється відмовляти у видачі решти дрібною срібною чи мідною монетою при сплаті за товари кредитними білетами»[4] при умові, що решту неможливо видати іншими грошима. У зв’язку з тим, що у суспільстві намітилася тенденція навмисної скупки золотих, срібних і мідних монет, Харківський губернатор 21 серпня 1915 р. доповнив вищезгадану постанову нормою про те, що особи, винні у скуповуванні таких монет «з метою вилучення з обігу і зосередження у себе дзвінкої монети»,

[1] ЦДІАК України. Ф.1439. Оп.1. Спр.1657. Арк. 347–347 зв.
[2] Там само. Арк. 377–377 зв.
[3] Там само. Арк. 357, 402 – 403, 432, 444, 481, 498.
[4] ЦДІАК України. Ф.307. Оп.1. Спр.1. Арк. 52.

притягуватимуться до відповідальності у вигляді штрафу до 3-х тис. рублів або до ув'язнення у в'язниці на три місяці[1].

Граничні максимальні норми випуску срібної монети, встановлені ст. 28 Монетного статуту, де зазначалося, що «при випуску срібної монети мали дотримуватися, щоб сукупна кількість цієї монети в обігу не перевищувала суми за розрахунком трьох рублів на кожну душу загальної кількості населення Імперії»[2] були не актуальними, оскільки «Петроградський Монетний Двір, працюючи без перерви цілодобово, не виключаючи і свят, не може накарбувати необхідної кількості монет, у якій є потреба»[3]. Доводилося навіть залучати інші країни до карбування розмінних монет. Зокрема було досягнуто домовленостей з урядом Японії про карбування на Осакському Монетному дворі розмінних монет вартістю 15 і 20 копійок на суму 15 млн. рублів[4]. Але такого роду заходи не могли змінити ситуацію на краще, тому з метою полегшення платежів по дрібних розрахунках Постановою Ради Міністрів імперії від 25 вересня 1915 р. було прийнято рішення про випуск розмінних марок номіналом (вартістю) 10, 15 та 20 коп. замість срібної монети.

У розісланому Держбанком листі від 29 вересня 1915 р. за №44/а «Про заходи щодо сприяння випуску в обіг розмінних марок» з відміткою «Таємно» зазначалося, що «Випуск марок – захід тимчасовий. […] Випуск розмінних марок викликаний винятково величезним попитом на розмінну, який зріс останнім часом … Запасів срібла в розпорядженні Монетного Двору є більше ніж достатньо, і, до накопичення необхідної кількості срібної монети, марки будуть вилучені з обігу»[5]. Для виготовлення розмінних марок було використано кліше поштових марок ювілейної серії, присвяченої 300-річчю царювання династії Романових, які випускалися у 1913 році. До відділень Державного банку на місцях розрахункові марки номіналом 10, 15 та 20 коп. масово почали надходити у жовтні 1915 р., а

[1] Там само. Арк. 54.
[2] Устав монетный. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2. Т. VII. С. 2.
[3] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.46. Арк. 47.
[4] Чеканка русских денег в Японии. *Новое время.* 1915. 6 /19 нояб. С. 4.
[5] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.46. Арк. 47.

головна відмінність розрахункових марок визначалася тим, що на звороті марок зазначених номіналів був надпис: «Имеет хождение наравне с разменной серебрянной монетой», над надписом – зображення двоголового імперського орла.

Разом з тим, уряд не обмежився заміною лише срібної монети розрахунковими марками. У грошовому обігові ставав дедалі відчутнішим явний дефіцит і мідної монети. Вже 29 вересня 1915 р. було опубліковане відповідне розпорядження Міністра фінансів «Про випуск в обіг розмінних марок»[1] за №1990, в якому згадувався випуск не тільки марок номіналом 20, 15 та 10 коп. на заміну срібних монет, а й номінали 3, 2 та 1 коп. – замість мідної монети. На виконання цього розпорядження 18 листопада 1915 р. Держбанк (відділ кредитних білетів) розіслав усім своїм конторам та відділенням лист за №55/а під грифом «Таємно» – «Про розмінні марки 1, 2 і 3 коп. номіналу на випадок випуску їх в обіг нарівні з мідною монетою». У ньому зазначалося, що Міністр фінансів наголошує на тому, що марки вказаних дрібних номіналів потрібно було випускати в обіг із банківських кас лише у надзвичайних випадках «при повному вичерпанні запасів мідної монети, і при цьому не інакше, як з відповідного дозволу Центрального Управління Банку по телеграфу; після випуску марок, видача їх з банківських кас повинна здійснюватися переважно перед мідною монетою, запаси якої у відділеннях не будуть більшими від запасів Центрального Управління»[2].

Нові марки, які замінювали мідні монети, відрізнялися від марок, які заміняли срібні монети, тим, що на зворотному боці марок під зображенням державного герба, над текстом:«Имеет хождение наравне с разменной медной монетой», друкувалася цифра номінальної вартості марки, а по обидва її боки було віддруковано слово «коп.», саме у скороченому варіанті.

Слід зауважити, вищезазначеним листом Держбанку попереджалося про те, що до кінця 1915 року планувався випуск в обіг паперових грошових знаків нового

[1] О выпуске в обращение разменных марок: Распоряжение Министра финансов от 28 сентября 1915 г. №1990. *СУ и РП.* 1915. 29 сент. (№268). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2603–2604.
[2] ДАКіО. Ф.7. Оп.1. Спр.46. Арк. 62.

зразка номіналом 1, 2, 3 і 5 коп. замість мідних монет відповідної номінальної вартості.

Пізніше, а саме у 1917 – 1918 рр., відбувся випуск розмінних марок номіналом 1, 2 і 3 коп., причому на однокопійчаній та двокопійчаній на їх лицьових сторонах містилися надпечатки чорною фарбою цифр «1» та «2». Це супроводжувалося вилученням розмінних казначейських знаків. Нанесення подібних надпечаток, очевидно, було обумовлено тим, що однокопійчані марки за кольором були схожі на п'ятнадцятикопійчані, а двокопійчані – на двадцяти копійчані.

Траплялися випадки, коли розмінні марки використовували для франкування листів, на що був офіційний дозвіл з приписом начальника Головного управління пошти і телеграфів від 8 жовтня 1915 за № 8907, але разом з тим рекомендувалося роз'яснювати відправникам кореспонденції, що ці знаки призначені для заміни розмінної монети, і вживати їх як знаки поштової оплати не варто. Як знаки поштової оплати розмінні марки використовувалися мало, відповідно, на конвертах вони зустрічаються рідко.

Неповноцінність розмінних марок підтверджувалася не лише недовірою, яку виражало населення, а й тим фактом, що відповідно до статті 482 Митного Статуту[1] не передбачалася сплата митних платежів розмінними марками, а лише державною російською золотою монетою або державними кредитними білетами у необмежених сумах. Якщо потребувався дріб'язок, то лише державною російською срібною монетою на суму менше 5 руб., мідною монетою – на суму менше 20 коп. А, як відомо, одним із вагомих критеріїв віднесення до грошей будь-яких розрахункових знаків є саме можливість сплати податків. Ймовірно, уряд розумів незвичність форматування розрахункових марок у вигляді поштових марок, які однією лише своєю формою психологічно налаштовували на несерйозне сприйняття їх як грошей, і навіть образи царів, які були ображені на цих «грошах», не додавали останнім необхідної ваги.

[1] Устав таможенный. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2. Т. VI. С. 41.

Незручність у використанні розмінних марок полягала у їхньому дрібному форматі, який у паперовому виконанні був недоцільним і нераціональним. Люди в Україні про марки-гроші говорили, що вони «не ходять, а літають».

Через несприйняття розрахункових розмінних марок населенням Рада міністрів затвердила Положення «Про випуск розмінних казначейських знаків та деякі зміни відмінних ознак кредитів білетів однорубльового номіналу»[1], яке було підписано імператором 6 грудня 1915 р. Положення передбачало випуск в обіг, нарівні зі срібною та мідною монетами, нових розмінних казначейських знаків вартістю 50, 20, 15, 10, 5, 3, 2 та 1 коп. До вищезазначеного положення додавався детальний опис розмінних казначейських знаків, у тому числі вказувалися й параметри розміру купюр: номіналом 50 коп. – близько 100х60 мм; та від 1 коп. до 20 коп. – близько 80х45 мм. Друкувалися розмінні казначейські знаки на папері з візерунковим водяним знаком[2].

У пункті 7 вищезазначеного документа навіть висловлювалося сподівання, що «після виготовлення Монетним Двором достатньої кількості розмінної монети розмінні казначейські знаки підлягають вилученню з обігу»[3]. Як показала практика, таке сподівання не справдилося, оскільки виправити ситуацію з розмінною монетою урядові не вдалося. Мало того, у зв’язку з випуском в обіг казначейських знаків планувалося поступово вилучати з нього розмінні марки відповідних номіналів з подальшою повною заміною їх на казначейські знаки. У листі Держбанку від 18 грудня 1915 р. за №58/а «Про випуск в обіг розмінних казначейських знаків і кредитних білетів 1 руб. номіналу видозміненого зразка 1898 року», адресованому конторам, відділенням Держбанку і казначействам, зазначалося, що в міру отримання і випуску розмінних знаків 10, 15 і 20 коп. номіналів буде припинятися випуск розмінних марок відповідного номіналу[4]. Але

[1] О выпуске разменных казначейских знаков и некотором изменении отличительных признаков кредитных билетов однорублёвого достоинства: Положение Совета Мин. от 6 декабря 1915 г. ст. №2722. *СУ и РП.* 1915. 17 декабря (№362). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 3508–3513.
[2] Там само. С. 3509–3513.
[3] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.46. Арк. 66.
[4] Там само. Арк. 65.

такий обмін було значно подовжено у часі, оскільки друк казначейських знаків не повністю задовольняв потреби у розмінних грошових одиницях. Розмінні марки навіть «пережили» розмінні казначейські знаки, адже у 1916 та 1917 рр. мали місце додаткові випуски розмінних марок, про що говорилося вище. При цьому з обігу вилучалися розмінні казначейські знаки. Випуск розмінних марок продовжувався включно до 1919 р. з певною динамікою росту, яка у 1918 році досягла максимального обсягу їх випуску на суму 139,3 млн. руб. (табл. 4).

Таблиця 4

Випуск розмінних марок в обіг, млн. руб.[1]

Рік	Номінал марок-грошей						Всього, млн. руб.
	1 коп.	2 коп.	3 коп.	10 коп.	15 коп.	20 коп.	
1915	0,04	0,04	0,05	13,6	15,6	19,4	48,73
1916	-	-	-	16,8	20,5	19,6	56,9
1917	0,5	0,7	1,0	32,8	40,9	41,6	117,5
1918	2,1	3,4	2,8	31,8	75,0	24,2	139,3
1919	0,3	0,5	1,7	31,4	36,6	43,4	113,9
Всього, млн. руб.	**2,94**	**4,64**	**5,55**	**126,4**	**188,6**	**148,2**	**476,33**
Одиниць, млн.	294	232	151,7	1264	1257,3	741	3940

Стосовно казначейських знаків окремі дослідники свідчать про те, що «знаки 10, 15 і 20 копійок були тиражовані, але в обіг так і не потрапили (їх основна частина була знищена). … Казначейські знаки випускалися до 1918 року, а датою припинення їхнього обігу вважається 1 серпня 1919 року»[2].

Історії функціонування марок-грошей відомі фальсифікати розмінних марок, виготовлених із пропагандистською метою в одній із друкарень Німеччини. Замість оригінального тексту на звороті фальсифікатів було надруковано: «Имеет хождение наравне с грабежом обманом правителей» та «Имеет хождение наравне с банкротом серебрянной монеты». Фальсифікати призначалися для ведення підривної діяльності на території Росії, але у зв’язку з революцією їх так і не реалізували за прямим призначенням. Невелика кількість цих підривних марок

[1] Наше денежное обращение: Сборник материалов по истории денежного обращения в 1914-1925 годах / Под редакцией проф. Л. Н. Юровского. Москва, 1926. С. 81–84.
[2] Денисов А. Е. Бумажные денежные знаки России 1769 – 1917 годов. Москва, 2004. Ч. 3: Государственные бумажные денежные знаки 1898 – 1917 годов. С. 64.

була видана російським військовополоненим (перед їх поверненням до Росії) в обмін на німецькі гроші[1].

Таким чином, різка переорієнтація грошової системи Російської імперії від золотого монометалізму до паперово-кредитної системи саме перед початком Першої світової війни а також значні фінансові військові витрати спричинили зникнення з обігу перш за все золотих монет, а до літа 1915 р. – і дрібних срібної та мідної монет. Населення вилучало з обігу ці монети з метою нагромадження у власних цілях. Фактично, імперський уряд зі значним запізненням ухвалював антикризові рішення щодо заміни дрібної розмінної монети на нові паперові розмінні марки та розмінні казначейські знаки, що призводило до розвитку відкритих інфляційних процесів, підривало стабільність рубля як грошової одиниці та сприяло зростанню соціального невдоволення мас.

Внутрішні військові позики. Значні потреби у фінансових ресурсах під час війни ставили перед російським урядом завдання постійного пошуку джерел їхнього поповнення. Виділялися три основні джерела для забезпечення військових витрат, а саме: податки, позики і випуск нових грошей. Успіх застосування цих механізмів залежав від того, які пріоритети обиратимуться і наскільки зважено здійснюватиметься реалізація фінансової політики держави. Часто вони використовувалися одночасно у певних пропорціях. У наукових колах сучасників того періоду постійно відбувалися диспути щодо першочерговості та доцільності застосування того чи іншого способу наповнення державного бюджету під час війни. Частина провідних імперських фінансистів підкреслювала необхідність посилення напрямку внутрішнього кредитування через механізм випуску облігацій внутрішніх державних позик. Так, зокрема, на цьому наголошували М. І. Туган-

[1] Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць.* Київ, 2015. Число 26–27.С. 141–148.

Брановський, М. І. Боголепов, П. П. Мігулін, Ф. О. Меньков, В. О. Мукосєєв, М. І. Фрідман, Л. М. Яснопольський та ін[1].

Деякі науковці, навпаки, пріоритетними напрямками у фінансуванні воєнних витрат вважали паперово-грошові емісії або податкові важелі, зокрема П. Б. Струве, М. М. Соболєв, І. Х. Озеров, Л. В. Ходський та ін. Неоднозначність наукової думки певним чином впливала й на урядові рішення, які також не вирізнялися чіткістю фінансової стратегії щодо покриття військових потреб. Імперський уряд, розраховуючи на короткостроковість війни, вважав випуск (емісію) нових кредитних грошей (білетів) першочерговим простим способом покриття військових витрат, а потім (у мирний час) сподівався виправити ситуацію стабілізаційними заходами. Проте війна затягнулася, і випуск грошей призвів до галопуючої інфляції (з другої половини 1915 р.), податковий ресурс було вичерпано (підвищено та введено нові податки ще на початку війни, друга половина 1914 р. – перша половина 1915 р.). Таким чином, у 1916 році залишався один «рятівний круг» – випуск облігацій внутрішніх державних позик. Ось чому саме останні дві позики 1916 р. у своєму узагальненому вираженні (5 млрд. руб.) перевищили всі попередні і склали 62,5% усіх військових позик. Усього у Російській імперії за період 1914 р.–1916 р. було випущено шість внутрішніх державних позик на суму 8 млрд. руб.: у 1914 р. – одна позика на суму 500 млн. руб., у 1915 р. – три позики на загальну суму 2,5 млрд. руб., у 1916 р. – дві позики на суму 5,0 млрд. руб.

У березні 1917 р. Тимчасовий уряд прийняв постанову про випуск чергової 5% військової позики під офіційною назвою «Позика волі, 1917 року»[2] на невизначену суму, але планувалося виручити не менше 3 млрд. руб. Порівняльний аналіз умов та особливостей випуску і реалізації перших шести державних внутрішніх позик,

[1] Орлик С.В. Проблеми внутрішніх військових позик в Російській імперії в період Першої світової війни у науковій спадщині сучасників тієї епохи. *Історіографічні дослідження в Україні.* Київ, 2016. Вип. 26. С. 366–380.

[2] О выпуске «Займа Свободы, 1917 года»: Постановление Временного правительства №408 от 27 марта 1917 г. *СУ и РП*. 1917. 30 марта (№71). Отд. 1. С. 606; Распоряжение Министра финансов во исполнение Постановления Временного правительства от 27 марта 1917 г. №408. *СУ и РП*. 1917. 30 марта (№71). Отд. 1. С. 608–610.

випущених урядом Російської імперії, нами опубліковано у спеціальному дослідженні[1] та додатку до дисертації (див. Додаток Б1).

Першу військову позику було випущено у жовтні 1914 р. на суму 500 млн. руб[2]. Вона мала фіксований дохід у розмірі 5% річних, випускалася за емісійним курсом: 94 руб. за 100 руб. номіналу. Облігації цієї позики було дозволено приймати під заставу за казенними підрядами і поставками за розстроченими акцизними платежами та в рахунок митних платежів за ціною 90 руб. за 100 руб. номіналу свідоцтва. Загальний строк, на який оформлялася дана позика, – 49 років.

Слід відмітити, що з приводу випуску першої позики в уряді мала місце певна невизначеність щодо необхідності її проведення взагалі. Саме випуск першої внутрішньої довгострокової позики спричинив суперечки в уряді. Під сумнів ставилися сама доцільність та нагальність її проведення, а також розмір позики, умови реалізації. Серед прихильників випуску облігацій державної позики був і член Державної думи, екс-міністр фінансів, сенатор В. М. Коковцов. Він пропонував голові Ради міністрів І. Л. Горемикіну здійснити першу військову позику на суму 2,5 млрд. руб.[3]. Ця пропозиція залишилася без розгляду через негативну реакцію на неї авторитетного фінансиста С. Ю. Вітте, який був прихильником емісійного способу фінансування війни шляхом «увімкнення друкарського станка». З урахуванням того факту, що жодне з важливих питань фінансування війни не вирішувалося без погодження з думкою цього авторитетного фахівця, то, відповідно, й питання першої військової позики дещо затрималося (на три місяці) з вирішенням, а сума позики була затверджена мінімальною і склала 500 млн. руб.

---

[1] Орлик С.В. Внутрішні позики Російської імперії періоду Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей.* Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 38. С. 81–96.

[2] О выпуске внутреннего 5% займа 1914 года на нарицательный капитал 500 миллионов рублей и об условиях и порядке совершения сей операции: Указ императора Николая II от 3 октября 1914 г. №2624. *СУ и РП.* 1914. Отд. 1. 19 октября (№286). С. 3923–3924.

[3] Страхов В.В. Внутренние государственные займы царской России периода Первой мировой войны: дис. …кандидата исторических наук: 07.00.02. Рязань, 2000. С. 70.

Після певних вагань, «визнавши корисним … з метою подальшого підкріплення ресурсів державного казначейства для покриття витрат, обумовлених війною з Німеччиною та Австро-Угорщиною»[1], 19 жовтня 1914 р. російським імператором Миколою ІІ було підписано Указ про випуск внутрішньої 5% позики загальним обсягом емісії 500 млн. рублів. Зважаючи на незначний обсяг позики, можна стверджувати, що на початку війни цей напрям фінансування військових потреб не став основним, а був певною компромісною «пробною кулею».

Безперечно, від успіху першої військової позики залежала подальша практика наступних військових позик. Тому розпорядженням Міністра фінансів П. Барка підписку першої позики було доручено саме конторам і відділенням Державного банку та відповідальним кредитним установам: 24 комерційним приватним банкам та 5 банківським конторам, у т.ч. Київському Приватному Комерційному банку[2]. Спочатку було випущено тимчасові свідоцтва замість облігацій з 4 купонами (на 1915 – 1916 роки)[3]. Пізніше було надруковано оригінальні облігації (іменні та на пред'явника), які обмінювалися на тимчасово видані свідоцтва. Слід зазначити, що така ситуація з бланками облігацій складалася під час випуску перших трьох військових позик. Населенню повідомлялося, що «до виготовлення подібних облігацій будуть видаватися тимчасові свідоцтва з купонами. […] Надалі ці свідоцтва будуть безкоштовно замінені оригінальними облігаціями з купонами...»[4]. Під час проведення підписки четвертої короткотермінової державної позики (листопад 1915 р.) Держбанк наголошував, що, «на відмінну від попередніх позик, за новою позикою випускаються відразу оригінальні облігації з купонами на 10 років»[5]. Така ситуація зменшувала рівень довіри і виказувала деяку непідготовленість та раптовість прийняття державних рішень у цьому питанні.

[1] О выпуске внутреннего 5% займа 1914 года на нарицательный капитал 500 миллионов рублей и об условиях и порядке совершения сей операции: Указ императора Николая II от 3 октября 1914 г. №2624. *СУ и РП.* 1914. №286. (19 октября). Отд. 1. С. 3923 – 3924.

[2]Во исполнение Именного Высочайшего Указа, данного в 3 день октября 1914 года: Распоряжение Министра финансов от 3 октября 1914 г. *СУ и РП*. 1914. 19 октяб. (№286). Отд. 1. С. 3924–3925.

[3] Денисов А.Е. Бумажные денежные знаки России 1769-1917 годов. Москва, 2005. С. 81.

[4] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.47. Арк. 53.

[5] Там само. Арк. 429.

Облігації випускалися разом з купонним аркушем терміном на 10 років. На кожен рік передбачалося два купони за строками нарахування відсотків, які виплачувалися за їхнім пред'явленням в конторах і відділеннях Державного банку або казначействах.

Результат розміщення першої військової позики у цілому виявився доволі успішним. За 7 днів підписки позики фактично було отримано 466,0 млн. руб. Як зазначав у своєму звіті керівник Єлисаветградського відділення Державного банку (Херсонська губ.), «нова 5% позика 1914 р. купується доволі жваво: відділення встигло продати … цих %% паперів у руки дрібних рантьє»[1]. Але слід відзначити, що основними покупцями свідоцтв перших трьох позик були фінансово-кредитні установи в особі синдикатів акціонерних банків, які значну частину випуску займу (відповідно 60%, 43% і 68%[2]) викупляли відразу, а потім проводили публічну підписку серед підприємств, провінційних банків і банківських контор, які були співзасновниками синдикату, і незначною – мірою серед населення. При цьому синдикати акціонерних банків придбавали у держави облігації не по емісійному курсу (Додаток Б1), а з комісійними знижками у розмірі 2%, що на 2 руб. менше від емісійної вартості.

Разом з тим слід зазначити, суттєвою умовою, яка забезпечувала певні переваги власникам облігацій усіх державних військових позик, було те, що облігації приймалися державою в казенні застави та в рахунок забезпечення акцизних і митних платежів. Щодо умов виконання таких зарахувань Міністром фінансів видавалися окремі розпорядження[3]. У свою чергу, прибутки у вигляді отриманих відсотків звільнялися від оподаткування збором з доходів від грошових

---

[1] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.43. Арк. 21–21 зв.

[2] Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V – VII. С. 161.

[3] О цене временных свидетельств на облигации Внутреннего 5% займа 1914 года для приёма в залог по казённым подрядам и поставкам по рассрочиваемому акцизу и по обеспечению таможенных пошлин в течение второй половины 1914 года: распоряжение Министра финансов от 3 октября 1914 г. №2625. *СУ и РП.* 1914. 19 октяб. (№286). Отд. 1. С. 3926; О цене облигаций Государственного 5 ½ % военного краткосрочного займа 1915 года для приёма означенных облигаций, в течение второй половины 1915 года, в залог по казённым подрядам и поставкам, по рассрочиваемому акцизу и по обеспечению таможенных пошлин: распоряжение Министра финансов от 2октября 1915 г. №2335. *СУ и РП.* 1915. 3 нояб. (№315). Отд. 1. С. 3046.

капіталів. Ця норма була присутня в усіх шести Указах щодо випуску військових позик періоду Першої світової війни.

Із розширенням кола залучення фінансових ресурсів з різних джерел збільшувався і перелік органів, які були уповноважені здійснювати підписку на облігації внутрішніх державних позик. Так, позики 1914 р. та 1915 р., здебільшого, здійснювалися банківськими установами (згідно зі списком, в якому рахувався і Київський Приватний Комерційний банк), казначействами та ощадними касами (були додані до переліку під час випуску третьої військової позики), установами малого кредиту (додані до переліку під час випуску четвертої військової позики.). Під час п'ятої та шостої позик (1916 р.) до підписки було залучено більш доступні для населення, середнього та малого бізнесу установи (у т.ч. банківські), організації та представництва, зокрема: міські громадські банки, Дворянський і Селянський банки, установи взаємного кредиту, міські та земські управи, управління залізничних доріг, споживчі товариства, біржові комітети, фабричні інспектори, нотаріуси та ін. Крім того, у 1916 р. до загального переліку банківських установ, через які дозволялося проводити публічну підписку, було додано й банкірську контору М. Ашкеназі (м. Одеса)[1].

Під час проведення четвертої державної позики Державний банк покладав великі надії на співпрацю із закладами дрібного кредиту, про що свідчать відповідні листи до керівництва таких закладів (Земські каси дрібного кредиту, союзів установ дрібного кредиту) та особисто до інспекторів дрібного кредиту[2]. Такого типу заклади та працівники мали найкращі передумови для співпраці з широкими масами сільського та містечкового населення, представники яких зовсім не виявляли готовності до придбання «підозрілих» цінних паперів і навіть часто були неписьменними. З цього приводу професор М. І. Боголєпов констатував, що «народні маси були далекі щодо цінних паперів… У нас … значна частина населення живе в таких умовах, які зовсім не дають можливості близького для них

[1] Распоряжение Министра финансов во исполнение Указа от 26 февраля 1916 г. №444. *СУ и РП*. 1916. 5 марта (№61). Отд. 1. С. 472–474.
[2] ДАКіО Ф. 7. Оп.1. Спр.47. Арк.437–438 зв.

знайомства з цінними паперами», та наголошував на необхідності проводити роз'яснювальну роботу серед широких мас і привчати їх до нових форм цінних паперів[1].

Таким чином, Управління у справах дрібного кредиту Держбанку зверталося до інспекторів дрібного кредиту з проханням сприяти популяризації військових позик серед простого народу, оскільки саме вони, покладаючись на значний практичний досвід, були здатні знайти «найбільш успішні методи широкого ознайомлення сільського населення з новими позиками, також уміли знайти зрозумілі для нашого простолюдина твердження і докази, котрі розсіяли б їхню вікову лякливість перед усякими нововведеннями і подали саму ідею позик і їхнє значення в простих і зрозумілих формулах»[2].

З даного приводу Міністр фінансів разом з міністром Внутрішніх справ навіть висловили думку щодо створення на місцях спеціальних організацій (на базі губернських та обласних комітетів у справах малого кредиту), які б координували спільні зусилля, спрямовані на популяризацію державних позик серед сільського населення, в якого, на їхню думку, за час війни утворилися значні заощадження[3], а щодо робітників фабрик і заводів, то вони на патріотичній хвилі могли б віддати й заробітну плату, якщо створити для цього необхідні умови.

Однією з таких сприятливих умов був механізм розстрочення платежів за облігації військових позик, розроблений урядом та запропонований населенню. Цей спосіб було застосовано на практиці при проведенні першої позики 1916 року. Суть розстрочення полягала в тому, що для тих робітників, які погоджувалися придбати облігації внутрішньої позики на умовах розстрочення, за рахунок відрахувань із майбутньої заробітної плати протягом 6-9 місяців, промислові підприємства в найближчих установах Державного банку могли відкривати спеціальні поточні рахунки під гарантії облігацій державної позики за заставною

[1] Боголепов М. И. Военные займы и народные сбережения. *Военные займы: сборник статей.* Петроград,1917. С. 107–108.
[2] ДАКіО Ф. 7. Оп.1. Спр. 7. Арк. 438 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф. 575. Оп.1. Спр.439. Арк. 201.

ціною 88% з нарахуванням 5,5% річних[1]. На ці ж рахунки зараховувалися й кошти, які утримувалися із заробітної плати працівників, що підписалися на облігації військової позики на умовах розстрочення. Популяризація цього способу реалізації військових позик значною мірою покладалася на фабричних інспекторів, які мали безпосередній зв'язок з фабрично-заводськими робітниками. З даного приводу Міністерством торгівлі і промисловості були розіслані листи старшим фабричним інспекторам усіх губерній[2]. У галузі залізничних доріг також мала місце значна концентрація робітничого класу, а тому управління залізниць, будучи уповноваженим органом на підписку державних позик, поширювало відповідні оголошення про застосування механізму вищезазначених розстрочень. Так, Харківська паровозна майстерня у терміновому порядку повідомляла жандармському поліцейському управлінню про те, що керівництвом майстерні будуть проводитися масові співбесіди зі службовцями, майстровими і робітниками щодо необхідності придбання ними облігацій 5,5% військових позик першого випуску 1916 р. (п’ята державна військова позика), роз’яснюватимуться умови розстрочення платежів[3]. А газета «Киевлянин» у березні 1916 р. (під час проведення п’ятої державної позики) зазначала, що «значна кількість майстрових і робітників Південно-Західних залізниць охоче підписалися б на позику, якби тільки їм дозволив їхній скромний бюджет», а тому Державний банк спільно з управлінням залізниць вирішували питання про організацію пільгового розстрочення для майстрових і робітників, які мають бажання, але не мають всієї необхідної суми на підписку нового випуску військової позики[4].

Операції з облігаціями внутрішніх позик здійснювалися і польовими казначействами, які знаходилися в системі управління Головного казначея армій ПЗФ на окупованих територіях Галичини й Буковини. Порядок та умови реалізації облігацій внутрішніх державних позик польовими казначействами на окупованих

[1] ЦДІАК України. Ф. 575. Оп.1. Спр.439. Арк. 201 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф. 575. Оп.1. Спр.439. Арк. 201,439; Там само. Ф. 574. Спр.1900. Арк. 21, 198–19 8зв.
[3] ЦДІАК України. Ф. 310. Оп.7. Спр.67. Арк. 76, 77.
[4] Подписка на военный заём 1916 года. *Киевлянин.* 1916. 20 марта (№80). С. 2.

територіях діяли загальні, такі ж, як і для Державних ощадних кас, що знаходилися на території Російської імперії[1], за винятком можливості застосування системи розстрочення платежів, яка була запроваджена при обох внутрішніх позиках 1916 р.[2]. З даного приводу польові казначейства розміщували відповідні оголошення у доступних для огляду місцях, у т.ч. магістратах[3]. За даними звіту Львівського постійного польового казначейства при Військовому генерал-губернаторстві за період з 18 вересня 1914 р. до 1 липня 1915 р. ним було отримано підписних платежів за першим і другим випусками п'ятивідсоткових облігацій внутрішніх позик 1915 р. на суму 95144 руб. 29 коп.[4].

З метою негайного задоволення вимог передплатників облігацій другого військового займу 1916 р. Державний банк Російської імперії дозволяв польовим казначействам мати аванс у сумі 20 тис. руб.[5]. Поряд з тим польові казначейства, які розміщувалися на окупованій території Галичини й Буковини, були уповноважені здійснювати операції оплати купонів від попередніх двох військових позик (випуски 1915 р. та 1916 р.)[6]. Зазначені операції здійснювали здебільшого постійні польові казначейства й ті корпусні польові казначейства, в яких виникала така необхідність, а також дозволяв кількісний склад та були наявними спеціальні преси для пробивання погашених купонів облігацій. Якщо у погашенні такого купона виникала невідкладна потреба, а відповідного пресу не було у наявності, то дозволялося здійснювати цю операцію іншими способами: вирізати знаки погашення на купонах ножицями або накладати у відповідних місцях печатку банківської каси. Після здійснення таких операцій Державний банк зобов'язував польові казначейства, які функціонували на окупованих територіях, щоразу повідомляти про це установу Державного банку за відповідним підпорядкуванням[7],

[1] Орлик С. Внутрішні позики Російської імперії періоду Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей.* Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 81–96.
[2] ДАЧО. Ф. 959. Оп.1. Спр.2. Арк. 19 зв.
[3] ДАЛО. Ф. 905. Оп.1. Спр.110. Арк. 225, 226.
[4] ЦДІАК України. Ф. 363. Оп.1. Спр.19ж. Арк. 9.
[5] ДАЧО. Ф. 959. Оп.1. Спр.1. Арк. 140.
[6] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк.153–153 зв.; ДАЧО. Ф. 959. Оп.1. Спр.1. Арк. 155–155 зв.
[7] ДАЧО. Ф. 959. Оп.1. Спр.1. Арк. 261.

тобто Київську контору Державного банку. Крім того, Управлінням державними ощадними касами для польових казначейств, які евакуйовувалися з місць дислокації, було прийнято відповідний порядок оформлення облігацій внутрішніх позик 1916 р. Так, у випадку подання заяв на підписку облігацій внутрішньої позики до кас польових казначейств, які евакуйовувалися, ощадні книжки відбиралися у вкладника і відправлялися до ощадної каси тієї установи, де зберігалися процентні папери евакуйованої каси польового казначейства. До ощадної книжки вносилися відповідні розрахунки і вона надсилалася вкладнику за приналежністю [1].

Значно ширшого розмаху набула реалізація підписки Позики Волі, яка розпочалася у квітні 1917 р. Усім польовим казначействам, які розміщувалися на окупованих територіях Галичини й Буковини, управлінням головного казначея армій ПЗФ були надіслані агітаційні плакати, які розміщувалися у приміщеннях казначейства, штабах військових частин. Польовими казначействами проводилися заходи на прилеглих до них територіях з метою якнайширшого розповсюдження інформації, що роз'яснювала порядок проведення продажу облігацій Позики Волі. Крім того, до підписки цієї позики польові казначейства залучали скарбничих військових частин та установ, які поширювали зазначені облігації внутрішньої позики серед офіцерського і солдатського складу на умовах виплати за таку діяльність комісійних винагород[2]. За даними звітності Чернівецького польового казначейства щодо реалізації 5% позики 1917 р., за період її підписки, з 6 квітня по 31 травня 1917 р., було реалізовано 423 облігації (у т.ч. за номіналами: 50 руб. – 54 шт., 100 руб. – 322 шт., 500 руб. – 23 шт., 1000 руб. – 24 шт.), 77 передплатникам – на суму номінальної вартості облігацій – 70460 руб. [3]. При цьому бланки облігацій Позики Волі надходили до польових казначейств ПЗФ на окуповані території Галичини й Буковини від Київської контори Державного банку із запізненням. Таким чином, замість них видавалися іменні квитанції за встановленою формою

[1] Там само. Арк. 19 зв.
[2] ЦДІАК. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк. 238–238 зв.
[3] ДАЧО. Ф. 959. Оп.1. Спр.3. Арк. 172–176 зв.

(без права їх передачі іншим особам), з подальшим обміном на бланки облігацій за умови їх надходження.

У цілому, результати реалізації облігацій усіх шести випусків внутрішніх державних військових позик по Російській імперії, включаючи їх реалізацію на окупованих територіях, формально були позитивними. У підсумку з випущених 8 млрд. руб. облігацій було отримано 7,528 млрд. руб.[1], що склало 94% необхідної суми. Але якщо розглянути структуру отриманих фінансових ресурсів і способи їх отримання, то виникнуть деякі сумніви щодо економічної ефективності їх проведення.

Фактично, випуск облігацій внутрішньої позики мав виконати кілька основних завдань: по-перше, залучення фінансових ресурсів для військових потреб, що призводило до обмеження випуску паперових грошей; і по-друге, укріплення власної грошової одиниці шляхом вилучення з обігу отриманих від військової позики коштів, але з-за умови одночасного (хоча б тимчасового) припинення емісії паперових грошей. Оскільки витрати на військові потреби зростали, а незбалансована фінансова політика імперського уряду взагалі не застосовувала механізму вилучення грошової маси засобами військових позик для стабілізації імперської грошової одиниці, швидше навпаки, відбувався постійний випуск нових паперових грошей, то в результаті інфляційні процеси прогресували, рубль девальвувався, і фінансова криза поглиблювалася.

Крім того, під час проведення державних військових позик спостерігалися певні тіньові фінансові схеми, які частково мінімізували економічний ефект від проведення державою внутрішніх позик. Особливо активно цим зловживали приватні банки. З метою оптимізації використання власних фінансових ресурсів вони використовували для викупу облігацій грошові кошти Державного банку, а в кращому випадку – кошти вкладів на депозитних рахунках своїх клієнтів. Суть цих оборудок полягала в тому, що комерційні (приватні) банки, на які покладався обов’язок викупу облігацій військових позик, не хотіли за них сплачувати власні

[1] [Без названия]. *Вестник финансов.* 1926. №5–6. С. 2.

обігові кошти. Натомість, ці банки «на спеціально пільгових умовах закладали свідоцтва нових позик у Державному банку й отриманими від останнього коштами, головним чином, здійснювали оплату за поточними позиками»[1]. У свою чергу, для того, щоб Держбанк мав чим профінансувати заставні цінні папери, йому необхідно було мати кошти, які зазвичай друкувалися. Такий кругообіг капіталу нівелював економічну суть, закладену в механізм випуску військових позик, а то й навіть завдавав шкоди. Відповідно дана ситуація унеможливлювала вилучення з обігу хоч якихось грошей. З цього приводу тогочасний російський фінансист Ф. О. Меньков зазначав, що «з точки зору збереження цінності нашого рубля, подібну політику не можна не визнати шкідливою»[2]. Тоді як інші воюючі країни, що здійснювали внутрішні позики, банкам відводили лише комісійну функцію, а розміщення внутрішніх позик було зорієнтоване на підприємницьке середовище та населення.

На думку сучасного російського дослідника В. В. Страхова, за характером взаємозв'язку військових позик з емісіями паперових грошей випуски першої і другої державних позик використовувалися як засіб скорочення паперової грошової маси, тоді як наступні військові позики виступали інструментом обмеження обсягів емісії за рахунок вторинного використання казною значної частини тієї кількості кредитних білетів, випуск яких передбачався актами Ради міністрів[3]. Проте вже згаданий дослідник Ф. О. Меньков оцінював ситуацію дещо інакше. У своїй статті «Військові позики та приватні емісії» 1916 р. він зазначав, що «до цих пір наші військові позики не вилучали з ринку ні одного рубля. Навпаки, самі позики вимагали посилених випусків, і лише потім позики позначалися на зменшенні темпів випусків кредитних білетів» [4]. Тобто, перші дві позики, випущені на сукупну суму 1 млрд. руб. (по 500 млн. руб. кожна), у повному обсязі були використані на військові потреби, і жодного рубля не було вилучено з обігу для укріплення грошової одиниці. Ці позики лише до деякої міри, тимчасово

[1] Меньков Ф. Наши военные займы. *Новый экономист.* 1916. №36. С. 5
[2] Там же.
[3] Страхов В. В. Внутренние государственные займы царской России периода Первой мировой войны: дис. … кандидата исторических наук: 07.00.02. Рязань, 2000. С. 87–88.
[4] Меньков Ф. А. Военные займы и частные эмиссии. *Новый экономист.* 1916. №34. С. 7.

сповільнювали емісію паперових грошей. Наукові фінансові авторитети того часу, професори М. В. Бернадський[1], М. І. Фрідман[2], М. І. Туган-Барановский [3]у своїх працях в один голос заявляли про необхідність хоча б частину коштів, отриманих від внутрішніх позик, вилучати з обігу для блага стабілізації грошової системи держави.

Якщо розглядати структуру фінансових ресурсів, які з'являлися в результаті розміщення облігацій військових позик, то надходження «живими» грошима були значно меншими від заявленої очікуваної номінальної суми позики. Це пов'язано з тим, що виручка від позик надходила до державного бюджету не лише готівковими коштами, а й шляхом зарахування взаємозаліків за боргами кредитних установ або ж у вигляді казенних застав облігацій військових позик для забезпечення акцизних чи митних платежів. З цього приводу Міністр фінансів П. Л. Барк, виступаючи в Державній думі у липні 1915 р., зазначав: «... Виручка від позик надходить на поточний рахунок казни не лише готівковими коштами, а й проведеними по рахунках списаннями, наприклад, з поточного рахунку в Державному банку, ощадних кас і приватних кредитних установ. Таким чином, виявляється, що від реалізації позик поточний рахунок казни збільшився, а готівка в касах Державного банку поповнилася у менших, порівняно із збільшеннями цього рахунку, розмірах. […] Ось чому, навіть при отриманні ресурсів на ведення війни шляхом позик, доводиться, тим не менше, розширювати емісійні рамки Державного банку»[4].

Особливо проблемним було отримання реальних коштів під час проведення шостої військової позики, оскільки дозволявся викуп попередніх військових облігацій 1915-1916 років та інші короткотермінові казначейські зобов'язання. Цією законодавчою нормою скористався банківський синдикат як один з основних

---

[1] Бернацкий М. В. Денежное обращение и займы. *Военные займы: сборник статей*. Петроград, 1917. С. 81–102.
[2] Фридман М. И. Роль займов в финансировании войны. *Военные займы: сборник статей*. Петроград, 1917. С. 116–141.
[3] Туган-Барановский М. И. Военные займы в теоретическом освещении. *Военные займы: сборник статей.* Петроград, 1917. С. 5–25; Его же. Русская кооперация и заём Свободы. Петроград, 1917. 16 с.; Его же. Откуда беруться деньги для войны. Петроград, 1917. 40 с.
[4] Страхов В. В. Внутренние государственные займы царской России периода Первой мировой войны: дис. … кандидата исторических наук: 07.00.02. Рязань, 2000. С. 86.

реалізаторів позики. Про хід цього процесу на засіданні бюджетної комісії Державної думи (21 лютого 1917 р.) зазначав у своєму виступі депутат Шипов «замість готівкових коштів йому (уряду – С. О.) принесли короткотермінові зобов'язання та облігації попередніх позик на 1281 млн. руб., 176 млн. руб. готівкою, позичених у того ж Державного банку під заставу облігацій, і тільки 225 млн. готівкою за підпискою»[1]. Тобто, замість грошей було зібрано старі зобов'язання, і в підсумку «отримали роботу на холостому ходу: папірці з-під печатного верстата направлялися в обіг, а назад залучити їх уряд був не здатен»[2].

Таким чином, головні ресурси для фінансування війни імперський уряд черпав з випуску кредитних білетів, наводнивши країну незабезпеченими грошима. На засіданні Державної думи 12 травня 1917 р. доповідач О. Бубліков зазначав, що станом на 16 липня 1914 року в обігу країни знаходилося 1718 млн. руб. кредитних білетів, а станом на 1 травня 1917 року їх кількість становила 11457 млн. руб. І, відповідно, «цей дощ паперових грошей не був продуманий з перших днів війни»[3]. Звичайно, майже 7-ми разове збільшення грошової маси спричинило посилення інфляційних процесів, сприяло шаленому знеціненню грошей і тотальному дефіциту на товари першої необхідності, унеможливило конвертацію паперових грошей у золоті монети як засіб скарбування. Заможне населення вимушене було відкладати ці кошти на депозит у банки, яким довіряло, а бідне населення витрачало їх повністю.

Особливою склалася ситуація з грошовими вкладами населення у банках Наддніпрянської України. Оскільки географічно українські губернії, які входили до складу Російської імперії, були прифронтовими або сусідніми з ними транзитними територіями, то відлуння війни в них було набагато відчутнішим, ніж у глибинках російських губерній. У деяких українських містах і поселеннях, навпаки, спостерігалося масове зняття грошей з депозитних рахунків. Так, у серпні

[1] Сидоров А. Л. Финансовое положение России в годы Первой мировой войны. Москва, 1960. С. 159.
[2] Там же.
[3] Буржуазия и помещики в 1917 году: частные совещания членов Государственной Думы / под ред. А. К. Дрезена. Москва-Ленинград, 1932. С. 25.

1915 року у містах Новозибкові та Новгород-Сіверську Чернігівської губернії було знято з ощадних кас при казначействах значну кількість вкладів. Цілими списками люди знімали свої кошти[1], що викликало занепокоєння жандармського управління на предмет наявності серед місцевого населення «агітації з метою підриву довіри до кредитоздатності держави»[2]. Для з'ясування причин, які змушували людей повністю забирати з ощадбанку свої вклади, проводилися відповідні «негласні розслідування», котрі супроводжувались опитуванням населення, збором письмових пояснень та наглядом за поведінкою вкладників. У результаті жандарми рапортували про ряд причин, які призводили до такого явища, це такі як: значне зростання цін, яке обумовлювало знецінення вкладів; близькість осені, що вимагало зробити певні запаси продуктів на зиму; достроковий призов до війська та необхідність забезпечити часткове оснащення новобранців за їх власний кошт; недостатня кількість розмінної монети, що розцінювалося як «тривожний знак»; проблеми з Російсько-Азійським банком, з якого проводилися «майже щоденні вилучення грошей», і такі фінансові операції «не могли бути прихованими від незаможного населення»; нові розпорядження уряду щодо подальшої евакуації біженців поширювали підозру серед населення про можливість нападу ворога на їхні землі, а тому вкладники вважали за потрібне тримати свої гроші при собі. Таким чином населення перебувало у «надзвичайно нервовому і підвищеному настрої внаслідок майже безперервного руху біженців повз нього, переважно жінок, старих і дітей. <…> Розповіді біженців з місць, зайнятих ворогом, про те, що, тікаючи, вони не встигли зняти свої заощадження, і хоч і переконані, що їх кошти не пропадуть, шкодували, що не взяли їх з ощадних кас завчасно»[3].

На противагу до вищенаведеного можна навести інший приклад. Листом керівника Єлисаветградського відділення Державного банку (Херсонська губернія) до керівника цієї установи у листопаді 1914 р. повідомлялося, що надходження коштів до Ощадної каси має тенденцію до постійного збільшення – «за два тижні

[1] ЦДІАК України. Ф. 1439. Оп.1. Спр.1657. Арк. 360–376.
[2] Там само. Арк. 358.
[3] Там само. Арк. 358зв., 359.

приріст вкладів склав 76000 рублів. Надходження по установах дрібного кредиту щодо повернення позик відбувається успішно». У тому ж листі зазначалося, що після введення заборони на продаж алкогольних напоїв «приплив грошей в село вже відчувається, що позначилося і на збільшенні вкладів в Ощадні каси»[1].

Як не дивно, але в цілому по імперії спостерігалася тенденція «надзвичайного росту ощадних вкладів»[2], «цілковито виключного приливу вкладів в ощадні каси»[3]. Особливо це стало помітним з середини 1915 р., на що зверталась увага в листах Державного банку, Управління державними ощадними касами та Міністерства фінансів, Міністерства торгівлі і промисловості[4]. Звичайно, ці тимчасово вільні грошові кошти держава розглядала як потенційні ресурси для державних внутрішніх позик. На підтвердження того, що резервами для внутрішніх позик був вільний капітал у вигляді заощаджень населення, доцільно навести думку відомого економіста українського походження М. І. Туган-Барановського: «в руках у населення накопичилися значні заощадження, які легко можуть знайти своє застосування у підписці на позики»[5]. Обґрунтувавши свою позицію відповідними цифрами, професор зазначав, що станом на 1 жовтня 1916 р. загальна сума вкладів перевищила 11 млрд. руб., що удвічі більше від суми вкладів станом на початок війни (табл. 5).

Приріст депозитних вкладів та коштів на поточних рахунках за період війни, станом на 1 грудня 1916 року, збільшився трохи більше, ніж удвічі, в абсолютній величині – на 7258 млн. руб. порівняно з коштами станом на 1 липня 1914 р., тобто станом на початок війни. Таке збільшення заощаджень населення було далеким від підвищення рівня життя і відповідного вивільнення у нього готівкових коштів. Маємо справу з наслідками непродуманої кредитної політики, в основі якої лежав безконтрольний випуск паперових грошей та інфляційних процесів.

---

[1] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.46. Арк. 16 зв.
[2] Боголепов М. И. Военные займы и народные сбережения. *Военные займы: сборник статей.* Петроград,1917. С. 103–115.
[3] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.47. Арк. 141.
[4] Там само. Арк. 141, 148, 160, 220.
[5] Туган-Барановский М. И. Военные займы в теоретическом освещении. *Военные займы: сборник статей*. Петроград, 1917. С. 23.

Таблиця 5

Стан депозитних вкладів у кредитних установах та ощадних касах[1] (1914 – 1916 рр.), (млн. руб.).

Станом на:	**Установи, в яких розміщено депозити та поточні рахунки**			**Всього**
	Приватні кредитні установи*	Державний банк	Ощадні каси	
1 січня 1914 р.	3218	239	1685	5142
1 липня	3607	238	1704	5549
1 жовтня	3227	383	1699	5309
1 грудня	3434	420	1745	5599
1 січня 1915 р.	3538	438	1835	5811
1 липня	4053	745	2135	6933
1 грудня	4160	878	2378	7416
1 січня 1916 р.	4342	948	2375	7665
1 липня	5731	1313	3043	10087
1 жовтня	6809	1444	3458	11711
1 грудня	7559	1589	3686	12834

*До приватних кредитних установ належать: акціонерні банки, товариства взаємного кредиту, міські громадські банки.

З метою залучення тимчасово вільних коштів у вигляді депозитів населення до придбання облігацій внутрішніх військових позик розширювалася мережа ощадних кас, особливо це стало помітно з середини 1915 р. Можна констатувати, що саме в період Першої світової війни відбувався розвиток ощадної справи, що відобразився у збільшенні мережі ощадних кас та їхніх структурних підрозділів, які максимально наблизилися як до сільського, так і до міського населення. Так, станом на 1 липня 1914 р. по імперії нараховувалося 8784 ощадних каси, а на 1 жовтня 1917 р. їх кількість досягла 15202[2], із них значна кількість була розміщена у сільській місцевості. Удосконалювалася процедура обслуговування населення (постійно розширювався перелік послуг, приділялася особлива увага роз'ясненню переваг користування ощадними касами) та обліку. Так, при проведенні шостої короткотермінової внутрішньої військової позики передплатникам відразу

[1] Таблицю складено автором на основі (розрахунки наші): В.А. Мукосеев Военные займы России. *Военные займы: сборник статей.* Петроград, 1917. С.190; Туган-Барановский М. И. Военные займы в теоретическом освещении. *Военные займы: сборник статей.* Петроград, 1917. С. 24.

[2] Сидоров А. Л. Финансовое положение России в годы Первой мировой войны. Москва, 1960. С. 158.

видавалися не лише оригінальні облігації, а й розрахункові книжки, у яких відзначалося розрахунки за відсотками[1].

Урядовці, бажаючи наблизити ощадні каси до населення, дійшли до того, що відкривали спеціальні представництва парафіяльних державних ощадних кас при православних церквах, переважно у сільській місцевості. При цьому «здійснення операцій покладено на священика, а якщо це з якоїсь причини не можливо, то й на дяка або псаломщика», – про що, наприклад, повідомлялося в газеті «Киевлянин» у квітні 1916 р.[2]. Відкриття парафіяльних ощадних кас та залучення до їхньої роботи духовенства було погоджено Міністром фінансів з Обер-прокурором Святішого Синоду і здійснювалося з дозволу Святішого Синоду. Звичайно, основна проблема полягала в тому, що духовенство зовсім не розумілося в порядках ведення ощадних операцій. У зв'язку з цим для нього було розроблено «Порядок (Головні Основи) проведення операцій Держаними ощадними касами у православних парафіях» та «Керівництво (тимчасове) парафіяльним Державним ощадним касам щодо проведення операцій і ведення звітності...» [3].

Велике значення у поширенні серед населення облігацій військової позики мали також і поштово-телеграфні ощадні каси[4]. Особлива увага приділялась і відкриттю спеціальних відділень ощадних кас при фабрично-заводських та гірничо-промислових підприємствах, або ж організації виїзних на промислові заводи відділень центральних ощадних кас у дні виплати заробітної плати робітникам[5]. Водночас у листі відділу промисловості міністерства торгівлі і промисловості (травень 1915 р.) відзначалося, що власники підприємств ставилися до цих ідей дещо байдуже, а тому фабрична інспекція мала лобіювати ці питання більш активно[6].

[1] ДАКіО. Ф. 8. Оп.1. Спр.31. Арк. 28.
[2] Священники – управляющие сберегательными кассами. *Киевлянин*. 1916. 5 апр. (№96). С. 2.
[3] ДАКіО. Ф. 8. Оп.1. Спр.31. Арк. 44–45.
[4] Там само. Арк. 47.
[5] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.47. Арк. 148–148 зв., 161.
[6] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.47. Арк. 148–148 зв.

Негативний факт визначався тим, що ощадні каси було залучено до підписки лише під час третьої військової позики (офіційна назва «Друга внутрішня державна позика 1915 року»). Доступність і розвиток мережі ощадних кас могла б підвищити рівень поширення облігацій військових позик серед населення значно раніше, відповідно, недооцінка такої можливості значно гальмувала процес реалізації перших двох державних позик. Про те, що населення зверталося до ощадних кас на предмет придбання облігацій першого випуску державних позик 1915 р., свідчить лист Управління державними ощадними касами Міністерства фінансів, який було розіслало всім державним ощадним касам імперії з рекомендацією того, що у таких випадках людей треба було направляти безпосередньо до установ Державного банку або казначейства[1].

Поява вільних коштів спостерігалася і в підприємницькому середовищі. Через неконтрольовану емісію паперових грошей, коли на товарний ринок надійшло біля 7 мільярдів паперових грошей, тобто на малу ємність грошового ринку, та значний ріст кредитних запозичень, який був близький до 20 млрд. руб., в руках окремих підприємців сконцентрувалися суттєві грошові ресурси, які, фактично, їм нікуди було дівати. Цілком логічна ситуація, адже війна – не найкращий час для розвитку підприємництва: недостатньо сировини, палива, робочих місць. І знову ж держава наївно розраховувала залучити ресурси малого і середнього бізнесу до придбання державних військових внутрішніх позик. Проте бізнес-середовище слабо реагувало на її патріотичні заклики вкласти кошти в облігації військової позики. Грошові потоки були спрямовані в іншому напрямку. Намітилася тенденція підозрілого пожвавлення підприємницької активності у вигляді створення нових приватних компаній та збільшення статутних капіталів діючих підприємств, у т.ч. акціонерних товариств. Таке цікаве явище, як для воєнного періоду, здебільшого було пов'язане з розбалансованістю грошової системи, а не зі сприятливим інвестиційним кліматом. Тогочасний фінансист Ф. О. Меньков у статті «Військові позики і

[1] Там само. Арк. 55–55 зв.

приватні емісії»[1] пояснював, що в такій ситуації у підприємців було два варіанти: або вкласти гроші в банк, до речі, «за час війни вклади і поточні рахунки в приватних банках збільшилися майже на 2 мільярда рублів. Банки не знають, що робити з грошовими коштами, які надходять до них», або ж збільшувати статутні капітали. Більшість капіталістів приймали рішення про вкладення таких коштів у збільшення статутного капіталу (для акціонерних підприємств – через випуск акцій та інших цінних паперів), до того ж це був один із способів легального ухилення від оподаткування. Суть цієї схеми мінімізації оподаткування полягала в тому, що в нормальних умовах надприбутки підприємців, які отримувалися від операцій з військових поставок, мали б оподатковуватися додатковим податком на військовий прибуток. Натомість, в імперському законодавстві було передбачено пільги тим суб'єктам підприємницької діяльності, які зазначені кошти використовували на поповнення статутного капіталу (фонду). Таким звільненням від оподаткування скористався бізнес і зреагував адекватно – «більшість підприємств гарячково поспішали збільшити свої основні капітали з метою ухилитися від сплати податку на військовий прибуток»[2]. З другої половини 1915 р. (особливо у листопаді, грудні) кількість новостворених підприємств та загальна сума основних капіталів значно перевищила відповідні показники мирних років, і ця тенденція зберігалася й у 1916 р. Удавана бізнес-активність несла в собі загрозу для всієї економіки країни. А щодо масового вкладення підприємництвом тимчасово вільних надлишкових коштів в облігації державних позик, то сучасник того періоду, фінансист Ф. О. Меньков охарактеризував цей процес доволі песимістично: «На жаль, доводиться констатувати, що значною мірою приватний капітал ухиляється від військових позик, йде на біржову гру, інколи віддаючи перевагу відверто авантюристичним операціям – військовим позикам. Грошовий ринок остаточно розбестився пануючою засновницькою лихоманкою і неприхованими проявами

[1] Меньков Ф.А. Военные займы и частные эмиссии. *Новый экономист.* 1916. №34. С. 6–9.
[2] Там же. С. 8.

грюндерства»[1]. Хоча мали місце й позитивні факти участі бізнесу у придбанні облігацій військових позик. Так, у березневому 1916 р. випускові газети «Киевлянин», висвітлюючи хід підписки п'ятої державної військової позики, повідомлялося про те, що деякі великі підприємства виявили готовність здійснити значні придбання облігацій нової позики[2], та наводилися приклади підписки на облігації військової позики підприємствами і товариствами Київської губернії, такими, як Смілянська головна контора графів Бобринських на суму 300 тис. руб., товариство Бобровицького цукрового заводу на суму 200 тис. руб., Київське окружне страхове товариство на суму біля 200 тис. руб.[3]. У придбанні облігацій внутрішніх позик брали участь і службовці комітету ПЗФ Всеросійського земського союзу[4].

Не залишилися поза увагою держави і тимчасово вільні кошти лікарняних кас на підприємствах. Так, старший фабричний інспектор Подільської губернії звертався до членів правління лікарняних кас Подільської губернії з проханням «перетворення вільної готівки запасних капіталів кас у білети нової позики»[5].

У середовищі економістів і фінансистів обговорювалися можливості випуску виграшної позики. Черговий випуск журналу «Новый экономист» (1916 р.) у вступові містив міркування про те, що: «Відкладати випуск нової військової позики, звичайно, не можливо, але можна було б забезпечити розширення емісійного права Державного банку і відстрочити його до скликання законодавчих палат. Для цього потрібно було б, замість військової позики в існуючій формі, випустити виграшну позику. На виграшні позики попит значний і для їхнього розміщення не потребувалося б ніяких штучних заходів, не потрібно було б і нового випуску кредитних білетів ….»[6]. Подібні пропозиції не знайшли підтримки в урядових колах, а тому у досліджуваний нами період не були реалізовані.

---

[1] Там же. С. 7.
[2]. Подписка на военный заём 1916 года. *Киевлянин.* 1916. 20 марта (№80). С.2.
[3] Подписка на военный заём 1916 года. *Киевлянин.* 1916. 24 марта (№84). С. 2.
[4] Облигации военного займа для служащих земского союза. *Киевлянин.* 1916. 31 марта (№91). С. 2.
[5] ЦДІАК України. Ф. 575. Оп.1. Спр.439. Арк. 200–200 зв.
[6] Новый выпуск кредитных билетов. *Новый экономист.* 1916. №36. С. 2.

Все активніше залучення населення до підписки внутрішніх державних позик зобов'язувало імперський уряд більше уваги приділяти масово-роз'яснювальній роботі та популяризації значення таких позик. При цьому всі відповідні заходи супроводжувалися потужним пропагандистським пресингом, який апелював до патріотичних почуттів населення.

Державний банк централізовано розсилав плакати та оголошення щодо початку та умов підписки на державні військові позики підпорядкованим йому конторам, відділенням Державного банку на місцях та казначействам з вимогою забезпечити розміщення таких інформаційно-агітаційних матеріалів на видних місцях у середині та зовні приміщень, а також зобов'язував направити їх до державних та громадських установ, міських громадських банків, установ дрібного кредиту, товариств взаємного кредиту та ощадних кас[1]. Крім того, пропонувалося сприяти публікації таких оголошень у місцевих газетах.

Позики 1916 р. на загальну суму 5млд. руб. були надзвичайно суттєвими за своїми обсягами і потребували вжиття ряду відповідальних заходів для їхньої популяризації. Міністр фінансів 22 лютого 1916 р. звернувся до імператора з проханням про надання розпорядження підвідомчим йому чиновникам, представникам духовенства, міським і земським громадським установам, торгівельно-промисловим організаціям та іншим структурам з приводу їхньої авторитетної участі у процесі агітації та поширення роз'яснень щодо важливості державних військових позик для держави. При цьому вони мали сприяти поширенню підготовлених Міністерством фінансів брошур, листівок, плакатів про військові позики[2]. У свою чергу, контори та відділення Державного банку мали розсилати відповідні листи сановитим клієнтам та організовувати наради з представниками приватних і міських банків, товариств взаємного кредиту, біржових комітетів, авторитетних представників торгівлі, промисловості і преси [3]. Не останню роль у популяризації військових позик відігравали працівники

[1] ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.47. Арк. 482; ЦДІАК України. Ф. 575. Оп.1. Спр.134–135, 187–188, 198, 200.
[2]ДАКіО. Ф. 7. Оп.1. Спр.48. Арк. 5 – 6.
[3] Там само. Арк. 32–33.

ощадних кас, які безпосередньо спілкувалися з населенням і докладали максимум зусиль для реалізації облігацій внутрішніх позик[1].

Для поширення інформації про військові позики Державний банк рекомендував своїм конторам і відділенням налагоджувати контакти з редакторами місцевих газет з метою друку спеціально написаних банком статей та оголошень[2]. Так, у газеті «Голос Юга» публікувалися оголошення й повідомлення про хід та умови випуску облігацій внутрішніх державних позик[3], газета «Киевлянин» розмістила велику статтю з конкретними цифровими обрахунками вигоди, яку мала отримати особа, котра придбає облігацію внутрішньої позики, порівняно з тим, якби вона ці кошти поклала на депозит[4].

З метою переконливої популяризації серед населення державних військових позик на замовлення Міністерства фінансів товариством «Русской ленты В. С. Глаголина» було виготовлено агітаційні кіноп'єси «Заветная кубышка» (у 2-х частинах) і «Всё для войны»[5], які демонструвалися у т.ч. і в кращих кінематографах м. Києва, навколишніх селищах та повітових містах Київської губернії[6]. Подібних кінострічок нараховувалося біля десятка.

Слід зауважити, що вищезазначені заходи сприяли популяризації серед населення військових позик, особливо останніх двох. Про хід підписки п'ятої державної позики (березень 1916 р.) газета «Киевлянин» повідомляла, що «нинішня позика стала надзвичайно популярною серед широких мас київських жителів […]. Біля віконець Державного банку і, головним чином, ощадних кас, за останні дні пройшли довгою низкою дрібні чиновники, службовці різних громадських установ, робітники, майстрові, жіноча прислуга, візники та ін. Склад передплатників, одним словом, щонайстрокатіший»[7]. За повідомленням цього ж видання, загальне число

[1] ДАКіО. Ф. 8. Оп.1. Спр.31. Арк. 47 зв.
[2] Там само. Арк. 5зв. – 6, 32зв., 32 зв.–33.
[3] Новый внутренний заём. *Голос Юга.* 1915. 31 янв. (№28). С. 2; Объявление от Елисаветградского отделения Государственного банка. *Голос Юга.* 1915. 2 мая (№114). С. 1; Новый заём. *Голос Юга.* 1915. 16 мая (№115). С. 2.
[4] К новому военному займу. *Киевлянин.* 1916. 2 апреля (№93). С. 2.
[5] Подписка на военный заём 1916года. *Киевлянин.* 1916. 20 марта (№80). С. 2.
[6] Популяризация нового военного займа. *Киевлянин.* 1916. 31 марта (№91). С. 2.
[7] Подписка на военный заём 1916года. *Киевлянин.* 1916. 20 марта (№80). С. 2.

підписки у відділеннях різних банків у м. Києві станом на 24 березня 1916 р. (це за 9 днів активної підписки) сягало 23 млн. руб. У Київському відділенні Російського зовнішньої торгівлі банку серед передплатників на облігації військової позики значилися відомі громадські діячі та підприємці, такі, як граф М. Сабанський, який підписався на 150 тис. руб. облігацій; князь О. Урусов підписався на 100 тис. руб.; спадкоємці О. М. Терещенка підписалися на 100 тис. руб.[1].

Що стосується підсумків «Позики волі», яку було ініційовано Тимчасовим урядом відповідно до Постанови від 27 березня 1917 р.[2], то з використанням досвіду і механізмів попередніх шести військових позик уряду Російської імперії загальна сума виручених коштів від підписки на облігації склала трохи більше 4-х млрд. руб.[3]. Проте з урахуванням фактора знецінення грошей зазначені кошти суттєво не вирішували фінансових проблем російської держави.

Декретом Ради народних комісарів РРФСР від 29 грудня 1917 р. було припинено виплату відсотків за цінними паперами, в тому числі і по облігаціях внутрішніх державних позик[4]. Надалі Декретом Всеросійського центрального виконавчого комітету від 21 січня 1918 року всі державні позики, котрі були «завершальні урядом російських поміщиків і російської буржуазії», як внутрішні так і зовнішні, були анульовані[5].

У фінансовому арсеналі уряду Російської імперії для залучення кредитних грошових ресурсів на фінансування війни існував ще один механізм - **випуск короткотермінових казначейських зобов'язань та казначейських білетів на внутрішній ринок**.

---

[1] Подписка на военный заём 1916 года. *Киевлянин.* 1916. 24 марта (№84). С. 2.

[2] О выпуске «Займа Свободы, 1917 года»:Постановление Временного правительства от 27 марта 1917 г. №408. *СУ и РП.* 1917. 30 марта (№71). Отд. 1. С. 606; Распоряжение Министра финансов во исполнение Постановления Временного правительства от 27 марта 1917 г. №408. *СУ и РП.* 1917. 30 марта (№71). Отд.1. С. 608–610.

[3] Таранков В. И. Ценные бумаги Государства Российского. Москва, 1992. С. 155.

[4] О прекращении платежей по купонам и дивидендам: Декрет Совета народных комиссара РСФСР от 29 декабря 1917 г. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_135.htm

[5] Об аннулировании государственных займов: Декрет Всероссийского центрального исполнительного комитета от 21 января 1918 г. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР. U*RL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_178.htm

Що стосується випуску короткотермінових казначейських зобов'язань на внутрішній ринок, то вперше у Російській імперії вони були випущені в обіг відповідно до Указу від 9 квітня 1812 р. і виконували функцію векселів та грошей. Пізніше короткотермінові казначейські зобов'язання були введені до бюджетного обігу відповідно до Указу від 14 лютого 1878 р. та за Кредитним статутом. Практично, механізм випуску цього виду цінних паперів застосовувався разовими акціями, на незначні для бюджету суми і на короткі терміни, тому на початок війни у залишку не рахувалося жодної заборгованості по непогашених короткотермінових зобов'язаннях Державного казначейства попередніх випусків. Відсотки, що нараховувалися за короткотерміновими казначейськими зобов'язаннями, звільнялися від оподаткування збору з доходів від грошових капіталів. Приватні банки почали обліковувати короткотермінові казначейські білети на рівні з векселями, і вони поступово набували рис грошей особливих видів[1]. Перші одинадцять таких випусків мали термін погашення 6 місяців. У серпні 1915 р. було прийнято Указ «Про зміни номіналу, строків і порядку сплати відсотків по короткотермінових зобов'язаннях Державного казначейства»[2], завдяки якому розширився діапазон номінальної вартості зазначених цінних паперів у бік зменшення. Крім номіналів на 1 млн. руб., 500,0 і 100,0 тис. руб. в обіг було випущено 50,0 тис., 25,0 тис., 10,0 тис. та 5,0 тис. рубльові зобов'язання Державного казначейства, що дозволяло залучити до придбання купонів казначейських зобов'язань значно ширші, менш заможні, верстви населення (табл. 6). З цього приводу було поширено відповідні оголошення не лише у фінансових установах, а й у робітничому середовищі через окружних фабричних інспекторів[3].

Щодо строків обігу зобов'язань, то крім шестимісячних було введено 3-, 9- і 12-місячні зобов'язання Державного казначейства. Такі доповнення сприяли

[1] Каценеленбаум З.С. Денежное обращение России 1914 – 1924. Москва-Ленинград, 1924. С. 65.
[2] Об изменении достоинств, сроков и порядка уплаты процентов по краткосрочным обязательствам Государственного Казначейства: ст. №1759. *СУ и РП.* 1915. 19 авг.(№231). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2355–2356.
[3] ЦДІАК України. Ф. 575. Оп.1. Спр.586. Арк. 179–182.

Таблиця 6

Випуск короткотермінових зобов'язань Державного казначейства (1914 – 1916 рр.)[1]

Рік, Місяць	№ вип.	Сума (млн. руб.)	Номінал (тис. руб.)	% річних
1914р., липень	1	400,0	100,0; 500,0; 1000,0.	5%
1914 р., жовтень	2	400,0	100,0; 500,0; 1000,0.	5%
1915 р., січень	3	500,0	100,0; 500,0; 1000,0	5%
1915 р., лютий	4 5	500,0 500,0	100,0; 500,0; 1000,0	5%
1915 р., березень	6	400,0	100,0; 500,0; 1000,0	5%
1915р., червень	7 8	500,0 500,0	100,0; 500,0; 1000,0	5%
1915 р., липень	9 10 11	500,0 500,0 500,0	100,0; 500,0; 1000,0.	5% 5% 5%
1915 р., серпень	12	1 100,0	5,0; 10,0; 25,0; 50,0; 100,0; 500,0; 1000,0.	5%
1915 р., грудень	13	2 000,0	у купюрах від 1,0; до 1.000,0.	5%
1916р., червень	14	3 000,0	у купюрах від 1,0; до 1.000,0.	5%
1916 р., жовтень	15	3 000,0	-"-	5%

розширенню кола відповідних суб'єктів, які могли придбавати зобов'язання Державного Казначейства на відкритому ринку із ширшим залученням приватного капіталу. Якщо на початок війни 1914–1915 р. на відкритому ринку було розміщено біля 18% 5-типроцентних казначейських зобов'язань, то у 1916 році цей відсоток досягав майже 40%. Як зазначав з цього приводу імперський чиновник

[1] Складено автором за даними: О выпуске краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на внутреннем и английском денежных рынках: Указ Императора от 6 окт. №2465. *СУ и РП.* 1914. 9 окт. (№274). Отд. 1. Санкт-Петербург, 1914. С. 3683; О выпуске краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на внутреннем и английском рынках: Указ от 26 декабря 1914 г. №163. *СУ и РП.* 1915. 19 янв. (№21). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 307 – 308; О четвёртом и пятом выпуске краткосрочных обязательств Государственного Казначейства: Указ от 6 февр. №386. *СУ и РП.* 1915. 9 февраля (№44). Отд.1. Петроград, 1915. С. 651; О выпуске 5% краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на четыреста миллионов рублей: Указ от 27 марта 1915 г. №792. *СУ и РП.* 1915. 31 марта (№99). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1176; О седьмом и восьмом выпусках краткосрочных обязательств Государственного Казначейства: Указ от 18 июня 1915 г. №1318. *СУ и РП.* 1915. 20 июня (№173). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1777; О девятом, десятом и одиннадцатом выпусках краткосрочных обязательств Государственного Казначейства: Указ от 15 июля 1915 г. №1620. *СУ и РП.* 1915. 17 июля (№206). Отд.1. Петроград, 1915. С. 2155; О предоставлении Министру Финансов права выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму 1.100.000.000 рублей: Указ от 26 августа 1915 г. №1837. *СУ и РП.* 1915. 31 авг. (№240). Отд. 1. Петроград,1915. С. 2417; О предоставлении Министру Финансов права выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства: Указ от 30 дек. 1915 г. №19. *СУ и РП.* 1916. 7 янв. (№6). Отд. 1. Петроград,1916. С. 47; О предоставлении Министру Финансов права нового выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства в России на сумму 3.000 милл. руб. и за границей на сумму 225 милл. руб: Указ от 1 июня 1916 г. №1222. *СУ и РП.* 1916. 7 июня (№151). Отд.1. Петроград,1916. С. 1455–1456; О предоставлении Министру Финансов права нового выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму до 3-х миллиардов рублей: Указ от 10 октября 1916 г. №2293. *СУ и РП.* 1916. 17 окт. (№289). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2915.

В. О. Мукосєєв, «таким чином, грошовий ринок і приватний капітал тепер відігравали доволі визначальну роль у розміщенні 5-процентних короткотермінових зобов'язань, тим самим суттєво послаблюючи важкий тиск цих зобов'язань на емісійну позицію Державного банку»[1].

Оскільки зобов'язання Державного казначейства були короткотерміновими, тому відбувався їх постійний рух, зумовлений швидким настанням термінів погашення та обміном старих зобов'язань на нові. Тому, починаючи з серпня 1915 р., загальна кількість казначейський зобов'язань, що перебувала в обігу, обмежувалася законодавчо і контролювалася фінансовим відомством. Зокрема, в Указі №1837 від 26 серпня 1915 р. зазначалося, що загальна сума зобов'язань, які знаходяться в обігу, не може перевищувати у будь-який час 4 млрд. рублів[2], згодом Указом №19 від 30 грудня 1915 р. зазначена межа вже досягла 6-ти млрд. руб.[3], Указом від 1 червня 1916 р. – 9-ти млрд. руб.[4], а Указом від 10 жовтня 1916 р. – 12-ти млрд. руб.[5].

В умовах недостатності у державному бюджеті Російської імперії грошових ресурсів на фінансування військових потреб з метою урегулювання грошового обігу та порядку проведення розрахункових операцій за воєнні постачання у січні 1916 р. Міністерством фінансів затверджуються Правила «Про порядок здійснення платежів з казни короткотерміновими зобов'язаннями державного казначейства» за підряди і постачання на військові потреби, у які 30 січня 1917 р. було внесено зміни. По суті, цими правилами регламентувалися умови здійснення платежів частинами при укладанні установами та посадовими особами угод на військові

---

[1] Мукосеев В.А. Военные займы России. *Военные займы: сборник статей.* Петроград, 1917. С. 183.

[2] О предоставлении Министру Финансов права выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму 1.100.000.000 рублей: Указ от 26 августа 1915 г. №1837. *СУ и РП.* 1915. 31 августа (№240). Отд. 1. Петроград,1915. С. 2417.

[3] О предоставлении Министру Финансов права выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства: Указ от 30 декабря 1915 г. ст. №19. *СУ и РП.* 1916. 7 янв. (№6.). Отд.1. Петроград,1916. С. 47.

[4] О предоставлении Министру Финансов права нового выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства в России на сумму 3.000 милл. руб. и за границей на сумму 225 милл. руб.: Указ от 1 июня 1916 г. №1222. *СУ и РП.* 1916. 7 июня (№151). Отд.1. Петроград,1916. С. 1455–1456.

[5] О предоставлении Министру Финансов права нового выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму до 3-х миллиардов рублей: Указ от 10 октября 1916 г. №2293. *СУ и РП.* 1916. 17 окт. (№289). Отд.1. Петроград,1916. С. 2915.

підряди і постачання загальною вартістю більше 5 тис. руб., а саме в одному з пунктів таких угод мала бути викладена умова про те, що «платежі будуть здійснюватися у певних розмірах короткотерміновими зобов'язаннями державного казначейства»[1], решта платежу буде профінансована «живими» грошима. Частка питомої ваги у загальній сумі розрахунків за військовими підрядами та постачаннями, що мали місце за короткотерміновими зобов'язаннями державного казначейства, наведена у табл.7.

Таблиця 7

Питома вага короткотермінових зобов'язань державного казначейства у загальній сумі розрахунків за військовими підрядами та постачаннями[2]

Загальна вартість угоди, тис. руб.	**Питома вага короткотермінових зобов'язань державного казначейства, %**
Від 5 тис. руб. до 10 тис. руб.	10%
Від 10 тис. руб. до 20 тис. руб.	15%
Від 20 тис. руб. до 30 тис. руб.	20%
Від 30 тис. руб. до 50 тис. руб.	25%
Від 50 тис. руб. до 100 тис. руб.	30%
Від 100 тис. руб. до 200 тис. руб.	40%
Від 200 тис. руб. і більше	50%

Крім випуску короткотермінових казначейських зобов'язань Міністерству фінансів було надано право **випускати білети Державного казначейства.** Кожен випуск білетів Державного казначейства регламентувався відповідним іменним Указом імператора, у якому визначалися розряди (серії) білетів, сума випуску, строки дії (4 роки) та річні відсотки (4%). Зазначені відсотки звільнялися від оподаткування – збору з доходів від грошових капіталів. Білети Державного казначейства зараховувалися в усі види платежів, які сплачувалися до державного бюджету, а також приймалися у заставу за казенними підрядами, постачаннями та іншими зобов'язаннями на рівні з готівковими коштами – за номінальною вартістю, вказаною на казначейському білеті. Відсотки у таких випадках нараховувалися до

[1] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк. 243–244 зв., 245–246.; ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.1. Арк. 240–241 зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк. 245–246; ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.1. Арк. 242.

дати здійснення вищезазначених платежів. З погіршенням фінансового стану Російської імперії платіжну здатність казначейських білетів було пролонговано до 10 років після закінчення чотирирічного, встановленого законодавством, терміну їх погашення[1]. Продаж казначейських білетів здійснювався в усіх конторах і відділеннях Державного банку та казначейства. Оскільки мінімальна номінальна вартість казначейських білетів (25 руб., 50 руб.) була відносно доступною для широких мас населення, то уряд сподівався залучити до їх придбання не лише заможні верстви населення, а й представників робітничого середовища. Таким чином, оголошення про порядок та умови випуску казначейських білетів поширювалися в усіх фінансових установах та на великих підприємствах через фабричні інспекції[2]. Стан випуску білетів Державного казначейства за 1914 – 1916 рр. наведено у табл. 8.

Оскільки практика випуску в обіг білетів Державного казначейства застосовувалася і до війни, то строки погашення деяких припадали на роки війни, а тому імперському уряду нічого не залишалося, як випускати нові казначейські білети та обмінювати старі випуски на нові, вже 4-хвідсоткові. Так, на початок війни в обігу знаходилося 100,0 млн. руб. білетів Державного казначейства випуску 23 червня 1912 р. за 3,6%, строк погашення яких припадав саме на 1916 р., з яких 50 млн. руб. були замінені 4% білетами на новий 4-хрічний строк відповідно до Указу 10 жовтня 1914 р.[3]. Аналогічна ситуація мала місце й раніше, – в лютому 1915 р., коли в результаті випуску нових казначейських білетів було погашено 25 млн. руб. довоєнного випуску[4].

---

[1] О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства и об утверждении положения о сих билетах: Указ №1758 // *СУ и РП.* №231 от 19 августа 1915 г. Отд. 1. СПб., 1915. С. 2355 – 2356; О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства за №№ CDLXXVI – CDLXXVII / 476 – 477 на сумму 50 миллионов рублей и об утверждении Положения о сих билетах: ст. №1699 // *СУ и РП.* №205 от 30 июля 1916 г. Отд. 1. Петроград,1916. С. 2053 – 2054.

[2] ЦДІАК України. Ф.575. Оп.1. Спр.586. Арк. 103, 104.

[3] О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства за №№CDLXXVI – CDLXXVII \ 476 – 477 на сумму 50 миллионов рублей и об утверждении Положения о сих билетах: Указ №1699 от 25 июля 1916 г. // *СУ и РП.* №205 от 30 июля 1916 г. Отд. 1. Петроград,1916. С. 2053 – 2054.

[4] О погашении 3,6% билетов Государственного Казначейства разрядов 433-438 путём выпуска 1 февраля 1915 года 1 разряда (серии) 4% билетов Государственного Казначейства за №CDLI/451 на сумму 25 миллионов рублей: распоряжение Министра финансов от 13 февраля 1915 г. №487. *СУ и РП.* 1915. 14 февраля (№52). Отд. 1. СПб.: Сенатская тип., 1915. С. 746.

Таблиця 8

Випуск білетів Державного казначейства (1914 – 1916 рр.)[1]

Рік, місяць	Сума (млн. руб.)	Номінальна вартість (руб.)	% річних	Строк
1914 р., серпень	300,0	500, 100, 50, 25	4%	4 роки
1914 р., жовтень	150,0	500, 100, 50, 25	4%	4 роки
1915 р., лютий	25,0	500, 25	4%	4 роки
1915 р., березень	300,0	500, 100, 50, 25	4%	4 роки
1915 р., серпень	250,0	500, 100, 50, 25	4%	4 роки
1915 р., серпень	25,0	100	4%	4 роки
1916 р., липень	50,0	500, 100, 50, 25	4%	4 роки
Всього	1.100,0	-	-	-

Таким чином, непомірні, як виявилося, для Російської імперії фінансові витрати періоду Першої світової війни інтенсифікували пошук імперським урядом додаткових фінансових ресурсів. Саме випуск на внутрішній ринок країни шести внутрішніх державних військових позик а також випуск короткотермінових казначейських зобов'язань та казначейських білетів мали тимчасово вирішити фінансові питання в період ведення війни.

Випуск державної благодійної лотереї 1914 р. Недостатність в імперському бюджеті коштів для проведення соціальних виплат, надання матеріальної допомоги пораненим і хворим воїнам та родинам, які постраждали від війни, навернула уряд Російської імперії до ініціативи проведення державної лотереї на підтримку постраждалих від війни. Положення «Про благодійну лотерею 1914 року на

[1] Складено автором за даними: О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства и об утверждении положения о сих билетах: Указ от 22 августа 1914 г. №2336. *СУ и РП*. 1914. 2 сентяб. (№245). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 3425–3426; О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства: Указ от 10 октября 1914 г. №2644. *СУ и РП*. 1914. 21 окт. (№289). Отд.1. СПб, 1914. С. 3937; О погашении 3,6% билетов Государственного Казначейства разрядов 433-438 путём выпуска 1 февраля 1915 года 1 разряда (серии) 4% билетов Государственного Казначейства за №CDLI/451 на сумму 25 миллионов рублей: Распоряжение Министра финансов от 13 февраля 1915г. №487. *СУ и РП*. 1915. 14 февраля (№52). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 746; О выпуске новых разрядов (серий) билетов Государственного Казначейства за №№CDLII–CDLXXIII\452–463 в двадцать пять миллионов рублей каждый разряд, и о Положении о сих разрядах (сериях): Указ от 27 марта 1915 г. №791. *СУ и РП*. 1915. 31 марта (№99). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 1175; О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства и об утверждении положения о сих билетах: Указ от 14 августа 1915 г. №1758. *СУ и РП*. 1915. 19 авг. (№231). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2355 – 2356; О выпуске 4% билетов Государственного Казначейства, за №CDLXXIV\ 474, 100-рублёвого достоинства на сумму 25 миллионов рублей: распоряжение Министра финансов от 23 августа 1915 г. №1798. *СУ и РП*. 1915. 25 авг. (№235). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2390; О выпуске новых разрядов билетов Государственного Казначейства за №№ CDLXXVI–CDLXXVII\476–477 на сумму 50 миллионов рублей и об утверждении Положения о сих билетах: Указ от 25 июля 1916 г. №1699. *СУ и РП*. 1916. 30 июля (№205). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2053–2054.

користь поранених і хворих воїнів, сімей осіб, призваних на війну, та осіб, постраждалих від військового лиха»[1] (далі – Положення про благодійну лотерею) було підписано імператором 3 грудня 1914 р. Це була єдина державна благодійна лотерея, що проводилася урядом імперії Романових у період Першої світової війни.

Відповідно до Положення про благодійну лотерею[2] від 3 грудня 1914 р., перший випуск лотерейних білетів був запланований на суму 10 млн. руб. кількістю 2 000 000 одиниць, які розподілялися на 20 000 серій по 100 одиниць кожної серії. Загальна кількість виграшних білетів становила 4334 одиниць на суму виграшу 1,5 млн. руб. Для забезпечення випуску білетів та розіграш лотереї планувалося витратити 40 тис. руб.

Сума першого випуску благодійної лотереї у розмірі 4 млн. руб., виручена від продажу білетів, розподілялася поміж «добросердечними государинями» та княжнею царської сім`ї, які за рахунок народних грошей надавали допомогу пораненим і хворим воїнам, постраждалим від воєнного лиха, а саме: 1 млн. рублів – передавався в розпорядження її Імператорської Величності государині імператриці Марії Федорівни (мати Миколи ІІ); 1 млн. руб. – направлявся до фонду її Імператорської Величності государині імператриці Олександри Федорівни (дружина Миколи ІІ); 2 млн. руб. – до комітету її Імператорської Величності княжни Тетяни Миколаївни (донька Миколи ІІ).

Що стосується другого випуску благодійної лотереї, то усі кошти мали надійти у розпорядження «Вєрховного Совєта» (за винятком витрат на проведення та організацію лотереї на суму 40 тис. руб., а також грошових виграшів на суму 1,5 млн. руб.). Окрім того, усі розпорядники благодійних коштів були зобов’язані надавати звіти про цільове використання цих коштів до «Вєрховного Совєта».

---

[1] Об утверждении положения о благотворительной лотерее 1914 года в пользу раненных и больных воинов, семей лиц, призванных на войну, и лиц, пострадавших от военных бедствий: Высочайшее повеление Министром юстиции от 10 декабря 1914 г. №3233. *СУ и РП*. 1914. 11 декаб. (№339). Отд.1. С. 4666–4667.

[2] Положення про благодійну лотерею 1914 року на користь поранених і хворих воїнів, сімей осіб, призваних на війну, та осіб, що постраждали від військового лиха. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна.* Київ, 2015. Книга 2. С. 405–407.

Продаж білетів благодійної лотереї було розпочато по всій імперії 18 грудня 1914 р. Як зазначала Єлисаветградська газета «Голос Юга» від 19 грудня 1914 р.: «Перший день продажу пройшов дуже успішно. Наплив бажаючих придбати білети величезний. Біля кас можна було бачити представників усіх класів населення. Попит на білети перевершив усі очікування»[1]. В черговому випуску «Голоса Юга» інформувалося, що по всій імперії протягом 18-30 грудня 1914 р. «продано білетів на суму шість мільйонів рублів, при чому вимоги провінції про додаткові постачання білетів надходили щоденно»[2].

Найбільша частка продажів благодійних лотерейних білетів обох випусків припадала на контори та відділення Державного банку, казначейства та відділення приватних комерційних банків (у т.ч. Київського Приватного Комерційного банку), на державні ощадні каси (у т.ч. при залізничних станціях) та установи поштово-телеграфного відомства[3].

Правилами продажу білетів благодійної лотереї 1914 р., які були затверджені Комітетом лотереї 7 грудня 1914 року, визначалося, що продаж лотерейних білетів мав здійснюватися до 29 лютого 1915 року. Проте цей термін було продовжено – для першого випуску до 27 травня, а для другого – до 17 червня 1915 року[4]. Відповідно, переносилися й терміни розіграшу лотерейних білетів з другої половини березня 1915 року на терміни: для першого випуску – 1 червня, а для другого – 20 червня 1915 р. Це рішення було опубліковане в газеті «Урядовий вісник», як того й вимагав п. 5 Положення про благодійну лотерею. Хід кампанії з реалізації благодійної лотереї та проблеми, які виникали під час її проведення, нами було висвітлено у статті «Українське суспільство і державна лотерея 1914 р. в Російській імперії: соціально-економічний вимір»[5].

---

[1] Благотворительная лотерея. *Голос Юга.* 1914. 19 дек. (№310). С. 3.

[2] О благотворительной лотерее. *Голос Юга.* 1915. 10 янв. (№8). С. 3.

[3] Правила продажи билетов Высочайше разрешённой благотворительной лотереи 1914 г. в пользу раненых и больных воинов, семей лиц, призванных на войну, и лиц, пострадавших от военных бедствий: Отчёт по высочайше разрешенной благотворительной лотерее 1914 года. Петроград, 1917. С. 30–32.

[4] Отчёт по высочайше разрешенной благотворительной лотерее 1914 года. Петроград, 1917. С. 11, 15, 31.

[5] Орлик С. В. Українське суспільство і державна лотерея 1914 р. в Російській імперії: соціально-економічний вимір. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne.* Kraków-Przemyśl, 2015. №15. С. 29–38; Орлик С. Державна лотерея 1914р. в українських губерніях Російської імперії. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей*

Усього із загальної кількості випущених 4 млн. лотерейних білетів було продано 3 797 626 4/5 одиниць, з них 1 904 356 білетів першого випуску та 1 893 270 4/5 білетів другого випуску. Загальна сума коштів, що надійшла від продажу благодійних лотерей, склала 18 988 134 руб., у тому числі виручка, отримана з українських губерній, становила 3 243 761 руб. (17,1%). Територіально по українських губерніях: Південних (Херсонська, Катеринославська, Таврійська) продано 346 621 3/5 білетів на суму 1 733 108 руб, що складало 9,13% від загальної суми проданих лотерей; Південно-Західних та Малоросійських (Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська, Полтавська, Харківська) продано 302 130 3/5 білетів на суму 1 510 653 руб, що складало 7,96% від загальної суми проданих лотерей[1]. Нераціональне планування розподілу між губерніями кількості лотерейних білетів для продажу призвело до виникнення їхніх залишків. Найбільше непроданих благодійних лотерейних білетів виявилося у Східно-Чорноземних російських губерніях (45,9 тис.), Кавказьких (22,5 тис.) та Сибірських (31,1 тис.) регіонах. По всіх українських губерніях залишились непроданими 35 157 4/5 білетів на суму 175 789 руб. (17,37% від загальної суми не проданих лотерейних білетів), тоді як по імперії залишок непроданих лотерейних білетів складав 202 373 1/5 білетів на суму 1 011 866 руб. Якщо порівнювати успішність продажу лотерейних білетів обох випусків у цілому, то вони були майже однаковими: за першим випуском залишок непроданих білетів складав 95 644, на суму 9 521 780 руб., за другим випуском – 106 729 1/5 на суму 9 466 354 руб.[2].

Слід відзначити, що благодійні лотереї випуску 1914 р. поширювалися і на окупованих територіях Галичини й Буковини. Продаж благодійних лотерей здійснювався через каси польових казначейств та польових поштових установ, розміщених на окупованих територіях[3]. 24 січня 1915 р. вирішувалося питання про

історичної науки: тези доповідей IV Міжнародної наук.-практич. конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 22-23 червня 2016 р.). Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 92–94.

[1] Справка о времени поступления билетов в кассу Комитета и сдачи денег за проданные билеты в Петроградскую Контору Государственного Банка: Отчёт по высочайше разрешенной благотворительной лотерее 1914 года. Петроград, 1917. С. 40–41.

[2] Там само.

[3] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.544. Арк. 4.

надсилання до Львівського і Тернопільського казначейств та Львівської поштово-телеграфної контори 30 тисяч білетів благодійної лотереї, з розподілом по 10 тис. для кожного з них. У листі спеціально створеного Комітету благодійної лотереї до Військового генерал-губернатора Галичини висловлювалися прохання про вжиття всіх необхідних заходів «щодо поширення серед населення ввіреного Вам краю і розміщених у краю частин військ відомостей про головні принципи лотереї»[1]. У польових казначействах, розміщених на окупованих територіях, продаж благодійних лотерей було розпочато 7 лютого 1915 р.[2], тоді як у Російській імперії ця кампанія стартувала 18 грудня 1914 р.[3]. Головним постачальником білетів благодійної лотереї до Львівського і Тернопільського польових казначейств була Московська контора Державного банку та Київська контора Держбанку[4]. Натомість, саме Львівське і Тернопільське польові казначейства здійснювали координацію продажу благодійних лотерей серед військових чинів, надсилаючи за рознарядкою їх необхідну кількість до корпусних польових казначейств. За даними звіту польового казначейства при Військовому генерал-губернаторстві (м. Львів) усього було отримано для продажу благодійних лотерей у кількості 36 776 на суму 183 852 руб., із яких було продано 35,8 тис. лотерей на 179,0 тис. руб., у т.ч. через Львівське польове казначейство на суму 40 122 руб. та армійські корпусні польові казначейства і львівську поштову контору на суму 138 878 руб. Непродані благодійні лотерейні білети на суму 4 852 руб. було повернуто до Київської контори Державного банку[5]. У середині лютого 1915 р., за розпорядженням Головного казначея армій ПЗФ, Тернопільським польовим казначейством було надіслано по 500 білетів до польових казначейств 18 і 25 корпусів та польового казначейства при 9-й армії[6]; Львівським польовим казначейством – по 200 лотерейних білетів обох випусків до польових казначейств 10, 12, 21, 23, 24

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1 Спр.544. Арк. 10 – 10 зв.
[2] Там само. Арк. 15.
[3] Орлик С.В. Українське суспільство і державна лотерея 1914 р. в Російській імперії: соціально-економічний вимір. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne.* Kraków-Przemyśl, 2015. №15. С. 32.
[4] ЦДІАК України. Ф. 431. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 20, 94.; Там само. Ф. 379. Оп.1. Спр.10. Арк. 151.
[5] ЦДІАК України. Ф. 379. Оп.1. Спр.10. Арк. 229-232зв.; Ф. 363. Оп.1. Спр.19ж. Арк. 9.
[6] ЦДІАК України. Ф. 431. Оп.1. Спр.15. Арк. 44.

корпусів[1]. Аналогічно розподіли білетів здійснювалися й між іншими корпусними польовими казначействами. Звичайно, російська окупаційна влада не спостерігала черг з місцевого населення біля кас Львівського і Тернопільського постійних польових казначейств, що мали б виникати з метою придбання ним благодійної лотереї. Річ у тому, що мешканці цих регіонів самі мали право на статус постраждалих від військового лиха, якого завдали їм «доблесні» російські воїни і яким, як це не парадоксально звучало, потрібно було «подякувати і допомогти матеріально». Крім того, російським офіцерам було важко зрозуміти таку поведінку невдячних галичан, адже згідно з основним постулатом брошури «Галичина – споконвічний здобуток Росії»[2] їм було відомо, що галичани чекали своїх рятівників і мали віддати останнє російському окупантові заради порятунку від австрійського ярма.

У статті пропагандистської російської газети «Прикарпатская Русь» від 29 вересня 1914 р. зазначалося про те, що населення м. Чернівців «дуже радо зустрічало російські війська і вітало їх з великою сердечністю і безсумнівною щирістю. Жителі давно скаржилися на гніт австрійців. Православне населення….. чим могло, намагалося догодити російським солдатам. Начальникам передових загонів вартувало великих зусиль умовити селян брати хоча б які-небудь продукти, – така була велика радість населення»[3].–Звичайно, для придбання благодійних лотерей місцевими москвофілами та тими, хто радо зустрічав російські війська, двері постійних польових казначейств були відчинені, але продати їм майже 40 тис. білетів було не можливо. Особливо з урахуванням того, що русофільські громадські організації самі чекали від російського імперського уряду «благодійного» фінансування. Отож, основними покупцями урядових благодійних лотерей були чини російської армії[4]. Слід зазначити, у процесі дослідження нами не було встановлено фактів проведення окупаційною владою примусових заходів

[1] ЦДІАК України. Ф. 379. Оп.1. Спр.10. Арк. 9,11, 37, 40.
[2] ЦДІАК України. Ф. 365. Оп.1. Спр.233. Арк. 14.
[3] Из Буковины. *Прикарпатская Русь.* 1914. 29 сент.(12 октяб.) (№1428). С. 1.
[4] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1 Спр.544. Арк. 4.; ЦДІАК України. Ф. 431. Оп.1. Спр. 15. Арк. 65.

для місцевого населення щодо придбання благодійних лотерей під час реалізації державної благодійної лотереї на окупованих територіях Галичини й Буковини.

Вищезгадана державна лотерея мала статус благодійної, мета якої полягала в отриманні коштів для вирішення соціальних проблем постраждалих від війни, проте імперський уряд не став утримувати монополію на випуск та проведення такого типу лотерей, а повністю віддав ініціативу громадським організаціям щодо проведення лотерейно-благодійних акцій. Ще при обговоренні проекту Положення про благодійну лотерею, зверталася увага на те, що «на успіх більш значної лотереї можливо розраховувати лише за відсутності одночасного проведення таких же лотерей іншими благодійними установами»[1] Імперський уряд розумів, що благодійні організації не будуть утримуватися у зборах благодійних внесків в період війни задля майбутніх успіхів від проведення урядової лотереї. Широкої популярності набували акції, організовані громадськими благодійними товариствами у вигляді лотереї-алегрі, яка передбачала негайну виплату виграшу. До прикладу, 6-7 грудня 1914 р. була організована лотерея-алегрі* на користь постраждалих у війні єлисаветградським жіночим комітетом (Херсонська губернія), у результаті якої було виручено 3 210 руб. 98 коп. Виграші були видані переможцям у речовому вигляді: корова, срібний сервіз та годинник з канделябрами[2]. У грудні 1914 року в м. Одесі Товариство художників півдня Російської імперії ініціювало благодійну лотерею картин та скульптур на користь поранених та хворих воїнів[3]. Новосіловське відділення опіки імені графа Кєллєра (Бахмутський повіт Катеринославської губ.) повідомляло про проведення на

[1] Правила продажи билетов Высочайше разрешённой благотворительной лотереи 1914 г. в пользу раненых и больных воинов, семей лиц, призванных на войну, и лиц, пострадавших от военных бедствий: Отчёт по высочайше разрешенной благотворительной лотерее 1914 года. Петроград, 1917. С. 6.

* Лотерея-алегрі – різновид лотерей, розіграш яких проводився відразу після придбання лотерейного білета. Річна вартість призового фонду не могла перевищувати 15000 руб. Заборонялися грошові виграші, а також не могли розігруватися предмети культу, цінні папери та спиртні напої. Розиграшні призи надавалися у речовому вигляді, здебільшого побутового та господарчого призначення, зокрема: посудом, килимами, меблями, худобою та ін.

[2] Отчёт о лотерее-аллегри. *Голос Юга.* 1915. 13 янв. (№11). С. 3.

[3] Белоусова Л.Г. Благотворительная и общественная деятельность греческих купцов Петрококино в Одессе (2-я половина XIX – начало XX вв.). URL: http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Istoria/18371.doc.htm

початку 1915 р. благодійної лотереї-алегрі з виручкою 33,4 руб.[1]. Подібні акції організовувалися і в інших українських містах і поселеннях.

Таким чином, проведення урядової благодійної лотереї сприяло залученню додаткових коштів до бюджету, яких було недостатньо для проведення соціальних виплат та надання матеріальної допомоги пораненим і хворим воїнам та сім'ям, які постраждали від війни. Хоча у процесі проведення благодійної лотереї й виникало ряд проблем, які змушували Комітет лотереї продовжувати строки продажу лотерей та відстрочувати строки розіграшу, загалом можна констатувати успішність проведення державної благодійної лотереї 1914 року: при необхідних 20 млн. руб. надійшло майже 19 млн. руб., що склало 95,0% запланованих сум.

Податкова та митна політика. Із самого початку вступу Російської імперії у Першу світову війну постійно зростаючі витрати на воєнні потреби виявили недостатність грошових ресурсів, що поставило перед імперським урядом завдання віднайти нові фінансові резерви. Перш за все, законом «Про деякі заходи з посилення коштів казни у зв'язку з обставинами військового часу» від 27 липня 1914 р. Раді Міністрів було надано доручення «здійснити скорочення призначених кошторисом витрат 1914 і наступних років кредитів, з урахуванням і тих, які були дозволені законами і штатними розписами»[2], що означало перегляд на користь скорочення видаткової частини бюджету 1914 р. та створення раціонального проекту бюджету 1915 р. Особливій економії підлягали «мирні» статті кошторисних видатків, кошти яких мали переводитися на військові потреби. Рекомендації щодо скорочення видатків місцевих кошторисів були направлені (31 липня 1914 р.) всім губернаторам, начальникам областей і градоначальникам імперії від Головного управління у справах місцевого господарства Міністерства внутрішніх справ, з акцентом на тому, що таким є основний напрям фінансової політики уряду[3].

---

[1] [Без названия]. *Народная Газета Бахмутского земства.* 1915. №29. С. 2.
[2] О некоторых мерах к усилению средств казны ввиду обстоятельств военного времени: Закон РИ от 27 июля 1914 г. №2097. *СУ и РП.* 1914. 29 июля (№207). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 3136.
[3] ЦДІАК України. Ф.442. Оп.667. Спр. 7. Арк. 188.

Стосовно дохідної частини державного бюджету в частині податкових надходжень, то карколомним моментом для нього стала завчасно проголошена ще у травні 1914 р., а в серпні 1914 р. остаточно узаконена Указом імператора[1] заборона на продаж спирту, вина та алкогольних напоїв по всій імперії. Зазначені зміни у законодавстві ще до початку війни сповільнили надходження до бюджету коштів від операцій з алкоголем, а після прийняття «сухого» Указу стали ще потужнішим ударом по дохідній частині бюджету країни (табл. 9).

Таблиця 9

Надходження до державного бюджету винного доходу 1913 – 1914 рр., (млн.руб.)[2]

Місяці	**1913 р.**	**1914 р.**	**Відхилення, +/-**
Січень	76,036	79,918	+3,882
Лютий	78,108	79,449	+1,341
Березень	57,946	57,202	-0,744
Квітень	71,314	70,013	-1,301
Травень	71,449	73,074	+1,625
Червень	69,936	63,169	-6,767
Липень	72,438	54,696	-17,742
Серпень	69,867	12,603	-57,264
Вересень	77,933	5,424	-72,509
Жовтень	86,688	2,310	-84,378
Листопад	85,771	2,241	-83,53
Грудень	81,813	3,805	-78,008
Всього	**899,299**	**503,904**	**-395,395**

З наведеної таблиці видно, що фактичні втрати бюджету винного доходу від продажу спирту і алкогольних напоїв у 1914 р. складали 395,4 млн. руб., а втрати протягом наступних звітних періодів, які необхідно було враховувати і компенсувати у бюджетах відповідних років, сягали майже одного мільярда рублів – 899,3 млн. руб. Дивним чином підготувалося до війни Міністерство фінансів, достеменно знаючи, що заборона продажу алкоголю «викопає у бюджеті яму»

[1] О продлении воспрещения продажи спирта, вина и виноводочных изделий для местного потребления в Империи до окончания военного времени: от 22 августа 1914 г. №2348. *СУ и РП.* 1914. 5 сентября (№248). Отд. 1. СПб., 1914. С. 3458.

[2] Складено автором за матеріалами, розрахунки наші: Михайлов И. А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной*. Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 55.

майже на 1 млрд. руб., і при цьому завчасно не вживалося ніяких дієвих заходів для віднайдення нових резервів з метою покриття «бюджетної дірки».

Одним із традиційних джерел «латання» бюджетного дефіциту завжди було посилення оподаткування за рахунок збільшення ставок окремих існуючих податків, зборів та інших неподаткових платежів, скасування податкових пільг, розширення кола платників та об'єктів оподаткування, або ж запровадження нових військових податків. У січневому 1915 року випуску газети «Русские ведомости» з цього приводу зазначалося: «пошуки у поверненні втраченого казною мільярду йдуть, здебільшого, шляхом обкладення широких верств населення і предметів першої необхідності. «П'яний» мільярд повинен перетворитися у сірникові, цукрові, гасові, бавовняні, хлібні, м'ясні та інші і тому подібні десятки і сотні мільйонів рублів, що надходять від нового збільшення. Ніхто не стане сперечатися проти необхідності нових податків взагалі»[1]. Автор статті, член бюджетної комісії Державної думи А.І. Шингарьов далі зазначав, що ніяких нових податкових реформ не передбачалося, тобто, лише за рахунок збільшення існуючих податків та введення нових малоефективних податків «Міністерство фінансів очікувало на наступний рік (1915 р. – С.О.) шляхом нового підтягування податної гайки по старій різьбі отримати надходження 502, 6 млн. рублів»[2].

Дійсно, Російська імперія входила у Першу світову війну зі старою податковою системою, яка не була переведена на прибутковий принцип, а базувалась на архаїчному подушному оподаткуванні нижчих класів з певними елементами майнового оподаткування (оподаткування будівельного нерухомого майна та землі). У російській податковій системі питома вага акцизного оподаткування перевищувала 80% рубіж у загальних податкових надходженнях до державного бюджету. Доходи вищих класів залишалися поза оподаткуванням. Резерви прибуткового оподаткування були очевидними, але недосяжними через пряму незацікавленість заможних верств та владних органів у прийнятті

[1] Шингарев А. «Подаренный» и возвращённый миллиард. *Русские ведомости.* 1915. 24 янв. (№19). С. 5.
[2] Там же.

необхідних законів. В імперських урядових та наукових колах ще до початку війни, десятиліттями обговорювалися різні проекти закону «Про держаний прибутковий податок», але прийняти його змогли лише 6 квітня 1916 р. з перспективою набуття ним чинності з 1 січня 1917 р.

Зразу ж після вступу у війну уряд Російської імперії щомісяця подавав на затвердження Раді міністрів нові законодавчі акти у сфері оподаткування, які б дозволили терміново мобілізовувати до бюджету нові фінансові ресурси. З цього приводу відомий російський політичний діяч, засновник газети «Речь» М.І. Ганфман, писав «війна в галузі законодавства здійснила повний переворот. Темп законодавства став швидким і гарячковим»[1]. Слід відзначити, що більшість законодавчих актів щодо збільшення податків та впровадження нових приймалися відповідними положеннями Ради міністрів за підписом імператора, а не Державною думою, як того вимагав загальний порядок прийняття імперських законів. Право приймати законодавчі акти Раді міністрів було надано відповідно до норм статті 87 «Основних державних законів», де зазначалося, що «в час припинення діяльності Державної Думи, за умови надзвичайних обставин, які потребуватимуть обговорення та прийняття закону, Рада міністрів передає його безпосередньо Государю Імператору»[2]. Уряд не сумнівався в тому, що положення Ради міністрів, які приймалися у порядку, визначеному ст. 87, мали силу закону. На їхню думку, саме такий спосіб прийняття вкрай необхідних законів у бюджетній сфері і в оподаткуванні значно прискорить впровадження їх у життя. Натомість, більшість депутатів Державної думи вважали, що уряд неправильно трактує ст. 87, і насправді прийняті Радою Міністрів положення «не є законами, а лише указами з тимчасовою силою закону», «податки можуть прийматися лише законодавчим шляхом і не можуть встановлюватися шляхом надзвичайних заходів, про які йдеться у статті 87-й. Тому введення податків за цією статтею не можна вважати

[1] Ганфман М. Законодательство. *Ежегодник газеты «Речь» на 1915 год.* Петроград, 1915. С. 482.
[2] Свод Основных Государственных законов. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2. Т. I. Ч. I. 314 с.

правильним»[1]. З цьогоприводу М. І. Ганфман зауважував: «народний уряд як під час війни, так і в мирний час притримувався думки, що застосування ст. 87 до податків не відповідає її суті; ще на початку війни ця думка була формульована на особливій нараді, скликаній головою Держ. думи М.В. Родзянко при міністерстві фінансів за участю членів Держ. думи»[2]. Про неповороткість і неефективність роботи Державної думи зазначав Міністр фінансів П.Л. Барк, наголошуючи на тому, що станом на січень 1915 р. на різних стадіях розгляду у Державній думі застрягло 235 законопроектів, які стосувалися бюджетного фінансування витрат на 1915 р.[3]. На шпальтах газет відкрито поширювалася думка про те, що для прийняття фінансових законів скликання Державної думи було політично та економічно не вигідним. Вважалося, головна перешкода для скликання думи полягатиме «в тому, що під час обговорення фінансових питань виникнуть чвари, розгоряться пристрасті, а це займе багато часу, і, крім того, може призвести до порушення єдності, яка скрізь спостерігається»[4]. Лише деякі закони, зокрема Закон «Про державний прибутковий податок», Рада Міністрів побоювалася приймати у порядку вищезгаданої ст. 87 – «проти проведення цього проекту в порядку надзвичайного законодавства висловлювалася більшість членів уряду»[5].

Отож, у липні – грудні 1914 р. розміри окладів було збільшено:

- акциз на тютюнові вироби – на 25 – 30%;
- акциз на виробництво вина й спирту – на 82 – 100%;
- акциз на пивоваріння – на 18%[6];
- портові збори – на 50%[7];

---

[1] Бюджет и 87-я статья Основных законов. *Русские ведомости*. 1915. 17 янв. (№13). С. 2; 87-я статья. *Русские ведомости*. 1915. 17 января (№13). С. 3.

[2] Ганфман М. Законодательство. *Ежегодник газеты Речь на 1915 год.* Петроград, 1915. С. 496.

[3] Переработка финансовых законопроектов. *Голос Юга.* 1915. 21 января (№19). С. 3.

[4] Война и налоги. *Голос Юга.* 1914. 5 ноября (№269). С. 2.

[5] Подоходный налог. *Голос Юга.* 1914. 15 ноября (№278). С. 2.

[6] О некоторых мерах к усилению средств казны ввиду обстоятельств военного времени: Закон РИ от 27 июля 1914 г. №2097. *СУ и РП.* 1914. 29 июля (№207). Отд. 1. Петроград,1915. С. 3136; О повышении продажных цен казённых вин и спирта и размеров акциза со спирта, пивоварения и табачных изделий и о расценке казённых спирта и вина по сортам посуды и о сроках введения в действие означенной расценки: Распоряжение Мин. финансов от 31 июля 1914 г. ст.№2127. *СУ и РП.* 1914. 5 авг. (№214). Отд. 1. СПб., 1914. С. 3166–3168.

[7] О повышении ставок портовых сборов: Закон РИ от 4 октября 1914 г. №2756. *СУ и РП.* 1914. 1 ноября (№299). Отд. 1. СПб., 1914. С. 4051.

- податок з нерухомого майна в містах, посадах і містечках, крім Царства Польського (з 1 січня 1915 р.), – з 6% до 8%. Проблеми та наслідки збільшення податку з нерухомого майна у воєнний період висвітлено нами у статті «Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні напередодні та в роки Першої світової війни»[1];
- промисловий податок (з 1 січня 1915 р.) – на 50%, додатково до оподаткування залучено кінематографічні заклади, які раніше не були платниками промислового збору;
- збір за станові купецькі свідоцтва та місцеві збори, які справлялися з ціни промислових свідоцтв – на 50%;
- суму розкладкового збору з торгівельних і промислових підприємств по імперії на 1914-1916 р. – додатково на 7, 344 млн. руб. за рік (від 12,156 млн. руб. до 19,5 млн. руб. за рік)[2];
- мито із застрахованого майна – на 50%;
- квартирний податок (з 1 січня 1915 р.) – на 50%;
- простий гербовий збір та актовий гербовий збір – на 30 – 70%;
- акциз на пресовані хлібні та пивні дріжджі як внутрішнього виробництва, так й імпортні (з 15 листопада 1914 р.) – на 50 – 60%;
- акциз із сірників як внутрішнього виробництва, так й імпортні (з 15 листопада) – на 50 – 60%;
- акциз на цигаркові гільзи і папір (з 15 листопада 1914 р.) – на 100%[3];
- акциз на цукор (з 25 листопада 1914 р.) – на 14%;

---

[1]Орлик С.В. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні напередодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Київ, 2016. Вип. 48. С. 24–30.

[2] О сумме раскладочного сбора с торговых и промышленных предприятий на трёхлетие 1914 – 1916 годов и об изменении порядка назначения общеимперской суммы раскладочного сбора с предприятий, добывающих золото и платину, а также особого сбора с тех же предприятий, находящихся на посессионных землях: Закон РИ от 24 июня 1914 г. ст. №1823. *СУ и РП*. 1914. 8 июля (№159). Отд. 1. СПб., 1914. С. 2664–2665; О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов: Закон РИ от 4 октября 1914 г. ст. №2870. *СУ и РП*. 1914. 12 нояб. (№308). Отд. 1. СПб., 1914. С. 4128.

[3] О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов: Закон РИ от 4 октября 1914 г. №2870. *СУ и РП*. 1914. 12 ноября (№308). Отд. 1. СПб., 1914. С. 4126–4131; Об установлении срока взимания повышенного акциза с прессованных дрожжей, зажигательных спичек, папиросных гильз и резаной папиросной бумаги: Постановление Министра финансов от 12 ноября 1914 г. №2472. ст. № 2892. *СУ и РП*. 1914. 14 ноября (№310). Отд. 1. СПб., 1914.

- акциз на нафтопродукти (з 3 грудня 1914 р.) – на 50%[1];
- акциз на тютюн (з 11 грудня 1914 р.) – на 25 – 160%[2];
- судові мита (з 1 січня 1915 р.) – на 100%[3];

Крім збільшення окладів існуючих податків у 1914 році було впроваджено нові податки, які мали статус тимчасових військових податків:

- податок на російську бавовну (тимчасовий) – за ставкою 2 руб. 50 коп. з пуду бавовни, яка перевозиться залізничними дорогами (згідно з переліком) на відстань більше 100 верств[4];
- тимчасовий військовий податок із проїжджаючих залізниці пасажирів, з пасажирського багажу та з перевезення вантажів по багажних квитанціях – у розмірі 25% від тарифної плати за пасажирські квитки та інші тарифи, включаючи існуючий 15% державний збір[5];
- тимчасовий податок з перевезення залізницею вантажів, окрім військових (спочатку приймався «строком на один рік – 1915 р., а потім стягнення було продовжено двічі: до 31 грудня 1916 року і до 31 грудня 1917 р. відповідно) – за ставками, встановленими залежно від виду вантажів (хлібні вантажі, нафта, дрова, каміння, жива худоба та інші види товарів згідно з переліком) та відповідно до умов перевезення, що вказані у документах: для вантажів, котрі відправлялися за вагою, – від 0,25 коп. до 15 коп. за пуд.; для вантажів, котрі відправлялися поштучно, – від 30 коп. з голови для худоби до 15 руб. з вагону для інших товарів.

---

[1] О повышении акциза с сахара и нефтяных продуктов: Положение Сов. Министров от 26 октября 1914 г. ст. №2872. *СУ и РП*. 1914. 12 нояб. (№308). Отд. 1. СПб., 1914. С. 4195; Об установлении срока взимания повышенного акциза с нефтяных продуктов: Постановление Министра финансов от 26 ноября 1914 г. №2617. *СУ и РП*. 1914. 29 нояб.(№323). Отд. 1. СПб.,1914. С. 4378; Об установлении срока взимания акциза с сахара в повышенном размере: Постановление Министра финансов от 12 ноября 1914 г. №3284. *СУ и РП*. 1914. 21 нояб. №318. Отд. 1. СПб.,1914. С. 4274.

[2] О повышении акциза с табачных изделий: Положение Совета Министров от 11 ноября 1914 г. ст.№3043. *СУ и РП*. 1914. 1 декабря (№325). Отд.1. СПб, 1914. С. 4395–4396; О новом расписании предельных продажных цен на табачные изделия и о сроке взимания акциза с этих изделий в повышенном размере: Постановление Министра финансов от 1 декабря 1914 г. №3486. ст. №3062. *СУ и РП*. 1914. 5 декаб. (№329). Отд. 1. СПб.,1914. С. 4485–4488.

[3] О повышении ставок некоторых видов существующего обложения: Положение Совета Министров от 16 декабря 1914г. ст. №3544. *СУ и РП*. №366 от 31 декабря 1914 г. Отд. 1. СПб.,1914. С. 5171.

[4] Об установлении налога на русский хлопок: Положение Сов. Министров от 5 октября 1914 г. №2871. *СУ и РП*. 1914. 12 нояб. (№308). От. 1. СПб.,1914. С. 4194–4195.

[5] О временном налоге с проезжающих по железным дорогам пассажиров, с пассажирского багажа и с перевозимых по багажным квитанциям грузов: Положение Сов. Министров от 27 сентября 1914 г. №2869. *СУ и РП*. 1914. 12 ноября (№308). Отд. 1. СПб.,1914.С. 4125–4126.

Протягом 1915-1916 рр. переліки вантажів доповнювалися і розширювалися. Ставки податку збільшувалися[1];

- податок на телефонні апарати (перша сплата за 1914 р.) – за ставкою 10 руб. за рік з кожного телефонного апарату, окрім телефонів Фінляндії і безкоштовних службових[2]. У дохідну частину від цього податку планувалося отримати біля 2,0 млн. руб.[3].

Вважаючи, що війна не затягнеться надовго, у деяких законодавчих актах, які приймалися у 1914 р., збільшення податків планувалося як тимчасова акція, лише на 1915 р., але потім терміни їх функціонування продовжувалися спеціальними законодавчими актами аж до 1 січня 1918 р. або ж із неконкретним часовим визначенням – «до закінчення війни»[4].

Вище перелічені чисельні зміни у податковому законодавстві мали на меті лише збільшення надходжень до дохідної частини бюджету, і це відбувалося виключно шляхом підвищення податкового тиску на платників податків. Для успішного адміністрування нових податків та підвищених старих податків і зборів виникла закономірна необхідність збільшити податковий апарат. Отже, у липні 1914 р. було прийнято Закон «Про зміну складу податного нагляду і про збільшення належних

---

[1] Об установлении временного налога с перевозимых по железным дорогам грузов пассажирской, большой и малой скорости: Закон РИ от 3 ноября 1914 г. №2873. *СУ и РП.* 1914. 12 нояб. (№ 308). Отд. 1. СПб., 1914. С. 4196–4198; О продлении срока взимания временного налога с перевозимых по железным дорогам грузов пассажирской, большой и малой скорости: Положение Совета Министров от 17 октября 1915 г. №2274. *СУ и РП.* 1915. 28 октября (№304). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2989; О продлении срока взимания временного налога с перевозимых по железным дорогам грузов пассажирской, большой и малой скорости о введении нового грузового тарифа: Положение Совета Министров от 22 октября 1916 г. №2373. *СУ и РП.* 1916. 29 октября (№301). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 3004–3008.

[2] О введении единовременного налога на телефоны: Положение Совета Министров от 6 сентября 1914 г. №2373. *СУ и РП.* 1914. 13 сентября (№254). Отд. 1. СПб.,1914. С. 3583; О порядке взимания единовременного телефонного налога в 1914 году: Распоряжение МВД от 21 декабря 1914 г. №3527. *СУ и РП.* 1914. 23 декабря (№361). Отд. 1. СПб.,1914. С. 5144–5146; Об изменении ст.ст. 15 и 16 Инструкции о взимании единовременного телефонного налога за 1915 и 1916 гг.: Положение Совета Министров №80. *СУ и РП.* 1916. 22 января (№17). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 115–116; Об изменении некоторых ставок временного налога с билетов для входа на публичные зрелища и увеселения: Положение Сов. Министров от 30 августа 1916 г. №1908. *СУ и РП.* 1916. 10 сентября (№242). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2369.

[3] Государственная Дума. В бюджетной комиссии. *Голос Юга.* 1915. 23 января (№21). С. 2.

[4] О продлении срока взимания повышенного акциза с прессованных дрожжей, зажигательных спичек, папиросных гильз и папиросной бумаги: Положение Совета Министров от 3 июня 1915 г. №1188. *СУ и РП.* 1915. 5 июня (№155). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1727; О продлении срока взимания в повышенном размере некоторых налогов и пошлин: Положение Совета Министров от 4 июля 1915 г. №1586. *СУ и РП.* 1915. 14 июля (№201). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2083–2084; О продлении срока взимания временного налога с перевозимых по железным дорогам грузов пассажирской, большой и малой скорости: Положение Совета Министров от 17 октября 1915 г. №2274. *СУ и РП.* 1915. 28 октября (№304). Отд. 1. Петроград,1915. С. 2989.

на його утримання з державного казначейства коштів»[1], за яким збільшилася загальна штатна чисельність спеціалістів податкового нагляду, а саме кількість посад молодшого помічника податного інспектора зросла на 100 одиниць, а посад діловодів канцелярій податних інспекторів – на 1117. Крім того, за нормами цього закону суттєво підвищилася річна платня спеціалістів різних рівнів податного нагляду та збільшилися інші виплати, пов'язані з виконанням обов'язків (за вислугу років, допомоги на виховання дітей, на відрядження та ін.), розширилися повноваження податних інспекторів. У жовтні 1914 р. розділом XII Положення Ради Міністрів «Про підвищення ставок наявного обкладення та про запровадження нових податків» додатково було запроваджено ще 20 посад податних інспекторів[2]. Казенними палатами саме податним інспекторам направлялися вказівки щодо необхідності посилення контролю за справлянням податків, а до порушників податкового законодавства – застосування максимальних «посилених» штрафів[3].

Незважаючи на запровадження всіх вищеназваних заходів, вирівняти виконання дохідної частини бюджету 1914 р., зокрема в частині надходження податків і зборів, імперському урядові не вдалося (табл. 10). Йшлося хоча б про досягнення показників 1913 р. Якщо за перше півріччя податки надійшли з приростом на 16,3% або на 88,998 млн. руб., то у другому півріччя податкові надходження зменшилися на 148,01 млн. руб. Зведена річна сума недобору податкових надходжень за 1914 р. склала 59,012 млн. руб. Максимальне зменшення надходжень податків спостерігалося у серпні та листопаді 1914 р. порівняно з податковими надходженнями відповідного періоду 1913 р.

---

[1] Об изменении состава податного надзора и об увеличении отпускаемых на его содержание из государственного казначейства средств: Закон РИ от 3 июля 1914 г. №2028. *СУ и РП*. 1914. 14 июля (№172). Отд. 1. СПб.,1914. С. 2957–2963.

[2] О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов: Закон РИ от 4 октября 1914 г. №2870. *СУ и РП*. 1914. 12 ноября (№308). Отд.1. СПб.,1914. С. 4131.

[3] Штрафы за несвоевременную выборку промысловых свидетельств. *Голос Юга.* 1914. 9декабря (№300). С. 3; О выборке промысловых свидетельств. *Голос Юга.* 1914. 10 декабря (№301). С. 3.

Таблиця 10

Стан податкових надходжень до бюджету Російської імперії у період 1913р. – 1914 р., млн. руб.[1]

Роки	Перше півріччя	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Друге півріччя
1913 р.	547,038	87,407	132,988	90,455	89,435	142,672	118,853	661,810
1914 р.	636,036	72,061	62,276	79,591	73,902	93,588	132,384	513,802
+/-	+88,998	-15,346	-70,712	-10,864	-15,533	-49,084	+13,531	-148,01
% приросту/ убутку	+16,3	-17,6	-53,2	-12,2	-17,2	-34,3	+11,4	-22,4

Спостерігався певний ріст недоїмки за податковими платежами, який за 5 місяців війни 1914 р. впевнено продовжив це негативне явище, що розвивалося упродовж усіх наступних років війни. За даними звіту Державного контролю за 1914 р. загальна сума недоїмки станом на 1 січня 1914 р. складала 356,0 млн. руб., а станом на 1 січня 1915 р. вона зросла до 410,0 млн. руб., або на 15,2%[2]. За розрахунками фінансиста того періоду І. А. Михайлова, зменшення надходжень до бюджету 1914 р. відбулося внаслідок скорочення таких податкових платежів: доходу від казенного винного доходу на 83,2%, від портових зборів – на 62%, митних платежів – на 46,4%, мита з переходу власності нерухомого майна – на 46,3%, доходів від оброчних статей і промислів – на 34,7%, лісового доходу – на 32,4%, поземельного податку і податку на нерухоме майно – на 27%, гербового збору, судового і канцелярського мита – на 19,8%, акцизу з цукру – на 12%, податку на грошові капітали – на 11,8%, страхового мита – на 11,4%, збору з пасажирів і вантажів, які рухалися залізницею, – на 2,3%, акцизу з сірників – на 1,8% та ін. Але були й такі статті доходів, які після збільшення окладів

[1] Складено за даними (розрахунки наші): Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 32.

[2] Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 68.

оподаткування до кінця 1914 р. відзначалися стабілізацією надходжень порівняно з надходженнями попереднього року, – по промисловому податку на 0,5%, акцизу з цигаркових гільз та цигаркового паперу на 9,1%, акцизу від тютюну на 19,5%, акцизу з нафтопродуктів на 20,2%, доходах від казенних заводів і складів на 11,2% та ін.[1]. Тобто, зменшення податкових надходжень у 1914 р. відбувалося переважно не за рахунок росту недоїмок (не платежів) до бюджету, а за рахунок «економічного шоку», що призвело до різкого скорочення і товарного виробництва, й торгівлі, як зовнішньої, так і внутрішньої.

Практика підвищення податків продовжувалася й у 1915 – 1916 рр.. Протягом цього періоду було збільшено розміри таких ставок:

- акцизного збору на пивоваріння (з 25 січня 1915 р.) – від 100% до 200%, залежно від вмісту спирту в солоді[2];
- державного поземельного податку (з 1 січня 1915 р.) – на 50% і 100%;
- оброчної податі (з 1 січня 1916 р.) – на 16%[3];
- збору з грошових капіталів, забезпечених як борги за нерухоме майно (з 1 січня 1915 р.) – на 50%;
- страхового мита (з 1 січня 1915 р.) – на 50%;
- збору з поточних рахунків (з 1 січня 1915 р.) – на 45,5%[4];
- податку з квитків на вхід у видовищні та розважальні заклади (тимчасовий на період війни) – у 4 – 5 разів залежно від вартості квитка[5]. Таке значне збільшення ставок оподаткування настільки підвищили вартість квитків у видовищні і розважальні заклади (у т.ч. кінематографічні, які часто відвідували і військові), що

---

[1] Там само. С. 67.

[2] О повышении акциза с пивоварения: Положение Совета Министров от 11 ноября 1914 г. ст.№3543. *СУ и РП*. 1914. 31 декабря (№366). Отд. 1. СПб., 1914. С. 5170; Об установлении срока взимания повышенного акциза с пивоварения: Постановление Министра финансов от 17 января 1915 г. №135. ст.№171. *СУ и РП*. 1915. 20 января (№23). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 318.

[3] О повышении окладов государственного поземельного налога, а также государственной оброчной и поземельной подати: Положение Совета Министров от 24 декабря 1914 г. №65. *СУ и РП*. 1915. 9 января (№8). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 109–111.

[4] Об изменении инструкции о порядке определения и взимания государственного квартирного налога: Распоряжение Министра финансов от 26 ноября 1915 г. ст. №2511. *СУ и РП*. 1915. 27 ноября (№339). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 3303.

[5] Об установлении временного налога с билетов для входа на публичные увеселения и зрелища: Положение Совета Министров от 22 декабря 1915 г. ст. №2563 *СУ и РП*. 1915. 4 декабря (№348). Отд.1. Петроград,1915. С. 3374–3375.

це призводило до їхнього закриття. Такий стан змусив уряд у серпні 1916 р. переглянути розмір податку, зменшивши його: на дешеві квитки вартістю до 50 коп. – податок зменшено у 2 рази, а на більш вартісні квитки – зменшено на податок на 50%[1];

- промислового податку – на 50%;
- збору з міського нерухомого майна – на 33%;
- квартирного податку – на 50%[2];
- акцизу на виробництво сірників (з жовтня 1915 р.) – від 80 до 140%;
- митного тарифу – на 50%[3];
- акцизу на виробництво фруктових, виноградних і коньячних спиртів – на 200%[4];
- акцизу на виробництво тютюнових виробів – від 24% до 67% залежно від виду та ґатунку тютюнових виробів (див. Додаток АА)[5];
- портових зборів – на 50%[6];
- акцизу на виробництво дріжджів (з 1 вересня 1916 р.) – на 20% із дріжджів вітчизняного виробництва (25% – за ввезення дріжджів імпортного в-ва)[7];
- акцизу зі спирту і відходів спиртоочисного виробництва, що використовуються для виготовлення лаку і політури (з 15 жовтня 1916 р.) – на 100%[8];

---

[1] Об изменении некоторых ставок временного налога с билетов для входа на публичные зрелища и увеселения: Положение Сов. Министров от 30 августа 1916 г. №1909. *СУ и РП*. 1916. 10 сентяб.(№242). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2369–2370.

[2] Об изменении инструкции о порядке определения и взимания государственного квартирного налога: Распоряжение Министра финансов от 26 ноября 1915 г. №2511. *СУ и РП*. 1915. 27 ноября (№339). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 3303.

[3] О временном повышении ставок Общего Таможенного Тарифа по Европейской Торговле: Положение Совета Министров от 28 февраля 1915 г. ст. №707. *СУ и РП*. 1915. 12 марта (№82). Отд.1. Петроград, 1915. С. 1045–1048.

[4] О повышении акциза на фруктовый, виноградный и коньячный спирт: Положение Совета Министров от 8 января 1916 г. ст. №135. *СУ и РП*. 1916. 28 янв. (№25). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 159.

[5] О повышении акциза с табачных изделий: Постановление Совета Министров от 7 мая 1916 г., ст. №987 // *СУ и РП*. №127 от 13 мая 1916 г. Отд. 1. Петроград, 1916. С. 1190 –1192.

[6] О повышении ставок портовых сборов: Закон РИ от 2 июня 1916 г. ст. №1369. *СУ и РП*. 1916. 25 июня (№169). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 1602.

[7] О повышении акциза с прессованных дрожжей: Положение Совета Министров от 5 августа 1916 г. №1805. *СУ и РП*. 1916. 23 августа (№222). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2207; Об установлении срока взимания повышенного акциза с прессованных дрожжей: Постановление Министра финансов от 23 августа 1916 г. ст. №1854. *СУ и РП*. 1916. 30 августа (№229). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2303.

[8] О повышении акциза со спирта и отбросов спиртоочистительного производства, обращаемых на приготовление лака и политуры: Положение Сов. Министров от 7 сентября 1916 г. №1939. *СУ и РП*. 1916. 20 сентяб. (№248). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2425–2426; Об установлении срока введения повышенного акциза на спирт и отбросы спиртоочистительного производства, обращаемые на приготовление лака и политуры: Постановление Министра финансов от 22 сентября 1916 г. №2872. ст. №2124. *СУ и РП*. 1916. 5 октяб. (№270). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2694.

- акцизу з нафтових продуктів – на 43,75%, розширено асортимент нафтопродуктів, що підлягають акцизному оподаткуванню[1];
- акцизу на цукор (із 20 жовтня 1916 р.) – на 60%[2];
- акцизу на цигарки з обандероленого тютюну – введено ставку 60 коп. за тисячу штук[3].

Крім вище перелічених змін до податкових законів, які збільшували розміри ставок існуючих податків, протягом 1915 – 1916 рр. неодноразово приймалися зміни і доповнення до Статуту «Про прямі податки» в частині справляння промислового податку, де не тільки збільшувалися оклади податку, а й розширялося коло платників податків за рахунок скасування пільг та залучення нових об'єктів оподаткування, які раніше не сплачували цей податок (цирки, розважальні парки і сади, річкові та морські пароплавства, підприємства з видобутку срібла та ін.). У травні 1916 р. було запроваджено додатковий промисловий податок для новостворених промислових і торгівельних підприємств[4]. Розширено базу оподаткування по державному квартирному податку[5].

Поряд з тим у 1915-1916 рр. було впроваджено ряд нових податків і зборів, а саме:

- військовий податок (з 1 січня 1915 р.) – платниками військового податку визначено лише чоловіків. Звільнені від військової повинності сплачували його у порядку, визначеному законодавством, або ж він сплачувався замість відбування військової повинності в натурі. Військовий податок планувалося стягувати

---

[1] О повышении акциза с нефтяных продуктов: Положение Сов. Министров от 8 сентября 1916 г. №1953. *СУ и РП*. 1916. 21 сентября (№250). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2437.
[2] О повышении акциза с сахара: Положение Сов. Министров от 16 сентября 1916г. №2074. *СУ и РП*. 1916. 30 сентября (№ 266). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2647–1648.
[3] О повышении акциза с папирос, выделываемых из обандероленного табака в папиросных мастерских: Положение Совета Министров от 23 октября 1916 г. №2378. *СУ и РП*. 1916. 29 октября (№302). Отд. 1. Петроград., 1916. С. 3020.
[4] О некоторых мерах к увеличению доходных в казну поступлений: Положение Совета Министров от 9 января 1915 г. №149. *СУ и РП*. 1915. 16 января (№19). Отд.1. Петроград, 1915. С. 291-298; О привлечению к обложению дополнительным промысловым налогом вновь возникших предприятий и личных промысловых занятий и об обложении предприятий и личных промысловых занятий, прекратившихся в течение окладного года: Положение Совета Министров от 2 мая 1916 г. №963. *СУ и РП*. 1916. 12 мая (№123). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 1163–1164.
[5] Об изменении инструкции о порядке определения и взимания государственного квартирного налога: Распоряжение Министра финансов от 26 ноября 1915 р. №2511. *СУ и РП*. 1915. 27 ноября (№339). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 3303.

протягом 18 років після його введення. Ставки оподаткування військовим податком встановлювалися у твердих сумах за рік і мали ознаку прогресивного оподаткування. Залежно від річного доходу платника податків ставки становили від 6 руб. до 200 руб.[1]. На 1915 рік від уведення цього податку очікувалося надходжень біля 10 млн. руб. [2];

- збір за перекачування керосину керасинопроводом з Баку до Батумі (мав статус «особливого тимчасового податку») – ставка збору становила від 4 коп. до 15 коп. з пуду[3];

- збір з діловодних паперів по цивільних справах, що оформлялися в мирових судових установах, – 10 коп. з кожного документально оформленого аркуша;

- гербовий збір з довіреностей на ведення справ у мирових судових установах – 40 коп. з аркуша[4];

- акциз з виноградних, плодових, ягідних та родзинкових вин, ставки акцизного збору: з родзинкового вина – 1 руб. 60 коп. з відра; з виноградного, плодового і ягідного вина – 4 руб. 80 коп. з відра [5];

- податок на тоталізатор – ставка податку залежала від місяця придбання квитка на тоталізатор: 2½% від вартості квитка, якщо квитки придбавалися на іподромі Московського чи Петроградського товариства сприяння рисистого конярства, і

[1] Об установлении военного налога: Положение Совета Министров от 19 апреля 1915 г. №1004. *СУ и РП*. 1915. 1 мая (№130). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1377–1384; Инструкция о применении положения о военном налоге: Распоряжение Министра финансов от 1 июня 1915 г. №1333. *СУ и РП*. 1915. 25 июня (№177). Отд. 1. СПб.,1914. С. 807–1814.

[2] Орлик С. В. Військовий податок в Наддніпрянській Україні в роки Першої світової війни. *Часопис української історії.* Київ, 2016. Вип. 33. С. 27–33.; ЇЇ ж. Орлик С. Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність. *Зб. наук. праць Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки.* Вип. 27. Кіровоград, 2015. С. 119–129.

[3] Об установлении временного налога с керосина, перекачиваемого по принадлежащему Закавказским железным дорогам керосинопроводу общего пользования: Положение Совета Министров от 19 мая 1915 г. №1170. *СУ и РП*. от 1915. 30 мая (№152). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1597.

[4] Об установлении дополнительного, в пользу казны, сбора с делопроизводственных бумаг по гражданским делам, производящимся в мировых судебных учреждений: Положение Совета Министров от 19 мая 1915г. №1171. *СУ и РП*. 1915. 30 мая (№152). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1598.

[5] Об установлении акциза с виноградных, плодовых, ягодных и изюмных вин: Положение Совета Министров от 14 июля 1915 г. №1623. *СУ и РП*. 1915. 17 июля (№207). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2158–2163.

4½% від вартості квитка, якщо квитки придбавалися на іподромах інших скакових і бігових товариств[1];

- на приріст прибутків торгівельно-промислових підприємств і доходів від особистої промислової діяльності (з 1 січня 1916 р.) – річні оклади податку становили від 20% до 50% залежно від суми чи % приросту прибутку[2];

- особливий військовий збір з перевезення залізницею вантажів (з 1 липня 1916 р. на час війни «у зв`язку з посиленням економічного регулювання вантажного руху») – 10 коп. за кожен вагон (цистерну, платформу тощо) вантажів, включаючи і військові перевезення залізничним транспортом[3];

- акциз на чай (з 1 листопада 1916 р.) – ставка податку становила від 5 коп. до 1 руб. з фунту залежно від виду і ґатунку[4];

На фоні заборони продажу спирту й алкогольних напоїв у 1914-1915 рр. продовжували прийматися закони про збільшення акцизів на спирт, вино та інші алкогольні напої, але вони повністю нівелювалися прийняттям Радою Міністрів положення «Про заборону в 1916-1917 роках виробництва спирту на всіх винокурних і дріжджево-винокурних заводах імперії»[5]. Аналогічно обмеження продажу пива при збільшенні акцизу на пивоваріння також не могло сприяти суттєвим надходженням від цього податку до бюджету.

Війна загострювала відносини між людьми у західних регіонах підросійської України, оскільки суспільство розподілялося на тих, які співчували Німеччині, і

---

[1] Об установлении временного в пользу казны налога на тотализатор: Положение Совета Министров от 3 февраля 1916 г. ст.№219. *СУ и РП*. 1916. 7 февраля (№39). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 281.

[2] Об установлении временного налога на прирост прибылей торгово-промышленных предприятий и вознаграждения личных промысловых занятий и о повышении размеров отчислений на погашение стоимости некоторых имуществ при исчислении прибылей, подлежащих обложению процентным сбором: Положение Сов. Министров от 13 мая 1916 г. №998. *СУ и РП*.. 1916. 14 мая (№131). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 1221–1231.

[3] Об установлении на железных дорогах на время войны особого сбора в связи с усилением экономической регулировки грузового движения: Положение Сов. Министра от 13 мая 1916 г. №1010. *СУ и РП*. 1916. 14 мая (№132). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 1250–1251; Об установлении на железных дорогах, на время войны, особого сбора, в связи с усилением экономической регулировки грузового движения: Положение Сов. Министров от 13 мая 1916 г. №1332. *СУ и РП*. 1916. 21 июня (№164). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 1562.

[4] Об установлении акциза на чай: Положение Сов. Министров от 16 сентября 1916 г. №2109. *СУ и РП*. 1916. 4 октября (№269). Отд. 1. С. 2663 –3677; О сроке введения в действие Высочайше утверждённого 16 сентября 1916 года положения Совета Министров об установлении акциза на чай: Постановление Министра финансов от 29 сентября 1916 г. №181. ст. №2149. *СУ и РП*. 1916. 8 октября (№272). Отд. 1. Петроград,1916. С. 2706.

[5] О воспрещении в 1916–1917 годах производства спирта на всех винокуренных и дрожжево-винокуренных заводах Империи: Положение Совета Министров от 29 сентября 1916 г. ст. №2157. *СУ и РП*. 1916. 11 октября №274 Отд. 1. Петроград, 1916. С. 2714.

тих, що готові були служити Російській імперії. Подекуди побутові проблеми в сім'ях набували політичних відтінків. За даними жандармського управління Подільської губернії, між односельцями відбувалися публічні суперечки щодо такої прихильності, такі справи розслідувалися на предмет благонадійності та «ворожого ставлення до Російського уряду»[1]. Серед місцевого населення поширювалися чутки та підбурення з приводу несплати податків російському царю[2]. Що стосується фінансового результату від збільшення окладів податкових платежів та введення нових податків, то до кінця 1915 р. він мав певний ефект (див. табл. 11). Таким чином, уряду Російської імперії до кінця 1915 року вдалося досягти і перевищити показники податкових надходжень довоєнного 1913 р. на 262,33 млн. руб., або на 21,7%. Але якщо врахувати інфляційні процеси, то абсолютна величина надходжень 1915 р. буде дещо меншою, а, відповідно, й величина приросту також скоротиться.

Таблиця 11

Стан податкових надходжень до бюджету Російської імперії протягом 1913 – 1915 рр., (млн. руб.)[3]

Роки	Квартали				Всього
	I	II	III	IV	
1913	252,962	294,076	310,850	350,960	1208,848
1914	291,558	344,478	213,928	299,874	1149,838
1915	240,567	368,346	355,762	506,504	1471,179

Якщо базовим роком обрати 1913 р., то податкові надходження за 1914 р. та 1915 р. відносно 1913 р. становитимуть (у %):

Роки	Квартали				Всього
	I	II	III	IV	
1913	100,00	100,0	100,0	100,0	100,0
1914	115,3	117,1	68,8	85,4	95,1
1915	95,1	125,3	114,4	144,3	121,7

[1] ЦДІАК України. Ф.301. Оп.1. Спр.1748. Арк. 27–28, 47.
[2]ЦДІАК України. Ф.301. Оп.1. Спр.1747. Арк. 4–4 зв., 9 зв.; Там само. Спр.1749. Арк. 1, 8.; Там само. Спр.1750. Арк. 1, 7; Там само. Спр.3118. Арк. 1–13.
[3] Складено за даними (розрахунки наші): Михайлов И. А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 88.

Важливо, що біля 65% загальних доходів довоєнних бюджетів Російської імперії складали кошти від використання державної власності та інші не податкові платежі та випадкові доходи. До доходів від використання державної власності належали: доходи від казенних підприємств, у т.ч. казенних залізниць та державних гірничих заводів; лісовий дохід, який складався з продажу державного лісу на пні та інших лісових матеріалів; доходи від карбування срібної і мідної монет – «монетний дохід»; поштовий та телеграфно-телефонний дохід, які складалися із спеціальних зборів за передачу депеш та за експлуатацію телефонних мереж; доходи від казенних підприємств (монополій); надходження від викупних платежів; повернення позик Державному банку та інші. В табл. 12 наведено склад доходів, за рахунок яких формувалася дохідна частина Державного бюджету Російської імперії у 1913 – 1915 рр.

Таблиця 12

Структура дохідної частини Державного бюджету Російської імперії у 1913 – 1915 рр., млн. руб.[1]

Доходи	1913р.	1914 р.			1915 р.			1916р.
	факт	кошторис	факт	%	кошторис	факт	%	кошторис
Податкові надходження, млн. руб.	1211,8	1245,4	1151,2	92,4	1587,7	1471,2	92,7	1617,0
%, у заг. доходах	35,1	34,7	38,9	X	49,6	56,6	X	50,7
Доходи від казенних підпр-в, млн. руб.	2068,6	2190,1	1611,4	73,6	1397,0	1187,0	85,0	1282,6
%, у загальних доходах	60,0	61,1	54,4	X	43,7	41,6	X	40,2
Інші доходи, млн. руб.	172,1	150,1	198,2	132,0	217,8	190,3	87,4	291,7
%, у заг. доходах	4,9	4,2	6,7	X	6,7	6,8	X	9,1
Всього	3452,5	3585,6	2960,8	82,6	3202,5	2848,5	88,9	3191,3

[1] Складено за даними (розрахунки наші): Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 124, 144; Государственная роспись доходов и расходов на 1914 год: Закон РИ от 22 июня 1914 г. ст. №1596. *СУ и РП.* 1914. 24 июня (№143). Отд. 1. СПб.,1914. С. 2370–2413; О государственной росписи доходов и расходов на 1915 год: Закон РИ от 5 февраля 1915 г. ст. №385. *СУ и РП.* 1915. 9 февраля (№43). Отд. 1. Петроград,1915. С. 611–650; О государственной росписи доходов и расходов на 1916 год: Закон РИ от 8 апреля 1916 г. ст. №763. *СУ и РП.* 1916. 14 апреля (№96). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 785–830.

Із табл. 12 видно, що заплановані кошторисні доходи як за 1914 р. (82,6%), так і 1915 р. (88,9%) не були виконані. Доходи бюджету станом на 1915 р. не досягли ні рівня довоєнних доходів 1913 р. (–604,0 млн. руб), ні рівня фактичних надходжень 1914 р. (–112,3 млн. руб.). Виконання планових показників за 1915 р. склали лише 88,9%, тобто, у бюджет недоотримано 354,0 млн. руб., у т.ч. податкових платежів – 116,5 млн. руб., доходів від казенних підприємств – 210 млн. руб., інших доходів на суму 27,5 млн. руб. Зменшення доходів від казенних підприємств пояснюється тим, що в умовах війни їхня прибутковість значно знижувалася через складне економічне середовище, у якому ускладнювалися розрахункові операції, особливо по військових постачаннях, де накопичувалася заборгованість; випереджаючий ріст витрат на процеси виробництва підвищував собівартість продукції і зменшував рентабельність відповідних підприємств. Прогнози динаміки падіння доходності казенних підприємств на наступні роки змусили уряд зменшити кошторисні доходи від них у 1916 р. на 114,4 тис. руб. порівняно з кошторисними доходами 1915 р. При цьому планові (кошторисні) податкові надходження 1916 р. від казенних підприємств прогнозувалися з приростом у розмірі 145,8 млн. руб. порівняно з фактичними надходженнями 1915 р. Таким чином, рівень питомої ваги цих надходжень у загальних бюджетних доходах знизився до рівня 40,7%. У той же час, вжиті імперським урядом заходи щодо збільшення ставок оподаткування у 1915 р. призвели до збільшення питомої ваги податкових надходжень у загальній сумі бюджетних доходів: із 35,1% у 1913 р. до 56,6% у 1915 р. (при запланованих 49,6%), а у 1916 р. планувалося досягти рівня 50,7%. Зміна цих пропорцій, з одного боку, звичайно ж, підвищувала значимість податкового важеля у загальній фінансовій політиці уряду, але, з іншого, ці пропорції авторитетно підтверджували той факт, що шляхом підвищення податкового тиску концептуально вирішити проблеми з фінансуванням військових потреб неможливо. Отже, окреслена фінансова ситуація вже до середини 1916 р. засвідчила вичерпність податкового ресурсу. Недосконала архаїчна податкова система Російської імперії не піддавалася до форматування продуктивними заходами. Очевидною стала необхідність

запровадження більш радикальних податкових змін, або й взагалі віддати перевагу кредитним операціям та емісії паперових грошей. У листопаді 1915 р. «Торгово-промышленная газета» у статті під назвою «Державні доходи та фінансовий план» інформувала своїх читачів про те, що «на даному етапі загальний план фінансової реформи перебуває у стадії розробки і найближчим часом буде розглядатися… <...> Пошуки нових державних ресурсів перш за все скеровуються в напрямку прямого оподаткування. Реформи у цій сфері, окрім фіскальної задачі, повинні слугувати корективом до добре розвинутого непрямого оподаткування та вирівняти тягар оподаткування..»[1]. Але при цьому «реформаторський» курс не заважав імперському урядові протягом 1916 р. запровадити ряд законодавчих актів щодо збільшення акцизів на тютюнові вироби, нафту, цукор, спирти, сірники та увести акциз на чай. На засіданнях комісій при міністерстві фінансів не один рік активно обговорювалося питання запровадження непрямих податків на тканину та електричну енергію, які, по суті, були митом[2]. А для масового збільшення митних платежів знайшлося і виправдання перед народом, – наче б то вони зумовлені «не стільки фіскальними, скільки економічними завданнями»[3]. Окремі позиції фінансового плану передбачали організацію заходів щодо розширення фінансово-кредитних операцій (у т.ч. розширений випуск двох державних внутрішніх позик 1916 р., випуск короткотермінових казначейських зобов'язань на внутрішній та зовнішній ринки, довгострокових казначейських зобов'язань на закордонні грошові ринки, випуск казначейських білетів, отримання зовнішніх запозичень (кредитів)). Таким чином, газетярами-пропагандистами фінансовий план імперського уряду, підмінюючи поняття, часто називався фінансовою реформою.

Звичайно, у складних економічних умовах, спричинених війною, розпочинати податкову реформу було доволі ризиковою справою, але іншого виходу не було.

---

[1] Государственные доходы и финансовый план. *Торгово-промышленная газета.* 1915. 1(14) нояб. (№243). С. 1.

[2] Преобразование налоговой системы. *Финансовая газета.* 1916. 22 апреля (5мая) (№199). С. 2; Совещание о косвенных налогах. *Финансовая газета.* 1916. 2(15) мая (№206). С. 3; Налог на ткани. *Финансовая газета*. 1916. 3(16) мая (№207). С. 2; Налог на электрическую энергию. *Финансовая газета*. 1915. 12 (25) мая (№213). С. 1; Обложение электрической энергии. *Голос Юга.* 1914. 5 ноября (№269). С. 2; По поводу обложения электрической энергии. *Голос Юга.* 1914. 5 декабря (№ 297). С. 2.

[3] Государственные доходы и финансовый план. *Торгово-промышленная газета.* 1915. 1(14) ноября (№243). С. 1.

В пояснювальній записці до проекту бюджету на 1916 р. міністр фінансів П. Л. Барк визнавав системні проблеми тогочасної податкової системи та розумів «всю необхідність перегляду діючої … податкової системи з метою досягнення, з одного боку, збільшення державних доходів, а з іншого боку – більш справедливого розподілу податкового тягаря»[1]. У розпал війни, 6 квітня 1916 р., Державною думою приймається Закон Російської імперії «Про державний прибутковий податок»[2], проект якого десятиліттями обговорювався в імперських урядових та наукових колах, отже, заздалегідь до початку війни. Цей закон вступав у дію з 1 січня 1917 р. Безперечно, імперський уряд покладав великі надії на даний податок, проте й він не міг забезпечити вирішення усіх фінансових проблем воюючої держави. На засіданні бюджетної комісії Державної думи 12 січня 1915 р., голова Ради Міністрів, заступник Міністра фінансів – державний контролер, статс-секретар Харитонов підкреслював, що «введення прибуткового податку зовсім не панацея, оскільки можливості його, визначені <…> у 126 млн., недостатні для покриття витрат»[3].

Слід відзначити, що військовий податок, котрий було запроваджено у 1915 р. положенням Ради Міністрів «Про встановлення військового податку»[4], певною мірою можна вважати «пілотним проектом» прибуткового оподаткування. Через механізм прогресивного оподаткування відбулося несміливе посягання на доходи більш заможного населення у пропорційному збільшенні твердої ставки податку, а для непрацездатних осіб вперше застосовано пільги. Запровадження своєрідного декларування доходів у вигляді заяв за встановленою формою можна оцінити як позитивну практику, що характерна саме для прибуткового оподаткування[5].

---

[1] Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 131–132.

[2] О государственном подоходном налоге: Закон РИ от 6 апреля 1916 г. ст. № 838. *СУ и РП.* 1916. 26 апреля (№106). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 899–938.

[3] Государственная Дума: в бюджетной комиссии. *Голос Юга.* 1915. 14 янв. (№12). С.2.

[4] Важнейшие законы, указы и распоряжения военного времени: сборник в 2-х т. / сост. Левин С. М. Петроград, 1916. Т. 2: Апрель–декабрь 1915 г.–1916 г. 512 с.

[5] Орлик С. Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність. *Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки.* Кіровоград, 2015. Вип. 27. С. 119–129.

Громадськість покладала надії на реформаторські потуги царського уряду у сфері оподаткування, які базувались на прибуткових основах. Щойно після впровадження військового податку в дію, у травневій 1915 р. єлисаветградській газеті «Голос Юга» відзначалося, що «новий податок побудовано на цілком правильному принципі пропорційного прибуткового оподаткування і звільненні від податку незаможних і не працездатних. На черзі … стоїть загальна перебудова податкової системи, і було б бажано, щоб цей принцип прибутковості оподаткування і звільнення незаможних і не працездатних був би покладений в її основу»[1].

За законом «Про державний прибутковий податок» платниками цього податку визначено фізичних осіб, які мали російське підданство, або проживали в Російській імперії та отримували доходи, що підлягали оподаткуванню, а саме доходи від: 1) грошових капіталів; 2) використання нерухомого майна (будівельної нерухомості і землі), у т.ч. оренди; 3) будь-яких торгівельних, промислових підприємств та іншого підприємництва; 4) будь-якої отриманої винагороди за працю за наймом; 5) здійснення професійної чи особистої промислової діяльності, яка приносила дохід; 6) інших джерел, які вище не названі, але приносили доходи і вигоди[2].

З метою справедливого оподаткування при розрахунках оподатковуваного доходу законом передбачалося виключення витрат (документально підтверджених), які були пов’язані з отриманням цього доходу. Позитивним у законі та інструкції було те, що за кожним оподатковуваним доходом детально розписувався механізм обрахунку бази оподаткування, до якої застосовувалися ставки оподаткування. Вперше у податковій практиці російської податкової системи встановлено неоподаткований мінімум, який складав 850 руб. у рік. Тобто, не підлягали оподаткуванню доходи фізичних осіб, які отримували річний чистий дохід у сумі, меншій за вказану. Відомості про суму доходів, які платник податків

[1] Военный налог. *Голос Юга.* 1915. 9 травня (№110). С. 2.
[2] О государственном подоходном налоге: Закон РИ от 6 апреля 1916 г. ст. № 838. *СУ и РП.* 1916. 26 апреля (№106). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 899–938.

отримав у попередньому році, подавалися ним же у вигляді заяви (до 1 березня) за встановленою формою безпосередньо до дільничного з прибуткового податку присутствія або через казначейства, земські, міські, купецькі, міщанські та ремісничі управи, а то й навіть через ощадні каси та їх відділення[1]. Зазначена заява, по суті своїй, була прообразом декларації про доходи. На підставі цієї заяви розраховувалася сума прибуткового податку, яка вказувалася в окладному листі, що вручався платникові податку. Прибутковий податок сплачувався у два строки рівними частинами, – не пізніше 2 жовтня та 15 грудня звітного року. У разі несвоєчасної сплати цього податку передбачалося нарахування пені у розмірі 1% за кожен місяць прострочення платежу. За неподання заяви, або подання її з порушенням встановленого строку було передбачено штраф у сумі 200 руб. Якщо податок не сплачувався платниками більше місяця від встановленого законодавством терміну, то списки боржників передавалися до поліції для його примусового стягнення за рахунок рухомого майна, а за необхідності і нерухомого майна. Крім того, законом передбачалося пільгове оподаткування та механізм розстрочки і навіть списання сплати податку для «платників, котрі знаходилися у скрутному фінансовому становищі», за їхніми клопотаннями та вагомими обґрунтуваннями (в тому числі з причини отриманих збитків, завданих стихійними лихами чи непереборною силою тощо). Нормою цього закону, що мала особливе значення, можна вважати запровадження прогресивної шкали оподаткування при обрахунку суми прибуткового податку. Суть прогресивного оподаткування полягала в тому, що при збільшенні суми доходу збільшувався розмір окладу податку, та ще й з можливим пониженням цього окладу з урахуванням кількості членів сім'ї (чим більше членів сім'ї, тим менша сума податку). Оскільки оподаткування прибутковим податком було розпочато з 1 січня 1917 р., то оклади податку почали застосовувати до доходів, отриманих у попередньому, 1916 р.

[1] О государственном подоходном налоге: Закон РИ от 6 апреля 1916 г. ст. № 838. *СУ и РП*. 1916. 26 апреля (№106). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 899–938; ДАКіО. Ф. 396. Оп.1. Спр. 8. Арк. 32–33 зв.

Найменша сума податку становила 6 руб., а найбільша сума податку сягала 67 руб. у рік[1].

Нестримні інфляційні процеси та знецінення російських грошей сприяли тому, що 12 червня 1917 р. Тимчасовий уряд розглянув подання Міністра фінансів щодо внесення змін до вищезгаданого закону, де передбачалося: 1) підвищення неоподатковуваного мінімуму до 1000 руб.; 2) збільшення діапазону прогресивної шкали оподаткування з поділом на 89 розрядів дохідності (раніше їх було 14); 3) підвищення ставок прибуткового податку: мінімальний оклад встановлено у розмірі 12 руб., а максимальний – 120,0 тис. руб. у рік (раніше мінімальний оклад складав 6 руб., а максимальний 67 руб. у рік)[2].

Такі нові реформаторські принципи в оподаткуванні ускладнювали механізм адміністрування прибуткового податку. Відповідно, його впровадження вимагало проведення складних підготовчих заходів, які й розпочалися з часу прийняття самого закону. Вже у травні 1916 р. дільничні податні інспектори отримували від Казенних палат вказівки приступити «до збирання відомостей, необхідних для обліку платників прибуткового податку та їх сукупного доходу»[3]. У свою чергу дільничні податні інспектори активно розсилали листи на підприємства, в установи (у т.ч. державні) та організації з вимогою надання списків працюючих та відомостей про їхні доходи; до акціонерних товариств щодо надання списків осіб, яким здійснювалися виплати дивідендів; до поштово-телеграфних установ, страхових товариств, державних ощадних кас і банківських установ щодо списків вкладників та отриманих ними доходів від вкладів, страхових відшкодувань та інших виплат; безпосередньо до громадян, які отримували доходи від операцій з нерухомим майном або капіталами, від здійснення ними підприємницької діяльності[4]. Крім того, на кожного працівника роботодавець мав оформляти

[1] Инструкция о применении положения о государственном подоходном налоге: распоряжение Министра финансов от 26 сентября 1916 г. ст.№2679. *СУ и РП*. 1916. 28 ноября (№333). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 3389–3624.
[2] ДАКіО. Ф. 396. Оп.1. Спр. 8. Арк. 114–115.
[3] ДАКО. Ф.1049. Оп.1. Спр.220. Арк. 3.
[4] Ф.1049. Оп.1. Спр.220. Арк. 4–14, 32, 58, 81, 95. ДАКіО. Ф. 78. Оп.1. Спр.97. Арк. 9–10, 15–18, 23–24, 26–27, 36–38, 39; ДАКіО. Ф. 396. Оп.1. Спр.23. Арк. 153, 156–156 зв.,162, 171, 174–174 зв.; ДАКіО. Ф. 396. Оп.1. Спр.8. Арк. 10–10 зв., 12–12 зв.,

відповідну «дохідну» картку за встановленою формою та надавати такі картки до 1 січня дільничному податному інспекторові з прибуткового податку присутствія. Особливості прибуткового оподаткування відразу ж виявили недосконаліть зазначеного закону та вказували на відсутність практичного досвіду як у законодавців, так і представників податкових органів. Так, ощадні каси і банківські установи відмовлялися від надання інформації про розмір вкладів та доходів від них у фізичних осіб, посилаючись на норми інших спеціальних законів, які гарантували банківську таємницю[1]. Виникали спірні питання з оподаткуванням працівників Південно-Західних залізниць, які перебували у віданні військових підрозділів польових управлінь і мали користуватися пільгами як військові частини, котрі були приписані до діючої армії[2]. У багатьох платників податків виникали суперечливі питання щодо визначення суми річного чистого доходу, суть яких полягала в тому, що у заяві платники податків вказували менші суми доходу порівняно з тими, що їх визначали податні інспектори за своїми відомостями. Відповідно, сума податку до сплати пред'являлася платникам значно більшою від очікуваної ними, що викликало обурення та оскарження платниками податків[3]. Через специфіку заповнення бланків вищезгаданих заяв виникали проблеми з їх заповненням, особливо у малописьменних людей. Необізнаність населення з податковими змінами сприяла тому, що за рішенням Департаменту окладних зборів Міністерства фінансів граничні строки подачі заяв переносилися з 1 березня на 24 березня 1917 р. [4]. Слід відзначити, що перенесення строку не вирішувало проблеми всеосяжності подання населенням необхідних заяв. Голова 4-го Єлисаветградського повітового по прибутковому податку присутствія з цього приводу писав: «24 березня спливає строк подання платниками заяв про доходи,

[1] Ф. 1049. Оп.1. Спр.220. Арк. 27.
[2] Там само. Арк. 215 – 216.
[3] ДАПО. Ф. 130. Оп.4. Спр.3. Арк. 1; Ф. 130. Оп.4. Спр.10. Арк. 1–1 зв.; Ф.130. Оп.4. Спр.18. Арк. 1 – 1зв; Ф.130. Оп.4. Спр.24. Арк. 1–1 зв.
[4] ДАКО. Ф.1049. Оп.1. Спр.220. Арк. 208; ДАКіО. Ф.396. Оп.1. Спр.8. Арк. 18, 33.

проте до цього часу надходить дуже недостатня кількість заяв» [1]. Такий стан справ змушував застосовувати штрафні санкції до місцевого населення.

Звичайно, нові підходи в оподаткуванні потребували певних знань і навиків від податних інспекторів, які мали впроваджувати податкову реформу прибуткового оподаткування в життя шляхом налагодження безпосередніх контактів з платниками податків та втручання у їхні приватні фінансові справи, роз'яснювати їм норми податкового законодавства. Для вирішення складних законодавчих питань, урегулювання колізій, уникнення неоднозначного трактування норм законодавства про прибутковий податок, які накопичилися у податних інспекторів при його введенні в дію, управління Київською казенною палатою ініціювало, в двадцятих числах січня 1917 р., проведення з'їзду податних інспекторів м. Києва та Київської губернії. На з'їзді також розглядалися організаційні питання, забезпечення бланками, порядку надання роз'яснень населенню, проблема обміну досвідом та ін.[2]. Аналогічні з'їзди проводилися і в інших губерніях імперії, а матеріали, напрацьовані їх учасниками, щодо застосування норм нового закону про прибутковий податок, обмінювалися між губерніями[3].

Що стосується впровадження зазначеного закону на окупованих територіях Галичини і Буковини, то оскільки дія його поширювалася на всю територію Російської імперії, за винятком Великого Князівства Фінляндського, то прибутковий податок з місцевого населення захоплених територій не справлявся. Стосовно військових російської армії, то необхідно зазначити, що відповідно до п.5. статті 11 закону пільгами користувалися військові чини армії і флоту та прирівняні до них категорії особового складу установ і організацій, які були приписані до діючої армії і флоту, як урядових, так і тих, котрі утримувалися за рахунок громадських і приватних коштів, щодо доходів, отриманих у вигляді жалувань за службу. Разом з тим інші доходи, такі як доходи, отримані від:

[1] ДАКіО. Ф.396. Оп.1. Спр.14. Арк. 92.
[2] ДАКО. Ф.1049. Оп.1. Спр.220. Арк. 41.
[3] ДАКіО. Ф.396. Оп.1. Спр.8. Арк. 55, 63–63 зв., 139.

володіння нерухомим майном (у т.ч. землею), торгівельними та промисловими підприємствами, грошовими капіталами (у т.ч. відсотки за позиками та цінними паперами) та ін., визначені у Законі, підлягали оподаткуванню на загальних підставах. У спеціальних роз'ясненнях Департаменту окладних зборів (з прибуткового податку відділення) Міністерства фінансів та відповідного повідомлення Головного казначея ПЗФ «Про порядок залучення чинів діючої армії і флоту до сплати державного прибуткового податку» було уточнено, що пільгами по прибутковому податку користуються особи установ і закладів, які безпосередньо приписані до збройних сил і які знаходяться в театрі військових дій, у т.ч. підрозділи, котрі належали до системи Головного польового казначейства та окружного військового контролера, головного уповноваженого російського товариства Червоного Хреста та Військово-окружних управлінь округів, всі чини управлінь та підрозділів Військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, котрі отримували доходи у вигляді жалування та виплат, пов'язаних з виконанням службових обов'язків[1]. У випадку отримання інших доходів такі особи мали подати до дільничних по прибутковому податку присутствія за місцем проживання заяви за встановленою формою №8 та №12 до 1 березня звітного року. З цього приводу 25 лютого 1917 р. Головнокомандуючим арміями Південно-Західного фронту О. О. Брусиловим було підписано наказ за №288, у якому урегульовувалися організаційні питання запровадження прибуткового податку та висловлювалася «тверда переконаність у тому, що чини височайше довірених мені (Брусилову – С. О.) армій поставляться до нового прибуткового податку з повною доброзичливістю….»[2]. У наказі зазначалося, що бланки заяв про доходи видаватимуться безкоштовно у польових казначействах, в яких також здійснювався продаж відповідних роз'яснювальних брошур «Керівництво для платників прибуткового податку». Слід відзначити, що посилки із вищезгаданими бланками заяв розсилалися до польових казначейств із

[1] ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.1. Арк. 221зв. – 222зв.; ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.89. Арк. 67–67 зв.
[2] ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.1. Арк. 221.

певним запізненням. Так, до Тернопільського польового казначейства вони були надіслані 16 березня 1917 р. при законодавчо встановленому строкові до 1 березня[1]. З урахуванням того, що на 1917 р., за розпорядженням Департаменту окладних зборів, встановлений строк було перенесено по всій Росії на 24 березня, то таке невчасне надсилання документів не вважалося порушенням, і штрафні санкції не застосовувалися.

Таким чином, у складний воєнний період Закон «Про державний прибутковий податок»[2] мав ознаменувати початок податкової реформи, тобто переведення податкової системи Росії на прибутковий принцип оподаткування.

Що стосується **митної політики уряду Російської імперії** у період Першої світової війни, то вона вибудовувалася відповідно до ситуації, спричиненої війною. Вступ Російської імперії у Першу світову війну призвів до того, що ця імперія стала, фактично, ізольованою від світу. Рух товарів через західні і кавказькі кордони був обмеженим; торгівельні порти Чорного, Азовського і Балтійського морів переважно були закриті. У загальних обсягах імпортних операцій найбільші обсяги товарообігу, якщо рахувати за даними довоєнного 1913 р., здійснювалися по Європейському кордону (83,4%), значно меншими по Азіатському кордону (11,2%) і найменшими по Фінляндському (4,1%) та Кавказько-Чорноморському (1,3%) кордонах. Починаючи з серпня 1914 р., обсяг імпортних операцій Росії скоротився на 64% порівняно з відповідними показниками 1913 р. (табл. 13), а це автоматично позначилося на надходженнях до бюджету митних платежів (табл. 14).

Із таблиці 13 видно, що якщо до початку вступу Росії у війну обсяг імпорту за січень-липень 1914 р. складав 895,6 млн. руб. та мав приріст на 17,7% порівняно з відповідним періодом 1913 р., то у серпні-грудні 1914 р. імпортні операції різко скоротилися і склали 220,4 млн. руб., а це лише 36% обсягів імпорту за відповідний період 1913 р.

---

[1] ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.30. Арк. 227.

[2] О государственном подоходном налоге: Закон РИ от 6 апреля 1916 г. ст. № 838. *СУ и РП*. 1916. 26 апреля (№106). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 899–938.

Таблиця 13

Стан імпортних операцій за 1913 – 1914 рр. у розрізі кордонів перетину*[1]

Напрямок кордону	Обсяги ввезених товарів, млн. руб.								
	Січень – липень			Серпень – грудень			Всього		
	1913р.	1914р.	%	1913р.	1914р.	%	1913р.	1914р.	%
Європейський	631,8	722,1	114,3	514,5	129,4	25,2	1146,3	851,5	74,3
Кавказько-Чорноморсь-кий	12,0	20,6	171,7	6,3	1,9	30,2	18,3	22,5	123,0
Азіатський	85,3	115,3	135,2	68,1	64,4	94,6	153,4	179,7	117,1
Фінляндський	31,9	37,6	117,9	24,1	24,7	102,5	56,0	62,3	111,3
Всього	**761,0**	**895,6**	**117,7**	**613,0**	**220,4**	**36,0**	**1374,0**	**1116,0**	**81,2**

*за даними Департаменту митних зборів Міністерства фінансів, опублікованих у «Торгівельно-промисловій газеті»

Скорочення імпортних операцій за 1914 р. на 258,0 млн. руб. спричинило зменшення надходжень митних платежів на 49,05 млн. руб. порівняно з 1913 р. (табл. 14). Тоді як за перше півріччя 1914 р. надходження митних платежів мали приріст на 22,3% порівняно з відповідним періодом 1913 р. Динаміка падіння надходжень митних платежів спостерігалася вже з липня 1914 р. Найменші показники надходжень митних платежів мали місце у серпні (39,6%) та листопаді (47,5%) 1914 р. порівняно з цими ж місяцями 1913 р.

Таблиця 14

Стан надходжень митних платежів за 1913 – 1914 рр.[2]

Роки	Надходження митних платежів, млн. руб.							
	Січень-червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Всього
1913	166,035	29,335	29,758	30,497	33,456	34,054	29,782	352,917
1914	203,002	22,272	11,799	16,085	17,847	16,173	16,686	303,864
Відхилення, +/-	36,967	-7,063	-17,959	-14,412	-15,609	-17,881	-13,096	-49,05
%	122,3	75,9	39,6	52,7	53,3	47,5	56,0	86,1

[1] Складено за даними (розрахунки наші): Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 47.

[2] Там само.

З метою розширення бази оподаткування митним тарифом та залучення до оподаткування митним тарифом товарів, які раніше звільнялися від сплати, у липні 1914 р. Державною думою було прийнято Закон «Про встановлення митних правил для деяких місцевостей імперії». Ці правила обмежували пільги зі сплати митних платежів на азіатських кордонах імперії (у т.ч. Китаї й Монголії) та запроваджувалося митне обкладення ряду товарів, які раніше мали безмитний режим перетину цих кордонів[1]. Законом «Про митні обрядності з відпуску товарів закордон» визначено: порядок документального оформлення товарів при перетині через митниці і митні застави імперії; встановлено порядок перевезення (постачання), збереження, навантаження (перевантаження і пересипка), відправлення окремих товарів, огляд товарів як на суходільних митницях, так і в портах Балтійського, Білого, Чорного та Азовського морів; визначено та посилено відповідальність за порушення встановленого порядку відправлення товарів за кордон[2]. Слід відзначити, що у 1914 р. приймалися лише поодинокі законодавчі акти, які збільшували розміри митних тарифів, зокрема, по окремих видах товарів: хліба в зерні, гороху, бобових, хлібних продуктів[3] та ін. У серпні 1914 р. було прийнято важливий Закон «Про подальше застосування конвенційних митних тарифів», яким встановлено, що при здійсненні торгівлі з нейтральними та союзними країнами застосовувалися занижені конвенційні ставки митних платежів, встановлених Торгівельною угодою Росії з Німеччиною, що була укладена у 1894 р., та діяла зі змінами та доповненнями від 1904 р.[4]. Таким чином, російський уряд мав зацікавити нейтральні і союзні держави у постачанні необхідних товарів до Російської імперії і за рахунок цього, наскільки це можливо, поліпшити

[1] Об установлении особых таможенных правил для некоторых местностей Империи: Закон РИ от 21 июня 1914 г. №1787. *СУ и РП*. 1914. 3 июля (№155). Отд. 1. СПб.,1914. С. 2627–2632.

[2] Об таможенных обрядностях по отпуску товаров за границу: Закон РИ от 21 июня 1914 г. №1788. *СУ и РП*. 1914. 3 июля (№155). Отд. 1. СПб.,1914. С. 2632–2638.

[3] Об обложении таможенною пошлиною привозимых из-за границы хлеба в зерне, гороха и бобов: Закон РИ от 1 мая 1914 г. ст. №1282. *СУ и РП*. 1914. 23 мая (№116). Отд. 1. СПб., 1914. С. 1971; Об обложении таможенными пошлинами хлебных продуктов, привозимых из-за границы в Великое Княжество Финляндское: Закон РИ от 10 июня 1914 г. ст. №1600. *СУ и РП*. 1914. 27 июня (№144.). Отд. 1. СПб.,1914. С. 2426–2427.

[4] О дальнейшем применении конвенционных таможенных тарифов: Положение Совета Министров от 3 августа 1914 г. ст. №2269. *СУ и РП*. 1914. 15 августа (№230). Отд. 1. СПб.,1914. С. 3340.

експортно-імпортний товарообмін, а, відповідно, й надходження митних платежів, хоч і за дещо заниженими ставками.

Окремими законодавчими актами, прийнятими у червні – липні 1914 р., було збільшено штатну чисельність департаменту митних зборів і переглянуто фінансування органів митного нагляду[1].

Звичайно, вищезгаданих заходів було недостатньо для стабілізації надходжень митних платежів. Планові бюджеті надходження митних платежів станом на 1914 р., які планувалися у сумі 370,472 млн. руб.[2], були виконані лише на 82%. Фактично до кошторису 1914 р. надійшло лише 303,863 млн. руб. митних платежів, тобто, до бюджету не надійшло 66,608 млн. руб. відносно запланованих сум кошторису 1914 р. Враховуючи різке падіння імпортних операцій, прогнози надходжень митних платежів на 1915 р. були ще менш оптимістичними. Тож єдиним способом компенсації втрат уряд визнав саме підвищення ставок загального митного тарифу по європейському кордону. 28 лютого 1915 р. будо прийнято положення Ради Міністрів «Про тимчасове підвищення ставок Загального Митного Тарифу по Європейській Торгівлі»[3], за яким збільшувалися розміри ставок митних тарифів на різні товари і вантажі від 20% до 50%, а на тютюн – до 100%. Крім того, у червні 1915 р. положенням Ради Міністрів було прийнято порядок обкладення за підвищеним митним тарифом вантажів, які отримували з-за кордону урядові установи[4].

З урахуванням підвищення мита та інші заходи, запроваджені урядом у сфері митної політики, у проект бюджету на 1915 р. закладалися надходження від митних

---

[1] Об отпуске из государственного казначейства средств на усиление таможенного надзора: Закон РИ от 29 июня 1914 г. №1959. *СУ и РП*. 1914. 14 июля (№172). Отд. 1. СПб., 1914. С. 2832–2833; Об установлении нового штата департамента таможенных сборов: Закон РИ от 28 июня 1914 г. №1929. *СУ и РП*. 1914. 12 июля (№167). Отд. 1. СПб.,1914. С. 2784–2787.

[2] Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 47

[3] О временном повышении ставок Общего Таможенного Тарифа по Европейской Торговле: Положение Совета Министров от 28 февраля 1915 г. ст. №707.*СУ и РП*. 1915. 12 марта (№82). Отд.1. Петроград, 1915. С. 1045–1048.

[4] Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 104.

платежів на суму 233,050 млн. руб., що було менше кошторисних (планових) надходжень за 1914 р. на 23,5% і менше фактичних надходжень за 1913 р. на 34%. Як виявилося, результат фактичних надходжень за 1915 р. склав 283,398 млн. руб., що перевищило показники кошторисних планових надходжень 1915 р. на 50,348 млн. руб., або на 21,6%, і майже досягли рівня надходжень митних платежів 1914 р. – 93,3% (табл. 15).

Таблиця 15

Стан надходжень митних платежів за 1913 - 1916 р., млн. руб.[1]

Надходження	1913 р.	1914 р.			1915 р.			1916 р.
	Факт, млн.руб.	Кошторис, млн.руб.	Факт, млн.руб.	%	Кошторис, млн.руб.	Факт, млн.руб.	%	Кошторис, млн.руб.
Митних платежів	352,917	370, 472	303,864	82,02	233,050	283,398	121,6	314,0

За даними Міністерства фінансів, надходження митних платежів у 1915 р. порівняно з 1913 р. мали позитивну динаміку (рис.1). З діаграми видно, що у серпні 1915 р. відбувся значний «прорив» у надходженнях до бюджету мита, а в жовтні (39,3 млн. руб.) та грудні (39,7 млн. руб.) дані показники перевищили надходження довоєнного 1913 р. Таким чином, у 1915 р. було отримано позитивні фіскальні результати, що стало наслідком результативного впровадження імперським урядом вищезгаданих заходів 1914–1915 рр.

Як і до війни, у 1915 р., найбільші суми митного тарифу надходили до бюджету з митниць європейських кордонів – 82,4%, а 17,6% – з азійських і фінського кордонів.

З урахуванням позитивної динаміки надходжень митних платежів, що намітилася у другій половині 1915 р., у державному бюджеті на 1916 р. урядом

[1] Складено за даними (розрахунки наші): Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 102–103; Государственная роспись доходов и расходов на 1914 год: Закон РИ от 22 июня 1914 г. ст. №1596. *СУ и РП.* 1914. 24 июня (№143). Отд. 1. СПб.,1914. С. 2370–2413; О государственной росписи доходов и расходов на 1915 год: Закон РИ от 5 февраля 1915 г. ст. №385. *СУ и РП.* 1915. 9 февраля (№43). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 611–650; О государственной росписи доходов и расходов на 1916 год: Закон РИ от 8 апреля 1916 г. ст. №763. *СУ и РП.* 1916. 14 апреля (№96). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 785–830.

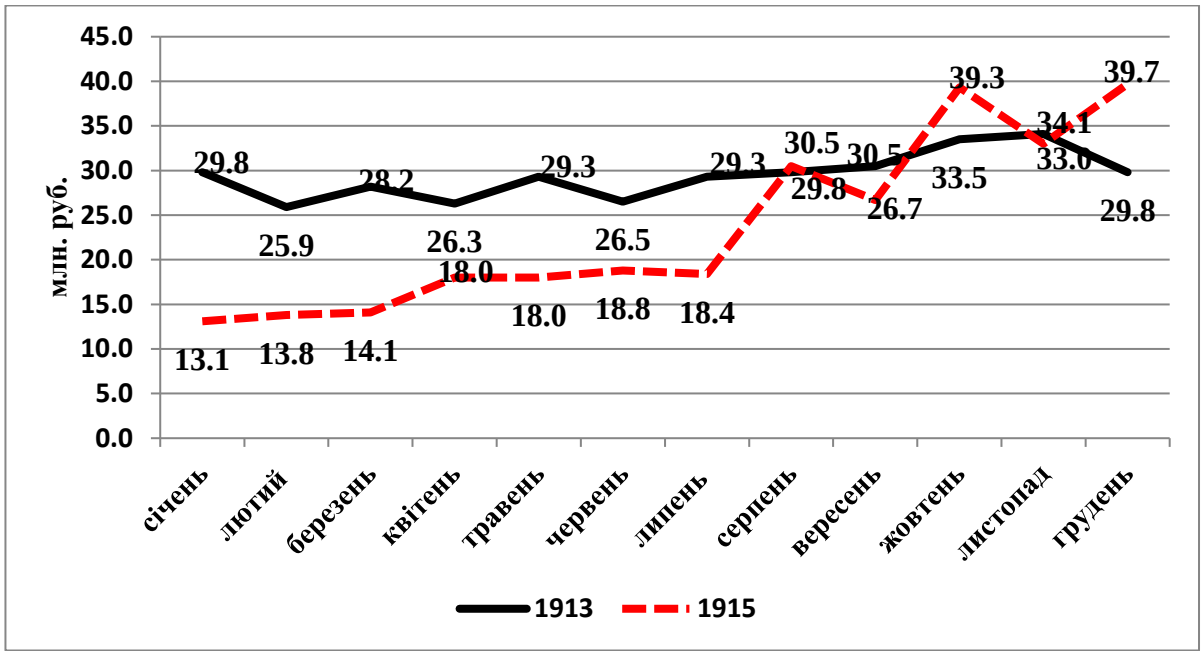

Рис. 1 **Надходження мита до бюджету за січень - грудень 1913 р. та 1915 р.**[1]

було заплановано 314,400 млн. руб. митного доходу[2], що на 30,6 млн. руб. (або 10,8%) більше ніж фактичні надходження 1914 р., але менше від довоєнного показника 1913 р. на 38,917 млн. руб.(табл. 15). Як відомо, позитивна динаміка надходжень митних платежів спостерігалася з самого початку 1916 р. За перше півріччя 1916 р. до бюджету фактично надійшло митних платежів на суму 214,159 млн. руб.[3], що складало 68,2 % річної суми митного доходу.

Іншою стороною митної політики імперського уряду було регулювання вивозу сільськогосподарської продукції, сировини та товарів промислового виробництва. Військові потреби вимагали безперебійного постачання армії, окрім військового спорядження і зброї, продуктами харчування, одягом та іншими промисловими товарами. Для максимального спрямування всіх необхідних для ведення військових дій матеріалів Міністерство фінансів спеціальними розпорядженнями почало встановлювати заборону на вивіз ряду товарів і сировини

[1] Складено автором за даними: Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной*. Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 104.

[2] О государственной росписи доходов и расходов на 1916 год: Закон РИ от 8 апреля 1916 г. ст. №763. *СУ и РП.* 1916. 14 апр. (№96.). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 786.

[3] Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной.* Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 151.

з Російської імперії. Наприклад, у серпні 1914 р. розпорядженням Міністерства фінансів було заборонено вивезення з Росії через суходільний кордон Європейської Росії і через всі порти Білого, Балтійського, Чорного і Азовського морів хліба, овочів, м'яса та інших товарів[1]. А вже у вересні 1914 р. було заборонено вивезення з європейської Росії марганцевої руди[2], у червні 1915 р. – вивезення молочних продуктів, марлі, лляного полотна (парусини), наметового хакі, лляного і конопляного насіння російського походження[3] та інших товарів.

У свою чергу, збільшення ставок митних зборів та податків (особливо збільшення акцизів) при забезпеченні фіскальної функції одночасно збільшувало податкове навантаження на платників податків. Наслідком цього процесу стало стрімке зростання цін на товари та послуги, що погіршувало соціально-економічне становище населення, яке на власних плечах виносило весь тягар війни. Збільшення акцизних податків автоматично збільшувало ціну підакцизних товарів, адже податкова природа непрямих податків передбачає включення їх до ціни товару і подальше стягнення безпосередньо з носія податку, тобто кінцевого споживача. Так, поява нового податку з перевезення залізничними шляхами вантажів значно підвищило ціни на товари для кінцевих споживачів через включення підвищених транспортних витрат до вартості товарів. Місцева газета м. Єлисаветрада Херсонської губернії «Голос Юга» у грудні 1914 р. відзначала таку проблему щодо постачання вугілля: «загалом, по настрою ринку, встановлено, що ціни на вугілля невисокі, і якщо вугілля доходить до споживача за високими цінами, то це тому, що встановлено високі ціни на дублікати, у зв'язку з високими непрямими податками, котрі пов'язані з навантаженням»[4]. Подібна ситуація

---

[1] О воспрещении вывоза из России через сухопутную границу Европейской России и через все порты Белого, Балтийского, Чёрного и Азовского морей, хлеба, овощей, мяса и других предметов: Распоряжение Министра финансов от 12 августа 1914 г. ст. №2242. *СУ и РП*. 1914. 12 августа (№226). Отд. 1. СПб., 1914. С. 3288.

[2] О воспрещении вывоза из Европейской России марганцевой руды: распоряжение Министра финансов от 3 сентября 1914 г. ст. №2351. *СУ и РП*. 1914. 5 сент. (№248.). Отд. 1. СПб., 1914. С. 3460.

[3] О воспрещении вывоза из России молочных продуктов и марли: распоряжение Министра финансов от 6 июня 1915 г. ст. №1277. *СУ и РП*. 1915. 13 июня (№166). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1729–1730; О воспрещении вывоза из России за границу льняного полотна (парусины) и палаточного хаки и льняного и конопляного семени русского происхождения: распоряжение Министра финансов от 12 июня 1915 г. ст. №1279. *СУ и РП*. 1915. 13 июня (№166). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1730.

[4] Еще об угле. *Голос Юга.* 1914. 23 декабря (№314). С. 3.

складалася і з іншими товарами, які перевозилися залізничним транспортом. Як наслідок, ріст цін та скорочення перевезень ужиткових товарів через завантаження залізниці військовими постачаннями призводили до зменшення сукупних доходів від казенних залізниць. Там складалася така ситуація, що промислові та торгівельні підприємства «вільних вагонів чекали тижнями. А тому за таких умов залізничний податок при всій його тяжкості не міг впливати на скорочення вантажообігу. Майже подібна картина спостерігалася і в пасажирському русі»[1].

Збільшення окладів оподаткування нерухомості разом із впливом інфляційних процесів у скрутний військовий період призводило до неконтрольованого підвищення цін на житло та на оренду житлових приміщень[2]. Такий стан був цілком прогнозований. На засіданні бюджетної комісії Державної думи її член А. І. Шингарьов зазначав: «Домовласники, без будь-якого сумніву, перекладуть збільшення податку на нерухомість на тих же квартиронаймачів, які, таким чином, будуть сплачувати податок двічі»[3]. З метою зупинити процес зростання цін уряд у серпні 1916 р. видає розпорядження «Про заборону підвищувати ціни на житлові приміщення»[4], за яким установлювалося обмеження підвищувати ціни на оренду житлової нерухомості порівняно з цінами, вказаними у договорах 1914 р., лише з приростом на 10%. Таке державне регулювання цін орендної плати передбачалося здійснювати протягом трьох років. З метою поширення вимог уряду серед населення губернатори приймали відповідні обов'язкові постанови, де вказувалося, що за підвищення ціни оренди нерухомого майна домовласники притягуватимуться до відповідальності у вигляді штрафу до трьох тисяч рублів, або до ув'язнення строком на три місяці[5].

---

[1] Результаты введения железнодорожного налога. *Голос Юга.* 1915. 13 марта (№63). С. 3.

[2] Орлик С.В. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні напередодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць Київського нац. у-ту ім. Тараса Шевченка.* Київ, 2016. Вип. 48. С. 24–30.

[3] В бюджетной комиссии Государственной Думы. *Русские ведомости.* 1915. 15 января (№11). С. 3.

[4] О воспрещении повышать цены на жилые помещения: положение Совета Министров от 27 августа 1916 г. ст. №1863. *СУ и РП*. 1916. 31 августа (№232.). Отд. 1. Петроград,1916. С. 2311–2314.

[5] ЦДІАК України. Ф.307. Оп.1. Спр.1. Арк. 58.

З метою примусового утримання цін російський уряд був вимушений масово приймати законодавчі акти щодо встановлення твердих і роздрібних граничних цін на харчові продукти і товари першої необхідності, які реалізовувалися на внутрішньому ринку[1]. Особливо активно такого роду закони приймалися у 1916 р.[2]. Державне регулювання цін набуло масового характеру у 1916 р. – на початку 1917 р. Окрім цього Міністерство фінансів ставило питання про утворення нових монополій у сфері виробництва та постачання певних видів значущих для споживачів продуктів. Вважалося, що створення казенних підприємств з виробництва сірників, нафтопродуктів, цукру, дріжджів, закупівлі та продажу чаю тощо забезпечить належну конкуренцію існуючим синдикатам, і таким чином встановлюватимуться оптимальні (справедливі) ціни на ринку цих товарів[3]. Крім

---

[1] О сроке и условиях введения в действие п.п. 6 и 7 отдела II закона 27 июля 1914 года и расписания предельных продажных цен на табачные изделия: постановление Министра финансов от 31 июля 1914 г. ст. №2106. *СУ и РП*. 1914. 2 августа (№210). Отд. 1. СПб., 1914. С. 3145–3148; О назначении для периода сахароварения 1914-1915 годов количества сахара, потребного к выпуску на внутренний рынок, размеров неприкосновенного запаса и общего нормального производства, а также предельных на сахар цен: положение Совета Министров от 6 июля 1914 г. ст. №2151. *СУ и РП*. 1914. 9 августа (№219). Отд. 1. СПб., 1914. С. 3209; О новом расписании предельных продажных цен на табачные изделия и о сроке взимания акциза с этих изделий в повышенном размере: постановление Министра финансов от 1 декабря 1914 г. ст. №3062. *СУ и РП*. 1914. 5 декабря (№329.). Отд. 1. СПб., 1914. С. 4485–4488; Об установлении предельных продажных цен на зажигательные спички и повышении с них акциза: положение Совета Министров от 14 сентября 1915 г. ст. №1986. *СУ и РП*. 1915. 29 сентября (№267). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2600–2601.

[2] О твёрдых до урожая 1916 года, ценах на ячмень и ржаную муку высших сортов: постановление Министра земледелия от 6 февраля 1916 г. №14. ст. №351. *СУ и РП*. 1916. 26 февраля (№53). Отд. 1. Петроград,1916. С. 411–415; О твёрдых, до урожая 1916 года, ценах на овес в губерниях Ярославской, Костромской и Владимирской: постановление Министра земледелия от 6 февраля 1916 г. №15. ст. №352. *СУ и РП*. 1916. 26 февраля (№53). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 415; О твёрдых, до урожая 1916 года, ценах на пшеничную муку разных сортов и отруби в губерниях Саратовской, Нижегородской, Тамбовской, Екатеринославской, Таврической, Бессарабской, Воронежской и Орловской, в последней кроме того и на пшеницу: постановление Министра земледелия от 6 февраля 1916 г. №16. ст. №353. *СУ и РП*. 1916. 26 февраля (№53). Отд. 1. Петроград, 1916. С.416–420; О некоторых мерах к урегулированию снабжения населения продовольствием и о порядке выработки и издания такс на предметы продовольствия: постановление Министра земледелия от 12 февраля 1916 г. №18. ст. №355. *СУ и РП*. 1916. 26 февраля (№53.). Отд.1. Петроград, 1916. С. 420–422; О твёрдых ценах на просо, пшено, гречиху и гречневую крупу в Подольской губернии: постановление Министра земледелия от 4 марта 1916 г. № 21. ст. №465. *СУ и РП*. 1916. 13 марта (№66). Отд.1. Петроград, 1916. С. 509–510; Об установлении предельных твёрдых цен на пшеничную муку и отруби в Подольской и Курской губерниях: постановление Министра земледелия от 4 марта 196 г. №21. ст. №587. *СУ и РП*. 1916. 20 марта (№76). Отд.1. Петроград, 1916. С. 611–613; О предельных ценах на жидкое минеральное топливо при поставке его по договорам в определённые сроки: постановление Министра земледелия от 4 марта 196 г. №21. ст. №589. *СУ и РП*. 1916. 20 марта (№76). Отд.1. Петроград, 1916. С. 615; О предельных ценах на различные сорта сапог и полусапог: обязательное постановление Министра торговли и промышленности от 1 марта 1916 г. ст. №656. *СУ и РП*. 1916. 31 марта (№83). Отд.1. Петроград,1916. С. 685; О предельных ценах на овчину: обязательное постановление Министра торговли и промышленности от 1 марта 1916 г. ст. №657. *СУ и РП*. 1916. 31 марта (№83). Отд.1. Петроград,1916. С. 685–687; О предельных ценах на кроеный товар: обязательное постановление Министра торговли и промышленности от 10 марта 1916 г. ст. №658. *СУ и РП*. 1916. 31 марта (№83). Отд.1. Петроград,1916. С. 687, інші урядові нормативні акти.

[3] Казённые спичечные фабрики. *Голос Юга.* 1915. 13 марта (№63). С. 2; Вопрос о новых монополиях. *Голос Юга.* 1915. 15 марта (№65). С. 2; Чайная монополия. *Русские ведомости.* 1915. 4 января (№4). С. 4; По поводу

того, прибутки від діяльності державних підприємств стали б додатковим джерелом дохідної частини державного бюджету. Проте єдиною значущою монополією в Росії виявилася хлібна монополія, введена тимчасовим урядом 25 березня 1917 р., щоправда, й вона належним чином не була реалізована[1].

Основи формування зовнішньої грошово - кредитної політики. Російська імперія з кожним роком війни все гостріше відчувала потребу у валюті для закупівлі зброї, боєприпасів, необхідної сировини та комплектуючих, яких потребувала імперська промисловість через відсутність аналогів заміни із власних ресурсів. Зазвичай подібні проблеми вирішувалися шляхом розвитку зовнішньої торгівлі, а валютні ресурси поповнювалися за рахунок збільшення експортних операцій. В умовах війни здійснювати торгівельні операції стало значно складніше, відповідно, скорочувався не тільки експорт, а й імпорт, відбувалося вимивання валюти (табл. 16).

Таблиця 16

Стан зовнішньої торгівлі деяких країн світу у 1914 1918 рр.[2]

Країни	Імпорт					
	1913 р.	1914 р.	1915 р.	1916 р.	1917 р.	1918 р.
Англія (млн.ф.стерл.)	659,0	601,0	753,0	851,0	994,0	1285,0
Франція (млрд. фран.)	8,4	6,4	11,0	20,6	27,6	22,3
Росія (млрд. руб.)	1,37	1,11	1,14	1,75	1,97	0,92
США (млрд. дол.)	1,79	1,79	1,78	2,39	2,95	3,03
Голландія (млрд. гульд.)	3,90	2,83	1,87	1,71	0,79	0,60
Швейцарія (млрд. франк.)	1,92	1,48	1,68	2,38	2,41	2,40
	Експорт					
Англія (млн. ф. стерл.)	525,0	431,0	385,0	506,0	527,0	501,0
Франція (млрд. фран.)	6,9	4,9	3,9	6,2	6,0	4,7
Росія (млрд. руб.)	1,52	0,96	0,40	0,57	0,46	0,07
США (млрд. дол.)	2,48	2,11	3,56	5,48	6,23	6,15
Голландія (млрд. гульд.)	3,07	2,49	1,33	0,83	0,82	0,38
Швейцарія (млрд. франк.)	1,37	1,19	1,67	2,45	2,32	1,96

государственной чайной монополии. *Русские ведомости*. 1915. 14 января (№10). С. 2; В бюджетной комиссии Государственной Думы. *Русские ведомости.* 1915. 15 января (№11). С. 3.

[1] Букшпан Я. М. Военно-хозяйственная политика: формы и органы регулирования народного хозяйства за время мировой войны 1914-1918 гг. Москва-Ленинград, 1929. С. 141.

[2] Мировая война в цифрах: Сборник Института мирового хозяйства и мировой политики. Москва, 1934. С. 60–61. (Першоджерело: “Wirtschaft des Auslandes 1900-1927”).

Із даних таблиці 16 можна обрахувати **сальдо торгівельного балансу**:

Країни	Сальдо торгівельне, +/ –					
	1913р.	1914р.	1915р.	1916р.	1917р.	1918 р.
Англія (млн. ф. стерл.)	–134,0	-170,0	-368,0	-345,0	-467,0	-784,0
Франція (млрд. фран.)	–1,50	-1,50	-7,10	-14,40	-21,60	-17,60
Росія (млрд. руб.)	+0,15	-0,15	-0,74	-1,18	-1,51	-0,85
США (млрд. дол.)	+0,69	+0,32	+1,78	+3,09	+3,28	+3,12
Голландія (млрд. гульд.)	–0,83	-0,34	-0,54	-0,88	0,03	-0,22
Швейцарія (млрд. франк.)	–0,55	-0,29	-0,01	0,07	-0,09	-0,44

У пояснювальній записці Міністра фінансів до проекту Державного бюджету на 1915 р. висловлювалася стурбованість про те, що «зовнішня торгівля майже зовсім припинилася. До західних кордонів, як відомо, 90% нашого вивозу складали продукти сільського господарства, на збутові яких трималося благополуччя російського народного господарства. Тому з оголошенням війни з'явилася необхідність вишукувати більш глибші і ширші ємності внутрішнього ринку, а за можливості використовувати ринки нейтральних і союзних держав»[1]. У таких умовах ускладнювалися проблеми експортно-імпортних розрахункових операцій, а золото падало в ціні і мало перспективу повного перетікання за кордон. Як повідомляла газета «Русские ведомости», для подолання валютного голоду та впорядкування міжнародних розрахункових операцій на початку 1915 р. «Росія уклала дві короткотермінові позики та вивезла в Лондон золота на 75 млн. руб. а також уклала угоду про репортну позику із Французьким банком на 500 млн. франків», а всього закордонних фінансових оборудок було проведено на суму біля 800 млн. руб.[2].

Постійне збільшення витрат на ведення війни і відсутність валютних ресурсів змушувало уряд Російської імперії здійснювати запозичення валютних коштів у країн-союзників (здебільшого у Французької республіки та Британської імперії), або нейтральних країн. На початок війни зовнішній борг Російської імперії станом на 1.01.1914 р. складав 8 824,0 млн. руб., а станом на 31.12.1914 р. – вже

[1] Министр финансов о влиянии войны на наше народное хозяйство. *Голос Юга*. 1915. 3 января (№ 2). С. 2.
[2] «Торгово-промышленная газета» о финансовой конференции. *Русские ведомости.* 1915. 7 февраля (№ 30). С. 3.

10 468,0 млн. руб.[1] За час війни Росією було укладено угоди про зовнішні запозичення (кредити) на суму 2 289,0 млн. дол.[2].

Таблиця 17

Випуск короткотермінових і довготермінових зобов'язань Державного казначейства для розміщення їх на зовнішньому ринку (1914 - 1916 рр.)[3]*

Рік, місяць	Назва валюти, випуску	Гранична сума (млн.)	Місце розміщення
1914 р., жовтень	фунти стерлінги (ф.ст.)	12,0 млн.ф.ст.	лондонський грошовий ринок
1915 р., січень	ф. ст.	40,0 млн. ф. ст.	лондонський грошовий ринок
1915 р., березень	франки	625,0 млн. фр.	французький грошовий ринок
1915 р., квітень	валюта за потребою	200,0 млн. руб.	не визначені закордонні грошові ринки
1915 р., червень	ф. ст.	50,0 млн. ф. ст.	лондонський грошовий ринок
1915 р., вересень	ф. ст.	30,0 млн. ф. ст.	лондонський грошовий ринок
1915 р., жовтень	ф. ст., франки, долари	5 500,0 млн. руб.	не визначені закордонні ринки
1916 р., червень	валюта за потребою	225,0 млн. руб.	до 15 років, закордонні ринки не визначені конкретно
1916 р., жовтень	валюта за потребою	2 000,0 млн. руб.	не визначені закордонні ринки

*перелік не вичерпний.

Крім того, уряд Російської імперії здійснював випуск короткотермінових та довгострокових казначейських зобов'язань для розміщення їх на закордонних

[1] Военные займы: сборник статей. Петроград, 1917. С. 194.

[2] Мировая война в цифрах: Сборник Института мирового хозяйства и мировой политики. Москва, 1934. С. 63.

[3] Складено автором за даними: О выпуске краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на внутреннем и английском денежных рынках: Указ от 6 октября №2465. *СУ и РП.* 1914. 9 октября (№274). Отд. 1. С. 3683; О выпуске краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на внутреннем и английском рынках: Указ от 26 декабря 1915 г. ст. №163. *СУ и РП.* 1915. 19 января (№21). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 307–308; О разрешении Министру Финансов произвести кредитные операции во Франции на сумму до шестисот двадцати пяти миллионов франков: Указ от 13 марта 1915 г. № 763. *СУ и РП.* 1915. 22 марта (№92). Отд. 1. С. 1147; О выпуске на заграничных денежных рынках 5% краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму до 200 миллионов рублей: Указ от 28 марта 1915 г. №948. *СУ и РП.* 1915. 21 апреля (№120). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1321; О выпуске на лондонском денежном рынке краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму до 50 миллионов фунтов стерлингов: Указ от 10 июня 1915 г. ст. №1288. *СУ и РП.* 1915. 16 июня (№169). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 1740; О выпуске на лондонском денежном рынке краткосрочных обязательств Государственного Казначейства на сумму до 30 миллионов фунтов стерлингов: Указ от 9 сентября 1915 г. ст. №1970. *СУ и РП.* 1915. 28 сент. (№265). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2589; О производстве за границей кредитных операций на сумму до пяти с половиной миллиардов рублей: Указ от 9 октября 1915 г. №2054. *СУ и РП.* 1915. 11 октября (№279). Отд. 1. Петроград, 1915. С. 2657; О предоставлении Министру Финансов права нового выпуска краткосрочных обязательств Государственного Казначейства в России на сумму 3.000 милл. руб. и за границей на сумму 225 милл. руб: Указ от 1 июня 1916 г. №1222. *СУ и РП.* 1916. 7 июня (№151). Отд.1. Петроград, 1916. С. 1455–1456; О производстве кредитных операций за границей на сумму до двух миллиардов рублей и о пересрочке обязательств Государственного Казначейства, имеющих быть выпущенных на основании сего указа: Указ от 22 октября 1916 г. №2425. *СУ и РП.* 1916. 30 октября (№306). Отд. 1. Петроград, 1916. С. 3073.

грошових ринках, які певною мірою дозволяли залучати окремі кошти на військові потреби. Відповідно до ряду Указів імператора Міністерству фінансів було надане право випускати короткотермінові та довготермінові зобов'язання Державного казначейства (боргові зобов'язання) у необхідній валюті для розміщення їх на зовнішньому ринку у встановлених обсягах (табл. 17). Із цієї таблиці видно, в деяких законодавчих актах суми, на які планувалися випуски короткотермінових і довгострокових зобов'язань Державного казначейства для розміщення їх на зовнішньому ринку (1914 - 1916 рр.), зазначалися в рублях, а за потребою відповідні цінні документи виписувалися у валюті країни-кредитора за курсом. Виходячи з необхідності та з урахуванням можливостей імперський уряд випускав короткотермінові зобов'язання Державного казначейства у валюті тієї країни, на грошовому ринку якої вони розміщувалися, у встановлених межах по курсу, що діяв на дату купівлі валюти за рублі. Таким чином, насамкінець, у кошторисі державного кредиту на 1917 р., вказані операції з короткотерміновими зобов'язаннями значилися у таких сумах[1]:

- в Англії ……388,2 млн. ф. ст.;
- у Франції……1 170,0 млн. фр.;
- у США…….10,2 млн. дол.;
- в Японії…….50,0 млн. єн.

Можна констатувати, що для здійснення кредитних операцій вказаного типу для Російської імперії найсприятливішими були грошові ринки Англії та Франції. Умови і порядок проведення закордонних кредитних операцій регламентувалися відповідними міжурядовими угодами цих країн й оприлюдненню не підлягали.

Термін виплати короткотермінових валютних зобов'язань Державного казначейства становив 1 рік. У розпал війни такий строк був недостатнім, а тому з

[1] Мукосеев В.А. Военные займы России. *Военные займы: сб. статей.* Петроград, 1917. С. 186.

настанням строку їхнього погашення Указом імператора було вказано Міністру фінансів «проводити обмін їх на нові на ту ж саму суму»[1].

Слід відзначити, що вищезазначений перелік випусків короткотермінових зобов'язань для розміщення їх на зовнішньому ринку (1914–1916 рр.) не є вичерпним, оскільки не всі такого роду операції супроводжувалися оприлюдненням їх у зведенні указів та розпоряджень уряду. Навіть сучасник того періоду, чиновник Міністерства фінансів В. Мукосєєв зазначав: «Скільки – небудь ясної і виразної картини наших закордонних операцій до сих пір немає, оскільки відносно цього питання відомості ніким і ніде детально не публікувалися. Відомо лише окремі факти випуску наших позик на іноземних ринках або надання нам кредитів в іноземній валюті, але на яких умовах здійснювалися випуски цих позик і відкриття кредитів, який порядок використання цих коштів, ні широка публіка, ні спеціалісти нічого достеменно не знають»[2]. У засобах масової інформації подекуди з'являлися окремі повідомлення про те, що «в політичних колах багато говорять» про відкриття нових кредитів для Росії країнами-союзниками – Англією та Францією, але подробиці залишаються невідомими. Так, у січні 1915 р. газети «Русские ведомости» та «Голос Юга» повідомляли про надання Англією і Францією кредиту для Росії на суму 1,5 млн. франків, але на яких умовах і коли це відбудеться – було не відомо. У статті зазначалося, що розширення фінансової взаємодопомоги союзних держав дійшло до такого рівня довіри, що обговорювалося питання «про введення міжнародної грошової одиниці для взаємних розрахунків під час війни між країнами Троїстого союзу»[3], – Німеччиною, Австрією та Італією.

У Парижі 21–23 січня 1915 р. відбулася фінансова конференція, в роботі якої взяли участь міністри фінансів союзних держав: П. Барк (Росія), О. Рібо

[1] О расширении полномочий Министра Финансов в отношении определения валюты при совершении кредитных операций за границей и пересрочке обязательств Государственного Казначейства: Указ от 21 августа 1916 г. ст. №1849. *СУ и РП*. 1916. 27 августа (№228). Отд. 1. Петроград,1916. С. 2299.
[2] Мукосеев В.А. Военные займы России. *Военные займы: сб. статей.* Петроград, 1917. С. 186.
[3] К вопросу о заграничном кредите для России. *Голос Юга.* 1915. 13 января (№11). С.3; К вопросу о заграничном кредите для России. *Русские ведомости.* 1915. 10 января (№7). С. 4.

(Франція) і Д. Ллойд Джордж (Англія). Мета цієї зустрічі полягала в обговоренні викликаних війною фінансових питань та фінансової взаємодії союзних держав за таких складних умов. Від імені Міністерства фінансів Російської імперії прозвучала заява, що під час роботи конференції про неї не буде надаватися ніяких повідомлень[1]. Уряд імперії Романових особливі фінансові надії покладав на Англію, як країну, «яка була джерелом коштів для всього світу, тепер вона мала стати тим же і для групи союзних держав»[2]. У свою чергу Росія в цьому Троїстому союзі, за словами німецького міністра іноземних справ, мала виконувати, як не цинічно це звучало, функцію «невичерпного резервуару людського матеріалу»[3] для ведення війни.

Отож, російський уряд, досягнувши фінансового «дна», на повну потужність використовував кредитні механізми. Можна погодитися з думкою дослідника тієї доби, фінансиста І. Михайлова, який доводив, що Росія вела війну, фактично, за рахунок кредитних операцій, тобто саме за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень. Наводячи відповідні цифрові дані (табл. 18), він у своїй праці переконливо зазначав: «залишається лише порівняти витрати на ведення війни з отриманими коштами від кредитних операцій. Вони паралельні»[4].

Таблиця 18

Доходи від кредитних операцій та витрати на війну 1914-1916 рр., млн. руб.[5]

Період	Витрати на ведення війни	Виручка від кредитних операцій
II півріччя 1914 р.	1 657,0	1 595,0
I півріччя 1915 р.	3 799,0	3 181,0
II півріччя 1915 р.	5 132,0	5 091,0
I півріччя 1916 р.	6 004,0	5 293,0
II півріччя 1916 р.	8 200,0	8 700,0
Всього близько	**25 000,0**	**24 000,0**

[1] Конференция министров финансов. *Голос Юга.* 1915. 23 января (№21). С. 3.
[2] Финансовое совещание союзных государств. *Голос Юга.* 1915. 25 января (№23). С. 2.
[3] Там же.
[4] Михайлов И.А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной*. Петроград, 1917. Вып. V–VII. С. 163.
[5] Там же.

Натомість, радянські дослідники, підраховуючи військові витрати Росії на війну, оцінили загальні витрати на її ведення за 1914-1916 рр. на суму 25 046 млн. руб., за 1917 р. – на 25 200 млн. руб., а всього за 40 місяців війни – на 50 246,0 млн. руб. Кожен день війни обходився імперії у 1914 р. біля 10 млн. руб., у 1915 р. – 24 млн., у 1916 р. – 40 млн., а в 1917 р. – 50 – 65 млн. руб. [1].

Якщо оцінювати вартість війни для Росії порівняно з її вартістю для інших держав-учасниць, то вона аж ніяк не входила у число країн-лідерів по затратах на ведення війни через власну фінансову слабкість (табл. 19).

Таблиця 19

Вартість затрат на ведення війни окремими державами (дол., 1913 р.)[2]

Країни	Загальна вартість війни (млн. дол.)	Загальна вартість на душу населення (дол.)	Загальна вартість у % до народного багатства	Середні річні витрати у % до народного доходу
Англія	24 143	524,9	34,5	36,9
Франція	11 208	280,2	19,4	25,6
Італія	4 489	124,6	20,6	19,2
Росія	7 658	44,0	13,1	24,1
США	17 337	176,9	8,7	15,5
Австро-Угорщина	5 438	108,8	18,1	24,2
Німеччина	19 894	292,6	24,7	31,6

Через відсутність грошових ресурсів Росія не могла витратити коштів більше, ніж їх можна було видавити з фінансово-економічного потенціалу країни. У Росії був найнижчий рівень витрат на душу населення (44 дол.), але при цьому мав місце доволі високий % витрат на війну відносно внутрішнього валового доходу і становив 24,1%. Ці показники свідчать про слабку економіку країни і непомірні витрати на війну, і цілком зрозуміло, такий рівень фінансового тиску руйнував країну зсередини. Таким чином, у структурі зовнішнього боргу Російської імперії значну частину займали прямі валютні запозичення, що здійснювалися за угодами, та кредитні операції на закордонних грошових ринках у вигляді випуску короткотермінових і довгострокових зобов'язань Державного казначейства.

[1] Россия в мировой войне 1914-1918 года (в цифрах). Москва, 1925. С. 5.
[2] Мировая война в цифрах: Сборник Института мирового хозяйства и мировой политики. Москва, 1934. С. 64.

Висновок

Отже, виконаний аналіз фінансового стану Російської імперії напередодні та в період Першої світової війни засвідчив, що вдавана фінансова стабільність цієї держави руйнувалася вже буквально в перші місяці війни. З розрахунком на короткостроковість війни керівництвом держави було обрано хибний напрямок вирішення проблеми недостатності грошових ресурсів для фінансування військових дій, який базувався на кредитних операціях, зокрема випуску надмірної кількості паперових грошей. Ці заходи підірвали грошову систему країни й цілком знецінили рубль як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Збільшення зовнішніх запозичень під гарантії золотого фонду остаточно зруйнувало державні фінанси імперії Романових.

Значне скорочення податкових і митних платежів, зумовлене падінням економічного розвитку, скороченням імпорту, впровадженням «сухого» закону та іншими наслідками вступу Російської імперії у війну, потребувало від уряду здійснення заходів, які б мінімізували втрати дохідної частини бюджету шляхом стабілізації податкових і митних надходжень. Імперська податкова політика з максимальним використанням можливостей існуючої архаїчної податкової системи здійснювалася за такими напрямками: 1) введення нових (військових) податків; 2) збільшення ставок (окладів) окремих існуючих податків; 3) скорочення пільг, які існували до війни, або залучення до сплати нових об’єктів оподаткування, за рахунок чого розширювалося коло платників податків; 4) розширення бази оподаткування окремими податками (переоцінка нерухомого майна для державного податку з міського нерухомого майна, запровадження переліку об’єктів оподаткування гербовим збором, переведення деяких місцевостей у вищі розряди для справляння промислового податку та ін.); 5) посилення податкового контролю та підвищення відповідальності за порушення податкового законодавства; 6) проведення структурних змін податкових органів (у т.ч. збільшення штатної чисельності та жалування), розширення повноважень податного нагляду;

7) проведення податкової реформи, яка базувалася на прибутковому оподаткуванні (введення в дію з 1 січня 1917 р. Закону «Про державний прибутковий податок»).

Основний напрямок митної політики уряду Російської імперії полягав у підвищенні митних тарифів і митних зборів та посиленні механізму адміністрування митних платежів.

У результаті проведеного аналізу податкових та митних надходжень до бюджетів 1914-1916 рр. доведено, що вищезгадані заходи мали певний фіскальний фінансовий результат, але він не був достатнім для фінансування військових потреб. Податкові надходження до державного бюджету Російської імперії ледве забезпечували скорочене фінансування звичайних «мирних» потреб функціонування самої держави. Лише незначна частина коштів переводилася із Загального фонду державного бюджету у спеціальний позабюджетний Військовий фонд для задоволення потреб ведення війни. Саме тому урядові Російської імперії доводилося вести війну за рахунок кредитних операцій.

Вектор напрямку внутрішньої грошово-кредитної політики вибудовувався, виходячи з необхідності мобілізації золотого запасу держави, який був задіяний у її грошовій системі, де золото виконувало функцію грошей. Відміна золотого монометалізму у грошовій системі Російської імперії була зумовлена саме вступом Російської імперії у Першу світову війну. Як наслідок, припинення вільного обміну кредитних білетів на золото, що увійшло у звичку з часів проведення грошової реформи 1895 р., довело до глибокого стресу не лише грошову систему, а й економіку країни в цілому.

На фоні явної фінансової скрути державного бюджету імперський уряд ініціював проведення державної лотереї на підтримку постраждалих від війни. Цілком справедливо можна констатувати результативність проведення державної благодійної лотереї 1914 р. Зубожіння громадян ставало очевидним у середині 1915 р., а незадоволення населення політикою імперського самодержавства створювало революційні настрої в частини суспільства і не давало владі підстав для оголошення про випуск наступних державних благодійних лотерей.

Додаток Б1

Випуск російським урядом внутрішніх державних позик у період Першої світової війни 1914 – 1918 рр.

№ п\ п	Офіційна назва позики	Офіційна дохідність, %	Фактична дохідність,%	Емісійний курс (руб.)	Сума випуску облігацій (млн. руб.)	Номінали облігацій (руб.)	Строки реалізації облігацій загальні/ спеціальні (дні)	Строки погашення позики (роки)	Строки виплати/ нарахування доходів/ процентів	Умови реалізації облігацій
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	«Внутрішня 5% позика 1914 року»	5	5,318	94	500,0	50; 100; 200; 500; 1000; 5000	7/84	49 (1963 р.)	1 березня, 1 вересня (нарахування з 1.09.1914 р.)	Публічна підписка у Держбанку, приватних банках та банківських конторах (згідно з переліком)
2	«Внутрішня 5% позика 1915 року»	5	5,318	94	500,0	50; 100; 200; 500; 1000; 5000; 10000	9/61	49 (1964 р.)	1 березня, 1 вересня (нарахування з 1.03.1915 р.)	-«»- Постійні казначейства
3	«Друга внутрішня державна позика 1915 року»	5½	5,555	99	1000,0	100; 500; 1000; 5000; 10000	13/121	81 (1996 р.)	1 травня, 1 листопада (нарахування з 1.05.1915 р.)	-«»- Постійні, фортечні і польові казначейства, ощадні каси
4	«Державна 5 1/2% військова коротко-термінова позика 1915 року»	5½	5,789	95	1000,0	50; 100; 500; 1000; 5000; 10000; 25000	21/62	10 (1925 р.)	1 листопада, 1 травня (нарахування з 1.11.1915 р.)	-«- Установи малого кредиту

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
5	«Державна 5 1/2% військова коротко-термінова позика випуску 1916 року»	5½	5,789	95	2000,0	50; 100; 500; 1000; 5000; 10000; 25000	46/60	10 (1926 р.)	1 лютого, 1 серпня (нарахування з 1.02.1916 р.)	-«- Міські громадські банки, установи взаємного кредиту
6	«Державна 5 1/2% військова коротко-термінова позика, другий випуск 1916 року»	5½	5,789	95	3000,0	50; 100; 500; 1000; 5000; 10000; 25000	71/93	10 (1926 р.)	1 квітня, 1 жовтня (нарахування з 1.10.1916 р.)	-«»- Міські та земські управи, Дворянський і Селянський банки, упр. залізнич. доріг, фабричні інспектори, споживчі товариства, біржові комітети, нотаріуси та ін.
-	Всього	-			**8000,0**	-	-	-	-	-
7	«Позика Волі, 1917 року»	5	6,3	85	Міні-мум 3000,0	20; 40; 50; 100; 500; 1000; 5000; 10000; 25000	-	49	16 березня, 16 вересня	-«-

Джерело: складено автором на основі: О выпуске внутреннего 5% займа 1914 года на нарицательный капитал 500 миллионов рублей и об условиях и порядке совершения сей операции: Указ от 3 октября 1914 г. №2624. *Су и РП.* 1914. 19 окт. (№286). Отд. 1. П-д,1915. С. 3923–3924; О выпуске внутреннего 5% займа 1915года на нарицательный капитал 500 милл.руб.: Указ от 6 февраля 1915 г. №515. *СУ и РП.* 1915. 20 февр. (№57). Отд. 1. П-д,1915. С. 801–802; О выпуске второго внутреннего государственного займа 1915 года на нарицательный капитал 1 милл. руб. и об условиях и порядке проведения сей операции: Указ от 24 апреля 1915 г. №992. *СУ и РП.* 1915. 29 апр. (№127). Отд. 1. П-д,1915. С. 1365–1367; О выпуске Государственного 5 ½% военного краткосрочного займа 1915 года на нарицательный капитал 1 милл. руб. и об условиях и порядке совершения сей операции: Указ от 28 окт. 1915 г. №2334. *Су и РП.* 1915. 3 ноября (№315). Отд.1. П-д, 1915. С. 3043–3045; О выпуске Государственного 5 1/2% военного краткосрочного займа выпуска 1916 года на нарицательный капитал 2 милл. руб. и об условиях и прядке совершения сей операции: Указ от 26 февр.1916 г. №444. *С и РП.* 1916. 5 марта (№61). Отд.1. П-д,1916. С. 471–474; О выпуске Государственного 5 ½% военного краткосрочного займа второго выпуска 1916 г. на нарицательный капитал 3 милл. руб.: Указ от 10 октября 1916 г. ст. №2294. *Су и РП.* 1916. 17 октяб. (№289). Отд.1. П-д,1916. С. 2916-2918; О выпуске «Займа Свободы, 1917 года»: Постановление Временного правительства от 27 марта 1917 г. №408. *Су и РП.* 1917. 30 марта (№71). С. 606.

Додаток В

Перелік корпусних та фортечних польових казначейств, які входили до складу армій Південно-Західного фронту, станом на 11 вересня 1914 р.

Назва польового казначейства	Місце формування	Час формування, протягом 1914 р.
5-го корпусу	м. Воронеж	25 липня
7-го корпусу	м. Сімферополь	29 липня
8-го корпусу	м. Одеса	21-24 липня
9-го корпусу	м. Київ	25 липня
10-го корпусу	м. Харків	27 липня
11-го корпусу	м. Рівне	24 липня
12-го корпусу	м. Вінниця	26 липня
14-го корпусу	м. Люблін	25 липня
16-го корпусу	м. Казань	27 липня
17-го корпусу	м. Москва	18-24 липня
19-го корпусу	м. Брест-Литовський	2 серпня
21-го корпусу	м. Київ	25 липня
24-го корпусу	м. Самара	28 липня
25-го корпусу	м. Москва	18 липня
3-го Кавказького корпусу	м. Владикавказ	30 липня
При Штабі V-ї армії	м. Москва	22 липня
Івангородське фортечне	м. Люблін	16 серпня

Джерело: складено автором на основі: Приказ Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта №14 от 11 сентября 1914 года. *Приказы Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта.* Брест-Литовск, 1914. С. 1–2.

Додаток Д

Штати для польових та фортечних казначейств

Назва посади	Кількість	Річний оклад утримання				Клас посади	Розряд пенсії
		Жалування, руб.		Столові, руб.			
		основне	посилене	основні	посилені		
Скарбник	1	1800	1980	1800	1980	V	IIIст.1
Касир	1	1000	1100	1000	1100	VI	III2 ст.
Бухгалтери	1	1000	1100	1000	1100	VI	III2 ст.
Помічники бухгалтера	2	700	770	700	770	VII	V
Присяжні рахівники	2	360	540	-	-	-	-
Нижчі чини:							
Писарі вищого окладу	2	72	108	-	-	-	-
Беззбройні рядові: - денщики - для госп. потреб	3 1	6 6	9 9	- -	- -	- -	- -
Обози для польових казначейств включають:							
Обозних: - молодших унтер-офіцерів - рядових	1 9	2 6	18 9	- -	- -	- -	- -
Коней: - верхових - обозних	1 1	- -	- -	- -	- -	- -	- -
Возів	8	-	-	-	-	-	-

Джерело: Положение о полевых и крепостных казначействах от 18 августа 1914 г. *ЦДІАК України.* Ф. 431. Оп. 1. Спр.17. Арк. 93–102.

Додаток Е

Список спеціалістів Тернопільського польового казначейства,

рекомендованих до нагородження орденом Святого Станіслава 3-го ступеня, 1915 р.

	ПІБ	**Петлін Олексій Миколайович**	**Лєбєдєв Леонід Васильович**	**Пода Федір Іванович**	**Попов Іван Олексійович**	**Жуліков Микола Григорович**
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
1	**Віросповідання**	Православне	Православне	Православне	Православне	Православне
2	**Чин**	Статський радник	Колезький асесор	Колезький реєстратор	Губернський секретар	Губернський секретар
3	**Походження**	Спадковий дворянин	Спадковий почесний громадянин	Особистий дворянин	З міщан	Із селян
3	**Займана посада**	Скарбник	Бухгалтер	Касир	Помічник бухгалтера	Помічник бухгалтера
5	**Клас посади**	П’ятий	Шостий	Шостий	Сьомий	Сьомий
6	**Жалування, (рублів)**	Жал. – 1980 Столові – 1980 Всього: 3960	Жал. – 1100 Столові – 1100 Всього: 2200	Жал. – 1100 Столові – 1100 Всього: 2200	Жал. – 770 Столові – 770 Всього: 1540	Жал. – 770 Столові – 770 Всього: 1540
7	**Освіта**	Курси наук в Імператорському Олександрівському ліцеї	Повний курс наук у Кашинському повітовому училищі	Повний курс наук у Березинському 4-хкласному міському училищі	Повний курс наук в Данковському міському училищі	Повний курс наук у Черкаському міському училищі
8	**З якого часу працював**	З 2 травня 1895 р.	З 15 листопада 1897 р.	З 12 березня 1902 р.	З 1 січня 1909 р.	З 1 лютого1907р.

1	2	3	4	5	6	7
9	**Стаж роботи у відомстві**	З 1895 р.	З 1897 р.	З 1902 р.	З 1909 р.	З 1907 р.
10	**З якого часу в останньому чині**	З 20 травня 1910 р.	З 15 листопада 1913 р.	З 19 серпня 1912 р.	З 1 січня 1914 р.	З 1 лютого 1912 р.
11	**З якого часу на займаній посаді**	З 27 грудня 1914р.	З 27 грудня 1914р.	З 27 жовтня 1914р.	З 27 лютого 1914р.	З 27 грудня 1914р.
12	**Відмітка про судимість або штрафи**	Не було	Не було	Не було	Не було	Не було
13	**Які мав нагороди**	Височ. жалув. знак на пам'ять 100-річчя створення імперат.Олескандр. ліцею; бронзова медаль на пам'ять 300-річчя царства сім'ї Романових	Не було	Височ. жалув. бронзова медаль на пам'ять 300-річчя царства сім'ї Романових	Височ. жалув. бронзова медаль на пам'ять 300-річчя царства сім'ї Романових	Височ. жалув. бронзова медаль на пам'ять 300-річчя царства сім'ї Романових
14	**Дата нагородження**	-19 жовтня 1911р.; -21 лютого 1913р.	-	21 лютого 1913 р.	21 лютого 1913 р.	21 лютого 1913 р.

Джерело: складено автором за даними: ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.3. Арк. 17 зв. – 18.

Додаток Ж

Відомість про надходження та виплату коштів за вкладами ощадної каси при Тернопільському польовому казначействі, січень – серпень 1915 р.

Місяці 1915 р.	Доходи			Витрати			
	Готівковими коштами		Зараховано на особові рахунки коштів, що надійшли в інші польові ощадні каси (руб. коп.)	Готівковими коштами			Списано з особових рахунків, коштів із вкладів інших польових ощад. кас (руб. коп.)
	від вкладників (руб. коп.)	по книжках, виданих іншими польовими ощадними касами (руб. коп.)		видано капіталу (руб. коп.)	виплачено відсотків (руб. коп.)	видано по книжках інших польових ощадних кас (руб. коп.)	
Січень	20431,00	-	-	834,00	-	-	-
Лютий	8074,00	350,00	-	10790,00	-	-	-
Березень	35988,00	1830,00	450,00	4852,00	-	49,00	-
Квітень	63001,00	3590,00	-	9490,00	6,74	890,00	400,00
Травень	20935,32	19583,00	-	9219,60	3,15	425,00	500,00
Червень	19248,50	8105,00	4200,00	20517,00	45,68	3999,00	9,00
Липень	25445,61	9813,36	16150,00	9592,00	58,83	5734,17	122,50
Серпень	22310,37	4019,65	10350,00	15887,00	42,30	3652,15	200,00
Усього	**215433,80**	**47291,10**	**31150,00**	**81181,60**	**156,70**	**14749,32**	**1231,50**
Всього доходів на депозитах			**293874,90**	**Всього видатки з депозитів (без виплачених відсотків)**			**97162,42**
Відхилення			**+ 96712,48**				

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф. 431. Оп. 1. Спр.7. Арк. 1, 4, 12, 17, 22, 32.

Додаток З

Штат тимчасового Управління фінансовими справами Галичини та Буковини, 1915 р.*

Найменування посад	Кількість осіб	Річні оклади з відповідними вирахуваннями, руб.		Клас посади	Розряд пенсій
		Жалування	Столові		
1	2	3	4	5	6
Уповноважений Військовим генерал-губернатором по фінансових справах Галичини і Буковини	1	3000	3000	IV	II
Помічники Уповноваженого	2	1980	1980	V	III 1ст.
Керівник канцелярії	1	1100	1100	VI	III
Чиновник з особливих доручень	2	900	900	VII	V 2ст.
Бухгалтери	4	900	900	VII	V 1ст.
Землемір	1	900	900	VII	V 1ст.
Журналіст	1	495	495	VIII	VI
Окружні фінансові інспектори	10	1750	1750	VI	III 2ст.
Помічники інспекторів	10	900	900	VII	V 1ст.
Діловоди при інспекторах	10	750	750	VII	V 1ст.
Контролери		600	600	VIII	VI

*Примітки до штату: Тимчасовому Управлінню фінансовими справами додатково виділялося: для найму позаштатних писарів – 300 руб. на місяць; на канцелярські та господарчі витрати і для найму кур'єра – 300 руб. на місяць; на оснащення приміщення – 2000 руб. одноразово; окружним фінансовим інспекторам для оснащення канцелярій – 150 руб. одноразово кожному, на канцелярські витрати й на різне – 75 руб. на місяць кожному, помічникам інспекторів на канцелярські витрати – 50 руб. на місяць, кожному; контролерам, у випадку доручення їм віддалених дільниць, видавалося на роз'їзди по 25 руб. на місяць кожному.

Джерело: складено автором за даними ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.89. Арк.21.; ДЦІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр.1. Арк. 84.

Додаток И

Тимчасовий штат
Управління фінансовими справами в областях Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, 1917 р.

Найменування посад	**Кількість**	**Річні оклади з відповідними вирахуваннями, руб.**				**Клас посади**	**Розряд пенсій**
		Жалування		**Столові**			
		Основне	Посилене	Основні	Посилені		
1	2	3	4	5	6	7	8
Нач. Управління, уповноважений від Мін-ва фінансів при Військовому генерал-губернаторові	1	3000	3300	3000	3300	IV	II
Помічники начальника	3	1800	1980	1800	1980	V	III 1ст.
Інженер	1	1800	1980	1800	1980	V	III 1ст.
Керівник канцелярії	1	1000	1100	1000	1100	VI	III
Бухгалтери	2	1000	1100	1000	1100	VI	III
Чиновник з особливих доруч.	2	700	770	700	770	VII	V 2ст.
Землемір	1	700	770	700	770	VII	V
Журналіст	1	450	495	450	495	VIII	VI
Окружні фінансові інспектори	10	1500	1650	1500	1650	V	III ст.1
Помічники інспекторів	10	1000	1100	1000	1100	VI	III ст.2
Діловоди при інспекторах	10	600	660	600	660	VIII	VI
Контролери	20	700	770	700	770	VII	V

Джерело: складено автором за даними: ДАЧО. Ф.923. Оп.1. Спр.185. Арк. 48 зв.

Додаток К

СПИСОК
фінансових округів, створених у межах Військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни (станом на 17 березня 1917 р.)

Губернія / Номер округу	Назва повітів, які входять до складу округу	Місцезнаходження окружного фінансового управління
Чернівецька губернія		
Перший округ	Чернівецький Серетський (нині в Румунії) Сторожинецький	м. Чернівці
Другий округ	Кіцманський (нині в Румунії) Снятинський Городенківський Вашковецький	м. Чернівці
Третій округ	Коломийський Печеніжинський Косівський Вижницький	м. Коломия
Четвертий округ	Сучавський (нині в Румунії) Гура-Гуморський (нині в Румунії) Радауцький (нині в Румунії) Кимполунзький (нині в Румунії)	м. Радауц
Тернопільська губернія		
Перший округ	Тернопільський Скалатський Збаразький Бережанський Бродський Золочівський	м. Тернопіль
Другий округ	Теребовлянський Чортківський Заліщицький Борщівський Гусятинський	м. Чортків
Третій округ	Станіславівський Тлумацький Надвірнянський (Богородчанський) Підгаєцький Бучацький	м. Бучач

Джерело: складено автором за даними: ЦДІАК України Ф. 377. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 4-5 зв.

Додаток Л

Тимчасовий штат №8
Управління державним майном та майном православного релігійного фонду при Військовому генерал-губернаторові областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, 1916–1917 рр.

Найменування посад	Кількість осіб	Річні оклади (кожному) з відповідними вирахуваннями				Клас посади	Розряд пенсій
		Жалування, руб.		Столові, руб.			
		Основний	Посилений	Основний	Посилений		
1	2	3	4	5	6	7	8
I.Чини центрального Управління							
Нач. Управління, уповноваж. Мін. землеробства	1	3000	3300	3000	3300	IV	II
Помічник начальника Управління	1	1800	1980	1800	1980	V	III, ст.1
Чиновник з особливих доручень (юрисконсульт)	1	1250	1375	1250	1375	VI	III, ст.2
Діловоди	3	1000	1100	1000	1100	VI	III, ст.2
Помічники діловода: Старший Молодший	 3 3	 700 450	 770 495	 700 450	 770 495	 VII VIII	 V VI
Землемір	1	700	770	700	770	VII	V
II. Чини місцевого Управління							
Ревізори	4	1360	1496	1360	1496	VI	За Положенням про посади, класи лісничих
Лісничі: І розряду ІІ розряду	9 8	1270 1070	1397 1177	1270 1070	1397 1177	VI VII	
Лісний кондуктор І розряду	52	425	467	425	467	XIV	
Агроном	1	1360	1496	1360	1496	VI	III, ст.2
Гірничий інженер	1	1360	1496	1360	1496	VI	III, ст.2

Джерело: складено автором за даними: Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914 – 1917).* [Б.м.], 1916. С.6. [Ч. 3] : № 1340 (29 сентября 1916 г.) – № 1626 (22 ноября 1916 г.). 1916.

Додаток М

Стан наявності дрібного номіналу грошей по Тернопільському польовому казначейству, січень – серпень 1915 р. (руб. коп.)

Місяці 1915 р.	Золото	Банк. срібло (1 руб.)	Розмін. срібло (10, 15, 20 коп.)	Мідь (1, 2, 3, 5 коп.)	Усього
Січень:					
- надійшло з Київської контори Державного банку		8000,00	11800,0	200,00	20000,00
- надійшло за розрахунковими операціями	5,00	642,00	322,60	7,50	977,10
- залишок на кінець місяця	5,00	8489,00	11722,35	161,85	20378,20
Лютий:					
- надійшло з Київської контори Державного банку		0	0	200,00	200,00
- надійшло за розрахунковими операціями		207,00	98,00	3,10	308,10
- залишок на кінець місяця	5,00	7501,00	8155,30	9,34	15670,64
Березень:					
- надійшло з Київської контори Державного банку		2000,00	17000,00	600,00	19600,00
- надійшло за розрахунковими операціями		394,00	104,50	9,11	507,61
- залишок на кінець місяця	5,00	4217,00	11683,90	124,15	16030,50
Квітень:					
- надійшло з Київської контори Державного банку		5000,00	8000,00	700,00	13700,00
- надійшло за розрахунковими операціями		662,00	819,00	3,37	1484,37
- залишок на кінець місяця		4280,00	9657,20	440,11	14377,31
Травень:					
- надійшло з Київської контори Державного банку		2000,00	8000,00	400,00	10400,0
- надійшло за розрахунк. операціями		411,50	91,80	8,13	511,43
- залишок на кінець місяця		1240,00	4149,00	82,48	5471,48
Червень:					
- надійшло з Київської контори Державного банку		3000,00	12000,00	500,00	15500,00
- надійшло за розрахунк. операціями		733,00	97,80	10,54	841,34
- залишок на кінець місяця		2300,00	6293,55	446,08	9039,63
Липень:					
- надійшло з Київської контори Державного банку	125,0	0	22000,00	500,00	22500,00
- надійшло за розрахунк. операціями	125,0	39,50	154,80	7,34	326,64
- залишок на кінець місяця	0	15,00	6116,25	499,10	6755,35
Серпень:					
- надійшло з Київськ. конт. Держ. бан.		0	15000,00	100,00	15100,00
- надійшло за розрахунк. операціями		42,00	216,70	19,86	278,56
- залишок на кінець місяця		0	0	0	0

Джерело: складено автором за даними: ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1 Спр.8. Арк. 1, 28, 34, 35, 61, 75, 81, 102, 118, 138.

Додаток Н

Формування розмінного капіталу кредитних білетів по Тернопільському польовому казначейству, січень-серпень 1915 р.

Обороти кредитних білетів* / місяці 1915 р.	Номінали кредитних білетів								Усього, тис.руб.
	1	3	5	10	25	50	100	500	
Січень:									
- надійшло	100	150	200	200	150	-	230	50	100,8
- витрачено	10	15	15	10	25	-	5	-	80,0
-залишок на кін. місяця	90	135	185	190	125	-	225	50	1000,0
Лютий:									
- надійшло	23	75	111	115	230	10	320	51	935,0
- витрачено	3	48	75	80	150	10	334	50	750,0
-залишок на кін. місяця	104	159	221	225	205	-	218	51	1183,0
Березень:									
- надійшло	-		-	-	-	-		-	-
- витрачено	-	0,3	3	-	55	-	76,7	25	160,0
-залишок на кін. місяця	86,9	141,3	205	200	125	-	221,7	40	1019,9
Квітень:									
- надійшло	-	-	-	-	-	-	160	140	300,0
- витрачено	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-залишок на кін. місяця	61	102	195	200	75	-	470	214	1317,0
Травень:									
- надійшло	-	-	5	30	70	-	180	35	320,0
- витрачено	0,3	1,3	0,8	31,4	2,1	0,1	364	155	555,0
-залишок на кін. місяця	48,0	93,0	200	200	145	-	310	94	1090,0
Червень:									
- надійшло	70	63	-	-	15	-	110	22	280,0
- витрачено	-	-	-	-	-	-	320	50	370,0
-залишок на кін. місяця	65	90	155	200	150	-	260	79	999,0
Липень:									
- надійшло	121	144	105	30	25	-	19.5	10.5	455,0
- витрачено	12	21	11	20	40	3,9	356,1	141	605,0
-залишок на кін. місяця	58	84	145	190	200	-	150	20	847,0
Серпень:									
- надійшло	90,1	30	30,1	-	12.7	0,1	20,7	-	183,7
- витрачено	127,7	88	160,7	205,8	233,6	0,1	181,8	36	1033,7
-залишок на кін. місяця	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено автором за даними: ЦДІАК України. Ф.431. Оп.1. Спр.14. Арк. 18-19, 40-41, 56-51, 65-66, 85-86, 105-106, 141-142, 144-145.

*Примітка: У рядку «надійшло» вказуються кредитні білети, які надійшли з Київської контори Державного Банку (рідше з Головного казначейства Південно-Західного фронту) або за рахунок перерахування з оборотних коштів у розмінний капітал.

У рядку «залишок» вказується залишок на кінець місяця, який за розрахунками не збігається, оскільки цифра з урахуванням обміну в Київській конторі Державного Банку на купюри необхідних різних номіналів, який відбувався протягом місяця або за рахунок переведення оборотних коштів у розмінний капітал.

У рядку «витрачено» вказуються кошти передані (відіслані) до Київської контори Державного Банку, в інші казначейства або переведено в оборотний капітал.

Додаток П

Тарифи (такси) на продукти у м. Львові, грудень 1914 р., лютий 1915 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.		Відхилення, +/- руб. коп.	Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.		Відхилення, +/- руб. коп.
		з 1 грудня 1914 р.	з 28 січня (10 лютого) 1915 р.				з 1.грудня 1914 р.	з 28 січня (10 лютого) 1915 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Молочна булка	50гр.	0,01 ½	0,01 ½	0	Капуста	1кг	0,03	0,06	+0,03
Пшенична булка	50гр.	0,01 ½	0,01 ½	0	Ріпа	"	0,02	0,0	+0,01
Житній хліб	1 кг	0,18	0,20	+0,02	Морква	"	0,03 ½	0,06	+0,02 ½
Напівтемний хліб	"	0,16	0,17	+0,01	Шпинат	"	0,11	0,24	+0,13
Пшеничне борошно I с.	"	0,15-0,17	0,20-0,22	+0,05	Каляpепа (кольрабі)	"	0,06	0,09	+0,03
Житнє борошно	"	0,13	0,18	+0,05	Картопля	"	0,02 ½	0,03	+0,01½
Борошно кукурудзяне	"	0,13	0,16	+0,03	Горох	"	0,15	0,16	+0,01
Сіль дрібна російська	"	0,09	0,09	0	Квасоля	"	0,15	0,15	0
Сіль поварена	"	0,06	0,06	0	Чечевиця	"	0,22	0,22	0
Свинячий жир, солений	"	0,84	0,80	-0,04	Перлова крупа	"	0,18	0,22	+0,04
Свинячий жир копчений	"	0,90	0,86	-0,04	Хрін	"	0,09	0,09	0
Сало (смалець)	"	1,08	1,00	+0,08	Петрушка	"	0,09	0,09	0
Коров'яче масло кухонне	"	1,20	1,20	0	Салат	"	0,09	0,09	0
Коров'яче масло обіднє	"	1,80	1,92	+0,12	Сушені сливи	"	0,39	0,39	0
Яйця з вапна	1шт.	0,02	0,02	0	Цукор у головах	«	0,27	-	-
Яйця свіжі	1шт.	0,02½	0,02½	0	Цукор в кісточках	"	0,28	-	-
Яловичина (печеня)	1кг	0,60	0,64	+0,04	Цукор в кісточках російський	"	0,45	0,48	+0,03
Яловичина (задня част.)	"	0,63	0,66	+0,03	Кава не смажена	"	1,35	-	-
Яловичина (від кресця)	"	0,60	0,64	+0,04	Кава смажена	"	1,65	-	-
Яловичина (розбратель)	"	0,60	0,64	+0,04	Чай середній	"	1,95	-	-
Яловичина (розсільна)	"	0,54	-	-	Шоколад	"	1,95	-	-
Яловичина (передня частина)	"	0,45	0,48	+0,03	Какао	"	1,95	-	-
Яловичина провінційна	"	0,48	0,48-0,52	+0,04	Молоко звичайне	1 л.	0,11	0,11	0
Телятина (передня частина)	"	0,54	0,54	0	Молоко фільтроване	1л.	0,05	0,05	0
Телятина (задня част.)	"	0,72	0,72	0	Спиртовий оцет	1 л.	0,10	0,10	0
Свинина (передня част.)	"	0,54	0,50	-0,04	Оцет звичайний	1л.	0,05	0,05	0
Свинина (задня частина)	"	0,66	0,62	-0,04	Цибуля	1кг	0,18	0,27	+0,09
М'ясо кошерне	"	0,69	0,72	+0,03	Тмин	"	0,60	0,60	0

Продовження Додатку П

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Баранина	"	0,54	0,54	0	Часник	"	0,36	0,42	+0,06
Окорок копчений	"	0,90	0,84	-0,06	Перець	"	1,20	3,00	+1,80
Окорок варений, різаний без кісток	"	1,68	1,62	- 0,06	Паприка	"	1,20	1,80	+0,60
Ковбаса різана	"	0,99	0,93	-0,06	Дріжджі	"	1,80	1,80	0
Ковбаса рублена	"	0,72	0,66	-0,06	Сіно	100 кг.	2,40 – 3,60	2,40-3,60	0
Рис	"	0,21	-	-	Солома	"	1,89	1,89	0
Пшенична каша (гристь)	"	0,18	0,22	+0,04	Овес	"	6,00 - 7,80	7,50 -8,50	+1,50-+0,70
Просо	"	0,14	0,18	+0,04	Ячмінь	"	5,40	6,00	+0,60
Гречана каша	"	0,21	0,21	0	Керосин, білий	"	0,27	0,27	0
Ячмінна каша	"	0,15	0,15	0	Керосин, жовтий	"	0,24	0,24	0
Кисла капуста	"	0,07½	0,08 ½	+0,01	Тверді дрова, сухі	"	1,32	1,32	0
Бурякова	"	0,03½	0,03½	0	М’які дрова, сухі	"	1,14	1,14	0
Кель (капуста листова)	"	0,06	0,07 ½	+0,01	Кам’яне вугілля	"	1,80 – 2,40	2,40-3,60	+0,60-+1,20

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.67. Арк.221 – 222.

Додаток Р

Тарифи (такси) на продукти у містах Перемишльської губернії, квітень – травень 1915 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.		
		м. Кольбушова	м. Переворськ	м. Ярослав
1	2	4	3	
Пшенична булка	40гр.	-	0,02	-
Житній хліб	1 кг.	0,20	0,28	-
Пшеничний хліб	"	0,26	0,35	0,36 – 0,29
Напівтемний хліб	"	-	0,30	
Пшеничне борошно 1-2 гат.	"	0,36	0,38 – 0,30	0,37 – 0,30
Житнє борошно	"	-	0,28	-
Сіль поварена	"	0,16	0,15	0,12
Сало солене	"	1,00	1,00	1,01 – 0,88
Сало копчене	"	-	1,10	-
Смалець	"	-	1,10	-
Коров'яче масло кухонне	"	-	0,80	1,46
Коров'яче масло обіднє	"	-	1,20	1,71
Яйця	1шт.	-	1 ½	2,5
Молоко	1л.	-	0,12	0,15
Свинина (вирізка)	1 кг	-	0,80	-
Свинина	"	-	0,70	0,73
Яловичина	"	0,50	0,65	-
Телятина	"	0,30	0,45	0,61
Кошерне м'ясо	"	-	0,70	-
Ковбаса	"	-	1,10	0,73 – 1,95
Цукор	"	0,65	0,60	0,50
Крупа яшна	"	0,28	0,18	-
Крупа гречана	"	0,36	0,36	0,24
Пшоно	"	0,28	0,28	-
Крупа пшенична	"	-	0,36	0,25
Крупа перлова	"	-	0,26	0,24
Рис	"	-	0,40	8,30
Горох	"	-	0,26	-
Квасоля	"	-	0,26	-
Картопля	1 кг	0,02	0,03	0,03
Мило	1 кг	1,00	-	0,58
Гас	"	0,39	0,35	0,35
Свічки	"	-	-	1,10
Сірники	1кор.	0,03	0,03	0,02 ½

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1. Спр.160. Арк. 3, 4зв. – 5зв., 7 – 7зв.

Додаток С

Тарифи (такси) на продукти у м. Тернополі та м. Львові, лютий 1915 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.		Відхилення, +/- руб. коп. (р.3-р.4)	Темп приросту/ убутку, %
		м. Львів*	м. Тернопіль		
1	2	3	4	5	6
Молочна булка	50 гр.	0,01 ½	0,01	- 0,00½	0,00
Пшенична булка	50 гр.	0,01 ½	0,01	- 0,00½	0,00
Житній хліб	1 кг	0,20	0,12 ½	- 0,07 ½	66,67
Напівтемний хліб	"	0,17	0,16 ½	- 0,00 ½	6,25
Пшеничне борошно І ґатунку	"	0,20-0,22	0,12 ½ - 0,16 ½	- 0,07 ½ - - 0,05 ½	66,67
Житнє борошно	"	0,18	0,10-0,13 ½	- 0,04 ½	38,46
Сіль	"	0,06	0,06	0	0,00
Сало	"	1,00	0,62 ½	- 0,37 ½	61,29
Смалець	"	1,00	0,75	- 0,25	33,33
Коров'яче масло кухонне	"	1,20	1,00	- 0,20	20,00
Коров'яче масло обіднє	"	1,92	1,37 ½	- 0,54 ½	40,15
Яйця	1 шт.	0,02½	0,01 ½	- 0,01	100,00
Яловичина (печеня)	1кг	0,64	0,42 ½	- 0,21 ½	52,38
Яловичина (задня частина)	"	0,66	0,42 ½	- 0,23 ½	57,14
Яловичина (від кресця)	"	0,64	0,42 ½	- 0,23 ½	52,38
Яловичина (розбратель)	"	0,64	0,42 ½	- 0,23 ½	52,38
Яловичина (передня част.)	"	0,48	0,32 ½	- 0,15 ½	50,00
Телятина (передня част.)	"	0,54	0,42 ½	- 0,11 ½	28,57
Телятина (задня частина)	"	0,72	0,42 ½	- 0,29 ½	71,43
Свинина (передня част.)	"	0,50	0,42 ½	- 0,07 ½	19,05
Свинина (задня частина)	"	0,62	0,50	- 0,12	24,00
Окорок варений, різаний без кісток	"	1,62	1,00	- 0,62	62,00
Ковбаса різана	"	0,93	0,75	- 0,18	24,00
Ковбаса рублена	"	0,66	0,70	+ 0,04	-5,71
Крупа гречана	"	0,21	0,16 ½	- 0,04 ½	31,25

***** до переліку продуктів по м Львову включено лише продукти, за якими встановлювалися такси у м. Тернополі. Повний перелік продуктів, за якими встановлювалися такси по м. Львову у лютому 1915 р. див. Додаток П.

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.67. Арк. 223, 222.

Додаток Т

Такси на продукти і товари у м. Збаражі Тернопільської губернії від 29 вересня 1914 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.	Ціни, кор. гел.	Ціни, руб. коп. за фунт
1	2	3	4	5
Молочна булка	50 гр.	0,01	0,03	0,08
Житній хліб питльований	1 кг	0,12	0,40	0,05
Житній хліб чорний	"	0,08	0,27	0,03 ½
Пшеничне борошно 1 гатунку	"	0,15	0,50	0,06
Пшеничне борошно 2 г.	"	0,12 ½	0,41	0,05
Пшеничне борошно 3 г.	"	0,08	0,27	0,03
Житнє борошно питльоване	"	0,12	0,40	0,05
Житнє борошно разове	"	0,07	0,24	0,03
Сіль	"	0,07	0,24	0,02 ½
Рис 1 гатунку	"	0,20	0,67	0,08
Рис 2 г.	"	0,18	0,60	0,07
Рис 3 г.	"	0,12 ½	0,41	0,05
Пшоно	"	0,12 ½	0,41	0,05
Крупа гречана	"	0,13 ½	0,44	0,05 ½
Крупа ячмінна	"	0,11	0,36	0,04 ½
Крупа ячмінно-перлова	"	0,15	0,50	0,06
Горох	"	0,09	0,30	0,04 ½
Цукор-пісок	"	0,41 ½	1,37	0,16 ½
Цукор у кусках	"	0,44	1,46	0,17
Коров'яче масло	1кг.	0,70	2,30	0,28
Яйця свіжі	1шт.	0,01 ½	0,04	-
Молоко	1 л.	0,06	0,18	-
Оцет	1 л.	0,08	0,27	-
Керосин	1кг	0,18 ½	0,67	0,07 ½
Сірники	10 шт.	0,06	0,20	-
Сир коров'ячий	1кг	0,15	0,50	0,06
Сметана	1 л.	0,32	1,07	0,08
Перець	1кг	1,50	5,00	0,60
Пиво місцеве	1 л.	0,10	0,32	0,06

Джерело: складено автором за даними: ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.192. Арк. 6.

Додаток У

Такси на м'ясо та м`ясні продукти у м. Збаражі Тернопільської губернії та м. Єлисаветграді Херсонської губернії, жовтень, грудень 1914 р.

Назва товарів	**Ціни у м. Збаражі**		**Ціни у м. Єлисаветграді**	**Відхилення, +/- руб. коп. за фунт (гр.3 – гр.4)**
	руб. коп. за кг.	руб. коп. за фунт	руб. коп. за фунт	
	Жовтень – грудень 1914 р.		Вересень – грудень 1914 р.	
1	**2**	**3**	**4**	**5**
М'ясо свиняче	0,35	0,14	0,12 – 0,15	+ 0,02 –+ 0,01
Сало	0,66	0,26	0,25	+0,01
Ковбаса і копчений бік	0,66	0,26	-	-
Свинячий бік із салом	0,48	0,19	-	-
Смалець	0,72	0,29	-	-
Шинка	0,84	0,34	-	-
М'ясо волове, передня частина	0,30	0,12	0,18 – 0,15 ½	- 0,06 – -0,03 ½
М'ясо волове задня част.	0,30	0,12	0,15 ½ – 0,10	- 0,03 ½ -+0,02
М'ясо волове кошерне	0,39	0,15	0,16	- 0,01
Баранина	0,25	0,10	-	-
Баранина кошерна	0,29	0,13	-	-
Телятина	0,27	0,11	-	-

Джерело: складено за даними (розрахунки наші): ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.192. Арк.7-8, 10-11; Орлик С.В. Українське повітове місто і велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ., 2014. Вип. XXIII. С. 133.

Додаток Ф

Такси на продукти і товари у м. Збаражі Тернопільської губернії, 1914 – 1917 рр.

Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.								Темпи росту цін
		з 29 вересня 1914 р.	з 16 травня 1916 р.	листопад 1916 р.	січень 1917 р.	з 22 червня 1917 р.	з 10 серпня 1917 р.	з 22 серпня 1917 р.	з 20 жовтня 1917 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Молочна булка з крупчатки №0000	фунт	0,08	0,10	0,14	0,18	0,28	-	-	-	-
Молочна булка з крупчатки №00	"	0,08	0,07	0,10	-	0,18	-	-	0,60	7,50
Житній хліб питльований	"	0,05	0,07	0,08	0,10	0,16	0,12	0,22	-	-
Житній хліб чорний	"	0,03 ½	-	-	0,08	0,10	0,10	0,14	0,28	9,33
Пшеничний хліб	"	-	-	-	-	-	0,11	0,22	0,40	-
Пшеничний хліб питльований	"	-	-	-	-	-	0,15	0,32	-	-
Пшеничне борошно №0000 (питльоване)	"	-	0,11	0,15	0,20	0,29	-	0,29	0,51	4,64
Пшеничне борошно I с.	"	0,06	-	0,12	0,12	-	0,13	-	-	-
Пшеничне борошно 2 с./ разове	"	0,05	-	0,08	0,08	0,18	0,10	0,20	0,38	7,60
Пшеничне борошно 3 с.	"	0,03	-	-	-	-	-	-	-	-
Житнє борошно питльоване	"	0,05	0,07	0,08	0,08	0,15	0,12	0,20	-	-
Житнє борошно разове	"	0,03	-	-	-	0,10	0,09	0,14	0,24	8,00
Сіль	"	0,02 ½	0,07	0,07	0,07	0,08	-	-	-	-
Макарони, локшина		-	0,26	0,28	0,28	0,43	-	-	-	-
Рис 1 с.	"	0,08	-	-	-	-	-	-	-	-
Рис 2 с.	"	0,07	-	-	-	-	-	-	-	-
Рис 3с.	"	0,05	-	-	-	-	-	-	-	-
Пшоно	"	0,05	0,10	0,10	0,12	-	-	-	-	-
Мед, патока		-	0,30	0,40	0,60	-	-	-	-	-

Квасоля		-	0,06	0,06	0,10	-	-	-	-	-
Крупа гречана	"	0,05 ½	0,10	0,10	0,15	-	0,16	0,16	0,26	5,20
Крупа ячмінна	"	0,04 ½	0,05	0,05	0,08	-		-	-	-
Крупа перлова	"	0,06	0,24	0,24	0,40	-		-	-	-
Горох	"	0,04 ½	0,07	0,07	0,08	0,08	0,08	0,10	0,13	3,25
Цукор-пісок	"	0,16 ½	0,20	0,22	0,35	-	-	-	-	-
Цукор у кусках	"	0,17	0,25	0,25	0,38	-	-	-	-	-
Коров'яче масло	фунт	0,28	0,60	1,00	1,00	1,23	3,28	-	3,68	13,14
Яйця свіжі	1шт."	-	0,02 ½	0,03	0,04	0,05	0,10	-	0,15	7,50
Молоко	1 літр	-	0,12	0,15	0,15	0,30	0,35	-	0,60	5,00
Оцет	1 літр	-	0,50	0,40	0,40	-	-	-	-	-
Гас	1 літр	0,07 ½	0,30	0,40	0,35	0,35	-	-	-	-
Сірники	10 шт.	-	0,30	0,50	0,55	0,55	-	-	-	-
Свічки стеаринові	фунт	-	0,80	2,25	2,35	2,25	-	-	-	-
Сир коров'ячий	фунт	0,06	0,12	0,15	0,20	-	-	-	-	-
Сметана	1 л.	0,08	0,65	0,70	0,70	-	-	-	-	-
Перець	фунт	0,60	1,60	1,80	1,60	2,05	-	-	-	-
Лавровий лист	"	-	0,70	0,90	1,30	1,64	-	-	-	-
Пиво місцеве	1 л.	0,06	-	-	-	-	-	-	-	-
Дріжджі	фунт	-	2,00	2,00	2,00	-	-	-	-	-
Цибуля	"	-	0,10	0,10	0,14	-	-	-	-	-
Часник	"	-	0,40	0,40	0,50	-	-	-	-	-
М'ясо свиняче	"	0,14	0,35	0,40	0,50	0,72	1,02	1,02	1,00	7,14
Сало	"	0,26	0,50	0,60	0,70	1,02	1,64	1,64	2,00	7,69
Ковбаса	"	0,26	0,50	0,70	0,80	1,02	1,74	1,74	1,80	6,92
Копчений бік	"	0,26	0,50	0,70	0,75	-	1,54	1,54	1,80	6,92
Сирий бік	"	0,19	0,30	0,35	0,50	-	1,43	1,43	1,60	8,42
Смалець	"	0,29	0,60	0,60	0,70	1,23	1,64	1,64	2,80	9,66
Шинка варена	"	0,34	0,80	1,00	1,00	-	1,84	1,84	-	-

Продовження Додатку Ф

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
М'ясо волове	"	0,12	0,22	0,25	0,25	0,53	0,53	0,53	0,70	5,83
Телятина	"	0,11	0,20	0,25	0, 25	0,41	0,41	0,51	0,65	5,91
Телятина кошерна	"	-	0,30	-	-	0,49	-	-	2,20	7,33
Баранина	"	0,10	-	0,25	0,25	-	0,40	0,40	0,40	4,00
Гусак	1 шт.	-	3,00	3,00	3,00	-	-	-	-	-
Курка	"	-	0,75	1,00	1,00	-	-	-	-	-
Жир воловий	фунт	-	0,30	0,35	0,35	-	-	-	-	-
Мило 1-го сорту	"	-	0,30	0,75	0,90	0,80	1,39	1,39	1,84	6,13
Сода	"	-	0,20	0,20	0,20	-	-	-	-	-
Крохмаль рисовий	"	-	0,70	0,70	0,70	-	-	-	-	-
Крохмаль картопляний	пуд	-	0,20	0,25	0,40	-	-	-	-	-
Овес	"	-	1,70	1,80	2,20	3,00	2,70	4,50	5,50	3,24
Ячмінь	"	-	-	-	-	3,00	2,25	3,50	5,00	-
Жито	"	-	1,60	1,60	2,00	3,00	3,00	5,00	6,00	3,75
Пшениця	"	-	1,70	2,00	2,50	6,66	3,50	7,50	10,00	5,88
Гречка	"	-	1,65	1,65	2,00	2,50	3,75	3,75	5,50	3,33
Висівки	"	-	-	-	-	-	2,25	2,25	3,00	-
Картопля	"	-	-	-	-	0,75	-	-	1,25	-
Дрова твердих порід на пні	куб.м	-	3,50	3,38	3,38	-	-	-	-	-
Постачання дров з Луб'янського лісу	"	-	1,50	1,50	1,50	-	-	-	-	-
За рубку на 3 частини	"	-	0,50	0,80	0,80	-	-	-	-	-
За рубку на 4 частини	"	-	0,95	1,10	1,10	-	-	-	-	-
Ціни на чай, цигарки і нюхальний тютюн встановлено на етикетках з надбавкою 15%.										

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.192. Арк. 6 – 8, 10 – 11; Там само, Спр.383. Арк. 95, 102, 107, 109, 148, 154; Там само, Спр.451. Арк. 133.

Динаміка зміни такси цін на хліб, борошно та крупи по м. Збараж Тернопільської губернії, 1914-1917 рр. (руб. коп. за фунт)

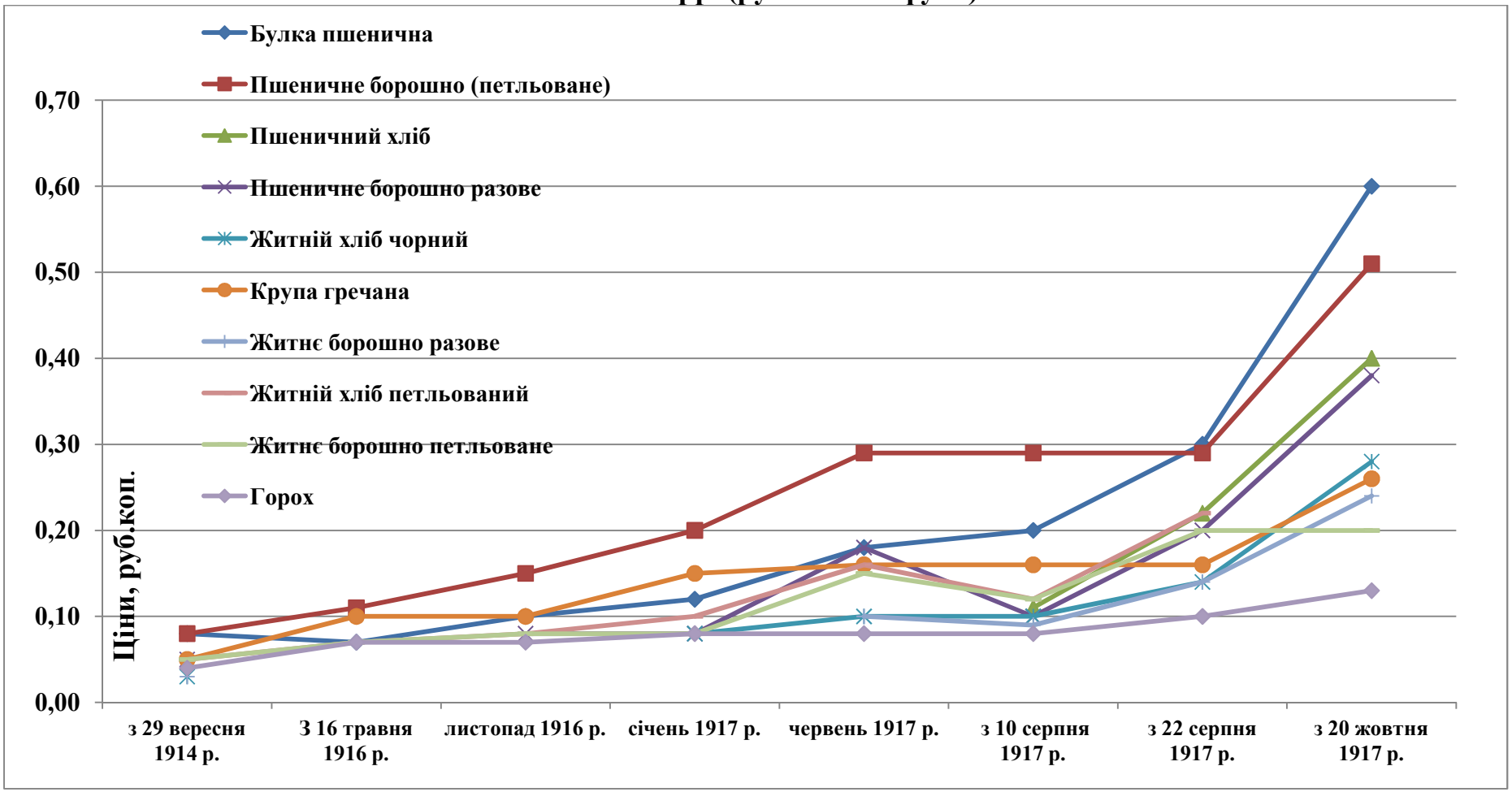

Джерело: складено автором за даними: ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.192. Арк. 6 – 8, 10 – 11; Там само. Спр.383. Арк. 95, 102, 107, 109, 148, 154; Там само. Спр.451. Арк. 133. (див. Додаток Ф).

Динаміка зміни такс цін на м’ясо, молоко та яйця у м. Збаражі Тернопільської губернії, 1914-1917 рр. (руб. коп. за фунт, л., шт.)

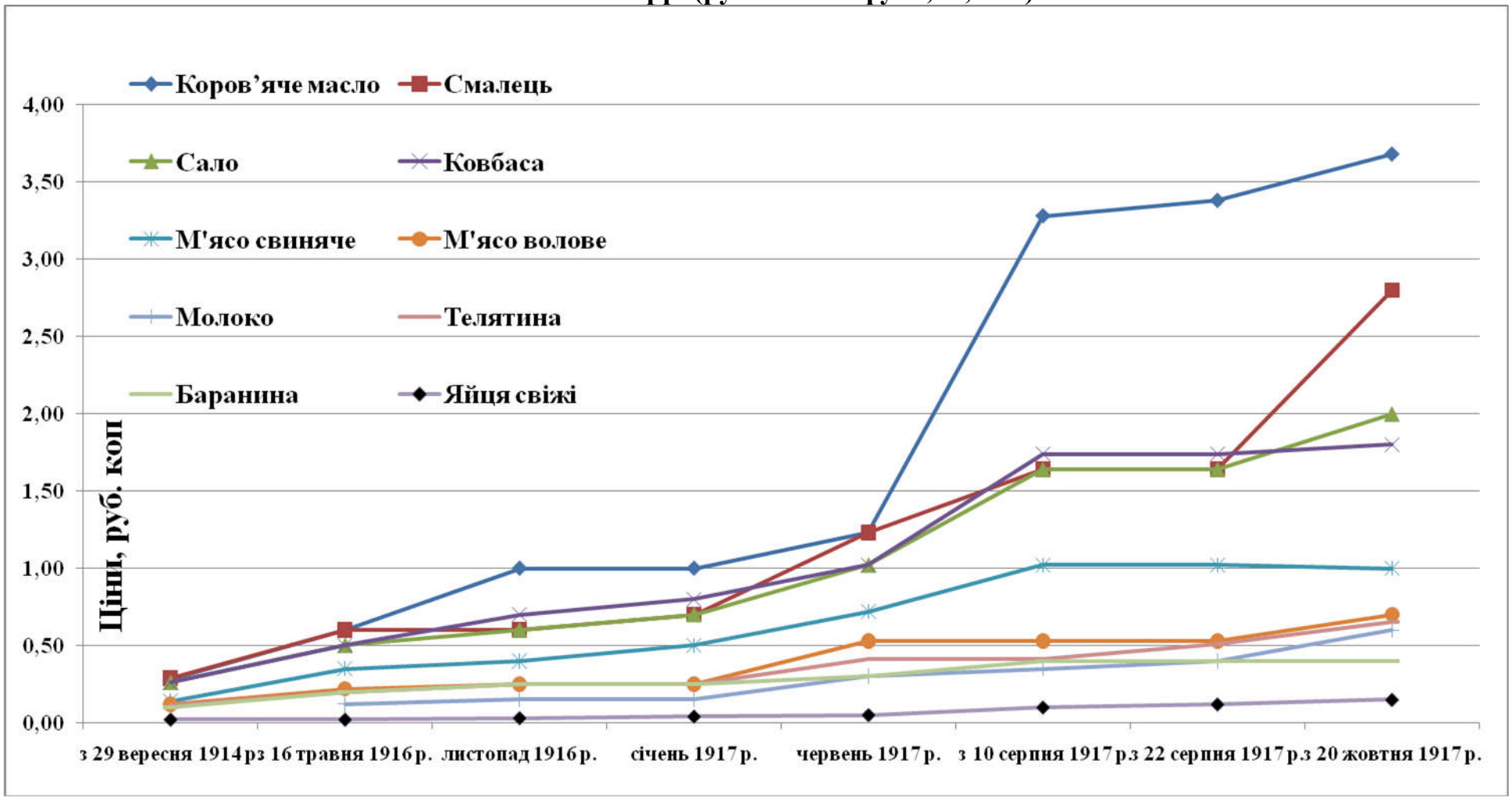

Джерело: складено автором за даними: ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.192. Арк. 6–8, 10–11; Там само. Спр.383. Арк. 95, 102, 107, 109, 148, 154; Там само. Спр. 451. Арк. 133. (див. Додаток Ф).

Додаток Ш

Динаміка зміни такс цін на зерно (у т.ч. фуражне) у м. Збаражі Тернопільської губернії, 1914-1917 рр. (руб. коп. за пуд)

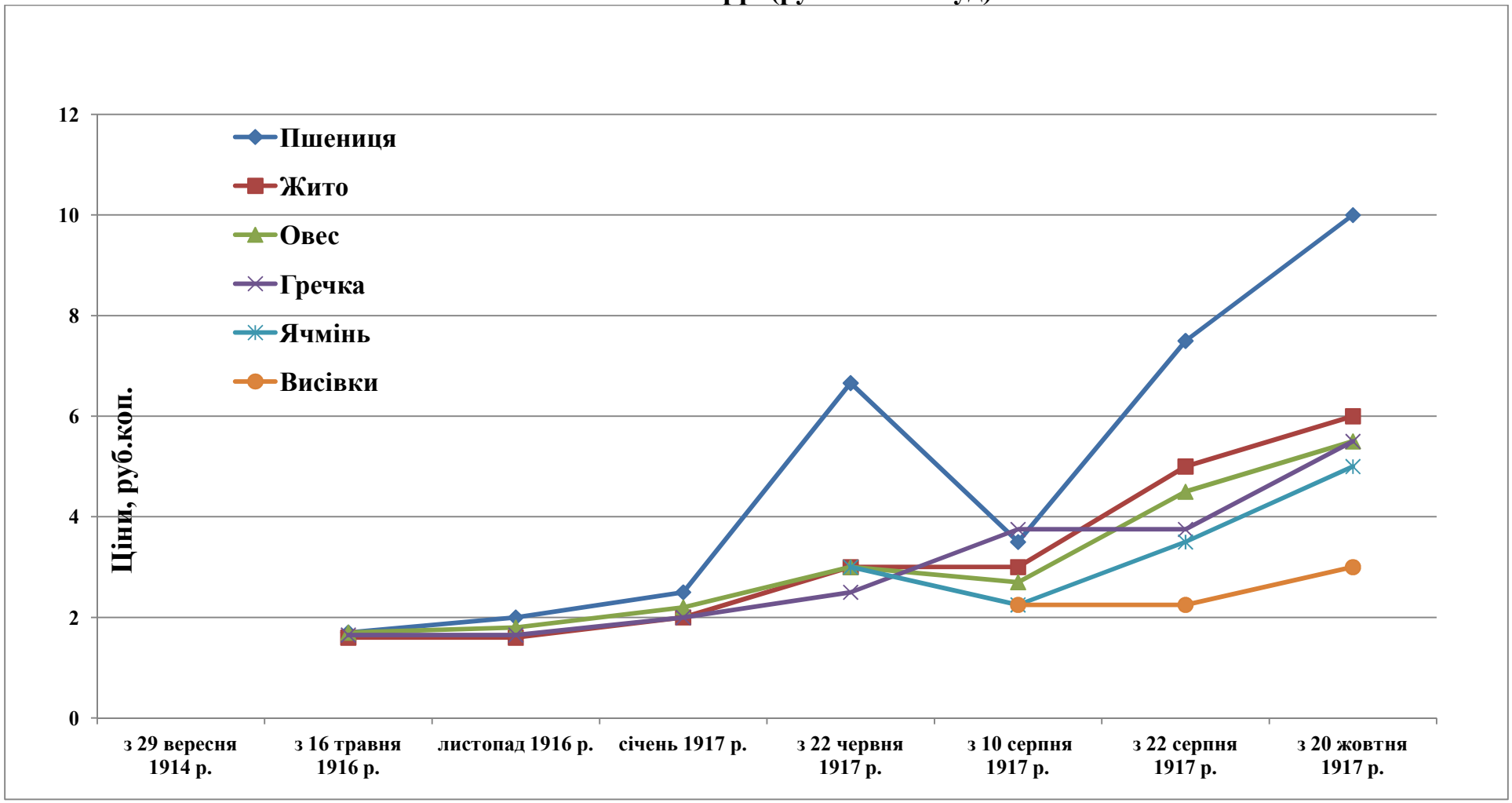

Джерело: складено автором за даними: ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.192. Арк. 6–8, 10–11; Там само, Спр.383. Арк. 95, 102, 107, 109, 148, 154; Там само, Спр.451. Арк. 133. (див. Додаток Ф).

Додаток Щ

Такси на продукти і товари у м. Броди Тернопільської губернії, серпень – листопад 1916 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.		Відхилення +/-
		від 17 серпня 1916 р.	з 27 листопада 1916 р.	
1	2	3	4	5
Пшенична булка	3\4 фунта	0,14	0,20	+0,06
Пшеничний темний хліб	фунт	0,07	0,10	+0,03
Пшеничне борошно питльоване №00	пуд	5,25	8,00	+2,75
Пшеничне борошно 2 с./ разове	"	2,80	3,00	+0,20
Житнє борошно разове	"	2,00	7,00	+5,00
Сіль	фунт	0,06	0,12	+0,06
М'ясо, яловичина 1 сорт	"	0,45	0,45	0
М'ясо, яловичина 2 сорт	"	0,40	0,40	0
Філе	"	0,50	0,50	0
Голова, ноги, нутрощі	"	0,20	0,20	0
Мозок, язик	"	0,40	0,40	0
Телятина	"	0,50	0,50	0
Свинячий бік	"	0,55	0,70	+0,15
Свинина філе, котлетна частина	"	0,60	0,80	+0,20
Ковбаса зі свинини	"	0,70	0,90	+0,20
Сало	"	0,70	1,00	+0,30
Смалець	"	0,70	1,20	+0,50
Ковбаса московська	"	1,20	-	-
Ковбаса краківська	"	1,00	2,00	+1,00
Шинка варена	"	0,75	-	-
Масло кухонне	"	1,00	1,60	+0,60
Масло коров’яче	"	1,20	1,90	+0,70
Яйця свіжі	1шт.	0,05	0,10	+0,05
Пшоно	фунт	0,08	-	-
Крупа манна	"	0,10	-	-
Крупа гречана, пшенична	"	0,08	0,15	+0,07
Картопля	пуд	0,15	0,80	+0,65
Горох	фунт	0,06	0,12	+0,06

Продовження Додатку Щ

1	2	3	4	5
Квасоля	"	0,05	0,12	+0,07
Капуста головами	"	0,02	-	-
Буряк	фунт	0,02	0,02	0
Огірки	копа	0,60	-	-
Цибуля	фунт	0,11	-	-
Часник	"	0,16	0,30	+0,14
Сир коров'ячий	"	0,12	0,32	+0,20
Сметана	1 літр	0,30	-	-
Молоко	1 літр	0,12	0,35	+0,23
Цукор-пісок	фунт	0,30	-	-
Цукор у кусках	"	0,20	-	-
Оцет	літр	0,36	0,40	+0,04
Мило для прання	фунт	0,35	0,60	+0,25
Мило	"	0,60	-	-
Перець гіркий	"	1,60	2,00	+0,40
Свічки парафінові	"	0,50	1,80	+1,30
Сірники	пачка	0,02	-	-
Кава смажена	фунт	2,00	-	-
Кава сира	"	1,70	-	-
Молоко згущене	коробка	0,80	-	-
Повидло фруктове	фунт	0,35	-	-
Сир голландський	"	0,90	2,30	+1,40
Сил швейцарський	фунт	1,20 – 1,40	2,50	+1,30
Макарони	"	0,18	0,40	+0,22
Рис	"	0,20	0,50	+0,30
Керосин білий	1 літр	0,24	0,60	+0,36
Керосин жовтий	1 літр	0,20	0,60	+0,40
Овес	пуд		2,00	-
Ячмінь	"		2,00	-
Пшениця	"		2,20	-
Жито	"		2,00	-
Солома	"		0,80	-
Дрова	"		0,36 – 0,54	-

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.130. Арк. 2, 57–57 зв.

Додаток Ю

Максимальні ціни (тарифи) м. Косова, затверджені 10 грудня 1916 р. і 10/28 лютого 1917 р.

Назва продукту	Один. виміру	Ціна, руб. коп.		Відхил. +/-
		від 10 грудня 1916 р.	від 10/28 лютого 1917 р.	
Жито	6 пуд.	27,00-30,00	27,00-30,00	0
Пшениця	6 пуд.	30,00	30,00	0
Кукурудза	6 пуд.	25,80 -27,00	26,00-27,00	+0,20
Борошно пшеничне	6 пуд.	60,00	60,00	0
Борошно житнє	6 пуд.	42,00 - 45,00	42,00 - 45,00	0
Хліб з борошна царського	1 фунт	0,30	0,40	+ 0,10
Хліб темний	1 фунт	0, 25	0,30	+0,05
Хліб житній	1 фунт	0,25	0,30	+ 0,05
М'ясо вепрове	1 фунт	0,70	0,75	+ 0,05
М'ясо волове, теляче	1 фунт	0,50	0,50	0
Солонина (сало)	1 фунт	1,00	1,00	0
Ковбаса	1 фунт	1,00	1,00	0
Сіль	1 фунт	0,04	0,04	0
Картопля	6 пуд.	4,80	5,00	+0,20
Молоко	1 л.	0,15	0,15	0
Яйце свіже	1 шт.	0,08	0,08	0
Мило	1 фунт	1,00	1,00	0
Сірники	1 кор. 10 кор.	0,10 0,90	0,08 0,75	- 0,02 - 0,15
Нафта	1 л.	0,30	0,30	0

Джерело: складено автором за даними: ДАІФО. Ф.12. Оп.1. Спр.19. Арк. 127-127зв.; Там само. Спр.96. Арк. 21–21 зв.

Додаток Я

Такси на продукти у м. Городенка та Городенківському повіті Чернівецької губернії, січень – лютий 1917 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.		Відхилення, +/- руб. коп.	Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.		Відхилення, +/- ,руб. коп.
		з 1 січня 1917 р.	з 1 лютого 1917 р.				з 1 січня 1917 р.	з 1 лютого 1917 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Яловичина	кг	1,10	1,25	+0,15	Картопля	пуд	0,40	0,40	0
Телятина	"	1,00	1,10	+0,10	Квасоля	"	-	-	-
Свиняче м'ясо	"	1,10	1,25	+0,15	Морква	"	5,00	5,00	0
Свиняче філе	"	1,20	1,25	+0,05	Петрушка	"	5,00	5,00	0
Смалець	"	2,00	2,50	+0,50	Капуста в коч.	"	1,75	1,75	0
Сало сире	"	1,80	2,25	+0,45	Огірки	"	-	-	-
Сало, солене і копчене	"	2,00	2,50	+0,50	Цибуля	"	8,33	7,00	-1,35
Сало копчене	"	1,80	2,00	+0,20	Часник	"	-	-	-
Сало не копчене, ковбаса	"	2,00	2,50	+0,50	Дрова у лісі	м.	18,00	18,00	0
Коров'яче масло	"	2,40	3,00	+0,60	Дрова хвойні	"	-	-	-
Сир	"	0,60	0,80	+0,20	Кам'яне вугілля	"	-	-	-
Пшеничне борошно в/гат.	"	0,65	0,65	0	Сірники	пач.	0,08	0,07	- 0,01
Пшеничне борошно I г.	"	0,46	0,46	0	Керосин	л	0,30	0,20	-0,10
Пшеничне борошно II г.	"	0,41	0,41	0	Пшениця	пуд	-	2,50	-
Пшеничне борошно разове	"	0,35	0,35	0	Жито	"	-	2,50	-
Житнє борошно I г.	"	0,46	0,46	0	Ячмінь	"	-	2,50	-
Житнє борошно II г.	"	0,41	0,41	0	Овес	"	-	2,50	-
Борошно кукурудзяне	"	0,35	0,35	0	Кукурудза	"	-	0,50	-
Крупа пшенична	"	0,37	0,37	0	Солома	"	-	0,60	-
Крупа перлова	"	0,37	0,37	0	Сіно	пуд	0,60	0,80	+ 0,20
Крупа гречана	"	0,52	0,52	0	Конюшина	пуд	0,80	1,00	+ 0,20
Горох	"	-	-	0	Робочий чоловік	день	1,50	1,50	0
Хліб пшеничний I г.	"	0,70	0,70	0	Робоча жінка	день	1,00	1,00	0
Хліб пшеничний II г.	"	0,65	0,65	0	Однокінна підвода	день	3,00	3,00	0
Хліб житній	"	0,45	0,45	0	Двокінна підвода	день	4,00	4,00	0
Молоко	л	0,20	0,20	0	За рубку дров на 2	м.к	-	-	-
Яйця	1шт.	0,05	0,05	0	За рубку дров на 3	-	0,75	1,00	+0,15
Цукор	кг	-	-	-	За рубку дров на 4	-	-	-	-
Сіль	"	0,11	0,11	0	Тютюн				
Перець, паприка	"	-	-	-	Самсон I гатунку	¼ ф.	1,76	1,32	-0,44
Кава Франка	"	-	-	-	Стамболь I г.	1/8 ф.	1,53	1,00	-0,53
Кава Кнейппа	"	-	-	-	Попова II г.	"	0,64	0,51	-0,13
Дріжджі	кг	5,00	5,00	0	Месахсуді II г.	"	0,74	0,72	-0,02
Спиртовий оцет	1 л.	0,50	0,50	0	Стамболь III г.		0,50	-	-
Оцет звичайний	1 л.	-	-	-	Махорка	"	0,20	0,22	+0,02
Чай		На етикетках			Швіцент	"	0,25	0,21	-0,04
Мило	кг	2,50	2,50	0	Цигарки «Сальве»	25 шт.	0,56	0,53	-0,03
Свічки стеаринові	кг	8,00	8,00	0					

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.186. Арк.14; Там само. Ф.283. Оп.1. Спр.160. Арк. 145, 286.

Додаток АА

Такси на продукти і товари у м. Коломия Чернівецької губернії, затверджені 19 липня 1916 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.	Ціни, кор. гел.
1	2	3	4
Хліб білий пшеничний	фунт*	0,12 ½	0,41
Хліб напівтемний	"	-	-
Хліб житній	"	0,08 ½	0,28
Борошно пшеничне №0	40 фунтів	4,80	16,00
Борошно житнє	"	-	-
Борошно житнє разове	"	2,40	8,00
Борошно житнє питльоване	"	3,20	10,07
Борошно кукурудзяне	"	3,20	10,07
Сіль поварена	"	1,20	4,00
Сало свиняче	фунт	0,75	2,50
Сало свиняче внутрішнє	"	0,60	2,00
Масло коров'яче	"	0,70	2,33
Яйця свіжі	1 шт.	0,03	0,10
М'ясо волове	фунт	0,40	1,33
М'ясо теляче	"	0,40	1,33
М'ясо свиняче	"	0,50	1,07
Рис	"	-	-
Крупа гречана	"	-	-
Крупа ячмінна	"	-	-
Капуста	"	-	-
Буряки	40 фунтів	0,60	2,00
Морква	1 шт.	-	-
Картопля	40 фунтів	0,50	1,67
Горох	фунт	-	-
Квасоля	"	0,04	0,12
Цукор пісок	"	0,15	0,50
Молоко	літр	0,12	0,40
Цибуля	фунт	0,08	0,27
Часник	"	0,08	0,27
Гас	"	0,08	0,27
Мило просте	"	0,80	2,67
Сірники	10 шт.	0,40	1,33
Свічки	"	-	-
Дріжджі	"	-	-

* 1 російський фунт = 400 грамів

Джерело: складено автором за даними: ДАЧО. Ф.382. Оп.1. Спр.163. Арк. 17.

Додаток АБ

Такси на продукти і товари в м. Снятин Чернівецької губернії, затверджені 5 вересня та 25 вересня 1916 р.

№ п\ п	Назва продукту	Од. вим.	Такса, руб. коп.		
			на 05.09.16 р.	на 25.09.16 р.	Відхилення, +/-
1	М'ясо волове:	кг	0,75		
	задня частина	кг	-	0,90	+0,15
	передня частина	кг	-	0,82	+0,07
	вирізка	кг	-	1,00	+0,25
2	Свинина:	кг	0,70		
	вирізка	кг	-	1,00	+0,30
	ребра	кг	-	0,80	+0,10
	окорок	кг	-	0,95	+0,25
3	Телятина	кг	0,60	0,80	+0,20
4	Баранина	кг	0,40	0,52	+0,12
5	Сало сире:	кг	1,10		
	верхнє сало	кг	-	1,45	+0,35
	внутрішнє сало	кг	-	1,50	+0,40
6	Смалець	кг	1,20	-	х
7	Масло кухонне	кг	1,50	-	х
8	Картопля	кг	0,40	-	х
9	Молоко	літр	0,10	-	х
10	М’ясні вироби:				
	копчена вирізка	кг	-	2,00	х
	ковбаса	кг	-	1,70	х
	окорок (шинка)	кг	-	2,00	х

Джерело: складено за даними (розрахунки наші): ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.163. Арк.138.; ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.37. Арк.67.

Додаток АВ

Закупівельні (тверді) ціни на продукти і фураж на окупованих територіях Галичини і Буковини, затверджені Головнокомандувачем армій Південно-Західного фронту 24 жовтня 1916 р.

Назва продукту	Ціна за пуд: руб. коп.	Назва продукту, фуражу, худоби	Ціна за пуд:руб. коп.
Жито	1,30	Сіно посівне	0,80
Пшениця	1,60	Сіно звичайне	0,60
Овес	1,50	Солома яра (вівсяна і ячмінна)	0,40
Ячмінь	1,20	Солома озима	0,25
Просо	1,20	Масло солоне (коров'яче)	20,00
Гречка	1,40	Масло свіже вершкове	28,00
Крупа гречана	3,00	Масло просте	12,00
Пшоно	2,60	Картопля	0,40
Горох	1,80	Рогата худоба, за пуд живої ваги при загальній вазі до 15 пудів і нижче*	5,20
Квасоля	1,80	Вівці, за пуд живої ваги не залежно від загальної ваги	6,00
Чечевиця	2,00	Свині не годовані	8,00
Кукурудза	0,80	Свині годовані	10,00

* Якщо загальна вага перевищувала 15 пудів – до ціни закупки додавалося по 10 коп. за кожен пуд до 33 пудів загальної живої ваги; понад 33 пудів – додавалося 7 руб. за кожен пуд живої ваги.

Джерело: складено автором за даними: ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.135. Арк.19.; ДАЛО. Ф.905. Оп.1 Спр.110. Арк. 306.

Додаток АД

Заготівельні та реквізиційні ціни на продукти, паливо та фураж по Військовому генерал-губернаторстві Галичини, 1914–1917 рр.

Назва товарів	Одиниця виміру	**Ціни (руб., коп.)**						**Темп приросту заготівельних цін,% до 1914 р.**	**% знижки реквізиційних цін до заготівельних**
		Заготівельні	Заготівельні	Заготівельні	Реквізиційні	Заготівельні	Реквізиційні		
		з 20 листопада 1914 р. (наказ ГПЗФ №107)	з 24 жовтня 1916 р. до 1 січня 1917 р. (постанова ГПЗФ)	з 1 січня 1917 р. до 11 березня 1917 р. (наказ ВГГ №17)		з 11 березня 1917 р. до 1 травня 1917 р. (наказ ВГГ №150)			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Жито	пуд	1,10	1,30	1,30	1,17	1,50	1,35	36,36	
Пшениця	"	1,20	1,60	1,60	1,44	1,80	1,62	50,00	
Просо	"	-	1,20	1,20	1,08	1,40	1,26	-	
Гречка	"	-	1,40	1,40	1,26	1,60	1,44	-	
Кукурудза	"	-	0,80	0,80	0,72	1,00	0,90	-	
Горох, квасоля	"	-	1,80	1,80	1,62	2,00	1,80	-	
Чечевиця	"	-	2,00	1,70	1,53	1,90	1,71	-	
Крупа: Гречана	"	2,25	3,00	3,00	2,70	3,20	2,88	42,22	
Пшенична		2,10	-	2,60	2,34	2,80	2,52	33,33	
Ячна		-	-	2,80	2,52	-	-	-	
Перлова		-	-	3,00	2,70	-	-	-	
Рис	"	2,80	-	10,00	9,00	-	-	-	
Овес	"	0,90	1,50	1,50	1,35	1,70	1,53	88,89	10%
Ячмінь	"	0,80	1,20	1,20	1,08	1,40	1,26	75,00	
Сіно звичайне	"	0,40	0,60	0,60	0,50	-	-	-	
Солома яра / озима	"	0,25/ 0,25	0,40 / 0,25	0,40/ 0,25	0,36/ 0,22	-	-	-	
Борошно житнє	"	1,25	-	1,60	1,44	-		-	
Борошно пшеничне	"	1,35	-	2,00	1,98	-	--	-	

Хліб: житній пшеничний білий	" 	1,80 - -	-	1,80 2,40 3,70	1,62 2,16 3,33	-	-	-	
М`ясо свинин., баран.	"	7,00	-	13,60	12,24	-	-	-	
Велика рогата худ.	пуд	-	5,20	5,20	4,68	-	-	-	
Вівці живі	"	-	6,00	6,00	5,40	-	-	-	
Свині живі	"	-	8,00 - 10,00	10,00	9,00	-	-	-	
Сало свиняче	"	12,00	-	28,00	25,20	-	-	-	
Масло коров'яче Масло соняшник.	"	-	28,00 12,00	28,00 12,00	25,20 10,80	-	-	-	
Цукор:Рафінад Пісок	пуд пуд	7,80	- -	8,20 6,20	7,38 5,58	-	-	-	
Картопля	"	-	0,40	0,40	0,36	-	-	-	
Цибуля	"	-	-	2,75	2,47	-	-	-	
Часник	"	-	-	10,00	9,00	-	-	-	
Буряки	"	-	-	0,70	0,63	-	-	-	
Капуста: свіжа квашена	" 	0,60 0,35	-	1,30 1,20	1,17 1,08	-	-	-	10%
Макарони	"	-	-	8,80	7,92	-	-	-	
Сіль	"	0,60	-	1,20-1,50	0,45-1,08	-	-	-	
Молоко	квар.	-	-	0,22	0,20	-	-	-	
Яйця	десят.	-	-	0,55	0,49	-	-	-	
Дріжджі	пуд	-	-	50,00	45,00	-	-	-	
Тютюн	пуд	12,00	-	9,60	8,64	-	-	-	
Мило просте	пуд	5,20	-	20,00	18,00	-	-	-	
Сірники	10 к.	-	-	0,44	0,40	-	-	-	
Вино червоне	відро	4,00	-	-	-	-	-	-	
Чай	пуд	40,00	-	-	-	-	-	-	

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции № 107 от 20 ноября 1914 г. *Приказы войскам Временного генерал-губернаторства Галиции. 1915 г*. Львов, 1914. С.67; ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.83. Арк.2 – 3, 6зв.– 7зв.; ДАЧО. Ф. 957. Оп.-1. Спр.59. Арк. 83; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.135. Арк. 19.

Додаток АЕ

Динаміка заготівельних цін на продукти та фураж на окупованих територіях Галичини та Буковини, 1914 – 1917 рр.

Назва продукту	Заготівельні ціни, руб. коп. за пуд.						
	з 20 листопада 1914 р. до 1 січня 1915 р.		з 1 січня до 1 квітня 1915 р.		з 24 жовтня 1916 р. до 1 січня 1917 р.	з 1 січня 1917 р. до 11 березня 1917 р.	з 11 березня 1917 р. до 1 травня 1917 р.
	м. Львів	Галичина та Буковина	Львівська губернія	Тернопільська, Чернівецька губернії	Галичина та Буковина	Галичина та Буковина	Галичина та Буковина
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**
Жито	1,30	1,10	-	-	1,30	1,30	1,50
Пшениця	1,40	1,20	-	-	1,60	1,60	1,80
Житнє борошно	1,60	1,25	1,70	1,55	-	1,60	-
Гречана крупа	2,50	2,25	2,60	2,40	3,00	3,00	3,20
Пшенична крупа	2,30	2,10		-	2,60	2,60	2,80
Пшоно	-	-	2,60	2,40	-	-	-
Овес	1,10	0,90	1,40	1,20	1,50	1,50	1,70
Ячмінь	1,00	0,80	1,25	1,05	1,20	1,20	1,40
Сіно	0,55	0,40	0,50	0,50	0,60	0,60	-
Солома	0,35	0,25	0,35	0,35	0,40	0,40	-
Тютюн	13,00	12,00	-	-	-	9,60	-
Рис	3,00	2,80	4,00	4,00	-	10,00	-
Цукор	7,80	7,80	-	-	-	8,20	-

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции № 107 от 20 ноября 1914 г. *Приказы войскам Временного генерал-губернаторства Галиции.* 1914 г. Львов, 2914. С. 67; Приказ Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта №240 от 11 марта 1915 года. *Приказы Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта*. Люблин, 1915. С. 7 – 11; ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр. 83. Арк. 2 – 3, 6 зв. – 7 зв; ДАЧО. Ф. 957. Оп.1. Спр.59. Арк. 8; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.135. Арк. 19.

Динаміка зміни заготівельних цін на продукти та фураж, 1914-1917 рр.

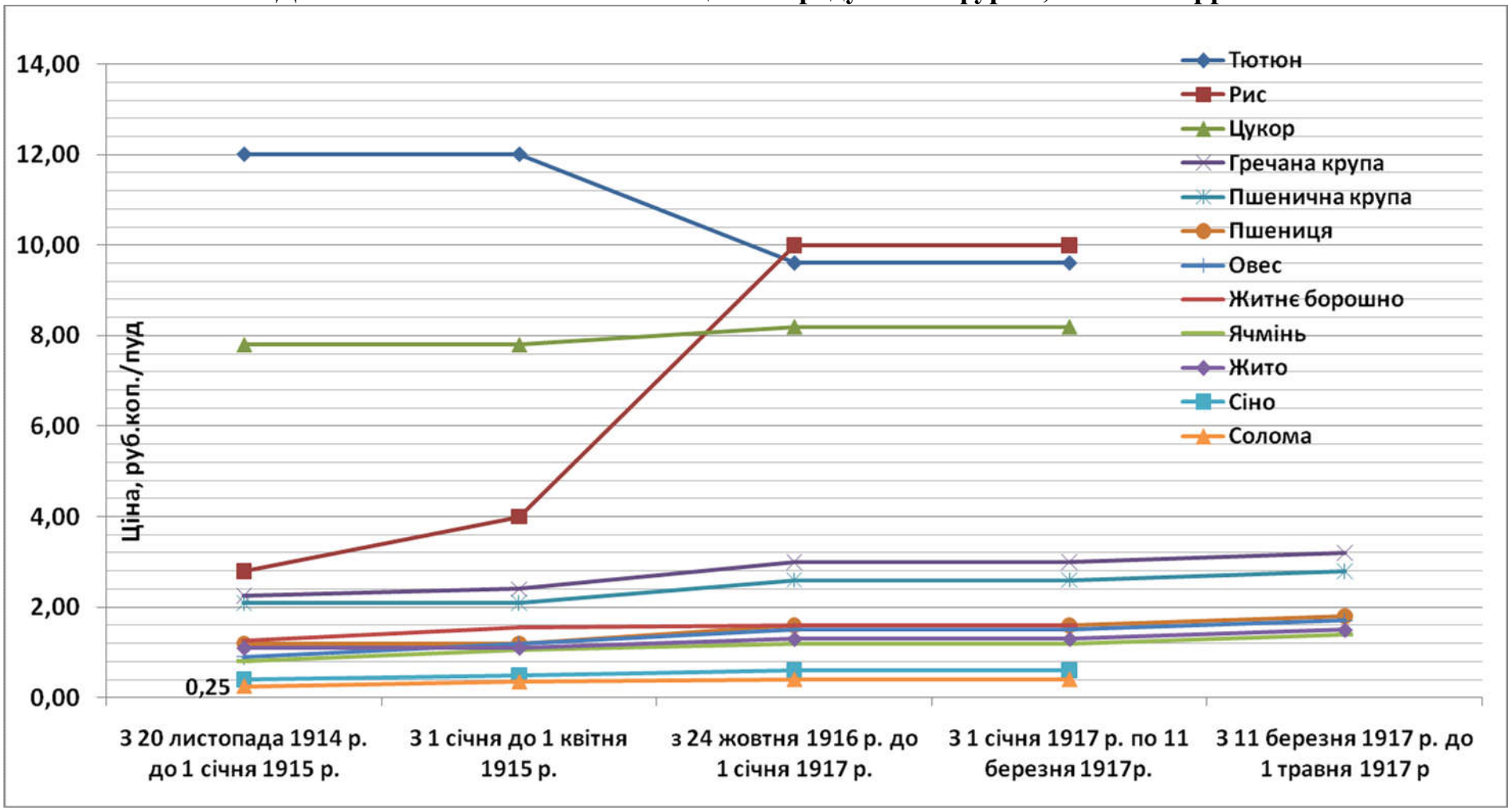

Джерело: складено автором за даними: Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции № 107 от 20 ноября 1914 г. *Приказы войскам Временного генерал-губернаторства Галиции. 1914 г.- Львов, 2914*. С. 67; Приказ Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта №240 от 11 марта 1915 года. *Приказы Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта.* Люблин, *1915*. С. 7 – 11; ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.83. Арк.2–3, 6 зв.–7зв; ДАЧО. Ф. 957. Оп.1. Спр.59. Арк.8; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.135. Арк. 19.

Додаток А3

Заготівельні ціни на продукти, паливо та фураж, що діяли у губерніях Російської імперії та губерніях Військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, жовтень 1916 р., березень – квітень 1917 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	**Заготівельні ціни (руб. коп.) по тиловому району Західного фронту (наказ начальника постачань ПЗФ№603 від 21 вересня 1916 р.)**					**Заготівельні ціни (руб. коп.) (Південно-Західний фронт, наказ ВГГ №17)**	**Найнижчий показник**	**Найвищий показник**	**Заготівельні ціни (руб. коп.) (Південно-Західний фронт, наказ ВГГ №150)**
		Жовтень 1916 р.								Березень - квітень 1917 р.
		Московська губернія	Орловська губернія	Чернігівська губернія	Мінська губернія	Смоленська губернія	Губернії Галичини і Буковини			Губернії Галичини і Буковини
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**
Жито	Пуд.	2,00	1,76	1,63	1,65	1,40	1,30	1,30	2,00	1,50
Пшениця	"	2,00	2,00	2,00	2,50	2,00	1,60	1,60	2,00	1,80
Просо	"	-	-	-	-	-	1,20	1,20	1,20	1,40
Борошно житнє	"	2,30	1,90	1,95	1,90	1,60	-	1,60	2,30	1,60
Борошно пшенич.	"	4,00	4,40	4,00	4,65	4,60	-	4,00	4,65	-
Гречка	"	-	-	-	-	-	1,40	1,40	1,40	-
Кукурудза	"	-	-	-	-	-	0,80	0,80	0,80	1,00
Квасоля	"	-	-	-	3,40	-	1,80	1,80	3,40	2,00
Чечевиця	"	-	-	-	-	-	2,00	2,00	2,00	1,90

Продовження Додатку А3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Крупа: Гречана	"	5,00	4,80	4,00	4,00	3,85	3,00	3,00	5,00	3,20
Пшенична		4,40	4,04	4,00	3,60	4,00	-	3,60	4,40	2,80
Ячмінна		4,20	3,00	3,40	3,80	3,25	-	3,00	4,20	-
Перлова		4,90	6,80	4,90	4,80	5,20	-	4,80	6,80	-
Рисова		10,00	12,00	10,00	10,4	11,60	-	10,0	12,00	-
Манна		6,00	5,40	5,40	4,40	5,60	-	4,40	6,00	-
Горох	"	3,60	3,50	2,75	2,90	3,20	1,80	1,80	3,60	2,00
Макарони	"	10,00	12,00	10,00	10,40	9,00	-	9,00	12,00	-
Хліб: Житній	"	2,20	2,00	2,20	2,00	1,60	-	1,60	2,20	-
Білий		4,20	4,80	4,80	5,60	4,20	-	4,20	5,60	
Свинина	"	20,0	25,00	20,00	28,00	32,00	-	20,00	32,00	-
Велика рогата худоба	"	16,00	16,00	16,00	16,00	16,00	5,20	5,20	16,00	7,80 до 15 пуд. + 0,10 за пуд
Вівці живі	"	-	-	-	-	-	6,00	6,00	6,00	7,00
Свині живі	"	-	-	-	-	-	8,00 - 10,00	8,00	10,00	7,00 – 16,00
Сало свиняче	"	20,00	32,00	40,00	32,00	34,00	-	20,00	40,00	-
Масло коров'яче	"	60,00	46,44	48,00	52,00	64,00	28,00	28,00	64,00	-
Олія соняшникова		20,00	13,20	16,00	14,00	16,00	12,00	12,00	20,00	
Олія конопляна		14,00	10,80	12,00	14,00	14,00	-	10,80	14,00	
Цукор: раф./пісок	"	10,00	10,00	8,88	10,00	10,00	-	8,88	10,00	-
Картопля	"	0,60	0,70	0,55	0,60	0,60	0,40	0,40	0,70	-
Цибуля	"	2,20	2,80	2,40	2,50	3,40	-	2,20	3,40	-
Буряки	"	-	0,70	0,39	0,40	-	-	0,39	0,70	-
Помідори	"	16,00	6,00	-	12,00	-	-	6,00	16,00	-
Томат	"	34,00	20,00	-	-	-	-	20,00	34,00	-
Перець	"	33,00	40,00	64,00	57,00	64,00	-	33,00	64,00	-
Лавровий лист	"	34,00	40,00	-	38,00	48,00	-	34,00	48,00	-

Продовження Додатку А3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Капуста: Свіжа Квашена	"	1,50 1,80	1,50 1,60	1,50 -	1,50 -	1,50 1,60	-	1,50 1,60	1,50 1,80	-
Сіль кам`яна	"	1,60	1,30	0,90	1,20	1,20	-	0,90	1,60	-
Дріжджі	"	40,00	40,00	40,00	40,00	40,00	-	40,00	40,00	-
Чай	"	80,00	80,00	80,00	80,00	80,00	-	80,00	80,00	-
Тютюн	"	34,00	30,00	34,00	30,00	21,80	-	21,80	34,00	-
Мило просте	пуд	20,00	20,00	20,00	18,00	20,00	-	18,00	20,00	-
Сірники	100 кор.	43,00	-	-	35,00	-	-	35,00	43,00	-
Овес	пуд	2,50	2,20	2,60	2,30	1,92	1,50	1,50	2,60	1,70
Ячмінь	"	1,90	-	2,20	2,30	1,80	1,20	1,20	2,30	1,40
Сіно пресоване	"	-	-	-	1,39	1,30	0,80	0,80	1,30	-
Сіно звичайне	"	1,60	1,25	1,00	1,30	1,82	0,60	0,60	1,82	-
Солома яра	"	0,30	0,53	0,55	0,70	0,52	0,40	0,30	0,70	-
Солома озима	"	0,25	0,35	0,45	0,55	0,45	0,25	0,25	0,55	-
Керосин	"	3,80	3,25	3,00	3,40	2,60	-	2,60	3,80	-
Свічки сальні Свічки стеаринові	"	40,00 42,00	- -	12,00 -	- -	- -	-	12,00 42,00	40,00 42,00	-
Дрова	саж. куб.	48,00	86,00	68,50	96,00	85,00	-	48,00	96,00	-
Перемел зерна	1 пуду	0,11	0,10	0,19	0,25	0,17 ½	-	0,10	0,25	-
Однокінна підвода	доба	5,00	5,63	6,00	5,00	5,00	-	5,00	6,00	-
Добова вартість парокінної підводи	"	7,00	7,00	7,50	7,00	9,00	-	7,00	9,00	-
Перевезення з пуду/версти	"	0,03	0,05	0,08	0,03	0,05	-	0,03	0,08	-
Праця робочого	"	3,50	3,50	4,50	4,00	3,25	-	3,25	4,50	-

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф.722. Оп.1. Спр.4497. Арк. 8–9; ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.83. Арк. 2–3; ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.135. Арк. 19; ДАЧО. Ф. 957. Оп.1. Спр.59. Арк. 69, 83.

Додаток АИ

Заготівельні ціни на продукти, фураж, паливо в українських, польських і білоруських губерніях та на окупованих територіях Галичини та Буковини, січень–квітень 1915 р.

Назва губернії	Заготівельні ціни, руб. коп. за пуд.										Дрова змішаних порід, 3-х пильних сажнів
	Житнє борошно	Гречана крупа	Пшоно	Овес	Ячмінь	Сіно	Солома	Тютюн, махорка	Рис	Цукор	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Київська губернія: Київський повіт	1,10	2,00	1,60	1,10	0,90	0,50	0,25	16,00	4,20	5,60	35,00
Уманський повіт	1,10	2,00	1,50	1,00	0,90	0,45	0,20	16,00	4,80	5,60	35,00
м. Чигирин і Чигиринський повіт	1,05	2,20	1,50	0,95	0,70	0,40	0,15	16,00	4,80	5,60	24,00
Волинська губернія: Житомирський повіт	1,10	2,10	1,85	0,95	0,85	0,40	0,20	16,00	4,80	5,80	26,00
м. Луцьк і Луцький повіт	1,15	2,00	1,90	0,85	0,80	0,40	0,20	16,00	4,80	5,80	23,00
Подільська губернія: Вінницький повіт	1,14	1,90	1,90	0,95	0,90	0,40	0,20	16,00	4,80	5,60	30,00
Кам’янець-Подільський повіт	1,10	2,00	1,80	0,85	0,75	0,40	0,15	16,00	4,80	5,60	33,00
Проскурівський повіт	1,14	2,10	1,95	1,00	0,80	0,45	0,25	16,00	4,80	5,60	33,00
Полтавська губернія: Пирятинський пов.	1,12	2,10	1,80	0,85	0,85	0,50	0,20	16,00	4,80	5,80	27,00
Золотоніський повіт	1,10	2,00	1,50	0,85	0,80	0,45	0,15	16,00	4,80	5,80	28,50
Чернігівська губернія: Чернігівський пов.	1,10	1,90	1,90	0,80	0,85	0,45	0,15	16,00	4,80	5,80	24,00
Борзнянський повіт	0,95	2,10	1,80	0,75	0,75	0,45	0,20	16,00	4,80	5,80	24,00

Продовження Додатку АИ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
м. Глухів і Глухівський повіт	1,00	2,00	1,90	0,90	0,90	0,50	0,20	16,00	4,80	5,80	28,00
Бесарабська губернія: м. Хотин і Хотинський повіт	1,20	2,40	2,00	0,90	0,80	0,40	0,20	16,00	4,40	5,80	30,00
Холмська губернія	1,33	2,75	2,25	1,35	-	0,60	0,43	-	4,80	7,00	28,00
Люблінська губернія	1,55	3,50	2,70	1,40	-	0,70	0,43	-	4,80	7,00	28,00
Радомська губернія	2,20	3,50	2,70	1,40	-	0,70	0,43	-	4,80	7,00	28,00
Гродненська губернія	1,30	2,60	2,00	1,25	-	0,55	0,43	-	4,80	6,60	30,00
Мінська губернія	1,15	2,25	2,20	1,15	-	0,50	0,28	-	4,80	6,40	23,00
Галичина: міста Львів, Жолква, Городок, Рудки, Рава-Руська, Яворів, Цешанів, Ярослав з повітами і Мостиський повіт	1,70	2,60	2,60	1,40	1,25	0,50	0,35	-	4,00	-	25,00 – 40,75
міста Сокаль, Кам'янка-Струмилова, Броди, Рогатин, Золочів, Перемишляни, Жидачів і Бібрка з повітами	1,70	2,60	2,60	1,20	0,90	0,50	0,35	-	4,00	-	25,00
Тернопільська і Чернівецька губернії	1,55	2,40	2,40	1,20	1,05	0,50	0,35	-	4,00	-	23,00-32,00

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): Приказ Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта №240 от 11 марта 1915 года. *Приказы Главного Начальника Снабжения Армий Юго-Западного фронта.* Люблин, 1915. С.7–11; Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции №5 от 2 января 1915 г. *Приказы войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции.* Львов, 1915. С. 3; Приказ войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции №158 от 2 марта 1915 г. *Приказы войскам Временного военного генерал-губернаторства Галиции.* Львов, 1915. С. 100.

Додаток АК

Заготівельні (тверді) ціни на велику рогату худобу, свиней, овець у живій вазі, жовтень 1916 р. – квітень 1917 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	Заготівельні ціни, руб. коп./ пуд живої ваги			% приросту/ убутку ціни
		З 24.10. 1916 р.	з 1.01. 1917 р.	з 16.02. 1917 р.	
ВРХ, при загальній вазі до 15 пудів і нижче	пуд	5,20*	5,20	7,80*	50,00
Вівці	пуд	6,00	6,00	7,00	16,70
Свині живі:	пуд				
- не годовані					
від 4 до 5 пудів		8,00	8,00	7,00	12,50(убуток)
від 5 до 6 пуд		8,00	8,00	9,00	12,50
- годовані					
від 6 до 7 пудів		10,00	10,00	10,50	5,00
від 7 до 8 пудів		10,00	10,00	13,50	
від 8 до 9 пудів		10,00	10,00	16,00	
від 9 і більше		10,00	10,00	19,00	90,00

* Якщо загальна вага перевищувала 15 пудів – до ціни закупки додавалося по 10 коп. за кожен пуд до 33 пудів загальної живої ваги; понад 33 пуди – додавалося 7 руб. за кожен пуд живої ваги.

Джерело: складено автором за даними: ДАЧО. Ф. 957. Оп.1. Спр.59. Арк. 69; ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр. 135. Арк.19. ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.83. Арк.2–3.

Довідкові ціни на продукти харчування, фураж, паливо та інші товари першої необхідності у повітах Чернівецької губернії, грудень 1916 р.*

Назва продуктів	Одиниця виміру	Назва повіту																По губернії		
		Вашківецький	Вижницький	Городенківський	Гура-Гуморський	Кимполунгський	Коломийський	Косівський	Кіцманський	Печеніжинський	Радауцький	Серетський	Снятинський	Сторожинецький	Сучавський	Чернівецький	м. Кути	м.Чернівці	Вища	Нижча	Середня
		ціни, руб. коп.																			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
ПРОДУКТИ																					
Жито	пуд	2,60	1,60	2,50	3,20	-	2,50	4,30	2,50	1,30	2,50	3,00	2,50	3,00	-	2,15	5,00	3,50	**5,00**	**1,30**	**2,82**
Пшениця	"	3,00	2,50	2,50	3,73	-	3,00	6,00	3,00	1,60	3,00	3,00	2,80	3,80	-	2,55	6,00	4,50	**6,00**	**1,60**	**3,40**
Просо	"	-	1,60	2,50	-	-	1,50	-	-	1,20	-	-	-	-	-	1,50	-	-	**2,50**	**1,20**	**1,66**
Гречка	"	-	1,80	2,50	3,20	-	1,60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**3,20**	**1,60**	**2,27**
Борошно житнє	"	3,10	2,25	4,66	4,25	-	4,50	7,00	3,00	2,60	4,80	3,60	3,70	7,20	8,00	3,60	6,00	5,00	**8,00**	**2,25**	**4,58**
Борошно пшеничне	"	3,50	3,00	4,80	4,25	-	5,00	8,00	8,00	3,60	12,0	4,80	4,40	8,40	9,60	2,27	7,00	6,40	**12,0**	**2,27**	**5,34**
Борошно напівбіле	"	4,50	3,00	4,32	3,00	-	4,50	-	3,50	-	-	5,00	-	6,00	11,20	-	-	4,00	**11,20**	**3,00**	**4,90**
Хліб пшеничний	"	8,50	5,00	10,40	3,75	-	8,00	16,0	8,50	4,00	5,60	5,00	4,50	12,00	-	2,97	16,0	12,80	**16,0**	**2,97**	**8,20**
Хліб житній	"	6,40	4,25	6,60	3,20	-	5,00	10,0	6,50	3,20	-	3,80	4,00	4,80	-	2,00	10,0	6,40	**10,00**	**2,00**	**5,44**
Крупа пшенична	"	8,00	4,50	4,80	-	-	6,00	-	2,50	2,60	-	10,0	-	8,00	-	2,80	-	10,0	**10,00**	**2,50**	**5,92**
Крупа гречана	"	-	4,00	8,32	6,40	-	6,00	-	-	3,00	8,00	12,0	-	7,60	-	5,80	-	10,00	**12,00**	**3,00**	**7,11**
Крупа ячмінна	"	-	3,00	5,92	4,25	-	6,80	-	-	3,20	6,40	5,00	-	7,20	-	4,53	-	8,00	**8,00**	**3,00**	**5,43**
Горох	"	-	2,00	-	3,73	5,60	4,00	-	2,50	1,80	3,20	3,00	2,20	-	-	2,33	-	5,00	**5,60**	**1,80**	**3,21**
Яловичина	"	-	20,0	16,80	12,80	15,0	16,0	20,0	20,0	14,80	-	20,0	-	27,20	14,40	14,0	20,0	26,00	**27,20**	**12,80**	**18,39**
Свинина	"	18,0	26,0	16,80	16,0	24,0	20,0	28,0	20,0	22,0	13,60	20,0	-	19,20	14,40	17,0	32,0	28,0	**32,0**	**13,60**	**20,94**
Сало і масло	"	32,0	30,0	28,80	32,00	48,0	40,0	40,0	36,0	20,0	25,60	30,0	28,00	40,00	44,00	30,0	48,0	60,0	**60,0**	**20,0**	**36,02**
Сіль	"	2,40	3,00	1,76	1,60	4,00	4,00	1,60	10,0	4,80	-	8,00	4,00	-	-	4,60	-	16,00	**16,0**	**1,60**	**5,06**
Рис	"	-	-	14,40	-	-	16,0	-	-	9,00	-	9,60	-	-	-	10,0	-	25,0	**25,0**	**9,00**	**14,00**
Макарони	"	-	-	-	-	-	8,00	-	-	4,00	-	-	-	-	-	15,0	-	16,0	**16,0**	**4,00**	**10,75**
Квасоля	"	2,40	1,50	-	2,20	4,00	1,80	-	2,00	1,80	3,20	3,00	2,20	-	-	2,33	4,50	2,80	**4,50**	**1,50**	**2,59**
Буряки	"	-	0,30	0,60	1,10	-	0,40	-	0,70	0,80	0,70	0,50	0,80	-	-	0,64	2,00	0,65	**2,00**	**0,30**	**0,77**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Картопля	"	0,60	0,40	0,40	0,80	0,90	0,80	0,80	0,65	0,40	0,70	0,40	0,55	0,90	0,50	0,64	1,50	0,80	**1,50**	**0,40**	**0,69**
Овочі свіжі	"	-	0,70	5,00	5,30	-	2,40	-	-		-	-	-	11,20	-	2,86	3,00	0,14	**11,20**	**0,14**	**3,82**
Капуста свіжа	"	-	0,40	15,00	0,80	-	4,00	-	-	1,20	-	4,80	-	-	-	1,20	-	0,15	**15,00**	**0,40**	**3,44**
Лимон. кислота	фунт	-	1,20	-	-	-	-	-	-	0,50	-	-	-	-	-	-	-	4,12	**4,12**	**0,50**	**1,94**
Перець	"	2,40	1,25	-	-	-	2,00	-	-	2,50	2,00	3,00	-	2,50	-	1,46	-	3,20	**3,20**	**1,25**	**2,26**
Лавровий лист	"	-	1,50	-	-	-	2,00	-	-	1,00	0,80	1,00	4,00	-	-	1,40	-	1,70	**4,00**	**0,80**	**1,55**
Молоко	пляшка	0,15	0,15	0,26	0,26	0,40	0,20	0,15	0,20	0,30	0,20	0,10	0,15	0,25	0,30	0,43	0,20	0,40	**0,43**	**0,10**	**0,24**
Яйця	100шт.	4,00	6,00	8,00	8,00	10,0	7,00	8,00	6,00	5,00	6,00	5,00	6,00	5,00	5,00	5,66	8,00	8,50	**10,00**	**4,00**	**6,42**
Чай розсип.	фунт	-	3,00	2,80	2,80	-	2,08	-	-	2,50	-	3,00	4,00	-	-	1,76	-	2,50	**4,00**	**1,76**	**2,74**
Чай пресов.	"	-	2,00	-	-	-	2,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**2,00**	**2,00**	**2,00**
Цукор-рафінад	пуд.	-	20,0	-	-	-	-	-	-	8,60	-	-	-	-	-	16,66	-	50,00	**50,00**	**8,60**	**23,81**
Цукро-пісок	"	-	13,0	-	-	-	-	-	-	8,60	-	-	-	-	-	7,00	-	50,00	**50,00**	**7,00**	**19,56**
ФУРАЖ																					
Овес	пуд	2,60	1,60	2,50	1,80	-	2,50	-	3,00	1,50	2,00	2,00	2,00	1,80	-	2,50	4,00	3,00	**4,00**	**1,50**	**2,34**
Ячмінь	"	2,60	1,50	2,50	1,80	-	2,00	-	2,50	1,20	2,00	2,00	2,00	1,80	-	2,50	4,00	3,25	**4,00**	**1,20**	**2,26**
Сіно	"	0,60	0,60	-	0,60	-	1,10	3,50	1,00	0,60	0,96	0,80	1,00	0,60	-	0,63	3,50	1,50	**3,50**	**0,60**	**1,21**
Конюшина	"	-	0,80	-	0,80	-	0,80	4,00	1,25	-	-	1,20	0,80	0,70	-	0,71	4,00	2,00	**4,00**	**0,70**	**1,55**
Солома кормова	"	0,40	0,40	0,60	0,55	-	0,60	3,50	0,80	0,40	0,48	0,80	0,60	0,50	-	0,40	3,00	1,25	**3,50**	**0,40**	**0,95**
Солома підстил.	"	0,30	0,30	0,40	0,35	-	0,40	-	0,50	-	0,38	0,50	0,50	0,40	-	0,30	2,00	1,00	**2,00**	**0,30**	**0,56**
ПАЛИВО																					
Гас	пуд	19,20	8,00	12,00	5,00	6,40	4,00	12,0	25,0	3,00	-	2,00	4,80	-	-	-	16,00	18,00	**25,00**	**2,00**	**10,42**
Бензин										4,00	-	-	-	-	-	-	-	32,00	**32,00**	**4,00**	**18,00**
Дрова	Саж. куб.	60,0	38,00	90,00	25,00	10,0	50,00	55,0	40,00	-	48,00	24,00	-	50,00	-	58,00	55,0	200,0	200,0	**10,00**	**57,36**
Дрова	саж.	44,0	48,00	-	-	10,0	25,00	-	25,00	-	-	-	80,00	40,00	-	48,00	-	150,0	150,0	**10,00**	**52,22**
ІНШЕ																					
Мило	пуд	-	30,00	40,00	22,00	-	40,00	40,0	40,0	38,00	24,00	-	48,00	32,00	-	15,00	40,0	32,00-	**48,00**	**15,00**	**33,92**
Свічки стеаринові		26,0	15,00	3,00	32,00	64,0	40,00	-	90,00	55,00	-	5,50	40,00	-	-	24,00	-	80,00	**90,00**	**3,00**	**39,54**
Свічки сальні		-	10,00	-	-	-	32,00	-	50,00	95,00	-	-	32,00	-	-	12,80	-	-	**95,00**	**10,00**	**38,63**
Сірники	10 пач.	0,90	0,30	0,70	0,50	0,60	0,80	0,85	1,00	0,75	-	0,15	0,90	-	-	0,30	-	0,90	1,00	**0,15**	**0,67**
Мішок пустий	1 шт	2,00	0,50	-	-	-	1,00	1,50	0,90	1,10	-	1,50	2,00	1,00	-	0,60	1,20	0,65	**2,00**	**0,50**	**1,16**
Перемел зерна	пуд	0,40	1,00	0,30	-	-	0,20	0,50	0,16	0,20	-	0,18	0,25	0,14	-	0,18	0,50	0,16	**1,00**	**0,14**	**0,32**

Джерело: складено автором за даними: ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.160. Арк.67 – 68; ДАІФО. Ф.604. Оп.1 Спр.22. Арк. 4.

***Аналітична примітка:** Із таблиці Додатку АЛ видно, що у зведених відомостях деяких повітів за окремими позиціями номенклатури продуктів не зазначалися ціни через відсутність таких продуктів на продовольчому ринку. Про дефіцит окремих груп товарів на продовольчому ринку того чи іншого повіту красномовно свідчили зафіксовані у зведених відомостях повітів непомірно високі ціни на такі товари. Наприклад, однозначно можна стверджувати, що у грудні 1916 р. у Чернівецькій губернії цукор був відсутній на продовольчому ринку регіону у більшості повітів, відчувався дефіцит цього продукту й у м. Чернівці, що призвело до неймовірно високої ціни на нього – 50 руб. за пуд; високої ціни у Вижницькому повітові – від 13 руб. на цукор-пісок і до 20 руб. за пуд на цукор-рафінад, тоді як у Печеніжинському повіті ціна на цукор складала лише 8,60 руб. за пуд. (на той час ціна в Єлисаветграді Херсонської губернії становила на рафінад 1 сорту 10,20 руб., а на цукор-пісок – 8,20 руб.[1]). Не кращою була ситуація із наявністю на продовольчих ринках регіону рису, гречки, проса, чаю та макаронних виробів. Оскільки рис – імпортний продукт, то у грудні наявність рису на продовольчому ринку була зафіксована лише у п'яти повітах Чернівецької губернії та м. Чернівці. Зокрема, у Чернівцях пуд рису вартував 25 руб., Коломийському повіті – 16 руб., Городенківському повіті – 14,40 руб., Чернівецькому повіті – 10 руб., Серетському повіті – 9,60 руб., і найнижча ціна фіксувалася у Печеніжинському повіті – 9 руб. за пуд. Якщо порівнювати зазначені ціни з ціною рису на початку війни у м. Львові (грудень 1914 р.), яка складала 3,36 руб. за пуд, то збільшення ціни у 7 разів відносно максимального зростання цін по Чернівцях свідчить про наявність усіх ознак галопуючої інфляції в регіоні.

Що стосується хлібних продуктів: пшениці, борошна житнього і пшеничного, хліба печеного, – то у Чернівецькій губернії у грудні 1916 р. вони були наявними в усіх повітах, окрім найвіддаленіших районів Буковини – Кимполунгського повіту, де були відсутні всі хлібні продукти, та Сучавського, де продавалося борошно

[1] Орлик С. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.* К., 2014. Вип. 23. С. 131.

житнє (8 руб. за пуд) і пшеничне (11,20 руб. за пуд) за цінами, найвищими у губернії. Найнижчі довідкові ціни на борошно пшеничне зафіксовані у Чернівецькому (2,97 руб. за пуд), Вижницькому (3 руб.) та Вашківецькому (3,50 руб. за пуд) повітах.

Нерівномірність постачання гасу у повіти Чернівецької губернії (через віддаленість від нафтозаводів та у зв'язку з відсутністю транспортного сполучення й міських лавок з продажу гасу) спричиняла дефіцит цього нафтопродукту. Відповідно, в губернії на гас фіксувалися ціни досить широкого діапазону, оскільки в окремих повітах сформувалася «своя» ціна. Найвищі ціни на гас були у Кіцманському повіті – 25 руб. за пуд., у Вашківецькому повіті – 19,20 руб., у Чернівцях – 18 руб., у м. Кути – 18 руб., у Косівському та Городенківському повітах – 12 руб. за пуд; найнижчі ціни склалися у Серетському повіті – 2 руб., Печеніжинському – 3 руб., Коломийському – 4 руб. та Снятинському повіті – 4,80 руб. за пуд.

Ситуація з фуражем у грудні 1916 р. в окремих повітах Чернівецької губернії також мала проблемний характер. Вищими за середній рівень були ціни: по Вашківецькому, Городенківському, Кіцманському, Чернівецькому повітах; у містах Кути і Чернівцях – на овес і ячмінь; по Косівському повіту та в Кутах – на сіно; у м. Кути і м. Чернівці – на солому.

Аналогічні проблеми з фуражем мали місце й у повітах Тернопільської губернії. Начальник Бродівського повіту Тернопільської губернії повідомляв, що проблеми з фуражем виникали ще у жовтні 1916 р., оскільки «ярі посіви і трави повіту скошувалися австрійськими, потім нашими (російськими – С.О.) військами», а тому фуражу у продажу майже немає, траплялися «лише поодинокі випадки»[2], коли його можна було придбати. У зв'язку з цим у комісії по встановленню цін, що діяла при магістратові м. Броди, не було можливості визначити довідкові ціни на фураж, які склалися б у межах повіту.

[2] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.130. Арк. 20.

Додаток АМ

Заготівельні, реквізиційні та довідкові ціни на продукти та фураж по Чернівецькій губернії, січень 1917 р.

Назва товарів	Од. виміру	Ціни (руб. коп.)			Відхилення, +/- руб. коп. (гр. 5 – гр. 4)	Темп приросту довідкових цін відносно заготівельних (рази)
		реквізи-ційні	заготівельні	довідкові (середні)		
1	2	3	4	5	6	7
Жито	Пуд.	1,17	1,30	3,54	+2,24	1,72
Пшениця	"	1,44	1,60	4,23	+2,63	1,64
Просо	"	1,08	1,20	1,97	+0,77	0,64
Гречка	"	1,26	1,40	3,75	+2,35	1,67
Кукурудза	"	0,72	0,80	-	-	-
Кукурудзяна дерть	"	1,17	1,30	-	-	-
Горох	"	1,62	1,80	3,39	+1,59	0,88
Квасоля	"	1,62	1,80	3,83	+2,03	1,12
Чечевиця	"	1,53	1,70		-	-
Крупа: Гречана	"	2,70	3,00	8,35	+5,35	1,78
Пшенична		2,34	2,60	7,21	+4,61	1,77
Ячмінна		2,52	2,80	7,14	+4,34	1,55
Перлова		2,70	3,00	-	-	-
Рис	"	9,00	10,00	14,31	+4,31	0,43
Овес	"	1,35	1,50	2,75	+1,25	0,83
Ячмінь	"	1,08	1,20	2,65	+1,45	1,20
Сіно	"	0,60	0,54	1,20	+0,60	2,00
Солома кормова	"	0,40	0,36	0,93	+0,59	2,32
Солома підстилкова	"	0,25	0,22	0,58	+0,33	2,32
Борошно житнє	"	1,44	1,60	5,45	+3,85	2,40
Борошно пшеничне	"	1,98	2,00	6,37	+4,37	2,18
Крупчатка	"	3,24	3,60	7,21	+3,61	1,00

1	2	3	4	5	6	7
Хліб: житній	"	1,62	1,80	6,90	+5,10	2,83
пшеничний		2,16	2,40	10,52	+8,12	3,38
білий		3,33	3,70	-	-	-
Сухарі	"	2,52	2,80	3,60	+0,80	0,28
М`ясо: свинина	"	12,24	13,60	25,06	+11,46	0,84
Баранина		12,24	13,60		-	-
Велика рогата худоба	пуд.	4,68	5,20	19,74	+14,54	2,79
Вівці живі	"	5,40	6,00	-	-	-
Свині живі	"	9,00	10,00	-	-	-
Сало свиняче	"	25,20	28,00	36,55	+8,55	0,30
Масло коров'яче	"	25,20	28,00	-	-	-
Олія соняшникова	"	10,80	12,00	-	-	-
Цукор-рафінад	пуд.	7,38	8,20	22,21	+14,01	1,70
Цукор-пісок	пуд	5,58	6,20	14,76	+8,56	1,38
Картопля	"	0,36	0,40	0,87	+0,47	1,17
Цибуля	"	2,47	2,75	-	-	-
Часник	"	9,00	10,00	-	-	-
Буряки	"	0,63	0,70	1,44	+0,74	1,06
Капуста: Свіжа	"	1,17	1,30	4,64	+3,34	2,57
Квашена		1,08	1,20	-		
Макарони	"	7,92	8,80	16,00	+7,20	0,82
Сіль: Поварена	"	1,08	1,20	4,43	+3,23	2,69
Кам`яна		0,45	1,50	-	-	-
Молоко	кварта	0,20	0,22	0,25	+0,03	0,14
Яйця	дес.	0,49	0,55	0,66	+0,11	0,20
Дріжджі	пуд	45,00	50,00	-	-	-
Мило просте	пуд	18,00	20,00	39,53	+19,53	0,98
Сірники	10короб.	0,40	0,44	0,85	+0,41	0,93

1	2	3	4	5	6	7
Оцет	відро	4,50	4,05	-	-	-
Гриби сушені	пуд	48,00	43,20	-	-	-
Перець	"	64,00	57,60	-	-	-
Лавровий лист	"	36,00	32,40	-	-	-
Висівки, сіно посівне	"	0,80	0,72	-	-	-
Мішок пустий	шт.	1,10	0,99	-	-	-
Перемел зерна	пуд	0,14	-	-	-	-
Куль рогожний	шт.	0,50	0,45	-	-	-
Підкови	круг	1,80	1,62	-	-	-
Бричка 4-х колісна	шт.	100,00	90,00	-	-	-
Упряж парна	шт.	35,00	31,50	-	-	-
Упряж однокінна	шт.	25,00	22,50	-	-	-
Мазь для взуття	пуд	7,60	6,84	-	-	-
Робочий кінь	шт.	150,00	135,00	-	-	-
Жом сухий	пуд	1,00	0,90	-	-	-
Колісне мінеральне мастило	пуд	5,50	4,95	-	-	-
Плата робітникові-чоловіку*	день	1,20	-	-	-	-
Плата робітниці - жінці	"	0,85	-	-	-	-
Плата робітникові - підлітку	"	0,50	-	-	-	-
Робітникові з однокінною підводою	"	3,00	-	-	-	-
Робітникові з парокінною підводою	"	4,50	-	-	-	-

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.83. Арк. 2 -3, 6 зв. – 7 зв. 53, 84.; ДАІФО. Ф.62. Оп. 1. Спр. 186. Арк. 3 – 7.

*відповідно до Наказу Військового генерал-губернатора Галичини від 15 травня 1917 р. № 19 – з травня 1917 р., визначено плату за використання робочої сили чоловіка - 1,55 руб. за день, робітниці жінці – 1,18 руб. за день, робочої сили підлітка – 0,93 руб. за день, робітнику з однокінною підводою – 4,50 руб. і робітнику з парокінною підводою – 6,00 руб. за день. *ЦДІАК України Ф.377. Оп.1. Спр.83. Арк.84.*

Співвідношення середніх довідкових цін із заготівельними цінами по Чернівецькій губернії, січень 1917 р.

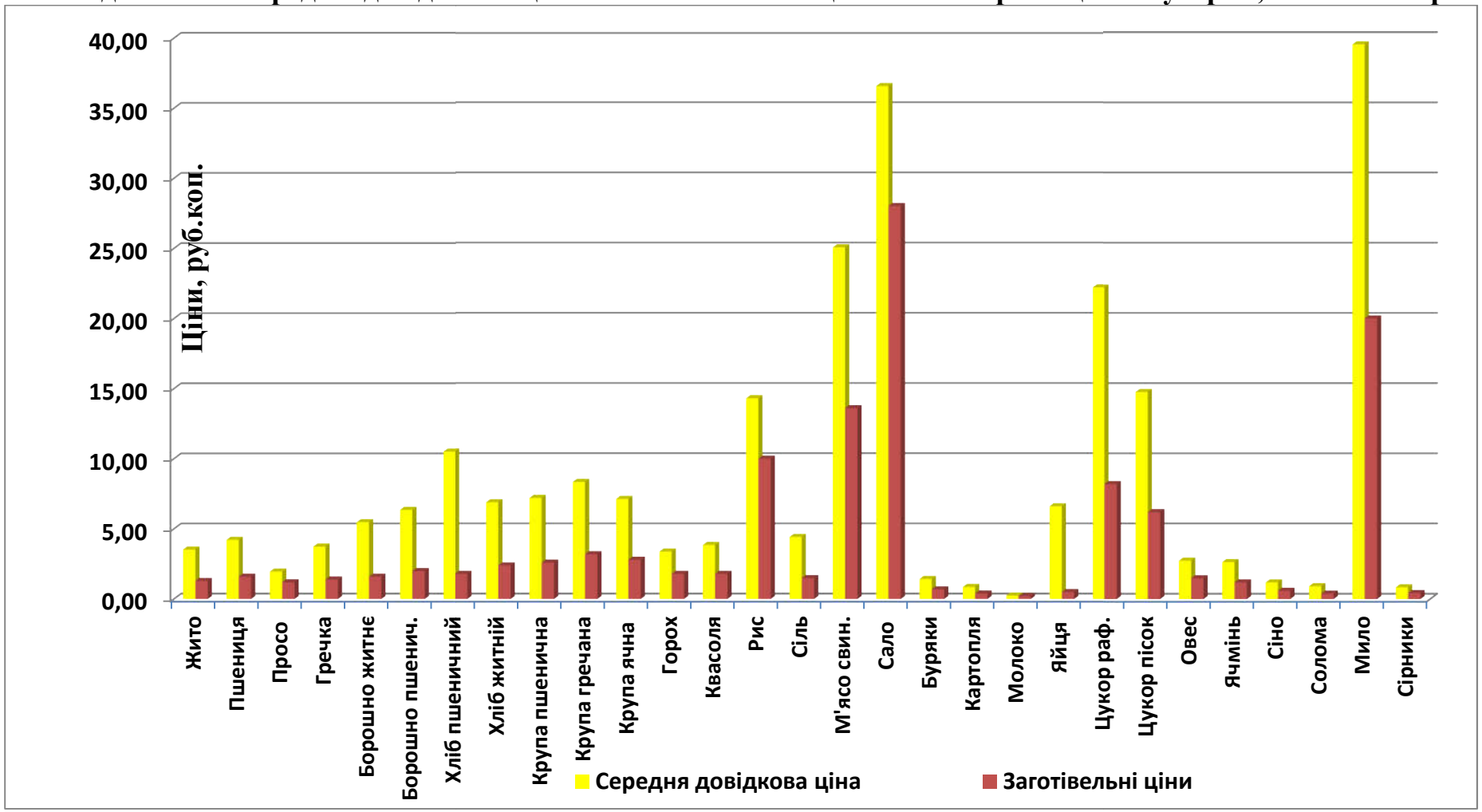

Джерело: складено автором за даними: ЦДІАК України. Ф. 377. Оп.1. Спр.83. Арк.2 -3, 6зв. – 7зв. 53, 84.; ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.186. Арк. 3–7. (див. Додаток АМ).

Додаток АП

Довідкові ціни на продукти в м. Бучач та Бучацькому повіті Тернопільської губернії, квітень 1915 р.

Назва продуктів	Одиниця виміру	Ціна, руб. коп.				Примітки
		Вища	Нижча	Середня	Пропонувалися	
1	2	3	4	5	6	7
Пшениця	пуд	2,00	1,60	1,80	1,60	
Пшеничне борошно 1сорт	"	2,70	2,50	2,60	2,50	
2 сорт	"	2,65	2,45	2,55	2,45	
3 сорт	"	2,60	2,40	2,50	2,40	
4 сорт	"	2,55	2,35	2,45	2,35	
5 сорт	"	2,45	2,25	2,35	2,25	
6 сорт	"	2,00	1,80	1,90	1,80	
7 сорт	"	1,40	1,25	1,33	1,25	
Житнє борошно 1 сорт	"	2,00	1,75	1,87	1,75	
2 сорт	"	1,75	1,55	1,65	1,55	
3 сорт	"	1,65	1,45	1,55	1,45	
Кукурудза	"	1,35	1,20	1,27	1,20	
Борошно кукурудзяне	"	1,65	1,45	1,55	1,45	
Крупа кукурудзяна	"	2,60	2,40	2,50	2,40	
Ячмінь	"	1,10	1,05	1,07	1,05	
Крупа ячмінна	"	2,15	2,00	2,07	2,00	
Гречка	"	1,30	1,20	1,25	1,20	У продажі мало у зв’язку з неврожаєм
Крупа гречки велика	"	2,15	2,00	2,07	2,00	
Крупа гречки дрібна	"	2,55	2,40	2,45	2,40	
Просо	"	1,10	1,05	1,07	1,05	
Пшоно	"	1,55	1,40	1,47	1,40	
Крупа перлова	"	4,30	4,00	4,15	4,00	
Крупа манна	"	2,60	2,40	2,50	2,40	
Рис	"	7,50	5,15	6,82	5,15	
Овес	"	1,20	1,10	1,15	1,10	
Сіно	"	0,35	0,30	0,32	0, 30	
Солома	"	0,20	0,17	0,18	0,17	
Конюшина, віка	"	0,45	0,40	0,42	0,40	
Горох	"	1,15	1,10	1,12	1,10	
Чечевиця	"	1,20	1,15	1,17	1,15	
За перемел	"	0,13	0,11	0,12	0,11	
Хліб пшеничний 1 сорту	"	4,10	4,00	4,50	4,00	
2 сорту	"	2,50	2,40	2,45	2,40	
Хліб житній 1 сорту	"	2,10	2,00	2,50	2,00	
2 сорту	"	1,65	1,60	1,62	1,60	
Сухарі	"	-	-	-	-	Відсутні
Сіль	"	1,10	1,00	1,05	1,00	
М’ясо волове 1 сорту	"	6,10	6,00	6,50	6,00	
2 сорту	"	5,10	5,00	5,50	5,00	
Телятина	"	4,10	3,90	4,00	3,90	

Продовження Додатку АП

Баранина	"	-	-	-	-	Відсутня
М'ясо свинина 1 сорту	"	5,10	5,00	5,50	5,00	
2 сорту	"	4,90	4,80	4,85	4,80	
Сало свиняче	"	7,00	6,80	6,90	6,80	
Смалець	"	10,00	9,60	9,80	9,60	
Масло свіже	"	12,50	12,00	12,25	12,00	
Масло кухонне	"	10,50	10,00	10,25	10,00	
Молоко	відро	1,10	1,00	1,05	1,00	
Сир	пуд	2,50	2,40	2,45	2,40	
Масло пісне	"	8,00	7,50	7,75	7,50	
Шинка	"	13,50	13,00	13,25	13,00	
рублена	"	8,20	8,00	8,10	8,00	
Ковбаса різана	"	12,20	12,00	12,10	12,00	
Риба свіжа	"	10,50	10,00	10,25	10,00	
солена	"	-	-	-	-	Відсутня
Яйця	100 шт.	1,00	0,90	0,95	0,90	
Картопля, буряки	пуд	0,12	0,11	0,11 ½	0,11	
Квасоля	"	1,10	1,00	1,05	1,00	
Капуста квашена	"	2,10	2,00	2,05	2,00	Свіжої капусти у продажу немає
Цибуля	"	4,20	4,00	4,10	4,00	
Зелень	"	4,20	4,00	4,10	4,00	
Чай	"	15% націнки до ціни, вказаної на упаковці				
Цукор грудками 1 сорту	"	6,60	6,50	6,55	6,50	
2 сорту	"	6,20	6,10	6,15	6,10	
Цукор-пісок	"	4,80	4,60	4,70	4,60	
Перець гіркий	"	23,00	22,00	22,50	22,00	
духмяний	"	23,00	22,00	22,50	22,00	
Лавровий лист	"	7,10	7,00	7,05	7,00	
Тютюн і махорка	"	15% націнки до ціни, вказаної на упаковці				
Хлібне вино	"	-	-	-	-	У продажу немає
Виноградне вино	"	-	-	-	-	
Керосин	"	2,60	2,50	2,55	2,50	
Свічки парафінові	"	10,20	10,00	10,10	10,00	
Свічки стеаринові	"	14,20	14,00	14,10	14,00	
Сірники	1000 кор.	40,00	38,00	39,00	38,00	
Гніт	аршин	0,40	0,35	0,37	0,35	
Мило	пуд	16,20	16,00	16,10	16,00	За цією ціною мило надійде з Росії
Вермішель	"	5,20	5,00	5,10	5,00	
Макарони	"	5,20	5,00	5,10	5,00	
Ізюм	"	6,00	4,00	5,00	4,00	
Мигдаль	"	21,00	19,00	20,00	19,00	
Кава	"	33,00	31,00	32,00	31,00	
Цикорій	"	7,50	7,00	7,25	7,00	
Дрова дубові	сажні	22,40	19,20	20,80	19,20	
грабові	"	32,00	28,80	30,40	28,80	
березові	"	22,40	19,20	20,80	19,20	
змішаних порід	"	22,40	19,20	20,80	19,20	

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.85. Арк. 39 – 40зв.

Довідкові ціни на продукти харчування, фураж, паливо та інші товари першої необхідності у Чернівецькій губернії, листопад 1916 р. – січень 1917 р.

Назва продуктів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.									Відхилення, +/-, руб. коп. (гр.11-гр.5)	Темп приросту, %
		Вища	Нижча	Середня	Вища	Нижча	Середня	Вища	Нижча	Середня		
		Листопад 1916 р.			Грудень 1916 р.			Січень 1917 р.				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
ПРОДУКТИ												
Жито	пуд	5,00	1,60	**2,73**	5,00	1,30	**2,82**	7,10	1,30	**3,54**	+0,81	130
Пшениця	"	5,50	2,40	**3,35**	6,00	1,60	**3,40**	8,00	1,60	**4,23**	+0,88	126
Просо	"	3,20	1,50	**2,05**	2,50	1,20	**1,66**	3,20	1,20	**1,97**	-0,08	96
Гречка	"	3,20	1,60	**2,46**	3,20	1,60	**2,27**	8,80	1,40	**3,75**	+1,29	152
Борошно житнє	"	9,00	2,20	**4,58**	8,00	2,25	**4,58**	8,64	2,60	**5,49**	+0,91	120
Борошно пшеничне	"	9,60	2,27	**5,29**	12,0	2,27	**5,34**	13,60	3,50	**6,37**	+1,08	120
Борошно напівбіле	"	11,20	3,00	**4,80**	11,20	3,00	**4,90**	6,80	3,00	**4,97**	+0,17	104
Хліб пшеничний	"	16,00	2,97	**7,71**	16,0	2,97	**8,20**	20,00	3,75	**10,52**	+2,81	136
Хліб житній	"	10,00	2,00	**5,40**	10,00	2,00	**5,44**	16,00	3,20	**6,90**	+1,50	128
Крупа пшенична	"	10,00	2,80	**5,46**	10,00	2,50	**5,92**	10,00	4,00	**7,21**	+1,75	132
Крупа гречана	"	12,00	4,00	**7,16**	12,00	3,00	**7,11**	12,00	3,00	**8,35**	+1,19	117
Крупа ячна	"	10,00	3,00	**5,63**	8,00	3,00	**5,43**	22,00	3,20	**7,14**	+1,51	127
Горох	"	5,60	2,00	**3,56**	5,60	1,80	**3,21**	5,00	1,80	**3,39**	-0,17	95
Яловичина	"	27,20	12,80	**18,19**	27,20	12,80	**18,39**	28,00	12,80	**19,74**	+1,55	109
Свинина.	"	32,0	12,20	**20,20**	32,0	13,60	**20,94**	48,00	16,00	**25,06**	+4,86	124
Сало	"	60,00	19,20	**35,62**	60,0	20,0	**36,02**	60,00	20,00	**36,55**	+0,93	103
Сіль	"	16,00	1,60	**5,62**	16,0	1,60	**5,06**	12,00	1,60	**4,43**	-1,19	79
Рис	"	25,00	9,00	**14,07**	25,0	9,00	**14,00**	26,00	2,56	**14,31**	+0,24	102
Макарони	"	16,00	4,00	**10,60**	16,0	4,00	**10,75**	26,00	4,00	**16,00**	+5,40	151
Квасоля	"	6,00	1,50	**2,87**	4,50	1,50	**2,59**	16,00	1,80	**3,86**	+0,99	134

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Буряки	"	2,00	0,30	**0,81**	2,00	0,30	**0,77**	4,00	0,50	**1,44**	+0,63	178
Картопля	"Пуд	1,50	0,30	**0,72**	1,50	0,40	**0,69**	2,00	0,40	**0,87**	+0,15	121
Овочі свіжі	"	5,30	0,14	**2,49**	11,20	0,14	**3,82**	13,00	0,85	**6,21**	+3,72	249
Капуста свіжа	"	4,00	0,12	**1,12**	15,00	0,40	**3,44**	15,00	0,30	**4,62**	+3,50	413
Лимон. кисл	фунт	9,60	0,60	**3,85**	4,12	0,50	**1,94**	10,00	0,90	**6,37**	+2,52	165
Перець	"	5,00	1,25	**2,33**	3,20	1,25	**2,26**	8,00	1,60	**3,28**	+0,95	141
Лавровий лист	"	4,00	0,80	**1,42**	4,00	0,80	**1,55**	5,00	0,25	**1,64**	+0,22	115
Молоко	пляшка	0,43	0,08	**0,23**	0,43	0,10	**0,24**	0,45	0,10	**0,25**	+0,02	109
Яйця	100шт.	10,00	2,50	**6,04**	10,00	4,00	**6,42**	10,00	5,00	**6,62**	+0,58	110
Чай розсип.	фунт	4,00	1,76	**2,83**	4,00	1,76	**2,74**	4,00	2,08	**2,71**	-0,12	96
Цукор рафінад	пуд.	70,00	8,60	**29,14**	50,00	8,60	**23,81**	60,00	4,25	**22,21**	-6,93	76
Цукор пісок	"	66,60	7,00	**23,87**	50,00	7,00	**19,56**	40,00	1,20	**14,76**	-9,11	62
ФУРАЖ, ПАЛИВО												
Овес	пуд	4,80	1,60	**2,42**	4,00	1,50	**2,34**	4,00	1,50	**2,75**	+0,33	114
Ячмінь	"	4,00	1,44	**2,51**	4,00	1,20	**2,26**	4,00	1,20	**2,65**	+0,14	106
Сіно	"	3,50	0,60	**1,18**	3,50	0,60	**1,21**	4,00	0,60	**1,20**	+0,02	102
Конюшина	"	4,00	0,70	**1,43**	4,00	0,70	**1,55**	5,00	0,70	**1,54**	+0,11	108
Солома кормова	"	3,00	0,40	**0,91**	3.50	0,40	**0,95**	4,00	0,40	**0,93**	+0,02	102
Солома підстилкова	"	2,00	0,30	**0,63**	2,00	0,30	**0,56**	2,00	0,25	**0,58**	-0,05	92
Керосин	пуд	19,20	3,00	**10,26**	25,00	2,00	**10,42**	80,00	3,00	**10,28**	+0,02	100
Бензин	"	32,00	4,00	**18,00**	32,00	4,00	**18,00**	64,00	4,00	**25,33**	+7,33	141
Дрова	саж.куб.	200,00	10,00	**55,19**	200,0	10,00	**57,36**	120,00	18,00	**48,07**	-7,12	87
Дрова, трьохпильні	Саж.	150,00	10,00	**49,25**	150,0	10,00	**52,22**	80,00	16,50	**42,93**	-6,32	87
ІНШЕ												
Мило	пуд	48,00	15,00	**33,79**	48,00	15,00	**33,92**	80,00	22,00	**39,53**	+5,74	117
Свічки стеаринові	"	120,00	15,00	**58,36**	90,00	3,00	**39,54**	220,00	30,00	**83,42**	+25,06	143
Свічки сальні	"	95,00	10,00	**44,42**	95,00	10,00	**38,63**	96,00	15,00	**65,14**	+20,72	147
Сірники	10 пач.	1,00	0,30	**0,67**	1,00	0,15	**0,67**	0,70	0,30	**0,85**	+0,18	127
Перемел зерна	пуд	1,00	0,14	**0,33**	1,00	0,14	**0,32**	0,50	0,15	**0,28**	-0,05	85

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.160. Арк.67 – 70.; ДАЧО. Ф.283. Оп.1 Спр. 163. Арк. 194-198; ДАІФО. Ф. 62. Оп.1. Спр.186. Арк. 3-5.

Довідкові ціни на будівельні матеріали, робочу силу та інші господарчі товари та послуги у Чернівецькій губернії, листопад 1916 р. – січень 1917 р.

Назва будівельних матеріалів та робочої сили	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.									Відхилення, +/-, руб. коп. (гр.11-гр.5)	Темп приросту/ убутку, %
		Вища	Нижча	Середня	Вища	Нижча	Середня	Вища	Нижча	Середня		
		Листопад 1916 р.			Грудень 1916 р.			Січень 1917 р.				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Робітникові - чоловіку	за день	2,00	1,00	**1,40**	2,00	1,00	**1,42**	2,00	1,00	**1,49**	+0,09	0,06
Робітникові - жінці		1,50	0,75	**0,92**	1,50	0,80	**0,99**	1,50	0,80	**1,09**	+0,17	0,18
Робітникам - підліткам		1,00	0,60	**0,70**	1,00	0,50	**0,74**	1,00	0,60	**0,76**	+0,06	0,09
Каменяр		4,00	1,50	**2,40**	3,00	1,50	**2,33**	3,20	1,50	**2,47**	+0,07	0,03
Землекоп		3,00	1,00	**1,75**	2,50	1,00	**1,65**	3,00	1,00	**1,95**	+0,20	0,11
Пильщик		4,00	1,20	**2,55**	4,00	1,20	**2,44**	4,50	1,50	**2,82**	+0,27	0,11
Столяр		4,00	1,20	**2,85**	4,00	1,20	**2,78**	4,00	2,00	**3,23**	+0,38	0,13
Коваль		10,00	2,50	**3,97**	10,00	2,50	**3,84**	5,00	2,50	**3,86**	-0,11	-0,03
Слюсар		10,00	2,00	**4,14**	10,00	2,50	**4,16**	6,00	2,50	**4,25**	+0,11	0,03
Кінь без провідника		5,00	1,00	**2,43**	5,00	1,00	**2,46**	3,00	1,00	**1,90**	-0,53	-0,22
Однокінна підвода		6,50	2,45	**3,68**	6,50	2,20	**3,51**	8,00	2,50	**3,63**	-0,05	-0,01
Парокінна підвода		12,00	3,40	**5,84**	12,00	3,40	**5,59**	14,00	3,50	**5,66**	-0,18	-0,03
Колода: до 4 саж: соснова	куб. м.	30,00	6,00	**11,64**	30,00	3,00	**12,17**	30,00	2,00	**10,62**	-1,02	-0,09
ялини		20,00	4,00	**10,27**	20,00	2,50	**11,49**	20,00	2,00	**9,44**	-0,83	-0,08
дубова		30,00	6,00	**19,70**	35,00	4,00	**21,75**	36,00	6,00	**16,00**	-3,70	-0,19
довша 4 саж.:сосни		20,00	3,80	**10,28**	25,00	3,50	**11,67**	40,00	3,00	**12,11**	+1,83	0,18

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
ялини		20,00	4,00	**10,64**	25,00	3,00	**12,25**	40,00	4,00	**12,20**	+1,56	0,15
дубова		32,00	5,50	**18,32**	40,00	5,00	**20,25**	60,00	6,00	**18,82**	+0,50	0,03
Дошки: соснові		150,0	14,00	**36,17**	150,00	14,00	**37,80**	170,00	1,50	**42,68**	+6,51	0,18
ялини		150,0	16,00	**37,73**	150,00	16,00	**39,58**	170,00	1,20	**43,32**	+5,59	0,15
дубові		200,0	25,00	**66,27**	200,00	25,00	**67,00**	225,00	16,00	**59,78**	-6,49	-0,10
Хмиз з вирубкою у лісі		16,00	1,00	**6,08**	16,00	1,00	**6,25**	20,00	1,50	**7,30**	+1,22	0,20
Залізо для ковальських робіт	пуд	20,00	4,00	**9,06**	20,00	4,00	**9,43**	14,00	5,00	**8,81**	-0,25	- 0,03
Скоби		17,00	6,00	**11,83**	16,00	10,00	**11,67**	18,00	7,60	**11,66**	-0,17	-0,01
Цвяхи		40,00	0,40	**16,20**	40,00	8,40	**18,61**	40,00	0,40	**18,34**	+2,14	0,13
Камінь у кар'єрі	куб. саж	100,00	8,00	**30,25**	100,00	6,00	**28,33**	120,00	10,00	**39,71**	+9,46	0,31
Пісок у кар'єрі		30,00	5,00	**9,62**	30,00	5,00	**12,22**	10,00	5,00	**7,83**	-1,79	-0,19
Цегла	тис. шт.	100,00	17,00	**39,00**	90,00	15,00	**37,92**	90,00	17,00	**38,36**	-0,64	-0,02
Вапно	пуд	4,00	1,00	**2,08**	4,00	0,24	**1,50**	5,00	0,60	**2,51**	+0,43	0,21
Цемент		7,00	0,75	**3,72**	7,00	1,00	**3,10**	15,00	0,40	**4,90**	+1,18	0,32
Масло машинне		32,00	0,80	**13,11**	32,00	3,00	**16,57**	20,00	15,00	**17,50**	+4,39	0,33
Смола		8,00	4,00	**5,75**	40,00	4,00	**16,67**	20,00	4,00	**8,40**	+2,65	0,46
Вугілля: ковальське		3,00	0,75	**1,79**	3,00	0,60	**1,32**	6,50	1,50	**3,10**	+1,31	0,73
кам`яне		3,00	0,30	**1,39**	3,00	0,30	**1,25**	3,00	0,40	**1,36**	-0,03	-0,02
деревне		3,20	0,60	**1,57**	3,30	0,60	**1,43**	2,50	1,20	**1,65**	+0,08	0,05
Упряж для коней і воза	шт.	1000,0	300,00	**651,11**	1000,00	300,00	**648,89**	1000,00	300,00	**575,00**	-76,11	-0,12
Чищення нечистот (вивезення до 4 верст)	бочка	3,90	3,00	**3,30**	3,90	1,50	**2,80**	60,00	0,40	**12,98**	+9,68	2,93
Чищення димарів	шт.	3,60	1,20	**1,95**	4,80	1,20	**2,70**	12,00	0,10	**2,93**	+0,98	0,50

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.160. Арк. 68 зв. – 71; ДАЧО. Ф.283. Оп.1 Спр.163. Арк. 195 зв.–198; ДАІФО. Ф.62. Оп.1. Спр.186. Арк. 4 зв. – 7.

Додаток АТ

Заготівельні ціни на будівельні матеріали та робочу силу, що діяли у губерніях Російської імперії, та довідкові ціни Військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, жовтень 1916 р. – квітень 1917 р.

Назва товарів	Одиниця виміру	Заготівельні ціни (руб. коп.) у тилових районах Південно-Західного фронту		Довідкові ціни (середні)			Відхилення, +/-, за вищими показниками (р. 5, 6, 7 – р.3, 4), руб. коп.
		1 жовтня 1916 р. – квітень 1917 р.		Чернівецька губернія			
		Київський військовий округ	Одеський військовий округ	Листопад 1916 р.	Грудень 1916 р.	Січень 1917 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8
Каменяр		4,00	3,50	2,40	2,33	2,47	-1,53
Землекоп		3,00	2,50	1,75	1,65	1,95	-1,05
Пильщик		4,00	3,00	2,55	2,44	2,82	-1,18
Столяр		4,00	2,50	2,85	2,78	3,23	-1,15
Коваль		4,00	3,50	3,97	3,84	3,86	-0,03
Слюсар		4,00	4,50	4,14	4,16	4,25	-0,25
Парокінна підвода		6,00	-	5,84	5,59	5,66	-0,01
Колода до 4 саж:соснова	куб. м.	18,25	26,60	11,64	12,17	10,62	-14,43
ялини		14,60	21,28	10,27	11,49	9,44	-9,79
дубова		23,73	33,98	19,70	21,75	16,00	-1,98
Колода, довша 4 саж.: соснова		25,32	37,00	10,28	11,67	12,11	-24,89
ялини		20,26	29,60	10,64	12,25	12,20	-17,35
дубова		32,92	48,10	18,32	20,25	18,82	-27,85
Залізо для ковальських робіт	пуд.	10,00	10,00	9,06	11,67	8,81	+1,67
Цвяхи		17,00	28,00	16,20	18,61	18,34	-9,39
Камінь у кар’єрі	куб. саж	45,00	50,00	30,25	28,33	39,71	-10,29

Продовження Додатку АТ

1	2	3	4	5	6	7	8
Пісок у кар’єрі		1,00	1,00	9,62	12,22	7,83	+11,22
Цегла	тис. шт.	40,00	40,00	39,00	37,92	38,36	-1,00
Вапно	пуд	1,20	1,20	2,08	1,50	2,51	+1,31
Цемент		0,60	1,00	3,72	3,10	4,90	+3,90
Смола		5,20	6,00	5,75	16,67	8,40	+10,67
Вугілля: ковальське		-	-	1,79	1,32	3,10	-
кам`яне		-	-	1,39	1,25	1,36	-
дерев'яне		1,80	1,50	1,57	1,43	1,65	-0,15

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.160. Арк. .68 зв. – 71.; ДАЧО. Ф.283. Оп.1 Спр.163. Арк. 195 зв. – 198; ДАІФО. Ф. 62. Оп.1. Спр.186. Арк.4 зв. – 7.; ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.262. Арк.19 – 29; ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.130. Арк. 70зв.–79.

Довідкові ціни на робочу силу у м. Збаражі та Збаразькому повіті Тернопільської губернії, 1914–1917 рр.

Назва товарів	Одиниця виміру	Ціни, руб. коп.						Темпи росту цін
		Грудень 1914 р.	Січень 1917 р.	Лютий 1917 р.	Березень 1917 р.	Квітень 1917 р.	З 1 квітня по 1 жовтня 1917 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Асфальтоукладач	за добу	-	1,00	-	-	-	-	-
Водопровідник	"	-	2,50	-	-	-	4,00	1,60
Дерноукладач	"	-	2,00	1,00	1,00	2,00	2,50	1,25
Землекоп	"	-	3,00	2,50	2,50	3,00	2,50	0,83
Каменотес	"	-	2,50	2,00	2,00	3,00	3,75	1,50
Колодяжник	"	-	2,00	3,00	3,00	-	3,00	1,50
Конопатник	"	-	2,00	2,50	2,50	-	2,50	1,25
Покрівельник залізом	"	3,00	2,00	2,00	2,00	2,00	3,00	1,00
Покрівельник соломою	"	3,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,10	0,70
Коваль	"	3,00	3,50	3,50	3,50	4,00	3,75	1,25
Маляр	"	3,00	2,00	2,00	2,00	-	3,00	1,00
Бруківник	"	-	2,00	2,00	2,00	-	4,00	2,00
Шпалерник	"	2,00	2,00	2,00	2,00	-	-	1,0
Пічник	"	3,00	2,00	2,00	2,00	2,00	3,25	1,08
Пильщик	"	-	2,00	2,00	2,00	-	3,50	1,75
Тесля	"	2,00	2,00	2,00	2,00	4,00	4,00	2,00
Слюсар	"	3,00	3,50	3,50	3,50	5,00	4,00	1,33
Скляр	"	-	-	-	-	-	3,00	1,00

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Столяр	"	2,50	2,00	2,00	2,00	4,00	3,50	1,40
Чорнороб	"	0,75	1,20	1,00	1,00	2,00	2,25	3,00
Чорнороб жінка		-	-	-	-	-	1,50	-
Чорнороб підліток	"	-	-	-	-	-	1,00	-
Штукатурник	"	-	2,00	2,00	2,00	-	1,50	0,75
Залізобетонщик	"	-	-	-	-	-	5,00	-
Котельник	"	-	-	-	-	-	4,00	-
Буровий робітник	"	-	-	-	-	-	3,50	-
Закоперщик	"	-	-	-	-	-	4,00	-
Молотобоєць	"	-	-	-	-	-	2,75	-
Однокінна підвода з провідником	"	2,50	-	-	-	4,00	4,50	1,80
Підвода парокінна або парно волова з провідником	"	4,00	3,50	3,50	3,50	5,00	6,00	1,71
Вивіз нечистот з однієї 40/60 відерної бочки в ніч за дві поїздки	"	-	6,00	6,00	6,00	6,00	-	1,00
Вивезення нечистот і сміття з однієї особи	за місяць	-	0,75	0,75	0,75	-	-	1,00
Чищення димоходів		-	0,20	0,20	0,20	0,60	-	3,00
Перевезення та укладання дров	саж.	-	3,50	3,50	3,50	5,00	-	1,00
Дрова з доставкою у м. Збараж	саж.	-	40,00	40,00	40,00	40,00	-	1,00

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.192. Арк.18-18 зв; Там само, Спр.383. Арк.9-9зв, 50-50 зв., 69-69 зв., 86-86 зв., 92.

Вартість робочої сили по м. Збараж та Збаразькому повіту, 1914 – 1917 рр.

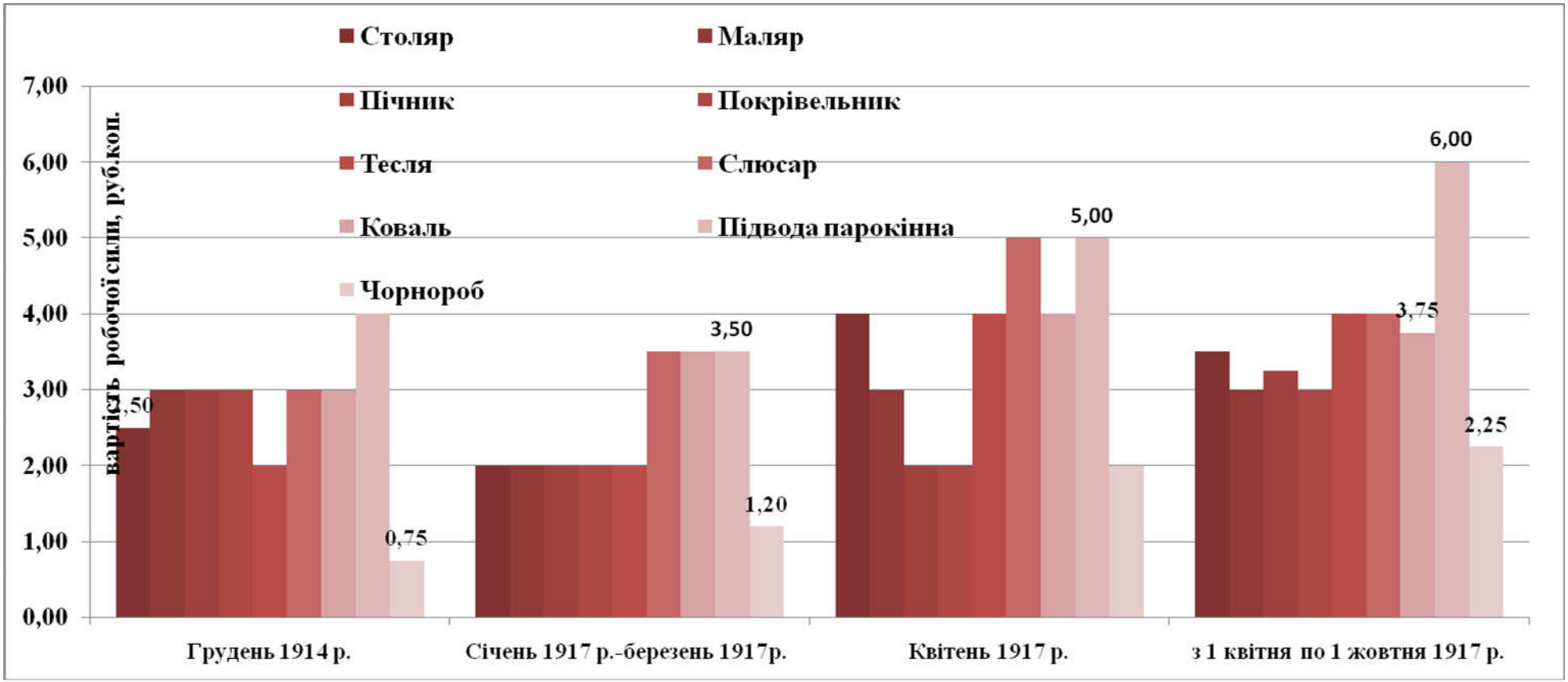

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр. 192. Арк.18-18 зв; Там само, Спр.383. Арк. 9-9 зв, 50-50 зв., 69-69 зв., 86-86 зв., 92. (див. Додаток АТ).

Додаток АХ

Схема прийняття фінансових рішень російською окупаційною владою у сфері грошового обігу на окупованих територіях Галичини і Буковини (на прикладі прийняття обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора Галичини від 20 жовтня 1916 р., щодо встановлення курсу російського рубля на окупованих територіях)

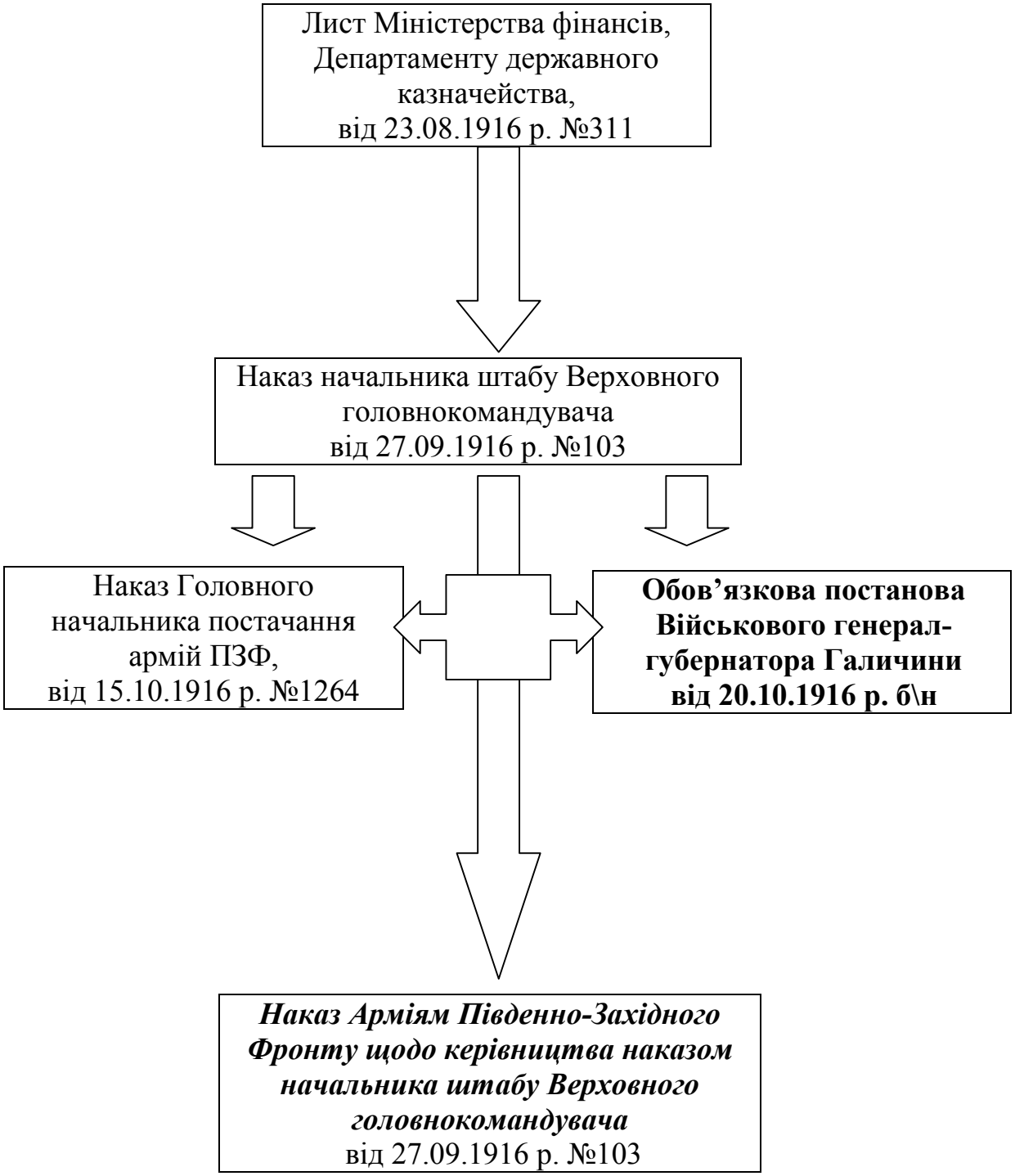

Додаток АЦ

Податна здатність населення Галичини та Буковини у період російської окупації

Від війни страждало як міське, так і сільське населення, а це біля 8 млн. осіб, з яких було «трохи не 78% процентів усього населення Галичини зайняте виключно обробітком ріллі»[1]. Значна частина заможних поміщиків, опинившись в умовах війни, виїхала з краю, частина їх розорилася. Крім того, оскільки лінія тилу і фронту постійно змінювалася, селянам важко було виконувати польові чи інші господарчі роботи. Економічний стан місцевого населення Галичини й Буковини був підірваний не лише військовими діями, а й грабежами російських військ. Про це свідчать масові звернення людей до штабу Військового генерал-губернатора Галичини із скаргами та заявами стосовно відшкодування збитків, завданих військовими діями або безпосередньо російськими військами, які проходили чи зупинялися в населених пунктах Галичини та Буковини.

Військові чини різних рівнів, забираючи худобу, вози, продукти, користуючись послугами на перевезення військових вантажів та поранених, замість плати, у кращому випадку, видавали місцевим жителям «квитанції та записки» або «посвідчення»[2]. З цими документами люди мали звертатися у штаб російської військової адміністрації (у т.ч. корпусне інтендантство) з проханням на повернення коштів[3]. Часто у таких документах зазначалися занижені ціни на відібраний товар, або взагалі вказувалася загальна сума оплати, щоб унеможливити визначення цін на продукти[4]. У гіршому випадку, російські військові взагалі ніяких документів не надавали, вважаючи, що на завойованій території їм можна чинити все, що завгодно[5]. Російські солдати забирали останнє, залишаючи місцевих жителів зовсім без засобів для життя. Так, мешканка с. Стрілецький Кут Чернівецького повіту

[1] Франко І. Галицький селянин: твори в 50 т. Київ, 1984. Т. 44. Кн. 1. С. 508.
[2] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.2. Спр.6. Арк. 14, 67, 1232 - 1238, 1532–1534.
[3] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.112. Арк. 64.
[4] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.123. Арк. 31, 14, 65-67.
[5] Там само. Арк. 13-13зв., 17.

В. Конорать повідомляла начальникові Чернівецького повіту про те, що, повернувшись до своєї садиби, «застала своє майно розграбованим. Шафи і скрині були розбиті, із яких все до дрібниць винесено. … Застала на своїй садибі російських солдат, які виносили залишки з хати та із сараїв»[1]. Жителька с. Луковиця Чернівецького повіту, К. Романюк, скаржилася комендантові м. Чернівців про те, що невідомі солдати забрали в неї єдиного коня, який був засобом для заробітку[2]. Архівні документи свідчать, що самовільні покоси сіна, ячменю та пшениці російськими військовими були масовим явищем по всій окупованій території, що прирікало уцілілу місцеву худобу на голодну зиму.

Особливих збитків зазнавали землевласники-середняки, які мали окремі хутори і ставали легкою беззахисною здобиччю на шляху російських військ. Від війни постраждали й донедавна заможні та платоспроможні поміщики, які були доведені до повного зубожіння, а їхні господарства до руйнації. Так, у листі-проханні (19 вересня 1914 р.) від землевласниці Я. Камінської до Військового генерал-губернатора Галичини зазначалося, що «хутір у Вулькі-Мазовецькій абсолютно розорений внаслідок довготривалого перебування в ньому російських військ під час боїв на околицях Рави Руської. 24 серпня зайшов XI корпус імператорської російської армії і зразу ж забрав на свої потреби весь живий інвентар, тобто худобу, коней. Упродовж 10 днів свого перебування на хуторі використав скиди хліба, готового зерна, що знаходилося в коморі, в кінці значні запаси конюшини і сіна»[3]. На вимогу власниці сплатити гроші за використане майно, «або принаймні видати квитанцію, полковник інтендатури пан Штремер обіцяв, що він особисто зробить військовій владі заяву про заподіяні ….. збитки. З причини скоєного розорення … стан хутора у Вулькі такий, що крім картоплі і залишків сіна не лишилося нічого»[4]. До листа додавався список нанесених

[1] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.21. Арк. 12.
[2] Там само. Арк. 33.
[3] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.2. Спр.6. Арк. 1354-1354зв.
[4] Там само. Арк. 1354-1354зв.

російськими військами збитків на суму 23 506 руб., який було посвідчено печаткою уряду громади Вулькі Мазовецької Рава-Руського повіту та двох свідків[1].

Аналогічно постраждали й господарства землевласника с. Голотки Збаразького повіту Тернопільської губернії К. Канського на суму 20923 руб.[2]; маєтки дворянина М. Левицького в с. Чернихівці Збаразького повіту на суму біля 300 тис. корон і в с. Конюшки Комарнівського повіту Львівської губернії на суму 675 399 корон[3]. Не обминули російські війська й російського селянина Д. Купаніна, хоча його мали рятувати відповідно до задекларованої генеральної пропагандистської доктрини, яка полягала у «порятункові росіян від гніту Австро-Угорської імперії та об'єднання споконвічних російських територій»[4]. Його селянське господарство у с. Шкло Яворівського повіту Львівської губернії було розграбоване вщент, а родину доведено до голоду. У своєму листі до імператора Миколи II він писав, що «при вступі російських солдатів в наше село, забрали разом 40 возів сіна, 25 возів конюшини, 60 кіп вівса – 74-тий полк, – не заплативши ні копійки. На 4-х моргах землі картопля була скопана солдатами, і зовсім спалили мій паркан. Маючи 66 моргів землі, не маю чим цю землю обсіяти, і моїй родині загрожує голод і холод»[5]. Власник маєтку у с. Зарубинці Збаразького повіту Тернопільської губернії І. Альтштейнер скаржився начальнику Збаразького повіту про те, що 15 серпня 1915 р. підрозділи російських військ забрали в нього все майно з фільварку, а саме: 3000 пудів зерна пшениці, 250 пудів зерна жита, 580 кіп пшениці у снопах, 50 коней із збруєю та наявними у господарстві возами, бричками і санками, 24 голови великої рогатої худоби, 42 колоди із бджолами і 10 порожніх колод, всю ґрунтообробну техніку та обладнання, 1000 пудів кам'яного вугілля і 40 пудів дерев'яного вугілля, обладнання винокурного заводу, розграбовано приміщення маєтку, з якого винесено все цінне майно (срібне столове приладдя,

[1] Там само. Арк. 1357.
[2] Там само. Арк. 1412-1415.
[3] Там само. Арк. 1628-1635.
[4] Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва, 2000. С. 58–59.
[5] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.2. Спр.6. Арк. 1426.

золоті речі, одяг та ін.), а всі дерев'яні предмети, діл та огорожа були здерті для потреб війська на опалення[1].

З приводу грабунків російськими окупантами у газеті «Діло» писалося: «Рабунки ворожого росийського війська були всюди, всі громади на те нарікають. Рабовано збіже, сіно, бараболї, вівці, корови, безроги, дріб, омасту (жир – С.О.), одіж, чоботи»[2], у м. Бучач «козаки розбивали двері дручками, та все забирали, що представляло яку вартість, а проче залишне поливали нафтою, стріляли і запалювали»[3], у м. Делятині російські «солдати спльондрували всі мешкання, в яких ніхто не мешкав. Мешкання урядників – а особливо Українців – основно порабували та понищили, повиривали двері, побили шиби, поломали вікна, повалили печі. Також понищили, занеохаїли та спльондрували судовий будинок…»[4].

Грабежі місцевих жителів російськими військами набували масового характеру. І це при тому, що російській окупаційній владі необхідно було зважати на міжнародне право, за яким в умовах війни на захоплених територіях гарантувався захист приватної власності, а мародерство категорично заборонялося. Зокрема, Положенням «Про закони і звичаї війни на суходолі», яке є додатком до IV Гаазької Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі», встановлено: статтею 28 – «Мародерство у місті чи місцевості, навіть у випадку, якщо його взяли штурмом, забороняється»; статтею 46 – «…. Приватна власність не підлягає конфіскації»; статтею 47 – «Мародерство офіційно забороняється»[5]. За цим же документом військове керівництво зобов'язувалося на окупованих територіях вживати запобіжних заходів для його не допущення.

На виконання зазначених норм окупаційній владі необхідно було терміново створити ілюзію дотримання міжнародного права шляхом утворення відповідних

---

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.112. Арк. 36-37.
[2] Воєнні шкоди та господарські потреби увільнених повітів Східної Галичини. *Діло (Господарський листок, додаток до газети «Діло»)*. 1915. 19 червня (№ 232).
[3] Россияне в Бучачи. *Діло.* 1915. 7(20) лютого (№ 215). С.3.
[4] Російська господарка на Гуцульщині. *Діло.* 1915. 16 (24) квітня (№ 224). С. 5.
[5] Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Гаазька Конвенція від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 09.01.2018).

комісій та видання наказів. Уже 24 листопада 1914 р. від імені Військового генерал-губернатора Галичини Г. О. Бобринського на окупованій території було поширено оголошення такого змісту: «у зв'язку з надходженням до мене скарг від місцевих власників і селян щодо матеріальних збитків, завданих їм російськими військовими частинами і командами, повідомляю для загального відома, що всі скарги і претензії приватних осіб, які матеріально постраждали від незаконних дій військових частин або внаслідок несплати грошей за взяті у них для потреб армії продукти чи матеріали, будуть своєчасно розглянуті особливою, для цього створеною, комісією»[1]. Звичайно, відповідного змісту скарги та заяви не змусили окупаційну владу довго на них чекати. Досить швидко Військовий генерал-губернатор та губернатори були завалені подібними листами. Звернення були як особистими, так і колективними, зазвичай, вони засвідчувалися свідками та печатками війтів чи сільських старост[2]. Люди наївно сподівалися, що у разі подання ними відповідних звернень до військового керівництва їм будуть повернуті кошти. До листів додавалися детальні списки знищених та забраних речей, продуктів, врожаїв, худоби, вказувалися їхні ринкові ціни з проханням до російської окупаційної влади відшкодувати завдані збитки. Після розгляду листів-прохань на них з'являлися резолюції такого змісту: «На розгляд», «На розпорядження», «Провести дізнання».

Оскільки скарг до штабу Військового генерал-губернатора Галичини та штабів окремих армій надходило надзвичайно багато, було вирішено розвантажити документопотік та уповноважити губернаторів і начальників повітів самостійно розглядати ці клопотання на місцях, створивши для цього відповідні комісії у кожному повіті.

З метою упорядкування процедури розгляду претензій, заявлених жителями Тернопільської губернії щодо відшкодування збитків, завданих діями військових частин, окремими військовими начальниками та чинами військового відомства,

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.60. Арк.18.
[2] ЦДІАК України. Ф.363. Оп.2. Спр.6. Арк. 1-7, 17, 1176- 1178, 1183-1217, 1204, 1211, 1232, 1250, 1353-1354, 1313-1316, 1232-1232зв., 1320-1325, 1437 – 1481.

головнокомандувачем Південно-Західного фронту, генерал-ад'ютантом О. О. Брусиловим було підписано відповідний наказ, адресований арміям Південно-Західного фронту, за № 851 від 11 травня 1916 р.[1]. Цим документом передбачалося створення у кожному повіті Тернопільської губернії відповідних комісій, на які покладалися обов'язки здійснювати оцінку збитків, завданих військовими цивільному населенню; розглядати скарги та клопотання, які надходили від постраждалих до начальника повіту або безпосередньо до Тернопільського губернатора[2].

Оскільки вищевказаний наказ стосувався лише Тернопільської губернії, то при захопленні російськими військами території Буковини (після Брусиловського прориву), починаючи з червня 1916 р., подібна проблема виникла й у штабах армій, що дислокувалися на новозахоплених територіях. Штаби армій та Чернівецький губернатор були буквально завалені подібними листами-скаргами. Комісії при штабах армій не встигали розглядати їх навіть формально. У зв'язку з такою ситуацією 4 вересня 1916 р. з'являється черговий наказ арміям Південно-Західного фронту за №1461, за яким дія наказу №851 від 11 травня 1916 р. поширювалася на всі окуповані російськими військами території областей Австро-Угорщини, отже, й на Чернівецьку губернію[3]. Пізніше, а саме 10 листопада 1916 р., втупив у дію новий наказ, адресований арміям Південно-Західного фронту, за №1867, яким затверджувалися Правила «Про порядок розрахунків у військовий час у районі театру військових дій за майно, реквізоване або знищене за розпорядженнями військового начальства і уповноважених ними цивільною владою, а також за збитки, нанесені неправильними діями військових частин»[4]. У Правилах зазначалося, що «для оцінки майна, знищеного за розпорядженням влади або внаслідок неправильних дій війська, створюються Повітові, Особливі і Військові Оціночні Комісії»[5]. Правилами чітко визначалися склад, повноваження, права та

[1] ДАЧО. Ф. 971. Оп.1. Спр.1. Арк. 12зв.-13зв.
[2] Там само. Арк. 12 зв.
[3] Там само. Арк. 12-12 зв.
[4] Там само. Арк. 14-24 зв.; ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.123. Арк. 64-74зв.
[5] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.123. Арк. 69.

обов'язки повітових оціночних комісій і дільничних підкомісій, які мали здійснювати обстеження, опис та оцінку знищеного майна. Зазначалося, що оціночна комісія «повинна всіма доступними їй способами встановлювати дійсну вартість знищеного майна»; при огляді на місці факти знищення майна оформляти у відповідних детальних протоколах огляду, допитувати свідків і понятих; на засідання комісії допускати заявників та їхніх свідків тощо. Крім того, даним наказом регламентувалися спеціальні правила визначення «збитків, нанесених знищенням посівів», та «відшкодування збитків, нанесених неправильними діями військових частин»[1]. Слід відзначити, що оціночні комісії мали співпрацювати зі спеціальними військовими комісіями, які створювалися за розпорядженнями головнокомандувача армій фронту. За матеріалами справ, поданими оціночною комісією, зазначені військові комісії повинні були виявляти винуватців у військовому середовищі. Всього у театрі дії армій Південно-Західного фронту було створено п'ять військових комісій (Волинська, Подільська, Бессарабська, Тернопільська і Чернівецька), дві з яких діяли на території Військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни[2].

Звичайно, окупаційна влада не була зацікавлена у роботі таких комісій. Більшість із них працювала кволо, деякі повітові оціночні комісії взагалі не функціонували. Часто діяльність комісій формально відображалася на папері у вигляді протоколів засідання. Так, оціночна комісія Збаразького повіту була створена ще влітку 1916 р., але начальник повіту через відсутність кадрів та значне «перевантаження адміністративно-господарчого відділу Управління відклав у січні, на не визначений час, засідання комісії……, а в березні місяці зовсім закрив діловодство Комісії»[3]. Станом на 15 травня 1917 р. комісією щодо відшкодування збитків не було розглянуто жодної справи. На цю дату, підготовлених до розгляду було лише 179 справ[4], тоді як загальна їхня чисельність рахувалася на тисячі.

[1] ДАЧО. Ф.971. Оп.1. Спр.1. Арк. 23-24зв.; ДАЧО.Ф. 283. Оп.1. Спр.123. Арк. 73-74зв.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.123. Арк. 26-26зв., 64.
[3] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.262. Арк.61-61зв..
[4] Там само.

До складу Чернівецької повітової оціночної комісії входило 6 членів (у т.ч. представники від: військового відомства, військово-окружного контролю, управління уповноваженого Міністерства фінансів, землевласників, сільського населення, місцевого самоуправління) і безпосередньо голова комісії – начальник Чернівецького повіту[1]. У березні 1917 р. зазначеною оціночною комісією проведено два засідання (4, 23 березня). Засідання 16 березня не відбулося через відсутність представника військового відомства. Станом на 14 червня 1917 р. (до часу евакуації російських військ) комісією було розглянуто лише 36 справ[2]. Про ефективність та неупередженість діяльності зазначених оціночних комісій під головуванням начальників повітів красномовно свідчить лист Чернівецького губернатора від 5 грудня 1916 р., у якому зазначалося, що «деякі начальники повітів до таких проступків відносилася зовсім байдуже, не тільки не чинили перешкод подібним незаконним діям, але й сприяли, шляхом надання нарядів на підводи» вивезенню награбованого майна[3].

Окремим розділом Правил «Про порядок розрахунків у військовий час в районі театру військових дій за майно, реквізоване або знищене за розпорядженнями військового начальства і уповноважених ними цивільною владою, а також за збитки, нанесені неправильними діями військових частин»[4], було визначено склад, повноваження, права, обов’язки реквізиційних комісій та підкомісій, які одночасно оцінювали реквізоване у населення майно. Оскільки реквізоване майно мало вилучатися у власників за певні кошти, цими Правилами встановлювався механізм здійснення грошових розрахунків та порядок виписки квитанцій з відтермінуванням виплати компенсації за це майно.

Не зважаючи на вищезгадані накази і порядки, мешканці краю часто за звичкою зверталися зі скаргами безпосередньо у штаби армій. Адже за логікою справ, саме військові були потенційними винуватцями за скоєні грабежі та завдані

[1] ДАЧО. Ф. 971. Оп.1. Спр.1. Арк. 76-77.
[2] Там само. Арк. 57, 77, 93.
[3] Там само. Арк. 51зв.
[4] ДАЧО. Ф. 971. Оп.1. Спр.1. Арк. 14-24 зв.; ДАЧО.Ф. 283. Оп.1. Спр.123. Арк. 70зв.–72 зв.

збитки місцевому населенню, тому, поскаржившись безпосередньо військовому керівництву, люди сподівалися на значно швидший розгляд їхніх клопотань. Змінити напрямок потоків скарг місцевих жителів вирішив тернопільський губернатор І. Чарторизький, адресувавши начальникам повітів 7 липня 1916 р. розпорядження стосовно розгляду ними спільно з військовою поліцією й іншими представниками військової влади скарг про відшкодування збитків у повітах. Відповідно, такі скарги не надсилатимуться у штаби армій. Винятками були лише випадки, коли слідство не мало можливості встановити місце служби підозрюваних військовослужбовців[1]. Аналогічне розпорядження начальникам повітів, за дорученням начальника штабу VIII армії, було надіслано у березні 1917 р. Чернівецьким губернатором В. Лігіним [2].

Масові грабежі, які здійснювалися під час вступу російських військ у Галичину, виходили з-під контролю самої окупаційної влади. Вищі й нижчі військові чини, заходячи до населених пунктів, грабували все, що траплялося цінне під руки, й відправляли награбоване майно до себе додому, або ж продавали його в інших місцях дислокації військ. Південно-Західна залізниця була заповнена вагонами з награбованими речами. Майно, яке переправлялося вглиб Російської імперії, вражало своїми розмаїттям[3]. Масштаби грабежів виявилися наскільки значними, що при Військовому генерал-губернаторстві Галичини навіть була створена спеціальна Слідча комісія з метою розслідування питань незаконного вивезення приватного майна з Галичини.

Російська окупаційна влада створювала комісії одну за одною. Робота «кипіла». Акти, описи й протоколи писалися, засідання комісії проводилися (не систематично), а потерпілі люди відшкодувань за нанесені їм збитки не отримували. Якщо під час здійснення реквізиції продуктів окупаційна влада хоч інколи людям виплачувала незначні кошти[4], то відшкодування завданих збитків

[1] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.262. Арк. 16.
[2] ДАЧО. Ф. 961. Оп.1. Спр.12. Арк. 203.
[3] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.5. Спр.1. Арк. 2-5, 9, 37-38, 90, 98-100, 117-119, 122-126, 132, 247.
[4] ДАІФО. Ф. 15. Оп.1. Спр.114. Арк. 254.

здійснювалося вкрай рідко. Жительці с. Залужжя Збаразького повіту Тернопільської губернії А. Ванкевич у жовтні 1915 р., російськими військовими було знищено молодий сад та огорожу, забрано 10 возів соломи і 7 возів конюшини, за що було запропоновано 50 руб., тоді як, на думку господині, лише солома вартувала таких коштів[1]. Після довгого листування скаржниці з комендантом 6-го армійського корпусу їй було сплачено за завдані збитки 100 руб.[2].

Розгляд подібних справ затягувався різними слідчими діями та обстеженнями. Так, заява сільського товариства с. Задубрівка (жовтень 1916 р.) щодо відшкодування збитків за зруйноване приміщення місцевого училища була на розгляді на засіданні повітової комісії 27 березня 1917 р. Остаточного рішення комісія не ухвалила, а вирішила додатково «провести огляд на місці за участю спеціаліста»[3].

У поясненнях військових начальників грабежі не визнавалися, заплутувалися свідчення. Зазвичай вони мали типовий зміст, на кшталт: 1) поселення були розграбовані ще до них, при відступі австрійських військ; 2) грабежі здійснювалися самим місцевим населенням; 3) при затриманні порушників «на гарячому» називалися неправдиві військові частини тощо[4]. Так, при затриманні 10 солдат 17-го піхотного запасного полку, під час розграбування винного льоху у м. Чернівцях, відшкодування власнику пограбованого майна не було призначено з тієї причини, що «встановити розмір украденого зовсім не можливо», а «винні солдати вже понесли покарання…, всі відправлені на позиції» передової лінії фронту[5]. Часто під час розслідувань постраждалі особи не могли вказати жодних конкретних даних про грабіжників окрім того, що ті були у російській військовій формі, а тому слідство заходило у глухий кут і справи закривалися[6]. Корпусний контролер 10-го

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.112. Арк. 21.
[2] Там само. Арк. 23.
[3] ДАЧО. Ф.971. Оп.1. Спр.11. Арк. 7, 36.
[4] ЦДІАК України. Ф. 363. Оп.2. Спр.6. Арк. 1173-1271.
[5] ДАЧО. Ф. 971. Оп.1. Спр.1. Арк.151-152.
[6] ДАЧО. Ф.971. Оп.1. Спр.2. Арк.14.

армійського корпусу доповідав начальникові штабу 10 армії відносно заяв постраждалих від грабежів, що розібратися, яка військова частина і що брала, не можливо, «оскільки у більшості випадків брали одночасно, самовільно, солдати різних частин, на питання – якої вони частини, останні навмисно не називали, до якої вони належать частини, для уникнення скарг, при чому в усіх них погони вивернуті на ліву сторону і помітити цифру не було можливості»[1].

Воєнним безладом, звичайно ж, користалися і нечисті на руку місцеві жителі, які викрадали майно у своїх земляків. Такі випадки розслідувалися російською окупаційною владою, винні притягувалися до відповідальності у вигляді позбавлення волі. Так, 8 серпня 1915 р. начальником Збаразького повіту Тернопільської губернії було винесено постанову щодо позбавлення волі селянина с. Гниличок, який вкрав 63 снопи пшениці у жителя с. Вороб'ївки [2]. У жовтні 1915 р. було затримано декілька жителів с. Терпилівки, які з лісу поміщика Зайдмана вивезли 10 возів дров [3].

Щоб вижити, місцеві мешканці були вимушені звертатися до окупаційної влади з проханнями про надання їм грошової допомоги. Перед виділенням коштів представники військової міліції та міської поліції обстежували прохачів на предмет майнового та сімейного стану для підтвердження їхнього критично бідного становища [4]. Одноразові допомоги виплачувалися Комітетом з надання допомоги постраждалому від війни населенню зайнятих областей Австро-Угорщини, або начальниками повітів з виділених коштів Військовим генерал-губернатором, здебільшого у розмірах від 2 руб до 6 руб., подекуди траплялися виплати на суму 8 руб., 10 руб., 20 руб. [5]. Особливу «турботу» від російської влади мали отримати жителі гірських поселень Буковини, які через прийдешню зиму та нестачу продуктів і кормів для тварин мали спускатися з гір до населених пунктів, розташованих у долинах, де начальники повітів, за вказівкою Чернівецького

[1] ЦДІАК України. Ф. 363. Оп.1. Спр.175. Арк.29.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.112. Арк. 6.
[3] Там само.
[4] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.55. Арк. 91, 127-127зв., 205 -205зв.
[5] Там само, арк. 68-69 зв., 206 - 207зв., 247; 28, арк. 92-93.

губернатора (лист від 28 листопада 1916 р.), мали зустрічати їх з турботою та уважністю, «за необхідністю давати їм прихисток, та навіть ділитися останнім шматком хліба»[1].

Російська окупаційна влада розуміла, що військові дії, грабежі і реквізиції доводили місцеве населення окупованої Галичини та Буковини до повного зубожіння і голоду. Отож, з «благих намірів» при Військовому генерал-губернаторстві створюється Продовольчий відділ з організації обсіву полів Галичини навесні 1915 р. Процедура створення продовольчого відділу затяглася до лютого 1915 р. Певний час Продовольчий відділ затратив на створення «детального плану насуваючоїся посівної компанії», «встановлення та обстеження розмірів потреб в посівному матеріалі, конях і рогатій худобі, для надання місцевому населенню відповідної допомоги», затягувалося листування з урядовими та не урядовими організаціями щодо виділення необхідних коштів на закупівлю посівного зерна, коней і худоби для потреб Галичини та Буковини[2]. До того ж зірвалася запланована закупівля необхідного посівного зерна і тяглової сили (коней) в українських губерніях Російської імперії через їхній дефіцит, складне транспортування і митні обмеження. Таким чином, Продовольчий відділ вирішує: «здійснити самостійні кроки щодо закупівлі в повітах найменш постраждалих, здебільшого у Тернопільській губернії, необхідної кількості зерна» і продати його у тих повітах Галичини та Буковини, які зовсім не мали чим засівати поля[3], за цінами закупки з надбавкою за транспортні витрати. Тобто, діяльність Продовольчого відділу здійснювалася в руслі генеральної лінії окупаційної влади – по суті організувати справу так, щоб допомогу Галичині і Буковині здійснити за рахунок ресурсів самої Галичини. У даному випадку допомога мала надаватися за рахунок Тернопільської губернії, де вкотре за безцінь передбачалося реквізувати посівне зерно і худобу для того щоб продати його в інші регіони Галичини й Буковини. При цьому «роздача» зерна населенню планувалася здійснювати таким чином: 1) за

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.172. Арк. 3.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.3. Спр.1. Арк. 5.
[3] Там само. Арк. 10 - 12.

готівкові кошти – видавалися за ордерами, підписаними начальником повіту, за списками, які були складені місцевими благодійними комітетами і місцевою повітовою адміністрацією, в міру зубожіння селян; 2) у розстрочку платежів – вносячи першочергову сплату у розмірі 25% готівковими коштами, а інша розподілялася платежами з граничним терміном сплати до 1 березня 1916 р; 3) найбіднішому населенню, як виняток, зерно видавалося у кредит без завдатку. Коні, які продовольчий відділ пропонував місцевому населенню, надійшли із значним запізненням і були настільки кволими і хворими, що, не зважаючи на значні потреби у тягловій силі, люди відмовлялися купувати їх навіть за низькими цінами (із 3065 одиниць було продано населенню 1147 одиниць за середньою ціною 33 руб.36 коп. за голову), а тому їх було передано інтендантству Військового генерал-губернаторства Галичини та евакуйовано в Росію. Потуги Продовольчого відділу були марними, оскільки під час першої евакуації російських військ з Галичини та Буковини (липень 1915 р.), посіви, які зійшли, розпорядженням Військового генерал-губернатора було наказано знищувати або скошувати[1]. Таким чином, під час першої окупації західноукраїнських земель через безліч організаційних питань, які не вирішувалися своєчасно, створення Продовольчого відділу при Військовому генерал-губернаторстві Галичини було запізнілим і неефективним. Таку оцінку своїй діяльності дав сам Продвідділ у своєму звітові «Про діяльність Продовольчого відділу військового генерал-губернаторства, щодо обсіменіння полів Галичини, з 4-го лютого по 15 липня 1915 р.»[2]. Ще гіршу оцінку діяльності цього відділу надав контролер ліквідаційної комісії, який в акті перевірки зазначав про чисельні порушення і зловживання із закупівлею коней і неналежним «вкрай хаотичним» документальним оформленням продажу посівного зерна та коней[3]. Опосередковано дати оцінку діяльності Продвідділу ми можемо через таке запитання: яким чином Продовольчий відділ при Військовому генерал-губернаторові мав допомогти селянам Галичини й Буковини у запізнілу посівну

[1] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.3. Спр.1. Арк. 2-18.
[2] Там само. Арк. 18.
[3] ЦДІАК України. Ф. 361. Оп.3. Спр.2. Арк. 1-17.

пору весни 1915 р. при постачанні старих, сліпих, беззубих, хворих і кволих коней та прілого зерна?

З метою виправлення ситуації на рівні нормативного забезпечення діяльності організації, яка б опікувалася питаннями допомоги постраждалому населенню окупованих територій, 16 липня 1916 р. начальником штабу Верховного головнокомандувача Олексієвим було затверджено «Тимчасове положення про Головний Комітет і Повітові Комітети з надання допомоги постраждалому від війни населенню зайнятих областей Австро-Угорщини»[1]. У Положенні зазначалося, що головна мета діяльності цих комітетів – «надання продовольчої, санітарної, а в самих виняткових випадках з дозволу Головного Комітету і грошову допомогу населенню зайнятого краю»[2].

З «добрими намірами» надати допомогу та відшкодувати збитки постраждалому від війни населенню російська окупаційна влада не встигала, проте процес продажу конфіскованого майна мав доволі успішні результати. Особливого розмаху в розоренні місцевого населення та підприємницького середовища російська окупаційна влада досягла під час активних продажів маєтків, будинків, магазинів, аптек та промислових об'єктів, власники яких виїхали до Австрії, або в інші країни. За даними відомостей до Львівського і Тернопільського постійних польових казначейств при Військовому генерал-губернаторстві Галичини про стан надходжень коштів від продажу конфіскованого майна та доходи, отримані від конфіскованих маєтків (Додаток АЦ1), від продажу конфіскованого майна за період першої окупації Галичини та Буковини (1914-1915 рр.) на рахунки Львівського і Тернопільського казначейств надійшло 737509 руб. 09 коп., у т.ч. доходів від використання конфіскованих маєтків – 6390,02 руб.[3]. Слід ураховувати, що кошти від продажу окупаційною владою Перемишльської губернії покинутого власниками майна та конфіскованого майна зараховувалися до державної казни

[1] Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917). Приказы начальника Штаба Верховного Главнокомандующего за 1916 год. *Россия. Штаб Верховного Главнокомандующего (1914-1917)*. [Б.м.], 1916. Ч. 1: № 889 (1 июля 1916 года) – № 1072 (9 августа 1916 года). С. 41 – 44.
[2] Там само.
[3] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 5-9.

здебільшого через Львівське польове казначейство[1]. Проте ми вважаємо, що ця цифра є заниженою, оскільки до відкриття Тернопільського казначейства (7 січня 1915 р.) зазначені кошти здавалися до Проскурівського та Кам'янець-Подільського польових казначейств. Крім того, зазначені кошти здавалися начальниками повітів до державного казначейства за залишковим принципом, тобто після виплати жалування службовцям управління начальника повіту, управління міліції, судовим чиновникам та на здійснення інших господарчих виплат, забезпечення непередбачуваних потреб структур цивільної окупаційної влади. За даними таблиці, наведеній у додатку Я, можна відстежити, що на рахунки казначейства, як правило, надходили кошти з продажу продуктів, палива та худоби, що їх полишили власники та були конфісковані російською владою. Значна ж частина іншого майна грабувалася російськими військовими без обліку та обмежень.

Практика продажу конфіскованого майна набула подальшого розмаху і під час другої окупації російськими військами території Галичини та Буковини, про що свідчать щомісячні відомості начальників повітів «Про суми, що надійшли в касу Управління начальника повіту» (форма №4), де значилися суми виручки від продажу майна та продуктів із маєтків, покинутих власниками (табл. 1)[2]. Як видно з цієї таблиці, активний розпродаж зазначеного майна спостерігався у жовтні 1916 р. – квітні 1917 р. Дані таблиці підтверджують, що навіть по далеко неповному переліку повітів Чернівецької губернії сума від продажу «безгосподарного» майна досягла 158 338 руб. 88 коп., та 3 400 кор. 60 гел., а в масштабах всієї окупованої території вона, безперечно, сягала декількох мільйонів рублів.

[1] ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1. Спр.142. Арк. 4, 5, 6.
[2] ДАЧО. Ф. 818. Оп.1. Спр.47. Арк. 25-26,67-68.; ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1794. Арк. 8-9, 13-14, 37-38, 39-40, 54-55, 58-59, 68-69, 75-76, 88-89, 91-92, 93-94, 96-97, 99-100, 103-104, 112-113, 118-119, 121-122, 123-124, 137-138, 143-144; ЦДІАК України. Ф.1347. Оп.1. Спр.4. Арк. 3-8, 11-22.

Таблиця 1

Суми коштів, отриманих у каси управлінь повітових начальників Чернівецької губернії, від продажу покинутого власниками майна, жовтень 1916 р. – березень 1917 р.[1]

Назва повіту	Місяць, рік	Сума, руб. коп.
Серетський	Жовтень 1916 р.	4569,12
	Листопад 1916 р.	2996,80
	Грудень 1916 р.	3728,77
	Січень 1917 р.	8684,89
Снятинський	Жовтень 1916 р.	6003, 11
	Листопад 1916 р.	27485, 54 та 3400 кор. 60 гел
	Січень 1917 р.	10345, 67
	Лютий 1917 р.	5961, 59
Кіцманський	Жовтень 1916 р.	11591,09
	Грудень 1916 р.	13407,95
	Січень 1917 р.	12353,54
	Лютий 1917р.	14249,68
	Березень 1917 р.	9604,56
	Квітень 1917 р.	9809,33
Коломийський	Листопад 1916 р.	40891,29
	Грудень 1916 р.	8395,81
	Січень 1917 р.	996,50
	Лютий 1917 р.	6104,12
	Березень 1917 р.	1973,18
Печеніжинський	Листопад 1916 р.	5232,75
	Грудень 1916 р.	3749,50
Чернівецька міська військова поліція	Березень 1917 р.	18136, 50
Всього		158338,88 та 3400 кор. 60 гел

Згадуючи норму статті 46 Положення «Про закони і звичаї війни на суходолі», якою захищалося право приватної власності і наголошувалося на тому, що в умовах окупації приватна власність не підлягала конфіскації країною-загарбником[2], слід відмітити, що російська окупаційна влада мала свої способи обходу міжнародного права. Схема конфіскації російською окупаційною владою приватної власності була такою: 1) встановлювалися короткі терміни пред`явлення права власності на майно; 2) у разі відсутності власника майно визнавалося «безгосподарним» і підлягало конфіскації; 3) здійснювався продаж зазначеного майна, кошти

[1] Складено автором за даними: Там само.

[2] Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Конвенція від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 09.08.2017).

зараховувалися на рахунки польового казначейства (зазвичай на депозит губернатора). Теоретично, у випадку появи власника у терміни, визначені діючим законодавством, та наданні ним окупаційній владі підтвердження права власності на раніше продане ним майно йому мали повертатися кошти від продажу такого майна.

На прикладі чергового вторгнення російських військ у м. Станіслав Тернопільської губернії 11 серпня 1916 р. розглянемо механізм виявлення майна, яке визнавалося окупаційною владою таким, що покинуте власником і підлягало конфіскації. На той час у місті були поширені оголошення (трьома мовами: російською, польською та українською), в яких пропонувалося «усім власникам магазинів і різних фірм міста Станіслава відкрити торгівлю з часу цього оголошення. Магазини, котрі не мають власників і не відкриті до 16 серпня, будуть реквізовані»[1]. Тобто, після закінчення встановленого терміну окупаційною владою створювалася спеціальна комісія (комітет), яка фіксувала об`єкти торгівлі, що їх не було відкрито у строк. Відповідно, вони автоматично визнавалися такими, що не мали власника і підлягали конфіскації. При цьому особлива увага приділялася процедурі опису та оцінці товарів і майна, яке підлягало конфіскації, а також організації його продажу.

Чернівецький губернатор був незадоволений тим станом, який склався у м. Чернівцях з організації продажу та оцінки товарів тих магазинів, які були покинуті власниками, та зазначав, що «досвід розпродажів, які проводилися раніше, показали, що оцінка товарів …. здійснювалася неймовірно низькою, без будь-якого співставлення з дійсними цінами, що потягло за собою те, що публіка ринулася на дешевизну, заполонила відкриті магазини і ти самим спричинила небажаний безлад, який призвів до припинення торгівлі»[2]. Крім того, він дуже «вболівав» за власників конфіскованого майна, яке продавалося за заниженими цінами, адже вважав, що такими діями притискалися інтереси відсутніх власників

[1] ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк.57.
[2] ДАЧО. Ф. 964. Оп.1. Спр.6. Арк.115.

товарів, які буцімто при поверненні могли затребувати повернення їм коштів від проданих їхніх товарів і були б здивовані малими сумами відшкодування. Магістрати, не маючи засобів для виплат жалувань та утримання міського господарства, пропонували залишати кошти від продажів конфіскованого майна на задоволення власних потреб, а в разі повернення власників повернути належні їм кошти. Проте начальники повітів, як наглядачі російської окупаційної влади на місцях, ревно контролювали дії магістратів і не допускали таких фактів, бо мали суворі вказівки губернаторів щодо зарахування таких коштів на губернаторські депозити, котрі були відкриті у польових казначействах.

У вересні 1916 р. магістратом м. Чернівців було відкрито дві «Міські крамниці», до яких звозилися всі конфісковані товари міста (мануфактурні, галантерейні і гастрономічні)[1]. Після чергового продажу такого майна у жовтні 1916 р. було вторговано 4 363 руб. 37 коп. і 6 701 кор. 22 гел. Більша частина зазначених коштів були зарахована у депозит міської поліції, деякі дрібні суми – на депозити фізичних осіб (аптекарів). Не маючи коштів на утримання міського господарства, магістрат м. Чернівців звертався до Чернівецького губернатора з проханням дозволити зараховувати зазначені суми у дохід магістрату, мотивуючи тим, що у разі повернення власників зазначеного майна він міг би безперешкодно повернути ці кошти законним власникам майна [2]. Адже всі розуміли, що при здачі цих коштів у казначейство на депозит губернатора у разі евакуації окупаційних військ ці кошти безповоротно зарахуються у дохід казни країни-окупанта і тим самим, власник повністю позбавиться можливості повернути кошти від продажу належного йому майна.

Дізнавшись про самовільне зарахування коштів, виручених від продажу конфісковано майна, губернатор наголошував магістрату м. Чернівців на тому, що слід зарахувати «кошти отримані від продажу товарів, які належали відсутнім або

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.167. Арк. 46-46зв.,49-49зв.
[2] Там само. Арк.94.

невідомим власникам до їхнього повернення внести в місцеве казначейство на мій депозит»[1].

Аналогічні проблеми з організацією та визначенням цін на конфісковане майно виникали по всій Чернівецькій губернії. Так, у червні 1916 р. начальник штабу піхотної дивізії російської армії, яка була розквартирована у м. Косові Чернівецької губернії, запропонував управлінню гміни забезпечити відкриття існуючих торговельних закладів та створити особливий комітет, якому доручити організацію опису та продажу товарів з покинутих власниками магазинів[2]. Кошти від продажу зараховувалися до державного казначейства на депозит губернатора [3].

Таким чином, у процесі продажу конфіскованого майна в окупаційної влади накопичилося чимало проблем, пов'язаних з організацією продажів, визначенням цін на товари та з порядком зарахування коштів, отриманих від продажів. З метою нормативного урегулювання подібних питань 4 листопада 1916 р. губернатором м. Чернівців приймаються відповідні «Правила оцінки і продажу товарів і продуктів, які знаходилися в магазинах м. Чернівці, покинутих їхніми власниками» (далі – Правила)[4]. Таке майно описувалося та оцінювалося відповідною комісією у складі: чиновника місцевої поліції, одного або кількох представників магістрату, за вибором магістрату не менше 3-х, обізнаних у торгівельній справі, осіб із жителів міста, та запрошених магістратом представників купецького (торгівельного) стану[5]. Акти оцінок підписувалися оцінювачами та членами магістрату[6]. Надалі описане та оцінене майно передавалося до міського магістрату під розписку для продажу у спеціально створених міських крамницях, на яких розміщувалася вивіска: «Міський магазин». Визначення ціни конфіскованого товару здійснювалося на основі торгівельних документів (за наявності), а в разі їх відсутності ціна визначалася призначеними оцінювачами. При формуванні продажної ціни,

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.177. Арк. 104 - 104зв.
[2] ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.391. Арк. 1-1-зв.; ДАІФО. Ф. 12. Оп.1. Спр.19. Арк.2–2 зв.
[3] Там само. Арк. 19- 20, 21,22.
[4] ДАЧО. Ф. 964. Оп.1. Спр.6. Арк.116-117; Ф.980. Оп.1. Спр.5 Арк. 4 - 5.
[5] Там само. Арк. 117.
[6] ДАЧО. Ф. 980. Оп.1. Спр.5. Арк. 11-12, 1617зв.

дозволялося зарахувати в дохід магістрату не більше 30% на покриття витрат пов'язаних із зберіганням та продажем цих товарів – «визначені таким чином ціни визнавалися твердими і змінам не підлягали»[1]. До кожного оціненого товару прикріплялися відповідні ярлики з цінами, на яких обов'язково мала бути печатка міського магістрату. Товари без ярлика-цінника продавати було заборонено. Продаж товарів здійснювався виключно в роздріб (тобто, продаж в одні руки одного товару різного асортименту, або дрібних товарів одного асортименту на суму не більше 12 руб.), оптові закупки заборонялися[2]. У кожен «Міський магазин» магістратом призначалася відповідальна особа, яка здійснювала нагляд за правильністю ведення торгівлі. Крім того, за процедурою оцінки товарів і дотриманням вищезгаданих Правил, за розпорядженням поліцмейстера м. Чернівців, наглядали пристави[3]. З метою здійснення раптового контролю за роботою комісії, чернівецький губернатор мав право направляти свого представника від канцелярії. Саме на його адресу надходили скарги від магістрату на те, що один із членів комісії, представник від міської поліції, часто запізнювався на призначений час роботи комісії по опису та оцінці майна, «а прибувши через декілька годин після призначеного часу, заявляв претензію на не повний склад комісії, частина якої, не дочекавшись, розходилась»[4].

Головна норма зазначених Правил була викладена у п. 4, яким чітко визначалося, що кошти від продажу такого майна мали зараховуватися до польового казначейства на депозит губернатора. Натомість, поліцмейстер на кожного власника цього майна заводив особливу справу, до якої долучався опис майна та казначейська квитанція про здачу магістратом належних коштів від продажу цього майна на депозит губернатора. Безперечно, у цій позиції прослідковувалася стандартна логіка окупанта – фінансові ресурси повинні бути у повному обсязі під контролем окупаційної влади.

---

[1] ДАЧО. Ф. 964. Оп.1. Спр.6. Арк. 116-117.; Ф.980. Оп.1. Спр.5 Арк. 4–5.
[2] Там само.
[3] ДАЧО. Ф. 980. Оп.1. Спр.5. Арк. 9 - 9зв.
[4] Там само. Арк. 1 - 1зв.

Виконуючи вимоги п.4 вищезазначених Правил та окремі розпорядження губернатора Чернівецької губернії, начальники повітів, поліцмейстери справно зараховували значні суми коштів від продажу такого майна до Чернівецького польового казначейства на депозит губернатора[1], який міг використовувати їх на власний розсуд (табл. 2).

Так, губернатор Тернопільської губернії у лютому 1916 р. нагадував начальникам Чортківського та Бучацького повітів про те, що кошти, «виручені від продажу зернових продуктів, котрі знаходилися у конфіскованих млинах утікача єврея Х. Гехта, внести в Проскурівське Казначейство», про що доповісти і надати відповідну квитанцію[2]. У свою чергу, начальник Надвірнянського повіту добросовісно звітував перед тернопільським губернатором про кожну суму, здану ним до Тернопільського казначейства на депозит губернатора, за продане збіжжя та майно відсутніх місцевих жителів[3].

На засіданні міського управління м. Вижниці Чернівецької губернії 18 липня 1916 р. було вирішено описати і продати майно, покинуте жителями міста, котрі втекли з австрійськими військами, а кошти передати начальникові Вижницького повіту[4], який надалі мав зараховувати їх на депозит губернатора.

Відважними можна вважати вчинки посадовців магістратів міст Косова та Кутів Чернівецької губернії, які у квітні 1917 р., після продажу конфіскованих товарів без погодження з повітовим начальством цими грошима видали «допомоги у вигляді поворотних позик бідним австрійським чиновникам, пенсіонерам і їхнім сім'ям» у сумах: по Косівському магістрату – 13 053 кор. 25 гел., та по Кутівському магістрату – 7 454 кор. 80 гел. і 367 руб. У квітні 1917 р. Косівський повітовий начальник повідомляв чернівецькому губернаторові, що від продажу конфіскованого майна на депозит губернатора було внесено лише

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.268. Арк. 32-39, 52-53зв.; Там само. Ф. 808. Оп.1. Спр.19а. Арк.384, 385.; Там само. Ф. 818. Оп.1. Спр.47. Арк. 15-17, 87- 89,
[2] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.179. Арк. 108.
[3] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.255. Арк. 5-12зв.
[4] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.277. Арк. 4зв

1 623 руб. 17 коп. і 11 234 кор. 15 гел., а «стягнути кошти, які були роздані магістратами на допомогу нужденним особам, не було ніякої можливості»[1].

У м. Радауц Чернівецької губернії реквізиційна військова комісія виявила на складах залізничної станції значні запаси продуктів. Не встановивши власника, військова комісія вирішила, що ці продукти належали австрійському військовому фонду та ухвалила рішення про їх видачу російським військовим. Проте виявилося, що зазначені продуктові запаси належали магістрату, який з приводу цього надав окупаційній владі всі належні документи. Не зважаючи на це, російська влада не збиралася повертати кошти за незаконно використані продукти, а лише погодилася повернути законному власнику залишки, які склали менше половини. Не втрачаючи часу, магістрат терміново приступив до продажу з міської лавки залишків цих продуктів місцевому населенню за встановленими цінами. При цьому кошти зараховувалися у дохід міського бюджету (48 530 корон.) під пильною увагою начальника Радауцького повіту та представників Чернівецького губернатора, котрі провели ревізію каси та облікових книг магістрату [2].

Нехарактерний випадок для поведінки російської цивільної влади стався у м. Бродах. Із коштів, отриманих від продажу кількох конфіскованих у місті магазинів на загальну суму 18 612 руб. 79 коп., комісаром Бродівського повіту було повернуто магістрату 6 562 руб. 24 коп. І це були кошти від продажу покинутого магазину, власник якого числився кредитором магістрату. Рішення про повернення коштів було прийняте безпосередньо тернопільським губернатором з урахуванням тяжкого стану міського господарства м. Броди, що склався у листопаді 1917 р., коли у місті сталися погроми і пожежі, спричинені відходом російських військ. Відповідно, підприємницька активність у місті повністю припинилася, і, як наслідок, податки зовсім не сплачувалися. Ситуація з доходами міського бюджету була критичною, – «магістрат за недостатністю коштів вимушений розпустить службовців і припинити свою діяльність, а це призведе до незручностей, як для

[1] ДАІФО. Ф. 12. Оп.1. Спр.43. Арк.2-2зв.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.277. Арк. 18-19зв., 97-99.

місцевих жителів, так і для військових частин і установ, які розміщувалися у м. Броди»[1].

Майно деяких аптек, полишених їх власниками у населених пунктах Чернівецької губернії, яке не встигли розграбувати, було реквізовано та передано до санітарного управління Військового генерал-губернатора[2], без організації продажів.

Слід відзначити, що після встановлення влади Тимчасового уряду порядок продажу майна, покинутого власниками, не змінився. Таке майно конфісковувалося та продавалося, як і раніше. Змінилися лише вимоги щодо зарахування відповідних коштів – управління військово-окружного контролера при обласному комісарові Галичини та Буковини у травні 1917 р. вимагало від Чернівецького польового казначейства «перераховувати в дохід казни суми, які знаходилися на депозитах» губернатора[3].

Із табл. 2 видно, що серед представлених установ цивільної адміністрації окупованих територій Буковини найбільші фінансові ресурси були зосереджені у розпорядженні Управління державного майна та чернівецького губернатора. Всього за січень-листопад 1917 р. на депозит управління державним майном надійшло 1 309 235,99 руб., на депозит губернатора надійшло 110 123,70 руб. Зазначені депозити губернатора значною мірою формувалися з виручених коштів від продажу конфіскованого майна та інших, незначних і несистематичних зарахувань. Крім того, кошти від продажу конфіскованого і реквізованого майна зараховувалися на рахунок губернатора після розрахунків за послуги, пов'язані з процедурою конфіскації, а тому на депозит зараховувалася залишкова сума. Із таблиці 2 видно, що губернатор не поспішав витрачати депозитні кошти на потреби окупованих територій. Усього за 1917 р. було витрачено 132 533,82 руб. На час евакуації російських військ з Буковини на депозитному рахунку чернівецького губернатора залишалося 320 833,84 руб. У зв'язку з ліквідацією Військового

[1] ЦДІАК України. Ф.1347. Оп.1. Спр.4. Арк.24.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. спр.1226. Арк.1-2.
[3] ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.10. Арк. 41-41зв.

генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини та закриттям рахунків Чернівецького польового казначейства в листопаді залишки коштів було списано в дохід готівкового фонду (бюджету) державних доходів як по канцелярії Військового-генерал-губернатора, так і по Управлінню державним майном та депозитному рахунку чернівецького губернатора[1].

Таблиця 2

Стан руху коштів на депозитних рахунках Чернівецького губернатора, відкритих у Чернівецькому постійному польовому казначействі за січень – листопад 1917 р. [2]

Отримувач коштів; період часу	Залишок на початок кварт., руб. коп.	Надійшло за квартал, руб. коп.	Разом із залишком, руб. коп.	Витрачено за квартал, руб. коп.
Чернівецький губернатор:				
Січень-березень	343243,90	102765,34	446009,25	55787,03
Квітень-червень	390222,21	6844,46	452853,71	76139,93
Липень-вересень	320926,74	513,9	453367,61	606,86
Жовтень-листопад	320833,84	0	453367,61	320833,84
Усього	X	**110123,70**	**453367,61**	**453367,61**
Канцелярія ВГГ:				
Січень-березень	18403,30	51711,94	70115,24	264,34
Квітень-червень	69850,09	16392,66	86507,90	54,70
Липень-вересень	86188,05	25,00	86532,09	0
Жовтень-листопад	86213,05	0	0	86213,05
Усього	X	**68129,60**	**86532,09**	**86532,09**
Управління державним майном:				
Січень-березень	29628,50	390216,34	419844,84	225378,51
Квітень-червень	194466,33	859586,70	1054053,03	496487,19
Липень-вересень	557565,84	59432,95	616998,79	616998,79
Усього	X	**1309235,99**	**616998,79**	**1338864,49**

Не гребували російські окупанти і стягненням контрибуцій із захоплених міст. Мали місце випадки, коли деякі російські полковники під час захоплення міст примушували місцеве населення та магістрати збирати та сплачувати відповідні «викупні» платежі для «забезпечення спокою». Так, полковник російської армії

[1] ДАЧО. Ф.959. Оп.1. Спр.10. Арк. 49-50; Ф.959. Оп.1. Спр.24. Арк. 1-2.
[2] Складено автором за даними (розрахунки наші): ДАЧО. Ф. 959. Оп.1. Спр.10. Арк. 30, 35, 38, 42, 45, 47, 49 - 50.

Сехін разом зі своїм військом, захопивши у жовтні 1914 р. м. Коломию, зібрав із місцевих жителів 55 663 кор. 37 гел., у т.ч. було вилучено з каси магістрату 7 000 кор.[1]. Слід відзначити, що відповідно до ст. 49 та ст. 51 Положення Про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до IV Гаазької Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі», встановлено, що збір окупантом грошових внесків на окупованих територіях «має вчинятися лише для потреб армії або управління зазначеною територією» «на підставі письмового наказу та під відповідальність верховного головнокомандувача», і «за кожен внесок вкладникам видається розписка в отриманні»[2]. У даному випадку під час збору коштів контрибуції не було оголошено письмового наказу верховного головнокомандувача і не складалися необхідні розписки (квитанції). Список заможних осіб, у яких збиралися кошти, було складено із нотатків, які випадково збереглися у магістраті. Позитивним було те, що майже через два роки, у листопаді 1916 р., частина зазначених коштів (15 тис. руб.), за розпорядженням чернівецького губернатора, мала бути повернута мешканцям. У зв'язку з тим, що на час проведення таких виплат у місті знаходилися не всі жителі, адже частина їх виїхала за кордон, було повернуто лише 2 012 руб. 32 коп. Кошти, що залишилися, покладено на депозит чернівецького губернатора на невизначений час[3]. Повернення зазначених коштів здійснювалося у рублях за заниженим курсом – 25 коп. за 1 кор.

Під час захоплення м. Чернівців російськими військами генерал Арютинов від імені російського командування вимагав від міста сплати контрибуції у сумі 600 тис. корон, і лише золотом і сріблом. Після перемовин, за посередництва митрополита В. Репти, сума контрибуції зменшилася наполовину. Зазначені кошти мали бути зібрані та передані російській окупаційній владі до 6 години вечора наступного дня. У разі недотримання виставлених вимог окупанти погрожували населенню вжиттям примусових заходів. У свою чергу, на виконання вимог

[1] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.170. Арк. 6.
[2] Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Гаазька Конвенція від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 17.07.2017).
[3] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.170. Арк. 10–10 зв.

російських окупантів бургомістром Сало фон Вайсгербергом було видано розпорядження для населення здати наявне срібло і золото до 2-ї години наступного дня. Зібрати визначену суму контрибуції вдалося із значними зусиллями, оскільки на час її збору 70% заможного населення Чернівців залишили місто, а тому увесь тягар виплати впав на його небагату частину. Після цього в місті спостерігалося майже повне безгрошів'я і злидні[1].

Звичайно, самі бойові дії та зазначені вище вчинки російської окупаційної влади (грабежі, конфіскації, реквізиції, контрибуції та ін.) негативно позначалися на соціально-економічному становищі місцевого населення, а як наслідок – і на його податковій платоспроможності. При розореному становищі як міського, так і сільського населення Галичини та Буковини окупаційній владі годі було сподіватися на належну сплату податків місцевим населенням. Проте це не зупиняло російську окупаційну владу у прагненні налагодити на окупованій території механізм стягнення податків. Допоки створювалися фінансові органи, які явно затримувалися з формуванням, здійснювалися дослідження та обстеження захоплених територій на предмет їх економічного становища, проводилися заходи з обліку захоплених ресурсів та визначалися перспективи організації оподаткування місцевого населення. До цієї справи було залучено жандармське Управління генерал-губернаторства в Галичині. У листах-анкетах, розісланих у грудні 1914 р. усім регіональним помічникам та пунктовим унтер-офіцерам жандармерії на місцях, поряд з політичними, релігійними та ідеологічними питаннями містилися й економічні [2]. Заповнені анкети були надіслані виконавцями до Тимчасового жандармського управління генерал-губернаторства в Галичині 18 січня 1915 р. під грифом «таємно»[3].

Паралельно із жандармськими дослідженнями, економічний стан міст і повітів вивчався новопризначеними начальниками повітів, для яких цей край був

[1]Огуй О. Грошовий обіг на Буковині часів Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2006. Число 13. С. 54.
[2] ЦДІАК України. Ф. 365. Оп.1. Спр. 254. Арк. 1–1 зв.
[3] ЦДІАК України. Ф. 365. Оп.1. Спр. 235. Арк. 3–8.

невідомий. У довільній формі вони писали рапорти губернаторам, де описували етнічне, релігійне, політичне, соціальне становище населення. У цих рапортах особлива увага приділялася економічному стану ввіреного їм в управління повіту[1]. Всі вони одноголосно могли констатувати, що «вся промисловість Галичини зовсім завмерла, а частина підприємств, розміщених у місцевостях, де пройшли бої або ще йдуть, піддалися повній руйнації, частина зовсім припинила своє виробництво, невелика частина працює у сильно скороченому обсязі»[2].

Надалі зазначені описи використовувалися фінансовим управлінням з метою надання оцінки економічного стану захопленого регіону та організації оподаткування населення. Окупаційна влада, оцінивши «господарським оком» захоплені володіння та маючи переконання у тому, що «приєднання краю до імперії остаточно вирішено», давала установку своїм представникам на місцях про те, що місцеве «населення не можна наражати на остаточне розорення шляхом жорсткого стягнення великої кількості платежів, як це допускається до ворожої сторони, за долю якої воююча сторона не піклується»[3]. Звичайно, ці побажання високого начальника з канцелярії Військового генерал-губернаторства Галичини Н. Борецького були пишномовними побажаннями з «теплого кабінету», а в голодних і зруйнованих населених пунктах Галичини та Буковини про доброту російських військових начальників навіть не здогадувалося. Подальші дії російської окупаційної влади свідчили про активні дії щодо налагодження механізму оподаткування у чужій країні з незрозумілими податками, до справляння яких необхідно було «приступити негайно …, де тільки це можливо, залежно від військових дій»[4]. Не змогла приховати істинну сутність і цілі вивчення російською владою економічного стану окупованих територій «московітська» пропагандистська газета «Прикарпатская Русь», яка 16 жовтня 1914 р. лукаво повідомила, що «ці обстеження проводяться у зв'язку з бажанням російського

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр. 25. Арк. 1-7; 30-35, 34, 37зв.; ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1. Спр.158. Арк. 1.
[2] ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп.1. Спр. 11. Арк. 1зв.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.134. Арк. 15 зв.
[4] Там само.

уряду полегшити населення Галичини від обтяжуючої системи податків, яка існувала там до війни»[1]. У статті повідомлялося, що в Галичині вже працює група чиновників з Київської казенної палати, а до неї «на днях» на підкріплення виїхав керівник Подільської казенної палати О. Є. Боєцький з метою з'ясувати можливості для введення у завойованих областях російської податкової системи.

Під час другої окупації Галичини й Буковини за дорученням Військового генерал-губернатора Ф. Ф. Трєпова вивченням економічного стану регіону активно займалися губернатори. У серпні 1916 р. усім начальникам повітів були надіслані анкетні листи з такими пунктами-питаннями: 1) який загальний стан з урожаєм зернових та трав у повіті; 2) як пройшов збір урожаю, ким, коли і в якій кількості, кому передано зібраний урожай; 3) чи мають місце лишки зернових хлібів і кормових трав, які можуть бути використані для потреб армії; 4) як проходить обмолот хліба, чи достатня кількість сільськогосподарських машин; 5) чи є у повіті млини, які здатні переробити зерно на борошно та крупу, яка їхня добова потужність; 6) чи є у населення коні, рогата худоба, вівці і свині; 7) які місцеві ціни на зерновий хліб, борошно і крупи, а також на коней, худобу, овець і свиней; 8) чи здійснюється закупівля продуктів військовими частинами і в який спосіб – добровільно чи шляхом реквізиції[2].

На початку листопада 1916 р., коли Управління фінансовими справами з розумінням ситуації приступило до виконання своїх обов'язків, через посередництво та сприяння губернаторів усім начальникам повітів та поліцмейстерам знову було розіслано анкетні листи відносно опису економічного стану регіону, з яких мали з'ясувати такі питання: 1) чи зібраний урожай хліба й сіна в поточному році; 2) чи достатньо зібраного врожаю для задоволення продовольчих потреб; 3) чи посіяно озимий хліб і в якому відсотку до загальної посівної площі; 4) чи забезпечене населення в достатній кількості інвентарем для обробітку землі; 5) чи є землеробство основним видом діяльності для місцевих

[1] Обследование податной системы в Галичине. *Прикарпатская Русь.* 1914. 16 (29) окт. (№1443). С.4.
[2] ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.34. Арк.1.

жителів, за наявності вказати інші промисли та заробітки; 6) чи проводилися реквізиції, якщо так, то вказати, коли і якого саме майна чи предметів господарства, за платню чи лише з видачею квитанцій; 7) чи діяли на території повіту які-небудь кредитні установи; 8) які збори стягувалися містами і чи покривалися міськими доходами необхідні обов'язкові витрати міст, гмін; 9) чи збереглися у колишніх фінансових управліннях книги і списки платників державних податків, ким і яким чином ці книги і списки зберігалися; 10) чи було доцільним розпочати в поточному році стягнення поземельного податку із сільського населення[1]. Додатково губернатори та Управління фінансовими справами вимагали від начальників повітів відомості про кількість наявних домоволодінь та кількість нафтових, соляних, сірникових, дріжджових, гільзових, інших промислових заводів та торговельних закладів у розрізі: діючих і недіючих; у місті, містечку чи селі[2]. Наприкінці 1916 р., початку 1917 р. начальники повітів вивчали питання організації стягнення гмінних податків, а тому прискіпливо вивчали структуру, повноваження та функції гмінних управлінь, звертали увагу на наявність матеріального забезпечення гмін і магістратів, контролювали процес формування місцевих бюджетів на 1917 р.[3].

В анкетній майстерності вивчення соціально-економічного стану Буковини і Галичини найбільших «досягнень» здобув Головний комітет по наданні допомоги постраждалому від війни населенню областей Австро-Угорщини, який у листопаді 1916 р. надіслав свою анкету, яка містила 30 пунктів запитань, спрямованих на більш детальне дослідження стану землеробства, скотарства та продовольчих проблем окупованих територій. При цьому запропоновані питання частково повторювали зміст анкет, що надсилалися раніше губернаторами та Управлінням фінансовими справами[4].

---

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.155. Арк.4 - 4зв., 12, 16, 37, 39, 198 - 198зв., 295 - 296, 298.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.155. Арк. 5, 7, 17, 18, 34.
[3] ДАІФО. Ф.605. Оп.1. Спр.208. Арк.2 - 13; ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.8. Арк. 113 - 113зв., 117.
[4] ДАЧО. Ф. 505. Оп.1. Спр.34. Арк. 202 - 203.

Негативним чином на економічному стані та податній здатності позначився й евакуаційний процес при зміні влади у регіоні. Адже під час відступу чи австрійських, чи російських військ щораз грабувалося місцеве населення, вивозилися матеріальні цінності, худоба, засоби виробництва та знищувалися посіви. Так, під час відступу російських військ у липні 1915 р. у жителів м. Гримайліва Тернопільської губернії військовими чинами було відібрано зерновий хліб, продукти харчування, забрано особисті речі з помешкань міських жителів [1].

Під час другого (останнього) виведення російських військ із західноукраїнських земель окупаційна влада була стурбована розробкою тактики евакуаційного процесу. На засіданні екстреного таємного засідання Управління Тимчасового уряду у Сторожинецькому повіті Чернівецької губернії 11 липня 1917 р. планувалося діяти на упередження до офіційного оголошення евакуації, щоб місцеве населення та заможні поміщики не встигли заховати худобу, гужовий транспорт та інше майно, яке підлягало реквізиції[2]. Вирішено було створити особливі комісії та гуртові військові команди, які мали зненацька розпочати поголовну реквізицію худоби. Враховуючи те, що зерновий хліб ще «стояв на корені», а певна частина його була засіяна «працею і засобами Міністерства Землеробства» на покинутих землях власників, що втекли до Австрії, пропонувалося гнати худобу стадами через такі поля. «Це дозволить, по-перше, уникнути витрат на годування худоби, а, по-друге, сприятиме знищенню посівів» [3]. Особлива увага приділялася реквізиції коней та перевізних засобів, організації завантаження. Не забулися і про вивезення металу та міді з місцевих заводів. Усього для евакуації російського цивільного управління Сторожинецького повіту було потрібно 97 парокінних підвід. Отож, для успішного відбирання коней у їхніх власників було вирішено просити у «начальника військової міліції, етапного коменданта, командира обозного батальйону і командира роти призначити караули

[1] ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.562. Арк. 75, 78 - 79зв.
[2] ДАЧО. Ф.957. Оп.1. Спр.3. Арк. 3.
[3] Там само. Арк. 2 - 3зв.

із солдат і міліціонерів, щоб поміщики, а також і селяни не заводили своїх коней і худобу з метою схову»[1].

Не слід забувати, що подібні речі здійснювалися не лише російськими окупантами, а й австрійськими військами, які при відступах перед російськими військами також грабували, реквізовували продукти і худобу, руйнували населені пункти, забирали до війська «робочі руки», знищували промислові підприємства, аби вони не дісталися ворогові.

Таким чином російська окупація Галичини та Буковини супроводжувалася грабежами, знищеннями, розоренням, реквізиціями та конфіскацією майна, контрибуціями для міст. Це були ті фактори, які згубно впливали на соціально-економічне становище у поневоленому краї, що не зупиняло окупаційну владу у бажанні налагодити механізм стягнення податків із виснаженого війною місцевого населення.

[1] Там само.

Додаток АЦ1

Стан надходжень коштів від продажу конфіскованого майна та доходи, отримані від конфіскованих маєтків, до Львівського і Тернопільського постійних польових казначейств при Військовому генерал-губернаторстві Галичини, 1914-1915 рр.

Назва доходів	1914 р., руб. коп.	1915 р., руб. коп.			Всього, руб. коп.
	Львівське польове казначейство	Львівське польове казначейство	Тернопільське польове казначейство	Всього	
1	2	3	4	5	6
Отримано від продажу конфіскованого майна та худоби					
Цукор	4984,80	-	-	-	4984,80
Дрова та лісові матеріали	2753,55	27363,88	18785,27	46149,15	48902,70
Вугілля	800,00	380,00	63,94	443,94	1243,94
Сіль	5152,73	184993,52	79280,28	264273,80	269426,53
Тютюн та тютюнові вироби	7811,29	112369,25	158174,38	270543,63	278354,92
Денатурований /ректифікований спирт	-	3364,06	811,02	4175,08	4175,08
Вино	-	17,55	-	17,55	17,55
Шкіряні та інші товари	-	5,56	108,85	114,41	114,41
Керосин	-	9526,68	-	9526,68	9526,68
Нафта	-	19451,84	-	19451,84	19451,84
Будівельні матеріали	-	26,55	23,75	50,30	50,30
Буряки, картопля	-	658,57	-	658,57	658,57
Сіно, овес	-	122,00	35,00	157,00	157,00
Хлібне зерно та хлібопродукти	-	4108,50	16844,80	20953,30	20953,30
Дріжджі	-		300,00	300,00	300,00
Упряж та ін. речі	117,50	1845,40	1107,18	2952,58	3070,08
Безгосподарні коні, ВРХ та ін.	21020,14	48551,23	160,00	48711,23	69731,37
Дохід від конфіскованих маєтків	-	41,30	6348,72	6390,02	6390,02
ВСЬОГО	**42640,01**	**412825,89**	**282043,19**	**694869,08**	**737509,09**

Джерело: складено автором за даними: ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк. 5-9.

Додаток АШ

Ставки акцизного податку з тютюну, цигаркових гільз та тютюнових виробів у Російській імперії, 1914-1916 рр.

	Назва тютюну, цигаркових гільз та тютюнових виробів	Ставки акцизу, руб. коп.		Відхилення, руб. коп.	Приріст, %
		1914 р.	1916 р.	+\-	
	Вид тютюну				
1	Для куріння, вищого ґатунку (за фунт):				
	А	4,00	6,00	+2,00	50,0
	Б	3,20	4,80	+1,60	50,0
	В	2,50	3,70	+1,20	48,0
2.	Для куріння ґатунку(за фунт):				
	I	1,75	2,60	+0,85	48,57
	II	1,20	1,90	+0,70	58,33
	III а	0,68	1,80	+1,12	64,7
	III б	0,50	0,67	+0,17	34,0
3	Для нюхання (за фунт)	1,20	1,90	+0,7	58,33
4	Для сигар ґатунку (за тис. шт.):				
	I	16,80	25,70	+8,90	52,97
	II	10,80	16,40	+5,60	51,85
	III	4,50	6,70	+2,20	48,88
5	Для сигарет і пахітосці (за тис. шт.)	3,80	6,00	+2,20	57,89
6	Для цигарок ґатунку (за тис. шт.)				
	Вищого А	6,50	10,00	+3,50	53,84
	Вищого Б	4,50	7,50	+3,00	66,66
	I	3,80	6,00	+2,2	57,89
	II	3,00	4,50	+1,50	50,00
	III а	1,70	3,80	+2,10	23,53
	III б	1,50	2,30	+0,80	53,33
7	Махорка для куріння (нюхання), (за фунт)	0,24	0,40	+0,16	66,66
8	Махорочні цигарки, (за фунт)	1,00	1,00	0	0
Цигаркові гільзи та виготовлення з них цигарок					
9	Цигаркові гільзи, (за 100 штук)	0,04	-	0	0
10	Цигарковий папір, (з книжки на 50 аркушів)	0,01	-	0	0
11	Цигарки з обандероленого тютюну, (за 1000 шт.)	-	0,60		

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): О повышении акциза с табачных изделий: Положение Сов. Мин. от 11 ноября 1914 г. №3043. *СУ и РП.* 1914. 1 дек. (№325). Отд.1. СПб, 1914. С. 4395–4396; О повышении акциза с табачных изделий: Постановление Сов. Мин. От 7 мая 1916 г. №987. *СУ и РП.* 1916. 13 мая (№127). Отд.1. Петроград, 1916. С. 119–1192; О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов: Закон от 4 октября 1914 г. ст. №2870. *СУ и РП.* 1914. 12 ноября (№308). Отд.1. СПб., 1914. С. 4131; О повышении акциза с папирос, выделываемых из обандероленного табака в папиросных мастерских: Положение Сов. Министров от 23 октября 1916 г. №2378. *СУ и РП.* 1916. 29 октября (№302). Отд.1. Петроград, 1916. С. 3020.

Додаток АЩ

Стан сплати податків тютюновими майстернями Тернопільської губернії, червень-липень 1917 р., руб. коп.

№ п\ п	Назва платежів	Назва тютюнової майстерні				Всього
		«Самуїл Кригер і К»	«Сафір, Когане і Перль»	«Можель і Каглер»	«Шуліма Подгорцер»	
1	Основн. патентний збір	50,00	50,00	50,00	50,00	200,00
2	50% додатковий патентний збір	25,00	25,00	25,00	25,00	100,00
3	15% збір на квартирування військам	7,50	7,50	7,50	7,50	30,00
4	Земські збори	6,00	5,00	5.00	5,00	21,00
5	Патентний збір на виробництво гільз	10,00	-	-	-	10,00
6	Патентний збір за гільзові машинки	3,00	-	-	-	3,00
7	Додатковий патентний збір за 10 млн. гільз	20,00	-	-	-	20,00
	Всього	**119,50**	**87,50**	**87,50**	**87,50**	**384,00**

Джерело: складено автором на основі: ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.61. Арк. 46.

Додаток АЮ

Втрати російського бюджету від запровадження «сухого закону»

У цьому питанні російська окупаційна влада вирішила поширити своє законодавство на окуповані території. Як відомо, у Російській імперії продаж алкогольних напоїв був заборонений по всій її території на невизначений термін періоду війни, відповідно до Указу імператора від 22 серпня 1914 р. «Про продовження заборони продажу спирту, вина і алкогольних виробів для місцевого споживання в Імперії до закінчення війни»[1]. Не втрачаючи часу, всі виробництва та місця зберігання алкогольної продукції і спирту в Галичині і Буковині окупаційна влада мала на меті взяти на облік та під контроль, провести конфіскацію або знищення продукції, секвеструвати заводи, в яких не встановлено власників[2].

Ще до появи спеціальних розпоряджень з цього питання, які б стосувалися саме окупованих російськими військами територій Галичини, окупаційна адміністрація, керуючись загальноімперським законодавством, застосувала до власників фірми «Мусялович і Янек» у м. Львові непомірний штраф у розмірі 3 330 корон за продаж у магазині всього двох пляшок коньяку. Цей факт збурив підприємницьке середовище, тому Військовий губернатор, полковник С. Шереметьєв (займав цю посаду до середини вересня 1914 р.) віддав усне розпорядження начальнику місцевої поліції «штрафувати винних у продажу міцних напоїв грошовим штрафом від 100 до 2 000 корон»[3]. Пізніше, 17 вересня 1914 р., Військовий генерал-губернатор Галичини, генерал-лейтенант, граф Г.О.Бобринський підписав «обов'язкову постанову» про «заборону в усіх населених пунктах Галичини продаж міцних напоїв, за винятком пива, в розносному та розпивочному вигляді без дозволу поліцейської влади. У м. Львові

[1] О продлении воспрещения продажи спирта, вина и виноводочных изделий для местного потребления в Империи до окончания военного времени: Указ от 22 августа 1914 г. ст. №2348. *СУиРП.* 1914. 5 сентября(№248). Отд. 1. СПб., 1914. С. 3458.
[2] ДАІФО. Ф. 595. Оп.1. Спр.6. Арк. 2,3, 5-6.; ДАЧО. Ф.283. Оп.1 Спр.124. Арк.32.; ДАТО. Ф. 322. Оп.1 Спр.12. Арк. 1, 3 - 6, 8 - 87.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.123. Арк. 10.

заборонено також і продаж пива»[1]. Цією ж постановою передбачалося, що за порушення встановленої заборони могла застосовуватися адміністративна відповідальність у вигляді ув'язнення строком на три місяці або сплати штрафу до трьох тисяч рублів. Уповноваженими для здійснення цих стягнень призначили губернаторів і львівського градоначальника. Оскільки в «обов'язковій постанові» зазначалося, що розмір штрафу встановлювався до 3-х тис. руб., то залежно від міри порушення застосовувався і розмір штрафу. З метою запобігання можливим порушенням у сфері продажу алкогольних напоїв вирішили опечатати всі винні льохи при готелях і ресторанах, а також комори при економічних товариствах офіцерів[2]. На виконання вищезгаданої обов'язкової постанови Військового-генерал губернатора градоначальник м. Львова генерал-майор Ейхе 18 вересня 1914 р. видав наказ, яким вимагалося від власників ресторанів, рейнських льохів, гастрономічних магазинів та інших торгівельних закладів «у 3-х денний строк з цього числа, всі запаси горілки, вина, пива та інших алкогольних напоїв знести з магазинів і замкнути в окремі кімнати, льохи або підвали і повідомити адресу цих приміщень в управління градоначальника (австро-угорський банк), звідки буде направлено особу для накладення печаток на склади алкогольних напоїв»[3]. За недотримання вимог наказу до порушників застосовувалися штрафи у розмірі до трьох тисяч рублів і вислання за межі міста і навіть Галичини.

На момент заборони виробництва і продажу алкогольних напоїв у Галичині знаходилися значні запаси цієї продукції, а тому виробники і торговці не погоджувалися на величезні збитки від таких нововведень. Порушуючи обов'язкові постанови російської влади, вони різними способами прагнули мінімізувати свої збитки. У листі Військового генерал-губернатора Галичини (травень 1915 р.), адресованого губернаторам Галичини, констатувалося, що «за повідомленими Головним начальником армій Південно-Західного фронту відомостями,

[1] Там само. Арк.1.
[2] Там само. Арк. 59.
[3] Приказ. *Прикарпатская Русь.* 1914. 2 октября (№1420). С. 4.

спостерігаються випадки таємного перевезення з Галичини в Росію спиртних напоїв»[1].

Оскільки у вищезазначеній «обов'язковій постанові» у м. Львові заборонялася не тільки торгівля міцними алкогольними напоями, а й торгівля пивом, то львівські виробники цього продукту були приречені на розорення. У зв'язку з цим до Військового генерал-губернатора зверталося керівництво «Львівського акціонерного товариства броварів» з проханням, щоб їм дозволили продаж пива у м. Львові, хоча б у ресторанах та трактирах. Одночасно у цьому листі (від 3 жовтня 1914 р.) повідомлялося, що товариство броварів припинило виробництво нового пива, але на час заборони у своїх льохах мали біля 45 000 гектолітрів пива, вартістю більше 2-х млн. корон. Зверталася увага на те, що у разі не задоволення цього клопотання львівські броварі будуть змушені утилізувати значні залишки пива, що завдасть значних збитків і призведе до розорення броварської промисловості у місті. Перевезти ж залишки пива в інші міста Галичини, у яких дозволено продаж пива – м. Броди, м. Тернопіль, м. Золочів та ін., було неможливим через складну епідемічну ситуацію та гігієнічні умови перевезення швидкопсувного продукту на великі відстані[2]. Навіть той факт, що заборона продажу пива призведе до ненадходження до бюджету Російської імперії сотні тисяч рублів акцизних податків, не переконав Військового генерал-губернатора Галичини Г. О. Бобринського у доцільності задоволення клопотання львівських броварів[3].

До Військового генерал-губернатора звертався й агент при градоначальстві, дворянин А.М. Маковецький, який, користуючись своїм агентським становищем, просив дозволити торгівлю пивом його родичу дворянину, російському підданому С. Марковецькому, у якого запаси пива становили більше 15 тис. гектолітрів пива зі вмістом алкоголю біля 2½ %. Своє прохання він обґрунтовував тим, що радикальна заборона продажу алкогольних напоїв і пива в Галичині лише породжує масову спекуляцію і зловживання з боку єврейського населення, яке таємно

[1] ЦДІАЛ України. Ф.694. Оп.1. Спр.1. арк. 69.
[2] Там само. Арк.19-20зв.
[3] Там само. Арк.16-16зв.

здійснює продаж міцних алкогольних напоїв, тоді як пиво є «менш шкідливий святковий напій»[1].

Під час другого вторгнення російських військ в Галичину і Буковину видали оновлену «обов'язкову постанову», датовану 23 жовтня 1916 р. [2], щодо заборони продажу в усіх населених пунктах спирту, вина, горілчаних виробів та інших міцних напоїв з тією різницею, що пиво також включили до цього переліку. Поширення заборони продажу пива по всій території Галичини і Буковини застало виробників пива зненацька. На «Буковинському Акціонерному Пивоварному заводі» у м. Чернівцях було взято під арешт 5 000 гектолітрів пива на суму 500 тис. кор., яке мало короткі строки придатності. Керівництво заводу просило дозволу у чернівецького губернатора на «переварку» його у безалкогольне пиво чи квас, на що отримали відмову, оскільки за російським законом у складі готового продукту не мало бути хмелю, на основі якого виготовлялося пиво[3]. Такі обсяги готової продукції російська окупаційна влада побоялася знищити, адже за міжнародним правом підприємство могло подати позов до уряду країни-окупанта на відшкодування збитків. Отож військова влада вирішила забезпечити охорону ємностей з пивом до повного його псування, а потім власник сам буде вимушений його утилізувати[4]. Що стосується ячменю, який знаходився на заводах як сировина для виробництва пива, то він реквізовувався для годування армійських коней. Так було реквізовано 7 000 пудів ячменю з пивоварного заводу М. М. Рейнгардта, що знаходився у м. Чернівці[5].

Щодо залишків спирту, горілки, коньяку, вина та іншої алкогольної продукції, яка виявлялася на спиртових заводах, гуральнях, у льохах населення та підприємницьких структур (ресторанах, чайних, шинках) на захоплених територіях Галичини і Буковини, то вони частково знищувалися. В газеті «Діло» описувався факт знищення алкоголю з гуральні у м. Бучач 22 серпня 1914 р.: «при чім не обішло ся без того, що деякі люди виливали квашені огірки та бігли з порожними

[1] ДАЛО. Ф.277. Оп.1. Спр.2. Арк. 1-1зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1127. Арк. 7.
[3] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.142. Арк.163-164.
[4] Там само. Арк. 165-165зв., 170, 171, 179.
[5] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.142. Арк.193-1913зв.

відтак бочками до горальні збирати випущену з порозбиваних кітлів горівку»[1]. На деяких спиртових заводах та гуральнях продукція опечатувалася і мала братися під спеціальну охорону. Але в окупаційної російської влади не було достатньої кількості наглядачів і контролерів для здійснення тотального контролю за винокурінням, а місцеві повітові начальники і поліція не могли охопити значні території під свій нагляд. Частішали грабежі алкогольної продукції з опечатаних складів і магазинів винокурних заводів, які здебільшого охоронялися силами самих власників, найнятими сторожами. Крім того, начальники повітів під розписку зобов'язали сільських війтів забезпечити «від громади …сторожів біля винокурних заводів»[2]. Звичайно, така охорона не могла повноцінно забезпечити збереження майна та, у разі потреби, належний опір озброєним грабіжникам. Окупаційна влада не могла організувати збереження конфіскованого чи арештованого специфічного майна. Лише в одному Збаразькому повіті Тернопільської губернії щомісяця відбувалися пограбування місць збереження алкогольних напоїв та спирту. Так, у с. Зарубинцях Збаразького повіту Тернопільської губернії грабіжники здійснили два озброєні напади (16 і 22 січня 1915 р.) на магазин і склад гуральні І. Альштетера. Із заводу викрали біля 5 000 літрів спирту. Слідство встановило, що крадіями були 5 солдат і 8 селян, яких затримано у с. Ігровиця Тернопільського повіту[3]. У с. Гнилицях Збаразького повіту Тернопільської губернії 30 грудня 1914 р. розгромили склад, де зберігався спирт фільварку Л. Зайдмана. Пошкоджено ємності, з яких частково випущено або вкрадено спирт[4]. Із магазину винокурного заводу у с. Залужжя Збаразького повіту 7 квітня 1915 р. викрали 130 літрів спирту на суму 130 руб.[5]. У с. Івашківці Збаразького повіту 7 травня 1915 р. здійснили озброєний напад «невідомими зловмисниками: двоє у солдатському одязі і один у цивільному», на спиртовий завод Я. Брайтмана[6]. У крадіжці спирту з винокурного заводу с. Великі Гнилички Збаразького повіту підозрювалися «особи, які

[1] Росияне в Бучачи. *Діло.* 1915. 7 (20) лютого (№ 215). С. 3.
[2] ДАТО. Ф. 370. Оп.1 Спр.243. Арк. 2, 16, 18, 19,
[3] ДАТО. Ф. 370. Оп.1 Спр.115. Арк. 23-31, 87-88.
[4] Там само. Арк. 1-2.
[5] Там само. Арк. 125.
[6] Там само. Арк. 148 зв., 157, 160.

проживали в Росії у місцевостях, близьких до кордону, куди й вивозився спирт»[1]. При цьому повітовий начальник і поліція мали відомості про те, що «із опечатаних винокурних заводів Збаразького повіту, населення все ж якимось способом добуває спирт і головним чином нібито із заводу, який знаходився у с. Великі Гнилички»[2]. Зазначене засвідчувало, що крадіжки спирту могли інсценуватися власником заводу Ю. Зайдманом з метою налагодження його таємного продажу[3].

У вересні 1916 р., під військову охорону взяли винокурний завод С. Рудіха у м. Радауц (нині в Румунії) Чернівецької губернії, на якому зберігалося 1 693 гектолітрів спирту очищеного і 335 гектолітрів сирого спирту та вина[4]. Із цього заводу масово відпускався спирт на підставі спеціальних дозволів та нарядів, виданих губернатором та начальником повіту, виключно на військові потреби: для госпіталів та лікувальних закладів, аптек, на ветеринарні цілі, церковно-обрядні церемонії, для технічного обслуговування військ (потреби авіації, кулеметних команд, польового телеграфу та ін.)[5]. Часто відпуск спирту здійснювався за готівкові розрахунки, про що зазначалося у посвідченнях та нарядах на відпуск спирту чи вина. Зараховувалися кошти на бюджетні рахунки державного казначейства, на депозитні рахунки губернатора або передавалися до представництв російських благодійних комітетів. Але, як виявилося пізніше, із заводу здійснювалася доволі жвава і незаконна торгівля горілкою та спиртом у значних масштабах. Із цього заводу алкоголь доставлявся на передові позиції російських військ, що стало причиною солдатського заколоту навесні 1917 р.[6]. Такий розмах обігу алкогольних напоїв у м. Радауц навіть надоумив магістрат м. Чернівців подати пропозицію Військовому генерал-губернаторові «стягувати особливий збір на користь міста з продажів конфіскованого вина» та алкоголю [7]. Звичайно, така пропозиція була відхилена.

---

[1] Там само. Арк. 113.
[2] ДАТО. Ф. 370. Оп.1. Спр.190. Арк. 84.
[3] Там само. Арк. 31.
[4] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.142. Арк.51.
[5] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.142. Арк.49,50, 62, 66, 67, 77, 102, 129, 130, 186, 190, 228, 229, 230, 235; ДАІФО. Ф. 605. Оп.1. Спр.256. Арк. 6, 7,8, 9, 20; ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.212. Арк. 3, 6, 22, 23, 27, 59, 61.
[6] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.14. Арк. 64-65зв.
[7] ДАЧО. Ф. 283. Оп.1. Спр.142. Арк.152; ДЦІАК України. Ф. 361. Оп.1. Спр.1230. Арк. 1-2.

«Сухі порядки», запроваджені російською владою для свого війська та місцевого населення захоплених територій, змушували бажаючих вжити алкоголю знаходити їхні замінники та сурогати, наприклад, одеколон. Проблема дефіциту одеколону зумовила видання додаткової «обов'язкової постанови» (квітень 1917 р.) про заборону продажу одеколону без спеціальних дозволів на право здійснення цієї покупки. Зазначені дозволи видавалися військовими комендантами міст та етапів, начальниками повітів та начальниками міської поліції. Відповідальність за недотримання вимог зазначених постанов передбачалася у вигляді ув'язнення в тюрмі строком на три місяці або сплати штрафу до трьох тисяч рублів[1].

Раптове припинення виробництва спирту та алкогольних напоїв на винокурнях захоплених територій виявилося непростим завданням для окупаційної влади. Це пояснювалося з тим, що більшість виробників міцних напоїв вирощували сировину для їх виробництва самостійно, або здійснювали гуртові закупи значних обсягів, і станом на місяць окупації (вересень 1914 р.) необхідний врожай картоплі було зібрано і заготовлено. Припинення виробництва алкогольної продукції призвело б до знищення сировини. Лише у Східній Галичині налічувалося біля 700 винокурних заводів для переробки на яких засаджено картоплею 34 тис. гектарів угідь[2]. Тому до Військового генерал-губернатора посипалися масові звернення торговців, власників алкогольних складів, виробників алкогольних напоїв та пива з проханням дозволити виробництво і продаж алкогольної продукції за спеціальними дозволами[3]. Деякі виробники у своїх листах погоджувалися на встановлення за їх діяльністю суворого контролю з боку місцевого начальства, аби тільки дозволили їм переробити залишки сировини на готову продукцію (спирт), при цьому вони зобов'язувалися спирт не продавати, а лише зберігати у запечатаному вигляді, або вивезти за кордон[4]. Мали місце і колективні клопотання від сільськогосподарських товариств. Так, у серпні 1914 р. до окупаційної влади звертався голова Галицького сільськогосподарського товариства у Львові, директор

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1127. Арк. 34.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.40. Арк.4.
[3] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.123. Арк. 4,12,19,26,27, 30, 31, 33, 37, 41, 52.
[4] Там само. Арк. 30, 54, 55.

Союзу землевласників О. І. Домбський, який від імені та за дорученням власників маєтків, де знаходилися винокурні, та керівників цих заводів «покірно просив …дозволити привести до руху винокурні заводи зимою 1914/15 року» і гарантував «забезпечити законний облік і збереження ними виробленого спирту для подальшого продажу виключно монопольним установам або для вивозу за кордон»[1].

Зазвичай, подібні звернення залишалися без позитивної відповіді Військового генерал-губернатора. Але деякі винятки із правил щодо надання дозволів для виробництва спирту без права продажу його до кінця війни таки траплялися. Так, графам Семінському та Л. Пенінському* у вересні 1915 р. російською владою дозволили розпочати виробництво спирту на їхніх винокурних заводах, які знаходилися у селах Городкові, Сороки, Гримайлові та Іванівцях, але за умови, що до кінця війни та без особливих дозволів спирт продаватися не буде[2].

Незважаючи на суворі заборони, зупинити виробництво спирту в Галичині було важко. Алкогольні напої потрапляли навіть на передові позиції російських військ. Запровадження «сухого закону» на території Галичини і Буковини набуло широкого розмаху, проте не давав бажаного результату. У доповідній записці департаменту поліції від 20 листопада 1914 р. до Міністра фінансів Російської імперії повідомлялося, що «люди, які приїжджають до Києва зі Львова, говорять, що в Галичині серед російських солдат горілка доволі поширена і що встежити за її проникненням в армію неможливо; серед населення горілка знаходиться в обігу, на думку галицьких старожилів, навіть в більшій кількості, ніж то було до війни», а «особливо у Львові (де випадки появи горілки серед солдат найбільш часті), діє таємне винокуріння в самих широких розмірах»[3]. Начальник Бродівського повіту у своєму рапорті до Тернопільського губернатора підтверджував, що таємний продаж алкогольних напоїв досягав широких розмахів, зокрема у м. Броди, «торгівля спиртними напоями здійснювалася за неймовірно високими цінами і є

[1] Там само. Арк. 2.
* Граф Лев Пенінський – член Австрійської Держаної Ради, начальник Галичини при Австро-Угорській владі.
[2] Там само. Арк. 8, 9, 12, 62.
[3] Там само. Арк. 44зв.

доволі дохідним промислом»[1]. Звичайно, у цій справі, на думку поліцейських, важливу роль відігравало єврейське населення, яке мало «улюблену справу варить горілку» і за допомогою неї «тримати населення в кабалі». На їхню думку, саме євреї налагодили діяльність по створенню спеціальних заводів з переробки та очищення денатурату і політури* у відносно чистий спирт[2]. Крім того, відомо було, що австрійська влада також підозрювала євреїв у постачанні алкоголю солдатам на передову: «горілку возять за військами у Галіції євреї і продають австрійським і німецьким солдатам….»[3].

Посилена конспірація продажу алкоголю змушувала продавців здійснювати цей процес без особливого розмаху – поштучними пляшками, адже військова поліція обшукувала підозрілих осіб на предмет наявності алкогольних напоїв, а під час допиту затриманих покупців часто встановлювала місце їхнього продажу. У м. Чернівцях, за продаж алкогольних напоїв (денатурованого спирту, коньяку, вина, горілки та ін. сурогатів) російським військовим патрулем затримано Б. Рубіна за продаж 5 пляшок коньяку та Р. Зільберман за продаж 1 пляшки недоброякісного спирту, змішаного з денатуратом. До кожного з них застосовано штраф у сумі 25 руб., або арешт на 7 діб[4]. За продаж солдатові вина та одеколону і зберігання 4-х пляшок вина власника чайної С. Ланде притягнули до сплати штрафу у розмірі 100 руб., або до арешту на 10 діб[5]. До П. Дучан, жительки м.Чернівці, за «продаж солдатам денатурованого спирту……застосувати штраф у найвищому розмірі»[6]. У м. Станіславі 4 квітня 1915 р. спіймали місцевого жителя М. Штайнгурта, який продавав горілку російським солдатам за ціною 6 рублів за пляшку[7].

З метою посилення контролю та підвищення жорсткої відповідальності за виробництво, збереження і продаж алкогольних напоїв та спирту, із ставки головнокомандувача армій ПЗФ надіслали телеграму з вказівками Верховного

---

[1] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.153. Арк. 28зв.
[*] Полі́тура — спиртовий лак, що за об'ємом містить 10 - 20% плівкоутворювальної речовини.
[2] Там само. Арк.44зв.
[3] Олієвський О. Про деякі аспекти фронтового побуту російської армії під час «Великої війни». *Історична панорама: Зб. наук.ст*. Чернівці: ЧНУ «Рута», 2004. № 2. С. 96–107.
[4] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.83. Арк. 189, 228.
[5] Там само. Арк. 300.
[6] Там само. Арк. 98.
[7] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.186. Арк.3.

головнокомандувача, Великого князя Миколи Миколайовича «віддавати під польовий суд за законами військового часу, не обмежуючись ні кількістю, ні суспільним статусом євреїв, викритих у споюванні військ спиртними напоями», із застосуванням до них найбільш тяжких мір відповідальності[1]. З цього приводу 5 жовтня 1914 р. від імені губернатора Тернопільської губернії підготували спеціальне оголошення, де зазначалося: «для запобігання споювання євреями військ Верховний головнокомандувач наказав винних притягувати до польового суду і не зупинятися у застосуванні до них самих жорстких мір відповідальності»[2]. З метою викорінення проблеми незаконного виробництва та продажу спиртних напоїв департамент поліції пропонував Міністру фінансів Російської імперії вжити на окупованих територіях ряд заходів: посилити відповідальність за винокуріння та продаж алкогольних напоїв; взяти під контроль усі приватні винокурні заводи, направивши на них спеціалістів акцизного департаменту; для технічних потреб використовувати не місцевий спирт, а ввезений з Росії; заборонити, під страхом військового суду, ввезення спирту з території Австрії; встановити видачу винагороди місцевому населенню за надання необхідної інформації про факти порушення встановленого російською владою порядку у цій сфері; в окремих частинах окупованих територій, де не було розміщено російських військ, легалізувати продаж алкогольних напоїв на розлив, для місцевого населення, але виключно з казенних лавок[3].

У січні 1915 р. помічник начальника тимчасового жандармського управління Воєнного генерал-губернаторства в Галичині по Тернопільській губернії під грифом «таємно» повідомляв своєму керівництву про те, що, за його відомостями, в Галичині працює багато винокурних заводів, особливо в Гусятинському повіті Тернопільської губернії, де під виглядом варіння картоплі для годівлі худоби вироблявся чистий спирт. Таке виробництво здійснювалося тільки вночі. Готова продукція розливалася у пляшки, які обмотували ганчірками і складали у порожні діжки від гасу. Надалі зазначені діжки під виглядом гасу направлялися на терени

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.123. Арк.14, 15.
[2] ДАІФО. Ф. 636. Оп.1. Спр.4. Арк.9.
[3] Там само. Арк.44.

Російської імперії або у глибину Галичини, аж до передових позицій російських військ[1].

Жандармське управління Військового генерал-губернаторства Галичини виявило гуральні в с. Коцюбинчики та м. Копичинці Гусятинського повіту Тернопільської губернії, де було налагоджене нелегальне виробництво спирту. Поліція володіла інформацією про те, що на винокурному заводі у м. Копичинцях три рази на тиждень викурювали спирт і вивозили його углиб Галичини та у прикордонні українські губернії Російської імперії[2]. У перших числах січня 1916 р. (на новорічні свята – С.О.) із заводу с. Коцюбинчики «вивезли 16 возів горілки, з яких 12 повезли у Львів і далі до розміщення російських військ, а 4 вози направлені в Росію через різні» прикордонні пункти[3]. У доповідній записці жандармського управління зазначалося, що з цього заводу горілка продається відкрито (за ціною 1 гульден за літр, а при купівлі більше 50 літрів завод відпускає продукцію у власних залізних діжках), і все це відбувається з відома начальника Гусятинського повіту Карсторфа. Саме він підозрювався поліцією у «зловживаннях по службі і заступництві … винокуріння майже на всіх заводах повіту»[4]. За даними поліції, саме Карсторф змушував відпускати затриманих поліцією правопорушників з возами горілки, мотивуючи, що то денатурований спирт. Крім того, вимагав від окремих власників гуралень, за їхніми свідченнями, розпочинати виробництво спирту, обіцяючи їм свою протекцію і сприяння, давав розпорядження на розпечатування складів з горілкою, які були опечатані військовою владою, та на її розпродаж[5].

Для повного розкриття таких зловживань тернопільський губернатор розпорядився здійснити раптові ревізії гуралень Гусятинського повіту і виїхав туди із цілим штатом чиновників губернського управління та акцизного відомства. На думку поліції, про цю ревізію попередили начальника повіту Карсторфа, і більшість гуралень припинили свою діяльність. Лише працівників кількох заводів,

[1] ЦДІАК України. Ф.365. Оп.1. Спр.30. Арк.41.
[2] Там само. Арк.145.
[3] Там само. Арк.100.
[4] Там само. Арк.103.
[5] Там само. Арк.100, 127.

серед яких і на гуральні графа Казибродського в с. Коцюбинчики, спіймали на місці злочину – під час таємного винокуріння. У результаті цього рейду затримали 13 осіб єврейської національності та графа Казибродського. Викритих у винокурінні піддали тюремному ув'язненню строком на три місяці без права заміни відповідальності на сплату штрафу. Що стосується начальника Гусятинського повіту, то губернатор «погрожував йому судом, а потім вирішив залишити його на місці з останнім попередженням»[1].

Подібні перевірки проводилися окружними фінансовими інспекторами на підвідомчих їм територіях, і часто вони були результативними. Так, у винному погребі, покинутому власниками у м. Радауц Чернівецької губернії, перевіряючі знайшли 500 відер білого вина; на винокурному заводі у с. Рудка – 8 000 відер спирту[2].

Популярним серед місцевого населення ставало і таємне самогоноваріння. У с. Красне Скалатського повіту Тернопільської губернії у місцевого жителя Д. Мишки виявлено таємне куріння горілки, про що складено протокол дізнання[3]. За донесенням начальника Городенківського повіту Чернівецької губернії, під підозру у винокурінні потрапив і молодший унтер-офіцер 22-ої телеграфної роти, який «буцімто сам займався вигонкою цього вина в квартирі однієї жительки фільваркового передмістя»[4]. Проти пунктового наглядача Коломийської міської поліції Крушевського, городового тієї ж поліції Соболєва і кінного стражника Коломийської повітової поліції Попова було порушено кримінальну справу щодо зловживання ними службовим становищем та отримання хабаря. Зазначені службові особи не оформили необхідний протокол за фактом виявлення у громадянки м. Коломиї Саковської-Ославської 12 пляшок з алкогольними напоями, за хабар 200 руб., а алкогольні напої у неї вилучили на власну користь[5].

Обов'язковою постановою, підписаною у жовтні 1916 р. чернівецьким губернатором, заборонялися не лише виробництво і продаж алкогольних напоїв, а

[1] Там само. Арк.103зв.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.64. Арк.17.
[3] Там само. Арк.105-107.
[4] ДАІФО. Ф.15. Оп.1. Спр.22. Арк.5-5зв.
[5] ДАЧО. Ф.27. Оп.1. Спр.12. Арк. 24-24зв.

й їхнє перевезення, перенесення і зберігання; заборонялося розпивання спиртних напоїв та поява у громадських місцях у «стані явного оп'яніння». За порушення встановлених норм передбачалася відповідальність – позбавлення волі до 3-х місяців, або сплата штрафу до 3-х тис. руб.[1].

У м. Станіславі поширили оголошення, датоване 31 липня 1916 р., підписане начальником гарнізону, генерал-майором Осиповим і комендантом міста, підполковником Станкевичем, у якому п. 9 заборонявся продаж і розпивання алкогольних напоїв в усіх ресторанах, їдальнях і кав'ярнях, а також вказувалося, що про всі винні і спиртні запаси необхідно повідомляти коменданту міста протягом 48 годин з дня виходу цього оголошення. За невиконання цих вимог винні «будуть піддані висланню у віддалені губернії Росії до сибірських включно, а майно буде секвестровано»[2].

З метою виявлення притонів, у яких російські військові нижні чини ховалися для таємного вживання алкоголю, жандармськими управліннями наймалися таємні агенти (філери), які, зробивши контрольні закупки, здійснювали зовнішнє стеження за торговцями алкогольними товарами[3].

Звіти військової поліції рясніли виявленими масовими фактами продажу місцевими жителями алкогольних напоїв у великих і маленьких обсягах та застосуванні до них відповідальності у вигляді штрафу або арешту. Слід зазначити, що більшість правопорушників жіночої статі віддавали перевагу сплаті штрафу ніж відбувати альтернативне покарання у вигляді арешту у в'язниці. Через відсутність коштів та значні розміри штрафів частина порушників відбувала покарання шляхом позбавлення волі. Так, у січні 1915 р. жителів м. Коломиї Чернівецької губернії Е. Ярмарка, О. Крепера, М. Друка, Г. Цирклера за продаж алкогольних напоїв було притягнено до максимального відбування покарання – арешту терміном на три місяці, оскільки сплатити штраф зазначені особи не мали можливості[4]. У жителів м. Буда Чернівецької губернії О. Тимчука і В. Поперчука

[1] ДАЧО. Ф.958. Оп.1. Спр.17. Арк. 3.
[2] ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 48.
[3] ЦДІАЛ України. Ф.645. Оп.1. Спр.95. Арк. 1,2.
[4] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.31. Арк. 4; Там само. Спр.32. Арк. 1; Спр.95. Арк. 1,2.

(30 жовтня 1914 р.) виявили «два таємних шинки», в яких знайшли по неповному відру горілки, – порушників притягнено до арешту на три місяці[1]. Від 1 до 3-х місяців арешту отримали жителі м. Чернівців: Г. Бейзін, В. Майзлер, А. Герш, Л. Давидов, Х. Ритберг та ін.[2]. Начальник Цешанівського повіту Перемишльської губернії у постанові від 10 квітня 1915 р. безальтернативно призначив арешт двом торговцям алкогольними напоями: міщанину М. Кизреру – 1 місяць арешту, а селянину О. Мудрому – 2 місяці арешту[3]. Аналогічно, постановами Перемишльського губернатора від 23 квітня 1915 р., до арешту на три місяці було притягнуто жительку м. Переворська (нині у Польщі), австрійську піддану М. Пакуш, та на два місяці арешту жителя с. Горличина (нині у Польщі) Переворського повіту А. Орендарського[4]. Значні розміри штрафів за торгівлю спиртними напоями наклали постановою від 26 квітня 1915 р. перемишльського губернатора на жителя м. Кольбушова (нині у Польщі) Ю. Каракевича – 500 руб., і на жительку гміни Верин Я. Олькуш – 100 руб.[5], та ін.

У питаннях притягнення до відповідальності окремих осіб щодо порушення заборони торгівлі, зберігання, переміщення алкогольних напоїв спостерігалася певна нерівномірність і суб'єктивність оцінки застосування міри відповідальності. За зберігання (перевезення) алкогольних напоїв у невеликих об'ємах здебільшого застосовувалися штрафи від 5 до 25 руб., а до тих громадян, які звинувачувалися у продажу, застосовувалися штрафи від 100 до 300 руб. Так, при обшуку помешкання Д. Ейсенфальд (11 травня 1917 р.) виявлено 2,5 літра спирту, а в коморі чайної, яку вона утримувала, ще 2,5 літрів вина. До правопорушниці застосовано штраф у розмірі 25 руб., або запропоновано відбути арешт строком 7 діб[6]. Кошти було сплачено у Чернівецьке польове казначейство. До жителів м. Чернівці Г. Нахбаря (11 серпня 1916 р.) та Ф. Крижанівського (17 серпня 1916 р.) застували 25 руб. штрафу за зберігання алкогольних напоїв у невеликій

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.36. Арк. 1, 2.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.35. Арк. 1.; Там само. Спр.92. Арк. 3; Там само. Спр.97. Арк. 1,2.
[3] ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп.1. Спр.128. Арк.8.
[4] ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп.1. Спр.122. Арк.5.; Там само. Спр.121. Арк.7.
[5] ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп.1. Спр.120. Арк. 5,6.
[6] ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.83. Арк. 195-198, 201.

кількості[1]. За зберігання і перевезення 1 діжечки спирту до трьох жителів м. Солки (жовтень 1916 р.) наклали штрафи по 25 руб. на кожного[2]. За поданням начальника Бродівського повіту тернопільський губернатор підписав постанову (9 вересня 1916 р.) про притягнення до відповідальності за торгівлю алкогольними напоями трьох жителів м. Броди: для двох – сплата штрафу у розмірі по 100 руб., для третього – на суму до 25 руб., у разі несплати штрафів – арешт на 1 місяць[3].

До підприємців власників закладів громадського харчування, у яких виявляли продаж чи зберігання алкогольних напоїв, крім вищезазначених штрафів або арешту, інколи застосовувалися і більш радикальні міри відповідальності – тимчасове закриття об'єкту торгівлі. Так, при обшуку помешкання І. Месхі, власника ресторану і готелю «Готліб» у м. Чернівцях, у липні 1917 р., де було виявлено 56 пляшок вина і пляшка спирту та підтверджено факт продажу з ресторану 1 пляшки коньяку і 2-х пляшок вина за 50 руб., на порушника наклали штраф у розмірі 500 руб., або арешт на місячний термін та закриття ресторану на сім діб[4]. Зазначені кошти порушник сплатив до державного казначейства. До власника ресторану у м. Чернівцях О. Міллера, де «при відкритих дверях і повному освітленні» 15 січня 1915 р. офіцери російської армії та стражники розпивали коньяк і пиво у невизначених обсягах, застосували лише 300 руб. штрафу без будь-якого припинення діяльності закладу[5]. Аналогічно 13 і 14 січня 1915 р. у ресторані «Романія», що у м. Чернівці, «при відкритих дверях і повному освітленні» перебувала значна кількість відвідувачів, як військових, так і цивільних, які відкрито розпивали алкогольні напої і пиво, а особливим відвідувачам – службовцям міської управи, господар ресторану особисто подавав шампанське. За такі порушення поліцмейстер м. Чернівців, який склав рапорт, пропонував до власника ресторану Е. Левескула застосувати 300 руб. штрафу, але чернівецький губернатор виніс постанову на штраф у сумі 100 руб.[6]. В усіх вищезазначених

[1] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.200. Арк. 79, 82, 85, 86, 87.
[2] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.201. Арк. 17.
[3] ДАЛО. Ф.905. Оп.1. Спр.153. Арк.27-29.
[4] ДАЧО. Ф. 27. Оп.1. Спр.83. Арк. 216-217..
[5] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.91. Арк. 1, 2.
[6] ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.93. Арк. 1, 2, 3.

протоколах про притягнення до відповідальності зазначалося, що вилучений алкоголь знищувався.

На початку 1917 р. з Подільської губернії та територію Галичини почали завозитися солодові та безалкогольні напої (плодово-ягідні, медові, винні напої, сидр та квас), які мали значний попит серед споживачів. Місцеві виробники пива, які припинили своє виробництво відповідно до заборони, дізнавшись, що таке ввезення було дозволено начальником постачання армій ПЗФ та обласним комісаром Тимчасового уряду Галичини і Буковини, почали масово звертатися до обласного комісара Тимчасового уряду Галичини і Буковини та окружних фінансових управлінь з клопотаннями про надання їм дозволів на виробництво солодових та безалкогольних напоїв. У своїх листах броварі обіцяли дотримуватися технології безалкогольного виробництва таких напоїв: орендатор броварні у с. Гримайлів Скалатського повіту Тернопільської губернії І. Готесман у своєму листі зобов'язувався «виробляти пиво того ж сорту, яке вироблялося в Подільській губернії»; Й. Шаферель на своїх заводах у с. Залужу обіцяв дотримуватися рецептури безалкогольного напою – «цей напій буде містити тільки воду, ячмінний солод і дріжджі», а оптові представники об'єднання «Солодовий напій або пиво» брали на себе відповідальність платити подвійні штрафи, якщо раптом буде виявлено, що їхні роздрібні торговці будуть продавати пиво з градусами, більшими ніж 1 ½; садовод і пасічник Ф. Фондарис разом з інженерами-хіміками М. Пташеком та Й. Грушкевичем обіцяли розширений асортимент безалкогольних напоїв на основі екологічно чистих продуктів і води, які будуть корисні і військовим, і місцевим жителям Коломиї, та ін.[1]. Під час надання дозволів Управління фінансовими справами остерігалося, що під виглядом таких напоїв можуть продаватися і спиртні напої та різні сурогати[2]. У своїх листах до окружних фінансових інспекторів Управління фінансовими справами наголошувало про посилення контролю за виробниками і продавцями такої продукції за такими критеріями: 1) заклади повинні мати відповідні дозволи

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр. 60. Арк.20, 22, 27-27, 13-13зв.
[2] Там само. Арк.3.

місцевої владної адміністрації; 2) виробництво напоїв повинне здійснюватися під наглядом окружного фінансового управління; 3) напої повинні містити алкоголю менше 1 ½%; 4) для здійснення замірів на місці виробництва чи торгівлі окружним інспекторам необхідно мати при собі спиртометри з усім необхідним приладдям[1]. Управління фінансовими справами мало проблему з контролем за виробниками, особливо з тими, які знаходилися у віддалених від повітів селах. В окремих таких випадках у наданні дозволів відмовили [2]. Проте були й такі ситуації, коли самі виробники брали на себе зобов'язання відшкодовувати власним коштом витрати «контрольного фінансового чиновника при своєму пивоварному заводі»[3], аби тільки отримати омріяні дозволи. Такі прохання, зазвичай, задовольнялися, а «заводчик, який своєю заявою виявив бажання вносити необхідну на утримання контролера суму в дохід казни», мав сплатити її в казначейство[4].

[1] Там само. Арк.10,14.; ДАЧО. Ф.969. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 107.
[2] ДАТО. Ф.385. Оп.1. Спр. 2. Арк. 119.
[3] Там само. Арк. 23.
[4] Там само. Арк. 24.

Додаток АЯ

Оклади основного промислового податку для здійснення особистих промислів

Розряд	Назва промислових видів діяльності	Оклад, руб.
III	Інспектори та агенти страхових товариств, транспортних підприємств, кредитних установ, що здійснюють операції без утримання контор і відділень, а також інші торгівельні посередники, що здійснюють промисел без утримання спеціальних закладів III і IV класу	10
V	Прикажчики I класу та особи, які очолюють на правах прикажчиків, торгівельних і промислових підприємств, що сплачують державний промисловий податок: 1) I розряду торг. підпр. та I, II і III розрядів пром. підприємств 2) II розряду торг. підпр. і IV розряду пром. підприємств у місцевостях II, III і IV класу 3) III розряду торг. підпр. V і VI розряду пром. підпр. у місцевостях II, III і IV класу 4) VII і VIII розрядів пром. підпр. у місцевостях II, III і IV класу 5) IV торг. підприємств у місцевостях II, III і IV класу 6) завідувачі підприємств для розвізної торгівлі	 35 20 6 4 2 4
VI	Непостійні прикажчики (комівояжери)	50
VII	Прикажчики II класу, які не очолюють самостійно торгівельні та промислові підприємства або їх підрозділи, а числяться помічниками власників чи прикажчиків, I класу, віком більше 17 років: 1) I розряду торг. підпр. і I, II і III розрядів пром. підприємств; 2) II розряду торг. підпр. IV і V розряду пром. підпр. у місцевостях II, III і IV класу, повсюдно.	 6 4

Джерело: складено автором за даними: Положение о государственном промысловом налоге. Устав о прямых налогах. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2 Т. V. С. 124–126.

Додаток БА

Оклади основного промислового податку для торгівельних та промислових підприємств

Свідоцтва	Оклади податку, руб.		
	повсюдно	у місцевостях	
		III класу	IV класу
Для торгівельних підприємств			
I розряду:			
1) для торгівельних закладів	500	-	-
2) для складів торг. закладів	30	-	-
II розряду:			
1) для торгівельних закладів	-	75	50
2) для складів торг. закладів	-	12	10
III розряду:			
1) для торгівельних закладів	-	15	10
2) для складів торг. закладів	-	3	2
IV розряду, торг. закладів	-	6	4
V розряду:			
1) для розвізної торгівлі	20	-	-
2) для розносної торгівлі	6	-	-
Для промислових підприємств			
I розряду	1500	-	-
II розряду	1000	-	-
III розряду	500	-	-
IV розряду	150	-	-
V розряду	50	-	-
VI розряду	-	15	10
VII розряду	-	7	5
VIII розряду	-	3	2

Джерело: складено автором за даними: Положение о государственном промысловом налоге: Устав о прямых налогах. *Свод законов Российской империи.* СПб., 1912. Книга 2. Т. V. С. 126 (додаток до ст. 371).

Додаток ББ

Відомості про надходження сум промислового податку та патентних зборів по окружних фінансових управліннях Галичини та Буковини, квітень-липень 1917 р., руб. коп.

Назва фінансового округу / місяці 1917 р.	**Промислові білети на суму:**				**Тютюнові патенти, руб. коп.**	**Всього, руб. коп.**
	основний промисловий податок, руб. коп.	військовий збір, руб. коп.	розкладковий збір, руб. коп.	всього, руб. коп.		
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
I Чернівецький						
Квітень	4454,00	1940,00	2910,00	9304,00	880,25	10184,25
Травень	4484,00	1867,50	2801,25	9152,75	1496,25	10649,00
Червень	2004,00	682,50	1023,78	3710,28	1361,50	5071,78
Липень	617,00	240,00	360,04	1217,04	301,00	1518,04
Всього	**11559,00**	**4730,00**	**7095,07**	**23384,07**	**4039,00**	**27423,07**
II Чернівецький						
Квітень	398,00	75,00	112,50	585,50	463,75	1049,25
Травень	645,00	215,00	322,50	1182,50	675,50	1858,00
Червень	784,00	125,00	187,50	1096,50	1064,00	2160,50
Липень	130,00	40,00	60,00	230,00	220,50	450,50
Всього	**1957,00**	**455,00**	**682,50**	**3094,50**	**2423,75**	**5518,25**
III Чернівецький						
Квітень	1777,00	655,00	982,50	3414,50	931.00	4345,50
Травень	1640,00	395,00	592,50	2627,50	1979,25	4606,75
Червень	246,00	105,00	157,50	508,50	192,50	701,00
Липень	388,00	132,50	198,75	719,25	252,00	971,25
Всього	**4051,00**	**1287,50**	**1931,25**	**7269,75**	**3354,75**	**10624,50**
IV Чернівецький						
Квітень	-	-	-	-	-	-
Травень	1840,00	830,00	1245,00	3915,00	458,50	4373,50

Продовження Додатку ББ

1	2	3	4	5	6	7
Червень	6233,00	2615,00	3922,50	12770,50	2653,00	15423,50
Липень	968,00	415,00	622,50	2005,50	742,00	2747,50
Всього	**9041,00**	**3860,00**	**5790,00**	**18691,00**	**3853,50**	**22544,50**
І Тернопільський						
Квітень	964,00	412,50	618,75	1995,25	228,00	2223,25
Травень	9097,00	3437,50	5156,25	17690,75	3400,50	21091,25
Червень	5850,00	1895,00	2842,50	10587,50	1674,50	12262,00
Липень	1264,00	477,50	716,25	2457,75	420,00	2877,75
Всього	**17175,00**	**6222,50**	**9333,75**	**32731,25**	**5723,00**	**38454,25**
ІІ Тернопільський						
Квітень	-	-	-	-	-	
Травень	4117,00	1235,00	1852,50	7204,50	1571,50	8776,00
Червень	1978,00	475,00	712,50	3165,50	1328,25	4493,75
Липень	139,00	40,00	60,00	239,00	87,50	326,50
Всього	**6234,00**	**1750,00**	**2625,00**	**10609,00**	**2987,25**	**13596,25**
ІІІ Тернопільський						
Квітень, травень	-	-	-	-	-	-
Червень	982,00	385,00	577,50	1944,50	423,50	2368,00
Липень	178,00	45,00	67,50	290,50	49,00	339,50
Всього	**1160,00**	**430,00**	**645,00**	**2235,00**	**472,50**	**2707,50**
Всього по фінансових округах Галичини та Буковини						
Квітень	7593,00	3082,50	4623,75	15299,25	2503,00	17802,25
Травень	21823,00	7980,00	11970,00	41773,00	9581,50	51354,50
Червень	18077,00	6282,50	9423,78	33783,28	8697,25	42480,53
Липень	3684,00	1390,00	2085,04	7159,04	2072,00	9231,04
Всього	**51177,00**	**18735,00**	**28102,57**	**98014,57**	**22853,75**	**120868,32**

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.91. Арк.129зв. – 130.

Додаток БВ

Стан надходжень податків і зборів та інших неподаткових платежів до Львівського і Тернопільського постійних польових казначейств при Військовому генерал-губернаторстві Галичини, 1914-1915 рр., руб. коп.

Назва статті доходів	1914 р., руб. коп.	1915 р., руб. коп.			Всього, руб. коп.
	Львівське польове казн-во	Львівське польове казн-во	Тернопільське польове казн-во	Всього	
Відповідно до кошторису Департаменту окладних зборів:					
§ 11 ст.1-а. за проданий гербовий папір та марки	28460,00	94384,70	10557,00	104941,70	133401,70
§§ 11 ст.1-б. гербовий збір	8984,07	50203,35	25960,40	76163,75	85147,82
Відповідно до кошторису Департаменту державного казначейства §34 ст.6-а **(випадкові надходження)**					
Податки (податі), збори, мита, штрафи за законодавством австрійського уряду:					
Поземельний податок	12047,47	462,79	171898,50	172361,29	184408,76
Промисловий податок	21966,29	25502,48	8507,15	34009,63	55975,92
Податок на нерухоме майно	315,63	-	-	-	315,63
Земські збори	346,79	-	3119,56	3119,56	3466,35
Прибутковий податок	1573,34	12640,11	3031,70	15671,81	17245,15
Подомово-чиншевий	3696,44	135839,42	165,96	136005,38	139701,82
Подомовий	-	-	400,50	400,50	400,50
Домово-класний	-	-	843,58	843,58	843,58
Рентний збір	18,86	341,83	53,17	395,00	413,86
На утримання шкіл та учителів	16,00	-	7840,88	7840,88	7856,88
На утримання гмінних управлінь	-	-	796,27	796,27	796,27
Мито за реєстрацію майна	-	-	28,17	28,17	28,17
Судові мита і штрафи	-	2,00	6232,47	6234,47	6234,47
Нотаріальні мита	-	-	177,89	177,89	177,89
Крайові податі	-	-	56881,11	56881,11	56881,11
Повітові податі	-	-	32211,07	32211,07	32211,07
Дорожні податі	-	-	28585,77	28585,77	28585,77
Інші державні податі	-	16863,58	14893,26	31756,84	31756,84
Державний збір (акциз) із забитої худоби	-	40456,07	28439,74	68895,81	68895,81

Громадські податі	-	-	507,16	507,16	507,16
Шосейний збір	-	378,24	1298,66	1676,90	1676,90
Збір з рогаток на шосе (рогатковий)	-	-	3009,14	3009,14	3009,14
Збір на утримання комерційних палаток	17,86	-	-	-	17,86
Оренда з рибної ловлі	131,10	-	-	-	131,10
Збір за право виробництва цегли	3,06		-	-	3,06
Збір за дозвіл розклеювати оголошення	6,00		-	-	6,00
Штраф за застосування неправильних мір і ваг	-	-	538,60	538,60	538,60
За право торгівлі пивом	20,00	-	-	-	20,00
Акцизи: за бандеролі до гральних карт	12408,12	19445,40	-	19445,40	31853,52
з пива	-	1186,16	1955,58	3141,74	3141,74
з цукру	-	10052,64	-	10052,64	10052,64
з парафіну		2386,20	-	2386,20	2386,20
з спирту	-	3733,17	951,23	4684,40	4684,40
з гасу	-	9159,42	28703,07	37862,49	37862,49
з нафти	-	-	1756,52	1756,52	1756,52
з бензину	-	-	18,65	18,65	18,65
Неподаткові надходження:					
Квартирна плата за оренду конфіскованих будинків та квартир, іншого майна	1178,00	3540,00	410,00	3950,00	5128,00
За оренду землі і пасовищ	-	318,50	-	318,50	318,50
З продажу конфіскованого майна та доходи з конфіскованих маєтків	42640,01	412825,89	282043,19	694869,08	737509,09
Конфісковані як військова здобич готівкові кошти німецьких та австрійських грошей	330,51	178038,06	17611,61	195649,67	195980,18
Штрафи за порушення обов’язкових постанов	-	49407,41	35181,91	84589,32	84589,32
Чистий дохід залізничної дороги Галичини	-	30478,23	-	30478,23	30478,23
Інші	330,85	8571,48	162194,02	170765,50	171096,35
Всього	**134490,40**	**1106217,13**	**936803,49**	**2043020,62**	**2177511,02**

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.89. Арк.5-9.

Додаток БД

Стан сплати податків підприємствами нафтової промисловості Галичини до державного бюджету Російської імперії, з 11 серпня 1916 р. по 1 серпня 1917 р., руб. коп.

№ п\п	Назва підприємства	Акцизні податки		Чистий прибуток*		Недоїмка
		нараховано	сплачено	нараховано	сплачено	
1.	Печеніжинський нафтоперегінний завод «Прем'єр нафта і нафтопровід Лімітед»	521 133, 21	516 315,21	-	-	4 818,00
2.	Коломийський нафтоперегінний завод «Криса і Зінгера»	33 226,15	33 226,15	-	-	-
3.	Станіславський нафто перегін. завод Габера	17 771,52	17 771,52	25 076,33	25 076,33	-
4	Казенна свердловина «Австрія»	-	-	7 758,00	7 758,00	-
5	Битківські нафтові промисли	-	-	613 112,77	3 478,58	609 634,19
6.	Рунгурські нафтові промисли	-	-	-	-	-
7.	Космацькі нафтові промисли	-	-	-	-	-
	Всього:	**572 130,88**	**567 312,88**	**645 947,1**	**32 834,33**	**614452,19**

*лише із секвестрованих підприємств

*Джерело:*складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 63-63зв.

Додаток БЕ

Зарахування сум акцизного податку з нафтопродуктів до російського державного бюджету у розрізі польових казначейств, 1916-1918 рр.

№ п\п	**Назва польового казначейства**	**Сума акцизного податку, руб. коп.**
За 1916 р.		
1	Чернівецьке польове казначейство	120 758,92
За 1917 р.		
1	Чернівецьке польове казначейство	389 407,25
2	Тернопільське польове казначейство	6 299,16
3	Проскурівське польове казначейство	5 595,00
4	Чернігівське польове казначейство	20 869,68
5	Корпусні польові казначейства:	
6	7-го Сибірського армійського корпусу	59 022,91
7	12-го армійського корпусу	9 613,60
8	штабу VII армії	4 479,56
	Всього за 1917 р.	**495 287,16**
За 1918 р.		
1	Чернігівське польове казначейство	2 577,60
	Всього за 1916-1918 рр.	**618 623,68**

Джерело: складено автором за даними : ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк. 64.

Додаток БЖ

Фінансові результати діяльності казенних та секвестрованих підприємств Галичини та Буковини, які знаходилися у віданні Управління фінансовими справами, червень 1916 р. – липень 1917 р.

№ п\ п	Назва підприємств	Обсяги виробництва, пудів	Валовий дохід, руб. коп.	Чистий прибуток/збиток, руб. коп.	Сплачено до бюджету, руб. коп.	Недоїмка, руб. коп.
1.	Косівський соляний завод	197 490	223 580,46	131 004,90		
2.	Качикський соляний завод	141 327	222 926,85	159 428,34	246 569,60	43 863,64
3.	Нафтова свердловина «Австрія»	н.д.	н.д.	7758,00	7 758,00	-
4.	Битківські нафтові промисли	681 000	802 175	613 112,77	3 478,58	609 634,19
5.	Станіславський нафтоперегінний завод «Габера»	Біля 20 000	н.д.	25 076,33	25 076,33	-
6.	Джурівські буревугільні копальні*	173 097	42 066,77	-3 478,58	-	-
	Всього, (руб. коп.)	**X**	**X**	**932 901,76**	**279 403,93**	**653 497,83**

* Примітка: Розбіжність із місячними звітами видобутку кам'яного вугілля пояснюється тим, що поряд із продажем кам'яного вугілля здійснювався продаж інших суміжних порід кількістю 6800 пудів, які включені у загальний фінансовий звіт.

Джерело: складено автором на основі: ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.96а. Арк.12-14, 18, 28-29, 31, 63-63зв.

Додаток Б3

Стан видобутку та продажу вугілля на Джурівських копальнях, жовтень 1916 р. – червень 1917 р.

Місяць, рік	Видобуто, пудів	Продано, пудів	Відпущено, пудів							
			Військовим частинам, військ відомствам	%	Магістратам, громадським установам	%	Робочим за 1\2 ціни	%	Інше (на вироб-ничі потреби, опал. квартир)	%
Залишок на 1.10.1916			**235**							
Жовтень, 1916р.	3930	35092	17250	49,1	4581	13,1	2253	6,4	11008	31,4
Листопад	13080	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Грудень	18240	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Січень, 1917р.	28100	27762	15945	57,4	3639	13,1	1662	6,0	6516	23,5
Лютий	27312	27571	19052	69,2	1337	4,8	1632	5,9	5550	20,1
Березень	20345	20606	13880	67,4	330	1,6	1062	5,2	5334	25,9
Квітень	17250	16100	10056	62,4	302	1,9	774	4,8	4968	30,9
Травень	20820	21366	10028	46,9	6250	29,3	612	2,9	4476	20,9
Червень	16985	17772	4638	26,1	8600	48,4	234	1,3	4300	24,2
Всього	**166297**	**166269**	**90849**	**54,6**	**25039**	**15,1**	**8229**	**4,9**	**42152**	**25,4**
Залишок на 1.07.1917р.			**28**							

Джерело: складено автором на основі (розрахунки наші): ДАІФО. Ф. 611. Оп.1. Спр.3. Арк. 1зв.-2, 3зв.-4, 5зв-6, 12зв.-13, 14зв.-15, 23зв.-24, 35зв.-36.

Додаток БИ

Такси (оклади) рогаткового збору у м. Броди Львівської губернії, 1914 - 1915 рр.

Назва товару	Такса (оклад), руб. коп. за пуд	Назва товару	Такса (оклад), руб. коп. за пуд	Назва товару	Такса (оклад), руб. коп. за пуд
Дріжджі, ковбаса, масло	0,48	Хліб печений	0,18	Мило	0,05
Риба, ізюм	0,48	Цибуля, часник	0,05	Папір канцелярський	0,48
Жито, гречка	0,05	Чай	10,00	Папір пакувальний	0,10
Крупи	0,08	Кава	3,00	Вугілля дерев.	0,02
Крохмаль	0,08	Шоколад	2,00	Цвяхи чоботарні	0,20
Борошно	0,08	Сир коров.	0,24	Сукно	0,60
Макарони	0,24	Сир швейцар.	2,00	Рушники	0,30
Овес	0,02	Сало волове	0,24	Чорнила	0,08
Пшоно	0,08	Олія льону	0,10	Галантерея, нитки	1,00
Пшениця, ячмінь	0,05	Квасоля, боби	0,08	Калоші	1,50
Рис	0,08	Оселедці (бочка)	1,00	Білило	0,08
Цукор	0,05	Тютюн	0,48	Фура горшків	0,80
Сіль	0,02	Гільзи	1,00	Вата	1,00
Сало	0,48	Свічки, сірники	0,48	Мазут	0,10
М’ясо	0,48	Стеарин	0,40	Керосин	0,20
Вершки	0,20	Залізо	0,20		
Вид худоби	**Такса (оклад), руб. коп. за голову**	**Вид худоби**	**Такса (оклад), руб. коп. за голову**	**Вид худоби**	**Такса (оклад), руб. коп. за голову**
Кінь	0,08	Коза, вівця	0,02	Гуска	0,02
Корова, теля	0,08	Свиня	0,04	Качка	0,01

Джерело: складено автором за даними: ЦДІАК України. Ф.363. Оп.1. Спр.67. Арк.171, 173-173зв.

Додаток БК

Доходи і видатки проектів бюджетів на 1917 р. по гмінах Чернівецького і Печеніжинського повітів Чернівецької губернії

Назва населеного пункту	Показники бюджету на 1917 р.		
	Доходи (руб. або кор.)	**Видатки** (руб. або кор.)	**Профіцит/Дефіцит** **+/-,** (руб. або кор.)
Гміни Чернівецького повіту			
с. Задубрівка	840,00 руб.	1 068,00 руб.	-228,00 руб.
с. Котул Басінський	2 170,00 руб.	2 170,00 руб.	0
с. Люди Горече	1 534,00 кор.	1 534,00 кор.	0
с. Волока	2 696,00 кор.	5 196,00 кор.	-2 500,00 руб.
Гміни Печеніжинського повіту			
м. Печеніжин	9 466,00 руб.	9 466,00 руб.	0
м. Яблунів	9 630,00 руб.	9 630,00 руб.	0
с. Текуче	1 415,00 руб.	1 415,00 руб.	0
с. Стопчатів	0	1 000,00 руб.	- 1 000,00 руб.
с. Акрешори	947,00 руб.	987,00 руб.	-40,00 руб.
с. Березів Нижній	1 610,00 руб.	1 660,00 руб.	-50,00 руб.
с. Люча	1 129,00 руб.	1 125, 00 руб.	+ 4,0 руб.
с. Космач	230,00 руб.	2 535,00 руб.	-2 305,00 руб.
с. Ковалівка	100,00 руб.	323,00 руб.	-223,00 руб.
с. Малий Ключів	2 365,00 руб.	2 300,00 руб.	+65,00
с. Мишин	0	865,00 руб.	-865,00 руб.
с. Лючки	15,00 руб.	330,00 руб.	-315,00 руб.
с. Молодятин	50,00 руб.	1 539, 40 руб.	-1 489,40 руб.
с. Княжий Двір	0	9 684,00 руб.	-9 684,00 руб.
с. Березів Вижній	1 976,00 руб.	1 976,00 руб.	0
с. Великий Ключів	6 324,00 руб.	4 590, 00 руб.	+1 734,00 руб.
с. Слобода - Рунгурська	0	877,00 руб.	-877,00 руб.
с. Баня-Березів	40,00 руб.	920,00 руб.	-880,00 руб.

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАЧО. Ф.505. Оп.1. Спр.9. Арк.40-41, 42-44, 56-57, 63-64; ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.6. Арк.40-43.; ДАІФО. Ф.604. Оп.1 Спр.38. Арк. 9-10, 14-15, 22-23, 26-28, 31-32, 37-40, 42-43, 46-52, 54-55, 58-58зв., 61, 67, 70, 77.

Додаток БЛ

Тимчасові такси збору за ввезення для продажу товарів у міста Тернопільської губернії, 1915 р.

Назва товарів	Такси (оклади)*						
	м. Тернопіль, м. Станіславів		м. Бучач		м. Тлусте	м. Бережани	м. Козова
	руб. коп./ кор. гел., за 100 кг.	руб. коп., за 1 пуд	руб. коп./ кор. гел, за 100 кг.	руб. коп., за 1 пуд	руб. коп., за 1 пуд	руб. коп., за 1 пуд	руб. коп., за 1 пуд
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**
Зерновий хліб (пшениця, жито, гречка, ячмінь і т.п.)	0,12/0,40	0,02	0,12/0,40	0,02	0,02	0,02	0,02
Борошно зернове та з картоплі	0,18/0,60	0,03	0,18/0,60	0,03	0,03	0,03	0,03
Рис	0,30/1,00	0,05	0,30/1,00	0,05	0,05	0,05	0,05
Печений хліб, булки та ін. пекарські вироби	0,15/0,50	0,02 ½	0,15/0,50	0,02 ½	0,02 ½	0,02 ½	0,02 ½
Різні крупи	-	-	-	-	0,03	-	-
Сало, солонина тощо	0,90/3,0	0,15	0,90/3,00	0,15	0,15	0,15	0,15
Масло	0,90/3,0	0,15	0,90/3,00	0,15	0,15	0,15	0,15
Сир	0,60/2,0	0,10	0,60/2,0	0,10	0,10	0,10	0,10
Картопля	0,06/0,20	0,01	0,06/0,20	0,01	0,01	0,01	0,01
Капуста за 60 гол.	0,06/0,20	0,06	0,06/0,20	0,06	0,06	0,06	0,06
Різні овочі	0,09/0,30	0,01 ½	0,09/0,30	0,01 ½	0,01 ½	0,01 ½	0,01 ½
Овочі сушені	-	-	-	-	-	0,02 ½	0,02 ½
Свіжа і сушена зелень, плоди	0,09/0,30	0,01 ½	0,09/0,30	0,01 ½	0,01 ½	0,01 ½	0,01 ½

* Такси затверджувалися Тернопільським губернатором на 3 місяці. За всі вищезгадані продукти, котрі перевозяться транзитом через міста Бучач, Бережани і Козова стягувався збір у розмірі 15 коп., а у м. Тлусте – 30 коп. з однієї підводи.

1	2	3	4	5	6	7	8
Цибуля і буряки	-	-	0,18/0,60	0,03	-	-	-
Сіно, солома тощо	0,15/0,50	0,01	0,06/0,20	0,01	0,01	0,01	0,01
Різна риба	0,60/2,00	0,10	0,60/2,00	0,10	0,10	0,10	0,10
Цукор	-	-	0,18/0,60	0,03	-	-	-
Кава	-	-	0,90/3,00	0,15	-	-	-
Цикорій	-	-	0,18/0,60	0,03	-	-	-
Сіль	-	-	0,09/0,30	0,01½	-	-	-
Мило	-	-	0,30/1,00	0,05	-	-	-
Дріжджі	-	-	0,90/3,00	0,15	-	-	-
Мед, свічки стеаринові	-	-	0,60/2,00	0,10	-	-	-
100 пачок сірників	-	-	-/0,10	0,½	-	-	-
Свині, за одиницю	0,60/2,0	0,60	0,60/2,00	0,10	0,60	0,60	0,60
Кози, за одиницю	-/0,25	0,07 ½	-	-	0,07	-	-
Зайці, за одиницю	-/0,10	0,03	-	-	0,03	-	-
Індик, за одиницю	-/0,20	0,06	-/0,20	0,01	0,06	0,06	0,06
Гуси, качка одиницю	-/0,10	0,03	-/0,10	0,½	0,03	0,03	0,03
Курка, за одиницю	-/0,03	0,01	-/0,03	0,¼	0,01	0,01	0,01
Яйця за 30 шт.	-/0,03	0,01	-/0,03	01	0,01	0,01	0,01
Коні для продажу, од.	-	-	-	-	-	0,60	0,60
Корови або воли, од.	-	-	-	-	-	0,60	0,60
Телята, од.	-	-	-	-	-	0,30	0,30
Поросята, од.	-	-	-	-	-	0,06	0,06
Дрова, з 1-го возу	-	-	-	-	-	0,30	0,30

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.85. Арк. 28, 34зв.-36, 43, 44, 52-52зв., 55.; ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.20–21.

Додаток БМ

Тимчасові такси збору за ввезенні продукти харчування та перевезені (транзитом) через м. Підволочиськ Тернопільської губернії, 1915 р.

№	Назва харчових продуктів	Одиниці виміру	Такса, руб. коп.
1	Одна парокінна підвода з товаром усіх сортів і видів	підвода	0,25
2	М'ясо, ковбаса і ковбасні вироби усіх сортів	пуд	0,40
3	Коні, воли, корови і годовані свині	гол.	0,10
4	Свині, ягнята і телята	гол.	0,05
5	Поросята		0,02
6	Зерно: пшениця, жито, ячмінь, гречка, кукурудза та ін.	пуд	0,04
7	Борошно усіх сортів, у т.ч. картопляне	пуд	0,05
8	Рис	пуд	0,05
9	Крупа: пшенична, житня та ін.	пуд	0,05
10	Випічка: хліб, пряники, булки тощо	пуд	0,03
11	Сало та інший жир	пуд	0,18
12	Масло	пуд	0,18
13	Сир	пуд	0,15
14	Картопля	пуд	0,03
15	Капуста	60 шт.	0,06
16	Мед	пуд	0,18
17	Ягоди і фрукти	пуд	0,02
18	Овочі свіжі	пуд	0,02
19	Овочі сушені	пуд	0,04
20	Сіно й солома	пуд	0,03
21	Риба: свіжа, сушена, маринована і солена	пуд	0,15
22	Індики	шт.	0,10
23	Гуси, качки	шт.	0,05
24	Кури	шт.	0,04
25	Яйця	30 шт.	0,02

Джерело: складено автором за даними: ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1163. Арк.4; ДАТО. Ф.322. Оп.1. Спр.171. Арк. 24 зв.

Додаток БН

Стан надходжень ґмінних зборів з домогосподарств та землевласників у бюджети ґмін Збаразького повіту Тернопільської губернії, 1916 р.

Назва ґміни	1916 р.				
	Оклади, коп.		Доходи, руб. коп.		Недоїмка, руб. коп.
	з будівлі, коп. за буд.	із землі, коп. за морг	кошторисні	фактичні	
с. Добромірка	25	25	395,80	339,93	55,87
с. Воробіївка	55	55	449,06	449,06	0
с. Чумалі	58	58	144,42	111,03	33,39
с. Зарудечко	52	52	180,44	178,88	1,56
с. Базаринці	50	50	545,64	316,14	229,50
с. Шельпаки	40	40	349,80	336,30	13,50
с. Верняки	60	60	213,60	213,60	0
с. Доброводи	15	15	315,99	0	315,99
с. Зарудця	36	36	208,98	208,98	0
с. Лисичинці	33	33	335,15	335,15	0
с. Медин	26	26	332,69	332,69	0
м. Старий Збараж	40	40	487,60	309,30	178,30
с. Капустинці	50	50	413,50	409, 40	4,10
с. Кошляки	20	20	685,60	685,60	0
с. Вищі Луб’янки	25	25	533,68	519,43	14,25
с. Нижчі Луб’янки	20	20	433,50	433,50	0
с. Охримівці	40	40	404,40	399,60	4,80
с. Просівці	25	25	286,38	286, 38	0
с. Яцівці	50	50	482,59	405,03	77,56
с. Малий Глибочок	60	60	214,50	172,70	41,80
с. Грицівці	30	30	263,97	0	263,97

Джерело: складено автором за даними: ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.442. Арк. 2зв, 15-16; Там само. Спр.443. Арк. 15-15зв.; Там само. Спр.444. Арк. 10-11.; Там само. Спр.447. Арк. 10-11.; Там само. Спр.470. Арк.3-4, 24.; Там само. Спр.474. Арк.11-12.; Спр.476. Арк. 8-9, 15-16; Спр.496. Арк.6-7, 13-14; Спр.497. Арк.12-13; Спр.498. Арк. 18-19; Спр.504. Арк.18-19. 45-45зв.; Спр.506. Арк. 33-34; Спр.509. Арк. 45-46; Спр.510. Арк.12-13; Спр.513. Арк.15-16; Спр.515. Арк. 9-10; Спр.518. Арк.11-12; Спр.519. Арк.11-12; Спр.520. Арк.17-18.

Додаток БП

Кошторис доходів і видатків м. Тернопіль, 1914 – 1915 рр., руб. коп.*

	ДОХОДИ	1914р. (руб. коп.)	1915р. (руб. коп.)	Відхилення (+/-), (руб. коп.)
1	Від міських земель	764,43	469,72	-294,71
2	Від здачі в оренду будівель міської власності	10 375,30	1 620,00	-8 755,30
3	Від міських підприємств (електрична станція, водопровідне підприємство, та ін.) та скотобійні	9 550,22	10 900,00	+1 349,78
4	Від чищення вигрібних ям	144,30	-	-144,30
5	Від оренди консумційного (споживчого) збору з м'яса (огляд перед забоєм, зважування, надання відповідних паспортів та ін.)	14 511,24	840,00	-13 671,20
6	Частина належна гміні від шинкової плати (до 31.08.14 р.)	19 974,00	-	-19 974,00
7	Від платежів за наданий в оренду гмінний збір з горілки і пива	27 006,24	-	-27 006,20
8	100% надбавка гміни до консумційного (споживчого) збору з м'яса	14 419,96	9 000,00	-5 419,96
9	100% надбавка гміни до консумційного (споживчого) збору з вина, станом на 1 липня 1914 р.	452,70	-	-452,70
10	Інші доходи від наданих прав і преференцій (ринкові та ярмаркові збори, за місця на торжищі худобою, за право ловить рибу та ін.)	4 131,64	4 500,00	+368,36
11	Від активних капіталів (% від основного майна)	5 668,27	-	-5 668,27
12	Гмінні додатки до державних податків, за 9 міс. 1914рр.	29 598,56	-	-29 598,60
13	Від лінійного акцизу в містах (за ввезення в місто товарів)	8 128,18	21 000,00	+12 871,82
14	Від продажі кухонної солі	1 147,24	-	-1 147,24
15	Збір за собак	-	100,00	+100,00
16	Поступлення боргів, в т.ч. податкових	-	2 700,00	+2 700,00
	ВСЬОГО	**145 872,28**	**51 129,72**	**-94 742,60**

Продовження додатка БП

	ВИДАТКИ	1914 р. (руб.коп.)	1915 р. (руб.коп.)	Відхилення (+/-), (руб.коп.)
1	Утримання правління міста		5 100,00	1 823,02
2	Оплата праці чиновників Магістрату та ін.	16 521,69	15 593,00	-928,69
3	Вклади на пенсії, пенсії вдовам та ін.	5 814,27	9 130,00	+3 315,73
4	Гонорари і одноразові допомоги	1 606,34	1 582,00	-24,34
5	Витрати на канцелярію/друк, меблі, опалення приміщень, та ін.	2 141,75	14 000,00	+11 858,25
6	Витрати на утримання міських будівель	3 055,60	-	-3 055,60
7	Державні збори та ін. законні патенти	656,55	4000,00	+3343,45
8	Утримання міської поліції, доставка й харчування арештантів	14 150,38	25 300,00	+11 149,62
9	Утримання пожежної стражі та їх страхування	5 686,62	9 816,00	+4 129,38
10	Утримання кучерів та міських коней, та господарчого майна, в т.ч. освітлення міста	5 692,97	23 285,00	+17 592,03
11	Санітарні витрати, в т.ч. утримання лікарів, акушерок та ін.	4 644,32	12 545,00	+7 900,68
12	Утримання каналів та громадських вбиралень	898,26	3 350,00	+2 451,74
13	Утримання міської бійні, торжища скота й базарів	7 776,37	17 090,00	+9 313,63
14	Утримання міських криниць і басейнів, парків	7 251,46	7 800,00	+548,54
15	Утримання квартир: для військових, релігійних та військових потреб	9 678,06	15 490,0	+5 811,94
16	Стипендії та фінансування з міського фонду	540,00	-	-540,00
17	Допомога бідним жителям міста, благодійні пожертви	8 550,50	8 000,00	-550,50
18	Організація прибирання міста та чищення вигрібних ям	2 444,58	6 300,00	+3 855,42
19	На утримання консумційного збору з м'яса	9 669,63	2 270,00	-7 399,63
20	Погашення боргів, відсотків та зобов'язань гміни	23 451,43	63 448,00	+39 996,57
21	Внески у дорожній фонд	6 387,90	22 000,00	+15 612,10
22	На військові цілі	797,86	-	-797,86
23	На адміністрування лінійного акцизу	1 992,92	7 120,00	+5 127,08
24	На організацію продажу кухонної солі	87,50	-	-87,50
25	Непередбачувані, незвичайні та дрібні витрати	2 554,15	6 600,00	+4 045,85
26	Залишок грошей в касі на кінець року	544,19	-	-544,19
	Всього видатків	**145 872,28**	**279 819,00**	**+133 946,70**
	Дефіцит бюджету	**0**	**228 689,00**	

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 229-232, 233-247.

*__Аналітична примітка:__ З кошторису доходів і витрат м. Тернополя за 1914 р. видно, що у складі доходів ґмінні додатки до державних податків, які стягувалися протягом восьми місяців 1914 р. при австрійській владі, складали 29 598 руб. 56 коп. або 20,3% від загальної суми доходів, а збори з продажу алкогольних напоїв та пива складали 47 432 руб. 94 коп. – 32,5%. Разом ці доходи становили більше половини доходів бюджету за 1914 р. (77 031 руб. 50 коп. або 52,8% від загальної суми доходів). У бюджеті на 1915 р. цих податків уже не очікувалося (Додаток БП). Відсутніми стали і доходи від активних капіталів – 5 668 ру.27 коп., до складу яких входили: «1) відсотки від розміщення коштів у державних позиках на 4 700 кор., які використовувалися для забезпечення опалення народного училища – 188 кор.; 2) відсотки від розміщення Крайової облігації на 13 300 кор., які забезпечували бюджет міста у попередні роки, – близько 528 кор., та використовувалися для покриття застави консумційного збору з м'яса; 3) відсотки від облігації Крайового фонду винного відкупу, номінальною вартістю 942 600 кор., які забезпечували до дохідної частини бюджету міста щорічно біля 37 777 кор.»[1].

Крім того, по тих статтях доходів, які залишилися у бюджеті 1915 р., спостерігалося різке зменшення доходів, у цілому на суму 94 742 руб.60 коп., порівняно з 1914 р. Значно скоротилася стаття доходів «Від будівель» – на суму 8 755 руб. 30 коп. У 1914 р. до цієї статті доходів включалися кошти орендної плати, які сплачувала місту австро-угорська армія за використання міських будівель під казарми, військові магазини, конюшні, – біля 44 882 корон у рік. Тоді як російська армія, захопивши ці будівлі, не сплачувала ніяких сум[2].

Втрата та скорочення статей доходів в останньому кварталі 1914 р. призвели бюджет м. Тернополя до критичного дефіциту. Тому проект кошторису міста на 1915 р. планувався з дефіцитом у розмірі 228 689 руб. Загальні доходи міста на 1915 р. планувалися лише у сумі 51 129 руб. 72 коп., що складало всього 35% доходів 1914 р. Перед магістратом міста постала проблема пошуку інших об'єктів

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк.237.
[2] Там само. Арк.235-236.

оподаткування з одночасним скороченням витратної частини кошторису на звітний рік. Так, у 1915 р. планувалося збільшити доходи за статтями: «від міських підприємств та різниці» на суму 1 349 руб. 78 коп. порівняно з 1914 р.; за статтею «інші доходи від наданих прав і преференцій», до складу яких входили ринкові та ярмаркові збори на суму 368 руб.36 коп.; найбільший приріст надходжень очікувалося отримати за статтею «від лінійного акцизу в містах», тобто, за ввезені до міста товари та худобу на суму 12 871 руб. 82 коп. Запроваджено збір із собак, який у рік мав дати 100 руб., а також була надія на сплату недоїмок та боргів за попередні роки на суму 2 700 руб. Зазначені резерви, на загальну суму 17 389 руб. 96 коп., все одно були мізерними порівняно з втратами, які складали майже 95 тис. руб. доходів порівняно з 1914 р.

Що стосується видаткової частини бюджету м. Тернополя(Додаток АЕ), то вона збільшилася майже удвічі – на загальну суму 133 946 руб.70 коп., та склала 279 819 руб., тоді як 1914 р. ці витрати становили лише 145 872 руб. 28 коп. Звичайно, у зв'язку з дорожнечею витрати зростали в кількісній величині, але зменшувалися у платіжному вираженні. Лише за деякими несуттєвими статтями бюджету на 1915 р. не передбачалися суми витрат, зокрема: «чищення вигрібних ям», «витрати на утримання міських будівель», «стипендії та фінансування з міського фонду», «на організацію продажу кухонної солі», «на військові цілі». У супровідному листі, який додавався до бюджету міста за 1914 р., та його проекті на 1915 р. бургомістр м. Тернополя писав, що «мав честь просить (Військового генерал-губернатора Галичини – С. О.) допомоги…., без якої подальше господарство гміни зовсім зупиниться»[1]. Можливо, магістрат м. Тернополя, збільшивши витрати у проекті бюджету на 1915 р. майже удвічі, мав надію на отримання дотацій та субсидій від окупаційної влади, або на те, що російські

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк.218-219.

війська почнуть платити за комунальні послуги та за використання міської власності? Проте в жодному разі очікування не справдилися[1].

Як демонструє практика, дефіцит бюджету міста так чи інакше призводив до скорочення фактичних витрат та приведення їх у відповідність до суми фактичних доходів. Уже у проекті бюджету м. Тернополя на 1917 р. значилася більш виважена річна сума доходів міського бюджету – 123 703 руб., відповідно, сума витрат складала 123 664 руб.[2]. Та й ця сума, на думку окружного фінансового інспектора 1-го округу Тернопільської губернії, була достатньо «оптимістичною, оскільки не прийняли до уваги постійного росту цін робітничої праці, фуражу, яким потрібно годувати десять пар міських коней, опалення і т.п., далі – передбачено у цьому проекті надходження недоїмок … попередніх років, що було дуже сумнівним, при відсутності в розпорядженнях Магістрату будь-яких реальних заходів щодо їх стягнення..»[3]. Що стосується витрат за проектом бюджету на 1917 р., то в ньому виведено украй незначні суми на утримання місцевих шкіл та надання допомоги бідним; зовсім відсутні витрати на амортизацію міських будівель та їх ремонт[4].

[1] Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Тернополя періоду російської окупації в часи Першої світової війни. *Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення):* матеріали ІІІ Міжнародної науково-практична конф., м. Тернопіль, 13-15 вер. 2017 р. Тернопіль, 2017. С.151–157.
[2] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.153.
[3] Там само. Арк.153–153 зв.
[4] Там само. Арк.153зв.

Додаток БР

Бюджет м. Бучач Тернопільської губернії за 1914 р. та проект бюджету на 1915 р., кор.гел.*

ДОХОДИ					ВИДАТКИ			
№	Статті доходів	1914 р. (кор. гел.)	1915 р. (кор. гел.)	Відхилення (+\-), (кор. гел.)	Статті видатків	1914 р. (кор. гел.)	1915 р. (кор. гел.)	Відхилення (+\-), (кор. гел.)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	З міського майна, у т.ч. різниці; з права торгівлі на міській площі	7 055,17	-	-7 055,17	Плата чиновникам	5 196,00	4 998,00	-198,00
2	Збір з продажу м’яса	5 322,36	2 400,00	-2 922,36	Пенсії	1 014,55	816,00	-198,55
3	Збір з продажу вина, спирту, пива	7 953,00	-	-7 953,00	Адміністративні витрати	1 157,78	1 040,00	-117,78
4	4% від орендної застави графа Потоцького	12,00	-	-12,00	На відрядження	180,00	-	-180,00
5	За дозвіл торгівлі у ресторанах в пізній час	45,00	-	-45,00	Судові витрати	120,00	-	-120,00
6	Повернення позик (іншими гмінами, приватними особами)	1 680,00	-	-1 680,00	Страхування міського майна	180,17	-	-180,17
7	За військовий постій	30,00	-	-30,00	Утримання поліції	3 217,82	4 102,00	+884,18
8	Рогатковий збір (за проїзд через місто шосейними дорогами)	-	2 160,00	+2 160,00	Плата лікарям (санітарному, ветеринарному)	1 050,00	1 200,00	+150,00
9	Гмінні додатки до державних податків	16 101,58	-	-16 101,58	Утримання різниці	591,00	410,00	-181,00
10	Інші	90,00	-	-90,00	У тримання пожежної команди	1 704,00	1 060,00	-644,00
11					Освітлення міста	4 125,41	1 800,00	-2 325,41

1	2	3	4	5	6	7	8	9
12					Ремонт шосейних доріг, мостів, каналів і тротуарів	-	1 000,00	+1 000,00
13					Санітарні потреби, прибирання міста	-	1 000,00	+1 000,00
14					Придбання засобів дезінфекції та ліків	210,00	200,00	-10,00
15					Утримання колодязів	150,00	250,00	+100,00
16					Благодійні допомоги	1 302,00	2 200,00	+898,00
17					Швидка допомога при нещасних випадках	90,00	-	-90,00
18					Сплата боргів за позиками, в т.ч. бакам	5 686,82	2 000,00	-3 686,82
19					Утримання освітніх закладів	9 690,00	-	-9 690,00
20					Непередбачувані витрати	600,00	2 000,00	+1 400,00
21					Сплата податків містом у казну відстрочених платежів	1 262,04	-	-1 262,04
22					Платня збирачам гмінних податей	-	1 100,00	+1 100,00
23					Утримання 3-х пар коней і кучерів	-	2 100,00	+2 100,00
24					Інші	761,52	10,00	-751,52
	Всього доходів	**38 289,11**	**4 560,00**	**-33 729,11**	**Всього витрат**	**38 289,11**	**27 286,00**	**-11 003,11**

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки наші): ЦДІАК України Ф. 361.оп.1. Спр.547. Арк. 157-159, 164-165.

*__Аналітична примітка:__ У бюджеті м. Бучач Тернопільської губернії за 1914 р. значилося 38 289 кор. 11 гел. доходів і витрат, отже, бюджет був збалансованим. Доходи складалися здебільшого з надходжень від продажу алкогольних напоїв – 7 998 кор. (20,8%), гмінних додатків до державних податків – 16 101 кор. 58 гел. (42%), орендних платежів з міського майна та видачі дозволів на право торгівлі на міській площі – 7 055 кор. 17 гел.(18,4%), збору від продажу м'яса – 5 322 кор. 36 гел. (13,9%), та інших несуттєвих доходів. Усі статті вищезазначених доходів виключили з доходів бюджету міста на 1915 р. як такі, стягнення яких припинено у зв'язку із забороною продажу алкогольних напоїв та неможливістю нарахування гмінних додатків через припинення нарахування державних майнових податків за австрійським законодавством. М. Бучач значно постраждало від бойових дій, вигоріла його центральна частина, а тому доходи від торгівлі на 1915 р. не планувалися взагалі. У 1915 р. залишалася лише одна стаття доходів бюджету – «збір з продажу м'яса», надходження від якого було заплановано на суму 2 400 кор. При цьому запроваджено новий вид збору – рогатковий збір (за проїзд через місто шосейними дорогами), від стягнення якого планувалося отримати 2 160 кор. Таким чином, загальна сума доходів бюджету 1915 р. складалася лише з двох статей доходів на загальну суму 4 560 кор.

Видатки кошторису м. Бучач за 1915 р. складали 27 286 кор. і значно перевищували доходи, відповідно, дефіцит бюджету склав 22 726 кор. Видатки бюджету на 1915 р. скоротилися порівняно з видатками бюджету 1914 р. на 11 003 кор. 11 гел. Майже всі видатки 1915 р. були зменшені порівняно з видатками 1914 р., а деякі були вилучені з фінансування взагалі (у т.ч. витрати на відрядження та судові витрати, страхування майна, утримання освітніх закладів, сплата податків містом за відстроченими платежами та витрати швидкої допомоги при нещасних випадках). Збільшення витрат планувалося лише за статтями, які обумовлювалися підвищеними витратами, пов'язаними з присутністю російських військ (розташовувався штаб 7-ї армії), здебільшого для підтримання санітарного стану міста та правопорядку – «утримання поліції», «платня лікарям», «ремонт шосейних

доріг, мостів, каналів і тротуарів», «санітарні потреби та прибирання міста», «утримання колодязів», «благодійні допомоги» та «непередбачувані витрати». Окремою статтею витрат бюджету на 1915 р. було виділено «платню збирачам гмінних податей» та «утримання 3-х пар коней і кучерів».

Додаток БС

Кошторис доходів і вдатків м. Станіслава, 1914 – 1915 рр., кор. гел.*

	ДОХОДИ	1914 р. (кор. гел.)	1915 р. (кор. гел.)	Відхил. (+\-), (кор. гел.)	ВИДАТКИ	1914 р. (кор. гел.)	1915 р. (кор. гел.)	Відхил. (+\-), (кор. гел.)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Заряд міста (% вклади та доходи міських закладів)	83 452,50	6 200,00	-77 252,50	Оплата праці та інші виплати чиновникам, канцелярські витрати магістрату	193 592,97	110 416,00	-83 176,97
2	Орендні платежі від міського нерухомого майна	230 819,94, у т.ч. оренда військами 107 766,00	37 225,00, у т.ч. оренда землі 2 220,00	-193 594,94	Утримання міського майна, у т.ч. сплата податків, пожежне страхування, ремонт тощо	110 848,08	29 692,00	-81 156,08
3	Від рухомого гмінного інвентарю	10 554,10	60,00	-10 494,10	Утримання рухомого гмінного інвентарю	39,03	20,00	-19,03
4	Від міського газового підприємства (у т.ч. газового освітлення)	277 763,20	178 400,00	-99 363,20	Утримання газового підприємства	248 327,64	178 189,00	-70 138,64
5	Оплата за прикраси міста (гірлянди, переходи до парку)	10 412,00	55,00	-10357,00	Благоустрій міста, у т.ч. ого-рожі, смітники, клумби тощо	33 248,01	15 535,00	-17 713,01
6	Податкові платежі, у т.ч. додаткові збори з торгівлі	449 751,54, у т.ч. гмінні додатки	239 880,00	-209 871,54	Утримання колодязів і водопроводу	6 176,86	3 252,00	-2 924,86
7	Ринкові та торгівельні доходи	10 080,00	300,00	-9 780,00	Утримання торгівлі міста (канцелярія, торговище, послуги ветеринара тощо)	578,26	4 520,00	+3 941,74
8	За огляд, пломбування і забій худоби біля бійні, збір за собак	60 282,55	23 000,00	-37 282,55	Безпека міста, у т.ч. утримання поліції, пожежної команди, арештантів.	277 412,50	96 994,00	-180 418,50
9	За забій худоби у бійні	31 875,00	11 000,00	-20 875,00	Утримання міської бійні	9 563,84	24 876,00	+15 312,16

Продовження Додатку БС

1	2	3	4	5	6	7	8	9
10	Компенсація коштів за громадську безпеку	10 774,45	-	-10 774,45	Забезпечення здорового стану міста, в т.ч. утримання лікарні, лікарів, агента санітарного, гробаря, чищення міста	28 321,75	53 720,00	+25 398,25
11	За ведення військових справ (канцелярії, утримання конюшень тощо)	15 338,59	-	-15 338,59	На ведення магістратом військових справ (канцелярії, утримання конюшень та ін.)	62 957,63	5 000,00	-57 957,63
12	Відсотки від капіталу позичкового	15 337,84	16 455,00	+1 117,16	Релігійні витрати	570,00	570,00	0,00
13	Доходи випадкові	2 748,34	2 530,00	-218,34	Утримання школи	-	30 000,00	+30 000,00
14	Платежі за 1913 рік	644 998,03	-	-644 998,03	Сплата позик та богів	118 382,25	-	-118 382,25
15	За постачання льоду, гною	-	400,00	+400,00	Освітлення міста	53 336,46	41 200,00	-12 136,46
18	Інші незвичайні доходи (у т.ч. придбання землі, лісу, будівництво тощо)	226 000,00	84 111,00	-141 889,00	Благодійність	1 487,00	28 460,00	+26 973,00
					Витрати випадкові	174 980,96	6 350,00	-168 630,96
17					Витрати непередбачувані (придбання землі, лісу, будівництво тощо)	357 300,79	3 000,00	-354 300,79
18					Витрати, перенесені з попередніх років	403 064,05	-	-403 064,05
					Утримання платної служби		8 000,00	+8 000,00
	Всього	**2 080 188,08**	**599 616,00**	-1 480 572, 08	**Всього**	**2 080 188,08**	**639 794,00**	**1 440 394,08**
					Недоїмки списані	**-**	9 100.00	**-**
	Профіцит/ дефіцит +/-						-40 178,00	**-**

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні): ЦДІАК України Ф. 361.Оп.1. Спр.547. Арк. 67-71.

***Аналітична примітка:** Звіт про фактичне виконання кошторису за 1914 р. та проект бюджету м. Станіслава Тернопільської губернії на поточний 1915 р. було складено магістратом 24 березня 1915 р. і подано до канцелярії Військового генерал-губернатора Галичини[1]. Обидва бюджети були складені у коронах, а не у рублях, що вкотре підтверджувало несприйняття місцевою владою російської грошової одиниці. У бюджеті м. Станіслава за 1914 р. значилося 2 080 188 кор. 08 гел. доходів і, відповідно, такою ж була сума витрат, тобто, бюджет був збалансованим. При цьому у пояснювальній записці до бюджету за 1914 р. магістрат повідомляв, що цей бюджет реально дефіцитний. Фактичний дефіцит бюджету за 1914 р. склав 102 415 кор.52 гел. До бюджету за 1914 р. не надійшло 15% запланованих сум доходів (здебільшого, за 4-й квартал, коли сталася російська окупація міста). З початком війни та входженням російських військ певна частина доходів припинила надходити (всього не доотримано платежів на загальну суму 314 518 кор. 25 гел.). Було зменшено видаткову частину бюджету та збалансували її відповідно до фактично отриманих доходів, а тому в поданій формі не було відображено дефіциту бюджету. Що стосується бюджету на 1915 р., то він відразу проектувався з дефіцитом на суму 40 178 кор., адже бюджеті доходи скоротилися більш ніж у три рази порівняно з доходами 1914 р. і складали лише 599 616 кор. За переважною більшістю статей бюджету на 1915 р. магістратом свідомо і цілком обґрунтовано планувалося зменшення сум надходжень, порівняно з доходами 1914 р., – доходи зменшилися на 1 480 572 кор. 08 гел.

Шляхом співставлення структури доходів бюджету за 1914 р. з доходами 1915 р., маємо можливість відстежити динаміку різкого зменшення показників за переважною більшістю дохідних статей кошторису 1915 р. м. Статніслава[2]:

- за статтею «податкові платежі, у т.ч. додаткові збори з торгівлі», до якої входили ґмінні додатки до державних податків та збори з продажу алкогольних

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк.67 зв.
[2] Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Станіслава періоду російської окупації в часи першої світової війни (1914-1915 рр.). *Станиславів і Станиславівщина в час суспільних і національних змін XIX і першої половини XX ст.* Друга міжнародна науково-практична конф. м. Івано-Франківськ, 12-13 вер. 2017 р.; Warszawa -Stanisławów, 2017. Т. 2. С. 48–52.

напоїв (у т.ч. дозволів на торгівлю та варіння пива (право пропінації), шинкові, чиншові). У бюджеті на 1914 р. зазначені доходи склали 449 751 кор. 54 гел. або 21,6% від загальної суми доходів бюджету за 1914 р. У бюджеті на 1915 р. доходи за цією статтею були значно скорочені через заборону продажу алкогольних напоїв та припиненням нарахування гмінних додатків до державних податків, а тому сума склала лише 239 880 кор., що на 209 871 кор. 54 гел. менше за доходи 1914 р.;

- за статтею «орендні платежі від міського нерухомого майна». У бюджеті за 1914 р. зазначені доходи склали 230 819 кор. 94 гел. (11,1%), у т.ч. 107 766 гел. надійшло від здачі в оренду міських будівель під казарми, бараки, лазні, військові магазини та діяльності порохового заводу австрійської армії. Зазначені доходи у 1915 р. не планувалися через те, що російська армія міським майном користувалася безкоштовно. У бюджеті на 1915 р. за цією статтею доходу планувалося лише 37 255 кор., що на 193 594 кор. 94 гел. менше від доходів 1914 р.;

- за статтею «погашення податкових боргів та інших перехідних платіжних сум за попередній 1913 р.». У бюджеті за 1914 р. зазначені доходи склали 644 998 кор.03 гел. (31,0%). Проте сплата боргів попередніх років у доходи бюджету на 1915 р. вже не планувалася через безперспективність їх стягнень;

- за статтями «за забій худоби в бійні та охолодження м'яса» та «за ветеринарний огляд, пломбування і забій худоби біля бійні, збір за собак». У бюджеті за 1914 р. зазначені доходи разом склали 92 157 кор. 55 гел. (4,4% від загальної суми доходів бюджету за 1914 р.). У проекті бюджету на 1915 р. планувалося лише 34 000 кор., що на 58 157 кор. 55 гел. менше порівняно із сумою доходів 1914 р.;

- за статтею «заряд міста», до якої відносилися відсотки за вкладені міські кошти (інвестиції) та отримані доходи від міських вкладень, у доходах бюджету за 1914 р. склали 83 452 кор. 50гел. (4%). У бюджеті на 1915 р. планувалися надходження лише на суму 6200 кор., що на 77 252 кор. 5 гел. менше за відповідні доходи 1914 року;

- за статтею «інші незвичайні доходи», яка формувалася з вартості придбаного майна у власність міста (земля, ліс, нове будівництво тощо). У бюджеті за 1914 р. зазначені доходи складали суму 226 000 гел. (10,8%), яка балансувала з видатковою частиною бюджету щодо понесених витрат на придбання цього майна. У бюджеті на 1915 р. доходи за цією статтею були значно скорочені і склали 6200 кор., що на 77 252 кор. 50 гел. менше порівняно з доходами 1914 р.;

- за статтями «за ведення магістратом військових справ (канцелярії, утримання конюшень австрійської армії тощо)» та «компенсація коштів за громадську безпеку» у бюджеті за 1914 р. було передбачено доходів, відповідно, 15 338кор. 59 гел. та 10 774 кор. гел. Зазначена стаття не включалася у доходи бюджету на 1915 р., оскільки російська армія та цивільна окупаційна влада зазначені послуги не оплачували.

- за статтею «ринкові та торгівельні доходи», які становили незначну частку у міському бюджеті за 1914 р. – 10 080 кор. Оскільки підприємницька активність у місті значно знизилася, то у бюджеті на 1915 р. за цією статтею планувалося лише 300 кор., що на 9780 кор. менше за доходи 1914 р.;

- за статтею доходів «від діяльності газового заводу» (у т.ч. газового освітлення) за 1914 р. доходи планувалися у сумі 277 763 кор. 20 гел., а витрати на утримання газового підприємства – 248 327 кор. 64 гел.[1]. У підсумку діяльності міського підприємства за 1914 р. планувалося отримати чистого доходу на суму 29 435 кор. 56 гел., але у 4-кварталі, коли місто захопили російські війська, як не сплатили 19 486 кор. 80 гел. платежів за використаний газ, бюджет не доотримав майже 10 тис. кор. На 1915 р. було заплановано доходів від газового підприємства на суму 178 400 кор. і майже однаковими планувалися витрати на його утримання – 178 189 кор., тобто, чистого бюджетного доходу планувалося отримати лише на символічну суму – 211 кор. (або 63 руб. 36 коп.);

- у бюджеті за 1914 р. незначні суми доходів передбачалося отримати за статтями «відсотки від доходу позичкового» – 15 337 кор. 84 гел., «оплата за

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 67–71.

прикраси міста (гірлянди, переходи до парку)» – 10 412 гел., «від рухомого гмінного інвентарю» – 10 554 кор. 10 гел., та «доходи випадкові» – 2748 кор. 34 гел. Відповідно, у бюджеті на 1915 р. за цими статтями планувалися ще менші надходження, зокрема, «проценти від доходу позичкового» – 16 455 кор., «оплата за прикраси міста (гірлянди, переходи до парку)» – 55 гел., «від рухомого гмінного інвентарю» – 60 кор. та «доходи випадкові» – 2 530 кор.

Таким чином, доходи за проектом бюджету м. Станіслава на 1915 р. склали 599 616 кор. і були значно скорочені, порівняно з фактичними доходами бюджету 1914 р., – на суму 1 480 572 кор. 08 гел. Доходи бюджету 1915 р. складали лише 28,8% від доходів 1914 р., що свідчило про критичну недостатність фінансових ресурсів для вирішення нагальних проблем, пов'язаних з утриманням міського господарства, на 1915 бюджетний рік.

Що стосується кошторисних видатків м. Станіслава, то у проекті бюджету на 1915 р. вони були зменшені на 1 440 394 кор. 08 гел. порівняно з видатками 1914 р., а їхня прогнозна сума складала 639 794 кор., або 30,7% видатків 1914 р. Магістратові довелося скоротити видатки майже за всіма статтями у проекті 1915 року. Найбільшу частку у структурі видатків бюджетів міста за 1914 р. та 1915 р. займали такі:

- за статтею «оплата праці штатних і позаштатних чиновників, виплата пенсій, нагород, надання допомоги чиновникам та канцелярські витрати» видатки склали: у 1914 р. – 193 592 кор. 97 гел., у т.ч. жалування бургомістра – 8000 кор. (у 1915 р. не нараховувалося через відсутність бургомістра), заступника – 6000 кор. (у 1915 р. – 4800 кор.), секретаря – 4566 кор. (у 1915 р. – 4566 кор.)[1]. У проекті бюджету на 1915 р. за цією статтею видатки скоротилися на 83 176 кор. 97 гел. і склали 110 416 кор. (17,5% від загальної суми витрат);

- за статтею «безпека міста, у т.ч. утримання поліції, пожежної команди, арештантів» у бюджеті на 1914 р. видатки склали – 277 412 кор. 42 гел. У 1915 р.

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк.67-68.

видатки за цією статтею скоротилися на 180 418 кор. 50 гел. і становили 96 994 кор. або 15,2% від загальної суми витрат;

- за статтею видатків «забезпечення здорового стану міста, у т.ч. утримання лікарні, лікарів, санітарного агента, гробаря, чищення міста» у бюджеті на 1914 р. видатки склали 28 321 кор. 75 гел. У 1915 р. зазначені видатки збільшилися на суму 25 398 кор. 25 гел. і склали 53 720 кор. або 8,4% від загальної суми витрат. Збільшення видатків на дану статтю удвічі пов'язане зі страшними загрозами епідемій віспи й холери, які швидко поширювалися після вступу російських військ до м. Станіслава[1] і потребували заходів для зупинення епідемій;

- за статтею «освітлення міста» у бюджеті на 1914 р. видатки склали 53 336 кор. 46 гел. У 1915 р. видатки за цією статтею були зменшені на 12 136 кор. 46 гел. і склали 41 200 кор. (6,4% від загальної суми витрат);

- за статтею «утримання школи» у бюджеті за 1914 р видатки на утримання школи окремо не визначалися, оскільки фінансування здійснювалося за рахунок крайового шкільного фонду, який формувався з додатків до державних майнових податків у розмірі 50% до окладу. Припинення відрахувань до крайового шкільного фонду призвело до того, що навчальні заклади не фінансувалися, а вчителі залишалися без засобів на існування. Слід зазначити, що з самого початку встановлення російської окупаційної влади військовий генерал-губернатор Г. О. Бобринський надав розпорядження губернаторам: «закрити усі нижчі, середні і вищі навчальні заклади. Встановити ступінь благонадійності учителів нижчих навчальних закладів…, середніх, а також до якої міри вони вільно володіють російською мовою, щоб за цими відомостями вирішити питання – про терміни можливого відкриття деяких шкіл»[2]. У часи російської окупації деякі школи м. Станіслава, все ж таки, розпочали свою діяльність, але згодом змушені були припинити навчання[3]. Видатки на утримання шкіл міста на 1915 р. були

[1] Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914-1918 рр.). Івано-Франківськ, 2013. С.32.
[2] ЦДІАК України.Ф.361. Оп.1. Спр.82. Арк.5.
[3] Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914-1918 рр.). Івано-Франківськ, 2013. С.17.

заплановані у розмірі 30 000 кор. (4,7% від загальної суми витрат) з надією на відновлення навчального процесу;

- за статтею «утримання міського майна, у т.ч. сплата податків, пожежне страхування, ремонт та інше» у бюджеті на 1914 р. видатки склали 110 848 кор. 08 гел. У 1915 р. видатки за цією статтею зменшилися на суму 81 156 кор. 08 гел. і склали 29 692 кор. (4,6% від загальної суми витрат). Зазначена стаття мала велике значення для відбудови зруйнованого міста, але магістрат не міг дозволити собі планувати більші суми, відповідно до потреб, оскільки виходив із невтішних прогнозів щодо доходів місцевого бюджету на 1915 р.

- за статтею «благодійність» у бюджеті за 1914 р. видатки склали 1 487 кор. 8 гел. Тоді як у бюджеті на наступний рік, за цією статтею видатки значно збільшили, зокрема на суму 26 973 кор., і склали 28 460 кор. (4,4% від загальної суми витрат). Це одна із небагатьох статей, за якими планувалося збільшення витрат у міському бюджеті на 1915 р., адже у зруйнованому війною місті збільшувалася кількість безхатченків, безпритульних дітей, хворих та голодних жителів міста, які потребували невідкладної допомоги;

- за статтею «утримання міської бійні» у бюджеті за 1914 р. видатки складали лише 1 487 кор. Використання російськими військами міської бійні, де масово забивали худобу на потреби харчування, зумовило збільшення видатків на її утримання у 1915 р. При цьому доходи від забою худоби зменшувалися, оскільки для російських військ були встановлені пільгові ставки збору за забій худоби. Таким чином, витрати на утримання міської бійні покривалися за рахунок коштів магістрату. У бюджеті на 1915 р. витрати за цією статтею склали 24 876 кор., що на 15 312 кор. 16 гел. більше ніж витрати 1914 р.;

- за статтею «благоустрій міста», у бюджеті на 1914 р. видатки склали 33 248 кор. 01 гел. У 1915 р. вони зменшилися на 17 713 кор. 01 гел. і склали 15 535 кор. (2,4% від загальної суми витрат).

- за статтями «утримання торгівлі міста», «утримання криниць і водогону», «витрати випадкові», «витрати незвичайні», «на військові справи», «утримання

платної служби», «релігійні витрати» та ін. загальні видатки бюджету на 1915 р. планувалися в сумі 30 712 кор. (4,8% від загальної суми витрат), тоді як фактична сума витрат у бюджеті за 1914 р. за цими статтями склала аж 1 124 049 кор. 83 гел., що майже у 36 разів більше від запланованих витрат за цими ж статтями на 1915 р. Звичайно, під час планування бюджету на 1915 р., за умов явного дефіциту бюджету та катастрофічного зменшення доходів бюджету, не допускалося планування будь-яких «випадкових та незвичайних» видатків або ж сплати позик і боргів.

Таким чином, при формуванні витратної частини бюджету м. Станіслава на 1915 р. враховувалися найперше потреби, які зумовлювалися війною, та перебуванням у місті російських військ. Магістрату необхідно було фінансувати нагальні потреби, пов’язані із запобіганням спалахам інфекційних хвороб та лікуванням поранених, забезпеченням безпеки населення, підтриманням благоустрою (вивезення сміття, прибирання вулиць, ремонт зруйнованих вулиць) та освітленням міста, утриманням криниць та водогону. У скрутні часи війни важливого значення набуло планування витрат бюджету на благодійність з тієї причини, що велика кількість знедолених і голодних містян потребувала допомоги.

Додаток БТ

Бюджети м. Галич, 1914 - 1915рр., кор. гел.*

ДОХОДИ					ВИДАТКИ			
	Статті доходів	**1914р.** (кор.гел.)	**1915р.** (кор.гел.)	**Відхил. (+\-),** (кор. гел.)	**Статті видатків**	**1914р.** (кор. гел.)	**1915р.** (кор. гел.)	**Відхил. (+\-),** (кор. гел.)
1	Оренда міського майна	1 586,35	500,00	-1 086,35	Платня чиновникам	13 200,00	12 495,00	-705,00
2	Оренда міської орної землі	59 309,14	18 100,00	-41 209,14	Пенсії	1 520,00	1 520,00	0,00
3	Оренда пасовищ	863,00	-	-863,00	Канцелярські витрати	2 098,55	2 098,55	0,00
4	Від каменоломні	670,00	-	-670,00	Ремонт приміщень	6 982,00	8 577,00	+1 595,00
5	Оренда лісу	450,00	-	-450,00	Утримання поліції	10 524,00	13 707,16	+3 183,16
6	Від міської скотобійні	2 701,40	2 701,40	0,00	Утримання скотобійні	-	1 304,00	+1 304,00
7	% від капіталів	8 874,60	8 874,60	0,00	Освітлення міста	3 579,50	4 444,50	+865,00
8	З міських прав, у т.ч. пропінації, місць продажу худоби, за право на мисливство, рибальство	2 170,70	-	-2 170,70	Утримання пожежної команди	3 160,00	3 160,00	0,00
9	За ветеринар.огляд худоби	1 066,00	-	-1 066,00	Санітарні витрати	6 075,99	5 825,99	-250,00
10	Інші доходи	3 891,70	1 818,16	-2 073,54	Утримання народ. освіти	21 812,70	10 498,70	-11 314,00
11					Сплата боргів, повернення позик	4 905,25	3 905,25	-1 000,00
12					Витрати на відрядження	200,00	200,00	0,00
13					Непередбачувані витрати	934,90	934,90	0,00
14					Витрати на новобранців	30,00	-	-30,00
15					Позики	5 000,00	5 000,00	0,00
	Всього доходів	**81582,89**	**31 994,16**	**-49 588,73**	**Всього видатків**	**81 582,89**	**73 611,05**	**-7 971,84**

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні – С. О.): ЦДІАК України Ф. 361.Оп.1. Спр.547. Арк. 95-96, 101-105.

***Аналітична примітка:** Оскільки бюджет м. Галич Станіславського повіту Тернопільської губернії (Додаток БТ) за 1914 р. складався за фактом його виконання, то у поданому до Військового генерал-губернатора кошторисі доходи і витрати значилися на однакову суму – 81 582 кор. 89 гел. Разом з тим проект бюджету на 1915 р. планувався з дефіцитом на суму 41 616 кор. 89 гел. Тобто, видатки бюджету на 1915 р. становили 73 611 кор. 05 гел. та удвічі перевищували доходи, які складали 31 994 кор. 89 гел.

Доходи бюджетів за 1914 і 1915 рр. складалися, здебільшого, з надходжень:

- за статтями від орендних платежів за використання міської власності: «оренда міського майна», «оренда орної землі», «оренда пасовищ», «оренда лісу» та доходів «від каменоломні» у бюджеті на 1914 р. загальні надходження складали 62 878 кор. 49 гел.(75,1% від загальних доходів). Тоді як у проекті бюджету на 1915 р. доходів від оренди пасовищ, лісів і каменоломні не очікувалося зовсім. Доходи за оренду міського майна, у т.ч. орної землі, значно скоротилися, оскільки «багатьох жителів, які раніше орендували міську землю, арештували і знаходяться вони в тюрмах, багато на війні, а більша частина євреїв, котрі орендували міську землю, втекли з австрійцями, так, що більшість землі, зданої їм в оренду буде відкладено, і не буде з кого стягувати чинша»[1]. У проекті бюджету на 1915 р. зазначені доходи зменшилися на 44 278 кор. 49 гел. і склали лише 18 600 кор.;
- за статтею «з міських прав, у т.ч. пропінації, місць продажу худоби, виробництва, за право на мисливство та рибальство» у бюджеті за 1914 р. надходження складали 2 170 кор. 70 гел. (2,7%). Тоді як у проекті бюджету на 1915 р. доходи за цими статтями були відсутні взагалі, оскільки російською владою було заборонено продаж та виробництво алкогольних напоїв, а дозволів на рибальство і мисливство в умовах війни ніхто не потребував;
- за статтею «відсотки від капіталів» у бюджеті за 1914 р. надходження складали 8 874 кор. 60 гел. У проекті бюджету на наступний рік зазначені доходи збереглися на таку ж суму, проте перспектива їхніх надходжень була доволі невиразною;

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк.94.

- за статтею доходів «від міської бійні» у бюджеті за 1914 р. надходження складали 2 701 кор. 40 гел. У зв'язку з тим, що надходження за цією статтею були найбільш реальними, то показник її у проекті бюджету на наступний рік залишився без змін;
- за статтею «за ветеринарний огляд худоби» у бюджеті на 1914 р. надходження складали 1 066 кор. У проекті бюджету на 1915 р. доходи за цією статтею були відсутні взагалі;

Видатки кошторису м. Галич за 1915 р. планувалися на суму 73 611 кор. 05 гел., що маже на 8 тис. кор. менше порівняно з витратами 1914 р. Проте за деякими статтями проекту бюджету на 1915 р. передбачалися навіть збільшення сум витрат. Це обумовлено тим, що м. Галич зазнало значних руйнувань від бойових дій, і потрібно було, по-перше, виконати хоча б мінімальні ремонти міського майна, і, по-друге, у місті знаходилися російські війська, обслуговування яких збільшувало витрати міського бюджету за такими статтями: «ремонт приміщень» – 8 577 кор. (+1 595 кор.), «утримання поліції» – 13 707 кор. 16 гел. (+3 183кор. 16 гел.), «освітлення міста» – 4 444 кор. 50 гел. (+865 кор.). Що стосується статті витрат «утримання бійні» за 1915 р., то за нею запланували витрат на суму 1304 кор., тоді як витрат у 1914 р. за цією статтею зовсім не планувалося. Міська бійня до війни знаходилася на госпрозрахунку, і бюджет на неї не виділяв коштів, але при входженні російських військ у місто виникла потреба утримувати бійню за рахунок коштів магістрату, оскільки її основним користувачем стали російські війська, які оплачували пільговий тариф на забій худоби. Доходи бюджету за 1915 р. від міської бійні склали 2 701 кор. 40 гел., які ледве перекривали витрати на її утримання – 1 304 гел. Отож, чистий прибуток від її діяльності прогнозувався на суму 1 397 кор. 40 гел.

За частиною видатків бюджету на 1915 р по м. Галич було зменшено фінансування порівняно з видатками 1914 р.: «платня чиновникам» – 12 495 кор. (-705 кор.), «санітарні витрати» – 5 825 кор. 99гел.(-250 кор.), «утримання народної освіти» – 10 498 кор. 70 гел. (-11 314 кор.), тощо.

Додаток БУ

Кошторис доходів і видатків м. Богородчани Тернопільської губернії за 1914 р. та проект бюджету на 1915 р., руб. коп.*

№ п/п	ДОХОДИ			ВИДАТКИ			
	Статті доходів	**1914 р.** (руб. коп.)	**1915 р.** (руб. коп.)	**Статті видатків**	**1914 р.** (руб. коп.)	**1915 р.** (руб. коп.)	**Відхил.** (+\-), (руб. коп.)
1	Від оренди земель гміни	331,50	0	Оплата праці управлінню міста	1 230,00	1 230,00	0,00
2	Від базарної та ярмаркової торг	75,00	0	Адміністративні витрати	105,00	105,00	0,00
3	Від оренди будівель	102,00	0	Утримання поліції	876,00	876,00	0,00
4	Збір від привезених до міста товарів та скоту на продаж	75,00	0	На благоустрій міста, у т.ч: - на освітлення вулиць і площ; - ремонт вулиць і мостів; - утримання площі для ярмарки	 210,00 531,00 45,00	 255,00 210,00 45,00	 +45,00 -321,00 0,00
5	Плата за винну пропінацію	1 260,24	0	Санітарні витрати, у т.ч. чищення вулиць	90,00	90,00	0,00
6	Від забою скоту	750,00	0	Утримання гмінної бійні	30,00	390,00	+390,00
7	За право мисливське	1,65	0	Клеймування м’яса та видача посвідчень на вивезення м’яса	36,00	0	-36,00
8	За право рибної ловлі	0,90	0	Утримання міської льодника	30,00	0	-30,00
9	Додатки до державних податків	1 737,78	0	Утримання міського обозу	30,00	0	-30,00
10				Пересилка арештованих	45,00	45,00	0,00
11				Сплата зборів за міське майно	244,50	0	-244,50
12				Утримання шкіл	369,00	0	-369,00
13				Сплата міських боргів банкам	1 020,68	0	-1 020,68
14				Ремонт майна від військових дій: - торгівельних лавок - розбитих ліхтарів	 0 0	 600,00 450,00	 +600,00 +450,00
15				Інші витрати	106,97	58,00	-48,97
	Всього	**4 560,56**	**0**	**Всього**	**5 000,50**	**4 099,00**	**-901,00**

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні): ЦДІАК України. Ф.361.Оп.1. Спр.547. Арк.62-65, 63-63зв.

*** Аналітична примітка:** Кошторис виконання бюджету за 1914 р. та проект бюджету на 1915 р. магістратом м. Богородчани Тернопільської губернії склали 23 березня 1915 р. у двох валютах – коронах та рублях На час підготовки цих документів у пояснювальній записці до них стан міста охарактеризували таким чином: «військові дії до цього часу продовжуються у 6 і 7 верстах від міста і тому в місті життя зовсім завмерло, з місцевих жителів не має нікого, окрім бідняків і голодуючих. Коли життя почне тут відроджуватися, поки сказати не можна, а тому запропонувати будь-які доходи не можливо»[1]. На відмінну від інших міст, магістрат м. Богородчани надав бюджет за 1914 р. за фактом його виконання, а не планових показників. Відповідно, у ньому відобразили дефіцит бюджету у розмірі 439 руб. 44 коп. Цей дефіцит виник у зв'язку з тим, що у четвертому кварталі 1914 р. припинилися відрахування гмінних додатків до державних податків, які мали бюджетоформуючу роль і займали біля 40% доходів усього міського бюджету. У примітці до кошторису за 1914 р. зазначалося, що недостатня сума витрат при австрійській владі покривалася за рахунок «додатків від податкових зборів, які відпускав податковий уряд»[2].

Що стосується проекту бюджету цього міста на 1915 р., то в ньому значилися лише видатки на суму 4 099 руб. і жодних доходів не очікувалося. З тієї причини, що м. Богородчани сильно постраждало від війни: загинуло багато місцевих жителів, зруйновані підприємства (броварня, гуральня, деревообробна майстерня та ін.), спалені житлові будинки, знищено благоустрій міста, – тому очікувати надходження коштів до місцевого бюджету було нізвідки. Бургомістр м. Богородчан пояснював, доходів на 1915 р. не планувалося у зв'язку з тим, що «а) колишній орендатор міського фільварку (єврей, через розгром його майна) зник, не розрахувавшись за 1914 рік, і фільварок залишився ще не зданим в оренду; б) належні місту будівлі залишаються пустими тому, що орендарі-євреї втекли; в) завезення у місто товарів та іншої худоби зовсім припинилося, внаслідок

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк.63.
[2] Там само. Арк.65.

зупинення будь-якої торгівлі і відсутності тут торгівців-євреїв; в) пропінації в наслідок заборони продажу спиртних напоїв і пива не існують і д) забій худоби зовсім припинено»[1].

За деякими статтями видатків бюджету 1915 р. магістратом м. Богородчани планувалися надходження на рівні видатків бюджету 1914 р.: «оплата праці управлінню міста» на загальну суму 1 230 руб., у т.ч. жалування бургомістру – 270 руб., секретареві магістрату – 420 руб., і ветеринарному лікарю – 180 руб. на рік; «адміністративні витрати», які передбачали витрати на канцелярію, опалення, телефон та ін. – 105 руб.; «утримання поліції» – 876 руб., «санітарні витрати, в т.ч. прибирання вулиць» – 90 руб.; на «пересилку арештованих» – 45 руб.

У зв'язку зі значними руйнаціями міста вирішили включити до бюджету окрему статтю: «ремонт майна від військових дій» та профінансувати з міського бюджету ремонт торгівельних лавок на суму 600 руб. і заміну розбитих вуличних ліхтарів – 450 руб. Збільшувалися витрати на утримання ґмінної бійні, оскільки доходів від неї у 1915 р. не очікувалося з тієї причини, що нею користувалися російські війська задарма.

Припинення життя у місті зумовило необхідність зменшити частину витрат кошторису 1915 р. порівняно з попереднім 1914 р., а саме за статтями: «ремонт вулиць і мостів» витрати склали 210 руб. (-321 руб.), «інші витрати» склали 58 руб. (-48 руб. 97 коп.), «клеймування м'яса та видача посвідчень на вивезення м'яса», «утримання міського льодника», «утримання міського обозу» – витрати не планувалися взагалі, також не планувалися у 1915 р. і витрати за статтями: «сплата зборів за міське майно» (-244 руб. 50 коп.), «утримання шкіл» (-369 руб.), «сплата міських боргів банкам» (-1 020 руб.68 коп.).

[1] Там само. Арк.63зв.-64.

Додаток БФ

Бюджет м. Монастирська Тернопільської губернії за 1914р. та проект бюджету на 1915 р., руб. коп.*

№ п/п	ДОХОДИ				ВИДАТКИ			
	Статті доходів	**1914 р.** (руб. коп.)	**1915 р.** (руб. коп.)	**Відхил. (+\-),** (руб. коп.)	**Статті видатків**	**1914 р.** (руб. коп.)	**1915 р.** (руб. коп.)	**Відхил. (+\-),** (руб. коп.)
1	Чинші, акциз від продажу горілки і пива	4 971,00	0	-4 971,00	Платня чиновникам	5 730,00	5 400,00	-330,00
2	Орендні чинші від акцизу з продажу вина	105,00	0	-105,00	Канцелярські витрати	240,00	200,00	-40,00
3	З оренди гмінних пасовищ	360,00	0	-360,00	Санітарні витрати та чищення міста	111,00	-	-111,00
4	За оренду міської різниці	801,60	0	-801,60	Утримання пожежної команди	555,00	400,00	-155,00
5	Збори з базарних площ, за право торгівлі, полювання	1 368,00	0	-1 368,00	Ремонт школи, утримання різниці, богадільні та ін.	660,00	-	-660,00
6	Плата за огляд померлих людей та огляд худоби	246,00	0	-246,00	Сплата податків за гмінні будівлі та за нагороди службовцям	293,10	-	-293,10
7					Освітлення міста	810,00	600,00	-210,00
8					Ремонт приміщень	120,00	200,00	+80,00
9					Сплата боргів, повернення позик	369,00	-	-369,00
10					Благодійність	633,00	300,00	-333,00
11					Непередбачені витрати	420,00	300,00	-120,00
	Всього доходів	**7 851,60**	**3 600,00**	**-4 251,00**	**Всього витрат**	**9 941,10**	**7 400,00**	**-2 541,10**

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні): ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк. 160-161, 162-163.

***Аналітична примітка:** У бюджеті м. Монастирська Тернопільської губернії за 1914 р. значилося 7 851 руб. 60 коп. доходів і 9 941 руб. 10 коп. витрат. Відповідно, бюджет мав дефіцит – 2 089 руб. 50 коп. У примітках до бюджету пояснювалися причини виникнення дефіциту бюджету за 1914 р: «у зв'язку з початком у липні 1914 р. військових дій, всі перераховані доходи, припинили надходити у ґмінну касу: домовласники не сплатили державних податків, так званих «ґмінних додатків» тому і не всі призначені на 1914 р. витрати була змога перекрити», «у підсумку видатки склали більше ніж доходи на 2 089 руб. 50 коп., ці гроші і складають ті ґмінні додатки, які мали надійти з жителів»[1].

Що стосується проекту бюджету м. Монастирська на 1915 р., то він також мав дефіцит на суму 3 800 руб. У кошторисі заплановано доходів на суму 3 600 руб., без розподілу цієї суми за джерелами надходжень. Укладачі цього кошторису пояснювали таку ситуацію тим, що «всі ґмінні доходи у 1915 р., як-то: за випас худоби на ґмінному пасовищі і за огляд померлих людей і худоби, за пропозицією магістрату, можуть виражатися за цілий рік у сумі не більше трьох тисяч шістсот руб. оскільки в даний час, з усіх цих дохідних статей, ґміна отримує кожен місяць триста рублів»[2].

Що стосується видатків проекту бюджету м. Монастирська на 1915 р., то вони складали 7 400 руб., що на 2 541 руб. 10 коп. менше ніж у 1914 р. За всіма статтями видатків відбулося зменшення порівняно з 1914 р., окрім статті «ремонт приміщень», де заплановано незначне збільшення, на суму 80 руб. Звичайно, потреба у ремонтах міського майна була значно більшою ніж на суму 200 руб. на рік, але фінансових ресурсів не вистачало. У бюджеті на 1915 р. зовсім не передбачалися витрати на санітарні потреби та прибирання міста, ремонт школи та утримання бійні і богадільні.

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк.160–161.
[2] Там само. Арк.163.

Додаток БХ

Проект кошторису доходів і видатків гміни м. Підволочиська Тернопільської губернії, 1915 рік, руб. коп.*

	ДОХОДИ	Руб. коп.	ВИДАТКИ	Руб. коп.
1	Від гмінної різниці (бійні)	1 800,00	Оплата праці управління міста, у т.ч.: бургомістру віце бургомістру секретарю лікарю санітарному лікарю ветеринарному	3 840,00 600,00 360,00 600,00 600,00 600,00
2	Від базарної та ярмаркової торгівлі	2 400,00	Адміністративні витрати (канцелярія, опалення, телефон та ін.)	960,00
3	Від провезення товарів через місто	2 500,00	Утримання поліції	1 960,00
4	Від оренди гмінних магазинів	240,00	На благоустрій міста, у т.ч: - на освітлення вулиць і площ - ремонт вулиць і мостів - утримання 36 міських криниць - утримання парку	3 300,00 1800 400 540 160
5	Відрахування гмінних додатків від стягнення податей	1 500,00	Санітарні витрати, у т.ч.: - чищення та прибирання вулиць - утримання санітарного обозу - чищення будинків, дворів, зайнятих військами - утримання 4-х санітарів	4 600,00 800 200 1200 1440
6	Від санітарного обозу	300,00	Утримання гмінної різниці (бійні)	1 420,00
7			Утримання пожежної частини	980,00
8			Утримання будівлі гміни	520,00
9			Допомога бідному населенню міста	860,00
10			Страхування гмінних працівників від інвалідності	300,00
11			Пенсії, субсидії та ін.	940,00
12			Інші непередбачувані витрати	120,00
	Всього	**8 740,00**	**Всього**	**19 800,00**
			Дефіцит бюджету	**- 11 060,00**

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні): ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк.16-17.

***Аналітична примітка:** У проекті кошторису м. Підволочиська Скалатського повіту Тернопільської губернії на 1915 р. доходи складали лише 8 740 руб., а витрати – 19 800 руб. Дефіцит бюджету планувався у розмірі 11 060 руб. Такий значний розрив між доходами і видатками пояснювався розробниками проекту кошторису тим, що «1) не має доходів від пропінацій, 2) доходу від ґмінних податків у зв'язку з припиненням даної торгівлі і виїзду багатих осіб в Австрію»[1]. Найбільший дохід у бюджет очікувалося отримати за статтями: «за провезення товарів через місто», так званого «рогаткового збору», на суму 2 500 руб. Стягнення цього збору мало скандальний резонанс, що виник внаслідок непорозумінь між магістратом і військовою комендатурою міста, причини якого викладено у підпункті 5.1 цього розділу.

Бюджет м. Підволочиська формувався за особливих умов функціонування міського господарства. Місто виконувало функції пункту зупинки і передислокації російських військ, а тому в ньому розміщувався чисельний військовий гарнізон російської армії. Як зазначалося у пояснювальній записці до проекту бюджету, у місті місцевого населення залишилося біля «3 200 осіб більшою частиною бідняків, яких гміна годує в дешевій столовій, а поміж тим військ буває по 10 000 на добу і навіть більше, а тому забруднення міста особливо сильне»[2]. Такий наплив російських військ зумовлював значні витрати місцевого бюджету, які були пов'язані здебільшого з прибиранням міста та відхожих місць, вивезенням сміття та чищенням помийних ям, утриманням санітарного обозу, чищенням та утриманням 36 міських криниць з питною водою, утриманням міського парку, який нищився військовими, освітленням вулиць і площ, ремонтом вулиць та мостів, утриманням 90 будівель, в яких розміщувалися окупаційні війська тощо. На всі, перераховані вище витрати, у проекті бюджету було заплановано 7 900 руб.

Від міської бійні магістрат м. Підволочиська очікував отримати 1 800 руб. валового доходу, але й витрати на її утримання передбачалися у сумі 1 420 руб.,

[1] Там само. Арк.15.
[2] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.547. Арк.15.

тобто чистий дохід, що залишався місту, був взагалі мізерний – 380 руб. Певний час міську бійню відібрали у гміни м. Підволочиська і передали у користування 17 запасного батальйону російських військ, який взагалі відмовлявся сплачувати встановлені такси збору за забій худоби на ній. До вирішення цього конфлікту залучили командувача армій ПЗФ, і лише у березні 1915 р. міську бійню повернули у власність гміни, при цьому магістрат зобов'язали знизити такси збору на забій худоби для російських військових підрозділів[1]. Таким чином, російська військова влада вимагала від магістрату надання безкоштовних послуг, демонструючи повне нерозуміння того, за рахунок яких коштів ці послуги будуть надані. Відповідно, вищезгадані конфлікти між магістратом та російською окупаційною військовою владою відобразилися у проекті бюджету міста на 1915 р. у вигляді значного бюджетного дефіциту. Це зробили для того, щоб привернути увагу Військового генерал-губернатора, якому надавався зазначений проект бюджету, на проблеми міста, де військових було більше ніж місцевого населення, і при цьому «військова влада вимагала безкоштовного чищення відхожих місць та сміттєвих ям на подвір'ях і будинках, де знаходилися гарнізони і прохідні війська»[2] та вперто не бажала сплачувати належні збори до місцевого бюджету.

[1] ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.1163. Арк.5, 7.
[2] Там само.

Додаток БЦ

Кошторис доходів і видатків м. Тернопіль, січень – квітень 1917 р., руб.коп.

	ДОХОДИ	**Підстави стягнення**	**З якого часу стягується**	**Сума (руб. коп.)**
1	Лінійний акциз (за ввезення в місто товарів)	Розпорядження Терноп. губернатора	З початку війни	7 794,11
2	1% торгівельно-промисловий податок	Дозвіл особливої комісії магістрату	З 1 січня 1916 р.	3 134,62
3	Гмінний податок з нерухомого майна	Дозвіл Ради упр. міста від 21.03. 1916 р.	З 1 січня 1916 р.	-
4	Пеня за прострочення платежів	Дозвіл Ради упр. міста від 19.05. 1916 р.	З 1 січня 1916 р.	-
5	Орендна плата за міські крамниці	Раніше існували	З початку війни	859,30
6	За користування різницею	Раніше існували	З початку війни	6 822,46
7	Від чищення вигрібних ям	-«-	-«-	1 988,50
8	За місця на ринковій площі	-«-	-«-	761,87
9	За користування міськими вагами	-«-	-«-	101,03
10	За ветеринарний огляд	-«-	-«-	373,46
11	Гмінний податок на м'ясо	-«-	-«-	4 764,67
12	Збір за собак	-«-	-«-	81,00
	ВСЬОГО	X	X	**26 681,02**
	ВИДАТКИ			**Сума (руб. коп.)**
1	Оплата праці чиновників магістрату міста та ін.			6 210,03
2	Витрати на канцелярію та ін.			549,87
3	Утримання пожежної стражі			1 915,99
4	Утримання міських коней та кучерів			7 652,08
5	Санітарні витрати, у т.ч. утримання лікарів, акушерок та ін.			3 030,44
6	Утримання міської бійні			1 441,35
7	Утримання міських колодязів			1 571,90
8	Утримання торговиці			940,27
9	Утримання садів			1 931,36
10	Утримання каналів та громадських убиралень			7 312,97
11	Справляння лінійного акцизу			2 905,25
12	Прибирання міста та мостів			3 115,52
	ВСЬОГО			**38 577,03**
	Дефіцит бюджету			**11 896,01**

Джерело: складено автором за даними (розрахунки наші): ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.154 зв. – 155.

Додаток БШ

Стан виконання бюджету м. Печеніжина Чернівецької губернії за 2-гу половину 1916 р., січень – квітень 1917 р., та проект кошторису доходів і видатків на 1917 р., руб. коп.*

№ п/п	ДОХОДИ	Факт: червень-грудень 1916 р., руб. коп.*	Факт: січень-квітень 1917р., руб. коп.	Проект 1917 р. руб. коп.	%
1	Від гмінної різниці	30,00	166,00	180,00	92,2
3	Від міських крамниць, кіосків	169,42	4 099,00	600,00	683,2
3	Додатки до державних податків: - з поземельного податку - з домового податку - з доходів торг. підприємств (заробковий податок)	 0 0 0	 0 0 0	 966,00 1 920,00 1 000,00	 0 0 0
4	Від нафтоперегінного заводу (у 1916 р. – 6 коп. з пуду; у 1917 р. – 3 коп. з пуду)	1 289,30	148,00	4 800,00	3,2
	Всього доходів	**1 488,72**	**4 413,00**	**9 466,00**	**46,6**
	ВИДАТКИ				
1	Оплата чиновникам магістрату	561,60	974,00	2 700	36,07
2	Утримання поліції	417,60	876,00	2 400	36,50
3	Утримання приміщення магістрату	0	0	100	0
4	Утримання ратуші, у т.ч. ремонт, опалення, канцелярське приладдя	100,00	143,00	576	24,83
5	Санітарні витрати та чищення міста	0	0	200	0
6	Утримання міського лазарету	0	0	130	0
7	Допомога бідним	0	38,00	600	6,33
8	Утримання пожежної команди	100,00	0	500	0
9	Утримання шкіл, училищ, у т.ч. жалування учителям	100,00	196,00	1 160	16,90
10	Освітлення міста	85,00	275,00	0	275,00
11	Ремонт приміщень	100,00	0	0	0
12	Ремонт мостів	50,00	0	0	0
13	Утримання міської бійні	100,00	0	500	0
14	Непередбачувані витрати	0	43,00	600	7,17
	Всього видатків	**1 614,20**	**2 545,00**	**9 466,00**	**26,89**
	Профіцит/дефіцит бюджету (+/-)	**-125,48**	**+1 868,00**	**0**	**-**

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні): ДАЧО. Ф.283. Оп.1. Спр.277. Арк.105-106; ДАІФО. Ф.604. Оп.1. Спр.152. Арк. 40-43; ЦДІАК України Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк. 132-135.

* Дані у коронах і гелерах переведено у рублі і коп., за курсом 1 кор.= 30 коп.

*__Аналітична примітка:__ Аналізуючи фактичні надходження дохідної частини бюджету по м. Печеніжину за чотири місяці 1917 р. порівнюючи їх із запланованими доходами на повний 1917 р., можна прогнозувати перспективи виконання бюджету м. Печеніжина на 1917 р. Фактично. за січень-квітень 1917 р. до доходів бюджету м. Печеніжина надійшло 4 413 руб., що склало 46,6% запланованих річних сум доходів. Такого виконання дохідної частини міського бюджету було досягнуто завдяки незапланованим надходженням від діяльності міських крамниць, зокрема вже згаданої крамниці Всеросійського земського союзу, яка перерахувала до міського бюджету майже у 7 разів більше податків ніж очікувалося за увесь рік. Поряд з тим, не надійшло жодної копійки від запланованих гмінних додатків до державних податків. Цей напрямок оподаткування вважався магістратом перспективним, а російська окупаційна влада постійно вживала заходів по налагодженню механізму справляння майнових державних податків (поземельних, подомових) за австрійським законодавством. Як зазначалося вище, станом на 1 квітня 1917 р. начальники повітів зібрали значну частину списків (у т.ч. відновлених) платників податків та нарахованих сум державних майнових податків, і вже у травні – липні планувалося активне стягнення цих податків за 1917 р., але цьому завадила швидка евакуація з окупованих територій. Значно менші надходження дохідної частини бюджету надійшли від Печеніжинського нафтоперегінного заводу (3,1% річної суми), який замість 6 коп. платив 3 коп. з пуду нафтопродуктів, при значному скороченні відпуску гасу на потреби невійськового призначення. Таким чином, при складанні бюджету на 1917 р. магістрату м. Печеніжина було важко спрогнозувати, за якими статтями доходів очікуватимуться фактичні надходження до кінця року, що підтверджує нестабільність і хаотичність справляння місцевих податків і зборів у військовий час. Органам місцевого самоврядування необхідно було своєчасно приймати рішення про розширення кола платників податків за рахунок залучення до сплати суб’єктів підприємницької діяльності, які заробляли гроші на торгівлі і

промислах, і тим самим підвищувати витрати на утримання бідних містян, котрі залишалися без засобів на існування.

Що стосується стану міського бюджету м. Печеніжина другої половини 1916 р., в часи другої окупації російськими військами, то в ньому спостерігається «шоковий» стан міських фінансів. Загальна сума надходжень за 6 місяців 1916 р. склала лише 1 488 руб. 72 коп., що майже утричі менше ніж фактичні доходи бюджету за 4 місяці 1917 р., із яких 1 289 руб. 30 коп. – це суми, сплачені Печеніжинським нафтоперегінним заводом за продані нафтопродукти невійськового призначення. Звичайно, бойові дії та встановлення російської окупаційної влади призвели до повної руйнації міських фінансів м. Печеніжина, а міський магістрат мусів розпочати пошук резервів наповнення бюджету у складних умовах, де панували горе і руїни.

Додаток БЩ

Доходи і видатки міських управлінь Чернівецької губернії, за січень – квітень 1917 р., руб. коп.

№ п/п	ДОХОДИ	Міські управління				
		Коломийське	**Косівське**	**Кутівське**	**Вижницьке**	**Печеніжинське**
1	Збір з торгівельних і промислових підприємств	2 661,00	676,00	-	148,00	-
2	Від гмінної різниці	2 847,00	111,00	400,00	82,00	166,00
3	Від базарної та ярмаркової торгівлі	728,00	-	790,00	59,00	-
4	Від привезення товарів на базар	2 018,00	393,00	-	-	-
5	Від привезення хліба і товарів у місто	-	1 116,00	924,00	-	-
6	Збір з кінематографа	10 300,00	-	-	3 606,00	-
7	Від гмінних крамниць, кіосків, будок	2 000,00	128,00	-	-	4 099,00
8	Від використання міської власності, у т.ч. ресторанів, готелів, млинів та ін.	2 069,00	-	281,00	-	-
9	Від покинутих будинків	-	-	290,00	-	-
10	Від продажу покинутих товарів	10 288,00	-	-	-	-
11	Від продажу місць на кладовищі	-	-	13,00	-	-
12	Від продажу гасу міською лавкою	-	-	1 541,00	-	-
13	Від електричної станції	-	-	-	1 943,00	-
14	Від нафтоперегінного заводу (3 коп. з пуду проданої приватним особам нафти)	-	-	-	-	148,00
	Всього доходів	**32 911,00**	**2 424,00**	**4 239,00**	**5 838,00**	**4 413,00**

№	ВИДАТКИ	Міські управління				
		м. Коломия (руб. коп.)	**м. Косів** (руб. коп.)	**м. Кути** (руб. коп.)	**м. Вижниця** (руб. коп.)	**м. Печеніжин** (руб. коп.)
1	Платня чиновникам	9 880,00	1 500,00	869,00	2 181,00	974,00
2	Утримання поліції	8 949,00	1 200,00	571,00	-	876,00
3	Утримання ратуші, у т.ч. опалення, ремонт та канцелярське приладдя	-	224,00	75,00	322,00	143,00
4	Санітарні витрати та чищення міста	8 742,00	120,00	436,00	791,00	-
5	Пенсії колишнім службовцям	2 106,00	-	-	-	-
6	Благодійність	6 088,00	-	521,00	187,00	38,00
7	Утримання пожежної команди	-	40,00	-	-	-
8	Утримання шкільних сторожів	199,00	-	-	-	26,00
9	Утримання шкіл, училищ, у т.ч. жалування учителям	355,00	-	-	-	170,00
10	Освітлення міста	-	115,00	-	-	275,00
11	Ремонт приміщень	2 754,00	-	-	-	-
12	Утримання газового заводу	208,00	-	-	-	-
13	Утримання електричної станції			-	1 466,00	-
14	Інші непередбачувані витрати	1 111,00	220,00	-	-	43,00
	Всього витрат	**39 392,00**	**3 419,00**	**2 472,00**	**4 947,00**	**2 545,00**
	Профіцит/дефіцит бюджету (+/-)	**-6 481,00**	**-995,00**	**+1 767,00**	**-891,00**	**+1 868,00**

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні): ЦДІАК України Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.132-135.

***Аналітична примітка:** Порівнюючи джерела наповнення дохідної частини кошторисів міст і містечок Чернівецької губернії – Коломия, Косів, Кути, Вижниця та Печеніжин встановлено, що за рекомендацією окупаційної Особливої (спеціальної) комісії з питань пошуку джерел доходів міських і гмінних управлінь від 16 грудня 1916 р. збір з торгівельних і промислових підприємств було запроваджено у трьох міських управліннях міст Коломиї, Косів, Вижниці. Лише Вижницький магістрат стягував цей збір відповідно до вищезазначених рекомендацій – за ставкою 1% від чистого доходу торгівельних та промислових підприємств. Всі інші магістрати своїми постановами встановили тверді ставки цього збору на місяць: Коломийський магістрат – від 2-х до 25 руб.; Косівський магістрат – від 1 руб. до 4-х руб. Найбільші надходження від цього збору мали місце по Коломийському магістрату – 2 661 руб. Кутівське і Печеніжинське міські управління у практику цей збір не запровадили, хоча у своїх листах декларували про наміри стягувати даний збір у розмірі 1% від чистого доходу, і навіть списки платників надавали [1].

Найбільш стабільним міським збором можна вважати збір від забою худоби та базарні збори, які справлялися в усіх містах Галичини і Буковини ще в період володарювання австрійського уряду. Залежно від налагодження механізму адміністрування цих зборів забезпечувалося і їх надходження до міського бюджету. Так, найбільші суми надходжень від стягнення збору за забій худоби за січень-квітень 1917 р. рахувалися по Коломийському міському управлінню – 2 847 руб., найменші – по Вижницькому міському управлінню – лише 82 руб. Базарні збори встановлювалися по-різному: за привезення товарів та худоби на базар, за зайняте місце на базарі, за розміщення крамниць, кіосків, будок тощо. Звичайно, сума надходжень до міського бюджету базарних зборів залежала від стану збереження торговельних площ від пошкоджень військовими діями, відповідно, й наявності торговельної активності у населеному пункті, організації регіональних ярмарок. Так, по Коломийській міській управі від базарних зборів (базарної та ярмаркової

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.56-61.

торгівлі, за привезення товарів на базар) надходження склали 2 746 руб., найменші по Вижницькому міському управлінню – лише 59 руб.

Частина міських доходів мали ситуативний характер – це неподаткові, не регулярні надходження, які встановлювалися постановами магістратів у залежності наявності бази та об'єктів оподаткування. Так, у м. Коломиї до доходів бюджету було зараховано 10 288 руб. від продажу товарів, покинутих власниками, у м. Кутах надійшло 290 руб. від використання покинутих будинків та 13 руб. від продажу місць на кладовищі. Майже усі наведені міські управління (Додаток БЩ) мали надходження від використання міської власності (у т.ч. від здачі в оренду та організації міських крамниць з продажу гасу, солі, тютюнових виробів та ін.). Так, у м. Косів з міських крамниць здійснювався продаж солі та гасу, доходи від яких дозволили надолужити дефіцит бюджету міста на суму «1 054 руб. від продажу магістратом солі і дохід у 491 руб. від продажу магістратом гасу. Ці статті доходів лягли тягарем на бідне населення, як і будь-яке оподаткування предметів споживання першої необхідності»[1]. Бюджет м. Косів від продажу гасу отримав 1 541 руб. доходів, що дозволило отримати профіцит бюджету за 4 місяці 1917 р. У м. Печеніжині через міську крамницю здійснювався продаж тютюнових виробів, які отримували від Всеросійського земського союзу за пільговими цінами. Надходження від її діяльності до доходу міського бюджету склали 4 099 руб. Надалі зазначену торгівлю припинили, оскільки «Всеросійський Земський Союз відмовив у постачанні товарів, запідозривши спекуляцію з боку магістрату міста від продажу товарів і крамниця припинила своє існування»[2].

По двох міських управліннях мали місце доходи від експлуатації місцевих підприємств: нафтоперегінного заводу – по Печеніжинському міському управлінню надходження склали 148 руб. (завод мав сплачувати 3 коп. з пуду проданих нафтопродуктів, але «з лютого місяця завод відмовив у сплаті цього податку,

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.147.
[2] Там само.

вважаючи його безпідставним»[1]), електричної станції – по Вижницькому міському управлінню надходження склали 1 943 руб. (враховуючи витрати на утримання цієї станції у сумі 1 466 руб., чистий дохід, фактично, складав лише 477 руб.).

Що стосується видатків бюджетів, то вони мали характерну структуру. Їх можна поділити на обов'язкові та ситуативні. Обов'язковими видатками міських бюджетів можна вважати такі статті:«жалування чиновникам та утримання магістрату»; «утримання поліції»; «санітарні витрати та чищення вулиць»; «благодійність» (у т.ч. допомога бідним, сиротам, вдовам та іншим особам, постраждалим від війни).

Ситуативними можна вважати ті витрати, що вносилися у видаткові статті бюджету, які через нестачу коштів фінансувалися у другу чергу, а у деяких бюджетах взагалі не зазначалися витрати за статтями:

- «пенсії колишнім чиновникам» – зазначена стаття витрат мала місце лише у м. Коломиї. Виплати за цією статтею здійснювалися 50 особам, колишнім службовцям Коломийського міського управління, «серед них лише 2 особи залишили службу по причині старості або хвороби, а після смерті інших службовців, їхні сім'ї отримували незначні пенсії, по декілька рублів у місяць. З чиновників, один отримував 50 руб., а інший 30 руб. у місяць»[2];
- «утримання пожежної команди» – лише Косівський магістрат передбачив у витратах 40 руб.;
- «утримання шкіл та виплата жалування учителям» – лише Коломийський і Печеніжинський магістрати передбачили у витратах окремі статті на ці потреби, відповідно 355 руб. і 170 руб.;
- «ремонти приміщень» – лише Коломийський магістрат передбачив у витратах окрему статтю у сумі 2754 руб.;
- «освітлення міст» – лише Косівський і Печеніжинський магістрати передбачили у витратах окремі статті на ці потреби, відповідно 115 руб. і 275 руб.;

[1] ЦДІАК України. Ф.377. Оп.1. Спр.86. Арк.147.
[2] Там само. Арк.197 зв.

- «інші непередбачувані витрати» – їх передбачили Коломийський, Косівський і Печеніжинський магістрати.

За наведеними даними у таблиці цього додатку, встановлено, що фактичними бюджетними показниками доходів і витрат січня-квітня 1917 р. по трьох міських управліннях рахувався дефіцит бюджету – по м. Коломия (-6 481,00 руб.), м. Косів (-995,00 руб.), м. Вижниця (-891,00 руб.), і лише по двох рахувався профіцит бюджету – по м. Кути (+1 767,00 руб.) та м. Печеніжину (+1 868,00 руб.).

Звичайно, ні дефіцити бюджетів, ні профіцити бюджетів міст не могли бути занадто великими (у цьому випадку від 1 тис. до 6 тис. руб.), оскільки через відсутність стабільних надходжень до бюджету необхідно було дотримуватися балансу доходів і витрат бюджету, тому могли допускатися незначні відхилення перевищень у той чи інший бік. Магістрати міст, реально оцінюючи перспективи надходжень фінансових ресурсів, могли планувати свої витрати лише в межах доходів або створювати запаси на майбутнє. Так, по м. Печеніжину утворився профіцит у сумі 1 868 руб., але враховуючи, що основним джерелом надходжень його бюджету була діяльність міської крамниці. Оскільки остання займалася продажем товарів Всеросійського земського союзу (93% всіх доходів) і припинила свою діяльність, то можна з однозначною достовірністю припустити, що магістрат залишив резерв коштів, хоча б на один місяць, для покриття нагальних потреб травня 1917 р. У цьому випадку профіцит м. Печеніжина зовсім не означає наявність надлишкових коштів у потребах міста, а є свідченням заощадливого прогнозування надходжень майбутніх періодів через критичну недостатність бюджетних коштів та нестабільність джерел доходів. Аналогічно, по м. Кути профіцит бюджету у сумі 1 767 руб. склався завдяки надходженням від продажу гасу з міської крамниці. На фоні перспектив дефіциту нафтопродуктів та скорочення відпуску їх для населення зазначені доходи не мали систематичного характеру, а тому міське управління залишило резерв коштів для фінансування витрат наступних періодів.

Додаток БЮ

Стан виконання гмінних бюджетів Збаразького повіту Тернопільської губернії, 1916 р., руб. коп.*

Назва гміни	1916 р.						Дефіцит/ профіцит, -/+ (руб. коп.) (р. 3 – р. 6)
	Доходи, (руб. коп.)		відхилення, +\- (руб. коп.) (р. 3 – р. 2)	Видатки, (руб. коп.)		відхилення, +\- (руб. коп.) (р. 6 – р. 5)	
	кошторисні	фактичні		кошторисні	фактичні		
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**
с. Добромірка	677,25	622,10	-55,15	329,00	529,10	+200,10	+93,00
с. Воробіївка	449,06	878,22	+429,16	428,00	359,69	-68,31	+518,53
с. Романове Село	726,34	702,80	-23,54	436,75	441,35	+4,60	+261,45
с. Базаринці	545,64	551,27	+5,63	476,00	414,10	-61,90	+137,17
с. Голошинці	289,47	289,47	0	201,25	260,22	+58,97	+29,25
с. Білозірка	287,60	299,80	+12,2	238,00	185,63	-52,37	+114.17
с. Голотки	696,98	1 393,20	+696,22	405,00	306,34	-98,66	+1 086,86
с. Опрілівці	169,88	189,99	+20,11	169,00	152,90	-16,1	+37,09
с. Стриївка	809,55	993,75	+184,2	650,00	819,10	+169,1	+174,65
с. Іванківці	252,20	251,20	-1,00	171,00	90,20	-80,8	+161,00
с. Капустинці	496,20	491,40	-4,80	337,00	378,46	+41,46	+112,94
с. Красносільці	348,40	314,20	-34,2	326,00	250,90	-75,1	+63,30
с. Розношинці	404,20	385,02	-19,18	496,40	260,59	-235,81	+124,43
с. Сухівці	460,88	452,08	-8,8	372,00	302,32	-69,68	+149,76
с. Синява	711,80	719,55	+7,75	504,00	489,85	-14,15	+229,70
с. Клебанівка	1 156,84	1 110,85	-45,99	629,00	959,17	+330,17	+131,68
с. Доброводи	379,96	0	-379,96	276,00	0	-276,00	-201,00
с. Грицівці	263,97	0	-263,97	256,00	0	-256,00	-121,25

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні): ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.442. Арк.2зв., 15-16; Там само. Спр.443. Арк. 15-15зв; Там само. Спр.445. Арк.19-20; Там само. Спр.470. Арк.24; Там само. Спр.471. Арк.11-12; Там само. Спр.473. Арк.13; Там само. Спр.475. Арк.27-28; Там само. Спр.499. Арк.7-8; Там само. Спр.500. Арк.14-15; Там само. Спр.505. Арк.39-40; Там само. Спр.507. Арк. 12-13; Там само. Спр.516. Арк. 14-15; Там само. Спр.517. Арк. 12-13; Там само. Спр.522. Арк.19-20; Там само. Спр.524. Арк.59-60; Там само. Спр.476. Арк.15-16.

*** Аналітична примітка:** Бюджети гмін Збаразького повіту на 1916 р. мали невисокі бюджетні показники, більшість із яких були профіцитними. Позитивний бюджетний баланс можна пояснити економією коштів з метою резервування певних грошових ресурсів на перший квартал наступного року, оскільки наступне нарахування та стягнення гмінних зборів розпочалося б не раніше квітня 1917 р. Із розглянутих гмінних кошторисів лише по гмінах с. Доброводи і с. Грицівці спостерігався дефіцит бюджету 1916 р., відповідно, у сумах – 201 руб. і 121,25 руб., через не стягнення нарахованих гмінних зборів взагалі. Доходи всіх бюджетів гмін Збаразького повіту на 1916 р., що наведені у таблиці, мали однакову структуру і складалися з: 1) гмінних зборів із землі і будівельної нерухомості за встановленими гмінними радами окладами; 2) недоїмки по гмінних зборах, які мали надійти у звітному році за попередній 1915 р.; 3) випадкові надходження від оренди гмінних пасовищ, земель, будівельної нерухомості, які здебільшого не включалися у план кошторису, а надходили непередбачувано, за фактом. Так, по гміні с. Голотки у бюджеті на 1916 р. фактичні доходи бюджету (1 392,20 руб.) значно перевищили заплановані доходи (696,98 руб.), що утворило профіцит бюджету на суму 696,22 руб. Такий стан пояснюється тим, що окрім запланованих гмінних зборів та сум погашення недоїмки за 1915 р., було отримано орендну плату за здані гмінні комори російським військовим частинам, які не очікувано заплатили у міський бюджет 750 руб. По гміні с. Стриївки до міського бюджету не очікувано надійшли кошти боргу гмінної позикової каси на суму 229 руб. 50 коп. Гміна с. Воробіївки отримала кошти за використання оренди пасовищ та сінокіс із гмінних земель на суму 250 руб.[1]. Загалом, кошторисні і фактичні видатки були збалансованими, що дозволило більшості гмін отримати профіцит бюджету за 1916 р. Перевитрати фактичних видатків від запланованих кошторисних витрат пояснюються тим, що по деяких гмінах (с. Добромірка, с. Голошинці, с. Стриївка, с. Капустинці, с. Клебанівка) були занижені планові видатки відносно планових доходів через високі ризики ненадходження гмінних зборів. Оскільки платіжна дисципліна

[1] ДАТО. Ф. 370. Спр.475. Арк. 27-27зв.;Там само. Спр.500. Арк.14-14зв.

місцевого населення продемонструвала високий рівень відповідальності у сплаті гмінних зборів (див. Додаток БН), то фактичні видатки були приведені у відповідність до фактично отриманих доходів звітного року. З іншого боку, заниження фактичних видатків порівняно з плановими видатками пояснюється тим, що гмінні управління економили наявні кошти для забезпечення видатків першого кварталу 1917 р.

До бюджетів гмін Збаразького повіту додавалися відомості про знаходження у власності громадського управління цінних паперів, які здебільшого у мирний час забезпечували певні суми доходів у гмінні кошториси. Так, цінні папери гміни с. Луб'янки мали забезпечувати 92,40 корон у рік доходів, у гміні с. Воробіївка – 54,60 корон, у гміні с. Красносільці – 128,80 корон, у гміні с. Іванківці – 21 корона та ін. [1].

[1] ДАТО. Ф. 370. Спр.511. Арк.11; Там само. Спр.443. Арк.14; Там само. Спр.507. Арк.11; Там само. Спр.505. Арк.38.

Додаток БЯ

Кошториси доходів і видатків гміни м. Збаража, 1914 – 1917 рр., руб. коп.*

	ДОХОДИ	1914 р. фактично (руб. коп.)	1915 р. фактично (руб. коп.)	1916 р. (руб. коп.)			1917 р. проект (руб. коп.)	Відхилення(+/-) (гр.8-гр.6)
				кошторис	фактично	Відхилення (+/-)		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Залишок на 1 січня	20,00	0	3 498,10	3 498,10	0	3 903,17	0
1	Від оренди міських земель та приміщень	1 416,00	940,00	0	1 180,00	+1 180,00	505,35	-674,65
2	Дохід від гмінного поля	400,00	300,00	300,00	300,00	0	300,00	0
3	Збір з міської бійні	6 400,00	3 000,00	4 000,00	5 080,00	+1 080,00	5 410,00	+330,00
4	Від консумційного (споживчого) збору із м'яса (огляд перед забоєм, зважування, надання відповідних паспортів та ін.)	364,00	145,00	100,00	144,00	+44,00	144,00	0
5	За видачу посвідчень промисл. підприємств	0	0	370,00	815,00	+445,00	1 200,00	+385,00
6	За видачу посвідчень торг. закладам	0	0	231,00	701,00	+470,00	1 200,00	+499,00
7	Збір з торгівельних та промисл. закладів	0	0	2 400,00	2 500,00	+100,00	2 940,00	+440,00
8	За послуги асенізатора	0	0	0	0	0	2 800,75	+2 800,75
9	Із млинів, у т.ч. видача посвідчень	0	0	100,00	100,00	0	1 000,00	+900,00
10	Видача посвідчень на торгівлю 2 аптекам	0	0	0	0	0	800,00	+800,00
11	За свідоцтва на торгівлю алкогольними напоями	2 808,00	0	0	0	0	0	0
12	Інші доходи від наданих прав і преференцій (ринкові та ярмаркові збори, за місця на торжищі худобою, право охоти та ін.)	832,00	0	0	0	0	650,00	+650,00
13	Повернення позик, % від боргових сум	332,00	30,00	0	0	0	2 779,75	+2 779,75
14	Гмінні збори	11 319,40	0	0	2 680,00	+2 680,00	5 878,00	+3 198,00

1	2	3	4	5	6	7	8	9
15	Сплата недоїмки по гмінних зборах за попередні роки	0	2 864,82	0	0	0	1 689,73	+1 689,73
16	Від лінійного акцизу в містах (за ввезення в місто товарів)	0	600,00	1 500,90	1 600,19	+99,29	1 600,00	-0,19
17	Доходи від міської крамниці	0	0	0	0	0	3 020,25	+3 020,25
18	Копитовий збір (шляховий)	0	600,00	0	0	0	0	0
19	Непередбачувані доходи	120,00	0	0	0	0	0	0
	Всього доходів	**24 011,40**	**8 629,82**	**9 001,90**	**18 598,29**	**+9 596,39**	**35 821,00**	**+17 222,71**
	ВИДАТКИ							
1	Оплата праці бургомістра	800,00	600,00	1 680,00	1 800,00	+120,00	2 160,00	+360,00
2	Оплата праці штатних і позаштатних чиновників Магістрату та ін.	1 557,60	1 020,00	960,00	660,00	-300,00	1 200,00	+540,00
3	Оплата праці міському оглядачу померлих людей та худоби	172,60	240,00	240,00	240,00	0	240,00	0
4	Оплата праці міського собаколова	120,00	30,00	138,00	138,00	0	120,00	-18,00
5	Оплата праці 2 міським акушеркам	48,00	20,00	120,00	120,00	0	120,00	0
	Оплата праці міському колодязному майстру	480,00	360,00	480,00	480,00	0	480,00	0
6	Оплата праці лікарю і ветеринару	1 180,00	0	0	0	0	0	0
7	Витрати на канцелярію/друк, опалення, освітлення, утримання приміщень магістрату	1 157,60	585,00	700,00	1 000,00	+300,00	1 600,00	+600,00
8	Державні податки	480,00	360,00	0	0	0	0	0
9	Утримання міської поліції, гмінних фурманів	2 917,60	1 796,00	1 980,00	2 700,00	+720,00	8 200,00	+5 500,00
10	Утримання пожеж.стражі та пожеж. обозу	1 113,60	612,00	1 500,00	2 940,00	+1 440,00	4 592,00	+1 652,00

Продовження Додатку БЯ

1	2	3	4	5	6	7	8	9
11	Санітарні витрати, прибирання міста	780,00	500,00	240,00	750,00	+510,00	1 000,00	+250,00
12	Утримання 2-х міських коней і кучерів	0	360,00	0	0	0	0	0
13	На ремонт тротуарів і вулиць	400,00	450,00	300,00	300,00	0	300,00	0
14	Освітлення міста та утримання електричного заводу	1 800,00	1 350,00	0	300,00	+300,00	100,00	-200,00
15	Сплата боргу за будівництво міської бійні	2 212,00	1 659,00	0	0	0,00	0	0
16	Сплата боргу за будівництво міського каналу	600,00	450,00	0	0	0,00	0	0
17	Сплата боргу Крайовому банку за будівництво школи та ін.	1 072,00	849,00	0	0	0,00	0	0
18	Утримання криниць	640,00	0	0	0	0,00	0	0
19	Допомога бідним жителям міста та ін. благодійні пожертви	2 273,60	0	0	0	0,00	0	0
20	Утримання бійні (у т.ч. оплата праці сторожа, різників, робочих)	0	0	660,00	2 640,00	+1 980,00	2 280,00	-360,00
21	На благоустрій міста	40,00	0	322,00	322,00	0,00	200,00	-122,00
22	Погашення боргів та зобов’язань гміни	0	615,00	0	0	0,00	1 738,00	+1 738,00
23	На будівництво повітової лікарні та ясел	0	0	0	2 760,00	+2 760,00	0	-2 760,00
24	На утримання ясел	0	0	0	0	0,00	220,00	+220,00
25	На утрим. школи (у т.ч. платня вчителям)	1 962,00	0	0	0	0,00	5 000,00	+5 000,00
26	Видача авансу міській крамниці	0	0	0	0	0,00	3 020,25	+3 020,25
27	Інші, непередбачувані витрати	2 204,80	258,00	120,00	527,79	+407,79	450,00	-77,79
28	Ремонт пожежного обозу	0	0	0	0	0	2 800,75	+2 800,75
	Всього витрат	**24 011,40**	**12 114,00**	**9 440,00**	**17 677,79**	**+8 237,79**	**35 821,00**	**+18 143,21**
	Залишок грошей у касі на кінець року	**0**	**3 060,00**	**-**	**920,50**	**-**	**0**	**-**

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні): ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.451. Арк. 9-10зв,14зв-15зв, 38-40, 80-81зв.

*** Аналітична примітка:** Порівнюючи бюджети м. Збаража за період 1914 - 1917 рр., спостерігається різке зменшення доходів 1915 р. (8 629,82 руб.) порівняно з 1914 р. (24 011,40 руб.). Такий стан пояснюється фінансовим стресом у процесі переходу «мирного» бюджету до «військового» бюджету. Бюджет 1914 р. формувався на платформі австро-угорського податкового законодавства в умовах економічної стабільності. У зв'язку з російською окупацією, в останньому кварталі 1914 р. було припинено надходження податків, – відбувся збій виконання бюджету 1914 р. Бюджет на 1914 р. формувався в австрійських коронах, при переведенні у рублі магістрат міста використовував занижений тіньовий курс 1 руб. = 2 кор. 50 гел.[1], а не офіційно встановлений 1 руб. = 3 кор. 33 гел., що свідчить про несприйняття російських грошей місцевою владою. Проект бюджету на 1915 р., формувався при доволі нестабільній російській окупаційній владі, в економічно розореному середовищі, з низьким рівнем підприємницької активності і незрозумілим механізмом оподаткування. А тому у дохідній частині бюджету 1915 р. не планувалися надходження і, фактично, не стягувалися збори від базарної і ярмаркової торгівлі, міські збори за видачу свідоцтв на торгівлю та заробкових податків з торгівельних і промислових закладів[2]. У зв'язку з призупиненням дії австрійського податкового законодавства через відсутність списків платників податків та органів податкового адміністрування, при значній затримці у створенні нових фінансових органів у російської окупаційної влади не було можливості приступити до оподаткування місцевого населення захоплених територій. Тому, орієнтуючись на фактичні надходження 1915 р., у бюджеті на 1916 р. планувалися відповідні доходи – 9 001,90 руб. При цьому, реально за 1916 р. було отримано доходів удвічі більше ніж заплановано кошторисом – 18 598,29 руб. Такий стан свідчить про характерну особливість «військових» бюджетів – неможливість прогнозування ситуації, за якої буде виконуватися бюджет. Значний приріст доходів кошторису 1916 р. пояснюється тим, що до міського бюджету, фактично,

[1] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.451. Арк.3-5, 38,40; Там само. Спр.452. Арк. 1-2.
[2] ДАТО. Ф.370. Оп.1. Спр.481. Арк.10-11зв.

надійшли кошти, які не планувалися, – суми гмінних зборів (+2 680,00 руб.) та орендної плати від міських земель та приміщень (+1 180,00). За деякими статтями доходів бюджету 1916 р. стягнуто більші суми, ніж планувалося: по зборах з міської бійні (+1 080,00) та зборів з торгівельних та промислових закладів (у т.ч. за видачу посвідчень на торгівлю) (всього на +1 015,00 руб.). Успіх виконання бюджету 1916 р. спонукав магістрат м. Збаража сформувати бюджет на 1917 р. із значним приростом доходів (+17 222,71) порівняно з фактичними доходами кошторису 1916 р. Таких показників планувалося досягти за рахунок збільшення удвічі окладів гмінних зборів, стягненні недоїмки гмінних зборів за попередні роки (+1 689,73 руб.), отримання доходів від міської крамниці (+3 020,25 руб.), підвищенні зборів з торговельних і промислових підприємств (у т.ч. млинів та аптек) (+3 024,00 руб.), запровадити оплату за послуги асенізатора (+2 800,75 руб.) та ін.

Збільшення доходів бюджету м. Збаража у 1916 – 1917 рр. дозволили магістрату збільшувати і видатки на потреби життєдіяльності міста. Зокрема, виросли витрати на утримання поліції і пожежного загону, санітарні витрати міста, витрати на утримання магістрату. Найбільші темпи росту річних витрат спостерігалися в оплаті праці бургомістра, який у 1915 р. отримав річне жалування у розмірі 600 руб., а у 1917 р. жалування зросло до 2160 руб. (збільшено на 360%). Навіть при австрійському урядові доходи бургомістра складали 800 руб. Позитивною можна вважати появу у видатках бюджету на 1916 р. суми 2 760,00 руб. – на будівництво повітової лікарні і ясел, які, фактично, були профінансовані, а у видатках 1917 р. з’явилися видатки на утримання школи (в т.ч. оплата праці вчителів) – 5 000 руб., заплановано додаткові витрати на капітальний ремонт пожежного обозу – 2 800,75 руб.

Додаток ВА

Кошторисні видатки на утримання гмінних управлінь Косівського повіту Чернівецької губернії, 1917 р., руб. коп.

Посади /потреби	**Призначено до виплат на місяць (руб. коп.), по гмінах:**				
	с. Пістинь	**с. Тюдів**	**с. Бабин**	**с. Жаб'є**	**с. Микитинці**
Війту	25	20	8,33 ½	50	10
Помічнику війта	-	10	-	5	-
Гмінним писарям (кожному)	20 руб. – всього 40 руб.	20	15	50	5
Помічнику писаря	-	10	-	25	-
Гмінним поліцейським (кожному)	20 руб. – всього 40 руб.	10 руб. – всього 20 руб.	2,50 руб.	18,33 руб. – всього 110 руб.	8 руб. – всього 16 руб.
Касиру		5	0,66 ½		0,32
Нічним сторожам (кожному)	15 руб. – всього 30 руб.	-	7,50	-	6 руб. – всього 12 руб.
Канцелярські видатки	5	-	-	40	2
Ліснику, польовому сторожу	-	5	-	-	-
Сторожу солоної криниці	20	-	-	-	-
Оглядачу худоби	-	5	-	-	-
Оглядачу тіл померлих	-	5	-	-	1
Разом на місяць	160	100	33,99¾	280	46,32
Всього на 1917 рік	**1 920**	**1 200**	**428**	**3 360**	**555,84**

Джерело: складено автором за даними: ДАІФО. Ф. 12. Оп.1. Спр.95. Арк. 5, 19, 21зв., 27зв., 29.

Додаток ВБ

Кошторис очікуваних гмінних доходів і видатків м. Львова за період з 1 жовтня по 31 грудня 1914 р., кор. гел.

№	ДОХОДИ	Кор. гел.	№	ВИДАТКИ	Кор. гел.
1	Квартирний податок	90 000,00	I	Репрезентація міста	20 000,00
2	Додатки до податків з будинків	100 000,00	II	Адміністрація гміни	400 000,00
3	Акциз на заставах від напоїв і коней	500 000,00	III	Консервація міських будинків	15 000,00
4	Продаж тютюну	500 000,00	IV	Громадська безпека	150 000,00
			V	Здоров'я і профілактика	360 000,00
			VI	Культурні заклади	20 000,00
			VII	Військовий постій	150 000,00
			VIII	Благодійність	360 000,00
			IX	Дороги, тротуари і городи	30 000,00
			X	Чищення каналів	60 000,00
			XI	Чищення міста	180 000,00
			XII	Відсотки та борги	440 000,00
			XIII	Інші неочікувані	90 000,00
			XIV	Податки міста	10 000,00
			1	**Утримання міських шкіл**, у т.ч.: платня вчителям	426 975,00
			2	Жалування шкільним службовцям	7 500,00
			3	Канцелярія шкільна	22 500,00
			4	Опалення шкільних приміщень	212 250,00
			5	Пенсії вчителям тощо	1 050,00
			6	Монастирські школи	4 500,00
			7	Промислові школи	67 500,00
			8	Управління міськими маєтками	12 000,00
			9	Управління маєтками фундацій	6 000,00
			10	Заклад для бідних ім. св. Лазарія	18 750,00
			11	Заклад ім. Духінського	2 475,00
	Всього	**1 190 000,00**		**Всього**	**3 966 500,00**
				Дефіцит бюджету	2 776 500,00

Джерело: складено автором за матеріалами (розрахунки власні): ЦДІАК України. Ф.361. Оп.1. Спр.101. Арк. 3-4.

ЗМІСТ ДОДАТКІВ

№ п\п	Назва додатку		Стор.
1	А	Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації	523-527
2	Б	Фінансова політика російського уряду напередодні та в Період першої світової війни (1914 – 1917 рр.)	528-624
3	Б1	Випуск російським урядом внутрішніх державних позик у період Першої світової війни 1914 – 1918 рр.	625-626
4	В	Перелік корпусних та фортечних польових казначейств, які входили до складу армій Південно-Західного фронту, станом на 11 вересня 1914 р.	627
5	Д	Штати для польових та фортечних казначейств	628
6	Е	Список спеціалістів Тернопільського польового казначейства, рекомендованих до нагородження орденом Святого Станіслава 3-го ступеня, 1915 р.	629-630
7	Ж	Відомість про надходження та виплату коштів за вкладами ощадної каси при Тернопільському польовому казначействі, січень – серпень 1915 р.	631
8	З	Штат тимчасового Управління фінансовими справами Галичини та Буковини, 1915 р.	632
9	И	Тимчасовий штат Управління фінансовими справами в областях Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, 1917 р.	633
10	К	Список фінансових округів, створених у межах Військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни (станом на 17 березня 1917 р.)	634
11	Л	Тимчасовий штат №8 Управління державним майном та майном православного релігійного фонду при Військовому генерал-губернаторові областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, 1916–1917 рр.	635
12	М	Стан наявності дрібного номіналу грошей по Тернопільському польовому казначейству, січень – серпень 1915 р. (руб. коп.)	636
13	Н	Формування розмінного капіталу кредитних білетів по Тернопільському польовому казначейству січень-серпень 1915 р.	637
14	П	Тарифи (такси) на продукти у м. Львові, грудень 1914 р., лютий 1915 р.	638-639
15	Р	Тарифи (такси) на продукти у містах Перемишльської губернії, квітень-травень 1915 р.	640
16	С	Тарифи (такси) на продукти у м. Тернополі та м. Львові лютий 1915 р.	641
17	Т	Такси на продукти і товари у м. Збаражі Тернопільської губернії від 29 вересня 1914 р.	642
18	У	Такси на м'ясо та м`ясні продукти у м. Збаражі Тернопільської губернії та м. Єлисаветграді Херсонської губернії жовтень, грудень 1914 р.	643
19	Ф	Такси на продукти і товари у м. Збаражі Тернопільської губернії, 1914–1917 рр.	644-646

20	Х	Динаміка зміни такси цін на хліб, борошно та крупи по м. Збараж Тернопільської губернії, 1914-1917 рр. (руб. коп. за фунт)	647
21	Ц	Динаміка зміни такс цін на м’ясо, молоко та яйця у м. Збаражі Тернопільської губернії, 1914-1917 рр. (руб. коп. за фунт, л., шт.).	648
22	Ш	Динаміка зміни такс цін на зерно (у т.ч. фуражне) у м. Збаражі Тернопільської губернії, 1914-1917 рр. (руб. коп. за пуд)	649
23	Щ	Такси на продукти і товари у м. Броди Тернопільської губернії, серпень – листопад 1916 р.	650-651
24	Ю	Максимальні ціни (тарифи) м. Косова, затверджені 10 грудня 1916 р. і 10/28 лютого 1917 р.	652
25	Я	Такси на продукти у м. Городенка та Городенківському повіті Чернівецької губернії, січень – лютий 1917 р.	653
26	АА	Такси на продукти і товари у м. Коломия Чернівецької губернії, затверджені 19 липня 1916 р.	654
27	АБ	Такси на продукти і товари в м. Снятин Чернівецької губернії, затверджені 5 вересня та 25 вересня 1916 р.	655
28	АВ	Закупівельні (тверді) ціни на продукти і фураж на окупованих територіях Галичини і Буковини, затверджені Головнокомандувачем армій Південно-Західного фронту 24 жовтня 1916 р.	656
29	АД	Заготівельні та реквізиційні ціни на продукти, паливо та фураж по Військовому генерал-губернаторстві Галичини, 1914–1917 рр.	657-658
30	АЕ	Динаміка заготівельних цін на продукти та фураж на окупованих територіях Галичини і Буковини, 1914–1917 рр.	659
31	АЖ	Динаміка зміни заготівельних цін на продукти та фураж, 1914-1917 рр.	660
32	АЗ	Заготівельні ціни на продукти, паливо та фураж, що діяли у губерніях Російської імперії та губерніях Військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, жовтень 1916 р., березень – квітень 1917 р.	661-663
33	АИ	Заготівельні ціни на продукти, фураж, паливо в українських, польських і білоруських губерніях та на окупованих територіях Галичини і Буковини, січень–квітень 1915 р.	664-665
34	АК	Заготівельні (тверді) ціни на велику рогату худобу, свиней, овець у живій вазі, жовтень 1916 р.–квітень 1917 р.	666
35	АЛ	Довідкові ціни на продукти харчування, фураж, паливо та інші товари першої необхідності у повітах Чернівецької губернії, грудень 1916 р.	667-670
36	АМ	Заготівельні, реквізиційні та довідкові ціни на продукти та фураж по Чернівецькій губернії, січень 1917 р.	671-673
37	АН	Співвідношення середніх довідкових цін по Чернівецькій губернії із заготівельними цінами, січень 1917 р.	674
38	АП	Довідкові ціни на продукти в м. Бучач та Бучацькому повіті Тернопільської губернії, квітень 1915 р.	675-676
39	АР	Довідкові ціни на продукти харчування, фураж, паливо та інші товари першої необхідності у Чернівецькій губернії, листопад 1916 р. – січень 1917 р.	677-678

40	АС	Довідкові ціни на будівельні матеріали, робочу силу та інші господарчі товари та послуги у Чернівецькій губернії, листопад 1916 р. – січень 1917 р.	679-680
41	АТ	Заготівельні ціни на будівельні матеріали та робочу силу, що діяли у губерніях Російської імперії, та довідкові ціни Військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, жовтень 1916 р. – квітень 1917 р.	681-682
42	АУ	Довідкові ціни на робочу силу у м. Збаражі та Збаразькому повіті Тернопільської губернії, 1914–1917 рр.	683-684
43	АФ	Вартість робочої сили по м. Збараж та Збаразькому повіту, 1914 – 1917 рр.	685
44	АХ	Схема прийняття фінансових рішень російською окупаційною владою у сфері грошового обігу на окупованих територіях Галичини і Буковини (на прикладі прийняття обов'язкової постанови Військового генерал-губернатора Галичини від 20 жовтня 1916 р., щодо встановлення курсу російського рубля на окупованих територіях)	686
45	АЦ	Податна здатність населення Галичини і Буковини у період російської окупації	687-717
46	АЦ1	Стан надходжень коштів від продажу конфіскованого майна та доходи, отримані від конфіскованих маєтків, до Львівського і Тернопільського постійних польових казначейств при Військовому генерал-губернаторстві Галичини, 1914-1915 рр.	718
47	АШ	Ставки акцизного податку з тютюну, цигаркових гільз та тютюнових виробів у Російській імперії, 1914–1916 рр.	719
48	АЩ	Стан сплати податків тютюновими майстернями Тернопільської губернії, червень-липень 1917 р., руб. коп.	720
49	АЮ	Втрати російського бюджету від запровадження «сухого закону»	721-737
50	АЯ	Оклади основного промислового податку для здійснення особистих промислів	738
51	БА	Оклади основного промислового податку для торгівельних та промислових підприємств	739
52	ББ	Відомості про надходження сум промислового податку та патентних зборів по окружних фінансових управліннях Галичини і Буковини, квітень-липень 1917 р.	740-741
53	ББ	Стан надходжень податків і зборів та інших неподаткових платежів до Львівського і Тернопільського постійних польових казначейств при Військовому генерал-губернаторстві Галичини, 1914-1915 рр.	742-743
54	БД	Стан сплати податків підприємствами нафтової промисловості Галичини до державного бюджету Російської імперії, з 11 серпня 1916 р. по 1 серпня 1917 р.	744
55	БЕ	Зарахування сум акцизного податку з нафтопродуктів до російського державного бюджету у розрізі польових казначейств, 1916-1918 рр.	745
56	БЖ	Фінансові результати діяльності казенних та секвестрованих підприємств Галичини і Буковини, які знаходилися у віданні Управління фінанс. справами, червень 1916 р.– липень 1917 р.	746

57	БЗ	Стан видобутку та продажу вугілля на Джурівських копальнях, жовтень 1916 р. – червень 1917 р.	747
58	БИ	Такси (оклади) рогаткового збору у м. Броди Львівської губернії 1914 - 1915 рр.	748
59	БК	Доходи і видатки проектів бюджетів на 1917 р. по гмінах Чернівецького і Печеніжинського повітів Чернівецької губернії	749
60	БЛ	Тимчасові такси збору за ввезення для продажу товарів у міста Тернопільської губернії, 1915 р.	750-751
61	БМ	Тимчасові такси збору за ввезенні продукти харчування та перевезені (транзитом) через м. Підволочиськ Тернопільської губернії, 1915 р.	752
62	БН	Стан надходжень ґмінних зборів з домогосподарств та землевласників у бюджети ґмін Збаразького повіту Тернопільської губернії, 1916 р.	753
63	БП	Кошторис доходів і видатків м. Тернопіль, 1914–1915 рр., руб.коп.*	754-758
64	БР	Бюджет м. Бучач Тернопільської губернії за 1914 р. та проект бюджету на 1915 р., кор. гел.*	759-762
65	БС	Кошторис доходів і видатків м. Станіслава, 1914–1915 рр., кор. гел.*	763-771
66	БТ	Бюджети м. Галич, 1914 – 1915 рр., кор. гел.*	772-774
67	БУ	Кошторис доходів і видатків м. Богородчани Тернопільської губернії за 1914 р. та проект бюджету на 1915 р., руб. коп.*	775-777
68	БФ	Бюджет м. Монастирська Тернопільської губернії за 1914р. та проект бюджету на 1915 р., руб. коп.*	778-779
69	БХ	Проект кошторису доходів і видатків гміни м. Підволочиська Тернопільської губернії, 1915 р., руб. коп.*	780-782
70	БЦ	Кошторис доходів і видатків м. Тернопіль за січень – квітень 1917 р., руб. коп.	783
71	БШ	Стан виконання бюджету м. Печеніжина Чернівецької губернії за 2-гу половину 1916 р., січень – квітень 1917 р., та проект кошторису доходів і видатків на 1917 р., руб. коп.*	784-786
72	БЩ	Доходи і видатки міських управлінь Чернівецької губернії, січень – квітень 1917 р., руб. коп.	787-792
73	БЮ	Стан виконання гмінних бюджетів Збаразького повіту Тернопільської губернії, 1916 р., руб. коп.*	793-795
74	БЯ	Кошториси доходів і видатків гміни м. Збаража, 1914 – 1917 рр., руб.коп.*	796-800
75	ВА	Кошторисні видатки на утримання гмінних управлінь Косівського повіту Чернівецької губернії, 1917 р., руб. коп.	801
76	ВБ	Кошторис очікуваних гмінних доходів і видатків м. Львів за період з 1 жовтня по 31 грудня 1914 р., кор. гел.	802

* додатки з аналітичними примітками.